Biblioteca Polirom

Nadejda Mandelştam

Speranţă abandonată

POLIROM

Nadejda Mandelştam
Speranţa abandonată

Memorii
Cartea a doua

Traducere, note și indice de
Nicolae Iliescu

Polirom
2005

Nadejda Iakovlevna Mandelștam (născută Hazina), „evreică ortodoxă la cea de-a treia generație”, după cum declară ea însăși, s-a născut la Saratov, la 31 octombrie 1899. Și-a petrecut copilăria și primii ani ai tinereții la Kiev, unde a studiat pictura, lucrând în atelierul pictoriței Alexandra Ekster. La 1 mai 1919 a făcut cunoștință cu Osip Mandelștam, alături de care a trăit până la 1 mai 1938, ziua ultimei arestări a poetului. La scurtă vreme, acesta moare într- un lagăr din Extremul Orient, în anii terorii staliniste, Nadejda Mandelștam a izbutit să salveze de la distrugere moștenirea poetică a soțului. În 1958, după ani de pribegie prin diferite orașe (Tașkent, Tarusa, Ulianovsk etc), obține permisiunea să se întoarcă la Moscova. A murit în anul 1980.

Cele două volume de memorii ale Nadejdei Mandelștam, în manuscris, elaborate între 1964 și 1969, au ajuns clandestin în Occident, fiind publicate în 1970 (Fără speranță), respectiv 1972 (Speranță abandonată). Memoriile încep în anul 1934, momentul primei arestări a poetului, evocând apoi cei trei ani de exil la Cerdân și Voronej, și sfârșesc cu moartea lui Osip Mandelștam într-un lagăr de tranzit de lângă Vladivostok la o dată necunoscută din anul 1938. Autoarea evocă o întreagă generație de intelectuali și politicieni, de la Buharin la Anna Ahmatova, de la Pasternak la Viktor Sklovski. Volumul Fără speranță nu constituie doar un comentariu foarte avizat despre perioada cea mai dramatică și mai fecundă din viața și creația lui Osip Mandelștam, unanim considerat unul dintre cei mai mari poeți ruși din secolul XX, ci și o mărturie excepțională a procesului de asfixiere a culturii ruse care a însoțit acapararea puterii de către Stalin.

În Speranță abandonată, Nadejda Mandelștam își rememorează existența din momentul întâlnirii cu Osip Mandelștam (1 mai 1919), relatează despre viața lor în deceniul al treilea și începutul celui de-al patrulea, despre prieteni și ambianța literară: acme-iștii, Hlebnikov, Pasternak, Tvetaeva și, îndeosebi, Ahmatova a cărei prezență nu a fost decât episodică în primul volum, încercare de a înțelege epoca, de a-i discerne principalele valori spirituale, analiza Nadejdei Mandelștam, uneori foarte personală și pătimașă, produce o impresie profundă, zguduitoare, consti-tuindu-se totodată într-o originală istorie a literaturii ruse din prima jumătate a secolului XX.

De aceeași autoare, în colecția „Biblioteca Polirom” a apărut volumul de memorii Fără speranță (2003).

CUPRINS

„Eul”

I

Mă aflu acum în fața unei probleme noi și nu știu cum aș putea s-o abordez. Înainte totul mi se părea clar: trebuie să păstrez versurile lui Mandelștam și să povestesc ce s-a întâmplat cu noi. Era vorba de evenimente independente de voința noastră. Ca toate deportatele, ca toate deținutele și proscrisele, nu mă gândeam decât la vremurile în care trăiam și, la fel ca semenele mele, eram frământată de una și aceeași întrebare: cum s-a putut întâmpla așa ceva, cum am putut ajunge într-o asemenea situație? Gândindu- mă la asta, am uitat și de mine, și de soarta mea, am uitat că vorbeam de mine și nu de altcineva. Căci în soarta mea nu era nimic excepțional. Oameni ca mine se aflau pretutindeni nenumărați: creaturi lipsite de grai și speriate, cu și fără copii, slujbași vrednici și sfioși, care își perfecționau necontenit calificarea ca să nu-și piardă serviciul și studiau în fiecare an în seminariile de filosofie *Capitolul al patrulea*[1] și istoria maimuței, care a devenit om, pentru că a învățat să deosebească mâna dreaptă de cea stingă. Hrana gustoasă și abundentă, bogată în vitamine și proteine (la care noi nici nu puteam visa) a jucat un anumit rol în umanizarea maimuței. Noi, în schimb, aveam un serviciu de care ne agățăm disperați, căci fără el eram distruși... Colega mea de la SAGU[2], care din punctul meu de vedere era o femeie cu situație foarte bună - avea propriul spațiu locativ - mi-a mărturisit într-o seară, când ne întorceam de la seminarul de filosofie, că în fiecare toamnă simțea o nevoie imperioasă de a reciti *Cursul scurt de istorie a P. C. (b) al U.R S.S*.

[1] Capitolul despre materialismul dialectic din Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al U. R. S. S.
[2] Universitatea de Stat din Asia Centrală de la Tașkent.

și *Dialectica naturii*[1], fiindcă asta îi dădea forțe pentru întregul an școlar. Avea șaizeci de ani și tremura că o să fie dată afară „pentru limită de vârstă”. Înainte de Hrușciov, pensiile erau absolut derizorii și eu știam foarte bine de unde provenea entuziasmul ei. Toate acestea mă așteptau și pe mine: bătrânețea, filosofia, entuziasmul, în cazul unui deznodământ favorabil, bineînțeles, dacă îmi vor îngădui să lucrez până la sfârșit, să mă străduiesc și să-mi însușesc înțelepciunea cârmuitorilor noștri. Singura deosebire dintre noi consta în faptul că eu, la sfârșitul vieții, aș fi aruncat în mare sticla pecetluită, în vreme ce ea își păstra în cămară sticlele, goale, pentru zile negre. Nimic nu prevestea ceea ce avea să se întâmple mai târziu. Noi trăiam ascunși și fără cea mai mică speranță. Împărăția milenară era de-abia la început, iar omul nu beneficiază de un asemenea răgaz.

Eu vorbesc de cei care au avut noroc, ca mine, căci noi am rămas în libertate. Știam cum era viața în această libertate și nu-i uitam pe cei care fuseseră alungați dincolo de sârma ghimpată. Iată de ce nu puteam să mă gândesc la mine. Nu puteam să mă gândesc decât la oameni, la toți în general și la fiecare în parte. La cei care au plecat și nu s-au mai întors și la cei care așteaptă și așteaptă în zadar. Auzeam vorbindu-se de noi arestări și fiecare stârnea o durere nouă în rana mea nevindecată. În această amestecătură, cuvântul „eu” a dispărut. A devenit aproape o temă rușinoasă, interzisă. Cine ar fi îndrăznit să vorbească de soarta sa, să se vaite de soarta sa, când, de fapt, asta era soarta tuturor?

Într-o zi - era în epoca nouă - am auzit la acel radio interzis și în ziua de azi un fragment din memoriile unui om care a trăit într-un lagăr și a fost eliberat, mi se pare, o dată cu polonezii. Laitmotivul principal al memoriilor lui, mai exact al acestui fragment, era următorul: cum au îndrăznit să-l smulgă pe el, cutare, din confortul familial - avea o casă, o mamă, o masă acoperită cu o față de masă

[1] De Friedrich Engels.

albă - și să-l azvârle aici, în acest lagăr blestemat, într-o baracă puturoasă... în culmea furiei, am smuls din priză această zornăitoare jalnică: ce nătărău, și ce pretenții! Vedeți dumneavoastră, lui nu-i convenea la ocnă! De altfel, „ocna” era un cuvânt prea blând pentru lagărele secolului XX, dar oare există pe lume vreun om care să vrea la ocnă sau la camera de gazare? Se grozăvește cu „eul” lui. Am observat că „occidentalii” fac mare caz de el.

Într-o zi, i-am făcut o scenă Annei Ahmatova din cauza acestui renumit „eu”. M-a rugat să-i caut una din poeziile sale în lista alfabetică și, din întâmplare, mi-a zis că multe dintre poemele ei încep cu „eu”. M-am înfuriat și am început să-i demonstrez că „egotismul” este cel mai rău dintre defectele ei. Ea n-a încercat să se apere, cu toate că, de obicei, se împotrivea cu strășnicie. Certitudinea mea că în cuvântul „eu” există ceva interzis, ba chiar rușinos, i s-a părut convingătoare. Fără îndoială că și ea cunoscuse dezgustul pentru „eu”. Curând însă m-am dezmeticit: în primul rând, la ea „eul” la început de poezie nu se întâlnește mai mult decât la alții: lirica este doar genul cel mai personal; în al doilea rând, nu atât cuvântul „eu”, cât mai ales întreaga orientare a poeziei indică prezența sau absența faimosului „egotism”. Și, în sfârșit, nu este oare o mare ispravă să-ți păstrezi simțul personalității și al „eului” în epoca noastră de asasinate în masă și de abatoare gigantice? Astfel de epoci nu generează decât individualism, bazat pe principiul „scapă cine poate”, dar nicidecum simțul personalității.

Pierderea „eului” nu este un merit, ci o boală a secolului. Iată simptomele acestei boli pe care le-am studiat pe propria piele și pe toți cei din anturajul meu. Oamenii care și-au pierdut „eul” se împart în două categorii. Unii, asemenea mie, se cufundă în amorțeală și nu trăiesc decât cu gândul: „cum să scapi de povara timpului”. Ei ascund în suflet speranța nebună de a răzbate în viitor, unde se vor regăsi pe ei înșiși, pentru că acolo vor fi restabilite toate valorile în forma lor inițială. Viața capătă pentru ei forma unei așteptări

necontenite a unor tărâmuri luminoase, care n-au existat și nu vor exista pe planeta noastră, și ei nu mai văd nimic altceva. Înfruntând boala așteptării, mă asemuiam în bătaie de joc cu demnitarii pensionați ai epocii care tocmai a trecut. Acum și ei stau în bârlogurile lor, foarte confortabile, raportate la condițiile noastre, și așteaptă unii întoarcerea anilor douăzeci, iar cei mai mulți a anilor treizeci și patruzeci, ca să facă ordine și să trimită unde trebuie pe cei care și-au dat frâu liber la gură în ultimii cincisprezece ani. Acești eroi au mai multe șanse decât mine să-și vadă raiul cu ochii, dar pentru ei noțiunea de personalitate n-a existat niciodată, iar în ceea ce o privește pe a mea, ei o vor suprima neîntârziat când vor face ordine și vor afla de la turnătorii lor de existența mea. De altminteri, eu pot să scap teafără, căci ei se vor ocupa de alte probleme mai actuale. Eu doar nu lucrez nicăieri și nu incomodez pe nimeni.

Cea de a doua categorie a celor care și-au pierdut personalitatea arată cu totul altfel. Ei consideră că „eul” lor nu este decât o reușită întâmplătoare și efemeră și sunt în stare de orice numai să stoarcă o picătură de plăcere: de dragul vieții - totul e permis, trebuie să te bucuri de plăceri câtă vreme exiști. Un astfel de „eu” nu este un „eu”, ci pur și simplu un fenomen amuzant, o senzație plăcută a materiei vii, o întâmplare sau un truc al evoluției oarbe care a înzestrat corpul meu cu setea de plăcere. Din asta rezultă că mai presus de orice se află instinctul de conservare: scapă cine poate și indiferent prin ce mijloace. În această lume întâmplătoare, nimeni nu răspunde de nimic și toate faptele tale vor cădea în neant o dată cu tine și cu epoca ta.

Pierderea „eului” s-a exprimat prin frustrare (cazul meu) sau printr-un individualism deschis, deoarece egocentrismul și afirmarea de sine sunt manifestările lui extreme. Simptomele sunt diferite, dar boala una singură: diminuarea personalității. Cauza bolii este tot una singură: năruirea relațiilor sociale. Toată problema stă în a ști de ce s-au năruit, căci cum s-a întâmplat asta am văzut: toate

verigile sociale - familia, anturajul, categoria socială, societatea - au dispărut brusc și omul s-a trezit singur în fața forței misterioase care se numește putere și servește drept distribuitor al vieții și al morții. În limbaj popular asta se numea Lubianka[1], și dacă procesul pe care l-am observat în țara noastră are loc în toată cultura europeană, cumplita boală a secolului s-a manifestat la noi sub formele cele mai pregnante și cele mai pure, încât ele sunt cele care trebuie să fie studiate în scopuri profilactice și curative. Într-o epocă în care lozinca principală este „scapă cine poate”, personalitatea este condamnată. Personalitatea este legată de lume și de oameni. Ea se găsește printre semenii săi și, dându-și seama de unicitatea ei, vede această unicitate în fiecare. Individualistul, subliniindu-și particularitatea, se detașează de anturajul său și luptă pentru un loc special în societate sau, pur și simplu, pentru dreptul său individual la „rație”, în care intră totul, chiar zilele și ceasurile vieții. Pretutindeni, rația nu se dă decât pentru merite. Aici era nevoie de ingeniozitate, și individualiștii excelau în prezentarea mărfii lor. Oricare ar fi fost marfa, individualiștii își procurau dinainte o indulgență și se justificau zicând că nu ei au inventat acest sistem, ci doar se supuneau împrejurărilor.

De altfel nici de indulgență nu era nevoie: noțiunea de păcat fusese abolită și declarată prejudecată idealistă. Individualiștii, care își alintau „eul” lipsit de viață, constituiau vârfurile conducătoare ale societății și erau mult mai ușor de remarcat decât cei amorțiți. Specificul consta în faptul că în spatele unui grup de individualiști se ascundeau mulțimi de oameni în stare de amorțeală. Printre ei mă aflam și eu și duceam aceeași viață ca ei.

Pierzându-și „eul”, ambele categorii, amorțiții și individualiștii, s-au detașat de tot ce constituia fundamentul cotidianului, al vieții și al ceea ce se numește cultură. Ce să fac cu aceste precepte, dacă ele

[1] Sediul organelor securității și închisoare preventivă în piața cu același nume din centrul Moscovei.

nu sunt decât calea salvării individuale, care, pe deasupra, nu beneficiază de nici o garanție. Merită oare să faci atâtea mofturi pentru un „eu” respins și inutil? „Eul” comprimat și strivit se ascundea undeva pe deplin conștient de inutilitatea lui și de lipsa dreptului de a avea un spațiu locativ. Și eu, ca și Soljenițîn, am avut uneori noroc de o baghetă de șașlâc[1], și mi-am dat seama că asta merită osteneala, că este o realitate adevărată, aproape o rație, dar nemeritată, și din această pricină deosebit de delicioasă. Însă de „eu” îmi păsa mie, când știam că există „ei”, „tu” și „noi” și o durere cu care nu se compară nici un infarct?

O dată cu „eul” dispărea și sensul vieții. Când încă nu era decât un băiețandru, Mandelștam a rostit niște cuvinte stângace și ciudate: „Dacă viața asta n-are nici un rost, să vorbim de ea nu merită...” Pentru mine, ca și pentru toți cei amorțiți, nu mai exista nici viață, nici sensul vieții, dar pe mine, ca și pe cei mai mulți dintre ei, m-a salvat „tu”. În locul sensului vieții a apărut un țel concret: să nu las să fie ștearsă urma pe care a lăsat-o pe pământ acest om, „tu”-ul meu, să-i salvez versurile. În această acțiune am avut o aliată - Ahmatova. Optsprezece ani, echivalentul unei condamnări bune, am trăit amândouă fără să vedem o rază de lumină, fără nici un ajutor din afară, fără să îndrăznim să rostim numele drag - doar în șoaptă, doar între patru ochi - și tremurând deasupra câtorva poezii. Pe urmă a licărit speranța, și Ahmatova a început să repete: „Nadia, cu Osea totul merge bine”. Asta însemna că versurile și-au găsit cititorul. N-am înțeles imediat importanța Samizdatului[2] și eram necăjită că Mandelștam nu este publicat. Ahmatova avea și pentru asta un răspuns: „Trăim în epoca dinaintea lui Gutenberg” și „Osea n-are nevoie de o presă de imprimat”. Și, treptat, m-am convins că avea dreptate: versurile fac parte din categoria lucrurilor volante, ele

[1] Aluzie la un episod din Pavilionul canceroșilor de Soljenițîn.
[2] Samizdat - publicație independentă; modalitate de circulație clandestină a creațiilor literare, istorice, filosofice, politice etc, interzise de cenzura sovietică.

nu pot fi nici ascunse, nici încuiate sub lacăt. Versurile sunt cele care au croit drum prozei prin canalele misterioase ale cititorilor

Apăruți prin generația spontanee. Cititorul a apărut cu totul pe neașteptate, când nimeni nu mai trăgea nădejde că va mai apărea vreodată. El a învățat să aleagă ce îi trebuie, iar versurile care veneau spre el l-au condus pe drumul cel bun.

Au trecut mai bine de patruzeci de ani de când a apărut ultima carte a lui Mandelștam. Întregul tiraj al celor nouă cărți nu depășește treizeci de mii, dar el trăiește și există într-o măsură mult mai mare decât autorii cu tiraje impresionante de care geme piața de cărți. Ahmatova nu înceta să se mire de felul cum revin la viață versurile strivite sub picioare și, cum părea odinioară, distruse. „Noi nu știam că versurile sunt atât de viabile” și „Versurile nu sunt deloc ceea ce credeam noi în tinerețe”, zicea ea. Poate că nu știam, totuși ceva- ceva bănuiam. Salvând versurile lui Mandelștam, noi nu cutezam să sperăm, dar n-am încetat să credem în reînvierea lor. Această credință era singurul nostru sprijin, fiindcă era credința în valoarea perenă a poeziei și în caracterul ei sfânt. Noi știam că singur timpul hotărăște destinul poetului, prin urmare nu trebuia să mor înainte de a supune versurile judecății oamenilor. În prezent acest lucru este împlinit, iar ce va fi mai departe nu stă în puterea noastră. Nu poți decât să crezi și să speri. Am crezut întotdeauna în versurile acestor doi poeți și continuu să cred și în ziua de azi. În lumea noastră depersonalizată și care a renunțat la personalitate, unde vocea umană nu se mai aude, cel care a fost poet și-a păstrat personalitatea și vocea pe care oamenii o mai aud și astăzi.

Principala deosebire dintre cele două categorii de oameni care și-au pierdut „eul”, adică personalitatea, constă în faptul că unii, individualiștii, au renunțat la toate valorile, or, personalitatea nu se realizează decât ca păstrătoare de valori, câtă vreme ceilalți, cei căzuți în amorțeală, au înăbușit în ei tot ce aveau personal, dar au păstrat totuși un strop de libertate interioară și oarecare valori. Marea majoritate dintre ei n-au păstrat valorile ca atare, ci doar o

amintire vagă a lor, dar chiar și această amintire tulbure i-a păzit de multe lucruri spre care erau împinși de necesitate.

II

Tirajele Samizdatului în care circulau poeziile lui Mandelștam și multe alte texte nu pot fi socotite, dar se pare că ele sunt incomparabil mai mari decât tirajele volumelor de versuri din tinerețea noastră. În acest sens este grăitoare soarta singurei cărți a lui Mandelștam, care a apărut în acești ani: eseul *Convorbiri despre Dante* a dispărut într-o clipă din rafturile librăriilor. Sub ochii noștri a apărut cu adevărat o generație spontanee de cititori, dar e de neînțeles felul cum s-a întâmplat aceasta. Ei au apărut în pofida tuturor stihiilor, întregul sistem educațional era orientat spre a face imposibilă apariția lor. În jurul unor nume se organizase conspirația tăcerii, alte nume erau ponegrite în presă și în rezoluțiile forurilor conducătoare și părea că nimeni, niciodată, nu va răzbate prin zidul uitării celei mai adevărate, când brusc totul s-a schimbat și Samizdatul a intrat în acțiune. Nu se știe cine l-a pus în mișcare, nu poți să-ți dai seama cum funcționează, dar el există și ține seama de cererea reală a cititorilor.

Aș fi vrut să știu cine este acest cititor. Nu prea am încredere în calitatea lui, pentru că este educat în terciul raționalist. Acesta a slăbit toate legăturile intelectuale și logice, iar ideile trebuiau să treacă prin mii de filtre înainte de a ajunge la cititor. Astăzi, cititorul mediu nici nu mai caută idei. Nu mai are încredere în ele. A fost prea multă vreme înșelat, i s-au inoculat surogate care erau prezentate drept idei. În asta el nu se prea descurca și prin contrast era atras de ceea ce nu poate fi supus unei analize rudimentare. Acest nou cititor salută entuziasmat tot ce nu înțelege, calificându-l drept irațional și subiectiv. Este greu de spus ce numește el irațional, pentru că toate noțiunile lui sunt puțin denaturate. El nu are nici cea mai mică idee despre teoria subiectului și obiectului,

deși este naiv convins că acestea sunt categorii cu greutate, solide: obiectul stă pe masă, iar subiectul îi face disecția, cum disecau șaizeciștii[1] broaștele. De asemenea, subiectul se deplasează prin lumea obiectivă, dar, pentru a o înțelege, trebuie să renunțe la sine. Subiectul e mic, iar obiectul mare, de aici provin toate calitățile sale... Această simplificare este determinată de educație, care a nenorocit generațiile vârstnice: ele și-au preparat ciorba din alimente pozitiviste. Din această ciorbă ei și-au hrănit copiii cu lingurița, ceea ce a avut și are încă un efect negativ asupra generațiilor tinere: hrana din copilărie le-a otrăvit sângele. Ele sunt stăpânite de o frică primitivă: realitatea este prea orbitoare ca să cauți în ea tâlcuri și legături, dar cele mai înfricoșătoare sunt concluziile, logic inevitabile, pe care ele se căznesc să le evite. Eforturile maselor uriașe urmăresc eschivarea de la înțelegere și să alunece la suprafață. Unul dintre spiritele cele mai strălucitoare din istoria omenirii a spus că locul gândirii, când ea secătuiește, este luat de cuvinte. Din semn purtător de sens, cuvântul se transformă foarte ușor în semnal, iar un grup de cuvinte - într-o formulă inertă, nici măcar într-o formulă vrăjitorească. Noi facem schimb de formule de-a gata fără să observăm că din ele sensul viu s-a volatilizat. Făptura tremurătoare nu cunoaște sensul: el a dispărut. Logosul n-are ce face în lumea noastră. El se va întoarce numai dacă vreodată oamenii, dezmeticindu-se, își vor aduce aminte că omul este responsabil de toate și, în primul rând, de sufletul său.

Și totuși, oricum ar fi cititorul, el este judecătorul. Pentru el am păstrat versurile lui Mandelștam și i le-am dat. în prezent -în

[1] În rusă șestidesiatmiki - mișcare literară, ideologică și cultural- științifică (1860-l875) constituită în cercul discipolilor lui V. Belinski: N. Nekrasov, N. Cernâșevski, D. Pisarev, N. Dobrolinbov. Mișcarea și reprezentanții ei (scriitorii N. Ponivalovski, N. și G. Uspenski, I. Reșetnikov, I. Nikitin ș.a.) au purtat și numele de „revoluționari democrați”, „realiști” și chiar „nihiliști”, care capătă ulterior alt sens, apropiat actualului „terorist”. Unii au absolutizat valorile materiale, progresul științific în sine, negând valorile spirituale, arta.

această perioadă care se prelungește - se produce un proces original și curios: indiferent, fără să-și dea seama de nimic, omul răsfoiește versurile, iar ele pătrund treptat în el, îi zgâlțâie conștiința amorțită și adormită, trezesc cititorul și renasc ele însele, însuflețind pe cel care le-a atins. Are loc o difuziune, o întrepătrundere, și până la urmă cineva tot se va trezi, își va scutura amorțeala blestemată. Nu știu dacă așa e peste tot, dar aici, în țara mea, poezia este dătătoare de viață și are virtuți tămăduitoare, iar oamenii nu și-au pierdut darul de a se pătrunde de forța ei interioară. Aici, oamenii sunt omorâți pentru poezie, ceea ce constituie un semn de respect extraordinar, pentru că la noi lumea încă mai este capabilă să trăiască prin poezie. Dacă eu nu greșesc, dacă este așa și versurile pe care le- am salvat sunt cât de cât folositoare oamenilor, înseamnă că n-am trăit degeaba și am făcut ceea ce trebuia să fac pentru cel care a fost „tu”-ul meu și pentru oamenii în care versurile trezesc omenescul și, în consecință, principiul umanității. Dacă este așa, înseamnă că asta a fost menirea mea, și eu am înțeles-o bine.

De bună seamă, sunt pe cale să-mi regăsesc „eul” o dată ce am putut să mă gândesc că am avut o menire și am izbutit s-o îndeplinesc. Prima carte am scris-o eclipsându-mă definitiv și am făcut acest lucru absolut natural, fără nici cea mai mică intenție premeditată: pur și simplu eu încă nu existam. Am apărut din nou când sarcina mea principală a fost îndeplinită.

De bună seamă că „eul” meu, deși strivit, exista totuși și avea nevoie doar de câteva clipe de răgaz ca să-și proclame din nou drepturile. Și el se manifestă deosebit de activ în acea perioadă a bătrâneții când liniștea și pacea au venit, dar durerea după viața trecută dăinuie încă. Pe urmă, durerea, pesemne, se potolește și începe autoliniștirea senilă, dar eu încă n-am ajuns aici. Atunci va fi prea târziu să mai scrii pentru că durerea este precum fermentul pe care crește cuvântul, gândirea, simțul realității și al legăturilor adevărate din această lume. Fără durere, nimeni n-a putut încă distinge principiul viu, care construiește și fortifică viața, de

contrariul lui, care omoară și distruge, dar nu se știe de ce este întotdeauna foarte captivant și, de la prima vedere, stabil sub raport logic și poate chiar inevitabil. Acum durerea mea este puternică și eu mă pregătesc să scriu despre mine și numai despre mine, asta însă nu înseamnă câtuși de puțin că eu voi vorbi despre mine. În prezent mă gândesc cel mai puțin la mine, mă gândesc doar la acele fărâme de experiență pe care le-am acumulat de-a lungul vieții mele. Cred că, analizând această experiență, voi putea înțelege ceva: dacă această viață ne-a fost dată, ea trebuie să aibă un sens, deși toate generațiile pe care le-am întâlnit în viața mea au suprimat total această problemă. Răsfățate de gândirea științifică, ele respingeau tot ce nu putea fi supus unei argumentări logice și exacte. Logica matematică a devenit idealul, dar din păcate doar în vorbe. Știința nu este responsabilă pentru teoriile pseudoștiințifice și șarlatanești, „care nu au nici sens, nici judecată”. Ce să faci cu sensul când toate sensurile ți se scurg printre degete?

În tinerețea mea problema sensului vieții era înlocuită prin căutarea unui țel. Oamenii s-au obișnuit atât de mult cu asta, încât mulți nici astăzi nu văd vreo deosebire între sens și țel. În anii aceia, problema țelului și-o punea tineretul participant la revoluție. Țelul era unul singur: să fericească omenirea. Știm ce a ieșit din asta. Țelul și sensul vieții nu sunt unul și același lucru, însă problema rostului vieții, în tinerețe, nu este accesibilă decât unui număr mic de oameni. La această problemă a rostului vieții se ajunge numai prin propria experiență, asociindu-i și problema menirii, și oamenii se gândesc la ea la bătrânețe, dar nu toți, ci numai cei care se pregătesc de moarte și aruncă o privire înapoi la viața trăită, însă cei mai mulți nu fac asta.

Ar fi prea exagerat să vorbești de menire la un om fără un dar deosebit. Mai bine ar fi să te gândești la justețea drumului liber ales printre milioane de ispite, ezitări și greșeli în care viața este atât de bogată. Drumul parcurs este simțit ca un destin, însă la fiecare pas există mii de bifurcații, de cărări și răspântii pe unde poți s-o cotești

și să-ți alegi un cu totul alt drum. În felul cum ne făurim viața există o anumită determinare socială, pentru că fiecare trăiește într-o perioadă istorică determinată, dar împărăția necesității se limitează anume la acest raport istoric și toate celelalte depind numai de noi.

Libertatea este inepuizabilă, și chiar personalitatea, „eul” propriu, nu este o realitate obiectivă anume, ci se formează în decursul vieții și într-o măsură considerabilă singură sț creează pe sine în funcție de drumul ales.

În tinerețe, numai oamenii deosebit de înzestrați, cu înclinații mai curând filosofice decât poetice, cugetă la sensul vieții. Cuvintele lui Mandelștam referitoare la rostul vieții, pe care le-am citat la începutul acestui capitol, au apărut ici-colo prin ciorne, dar nu figurează în nici un text definitiv. El lua viața așa cum este și simțea cu acuitate plenitudinea ei neobișnuită. Cred că s-a întâmplat astfel pentru că el și-a considerat încă de la început darul poetic drept menire. O poezie din tinerețe, publicată de curând, e mărturie:

,,Cu inima-ntr-un nor învăluită
Și trupul în piatră prefăcut,
Poetul așteaptă ca Dumnezeu
menirea să-i arate pe pământ.
El așteaptă semnul cel tainic,
Să cânte e gata ca de o faptă măreață,
Și al logodnei mister lacom inspiră
Într-o îmbinare simplă de cuvinte.”

El nu s-a îndoit de menirea lui și a acceptat-o la fel de ușor cum și-a acceptat ulterior destinul. Era rezultatul încrederii netulburate cu care el trata truda poetului. Asta provoca furia scriitorilor adevărați, slujitorii zeloși ai literaturii. Ruptura lui Mandelștam cu literatura ar fi fost inevitabilă în oricare țară, la noi însă literatura ca afacere personală și privată a fost declarată ilegală și orice ruptură atrage intervenția statului. Până la urmă, cu Mandelștam ar fi putut să se

împace dacă el ar fi afișat o atitudine plină de importanță și ținută sacerdotală, căci nimic nu impune mai mult decât o poză maiestuoasă. Însă acest om nu se preocupa câtuși de puțin să-și asigure o situație în lumea literară. Pentru asta era extrem de ocupat. Cărțile, oamenii, discuțiile, evenimentele, ba pur și simplu chiar și faptul de a da fuga la prăvălie după pâine sau gaz - toate acestea luau prea mult timp... Chiar și eu, ușuratica ușuraticelor, mă miram de nepăsarea lui. Iar timpul lucra împotriva noastră.

Carnavalul

Nu-mi iubesc tinerețea timpurie. Am senzația că o cireadă uriașă gonește strivind sub copite un lan de grâu dat în spic. În vremea aceea făceam parte dintr-o ceată de câțiva pictori. Unii dintre ei și-au făcut pe urmă un nume. Toți aveam bidinele de zugrav, le muiam în vopsea cu clei și mâzgăleam cu pete grosolane niște pânze neverosimile, pe care apoi le întindeam de-a curmezișul străzii ca pe sub ele să treacă demonstrațiile. Atârnam pânzele noaptea. Pictorii, însoțiți de administratorul di imobil - aceștia, o dată cu venirea „roșilor”, cum le ziceam pe atunci, apăruseră ca ciupercile după ploaie - irumpeau în apartamente străine, deschideau larg ferestrele și ușile de la balcon și, făcând schimb de înjurături cu ajutoarele lor din stradă, își legau zdravăn operele decorative de grilajul balcoanelor. Fetele nu participau la aceste jocuri nocturne, și băieții, dimineața, povesteau prietenelor, râzând, cum se speriau locatarii apartamentelor ghinioniste când banda, în frunte cu administratorul, dădea buzna în locuință.

Mardjanov a pus în scenă piesa unui clasic spaniol: țăranii dintr-un sat s-au răsculat împotriva seniorului pentru că acesta le-a încălcat drepturile strămoșești. Norodul iese biruitor, femeile își ridică mâinile deasupra capului și își ondulează ritmic coapsele, actorii strigă în cor: „Toată puterea în mâna sovietelor!”, iar

spectatorii urlă plini de entuziasm. Pentru apoteoză, pictorul Isaak Rabinovici a avut o idee genială: de-a curmezișul scenei a întins o ghirlandă de fructe, legume, pești și păsări butaforice, de formă suspect de falică. Aplauzele s-au transformat în ovații frenetice. Isaak a ieșit să se încline publicului. El ținea de mână pe cele două asistente ale sale: una eram eu, cealaltă - prietena mea Vitia, care înainte a fost ucenică în atelierul Alexandrei Ekster. Noi amândouă coloraserăm falusurile cu aspect de fructe, perfecționându-le forma, lucrată de mântuială în atelierul de butaforie. Am fost potopiți cu trandafiri ieftini de Kiev și am ieșit din teatru cu brațele pline de flori. În drum spre casă, trandafirii înfloriți și-au pierdut petalele ofilite, dar, din fericire, bobocii s-au păstrat.

Eram angajați să lucrăm la montarea unor spectacole de teatru ori să facem afișe și ni se părea că viața asta tumultoasă e plină de frumusețe. Când au primit primul lor avans, băieții și-au cumpărat portmonee, până atunci nu avuseseră nici bani, nici portmonee. Cheltuiam banii în cafenele și cofetării. Le întâlneai la tot pasul: cucoane adevărate, care se refugiaseră din nord, făceau niște prăjiturele de casă nemaipomenite și își serveau chiar ele clienții. Banii de pe afișe ne ajungeau pentru munți de prăjiturele, pentru că era perioada când stăpânii noștri cochetau cu arta de stânga, iar ceata din care făceam parte era mai la stânga decât toate stângile. Băieții adorau *Marșul pe stângul* de Maiakovski, și nimeni nu se îndoia că el avea o tobă în loc de inimă. Noi nu vorbeam, ci răcneam și eram tare mândri că, uneori, ni se dădeau permis de noapte și puteam circula pe străzi la ore interzise. Daca uitam să luăm permisele, patrulele, văzând pensulele și bidinelele noastre, ne lăsau să trecem liniștiți mai departe pe străzile pustii. Pensulele erau un permis la fel de bun ca ei hârtia eliberată de comandant, iar patrulele erau formate tot din băiețandri, înarmați, ce-i drept, cu puști și revolvere. Ei trăgeau cu armele, iar noi zugrăveam...

În ceata noastră de prieteni s-au infiltrat încet-încet oaspeții din nord. Ehrenburg a fost unul dintre cei dintâi. În foarte multe privințe,

el se ținea deoparte - ce-i mai rămânea să facă după *Rugăciune pentru Rusia*?[1] - și se refugia într-o atitudine îngăduitoare plină de ironie. Avusese timp să-și dea seama că ironia era singura armă a celor neajutorați. Tinerii artiști de stânga aveau un dar binecuvântat: să nu știe că sunt neajutorați. Noi alergam pe sub focuri de armă și ne ascundeam pe sub porți și prin ganguri. Din 1919, împușcăturile dezordonate de pe străzi încetaseră aproape cu desăvârșire, dar orașul era bombardat înainte de schimbarea puterii. Aproape că ne obișnuiserăm cu așa ceva.

Seara ne adunam la Hlam[2], un club de noapte frecventat de pictori, scriitori, artiști și muzicanți. Hlam se afla la subsolul celui mai mare hotel din oraș, unde fuseseră instalați demnitarii de rangul al doilea și al treilea veniți de la Harkov. Mandelștam a izbutit să vină cu trenul lor și, din greșeală, a căpătat și el o cameră splendidă la același hotel. Chiar din prima seară, el și-a făcut apariția la Hlam și ne-am împrietenit de la prima vedere, fără nici o chibzuință. Am socotit data legăturii noastre întâi mai o mie nouă sute nouăsprezece , deși pe urmă a trebuit să trăim despărțiți un an și jumătate. În perioada aceea încă nu ne simțeam legați, însă chiar de atunci în amândoi s-au revelat două calități, care s-au menținut toată viața: ușurința și conștiința de a fi condamnați.

În același hotel, cu un etaj mai jos, a fost instalat Mstislavski. Pe balconul său se aflau mereu la uscat nenumărate șosete de copii, și eu mă miram și mă întrebam de ce oamenii fac copii în asemenea vremuri tulburi. Mstislavski intra în camerele vecinilor și îi anunța de arestarea țarului. Nu scăpa nici un prilej să nu repete că el este descendent al lui Riurik[3], și sublinia vechimea neamului său în comparație cu Romanovii[4]. Mandelștam se strâmba.

[1] Poezie a lui I. Ehrenburg, care dă și titlul volumului de versuri apărut la Moscova în 1918
[2] Vechituri (rus.).
[3] Întemeietorul Rusiei Kievene la sfârșitul secolului al IX-lea.
[4] Dinastie fondată de Mihail Fiodorovici în 1613 și al cărei ultim

Cei tineri nu se gândesc niciodată la nimic. Neliniștea și grijile celor vârstnici ne lăsau nepăsători. Părinții noștri, niște bătrâni morocănoși, mergeau la moarte, iar copiii lor se veseleau. Mulțimea uriașă a celor veniți din nord, care cunoscuse din plin foamea și dezastrul, se hrănea din grâul Ucrainei încă neruinate și se grăbea să prindă cât mai multă grăsime înainte de a face calea întoarsă. Valoarea banilor scădea încet, și oamenii care aduseseră de la Moscova grămezi de bancnote devalorizate jubilau cumpărând cu ele alimente la valoarea reală.

Mandelștam era la fel de vesel ca și ceilalți, totuși avea ceva deosebit. Nu știu de ce, prietenia noastră neașteptată a stârnit dezaprobarea generală. Băieții veneau la mine și căutau să mă convingă să-l părăsesc neîntârziat pe Mandelștam. Într-o zi, Ehrenburg m-a plimbat îndelung pe străzi și mi-a demonstrat că pe Mandelștam nu poți să pui bază: dacă vrei să mergi la Koktebel[1]. - toți voiam în sud, simțeam o atracție misterioasă, cât mai departe de casă, undeva cât mai la sud - du-te la Voloșin, este un băiat de ispravă, te poți bizui pe el. Știam că însuși Ehrenburg visa s-o șteargă la Voloșin și să se ascundă după el precum după un zid de piatră. Nu știu cum de avea Voloșin o astfel de reputație, însă cred că singur și-a creat o legendă, susținută de femeile din jurul lui, iar legendele au o viață lungă. Cu Ehrenburg am început să ne tutuim întâmplător, în glumă, la revelionul o mie nouă sute nouăsprezece, pe care l-am petrecut împreună. El îmi zicea Nadia, eu mă adresam lui cu numele mic și cu patronimicul. Drumurile noastre s-au despărțit, dar am rămas în relații bune, mai ales cu Liuba, soția lui. Printre scriitorii sovietici, Ehrenburg a fost și a rămas o cioară albă. Doar cu el am păstrat relații tot timpul. Lipsit de putere, ca toți ceilalți, el a încercat să facă, totuși, câte ceva pentru oameni.

reprezentant a fost țarul Nicolae al II-lea.

[1] Stațiune balneoclimaterică din Crimeea, unde Fondul Literar avea o casă de odihnă foarte frecventată de scriitori.

Oameni, ani, viață[1] este, de fapt, singura lui carte care a jucat un rol pozitiv în țara noastră. Cititorii lui, în primul rând cei din mediul tehnic-ingineresc, au aflat din această carte zeci de nume. După ce au citit-o, ei și-au văzut de drum mai departe și, cu ingratitudinea proprie oamenilor, s-au dezis numaidecât de cel care le-a deschis pentru prima oară ochii. Și totuși, mase de oameni au venit la funeraliile lui, și eu am observat în mulțime fețe de oameni buni. Aceasta era o mulțime antifascistă, și turnătorii trimiși în număr foarte mare la funeralii se distingeau în ea cu ușurință. Ehrenburg, deci, și-a îndeplinit misiunea lui, iar misiunea aceasta a fost dificilă și ingrată. Poate tocmai el a fost cel care i-a trezit pe cititorii Samizdatului.

Cât privește sfaturile lui Ehrenburg din o mie nouă sute nouăsprezece, bineînțeles că nu le-am luat în seamă și am râs de el, imitându-l cum mă dădăcea. Mă tem că în afară de frații Makkaveiski, prietenii mei buni, un pic ciudați, toți ceilalți erau de partea lui Ehrenburg. În privința lui Mandelștam, eu îmi dădusem seama că nepăsarea lui nu seamănă cu superficialitatea prietenilor mei. Uneori spunea niște lucruri pe care nu le mai auzisem de la nimeni. Cel mai bine am ținut minte cuvintele lui despre moarte. Mirându-se el însuși de propriile cuvinte, a spus că în moarte există o anumită solemnitate pe care el a simțit-o la moartea mamei sale. Multe din cele ce a spus despre moarte de bună seamă că nu le-am priceput, dar pe urmă, când am început să mai pricep câte ceva, el n-a mai adus vorba despre asta. Aveam impresia că moartea pentru el nu era sfârșitul, ci parcă justificarea vieții. Atunci ucideau la tot pasul și eu înclinam să cred că moartea nu era decât o întâmplare absurdă pur și simplu.

Mandelștam a mai încercat să-mi explice ce este recunoașterea. Asta îl interesa cel mai mult în perioada aceea. Auzise că acest

[1] Cartea de memorii a lui I. Ehrenburg apărută la Moscova, în perioada 1961-1965, 6 volume.

fenomen este inexplicabil din punct de vedere psihologic, dar pentru el problema se punea într-un mod mai larg. El se gândea nu numai la proces ca atare, adică la felul cum decurge recunoașterea a ceea ce noi am văzut și am cunoscut, ci la sclipirea care însoțește recunoașterea a ceea ce până acum ne-a fost ascuns, ne-a fost necunoscut, dar care se ivește, precum destinul, în unica clipă necesară. Astfel este recunoscut cuvântul necesar într-o poezie, parcă predestinat ei, astfel intră în viața ta un om pe care nu l-ai mai văzut niciodată, dar parcă ai presimțit că soarta lui se va împleti cu a ta. Mandelștam îmi vorbea cu multă precauție: întredeschidea o ușiță și o trântea la loc de parcă își apăra de mine universul propriu, în care totuși voia să arunc o privire. În asta era curată pudoare, iar eu am simțit-o și în versuri, însă oamenii din jurul nostru habar n-aveau de așa ceva. Pudoarea, fie ea sufletească ori fizică - de orice fel, dacă ei ar fi întâlnit-o, li s-ar fi părut ceva de felul unei scrântituri, sau al unui os rupt. Totuși ei nu erau cinici. În orice caz, niciunul dintre cei care au devenit pictori n-a fost cinic, deși, poate, repeta maxima preferată a lui Nikulin: „Noi nu suntem alde Dostoievski, singurul lucru care ne trebuie sunt banii...” Avangardismul era la loc de cinste. Kievul carnavalesc din anul o mie nouă sute nouăsprezece iubea spectacolele lui Mardjanov, iubea stângismul în toate: în politică, în discursuri, în gândire și mai cu seamă în dragoste. De altfel asta nu era dragoste și nici gândire, ci doar niște caricaturi.

I-am povestit lui Mandelștam că am avut prilejul să pozez pentru un tânăr sculptor numit Epștein. El locuia în susul străzii Luterane într-un apartament boieresc, părăsit de stăpâni. În camera lui am cunoscut pentru prima dată ce înseamnă sărăcia lucie: un pat nearanjat, cu o zdreanță în loc de cearșaf, iar pe masă o cană de tinichea pentru ceai. Nu știu ce s-o fi ales de acest Epștein, însă, pe urmă, am văzut bustul meu la muzeul din Kiev. Este puțin probabil că a scăpat întreg: bustul unei tinere evreice executat de un sculptor evreu este o încercare prea grea pentru internaționaliștii Ucrainei.

Într-o zi, Epștein s-a oprit din lucru și m-a chemat la fereastră. Vizavi de noi, pe un teren viran, niște soldați duceau un om cu o barbă albă și lungă, care, vlăguit de puteri, se poticnea la tot pasul. Epștein mi-a explicat că pentru acest om, parcă fostul șef al poliției din Kiev, au inventat o tortură specială: zilnic îl conduc la locul de execuție, dar, odată ajunși, nu-l împușcă, ci îl duc din nou la închisoare. Îi plăteau acum pentru că a fost deosebit de crud cu revoluționarii. Nu era deloc un om bătrân, dar părul îi albise din pricina torturilor. Epștein, un tânăr evreu, căruia acest șef de poliție, dacă ar fi fost la putere, nu i-ar fi permis să studieze la Kiev, nu putea suporta cruzimea răzbunătorilor (nu-mi aduc aminte cine era la putere când se petrecea povestea asta - ucrainenii sau roșii - dar și unii, și ceilalți se străduiau să-și întreacă predecesorii). Unui artist adevărat, cruzimea îi este contraindicată. N-am înțeles niciodată cum Maiakovski, un artist adevărat, putea să spună niște lucruri atât de fioroase. Probabil că el își impunea asemenea cuvinte, crezând că tocmai asta înseamnă a fi modern, că tocmai asta înseamnă bărbăție. Slab din fire, el își antrena sufletul plăpând ca să nu rămână în urma timpului, și pentru asta a plătit. Sper că nu lui i se va cere socoteală, ci acelora care l-au ademenit.

Mandelștam, și el un tânăr evreu, cu profundă repulsie față de execuții și torturi, vorbea cu groază de hecatombele de cadavre cu care „ei” au răspuns la asasinarea lui Urițki[1] .Pentru Mandelștam, toate formele de teroare erau inadmisibile. Pe Kanneghiser, asasinul lui Urițki, el l-a întâlnit la Brodiaceaia sobaka[2]. L-am întrebat despre el. Mandelștam mi-a răspuns reținut și a adăugat: „Cine i-a desemnat judecătorii?” în adolescență, sub influența lui

[1] Moisei Urițki, comandantul CEKA a fost asasinat în august 1918. Răspunsul a fost împușcarea „ostaticilor” și Decretul privind teroarea roșie emis la 5 septembrie 1918.
[2] Câinele vagabond (rus.) - cabaret literar artistic din Petersburg (1911-1915).

Boris Sinani[1], el credea că „gloria se afla în organizația de luptă”[2] și chiar a vrut să devină terorist (pentru asta a mers la Raivola, cum povestește în Zgomotul timpului, dar nu a fost primit, fiind prea tânăr). Ulterior, atitudinea lui față de teroare s-a schimbat radical. Îmi aduc aminte de o discuție cu Ivanov-Razumnik pe la mijlocul deceniului al treilea. El locuia tot la Detskoe Selo[3], și odată l-am vizitat. Cu vreo câteva zile înainte de vizita noastră la „Clubul de afaceri” din Leningrad a explodat o bombă. Ivanov-Razumnik era într-o dispoziție extraordinară și se mira că Mandelștam nu-i împărtășește bucuria. Până la urmă l-a întrebat direct cum se explică această nepăsare față de un eveniment atât de important: „Vasăzică, sunteți împotriva terorii...” Mandelștam, când se discutau lucruri generale, care nu aveau nici o legătură cu poezia ori filosofia, întotdeauna se întuneca la față. Sincer mirat, Ivanov-Razumnik s-a interesat cum apreciază Mandelștam faptele eroice ale teroriștilor din trecut, asasinarea lui Alexandru al II-lea, bunăoară, și pe fața lui s-a așternut ceva care aducea a dispreț aflând că Mandelștam respinge categoric orice fel de teroare, indiferent împotriva cui era îndreptată. Oricât ar părea de ciudat, dar în perioada aceea negarea terorii era considerată ca susținere a poziției bolșevicilor, deoarece ei respingeau teroarea ca metodă de luptă revoluționară. De bună seamă, Ivanov-Razumnik l-a înțeles pe Mandelștam, deși pentru o informație completă n-ar fi stricat să afle ce părere are acesta în legătură cu teroarea de stat, pe care noi o cunoșteam din proprie experiență. În timp ce ei discutau, eu tăceam necăjită: iar am dat peste un străin, nu se știe de ce toți sunt străini; și oare de ce Mandelștam nu atenuează diferențele, ce l-ar fi costat să evite răspunsul ori să îngaime ceva nedeslușit? Oare trebuie mereu și peste tot să sublinieze „străinismul” său în loc să netezească asperitățile? Când ești tânăr, îți dorești atât de mult armonie și relații

[1] Boris Naumovich Sinani (1851-1922) Medic psihiatru - evreu carait
[2] Organizația de luptă a partidului eserilor (SR - socialiștii revoluționari).
[3] Tarskoe Selo.

agreabile cu oamenii... Intransigența lui Mandelștam îmi obosea și îmi apăsa conștiința încă nematurizată.

Mandelștam cumpăra și cerceta publicațiile Arhivelor Centrale, printre care multe volume erau dedicate teroriștilor. Despre cei executați el n-ar fi spus o vorbă de rău, însă îl uimea întotdeauna spiritul lor mărginit și îngust. (Aș fi vrut ca Nikolai Kibalcici să facă excepție, dar dosarul lui se pare că nu a fost niciodată publicat. În orice caz, noi nu l-am văzut.) Mandelștam ura teroarea, indiferent sub ce formă s-ar fi manifestat ea.

În zilele prieteniei noastre timpurii, la Kiev, în o mie nouă sute nouăsprezece, Mandelștam era, poate, unicul care se gândea la sensul evenimentelor și nu la consecințele lor nemijlocite precum cei vârstnici, și nu la manifestările pestrițe ale „societății noi” precum cei tineri. Pe cei vârstnici îi preocupau probleme esențiale: decăderea normelor și conceptelor de drept, prăbușirea vieții de stat și a economiei. Cei tineri se desfătau cu ceea ce părinții lor numeau demagogie, indiferent din ce parte ar fi venit, și rețineau ca rezervă cazuri pe care se pregăteau să le folosească într-o formă sau alta. Deocamdată se delectau nesățioși cu ceea ce se resimțea ca o ultimă zi. Uneori desfăceam ziarele, dar nu puteam să le citim, pentru că încă de pe atunci începuse educația vertiginoasă a poporului, și pentru așa ceva era elaborat limbajul special al rezoluțiilor, al discursurilor și al presei.

Odată, Mandelștam mi-a spus că „ei” își edifică partidul pe autoritate, ca biserica, numai că aceasta este o „biserică răsturnată”, având la bază divinizarea omului. Discuția avea loc la baie, toată în faianță, cu două ferestre și o sobă albă. Ștergându-și mâinile, deodată a observat unde se află: „Ciudată conversație pentru un astfel de loc.” Ideea îi venise într-un loc nepotrivit și într-un moment nepotrivit: ne grăbeam să cinăm și apoi să mergem la Hlam.

Chiar înainte de sfârșit, când bolșevicii, înainte de plecare, au împușcat ostaticii, noi am văzut pe fereastră - în vremea asta

Mandelștam fusese dat afară din hotel și locuia cu fratele meu în cabinetul tatălui - o căruță cu cadavre despuiate. Ele erau acoperite neglijent cu niște rogojini, și din toate părțile atârnau membre ale trupurilor fără viață. CEKA avea sediul în cartierul nostru, și cadavrele, prin centru, erau duse în afara orașului. Am aflat că acolo făcuseră un șanț ca să se scurgă sângele: tehnica nu era prea avansată. Altă dată, soldații duceau în căruță pe omul cu barba mare, cu mâinile legate la spate. El era îngenuncheat în căruță și urla în gura mare, implorând oamenii să-l salveze, să-l ajute, pentru că este dus la execuție. În anul acela mulțimea ar fi putut să-l elibereze pe arestat, dar străzile erau pustii: era ora când circulația era interzisă... Am văzut cum se zbătea să scape de soldații care încercau să-i astupe gura. Scena a durat câteva clipe și a dispărut numaidecât, dar eu și astăzi am în fața ochilor chipul acelui om, numai că nu-l duceau să-l împuște, execuțiile aveau loc la CEKA, iar căruța mergea în direcție opusă. Cred că îl transferau la închisoarea Lukianovskaia, sau poate îl duceau la spital.

Am văzut de la altă fereastră, care dădea spre Duma municipală, cum o mulțime înfuriată, după venirea albilor, hăituia femeile roșcate și le sfâșia literalmente în bucăți, strigând că „asta e cekista Roșa”. Sub ochii noștri au fost omorâte câteva femei. După plecarea lui Mandelștam, orașul a fost ocupat pentru câteva ore de roșii. Ei și-au croit drum spre închisoare și au eliberat deținuții, pe urmă au fost respinși, iar învingătorii au pornit să jefuiască orașul. Locuitorii își apărau casele, și, când apăreau soldații, începeau să lovească în lighene de aramă și să urle. Urletele răsunau din toate străzile, pline de cadavre. Acestea erau atrocitățile războiului civil. Carnavalul se terminase și doar din când în când, pe urmă, mai reînvia în spectacolele teatrelor din Moscova. Cine avea nevoie de acest carnaval?

Eu n-am plecat cu Mandelștam în Crimeea, dar nu pentru că aș fi crezut în vorbele lui Ehrenburg. S-a pregătit de plecare în câteva minute, profitând de o ocazie neașteptată: la Harkov pleca un vagon

special cu actori. Toate puterile iubeau actorii, și albii, și roșii. Mandelștam trebuia să plece din Kiev, unde nu-l cunoștea nimeni, dar el atrăgea întotdeauna atenția răuvoitoare a mulțimii și a cârmuitorilor de toate culorile. I-am făgăduit că o să vin în Crimeea cu familia Ehrenburg, dar nu m-am hotărât: dincolo de pragul casei noastre curgea sânge. Iar în ceea ce privește nepăsarea lui Mandelștam, mi-am dat seama că asta nu e altceva decât un mod de a accepta viața cu ușurință. El știa încă de pe atunci că nu se poate sustrage de la nimic și trebuie să accepte ceea ce este. A încercat să-mi inculce și mie această atitudine față de viață, însă nu oricine e capabil de așa ceva. Și nu oricine poate să trăiască clipa prezentă ca Mandelștam. Eu nu puteam. „Puntea spațioasă a unui vapor" mi se părea un mijloc de deplasare mult mai plăcut decât eforturile zadarnice ale unor vâslași fără vâsle. Nu eram singura care tânjea după stabilitate. În viața noastră, stabilitatea a fost iluzorie o jumătate de secol întreagă. Edificiile cele mai stabile s-au prăbușit unul după altul. În epoca noastră nu era nimic stabil și lozinca Ahmatovei „Acum nu trebuie să ai decât o scrumieră și o scuipătoare" a fost foarte curând justificată.

Kievul războiului civil, cu carnavalul lui efemer, cu cadavrele cărate în căruțe și cu jefuirea, ce a durat trei zile, a orașului, acompaniată de urletul oamenilor înnebuniți, nu este nici pe departe lucrul cel mai cumplit din câte am cunoscut în viață. Acesta nu a fost decât un preludiu, ce a urmat a fost mult mai atroce.

Despărțirea de Mandelștam a durat un an și jumătate, timp în care aproape că n-am avut nici o știre unul despre celălalt. Toate legăturile dintre orașe erau rupte. Oamenii care plecau uitau pe cei rămași, pentru că o reîntâlnire era de neconceput. Întâmplător, pentru noi n-a fost așa. Mandelștam s-a întors la Moscova împreună cu Ehrenburgii. Apoi a plecat la Petersburg și, luându-și rămas-bun, a rugat-o pe Liuba să afle ce-i cu mine. În ianuarie, Liuba i-a scris că eu sunt tot la Kiev și i-a dat noua mea adresă: în timpul care trecuse, reușiserăm să fim evacuați din vechea locuință. În martie,

el a venit după mine: Liuba și astăzi zice că a fost pețitoarea mea. Mandelștam a intrat în apartamentul gol, din care, în ajun, îi evacuaseră încă o dată pe părinții mei: era cea de a doua evacuare. În clipa când a intrat, în apartament a dat năvală o ceată de arestate, care fuseseră trimise sub escortă să spele dușumelele, pentru că apartamentul fusese repartizat unui șef. N-am dat nici cea mai mică atenție nici deținutelor, nici soldaților și am mai stat vreo două ceasuri în camera care nu-mi mai aparținea. Deținutele ocărau, soldații înjurau, dar n-am plecat. Mi-a recitat o mulțime de versuri și mi-a zis că, acum, în mod cert, o să mă ia cu el. Pe urmă am coborât la etajul următor, unde părinții mei primiseră o cameră într-un apartament comun. Peste vreo două-trei săptămâni, am plecat împreună în nord. De atunci nu ne-am mai despărțit până în noaptea de întâi spre doi mai 1938 când a fost luat și dus sub escortă. Cred că lui nu-i plăceau despărțirile, deoarece simțea cât de scurt este răgazul ce ne-a fost hărăzit: a trecut ca o clipă.

„Noi”

În perioada primei noastre întâlniri, în Kievul anului o mie nouă sute nouăsprezece, Mandelștam avea o încredere aproape copilărească în prietenia și bunăvoința universală. Lui i-a plăcut la *Hlam*, aproape ca și la *Brodiaceaia sobaka*, oamenii erau cumsecade și cafeaua bună. Curând însă *Hlam*-ul a fost închis, pentru că patronului nu i se părea avantajos să vândă cafea turcească și alte nimicuri ieftine, și ne-am mutat într-o cafenea grecească de pe strada Sofievskaia. La fereastra cafenelei era atârnat un afiș: „Iaurt bun de căutați, doar aici o să mâncați”. Patronul măcina cafea într-o râșniță uriașă și se întreba mirat de unde atâta puhoi de lume în cafeneaua lui, iar patroana făcea prăjituri și avea pentru fiecare câte un zâmbet. Când au venit albii, carnavalul a luat sfârșit și cafeneaua era mereu goală. Patroana a

încetat să mai zâmbească și zile întregi stătea de strajă la ușă ca să prindă măcar pe unul din vechii vizitatori și să-l predea albilor. Pe toți cei care contribuiseră la prosperitatea momentană a cafenelei cu cel mai bun iaurt, ea îi considera bolșevici și îi ura cu înverșunare. Cel dintâi care i-a căzut în mână a fost Ehrenburg, dar a izbutit să scape. El m-a avertizat să nu mă duc pe Sofievskaia, însă eu din nou n-am luat în seamă sfatul lui. Drept urmare, am fost următoarea care a căzut în plasă, și până nu demult zâmbitoarea patroană mi-a cerut să-i spun unde e acela „cu care erai tu", pentru că tocmai pe el ea îl socotea bolșevicul principal și visa să-l sfâșie neîntârziat cum au fost sfâșiate lângă Dumă femeile roșcate bănuite că sunt „cekista Roșa". Eu nu aveam încrederea copilărească a lui Mandelștam în bunăvoința universală, totuși credeam că zâmbetul uman corespunde întrucâtva structurii sufletești a celui care zâmbește. Chiar și politețea cea mai simplă, care îi obliga pe cei din generațiile vârstnice să zâmbească, îndulcea întrucâtva moravurile. Dar ea a dispărut din viața noastră după înverșunarea războiului civil și nu i-a fost sortit să mai revină pe acest sărman pământ.

Într-o zi, la Kiev, Mandelștam mi-a spus cu un aer misterios: când scriu versuri, nimeni nu-mi refuză nimic... „Este un răsfățat", mi-am zis eu și am întrebat: „De ce?" N-a putut să-mi explice: nu știu, dar așa se întâmplă. Am tras concluzia că a trăit printre oameni iubitori de poezie, care erau bucuroși să facă o plăcere celui înzestrat cu talent poetic. De altminteri, cum știam, dorințele lui erau ușor de satisfăcut: o cafea sau o prăjitură. La Petersburg, pesemne, mai avea nevoie și de două-trei ruble ca să meargă la Brodiaceaia sobaka.

Peste vreo câțiva ani, în Moscova din perioada N.E.P[1] -ului, vlăguită și sălbăticită, el a simțit cu acuitate cum se schimbase totul. Să ceri ceva - nu putea fi vorba: toți își țineau ascuns picul de ceai

[1] Noua politică economică. A fost adoptată în 1921, la Congresul P. C. U. S.(b). A înlocuit „comunismul de război" și preconiza reconstrucția economiei și trecerea la socialism.

ori de cafea și nimeni nu împărțea chiar cu un prieten nici o coajă uscată de pâine. Se schimbase și atitudinea față de poezie. Auzul oamenilor slăbise și era nevoie de mijloace speciale ca să răzbați prin surzenia lor. A apărut volumul lui Mandelștam *Cartea a doua*, veneau tot felul de oameni, cereau autografe, își dădeau cu părerea, dar în toate vorbele lor, fie ele elogioase ori critice, era imposibil să găsești un sens: mintea se lenevise și nu voia să lucreze „pe degeaba". Într-unui din articolele sale, Mandelștam a scris despre cititorul pervertit de schimbarea rapidă a școlilor și generațiilor poetice: „El capătă deprinderea de a se simți spectator la parter. se strâmbă și face mofturi." Apoi într-o poezie: „*Și mă mai și înjură. cu vorbe de ocară de tramvai, ce n-au nici cap, nici coadă*." Elogiile erau făcute în același limbaj de tramvai, și asta era mai rău decât dacă l-ar fi înjurat. Mi-a redat tot ce auzise în decurs de o zi și m-a întrebat: „Oare așa să fie?" Și, în sfârșit, a ghicit: „Pur și simplu, lor nu le place poezia." Dar ce erau ei în stare să iubească? Cei care au scăpat teferi din generațiile care au acționat în deceniul al treilea sunt acum bătrâni si trăiesc o bătrânețe dintre cele mai rușinoase; ei încă se căznesc să se amestece în viața curentă și să oprească procesul lent și scârțâitor de tămăduire, presupunând că acesta într-adevăr există și nu li se năzare ochilor mei plini de simpatie, ci închipuirii lor speriate.

Să fie oare adevărat că toți cei care nu-i refuzau nimic tânărului Mandelștam iubeau și înțelegeau poezia? Mai degrabă, cei mai mulți dintre ei, conform deprinderilor din mediul lor, dădeau dovadă de cordialitate și bunăvoință, iar față de poezie aveau o simpatie plină de indulgență. Câtă vreme există un mediu al lor, un sat al lor, un orășel al lor, o comunitate legată prin deprinderi, obiceiuri, rădăcini, tradiții, oamenii sunt nevoiți să-și zâmbească unul altuia, și acest zâmbet are totuși un preț. Literatura făcea pe dracu' în patru să demaște ipocrizia, minciuna și chiar crimele ascunse ale unor indivizi în aparență oameni cumsecade, ireproșabili și zâmbitori, dar fericită este societatea în care trebuie măcar să ascunzi josnicia și

ticăloșia. Unii ascund, alții țin în frâu și, poate, chiar distrug în sine mârșăvia, care se găsește destulă în fiecare dintre noi. Poate că autoînfrânarea este singurul lucru de care suntem capabili și ea nu se poate realiza decât printre oameni și în fața lor. Celor singuri le este mult mai greu.

În deceniul al treilea, rădăcinile au fost tăiate și legea ascunsă a devenit „totul este permis”, cu care Dostoievski s-a luptat toată viața. Specificul nostru consta în faptul că societatea, strânsă în menghină de fier, adusă cu mare rapiditate la ceea ce, în țara noastră, se cheamă unitate de gândire, era alcătuită din indivizi care căutau să se afirme în mod izolat sau adunându-se în grupuri mici. Grupul se forma când se găsea un conducător potrivit și atunci începea lupta dintre grupuri pentru licența guvernamentală. Așa era în toate domeniile, nu doar în literatură. Același mecanism i-a generat pe Marr, Lîsenko și sute de mii de asociații asemănătoare care au vărsat prea mult sânge. Astfel de asociații nu atestă existența unei comunități pentru că sunt alcătuite din individualiști, care își urmăresc scopurile proprii. Vorbind de ei înșiși, ei spun „noi”, dar acest „noi” nu este decât un plural pur cantitativ, care nu este consolidat printr-un conținut și o semnificație interne. Acest „noi” este gata să se scindeze în orice clipă, dacă se ivește un alt țel, mult mai atrăgător.

Noi am fost martorii dezagregării unei societăți, imperfectă ca orice comunitate umană, care își ascundea și înfrâna viciile și unde existau totuși mici grupuri având dreptul să spună „noi” când vorbeau despre ele. După convingerea mea profundă, fără acest „noi” nu poate să se realizeze nici cel mai obișnuit „eu”, adică personalitatea. Pentru realizarea sa, „eul” are nevoie de cel puțin două elemente: de „noi” și, în caz de reușită, de „tu”. Eu socotesc că Mandelștam a avut noroc, pentru că în viața lui a existat un moment când s-au găsit oameni cu care el a putut să se alieze prin cuvântul „noi”. Scurta lui comuniune cu toți „cotovarășii, cocercetătorii, coinventatorii”, cum scrie în *Convorbiri despre Dante*, s-a reflectat în

toată viața lui pentru că a ajutat la devenirea personalității. Tot în *Convorbiri despre Dante* se spune că timpul este conținutul istoriei, „și invers: conținutul istoriei este reținerea în comun a timpului” de către cei care se aliază prin cuvântul „noi”. Dacă omul nu uită că trăiește în istorie, el știe că este răspunzător pentru faptele sale, iar ideile omului sunt cele care îi determină faptele. Generațiile noastre - a mea și a lui Mandelștam - au strigat pe la toate răspântiile că trăiesc într-o epocă istorică, dar și-au declinat orice răspundere pentru tot ce s-a întâmplat. Ele au trecut toate crimele epocii și ale lor proprii în seama determinismului procesului istoric. Este o teorie foarte comodă pentru toți responsabilii cu deschiaburirea, de ce însă trebuie să deschiaburești când cursul istoriei este predeterminat? De fapt, eu nu vreau să acuz toată generația lui Mandelștam, în ea au fost oameni care au plătit scump pentru scepticismul lor față de dogmele oficiale. În anturajul meu nu i-am observat. Dacă totuși au existat, ei n-au crâcnit și au fost invizibili.

Mă întorc la Mandelștam și la oamenii împreună cu care „a reținut timpul”. Jirmunski mi-a povestit că la Școala Tenișev[1], unde au învățat împreună, cu Mandelștam oamenii s-au purtat de la început cu grijă și atenție. Moartea lui Boris Sinani, cel dintâi prieten, a constituit pentru el o mare lovitură. Ni s-a întâmplat uneori să întâlnim oameni care în tinerețe au vizitat „camera roz” din apartamentul lui Sinani. Odată, o femeie i-a povestit lui Mandelștam despre moartea lui Linde, comisar al Guvernului Provizoriu[2] pe front. Moartea asta este descrisă de Pasternak în „doctorul”[3] său și în memoriile generalului Krasnov. Nu știu dacă Pasternak l-a cunoscut pe Linde (în roman el se numește Ghinze), dar versiunea

[1] Școală medie de comerț din Petersburg, înființată în 1900 de prințul V. N. Tenișev, la care a studiat Mandelștam și alți reprezentanți de seamă ai intelectualității ruse.
[2] Primul guvern democratic din Rusia, format după răsturnarea împăratului Nicolae al II-lea, în urma revoluției din februarie 1917.
[3] Romanul Doctorul Jivago

generalului Krasnov seamănă mult mai mult cu povestirea auzită pe stradă de la vechea prietenă a lui Mandelștam, a lui Linde și Boris Sinani. Mandelștam își amintea de Linde cu respect și tandrețe ca despre toți cei care, într-un fel sau altul, aveau legătură cu Boris, prietenul lui.

După moartea lui Boris Sinani, Mandelștam a petrecut doi ani întregi în străinătate. A fost o perioadă de solitudine și versuri despre melancolia juvenilă, însoțitorul fiecărui adolescent. S-a simțit deosebit de singur în Italia, unde a petrecut câteva săptămâni, nici măcar ca student, ci ca turist. Întotdeauna a regretat că din pricina tulburărilor interioare de tinerețe, a văzut prea puțin și nu s-a folosit din plin de călătorie.

Sentimentul izolării n-a dispărut o dată cu întoarcerea la Petersburg. La Terioki, unde se ducea adesea să se odihnească, Mandelștam l-a cunoscut pe Kablukov, care era, mi se pare, secretar al Societății Filosofico-Religioase[1]. S-a păstrat jurnalul de zi al lui Kablukov în care scrie mult despre Mandelștam. Kablukov a luptat cu înclinația lui Mandelștam pentru catolicism, voia să-l convertească la ortodoxie, l-a obligat să dea examene la universitate, ceea ce Mandelștam organic nu era în stare, și în sfârșit, s-a necăjit în mod sincer, când, în versurile după idila cu Marina Țvetaeva, s-a făcut auzită brusc o nouă voce. Kablukov, ca și mulți alți părinți naturali și spirituali, voia ca tânărul să- și păstreze neatinsă seriozitatea juvenilă. Mandelștam era atras de Kablukov și, de bună seamă, a învățat multe de la el. El mi-a explicat destul de încâlcit că în tinerețe simți nevoia să ai lângă tine pe cineva mai în vârstă. Nu știu cu cât era mai în vârstă Kablukov, însă tatăl lui Mandelștam trăia încă, și el nu putea spune deschis că îi lipsea tatăl.

[1] Societate organizată la Petersburg din inițiativa lui N. Berdiaev (1907-1917). Au jucat un rol activ D. S. Merejkovski, A. V. Kartașev. La ședințe participau și Viaceslav Ivanov și A. Blok. Mandelștam a devenit membru corespondent al societății în 1908.

Într-o zi, Mandelștam s-a dus la familia Merejkovski, fără să se anunțe dinainte. L-a primit Zinaida Ghippius și i-a spus că, atunci când o să scrie versuri bune, ea o să fie informată; atunci o să stea de vorbă cu el, însă deocamdată n-are rost pentru că niciunul nu va avea de câștigat. Mandelștam a ascultat-o fără să scoată un cuvânt și a plecat. N-a trecut mult și Ghippius a citit versurile lui. Ea l-a invitat de multe ori, prin diverse persoane, să vină, dar el s-a încăpățânat și nu s-a dus. (Reproduc întocmai povestirea lui Mandelștam.) Asta n-a împiedicat-o pe Ghippius să-l sprijine pe Mandelștam din toate puterile. I-a scris despre el lui Briusov, a scris și altora, și, în cercul ei, Mandelștam a început să fie numit Jidănașul Zinaidei".

În perioada aceea, Ghippius era una dintre doamnele influente ale literaturii, și faptul că a luat apărarea tânărului poet, pe care simboliștii, mai cu seamă Briusov, l-au primit cu destulă ostilitate încă de la primii pași, după părerea mea este o mărturie în favoarea moravurilor literare din vremea aceea și a Zinaidei Ghippius însăși. Iar jocul cu Jidănașul,, a continuat în memoriile lui Makovski, care a scornit scena stupidă cu mama-precupeață. Ajungând în emigrație și rupându-se de mediul lor, oamenii își permiteau să bată câmpii. Exemplele sunt foarte multe: Gheorghi Ivanov, cu memoriile lui defăimătoare despre vii și morți, Makovski, a cărui povestire despre „întâmplarea» de la *Apollon*[1] a ajuns la noi încă pe vremea când Mandelștam trăia și l-a indignat profund, Irina Odoevțeva, care naiba știe ce a scornit despre Gumiliov și i-a dăruit lui Mandelștam ochi albaștri și o prostie nemăsurată. Ea este cea care afirma că ori Blok, ori Andrei Belîi i-au dezvăluit detalii intime din viața soției lui Alexandr Blok - Liubov Dmitrievna Blok. Cine o să creadă o asemenea aiureală sau absurdități de felul cuvintelor lui Gumiliov despre un apel pe care nimeni nu l-a găsit niciodată ori despre o

[1] Revistă literar-artistică editată la Petersburg în perioada 1909-1927. Inițial de orientare simbolistă, devine mai târziu purtătorul de cuvânt al acmeismului.

grămadă de bani îndesați în sertarul unui birou. Trebuie să ai o încredere nemărginită în ruptura dintre două lumi (sau epoci, precum memorialista noastră Nadejda Pavlovici), ca să scrii asemenea lucruri. Câtă vreme există un „noi”, chiar superficial, chiar cantitativ, nimeni nu-și va permite așa ceva.

Ruptura artificială a indiferent cărui „noi”, fie el cantitativ, fie întâmplător, duce la consecințe dintre cele mai grele. Am remarcat aceasta cu o claritate extraordinară, când unii, nimerind după gratii, își calomniau rudele și prietenii apropiați, până nu demult aliați și tovarăși de luptă, iar alții, rămași în libertate, își renegau părinții și soții, mamele, frații și surorile. Și unii și ceilalți acționau „sub presiune”, cum se spune la noi, dar eu sunt convinsă că nu se explică totul prin această presiune blestemată. De curând mi s-a povestit de sinuciderea unei femei, care mai bine de treizeci de ani n-a putut să uite cum i-a întors spatele tatălui său când a fost arestat și a refuzat să-și ia la revedere. În acel moment, ea nu avea decât unsprezece ani. Pe urmă a ajuns și ea după sârma ghimpată, a îndurat multe suferințe, dar faptul cum și de ce nu și-a luat la revedere de la tatăl ei, pe care nu l-a mai văzut niciodată, nu putea să nu-i rămână ca o pată pe suflet. O altă femeie mi-a povestit de îngrijorarea tatălui său când l-au ridicat pe șeful lui, cu care lucrase mulți ani. Fiicei, atunci o comsomolistă de optsprezece ani, îngrijorarea tatălui i s-a părut suspectă sau nedemnă, și ea l-a avertizat: „Dacă vei fi arestat, eu n-o să cred că a fost o greșeală.” Unitatea familiei se destrăma sub efectul presiunii, pentru că amândouă fetele, cea de unsprezece și cea de optsprezece ani, au acționat tot sub presiunea educației și a opiniei publice, care stigmatiza victimele și proslăvea pe cei puternici.

Astăzi, cu cât omul este mai bătrân, cu atât mai adânc s-a întipărit în el „stigmatul” epocii trecute. Ardov, acest bufon cu barba căruntă, al cărui tată a fost împușcat la începutul revoluției, a scris

judecătorilor care se ocupau de acțiunea civilă[1] a lui Lev Gumiliov, o lungă epistolă în care informa despre soarta lui Nikolai Stepanovici, tatăl lui Lev, și de faptul că Lev a petrecut mulți ani în lagăre ca deținut politic... Sunt convinsă că Ardov a trebuit să-și renege de atâtea ori tatăl, încât trădarea celor doi Gumiliovi, tatăl și fiul, constituie un reper neînsemnat pe drumul lui glorios. Sub cerul nostru, familia, prietenia, camaraderia, tot ce putea fi unit prin cuvântul „noi" s-a destrămat sub ochii noștri și nu mai există.

Adevăratul „noi" este de nezdruncinat, incontestabil și permanent. El nu poate fi zdrobit, secționat, distrus. El rămâne intangibil și întreg chiar dacă oamenii reuniți sub acest cuvânt zac în mormânt.

Pretinsul acmeist[2]

Mandelștam n-a găsit dintr-o dată oameni cu care să se alieze sub cuvântul „noi". În anii adolescenței, „noi" nu se formează decât la generațiile care continuă sistematic opera părinților, dar secolul XX era făcut numai din rupturi. Cea dintâi prietenie s-a legat în „camera roz", dar, încă de la Școala Tenișev, Mandelștam a primit antidotul pentru pozitivismul bătrânului Sinani. Mulțumită lui V. V. Ghippius, Mandelștam a învățat încă de pe băncile școlii să iubească cu ardoare și pasiune literatura și mai ales poezia rusă. Fără aceasta, i-ar fi fost mult mai greu să-și definească locul, să-și găsească adepți și, prin urmare, să se găsească pe sine. Tocmai în aceasta constă inițierea în tradițiile literaturii vii, și, în *Zgomotul timpului*, Mandelștam a spus că „prima întâlnire literară este fără leac" și *„O, dușmănie literară! Fără tine, cum aș fi mâncat sarea pământului?"* De la Konevskoi și Dobroliubov, poeți ai simbolismului

[1] Era vorba de moștenirea Annei Ahmatova, mama lui.
[2] Adept al acmeismului - curent în poezia rusă din deceniul al doilea al sec. XX, care în opoziție cu poetica simbolistă, proclamă reîntoarcerea la lumea materială, la obiect, la stihia „esenței", la sensul exact al cuvântului.

timpuriu, acum aproape uitați, pe care el i-a cunoscut încă din școală mulțumită lui V. V. Ghippius, lui Mandelștam i-a fost ușor să treacă la Annenski și să-l aleagă drept învățător. O astfel de cale era mai puțin spinoasă decât cea obișnuită, care presupunea ucenicie pe lângă maeștrii oficiali, atunci în vogă, ai simbolismului: Balmont, Briusov, Viaceslav Ivanov (firește, Mandelștam le-a plătit tribut, dar nu atât de mare ca alții). Mari seducători, ei se înconjurau de discipoli și le insuflau teoriile lor.

Pe Viaceslav Ivanov i l-a prezentat lui Mandelștam, încă înainte de a pleca în străinătate, mama sa ori familia Vengherov, însă structura poeziilor timpurii nu a fost afectată de ispitele Transparenței[1] și ale Inimii arzânde[2], orice ar zice adepții întâr-ziați ai lui Ivanov. Mandelștam nu s-a adaptat nici în „Turn”[3]

Singurul lucru cu care s-a ales de acolo a fost, poate, repulsia pentru poziția de sacerdot a poetului, atât de caracteristică pentru generația vârstnică a simboliștilor. Oare se poate spune că Blok și Belîi au făcut excepție?

Absența influenței se referă la forma poeziei, dar asta nu exclude anumite împrumuturi. Înainte de a scrie versurile despre nuntă și broasca țestoasă, Mandelștam a răsfoit în camera mea un volumaș, de traduceri din Alceu și Safo, aparținând lui Viaceslav Ivanov, într-o splendidă ediție Șabașnikov - eu cumpăram întotdeauna de la ei edițiile de clasici... Din aceste traduceri provine „botina înflorată”, adresa este dată cu precizie: „Safo și-a încălțat botina înflorată”. Această poezie i-a fost inspirată de faptul că, neavând niște încălțări cum se cuvine, eu purtam niște cizmulițe tătărăști caraghioase, cumpărate la iarmarocul din Kiev. în ajun celebrasem „cununia” noastră, adică am cumpărat de lângă mânăstirea Mihailovski două

[1] Volum de versuri al lui Viaceslav Ivanov apărut în 1904.
[2] *Inimă arzând* (*Cor ardens*), volum de versuri al aceluiași autor, apărut în 1911.
[3] Turnul” - salonul literar al lui Viaceslav Ivanov de la Petersburg (1905-1912).

verighete albastre de două parale, dar, întrucât căsătoria era secretă, nu ni le-am pus pe degete. El îl purta pe al său în buzunar, iar eu la gât, agățat de un lănțișor, ascuns în sân.

Ce lucruri minunate se vindeau lângă biserica mânăstirii Mihailovski! Îmi plăceau mai ales niște piepteni oribili, de formă rotundă, cu inscripția „Dumnezeu să te izbăvească”. Pieptenul cel mai rotund și cel mai urât l-am primit de la Mandelștam drept dar de nuntă. Mi l-am pus în păr și îl purtam prin oraș și la *Hlam*, pentru că eram tânără și insolentă. Cine ar fi putut crede că vom rămâne împreună toată viața?

Cât despre greierul care forjează un inel, acesta trebuie căutat la Derjavin. Nu știu ce vor spune entomologii, dar Mandelștam credea că greierul este un fierar[1], iar fierarii, cum se știe, forjează. Asta-i meseria lor. Acest fragment este dedicat profesorilor americano-ruși, care consideră că Mandelștam a împrumutat de la Viaceslav Ivanov chiar și cuvântul „primăvară”. Mandelștam însuși afirma că învață de la toți și vorbește cu toți.

Știu de la Ahmatova că „Atelierul Poeților”[2], din care s-a detașat gruparea acmeiștilor, s-a format ca reacție la „Academia de poezie”[3], în fruntea căreia se afla Viaceslav Ivanov. Inițiatorul revoltei a fost Gumiliov. El era mult mai legat de simboliști decât ceilalți și ruptura de ei, eliberându-se de sub influența lor, a fost mult mai dureroasă. Cum se întâmplă adesea, el a studiat îndelung articolele și teoriile simboliștilor și totuși i se părea că există ceva ce n-a înțeles la ei. Eliberarea a venit pe neașteptate, totuși marca ereditară a simbolismului rus tocmai la el este cea mai profundă. Cred că în ultimul volum se simțea mult mai liber și, dacă i-ar fi fost

[1] Joc de cuvinte: kuznecik - greier, kuzneț - fierar (rus.).
[2] Țeh poetov (rus.), organizație literară care a existat în perioada 1911-1914 și 1921-l923 la Petersburg. A constituit nucleul grupării literare a acmeismului.
[3] Cenaclu literar condus de Viaceslav Ivanov (1909-l911) din care, în 1911, a fost alcătuit „Atelierul Poeților”.

hărăzit să-și trăiască viața cum i-a fost dată de Dumnezeu, ar fi avut ocazia să-și arate adevărata valoare. Dar nu a fost lăsat.

Mandelștam și Ahmatova se mâniau de mama focului când criticii literari încadrau printre acmeiști pe cine li se năzărea: pe Kuzmin pentru „clarism”[1], pe Lozinski pentru că era prieten cu acmeiștii, pe tinerii care se considerau elevii lui Gumiliov, iar aceștia erau mulți pentru că Gumiliov prin firea lui era, se pare, un pedagog înnăscut. Acmeiști n-au fost decât șase, dar printre ei s-a mai strecurat unul. Lui, acestui „pretins” acmeist, o să-i acord locul întâi în povestirea mea.

În o mie nouă sute douăzeci și unu, călătoream cu Mandelștam la Tiflis cu un vagon rezervat pentru *Țentroevak*[2]. În afară de vagonul destinat „șefilor”, spre Tiflis se îndrepta o garnitură întreagă de vagoane de marfă, înțesate cu lucrători care trebuiau să se ocupe cu instalarea și integrarea refugiaților armeni din Turcia. În vagoanele de marfă călătoreau muncitori de rând. Sper că ei au izbutit să facă ceva pentru masele de armeni nenorociți, dar vagonul nostru stârnea suspiciuni, în el călătoreau șeful, pictorul Lopatinski, de la revista *Mir iskusstva*[3], căruia nu se știe de ce i se încredințase o treabă atât de complicată, și o ceată de amici, pe care Țentroevak îi numise în funcții de conducere. Cândva, Lopatinski fusese subalternul lui Mandelștam la Comisariatul pentru învățământ. Amândoi nu făceau nimic și se temeau de severa secretară bolșevică, indignată că doi trântori, nu se știe de ce, se ocupă de salvarea unui cor bisericesc și nu se gândesc câtuși de puțin la abordarea problemelor de pe poziții de clasă. Bine măcar că n-au distrus școala.

[1] Termen folosit de adepții acmeismului, care exprima orientarea acestuia spre claritatea senzorială, plastică, reală a imaginii artistice și a limbajului poetic.
[2] Centrul de evacuare.
[3] Lumea artei, revistă literar-artistică, organ al asociației cu același nume, apărută la Petersburg, între 1899 și 1904, sub conducerea lui S. P. Diaghilev și A. N. Benua

Din Kiev am plecat cu speranța să nimerim într-un tren asemănător, dar să aibă în frunte pe Raskolnikov și să plece spre Afganistan. La Moscova am aflat că pentru această aventură am întârziat, iar mama Larisei Reisner ne-a spus că Raskolnikov s-a încăpățânat și, cu toate insistențele soției, nu s-a învoit să-l ia pe „poetastru”. În locul lui Mandelștam l-a luat pe Nikulin. Acum îmi dau seama că totul a fost spre bine, dar atunci m-am necăjit, însă Mandelștam - câtuși de puțin, deși călătoria ne-ar fi îngăduit să ne odihnim și să scăpăm de urgiile anilor de foamete. A zis că Dumnezeu l-a păzit să nu se amestece în intrigile din Afganistan ale Raskolnikovilor, și s-a apucat să caute o ocazie spre Caucaz. Întâmplător, pe stradă, l-a întâlnit pe Lopatinski, a aflat de expediția pusă la cale de Țentroevak și l-a invitat la noi. Atunci locuiam la fratele meu și ne hrăneam cu oladii[1] făcute din făina adusă de la Kiev. L-am ospătat și pe Lopatinski, un băiat de ispravă, și numaidecât am hotărât să mergem cu el.

Până la Rostov am călătorit într-un vagon de marfă, iar acolo Lopatinski ne-a luat în vagonul șefilor, pe care atârna o inscripție: „Pentru alienați”. Această inscripție ne salva de asaltul mulțimilor din gările unde ne opream. În vagonul de marfă ne hrăneam cu pâinea de pe cartelă; țăranii înfometați erau gata, numai pentru o coajă, să ne dea orice: o bucată de carne, o găină, smântână... Pasagerii din vagonul „pentru alienați”, inclusiv noi, se hrăneau cu avansurile primite din mâna lui Lopatinski. Toată țara trăia atunci cu avansuri care se decontau cu niște chitanțe confecționate sub ochii șefilor.

Într-un fel, era o călătorie de plăcere: ne-am oprit o săptămână la Kislovodsk, deși nimeni n-a văzut acolo nici un refugiat armean. Ne bucuram de viață și ne odihneam de frigul și de foamea orașelor serioase. Totul mergea bine dacă n-am pune la socoteală că primul adjunct al lui Lopatinski și, firește, tovarășul lui de pahar, s-a supărat pentru că ni se dădeau și nouă avansuri, asta fiind în

[1] Oladia - un fel de clătită groasă.

detrimentul celorlalți. Lopatinski însă n-a cedat și am primit în continuare avansuri, deși mai puțin, totuși ne ajungea pentru lavaș[1] și orez.

Această viață pașnică s-a întrerupt brusc la Baku: câțiva oameni din vagon, printre care și Lopatinski, s-au îmbolnăvit de holeră. Am fost trași pe o linie de garaj și am locuit într-un vagon fix ca o brigadă de lucrători la căile ferate câtă vreme bolnavii au fost tratați în oraș. În Baku am fost la baia cu aburi, unde ni s-a pus o ștampilă pe buletin (în loc de buletin aveam o hârtie), ca nu cumva să ne treacă prin cap să ne spălăm a doua oară. Am fost în vizită la Viaceslav Ivanov, iar Mandelștam, nu știu cum, fără mine, a trecut pe la Gorodețki. La Baku l-am văzut pentru prima oară... Era cel de al treilea acmeist pe care îl întâlnisem în drumul meu, pentru că la Kiev am avut ocazia să-l întâlnesc pe Narbut.

Gorodețki ne-a vizitat, la rândul lui, în vagonul de pe linia de garaj. Din buzunarele lui, scoteau gâtul două sticle cu vin. După ce s-a așezat, a scos un tirbușon și trei pahare de metal. A stat mult și tot timpul a glumit, dar într-un fel care mi-a făcut impresia că este un ramolit desăvârșit. Noi încă nu aveam atâta experiență, încât să recunoaștem ramolismentul senil, iar Ahmatova numai după mulți ani a scornit expresia „om vesel ramolit”, sau, oftând, zicea despre bătrânii care nu mai erau în toate mințile: „Ramolismentul a făcut progrese.” Anume aceste cuvinte sunt potrivite pentru a-l caracteriza pe Gorodețki, care nu știu dacă împlinise patruzeci de ani, atât în prima zi a întâlnirii noastre, cât și mai pe urmă la Moscova, unde s-a mutat curând după aceea.

Gorodețki a plecat, iar eu, foarte mirată, l-am întrebat pe Mandelștam de ce s-au aliat cu el? Acest om suferă de scleroză și ramolisment cerebral. Ce-o să fie mai departe? Mandelștam mi-a explicat că Gorodețki a fost „atras” de Gumiliov, care nu îndrăznea să se ridice împotriva simboliștilor, pe atunci foarte puternici, având

[1] Lipie din aluat nedospit.

de partea sa numai „boboci”. Iar Gorodețki era un poet cunoscut. După volumul *Iar'*[1], toți simboliștii îl ridicau în slăvi și îl numeau „copilul soarelui”. „Întotdeauna a fost așa?” l-am întrebat eu. Mandelștam mi-a răspuns că aproape așa, dar acum mai face și pe bufonul, pentru că este speriat de moarte: cu puțin înainte de revoluție a scos volumul *Întâmpinarea țarului* și acum se teme că va trebui să dea socoteală pentru el. Mandelștam, cu repulsia lui față de violență, îl compătimea sincer pe Gorodețki, eu însă, nu știu de ce, mi-am dat numaidecât seama că unul ca el nu va pieri. Se comporta ca un adevărat bufon, dar nu ca acei bufoni iluștri pe care literatura i-a însărcinat să spună adevărul, ci ca o paiață de rând, cu alte cuvinte ca un „circar”. Avea și fizionomie corespunzătoare: mărul lui Adam enorm, niște ochi minusculi ascunși în fundul capului și un caraghios nas coroiat și strâmb. Într-adevăr, o fizionomie solară.

Ne-am întâlnit de câteva ori cu el la Moscova, fie că ne vizita el, fie că treceam noi de câteva ori pe la el. Nu se mai comporta ca ia prima întâlnire din vagon, când a fost lingușitor până la indecență, deoarece, cum mi-am dat seama mai târziu, l-a luat pe Mandelștam drept un boier sovietic important.

Chiar Mandelștam, care refuza cu îndărătnicie să gândească rău despre oameni, și cu atât mai mult despre vechii camarazi și poeți, a fost nevoit să cadă de acord cu mine: „Poate, dar nu-i totuna?” La Moscova spaima trecuse: Gorodețki izbutise să se înțeleagă cu noii stăpâni și, în aceasta, pesemne, a jucat un rol deosebit faptul că a fost cândva „copilul soarelui”, speranța poeziei ruse. Mandelștam a observat just că bolșevicii credeau cu sfințenie în aprecierile simboliștilor și distribuiau rațiile după scările valorice lăsate de ei moștenire: „Ne-au luat direct din mâinile simboliștilor...”

Gorodețki s-a stabilit într-o casă veche de lângă Iverskaia și căuta să-și convingă invitații că asta a fost casa lui Boris Godunov.

[1] Cocleală

Pereții casei lui erau, într-adevăr, foarte groși. Nevasta lui Gorodețki tăia aluatul în cruce și vorbea în rusa veche. O femeie grasă și cumsecade, ea nu uita niciodată că trebuie să se poarte ca o rusalcă, pentru că o chema Nimfa. Mandelștam îi spunea cu îndărătnicie Anna, mi se pare, Nikolaevna, dar Gorodețki, la fel de îndărătnic, îl corecta: „Nimfa”. Mandelștam se plângea că, organic, îi este imposibil să rostească acest nume stupid, dar problema era secundară, pentru că nu ne simțeam atrași de apartamentul lui Godunov.

În această etapă, Gorodețki era încă suportabil: nu făcea decât să se laude. De la el a pornit o serie foarte lungă de lăudăroși: și astăzi încă, bătrâni care ar trebui mai degrabă să se gândească la mântuirea sufletului, se plimbă prin Moscova și se laudă. Ei sunt mulți, și eu cred că motivul lăudăroșeniei lor constă în faptul că speranțele nu li s-au adeverit și au trăit viața de pomană. Gorodețki s-a ocupat cel dintâi cu o astfel de activitate, deși nu avea decât patruzeci de ani, poate ceva mai mult: era o bătrânețe prematură. Se lăuda cu încrederea autorităților, care i-au încredințat prelucrarea textului operei lui Glinka[1], cu poeziile și fabulele sale geniale pe care le compunea fără contenire, cu talentul de a prăji pătlăgele roșii, cu calitatea cămășilor făcute dintr-o pânză care lăsa aerul să treacă, cu veniturile și rațiile sale.

Ultima oară l-am întâlnit la Tașkent, în perioada evacuării. Locuia în aceeași casă cu Ahmatova: ea într-o cămăruță la etajul întâi al unei case de mahala pe jumătate ruinată, el la parter, într-un apartament acceptabil. Nu ma recunoscut, nu știu dacă intenționat sau nu, mie însă îmi convenea: nu aveam nici un chef să vorbesc cu un astfel de tip, pentru că toți anii aceștia nu făcuse altceva decât să se dezică public de cei morți și să strige peste tot și cu orice prilej

[1] În 1939, când a fost parțial reabilitată istoria Rusiei, s-a hotărât să se reia opera lui M. Glinka *Viața pentru țar*. Trebuia însă modificat subiectul monarhist, și comanda scrierii libretului operei Ivan Susanin a fost încredințată lui S. Gorodețki.

despre adamiști[1], care nu aveau nimic comun cu acmeiștii. În schimb, îi oprea pe cei care o vizitau pe Ahmatova și îi întreba: ce face acolo, sus, „semidocta mea”. Întâmplător, am aflat ce spunea el despre activitatea contrarevoluționară a Ahmatovei, a lui Gumiliov și a altor acmeiști, al căror nume nu a fost pomenit. Pe la Ahmatova trecea uneori fata lui, o femeie de ispravă, cam sărăcuță cu duhul, care își adora tatăl. Din prostie, ea ne transmitea ce spunea tatăl ei și o sfătuia pe Ahmatova să se îndrepte. Noi tăceam, fiindu-ne milă de biata prostuță. Tot ce spunea Gorodețki suna a denunț, nu știu însă dacă se mărginea cu pălăvrăgeala din curte și cu declarațiile publice, ori umbla cu denunțurile lui pe la autorități. Eu cred că acmeiștii au avut noroc: împrejurările au fost de așa natură, încât Gorodețki s-a dezis singur de ei. Ar fi fost mult mai rău dacă ei, în loc să fie prigoniți, s-ar fi bucurat de succes și prosperitate, căci Gorodețki ar fi răspândit, în numele lor, tot felul de inepții și ticăloșii sugerate de moda timpului. Din fericire, așa ceva nu s-a întâmplat, însă ușurința lui Gumiliov, de altfel organizator foarte bun, care a atras în grupul lor tânăr un poet recunoscut de simboliști, le-a făcut legătura cu un individ mizerabil, un ramolit și un delator din născare.

De aici putem trage două concluzii: un poet ratat, care a gustat din tinerețe elogiul și un fel de celebritate, se transformă în anii de maturitate într-o făptură nevrednică de numele de om. Răutatea și invidia îi înveninează viața. Cea de-a doua concluzie, mai bine zis întrebare: cum au putut să greșească într-atât simboliștii, considerați în general oameni culți și care, în judecățile lor, se conduceau, chipurile, numai după considerații literare și nu după politica literară? Fiindcă toți, inclusiv Blok și Viaceslav Ivanov, l-au socotit pe Gorodețki drept speranță a poeziei ruse. Am citit undeva că Hlebnikov purta peste tot cu el volumul *Iar'*, și i-a dăruit lui Gorodețki o carte a sa cu următoarea dedicație: „Cel care a purtat o

[1] Un alt nume sub care erau cunoscuți acmeiștii.

vară întreagă în sân Iar', cu iubire și recunoștință, Hlebnikov". Am citit acest volum și am constatat că în el nu există nici o iotă de poezie autentică, nici un cuvânt adevărat. Cei care l-au ridicat în slăvi aveau fără îndoială un defect interior dacă au putut să admită o astfel de apreciere. În ce constă acest defect al oamenilor care au trăit în perioada numită și în prezent „veacul de argint" al poeziei ruse? Și se mai ridică o întrebare: oare, într-adevăr, a fost o perioadă de înflorire a artei, mai ales a poeziei, a doua după epoca lui Pușkin, Baratînski și Tiutcev? Sunt absolut convinsă că nu. În pictură, *Mir iskusstva* și *Bubnovîi valet*[1] au reprezentat o perioadă de acumulare de forțe, de ucenicie pe lângă Occident, când mulți oameni capabili își însușeau bazele unei profesii nobile, potrivindu-le cu elemente de rusism primitiv, cu tendințe naționaliste deplorabile, care nu ies niciodată în prim-plan în perioadele de înflorire a picturii. Cezanne nu se preocupa câtuși de puțin să-și înzestreze lucrările cu trăsături specific franceze. În icoanele rusești și la Rubliov există trăsături ale marilor tradiții europene, printre care se strecoară pământul și omul rus. Ancorarea în specificul local, naționalismul constituie stratul inferior al conștiinței. Când ele trec în prim-plan, eclipsând fundamentele, este un semn de boală, nu de sănătate, de mică și nu de mare adâncime.

Primul deceniu al secolului este reprezentat în poezie de simboliști. Las la o parte versurile lor, ele nu sunt greu de analizat. Activitatea de instruire a simboliștilor nu poate fi pusă la îndoială, dar în conștiința lor exista ceva care pregătea declinul ulterior, iar greșeala cu aprecierea lui Gorodețki nu este o întâmplare, și eu nu întâmplător mă opresc asupra ei: ea caracterizează tendințele principale ale epocii și maladia ei. Berdiaev, trup din trupul simboliștilor, spre sfârșitul vieții a preferat literatura secolului al XIX-

[1] „Valetul de tobă" (rus.) - asociație a artiștilor plastici din Moscova (1910-l916), ale căror căutări artistice sunt apropiate spiritului operei lui Cezanne, al fovismului și cubismului, precum și al picturii și al jucăriilor populare rusești.

lea, însă a continuat să considere începutul secolului XX o perioadă de înflorire. Blok, care reprezenta o sinteză a două straturi ale intelectualității ruse - stratul inferior, sau revoluționar, conform terminologiei lui Berdiaev, și stratul superior sau elita - simțea cu acuitate boala epocii, dar a încercat s-o lecuiască printrun transplant din anii șaizeci ai secolului trecut. Un astfel de remediu nu putea să fie eficient, pentru că ideile „șaizeciștilor” erau împărtășite de stratul inferior (revoluționarii din ilegalitate), care suferea de aceeași boală ca și cel superior (elita). Amândouă sufereau de aceeași boală și treceau prin aceeași criză. Elita (stratul superior) era preocupată de căutarea unei soluții pentru criză, pentru slăbiciunea care o măcina. Se propuneau reforme pentru toate ideile, fiecare reforma după capul lui, dar deosebit de populară s-a dovedit ideea de a transplanta păgânismul, zeitățile Rusiei vechi în actualitate. Și se înțelegea de la sine că păgânul era voinic, respira forță și putere și, pe deasupra, mai era și frumos. Transplantul mitologiei grecești n-a avut succes, iar cei care aduceau zeitățile proprii erau primiți cu brațele deschise. Așa era moda timpului, și Gorodețki cu soția lui Nimfa și cu volumul *Iar*', a nimerit drept la țintă. Cel dintâi l-a blagoslovit Viaceslav Ivanov. La „*Turn*” s-a întâlnit cu Hlebnikov. Mulți au plătit tribut reformismului și păgânismului. În asta se ascundea un cult secret al forței și căutările disperate ale unei ieșiri și însănătoșiri.

Păgânismul cu perunii[1] lui reprezenta varianta naționalistă și laboratorul medicinal intern. Occidentaliștii[2] se avântau în diferite forme de teosofie, transplantând Europei o Asie portativă și simplificată. Rozanov se zbuciuma în singurătate, căutând salvarea în familie și în principiile de viață iudaice. În anii de încercări, el n-a

[1] Perun - zeul furtunii în mitologia slavă. În Rusia (sec. IX-X), ocrotitorul cneazului, al drujinei; mai-marele panteonului păgân

[2] În rusește zapadniki - curent în gândirea social-politică rusă la mijlocul sec. XIX, care milita pentru dezvoltarea Rusiei după modelul Europei Occidentale. Erau adversarii slavofililor.

rezistat, pentru că s-a revoltat întotdeauna împotriva libertății care stă la baza creștinismului. În apărarea lui Rozanov se poate spune un singur lucru: acest om nu avea nici pic de înclinație pentru cultul puterii, iar păgânismul nu-l atrăgea câtuși de puțin.

Din povestea adamistului Gorodețki se poate extrage o morală: nu trebuie să te sperii până la pierderea cunoștinței, până la pierderea oricărei aparențe umane. Totul cu măsură, în epoca noastră grandioasă era imposibil să nu-ți fie frică, totul era să nu depășești măsura. Nimic mai mult. Îi invit pe băieții curajoși, care, netrecând prin încercări, vor râde de sfatul meu, să facă o călătorie în epoca mea și garantez că, după ce vor înțelege numai a suta parte din ceea ce am cunoscut noi, se vor trezi în miez de noapte scăldați de transpirație rece și nu se știe ce mârșăvii vor mai face dimineața.

Și încă o cugetare despre „copilul soarelui”: pseudopoezia este otravă. În orice condiții și chiar într-o viață foarte fericită, Gorodețki ar fi îndurat chinurile unei invidii crunte și, cu fața schimonosită, ar fi blestemat-o pe „semidocta” lui. Poeții nu trebuie uciși, dar nici lăudați fără motiv...

Cei trei

Cei trei poeți - Ahmatova, Gumiliov și Mandelștam - și-au spus întotdeauna acmeiști, până în cea din urmă zi a vieții lor. Am întrebat întotdeauna ce îi unea pe cei trei poeți total diferiți, cu concepții diferite despre poezie, și de ce legăturile dintre ei erau atât de solide, încât niciunul nu s-a dezis de alianța din tinerețe care n-a durat decât o scurtă clipă. Mandelștam îmi răspundea printr-o glumă. Ahmatova însă - mai ales la bătrânețe - vorbea încontinuu despre acmeism, însă la întrebarea mea n-a putut răspunde: legătura dintre cei trei poeți i se părea ceva de la sine înțeles. Povestirile Ahmatovei se refereau la împrejurările în care s-a produs

ruptura cu simboliștii, mai exact, cu Viaceslav Ivanov, la componența „Atelierului Poeților” (cel dintâi) și la formarea grupării acmeiștilor. Voi reda pe scurt faptele principale, așa cum le-am memorat din cele povestite de ea. (Nu sunt prea multe, ea se repetă, cum se întâmplă multor bătrâni.)

Gumiliov, legat mai profund de simboliști decât Ahmatova și Mandelștam, treptat s-a desprins de ei, observând îndeaproape lucrarea poetică a prietenilor săi mai tineri și a soției lui și devenind conștient de vidul interior al teoriilor lui Viaceslav Ivanov. *Fiul risipitor,* poemul lui Gumiliov („Prima scriere acmeistă a lui Kolea”, spunea Ahmatova), a fost citit la „Academia de poezie”, unde domnea Viaceslav Ivanov, înconjurat de discipolii săi respectuoși. Viaceslav Ivanov a desființat pur și simplu *Fiul risipitor*. Alocuțiunea lui a fost atât de brutală și caustică („niciodată n-am auzit ceva asemănător”), încât prietenii lui Gumiliov au părăsit „Academia” și, în opoziție cu ea, au organizat „Atelierul Poeților”. Blok a fost invitat să fie președintele „Atelierului”, dar foarte repede a dat bir cu fugiții. Din „Atelier” s-a desprins grupul acmeiștilor: șase oameni, inclusiv „pretinsul”. În calitate de manifeste ale noii grupări au fost tipărite articolele lui Gumiliov și Gorodețki. Cei doi au respins manifestul propus de Mandelștam (articolul *Dimineața acmeismului*). Ahmatova spunea că împărtășește pe de-a-ntregul ideile acestui articol și regretă că, datorită superficialității specifice tinereții, n-a apărat la vremea sa acest articol ca manifest. Asta-i, în esență, tot ce mi-a povestit ea. Restul sunt detalii: unde și când se adunau, cine erau „sindicii atelierului” și de ce Lozinski nu s-a raliat acmeiștilor...

Narbut a păstrat întâmplător manuscrisul articolului *Dimineața acmeismului* și, în perioada când a fost comisar, a făcut rost de hârtie și a editat la Voronej o mică revistă cu titlul pompos: *Sirena*. În ea a publicat și *Dimineața acmeismului*, fără să-l dateze însă. Despre asta i-a povestit lui Mandelștam în primăvara anului o mie nouă sute nouăsprezece, când s-au întâlnit la Kiev. Mandelștam s-a arătat mirat, dar revista n-a văzut-o niciodată: Narbut nu avea cu el

nici un exemplar, iar pe urmă au uitat de asta. Pregătind un volum de articole, Mandelștam nu și-a adus aminte de *Dimineața acmeismului*. Pe urmă l-a citit în volumul de manifeste și a regretat că nu l-a inclus în culegerea sa *Despre poezie*. Poate că, din prostie, cenzura l-ar fi lăsat să treacă.

Un scriitor bătrân din Voronej povestește că l-ar fi întâlnit, chipurile, pentru prima oară pe Mandelștam la „redacția revistei *Sirena*”. Dar ce redacție putea să aibă o astfel de revistuță? Dacă cineva se va ocupa de aceasta vreodată, să nu uite că toți cei care l-au cunoscut și l-au înțeles pe Mandelștam au părăsit această lume, neizbutind să spună nimic despre el. O excepție: *Pagini de jurnal* de Ahmatova. Astăzi, când interesul pentru Mandelștam a crescut, pe lângă minciunile din străinătate au apărut și ale noastre, indigene. Trebuie să facem distincție între minciunile răuvoitoare (vorbele „poetului cu ochi albaștri” la Vsevolod Rojdestvenski), minciunile naive și stupide (Mindlin și Borisov), amestecate: stupide și infame (Nikolai Ciukovski), lefoviste[1] (Șklovski), ale unor redactori (Hardjiev[2], care mie, fiind încă în viață, îmi atribuie, în comentarii, tot ce îi trece prin cap, iar lui Mandelștam nu mai vorbim), și cele binevoitoare, de felul întâlnirii de la redacția *Sirenei.* Lidia Iakovlevna Ghinzburg ne sugerează criteriul autenticității. În cuvântul introductiv la o carte needitată[3], ea a observat „o asemănare neobișnuită între articolele, versurile și conversația curentă. Era o structură de idei unitară”. Este o remarcă deosebit de

[1] De la LEF (Levîi Front Iskusstva - Frontul de Stânga al Artei), mișcare literară (1922-l929) alcătuită din adepții futurismului în opoziție cu simbolismul și acmeismul.
[2] N. J. Hardjiev, prieten bun cu familia Mandelștam, a fost îngrijitorul (se înțelege - și comentatorul) volumului Poezii de O. Mandelștam (Moscova, 1973, seria Biblioteka poeta (Blibliioteca poetului). În timp ce lucra la această ediție, Hardjiev s-a certat crunt cu Nadejda Mandelștam, ceea ce s-a reflectat asupra rezultatelor.
[3] Este vorba de studiul scris pentru volumul Poezii de O. Mandelștam, programat să apară în seria Biblioteca Poetului. Volumul însă a apărut în 1973 cu studiul introductiv al lui A. L. Dîâmșiț.

exactă. Mai mult, toate articolele lui Mandelștam din anul o mie nouă sute douăzeci și doi păstrează sunetul viu al vocii sale: el mi le-a dictat mie, ca și *Zgomotul timpului* (în afară de ultimele patru capitole scurte) și *Cea de a patra proză*... Este un criteriu excelent pentru a deosebi, la „amatorii de amintiri”, minciuna de adevărul risipit pe ici, pe colo, la întâmplare. Natașa Ștempel este exactă în amintirile sale: ea are o memorie grozavă.

În ultimii ani ai vieții, Ahmatova își aducea aminte de anii tinereții acmeiste și o cuprindea teama la gândul că viitorii istorici literari îi vor include pe acmeiști printre „simboliștii din generația tânără” sau îl vor separa de ei pe Mandelștam, ca să-l pună alături pe Hlebnikov și Maiakovski. O astfel de tendință într-adevăr există. Același Hardjiev în notele și comentariile sale îi menționează pe Maiakovski, Hlebnikov și chiar pe Lilia Iurievna Brik, dar nu știu de ce i-a uitat pe Ahmatova și Gumiliov, ceea ce o indigna pur și simplu pe Anna Andreevna. Ea mai era necăjită și de faptul că Mandelștam a scris undeva de „matca” simbolismului, din care au ieșit cu toții. Manevrele viitorilor istorici literari mă lasă indiferentă: nu mă interesează decât ca versurile să nu piară și să se mențină mereu viu sentimentul poeziei. În schimb, chestiunea de a afla ce anume îi lega pe cei trei poeți, pe lângă prietenia din tinerețe, mi se pare foarte importantă. Dacă ea va fi soluționată, toate speculațiile vor lua sfârșit. Căci netemeinicia lor este evidentă și existența lor se datorează numai indolenței intelectuale.

Concomitent cu acmeiștii, împotriva poeților mai vârstnici s-a ridicat și grupul din care făceau parte frații Burliuk, Hlebnikov, Maiakovski, pe urmă și Brik. Ei și-au spus futuriști, pe urmă lefoviști, în prezent însă cel mai mult li sar potrivi denumirea de „avangardă”. Pe aceștia, simboliștii i-au primit părintește, cu brațele larg deschise. În general, s-a acreditat Ideea că futurismul a făcut într-adevăr opoziție simboliștilor și le-a dat o lovitură nimicitoare. El a fost receptat drept un curent autentic novator (să nu uităm că acest cuvânt - „novator” - timp de o jumătate de secol a constituit unica și

cea mai plăcută laudă), în timp ce acmeiștii erau priviți ca „așchie” din simbolism, o mică ramură a unui arbore puternic. Eu cred că simboliștii s-au dovedit mai clarvăzători, socotindu-i pe futuriști continuatorii și moștenitorii lor direcți. Futuriștii au dus la sfârșitul său logic ceea ce a fost început de simbolismul rus și, poate, datorită influenței lui Maiakovski au contribuit la dezvoltarea avangardei occidentale. În decurs de mulți ani, critica și istoria literară n-au acordat atenție decât stratului superficial, facturii, bogăției vocabularului, în cel mai bun caz - apartenenței, chiar întâmplătoare, la un grup cum este, de pildă, cazul lui Pasternak. Aceasta se explică prin dorința de a da criticii și istoriei literare o aparență de știință. Literatura poate fi studiată ca fenomen social, dar numai ea poate fi supusă unui astfel de studiu și nicidecum poezia (despre abordarea din punctul de vedere al clasei nici nu merită să vorbim, căci se știe ce a dat). Domeniul artei și mai ales poezia aparțin studiului inimii omului, căruia nu i se poate aplica nici o prescripție metodologică.

În prezent, niciunul dintre poeții acelei epoci nu mai este în viață. Opera lor se află dinaintea noastră și nu i se va mai adăuga nici un rând. Este timpul să ne gândim la ceea ce a constituit țelul vieții fiecăruia dintre ei și ce urme a lăsat în opera lor. Să nu ne mai lăsăm ademeniți de indicii secundare, care pot fi deduse din cauza inițială.

După convingerea mea fermă, acmeismul nu a fost doar o mișcare pur literară, ci în primul rând filosofică. De altminteri, vorbind despre poeți, este mai corect să vorbim de un „sistem de gândire” sau de „percepere a lumii” decât de filosofie, pentru că la cei mai intelectuali dintre ei elementele senzoriale predomină asupra gândirii abstracte. Gândirea poetică reprezintă sinteza tuturor straturilor personalității, incluzând intelectul și fiziologia, structura spirituală și morală, tot ce este perceput prin simțuri, tot la ceea ce ne împing instinctele și dorințele, precum și aspirațiile cele mai înalte ale spiritului. Sinteza se obține datorită ideii conducătoare

care formează personalitatea. Dacă ideea lipsește se obține în cel mai bun caz un meșter abil și priceput, un „traducător de idei de-a gata”, o privighetoare de oțel sau de carton... Ideea își poate avea rădăcina în oricare dintre straturile conștiinței, atât în cel superficial, cit și în cel mai profund. Maiakovski, de pildă, în cele mai bune versuri ale sale este cântărețul ofensei juvenile. El strigă și se lamentează când nu primește jucăria dorită. La fel ca un copil, el visează că oamenii mari, fiindcă ei sunt ofensatorii (pentru el orice femeie este un „om mare”), se vor căi când va fi prea târziu. Rolul lui Brik în viața lui Maiakovski a fost indiscutabil pozitiv: în tema agitatorică el a găsit o oarecare compensație. Această temă i-a amânat sfârșitul și i-a dat conștiința unui țel și senzația de forță necesară unor oameni ca el. Maiakovski a demonstrat că și la acest nivel este posibil un poet, și oamenii, astăzi, sunt nedrepți cu el, pentru că pe ceea ce a mizat el s-a dovedit a fi slăbiciune, nu forță. Or, Maiakovski este tragic tocmai prin slăbiciunea lui, iată de ce nu s-a putut alia cu o forță autentică. El nu s-a putut alia decât cu epoca sa, neputincioasă ca și el. Firește, o astfel de poezie nu produce catharsisul, purificarea interioară, dar asemenea cerințe ar fi fost exagerate. Poezia, cum just a remarcat Mandelștam, în general nu datorează nimănui nimic, astfel încât față de ea nu trebuie emise pretenții. Se spune că poporul are conducătorii pe care îi merită. Dar într-o măsură și mai mare își are poeții pe care îi merită. Poezia pe care o merită doar un număr mic de oameni de obicei este nimicită ori, și mai rău, poetul este tras la răspundere, speriat și obligat să se îndrepte. Asta au făcut la noi cu Zabolоțki. Oricum ar fi fost cei trei poeți care s-au răzvrătit împotriva simboliștilor, ei s-au desprins de curentul principal nu pentru că au fost ofensați de cuvintele grele rostite în legătură cu Fiul risipitor - acesta nu a fost decât un pretext, unul dintre motive - și nici din motive pur formale, de versificație, ci numai pentru că au devenit conștienți de diferența radicală a sistemului lor de gândire și al celor care le-au fost dascăli până de curând. Recent am primit fotocopia

unei scrisori a lui Mandelștam (din anul 1923), adresate unui tânăr poet[1] care se considera apropiat acmeiștilor pentru că în versurile lui „voința vie se luptă cu povara cuvintelor moarte pretins „acmeiste”. Era, de bună seamă, unul dintre numeroșii imitatori din acei ani ai lui Gumiliov. În această scrisorică se spune: „Acmeismul din anul 1923 nu este același cu cel din 1913. Mai exact, acmeismul nu mai există. El nu voia decât să fie „conștiința„ poeziei. El este judecătorul poeziei, nu poezia însăși.”

Scrisoarea a fost scrisă în urma articolelor în care Mandelștam, după ce a trăit o epocă infernală și se pregătea pentru altă epocă infernală, a subliniat însemnătatea morală a poeziei și a spus că acmeismul, în Rusia, nu era doar un fenomen literar, ci și social. Când s-a separat de simboliști, el a citat versurile lui Briusov: Doresc ca pretutindeni să plutească luntrea libertății; îl proslăvesc pe diavol ca și pe Dumnezeu. Briusov este un individualist, care concepe libertatea ca fiind dreptul omului de a-l sluji atât pe diavol, cât și pe Dumnezeu. El și-a formulat țeluri specifice epocii și simbolismului rus. Țelul principal a fost atins încă din tinerețe: să devină capul noii mișcări literare, care atunci se numea decadentism. El nu a trecut pe lângă creștinism, ci l-a respins din mers: pentru el nu era decât o „religie săracă în conținut”. Găsea un anumit farmec doar în blasfemie - este de ajuns să ne amintim ce a însemnat pentru el „drumul Damascului”[2]. Odată însă l-a luat gura

[1] L. Gornung (n. 1902).

[2] Drumul Damascului” Expresia vine de la o povestire din „Faptele apostolilor” (cap. IX), unde se relatează că Saul (numele dinainte de creștinare al apostolului Pavel), prigonitor pînă atunci al creștinilor, a plecat într-o zi la Damasc (azi capitala Siriei). Pe drum, „o lumină l-a învăluit deodată ca într-un fulger” și, în urma acestei viziuni, s-a decis și a trecut la creștinism. Literatura a reținut imaginea și a creat expresia „drumul Damascului” sau „a luat drumul Damascului”, spre a caracteriza prin această formulă lapidară cazurile în care o revelație provoacă o bruscă schimbare de idei, sentimente, sau păreri. În sensul cel mai laic al cuvîntului *revelație*.

pe dinainte: ,,Căci, lăudându-mă, slujesc pe Dumnezeu - Nu știu ce fel anume, dar lumii-s veste eu”. Într-adevăr, el a fost „vestitorul viitorului”, al epocii individualismului, care, inevitabil, lua sfârșit o dată cu decăderea personalității. Oare cărui Dumnezeu îi slujea el, afirmându-se drept falnic conducător și făcând apel la hunii viitorului? Să nu uităm: Briusov a mai proferat că poezia nu este nici mai mult, nici mai puțin decât o revelație.

Gumiliov a plătit mai scump decât toți admirația sa exagerată pentru Briusov. În prima tinerețe, îndată după terminarea studiilor, Mandelștam i-a plătit și el tribut. Căci Briusov devenise într-adevăr conducător... (Toată viața mea, oriunde m-aș fi întors, m-am lovit de șefi !) El a devenit conducătorul unei noi orientări literare, și pentru mine rămâne o enigmă cum s-a putut întâmpla una ca asta. Vladimir Soloviov l-a ridiculizat în mod strălucit, dar multă vreme a fost considerat nedrept. Acum este limpede că a avut dreptate, mai ales că accesul la arhiva lui Briusov este astăzi permis și am aflat ceea ce ne-a fost lene să citim în versurile lui.

Toți simboliștii erau influențați de Schopenhauer și Nietzsche și fie că respingeau creștinismul, fie că încercau să-l reformeze prin propriile fapte, grefmdu-i antichitate, păgânism, peruni „naționali sau felurite fantasmagorii autohtone. Chiar și Blok, care era incomparabil mai profund decât bravii lui contemporani și care a întrupat toată tragedia intelectualității ruse, a fost destul de marcat de epoca sa. Dar rolurile de ademenitori și seducători au aparținut în primul rând lui Briusov și Viaceslav Ivanov: cultul artistului și cultul artei. Blok își notează o teză dintr-o expunere a lui Viaceslav Ivanov: „Tu ești liber, ești divinitate, totul e permis, îndrăznește.” Dostoievski și-a dat viața ca să reveleze consecințele tezei „totul e permis”, dar n-a fost auzit. Viaceslav Ivanov a văzut la Dostoievski un „element dionisiac” și s-a decis să pronunțe toate cuvintele interzise...

Cei trei acmeiști au refuzat categoric orice fel de revizuire a creștinismului. Creștinismul lui Gumiliov și al Ahmatovei era

tradițional și ecleziastic, cel al lui Mandelștam se afla la baza concepției lui despre lume, însă avea mai mult un caracter filosofic, decât unul practic. Pentru Mandelștam poezia era sfântă, dar despre a sa spunea că nu e decât un „simplu cântecel despre necazurile lui de argilă”. Nu dorea să fie un teurg. Așa ceva nu era pentru el.

Viaceslav Ivanov a proclamat arta teurgică, și, chemând *a realibus ad realiora*[1], nădăjduia să cunoască o altă lume cu ajutorul simbolurilor. Apropiat simboliștilor, Berdiaev a definit simbolul în sensul dat de ei: „O altă lume nu este accesibilă artei decât prin reprezentarea ei simbolică”. Pentru Berdiaev, simbolul reprezintă legătura dintre două lumi, puntea dintre ele. Pentru creștinism, legătura dintre lumea empirică și cea de sus nu se realizează prin simbol, în plus - găsit și de artist, ci prin revelație, mister, har și mai ales prin apariția lui Hristos. Hristos nu este un simbol, simbol este crucea pe care El a fost răstignit.

Pentru cei trei acmeiști, teoriile celor vârstnici, care se numeau simboliști, sunau ca o blasfemie. Gumiliov și Mandelștam se întâlnesc în refuzul de a cunoaște incognoscibilul. Gumiliov spune că incognoscibilul prin însăși natura lui nu poate fi cunoscut, iar Mandelștam, proclamând legea identității, credea fără îndoială că a cunoaște ceea ce ne este ascuns nu este posibil decât prin ceea ce este revelat. Ei îi acuză pe simboliști că sunt „proști pământeni” și nu prețuiesc această lume, „acest palat dăruit de Dumnezeu”. Nu cred că el accepta filosofia identității a lui Schelling cu extinderea (sau dezvoltarea) absolutului în natură și în istorie. Vorbind de legea identității (A=A), Mandelștam amintea mai degrabă de faptul că orice simbol trebuie să aibă o semnificație bine definită și să nu fie născocită în mod arbitrar de la o împrejurare la alta. Într-unui dintre articole scrie: „Jourdain a descoperit la bătrânețe că toată viața lui

[1] De la real la și mai real (lat) , titlul unui articol de Viaceslav Ivanov intitulat *Nietzche și simbolismul rus.*

n-a vorbit decât în proză. Simboliștii ruși au descoperit aceeași proză, străvechea natură metaforică a cuvântului”, în alt articol era o frază despre Andrei Belîi (referitor la *Magia cuvintelor*), unde spune că, descoperind natura metaforică a cuvântului, acesta a fost atât de uimit, încât n-a știut ce să facă cu ea (articolul a fost tipărit în 1922 la Harkov). Mandelștam știa foarte bine că „omul este un animal simbolic” (cine a spus asta?), el însă nu obiecta decât împotriva excesului de metafore și simboluri și împotriva maladiei secolului - inovația din principiu, inovația cu orice preț. El pleda pentru legătura dintre epoci, pentru imaginile, metaforele și simbolurile proprii cuvântului, dar care nu îi sunt impuse, nu îi sunt fixate în cursul istoriei. Boala inovației duce întotdeauna la arbitrar și speculații. Miza pe inovația pură, pe inovația cu orice preț duce inevitabil la refuzul bogățiilor acumulate de umanitate, adică amenință să atragă consecințe fatale.

Ignoranța generală în materie de filologie a făcut ca următoarea aserțiune a lui Mandelștam să fie înțeleasă aiurea: „Cuvântul este Psyche. Cuvântul viu nu desemnează obiectul, ci alege liber, parcă pentru a-și stabili locuința, cutare sau cutare, o semnificație a obiectului, cutare formă, cutare corp drag”. Aceasta a fost interpretată ca refuz al semnificației cuvântului, care îl apropia pe Mandelștam de futuriști. Or nu este vorba decât de relația dintre lucru și cuvânt și despre variabilitatea sensului cuvintelor, ceea ce este clar pentru orice lingvist, cât de cât priceput. Și astăzi, tineri cutezători studiază limba lui Krucionîh[1] și creația de cuvinte noi a futuriștilor, sperând că fiecare îmbinare de sunete născocită și pregătită în retortă (dificultatea de pronunțare este socotită o virtute

[1] Alexei Krucionîh (1886 –1968) - poet, artist și teoretician rus, unul dintre cei mai radicali poeți ai futurismului rus – cubo-futurism. Împreună cu Velimir Hlebnikov , un alt futurist rus, Krucionîh este considerat inventatorul *zaumului* , un stil de poezie care folosește cuvinte absurde. A scris libretul operei futuriste *Victorie asupra soarelui* – muzica Mihail Matiușin, cu decoruri de Kazimir Malevich .

suplimentară) îmbogățește limba și îmbogățește conținutul semantic al limbajului uman. Felul de a gândi al lui Mandelștam a fost întotdeauna istoric, iată de ce el nu putea să urmeze nici calea inovației de simboluri, nici calea așa-zisei etimologizări, unde rădăcinile cuvintelor erau alăturate aiurea unele de altele sau de elemente auxiliare, și cu atât mai puțin calea amuzamentelor fonetice ale unor excentrici nefericiți și ignoranți... Toate acestea erau considerate inovații și îi amuza pe oamenii trândavi.

Acmeiștii au renunțat la cultul poetului și al „cutezătorului” care crede că „totul îi este îngăduit”, deși „omul puternic” al lui Gorodețki și, parțial, al lui Gumiliov este moștenit de la simboliști. Forța și cutezanța apăreau la Gumiliov sub formă de bărbăție ostășească (oșteanul și călătorul). Mandelștam nu putea înțelege decât fermitatea celui care își apără credința. Nu întâmplător în anii de restriște el își amintea un catren care n-a intrat în volumul Piatra și l-a publicat mai târziu în *Poezii*: Aici eu stau, altminteri nu pot”[1]. În articolul *Despre natura cuvântului* scria: „Totul a devenit mai dificil și mai mare, iată de ce și omul trebuie să fie mai tare decât orice pe pământ și, în raport cu el, să fie precum diamantul față de sticlă. Caracterul hieratic, adică sacru, al poeziei este condiționat de faptul că omul este mai tare decât orice în lume”. În 1922, când scria aceste cuvinte, toți din jur nu vorbeau decât de o putere plină de fermitate, nimeni însă nu se gândea că și omul poartă răspunderea pentru tot ce se întâmplă în lume. Toți erau bucuroși să se lepede chiar și de răspunderea pentru faptele proprii. Cuvintele lui Mandelștam ar fi sunat discordant dacă le-ar fi auzit cineva, dar eu sunt convinsă că nu le-a auzit nimeni, poate numai Ahmatova. Ea este o bocitoare. Pentru ea și un martir întru credință, și un oștean sunt victime pe care le jelește.

[1] Este traducerea exactă a răspunsului pe care l-a dat Luther: Hier stehe ich - ich Kann nicht anders, la propunerea de a renunța la erezia sa.

„Frumosul june de douăzeci și doi de ani”[1], ca și frumoșii semizei din basmele lui Hlebnikov sunt mult mai aproape de omul cutezător al simboliștilor, decât „omul tare”, omul dur al lui Mandelștam. În tinerețile mele am râs, probabil, de omul dur și de cuvintele: ,,Numai în bătălii noi ne aflăm destinul”, pentru că îmi imaginam „bătălia” ca în filmele lui Eisenstein[2]: cu cavaleri buhavi, care își agită săbiile de carton. Mandelștam nu știa cum se curăță o armă, nutrea o repulsie organică pentru armele de foc și niciodată n-a îmbrăcat o uniformă militară. Puteam eu oare să-mi închipui că pe un tărâm atât de pașnic, cum este poezia, se dau lupte crâncene, adevărate, nu de operetă ca la Eisenstein, cu finaluri sângeroase.

Bine că Mandelștam nu se supăra și nu aștepta tămâieri de la propria nevastă. Oamenii puternici ai epocii eroice pretindeau elogii din partea femeilor. Asta era o compensație pentru toate umilințele la care erau supuși în viața publică. Mandelștam nu avea nevoie de așa ceva, și motivul îmi este clar. Tânăra frăție a acmeiștilor, adevăratul „noi” al lui Mandelștam l-a ajutat să fie conștient de „eul” propriu, câtuși de puțin individualist și care nu avea nevoie de autoafirmare.

Cei cinci

Asociațiile mici de pictori sau de tineri scriitori, cu manifestele lor absurde, cu larma ridicolă pe care o stârnesc și o aud numai ei, este, de bună seamă, unul dintre cele mai fericite mijloace de afirmare și, poate, chiar unicul. În lumea întotdeauna ostilă unei voci noi este nevoie de un ochi și o ureche de prieten, de o ironie curată, de o discuție aprinsă. De unul singur este mult mai greu să observi luminița și să te îndrepți spre ea decât alături de prieteni și tovarăși de drum. Miile de grupulețe își vor găsi justificarea dacă măcar într-

[1] Vers din „Prologul” poemului Norul în pantaloni de V. Maiakovski.
[2] Referire la filmul lui S. Eisenstein Alexandr Nevski (1938).

unul dintre ele fie și un singur om se va găsi pe sine și va găsi cuvântul necesar. În ceea ce privește ostilitatea lumii celei mari, ea nu poate fi decât folositoare artistului: pentru că învață să biruiască rezistența. Este mult mai rău pentru favoriți, fiindcă e mult mai greu să depășești tentația dezmierdărilor generale, decât să înoți împotriva curentului. Firește, eu vorbesc de condiții normale, când „lumea ostilă” se mărginește la injurii sau îl ignoră pe artist, dar nu folosește aparatul de represiune pentru reeducarea lui. Mandelștam a avut o tinerețe superbă, și ea i-a dat forțe pentru toată viața. El s-a călit în frăția acmeiștilor și în primul „Atelier al poeților”.

În 1928, la comemorarea morții lui Gumiliov, Mandelștam a trimis din Crimeea o scrisoare Ahmatovei, pe care ea o citează în *Pagini de jurnal* (scrisoarea s-a păstrat într-o copie făcută de Luknițki). Îi scria: „Discuția mea cu Kolea nu s-a întrerupt și nu se va întrerupe niciodată”. Eu pot să confirm că Mandelștam își amintea încontinuu vorbele lui Gumiliov despre o poezie sau alta ori se întreba ce părere ar fi avut el despre versurile noi pe care nu mai putea să le citească. Îi plăcea în mod deosebit să repete o laudă a lui Gumiliov: „Versurile acestea sunt foarte bune, Osip, însă când vor fi terminate, în ele nu va mai rămâne niciunul din cuvintele de acum...” Sau despre prietenia cu Gheorghi Ivanov, când Mandelștam încă nu înțelegea unele particularități ale. Jorjicilor„ (expresia Ahmatovei): „Osip, încetează, asta nu-i pentru tine...”

Fără îndoială, este greu să judeci după articolele lui Gumiliov despre concepția lui privind poezia și despre auzul lui poetic. Mandelștam spunea că în discuții era mult mai puternic decât în articole. Cu Mandelștam, Gumiliov discuta altfel decât cu Ahmatova. Toate observațiile lui Gumiliov despre poeziile lui Mandelștam (cel mai adesea sub formă de glumă) se refereau în special la detalii, la inexactitatea vreunui epitet sau a vreunei comparații. Pe Ahmatova voia s-o influențeze, inoculându-i propria concepție despre poezie. Judec după povestirile ei. Una dintre ele o reproduc aici.

Ahmatova povestea că ședea la fereastră, pieptănându-și părul,

și citea din volumul recent apărut al lui Annenski, când brusc și-a dat seama ce are de făcut. Gumiliov era atunci în Abisinia. Când s-a întors, ea scrisese un număr mare de poezii care au intrat apoi în volumul *Seara*. Gumiliov a rămas uimit. Până atunci nu încetase să-i propună tot felul de ocupații: „Anicika, tu ar trebui să faci balet, fiindcă ești zveltă.” Dar poeziile i le-a luat în serios și a încercat s-o convingă pe Ahmatova să scrie balade. El credea că ieșirea din impasul în care simboliștii aduseseră poezia se află în poezia cu subiect. Mie mi se pare că în acest sfat există ceva din Briusov. Există în asta, poate, și o încercare de atracție a cititorului, ca și în refuzul de a vorbi cu voce tare în articolele sale. Structura lor este un tribut plătit indiferenței și ignoranței cititorului. Iar principiul „ispitirii”, seducției, este moștenit de la simboliști, „vânători de suflete” profesioniști.

Poezii de genul *Regelui cu ochi cenușii* (și într-o oarecare măsură toată latura narativă a versurilor Ahmatovei) sunt un tribut plătit teoriei baladei, însă Gumiliov a obținut „baladă” numai de la Odoevțeva, care a compus ceva despre niște gropari și un motan (Mandelștam spunea că Gumiliov s-a bucurat tare mult de „baladă” și tocmai pe asta se bazau relațiile lui cu Odoevțeva, pe care ea le-a înfățișat cu multă abilitate). Temperamentul de dascăl al lui Gumiliov l-a îndemnat să se înconjoare de discipoli. Nici Mandelștam, nici Ahmatova n-au avut nimic de-a face cu cel de al doilea și cu cel de al treilea „Atelier” (mi se pare că se numea „Cochilia sonoră”[1]). Ei au subliniat mereu acest lucru: „A fost inițiativa lui Gumiliov. Noi nu avem nimic de-a face.” În ultima perioadă a vieții, Gumiliov s-a ocupat de Oțup, Rojdestvenski și Neldihen. Dintre ei, Vsevolod Rojdestvenski s-a dezis cu multă osârdie de Gumiliov, subliniind tot atât de insistent că el a fost elevul lui Blok. În ultimul volum, mi-a spus cineva, el declară că Mandelștam era „tovarășul lui mai mare”. Este o minciună, bineînțeles, ca și ucenicia pe lângă Blok și

[1] Cerc de poezie condus de N. Gumiliov (1920-1921).

aserțiunile acmeiste ale lui Mandelștam din memoriile sale. Din fericire, Mandelștam, spre deosebire de Gumiliov, nu avea nevoie de discipoli și nu-i putea suferi pe imitatori. Astfel de pleavă nu s-a prăsit pe lângă el.

Eu cred că pasiunea lui Gumiliov pentru activitatea de dascăl a constituit motivul psihologic al rupturii lui cu simboliștii. Pe lângă aceștia, el însuși era un discipol, dar popularitatea lui creștea, cărțile se vindeau bine, conferințele și aparițiile în public se bucurau de succes constant, fetele atârnau de gâtul lui ca niște ghirlande (expresia Ahmatovei!)... Eu n-am fost martorul acelor ani și această opinie a mea nu este confirmată de nici o autoritate. Dar am constatat eu însămi popularitatea lui Gumiliov. Ea a continuat în tot deceniul al treilea, iar în deceniul al patrulea a atins cercurile periferice ale cititorilor, devenind și mai mare. Chiar și eu i-am plătit tribut și n-am înțeles de la început de ce Mandelștam era indiferent față de *Tramvai* (baladă !) și mai ales față de *Cuvântul*.

Epigraful la articolul *Despre natura cuvlntului* - niște versuri dintr-o poezie de Gumiliov - a fost pus de editori, nu de către autor. Însă versul „*Urâtă e mireasma cuvintelor moarte*” îi plăcea lui Mandelștam și îl repeta adesea. Reminiscențe din Gumiliov există și în *Stanțe*. Lui Mandelștam îi plăceau și fragmentele din *Groaza stelară* (Cine e victima cu creștetul spart?), iar într-unui dintre ele n-a recunoscut o perifrază din Biblie (Spaimă, ștreang și groapă). Ca și în orice lectură din alți poeți, Mandelștam căuta la Gumiliov poeziile cele mai reușite. O astfel de reușită socotea *Pe Venus, ah, pe Venus*. Artur Lurie este, poate, prea categoric când spune că Mandelștam nu putea să-și ascundă plictiseala, ascultându-l pe Gumiliov. Depinde însă ce asculta. *Din orașul Kiev, din cuibul viperelor*[1] s-a transformat în *Kiev-Vii*, una din ultimele poezii ale lui Mandelștam.

Narbut și Zenkevici erau total subjugați de farmecul lui Gumiliov.

[1] Poezie de N. Gumiliov.

Toate teoriile și ideile lui Gumiliov erau lege pentru ei, dar e puțin probabil că ei le înțelegeau. Ei s-au alăturat acmeismului pentru că l-au înțeles ca revoltă a pământescului împotriva chemării spre ceruri, ca afirmare a cărnii și refuz al spiritualității. Amândoi aparțineau acelei rase de oameni care pune mai presus de orice tinerețea, iar acmeismul pentru ei însemna tinerețe și înflorire. Le scăpărau ochii când îl vedeau pe Mandelștam, iar Zenkevici și astăzi, una-două, povestește despre începutul deceniului al doilea la Petersburg și dezgroapă din străfundurile memoriei aventuri amuzante și povestioare pline de haz. Bunăoară, cum a râs Mandelștam când ei au venit pe neașteptate la unul dintre membrii „Atelierului" (Gheorghi Ivanov) și au nimerit la o ceartă între el și protectorul lui. „Noi, acmeiștii, nu făceam niciodată așa ceva", afirmă octogenarul Zenkevici și râde în hohote, amintindu- și de anii tinereții. Poezia ocupă locul al treilea sau poate niciunul în povestirile lui galante, iar poza Ahmatovei lângă șemineu i s-a întipărit în memorie pentru totdeauna, ca și „năzbâtiile" lui Gheorghi Ivanov, care își procura într-un mod original banii ca să ducă o viață ușoară și să-și cumpere costume extravagante. Povestind despre aventurile acestui personaj, Zenkevici nu uită să se delimiteze, menționând că Gheorghi Ivanov este doar un membru al „Atelierului" și nimic mai mult... Cândva am citit o povestioară intimă a lui Zenkevici, scrisă după moartea lui Gumiliov. Cred că este închinată trecutului ușor romantic și despărțirii amare de tinerețe. El ocolește faptele - nu-i trebuiesc. Manuscrisul îl ține sub obroc și nu-l arată nimănui. Zenkevici a trăit în contemporaneitate, rupt cu desăvârșire de trecut. Prezentul îl sperie și se adaptează cu abilitate, dar nu poate să nu viseze la trecut. Mica arhivă cu autografele poeților defuncți este tributul lui plătit trecutului. Acmeismul a fost, într-un fel, pentru Zenkevici, și occidentalism, care i-a înlesnit trecerea la traduceri, singurul mijloc de existență pentru scriitorul incapabil să compună beletristică la comandă. Câtă vreme Narbut s-a aflat printre conducători, l-a ținut pe Zenkevici pe

lângă el, deși îl trata cu dispreț, dar Zenkevici s-a obișnuit perfect cu el pentru că într-o lume crudă și străină este bine să te oploșești pe lângă unul de al tău. Cel mai mult se temea de străini. După arestarea lui Mandelștam în 1938, întâlnindu-mă pe stradă, a sărit cu gura asupra mea, reproșându-mi că am primit în casă „străini”. Se referea la biologi, în frunte cu Kuzin. La rândul lor, biologii s-au supărat pe mine: Kuzin, ziceau ei, a dat de bucluc numai pentru că s-a întâlnit la noi cu oameni suspecți precum Zenkevici. Dintr-un anume punct de vedere, și Zenkevici, și biologii au dreptate: în astfel de epoci, cum este a noastră, trebuie să-ți sapi o groapă în pădure, cum recomandă Zoșcenko, și să urli ca fiarele. De altminteri, Kafka a prevăzut această metodă și a demonstrat că este posibil ca o cârtiță să fie scoasă din vizuina ei pentru a cărei săpare a depus atâtea eforturi. Kuzin însă fusese luat în vizor de către instituția dragă cu mult înainte de întâlnirea cu noi. Era „invitat” mereu pentru că a refuzat să fie turnător. În prezent, el este un bătrân pe deplin fericit și nu-l iubește decât pe Goethe. Noi toți făceam parte dintr-un cerc care a fost exterminat treptat. Uimitor nu este că mulți dintre noi au fost ori au pierit în lagăre, ci faptul că unii au scăpat teferi. Circumspecția nu ajuta. Ajuta doar întâmplarea.

Așadar, Zenkevici își trăiește zilele din urmă amintindu-și, povestind și retrăind beția dulce a deceniului al doilea. În felul său, a rămas credincios frăției din tinerețe. În anii crânceni, el a tăcut, alegându-și ocupații consolatoare, ca să mai uite cât de cât. În anii 1937-1938 a căpătat pasiuni pentru călărie și a obținut un permis să se antreneze la manej câte o oră de două ori pe săptămână. Una dintre cele mai triste povestiri ale lui, transmisă mie de către niște ascultătoare ale sale, se referă anume la această pasiune și la acești ani. Înainte de plecarea la Samatiha, unde îl aștepta arestarea și moartea, Mandelștam și cu mine am trecut pe la Zenkevici. Mișenka se grăbea la manej și a plecat în fugă, fără măcar să se uite pentru ultima oară la Mandelștam, cum se plânge astăzi. Căci putea să renunțe la antrenamentul de la manej, însă

pur și simplu nu i-a trecut prin cap că n-o să-l mai vadă niciodată pe Mandelștam... Numai dacă ar fi știut ! Mișenka este înzestrat din fire cu atâta naivitate, mai exact - inocență, încât noi n-am așteptat niciodată de la el ceva care să semene a ajutor. Țin minte că în acea ultimă oară, Mandelștam a încercat s-o convingă pe soția lui Zenkevici să-i dea una dintre cămășile lui. Ea n-a îndrăznit: Mișenka știa foarte bine câte cămăși are și era tare grijuliu cu avutul lui. Cu vreo câțiva ani în urmă, am telefonat lui Zenkevici să-l întreb ceva. A răspuns nevastă-sa. Mi s-a plâns că la ei venise Duvakin să înregistreze pălăvrăgeala lui Mișenka. După opinia ei, el nu îndrăznea să se arate în case respectabile, deoarece Siniavski, ocnașul, a fost elevul lui. În anii crânceni, ea era mult mai curajoasă, dar, cu vârsta, a devenit o adevărată femeie sovietică. Nu înțeleg însă cum de a îndrăznit să se plângă la telefon. La noi nu se obișnuiește.

Zenkevici este singurul dintre acmeiști, în afară de cel „pretins", pe care destinul l-a cruțat. Mă bucur că n-a împărtășit ursita celorlalți. Eu cred că niciodată în viața lui n-a săvârșit ceva rău și nici nu este capabil de așa ceva. Molatic, blajin, pașnic, un oarecare, Mișenka Zenkevici este ferm convins că numai imprudența i-a adus pe oameni la pieire, dar nu-și dă seama că el însuși a fost imprudent, colecționând autografe și suspinând în singurătate după prietenii dispăruți, căci chiar pereții puteau să audă suspinele lui. Norocul lui că așa ceva nu s-a întâmplat. În ultimii ani a vizitat-o pe Ahmatova și, o dată, i-a adus și o floricică. El o bucura cu povestirile lui, iar ea căuta să mă convingă să aflu de la Mișenka tot ce pot despre „Atelier" și despre acmeism, iar apoi să notez povestirile lui încâlcite în ordinea necesară. Să facă asta alții, fără mine, eu nu sunt istoricul acmeismului și, apoi, cred că el se poate lipsi de istorie.

Destinul trist al lui Narbut nu are nici o legătură cu apartenența lui la acmeism. El a pierit împreună cu numeroși membri de partid din generația veche, care, dintr-un motiv sau altul, s-au abătut de la

linia justă și a fost luat în vizor în casa văduvei lui Bagrițki, sora soției lui. Surorile Suok consideră că afacerea a fost ticluită de Tarsis, tip destul de cunoscut, unul dintre vizitatorii permanenți ai salonului văduvei. Și a dat dovadă de prudență: nu a frecventat pe altcineva, ci doar pe văduva unui poet sovietic îndrăgit, dar moartea îl pândea pe om pretutindeni. De altfel, în situația lui Narbut, să scapi teafăr era aproape imposibil, poate doar într-o groapă în pădure, dar și pădurile erau pieptănate cu piepteni foarte deși.

Una dintre cele mai populare povești din anii treizeci-patru-zeci trădează visul comun al oamenilor sovietici cinstiți: într-o vale de lângă lacul Baikal trăiau un moș și o babă, ascunși de pădure, tufișuri și culmi muntoase. Trăiau într-o asemenea izolare, încât vreme de douăzeci de ani, după unele povestiri, sau treizeci - după altele, ei n-au văzut nici un om „de pe pământul cel mare”. Expediția care a dat din întâmplare peste izba lor a rămas mirată de ignoranța lor fericită și a fost prima care i-a informat despre război și revoluție. Eu una nu cred în existența acestui cuplu idilic. Fie că bătrânii se prefăceau, fie că au fost plăsmuiți de niște visători care tânjeau după o viață retrasă și liniștită. Doar și „doctorul” lui Pasternak visa să trăiască din rodul mâinilor sale, izolat de lume și în pace. Așa ceva nu se întâmplă decât în basme sau în imaginația oamenilor sovietici. Și eu am visat o astfel de viață, însă pretutindeni, în tot locul, țăranii cu gospodării izolate erau descoperiți de inspectorul financiar, de activistul responsabil cu deschiaburirea, de organizator, de turnător și, în sfârșit, de împuterniciții marilor instituții ale organelor de ordine, care știau, bineînțeles, să-i readucă pe sihaștri la o activitate normală, în libertate sau dincolo de sârma ghimpată. Narbut nu și-ar fi găsit nicăieri ascunzătoare, deși hazardul irațional a salvat, uneori, oameni mai abitir decât o vale dintre munți. Mie îmi plăcea Narbut: ucrainean, odraslă boierească, descendent din hatmani, vlăstar firav al unor oameni puternici și cruzi, el a lăsat o mulțime de versuri scrise în rusă, dar impregnate de spirit ucrainean. Era editor prin vocație: drastic, șiret, bun

comerciant. Ii făcea o plăcere deosebită să se târguiască pentru câteva parale din onorariul autorului, care, în anii douăzeci, când era director de editură, constituia un procent absolut infim din cheltuielile pentru publicarea cărții. Asta era una dintre șmecheriile lui de ucrainean, care îi înveselea sufletul chiar și la mulți ani după cădere. Narbut concepea activitatea editorială în stilul editorilor americani de romane polițiste: tiraje de masă oricărei porcării în coperți stridente, provocatoare... În realitatea noastră ipocrită, el nu putea să-și pună în aplicare vocația de afacerist sau de șarlatan și singur s-a supus unei încercări speciale: a devenit ascet al partidului. Se restrângea la strictul necesar: locuia într-o dărăpănătură în cartierul Mariina Roșcea, se înghesuia în tramvaie supraaglomerate, ținându-se de bară cu o singură mână - în locul celeilalte avea o proteză cu mănușă, lucra de dimineața până noaptea târziu și nu profita de niciunul dintre avantajele care i se cuveneau conform rangului. (Nu știu dacă pe atunci existau „pachetele”, dar dacă ar fi existat - nu le-ar fi refuzat.) A preluat editura ZIF[1] săracă și a predato înfloritoare, cu un capital considerabil la bancă. După o zi de lucru la editură, alerga la Comitetul Central, unde ocupa, de asemenea, o funcție importantă. În perioada aceea nici nu se gândea la poezie, era cu totul cufundat în intrigile partidului. Spre deosebire de Voronski, care îi susținea pe „tovarășii de drum”[2], Narbut promova scriitorii pe care singur îi botezase „mustăcioșii”. N-a putut găsi altceva pentru caracterizarea lor. „Mustăcioșii” aparțineau, probabil, grupării „Kuznița”[3] sau RAPP-ului[4], Note:

[1] Zemlia i fabrika - Pământul și Fabrica (rus.).
[2] În rusă - poputciki - denumire dată scriitorilor simpatizanți ai revoluției socialiste, dispuși să slujească idealurile ei, dar care, prin concepțiile lor, ieșeau din cadrul ideologiei proletare.
[3] Fierăria (rus.) - grupare literară înființată în 1920, desprinsă din Proletkult (Cultura Proletară). În 1931 s-a contopit cu RAPP.
[4] Asociația Rusă a Scriitorilor Proletari (1925-1932) - cea mai mare organizație literară, care milita pentru caracterul partinic al literaturii,

Dar pentru Narbut era totuna. El nu le citea cărțile, cu asta se ocupau subordonații lui. Nu voia să știe nimic în afară de aspectul politic și comercial al cărții. Mandelștam era singurul om pe care îl primea cu bucurie, și cu el se târguia doar așa, de ochii lumii, pentru ca pe toate coridoarele editurii să bubuie vocea lui și să-i sperie pe funcționarii și pe redactorii de toate gradele și de toate soiurile și așa destul de speriați. Ei știau prea bine că „patronul nostru” nu poate fi influențat cu nimic... Și totuși îl considerau pe Mandelștam protejatul lui Narbut, pentru că nu făcea parte dintre „mustăcioși”. După căderea „patronului”, toți s-au năpustit să-l persecute pe Mandelștam. Nu era deloc greu să-l atragi pe noul director, Ionov, într-o treabă ca asta. Fostul deținut la Schlisselburg - se spune că deasupra patului său atârnau lanțuri - era o fire dură. Mai exact - îi lipsea o doagă: la Leningrad, ca director la Gosizdat[1], își făcea de cap cum îi poftea inima. Odată, înfuriindu-se pe unul dintre subalterni, a ordonat să fie ținut un ceas-două în liftul blocat între etaje. Mi se pare că a împărtășit soarta comună și a pierit ca toți ceilalți.

Voronski i-a venit de hac lui Narbut cu ajutorul lui Gorki. A făcut rost de un document semnat de Narbut într-o închisoare de-a lui Denikin, cred că la Rostov. Ca să-și salveze viața, Narbut s-a dezis de bolșevici, amintindu-și totodată de originea sa nobilă. Voronski l-ar fi înfrânt pe Narbut și fără acest document: el aparținea clasei învingătorilor, iar Narbut picase printre ei ca musca în lapte. Cei ca el fuseseră tolerați doar în anii războiului civil. Dar - ironia soartei ! - pe toți îi aștepta același sfârșit.

După cădere, Narbut a fost o vreme derutat, pentru că izbutise să intre în rolul călugărului de partid, făuritorul literaturii sovietice. Curând și-a revenit, s-a mutat din dărăpănătură, programată pentru demolare, într-o cameră curată, și-a găsit de lucru la editura

promovând totodată dogmatismul și sociologismul vulgar.

[1] Editura de Stat (rus.).

științifică, unde Șengheli era redactor-șef, și a început să ne viziteze destul de des. Mai mergea și la Bagrițki, unde îl lua câteodată nevastă-sa.

Eu cred că Narbut a aderat la acmeiști din același motiv din care apoi a intrat în partid: haidamacilor[1] le place să meargă în ceată, păstrând credință veșnică mulțimii, a cărei soartă o împărtășeau. În afară de scurta perioadă când s-a aflat printre demnitari, Narbut a visat întotdeauna la reînvierea acmeismului, într-o formă nouă, bineînțeles. În 1922, venea adesea la Mandelștam, aducând manuscrise de Babel și Bagrițki, și pleda pe un ton rugător: „Doar sunt acmeiști adevărați...” Pentru Bagrițki insista mai puțin decât pentru Babel: cu poeții nu-i ușor să te dumirești, dar în privința lui Babel totul e clar. El a povestit extraordinar despre Benea Krik[2] și a pus mai presus de orice forța, puterea omului. Nu știu dacă în anii aceia Benea Krik exista, dar legenda orală despre el circula. Babel a găsit mult râvnitul „om puternic” chiar printre evrei. Nu avea importanță că era bandit din Odessa. Narbut dorea cu îndârjire să-l vadă pe Babel în grupul neoacmeiștilor, în frunte cu Mandelștam, dar fără Ahmatova. Cred că toate acestea se făceau cu știința și cu acordul lui Babel, care încă nu izbutise să-și ia zborul, deși, apoi, întâlnindu-se cu Mandelștam, n-a scos niciodată vreun cuvânt despre asta. La începutul deceniului al treilea, alianța cu Narbut, din mâinile căruia scriitorii odessiți mâncau o pâine, și cu Mandelștam putea să-i pară lui Babel avantajoasă. Mandelștam a refuzat categoric un nou acmeism în alianță cu scriitorii din Odessa. Narbut a reînnoit propunerea și a holbat ochii mirat când a primit un nou refuz. El sincer nu înțelegea de ce Mandelștam „se încăpățânează”. Eu cred că Narbut n-a înțeles nici o iotă din articolul pe care l-a tipărit în *Sirena* lui din Voronej.

În deceniul al patrulea, după ce căzuse în dizgrație, Narbut a

[1] Participanți ai mișcărilor populare de eliberare din Ucraina din dreapta Niprului în secolul al XVIII-lea.
[2] Eroul Povestirilor din Odessa de Isaak Babel.

pornit în căutarea „poeziei științifice”, considerând că anume ea trebuie să constituie finalitatea acmeismului. El credea că acmeismul trăiește prin detalii, corpusculi și e gata să privească prin lupă, ca particula să capete relief și volum mare. Iată argumentele lui Narbut în favoarea noului acmeism: poetul este un inventator, care vasăzică el poate să inventeze ce poftește, chiar o mașină, căci anume pentru asta îl pregătește poezia științifică... Mandelștam vorbea cu Narbut delicat, precum cu un copil bolnav. Nu încerca să-i explice nimic, dar prețuia la el finețea de spirit specifică ucrainenilor și dragostea pentru glume.

Oricât de profund ar fi fost atașamentul lui Narbut față de Mandelștam, după mai 1934 nu l-am văzut mai mult de o dată sau poate de două ori. Ahmatova a venit în vara lui 1934 la Moscova și a tras la familia Narbut. Ea a încercat să mai poposească o dată la ei, dar n-au mai primit-o. Din păcate, prudența n-a ajutat nimănui, nu i-a ajutat nici lui Narbut.

Narbut și Zenkevici au fost tovarășii de drum ai acmeismului, prietenii de tinerețe care i-au urmat întâmplător pe cei trei poeți cu o soartă atât de crudă. Nici Narbut, nici Zenkevici nu aveau habar că poate să existe o conștiință despre lume și o idee fundamentală pe care se poate edifica o personalitate. Nici cu personalitatea însă nu aveau nici o treabă. Pentru ei personalitatea nu reprezenta decât o glumă, un amuzament, un joc, precum în zilele senine ale tinereții. Amândoi au iubit acmeismul și i-au rămas credincioși ca fiind cel mai de seamă eveniment al tinereții lor, dar lor nu le-a fost dat să se maturizeze.

Și cu toate acestea, ei au făcut parte din acel „*Noi*” al lui Mandelștam, dar numai câtă vreme a trăit Gumiliov. O dată cu moartea lui, grupul s-a destrămat, iar prietenia cu Ahmatova, reînnodată pe la mijlocul deceniului al treilea, a menținut vechea concordie și în ea întotdeauna era prezent Gumiliov ca interlocutor imaginar.

În ultimii ani ai vieții, Ahmatova îl invita deseori pe Mișenka

Zenkevici și se bucura de evocările lui pitorești și amănunțite despre trecut. Ei îi istorisea poveștile lui, și ea se delecta retrăind vechile aventuri și aspira cu lăcomie elogiile aduse frumuseții ei și mărturiile dragostei nebune a lui Gumiliov pentru ea. Nu știu ce i-a trebuit la bătrânețe ca Gumiliov să poarte în suflet dragostea neostoită pentru ea, căci numai de aceea schimba femeile una după alta, fiindcă niciuna nu era în stare s-o înlocuiască. Mandelștam și Zenkevici considerau realmente că Gumiliov a iubit-o cu adevărat numai pe Ahmatova. Se pare că ea nu l-a iubit niciodată. În orice caz, așa socoteau toți contemporanii, iar ea nu a tăinuit câtuși de puțin. De ce a trebuit să confirme postum dragostea lui Gumiliov pentru ea? În asta, spunea ea, rezidă salvarea lui Gumiliov ca poet. Argumentul mi se pare mai mult decât îndoielnic. Maniera lui Mișenka de a trata acmeismul o mulțumea pe deplin, dar, firește, numai în ultimii ani de viață. Eu n-am cedat rugăminților ei pentru că nu sunt nici istoric, nici critic literar, și nu voiam să-l chestionez pe Zenkevici despre o perioadă când eu încă „nu existam”, la fel cum nu voiam să privesc viața cu ochii lui inocenți de copil. Eu am alte socoteli cu ea, și nu fac parte din primul „noi” acmeist al tinereții lor. Îmi pare rău doar că n-am avut norocul să-l văd pe neîndemânaticul și grăsanul Mișenka făcând călărie la manej. Călare, ar fi fost probabil mai simpatic decât pe scaunul tare din redacția cam murdară și de o sobrietate ascetică a editurii ZIF. Redactor molâu și blajin, călăreț și colecționar de autografe de la prietenii care au pierit de o moarte cumplită.

Întoarcerea

Numărul dual, ca formă de conjugare și declinare, s-a pierdut, și asta i-a dat lui Hardjiev prilejul să considere că poezia *La Petersburg ne vom întâlni din nou* este inspirată de Arbenina. Or, poeziile dedicate Arbeninei datează după această poezie. Ele vin în

ordine: *Îmi pare rău că este iarnă..., Să iei cu bucurie din palmele mele, Un pic de soare și un pic de miere., Pentru că mâinile n-am știut să-ți rețin., La fel ca alții vreau să te slujesc*. și, probabil, *În hora umbrelor*. Nu voi obosi să repet că în *Tristia* ordinea poeziilor este absolut întâmplătoare. Oare nu după ea s-a condus G. Struve când a așezat poeziile despre ruptură înaintea celor două idilice?

Poezia *Să iei cu bucurie* este datată - noiembrie (potrivit Tristiei?). *În Petersburg ne vom întâlni din nou*. poartă data de 24 și 25 noiembrie. În primul rând, nu se știe dacă aceste date sunt pe stil nou sau pe stil vechi. În acea perioadă, ambele stiluri erau serios încurcate. În al doilea rând, după 25 noiembrie au rămas încă cinci zile, când au fost compuse prima și a doua poezie dedicate Arbeninei. Lui Mandelștam, poeziile îi veneau întotdeauna în serii, și după explozie urma o perioadă îndelungată de odihnă. Întreaga serie de poezii leningrădene din 1920 au fost scrise în noiembrie. La sfârșitul lui noiembrie au apărut poeziile pentru Arbenina, iar în ianuarie - *Isaak*. Mandelștam a sosit la Leningrad de-abia la sfârșitul lui octombrie, și a plecat în ultimele zile din ianuarie. Ordinea exactă este stabilită în *Poezii*. Atunci aveam o mulțime de ciorne, multe dintre ele datate. Erorile de datare sunt posibile tocmai în copiile curate: poezia este transcrisă întâmplător - în cele mai diverse scopuri, de obicei pentru a fi trimisă la o revistă - și data se pune la repezeală și nu e întotdeauna cea exactă, în afară de aceasta, Mandelștam știa întotdeauna foarte bine ordinea poeziilor, care nu poate fi încurcată. Dar tocmai acest lucru nu vrea să priceapă nici un redactor.

În 1922, la Moscova, când Mandelștam pregătea *Cartea a doua*, și-a adus aminte de poezia *La Petersburg ne vom întâlni din nou*. (care n-a trecut de cenzură), și eu l-am întrebat cui îi este adresată. El mi-a răspuns cu o întrebare: oare nu mi se pare mie că aceste versuri nu sunt adresate unor femei, ci unor bărbați? Atunci am rămas mirată: în tinerețe nu există decât un cuvânt sfânt - iubire. M-a tulburat faptul că l-a calificat drept „absurd". O asemenea definiție

pentru iubire nu îi stătea în fire. El a izbucnit în râs: toantelor li se năzare întotdeauna numai iubire... Atunci sau ceva mai târziu mi-a spus că primele versuri i-au venit în minte încă din tren, când venea de la Moscova la Petersburg. A terminat poezia o dată cu prima ninsoare: la început a stat pe undeva aruncată, apoi a revenit și dintr-o dată s-a „așezat” în forma definitivă. Pe lângă cuvintele citate - oamenii pot să le creadă ori să se îndoiască de exactitatea redării lor - o simplă analiză de sens demonstrează că această poezie nu este adresată unei femei.

„Din nou” te poți întâlni numai cu cel de care ai fost despărțit. „Să se întâlnească din nou” în Petersburg nu pot decât niște oameni pe care soarta i-a răzlețit, separându-i de orașul îndrăgit (De parcă soarele l-am îngropat în el). Așa ceva nu-i spui unei femei pe care ai întâlnit-o pentru prima oară și care n-a plecat nicăieri din Petersburg, cum este cazul Olgăi Arbenina. Mai mult, dacă este vorba de un bărbat și o femeie, verbul „a se întâlni” are un cu totul alt înțeles decât atunci când vorbim de doi călători. Pot să spun că eu m-am „întâlnit” cu Mandelștam în mai o mie nouă sute nouăsprezece. A doua oară însă nu ne-am mai „întâlnit”, ci ne-am regăsit unul pe celălalt. Dacă este vorba de o pereche, acest cuvânt are un sens care trimite direct la pat, la sex, și în decurs de câteva zile nu te poți „întâlni” de două ori. Dacă ar fi vorba de o femeie, aceasta ar fi mai degrabă aceea căreia îi este adresată poezia Am studiat știința despărțirii. Nu știu aproape nimic despre ea. Doar că avea de-a face întrucâtva cu baletul și, la Moscova, îi era dor de Petersburgul natal. Mandelștam a văzut-o când călătorea din Georgia la Petersburg via Moscova unde s-a oprit câteva zile și chiar a fost cu ea la balet. Dar poți să-i spui unei femei: ,,*Lângă foc de urât ne-ncălzim, Poate vor trece ani Și mâinile străine ale unor femei sfinte Vor strânge cenușa ușoară*”.

Această poezie nu este adresată femeii iubite, ci poeților, iar Hardjiev a comparat just aceste rânduri cu versul lui Pușkin: ,,Prietenele ștrengarilor vor strânge cenușa lor ușoară”, dar n-a tras

concluziile semantice de rigoare. Voi adăuga că „pupilele negre și dragi” din textul definitiv nu au nici o legătură cu Arbenina care avea ochi albaștri. „Umbra neagră”, „pupilele negre și dragi” sunt întotdeauna legate de muzică, iar la Mandelștam, ca și la Marina Țvetaeva, există tema „mama și muzica”[1]. Despre relațiile cu Olga Arbenina cunosc

Un amănunt povestit și de ea și de el: și ei au fost împreună la balet, s-au întors la el și aici s-a produs ruptura. Arbenina a plecat de la el în plină noapte, deși era mult după ora stingerii. După aceea au început să fie scrise versurile despre ruptură: *Pentru că mâinile n-am știut să-ți rețin*.

Ca să înțelegi această poezie de Mandelștam, trebuie să știi cum noi toți, crescuți în familii obișnuite de intelectuali, deprinși cu conversații în timpul mesei și cu un anumit cerc de interese, brusc, fără nici o perioadă de tranziție, într-o clipă, ne-am trezit într-o altă lume, printre oameni cu totul străini, care vorbeau altă limbă decât noi. Aveam impresia că m-am uitat în jurul meu și nam găsit pe nimeni: alte cuvinte, alte idei, alte noțiuni și sentimente. Iar eu eram cu mult mai tânără decât Mandelștam și, de fapt, încă nu izbutisem să aflu ce este al meu și ce este al altuia. Mulți mi-au spus că au simțit o senzație asemănătoare, printre ei - și soția lui Zenkevici, „prizoniera turcoaică”, care, într-adevăr, părea captiva și prizoniera greoiului Mișenka. Iată de ce mi s-au părut atât de bizare cuvintele ei despre bietul Duvakin și Siniavski. Ea s-a adaptat lumii, pe când eu, de-abia în ultimii zece-doisprezece ani am regăsit oamenii, firește - generațiile tinere, cu care am un limbaj comun. De bună seamă, și ei, și părinții lor s-au ascuns în bârlogurile lor și n-au îndrăznit să rostească nici măcar un cuvânt. În preajma revoluției, deși tânăr, Mandelștam era un om format, și pentru el trecerea la o lume nouă s-a dovedit și mai dificilă decât pentru mine. Numai

[1] Referință la schița autobiografică a M. Tvetaeva Mama și muzica. Mama lui Mandelștam a fost muziciană.

amintindu-ți intens această ruptură dintre două epocii poți să dezvălui semnificația „cuvântului fericit și absurd”.

Și în dragoste există cuvinte fericite și absurde, dar Mandelștam nu vorbește de ele (poate doar în scrisorile către mine). Acestea nu sunt cuvintele fericite din *Firul de pai* (Solominka), unde el enumera pur și simplu numele femeilor iubite de poeți (Lenore, Solominka, Ligea, Serafita). Cuvântul fericit și absurd trebuie asemuit cu „râsul fericit” („și, fericit, râsul țâșnește”), care va reveni dacă omul se va simți în comuniune cu universul. În el nu se află bucuria dragostei, ci a comuniunii cu oamenii, cu cercul celor apropiați, care se înțeleg unul pe celălalt din jumătate de cuvânt. Întorcându-se, după lungi peregrinări, la Petersburg, în 1920, Mandelștam mai credea că totul s-a păstrat cum a fost, că aici se vor aduna și alți peregrini, răzlețiți de evenimentele istorice, și el se va afla iar printre cei care erau socotiți că fac parte din acel „noi” al său... Era mistuit de dorul după acești „noi” în care intra și o femeie: Ahmatova. Ultima oară o văzuse la Moscova în stradela Zaceatievski, iar în iarna 1920-1921 ea a locuit la Palatul de Marmură cu Șileiko, și Mandelștam nu s-a întâlnit niciodată cu ea.

În 1922, într-unui din articolele publicate la Harkov, Mandelștam și-a precizat concepția privitoare la „noi” și, de fapt, a făcut un comentariu la poezia pe care o analizăm. Povestind cum Rozanov a luptat cu spiritul antifilologic care „a scăpat din străfundurile istoriei”, el și-a amintit de un seminar de la universitate: „Literatura este o conferință, este strada cu anonimatul ei; filologia este un seminar universitar, unde cinci studenți, care se adresează unul altuia cu numele și patronimicul, își ascultă profesorul, iar pe fereastră intră ramurile copacilor cunoscuți din grădina universității. Filologia este o familie, pentru că orice familie se menține pe intonații și pe citat, pe ghilimele. Cuvântul rostit cu cea mai mare indolență în familie are o nuanță proprie. Și nuanțarea originală infinită constituie fundalul vieții de familie...” Pentru Rozanov, „noi” este familia, pentru Mandelștam - cinci studenți, câțiva poeți, o ceată de prieteni. El își

amintește de seminarul „tânărului profesor” (este expresia lui) Șișmariov printre ai cărui auditori s-au numărat și el, și Gumiliov. Citeau texte în franceza veche și Mandelștam și-a păstrat toată viața dragostea pentru ele. Eu l-am cunoscut pe Șișmariov bătrân, și el își amintea cu duioșie de elevul său Osea Mandelștam, un filolog capabil, dar cam leneș.

Pentru Mandelștam, „filologia” este o noțiune profundă și morală. Căci cuvântul întrupează sensul, el este Logosul. Poporul, mai ales poporul rus, există doar atâta vreme cât posedă un cuvânt viu: „Pentru Rusia, renunțarea la limbă ar însemna renunțarea la istorie, excluderea din împărăția necesității și continuității istorice, a libertății și raționalității. „Muțenia” a două-trei generații ar putea duce Rusia la moarte istorică”. Pentru Mandelștam „necesitatea istorică” este legată de continuitate, prin urmare ea nu seamănă câtuși de puțin cu determinismul marxist, și toată viața el și-a închinat-o apărării a ceea ce el numea filologie și o lega cu libertatea interioară, în vreme ce noi trăiam în împărăția cuvintelor moarte, lipsite de semnificații, cu care era amețit poporul. În Petersburgul anului 1920, Mandelștam nădăjduia să afle cuvântul viu în biserică, în familie, în cercul de prieteni și poeți care alcătuiau acel „noi” și ocroteau aceleași valori.

Mandelștam avea un fel original de a împărți lumea în „bărbați” și „neveste”. Toată răspunderea pentru mersul treburilor pământești o poartă „bărbații”, iar „nevestele” nu sunt decât niște bocitoare, ghicitoare, culegătoare de cenușă ușoară. Mie însă mi-a interzis să merg la ghicitoare, și eu m-am supărat că sunt exclusă din rândul „nevestelor”. Într-o zi, alungind de la mine o ghicitoare, mi-a zis: „De ce să ghicești? Tu știi totul”. Doamne, ce știam eu atunci, dacă nici acum nu știu nimic?

Mandelștam prețuia cel mai mult prietenia bărbătească unde intra și „o strângere de mână într-un moment de primejdie”, și „bătălia”, rivalitatea pentru femei, limbajul comun și glumele. „Bătălia”, cum am mai spus, mă făcea să râd, dar el se pregătea

pentru ea. În viața noastră, curajul civic este un fenomen mult mai rar decât vitejia ostășească. Oameni care în viața civilă se caracterizau prin lașitate ordinară, pe front s-au dovedit ofițeri și soldați curajoși. Cum se explică una ca asta? De bună seamă, pentru că pe front se află în formații de luptă și, de fapt, execută ordinele. Ăsta era un serviciu, nu o „bătălie”. Pentru serviciu nu e nevoie de curaj, ci de fermitate, trebuie să te supui doar disciplinei, nu datoriei morale. Omul care și-a pierdut personalitatea deseori își capătă demnitatea numai la război. În timp de pace, la noi, el se afla tot în serviciu de front și se supunea ordinelor chiar și în cazul când acestea erau în contradicție cu concepția lui despre datorie și onoare (oare mulți mai știu ce înseamnă aceste noțiuni?). Oricât ar părea de cumplit, cel de al doilea război mondial a constituit pentru unii o ușurare sufletească pentru că i-a izbăvit de dedublarea caracteristică în timp de pace. Mandelștam n-a trăit până la război, și în clipa de primejdie nu s-a găsit nici un „bărbat” care să-i strângă mâna. În schimb, cu noi s-a aflat bocitoarea Ahmatova, ultima dintre cei pe care el îi numea „noi”. Sărutul ei de adio prețuia mai mult decât tot ceea ce ar fi fost în stare „bărbații” neisprăviți ai epocii noastre.

În Petersburgul anului 1920, Mandelștam nu l-a mai găsit pe „noi” al său. Cercul de prieteni se rărise, iar pe mine mă duce gândul că întotdeauna acesta n-a existat decât în embrion -până la primele încercări... Gumiliov era acum înconjurat de oameni noi, oameni străini. După „Atelier”, „Cochilia sonoră” părea o caricatură. Bătrânii din societatea filosofico-religioasă mureau prin ungherele lor neștiuți de nimeni. În clădirea ce aparținuse negustorului Eliseev au instalat o ceată de scriitori, și acolo domnea încă veselia, care părea de rău augur pe fundalul orașului muribund, cufundat în întuneric. Cunosc acestea din povestirile lui Mandelștam, și dacă îmi amintesc de carnavalul din Kiev ca de o cavalcadă uriașă prin holdele Ucrainei care nu fusese încă total devastată, răbufnirile de veselie în Petersburgul mort erau de o mie de ori mai înfricoșătoare:

noi cunoaștem asemenea soi de chefuri[1]. Si ca să dea acestor ultime distracții aparența de carnaval, în „Casa Artelor”[2] din palatul negustorului Eliseev au organizat un bal mascat, împrumutând pentru asta tot felul de vechituri din garderoba unui teatru. Mandelștam a îmbrăcat un costum de grande spaniol. La întrebarea: unde este Mandelștam? - unul dintre foștii lachei ai lui Eliseev a răspuns: „își calcă broasca”[3], ceea ce a constituit sursă de glume pentru multă vreme. Pe toți i-a încântat notița din cartea de imobil: „Mandelștam, patruzeci de ani, poet.” Erau în floare versurile umoristice: „Oricum ai cânta despre haraba, În haraba se plimbă-altcineva, Vreau să fiu literatura rusă, toată să fiu cumpărată de Grjebin, „Mandelștam, tânăr georgian” ”.

Pâlpâiau gazornițele, godinele ardeau, dar nu cu lemne, ci cu registre de contabilitate: o parte din clădire fusese cândva ocupată de o bancă. Era perioada preocupărilor entuziaste, active și serioase, pentru răspândirea culturii. Bărbați maturi țineau consfătuiri în comisii editoriale și de repertoriu, aspirând să promoveze în popor toată literatura universală și să-l pună în contact cu toate valorile acumulate de omenire începând cu anticul Babilon până la Parisul modern. Mandelștam nu participa la ședințele acestor comisii și bărbat matur n-a devenit nici până la sfârșitul zilelor sale, dar și lui i s-a părut pentru o clipă că „statul s-a separat de biserică și cultură... Atitudinea originală pe care statul o manifestă în prezent față de cultură poate fi definită cel mai bine prin termenul de „toleranță”. Dar, în același timp, se profilează și un tip organic de noi relații reciproce care să lege statul și cultura la fel cum cnejii patrimoniali erau legați de mănăstiri. Cnejii țineau

[1] Referire la zicala Pir vo vremia ciumî - Ospăț în timp de ciumă; titlul uneia dintre „micile tragedii” ale lui Pușkin.
[2] Căminul și clubul scriitorilor și artiștilor plastici din Petersburg.
[3] Franțuzescul jabot (jabou) seamănă ca pronunție cu rusescul jaba (broască), la acuzativ jabu, de unde calamburul.

mănăstirile pentru sfaturi la caz de nevoie. Asta explică totul...”[1].

N-a existat însă nimic care să semene cu toleranța: deocamdată statul nu avea timp de cultură, era ocupat cu foametea și războiul. Iar Leningradul a devenit centrul manilovismului[2]:

La cererea lui Gorki, la Leningrad, intelectualitatea a fost „protejată” pentru faptul că știa multe lucruri. Acesta era argumentul pe care Gorki îl prezenta tânărului stat: suma cunoștințelor. Cantitatea cunoștințelor impresionează întotdeauna pe unii intelectuali autodidacți, ca și edițiile enciclopedice de felul *Bărbatul și femeia* sau *Povestea adolescentului*, unde, într-un singur volum, sunt adunate toate informațiile pe o temă dată. Principiul cantitativ stătea la baza alcătuirii planurilor editoriale, apoi a programelor școlare. În ceea ce privește toleranța și sfaturile, elita intelectualității a fost angajată - în compania unor cucoane simpatice - să facă muncă „culturală”: au fost însărcinați să facă traduceri, deși ei erau încă în stare să gândească și să muncească. Intelectualilor li s-a dat să facă „muncă de amatori”, și Mandelștam nu s-ar fi lăsat niciodată păcălit dacă din aceste comisii și subcomisii n-ar fi făcut parte doi oameni: Blok și Gumiliov. Poți să spui că nu erau ei bărbați de sfat?

Pentru Mandelștam, ultimul „bărbat de sfat” a fost Florenski, iar vestea arestării și exterminării lui ulterioare a fost pentru el o adevărată catastrofă.

La începutul deceniului al treilea, singurul mijloc de hrană erau rațiile pentru care se duceau necurmate campanii de vânătoare. Un mecena puternic s-a dovedit a fi miliția unde erau hrăniți Gheorghi Ivanov și Gumiliov. I-au făcut și lui Mandelștam rost de o rație la miliție, pentru că rațiile academice fuseseră distribuite, ori, poate, îl socotiseră nevrednic de un asemenea lux. Rațiile erau împărțite de Gorki, protectorul și susținătorul. În mâinile lui se aflau cheile către o oarecare, foarte relativă, bunăstare. Iată de ce la el veneau întruna

[1] Citat din articolul lui O. Mandelștam Cuvântul și cultura (1922).
[2] Sentimentalitate deșartă, atitudine pasivă, blajină, față de realitate. De la numele lui Manilov, personaj din Suflete moarte de Gogol.

oameni cu cereri. Când Mandelștam a sosit la Leningrad după peregrinări nesfârșite și două întemnițări în pușcăriile albilor, i se cuvenea și lui o oarecare pomană de la stat. Uniunea Poeților[1] a cerut pentru el de la Gorki o pereche de pantaloni și un pulover. Gorki a aprobat puloverul, dar pantalonii i-a tăiat de pe listă cu mâna proprie: încă de pe atunci la noi nu exista egalitate și fiecare primea după nivelul cunoștințelor. Lui Mandelștam nu i-au ajuns cunoștințele și pentru pantaloni. Gumiliov i-a dat pantalonii lui de rezervă. Mandelștam s-a jurat față de mine că, mergând în pantalonii lui Gumiliov, se simțea neobișnuit de puternic și de curajos.

Lui Gorki i s-a adresat și Ahmatova. L-a rugat s-o ajute să-și găsească o slujbă pentru o rație cât de mică. Nici ea nu primise rație de academie și trăia cu Șileiko din scrumbiile lui academice. Gorki i-a explicat Ahmatovei că un serviciu nu i-ar oferi decât o rație de mizerie, și a poftit-o să-i vadă colecția de covoare. Covoarele erau de bună seamă extraordinare, pentru că atunci lucrurile se vindeau pe nimica toată. Eu și Mandelștam, când am plecat din Moscova, în 1921, am vândut cuiva un frumos covor de Turkmenia, pe care l-am dus cumpărătorului într-un cărucior de copii. Însă „orientalul” meu era unul obișnuit, nedemn pentru colecție. Ahmatova a admirat covoarele lui Gorki, le-a lăudat și a plecat cu mâna goală. Cred că de atunci nu putea suferi covoarele. Miroseau prea tare a praf și a bunăstare ciudată într-un oraș condamnat catastrofal la pieire.

Mandelștam n-a rămas multă vreme în Petersburgul vesel: vreo trei luni și jumătate, nu mai mult. În februarie l-a părăsit. Dacă n-ar fi primit scrisoarea Liubei Ehrenburg, care îl anunța că eu sunt tot la Kiev, doar că mi-am schimbat adresa, sunt convinsă că tot n-ar fi rămas la Petersburg. Ultima impresie care i-a rămas a fost bubuitul

[1] Creată în 1920.

tunurilor din Kronștadt[1] și „ritualul înduioșător al prohodului la catedrala Sfântul Isaak”. Dintre prietenii dinainte, foștii „noi” ai lui Mandelștam, nimeni, în afară de Ahmatova, n-a fost onorat cu slujbă de îngropăciune, dar nici ea la Sfântul Isaak, catedrala fiind astăzi închisă.

Declinul

Eu și Mandelștam am hoinărit aproape o jumătate de an prin bogata și voioasa Georgie. Îndată ce am trecut frontiera georgiană în vagonul „pentru alienați”, am înțeles că nimeriserăm într-o altă lume. Trenul s-a oprit și toți pasagerii în frunte cu mecanicul și conductorii s-au repezit spre harabalele încărcate cu butoaie ceva mai departe. Am pornit la drum amețiți și veseli: în Georgia comerțul cu vin era liber și o sticlă de un litru nu costa mai mult decât o bucată de lavaș. Soarele voios, trenul voios, locomotiva voioasă și oamenii voioși, ușor amețiți de vin - toate acestea se deosebeau uimitor de Moscova posomorită și murdară, unde un pumn de făină din Ucraina părea un miracol, iar băiețandrii vindeau țigări A.R.A.[2] vărsate și noi luam fiecare țigaretă din lăbuțele lor înroșite de ger. Am hoinărit prin Georgia ca niște străini ciudați, care au fugit dintr-o țară săracă într-una bogată și indiferentă. Probabil că tot așa se simțeau refugiații sovietici în îmbelșugatul Constantinopol. În zilele acelea am aflat ce amară este pâinea străinului. Din când în când, Kandelaki, ministrul învățământului (de altminteri, atunci nu erau

[1] Este vorba de rebeliunea din 1-18 martie 1921, stâmită de nemulțumirea față de politica „comunismului de război”. Lozinci: „Toată puterea sovietelor, nu comuniștilor!”, „Sovietele fără comuniști!” A fost înăbușită de unități ale Armatei Roșii.
[2] American Relief Administration, responsabilă cu ajutorul pentru Rusia în timpul foametei ce a urmat războiului civil. Se îngrijea mai cu seamă de oamenii de știință și cultură.

încă decât comisari), ne oferea o pomană de două parale pentru traduceri, însă la toate își exercita dreptul de veto ascetul Brehnicev, împuternicitul rus pe lângă largul și generosul georgian. Despre Brehnicev se zicea că era un răspopit și nu-i permiteau să-i persecute pe „ai noștri”...

Mandelștam nu era deprimat, beam vin de Teliani, aveam unde dormi, aveam cu cine discuta. Într-o zi am încercat să plecăm și am obținut locuri într-un vagon de marfă curat. Aveam de mers vreo două-trei săptămâni. Trenurile de marfă staționau îndelung prin gările de încrucișare, iar șeful de gară trebuia „uns” ca să dea o locomotivă. În gări, trocul era în floare, și noi speram să ne putem hrăni, schimbând ultimele catrafuse, însă mai înainte trebuia să ajungem în Rusia. Georgia cea bogată nu avea nevoie de catrafusele noastre. Am închis ușile vagonului, și trenul a pornit. Brusc, vagonul s-a transformat: în mijloc a apărut o masă din geamantane, pe ea - o cârpă în loc de față de masă, merinde din belșug și vin. Pe mine, singura femeie, m-au așezat la loc de cinste. A început ospățul, dar chiar de la prima stație, ne-am dat seama că trenul a plecat, iar vagonul nostru stă. N-am observat când a fost decuplat. Georgienii s-au repezit la ușă, dar n-au putut s-o deschidă. N-a trecut mai mult de un minut, și ușa s-a dat la o parte. În vagon au intrat câțiva oameni înarmați, în frunte cu un civil scund și îndesat, cu față de scapete. Avea pe nas niște ochelari uriași și, pe deasupra, mi se părea orb. Cu o voce subțire de scapete, civilul ne anunță că el reprezintă Comisia Extraordinară Panrusă pentru combaterea contrarevoluției, a sabotajului și a speculei[1]. A început percheziția, dar averea noastră nu interesa pe nimeni. Georgienii cei voioși erau tehnicieni dentari. Ei transportau la Moscova medicamente și materiale pentru proteze. Erau căutați și de aur. În vremea asta, vagonul pornise, dar - îndărăt la Tiflis. Georgienii au

[1] Denumirea completă a CEKA, predecesoarea organelor securității sovietice.

fost duși sub escortă, iar pe noi ne-au lăsat să plecăm încotro vom vedea cu ochii. Am asistat pentru prima oară la o arestare. Până atunci avusesem prilejul să văd numeroase percheziții. Georgienii cei veseli și ospitalieri, al căror ospăț a fost întrerupt atât de sumbru, erau palizi ca moartea. Tare mult aș fi vrut să scape de castratul sinistru și să zburde iar în libertate... Am văzut de multe ori cum cei din detașamentele însărcinate cu colectarea „surplusului" de produse agricole răscolesc trenurile și confiscă femeilor sacii cu bucate. Eram din nou blocați în Tiflis. Ne descurcam cum puteam, beam vin de Teliani și mâncam smântână, brânză și lavaș. Odată, la piață, am fost opriți de o procesiune grandioasă „șahse-vahse'[1]. A fost ultima, pentru că în anul următor a fost interzisă - și pentru totdeauna. În sunete cadențate de darabane orientale, mergeau oameni pe jumătate despuiați, plesnindu-se ritmic cu gârbace din piele de vițel. Aceștia formau dreptunghiuri perfecte. În urma lor, în aceeași ordine, veneau oameni cu pumnale, cu mișcări ritmice și mai complicate. Umăr la umăr, foarte precis și în același timp, ei ridicau când un picior, când altul și se loveau cu pumnalul mereu în același loc. Ai fi zis că este un balet, dacă nu erau șuvițele de sânge care șiroiau din răni. Veneau cămile, măgari și cai în splendide valtrapuri, pe care călăreau femei și copii - familia fratelui asasinat al lui Mahomed, în memoria căruia se desfășura acest spectacol. Pe un cal mare era purtat un porumbel, iar pe altul se afla un călăreț care se clătina în mod ciudat. În spinare avea înfipt un pumnal, și pe veșmintele albe străluceau picături de sânge proaspăt. Mulțimea privitorilor se dădea mereu la o parte înspăimântată, și noi o dată cu mulțimea. Am vrut să fug, dar Mandelștam nu m-a lăsat și m-a obligat să stau până la sfârșitul interminabilei procesiuni. Toți participanții strigau în cor două cuvinte scurte, și aceste strigăte constituiau unicul regulator al ritmului acestui balet complicat și

[1] Ceremonie religioasă prin care șiiții comemorau data morții lui Ali (? - 661), primul lor imam, vărul și ginerele lui Mahomed.

sângeros. Se zice că odinioară, dacă un european nimerea întâmplător în mulțimea privitorilor, musulmanii îl sfâșiau numaidecât în bucăți. Procesiunea se îndrepta spre o colină situată chiar la marginea orașului. Acolo, de asemenea, se desfășurau niște acțiuni ritualice, dar n-am îndrăznit să ne vârâm nasul. A doua zi, toți negustorii de la piață erau cu bandaje de tifon. Patronul ceainăriei, unde beam întotdeauna un ceai persan extraordinar în niște păhărele mici, era și el bandajat peste tot. Nu știu dacă cei care celebrează „șahse-vahse” sunt șiiți sau suniți, și ce înseamnă cele două cuvinte pe care le strigă (poate că tocmai asta sunt: șah-se vah-se), dar înțeleg de ce Armenia a întors spatele „cu rușine și tristețe orașelor bărboase ale Orientului”. Și totuși, cu toată sălbăticia spectacolului autoflagelării și al vărsării sângelui, printre participanții procesiunii nu există victime: doar zgârieturi, răni ușoare și, poate, o lingură de sânge scurs, apoi - bandaje și tifon. Nimic altceva. Se întâmplă ca europenii să facă mai rău...

Pentru o perioadă scurtă am fost în relații de prietenie cu ambasada R.S.FS.R.[1] în Georgia. Ambasador era Legrand, coleg de liceu cu Gumiliov. El l-a angajat pe Mandelștam printre colaboratorii ambasadei și pentru asta primeam zilnic două mese în genul celor ce se distribuiau la cantinele din Moscova. Veneam la ambasadă, trăncăneam cu cei doi Legrand care mureau de plictiseală, apoi luam sufertașele ambasadei cu prânzul și un teanc de ziare, din care Mandelștam trebuia să decupeze anumite articole. Ambasada voia să aibă un referent, dar nici ambasada, nici referentul, nici mesele de prânz nu erau adevărate, ci doar o prefăcătorie, iar ziarele veneau din nord și din străinătate cu viteza melcului. Legrand nu își procura știrile din ziare, ci de la Comitetul Central local (sau, poate, atunci îi zicea comitetul de ținut al partidului din Transcaucazia? Denumirile la noi se schimbă necontenit), care ținea legătura cu Moscova fie prin telefon, fie

[1] Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă.

printr-o mie de curieri.

Într-o zi, Legrand, de obicei nepăsător și reținut, ne-a ieșit zorit în întâmpinare și ne-a condus în apartamentul lui. Acolo ne-a povestit [1]despre executarea lui Gumiliov. Era foarte speriat, deși vorbea cu voce artificială de diplomat. Nu știu dacă a izbutit să aibă o carieră superioară celei de ambasador sovietic în Georgia, pentru că asta a fost ultima noastră întâlnire. În discuție a intervenit soția lui Legrand, o femeie plăcută și prietenoasă. Ea s-a grăbit să ne spună că niciodată nu i-a plăcut Gumiliov - un om insolent, agresiv, de neînțeles, străin. Soția lui Legrand a fost o exploratoare, o pionieră: în acei ani de început oamenii încă nu știau să-i renege din mers pe cei morți, acuzându-i că au avut caracter urât și o mentalitate străină și asta cu toată sinceritatea (aici rezidă toată șmecheria). Pe urmă, așa au făcut întotdeauna, cu o franchețe și cinste de invidiat. Povestirile oamenilor sovietici cinstiți despre Mandelștam reflectă acele stări de spirit: legenda lansată despre el este vie și astăzi și ușurează conștiințele martorilor represiunii. Într-adevăr, de ce să nu-l lichideze pe acest tip ciudat, stupid și arogant? Credulii vor cerceta legendele, dar chiar și ei, din când în când clatină din cap și se miră cum se pot acorda bizarele trăsături de caracter descrise de contemporani cu torentul liber al versurilor acestui om ciudat... Ceea ce astăzi s-ar putea interpreta ca libertate interioară, profunzime, independență și franchețe, atunci era considerat (absolut sincer) ca mofturi ridicole. Soția lui Legrand a fost extrem de sinceră, dar impresia primului atac împotriva celui împușcat a fost atât de puternică, încât noi n-am mai avut chef să ne întoarcem la ambasadă să luăm prânzul și ziarele. Am plecat cu sufertașele, dar n-am mai trecut pe la ambasadă. Curând, a venit la noi un soldat, trimisul ambasadei, și a luat vasele de metal. Cu aceasta, relațiile cu familia Legrand au luat sfârșit.

[1] N. Gumiliov a fost executat la 25 august 1921. Știrea a apărut în Petrogradskaia pravda din 1 septembrie 1921.

- Acum încotro s-o apucăm? A spus Mandelștam. La Petersburg eu nu mă întorc.

Moartea lui Gumiliov, fără prohodire la Sfântul Isaak, a transformat definitiv Petersburgul într-un oraș al morților, în legătură cu asta, Mandelștam a scris o poezie: ,,*Petersburg, eu am încă adrese, Unde să găsesc vocile morților*.” Mandelștam nu voia în ruptul capului să meargă în nord pentru că orașul său natal era de acum închis pentru el. Cu moartea lui Gumiliov, „noi” se prăbușise, frăția luase sfârșit.

Nu aveam unde să ne ducem, totuși am plecat pentru că nu exista loc unde puteam să rămânem. Anul nou 1922 l-am sărbătorit în rada portului Suhumi. Vaporul nostru se numea „Dmitri”. Ne îmbarcase pe el fără bilete femeia-comisar, fostă infirmieră pe vapor, o ființă cumsecade, bine clădită, care se descurca de minune cu banda dezlănțuită a soldaților demobilizați din Armata Roșie. După ce se îmbătau bine, îi cereau socoteală comisarei, și voiau să le spună de ce portretul locotenentului Schmidt din cabina ei atârna mai sus decât Lenin și cine sunt aceștia doi pe care ea îi culcă pe o saltea la ușa ei și îi ascunde de controlori. Ea nu se gândea câtuși de puțin să ne ascundă, ci pur și simplu ne acoperea cu spatele ei lat și le spunea controlorilor nevolnici că „ăștia” sunt cu ea, și de „ăștia” nu se atinge nimeni. Și „nu s-au atins” de noi, de altfel nici de ceilalți pasageri fără bilete.

Pe acest vapor am văzut oameni pradă crizelor de epilepsie, căpătată în urma rănilor, soldați pe jumătate beți, pe jumătate nebuni, victime ale războiului civil. Războiul nu se terminase, iar de demobilizare nu beneficiau decât bolnavii, adică invalizii, dar invalizi adevărați - ciungi și ologi - aproape că nu se aflau pe vapor. Aceștia erau transportați cu trenul, iar pe vapor a dat năvală o mulțime impetuoasă de oameni care se puteau deplasa liber, dar care nu erau apți pentru armată din motive diverse și care, numaidecât după întoarcerea în satele și orășelele natale, desfășurau o activitate dezlănțuită. Căci în armată, căpătaseră educație politică de la

comisari și comandanți și, ajungând să facă parte din „autoritățile locale”, deveneau prevestitorii „societății noi”, un fel de făclieri. Invalidul din *Groapa de fundație*[1] nu este o figură întâmplătoare, scornită de un scriitor palavragiu, ci elementul de frunte al vieții de provincie. Mulți dintre ei au sfârșit-o prost pentru că se obișnuiseră să rezolve toate neînțelegerile prin lupte corp la corp. Alții, când au fost înlăturați de printre „autoritățile locale” de afluxul forțelor proaspete, au început să strige de se auzea în toată țara: „Pentru ce ne-am luptat?”

Pe vapor, mulțimea era împărțită în grupuri mici, și în centrul fiecăruia se afla câte un agitator voluntar. Uneori, centrul unui astfel de grup îl constituia un epileptic. Cădea la pământ, corpul îi era scuturat de convulsii, își dădea capul pe spate și ba se încovoia ca un arc, ba se izbea de podina de lemn. Vocea însă nu-și pierdea forța, epilepticul reproducea scena când a fost rănit: dădea comenzi, se arunca în luptă, striga lozinci, îi blestema pe „albii ticăloși”, striga că nu-și va cruța nici propriul tată... Patru tovarăși îl țineau ca să nu-și spargă capul, al cincilea încerca, de obicei fără succes, să-i vâre o lingură în gură, pentru că în timp ce profera ocări i se împleticea limba, și în loc de cuvinte, nu mai scotea decât niște bolboroseli hârâite. Spre sfârșit revărsa un potop de înjurături: epilepticul o înjura pe „surioara”-infirmieră, care se apropiase în timpul zbaterii lui. Cei din jurul lui răsuflau ușurați: dacă ajunsese la infirmieră, înseamnă că criza se apropia de sfârșit. Și, într-adevăr, contracțiile slăbeau, iar epilepticul, liniștindu-se, adormea. Era lăsat în pace, dar undeva, și în altă parte a vaporului, se prăvălise la pământ și începea să se zbată și să urle un alt nebun. Ei se zbăteau în crizele de epilepsie, precum întreaga țară sleită de puteri, pierzându-și tot sângele în anii războiului civil. După opinia mea, în astfel de războaie, nu există nici învingători, nici învinși, deoarece învingătorul, nemaisuportând ura fratricidă de care e cuprins, își

[1] În rusă Kotlovan - roman de A. Platonov

pierde sângele și se zbate în crize de epilepsie. De câte ori s-a spus lucrul acesta? De ce nu aude și nu citește nimeni? De ce toate cuvintele se duc în vânt și toate avertismentele nu au prevenit pe nimeni de la nimic? Mandelștam, băiatul cu ochi mari (atunci nu știam cât e de tânăr, pentru că era mai în vârstă ca mine), vedea și auzea totul. Uneori îmi zicea: „Nadiușa, nu asculta, Nadiușa nu te uita”, iar uneori: „Doamne, privește, ascultă ce se întâmplă cu ei.” Uneori zicea: „Toate astea vor trece”, dar cel mai adesea: „Toți, fie că sunt epileptici sau sănătoși, spun același lucru, nu se deosebesc cu nimic unul de altul...” Așa era. Toți spuneau aceleași lucruri, ca într-o criză de epilepsie, dar asta nu era cel mai cumplit din ceea ce mi-a fost hărăzit să văd - cu Mandelștam, cu ochii lui, pe urmă fără el, cu ochii mei, pe care el i-a învățat să vadă și să înțeleagă cele văzute.

Am debarcat la Novorossiisk sub vuietul nebun, înverșunat al vântului de nord-est. Vântul te dobora din picioare. Tremuram de frig după splendida seră unde petrecuserăm o jumătate de an când epuizați de căldură, când lipăind cu sandalele noastre elegante de lemn prin băltoacele acoperite cu o pojghiță subțire de gheață. Dar nu ne temeam de frig pentru că, brusc, încetaserăm să ne mai simțim emigranți.

Deseori, aud tânguirile și vaietele foștilor emigranți, pe care nimeni nu i-a ucis și nu i-a dus noaptea în neverosimilele închisori ale secolului XX, dar nu îmi astup urechile, deoarece am aflat ce amară este pâinea emigranților printre străini. Am aflat asta în Georgia. Contemporanii mei aveau de ales: fie pâinea străină într-o țară străină sau sfânta împărtășanie înainte de moarte. Niciuna dintre aceste posibilități nu este „un rău mai mic”. Nu există rău mai mic sau mai mare, pentru că el nu este decât rău. Numai că în Rusia oamenii vorbesc rusește, ceea ce este un mare bine. Nu întâmplător în articolul[1] scris în drum spre Moscova, Mandelștam a

[1] Despre natura cuvântului (1922).

înălțat un ditiramb limbii ruse, care era limba lui maternă. El s-a întors pe meleaguri unde oamenii vorbeau rusește și a simțit acut puterea limbii materne.

Din nefericire, toți am cunoscut acel grad de separare când oamenii vorbind aceeași limbă nu pot fi uniți prin cuvântul „noi”. Există un grad de dezbinare când oamenii nu se mai pot înțelege unul pe celălalt. Mandelștam nu mai avea „noi”. Chiar când vorbea de mine și de el, nu folosea „noi”, ci „eu și cu tine”: „Eu și cu tine vom sta-n bucătărie”. Acel „noi”, alcătuit din egali, alianță de „bărbați” în care nu intra decât o femeie, s-a destrămat o dată cu moartea lui Gumiliov, și el n-a rămas decât într-o conversație imaginară neîntreruptă.

La drum

Noi mergeam spre nord, dar nu la Petersburg, ci la Moscova.

La Novorossiisk, am dormit peste noapte la redacția ziarului pe niște mese și, a doua zi, am pornit mai departe. În anii aceia, pretutindeni existau băiețandri care îl cunoșteau pe Mandelștam și erau bucuroși să-i găsească o gazdă unde să doarmă, bilete de tren și ceva bani. Asemenea băieți s-au găsit și la ziarul din Novorossiisk. Am rămas aproape o lună la Rostov, unde Mandelștam a publicat câteva articolașe în ziarul local. În februarie ne-am urcat într-un vagon-salon separat pus la dispoziția profesorului Trinkler, un chirurg din Harkov (chemat să-l opereze pe unul dintre șefi) și curând am ajuns la Harkov. Vagonul-salon este semnul unei poziții înalte în societate și de aceea este atașat cel dintâi la tren, nu ca un vagon de marfă prăpădit. Harkov era centru de transbordare, de unde mulțimile din sud se avântau spre Moscova.

Mandelștam a fost întâmpinat de oameni care erau obsedați de poezie. Toți erau pe picior de plecare la Moscova pentru a-și

încerca soarta în literatură. Războiul civil a scos la suprafață un strat special de indivizi care vorbeau, scriau și erau nerăbdători să povestească tot ce au văzut. La generalizări nu se gândea niciunul. Sensul evenimentelor le scăpa. Toți nu trăiau decât din întâmplări concrete, din amănunte pitorești, mai exact - amuzante, din fenomene, din spumă cu arabescurile ei fanteziste... Valentin Kataev, un golănaș pitoresc și amuzant, mi-a propus un pariu: cine va cuceri mai repede Moscova - eu sau el? Am refuzat pariul pentru că nu doream să cuceresc Moscova și nu aspiram către nici un fel de activitate, poate doar să pictez o duzină de naturi moarte. Încă de pe atunci eram absolut indiferentă față de publicitate și față de activitate, cred că influențată de Mandelștam. El avea sentimentul clar că poezia este o îndeletnicire privată și în aceasta constă secretul forței lui: în fața lui și pentru el nu se aude decât esențialul și ceea ce vine din adâncuri. Cu atât mai bine, cu cât acesta se dovedește a fi util oamenilor. Iar asta depinde de cine este cel care vorbește și care este profunzimea lui. Mandelștam nu știa nici el cine este și care este profunzimea lui, dar nici nu s-a gândit la așa ceva. El nu se rușina nici de sine, nici de gândurile lui, nici de ceea ce i-a fost dat. Cine a scornit că s-a reprezentat pe sine în versurile: ,,*Sucitul de Eugheni se teme de sărăcie, Respiră miros de benzină și își blesteamă soarta*”. Mandelștam nu este un „pieton modest și orgolios”, pentru asta îi plăcea prea mult să meargă pe jos și îi plăcea să admire lumea din care făceau parte și mașinile. Parnok[1] este cel care se afirmă și este sfios ca un țap de munte. Dacă în Mandelștam ar fi existat o mică fărâmiță din Parnok, ea ar fi dispărut încă din fragedă tinerețe, când el încă nici nu bănuia ce înseamnă „noi”. Aceasta se putea întâmpla în perioada când a trăit în străinătate, după școală, pentru un singur moment, pe urmă și-ar fi adus aminte și ar fi zâmbit. Dar acest om n-ar fi putut spune nici o clipă că și-ar fi „blestemat soarta”. Noi amândoi am pățit multe și am

[1] Eroul nuvelei Marca egipteană, într-un fel dublul autorului.

trecut prin catastrofe cumplite. S-a întâmplat ca eu să blestem împrejurările, viața și tot ce vreți. Dar asta eram eu, nu el. De la el n-am auzit niciodată așa ceva. Acesta nu era el. Fie că era în zdrențe sau bine îmbrăcat, cu bani sau fără o lețcaie în buzunar, indignat de ceva sau bucuros, în clipe de gelozie feroce sau de armonie perfectă zgomotos ori potolit, fie că scria versuri sau nu scotea o vorbă, niciodată, în nici o împrejurare, el n-ar fi blestemat destinul. El accepta viața așa cum este, respingea orice formă de teodicee, iar de sărăcie nu îi era rușine, pentru că se simțea bogat: Cine n-are în palmă atâta căldură, Să facă înconjurul curvei de Moscova? Căci noi nu făceam altceva decât să benchetuim. Chiar și o cutie de conserve sau niște cașă de mei pe masa noastră, pe o scândură ori pe un geamantan constituia un ospăț în toată legea. Și nu degeaba, destinul lui Alexei[1] i se părea mai de invidiat decât al oricărui bancher, funcționar ori specialist sovietic, cu atât mai mult dacă era în literatură...

La Harkov, Mandelștam a încasat primele onorarii de scriitor, mai însemnate decât la Rostov, pentru că aici, în afară de ziar, mai exista și o editură, săracă precum toată țara. Editura era condusă de sora lui Rakovski. O femeie slabă, cu părul negru, semănând cu o călugăriță și care mi-a rămas în memorie prin silueta ei ce parcă nu avea volum, se pregătea să deschidă o editură, și Mandelștam a scris pentru ea articolul *Despre natura cuvântului* și prima lui proză - schița *Haina de blană*, din care o parte apăruse în ziarul local. Ziarul cu această schiță s-a pierdut ca, de altfel, și toată arhiva sorei lui Rakovski. Articolul a fost tipărit după plecarea noastră și ne-au trimis un extras. A fost confiscat din cufăraș în mai 1934, dar s-a mai păstrat pe la unul, pe la altul. Motoul articolului a fost adăugat de editorii din Harkov. Inițial n-a existat. Dar poate să rămână ca amintire a prieteniei celor doi poeți.

[1] Referire la traducerea lui Mandelștam a eposului vechi francez Viața sftntului Alexis (1922).

Când am văzut-o pe Rakovskaia am fost tare uimită: cum putea o astfel de femeie să fie „cu ei”? În anii de zăpăceală generală, când toate noțiunile erau încurcate, „o astfel de femeie” putea să fie indiferent cu cine și indiferent unde, de altfel nu se știe ce era în realitate. Nu poți să judeci după aparențe. Cred că ea a împărtășit soarta comună și recunosc că am luat-o drept călugăriță numai din lipsă de experiență și pentru că nu mă pricepeam la oameni. Totuși aș vrea să cred că nu din întâmplare cineva posedă o siluetă ascetică. Este posibil ca asta să nu fie decât o eroare de memorie sau, cum a spus atunci Mandelștam, ea reprezenta un prototip latino-roman neobișnuit, o fizionomie europeană, care contrasta în mod bizar cu infirmierele-comisari bine clădite. Știu însă un singur lucru: într-o gloată dezlănțuită din acei ani apăreau totuși din loc în loc fețe iluminate, fețe umane. De bună seamă, mulțimea (mulțimea, nu conducătorii) mai avea cât de cât un suflet.

La Harkov am aflat noutăți care deveniseră apanajul unor cercuri largi. Ajunseseră și în Rusia veștile despre teoria relativității și despre Freud, care întârziaseră din cauza războiului. Aceste vești erau pe buzele tuturor, dar informațiile erau prea vagi și deformate. Mult mai concrete erau povestirile despre scriitorii care izbutiseră să „iasă în lume”. Pilniak făcea mult zgomot - era omul zilei. Toată lumea era pasionată de noua tematică. În Georgia noi ne-am pierdut obișnuința de a mai discuta cu oamenii, pentru că acolo ei vorbeau între ei, iar noi nu eram de-ai lor și nici nu puteam fi. La Harkov am fost surprinși să constatăm că oamenii nu mai discută. Conversația a fost întreruptă și pentru totdeauna. În schimb a apărut o puzderie de povestitori, prezentându-și care mai de care anecdotele.

Aveam ceva îmbrăcăminte. Centrocoopul din Batum a făcut pe mecena și pentru o conferință despre Blok l-a răsplătit pe Mandelștam cu material pentru un costum și două rochii pentru mine. În 1934 (sfârșitul lui aprilie), Mandelștam și-a adus aminte, cum noi *Deasupra Kurei, tivită cu lămâi, Pe un balcon strâmt*, ne-am

cusut haine la o croitoreasă săracă...În mai, manuscrisul a fost confiscat și s-a pierdut. N-am izbutit să reconstituim poezia, era prea recentă. Haina de blană de enot, năpârlită, care a inspirat schița, a fost cumpărată de la piață. În acel an erau niște geruri cumplite și noi tremuram zdravăn, după căldurile din sud.

Mandelștam a remarcat la toți o notă nouă: oamenii visau un regim de fier ca să se odihnească și să digere experiența decăderii. Setea de o guvernare puternică pusese stăpânire pe toată țara. Încă se jenau să spună că e timpul să înfrâneze poporul, dar această dorință apărea în fiecare luare de cuvânt. Uneori se mai strecura și formula: „E timpul să scăpăm de proști.” Crescuse disprețul și ura pentru orice formă de democrație și, mai ales, față de cei care „se cărăbăniseră”. Se bucura de un succes colosal legenda potrivit căreia Kerenski fugise deghizat în femeie. Se maturizaseră premisele pentru o dictatură clasa întâi fără a apela câtuși de puțin la contribuția maselor. Devenise clar cine erau învingătorii și aceștia aveau întotdeauna parte de onoruri și respect. Generațiile mai vechi, încă democratice, stârneau batjocurile celor tineri. Peste vreo doi ani, mergeam cu Mandelștam pe un pod de pe Neva, și el mi-a arătat un bătrân în zdrențe, care de-abia își putea mișca picioarele. Era un istoric celebru, ale cărui tomuri voluminoase le citisem în adolescență. Concepțiile lui istorice erau naive și se distingeau prin moderația lor. Cei de felul lui piereau cei dintâi. Despre moartea lui n-a știut nimeni: a murit undeva, pe un pat de spital sau într-o odăiță neîncălzită. El era intelectual, iar pentru cei de treizeci de ani, care aspirau să ajungă sus, cuvântul „intelectual” devenise cel mai disprețuit. Auzisem asta încă la Harkov, de la ariviștii care năzuiau să cucerească Moscova.

Din Harkov am plecat la Kiev, pesemne chiar la începutul lui martie. Erau încă geruri puternice, și tot se mai încurca stilul nou cu stilul vechi. Am călătorit cu vagonul așa-zis „de ștabi”, pentru care se vindeau bilete doar delegaților de înalt rang. Noi le-am obținut prin protecția organizațiilor de scriitori, atunci încă în stare

embrionară, dar dădeau dovadă de o abilitate ieșită din comun. Vecinii noștri de compartiment erau, probabil, lucrători din economie sau activiști din aparatul de partid, în orice caz - oameni de tip nou. Purtau cizme scurte din piele de cea mai bună calitate. Tovarășii noștri de drum nu beau, nu prizau cocaină, obicei foarte răspândit în primii ani ai revoluției, și aproape că nu vorbeau nici cu noi, nici între ei. Singurul lucru pe care și-l permiteau era să glumească, mai ales cu mine. Ședeam alungită pe cușeta de sus și toți mi se păreau telegrafiști, atât cei doi care ocupau cușetele de jos, cât și cei care veneau în vizită din compartimentele vecine. Ei mă luaseră drept o cuconiță. Îndată ce Mandelștam ieșea din compartiment, ei se ridicau în picioare și îmi spuneau că fete ca mine ar trebui trimise la coasă, apoi mă sfătuiau să învăț să scriu la mașină. În asta constau glumele lor. Pe mine nu mă făceau deloc să râd și încercam sentimentul straniu că în acest vagon de ștabi se condensează o lume nouă și de neînțeles. În război li se făcuse dor de femei, iar secretare personale încă nu primiseră, iată de ce se învârteau pe lângă mine. Mandelștam îi studia cu multă curiozitate. El a observat repede că ei nu discută și doar din când în când citează câte un articol sau vreun ziar. „Ei n-au despre ce să vorbească”, a spus el, încercând să ghicească cine sunt. Printre ei puteau să fie organizatori din toate domeniile economiei și vieții administrative, inclusiv organele de ordine, dar n-am înțeles cu ce se îndeletnicește fiecare. Toți erau croiți după același calapod.

Până acum nu făcuserăm niciodată cunoștință cu această categorie, iată de ce amândoi am ținut minte unica întâlnire cu organizatorii tipici ai vieții noi. Muțenia lor ne atrăgea atenția și ne speria, pentru că apăruse ca rezultat al unei discipline speciale de tip nou. Din astfel de oameni era creat aparatul care a învins sau disprețuit slăbiciunile oamenilor și funcționează ireproșabil după instrucțiuni independent de conținutul lor. Aparatul a rezistat încercărilor timpului și există și în ziua de azi, cu toate că șuruburile au fost înlocuite necontenit cu altele mai perfecționate, cele vechi au

dispărut fără urmă, prefăcându-se în praf și pulbere de lagăr sau de provincie.

Aveam un joc - de-a intratul într-un oraș nou. Am intrat în Moscova, în Baku, în Batum și în Tiflis, iar la întoarcere -în Novorossiisk, în Rostov și în Harkov, iar fără Mandelștam am continuat această îndeletnicire, dar ea a încetat să mai fie un joc. În acei ani timpurii, trenurile se opreau uneori în gări, însă cel mai adesea ele erau reținute dracu' știe unde. Atunci, luam bagajele la spinare și intram în oraș pe drumuri vicinale sau pe șosele și străzi. Prima stradă ne provoca un suspin de ușurare. Uneori întâlneam o birjă sau o căruță, dar norocul ăsta era rar. Îmi amintesc piața gării din Kievul înghețat, dar nu mai știu cum am ajuns la casa părinților mei. Poate mai treceau, din când în când, tramvaie. Îmi aduc aminte doar cum am bătut în ușă, și ușa s-a deschis. Părinții ne priveau de parcă veneam de pe lumea cealaltă. Să pleci însemna să dispari în eternitate. Nici o scrisoare, nici o veste cât de mică nu ajunsese la ei. Din Moscova, unde locuia fratele meu, scrisorile mai ajungeau când și când. În perioada asta, plecarea la Moscova nu mai despărțea definitiv pe cei care plecau de cei care rămâneau pe loc.

Kievul mi s-a părut un oraș foarte străin, la fel de străin ca și Georgia. Ucraina căuta să se desprindă de limba rusă cu forțe îndoite, deoarece, fiind înrudită, limba rusă era înțeleasă de toți, ca și ucraineana. Mai pe urmă am găsit un criteriu precis după care am învățat să deosebesc ucrainenii de ruși. Întrebam: care-i capitala voastră - Kiev sau Moscova? Pretutindeni, pe întregul teritoriu uriaș al țării răsună ecouri ale rusei meridionale și ale ucrainenei, dar numai ucrainenii adevărați, cu un accent inimitabil și o nuanță de șiretenie în expresie spun că Kievul este capitala lor. Acolo unde Mandelștam sesiza un ecou al rusei vechi, ei nu vedeau decât limba lor maternă, deosebită net de cea rusă. Pentru mine a fost întotdeauna o enigmă de ce acest popor voluntar, energic, de multe ori sângeros, iubitor de libertate, muzical, original și unit nu și-a creat un stat al lui, în vreme ce bunul popor rus, răspândit pe spații

uriașe, în felul lui antisocial, a elaborat forme de stat incredibile și eficiente, care în esență au rămas aceleași - de la Rusia Moscovită până în zilele noastre. (Esența constă în ruptura completă dintre cârmuitori și popor, când unii fac ce le trece prin cap, iar ceilalți îndură și cârtesc ușor.) Acest lucru nu poate fi explicat doar prin poziția geografică a Ucrainei: între Polonia și Rusia. M-am obișnuit să-l cred pe Kliucevski, care spune că înfrângerea de către tătari a Rusiei kievene care se dezvolta ca un puternic stat european, având în frunte pe Vladimir Monomahul și Iaroslav cel înțelept, cu catedrala Sfânta Sofia din Kiev și cu orașul superb de pe malul înalt al Niprului, a constituit punctul crucial cel mai amar din istoria Rusiei. Mandelștam nu se gândea la aceasta. El pur și simplu iubea orașul pestriț și plin de viață de pe Nipru, îl respecta pe Kliucevski, citea *Învățăturile*[1] și *Dreptatea rusă*[2], dar n-a recitit niciodată Poltava[3]. Fără el, gândurile mele n-au ajuns la un sfârșit logic și am rămas cu mirarea mea. Sunt totuși bucuroasă că nu Kievul, ci Moscova este capitala mea: căci limba mea maternă este rusa. Și dacă vreodată, evreii vor fi masacrați și aici, și acolo, prefer ca acest lucru să mi se întâmple la Moscova. În mulțimea moscoviților se va găsi negreșit o femeie miloasă care va încerca să-i oprească pe pogromiști cu o înjurătură blândă, obișnuită: de femeia asta să nu vă atingeți, mama voastră de nemernici, fii de cățea, așa și pe dincolo... E mai plăcut să mori auzind o înjurătură rusească.

De la Kiev am plecat la Moscova. Ca să obținem locuri într-un vagon special, dar care nu era rezervat oficialităților, a trebuit să mergem la oficiul stării civile. Am pierdut însă foarte repede hârtia care atesta căsătoria noastră, nici nu ajunseserăm bine la Moscova. Nici măcar nu sunt sigură că de data asta am fost la oficiul stării civile. Parcă așa ceva s-a întâmplat mai târziu și numai pentru că

[1] În rusă Poucenia, al căror autor este Vladimir II Monomahul.
[2] În rusă Russkaia pravda, codice alcătuit sub domnia lui Iaroslav Mudrîi (978? -1054), marele cneaz al Kievului.
[3] Poem de A. S. Pușkin

șeful viitorului tren a zis că s-a săturat să transporte muieri care nu sunt soții decât o săptămână în tren și pe urmă basta: „Fără certificat nu iau pe nimeni”. Nu dădeam nici o importanță înregistrării căsătoriei, și actul respectiv nu valora nimic. În realitate, la oficiul stării civile am fost primăvara, iar în anul acela am plecat din Kiev pe un ger cumplit, și împreună cu noi mergea la Moscova și tatăl meu. La oficiul stării civile a mers cu noi Benedikt Livșiț. Prima dată am ajuns prea târziu: domnișoara își strânsese catrafusele, își ruja buzele și se pregătea să plece acasă. Cu umorul lui stupid, pe care în sinea lui îl socotea rabelaisian, Ben a încercat s-o convingă pe domnișoară să mai întârzie puțin și să oficieze „căsătoria” pentru că „tinerii mor de nerăbdare”. Ea ne-a măsurat cu o privire rece, experimentată și a spus: „Știm noi” și „Să aștepte până mâine”. Abia a doua zi am primit hârtia pentru comandantul trenului, iar pe la mijlocul anilor cincizeci am primit, prin judecată, dreptul de soție legitimă. Tribunalul dădea această decizie fără nici o dificultate oamenilor din generația mea: fie că au uitat „să se înregistreze”, fie că au pierdut hârtia. Oricum nu era bună la nimic.

La sfârșitul lui martie (pe care stil?) ne-am trezit la Moscova. De Petersburg nu putea fi vorba. Mandelștam n-ar fi mers acolo nici măcar să-și vadă tatăl. Nu avea putere să se întoarcă în „bezna neființei”. Ne-am stabilit la Moscova, oraș care îi era străin. Căci izbutise să spună: Totul ne e străin în capitala desfrânată. (Cred că, aici, „noi” se referă la petersburghezi.) La Moscova îi era mai ușor să înceapă o viață nouă, decât în Petersburgul natal, dar pustiit. Chiar dacă Moscova era și ea pustiită - și era într-o măsură destul de mare - totuși nu așa ca Petersburgul. Pustiirea era mai puțin vizibilă: orașul se completa necontenit cu noi mulțimi de oameni. Moscova creștea nu pe zi ce trecea, ci pe oră ce trecea, dar nu pe verticală, prin clădiri și construcții, căci nu se construia nimic, totul se dărăpăna și se ruina, ci prin oamenii care dădeau năvală din toate colțurile pământului. Transportul urban începea să funcționeze încet-încet, dar prin imensul oraș oamenii se deplasau pe picioare

sau mai luau câte o birjă. Birjele costau extrem de scump, iar noi nu aveam un binefăcător care să ne deconteze chitanțele birjarilor.

Moscoviții adevărați dispăreau în imensele mulțimi de venetici. Nu erau mai mult de o mână de oameni în noul oraș. Graiul moscovit scârțâitor aproape că nu se mai auzea. Odată am fost bucuroși să auzim, într-un magazin de vopselărie și chimicale, unde intraserăm să întrebăm cum să ajungem pe nu știu ce stradă, un sfat excelent: să ieșim „în piață”, pe urmă să o cotim și să mergem unde avem nevoie. Portarii își mai aminteau limba de odinioară, dar nicăieri și niciodată niciunul dintre ei nu vorbea acea limbă în care i-a silit să vorbească Pasternak în romanul[1] lui. Asemenea limbă n-a existat, ca și legendele vânzătoarei siberiene de prescuri... Pasternak însuși vorbea o limbă superbă, dar pur pasternakiană: el cânta, mugea, vuia și bubuia. Copiii evreilor din Moscova asimilau cu o mare ușurință graiul moscovit, dar la Pasternak acționa muzicalitatea lui înnăscută, care îi transforma limbajul în orchestră. Mandelștam mi-a spus că Ahmatova „lucrează cu o singură voce”, adică o ascultă fără întrerupere. Asta se potrivește și pentru Pasternak, parțial și pentru Mandelștam, care auzea și vocea, și sunetele care îi răsunau în cap.

Noi nu eram moscoviți, ci doar venetici și ne adaptam cu greu în orașul străin încă înfometat, care încă trăia din rații, încă sălbatic și invadat de mulțimi imense și discordante de oameni. Si totuși ne simțeam ca acasă și ne deprindeam cu această capitală desfrânată și zgomotoasă cu ușurința tinereții.

Contemporanii

Mai departe sunt încă multe de povestit, multe, dificile și deprimante. Dar înainte de asta aș vrea să spun câteva cuvinte ușoare, nesupărătoare, despre poeții pe care Mandelștam i-a

[1] Doctorul Jivago

întâlnit în calea sa. El nu și-a adus aminte niciodată în viața lui despre ce au spus cu privire la poezie Viaceslav Ivanov, Sologub, Voloșin și alți poeți din generațiile mai vârstnice. Față de ei avea o atitudine nostimă: respectuoasă în aparență, dar ironică în sinea lui. Nu întâmplător școlarul insolent îi irita pe acești oameni care trăiau într-o atmosferă de adevărată venerație. Mandelștam îl socotea pe Annenski dascălul său și îi iubea nespus de mult poeziile. De altminteri, câmpul uceniciei lui era mult mai întins: „Eu învăț de la mulți, chiar de la Benedikt Livșiț”, a spus Mandelștam când a scris versurile despre cântăreața cu voce gravă. Am mai spus că, citindu-i pe poeți, el căuta la ei numai succesele, restul nu-l interesa câtuși de puțin. El mi-a atras atenția că în poezia rusă au intrat poeți care n-au scris decât câteva - două-trei - poezii adevărate (de pildă, Mei), și ocupă în ea un loc de cinste, binemeritat. Doar la Maikov si la Briusov, oricât a căutat, n-a găsit nimic. Odată, răsfoia de față cu mine o carte și niște caiete ale lui Voloșin și, oftând, le-a dat la o parte. Fastul îl dezgusta... La Sologub căuta versurile de factură ușoară -suflul. Dar eu nu vreau să vorbesc de aprecieri și influențe, ci pur și simplu despre câteva întâlniri.

Adolescent fiind, a fost la Annenski. Acesta l-a primit foarte atent și prietenos, l-a sfătuit să facă traduceri, ca să capete deprindere. Din asta însă n-a ieșit nimic. Odată, Mandelștam și-a adus aminte de povața lui Annenski și a încercat să traducă din Mallarmè, dar, fără voia lui, i-a ieșit un nostim joc de cuvinte, despre care, pe urmă, a povestit râzând. La Annenski se ducea pe bicicletă, și considera asta copilărie și obrăznicie.

Despre Sologub povestea că acesta își vindea versurile cu prețuri diferite - cele mai bune erau mai scumpe - împărțindu-le, parcă, în trei categorii. Lui Mandelștam îi plăcea grozav acest lucru, dar, câtă vreme își vindea singur versurile, el cerea tariful cel mai mare pentru oricare. Nu pentru că le socotea la fel de bune pe toate, ci, pur și simplu, nu avea destulă energie să le împartă în categorii, apoi nici marfa nu era prea abundentă. Odată,

Mandelștam m-a dus la Sologub, iar acesta, în timpul vizitei ne-a spus: „Pe fața voastră se vede pecetea epocii". Când locuiam la Țarskoe Selo într-o mică pensiune împreună cu Ahmatova (la începutul primăverii - de prin martie 1925), pe la ea trecea adesea Sologub, care era în vacanță la niște prieteni. Pe Mandelștam îl saluta cu un semn din cap, iar la mine a țipat, într-o zi, fiindcă soneria de la intrare nu funcționa. Am alergat în întâmpinarea lui, observând că apasă degeaba pe butonul soneriei, și el m-a luat, pesemne, drept cameristă. Acestea erau femei de ispravă, așa că nu m-am supărat. Bătrânul era plin de ciudățenii și bodogănea întruna.

Despre Viaceslav Ivanov, Mandelștam povestea glume amuzante. La cele povestite de Ahmatova, mai adaug și eu una: doi inși mergeau cu birja și citeau versuri de Viaceslav Ivanov. Birjarul s-a întors și a zis: „Asta e o plăcere otrăvitoare". Sunt convinsă că totul era inventat: și birjarul, și poanta, și cei doi. La această poveste eu am reacționat printr-o întrebare: „Da' cine a plătit birjarul?" Pentru asemenea poantă meritam o votcă.

Povestirile despre Briusov aveau un alt caracter: nu elevii erau cei care făceau glume, ci însuși maestrul. Odată - înainte de a fi noi împreună - Briusov l-a chemat pe Mandelștam la biroul lui (nu știu unde avea serviciu la începuturile puterii sovietice) și i-a lăudat îndelung versurile, găsind în ele numai calități. Trucul consta în faptul că, citând din belșug pentru a-și argumenta elogiile, Briusov nu a rostit măcar un singur vers de Mandelștam. Lăudându-l, el a citat din Makkaveiski, un poet din Kiev, un excentric, care intercala în poeziile sale savante fraze întregi latinești... Mandelștam l-a ascultat pe Briusov fără să scoată o vorbă, apoi i-a mulțumit fierbinte pentru atenție și pentru elogii și a ieșit fără ca pe fața lui să se citească uimire sau supărare. Eu cred că nu era supărat, ci doar uimit: pentru acest joc de zece minute, Briusov a trebuit să învețe pe dinafară vreo cincizeci de versuri greu de memorat. Era o glumă în stilul deceniului al doilea, dar oare nu era mai mare daraua decât

ocaua?

Un alt truc al lui Briusov l-am aflat de la martori oculari, care, împreună cu Valeri Iakovlevici, făceau parte din comisia de distribuire a rațiilor academice. După întoarcerea din Georgia, bunii și triștii unchi marxiști Kogan și Frice au făcut demersuri pentru ca Mandelștam să primească rație academică. Asta se petrecea în ajunul n.e.p. -ului sau chiar în primele zile, când s-au deschis două-trei magazine cu niște prețuri colosal de mari. Primul dintre magazine se numea ,,Estomac”[1]. Nu știu ce vindeau la ,,Estomac” - oamenii trăiau tot cu rații. Auzind numele lui Mandelștam ca pretendent la rație, Briusov a ciulit urechile și a obținut - nu fără dificultate - să i se acorde o rație de categoria a doua. Este interesant modul cum a obținut asta: Briusov sa prefăcut că îl ia pe poetul Mandelștam drept juristul care purta același nume, unul dintre fruntașii, mi se pare, ai partidului kadeților[2]. (M-am întâlnit cu soția lui la coadă la închisoarea Butîrki: el fusese arestat din spital, unde zăcea bolnav grav de inimă.) Bolșevicul Briusov nu putea admite ca un activist al unui partid burghez să primească rație de categoria întâi. În afară de aceasta, după cum afirma Briusov, Mandelștam este un om bogat, deținător al uneia dintre cele mai bune biblioteci din Moscova (în perioada aceea Mandelștam nu avea decât o singură carte: Stâlpul și confirmarea adevărului)[3]... Ignoranții din comisie l-au crezut, firește, pe Briusov; în afară de doi sau trei, care au înțeles despre ce este vorba și au încercat să-i convingă că se înșală, dar în zadar. Aceștia au încercat să-l determine pe Mandelștam să depună cerere pentru revizuirea hotărârii comisiei, dar să nu pomenească de „festa” lui Briusov,

[1] Stomac (fr.) - unul dintre primele magazine de produse alimentare de la începuturile n.e.p. -ului, aflat pe strada Tverskaia din Moscova.
[2] De la KD - partidul constituțional-democrat (denumirea oficială: partidul „libertății populare”), principalul partid liberal-monarhic din Rusia (1905-1917).
[3] Opera de vârf a părintelui Pavel Florenski (Moscova, 1914).

Note:

Ca să nu fie învinuiți că au dezvăluit secretele din sala de ședințe a comisiei. (Noi ceream abolirea oricărei politici secrete, mai ales în afacerile internaționale, și am oferit exemple de ascundere a oricărui detaliu, a oricărui fleac. De fapt, astăzi, în 1970, micile neînțelegeri dintre o mână de intelectuali și cercurile guvernamentale, care sfârșesc cu lagăre de regim sever, se reduc la un singur lucru: nouă ne este interzis să divulgăm secretele „poporului”, adică să vorbim de crimele împotriva poporului, care au fost comise în trecut, se comit în prezent - pe o scară mai mică - și se vor comite și în viitor, dar nu se știe încă în ce proporții.)

Auzind de „șmecheria” lui Briusov, eu, cea mai tânără, am fost indignată că mi se ia de la gură o bucată de carne și o pungă de crupe, dar pe Mandelștam l-a amuzat comportamentul lui Briusov: câtă energie ! S-a răstit la mine și mi-a explicat că o astfel de necuviință din partea ilustrului maestru este foarte măgulitoare. Bineînțeles, el n-a depus nici o cerere, în plus, era indignat de faptul că se aplica principiul de clasă: avocatul să nu primească...

L-am văzut pe Briusov doar o singură dată, la coadă pentru pachete A.R.A. destinate oamenilor de știință și cultură. În mulțimea zdrențăroasă din acei ani, când foametea nu mai era chiar atât de mare, el arăta decent, dar din cale afară de demodat și ostentativ oficial. Toată îmbrăcămintea lui, pălăria, cravata, mănușile și încălțările văcsuite dădeau ținutei sale o alură vetustă și stupidă de dandism. Printre bătrânii care stăteau la coadă, Briusov ar fi arătat ca un moșulică obișnuit - împlinise cincizeci de ani sau aproape - dacă n-ar fi avut fața suptă și expresia de om ursuz. Mandelștam s-a înclinat cu respect, Briusov i-a strâns mâna. Pe urmă a spus ceva. Acum am impresia că l-a întrebat cu ce ocazie Mandelștam se află la această coadă. Cred că mai degrabă a exprimat asta nu prin cuvinte, ci prin mimică. Pe Briusov l-am lăsat să treacă înainte, și, când i-a venit rândul, s-a produs o mică neînțelegere: trebuia să-și pună semnătura sub o formulă oficială - am primit pachetul și

mulțumesc. Briusov a considerat că este o ofensă adusă demnității naționale sau demnității lui personale să mulțumească A.R.A. pentru un borcan de untură albă și un săculeț de făină. Oamenii de la coadă au început să-și piardă răbdarea și să spună că A.R.A. nu estre deloc obligată să ne hrănească și că pentru un mulțumesc nu-ți cade limba.

Nu știu de ce, lui Mandelștam i-a plăcut încăpățânarea lui Briusov, după mine stupidă. Lui îi plăceau oamenii îndărătnici și urmărea cu interes disputa. Nu știu cum s-a rezolvat, dar Briusov a plecat cu pachetul. Poate că, după ce sa grozăvit, a semnat totuși sub formula de mulțumire, ori, poate, domnișoara care elibera pachetele a mâzgălit chiar ea ceva, din respect pentru onorabilul maestru.

Din făina de la A.R.A. am făcut pe primus oladii. Și astăzi, câteodată îmi vine să fac oladii, deși nu înțeleg cum am putut să evităm ocluzia intestinală. Toată tinerețea mi-am petrecut-o lângă tigaia sfârâindă, în care se coceau sau se prăjeau naiba știe în ce niște lipii din făină și apă, adăugind și puțin bicarbonat să fie mai pufoase. Altă variantă - aceleași lipii, dar fără pic de grăsime, coapte pe capacul de fontă al godinului. Era o mâncare extraordinar de gustoasă, mai ales în vreme de foamete, când toate simțurile gustative devin extrem de sensibile.

Nu l-am văzut niciodată pe Mandelștam împreună cu Voloșin: după iarna petrecută în Crimeea ocupată de Vranghel, Mandelștam n-a mai pus piciorul în Koktebel câtă vreme a trăit Voloșin, ca de altfel și Ehrenburg. Eu am fost fără el, și, odată, Voloșin m-a chemat la el, într-o cameră mare - nu știu ce era: birou sau atelier - care stârnea entuziasmul zgomotos al mulțimii admiratoarelor. Pe mine, zeflemista, era greu să mă cumpere cu farmecul lui. Acuarelele lui mi s-au părut pretențioase și sărea în ochi mâna de diletant, erau pur și simplu dezagreabile. Voloșin povestea tot felul de lucruri originale, ca, de pildă, acela că poșta lipsește corespondența de farmecul pe care îl are când o scrisoare este transmisă cu cineva

care a trecut întâmplător sau a venit special după ea. Eu însă prețuiesc mult poșta care funcționează bine și sunt prietenă cu bravele noastre poștărițe. Căci nu sunt ele de vină dacă scrisorile întârzie ori se pierd, ci aparatul greoi de cenzurare a corespondenței. Atunci, însă, la Koktebel, era un factor poștal nostim și telegrafist în același timp. Îi plăceau telegramele lungi ale lui Mandelștam, cu vorbe mângâietoare, și niciodată nu-mi înmâna telegrama până nu o citea în prealabil, cu glas tare și fără să-mi pună câteva întrebări: merită oare să te căsătorești? Cum o duc eu cu soțul? Se întâmplă să ne certăm și să țipăm unul la altul? Cum facem să evităm certurile și țipetele? Această formă de cenzură nu mă enerva, și trăncăneam bucuroasă cu el...

Tema principală pentru care mă chemase Voloșin era cearta lui cu Ehrenburg. Despre această gâlceavă, Ehrenburg nu pomenește nici un cuvânt în memoriile sale, dar eu știu că era vorba de povestea vulgară cu cratița. Pentru justificarea lui Voloșin trebuie să spunem că tigaia și cratița sunt o comoară la casa omului. E bună la orice, să fierbi cartofi, să pregătești casă. La caz de nevoie poți s-o înlocuiești cu oala, dar fără ea sau fără înlocuitor nu poți să te descurci. Cratița a dispărut, pe urmă a fost găsită, dar între timp a izbucnit cearta. Ehrenburg și soția lui n-au mai călcat prin Koktebel, iar de „problemele blestemate” nu pomeneau niciodată, mai bine zis uitaseră iute motivul certei. Voloșin căuta să mă convingă că întreaga poveste cu cratița nu era decât o „mistificare” obișnuită. „Cred că ați auzit că nouă ne plac mistificările”, a zis el. Eu i-am răspuns insolentă că nu mă pricep la mistificări și nu știu în ce constă farmecul lor. În schimb, îmi dau seama cât de greu este să pregătești o mâncare fără cratița. Nu-mi vine să cred că Voloșinii, oameni sedentari, care au locuit toată viața la Koktebel, să fi avut o singură cratița.

Despre conflictul cu Mandelștam, Voloșin n-a pomenit, nici Mandelștam nu vorbea cu plăcere de el. Și-a adus însă aminte Mindlin, într-un capitolaș idiot dedicat lui Mandelștam. Voloșin l-a

bănuit pe Mandelștam că i-a furat un Dante, într-o ediție de lux, ilustrată, cum scrie Mindlin. (Pribeagul Mandelștam a angajat probabil un hamal să care după el această ediție luxoasă.) Furios, Voloșin a scris la căpitănia portului să interzică plecarea hoțului din Feodosia până ce nu va repara prejudiciul cauzat. Aflând aceasta, Mandelștam i-a scris lui Voloșin o scrisoare de ruptură definitivă. Bietul Mindlin povestește cât s-a căznit să-l convingă pe Mandelștam să nu expedieze această scrisoare, dar ea a fost trimisă și, probabil, distrusă de Voloșin. Admirator al lui Voloșin, Mindlin nu înțelege că nici înțelepții din Koktebel nu trebuie să scrie denunțuri și să oprească plecarea oamenilor supuși unor primejdii de moarte în orașele demente cuprinse de patima omuciderii, cum se întâmpla în anii războiului civil. Scrisoarea adresată căpităniei portului este un denunț ordinar. Să fie oare adevărat că Mandelștam a furat ediția de lux a lui Dante? Asta nu are nici o importanță: pe orice cântar, o viață de om atârnă mult mai greu decât cea mai luxoasă ediție. Eu cred însă că el n-a furat și n-a pierdut nici un Dante. El nu citea în italiană și în traduceri nu avea încredere. Pe Dante l-a citit în prezența mea prin anii treizeci. În afară de asta, când duci o viață de pribeag, edițiile de lux nu te tentează, sunt preferate cele de buzunar, care nu cântăresc prea greu. Și chiar dacă ar fi pierdut cartea, poți oare să pui în pericol o viață pentru integritatea unei biblioteci? Păcat că scrisoarea adresată lui Voloșin n-a avut o copie și nu s-a păstrat nici la el, nici în cufărașul nostru devastat.

Nu-mi plac răsfățații și idolii de soiul lui Voloșin, pseudo-înțelepții și prorocii pentru cucoane cu viața sentimentală ratată. Cu o cunună pe cap și într-un halat alb numit tunică, Voloșin umbla prin Koktebel înconjurat de admiratoare. Eu mă plimbam cu doi dulăi uriași, sălbatici, răi și devotați, care îi alungau pe planoriști când nu aveam chef să stau de vorbă cu ei, și refuzam politicos invitațiile lui Voloșin de a trece pe la atelier să-i văd noile acuarele. După moartea lui Mandelștam, văduva lui Voloșin m-a invitat să locuiesc cu ea.

Invitația mi s-a părut înduioșătoare, dar n-am putut s-o accept. Poți să trăiești la un loc numai cu oameni foarte apropiați, dar și mai bine - singur. Această artă am deprins-o foarte repede și mi-am dat seama cât de greu este să te așezi la masă și să mănânci singur-singurel. Cu așa ceva nu poți să te obișnuiești, dar și mai greu ar fi să te deprinzi cu o conviețuire artificială.

Ahmatova l-a acuzat pe Voloșin pentru miile de bârfe și bancuri despre Mandelștam, pe care îl înfățișa ca pe un borfaș nerod. Când voia să se exprime eufemistic, îi zicea „Villon contemporan”, iar anecdotele lui erau, jocuri- mistificări”. Tot timpul la urechile noastre ajungeau poveștile triviale din Koktebel răspândite de admiratoarele lui Voloșin, și Mandelștam reacționa la ele foarte aprig. S-a păstrat scrisoarea lui către Sofia Fedorcenko, care a fost la Koktebel și a ascultat povestirile care circulau acolo. Am rămas uimită aflând că Țvetaeva făcea parte din secta admiratoarelor lui Voloșin. Să fi fost oare impresionată de poveștile cu poșta, cartea și caietul și marea artă? Sunt convinsă că asta s-a întâmplat doar din pricina tinereții, pentru că, în tinerețe, toți sunt lipsiți de exigență și naivi. Nu-mi plac memorialiștii de tipul lui Gheorghi Ivanov, dintre care fac și eu parte, cel puțin prin acest capitol, în care e multă aversiune, mai cu seamă față de Voloșin decât de excentricul Briusov. De bună seamă aici se potrivește zicala: calul are patru picioare și tot se poticnește.

Vreau să spulber încă o legendă, lansată de Ehrenburg, conform căreia Mandelștam a fost salvat din închisoarea lui Vranghel de către Voloșin. În realitate, lucrurile s-au petrecut astfel: în Koktebel a ajuns știrea despre arestarea lui

Mandelștam, care s-a petrecut chiar înaintea plecării în Georgia (la primul vapor a întârziat din pricina arestării și, astfel, a plecat cu o primitivă „coajă de nucă”). Ehrenburg a alergat la Voloșin și cu mare greutate l-a făcut să se urnească din loc și să plece la Feodosia să-l salveze pe arestat. În anii aceia, ca de altfel și mai târziu, nu era deloc greu ca un om arestat întâmplător să fie trimis pe lumea cealaltă. Voloșin avea relații nenumărate: el era una dintre

curiozitățile locale. Voloșin a lăsat să treacă de pomană câteva zile, iar când a ajuns la Feodosia, Mandelștam fusese pus în libertate. Eliberarea lui o datorează colonelului Țigalski, căruia îi este dedicat un capitol în *Zgomotul timpului*. Undeva, trăiesc nepoții lui Țigalski, și eu aș fi bucuroasă dacă ar auzi asta. Din cele spuse de Mandelștam, știu că Țigalski era un om de o bunătate rară, iar Mandelștam m-a învățat să prețuiesc cel mai mult tocmai această calitate la oameni. În ce îl privește pe Voloșin, cred că n-a fost vorba de nici o minciună. La întoarcere, el i-a spus pur și simplu lui Ehrenburg că Mandelștam a fost eliberat, iar Ehrenburg a decis că Voloșin l-a scos din închisoare. Au trecut anii, și Voloșin, adorat de mii de femei, s-a obișnuit treptat cu ideea că i-a salvat pe toți, inclusiv pe Mandelștam. Dar, probabil, cele o mie de femei n-au menționat numele lui Mandelștam printre cei salvați, neinteresându-le un asemenea fleac, și eroarea nu aparține decât lui Ehrenburg. Ehrenburg a greșit și în legătură cu rolul jucat de poeții georgieni la eliberarea lui Mandelștam din închisoarea portuară georgiană. Poeții georgieni au venit, într-adevăr, la secția de poliție din port, unde erau închiși Mandelștam și fratele său. Ei au propus ca Mandelștam să fie eliberat neîntârziat, garantând pentru el, dar au refuzat să facă același lucru și pentru Alexandr, fratele lui: cine știe ce fel de om o fi... (Cu alte cuvinte, ei n-au acceptat chezășia lui Mandelștam pentru fratele său.) În astfel de condiții, Mandelștam a refuzat să iasă. Georgienii au plecat din Batum și au uitat totul. L-a salvat întâmplarea: Ceagua, soldatul din escortă, care l-a luat pe Mandelștam drept bolșevic... Poate că poeții georgieni au jucat un anumit rol dacă guvernatorul civil a aflat de la ei despre Mandelștam și de aceea l-a eliberat. Astăzi nu se poate verifica nimic, pentru că toți participanții au izbutit să piară. În cursul ultimei jumătăți de secol, a pieri era lucrul cel mai ușor. Ocazii erau la discreție. Iar salvatorii acționau întotdeauna de mântuială, alene, fără să se grăbească, apoi se găsea câte un binevoitor care îi ridica în slăvi pentru omenia lor. Așa ceva nu trebuie făcut. Ne așteaptă încă

multe încercări, și trebuie să nu uităm că în lupta pentru salvarea vieții altora este nevoie să punem tot sufletul, cum a făcut Frida Vigdorova, de pildă.

De curând mi-a ajuns la urechi povestirea sentimentală a lui Ciukovski despre rolul lui Gorki în tentativele de a-l salva pe Gumiliov. Potrivit spuselor lui Ciukovski, Gorki a plecat neîntârziat la Moscova, la Lenin, iar când s-a întors la Leningrad cu ordinul de eliberare a lui Gumiliov, a aflat că Gumiliov fusese împușcat. De durere, Gorki a făcut o criză de hemoptizie. Asta s-a întâmplat la Casa Artelor pe Moika în prezența multor martori. În caz că Ciukovski ori ascultătorii lui au notat această brașoavă, al cărei scop este să-l reabiliteze pe Gorki, dau de știre, potrivit celor spuse de Ahmatova, Oțup și mulți alții, care se aflau atunci la Petersburg, că Gorki, înștiințat de către Oțup de arestarea lui Gumiliov, a făgăduit că o să întreprindă ceva, dar n-a făcut nimic. La Moscova nu s-a dus. N-a existat nici un ordin de eliberare de la Lenin. Despre înduioșătoarea hemoptizie n-am auzit decât acum, iar cu vreo patruzeci de ani și mai bine în urmă, Mandelștam a vorbit cu Ciukovski de față cu mine despre moartea lui Gumiliov. Atunci, Ciukovski susținea versiunea știută de toți: nimeni n-a făcut nimic, nimeni n-a mișcat un deget, și totul s-a petrecut atât de repede, încât nimeni nici n-a apucat să zică vai ! Oamenii mureau atât de repede și într-un număr atât de mare că nimeni nu izbutea să verse o lacrimă, să suspine ori să-i pomenească de bine. Începând cu anii treizeci, a intrat în obicei ca morții să fie denigrați, astfel încât de lacrimi - nici vorbă. Ce o să fie mai departe, nu se știe.

Ehrenburg și Ciukovski considerau că apără demnitatea literaturii atribuind scriitorilor salvarea confraților sau, cel puțin, ca în cazul hemoptiziei, un minimum de sentimente. În aceasta se regăsesc ecouri ale cultului literaturii și al scriitorului - purtătorul de literatură. Înseamnă că literatura avea o faimă mizerabilă dacă demnitatea ei trebuia să fie salvată cu astfel de măsuri. Iar epoca, la noi, era într-adevăr favorabilă cultului. Cultul sihastrului Voloșin,

care își trăia viața într-o stațiune balneară la modă, nu este decât un caz particular dintre milioanele de culte ale așa-ziselor personalități, indiferent cu ce s-ar fi ocupat ele în țara noastră. În caz extrem, cultul este realizat de o soție care ridică în slăvi fiecare faptă a soțului. Omul cel mai umilit și insultat, o nulitate în viața socială, care nu are curajul să-și ducă până la capăt gândurile, ba cel mai adesea se ferește să mai și gândească, care nu are nici familie, nici casă, chiar dacă are soție și copii, care votează supus „pentru” fără să știe cum să-și ascundă rușinea, care nu este capabil să se roage: „Doamne, ajută-mă în necredința mea”, pentru că și-a pierdut și cea mai vagă idee despre credință - și el așteaptă un elogiu și o justificare a faptelor sale. Eu cred că acesta nu este un fenomen specific doar nouă, ci tuturor țărilor de cultură europeană care au pierdut ideea fundamentală pe care se sprijinea viața, însă la noi acesta sare în ochi pentru că gradul de umilință a omului este mai mare decât oriunde. Omul nu a devenit mai tare decât oricine și orice pe pământ, iar „bărbații” servesc în formații de luptă și se supun comandanților. Ei își cuceresc demnitatea de bărbat ascultând laudele femeilor. Și nu degeaba râdeam eu de credința lui Mandelștam în prietenia „bărbaților”, pe care „soarta nu-i lovește decât în bătălie”. Ne aflam în pragul unui secol nou, când adevărații bărbați dispăruseră.

Hlebnikov

În 1922, Mandelștam s-a întâlnit pe stradă cu Hlebnikov, care i s-a plâns că în Moscova nu-și găsește locul și nu are ce mânca. În perioada aceea, era stăpânit de un acces violent de ură pentru Brik, ceea ce s-a reflectat în memoriile pictorului Miturici, care l-a îngrijit pe Hlebnikov în timpul ultimei sale boli și l-a înmormântat. Nu pot să mă pronunț dacă a avut sau nu motive serioase să fie supărat pe Brik. Este pe deplin posibil că Hlebnikov, în naivitatea luir îl socotea

pe Brik atotputernic și îi pretindea să facă minuni. Singura întrebare care se poate pune este: cum putea Hlebnikov să „pretindă”? Nu-mi pot închipui intonații imperative în vocea lui. Acele puține cuvinte pe care le-a spus despre Brik nu însemnau, de fapt, nimic. Brik, de pildă, n-a vrut să editeze două sau trei volume ale lui Hlebnikov, și, în general, Brik nu voia nimic... Taciturnul Hlebnikov nu ne-a explicat nimic, dar nici noi n-am stăruit să aflăm. Nu era greu să-l ofensezi: Brik nu l-a salutat cum se cuvine, asta era toată ofensa. După moartea lui Hlebnikov, la Moscova a apărut un apărător care l-a acuzat pe Maiakovski că l-a plagiat integral pe Hlebnikov. Mergea din casă în casă și striga incoerent despre plagiat. Mandelștam a încercat să-l convingă de contrariu și să-l oprească, dar și-a dat seama că este imposibil să-l facă să înțeleagă și, pur și simplu, l-a dat pe ușă afară. Atunci am înțeles că nebunia este molipsitoare: un nebun transmite ștafeta altuia. Conținutul delirului este variabil, dar flacăra nebuniei persistă și continuă să ardă.

Oricum, Hlebnikov suferea de foame, iar noi, cu rația noastră de categoria a doua, ne simțeam foarte bogați. O dată pe lună primeam câte o pungă de crupe, făină și zahăr, o bucățică de unt și dezgustătorul cap de porc. Toate acestea le dădeam bătrânei portărese de la Casa Herzen[1], unde primiserăm de curând o cameră. Ea ne gătea cașă și piftie, iar noi ne căzneam să uităm din ce e făcută. Firește, untul nu ne ajungea, și noi mai cumpăram smântână ca să dregem casa. Bătrânica locuia la subsolul clădirii principale. Era blândă și bună, iar Mandelștam l-a adus la ea și pe Hlebnikov. De atunci, el venea în fiecare zi să prânzească la noi și toți patru - cu bătrânica - mâncam aceste bucate delicioase. În anii aceia, cașa, smântână și tot ce mai pica pe deasupra erau considerate semne neîndoielnice de prosperitate. Acest lucru era

[1] Complex de clădiri pe Bulevardul Tverskoi din Moscova, în care își aveau sediul organizațiile scriitorilor și locuiau unii scriitori (Mandelștam, Klîcikov, Prișvin, mai târziu - Pasternak). În prezent - sediul Institutului de Literatură.

apreciat mai cu seamă de bătrânică, pentru că noi, care nu eram decât niște sărăntoci, aveam uneori ocazia să ne regalăm cu câte un biftec, pe când ea, femeie onorabilă și sedentară, după anii lungi de foamete, uitase până și gustul mâncărurilor.

Bătrâna l-a primit pe Hlebnikov nu doar cu amabilitate, ci chiar cu bucurie. Ea îl trata ca pe un pelerin și inocent. Lui îi plăcea asta și zâmbea. Mandelștam îl curta mai dihai decât pe femei, cu care, în general, se purta ironic și obraznic. Eu, care eram în stare să mă port mojicește cu oricine, din prostie sau urmând moda vremii, nu aveam curaj să-mi arăt calitățile față de Hlebnikov, pentru că îmi era frică de Mandelștam și de bătrânica: mi-ar fi tras o săpuneală zdravănă.

Hlebnikov prânzea cu noi, se odihnea cam o jumătate de oră și pleca, pentru a se întoarce a doua zi, ceea ce noi trei - eu, Mandelștam și bătrânica - nu uitam niciodată să-i aducem aminte. Spre uimirea noastră, el era punctual și nu întârzia niciodată. De aici, am tras concluzia că știa să se uite la ceas. Firește, nu avea ceas de mână: acest lucru nu și-l puteau permite decât șefii cei mari sau „foștii” burghezi de altădată. Un sfert de veac am trăit fără ceas de mână. Ceasul de mână a apărut de-abia după război. În 1922, mi se pare, au instalat pe străzi marile ceasuri electrice, și este posibil ca Hlebnikov să fi moștenit ceasul de buzunar al tatălui său. Așa ceva se întâmpla uneori.

O conversație cu Hlebnikov era de neconceput: exista o lipsă totală de contact. Ședea tăcut pe scaunul cu spătar drept al bătrânei, el însuși drept și lung, și nu înceta să miște din buze. Cufundat în gânduri într-atât încât nu auzea nici o întrebare, el observa doar ceea ce era absolut concret și esențial în momentul dat; la îndemnul de „a mai mânca” sau de a mai bea o ceașcă de ceai răspundea doar printr-un semn din cap. îmi aduc aminte că nu-și lua rămas-bun când pleca. Cu toate că buzele i se mișcau neîncetat, fața îi rămânea neclintită. Nemișcat îi era, mai ales, capul pe gâtul țeapăn. Nu se apleca niciodată spre farfurie, ci ducea

lingura la gură, parcurgând o distanță apreciabilă, datorită trunchiului său lung. Nu știu cum era altădată, dar foarte curând m-am dumirit că această înțepenire se datora morții care îl pândea mereu mai aproape. Mai târziu am avut prilejul să văd schizofrenici încremeniți, nemișcați, dar nu semănau deloc cu Hlebnikov. În ținuta schizofrenicilor există întotdeauna ceva nefiresc, stupid. Atitudinea lor este artificială. Așa ceva nu se putea remarca la Hlebnikov: el se simțea în mod evident bine în nemișcarea lui și cufundat în gândurile proprii. Trebuie spus, de asemenea, că el nu mergea ca toți oamenii, ci pășea, ca și cum voia să măsoare fiecare pas, aproape fără să îndoaie genunchii, ceea ce părea absolut firesc datorită formei coapselor, articulațiilor, picioarelor, ce puteau fi ghicite sub hainele mizere în care era îmbrăcat, ca noi toți. Pot să adaug că nu se poate imagina un contrast mai izbitor decât cel dintre acești doi bărbați: Mandelștam - dinamic, sec, vesel, vorbăreț, care reacționa la orice suflare de vânt, și Hlebnikov - închis în el, pecetluit, taciturn, care dădea din cap și nu înceta să plămădească versuri în minte. Sunt convinsă că nu există un cititor adevărat care să-i îndrăgească pe acești doi poeți în același timp. Ei nu pot fi îndrăgiți deodată, ci doar separat. Cel care citește în mod mecanic, delectându- se și legănându-și spiritul doar cu ritmul și sonoritatea exterioară a cuvântului poate să asocieze orice, însă cel care sesizează sensul adânc al gândirii poetice va trăi fie în universul lui Hlebnikov, fie în cel al lui Mandelștam. Dacă s-ar găsi un om în stare să-i asimileze pe amândoi, aș defini acest fenomen printr-un termen aparținând lui Mandelștam: „omnivorism”. Mandelștam nu suporta omnivorismul de nici un fel și, pentru el, caracteristica principală a omului era capacitatea de a-și alege și defini universul propriu.

Mandelștam și-a exprimat opiniile despre Hlebnikov în articolele sale, însă eu presupun că, aidoma bătrânei portărese, el vedea în acest poet un inocent. El n-a arătat niciodată nimănui atâta solicitudine precum lui Hlebnikov. În ceea ce privește creația

acestuia, Mandelștam aprecia anumite versuri, dar nu poezii întregi. În primăvara anului 1938, la Samatiha, aveam cu noi două volume de Hlebnikov. Mandelștam le răsfoia, căutând pasajele cele mai izbutite, iar când eu i-am spus că în ansamblu este inform, m-a luat în râs: „Ia te uită ce pretenții ! Da ce, asta nu-ți ajunge? Nu face cât o poezie întreagă?” Avea, de bună seamă, dreptate.

Cu puțin înainte de plecarea sa, Hlebnikov se plângea că nu dorește să plece, dar este silit pentru că nu are locuință. Guvernul a pus la dispoziția organizațiilor de scriitori Casa Herzen, în care, pare-se, Herzen n-a locuit niciodată. Afaceriștii au izbutit însă să vândă unor concesionari danezi partea cea mai bună a clădirii situată la st\nga de la intrare; într-un apartament de aici și în clădirea anexă din partea dreaptă de la intrare, umedă și imundă, erau plasați scriitorii fără adăpost. Noi am fost printre primii care ne-am instalat aici, când amândouă clădirile erau încă goale. Mandelștam, om cu reacții rapide, auzind jelania lui Hlebnikov, l-a târât numaidecât în strada Nikitskaia, la librăria grupului de scriitori, să discute cu Berdiaev, care era atunci președinte al Uniunii Scriitorilor. Berdiaev venea adesea la librărie și trăia din veniturile ei. Pe atunci încă era permis să cauți forme private de întreținere. S-ar putea spune că nu era mare lucru, dar un mijloc privat de subzistență asigura o anumită libertate de gândire. Dacă fiecare bucată de pâine o primești din mâinile conducătorilor, în goana după o porție în plus, logic, trebuie să renunți la orice gândire. Scriitorii au acceptat cu plăcere așa ceva la început pentru o rație modestă, pe urmă - foarte generoasă. Nu știu ce apreciere să dau trecutului meu: dacă Mandelștam s-ar fi hrănit supus laolaltă cu toți, el ar fi rămas în viață. Am fi trăit împreună o viață lungă și fericită, iar el n-ar fi cunoscut groaza așteptării sfârșitului și moartea cumplită în lagăr. Mă doare sufletul, când mă gândesc la zilele lui de pe urmă, încât înclin fără să vreau spre ceea ce se cheamă compromis și care este considerat rezonabil. Îi sfătuiesc pe toți prietenii mei să accepte compromisul. Din păcate, ceea ce la noi se

cheamă compromis este cu totul altceva. A face un compromis înseamnă să te vinzi cu totul, cu trup și cu suflet. Ce-i de făcut în acest caz?

Berdiaev era la librărie, și Mandelștam s-a năpustit asupra lui cu toată forța temperamentului său iudaic, cerându-i cameră pentru Hlebnikov. Eu n-am asistat la această scenă, dar am avut destule ocazii să înfrunt accesele de furie ale lui Mandelștam (adesea justificate, dar și fără motiv) și îmi închipui ce sperietură a tras Berdiaev, care nu se aștepta la asemenea furtună. Mandelștam mi-a spus că n-a văzut niciodată ticul lui Berdiaev dezlănțuindu- se cu atâta putere ca în timpul acestei discuții. Mandelștam și-a motivat solicitarea afirmând că Hlebnikov este cel mai mare poet al lumii în fața căruia pălește toată poezia universală, și pentru asta merită măcar o cameră de șase metri pătrați. În apartamentul nostru care scăpase din ghearele danezilor existau asemenea chilioare în spatele bucătăriei. Ascultând aceste laude, Hlebnikov s-a luminat, parcă înflorise, aproba și, după expresia lui Mandelștam, bătea din picior și dădea din cap.

În fața acestor necunoscuți, impertinenți și fanfaroni, Berdiaev scotea un fel de mugete, încercând să le explice că toate camerele fuseseră promise unor scriitori marcanți, cum ar fi Dmitri Dmitrievici Blagoi... în cele din urmă, s-a dovedit că Berdiaev era total neputincios în acest domeniu, nu era la curent cu nimic și că toți profitorii acționau la adăpostul numelui său. El nici măcar nu vizitase camerele repartizate și nu înțelegea ce porcărie însemna procurarea de bani pentru Uniunea Scriitorilor vânzând casa afaceriștilor danezi. Curând, după câteva transformări infime, au obținut încă vreo câteva chilioare în plus, însă lui Blagoi i-au distribuit o cameră spațioasă și luminoasă. Unele chilii aveau ferestre, altele nu, dar Hlebnikov s-ar fi mulțumit și cu un colțișor întunecos. Din păcate, nimeni n-a mișcat pentru el un deget. Berdiaev nu s-a dus, cum l-a rugat Mandelștam, să verifice posibilitatea unor transformări, și Hlebnikov a plecat. A fost pur și

simplu azvârlit din Moscova în ultima lui călătorie.

N-a trecut multă vreme și am auzit că a murit undeva, într-un fund de provincie, fără nici cel mai mic ajutor medical calificat. Oare ar fi putut specialiștii moscoviti să-l mențină în viață? Cine știe? Boala era, pesemne, avansată și netratată la timp. Acolo, unde a murit, existau, desigur, la centrul județean, și un doctor, și un felcer, oameni cu experiență și, conform tradiției, atenți și buni cu bolnavii. În copilărie am cunoscut și eu doctori de țară. Purtau cizme și veneau în vizită la părinții mei, pentru că studiaseră împreună la Petersburg. Mama era medic și făcea parte din prima promoție de femei-medic. Medicii și profesorii în vârstă au recunoscut în mine pe fiica tinerei lor studente. Unul dintre ei mi-a arătat fotografia cu tabloul absolvenților, unde, printre fete serioase, cu figuri savante, se afla și mama mea, încă o fetiță. Tatăl meu a absolvit facultatea de matematică. Medicii care veneau la noi în vizită erau intelectuali adevărați, lucru atestat de conversațiile din timpul mesei și de cărțile pe care le duceau acasă la ei, în provincie. Nădăjduiesc că, în acel spital de provincie, Hlebnikov a nimerit la unul dintre acești medici iubitori de oameni și nu prea cred în versiunea că a murit „fără ajutor medical". Dar faptul rămâne fapt: organizațiile scriitorilor, care încă nu deveniseră o casă oficială și erau conduse de Berdiaev, nu au întreprins nimic pentru salvarea lui Hlebnikov.

Izgonirea lui Hlebnikov din Moscova nu a fost cea dintâi, dar una din primele isprăvi ale literaturii organizate, care n-a fost câtuși de puțin dictată de sus, ci săvârșită din inițiativă proprie. Această ispravă adeverește că literatura a devenit în mod firesc ceea ce este. Chiar din primele zile ea a făcut dovada unor calități care au înflorit în toată splendoarea și astăzi sunt evidente pentru oricine. Începând cu Gumiliov și Hlebnikov, scriitorii și-au continuat drumul glorios până în zilele noastre. Nu trebuie să aruncăm totul în spinarea cârmui- torilor. Ei se află acolo, sus, și nu văd cum mișună și se zbat omuleții de jos. La ei vin informatori, delatori, petiționari, delegații și consilieri, iar asta se cheamă „inițiativă de jos". Astfel se

realizează legătura dintre forurile superioare și păturile de jos. Eliminând un membru din Uniunea Scriitorilor, trimițând pe alții în lagăr, în pușcărie sau în fața plutonului de execuție, bunii scriitori se prefac a nu avea nimic de-a face, ei doar îndeplinesc, fără nici o plăcere, ordinul cârmuirii. Dar, dacă ne gândim bine, societatea are conducătorii pe care îi merită. Vă rog să nu uitați asta, să suspinați și să zâmbiți mai puțin. Orice suspin și orice zâmbet mi se par o nerușinare.

Ar fi o șansă fără seamăn dacă orientarea dominantă nu ar avea decât posibilitatea de a micșora categoria rației de alimente, de a radia pantalonii din lista obiectelor solicitate sau de a se lăuda cu colecția de covoare. Ar fi mult mai rău dacă ea ar obține dreptul să-și trimită adversarii în camera de gazare. Pentru Briusov, categoria rației de alimente constituia o judecată de valoare și ceva în genul mistificărilor lui Voloșin. Radiind pantalonii, Gorki executa o judecată supremă pe deplin conștient de justețea atitudinii sale și a ordinii legale. Nu este întâmplător că tocmai el a întârziat să telefoneze ori să plece la Moscova când a fost vorba de viața lui Gumiliov. Astfel a început epoca nouă în care mi-am trăit viața. Este bine că ștafeta a trecut de la Gorki în mâinile unor funcționari mărunți care asudau din greu ca să aștearnă ceva pe hârtie. În aceasta văd un oarecare progres.

Berdiaev însă îl apăra în mod cinstit pe simpaticul tânăr Blagoi de cei doi impertinenți - Hlebnikov și Mandelștam. Eu nu propun câtuși de puțin ca să i se ia camera lui Blagoi și să-i fie dată lui Hlebnikov, ci pledez doar să se acorde foarte mare atenție fiecărui amănunt, vieții cu deșertăciunea ei mizerabilă, fiecărei nevoi a fiecărui om, chiar dacă acesta e un poet. Trebuie să respecți viața în toate manifestările ei banale, obișnuite, lipsite de măreție, altfel vei da, negreșit, de bucluc.

Îmi amintesc de sora lui Lenin, care a insistat să nu i se dea lui Mandelștam o a doua cameră într-o maghernița adiacentă Casei Herzen (era pe la începutul anilor treizeci), pe care i-au oferit-o însă

unui oarecare Ruderman. Ea avea un singur argument pe care îl exprima cu convingerea unui bătrâne ilegaliste: „Nu este bine ca un scriitor să aibă două camere când altul n-are niciuna”. Sărmana, ea pierduse simțul realității și nu avea nici cea mai mică idee câte camere posedau unii și câte alții. În schimb avea principii. Conform acestor principii, ea uitase numărul camerelor ei, pregătind astfel rezoluția privind lupta cu egalizarea. Căci în societatea nouă fiecare primește după meritele sale. Întâmplător, în prezent, eu locuiesc într-o garsonieră care nu mi-a fost atribuită pentru merite. Visez să trăiesc în ea până la moarte, beneficiind de toaletă și de baie. Nu știu dacă o să izbutesc, dar tare mult aș vrea... Cei mai mulți dintre contemporanii mei nu beneficiază nici astăzi de un astfel de lux pentru că nu l-au meritat. Aș fi dorit ca așa ceva să nu se dea după merite. Știu că Mandelștam și Hlebnikov au avut parte de ceea ce au meritat și mă doare inima când mă gândesc la ursita lor. Cine ține socoteala acestor merite?

„Noi”, grupul lui Mandelștam, sunt acei oameni cu care el a conversat în absență toată viața lui. Ei erau trei, dar, pe lângă cei trei, era toată poezia universală care nu cunoștea frontiere nici în timp, nici în spațiu. Nu are importanță ce loc va ocupa poetul în poezia universală, chiar dacă acesta va fi cel mai neînsemnat. Locșorul cel mai mic din poezie, una sau două descoperiri fericite, un cuvânt, un vers îți dau dreptul la frăție, la intrarea în „noi” și să iei parte la banchet. Știu cu certitudine că nici un poet n-a aspirat să devină stăpânul lumii și chiar acest titlu nu este decât o glumă a unuia dintre cei mai naivi dintre ei, pribeagul fără adăpost pe care îl ocrotea bătrâna portăreasă de la Casa Herzen. Credința în caracterul sfânt al poeziei și sentimentul responsabilității pentru tot ce se întâmplă în lume îți asigură dreptul de a intra în poezie. Hlebnikov, care nu asculta vorbele ce îi erau adresate, în afară de invitațiile de a veni a doua zi, la aceeași oră, la masă, a scris o povestire despre un iepure care a fost împușcat de un om cu armă. Văzându-l, iepurele și-a zis că vede pentru prima oară un om

adevărat și de aceea n-a rupt-o la fugă. Hlebnikov a mai scris și o poezie despre prostănacul care se lăuda că este în stare să săvârșească fapte de vitejie și asasinate, dar a cărui sabie era mânjită nu cu sânge, ci cu vopsea roșie. Cu toate că părea rupt de lume, Hlebnikov a văzut crimele epocii și, îngrozit, și-a întors fața. Oare asta nu-ți dă dreptul să intri în poezie?

Poetul este întotdeauna recunoscător celor care, prin experiența lor, au contribuit la zămislirea versurilor lui când el se așeza la lucru pentru cizelarea cuvântului. Această recunoștință reprezintă permisul de intrare în poezie. Nu-i cred pe tinerii răzvrătiți care l-au renegat pe Pușkin. Ei se grozăvesc pur și simplu, rușinându-se de dragostea lor pentru cel dintâi dintre poeți. Fie-le iertată aroganța juvenilă pentru care, de bună seamă, au dat socoteală.

Poetul se mai deosebește și printr-o conștiință acută a culpabilității, ceea ce este extrem de important în secolul XX, care a abolit însăși noțiunea de păcat. Exemplul, în acest sens, l-a dat primul dintre poeți care a repetat rugăciunea ce „dă misterioasă forță celui căzut”[1]. Ahmatova vorbea de „păcatul și neputința” ei; Mandelștam considera că singurul său merit este acela că „nu și-a vărsat sângele fierbinte”; Hlebnikov, naratorul care visa „fecioare” ce înconjoară semizeul, știa că el „se va trezi înfundat în pământ, cu capul colbuit de doruri plin”. Sunt convinsă că le vor fi iertate păcatele, și oamenii, într-un moment potrivit, își vor aminti măcar un vers, măcar un cuvânt pe care aceștia le-au găsit și le-au spus. Iar eu nutresc pentru ei o milă care îmi dă forță să trăiesc.

Negura neființei

La Moscova poposeam, la Moscova veneam, la Moscova locuiam, însă la Petersburg doar „reveneam”. Petersburgul era orașul natal al lui Mandelștam, orașul iubit, cunoscut de la un capăt

[1] Vers din poezia lui Pușkin Părinții pustnici, soții neprihănite (1836).

la altul, dar din care era imposibil să nu evadezi. „Dragostea pentru oraș, pasiunea pentru oraș, ura pentru oraș”, pomenite în *Convorbiri despre Dante*, reprezintă sentimentul pe care Mandelștam l-a cunoscut prin propria experiență. Petersburgul este la el o temă permanentă. *Zgomotul timpului, Marca egipteană*, numeroase poezii din volumul *Piatra*, aproape toate din *Tristia* și încă vreo câteva scrise în anii treizeci vorbesc de Petersburg. Versurile ,,Penarele înguste ale canalelor sub gheață și mai negre sunt” exprimă aproape o durere nostalgică. Tot Petersburgului, Mandelștam i-a lăsat moștenire umbra sa: ,,*Astfel, umbra mea roade din ochi granitul zgrunțuros Și noaptea, vede șiruri de stânci Care, ziua, par case*”... Plecând în sud, Mandelștam căuta să scape de Petersburg, dar revenea din nou ca să fugă din nou. Petersburgul era suferința lui Mandelștam, poezia lui, muțenia lui. Cine a scornit că eu eram cea căreia nu-i plăcea Petersburgul și voiam cu orice preț la Moscova pentru că acolo trăia fratele meu drag? Aceasta era versiunea sentimentală a vieții noastre. N-am avut niciodată pic de influență asupra lui Mandelștam și, mai degrabă, el m-ar fi părăsit pe mine decât orașul său.Îl părăsise înainte de a ne cunoaște, pe urmă l-a mai abandonat o dată și a spus și motivul exact: „A trăi la Petersburg e ca și cum ai sta într-un sicriu.” Aș fi vrut să știu ce amestec avea aici fratele meu, de care, într-adevăr, m-a legat o prietenie statornică.

În „Moscova budistă”, în „capitala desfrânată”, Mandelștam trăia cu plăcere și chiar învățase să-i găsească un anumit farmec: în vastitatea, în dispersarea ei, în imobilitatea budistă, în anistoricitatea ei milenară și chiar în faptul că ea nu înceta să-l amenințe pe furiș. Este mai ușor să trăiești cu o armă îndreptată asupra ta decât într-o necropolă cu populația ei de venetici mereu schimbătoare, mereu moartă, dar care umblă pe străzi cu pași măsurați, și, în sfârșit, unde domnește cea mai cumplită teroare din țară, care face sticloși ochii, și așa morți, ai cetățenilor. În Petersburg, Mandelștam n-ar fi trăit până în 1938. El a scăpat

numai pentru că „a fugit la nereidele de la Marea Neagră”. De fapt, nereidele de la Marea Neagră nu erau mai meștere în salvarea oamenilor decât cele de la Marea Baltică. Doar întâmplarea aducea salvare.

Mandelștam a simțit devreme sfârșitul Petersburgului și al întregii perioade petersburgheze a istoriei ruse. În timpul demonstrației din iulie[1], el lucra la „Uniunea Orașelor” și a ieșit la balcon împreună cu colegii săi. El le-a vorbit despre sfârșitul culturii și despre felul cum era organizat partidul care pusese la cale această manifestație („o Biserică răsturnată” sau ceva de felul acesta). Atunci a observat că „dragii lui colegi” îl ascultă cu ostilitate, și doar mai târziu a aflat că aceștia doi făceau parte din conducerea acelui partid și se adăpostiseră doar provizoriu la „Uniunea Orașelor”, așteptând să vină vremea lor. Mandelștam mi-a spus numele lor. Unul era, pare-mi-se, Zinoviev, celălalt - Kamenev. Discuția „sinceră” din balcon a determinat definitiv atitudinea „colegilor” față de Mandelștam, mai cu seamă cea a lui Zinoviev. Am simțit asta cu toată acuitatea când am locuit la Leningrad, pe la mijlocul anilor douăzeci.

Supravegherea neîntreruptă și interdicția timpurie de a mai publica (1923) au fost consecința firească a situației generale a lui Mandelștam, dar la Leningrad totul căpăta o formă mai acută și mai fățișă decât la Moscova. Am impresia că Moscova avea alte preocupări, în vreme ce Leningradul, aflându-se în afara treburilor politice, nu făcea altceva decât să studieze sufletele oamenilor destinați exterminării. Oare ar fi scăpat Mandelștam teafăr dacă în momentul terorii instalate după revolta din Kronștadt[2] s-ar fi aflat în Leningrad? Greu de spus. Teroarea luase o amploare considerabilă, și Moscova făcea presiuni asupra Leningradului,

[1] Referire la demonstrațiile din iulie 1917 ale muncitorilor, soldaților și marinarilor, organizate de bolșevici împotriva Guvernului Provizoriu sub lozinca „Toată puterea în mâna sovietelor!”
[2] Vezi nota de la pagina 82.

acuzând autoritățile locale că nu dau voie clasei muncitoare să-și reverse mânia. În această debandadă a pierit Gumiliov. Vreau să spun două cuvinte despre „tânărul dintr-o familie de marinari” care a venit la Gumiliov în 1921. El fusese trimis de amiralul Nimeț să-l invite pe Gumiliov la odihnă în Crimeea. Hodasevici a crezut naiv că el a fost trimis special la Gumiliov. Trebuie să știi să-i identifici pe turnători, iar asta e o artă specific sovietică, pe care Hodasevici nu izbutise să și-o însușească, preferind să vadă pretutindeni numai plase și capcane. Așa este obiceiul sovietic, dar el nu face decât să-i dezarmeze pe oamenii care ar trebui să fie mereu cu ochii în patru. La noi nu era nevoie de plase și capcane speciale: în vreme de teroare nu sunt necesare motive serioase pentru a extermina un om. Nimic nu e mai ușor decât să „aranjezi un caz”, e timpul să înțelegem asta. Un poet este înconjurat întotdeauna de numeroase canalii, care puteau oferi orice mărturie și nimeni n-ar fi plătit diurnă ca să trimită un om din capitală. Tânărul se numea Pavlov. Despre el nu pot să spun nimic bun. Cred că, sub presiune, ar fi semnat orice numai să-și salveze pielea. (A fost și el arestat, dar a ieșit întreg și nevătămat.) Există însă un element pur birocratic care anulează supozițiile lui Hodasevici. Amiralul Nimeț l-a luat pe Pavlov pe lângă el ca să-l salveze pe acest tânăr „de familie bună”. Pavlov putea fi utilizat ca să-l spioneze pe protectorul său, cu alte cuvinte, i se putea încredința o misiune de primă importanță. Este absolut exclus ca unui agent atât de prețios să i se dea o însărcinare suplimentară: să se ocupe de exterminarea lui Gumiliov. Un astfel de „cumul” este de neconceput. Secțiile organelor de represiune își foloseau agenții cu destinație precisă, nu la nimereală. Pentru exterminarea unui poet, ar fi luat un poetastru, nu un specialist militar. Oțup, care era la curent cu cazul Gumiliov, care s-a dus la Gorki și prin care am aflat tot ce se putea afla, nu îl bănuia cu nimic pe Pavlov.

El nu și-a întrerupt relațiile cu el și, înainte de plecarea lui - ultima oară când a fost la Moscova - el s-a oprit la Pavlov, unde noi

ne-am dus să ne luăm rămas- bun.

Oțup a primit moartea maestrului său ca pe o tragedie personală. Nu pot să cred că el ar mai fi întreținut relații cu omul pe care l-ar fi considerat vinovat de cele întâmplate. Printre legendele despre moartea lui Gumiliov, circulă diverse afirmații ale lui Gorki, dar al căror autor adevărat nu se cunoaște. Una dintre ele se referă la Pavlov: chipurile, depozițiile lui au stat la baza sentinței. Nu pot zice că nu a fost așa, deși nu sunt nici pe departe convinsă. Asta nu înseamnă câtuși de puțin că Pavlov a fost trimis special să-l piardă pe Gumiliov, ci doar că, aflându-se acolo, a fost folosit la „perfectarea cazului”. Rolul lui Mandelștam în această poveste a fost foarte simplu: aflând că la Leningrad vine cineva din partea lui Nimeț să-l invite pe Gumiliov în Crimeea, l-a rugat să-i procure și lui un bilet în vagonul cu locuri rezervate. Pavlov a îndeplinit rugămintea lui Mandelștam, care a plecat la Petersburg să-și ia rămas-bun de la tatăl lui înainte de a porni în expediția din Caucaz.

Hodasevici era un om de școală veche. El credea în necesitatea unei provocări pentru exterminarea unui om. În plus, el a plătit tribut modei din epocă văzând provocatori la tot pasul. Amintiți-vă de Zenkevici. Acesta vedea un turnător în omul care îl bănuia pe el de același lucru, dar niciunul, nici celălalt nu-i observau pe turnătorii adevărați, pe care și eu, și Mandelștam îi deosebeam cu destulă ușurință. Este neplăcut să vezi cum o boală lovește mulțimi fără de număr, inclusiv pe turnători. Aceștia din urmă sunt atinși de formele cele mai grave ale acestei boli, iată de ce pot fi recunoscuți ușor după ochii lor disperați, plini de o groază mută. La Petersburg, această boală - mania de a vedea peste tot numai turnători - a atins nivelul cel mai înalt. Ea otrăvește și astăzi viața oamenilor. Petersburgul este un oraș blestemat: „acest loc să rămână pustiu”[1].

Ahmatova a numit Petersburgul oraș îndoliat. Doliul îl poartă cei

[1] Potrivit legendei, Evdokia Lopuhina, prima soție a lui Petru cel Mare - călugărită cu forța - a blestemat cu aceste cuvinte Petersburgul

vii după cei morți, iar eu am văzut doar o singură dată chipuri vii în Petersburg - Leningrad, în mulțimea de mii de oameni care au venit la înmormântarea Ahmatovei și care încercuiseră într-un inel strâns biserica Sfântul Nicolae al Marinarilor. Bătrânele, pentru care biserica era casa lor, n-au putut să pătrundă în ea și erau indignate, pe bună dreptate, pe oamenii care niciodată nu puseseră piciorul într-o biserică, iar acum, cu prilejul slujbei de înmormântare, umpluseră toate colțișoarele, de nu aveai unde să arunci un ac. Mulțimea era formată mai ales din tineri: studenții au plecat de la cursuri și au venit să aducă un ultim omagiu ultimului poet. Ici-colo puteai să le observi pe contemporanele Ahmatovei, îmbrăcate în cochete vechituri petersburgheze. Apa Nevei este bună pentru piele, și bătrânele aveau fețe gingașe, transparente.

Moscoviții formau un grup separat, grav și plin de fermitate. Cei tineri nu știau cum să se comporte în biserică, se împingeau și se înghionteau să-și facă loc spre sicriu. Eu stăteam lângă Liova, care își vedea mama pentru prima dată după câțiva ani. Încercase să răzbată la ea, la spital, dar nu l-a lăsat Nina Olșevskaia, soția lui Ardov. Ea a venit la spital, în prezența mea, s-o pregătească pe Ahmatova pentru o nouă „neîntâlnire” cu fiul ei. Nina încerca să o convingă pe Ahmatova că întâlnirea ar putea să-i fie fatală. Ahmatova era indignată, dar nu putea să facă nimic. Era apărată cu multă strășnicie împotriva fiului său. Când m-am întors de la spital, l-am găsit pe Liova la ușa mea. Era abătut, plângea și turba de furie: mi-a povestit amănunțit cum idioata de Olșevskaia îl învăța ce poate și ce nu poate să discute cu maică-sa. Ea îi spunea lui Liova că el n-o să meargă la spital fără permisiunea ei (și fără ea) și l-a amenințat că va lua toate măsurile de rigoare. I-am propus să plece la Leningrad și să aștepte să fie chemat, ceea ce, bineînțeles, nu s-a întâmplat. De mine, pe Ahmatova o apăra nepoata lui Punin, o creatură în aparență angelică, dar cu o față mică, plină de răutate. Într-o zi, a tras cu urechea când eu și Ahmatova vorbeam despre testament, și ei nu i-a plăcut această discuție. Când venea la

Moscova, Ania îmi telefona și mă ruga afectuos, dar cu destulă fermitate, să nu vin la spital ca să „n-o obosesc pe Akuma”. Din când în când, Ahmatova făcea scandal și atunci mă chemau degrabă la spital, dar făceau tot posibilul să asiste cineva la întrevederea noastră. Ahmatova era bătrână, neajutorată, și în jurul ei mișunau pretendenții la o moștenire fantastică, dar care, din fericire, a revenit fiului ei. Ea a izbutit să le păcălească vigilența micuțelor hrăpărețe și să distrugă testamentul, pe care i-l smulseseră mai înainte (când Liova se afla în lagăr și era lipsit de toate drepturile) în favoarea Irinei Punina.

În mulțimea care o înmormânta pe Ahmatova se afla un alt om care rămăsese cu adevărat orfan: Iosif Brodski. Dintre toți prietenii „din ultimul contingent” care au înfrumusețat anii din urmă ai Ahmatovei, el a fost cel mai devotat, cel mai cinstit și mai dezinteresat. Eu cred că Ahmatova l-a supraestimat ca poet: ea dorea nespus ca firul tradiției poetice să nu se rupă. Își imagina că, din nou, precum în tinerețe, este înconjurată de poeți și că viața literară, cu efervescența deceniului al doilea, renaște. I se năzărea chiar că toată lumea este îndrăgostită de ea, cu alte cuvinte căzuse din nou în boala din tinerețe. Eu am putut să mă conving că, la bătrânețe, oamenii își recapătă trăsăturile care le sunt caracteristice în tinerețe (oare nu din pricină că le slăbește autocontrolul?). Cred că mie încă nu mi s-a întâmplat așa ceva. Totuși, este un lucru formidabil că s-au găsit niște băiețandri s-o iubească sincer pe această bătrână nebună, plină de frenezie, extraordinară, care și-a trăit toți anii maturității printre oameni străini într-o singurătate cumplită, iar la bătrânețe și-a făcut un cerc de prieteni tineri: printre ei, Brodski era cel mai bun.

Am avut prilejul să-l ascult pe Iosif recitind versuri. La formarea sunetului, o contribuție activă o are, la el, nasul. Așa ceva n-am mai văzut la nimeni: nările i se subțiau, se umflau, efectuau tot felul de mișcări excentrice, înfrumusețând fiecare vocală și fiecare consoană cu nuanțe nazale. Acesta nu-i om, ci fanfară, dar, în afară

de asta - un băiat de ispravă, care, mă tem, o va sfârși grost. Bun sau rău, nu i se poate tăgădui talentul de poet. în epoca noastră nu este recomandabil să fii poet, în plus - și evreu.

Oare cum de mai există atâția evrei, după toate pogromurile și camerele de gazare? În mulțimea care a participat la înmormântarea Ahmatovei, ei erau într-o proporție exagerat de mare. În tinerețea mea, n-am observat așa ceva. Intelectualitatea rusă era sclipitoare, dar acum reprezentanții ei pot fi numărați pe degetele de la o mână... Mi se spune că a fost exterminată. După câte știu, toată lumea a fost exterminată rând pe rând, și argumentul nu mi se pare convingător. Evreii și metișii de astăzi alcătuiesc o nouă intelectualitate, care își trage obârșia din familii teribil de pozitiviste, unde părinții continuă să susțină și astăzi prostiile de altădată. Printre tineri se află mulți creștini și gânditori mistici.

Într-o zi, i-am spus Ahmatovei că în prezent asistăm din nou la primele secole de creștinism, aceasta fiind cauza convertirii multor iudei la credința creștină. Ea m-a aprobat din cap, dar pe mine acest pronostic nu mă satisface. Tot mai des mă bântuie gândul la sfârșitul apropiat, definitiv și irevocabil, și nu știu cum să explic această stare sufletească: prin moartea mea care se apropie, ori prin umbra proiectată de viitor asupra întregii lumi până nu demult creștine. Numai de n-aș vedea cu ochii mei ceea ce, poate, se abate asupra noastră.

În zilele noastre, presentimentul sfârșitului a devenit apanajul unor mase considerabile, și asta nu numai pentru că știința și-a demonstrat în mod strălucit posibilitățile. Uneori, chiar mă gândesc că știința oferă pur și simplu un temei rațional pentru spaima omului în fața operei mâinilor sale. Acest lucru este atestat de explozia sterilă a pesimismului filosofic, care a cuprins tot Occidentul după cel de al doilea război mondial. Se spune că acum este în regres, dar la noi, menținut în mod artificial, el subminează forțele oamenilor și așa epuizați. Pesimismul însă, deși l-am numit steril, este totuși mai bun decât credința oarbă, nefastă, cumplită în salvatorii

omenirii, de care ne scapă numai legea misterioasă a autodistrugerii răului. Credința blestemată în „nimic” se mai cuibărește în unele minți prea puțin mature, fapt atestat de portretele atârnate în unele universități nenorocite din Occident. Ticăloșii au vrut să se defuleze: uciderea câtorva mii de oameni simpli îl va înzestra pe fiecare dintre ei cu sentimentul forței, foarte plăcut sufletelor nelegiuite. Ei știu foarte bine că gâdele este întotdeauna mai puternic decât victima. Gâdele chiar își disprețuiește victima pentru că are privirea înspăimântată și pantalonii cad de pe el, deoarece cureaua i-a fost confiscată. Bestia sătulă își înfometează cu plăcere victima, pentru că foamea slăbește rezistența. În schimb, când, potrivit legii autodistrugerii răului, foștii complici încep să-i distrugă pe ai lor, adică pe cei care interogau, torturau, ucideau sau validau „pentru binele cauzei” asasinarea „celorlalți”, complicii de până mai ieri strigă plini de mirare, încercând să demonstreze că sunt curați precum cristalul și se pulverizează, se fac praf.

Peste tot portrete de conducători și sentimentul sfârșitului apropiat. Oamenii îl simt prin toți porii și toate celulele sufletului și trupului. Un filosof de o clarviziune genială a declarat public că starea de spirit escatologică este proprie claselor pe cale de dispariție. Același filosof a demonstrat că abordarea de clasă este cea mai științifică și exactă. Rămâne însă întrebarea: care este la noi clasa pe cale de dispariție, cuprinsă de o melancolie acută și de presentimentul cumplit al sfârșitului?

Tânărul levit

Cea dintâi criză a presentimentelor escatologice datează la Mandelștam din perioada zămislirii poeziilor din *Tristia*. Tema se dezvoltă lent. Eu văd originile ei într-o poezie din 1916, în care se spune: ,,*În Petropolul transparent vom muri... Cu fiece suspin sorbim aerul morții Și fiecare ceas e pentru noi un răstimp mortal*”.

Aici este vorba de propria-i moarte, o dată cu cei pe care el îi numea „noi”. Petersburgul este resimțit ca oraș al morții, unde viața nu este decât așteptarea sfârșitului. În noiembrie 1917, Mandelștam a scris o poezie dedicată lui Kartașev despre tânărul levit care a prevestit pieirea Ierusalimului, iar la începutul primăverii lui 1918 - un cântec de jale despre pieirea Petersburgului: ,,Steluță transparentă, foc zănatic, Fratele tău, Petropol, își dă sfârșitul”.

Poezia despre tânărul levit face parte dintre puținele texte, dar profunde, care abordează tema iudaismului. Petersburgul aflat în ceasul morții, sfârșitul perioadei petersburgheze a istoriei ruse evocă sfârșitul Ierusalimului. Prăbușirea celor două orașe este identică: orașul contemporan piere pentru același păcat ca și cel antic. Petersburgul nu este Babilonul, desfrânata universală a revelațiilor profetice, ci Ierusalimul. Babilonul, oraș păgân, a căzut în păcatul luxului și al desfrâului. Petersburgul, ca și Ierusalimul, este vinovat de un alt păcat, mult mai grav, lucru atestat de întregul sistem de imagini al poeziei. Ca întotdeauna, proza servește de comentariu al versurilor, relevă gândurile și starea de spirit a lui Mandelștam care au generat cutare sau cutare poezie. Mă refer la articolul-conferință despre moartea lui Skriabin, prezentat la Societatea de Filosofie Religioasă, unde se întâmpla ca Mandelștam să-l întâlnească pe Kartașev. Mandelștam a dat manuscrisul articolului său lui Kablukov. La întoarcerea din Georgia, după cea de a doua călătorie (cu mine), el a aflat că S. Kablukov a murit, iar arhiva lui a fost predată Bibliotecii Publice (Kablukov, se pare, nu avea moștenitori). Mandelștam s-a adresat de câteva ori la bibliotecă, dar nu i-au găsit articolul, dispăruse. Această pierdere l-a necăjit tare mult. „N-am noroc, zicea el, era cel mai important dintre articolele mele.” În 1923, s-a îmbolnăvit tatăl lui Mandelștam. El zăcea în spital, iar noi i-am dus lucrurile la alt fiu al lui, Evgheni Emilievici. Bătrânul nu mai era în stare să locuiască singur. Eu n-am fost de acord cu mutarea lui la fiul său cel mic, un tip insensibil și rău, iar viitorul a arătat că am avut dreptate: s-a

purtat detestabil cu bătrânul. Atunci, însă, el a insistat, și asta a fost soluția cea mai ușoară. Nu mai rămăsese decât să-i cărăm catrafusele. Triam lucrurile din cuferele bunicului. Între mormanele de vechituri, bancnote devalorizate și ieșite din circulație, ruble de pe vremea țarului și a lui Kerenski, coji de pâine mucegăite, cuțite ruginite, perdele de tul, bucăți de fețe de masă prăfuite, am găsit un teanc de hârtii scrise cu o caligrafie cunoscută. Erau versuri din perioada de început a lui Mandelștam notate, fără îndoială, în răstimpul când se pregătea tipărirea volumului *Piatra*, diverse alte lucruri și pagini disparate din articolul despre Skriabin. Mandelștam s-a bucurat nespus a examinat toate filele, spunându-mi că este aproape jumătate din ceea ce se afla la Kablukov, și m-a rugat să le păstrez. N-a mai revenit niciodată la acest articol, pentru că era imposibil să fie publicat. Manuscrisul se află și în prezent la mine, dar cineva (vai, știu cine este!) mi-a șterpelit prima filă. Au fost două, absolut identice, dar purtau titluri diferite. Pe una dintre file era scris Pușkin și Skriabin, pe cealaltă - Skriabin și creștinismul. A dispărut prima, însă după moartea mea se va găsi: aceasta e misiunea colecționarilor...

Acum - două cuvinte despre cuferele bunicului: văduvii care nu aveau fete erau, toți, la fel de dezorientați și cu aceleași catrafuse ca și bunicul. În perioadele dificile a ieșit la iveală rolul organizator al femeii, care se prefăcea doamnă, delicată, însă, de fapt, era constructorul și pivotul principal al căminului. Femeile bogate, ca și țărăncile, își construiau căminele. Cu cât erau mai bogate, cu atât se dovedeau mai energice. Este drept că tocmai cele înstărite altădată s-au dovedit și cele mai slabe în lupta cu foametea și dezordinea, totuși și ele au rezistat mai bine decât bărbații. În prezent este clar pentru oricine: „Cine-i va mai spăla nădragii, dacă o să rămână singur?” Aceasta e o formulă comună pentru toate straturile populației.

Se vede că n-am scotocit minuțios cuferele, căci, după moartea bătrânului, în ele s-a mai găsit un teanc de hârtii, care au căzut în

mâinile fratelui mai mic al lui Mandelștam, acela căruia acesta i-a interzis în scrisori să-l numească frate (expediind aceste scrisori, Mandelștam a făcut copii, știind că Evgheni Emilievici le va distruge). Acum, când nu mai este nici un pericol să vorbești despre Mandelștam și cum el a observat că unii oameni de știință, aflând că este fratele poetului, îi oferă bucuroși consultații pentru documentarele lui de știință popularizată, Evgheni Emilievici a dedicat un „album” special „hârtiilor de familie”. Sper că aceste „hârtii de familie” vor ajunge până la urmă în arhivă. Nu sunt multe, doar ceea ce bătrânul tată a adunat cu duioșie în urma fiului risipitor.

Articolul despre Skriabin, chiar în formula în care s-a păstrat, constituie un adevărat ghid pentru *Tristia* începând cu *Fedra* și sfârșind cu versurile despre hambarul unde s-a păstrat „grăuntele unei credințe profunde și depline”. Cel mai important în acest articol este faptul că în el se spune cum înțelegea Mandelștam principalul păcat al epocii, pentru care suntem răspunzători cu toții: toată istoria modernă „cu o forță extraordinară a deviat de la creștinism spre budism și teosofie”.

Petersburgul, unde Mandelștam și-a petrecut copilăria și tinerețea, prin toate curentele din deceniul al doilea a confirmat diversele forme de renunțare la creștinism; prin însăși soarta sa, orașul a demonstrat că tocmai lui i-a fost sortit să plătească întâi și-ntâi pentru cursul istoriei. Din acest articol reiese clar cum concepea Mandelștam arta creștină. Ea nu era nici sacrificiu, nici mântuire, pentru că mântuirea se înfăptuise, ci o relație voioasă cu Dumnezeu, un joc al copiilor cu Tatăl. Pesemne, tocmai prin această conștiință se explică ușoara jovialitate care nu l-a părăsit niciodată pe Mandelștam. De fapt acest lucru nu este exact: în condiții inumane, omul se pierde pe sine însuși, și în acest caz jovialitatea dispare. Poetul nu este în stare să o păstreze. El este prea sensibil și prea deschis impresiilor exterioare. Am auzit că numai oamenii profund religioși, preoții și adepții diferitelor secte, au

putut să reziste unor astfel de încercări. Ei erau bucuroși să aibă parte de o moarte de martiri pentru că erau pregătiți pentru ea. Mandelștam era un om extrem de emotiv, permanent era însoțit de sentimentul acut al morții: ea era, parcă, mereu prezentă în viața lui. Și acest lucru nu este de mirare: poezia, într-un grad și mai mare decât filosofia, constituie o pregătire pentru moarte. Numai înțeleasă astfel, moartea poate cuprinde în ea toată plenitudinea vieții, esența și bogăția ei reală. Moartea este încununarea vieții. Aflându-mă la capătul zilelor mele, am înțeles că în moarte există un triumf, cum mi-a spus odată Mandelștam. Înainte, o concepeam doar ca o eliberare. Oare suferința fizică nu diminuează sensul ultimului nostru act pământesc? Mă gândesc la mine, dar și mai mult, de o mie de ori, la Mandelștam, deoarece experiența a demonstrat că oamenii au învățat să creeze asemenea condiții în care omul încetează să mai fie om. Pe rugurile inchiziției, victima avea destule șanse ca din mulțimea venită să admire limbile de foc și spectacolul unei morți cumplite cineva să audă injuriile și blestemele ei adresate călăilor. Și rugurile se stingeau tocmai pentru că strigătele așa-ziselor vrăjitoare ajunseseră la urechile celor care acceptaseră să le audă. În mulțimile imense, sălbăticite, condamnate la o moarte lentă datorită muncii istovitoare, peste puteri, când din fiecare se storcea ultima picătură de „profit social", nimeni nu vedea și nu auzea nimic, în cazul morții lente a tuturor, oamenii își pierd capacitatea de contact și fiecare se închide în el însuși. Nu este întâmplător că din milioane de indivizi doar câțiva au vorbit despre lagăre. Și, apoi, unul dintre ei[1] și-a executat stagiul de lagăr după război și nu a cunoscut lagărele de la sfârșitul anilor treizeci. Cât despre o femeie care a vorbit despre lagăre[2], ea a putut să-și păstreze intacte amintirile, deoarece a trecut printr-un lagăr de femei, și, cum toți o confirmă, chiar dacă erau cumplite, condițiile de aici nu erau mai

[1] Referire la A. I. Soljenițîn.
[2] Referire la E. S. Ghinzburg.

dure decât cele din lagărele de bărbați. Cum mureau oamenii acolo? Există oare în această moarte altceva decât durerea unui animal strivit și, poate, bucuria eliberării?

Lagărele în care din condamnați storceau „ultima picătură de profit” erau pesemne prea costisitoare pentru țară, deoarece, pentru a transforma omul în călău, în temnicer, în torționar, în șef de lagăr sau colaborator operativ, trebuie să-l hrănești până la abrutizare totală și, în plus, să creezi un sistem de intimidare și imbecilizare, ceea ce este, fără îndoială, destul de scump, iar productivitatea muncii, atât în lagăre, cât și în libertate, scade inevitabil. De ce este în stare o făptură terorizată? Mă neliniștește mai puțin productivitatea muncii, atât de mult trâmbițată o jumătate de secol de organizatorii vieții noastre, sau bazele economice ale muncii silnice, dar și aici stăpânii noștri și- au greșit socotelile.

În lume au rămas prea puțini oameni capabili să înțeleagă ideea privind triumful morții. Toți sunt cuprinși de o frică atât de atroce în fața sfârșitului, încât își pierd până și dragostea de viață și nu cred decât în medicină și în gerontologi. Ei „se pregătesc, cu ajutorul medicinii, pentru trecerea în lumea cealaltă”, în care încetaseră de mult să mai creadă. Eu prefer să fie protejați bătrânii cum se obișnuia până nu demult, după o lungă perioadă de exterminare a membrilor inutili ai societății, dar în ceea ce mă privește nu doresc niciuna, nici alta. Nu vreau decât să rămân om până în clipa suferinței din urmă.

Cred că doar faptul că moartea îl preocupa cu intensitate deosebită, l-a determinat pe Mandelștam să acorde o semnificație aparte morții premature și aproape întâmplătoare a lui Skriabin și îndeosebi caracterului ei universal și atitudinii poporului față de ea. Dacă ar fi fost mai puțin exaltat, este puțin probabil că el i-ar fi pus pe Pușkin și pe Skriabin pe același plan. Moartea lui Pușkin a fost totuși resimțită în conștiința oamenilor, în vreme ce Fedrei-Rusia nici prin minte nu i-a trecut să-l iubească pe Skriabin din simplul motiv că ea n-a catadicsit niciodată să arate fiilor săi iubire, fie ea

vinovată ori neprihănită. Această Fedra nu are deocamdată decât fii vitregi, pe care, ca mașteră adevărată, nu știe decât să-i muștruluiască.

La noi, poporul își iubește conducătorii, iar conducătorii nu se iubesc decât pe ei înșiși. Cea mai mare onoare ce se poate face unui artist este să i se fure trupul, cum au procedat cu Pușkin, sau să-l arunce într-o groapă comună. Poporul, care a spart icoanele făcând din ele lemne de foc a confirmat prin aceasta incredibila lui insensibilitate. Căci el a iubit și n-a încetat nici astăzi să iubească marea sa artă - pictura icoanelor. Mult chinuita țară a fiilor vitregi, buni și blânzi, este plină de ură și răutate, iată de ce nu iubește pe nimeni și nu se trezește decât la chemarea mașterei, ca să schingiuiască pe careva dintre cei aleși. Oare de unde vin acești aleși, oare de ce continuă să apară cu marca timpului lor și cu sfânta lor puritate și naivitate de neuitat? Un singur lucru nu pot să uit: țăranii care locuiau în vecinătatea lagărelor își sporeau câștigurile, ocupându-se cu prinderea evadaților, căci pentru fiecare prins se dădea o anumită cantitate de făină. Făina este un lucru binevenit.

Articolul despre moartea lui Skriabin explică prima poezie care deschide cel de al doilea volum al lui Mandelștam (*Tristia* sau *Cartea a doua*). Fedra este mama, patria, dar este totodată și maștera care nutrește pentru fiul vitreg o iubire vinovată. Artistul este întotdeauna un fiu vitreg. În pofida elanului emoțional stârnit de moarte - de data asta de moartea lui Skriabin - Mandelștam a sesizat vina lui față de epocă: detașarea de arta creștină. Skriabin era un seducător care întrunea elementul dionisiac cu nebunia sectanților ruși care își dădeau foc în sicrie. Mandelștam îl considera pe Skriabin un elen extravagant, care seducea oamenii cu „sirena pianismului”, în vreme ce elementul organizator al muzicii se află în voce și în cor. (Aici există, fără îndoială, o polemică cu Viaceslav Ivanov - Nietzsche și concepția lui dionisiacă despre artă.) Pentru Mandelștam, vocea și corul reprezentau într-o anumită măsură elementul religios în muzică: „Toți se împărtășesc, toți joacă

și cântă” și „Cristalul notelor înalte”, și bucuria nemărginită când a ascultat în Armenia coruri cântând la unison. Mi-a povestit și despre corurile catolice la unison care l-au înfiorat cândva. Unde le-o fi ascultat - nu știu. Fără îndoială undeva în străinătate, poate chiar într-o interpretare de amatori, pentru că, se pare, la începutul secolului erau puțin apreciate. Oare n-or fi folosite în slujbele religioase catolice? În ceea ce privește „pianismul”, acesta se asociază la Mandelștam cu Chopin la care el simțea un individualism exacerbat. „Și polonezul cel focos, gelosul pianist...” Ulterior, la Voronej, am asistat la discuția lui Mandelștam cu un violonist foarte cunoscut, dar nu foarte inteligent, în care era vorba despre Skriabin. Lui Mandelștam nu-i plăceau simfoniile lui Skriabin, era mult mai îngăduitor cu compozițiile pentru pian. În anii douăzeci, Iza Hanțîn, soția lui Margulis, i-a cântat adesea Skriabin, și el s-a convins că în lucrările acestuia pentru pian, elementul distrugător ori extravagant este mult mai puțin prezent sau nu este deloc.

În poezia despre Fedra este pomenit pentru prima dată soarele negru, adică soarele păcatului și al morții. În articolul despre Skriabin, Mandelștam spune că soarele nocturn este „imaginea ultimei tragedii grecești, create de Euripide, o viziune a nefericitei Fedra”. Nu-mi amintesc dacă la Euripide se întâlnește soarele nocturn sau negru, care există în mitologia greacă (Nikteliosul orficilor), dar nu am de gând să mă duc la bibliotecă să mă informez: asta o vor face alții, fără mine. Îmi amintesc că despre soarele negru, ca viziune a Fedrei, se vorbește într-unui dintre articolele lui Annenski, și Mandelștam putea să preia cuvintele maestrului său. Despre soarele negru a vorbit și Rozanov. În perioadele când se sfârșește o epocă, soarele devine negru: „Gloata ațâțată de jocuri îngroapă soarele negru.” În comentariile la volumul al treilea al operelor lui Mandelștam am găsit enumerarea cazurilor unde soarele negru este menționat la Mandelștam și în literatura universală. Această operație este făcută cu grijă și cu dragoste, însă comentatorul trebuia să separe de la început soarele

nocturn și negru al păcatului și al morții de cuvintele despre „corpul însorit al poetului” (Pușkin) din articolul despre Skriabin, precum și versul: „Și soarele de ieri e dus pe-o năsălie neagră”. Ultimele două exemple trimit la cuvintele lui Gogol, care a spus că, ieri, Pușkin, precum soarele, era încă centru de atracție și atrăgea oamenii la el, iar astăzi este mort și zace în sicriu. Ahmatova, extrem de rapidă în deciziile ei, s-a grăbit să atribuie orice soare lui Pușkin, în timp ce pentru Mandelștam orice om este centru de atracție câtă vreme este viu, mort însă el este un soare mort sau soarele de ieri. „Soarele de ieri”, nu este Pușkin, ci pur și simplu oricare om, și neagră, în semn de doliu, este năsălia, nu soarele.

Soarele nocturn, soarele lui Erebus, soarele păcatului și al morții aparțin unei alte categorii: păcatul, crima și răzbunarea.

La Nerval, soarele negru al melancoliei cred că provine de la Dürer. Ahmatova îl îndrăgea pe Nerval și îl pomenea deseori. La Mandelștam n-am observat o atracție deosebită pentru Nerval, iar melancolia îi era cu totul străină, astfel încât Lurie și Ivask nu au dreptate când îl stabilesc pe Nerval la obârșia soarelui negru, care obseda pe mulți în deceniul al doilea. În comentariu sunt menționate alte surse ale „soarelui negru”, incomparabil mai apropiate lui Mandelștam decât Nerval. Este vorba de *Cântec despre oastea lui Igor* și *Awakum* (cartea de căpătâi). Dar cum poți să uiți imaginea esențială a întunericului, care a căzut la ora șase „și a durat până la ora nouă”[1], „și soarele s-a stins”: căci anume sub soarele acesta s-a născut copilul evreu: „M-am trezit în leagăn, luminat de soarele negru”. Soarta evreilor la începutul noii ere însemna pentru Mandelștam viața sub același soare negru. Aș povățui să se examineze sensul cuvântului „negru” la Mandelștam, care este probabil conform tradiției și înseamnă întotdeauna întuneric, beznă, moarte, neant: petale de trandafiri negri - în legătură cu moartea

[1] Când a fost răstignit Hristos, „de la ceasul al șaselea, s-a făcut întuneric peste tot pământul, până la ceasul al nouălea” (Matei, 27, 45); la Marcu și Luca: „și soarele s-a stins”.

mamei, velă neagră, catifeaua neagră a pustiului universal, gheața neagră a amintirilor despre Styx, Neva cea neagră și troienele negre ale Petersburgului revoluționar... Soarele înseamnă lumină, viață, om, bărbăție (după Platon). Când soarele se asociază cu întunecimea, ca în versul despre gloata care înmormântează soarele nocturn, sau când soarele este invizibil („Soarele este invizibil, și pământul plutește”), viața se află în declin. Ea se îndreaptă spre sfârșit, spre amurgul libertății.

Mandelștam dispunea de o „gamă întinsă de memorizare”, cum s-a exprimat el în *Convorbiri despre Dante*, dar îmi vine să râd când este făcut ba cunoscător al tuturor divinităților htonice, ba sărac cu duhul, care până și cuvântul „primăvară” l-a aflat de la Viaceslav Ivanov. În Rusia, la începutul secolului, până și învățământul elementar era destul de decent. Chiar și eu, când Mandelștam mi-a citit pentru prima oară versurile despre „fruntea bombată de fecioară” am recunoscut dialogul lui Platon, unde poetul este comparat cu albina care culege mierea. Este vorba de dialogul *Ion* de unde Mandelștam a extras direct din străfundurile memoriei „mierea și laptele”, care sunt scoase direct din râuri, și mierea culeasă de poeți, de „aezii orbi”. Oare de ce cunoscătorul lui Viaceslav Ivanov, care a scris despre albine la Mandelștam, nu a observat că în traducerile din Alceu și Safo nu se vorbește nimic de Homer, aedul orb, căci tocmai despre el este vorba în dialogul *Ion*? Autorul versiunii viaceslav-ivanoviene ne povățuiește să citim ceea ce a citit Mandelștam. Este un sfat bun, dar nu trebuie să limităm sfera lui Mandelștam doar la maeștrii deceniului al doilea, ci trebuie să trecem în revistă cu grijă poeții, în primul rând pe cei ruși, și să ne aducem aminte citatul: „Fericit greierașul de aur, ce trudește, solitar, în pădure”[1] (Mandelștam nu se îndoia că cicada este totuna cu greierele). Trebuie, de asemenea, să fie adunate măcar câteva informații privind orizontul de cunoștințe ale unui tânăr din deceniul

[1] Poezie de G. Derjavin (1802).

al doilea și împrejurările de viață ale lui Mandelștam însuși. Acest savant l-a întrebat pe un cercetător din Moscova data când s-a cununat Mandelștam. Să avem iertare, dar noi n-am celebrat această ceremonie, dacă nu am ține seama de binecuvântarea pe care ne-a dat-o la cafeneaua grecească Makkaveiski, prietenul meu cel hazliu, care am socotit că este suficientă, întrucât tatăl lui era preot. Același Makkaveiski, în aceeași cafenea, în aceeași zi, când ne odihneam după o noapte de pomină, i-a sugerat lui Mandelștam cuvântul „roată" pentru poezia noastră de nuntă. În aceasta constă adevărul parțial al mărturiilor lui Terapiano, menționate în comentariile la volumul întâi. Restul nu este decât literatură. Mai cu seamă cuvintele lui Mandelștam despre cum scrie versuri. În ceea ce privește truda cu „scrâșnete de dinți", care înnourează cerul, acestea sunt textual cuvintele lui. Chiar și faptul că eu mâzgăleam niște pânze după desene populare în Parcul Negustorilor, lui îi părea o muncă excesivă și forțată, când, de fapt, nu era decât o distracție pentru mica mea șleahtă de pictori. Astfel a început căsnicia noastră, sau păcatul nostru, și nici unuia dintre noi nu i-a trecut prin cap că o să dureze toată viața. Era perioada tinereții, fără gânduri la soarele negru, dar tinerețea încă nu se sfârșise, când presimțirile escatologice au dat năvală din nou.

Poezia despre tânărul levit prevestește doar pieirea orașului. Cred că tânărul levit era Mandelștam însuși, nu Kartașev, slujitorul „ultimei catedrale". Îmi amintesc vag că, într-o discuție cu Kablukov, Kartașev l-a numit pe Mandelștam „tânărul levit", dar nu pot să jur. Bătrânii pe care tânărul levit îi îndeamnă să părăsească orașul condamnat considerau nefastele culori negru și galben[1] drept culori ritualice: „Culoarea galbenă, culoarea neagră, bucuria Iudeii". Aceleași culori negre și galbene, cum au remarcat pe bună dreptate comentatorii, Mandelștam le-a văzut în Petersburgul condamnat, inclusiv în poezia din 1930: în catranul sinistru au amestecat un

[1] Negru și galben erau culorile stindardului imperial

gălbenuș de ou. Speriată, editura, care încă o sută de ani va suge din volumul de versuri mutilat al lui Mandelștam, s-a adresat lui Amusin, specialist în Manuscrisele de la Marea Moartă și în Biblie, întrebându-l cine a fost înfășat, ce căuta acolo un pârâiaș și ce erau acele mistere iudaice la care face aluzii autorul. Acești oameni nu știau că o casă de rugăciune se construia de obicei pe malul unui pârâu... Habar n-aveau Cine a fost înfășurat în fașă și unde a fost găsită apoi această fașă. Ei nu auziseră niciodată de Acela care a fost numit „Paștele Nostru” și n-au citit cuvintele: „Sâmbăta aceea era o zi mare”[1]. Ei sunt goliți de toate amintirile, legendele și lumea iudeilor pe care s-a edificat cultura europeană. Anume despre ei s-a spus: ,,*Străin și straniu vă este Betleemul și ieslea voi n-o ați văzut* ” (versuri dintr-o poezie considerată pierdută, dar care a fost găsită la Rostov, notată în volumul *Poezii*, unde probabil a murit posesorul lui, Lionia Landsberg). Asemenea ignoranță este jale și prăpăd, când oamenii știu despre trecutul lor mai puțin decât animalele, care, cel puțin, își păstrează pe de-a-ntregul instinctul - memoria corpului. Dar și noi deocamdată mergem pe două picioare și știm să ne păstrăm echilibrul, în această poziție. Câtă vreme oamenii sunt încă vii, nu este încă totul pierdut. Încă pot să vorbească unul cu celălalt, să citească multe cărți și să afle unde s-a spus: „Soarele se va intuneca...”[2]

Ce rost are să mai ghicim de unde vine soarele negru? El se află chiar și în Edda, cum mi-a spus Meletinski, și pretutindeni și întotdeauna este legat de sfârșitul lumii.

După versurile și articolul despre orașul muribund, Mandelștam a folosit pentru prima dată cuvinte pur escatologice despre pământul fără oameni. Asta s-a întâmplat la Petersburg în 1922, în articolul *Cuvântul și cultura*. Mandelștam numește Petersburgul orașul cel mai avansat, pentru că el este cel dintâi în care au apărut

[1] Evanghelia lui Ioan (19, 31).
[2] Cartea prorocului Ioil (2, 10).

simptomele sfârșitului: „Iarba de pe Străzile Petersburgului reprezintă primele mlădițe ale pădurii virgine care va acoperi locul orașelor contemporane. Sângele nostru, muzica noastră, forma de guvernământ - toate acestea își vor afla continuarea în existența gingașă a naturii celei noi.”

Cum a putut prea naivul Ivask să ia aceste cuvinte drept o utopie despre viitoarea fraternitate? A cui fraternitate? A pietrelor, a copacilor, a straturilor pământului? Și doar în acest articol se vorbește despre pământul fără oameni. Mandelștam a văzut viitorul ca pe o împărăție a spiritului fără oameni. Cuvântul și cultura este în mare parte continuarea articolului despre Skriabin. În articolul despre Skriabin se vorbește despre păcatul epocii, în articolul *Cuvântul și cultura* - despre consecințele acestui păcat, adică pieirea neamului omenesc.

Fiind conștient de iminența sfârșitului, Mandelștam vorbește de zădărnicia tuturor încercărilor de a-l preîntâmpina: „Să fie oprit? Dar cine va opri soarele când acesta, în carul lui de foc aleargă spre casa părintească cuprins de setea întoarcerii?” Aici, soarele este asemuit cu întreaga umanitate (să ne amintim versurile lui Blok[1], unde soarele-fiul se întoarce la mama lui), și Mandelștam propune să i se dăruiască un ditiramb, în loc de „a-i cerși pomană”. În o mie nouă sute douăzeci și unu, pentru Mandelștam devenise clar că umanitatea, care renunțase la darul vieții, se îndreaptă - oare pe un drum dinainte stabilit? - spre neantul de unde ieșise cândva.

După primul acces al presimțirilor escatologice, care, la început, se refereau numai la Petersburg și la perioada petersburgheză a istoriei ruse (poezia despre levit), Mandelștam a plecat la Moscova, unde a scris poezia despre corabia istoriei: Nu vom uita nici în Lethe, cel rece ca gheața, că zece ceruri ne-a costat pământul. Conștiința faptului că din pricina unui viraj neîndemânatic al cârmei vom pierde nu numai cerurile, ci și pământul i-a venit doi ani mai

[1] Poezia lui Blok Fiul și mama (1906).

târziu, în același Petersburg. Acest sentiment nu l-a părăsit pe Mandelștam până la sfârșitul zilelor și, din când în când, răzbate în versurile lui, mai cu seamă în ultimii ani ai vieții.

În prezent, a devenit limpede că pieirea omenirii va fi opera mâinilor omului, adică va fi o sinucidere și nu un sfârșit pregătit dinainte. Poate că oamenii nu vor aștepta acest sfârșit și se vor distruge ei înșiși. Singura noastră speranță rezidă în grija conducătorilor, bine hrăniți și dichisiți, care nu doresc să piară o dată cu toți ceilalți. Acesta este singurul lucru care îndepărtează momentul sinuciderii. Restul nu stă în puterea oamenilor simpli; cât despre poeți, proroci și Casandre, este știut că nimeni nu-i ascultă niciodată. Bătrânii n-au acordat nici cea mai mică atenție avertismentelor tânărului levit.

Spațiul locativ în suprastructură

Ne-am stabilit la Moscova, și eu nu l-am văzut niciodată pe Mandelștam atât de concentrat, sever și retras, ca în acei ani (începutul deceniului al treilea), când locuiam „într-un pavilion mizerabil” la Casa Herzen, cu vedere „spre cele douăsprezece ferestre iudaice luminate”. Schimbarea în poezia lui s-a produs încă de la Tiflis. Am auzit o voce nouă în poezia *Noaptea*, *m-am spălat în curte*. Iar Moscova a fost perioada jurămintelor: legământul sărăciei, însă nicidecum de dragul sărăciei însăși ca încercare a spiritului, este rostit în Sfântul Alexis și este completat cu ceea ce se spune în Alyscans. Acestea nu sunt traduceri pur și simplu și trebuie să figureze printre operele lui Mandelștam, la fel ca *Fiii lui Aymon*. În aceste texte, în compoziție figurativă, cum ar spune pictorii - Mandelștam s-a exprimat pe sine și ideile sale despre viitorul nostru. El voia să publice toate cele trei texte într-unui din volumele din 1922 (în *Piatra*, editată de Gosizdat sau în *Cartea a doua*), dar s-a opus redactorul, sau cenzura, ceea ce este acelasi lucru. Căci la

noi nu cenzura „ferchezuiește” o carte - ei îi revin doar ultimele retușuri - ci redactorul, care își înfige dinții în text cu toată atenția și taie orice fir care i se pare că nu cadrează. Câteva schimbări infime s-au produs doar în ultimii ani, dar ele nu au cine știe ce importanță... în *Fiii lui Aymon* elementul personal se află în jelania mamei: „Copii, ați sărăcit de tot, ați ajuns în zdrențe”, în *Alyscans* - durerea provocată de vederea mulțimii de prizonieri, sentimentul apăsător care mă chinuiește mai bine de o jumătate de secol, însă nici eu, nici „doamnele noastre” n-am cerut de la bărbați nimic altceva în afară de prudență. Și eu chiar mai puțin decât altele din simplul motiv că pe Mandelștam nu merita să-l bați la cap cu sfaturi: nu asculta.

Traducerile din *Barbier* n-au fost nici ele întâmplătoare. Ele reprezintă o încercare de a înțelege prezentul prin analogie cu trecutul: o iapă strunită, beția și, mai ales, împărțirea prăzii între învingători și osul aruncat la picioarele cățelei lacome. Nu știu de ce ultima poezie nu a fost inclusă în ediția în trei volume, deși editorii n-au pregetat să publice tot felul de banalități plătite cu ziua, care îi scăpau pe mulți de foame, și chiar traducerile unui sârguincios Isaiia Mandelștam. Cândva, or să fie adunate și traducerile Ahmatovei, printre care nu există zece versuri traduse de ea însăși, toate celelalte fiind făcute - n-are importanță de cine - după sistemul, juma-juma”. Cu alte cuvinte, ea primea traduceri, ceea ce în condițiile noastre constituiau un fel de prime sau cadouri, cineva traducea în locul ei, iar onorariul era împărțit pe din două. A procedat înțelept, salvând astfel oameni aflați în mizerie, care primeau sume apreciabile pentru munca lor de negri. Ahmatova era plătită la tariful maxim. Păcat că a distrus ciornele, care ar fi permis să se stabilească autorii. Multă lume cunoaște felul ei de a traduce, inclusiv Liova, care a făcut multe traduceri pentru mama lui, dar e puțin probabil că cineva o să vorbească despre așa ceva, și toată această zgură va apărea laolaltă cu operele Ahmatovei. Poeții trebuie iertați: servitutea traducerilor este o treabă cumplită și nu

trebuie să se publice lângă operele lor toate porcăriile pe care le-au produs.

Singurele traduceri serioase ale lui Mandelștam sunt *Gogotur* și *Apșina*[1] și cele din *Barbier*. El a urmat cu întârziere sfatul lui Annenski și din aceste traduceri a învățat ceva. Textele din Barbier au fost alese în mod deliberat, mai cu seamă *Haita de câini*, care exprimă simpatia față de revoluția populară, și repulsia față de învingători, care profită de roadele victoriei poporului. Tema este foarte actuală.

Și astăzi mă cuprinde amărăciunea când mă gândesc cu câtă plăcere ponegrește Mandelștam, în unele traduceri, femeile. ,,*Câinele care se grăbește cu prada spre casă, unde îl așteaptă „în prag cățeaua trufașă, geloasă, cu părul zburlit*”, iar Gogotur îi spune soției: „Ce tot trăncănești, muiere proastă, fără să înțelegi, fără să chibzuiești... Tu, corcitură, să nu-ți bagi nasul într-o treabă cinstită, nobilă. Treaba ta e furca, furca și fusul.” Cu expresia „cățeaua - corcitură”, ajungea aproape de injurie, limba traducerii căpăta prospețime și o rezonanță profund personală. Este drept că Mandelștam a folosit sudalma doar în traduceri. În versurile pe aceeași temă despre sărmana Europă care vrea să fugă de la vâslașul fără vâsle chiar și în adâncul mării: „și să alunece pe povârnișurile zgrunțuroase”, există milă față de fetița-femeie și poetul înțelege cât de „drag îi este ei scârțâitul vâslelor pe puntea largă și turma de oi”, într-un cuvânt - viața liniștită, cu un soț ca toți ceilalți, gospodar, susținător al familiei, și nu cu taurul-răpitor, vagabond desfrânat, care o duce nu se știe unde. Mandelștam spunea că, fizic, semănăm puțin cu Europa din modestul tablou al lui Serov, fără îndoială - prin fața mea prelungă și cuprinsă de spaimă.

În mine se întruneau, desigur, și fetița-Europa și „cățeaua trufașă”, și Mandelștam nu și-a crutat forțele ca să-mi înfrâneze

[1] Poem epic de Vaja Pșavela (1861-1915), poet și prozator georgian.

dorința de a clădi un cămin și visul de a duce o viață ca toți ceilalți. La drept vorbind, mă ținea din scurt, iar eu mă temeam de el, dar nu lăsam să se vadă și încercam nu atât să scap, cât mai ales să mă furișez măcar pentru un ceas. Dar nu ieșea nimic, nici măcar pentru un minut. Mă cunoștea ca pe un cal breaz și îmi citea cu ușurință gândurile. De fapt, nici nu era prea greu: ce gânduri poate avea o neroadă de douăzeci de ani!

Îmi aduc aminte de sărmanele mele visuri, care erau visurile tuturor femeilor din generația mea: o căsuță, mai bine zis - o cameră într-un apartament comun, câteva bancnote de zece ruble - măcar pentru o săptămână, o pereche de pantofi și niște ciorapi buni. Femeile, atât cele măritate, cât și secretarele, toate nu visau decât ciorapi. Făcuți din mătase naturală de proastă calitate, nu erau rezistenți și se rupeau chiar a doua zi, și noi, înghițindu-ne lacrimile, învățam să-i remaiem. Și care dintre noi n-a vărsat lacrimi adevărate când s-a rupt tocul cel blestemat de la unul dintre pantofii veniți din o cu totul altă lume, unici, dragi, creați ca să faci în ei doar câtiva pași: din casă până la trăsură. Dar nici în viața de altădată, mult mai stabilă, n-am fi avut nici casă proprie, nici trăsură. Un soț bancher este un preț destul de scump pentru bunăstare, iar bancherii, în schimbul aurului lor, cereau marfă de calitate mai bună decât gâsculițele în pantofi decupați. Cu toate acestea, noi posedam o pereche de pantofi și una de ciorapi, și pentru asta ne străduiam cât puteam.

Deșteptul de Bulgakov și-a găsit de ce să râdă[1]: bietele femei din perioada n.e.p. -ului s-au năpustit asupra toaletelor pentru că se saturaseră să se îmbrace în vechituri, în splendidele fuste croite din pantalonii părinților. Da, se săturaseră, și de sărăcie se săturaseră. Și de câte eforturi era nevoie ca să te speli în acest oraș imens unde, întâi și-ntâi, fuseseră distruse toate sălile de baie. Ne spălam, stând într-un picior și ținându-l pe celălalt sub robinetul cu apă rece.

[1] În cunoscutul episod din *Maestrul și Margareta*.

Și dacă ne cădea în mână vreun material de rochie, numaidecât ni se aprindea imaginația neînfrânată, chibzuind cum am putea face din această stofă mult râvnită ceva grozav și potrivit pentru toate ocaziile. Din onorariul pentru *Cartea a doua*, Mandelștam mi-a cumpărat o vulpe albastră, și toate prietenele mele mureau de invidie. S-a dovedit însă că nu era o blană adevărată, ci petice cusute cu iscusință pe o bucată de finet. Sărăcia era generală, și doar fiicele învingătorilor și „cățelele trufașe” izbuteau sistematic să se descurce. Cu anii, numărul lor sporea, însă eu știam că noi aparțineam unor clase diferite.

Singurul lucru care stârnea surâsul lui Mandelștam erau vrăbiile orașului și copilele sărace care, pe timp de ploaie, lipăiau desculțe prin băltoace, ca să nu-și strice pantofii procurați cu atâta greutate. El a vorbit despre ele cu simpatie în *Vară friguroasă*, ceea ce mi-a stârnit un acces de gelozie. În schimb, nu putea să sufere în ruptul capului „cucoanele”, care îl dezgustau profund. La Moscova și la Leningrad existau câteva „cucoane” care mai țineau saloane. Ele se adaptaseră misterios la noile condiții și nu inspirau încredere. Dacă se întâmpla cumva să întâlnim vreuna, Mandelștam devenea impenetrabil, de gheață, și eu dârdâiam de teamă să nu trântească vreo mojicie clasa întâi. Unele dintre soțiile și surorile învingătorilor se arătau binevoitoare față de „cultură”. În jurul lor roiau afaceriști de tipul lui Efros, care își aranjau afacerile proprii și ale anturajului lor. Pe acestea nici eu, nici Mandelștam nu le-am întâlnit niciodată și, în prezent, au început să se epuizeze minciunile gogonate potrivit cărora el profita de bogăția de care fusese privat în tinerețe - în totală contradicție cu adevărul: chipurile mâncase toate icrele și fursecurile la Kameneva... Recomand tuturor să citească memoriile pictoriței Hodasevici, ca să priceapă ce însemna prosperitatea în acei ani. În ele este inserată o poveste mincinoasă despre Babel, care l-a scos de la CEKA pe soțul ei, la fel ca și povestea cum că ea l-a întâlnit într-un salon simbolist din Moscova, printre alți „moderniști”, pe Mandelștam în anii când încă mai mergea la școală

cu ghiozdanul în spate și nu se afla la Moscova.

În omul sever cu care m-am trezit față în față în Bulevardul Tverskoi, nu l-am recunoscut pe participantul nepăsător al carnavalului din Kiev. În Georgia, ca emigranți, am reușit să ne obișnuim unul cu celălalt, dar încă nu am devenit apropiați. La Moscova, nici n-am avut timp să întorc capul că el m-a prins cu arcanul și mi-a pus frâul, deși, la început, am încercat să mă mai împotrivesc. Eram atrasă de oameni, de rămășițele carnavalului, care mai răbufnea din când în când pe ici, pe colo. Eram uneori invitată de o prietenă, stăpâna unei case zgomotoase, cu o singură încăpere, pe care o frecventau însuși Agranov și viitoarele lui victime. Uneori, Mandelștam accepta să trecem pe aici pentru câteva minute, dar numai ziua, în nici un caz seara. Nu-mi îngăduia să mă duc nicăieri singură, așa că n-am avut ocazia să văd un salon moscovit din perioada de început a noului imperiu. După mine veneau amicii să mergem la un local de noapte, deschis de Pronin într-un subsol după modelul „Câinelui vagabond[1]". Mandelștam însă nu m-a lăsat niciodată. „Dar și tu ai fost la „Câinele vagabond" , îi ziceam eu. „îmi pare foarte rău" sau „Acum sunt alte vremuri", îmi răspundea el... Din camera noastră vedeam cum se aprindea lumina la ferestrele Casei Herzen: se întrunea în ședințe Uniunea Scriitorilor sau Uniunea Poeților, care pe atunci coexistau separat sub același acoperiș. La sosirea sa, Mandelștam s-a dus la niște întruniri, dar pe urmă n-a mai călcat pe acolo. Toată lumea care venea cu treabă la Uniunea Scriitorilor se oprea la fereastra noastră, și Mandelștam discuta politicos cu toți, dar nu lega relații cu nimeni. Izolarea oficială nu începuse încă, dar el izbutise să se autoizoleze. El știa că aceia pe care ar fi putut să-i numească „noi" nu mai existau, și evita întâlnirile și relațiile întâmplătoare. Și cu cine ar fi putut să se împrietenească? Cu Aseev? Cu „mustăcioșii" ori cu „tovarășii de drum"? Cu care dintre ei ar fi putut să discute ori să

[1] Vezi nota de la p. 20.

glumească? Pe noi ne vizitau Lopatinski, Iakulov, un om spiritual, fin și blând, trecea din când în când și Axionov, un tip inteligent și caustic. Într-o zi, Iakulov ne-a târât după el la Krasnușkin, unde ne-am îmbătat criță, dar pe urmă n-a mai fost chip să-l ispitești pe Mandelștam cu votcă pe gratis. Iakulov zicea că revoluția rusă n-a fost crudă, pentru că toată cruzimea ei a fost absorbită de CEKA. Ulterior, a aflat pe pielea lui ce fel de pasăre era aceasta. La moartea lui, Lunacearski a alocat o grămadă de bani pentru înmormântare, lucru care l-a indignat pe Mandelștam: în timpul vieții l-au lăsat să moară de foame și i-au arestat soția, iar când a murit - nu se zgârcesc, fac pe generoșii.

Locuiam lângă Teatrul de Cameră și eram deseori invitați de artiști. Am asistat la toate spectacolele lui Meierhold și am văzut una după alta, uneori cu dezgust, alteori cu interes, montări incredibil de variate. Dar n-am devenit amatori fervenți de teatru. Căci teatrul, în ciuda strălucirii exterioare, era gol pe dinăuntru și sinistru. Toată lumea repeta unul și același lucru: „biomecanica”. Era la modă și suna pompos.

În 1922, Mandelștam încă mai avea căutare. În afară de Narbut, cu neoacmeismul său fără Ahmatova, dar cu Babel și Bagrițki, primea o mulțime de alte propuneri de asociații literare. Odată, Mandelștam a fost chemat de Abram Efros - eram și eu cu el - și i-a propus o „asociație”, ceva de felul „neoclasicilor”. Toți pretendenții la „neoclasicism” s-au adunat la Efros: Lipskerov, Sofia Parnok, Serghei Soloviov și încă vreo doi-trei ale căror nume le-am uitat. Efros a făcut uz de toată elocința, demonstrând că astăzi este imposibil să supraviețuiești fără un sprijin reciproc. Mare afacerist, el a încercat să-l ispitească în mod deschis pe Mandelștam, promițându-i că îi va aranja situația materială, dacă va accepta să creeze o grupare literară: „Avem nevoie de dumneavoastră...” Undeva, pe fundal, licărea Teatrul de Artă și alți eventuali protectori. Mandelștam a refuzat categoric. A explicat fiecăruia în parte de ce nu poate veni cu ei pe același drum, cruțându-l doar pe tăcutul

Serghei Soloviov („pentru unchiul său”[1], mi-a explicat pe urmă). Încă de pe atunci îmi dădeam și eu seama că o astfel de asociație ar fi fost o absurditate, dar Mandelștam avea talentul de a-și face dușmani cu o brutalitate și franchețe absolut inutile în asemenea situații. Efros n-a uitat niciodată această întrunire, care a avut consecințe evidente toți anii care au urmat: tot felul de ticăloșii și mizerii. Toți ceilalți, oameni inofensivi, s-au mulțumit să nu uite toată viața lor ofensele la care au fost supuși.

Ceva asemănător s-a petrecut și la Leningrad, când, cu prilejul primei noastre vizite, a trebuit să trecem pe la Anna Radlova, cu care Mandelștam era rudă prin alianță. Noi am venit după moartea surorii ei, care fusese căsătorită cu Evgheni, fratele lui Osip. Mama Radlovei, Maria Nikolaevna Darmolatova, locuia în același apartament cu ginerele, pe care îl detesta, și cu nepoțica ei, rămasă orfană de mamă. Acesta era motivul pentru care ne-am dus în vizită „de familie” la Radlova. Acolo i-am găsit pe Kuzmin, pe Iurkun și, mi se pare, pe Olga Arbenina, pe Lebedev, pictorul, soțul celeilalte surori - Sarra Darmolatova sau Sarra Lebedeva, viitor sculptor, și încă vreo câteva persoane, și am auzit din nou cum încercau să-l ademenească pe Mandelștam într-o asociație sau uniune, care de data aceasta reunea toate artele: poezia, teatrul, pictura. Serghei Radlov, regizor, i-a explicat lui Mandelștam cu toată sinceritatea că tot ce era mai bun în domeniul artei se reunise în jurul mesei lui. Acolo se aflau cei mai buni poeți, pictori și regizori. Nu-mi aduc aminte dacă printre ei se afla și vreun compozitor. Însă Iurkun trecea drept prozator. Teatrul constituia baza materială, care trebuia să răspundă nevoilor lui Mandelștam și ale altor membri ai asociației. Numele lui Mandelștam era necesar pentru a spori valoarea artistică a asociației, el va fi susținut de grupare în toate privințele... Kuzmin tăcea, afișând un aer ironic, și mânca guvizi, în

[1] Poet, mai târziu preot greco-catolic, nepotul cunoscutului filosof Vladimir Soloviov

perioada aceea cele mai bune conserve. În locul lui vorbea Iurkun, ba chiar cu exces de energie. „O nulitate”, cum zicea Ahmatova. Și încă: „O rușine.”

De data aceasta, Mandelștam s-a comportat mult mai cuviincios decât la Efros: scotea un soi de mugete și se prefăcea că nu înțelege nimic. În sfârșit, Radlovii, amândoi - soțul și soția - l-au întrebat fără înconjur: n-ar fi oare de acord Mandelștam să dea uitării acmeismul desuet și ridicol și să se alăture lor, reprezentanți activi ai artei contemporane și să acționeze de comun acord? Mandelștam a răspuns că el se consideră ca și înainte acmeist, și, dacă așa ceva pare cuiva ridicol, nu e nimic de făcut. Toți laolaltă s-au năpustit asupra acmeiștilor. Kuzmin continua să tacă și doar din când în când plasa câte o propoziție ca să elogieze versurile Radlovei. Aveam impresia că anume el este sufletul acestei zăpăceli, dar, în taină, își bătea joc de toți și, în special, de Radlova. Dar, mai degrabă, puțin îi păsa, însă știa să tragă foloase din prietenia cu Serghei Radlov, și pentru asta se cuvenea s-o laude pe Anna Radlova. Cel mai gălăgios era Iurkun, și pentru prima oară am auzit cum este ponegrită Ahmatova.

Ulterior, am avut prilejul să întâlnesc această treime la Benedikt Livșiț, și Olga Arbenina m-a întrebat pe care Anna o prefer: pe Radlova sau pe Ahmatova? Preferințele noastre erau diferite, iar în casa Radlovilor, unde se întruneau cei mai buni dintre reprezentanți tuturor artelor, se cuvenea să fie ponegrită Ahmatova. Așa a fost chiar de la început, și nu întâmplător prietenii Ahmatovei au încetat s-o mai frecventeze pe Radlova. S-a întâmplat o singură dată ca Mandelștam să încalce această veche înțelegere și n-a știut cum să fugă mai repede. Uneori o întâlneam pe Radlova la mama ei, și întotdeauna când mă vedea se străduia s-o denigreze zdravăn pe Ahmatova, dar mai ales pe linie femeiască: e neglijentă, nu știe să se îmbrace, nu este capabilă să se pieptene cum se cuvine, într-un cuvânt - o îngălată.

Asta era o dușmănie de maniac, de care sunt capabili doar

oamenii. Uneori, pentru devotamentul pe care îl arătam Ahmatovei, o încasam și eu, dar sub o formă mascată: cineva, mi se pare Miklașevski, s-a căsătorit cu o femeie din Odessa, și tuturor prietenilor lui le venea să intre în pământ de rușine când aceasta deschidea gura. „Dumneata ești din Kiev? Graiul de-acolo seamănă cu cel din Odessa?” Uneori, prin intermediul meu, încerca să intre în relații cu Mandelștam: de ce să nu ne facem obiceiul să ieșim dimineața la promenadă? Ne-am plimba amândouă, apoi am lua micul dejun la mine, și Mandelștam ar veni după dumneata...

Curând, totul a luat sfârșit. În 1922, se părea că sunt încă posibile asociațiile literare și o oarecare viață literară. Ultima grupare a fost „oberiuții”[1]. Supraviețuitorii „Fraților Serapion”[2] și ai „OPOIAZ”[3] -ului își amintesc și astăzi cu încântare anii douăzeci ca o perioadă de înflorire intensă a vieții literare. În realitate, asta nu era decât o inerție lamentabilă a deceniului al doilea, ca la Efros și Radlovi, sau o asociație de condamnați, ca la „oberiuți”, care s-au oploșit pe lângă Marșak, câștigându-și pâinea cu bagatele pentru copii. Izolarea pe care au ales-o Mandelștam și Ahmatova era unica ieșire posibilă. Începuse epoca solitarilor, care se opuneau uriașei lumi organizate. Ea mai continuă și astăzi, deși solitarii au dispărut.

În 1923 s-a produs ceva care a schimbat radical situația lui Mandelștam: nu știu ce a fost - o adunare sau o decizie, însă el a fost brusc pus la index. Numele lui a dispărut din listele

[1] În rusă *oberiutî* (Asociația artei adevărate). Grupare literară care a existat la Leningrad (1926-1927), „noul detașament al artei revoluționare de stânga”. Milita pentru un nou limbaj poetic, dar și pentru o nouă percepție a vieții (D. I. Harms, N. A. Zaboloțki ș.a.).

[2] În rusă *Serapionovî bratia*. Grupare literară, înființată la Petrograd în 1921 (căutări de noi procedee realiste, alături de experimente formale etc). Din ea au făcut parte M. Zoșcenko, V. Kaverin, N. Tihonov, K. Fedin ș.a.

[3] *Asociația de Studiere a Limbajului Poetic* - ramura rusă a „metodei formale” în critica și teoria literară (mijlocul deceniului al doilea -mijlocul deceniului al treilea). Reprezentanți: Iuri Tînianov, V. Șklovski, B. Eihenbaum, R. Jakobson, V. Jirmunski ș.a.

colaboratorilor de la toate revistele, și peste tot au început să scrie că el a renunțat la poezie și se ocupă de traduceri. În străinătate, știrea a fost preluată cu încredere de ziare serioase, precum Nakanune[1], într-un cuvânt a început izolarea oficială, care durează și astăzi. „Societatea” l-a abandonat brusc și nimeni nu i-a mai propus să intre în asociații literare. Ideologia prindea puteri. Câtă vreme a durat războiul civil, statul zâmbea tuturor celor care se ofereau să colaboreze. De aici s-a născut scurta idilă cu „arta de stânga”. Spre sfârșitul războiului, oferta depășea cererea, și artiștii de stânga au fost repede dați la o parte. A apărut Averbah, și s-a văzut că viitorul este de partea lui. El era învingătorul, pentru că literatura mergea pe drumul trasat de el. Nu-și aduce nimeni aminte de el și nimeni nu-l laudă pentru că au reușit să-l împuște. Împușcau și prieteni, și dușmani - la nimereală.

În căutare de bani pentru a o întreține pe Europa lui, Mandelștam era nevoit să colinde pe la toate redacțiile. Toți, care mai de care, se străduiau să-l lămurească să nu mai rămână atât de mult în urma epocii. Într-o zi, mi-a transmis o știre proaspătă: „Se pare că noi trăim în suprastructură!” Cineva se îngrijise ca Mandelștam să afle despre raportul dintre bază și suprastructură. În suprastructură, viața era dezgustătoare și infamă, și amândoi vedeam cum slăbeau legăturile dintre oameni. Dar nici măcar nu slăbeau, ci pur și simplu se năruiau, și în primul rând a dispărut arta conversației. Brusc au apărut povestitorii, pentru că nu mai existau subiecte de conversație. Cui ai putea să-i spui că baza și suprastructura sunt o schemă stupidă? Cel mai uimitor este faptul că această schemă s-a menținut atât de mult, și oameni onorabili - nici ticăloși, nici carieriști - puteau să discute cu toată seriozitatea modul în care „moștenirea clasică trece dintr-o suprastructură în alta”. „O transportă cu valiza”, i-am spus unei persoane în care

[1] *În ajun* - ziarul emigrației ruse editat la Berlin între anii 1922-1924.

aveam deplină încredere. „Aici exagerați, a exclamat el. Literatura este neîndoielnic suprastructură...”

Oare ce drum trebuie să parcurgă copiii, care au crescut în astfel de familii, ca să învețe să gândească, să răspundă și să vorbească? Până în prezent, locul de frunte îl ocupă naratorii, care, cel mai adesea, nu sunt decât niște lăudăroși fără pereche. Generațiile vârstnice țin sub pat geamantănașe cu *Douăsprezece scaune*[1], Oleșa și Bagrițki în caz că vor trebui să se mute în altă suprastructură.

În deceniul al treilea, a dispărut definitiv gluma și în decurs de cincizeci de ani a fost folosită doar ca procedeu agitatoric bine remunerat. Acest gen de istorioară cu poantă hazlie se cuibărise în cercurile lefoviștilor, și creatorul ei a fost Petea Verhovenski[2], primul futurist rus. Scopul lor era să stupefieze, să năucească, precum îl năucea Petea pe sensibilul său părinte. L.E.F și *Na postu*[3] erau două reviste importante de la începutul erei noi, dar nu era bine să le răsfoiești, căci riscai să te asfixiezi. Ele păreau opuse una celeilalte, dar în realitate erau surori gemene. Gluma din strada Mîlnikov[4] a fost inofensivă câtă vreme a existat în repertoriul folcloric al lui Kataev și a circulat oral. Prelucrată ideologic de Ilf și Petrov, ea s-a apropiat de idealul lui Verhovenski.

În Moscova anilor douăzeci nu aveai cu cine să glumești. De glumele în stilul lui Petea Verhovenski și ale odessiților eram sătui până în gât. Singurul lucru sănătos din viața noastră erau anecdotele. Ele au început să circule din primele zile și nu s-au epuizat nici o clipă. Anecdota reprezenta unicul ecou al vieții

[1] Celebrul roman al scriitorilor Ilf și Petrov.

[2] Piotr Verhovenski - unul dintre personajele principale din romanul *Demonii* de Dostoievski.

[3] De strajă (rus.) - revistă de critică, organ al criticilor grupării Oktiabr', care în 1923 se afla în fruntea mișcării literare proletare, înlăturând *Kuznița* (v. mai sus). Era de orientare sociologist-vulgară.

[4] Pe strada Mîlnikov locuia Valentin Kataev, la care se întâlneau tinerii scriitori.

sociale. Cine le născocea? Într-o vreme erau atribuite lui Radek, dar noi nu credeam că el este autorul. Si, într-adevăr, el a murit, dar izvorul anecdotelor n-a secat. Cârmuitorii au combătut în mod activ acest gen ilegal.

Chiar la începutul deceniului, un colecționar imprudent, care a adunat anecdote și a încercat să le clasifice, a fost deportat și a dispărut pentru totdeauna. I-au urmat alții, prinși când povesteau ultima anecdotă - unui prieten, nu unui dușman. În ciuda tuturor măsurilor luate, anecdota n-a putut fi învinsă. Acest gen înaripat este invincibil. Există anecdote originare din capitală, din provincie, din orașe, de la țară. Ele fac înconjurul întregii țări mai repede decât Samizdatul. Am observat că în epoca lui Hrușciov au apărut anecdote nu doar în favoarea „noastră” („noi” are aici un sens foarte larg, incluzând toate categoriile de intelectuali, tehnocrați, elevi și chiar pe cei mai umani dintre șoferii de taxi), dar și împotriva „noastră”. Le-am remarcat împreună cu Ahmatova. Păreau că fac parte din genul obișnuit, dar erau vădit antihrușcioviene și adesea antisemite. Ele circulau printre oamenii care stăteau la coadă pentru o halbă de bere și printre cei care jucau domino prin curți. În schimb, anecdota „noastră” și-a lărgit tematica și este irezistibilă, în ultima vreme, în ea s-a afirmat, mai mult ca oricând, tematica umană, precum și demascarea drastică a partizanilor crimei „pentru binele cauzei”...

Cineva a născocit că Mandelștam era unul dintre maeștrii anecdotei. Nu este adevărat: lui îi plăceau anecdotele, râdea, se întreba cine le scornește, dar gluma, umorul lui fac parte dintr-o cu totul altă categorie decât anecdota: era o satiră virulentă, foarte scurtă, construită pe un fapt imaginar. Gluma lui Mandelștam era structurată pe absurd. Era o poznă și o tachinărie cu caracter familial, rareori cu orientare politică, adresate mai ales prietenilor: lui Margulis, mie, Ahmatovei - o mică poezie-improvizație „la ocazii” sau un joc de felul celor pe care le juca împreună cu fratele meu, cum ar fi, de pildă, declarația lor comună la „Academia comunistă”

că „viața e frumoasă”. Gluma lui Mandelștam conține întotdeauna o doză de „cuvinte inocente și lipsite de sens”.

Parteneri de glume ai lui Mandelștam erau, de asemenea, Kuzin și Iahontov. Însă glumele lui Kuzin conțineau întotdeauna ceva care îi era străin lui Mandelștam. Kuzin adora versurile pe rime date, ceea ce nu se potrivea cu gluma spontană și liberă a lui Mandelștam. Iahontov nu participa la compunerea glumelor, dar era interpretul lor fidel. În prietenia cu Iahontov existau momente de flux și reflux. Ea începuse la sfârșitul deceniului al treilea, însă atunci nu existau nici glume, nici versuri. În deceniul al patrulea, accesele de prietenie erau însoțite de vrafuri de glume în versuri, care deseori luau forma dialogului!

Lucram la ziarul ZKP (*Za komunisticeskoe prosveșcenie*[1]). M-a ademenit acolo Margulis: *Bătrânul Margulis, pe ascuns, mi-a convins soția Să se-angajeze pe cărarea bătătorită a unui ziar infam. S-aduci o astfel de ofensă pentru un câștig de nimic ! O să fac și eu un parastas pentru învățămlntul comunist al sufletului său.*.. Cele mai bune „margulete” s-au pierdut. Ele aveau un principiu: să înceapă întotdeauna cu „Bătrânul Margulis” și să obțină aprobarea „bătrânului” însuși. Iată încă o „marguletă” pe tema ZKP: *Ochii bătrânului Margulis mă obsedează, Mereu, în ei, citesc cu groază: ZKP*. Bătrânul Margulis a acceptat cu greu următoarea marguletă: *Un vis avut-am, de diavol trimis: Margulis lui Bubnov îi cosea un smoching, Dar brusc vedenia s-a modificat, în smochingul lui Bubnov Margulis era îmbrăcat*. În schimb îi plăcea cântecul despre cum el și Mandelștam merg pe bulevard și fluieră din Beethoven. Dar nu mi-l aduc aminte. Un anume Osipov - naiba să-l ia - a dat o interpretare idioată unei glume inofensive: *Bătrânul Margulis de la Narkompros*[2]*, Nu-i nici savant, nici geograf, Ci doar un călător faimos La izvoarele Tigrului și ale lui Efros*. „Tigru și

[1] Pentru un învdțământ comunist (rus.).
[2] Comisariatul Poporului pentru învățământ (rus.).

Efros” era, chipurile, parafrază la „Tigru și Eufrat”, dar în realitate era vorba de Abram Efros, mare afacerist, care binevoise să-i procure lui Margulis o traducere.

N-am notat aproape niciodată aceste glume în versuri. La Voronej, cineva mi-a dat o foaie de hârtie japoneză și am notat tot ce am izbutit să-mi aduc aminte. Această filă însă a dispărut la Rudakova. Câteva glume s-au păstrat în arhivă. Unele au fost notate de fratele meu, altele de Mandelștam, la Voronej. Nu știu câte parale face acest gen de pozne. Șklovski și Hardjiev îl disprețuiau, dar pe noi ne amuza. Unele dintre glume au fost incluse printre textele de bază. („Ce stradă este asta? E strada Mandelștam”, „Tineretul nostru sfânt” etc.)

Nu există casă unde să se poată pune o placă pe care să scrie că „aici a locuit Mandelștam”, nu există mormânt la care să pui o cruce, și, în această țară pe care noi o numim a noastră, de mult se fac eforturi să se calce în picioare tot ce a făcut Mandelștam. Așa a fost și așa va fi. Iată de ce e bine că el a izbutit să reboteze o stradă întreagă în cinstea sa: Iată de ce această stradă, mai degrabă macadam, Poartă numele lui Osip Mandelștam.

Margulis a murit în lagăr, aproape concomitent cu Mandelștam, Iahontov s-a aruncat pe fereastră, speriat că vin să-l aresteze. Oare cum puteam să trăim și să râdem, cu toate că știam întotdeauna ce sfârșit ne așteaptă?

În ajun

Locuiam pe Bulevardul Tverskoi și nu știu de ce a trebuit să mergem la miliție, probabil pentru viză. La noi, viza n-a fost niciodată desființată, dar în anii douăzeci procedura era destul de simplă și nu speria pe nimeni. La miliție era întotdeauna coadă. De plictiseală, am intrat în vorbă cu o muierușcă de la țară, de-o vârstă cu mine, care ținea în brațe o frumusețe de sugar. „De ce te-ai

măritat cu unul așa de bătrân? m-a întrebat ea, examinându-l pe Mandelștam. Te-au măritat cu forța? Eu una mi l-am ales singură...” Mandelștam avea treizeci și unu sau treizeci și doi de ani, iar bărbatul fetișcanei, un mucos desăvârșit, părea cu vreo cinci ani mai tânăr decât nevastă-sa. La țară, astfel de căsătorii nu sunt o raritate: bărbatul se duce după nevastă, și nevasta isteață îl târa la oraș să câștige bani. Și convorbitoarea mea era foarte isteață, pentru ea nu exista decât un singur drum: ori să fie, pe urmă, deschiaburită, ori să contribuie chiar ea la deschiaburirea vecinilor.

Această discuție stupidă mi s-a întipărit în memorie, pentru că simțeam cu acuitate că Mandelștam nu doar ca aspect fizic - el a arătat întotdeauna mai în vârstă decât anii pe care îi avea - dar prin întreaga lui ființă atinsese o maturitate timpurie, însă reală. După mine, ideile și reprezentările de bază, pe care se edifică personalitatea, la el se formaseră foarte devreme, înainte de douăzeci de ani. Acest lucru îl atestă primele lui articole, în special Despre interlocutor, pe care l-a scris la vârstă de douăzeci și unu de ani.

Îmi vine să râd când mă gândesc că Lurie îl numește „pruncul Domnului”, iar Nikita Struve[1] vorbește de „gânguritul divin” al scrisorilor. În acele puține scrisori care nu mi-au fost adresate mie, nu există nici un gângurit, iar cele al cărui destinatar eram eu și care din întâmplare îmi scăpaseră de sub control (le transcrisesem pentru Ahmatova, iar ea, fără să mă întrebe, le-a făcut să circule) sunt profund personale și atestă atitudinea lui față de mine, o fetiță foarte tânără și lipsită cu totul de maturitate și, pe deasupra, bolnavă. Pentru Mandelștam, eu am fost întotdeauna mai mică, fetița care trebuie consolată, ocrotită, ba chiar ținută de mână ca să nu facă prostii. Chiar și în scrisorile din Voronej, când amândoi înțelegeam perfect ce ne așteaptă, iar toanele mele din tinerețe dispăruseră de mult, uneori scapă câte o frază de disperare („Cine

[1] Editorul corespondenței Nadejdei Mandelștam cu Osip Mandelștam.

știe ce-o să mai fie", „Dacă o să mai trăim", „Nu mai cred în nimic de bine"), dar numaidecât se întrerupe, schimbă tonul și zice că noi suntem puternici și „e rușine să ne pierdem speranța..." Dacă flecărește cu mine în scrisori, o face ca eu să zâmbesc și să-mi înving deznădejdea, căreia era aproape imposibil să i te împotrivești. Dar trebuie să eliminăm cuvântul „aproape", să rămână pur și simplu „era imposibil".

Nikita Struve crede că Mandelștam nu înțelegea „reversul tragic al Bunei Vestiri", trăia visând la veacul de aur și era un fel de adept al hiliasmului[1]. Așa o fi? Hiliaștii cred în domnia armoniei pe pământ, în vreme ce Mandelștam își păstrează bucuria spirituală, având conștiința deplină a cursului tragic al istoriei și al propriului destin. În ajunul morții sale el se delectează cu „măreția câmpiilor" și în același timp se întreabă dacă pe ele „nu cumva se târăște acela care ne face să strigăm în somn: Iuda al popoarelor viitoare?" Forța lui Mandelștam rezidă în faptul că el era conștient de libertatea sa, că își acceptă liber soarta și este plin de recunoștință pentru tot ceea ce i s-a dat. Cerul, văzduhul, iarba, răsuflarea, iubirea - acestea sunt comorile de care dispune el. Mandelștam nu și-a propus niciodată vreun scop, nu s-a lăsat niciodată sedus de mirajul fericirii sau al succesului, însă el prețuia „aerul său vital" mai presus de bogăție și glorie, de elogiu și de mulțumirile oamenilor. Acestea nu sunt trăsături infantile: copilul nu cunoaște viața și este plin de dorințe. El depinde pe de-a-ntregul de cei care îl înconjoară și le cere să-i acorde atenție. Libertatea interioară este proprie numai omului cu adevărat matur.

Oamenii cu judecată vorbeau de superficialitatea lui Mandelștam, și eu la fel, pentru că înțelepciune de două parale aveam din belșug. Ei erau uimiți de dragostea lui de viață, și eu la fel, pentru că e greu să iubești această viață, mai cu seamă în

[1] Erezie medievală care prevestea venirea pe pământ a împărăției milenare a binelui înainte de sfârșitul lumii.

secolul nostru. Toți care au scris despre el l-au înfățișat ca pe un nătărău: râdea întruna, nu știa să câștige bani (despre asta a scris și Gheorghi Ivanov, dar a folosit un termen inexact: nu știa să facă rost de bani), într-un cuvânt - nu era un om serios. Secretele procurării banilor erau și înainte și sunt și astăzi foarte simple. Mandelștam le știa, dar nu voia să recurgă la ele. Și nici pe mine nu voia să mă vândă, chiar la un ziar.

Principala caracteristică a lui Mandelștam era că nu lupta să aibă un loc în viață, pentru că nu voia. El nu seducea oamenii: toți poeții și toți scriitorii erau „vânători de suflete”, mai cu seamă în deceniul al doilea. Pe deplin conștient, Mandelștam n-a fost capabil de așa ceva și trăia în orice condiții numai ca eu să nu ajung la disperare. Eu eram unica proprietate a lui Mandelștam și el a depus destule eforturi ca măcar puțintel, măcar un pic, să mă adapteze la el, să mă facă să asimilez măcar un strop din concepția lui despre lume. Am asimilat acest strop și astfel știu care erau sursele bucuriei concepției lui despre lume, care constituiau o enigmă pentru juisorii mărunți, care pariau când pe un cal, când pe altul și scrâșneau din dinți când aceștia nu ajungeau primii la potou.

Nici chiar Ahmatova nu-l înțelegea pe Mandelștam în totalitate. În cea mai bună perioadă din viața ei, era puternic marcată de ascetism și de patosul renunțării. Negăsind niciuna, nici alta la Mandelștam, era derutată pentru că toți oamenii, și mai ales ea, o femeie adevărată, sunt înclinați să judece prin analogie. Tot prin analogie a încercat să mă înțeleagă și pe mine și să înțeleagă relațiile mele cu Mandelștam, și de multe ori, dacă nu întotdeauna, a dat greș. Noi nu aveam pe nimeni mai apropiat decât Ahmatova, și dacă nici ea nu vedea principalele forțe modelatoare ale lui Mandelștam, de la alții nu puteam aștepta așa ceva. Eu cred că, o dată cu trecerea timpului, adevărata lui natură va fi descoperită. Căci el încă n-a fost citit: ediția în trei volume de-abia a apărut și nu e accesibilă multora. Pentru mine este o mare fericire. Eu nu mai speram să-l văd pe Mandelștam editat, că voi ține cărțile în mâini,

voi face însemnări pe margini, voi corecta erorile din text și mă voi bucura că opera vieții mele a fost încheiată: cărțile sunt pe masă, câte ceva a mai dispărut, dar principalul sa păstrat și există. Cine putea să spere la așa ceva?

Mandelștam dorea cu orice preț ca, devenind consoarta lui, să fiu părtașa destinului și a neliniștilor lui, foarte puternice nu la sfârșitul vieții, când totul era cât se poate de clar, ci în deceniul al treilea (înainte de *Cea de a patra proză*, scrisă în iarna lui 1929), pentru că viitorul era încă tulbure, și Mandelștam când nădăjduia, când își pierdea orice nădejde că oamenii se vor dumiri, se vor trezi, își vor orândui viața, vor pune capăt luptei fratricide și vărsării de sânge. Uneori, începea să se îndoiască de propria-i viziune: oare nu el este de vină că nu vede lucrurile așa cum le văd marile mase? Cel mai adesea însă el recunoștea. - ceea ce se vede în versuri - că numai valurile de sânge aduc tămăduirea și cineva „cu sângele lui va suda vertebrele celor două secole”... „în pragul zilelor noi”, el se simțea un „parazit” care tremură de frică și nu se poate împăca defel cu realitatea.

Eram într-atât de rupți de lume, încât nu ne dădeam seama cât de asemănătoare erau procesele care aveau loc în alte țări, chiar dacă în forme diferite. Forma pe care o luau la noi era atât de impresionantă, încât absorbea întreaga noastră atenție. Viața părea să se rânduiască, multora li se părea că pulsează din plin, dar în fiecare zi aflam câte ceva nou care băga spaima în noi și ucidea orice speranță de lecuire. Pesemne, viitorul arunca o umbră asupra acestei perioade - cea mai idilică din viața noastră: teroarea revoluționară luase sfârșit, pe străzi nu mai răsunau împușcături, tramvaiele mergeau, se deschiseseră magazinele și piețele. Se răspândise zvonul despre numeroasele arestări în rândul intelectualilor, însă pe la noi a trecut să-și ia rămas-bun Kuzmin-Karavaev, unul dintre membrii celui dintâi „Atelier” (îmi amintesc bine - el era), și ne-a povestit entuziasmat că toți arestații au fost

eliberați chiar a doua zi și vor fi expulzați peste hotare[1]. El era catolic și hotărâse să meargă la Roma, să sărute pantoful Papei. Unii n-au vrut să plece și au izbutit să se sustragă expulzării. În acest act nu era nimic brutal: ostracismul este măsura cea mai blândă împotriva eterodocșilor. Cei mai mulți afirmă că a avut loc o cotitură și epoca execuțiilor a luat sfârșit: câțiva sunt deportați în Solovki[2], dar tânărul stat, încă neconsolidat, trebuie să se apere, altfel din nou o să înceapă anarhia și dezordinea... „Renunțați la isprăvile voastre intelectuale...”

Ni se povestea că în Solovki deportații trăiau în prosperitate, se îndreptau, editau un ziar. Am văzut niște publicații prezentate de către un oaspete de onoare de la administrația centrală. Gazdele se mândreau cu un astfel de oaspete și răspândeau informațiile confidențiale, pe care el le comunica în timpul ceaiului. Când i-am povestit așa ceva, Mandelștam mi-a zis că n-a văzut încă un deportat care să se întoarcă din Solovki și, până n-o să vadă, el n-o să creadă zvonurile oficiale. Toată viață mea n-am văzut nici un om care să fi scăpat teafăr din Solovki. Oare cum se explică asta?

Deportările în Solovki se făceau fără zarvă, direct de la Lubianka. Cei care urmau să fie deportați erau sloboziți pentru o zi sau două să-și aranjeze treburile. Ei povesteau despre regimul din închisoarea preventivă, despre metodele de interogatoriu și despre procedeele tehnice folosite de anchetatori, care acumulau forțe pentru viitoarele treburi importante. Dând fuga pentru zece minute, ei se grăbeau să plece ca să-și pună la punct mulțimea de treburi care nu sufereau amânare. Mi-a rămas în amintire un om înalt, cu

[1] În 1922, la hotărârea guvernului, a fost expulzat din țară un grup numeros (peste două sute de oameni) de filosofi, teologi, profesori universitari, scriitori de seamă.
[2] Loc de detenție și exil aflat în complexul monastic din arhipelagul cu același nume (șase insule) dispuse la intrarea Mării Albe în golful Onega. Aci (Mânăstirea *Schimbarea la Față*) au fost trimiși deportați încă din sec. XVI. În perioada 1923-1939, în acest loc au funcționat un lagăr și o închisoare cu destinație specială (mai cu seamă pentru deținuții politici).

ochi albaștri, care îl cunoștea pe Mandelștam de la Sinani. Ironia soartei a făcut să nimerească în celulă cu un moșneag cu barba albă, cunoscut agent al Ohranei[1] (nu cumva era Dubrovin?). Acela stătea la închisoare chiar din primele zile ale revoluției din octombrie, cu regim celular. Îi aduceau câte un colocatar când în pușcărie era criză de „spațiu locativ”, și el se bucura că avea posibilitatea să discute. Făcea parte dintre condamnații la moarte și era folosit drept consultant. Își împărtășea bucuros experiența colaboratorilor de la CEKA: era fericit să slujească Rusia...

Când ne întorceam din Caucaz, am văzut pentru prima dată prin gări refugiații de pe Volga: mame istovite care țineau în brațe copii numai pielea și osul. Odată am văzut un copil care zăcuse de meningită: exact așa arătau și copiii de pe Volga. Ani de-a rândul m-a obsedat imaginea unei femei care murea de foame cu un copil viu sau a unei femei care de-abia se mai ținea pe picioare cu un copil muribund: foametea din ținutul Volgăi, foametea din Ucraina, foametea deschiaburirii și foametea războiului plus subnutriția dintotdeauna. Una dintre aceste femei mi-a lăsat o amintire de neșters. Era la Tașkent, foarte curând după război. Am plecat din strada Jukovski la Universitate. În drumul meu se afla o piață proiectată, urmând capriciul lui Kaufman, după modelul pieței l'Etoile din Paris. În părculețul din piață ședea pe pământ, rezemată de trunchiul unui arbore înalt, o rusoaică de la țară cu fața vânătă și umflată. Lângă ea se târa și râdea un copilaș pipernicit care avea în jur de un an sau ceva mai mult. Este greu să determini vârsta acestor copii, căci creșterea încetinește, și unul de trei ani arată de un an. Am observat că ochii mamei deveniseră sticloși. Era încă vie, dar își pierduse cunoștința sau își dădea duhul. Copilașul aduna pietricele cu mânuțele lui și râdea. Pe lângă ei treceau oameni bine hrăniți: localnicii se adaptaseră și duceau o viață suportabilă, iar veneticii se întorseseră la casele lor. Oamenii au strigat un milițian

[1] Și ohranka - poliția secretă din Rusia țaristă.

și au chemat o ambulanță. I-au dezlegat basmaua de pe cap și i-au găsit actele. Ea se angajase undeva la lucru, dar fie că fugise, fie că nu ajunsese la locul de muncă.

Uzbecii erau buni cu copiii: ei îi luau pe orfanii de război de toate naționalitățile și îi creșteau în case țărănești, laolaltă cu copiii de uzbeci, și cu toate că erau blonzi și cu ochi albaștri, deveneau și ei uzbeci. Pesemne că acest copil pipernicit a fost salvat, dar în țara epuizată de războiul civil, copiii din ținutul Volgăi mureau pe toate drumurile, dar cel mai adesea în izbele lor, culcați pe cuptor lângă mamele lor. Ei nu aveau unde se duce, și fiecare coajă de pâine era numărată.

Despre foametea din ținutul Volgăi circulau zvonuri confuze. Din mână în mână se răspândea epistola patriarhului Tihon, care se apucase să organizeze ajutorul pentru cei înfometați. Moscoviții zeflemiști râdeau și spuneau că statul cel nou n-are nevoie de ajutorul popilor. Undeva, pe străduța Bogoslovski, nu departe de casa noastră, se afla o bisericuță. Îmi amintesc că am văzut acolo o mulțime de oameni, ne-am oprit și am aflat că are loc „confiscarea”. Se făcea cu totul pe față - nu știu dacă se făcea pe de-a rândul la fel. Am intrat în biserică fără să ne oprească nimeni. Bătrânul preot, cu părul ciufulit, tremura și pe obrajii lui curgeau șiroaie de lacrimi, când agenții smulgeau învelișul de metal al icoanelor și le trânteau fără milă la pământ. Cei însărcinați cu această operațiune făceau o zgomotoasă propagandă antireligioasă, acompaniați de plânsul bătrânelor și de huiduielile mulțimii care se distra la vederea acestui spectacol neobișnuit. Cum se știe, biserica este suprastructură și ea era distrusă o dată cu vechea bază.

Noi repetăm întruna că o dată cu revoluția am descoperit pictura rusă veche, care înainte era ascunsă sub învelișuri grele, dar trecem sub tăcere felul cum a fost descoperită. Și nu vrem să ne aducem aminte că nenumărate icoane au fost distruse și prefăcute în așchii, că numeroase biserici din Moscova și din toată țara au fost dărâmate din temelie. Cel mai bine era ca biserica să fie

transformată în magazie - avea șanse să rămână în picioare. Odată, la Pskov, mă aflam lângă o bisericuță splendidă, aici ele sunt micuțe și extraordinar de bine proporționate. Un trecător cu figură de muncitor s-a oprit și m-a întrebat dacă am cunoștință că bisericile erau folosite drept celule de închisoare care erau înțesate cu deținuți când nu mai erau locuri în pușcăria veche, destul de încăpătoare. Această discuție a avut loc pe la începutul anilor șaizeci. Bărbatul ținea minte asta, curând însă totul va fi dat uitării. Martorii dispar unul câte unul. Metoda mea este anacronică, și îmi aduc aminte de bătrâna pe care am vizitat-o împreună cu Frida Vigdorova în căutare de materiale pentru publicația *Pagini din Tarussa*. Un pat de fier acoperit cu o zdreanță, un tavan prin care curgea ploaia, mucegai, hârburi, murdărie. Bună de gură, bătrâna era prezentată tuturor ziariștilor. Colhoznică activă, ea lucra fără preget oriunde o trimiteau. Pălăvrăgea fără oprire, dar Frida a întrebat-o brusc: „Da' icoane nu aveți?” „Eu nu cred în icoane, eu cred în Puterea Sovietică...”, a răspuns bătrâna. Ne aștepta mașina, astfel că am plecat cât am putut de repede, și Frida a spus: „Multe i-a dat puterea sovietică. Ai văzut cum trăiește?” Cred că bătrâna avea atunci vreo șaptezeci de ani, și după alți trei, dacă a mai trăit, a primit pensie. Milostivul Hrușciov a dat pensii mai întâi bătrânilor de la oraș, apoi celor de la țară. Credința bătrânei celei limbute s-a întrupat într-o pensie de treizeci de ruble, dar odinioară, pesemne că a huiduit și ea când a fost devastată biserica din satul ei. Era supărată pe Dumnezeu pentru că nu i-a umplut buzunarele cu galbeni.

Nu știu dacă preotul pe ai cărui obraji curgeau șiroaie de lacrimi a rămas în viață. Văzându-l, aveai impresia că dintr-o clipă în alta o să aibă un atac de inimă. Îmi aduc aminte de figura derutată a lui Mandelștam, când ne-am întors acasă, după ce văzuserăm cum se făcea „confiscarea”. Mi-a spus că nu era vorba de obiectele de valoare. S-a mai întâmplat să se dea jos clopotele și să toarne tunuri din ele. S-a mai întâmplat ca tot aurul bisericilor să fie donat

pentru salvarea țării. (Țin minte din copilărie: „Ne zălogim nevestele și copiii”.) Mi-a zis că biserica ar veni, într-adevăr, în sprijinul înfometaților, însă propunerea lui Tihon a fost refuzată, și autoritățile strigă în gura mare că oamenii bisericii nu au milă de înfometați și își ascund comorile. Cu o singură lovitură prindeau doi iepuri: puneau mâna pe aur și ponegreau Biserica. Mandelștam se îndoia că mijloacele obținute astfel vor ajunge la înfometați și nu vor fi cheltuite pentru „revoluția mondială”... Recent, în cea mai „progresistă” dintre reviste, au apărut memoriile unei femei care a văzut din alt punct de vedere „confiscarea” valorilor bisericești. Ea colinda regiunile lovite de foamete ca să împartă ajutoare. N-au izbutit să dea oamenilor să mănânce, dar le-au dat grăunțe de semănat, și ei, hrănindu-se cu ciorbă de lobodă și căzând din picioare de foame, au însămânțat totuși ogoarele. Această femeie era un discipol autentic al lui Lenin, și o durea inima de milă, dar nu i-a trecut prin cap să se întrebe de ce toate bogățiile bisericești acumulate de veacuri nu erau de ajuns ca să hrănească un ținut relativ mic și depopulat, însă, dacă s-ar fi gândit la asta, ar fi găsit că vinovați sunt slujitorii cei lacomi ai bisericii. Cine își amintește de mulțimile flămânde de la orașe și de țăranii care își dădeau duhul tăcuți pe soba rece și scorojită? În Rusia, oamenii mor în tăcere. Noi am intrat în biserică din întâmplare și am auzit strigătele și bocetele bătrânelor. Prin fața ochilor noștri se perindau frânturi disparate de imagini ale realității, care nu puteau să alcătuiască un tot. Tot ce ajungea la noi nu era decât hazard detaliu, clipe. Zvonurile contradictorii luminau viața din cele mai diverse poziții. Deceniul al treilea este considerat și astăzi perioada legalității și a prosperității generale. Era în floare teatrul lui Meierhold, asistam la începuturile cinematografului, Maiakovski făcea furori, „tovarășii de drum” prinseseră curaj și dădeau din aripi. Sunt învinuită adesea de subiectivism, fiindcă eu, în afară de anul 1937, îmi aduc aminte și evenimentele mai vechi, când se dădea lupta cu „elementele străine”: slujitori ai bisericii, masoni, idealiști, țărani, ingineri, oameni

de rând, cărora li se confiscau bunurile, colecționari de anecdote și intelectuali dubioși. Îmi amintesc mulțimile de cerșetori care au invadat orașele înainte și după deschiaburire. Priveam totul cu ochii lui Mandelștam, iată de ce puteam să văd ceea ce alții nu vedeau. Brik avea dreptate: Mandelștam era un „element străin”, nu frecventa saloanele soțiilor de demnitari și, astfel, nu a făcut cunoștință cu Agranov. În oraș totul fremăta și zumzăia ca în prag de sărbătoare, părea că în curând vom începe o viață nouă, adevărată, suntem în ajunul ei. Astfel s-a și întâmplat: oamenii au obținut ceea ce au vrut, la ceea ce au contribuit ei înșiși, cultivându-și orbirea, cruzimea și prostia.

Primele certuri

La Mandelștam nu găseai nici urmă de ascetism, însă dorințe - cu duiumul. L-a atras întotdeauna sudul, îi plăceau încăperile mari, luminoase, o sticlă de vin sec la masa de prânz, un costum bine croit, nu contrafacerile de fabrică, și mai ales o franzelă rumenită, obiectul poftelor noastre după foametea dintâi, cu care încă nu ne obișnuiserăm. Îi plăcea ordinea și punea la locul lor cu îndărătnicie lucrurile pe care eu le aruncam prin toată casa. Am observat la unii bărbați o pasiune schizofrenică pentru ordine, dar la Mandelștam era un comportament normal, eu însă eram o dezordonată. În schimb, praful îl ștergeam, chiar și pe dulap... începutul deceniului al treilea este perioada când ne mai adaptaserăm unul cu altul, ceea ce nu este un lucru ușor. Primul conflict serios a izbucnit când am scăpat și am fugit la aerodrom, unde, mulțumită unui amic, am urcat într-un aparat-școală și am aflat ce este acela un „luping”. M-am întors acasă plină de impresii, dar n-am avut prilejul să povestesc de plimbarea mea aeriană. În *Călătorie în Armenia* există câteva cuvinte despre lupinguri, dar eu n-am nici un amestec. Nu i-am povestit eu, ci Boris Lapin, care a zburat ca și mine datorită

aceluiași om. (Curând, acesta s-a prăbușit undeva deasupra munților Caucaz.) Omul acesta era un tip ciudat, cu relații extraordinare, și Mandelștam era indignat că eu îl primeam în casă. Eu îi primeam pe toți, căci nu mă pricepeam la oameni, cum nu înțelegeam nimic nici referitor la vremurile în care trăiam.

Lupingurile, despre care astăzi nu se mai vorbește nimic, erau atunci o noutate la modă și eu nu eram capabilă să rezist tentațiilor modei. Mandelștam nu pricepea în ruptul capului de unde îmi veneau dorințele pe care el nu le avea. El voia să-l aștept întotdeauna doar pe el, și numai pe el, precum logodnica lui Alexis: „Și eu credeam că o să te întorci și o să mă mângâi puțin.” El mă găsea lipsită de acel „farmec sobru al femeilor măritate”, cum sa exprimat mai târziu despre țărăncile armene. Dar eu nu mă deosebeam defel nici prin blândețe, nici prin răbdare, și clipă de clipă ne ciocneam cap în cap, ne certam cu înverșunare, ca toate perechile tinere, dar numaidecât ne și împăcăm. Mă prindea întotdeauna cu abilitate când încercam să evadez, nu pentru totdeauna, ci așa, puțin, și căuta să-mi vâre în cap că vremea nebuniilor și a distracțiilor a luat sfârșit. Eu nu-l credeam: pretutindeni, femeile-copii încercau să scape de-acasă și să se distreze, în vreme ce bărbații - copii făceau scandal până când își găseau și ei vreo distracție. Nu înțelegeam ce diferență era între un soț și un amant ocazional, și drept să spun nu înțeleg nici acum. Știu numai că Mandelștam avea o esență solidă, un fundament profund, pe care nu le aveau oamenii din generația sa și nici cei din generațiile viitoare. El avea ceea ce se cheamă noțiunea de „soție” și aceasta, afirma el, trebuie să fie unică. Generația mea, care a distrus cu mâinile proprii căsătoria, ceea ce eu și astăzi consider că este realizarea noastră, nu recunoștea jurămintele de fidelitate, Eram gata în orice moment să rupem căsătoria, care nu era pentru noi decât o relație prelungită întâmplător și nu ezitam să divorțăm, mai bine zis să rupem această legătură, fiindcă de fapt nu era vorba de o căsătorie adevărată. Este uimitor că din aceste relații declarat

precare apăreau în mod curent legături mult mai durabile decât căsătoriile respectabile bazate pe minciună și fățărnicie ale generațiilor precedente. Noi cădeam de acord să trăim împreună fără să ne gândim la viitor, iar mai târziu se dovedea că nu mai voiam și nici nu mai puteam să ne despărțim. Era și mai bine că, săraci lipiți pământului, noi nu cunoșteam probleme financiare și ele nu aveau nici un rol în coliziunile noastre amoroase. Orice tânăr ar fi în stare să procure o franzeluță pentru prietena lui.

Astfel s-a întâmplat și cu noi, cu mine și cu Mandelștam. La Kiev, cum am mai spus, ne-am „combinat” chiar din prima zi, și fără să reflectăm, și eu repetam cu îndărătnicie că ne sunt de ajuns și două săptămâni, numai să nu fie cu „emoții”... Când Mandelștam m-a adus la Moscova, înainte de a pleca în Georgia, m-am supărat cumplit pe Alexandra Ekster, care i-a spus lui Tairov: „O mai țineți minte pe eleva mea? S-a măritat cu Mandelștam”. Am considerat asta drept calomnie și amestec în viața mea personală; cine ce treabă are cu cine trăiesc eu?! Treptat m-am convins că, oricum aș suci-o, tot o să fiu considerată soția lui Mandelștam și, încet-încet m-am obișnuit cu această idee. Mandelștam râdea de prostia mea, mă dojenea pentru nihilismul meu și, încet dar ferm, instituia controlul asupra mea.

Mandelștam, în pofida fermității principiilor, era și el omul generației sale, și în capul lui s-a adunat destulă sminteală într-o îmbinare bizară cu principiile lui. Îl indigna disponibilitatea mea pentru despărțire, iar eu mă revoltam contra spiritului petersburghez care mirosea a filfizoni și boemă în genul celei de la cafeneaua *Brodiaceaia sobaka*. Avea o foarte mare influență asupra mea, mă forma pentru el, însă și eu l-am obligat să se schimbe prin intoleranța mea și disponibilitatea de a ne despărți în orice moment.

Într-o zi, Mandelștam mi-a cerut să-i vorbesc cu „tu”. În primii ani, cum făceau mai toate contemporanele mele, îi vorbeam cu „dumneata”. Firește, cu timpul, aș fi început să-l tutuiesc fără să-mi dau seama, dar Mandelștam era nerăbdător și mi-a adus la

cunoștință asta potrivit regulilor însușite la *Brodiaceaia sobaka*: „Fetițe pe care eu le tutuiesc, iar ele îmi vorbesc cu „dumneavoastră„ există câte vrei, însă tu ești „tu - ul meu”. Acum mă gândesc că „tu-ul meu” n-ar fi apărut fără Florenski, pe care încă nu-mi găsisem timp să-l citesc, însă atunci toată atenția mea era îndreptată asupra preliminariilor în stil *Brodiaceaia sobaka*. I-am răspuns că îmi convine perfect rolul de fetiță căreia i se adresează cu „tu” și răspunde cu „dumneavoastră”, și dacă are nevoie de alta - nici pomeneală de vreuna - să plece, altfel o să plec eu la alt băiat... Mandelștam a fost sincer mirat: toți prietenii lui din Petersburg aveau „fetițe”, ceea ce nu împiedica deloc existența unor soții încântătoare. El mai știa și că doamne aparent respectabile, neînduplecate, „dădeau drumul în camera lor unor derbedei, găsind că nu-i nimic rău în asta”. Dar nu dorea așa ceva pentru el și nu mă scăpa din ochi. Căuta să mă convingă cu orice preț că toată literatura universală nu se ocupă decât de infidelitatea femeilor, fără să acorde nici cea mai mică importanță infidelității bărbaților. Eu am tradus asta în limbajul înțelepciunii populare: bărbatul duce din casă, femeia aduce în casă, dar întrucât noi nu aveam casă, i-am făgăduit că, la nevoie, „o duc și eu în altă casă”.

Certurile izbucneau fără motiv, din senin, a trebuit să treacă destulă vreme până ce ne-am convins, din experiență, că trădarea, fie ea a bărbatului, fie a femeii, nu este o fericire, un zbor zglobiu de fluture, ci o adevărată nenorocire. Dar Mandelștam și-a dorit toată viața să-i fac o scenă, să mă lupt pentru el, să fac scandal, să țip. Potrivit legilor nescrise ale generației mele, nu se cădea să facem așa ceva, și singura dată când am spart o farfurie și am rostit formula sacramentală: „ori eu, ori ea”, el a exclamat cu entuziasm: „în sfârșit, ai devenit femeie adevărată!” Dar aceasta s-a întâmplat mai târziu și, în general, aceste probleme au trecut pe alături de viața noastră, fără să joace vreun rol, au fost clipe de rătăcire întâmplătoare atât din partea mea, cât și din partea lui. Fără rânduielile de la *Brodiaceaia sobaka*, ele nici n-ar fi existat. În

aceste chestiuni importante sunt moda, obiceiurile, starea de spirit generală, dar noi, în pofida modei, probabil ne temeam că o să ne pierdem unul pe altul și tocmai de aceea nu îndrăzneam să ne prindem în hora fluturilor zvăpăiați. Astăzi, toate concepțiile mele sunt învechite: prețul femeii a scăzut, ea se căznește cu disperare să-și clădească un cămin, agățându-se cu forța de un soț capricios și îndărătnic. În alte cazuri, ea se afirmă cu înverșunare ca să-și ridice prețul și se plânge soțului indiferent că bărbații se țin scai de ea și pe stradă, și la serviciu. Cel mai dezgustător este să vezi felul cum ele se oferă sau încearcă disperate să-i atragă pe bieții masculi: prin lingușeală, amenințări cu sinuciderea și mii de alte trucuri ieftine. Aceasta începuse încă din timpul tinereților mele, iar în prezent a ajuns la o răspândire fără precedent. Am auzit de un bătrân care și-a părăsit femeia după ce a trăit cu ea vreo patruzeci de ani. A lăsat un bilet în care spunea că întregul trecut n-a fost decât o eroare. Eu sunt pentru divorțul la tinerețe, ca să nu mai fie erori de lungă durată. Pentru generația mea, însă, părea cumplit de perimat cultul „femeii", al trăirilor sufletești provocate de o întâlnire întâmplătoare, „privirea dintâi a prietenului"[1] și acele semi-relații cultivate de femeile cu zece ani mai în vârstă decât mine, cu o familie fondată pe minciună reciprocă și pe celebra „singurătate în doi"[2], aflată pe cale de a se alege praful. Cinstit vorbind, eu nu cred în dragostea fără sex și de câteva ori am șocat-o pe Ahmatova, întrebând-o direct: „Da' nu ți-a propus să te culci cu el?" Exista încă un criteriu care stârnea indignarea generală: „Câți bani a cheltuit cu tine?" Acest lucru le indigna și pe fostele „doamne", căzute în mizerie și pe domnișoarele energice din noile generații. Înseamnă că nimeream drept la țintă...

Pentru mine și Mandelștam treburile stăteau altfel. În zilele izolării, la început voluntare, apoi forțate, care continuă și astăzi,

[1] Versuri dintr-o poezie de Anna Ahmatova: *Da, eu iubeam acele întâlniri nocturne*
[2] Versuri dintr-o poezie de Anna Ahmatova: *Beau pentru casa ruinată.*

omul își caută perechea căreia să-i spună „tu”, și Mandelștam, cu îndărătnicie, a făcut din mine. - o copilă întâlnită din întâmplare - o soție. Rolul de „soție” nu mi se potrivea, însă nici vremurile nu favorizau procesul de modelare a soțiilor. Soția are sens când există o casă, o viață cotidiană statornică, dar noi nu beneficiam de așa ceva și, poate, n-o să beneficiem niciodată. Noi toți trăiam și trăim încă pe un vulcan. Soția organizează căminul și viața de zi cu zi, ea are drepturi și îndatoriri, pe lângă dragoste și pasiuni. În zilele noastre, o prietenă este mai convenabilă decât o soție. Prietena împărtășește soarta prietenului său, dar nu are nici un drept. Eu nu aveam nevoie de nici un drept: în dragoste, cu „dreptul” nu ajungi prea departe. Și de un cămin nici nu putea fi vorba: pământul se clătina permanent sub picioarele noastre. Iată de ce refuzam cu înverșunare rolul desuet și absurd de soție și, în loc de asta, am devenit o prietenă, veselă și lipsită de drepturi. Cred că Mandelștam n-a avut decât de câștigat, căci prietena este exact acel „tu al meu”.

Cât despre antagoniștii noștri, care îi ucideau pe cei apropiați nouă, ei consolidau familia și își onorau soțiile cu titlul de „consoartă”. Ei credeau că se țin bine pe picioare, dar, de fapt, piereau cu tot atâta ușurință ca și noi, laolaltă cu consoartele lor. M-am întrebat mereu ce gândește o femeie care trăiește cu un ucigaș. Pesemne nu gândește nimic, ci doar se înduioșează că soțul ei este un familist excelent.

Am avut prilejul să mă confrunt cu ideile despre căsătorie, în vigoare în deceniul al treilea, dar sub un aspect întrucâtva diferit. La Moscova, și-au făcut apariția, unul după altul, într-o vizită precipitată, Gheorghi Ivanov și Hodasevici. Amândoi își pregăteau plecarea în străinătate. La începutul erei noastre, la noi, ca și la fasciști, oamenii puteau să plece în străinătate fără probleme. Pe urmă am devenit cu toții purtători ai secretului de stat, întrucât știam că la noi se face cu totul altceva decât scriu ziarele. Atunci, toți am fost legați de pământ și orice conversație cu un străin era considerată drept spionaj. De la noi aveau voie peste hotare foarte

puțini aleși, bob cu bob, și tot numai aleși puteau să ne viziteze, de genul lui Aragon și al soției lui. Edificându-și cariera pe dragostea față de noi, ei desfășurau în țara lor o propagandă excelentă. Se zice că în prezent Aragon s-a supărat pe canibali și semnează tot felul de proteste. De ce o fi uitat că s-a hrănit la masa canibalilor? Măcar să nu simuleze că n-a bănuit nimic. El știa totul și a auzit în casele apropiaților săi destule discuții canibalice... Doar cei care nu voiau să știe - nu știau, dar asta nu-i o justificare.

Mi se pare că la începutul erei noi, cârmuitorii noștri credeau încă în dreptatea lor, iată de ce îi lăsau cu atâta ușurință să plece pe cei care doreau. Cel dintâi a venit Gheorghi Ivanov. Și-a lăsat geamantănașul la noi și a plecat să-și rezolve treburile. S-a întors către seară și a plecat numaidecât la gară. Mi s-a părut că semăna cu un comediant mediocru sau cu un frizer și m-am întrebat mirată de ce acmeiștii s-or fi încurcat cu unii ca el. De data asta, Mandelștam nu mai putea da vina pe Gumiliov, precum în cazul cu Gorodețki. Din explicațiile lui confuze, am înțeles că prețuia la Ivanov dragostea pentru gluma în versuri și, în general, pentru versuri. În memoriile Irinei Odoevțeva, am citit că eu eram îmbrăcată în costumul lui Mandelștam și i-am oferit musafirului o cină excelentă. Nu știu care dintre ei minte, dar cred că Ivanov m-a găsit în pijama. Aveam o pijama albastră cu dungi albe. Petersburghezii încă nu știau ce-i pijamaua, și m-au întrebat de câteva ori: „Asta se poartă acum la Moscova?” Aceștia doi, Ivanov și Odoevțeva, sunt niște mincinoși dezgustători. Ce minciună abjectă este povestirea despre ultima întâlnire cu Gumiliov sau cea despre confidențele lui Andrei Belîi, care a întâlnit-o pe Odoevțeva în Grădina de Vară[1]. Dar Occidentul înghite orice.

Hodasevici a rămas la Moscova vreo câteva zile și a trecut pe la noi de două-trei ori. La Uniunea Poeților i s-a organizat o serată la care a participat o mulțime imensă pentru vremea aceea. Era iubit și

[1] Parc din Petersburg în care se află Palatul de Vară al lui Petru cel Mare.

este iubit și astăzi. Tineretul contemporan cunoaște și versurile, și proza caustică a lui Hodasevici, dar el n-a răzbit în Samizdat, în schimb cărțile lui se vând foarte scump. Descumpănirea și durerea acestui poet înduioșau multă lume, dar poezia lui nu oferă nici o rază de lumină. El este plin de amărăciune pentru că a trăit negând și refuzând viața. Fiindcă numai tragismul autentic, fondat pe înțelegerea naturii răului, poate produce catharsis.

Hodasevici era vesel și vorbăreț. Perspectiva plecării îl bucura. Ne-a povestit că pleacă în străinătate cu Berberova, și ne-a implorat să nu spunem la nimeni ca să nu audă soția lui, Anna Ivanovna Hodasevici, sora lui Ciulkov: „Altfel, o să facă un tărăboi!” În spaima lui Hodasevici întrezăream ceva fals, prefăcut. M-a surprins faptul că își ia tălpășița pe furiș de femeia cu care a trăit anii cei mai grei și pe care o numea soție. Mandelștam a făcut și el o grimasă, dar nu-i stătea în obicei să judece un poet: pesemne că așa trebuie. Mi-a spus că Hodasevici este un om bolnav și Anna Ivanovna îl îngrijea ca pe un copil. O duceau greu și, după spusele lui Mandelștam, fără soție, Hodasevici n-ar fi rezistat. Ea făcea rost de rații, le aducea acasă, spărgea lemne, aprindea focul în sobă, spăla rufe, gătea, îl îmbăia pe Vladek cel bolnav... Nu-l lăsa în nici un chip să facă eforturi. Curând am făcut cunoștință. Ciripea ca o păsărică, îi părea rău de Vladek, îmi explica relațiile dintre ei („Vladek e atât de bolnav, că totul îi face rău”). Era necăjită că el a ținut în secret plecarea și arăta tuturor versurile noi, primite din străinătate. N-a spus nici un cuvânt urât despre Vladek și asigura pe toată lumea că nu-l iubea decât pe el. Într-un moment dificil al vieții mele, ea a căutat să mă convingă să-l părăsesc pe Mandelștam, iar el, aflând, s-a înfuriat cumplit și nu mi-a mai dat voie s-o vizitez. Ea se temea că „el o să te părăsească cum m-a părăsit Vladek pe mine.” Ea avea un cap de adolescent italian și eternele nenorociri cu cei pe care îi iubea. Pasternak a încercat să-l salveze pe un băiat, unul dintre ultimele ei amoruri, dar n-a izbutit, și Anna Ivanovna a vărsat multe lacrimi. Odată, mult mai târziu, am întâlnit-o în tramvai, și ea

mi-a arătat un caiețel cu versurile lui Hodasevici. Sărmana ființă ușuratică și extrem de devotată!

Hodasevici și Gheorghi Ivanov, fără să se înțeleagă între ei, i-au spus lui Mandelștam că eu sunt pentru el o soție cu totul nepotrivită: eram prea tânără și neajutorată. Cred că și ei îl socoteau pe Mandelștam „pruncul Domnului”, care are nevoie de ocrotire. În tinerețe, Mandelștam a auzit multe despre amicii lui gen „filfizon” care își căutau neveste bogate. După ruinarea generală a apărut un nou ideal: femeia energică în stare să pună ordine în afacerile soțului neajutorat.

Mandelștam, fără să-și dea seama, mi-a împărtășit părerea amicilor lui mai versați. Eu doar am exclamat stupefiată de neconcordanța celor două dorințe: „tu-ul meu” și soția-tutore plină de energie. Din fericire, în perioada aceea remarcasem că Mandelștam nu putea să sufere femeile energice și cu voință de fier. Dacă aș fi fost așa, ar fi fugit de la mine cu orice fetiță lipsită de apărare. Prin structura sa psihică, precum și prin însușirile sale fiziologice, el făcea parte din categoria celor care nu suportă să fie tutelați și consideră că femeia este o ființă inferioară și are nevoie să fie ocrotită: privire speriată, sensibilă ca o mimoză, lăudăroasă și mincinoasă, și, de ce nu, chiar neroadă. Femeia trebuie neapărat dusă de la casa ei, idealul - să fie răpită. Ea trebuie să fie mult mai tânără și să depindă întru totul de bărbat. În prima tinerețe, el încă nu era pe deplin conștient de gusturile sale și se lăsase pradă cultului „frumoaselor” susținut cu frenezie de Ahmatova. Probabil că adevăratele frumuseți izbutiseră să-și ia tălpășița și ce vedeam eu nu erau decât resturile, cele refuzate, care erau în ultimul hal de ridicole. Îmi amintesc de una care o vizita pe Ahmatova la Tașkent. Rămânea deseori să doarmă la noi - îi era frică să meargă noaptea prin oraș. Dezbrăcându-se, ea își mângâia picioarele galbene ca pergamentul și zicea: „Ah, corpul meu!” Ea și Ahmatova își aminteau trecutul și o lăudau pe fiica frumoasei de pergament, o fată drăguță și modestă, pe care capriciul mamei sale a obligat-o să

poarte un nume din Grecia antică - vestigiul unui cult vechi transferat asupra noii generații. Mandelștam a renunțat la „frumuseți” încă din *Marca egipteană*, și, cu anii, principalele lui trăsături de caracter au început să se manifeste din ce în ce mai pronunțat. Punea capăt numaidecât oricărei încercări din partea mea de a face vreo mișcare, de a căuta să lucrez și cu atât mai mult de a câștiga bani. Cea mai mică manifestare de independență îl scotea din sărite, și ar fi dat mult să mă facă mai puțin ironică și mai puțin îndărătnică. El însă mă ironiza și mă tachina atât de strașnic, încât doar eu eram în stare să suport, fiind antrenată de cei doi frați mai mari ai mei după regulile școlii superioare de echitație...

În timpul exilului din Voronej, când eram nevoită să fac ceva pentru Mandelștam, el se simțea cumplit de apăsat. I se părea insuportabil să depindă de soție într-o măsură oricât de mică. Astfel s-a făcut că am rămas lângă el tot timpul cât am trăit împreună și nu regret câtuși de puțin. Chiar și acum, dacă ar mai trăi, aș sta cuminte lângă el fără să mă amestec în discuție. Nu mi-aș dori nimic altceva. Toată activitatea mea a fost o activitate forțată, altfel m-aș fi înecat în prima băltoacă cu acel teanc de hârtii pe care m-am angajat să le păstrez. Despre teoria judicioasă a lui Gheorghi Ivanov și a lui Hodasevici privitoare la femeile practice și energice i-am povestit, de față cu Mandelștam, Susannei Mar (Ciulhușian), o „nicevocika”[1] poznașă, cu un splendid profil clasic și cu picioarele puțin cam scurte, cum le au, în general, armencele. Susannei nu-i tăcea gura o clipă, îndruga fără oprire verzi și uscate, dar în mod misterios, pălăvrăgeala ei nu distrugea, ci, dimpotrivă, consolida legăturile umane. Mă lua în râs că Osip mă ținea închisă și nu-mi dădea voie să merg nicăieri, dar tot ea - nu știu prin ce mijloace - convingea pe toată lumea să nu se îndărătnicească și să-i asculte pe cei mari. Ascultând povestea despre „Jorjik” [Gheorghi Ivanov],

[1] Nicevociki - grupare literară din deceniul al treilea.

ea a izbucnit în râs și a fredonat un cântec care ne-a înveselit pe amândoi: *Cât de fericit trăiește, Bărbatul care iubește O lăptăreasă frumoasă: Bea lăptic mereu la masă Și-o trage pe lăptăreasă*. îndată ce soția energică s-a transformat în lăptăreasă, fantasma de la *Brodiaceaia sobaka* a dispărut, iar de șiretul „Jorjik” ne-am adus aminte numai după ce a început să-și vândă memoriile despre prietenii săi, care stăteau cu călușul în gură și nu puteau să-i răspundă nici măcar cu o înjurătură.

Susanna se măritase cu unul dintre cei mai săraci bărbați, Ivan Alexandrovici Axionov, un om inteligent și cu limbă veninoasă, excelent cunoscător al cubismului și al lui Shakespeare. Ea nu l-a supărat niciodată cu nimic, și ei trăiau într-o cameră cu tavanul proptit cu bârne, să nu se prăbușească peste ei. Sclipitoarea și guraliva Susanna era una dintre puținele femei deloc interesate de bunăstare ori să-și înjghebeze un cămin prosper. Multă vreme n-am mai știut nimic de ea, dar, odată, ne-am întâlnit pe neașteptate, în perioada peregrinărilor noastre prin Moscova în anul 1937. S-a uitat la mine și a exclamat: „Nadka de-abia se mai ține pe picioare... N-ai ce-i face, Antigonele nu au zile de repaus.”

Am pizmuit-o întotdeauna pe Antigona. Nu pe cea care a fost călăuza tatălui orb, ci pe aceea de mai târziu, care și-a dat viața pentru dreptul de a-și înmormânta fratele. Dreptul de a aduce morților ultimul omagiu, dreptul de a-ți lua rămas-bun de la ei și de a-i înmormânta este una dintre datinile fundamentale comune tuturor semințiilor și tuturor popoarelor. Pentru acest drept a luptat blânda Antigona și, pentru a-l apăra, s-a răzvrătit împotriva cârmuitorului cel rău al țărișoarei sale. E bine să trăiești într-o țară mică, unde poți să-ți revendici un drept în gura mare și să furi un trup de care este interzis să te atingi, în loc să rătăcești ca Pușkin, iar pe urmă ca noi doi și Ahmatova prin Insula Golodai și crângurile stranii din împrejurimile Petersburgului, unde gura lumii ne-a trimis în căutarea mormântului în care zăcea poetul împușcat.

În statele puternice ale secolului XX, preamărite de unii poeți și

de numeroși tribuni ca fiind unica speranță a umanității, suveranii și monarhii se aflau la o înălțime atât de amețitoare și într-o izolare atât de orbitoare, încât nici o voce omenească nu ajungea la urechile lor. Milioane de Antigone nerealizate se ascundeau prin unghere, completau chestionare, se duceau la serviciu și nu îndrăzneau nici măcar să-și jelească morții, darmite să-i înmormânteze. O femeie înlăcrimată și-ar fi pierdut serviciul și ar fi crăpat de foame. Este mult mai dificil să mori de foame încet-încet decât împușcat. Nici cu serviciu nu o duceam mai bine, dar fără el îl las pe Aragon să ne spună cum trăiam.

Eu respect statistica și aș fi vrut să știu câte femei nu și-au înmormântat părinții, frații și soții. Văduvele de război primeau înștiințări de înmormântare, iar cele ai căror soți au murit în lagăre sau în pușcării - dar cu condiția să nu fi fost arestați înainte de 1937 - s-au ales cu reabilitări postmortem, cu data morții pusă la întâmplare. În marea majoritate a cazurilor, datele indicate coincid cu anii războiului, dar nici pe departe pentru că ar fi murit în timpul războiului. Aceasta este mai degrabă o încercare de a contopi două feluri de moarte în masă: în lagăre și închisori și în război. Cineva a vrut să încurce calculele statistice care nu se vor face niciodată. Și nimeni nu va afla locul unde au fost înmormântați cei dragi lor. Gropile în care erau aruncați oamenii cu o plăcuță de tinichea legată de picior erau inaccesibile. Poate, vreodată, se vor face săpături în „zonele” lagărelor ca să ardă osemintele ori să le arunce în ocean. Pentru a disimula trecutul vor fi chemați vechii „activiști” sau fiii lor devotați care vor primi, pentru serviciul lor, o sumă considerabilă. Dar trecutul nu poate fi ascuns chiar dacă nu există statistică. Fiecare om exterminat o să-și spună cuvântul.

Eu, văduva care nu și-a îngropat soțul, aduc un ultim omagiu mortului cu număr matricol la picior, gândindu-mă la el și jelindu-l, dar fără lacrimi, pentru că noi aparținem unei generații care nu știe ce sunt lacrimile. Mă aștept în orice clipă că vor veni să-mi confiște însemnările. De bunăvoie - n-o să le dau. Nu le vor putea lua decât

o dată cu mine. Dacă se va întâmpla așa ceva, voi înceta s-o mai pizmuiesc pe Antigona.

Întâlnirea de la editură

Metoda noncronologică este bună pentru că îmi permite acum, după ce mi-am amintit de Susanna Mar, să povestesc despre ultima noastră întâlnire, care a avut loc înainte de Congresul al XX-lea, când conducătorii aflați pe treptele cele mai înalte erau la curent cu raportul ce urma să fie prezentat și pe toți îi apucase amețeala: pe unii de bucurie, pe alții de frică... începuseră, în surdină, reabilitările, și eu, la insistențele Ahmatovei, m-am dus la Surkov. O să povestesc mai târziu despre convorbirile cu Surkov și cum s-au terminat ele. Acum o să reproduc doar scena care a avut loc în anticamera a lui Kotov, directorul Goslitizdat-ului[1], la care mă trimisese Surkov.

Venisem la Kotov ca să-i cer de lucru. Ani de-a rândul nu mi s-a permis să-mi susțin disertația[2], ceea ce mi-ar fi adus câțiva bănuți în plus în schimbul muncii de rob cu care eram copleșită prin institute pentru faptul că mi se îngăduia, mie, soția suspectă a unui soț suspect, să lucrez în rând cu oamenii sovietici adevărați. Jirmunski a aranjat să-mi susțin teza la Institutul de Lingvistică, unde era director V. V. Vinogradov. Acesta doar a strâmbat din nas și a stat deoparte, dar disertația a întâmpinat o opoziție înverșunată din partea a două cucoane - candidate în științe, Ahmanova și Liubarskaia, care promovau cu multă energie politica antisemită de la sfârșitul anilor patruzeci și începutul anilor cincizeci. Despre ele a zis Jirmunski: „Ele scriu, scriu întruna.” În prezent, pesemne lucrează la aceeași instituție unde, altădată, scriau rapoarte,

[1] Editura de Stat pentru Literatură (rus.).
[2] (în sistemul de învățământ sovietic) Lucrare științifică susținută în public de către cei înscriși la aspirantură (aspiranți) pentru dobândirea titlului științific de candidat în științe.

îmbinând această activitate cu cea de cercetare științifică. Ahmanova spunea că nu pot fi admisă să-mi susțin teza pentru că am fost „măritată cu un aventurier”. Jirmunski era sprijinit de o masă întreagă de doctori în științe (Steblin-Kamenski, Admoni și alții) și de academicianul Șișmariov, însă Ahmanova și Liubarskaia aveau incomparabil mai multă greutate și ieșeau victorioase în toate etapele. Neavând titlu științific, munceam pe nimica toată și, una-două, îmi pierdeam serviciul în numele vigilenței, astfel încât am acceptat propunerea să fac o traducere. Surkov a vorbit la telefon cu Kotov în prezența mea. Acesta s-a arătat bucuros și a fixat data când să mă duc la el.

Venirea mea a fost anunțată lui Kotov. El a ieșit numaidecât din biroul său zâmbind. Eu nu eram obișnuită cu zâmbetele, cei mai mulți mă priveau ca pe un șarpe sau ca pe un paria, pentru că eram efectiv un paria și încă de un astfel de soi de care nici în India nu se auzise. M-a rugat să aștept până se termină ședința. Acum, mi-a spus el, se discută editarea operelor complete ale lui Dostoievski. Kotov a rostit aceste cuvinte triumfător. Am rămas cu gura căscată: dacă am ajuns să discutăm de editarea operelor complete ale lui Dostoievski, înseamnă că, într-adevăr, intraserăm într-o eră nouă. Nu voi socoti câți ani a fost interzis. A făcut excepție doar *Crimă și pedeapsă*, în timp ce *Demonii* stârneau scrâșnete din dinți. Îmi răsună și acum în urechi cuvintele lui Dostoievski prin care se plângea soției într-o scrisoare din ajunul discursului despre Pușkin: „Au venit să mă călăuzească...” Tineri cu vederi înaintate veniseră să-l îndrume pe Dostoievski pe drumul adevărului, dar el n-a înțeles, drept care a plătit până în ziua când eu am venit la Kotov.

Mi-a plăcut Kotov: el nu-și ascundea bucuria că au venit vremuri noi ale căror indicii erau și ședința din biroul lui și venirea mea. Am auzit că au încercat să-l dea jos, implicându-l în afacerea Alexandrov, care a făcut mare vâlvă, când un grup de mari funcționari a fost acuzat că practică desfrâul și vizitează localuri rău famate. Aceștia erau filosofi și oameni de cultură de rang înalt. În

presă n-a ajuns mare lucru sau chiar nimic, dar zvonurile circulau sub formă de șușoteli batjocoritoare. Sunt sigură că asta era o intrigă de curte. Locurile de plăceri erau catalogate, și clienții erau primiți după rang: nu se admitea nici egalitarismul, nici anonimatul. O astfel de afacere n-ar fi fost lăsată să meargă de la sine.

Pe la mijlocul deceniului al patrulea, un prieten mi-a povestit cum Fadeev l-a dus „acolo”. Șoferul, prietenul și iscoada șefului, îndată ce a auzit ordinul „acolo”, i-a dus la o dacea[1] confortabilă, împrejmuită cu gard înalt și înzestrată cu toate cele trebuincioase. De fapt, repetând cuvintele altora riști să calomniezi fără să vrei niște lucrători cinstiți: căci este de-a dreptul de neconceput ca filosofii unei epoci mărețe să mai aibă instincte ca toți oamenii.

Încet-încet, anticamera lui Kotov s-a umplut de lume. Nu mai erau scaune libere. Eu stăteam la dreapta de la intrare, lângă perete. Am chibzuit îndelung cum să-mi ascund găurile din haine ca să merg în audiență la o editură din Moscova, în final, m-am trezit că aveam pe cap ceva care aducea a pălărie și un șal de lână în jurul gâtului și încercam un puternic sentiment de indecență. Sărăcia dichisită este ridicolă. Când ai trecut bine de cincizeci de ani, e timpul să-ți pui o fustă și o bluză tricotată, dar nu puteam să-mi permit un asemenea lux din salariul meu.

La Cita[2], unde lucrasem doi ani înainte de asta, erau cozi la pâine, săpunul era adus de la Moscova, iar la piață se vindea carne de cal și de cămilă. La cantină, care se afla în subsolul institutului, puteam să procur pe furiș, ca să nu fie jigniți studenții, un pachețel de zahăr în schimbul a cincizeci de bonuri pentru o sută de pahare cu ceai. Banii se duceau pe mâncare și pe călătoriile la Moscova. Problema hainelor nu se punea, articolele de îmbrăcăminte se vindeau la negru cu prețuri exorbitante. Câțiva ani mai târziu am primit aprobarea să-mi susțin disertația și am devenit atât de

[1] Vilă, casă de odihnă în afara orașului.
[2] Oraș siberian (Orientul îndepărtat).

insolentă, încât mi-am făcut, fără pic de jenă, apariția îmbrăcată ca o cerșetoare, ceea ce m-a făcut să mă simt la largul meu. Dar în anticamera lui Kotov arătam ca bătrânele „molii” din Leningrad, care afișau accesorii de toaletă cochete, mirosind ușor a naftalină. Oamenii din anticameră chiar dacă nu păreau foarte bine hrăniți, aveau totuși pielea normală, fără nuanțe verzui - vineții pe care mă obișnuisem să le văd pe fața colegilor mei.

La un moment dat, în ușă și-a făcut apariția, mititică și zbârcită, Marietta Șaghinian. Când m-a văzut, a încremenit. Cum m-o fi recunoscut, căci trecuseră douăzeci de ani de când nu ne văzuserăm? Avea atunci tot atâția ani câți am eu acum, însă dragostea activă pentru conducători și grija pentru soarta poporului și-au lăsat amprenta pe fața și pe toată figura ei. Cineva i-a cedat scaunul. S-a așezat cu fața spre mine și m-a întrebat cu voce tare: „Dumneata ce cauți aici? Nu cumva tragi nădejde să-l tipărești pe Mandelștam?” Toate capetele s-au întors înspre mine, dar n-am remarcat nici o privire de simpatie. Toți mă priveau cu circumspecție și suspiciune. Șaghinian m-a întrebat încă o dată, vrând să afle de ce am venit. Mi-am luat inima în dinți și i-am spus că acum am venit cu o treabă personală, dar să nu aibă grijă că Mandelștam o să fie publicat fără nici o îndoială... Pe fața Mariettei Șaghinian s-a așternut o grimasă de nemulțumire: „Cum de ești atât de sigură?”

Este, fără îndoială, cumplit să te convingi de instabilitatea lumii în care ai izbutit să-ți faci ceea ce se cheamă o situație. Sonia Visnevetkaia, văduva lui Vișnevski, în prezent decedată, m-a întâlnit pe scara Casei Scriitorilor din strada Lavrusinski în perioada când în planul „Bibliotecii poetului”[1] fusese inclusă o culegere dintre poeziile lui Mandelștam. Ea se purta frumos cu mine, dar, când i-am arătat catalogul „Bibliotecii”, i s-au tăiat, literalmente, picioarele și era mai-mai să cadă. Numai Fedin nu s-a pierdut cu firea. L-am întâlnit pe

[1] Colecție de poezie inițiată de M. Gorki, și editată de Editura Scriitorilor din Leningrad (1931-1935), preluată apoi de Editura *Sovetski pisatei* din Moscova.

aceeași scară a doua zi după ședința de la Uniunea Scriitorilor unde s-a aprobat editarea culegerii și chiar ticăloșii notorii s-au pronunțat pentru. Coboram pe scară și am zărit un bătrân care semăna cu o ciupercă. Bătrânul s-a întors și, pe neașteptate, am auzit: „Bună ziua, Nadejda Iakovlevna”. L-am recunoscut pe Fedin după ochii spălăciți de pește. Până atunci, vreme de o jumătate de secol, nu mă salutase, deși deseori se întâmpla să urcăm cu același lift, iar odată a oprit-o pe Ahmatova, când mergeam amândouă pe străduța ce dădea în Lavrușinski, și a vorbit cu ea îndelung. Ahmatova nu mi-a rostit numele ca să nu-l stânjenească pe nobilul om de litere, și a trebuit să stau deoparte și să aștept să-și termine convorbirea. Atunci am crezut că pur și simplu nu m-a recunoscut. Era încă pe vremea lui Stalin, după război. Și iată că m-a recunoscut când devenisem cu totul de nerecunoscut, pentru că, ocupând un post înalt, învățase să se comporte cu diplomație și nu simțea cu atâta acuitate seismele terestre, precum sincera și impetuoasa Marietta Șaghinian, care s-a năpustit asupra mea în anticamera lui Kotov...

Stăteam lângă perete cu șalul și pălăria mea ridicolă și simțeam cum mă străpung cu privirile scriitorii și istoricii literari sovietici, traducătorii și criticii veniți la editura lor iubită cu treburi literare legitime și normale: unul pentru o redactare fără importanță, altul să obțină o prefață la o carte, iar al treilea să propună editarea operelor sale onorabile. Printre ei, oameni din sânge și carne, eu nu eram decât o umbră, o fantomă, un ecou vag a ceea ce s-a prefăcut de mult în cenușă și a fost dat uitării depline. „A fost odată un poet cu acest nume”, mi-a zis o inspectoare, trimisă cândva de la Moscova la Ulianovsk cu misiunea specială de a urmări persoanele suspecte de la facultatea mea și care obținuse ceva informații de la tovarășii corespunzători. Când inspectoarea a fost instruită, i s-au dat informații și despre „poetul cu acest nume”, dar ea, sărmana, poate nici nu știa că „poeții” scriu versuri. În anticamera lui Kotov nu era nevoie de un instructaj special, deoarece toți, fără excepție,

cunoșteau declarația lui Jdanov și splendida rezoluție[1], unul dintre importantele documente literare ale epocii. Șaghinian a studiat la perfecție acest document și a venit să ni-l explice la Tașkent, unde lucram atunci. În zorii vieții noastre, avea prostul obicei de a săruta mâna Ahmatovei ori de câte ori se întâlneau. Asta o înfuria la culme pe Ahmatova și, dacă o observa la distanță de o verstă pe Șaghinian, fugea ori se ascundea sub prima poartă întâlnită. Schimbând admirația pentru Ahmatova în dispreț față de „poetesa decadentă”, Șaghinian, firește, n-a vrut să facă pentru a treia oară un viraj complet și să zâmbească acmeiștilor. Iată de ce mă interoga cu atâta insistență, și eu nu știam ce să mă mai fac, când, pe neașteptate, am primit un ajutor nesperat.

În anticameră a intrat o nouă vizitatoare, și eu am auzit vocea voioasă și obraznică a fostei nicevocika. „Nu-i lua în seamă, Nadia. Osea o să fie publicat negreșit. Dacă nu astăzi, atunci mâine, dar el există și va exista. N-are unde să dispară. Iar dumneata, Marietta Sergheevna, o să mai apuci să-l citești. Dumneata, probabil, l-ai uitat, dar eu mi-l aduc aminte. Nadia, să nu te lași.”

Asta a fost ultima mea întâlnire cu Susanna Mar, făptura ușuratică și impulsivă, care n-a ocupat nici un loc în literatura sovietică și nu se temea de șocuri stârnite de, să zicem, publicarea lui Mandelștam. A avut o moarte prematură și se spune că scria versuri autentice, pline de viață. N-am apucat să-i spun cât de plăcut a fost să auzi o voce de om și cuvinte frumoase în anticamera ideologică, unde tot mai atârna portretul necruțătorului bărbat. (Doamne, este oare posibil ca și aceștia să fie oameni?! Fără îndoială, e un păcat de moarte să întorci spatele acestor oameni cum îl întorc eu și să nu crezi, în nici un chip să nu crezi, că și ei sunt tot oameni.) În anticamera lui Kotov, evenimentele își

[1] Rezoluție a Comitetului Central al P. C. U. S. din 1946: „Cu privire la revistele Zvezda și Leningrad”, în care este supusă unor atacuri nimicitoare creația Annei Ahmatova și a lui Mihail Zoșcenko. A constituit începutul unei campanii violente împotriva intelectualității.

urmau cursul. Ședința despre Dostoievski a luat sfârșit, și, în birou, potrivit dreptului pe care îl oferea vârsta, prima a intrat Șaghinian. Au trecut câteva minute, și Kotov a ieșit din birou râzând în hohote. A venit în fugă spre mine și m-a îmbrățișat. În urma lui, în pragul biroului a apărut Șaghinian. Kotov a explicat în gura mare: „Marietta Sergheevna susține, de asemenea, că trebuie să primiți de lucru. Zice că sunteți o femeie foarte cultă, văduva lui Osip Emilievici Mandelștam.” Marietta repeta din prag: „O femeie foarte cultă. Foarte cultă.” Și din nou a răsunat vocea Susannei: „Marietta Sergheevna, dumneata credeai că Nadia și-a schimbat numele și nimeni nu știe că este văduva lui Osea? Toată lumea îl cunoaște si își aduce aminte de Osea...” Și Kotov a confirmat cu glas tare și plin de voioșie că toți îl țin minte pe Mandelștam și eu am venit fără să mă ascund că sunt văduva lui. Apoi m-a condus în birou, m-a așezat în fotoliu și un ceas întreg am asistat cum se târguiește cu Șaghinian. El făcea asta cu măiestrie și am avut impresia că el îi crea intenționat mizerii, plătindu-i pentru denunțul ordinar, făcut sub formă de recomandare: cultura este un lucru atât de minunat! Băbuța se înfuria sub ochii noștri: oare poți să-ți bați joc de o bătrână reducându-i substanțial tariful pe coala de autor? Simpatiile mele erau de partea jovialului și frumosului Kotov, cu atât mai mult cu cât Șaghinian cândva fusese considerată un intelectual și se gândea cum să-l împace pe Lenin cu sufletul creștin și aspirațiile goetheene. În prezent, ea nu miza pe Goethe, ci pe faptul că la cel dintâi telefon va fi primită la Comitetul Central și Kotov va fi obligat să-i plătească tariful maxim pe coala de autor pentru toate cele o sută de volume ale cărților dedicate partidului. Ea a început să-și enumere meritele, dar nu știu de ce a uitat de călătoriile prin țară ca să explice oamenilor celebra rezoluție. În anul acela avea aceeași vârstă pe care o am eu astăzi. Era plină de energie și a ieșit în fugă din birou, blestemând, ca să meargă în Piața Veche să i se facă dreptate. Nu mă îndoiesc că, tocmindu-se, Kotov știa sigur că Marietta tot o să obțină ceea ce dorea. El a vrut doar s-o calce puțin

pe coadă. Era o mică porcărie, inofensivă însă și amuzantă.

Kotov mi-a procurat cu mare greutate o traducere. Secția de traduceri se împotrivea din toate puterile, nedorind să dea unei pretendente străine, venită de aiurea, un onorariu apreciabil. Când am predat traducerea, Kotov nu mai era printre cei vii. Oamenii care și-au trăit viața într-o epocă mare, păstrându-și trăsăturile umane, mureau pe capete de congestie cerebrală și de infarct. Mi-am pierdut apărătorul și mi s-a cerut să dau jumătate din onorariu redactorului de carte. Am refuzat să dau mită și am adus la cunoștință noului director despre acest șantaj. Cu asta activitatea mea de traducătoare a luat sfârșit.

Șaghinian a avut dreptate: Mandelștam n-a fost publicat. Reacția ei la apariția mea în biroul lui Kotov este o excelentă explicație de ce Mandelștam nu este publicat în țara asta.

Șaghinian își continuă și astăzi activitatea prolifică. Când se examinează cazurile diverșilor „semnatari”, ea le vâră cornetul acustic în față să nu-i scape nici un cuvânt. Poate să trăiască și o sută de ani, cu Fedin și cu toți acoliții lor. Asta nu mă afectează cu nimic. Însă la Kotov și la Susanna Mar mă gândesc mereu cu drag și recunoștință. Primele rândunele de-abia și-au desfăcut aripile, dar vântul morții a suflat peste ele și le-a înghețat. Pentru Susanna, Ivan Axionov și Kotov „mă voi ruga în noaptea sovietică”. Nimeni nu mi-a dat dreptul să-i judec pe oameni, însă eu nu găsesc cuvinte să mă rog pentru ceilalți, pentru aceia care au ucis omul din ei. Știu, este păcatul meu...

Memoria

Am citit la Serghei Trubețkoi că miracolele nu conving decât pe credincioși. Omul lipsit de credință nu va deveni credincios la vederea unui miracol. Nu știu în ce categorie să mă includ, pentru că, aparținând unui secol vid, când îmi găsesc credința, când mi-o

pierd. Doamne, eu am văzut miracole, dar îți trebuie ochi ca să le vezi, și vederea mea e slabă, iar lumina din ochii mei se stinge necontenit. Dar poate că nu am nevoie de miracole din altă pricină: ce nevoie am eu de o minune personală, cum ar fi, de pildă, vindecarea, când tot ce mă înconjoară este în sine un miracol de neînțeles: lumea asta, tot ce este viu, dar mai ales omul și conștiința lui. Cred că nu există miracol mai mare decât timpul cu ireversibilitatea lui și memoria care derivă din el. Ele ne-au fost date și problema nu este de a ști de către cine ne-au fost date, ci de ce am primit noi acest dar misterios. Căci memoria transformă timpul ireversibil în lumea noastră interioară. Amintindu-ne, noi retrăim evenimentele, însă nu mai suntem capabili să aducem nici o schimbare în cursul lor inevitabil. Ăsta-i norocul nostru. Tinerețea este puternică prin orbirea ei nepăsătoare. Cum am mai denatura noi mersul normal al evenimentelor, dacă la maturitate sau la bătrânețe ne-am apuca să corectăm faptele noastre din tinerețe... Astfel, poeții, la bătrânețe, își corectează versurile scrise în anii tinereții. De pe poziții noi, înzestrați cu altă vedere și alte sentimente, ei mutilează senzațiile din tinerețe, dar, drept rezultat, nu obțin versuri desăvârșite, ci niște hibrizi, ciudățenii și expresii alcătuite din materiale incompatibile. Așa a păcătuit la senectute și Pasternak, dar, uneori, nu doar bătrânii se ocupă cu asemenea remanieri. Mandelștam povestea că, odată, l-a găsit pe Blok îndeletnicindu-se cu o treabă absurdă: refăcea una dintre cele mai bune poezii ale sale: *De eroism, curaj, de slavă*, *Eu am uitat pe-acest jalnic pământ, Când chipul tău, în sobru-i privaz, Pe masă dinainte-mi, strălucea.*

Bun, fie și așa. Un viitor editor, dacă nu este complet idiot, ceea ce uneori se întâmplă totuși, este liber să aleagă orice variantă. Dar ce-ar fi dacă am putea să întoarcem evenimentele și să le dăm o altă destinație? Mi-e groază să mă gândesc cum mi-aș fi călcat viața în picioare, dacă, înzestrată cu logica strașnică a maturității sau cu clarviziunea senectuții, înțelegând și știind totul, m-aș trezi

din nou față-n față cu Mandelștam în timpul disputelor noastre stupide și al explicațiilor furtunoase. Ce noroc că memoria nu ne restituie trecutul pentru a-l modifica, ci doar pentru a-l interpreta, a-l deplânge și a-l înțelege. Noi suntem răspunzători pentru tot: pentru fiecare faptă și fiecare cuvânt, iar memoria ne propune să chibzuim și să ne întrebăm de ce am trăit, ce am făcut cu viața noastră, dacă am avut vreo menire și dacă ne-am îndeplinit-o, dacă viața noastră are un sens coerent sau ea nu este decât o acumulare de întâmplări și absurdități.

Noi suntem răspunzători pentru tot, există însă multe feluri de a te sustrage răspunderii. Întâi și-ntâi - să nu-ți aduci aminte: ,,*Între a ține minte și a-ți aduce aminte, prietene, E o distanță ca de la Luga la țara gondolelor*”[1]. În două poezii: *Subsolul memoriei* și *Trei epoci de amintiri*, Ahmatova a vrut să vorbească despre memorie, dar nu a făcut decât analiza uitării. Ahmatova ne spune că ,,*Trecutul - spre el de mult închisă-i calea. Și ce nevoie avem acum de el? Ce e-n trecut? Lespezi însângerate Sau uși zidite, Sau ecoul ce nu se ostoiește, Deși ce mult îl rog să tacă?”* Aici avem o rugăciune în favoarea uitării, pe care încă o stânjenește ecoul, însă în a doua poezie se relatează cum amintirea se stinge și dispare, iar asta nu e altceva decât analiza uitării. A rămas ecoul evenimentelor crâncene și sângeroase din viața noastră, de care ea a încercat să scape la bătrânețe și să se odihnească. Tot ce ne-a apărut în cale aproape întâmplător și a irumpt - nu se știe de ce -în viața noastră lasă o amintire firavă. Dacă ar fi să traducem asta în limbajul cunoscut al simțămintelor amoroase, uitarea înghite ceea ce obișnuim să numim „idilă”, dar ea, uitarea, nu poate să se apropie de liniile principale ale vieții. Acestea nu vor cădea niciodată în abisul uitării. „Așa se întâmplă întotdeauna cu idila, a spus odată, nu știu cu ce prilej, Ahmatova.

[1] Versuri din Poemul fără erou de Anna Ahmatova; Luga - oraș așezat pe râul cu același nume din regiunea Petersburgului.

Câtă vreme viețuiește, ți se pare că fără ea viața este imposibilă, dar pe urmă nu mai rămâne nimic, doar praful și pulberea..... Praful nu trebuie răscolit, dar oamenilor le place să-l scormonească, sperând să găsească în el paiete sclipitoare. Este mult mai plăcut să cauți sclipiri întâmplătoare, decât să depeni ghemul principal al evenimentelor, în care nu găsești nici foi de staniol, nici paiete întâmplătoare. Beteala sclipitoare și mirajul servesc la mascarea vieții vii, a durerii și - ferească Dumnezeu! – să nu privești adevărul în față. Reexaminându-mi viața, mă căznesc să renunț la toate paietele risipite întâmplător, pentru că „nu e adevăr mai pur decât o pânză nouă". Vreau să spun adevărul și numai adevărul, dar tot adevărul nu-l voi spune. Adevărul cel din urmă rămâne cu mine, pentru că în afară de mine nimeni nu are nevoie de el. Cred că nici la spovedanie nimeni nu ajunge la acest ultim adevăr.

Primul mod de a te sustrage răspunderii este să nu-ți amintești. Cel de al doilea și cel mai răspândit mod de a înăbuși glasul memoriei constă în a da amintirilor o frumoasă formă aerodinamică. Cu alte cuvinte să te minți pe tine însuți, substituind dorințele realității, ceea ce este, firește, mai ușor de realizat cu trecutul decât cu prezentul. Aceasta este una dintre slăbiciunile umane cele mai caracteristice, cel mai bun mijloc de autoconsolare: să retușezi trecutul ca să arate înduioșător și delicat. Această operație se efectuează pentru fiecare viață în parte și pentru trecutul unui popor întreg. Cum se știe, istoria este falsificată sub ochii noștri, și generațiile vârstnice, profitând de indiferența celor tinere, le aruncă praf în ochi. Unul și același eveniment, prezentat din puncte de vedere diferite, arată cu totul altfel. Drept exemplu poate servi amintirea pomenită de mine despre pogromul care a avut loc la biserică și relatarea acelorași evenimente publicată într-una dintre revistele voluminoase. Memorialista era un participant activ al evenimentelor, eu - un martor întâmplător. Poate că ne aflam amândouă în aceeași biserică, dar am văzut lucruri diferite. Ca persoană interesată, făcând parte din sistem, ea nu vrea să se

gândească unde se duc banii obținuți din comorile jefuite, și habar nu avea de sensul noțiunii de „sacrilegiu”. Ea nu vrea să vadă trecutul, precum Șaghinian, după rapoartele ei, nu dorea să mă vadă la editură. Acestea sunt niște activiste, dar există mulțimi de trântori - farisei cumsecade, care au luat drept ofensă ce am spus eu în volumul întâi al acestor memorii despre deceniul al treilea și începutul celui de al patrulea. După opinia lor, aș fi dat dovadă de obiectivitate dacă aș fi povestit despre Papanin, Meierhold, despre meciurile de fotbal, maieurile colorate, despre parade și marele avânt al literaturii: pentru unii Șolohov, pentru alții Oleșa, Marșak și nu mai știu cine, despre facultăți muncitorești și institute de învățământ superior, despre cavaleria ușoară și jocurile profund democratice ale poporului fericit... Nu e ușor să privești adevărul în față, mai ales pentru participanții la evenimente și pentru martorii cumsecade cărora le pică, de asemenea, firimituri de la masa stăpânilor. Mi-am dat seama de un lucru: trebuie să te ferești de amatorii de „artă” și „cultură”. Aceștia sunt surse cumplite de minciună dacă nu există un ochi sever care să vadă pe ce idee se clădește arta și cultura și astfel să-și definească atitudinea față de ele. Toate formele de avangardism care preamăresc pasul gimnastic, palma pe obraz, pumnul, „frumusețea” și tinerețea, forța, viteza, mulțimile care urlă la porunca șefilor, șirul de capete semețe și toba, fie ea o inimă sau pur și simplu o jucărie de pionier[1], concepția de clasă ori punctul de vedere național, puternica Italie, Germania, patria cu ciupercile și riturile ei - toate acestea, de asemenea, par, pentru contemporanii noștri „artă” și „cultură”, cu toate că noi știm de mult la ce duc ele. Oamenii falsifică încet și cu obstinație detaliu după detaliu, bucată după bucată, reunite însă laolaltă ele alcătuiesc țesătura istoriei. O să mai treacă o jumătate de secol și nimeni nu se va putea descurca în aceste grajduri ale lui Augias.

[1] Aluzie la un vers din poemul *Marșul pe stângul*, de Vladimir Maiakovski.

Uneori, falsificarea este conștientă, alteori provine dintr-un unghi de vedere diferit. Iată un mic exemplu: în prezența mea erau ridicate în slăvi meritele lui Lebedev-Polianski, unul dintre principalii cenzori din deceniul al treilea. Atunci am povestit cum Mandelștam și cu mine ne-am dus la el, încercând să salvăm o poezie respinsă de cenzură. De fapt erau mai multe și nu mai știu despre care era vorba. N-am izbutit să-l facem pe cenzor să-și schimbe părerea - era vorba de *Cartea a doua* sau de *Piatra* de la Gosizdat. Discuția a fost foarte neplăcută, iar când ieșeam, în spatele nostru, Lebedev-Polianski a rostit câteva cuvinte amenințătoare. Părea că se adresează unui alt funcționar care ședea la biroul de alături, dar vorbea cu voce tare și răspicat ca să audă Mandelștam. Textual nu-mi aduc aminte cuvintele lui, dar semnificația lor mi s-a întipărit în memorie: acest individ (adică Mandelștam) nu-i de-al nostru, este suspect și provocator, trebuie verificat... Acesta era modul de „avertizare”, adică de intimidare, în acei ani binecuvântați. Interlocutorii mei au sărit indignați și au început să mă convingă că eu am încurcat totul: Lebedev-Polianski este omul cel mai delicat, cel mai fin, cunoscător și amator de literatură, de artă, de tot ce este frumos și „cultivat”, el nu și-ar fi permis niciodată așa ceva. Pentru interlocutorii mei, deceniul al treilea a fost o epocă de înflorire. Femeia - erau soț și soție - era fiică de învingători și ea n-o să uite niciodată bucuriile victoriei. În o mie nouă sute treizeci și șapte, cercul ei a fost nimicit, și ea a înțeles anumite lucruri. Soțul ei lucra în cinematografie și în presă și n-a remarcat nici măcar anul o mie nouă sute treizeci și șapte. Nu s-a trezit decât în timpul campaniei contra cosmopolitismului, când a primit un ușor bobârnac în nas. Pentru ei, Lebedev-Polianski era omul cel mai fermecător, nu cenzorul care distrugea ce mai rămăsese din literatură și din spiritul civic. Ei și eu îl vedeam din unghiuri diferite, la fel ca tot trecutul nostru. În prezent, cei doi ocupă ceea ce la noi se numește o „poziție liberală”, dar în torentul lor de vorbe există filoane și incluziuni din alte ere geologice. Poleiala îndoielnică a deceniului al

treilea, când se pricepeau atât de bine să închidă pliscul celor slabi și sceptici, scânteia cu o strălucire deosebită. Ei nu s-au învrednicit să-și examineze trecutul, iar memoria serviabilă netezește asperitățile și colorează toate amintirile în tonurile emoționale necesare.

Într-o zi m-a vizitat un bătrân care a pribegit vreo douăzeci de ani buni prin lagăre și exiluri, dar a rămas mereu credincios învingătorilor, și carnetul de partid și l-a ascuns în suflet, întrucât pe cel de carton și hârtie i-l confiscaseră în momentul arestării. Era în timpul procesului intentat lui Siniavski, și l-am întrebat ce părere are. Bătrânul a sărit în sus plin de indignare proaspătă, clocotitoare: Siniavski „s-a ascuns sub un pseudonim”.

„Nu se compară cu noi, bolșevicii, a zis el. Noi urcam curajoși la tribună și spuneam tot ce gândeam...” Am râs de el: dumitale nu ți s-a întâmplat niciodată să minți? Eu, de exemplu, am mințit întotdeauna. Firește, nu m-am suit la tribună, dar am mințit și mi-am ascuns gândurile zi de zi și ceas de ceas: în clasă, în amfiteatru, acasă, în bucătărie. Cum aș fi putut să nu mint? Un singur cuvânt sincer, atunci ca și acum, m-ar fi costat zece ani de ocnă.

Dar bătrânul, într-adevăr, n-a mințit: de la tribună el, „stigmatiza pe dușmanii poporului” și s-a dezis de prietenii arestați, dar a făcut asta absolut sincer. El îi detesta pe toți cei care n-au avut noroc, dar când el însuși a devenit proscris s-a consolat zicând că s-a făcut o greșeală. Arestarea sa o considera un fel de cheltuieli de producție. El acționa absolut sincer, dar iată care era prețul sincerității. Bătrânul nu era un idiot pur și simplu, ci doar produsul epocii sale: ideile fundamentale care au stat la baza formării ființei sale (ca să nu spun a personalității sale), au denaturat reprezentările lui, și, în consecință, memoria îi oferă un produs denaturat și o apreciere falsă a evenimentelor și faptelor.

Am avut prilejul să citesc memoriile oneste ale unui activist sârguincios din deceniul al treilea, care a susținut doar o clipă

„devierea de stânga”, dar care pe urmă s-a căit și totuși a trecut prin toate exilurile și lagărele. „Să nu uiți că ești comsomolist din Leningrad”, i-a spus soția. Și el n-a uitat asta niciodată. Aș fi vrut să public această carte în milioane de exemplare ca să înțeleagă idioții care este chintesența epocii noastre. Comsomolistul s-a simțit ofensat pentru că frații lui întru spirit, cekiștii, n-au avut curajul să-i vorbească sincer și au folosit câteva mici tertipuri, care nu erau destinate prietenilor, ci dușmanilor. În exil, el a călcat în picioare pe cei care nu s-au căit. Specialist în „studii”, el și-a însușit într-o singură noapte un domeniu ingineresc (absolvise institutul politehnic - secția pentru comsomoliști, la cursuri intensive), iar în dimineața următoare dădea ordine inginerilor și maiștrilor, năucindu-i cu cunoștințele lui. Fetele din familii deschiaburite lucrau cu drag sub conducerea lui pentru că el era născut să conducă, să fie mereu în frunte. Găina bătrână face zeama bună, și cea mai frumoasă dintre fete era mereu în patul lui până se întorcea soția iubită. Ea este cea care a semnat o hârtie fără să o citească, ceea ce l-a costat mutarea din exil în lagăr. Dar ea rămâne cea mai iubită și respectată pentru că nu și-a pus semnătura pur și simplu, fără motiv: i s-a spus că este în interesul partidului. A fost reabilitat și trăiește la Moscova, își scrie memoriile și crede în ideile mărețe ale deceniului al treilea. Îi citea pe Jarov, Kirsanov și Maiakovski, prețuia cultura și venera viața nouă. Ascult zgomotul plăcuțelor: el joacă domino în curte și povestește despre viața lui, despre cât de fidel i-a fost soției, ideilor și liniei generale.

Am avut, de asemenea, prilejul să citesc și proza clandestină a unei femei foarte inteligente, în care aceasta, cu o logică anostă, caracteristică ei, demonstrează că orice ticălos, săvârșind o fărădelege, consideră că procedează just și își fundamentează comportamentul pe principii înalte. El își amintește cu satisfacție profundă cum scria denunțuri și oftează după vremurile trecute. Istoricul se va afla în fața unui munte de documente și va încerca să creeze pe baza lor „imaginea obiectivă a epocii”, cu toate că ideea

pe care vrea s-o susțină va juca un rol hotărâtor în selecția documentelor și în interpretarea lor. Eu presimt, de exemplu, un excurs istoric despre rolul pe care l-au jucat evenimentele din țara noastră pentru mișcarea muncitorească din Franța, Italia și alte țări, cum ar fi Uruguay, Paraguay sau Ciad... Recent, m-am lăudat că eu nu mă amestec în discuțiile bărbaților. Este adevărat, dar o dată m-am amestecat, și, cum era o excepție - mi s-a întipărit în minte. Curând după mutarea noastră la Leningrad, pe Morskaia, la începutul toamnei, ne-a vizitat Pasternak. În picioare, lângă fereastră, el discuta cu Mandelștam, eu ședeam pe canapea. Era în perioada *Spektorski*[1] din care, foarte repede îi trimisese lui Mandelștam un fragment, a succesului cu *Înalta boală*[2] (ce început), a Anului *1905*[3] și chiar a *Locotenentului Schmidt*[1]. Pasternak, în maniera lui specifică de a-și îmbrăca ideile în imagini și de a le ilustra, vorbea despre lucruri simple, dar importante pentru viață: ceea ce s-a întâmplat va dura veșnic, poporul e cu asta, noi suntem în asta și altceva nu există, pentru că fiecare muncitor. Brusc, am ridicat capul și am zis: „Suntem singura țară din lume care i-a venit de hac mișcării muncitorești”. Nu știu cum mi-a venit asta și cum s-a format, dar, pe neașteptate, când „muncitorul” a început să apară în cuvintele lui Pasternak, am înțeles ceva. Mi s-a părut că Pasternak a tresărit dezgustat și l-a întrebat pe Mandelștam: „Ce-ndrugă ea acolo?” îmi amintesc perfect că a vorbit de mine la persoana a treia. Mandelștam a surâs - destul de blând - și ia explicat: ea a vorbit ca o adevărată menșevică... Eu nu eram menșevică, n-am avut niciodată de-a face cu ei, nu citeam ziarele și n-aveam nici un argument pentru atacul meu. Îmi amintesc doar gestul lui Pasternak, pronumele la persoana a treia, și cred că anume de atunci el a avut față de mine o atitudine circumspectă și ostilă, deși niciodată n-am mai rostit nici un cuvânt în public.

Însușirile memoriei colective - adică istorice - și individuale de a

[1] 1,2,3,4 - Roman în versuri și, respectiv, poeme, de Boris Pasternak.

șterge, înfrumuseța și denatura sar în ochi mai ales în epocile când se prăbușesc fundamentele pe care se sprijinea societatea. Principalele metehne ale memoriei: autojustificarea, înfrumusețarea și uitarea a ceea ce este „inutil”, ne amintesc de faptul că nu trebuie să ne încredem în sentimentul dreptății proprii, care depinde de un criteriu cu totul fals, și toată chestiunea constă în a găsi un criteriu autentic. Memoria denaturează amintirile noastre, nu ne îngăduie să conștientizăm nici experiența istorică, nici experiența individuală, dar, în același timp, ea face omul om. Cum să răzbați prin toate dificultățile spre izvorul curat ca să încetezi să te mai înșeli pe tine însuți și să înșeli și pe alți oameni și să tragi concluziile care se impun dintr-o experiență amară? Toți participăm la o muncă destructivă și dacă va fi dusă la sfârșitul logic, atunci, într-adevăr...

Am participat și eu la munca de distrugere, am dărâmat temeliile pe care se menținea viața, și am contribuit, pe măsura puterilor, la decădere și la ceea ce se întâmplă astăzi și ceea ce înspăimântă într-atât pe toată lumea. Participarea mea la distrugere și la decădere nu este prea mare, dar eu sunt pe deplin răspunzătoare, poate chiar mai mult decât cei care au distrus inconștient și, din pricina asta, n-au căutat justificări.

Să luăm, de pildă, o chestiune personală: mă dezgusta minciuna și plictiseala care erau proprii familiei de modă veche, și eu am participat la distrugerea ei. Am găsit soluția într-o uniune liberă. Întâmplător, experiența mea a reușit, dar totul atârna întotdeauna de un fir de păr. Reușita se explică, pesemne, prin aceea că uniunea noastră n-a durat decât o clipă: vreo douăzeci de ani, dar mai degrabă prin faptul că Mandelștam a subminat sistematic orice posibilitate de stabilitate și bunăstare, n-a vrut să admită întemeierea unui cămin - a acceptat conștient mizeria și moartea, a avut grijă de uniunea noastră și n-a lăsat-o să se destrame. El era mai puternic decât mine și întotdeauna ieșea biruitor, dar întâmplarea, și nimic altceva, ne legase destinele și nu ne îngăduia să ne ucidem unul pe celălalt. În prezent știu cum este numită

această întâmplare și cum se asociază ea cu libertatea nemărginită dată omului. Însă, câtă vreme am fost împreună, n-am putut nici o clipă să ne oprim și să ne gândim ce facem și care vor fi consecințele tâmpeniei noastre. Toți suntem copiii epocii noastre și purtăm pecetea ei. Experiența unei epoci nihiliste este deosebit de importantă și trebuie să fim conștienți de ea pentru că nihilismul duce la distrugerea vieții. El s-a manifestat în fiecare destin în parte, în viața popoarelor și a umanității întregi. Am distrus instituțiile care au fost create secole de-a rândul și au consolidat unitatea dintre oameni și nu am oferit nimic în schimb. Singurul nostru merit este de a fi demonstrat experimental că toate născocirile, toate invențiile noastre nu sunt decât gunoi și putregai dacă memoria s-a stins și a fost uitată făclia „lăsată moștenire de strămoși”.

Pierderea unei memorii cinstite, nefalsificate, echivalează cu pierderea simțului realității. Prezentul își pierde semnificația dacă faptele pot fi prelucrate și prezentate, sieși și altora, în orice formă (în genul „adevărului” pe care bolșevicul meu îl rostea de la tribună). Secolele iluminismului au zdruncinat încetul cu încetul credința și, o dată cu ea, ca o consecință inevitabilă, simțul răspunderii omului pentru faptele sale. Câtă vreme a existat instituția spovedaniei și fiecare, spovedindu-se, răspundea dinaintea Judecătorului Suprem pentru toate câte le săvârșea, el nu cuteza să uite ce a fost ieri, cu o săptămână și cu un an în urmă. Spovedania trezea memoria și îl determina pe om să-și reconsidere faptele „în lumina conștiinței”, cum ar fi spus Marina Țvetaeva. Firește, pentru aceasta trebuie să ai conștiință, dar majoritatea covârșitoare și-a menținut-o în zilele cele mai negre, deși era înăbușită de „zarva evenimentelor”. Ea exista într-o formă stafidită, jalnică, pentru că omul nu are încredere în nimeni, se căznea să stea la o parte, să rămână singur. Conștiința și simțul păcatului slăbesc când omul rămâne singur, fără cuvântul „noi”. Nu oricine are puterea să spună: ,,*Uitându-mă cu scârbă la viața mea, Eu mă cutremur și arunc blesteme, Amarnic*

mă jelesc și lacrimi vărs, Dar versurile jalnice n-o să le șterg”[1]... Pentru a se consola, contemporanii mei vor șterge sau își vor pieptăna negreșit „versurile lor jalnice”. Dar este mult mai probabil faptul că ei nici măcar nu-și dau seama că ele conțin ceva jalnic.

Aceasta se referă la omul obișnuit, nu la corupători și nici la criminali, se referă la mine, păcătoasă și nemernică precum toți contemporanii mei, nu la propovăduitorii „concepției științifice despre lume”, care, „pentru binele cauzei”, admite orice fapte și acțiuni numai să fie atins obiectivul zilei. (Știm deja că „obiectivul zilei”, obținut de nenumărate ori, distruge țara și transformă oamenii în umbre moarte.) Ei, corupătorii, trăiesc după legi speciale pe care singuri le-au inventat pentru ei înșiși. Eu și semenii mei, corupții adică, avem nevoie totuși de autojustificare, pentru că nu ne-am pierdut cu totul conștiința, chiar dacă înăbușim vocea memoriei. Oare există printre noi mulți oameni adevărați, capabili să se căiască? Există oare printre noi mulți oameni capabili să numească adevăratul păcat al epocii, adevăratul criteriu al binelui și al răului, să oblige memoria să vorbească în gura mare și să cheme toată lumea și pe sine să se căiască? Noi suntem plăpânzi și timizi, ne ascundem prin unghere și bâiguim ceva cu voce scăzută.

Trebuie „să biruim uitarea chiar cu prețul morții”, altfel viața se va preface în dansul licuricilor la care Mandelștam a meditat, la Suhumi. Numai că licuricii nu sunt capabili să comită o crimă ca să-și asigure spațiul pentru dans și n-au născocit o „concepție științifică despre lume” care să le permită să- și extermine semenii.

Reamintindu-și trecutul, omul rămâne față în față cu sine ca și cum s-ar pregăti de spovedanie. Este greu să-ți înțelegi experiența proprie, să-i găsești un sens, să-i descoperi greșelile și abaterile de la calea cea dreaptă. Este puțin probabil că și experiența altuia va învăța pe cineva să-și găsească drumul în viată: ,,*Și toți vor săvârși cu sufletul, Ca rândunica înainte de furtună, Un zbor indescriptibil”*.

[1] Strofa finală din poezia lui Pușkin *Amintire* (1828)

S-ar părea că literatura reflectă experiența scriitorului, căutările drumului cel drept și ale adevărului, dar, din nefericire, cărțile autentice sunt unicate, în timp ce curentul tulbure nu e altceva decât o falsificare confecționată de hatârul cititorului sau al cârmuitorilor. Cărțile cele mai autentice poartă amprenta personalității autorului și a teoriilor absurde pe care le agrea și le susținea.

Fără îndoială, trebuie să citești precum Mandelștam: să reții ce este mai bun și să uiți eșecurile și învățăturile false. Nu mă refer la literatura sovietică, „vândută diavolului pistruiat pentru trei generații înainte”, ci la faptul că „meseria de scriitor sub forma pe care a luat-o în Europa și în special în Rusia” și care pretinde la rolul de dascăl, duce fie pe marginea prăpastiei, fie la groapa de gunoi. Rămâne pură doar poezia câtă vreme nu este invadată de literatură ca să-i proclame ura față de om și afirmarea de sine.

Este cumplit să te gândești că istoria, devenind carte, vine în contact cu literatura și suferă de aceleași vicii. Și este și mai cumplit să-ți dai seama că memoria colectivă a popoarelor, aceeași istorie, nu servește niciodată de avertisment urmașilor pentru ca ei să nu repete greșelile și fărădelegile strămoșilor, actualizându-le, și învelindu-le în poleială nouă și argumentație proaspătă. S-ar părea că nu trebuie decât să înveți să citești istoria și să tragi concluzii, dar această acțiune misterioasă și austeră nu se lasă ușor descoperită, fără să mai vorbim de mistificările conștiente sau involuntare. Or, istoria poartă în ea ceea ce se cheamă un simbol și, dacă n-am fi orbi, l-am vedea. Oare nu este timpul să ne întrebăm de ce secolul al XIX-lea, care a proslăvit umanismul, libertatea și drepturile omului, a cedat locul celui de al douăzecilea, care nu numai că a întrecut prin crimele sale împotriva umanității toate epocile precedente, dar a izbutit să pregătească și să depoziteze mijloace de distrugere a vieții pe pământ. În secolul nostru, partizanii înverșunați ai rațiunii s-au dovedit a fi propovăduitori ai hipnozei în masă și acțiunile lor au fost călăuzite de orice, numai de rațiune nu. Oamenii care elogiau realismul și erau adepți ai luptei cu

prejudecățile și-au pierdut cu o iuțeală extraordinară simțul realității și faptele îi înspăimântă de moarte. La noi, oamenii erau omorâți pentru că aveau cunoștință de două-trei fapte mici, și mulți erau exterminați pentru că nu renunțau la simțul realului.

Vărsând sânge omenesc, afirmam că facem asta pentru fericirea oamenilor. În fericire a crezut chiar și naivul Pasternak, dar el nu-și pierduse pe de-a-ntregul simțul realității, iată de ce dorea fericire nu doar pentru sute de mii, ci pentru om pur și simplu. În schimb, s-a găsit un isteț care a grăit: „Omul este creat pentru fericire ca pasărea pentru zbor...” Mulțimi turmentate au repetat cuvântul „fericire” în toate chipurile și nici până astăzi nu se pot dezmetici de nenorociri incalculabile. Marea epocă a luat sfârșit și, în prezent, un fluture de calibru mediu, cu salariu de doctor sau candidat în științe, se jenează să pronunțe cuvântul „fericire”. El l-a înlocuit cu mai modestul „plăcere”. În existența noastră sumbră și cumplită se face întotdeauna coadă pentru un strop de uitare și, în toată lumea, oamenii aleargă după plăceri. Saturat de plăceri infime, omul se simte ofensat când se apropie moartea și el nu are timp să arunce o privire nici asupra propriei vieți, nici asupra destinului generației sale.

Puțini oameni doresc să se afle față în față cu experiența vieții proprii, dar și mai puțini sunt dispuși să se gândească la acel interval de timp în care au trăit, au acționat și au alergat după plăceri. Majoritatea întorc spatele nepăsători și tăinuiesc, prin acordul lor tacit, toate crimele epocii, alții se grăbesc să justifice trecutul. Unul[1] a și dat de știre lumii, prin niște poezioare, că generația lui și-a plâns greșelile, și-a plătit toate polițele. Poetașul de revistă s-a spălat de toate păcatele, absolvindu-i totodată de culpă pe toți asasinii direcți, deși aceștia nici nu aveau de gând să se căiască. Cât despre polițe, acestea nici măcar nu au fost

[1] Margarita Aligher, care a publicat în revista Novâi mir, nr. 9 din 1967, poezia *Enorma socoteală a zilelor trecute*.

prezentate și s-au luat măsuri ca nimeni să nu îndrăznească să le prezinte. În lagăre există locuri pentru toți cârtitorii. Urmăresc destinul omului care a cutezat să vorbească destul de tare[1]. Deocamdată nu l-au ucis, nici măcar nu l-a călcat vreo mașină. Pesemne, acum e mai greu să te răfuiești cu cei recalcitranți, dar, odinioară, nu însemna mare lucru. Se acționa pe ascuns, cu aprobarea tacită a maselor. Când l-au suprimat pe Mandelștam, nici cel mai mic Aragon n-a scos măcar un piuit, cât despre cei care se întorceau de la Moscova, aceștia declarau temerari de la tribună că, înainte de plecarea lor, au discutat cu Ivan, cu Piotr sau Abram, care tocmai - ei știau prea bine - fuseseră „lichidați” în cazematele capitalei.

Părea că oamenii începeau să se îndoiască de dreptul celui puternic de ai distruge pe cei slabi, și acesta este singurul semn bun pe care l-am observat. Prețul vieții umane începuse ușor să crească. Tot ce era ascuns acum ieșea la iveală, cu toate că majoritatea închide ochii. Totuși, memoria n-a fost definitiv ștearsă. Dintre toți oamenii, unul la un milion s-a trezit și întreabă ce s-a întâmplat de fapt și cum de noi am permis asemenea baie de sânge. Pesemne, a început o zi nouă, dar încă nu se știe cât timp o să dureze.

Mandelștam a spus foarte bine: *„Trăim și țara sub noi n-o simțim...”*[2] Și tot așa până în ziua de azi. Nu ne cunoaștem câtuși de puțin unul pe celălalt, suntem izolați, bolnavi, obosiți... Printre noi există partizani ai vremurilor trecute: ucigași, amatori de plăceri mărunte, adepți ai „puterii forte”, care distruge tot ce îi stă în cale. Și mai există mulțimile imense, sumbre a celor adormiți care nu știu ce gândesc. Ce își amintesc ei, ce știu și încotro pot fi îmboldiți? Oare vor izbuti să se trezească sau, cufundați într-o letargie totală, vor permite să fie distruse toate mlădițele vii care au răsărit în ultimii

[1] Referire la A. I. Soljenițîn.

[2] Primul vers din poezia lui Mandelștam despre Stalin (1933), care a constituit motivul arestării și morții lui.

ani?

Țara în care oamenii s-au exterminat reciproc timp de o jumătate de secol se teme să-și amintească trecutul. Oare ce o așteaptă pe țara cu memoria bolnavă? Ce mai valorează omul, dacă nu are memorie?

Frica

Cine suntem noi să ni se ceară socoteală? Noi nu suntem decât niște așchii duse de torentul vijelios, aproape turbat al istoriei. Printre așchii, există unele norocoase, care se pricep să manevreze: fie să găsească un debarcader ca să acosteze, fie să ajungă în cursul principal, evitând vârtejurile. Fiecare cu norocul lui. Iar dacă torentul ne duce dracu' știe unde, noi nu avem nici o vină, căci n-am intrat în el de bunăvoie.

Toate acestea sunt așa și, în același timp, sunt altfel. Așchia umană, chiar și cea mai banală, este înzestrată cu puterea misterioasă de a dirija curentul. Așchia a vrut ea însăși să plutească pe curs în jos și se simțea doar ușor ofensată când era prinsă în viitoare. Într-o oarecare măsură, fiecare dintre noi a participat la ceea ce s-a întâmplat, și nu trebuie să te dezici de răspundere. Eram total neputincioși, dar cu toate acestea am capitulat prea ușor, pentru că nu știam ce trebuie apărat. Deceniul al treilea a fost un deceniu fatal, când oamenii nu numai că au devenit conștienți de slăbiciunea lor, dar au mai și proslăvit-o și au declarat că orice rezistență intelectuală, morală, spirituală era perimată, ridicolă și absurdă. Rezistența devenise indiciul înapoierii; nu poți să te împotrivești inevitabilului: procesul istoric este predeterminat, ca și starea societății. Fiecare membru al societății reprezintă o unitate, o așchie, o picătură într-o multitudine de picături asemănătoare care alcătuiesc conștiința colectivă. Conștiința colectivă a fost descoperită în secolul XX, ea a fost prevăzută cu un soi de cristale

neutre la bine și la rău, și s-a propus maselor de celule organizate în societate umană să plutească în urma învingătorului în torentul comun, învingătorul fiind cel care a surprins tendințele generale ale istoriei și a știut să le folosească.

După cum se știe, stăpânii noștri se pricepeau să prezică viitorul, dar nu în zaț de cafea, ci folosind metode științifice, precum și procedeul într-adevăr eficace al intimidării și reprimării nu a celor vinovați și recalcitranți, ci la întâmplare, să fie altora învățătură de minte. Pentru asta trebuia educată mulțimea, să-l urmeze supusă pe învingător și să creadă că el știe încotro se îndreaptă torentul istoriei și se pricepe să-l dirijeze. Mulțimea îl urma și îl credea, venea în valuri, și, dacă vreunul se răzvrătea, era acuzat de anarhism, individualism mizerabil și ignoranță, care îl împiedica să înțeleagă legile dezvoltării istorice. Noi, locuitori ai suprastructurii, nu trebuia să tropăim prea tare din picioare, să nu deranjăm cu zgomotul buna dezvoltare a bazei. Cei mai buni dintre locuitorii suprastructurii erau invitați la constructorii bazei să facă agitație și propagandă.

Generațiile care s-au maturizat după primul război mondial și după războiul civil erau pregătite din punct de vedere psihologic să înțeleagă istoria ca pe un val de mase umane având o țintă bine determinată, conduse de aceia care știu unde se află această țintă. Baza nu le interesa decât pentru că întotdeauna duceau lipsă de hrană și lucruri: paturi, oale și cratițe, stambă și mătase produse în fabrici și uzine. Comparând procesul istoric cu un râu cărând gunoiul ce plutește la suprafață, eu vreau să subliniez sentimentul de fatalitate și de totală neputință pe care îl încerca fiecare ins antrenat în evenimente. În perioadele de frământări, în perioadele tulburi este foarte greu să te sustragi și să nu participi la evenimente, este aproape imposibil. Oamenii cu experiența războiului n-au adus în viața pașnică din deceniile al treilea și al patrulea teoria râului, ci a mișcării dirijate: aceasta le aducea aminte de serviciul militar și mai degrabă de manevre, decât de operațiile

de război, întrucât nici un inamic nu trăgea asupra lor, ci ei înșiși, la invitația conducătorilor sau din inițiativă proprie, îi exterminau sistematic pe cei care, după opinia lor, puteau să iasă din rând și să tulbure ordinea. Ei nu se îndoiau de oportunitatea acestei activități. Doar la sfârșitul anilor treizeci, unii au simțit că numărul victimelor era prea mare. Cei mai mulți dintre ei nu-și împărtășeau observațiile nici măcar soțiilor, iar pe copii, de regulă, îi țineau într-o ignoranță totală. Speriați, ei deveneau și mai sârguincioși și scriau la ziare articole și declarații, ponegrindu-i pe cei morți, pentru ca apoi să le vină și lor rândul să moară. Este cumplit să răsfoiești ziarele, unde, în ajunul morții, oamenii îi blestemau din toate puterile pe cei ce izbutiseră să piară. Faptul că înainte de arestare li se dădea posibilitatea să se dezonoreze, elogiind teroarea, era o născocire de un rafinament diabolic.

Acceptând analogia cu militarii, generația activă a renunțat la darul misterios al așchiei care dirijează torentul, deși toată cultura europeană era edificată tocmai pe această conștiință. Ea avea ca origine doctrina creștină privind valoarea personalității. Omul în front nu este o personalitate, ci o unitate. Gândurile unei astfel de unități nu joacă nici un rol, concepția lui despre lume nu interesează pe nimeni: cine privește ce se petrece în sufletul „cărnii de tun”? În front nu poți să te distingi decât prin comportament și prin ținută. Într-o zi, eu și Mandelștam am văzut în Piața Roșie un milițian care dirija cu bastonul său circulația. Felul cum își mișca brațul, întorcându-se când într-o parte, când într-alta, te făcea să crezi că execută un solo dintr-un balet mecanic. „E nebun!” a zis Mandelștam, și câteva minute am rămas pe loc, urmărind cu groază precizia inspirată a mișcărilor lui. Era o unitate ieșită din front, care, văzându-se într-un post individual, a decis să arate frumusețea mișcărilor sale și perfecțiunea lor enervantă.

În toate domeniile, atenția se transferă de la gândire la stil și procedee. Cândva se va calcula câte articole au fost scrise despre stilul conducătorilor, nemaivorbind de stilul scriitorilor, de procedeele

literare și de limbaj. Scriitorii visau să învețe pe de rost dicționarul lui Dal[1] și, în același timp, să editeze dicționare speciale pentru toate domeniile vieții, pentru ca acela care scrie să poată sorbi o rezervă de aur, lăudându-se cu „comportamentul și ținuta”, cu maniera sa literară. În literatură și în pictură se mai vorbea cu timiditate despre dreptul artistului la experiment, despre gândire însă nimeni n-a suflat o vorbă. Renunțarea voluntară la gândire datează din anii douăzeci. De fapt, ce era de apărat? Gândirea se afla în impas încă din deceniul al doilea. Cuprinși de groază și presimțind catastrofa, gânditorii au căutat o ieșire și au propus mii de rețete inadecvate, de la cultul femeii la cultul familiei, la transformarea oamenilor cu studii superioare în păgâni, budiști, teosofi sau țapi cu coarnele aurite... Gândirea veștejită nu putea să renască decât după o boală grea, al cărei diagnostic n-a fost încă pus. Pentru a pune diagnosticul, trebuie făcut bilanțul unei experiențe de o jumătate de secol. În aceasta constă principalul și cel dintâi țel. Dacă va fi dus la bun sfârșit și viața va continua să existe pe pământ, atunci putem să tragem nădejde că gândirea o să renască. Câtă vreme trecutul nu este înțeles, nu trebuie să ne facem speranțe. Ele nu se vor adeveri.

În ajunul anului o mie nouă sute treizeci și șapte, Mandelștam a scris o poezie: ,,*Zidul neînceput crede că vede creneluri, în vreme ce oștenii sultanilor bănuitori, Dezmembrați, pulverizați, cad de pe scări, Iar eunucii reci distribuie otrava*”.

„Zidul neînceput” atestă că el era conștient de efemeritatea tuturor țelurilor. Odată, chiar la începutul anilor treizeci, - Mandelștam a spus: „De ce trebuie să ne arătăm admirația pentru cincinale? Dacă vreunul dintre cunoscuții noștri și-ar pierde brusc mințile și, renunțând la tot, ar începe să-și decoreze apartamentul, să cumpere mașini de scris și scaune de closet, noi n-am ezita să-l disprețuim.” Poporul întreg nu trăiește, ci doar îndeplinește planuri. Aici este ceva suspect. În vreme ce planurile se îndeplineau din ce

[1] Dicționarul explicativ al limbii ruse vol. 1-4, 1863-1866.

în ce mai bine, viața devenea din ce în ce mai grea: crenelurile se zăreau, dar zidul nu exista. Cuvântul „oștenii” din aceste versuri arată că analogia pseudomilitară cu frontul predomina în acei ani. Acest lucru este confirmat de lexicul ziarelor și al rezoluțiilor noastre pentru că în ele întâlnești la tot pasul expresii și noțiuni militare. Atenția lui Mandelștam este concentrată asupra victimelor „sultanilor bănuitori” și asupra izolării lor insuportabile. Ele sunt asemuite cu stropii în care se sparge un val: „dezmembrați, pulverizați”...

Stropi, așchii, oșteni sau unități - noi eram efectiv „dezmembrați și pulverizați” și suportam anevoie izolarea noastră, separarea de semenii noștri. Noi făceam parte numai din formații artificiale: eram locatari într-un apartament comun, „ultimul” sau „primul” la coadă, un membru de sindicat, care nu exista decât pentru a exercita o supraveghere suplimentară și pentru educarea membrilor săi, o unitate în statul de funcțiuni.

La Tașkent, aveam un prieten lingvist pe care îl dezgustau Marr și Meșceaninov, precum pe biologi îi dezgusta Lîsenko. (Niște tâmpiți vor să-l resusciteze pe Marr. Ar trebui să citească apelul acestuia adresat oamenilor de știință, care datează, cred, din 1918, unde le propune să se dedice neîntârziat adevăratei științe, fundamentate pe trecerea cantității în calitate și pe materialismul adevărat.) Lingvistul de care vorbesc era un om tare cumsecade și făcea parte din categoria celor care mai și gândeau cât de cât. Când războiul s-a sfârșit, el se afla la Tașkent și a hotărât să se întoarcă pe meleagurile natale. A izbutit să obțină posturi pentru el și soție într-unui dintre institutele regionale. Familia a plecat, dar pe el nu l-au lăsat, căci trebuia să i se găsească un înlocuitor, și nu voiau decât un docent sau un candidat în științe, ca să nu modifice statul de funcțiuni. La noi, ca în orice societate militarizată, titlurile sunt prețuite mai presus de orice. Cadrele didactice de rând. - vai de capul lor ! - epuizate din pricina programelor supraîncărcate, nu erau îmboldite să învețe, să-și îmbogățească pur și simplu cunoștințele modeste, ci erau silite „să susțină” teze ori disertații,

adică să obțină titluri oficiale.

Lingvistul meu trebuia să obțină aprobarea de la decana diplomată, o Venera de vreo cincizeci de ani, rea ca o cățea. Femeile în posturi administrative sunt mai ticăloase decât bărbații. L-a reținut tot semestrul întâi, dar la sfârșitul lui decembrie, furios la culme, el a prevenit-o că nu va rămâne și pe semestrul al doilea și a enumerat câteva persoane care puteau să termine cursurile lui. „Ce-mi povestiți mie de indivizi, a replicat decana indignată. Eu am nevoie de o unitate convenabilă.”

La revelionul de Anul Nou 1937, el a povestit revoltat despre idioțenia decanei. Asta s-a întâmplat la prietena noastră comună Alisa Usova. Alisa, excelentă cunoscătoare a graiului popular din Moscova, a făcut-o pe decană cu ou și cu oțet și a trimis-o unde trebuie. Multă vreme, pe urmă, am fost chinuită de gândul că de nu mi-ar fi fost lene să merg la acest revelion poate aș fi intuit ce avea de gând și aș fi izbutit să-l opresc. Dar întotdeauna ne facem reproșuri când ireparabilul s-a produs.

Dimineața, toți au plecat pe la casele lor. În timpul zilei, mai mulți cunoscuți au bătut la ușa lui, dar n-a răspuns. Până la urmă au spart ușa și l-au găsit spânzurat de un cârlig. Pe masă era un bilet în care scria că el nu vrea să fie o unitate. Când soția lui a venit pentru înmormântare, biletul dispăruse nu se știe unde, iar decana sau secretarul de partid i-au spus femeii îndurerate că, în lipsa ei, soțul avusese tot felul de relații dubioase și s-a molipsit de sifilis. La început, soția, mânioasă, l-a împroșcat pe răposat cu ocări, dar și-a dat repede seama despre ce este vorba: era obișnuita minciună oficială care masca sinuciderile. Sinucigașii erau asimilați cu dezertorii. Noi nu puteam să admitem cazuri de dezertare în splendida armată a constructorilor socialismului. Sifilisul este una dintre tarele capitalismului și era atribuit dezertorilor. Altfel, cineva s-ar putea gândi că omul a fost adus în stare de sinucidere prin greșeli în stilul de conducere. Pentru un astfel de gând, mai bine zis calomnie, puteai, fără îndoială, să ajungi în lagăr.

Lingvistul sinucigaș este singura unitate care s-a răzvrătit și de care îmi aduc aminte. „El se trage din țărani, a spus Usova. Țăranii nu rezistă.” Este absurd să te gândești că doar cu o sută și ceva de ani în urmă ei erau încă iobagi. În prezent, când știu că o jumătate de secol nu este decât o clipă prelungită și înfricoșătoare, înțeleg perfect că libertatea a durat prea puțin pentru ca țăranul să prindă puteri și să devină rezistent. Însă eu îl cred pe Pușkin când spune că țăranul, chiar în timpul iobăgismului, și-a păstrat demnitatea și personalitatea. Erau, fără îndoială, pervertiți servitorii iobagi de la curtea boierească, dar nu trebuie să confundăm aceste două forme de iobăgie. Aș vrea să cred că ticăloșii, ucigașii și funcționarii își trag obârșia din servitori, nu din țăranii adevărați. Asta însă e o nebunie: servitorii erau prea puțini ca să dea naștere tuturor lepădăturilor din ziua de azi.

Unitățile nu se revoltau, ele slujeau. Eu, de pildă, mă consolam cu ideea că voi putea să-mi pun capăt zilelor, dacă voi fi aruncată definitiv din rândul unităților și va trebui să mănânc pâine oferită de o mână milostivă. Groaza de a rămâne fără lucru îi obsedează întotdeauna pe oamenii de cea mai bună obârșie; cât despre cei a căror biografie este pătată nici nu încape vorbă. Recent, m-a vizitat o veche colegă, văduva unui violonist nefericit, care a scăpat de o nouă arestare mutându-se dintr-un oraș într-altul (erau orășele raionale, dar, pe cât era posibil, evita centrele) și care, înainte de moarte, la începutul erei celei noi, a primit un buletin nou-nouț. I l-a adus un milițian acasă, i-a înmânat actul prețios și l-a felicitat pe norocos. „Prea târziu”, a spus violonistul muribund.

Văduva violonistului a avut parte încă din copilărie de toate nenorocirile cu asupra de măsură. Ea este fiică de preot, și în camera ei are și astăzi un dulăpior cu uși de sticlă, din care fuseseră aruncate demult toate icoanele. Tatăl a avut noroc - a murit de cancer în patul lui, fără să apuce caterisirea sau să fie convertit la biserica oficială. Copiii s-au împrăștiat prin toată țara: fiecare încerca să plece cât mai departe de casa părintească pentru

ca nimeni să nu le bănuiască originea. Colega mea a fost nevoită să se întoarcă în orașul natal după prima nenorocire: s-a măritat, și soțul ei, un ziarist mărunt, a fost arestat numaidecât. A părăsit Leningradul și s-a întors în orașul natal. Aci își va trăi restul zilelor, după ce îl va înmormânta pe cel de al doilea soț - violonistul.

Ea poartă numele soțului dintâi, pentru că s-a temut să se înregistreze cu cel de-al doilea la starea civilă, dar acesta, înainte de a muri, și-a recunoscut fiul. Această femeie a tremurat toată viața și continuă să tremure și astăzi, iar eu nu pot să spun cu mâna pe inimă că nu mai are motive să tremure. Eu, de pildă, nu tremur numai pentru că nu am copii, versurile lui Mandelștam au fost publicate și mi-am zis: „Ajunge, ani tremurat destul!” Firește, astăzi există de un milion de ori mai puține motive de tremurat decât în zilele domniei prietenului copiilor și al popoarelor și chiar a autorului celebrului raport despre cultul personalității. Un om normal însă are și în prezent motive să-i fie frică: astăzi parcă ar mai merge, dar cine știe ce o să fie mâine ! Mama tremurând de frică a unui fiu prea tânăr pentru ea (l-a adus pe lume când trecuse bine de patruzeci de ani, astăzi încă își face studiile) se teme cumplit pentru el, care este tot violonist, iar ei i se pare că toți violoniștii sunt supuși persecuțiilor, precum odinioară soțul ei. I s-a sugerat ideea că numele ei ar putea să-i dăuneze băiatului, deoarece soțul dintâi nu fusese reabilitat. Pentru a nu răscoli trecutul, ea a șovăit îndelung și n-a făcut cerere de reabilitare, s-a hotărât de-abia după căderea lui Hrușciov, când nu se mai ocupa nimeni de reabilitări. A primit o hârtie în care scria că procuratura n-a găsit motive pentru reabilitare, în plus, primul ei soț fusese arestat încă la sfârșitul deceniului al treilea, și nimeni n-a pus niciodată problema cazurilor din epoca aceea. O hârtiuță exact la fel am primit și eu de la procuratură în zilele evenimentelor din Ungaria[1]. O femeie procuror

[1] Revoltă populară împotriva regimului comunist (1956), înăbușită cu ajutorul trupelor sovietice.

cumsecade, care frunzărise dosarul subțire din o mie nouă sute treizeci și opt, m-a sfătuit să depun cerere pentru revizuirea cazului din o mie nouă sute treizeci și patru. „Nu există nici un delict, a zis ea. E vorba doar de niște versuri și nici măcar nu le-a citit în public. Așa să scrieți.” Am crezut că, într-adevăr, a început o viață nouă și am scris cererea așa cum m-a sfătuit procurora. N-au trecut nici două luni și poezia a devenit din nou un delict, ca și gândirea. Păstrez acel refuz ca pe un lucru sfânt și veșnic avertisment că totul poate întotdeauna să se schimbe ușor cu un număr incalculabil de grade. Păcat că am uitat numele procurorei. Ar fi fost interesant să aud ce ar spune astăzi. La întrebările editurilor, procuratura răspundea cu modestie că, de fapt, nu este decât un singur caz și nu este nevoie de două hârtii. Nu știu ce ar răspunde astăzi. Jocul de-a reabilitările postume a luat sfârșit, dar nimeni nu vrea să-l editeze pe Mandelștam. În sfârșit - ducă-se la dracu'. La mine este vorba de un defunct, care zace în groapă de treizeci de ani și mai bine, nu are nevoie de Gutenberg și până în ziua de azi face sânge rău scriitorilor sovietici adevărați. Colega mea, fată de popă, văduvă și mamă de violoniști, tremură pentru un om viu, pentru băiatul ei care are toată viața înainte. Ea se teme ca nu cumva refuzul de reabilitare a primului soț să-i aducă prejudicii. Îi este frică să nu fie chemată undeva și întrebată de ce a mințit atâția ani când a completat chestionarele, dându-se divorțată, nu văduvă.

- Unde să te cheme? Am întrebat-o eu. Doar ești pensionară.
- Dar Securitatea socială are și ea un serviciu de cadre, mi-a răspuns ea.

Ea se teme de toți: de administratorul blocului, de șeful cadrelor, de foștii colegi, de vecinii de apartament, de toți profesorii și administratorii școlii unde învață fiul ei, de milițieni, de oameni și, în special, de locul acela unde te duc noaptea și îți pun o mulțime de întrebări. Dacă o să te întrebe de ce ai mințit când ai completat chestionarele, să le spui că ți-a fost frică să nu-ți pierzi locul de muncă, am sfătuit-o eu și i-am amintit povestea femeii care a fost,

mi se pare, laborantă la institutul nostru. Venise din Moscova cu patru copii și se văita către toți că soțul se încurcase cu alta și, pierzându-și capul, își părăsise familia. Câștiga o nimica toată și murea de foame împreună cu plozii ei. Era sfătuită să ceară pensie alimentară, și toți îl blestemau pe ticălosul care făcuse atâția copii. Dar ea le răspundea mândră: nici mie, nici copiilor mei nu ne trebuie nimic de la el. Familia era uimitor de unită, însă copiii se fereau de străini, stăteau mereu împreună și cei mari o ajutau cât puteau pe mama lor. Într-o bună zi, soțul s-a întors și în tot institutul s-a răspândit vestea că pentru permisul de ședere în localitate a prezentat comandantului orașului o adeverință eliberată de direcția lagărelor. Așadar el făcuse lagăr, iar ea a jucat teatru ca să-și păstreze slujba. Numai că el n-a fost condamnat în virtutea articolului cincizeci și opt[1] - mi-a atras atenția văduva și mama de violoniști - pur și simplu delapidase niște bani la serviciu, altfel nu s-ar mai fi întors.

Femeile tuturor detinutilor, condamnați în virtutea articolului cincizeci si opt, știau sigur că aparțin celei mai nenorocite categorii de cetățeni, care nu putea fi asemuită câtuși de puțin cu aceea a soțiilor fericite ale hoților și escrocilor din întreprinderi și instituții. Musafira mea se chinuia gândindu-se ce să răspundă în caz că va fi chemată și i se vor cere explicații pentru această minciună de ani de zile. Ea nu cuteza să recunoască, așa cum am povățuit-o eu, că a mințit de frică: cadru didactic universitar, educator al tineretului - cum a îndrăznit să-i fie teamă?! Această femeie tremură și în prezent ca o frunză de plop, ca o trestie... Eu pot să depun mărturie că ea avea motive să-i fie frică și nu pot să garantez că de acum înainte nu vom fi cuprinși de o frică nebună, dar având motive dintre

[1] Articol al Codului Penal sovietic din 1926, , atotcuprinzătorul articol 58” cuprinzând 14 paragrafe și multe subparagrafe care făceau posibile multiple interpretări. În baza acestui articol ,pentru o simplă glumă se putea da o sentință de la 6 luni până la ,,10 ani fără corespondență” – adică pedeapsa cu moartea.

cele mai reale. Si totuși, această femeie a avut mult noroc în viață: tatăl și unul dintre soți au murit în patul lor, iar fiul nu s-a dovedit a fi un parazit și nici un semnatar de manifeste.

Tremuratul este starea firească a fiecărei „unități” care se află la vârsta pensionării ori se apropie de ea. Cei de treizeci de ani se tem, dar nu tremură. Unele unități, printre alte unități, nu se mai tem de nimic. Acestea sunt foarte puține, mai puține decât pensionarii care au încetat să mai tremure ori care se căiesc că au scris denunțuri. Dintre cei care se căiesc n-am văzut niciodată, doar am auzit de unul, despre care voi vorbi mai departe. Cunosc vreo câțiva dintre cei care au încetat să mai tremure și sunt uimită de calmul lor. Temporar, mulți nu mai tremură, dar manifestă o prudență neobosită. Toată viața noastră ne-au învățat ce este vigilența, așadar continuăm să fim vigilenți.

Oamenii își revizuiesc rareori concepția despre lume. Ea se formează în tinerețe și îl însoțește pe om toată viața. Am întrebat-o pe văduva violonistului: Tatăl dumitale te-a învățat să crezi în Dumnezeu ? Ea s-a fâsticit. Odinioară, bunăstarea familiei depindea de serviciul la biserică, și când era mică, părinții o duceau la slujbele importante. Pe urmă, a trebuit să învețe legea trecerii cantității în calitate și despre salturi, și a aflat că religia este opium pentru popor, deși despre opium ea nu știa decât că el intră în compoziția unor analgezice. Un singur lucru l-a asimilat temeinic: religiozitatea este un semn de înapoiere. A aruncat icoanele fără să stea pe gânduri și n-a trăit decât cu mila sfâșietoare pentru soțul său și cu teama pentru fiu. Are o voce foarte plăcută, muzicală (familiile de preoți au întotdeauna aptitudini muzicale) și susura ca un izvoraș. Ea știe cât de greu este să interpretezi concertul pentru vioară de Brahms și nu visează decât un singur lucru: să trăiască alături de băiatul ei. Iubirea și mila sunt credința ei și toată viata n-a făcut rău nimănui. Undeva în neamul ei, printre preoți credincioși sau funcționari bisericești, a existat, fără îndoială, măcar unul cu spiritul și cugetul curat de la care ea, pierzându-și credința întâmplător, a

moștenit vocația pentru iubire, milă și tristețe, precum și pentru puritatea cugetului și structura muzicală a spiritului. Este în primejdie de a-și pierde vederea și nu se știe unde va fi trimis băiatul ei și dacă ea va putea să-l urmeze. Oare și el va rătăci mereu dintr-un oraș într-altul, în așa fel, încât nu va putea niciodată să-l întâlnească? Fiul ei este un timid și un sperios: se teme de orice. Frica se transmite ereditar, chiar dacă este o însușire dobândită...

Și eu sunt văduvă, dar cel de al doilea val de frică - pentru un fiu - m-a ocolit, fiindcă mi-am dat seama la timp că nu trebuie să avem copii. În plus, m-au ajutat versurile lui Mandelștam. Conștientă de situația mea de rob, repetam: „*E liber robul ce frica a învins*". Firește, eu nu puteam să-mi înving frica, dar poezia îmi dădea o libertate interioară, o confirmare concretă a faptului că în om există ceva nobil și bun: iubire, milă, simțul muzicii și al poeziei, gândire, tristețe, supărare și durere, precum și o bucurie misterioasă, care uneori pogoară asupra noastră în clipele de liniște și melancolie. Oare nu a sosit timpul să ne oprim și să ne gândim cine suntem, ce am făcut cu noi, unde trăim și cum trăim.

E bine dacă omul este în stare să-și apere libertatea interioară. Acest lucru a fost cel mai dificil nu în perioada răfuielii cumplite, ci mai înainte, când părea că totul se mai poate aranja și umaniza. Mă refer la surzenia și muțenia surprinzătoare din anii douăzeci, după războiul civil până la deschiaburire. Nu judec după mine: tinerețea, mai cu seamă la femei, este stupidă și nesăbuită. În jurul meu totul era lipsit de minte și de inimă. Mandelștam, om puternic, tăcea la fel ca Ahmatova. Oamenii de treabă, precum Tînianov, se consacrau unor inovații mărunte. Pasternak compunea poeme. Toți se afirmau și, precum actorii, își jucau rolurile concepute pentru ei. Vocea interioară era înăbușită de victoria noului și de o veritabilă criză spirituală. Nu poți să-ți imaginezi o astfel de criză, dacă nu-ți aduci aminte că acei puțini care și-au recăpătat libertatea s-au tămăduit datorită fricii. Asta se referă la oameni slabi, ca mine. Mandelștam a

devenit el însuși pe altă cale. El nu știa ce-i frica, deși putea să se sperie de orice tâmpenie: un bărbat cu căciulă caucaziană care a venit la părinții mei să-i întrebe cine este tipul din apartamentul lor, privirea piezișă a vreunui ticălos, contactul cu mârșăvia, cu mortăciunile și multe alte lucruri care, de fapt, nu aveau nimic înfricoșător. Se speria de umbra răului, dar nu știa ce este frica. Nu sunt în stare să explic asta, dar am văzut cu ochii mei că el a trăit fără frică. Libertatea lui consta în bucurie. Pentru o vreme, el și-a pierdut bucuria, apoi și-a regăsit-o chiar la începutul anilor treizeci, când toate iluziile s-au pierdut și amețeala s-a risipit. Acesta a fost drumul lui individual și fără pereche. Al meu a fost diferit, ca și al altor contemporani ai mei.

În astfel de epoci, cum este cea în care am trăit noi, dar care este departe de a se termina, frica are o funcție pozitivă. Odată, eu și Ahmatova am căzut de comun acord că sentimentul cel mai puternic pe care noi îl încercam, mai puternic decât dragostea și gelozia, mai puternic decât tot ce e omenesc, este frica și derivatele ei: conștiința infamă a rușinii, a dependenței și a totalei neputințe. Frica poate să fie și ea de mai multe feluri: câtă vreme există sentimentul rușinii, ești încă om, nu rob. În conștiința rușinii rezidă forța tămăduitoare a fricii și chezășia dobândirii libertății interioare. Câtă vreme trăia Mandelștam, nu îmi era teamă decât pentru el și altceva nu simțeam. După moartea lui, toate nopțile fără somn, toate zilele, toate orele erau pline de amărăciune și de rușine - acest simțământ vindecător al dezonoarei noastre. Adevărații robi sunt aceia care n-au avut și nu au conștiința rușinii și cred cu fermitate că în măsura în care ei sunt devotați, nimeni nu-i va atinge, bineînțeles, dacă nu se va produce vreo greșeală. În epoca trecută astfel de oameni erau relativ puțini: ei se închideau în sere și nu comunicau cu muritorii de rând. Ei nu știau ce-i îndoiala, și când, noaptea, era ridicat vecinul lor de seră suspinau că trădarea s-a strecurat și în colțișorul lor de rai. Majoritatea orășenilor cu o situație onorabilă, cu salariu sau cu drepturi de autor, conjurau frica, trecând

totul cu vederea și repetând că nu trebuie decât să fii rezonabil: în acest caz nu se va întâmpla nimic. Această formă de frică devine lașitate deplorabilă și are un efect corupător asupra multor generații înainte. Indivizii din această categorie de corupți își continuă și astăzi activitatea și povestesc cu încântare de măreția și frumusețea deceniului al treilea, când au înflorit și au făcut senzație toate artele.

Oamenii care conjurau frica au crescut de obicei copii netemători. Eu și Ahmatova am născocit o zicală: „Pentru un om speriat se dau doi care nu se sperie". Ocrotindu-și copiii, părinții i-au crescut în totală ignoranță; pe urmă, părinții au fost arestați și condamnați, iar netemătorul a rămas singur; era foarte ușor de recrutat, și bietul băiat - fiul nu răspunde pentru tatăl său - scria cu acuratețe denunțul. Uneori arestau pe câte unul care nu știa deloc ce este frica și acesta, om de treabă și sincer, din complezență sau speriat de pumnul ce i se vâra sub nas, furniza anchetatorului tot felul de mărturii despre rude, cunoscuți sau persoane cu totul străine. În sfârșit, existau și norocoși: întreaga familie a scăpat teafără, iar netemătorul, cel lipsit de frică, mergea pe stradă, intra prin case, scria scrisori și jurnale intime sau, pur și simplu, flecărea și alții trebuiau să plătească pentru tâmpenia lui. Pentru noi, netemătorul era mai rău decât un provocator: provocatorul mai poate fi păcălit, dar cel care nu știe ce-i frica se uită la tine cu ochii nevinovați și n-ai cum să-i închizi gura.

Existau și reprezentanți ai unui joc murdar de-a netemătorii. Odată, noi am întârziat la ultimul tren spre Kalinin sau nu știu de ce trebuia să rămânem peste noapte la Moscova. În căutarea unui loc de mas, am trecut și pe la Adelina Adalis: nici astăzi nu pot să-l iert pe Mandelștam că i-a lăudat poeziile în nu știu ce articol. După opinia mea, asta-i culmea decăderii și a orbirii. Când lucram la ziar, Adalis venea la mine să obțină un avans ori să plaseze vreun articol. Târa mereu după sine pe fiul ei ceacâr și, bună educatoare, se certa tot timpul cu el. Undeva, la o casă de copii, avea un alt băiat, pe care nu-l iubea. Când a fost arestat soțul sau amantul ei,

s-a lepădat de el cu atâta fervoare, încât l-a descumpănit și pe anchetatorul care o convocase. Probabil că Mandelștam credea în menirea ei de poet dacă a venit să-i ceară găzduire pentru o noapte. Adalis ne-a întrebat de ce nu ne ducem acasă că doar aveam un apartament. I-am explicat că fostul nostru chiriaș, Kostîriov, este acum stăpânul apartamentului și, când o să ne vadă, o să cheme numaidecât miliția. Atunci, Adalis a început să vocifereze: „O să vin cu voi și, dacă apare miliția, o să le explic totul. N-o să le permit să se atingă de voi...” Adalis, un alt soi de Șaghinian, avea o credință demonică în forța cuvântului. Înainte de război, cineva a întrebat-o ce știe de soarta mea. Ea s-a năpustit asupra celui care a întrebat-o, strigând cât o ținea gura: cum a îndrăznit să admită că eu trăiesc și lucrez undeva și nu m-am internat în cel mai bun sanatoriu pentru tratament? Adalis învățase câte ceva de la Briusov, cu care se împrietenise după venirea din Odessa. Băiatul ceacâr a devenit un vrednic urmaș al mamei sale. Este traducător și, cum spune lumea, la secția lui de la Uniunea Scriitorilor are, în mod deschis, dublă însărcinare. De bună seamă însă el nu este pur și simplu un individ care nu știe ce este frica, ci un om cu principii înalte care nu se teme de nimic și, asemenea mamei sale, este în stare să convingă pe reprezentanții puterii în orice problemă.

În epoca noastră fericită s-au prăsit mulți netemători puri și naivi, și în orice clipă de la ei se poate stoarce orice. Există și câțiva care și-au biruit frica și încearcă să gândească și să vorbească. Dar atâta vreme cât oamenilor nu le va reveni memoria, ei nu vor fi auziți. Oamenii dorm pentru că au fost lipsiți de memorie în mod artificial. Ei trebuie să afle ce s-a întâmplat cu noi, cu generațiile părinților și bunicilor, altfel vor intra netemători, fără să fie avertizați, într-un nou lanț de catastrofe și se vor trezi cu totul neajutorați. Iar catastrofele se pot repeta: acei conducători neștiutori de frică nu vor avea nimic împotrivă să apese pe pedală. Ei sunt tineri, n-au cunoscut frica și nu știu că sultanii bănuitori pier în același ritm cu

soldații. Trebuie să se înapoieze oamenilor memoria și frica.

Chiar din primele zile, când încă eram curajoși, frica a înăbușit în noi tot ceea ce îi face pe oameni să trăiască. În 1938, am aflat că „acolo” au trecut la „interogatoriul simplificat”, adică pur și simplu torturează și bat. Pentru o clipă ni s-a părut că, fiind „fără psihologie” - prin psihologie se subînțelegea tot ce nu lasă cicatrice pe corp - nu avem de ce să ne temem. Ahmatova spunea: „în prezent este clar: unu-doi și - gata, te-ai și trezit dincolo de sârma ghimpată”. Ne-am dezmeticit foarte repede: cum să nu-ți fie frică? Trebuie să-ți fie frică: dacă vreodată vom ceda și le vom spune ce ne vor cere și, după listele oferite de noi, vor aresta la nesfârșit o mulțime de oameni? Asta se întâmpla în mod curent cu oamenii cei mai obișnuiți. Fiindcă nu suntem decât oameni, de unde să știm cum să ne comportăm în condiții inumane? Și apoi noi repetam: Doamne, ajută-mă, căci eu nu pot să garantez nici pentru mine... Nimeni nu poate garanta nimic. Eu și astăzi mă tem, fie și numai de o seringă conținând o substanță care să mă lipsească de voință și de rațiune. Cum aș putea să nu mă tem? Numai dacă suntem conștienți de neputința noastră și de rușinea generală nu vom înceta să ne temem și nu vom deveni netemători. Frica este un element organizator și mărturie a înțelegerii realității. Teama care fortifică și susține nu este accesibilă tuturor robilor, ci doar aceluia care și-a biruit frica și n-a cedat lașității. Cel care a învins frica știe cât a fost și cât va fi de cumplită viața pe acest pământ și va privi frica drept în ochi.

Repet cuvintele lui Mandelștam: cu o astfel de frică, de nimic nu ți-e teamă. Dar și frica firavă, cum este cea a văduvei violonistului, este neprihănită. Un pericol adevărat îl reprezintă netemătorii care fac parte din oligarhie, mai mare decât cei de rând, precum și cei care și-au pierdut memoria. Dintre aceștia se recrutează lașii ordinari și sultanii bănuitori.

Omul înzestrat cu libertate interioară, cu memorie și frică este acel firicel de iarbă, acea așchie care schimbă cursul torentului

dezlănțuit. Groaza pe care noi am trăit-o își are originea în lașitate. Ea poate să ne readucă pe vechiul făgaș. Eu nu mai apuc să văd viitorul, însă mă tem că el, într-o formă ușor înnoită, poate să repete trecutul. Atunci, oamenii vor adormi și nu se vor mai trezi. De fapt, nici astăzi nu s-au trezit, dar ei nu vor putea să reziste unei noi cufundări în somn. Mi-e frică, și pentru asta am toate motivele. Căci nu mă tem pentru mine, mă tem pentru oameni. Deceniul al treilea ne-a lăsat o moștenire atât de grea, încât ne este aproape imposibil să-i facem față. Trebuie să depășim amnezia. Acesta e obiectivul numărul unu. Trebuie să plătim pentru totul, altfel nu vom avea nici un viitor.

Frânturi de amintiri

Undeva, Mandelștam a notat: „Realitatea are un caracter continuu; proza este un semn discontinuu al continuului”. Amintirile sunt de asemenea semne discontinui și ele nu pot fi extinse într-o linie continuă. Prin această însemnare, Mandelștam a demonstrat că nu vrea să plătească tribut goanei după durată și continuitate, a căror febră îi cuprinsese pe toți în prima jumătate a secolului nostru. Eu cred că preocupările pentru continuitate, pentru reproducerea proceselor în evoluția lor, pentru goana după durată au fost provocate de o sete deosebită, aproape fiziologică, de dorința de a simți și de a palpa cu toate degetele prezentul: timpul, viața, mișcarea, procesele... Această nevoie, atât de puternică în literatură, s-a manifestat de bună seamă, în toate domeniile gândirii, artei și științei. Clipa oprită, filmarea cu încetinitorul, descompunerea materiei în particule infinitezimale - toate acestea sunt fenomene ale aceleiași serii, provocate de nevoia de a retrăi ceea ce a mai fost trăit, de a reproduce în mișcare ceea ce s-a mai petrecut, să extinzi la infinit fiecare clipă, pentru ca din clipă ea să devină durată.

Pe măsură ce ritmurile creșteau, creștea și valoarea clipei.

Schimbarea rapidă a mișcărilor tulbura vederea, și futuriștii, proslăvind viteza, se agățau de clipă. Mandelștam a renunțat la încercările de a recrea continuitatea, însă dragostea lui pentru încetineală: boul domol, mișcările încete ale armencelor, șuvoiul vâscos și lung de miere când curge din gâtul sticlei - toate acestea sunt provocate de aceeași dorință de a simți cursul timpului: *Dar numai o dată-n an, Durata se revarsă în natură, Precum în metrica lui Homer.*

Pentru Mandelștam, durata nu era un scop în sine, ci poate o căutare a Spiritului, o sete de har: *Iată pământul neclintit, cu el Eu sorb al creștinismului aer de munte. Și-n spațiul uluit, Din culmile creștine, Precum un cânt de Palestrina, Pogoară harul.* Uneori este o încercare de a percepe veșnicia: clipa unică încremenită - Euharistia: „Euharistia durează cât o amiază veșnică”, deoarece participanții misterului comunică, prin intermediul său, cu veșnicia: „Pentru a ofta din adâncuri, în afara timpului, după acea pajiște unde timpul stă pe loc”. Perceperea clipei ca veșnicie, visul „după acea pajiște” sunt înăbușite de „zgomotul timpului”, care este „șirul aprinselor cazne umane”.

Mandelștam percepea cu acuitate unitatea dintre viață și individ și, astfel, n-a aspirat niciodată să reînvie momentele trecutului. Îndrăgostit de viață, el trăia în toată plenitudinea - „până la fund” - timpul prezent, fără să încerce să-l repete. „Totul a existat odinioară, totul se va repeta din nou” este constatarea unității oamenilor, a identității perceperii vieții, și nu afirmarea că clipele unei vieți unice se repetă. Mandelștam își extrage sentimentul duratei și al continuității, în special din obiect, nu recreează propriile emoții. Concentrarea asupra obiectului și nu asupra sa lipsea de sens orice repetare a momentelor trecutului. Tocmai de aceea el putea spune despre sine că memoria lui avea o atitudine ostilă față de tot ce era personal.

În *File de jurnal* (de fapt nu era nici un jurnal), Ahmatova a remarcat just că lui Mandelștam nu-i plăcea să-și amintească. Eu

voi adăuga că amintirile lui au fost întotdeauna fragmentare și n-au fost niciodată personale. Uneori - destul de rar - istorisea ce văzuse sau cu cine se întâlnise și povestirea lui era întotdeauna un semn al trecutului legat inevitabil prin ceva de prezent. El n-a uitat, de pildă, cum s-a întâlnit pe un coridor de la Metropol[1] cu grupul menșevicilor, care tocmai fuseseră dați afară din Soviet. Ei veneau înspre el, exprimându-și zgomotos indignarea și analizând cuvintele oratorilor care au cerut izgonirea lor. Mandelștam s-a dat la o parte, lăsându-i să treacă și a auzit: de ce lacheu? El a povestit această scenă, deoarece concluzia pe care a tras-o i-a trezit amintirea: „întotdeauna, chiar din primele zile, ei n-au folosit cuvinte, ci cărți măsluite..."

Eu cred că Mandelștam știa să trăiască timpul cu atâta plenitudine pentru că era înzestrat cu darul jocului și al bucuriei. N-am văzut niciodată la nimeni atâta joc și atâta bucurie. Când a ieșit din viața mea, eu, moartă, trăiam din stropii de bucurie ai versurilor sale și din interdicția irevocabilă a sinuciderii. Tocmai pentru că Mandelștam trăia „plin de spațiu și timp", el nu simțea nevoia să se întoarcă și viața lui se împarte în perioade distincte. Munca și viața lui erau strâns legate, inseparabile, și perioadele vieții sale coincid cu cele ale muncii poetice. Versurile poartă întotdeauna amprenta evenimentelor vieții. Ele coincid în timp. Proza întârzie totdeauna; semnele trebuie înțelese și decantate. Pentru aceasta este nevoie de timp.

Rămânând el însuși, păstrându-și unitatea deplină a personalității, Mandelștam se schimba cu câte ceva în fiecare perioadă. Aceasta însemna evoluție, nu schimbări în interiorul omului. Evenimentele vieții exterioare stimulau viața interioară, dar nu constituiau cauza ei. Eu cred că viața interioară determină într-o măsură mai mare evenimentele exterioare decât invers, în ceea ce

[1] Hotel din Moscova, atunci Casa Sovietelor, unde locuiau, după mutarea la Moscova în 1918, membrii guvernului.

privește caracterul catastrofic al majorității biografiilor epocii noastre, ele, în orice caz, nu au format personalitatea, ci mai degrabă au strivit- o. Trebuia să ai o forță uriașă pentru ca, în pofida opresiunii și sufocării, să-ți păstrezi capacitatea de dezvoltare. Acest lucru nu era posibil decât pentru oamenii a căror personalitate era fundamentată pe o idee modelatoare de o asemenea forță, încât nu evenimentele exterioare influențau evoluția personalității, ci atitudinea omului față de evenimentele exterioare. Tot ce ne-a lăsat moștenire secolul al XIX-lea: știința, cunoașterea, umanismul, analiza, fără a mai vorbi de asemenea noțiuni precum progresul, cultura, formele abstracte ale deismului, teosofia, raționalismul și pozitivismul, toate acestea nu au ajutat nimănui să-și păstreze personalitatea. Ele n-au făcut decât să contribuie la descompunere și decădere. Noi am văzut această decădere și am întors capul rușinați. Pentru Mandelștam, cel mai mare pericol îl constituia umanismul, în accepția lui rusească. De aici, încrederea lui față de căutarea dreptății sociale și groaza lui la vederea cruzimii și minciunii în plină dezvoltare. Si eu nu contenesc să mă minunez de forța lui Mandelștam și de bogăția resurselor interioare care i-au dat posibilitatea să-și trăiască viața în toată plenitudinea și, fără a se lăsa strivit, să ajungă la capătul drumului său. Așa a fost până în cea din urmă clipă când l-am văzut: noaptea de întâi spre doi mai 1938. Acesta a fost capătul drumului, pentru că ce a îndurat la Lubianka și dincolo de sârma ghimpată a fost mai cumplit decât camerele de gazare.

Nu pot să definesc ce anume constituia personalitatea lui Mandelștam, pentru că ideea nu se supune unei formulări simple. Aceasta era mai degrabă atitudinea lui față de poezie ca dar din ceruri, ca menire, precum și credința în caracterul sacru al poeziei (,,Jocul Tatălui cu copiii săi”). N-am mai văzut alt om care să fie tot timpul în linia întâi și să-și păstreze, totuși, capacitatea de a gândi și a evolua. În linia întâi nu rezista nimeni. Oamenii își păstrau trăsăturile umane numai dacă se aflau în afara evenimentelor, dar

este puțin probabil că ar fi devenit mai profunzi și ar fi putut să se dezvolte. În plus, cei apți pentru muncă și dezvoltare spirituală aparțineau generațiilor vârstnice și au fost exterminați aproape dintr-o dată. Am citit recent că Florenski a fost arestat în o mie nouă sute treizeci, dar mi se pare că, înainte de asta, fusese exilat pe la mijlocul deceniului al treilea. În neverosimila noastră izolare sunt posibile tot felul de erori, însă îmi amintesc că accesul de disperare al lui Mandelștam legat de nenorocirea cu Florenski a avut loc în anii douăzeci, iar în anii treizeci n-am mai auzit nimic de el. Oamenii din generația lui Mandelștam și a Ahmatovei se predau fără luptă sau trăiau ascunși. Cei care nu se predau, creștini nešovăielnici, piereau ca niște martiri.

Ahmatova își trăgea forța din împotrivire. Creația ei poetică nu poate fi divizată în perioade distincte și este mai mult legată de circumstanțele exterioare decât de evoluția interioară. Când era lăsată în pace, ea revenea pe căile pure și senine. Distanța și izolarea o ajutau să se mențină, dar, cum se știe, belele se abăteau asupra ei și când se afla în singurătate. Din fericire a avut parte de o bătrânețe liniștită: zece ani de viață tihnită, deși prost organizată. Ea și-a păstrat capacitatea de a lucra până în ultimii ani de viață, și ăsta a fost norocul ei. Este de mirare că orice clipă de răgaz nu trezea în Ahmatova manifestări de maturitate, cu ascetismul și renunțările care o însoțesc, ci egoismul tinereții, setea de succes și voioșie ușuratică. Eu râdeam de ea și mă bucuram de aceste trăsături ale bătrâneții ei. Uneori se supăra pentru o clipă, pe urmă însă râdea împreună cu mine.

Când îmi privesc viața din pragul în care mă aflu acum, concomitent văd în ea foarte clar și unitatea, și o periodizare distinctă, care la mine nu era provocată decât exclusiv de circumstanțele exterioare. Pentru mine copilăria nu era decât o perioadă pregătitoare și nimic altceva. În general, nu înțeleg de ce unii acordă o atenție exagerată copilăriei proprii. Eu cred că interesul considerabil pentru copilărie are ceva comun cu nevoia de

a restabili continuitatea și de a retrăi ceea ce a mai fost trăit. Asta este o trăsătură a epocii legată, poate, de evoluția individualismului, care stânjenește personalitatea să se maturizeze și să se dezvolte în mod corect. În țara noastră aceasta a fost favorizată de limitarea artificială impusă personalității, de imposibilitatea de maturizare, de viața ascunsă a indivizilor speriați și inferiori. Dar salvarea în copilăria proprie este întotdeauna un semn de inferioritate.

Oricât ar părea de bizar, dar eu nu-i iert decât lui Nabokov - pe care nu-l iubesc - excursul său somnambulic în propria copilărie. Despărțit de țara natală, de limba sa și de istoria sa, pierzându-și tatăl cum și l-a pierdut, Nabokov reproduce idila copilăriei ca unicul lucru care îl leagă prin rădăcinile sale de pământul părinților. El a fost lipsit de maturizare pentru că și-a trăit viața în exil.

Maturizarea nu se produce decât atunci când omul începe să fie conștient de răspunderea pentru tot ce se întâmplă în lume, dar în țara noastră aceasta era exclus. În loc de asta, vedea cum se dezvoltă în el un instinct de conservare hipertrofiat. Acest instinct contracara orice maturizare, iată de ce era admirată copilăria, căci copilul nu este răspunzător de nimic, ci pur și simplu se bucură de viață. Noi eram o turmă și pentru a ne menține în viață acceptam să fim duși la pășune. Din nefericire, asta nu ne-a salvat: oile nu sunt numai tunse, ci și tăiate.

Viața mea a început de la întâlnirea cu Mandelștam. Prima perioadă a constituit-o viața noastră împreună. Cea de a doua perioadă o numesc viața de dincolo de mormânt, și tocmai așa o simt, dar nu în eternitate, ci în lumea neverosimilă a groazei sepulcrale unde am trăit cincisprezece ani (1938-1953) și în total douăzeci de ani de așteptare neîntreruptă (1938-1958). În acești ani, în afară de așteptare, n-a existat nimic altceva, deși au avut loc niște evenimente, eu am străbătut distanțe neverosimile, am mai făcut câte ceva, m-am grăbit să merg undeva. N-am acordat nici cea mai mică importanță la tot ce se întâmplă cu mine. Toți acești douăzeci de ani, mai ales primii cincisprezece, au rămas în

conștiința mea ca un bulgăre compact, ca un cheag de materie moartă, în care timpul nu trecea, ci zbura. Mă obseda chinuitor sentimentul rupturii dintre prima și a doua perioadă: două bucăți fără nici o legătură între ele - una plină de semnificație și de evenimente, cea de a doua lipsită de tot, chiar și de continuitate, de durată. Nu doar eu, dar și toți contemporanii mei aveau senzația acută că timpul turbase și zbura ca nebunul fără să lase nici o urmă în memorie. În memorie au rămas, bineînțeles, și mutările, și ocupațiile, și munca, și o grămadă de blestemății, dar acestea sunt imagini disparate, nu semne, pentru că semnul reprezintă întotdeauna ceva. Sentimentele principale erau durerea, dedublarea vieții și caracterul inexplicabil al evenimentelor. Cineva, care a făcut câțiva ani de lagăr în vremea lui Hrușciov, mi-a povestit că în acel lagăr se afla un evreu polonez nebun, condamnat pe un termen de necrezut, din care motiv nu putea fi reabilitat. Acesta repeta întruna: „în Rusia nu există spațiu, există numai kilometri...” Pesemne, eram și eu un astfel de evreu nebun, fără timp și fără spațiu. Și mai era ceva cu care semăna percepția mea de sine și a vieții în acei ani: în o mie nouă sute treizeci și patru m-am îmbolnăvit de tifos exantematic și am fost internată în baraca bolnavilor de tifos. Toropită de febră, mi s-a năzărit că am fost dusă în pavilionul bărbaților, pentru că, la intrarea mea, de pe perne s-au ridicat doar capete bărbierite. Aceeași uimire m-a urmărit în toți acești ani: unde mă aflu? Ce se întâmplă cu mine? Singura realitate din acești ani au fost întâlnirile cu Ahmatova, dar când nu eram decât amândouă, între patru ochi.

Cea de a treia perioadă începe de la sfârșitul anilor cincizeci, când am obținut dreptul a a-mi rosti numele, de a explica cine sunt și ce gândesc. Aproape concomitent, două părți din viața mea - prima și a treia - s-au reunit și au comprimat între ele perioada a doua, presând-o într-atât, încât aceasta s-a transformat într-o simplă lipie, nu din făină, bineînțeles, ci din ceva scârbos. Viața a devenit din nou plenară și unitară. Ea a căpătat o unitate și mai

mare când am descris, în prima carte a meal, tot ce ne-a fost dat să trăim.

În perioada de așteptare, când nu trăiam, ci doar mă ascundeam, nu aveam decât două obiective: să salvez versurile lui Mandelștam și să las ceva de genul unei scrisori, unde să expun tot ce ni s-a întâmplat. *Cartea întâi*[1] a memoriilor mele - constituie această scrisoare pe care am izbutit să o scriu cu destul de multe detalii. Nu puteam spera că o să mă bucur de o asemenea șansă: unde puteam să las filele manuscrisului, când camera mea era vizitată fără ca eu să fiu de față și toate lucrurile îmi erau răscolite cu de-amănuntul? Poate voi izbuti să salvez și cea de a doua carte a memoriilor mele, cea pe care o scriu în prezent, dar nu vreau să-mi fac planuri dinainte: astfel de amănunte nu mă tulbură. Principalul a fost făcut. Ce pot să fac cu imaginile disparate? Același lucru ca și cu timpul turbat care zboară ca nebunul. Lipsit de conținut temeinic și de sens, el, probabil, turbează întotdeauna. Timpul a dispărut în neant fără să lase nici o urmă și fără să mă schimbe cu ceva. Imaginile au pălit, s-au decolorat. Toate sunt întâmplătoare și nu sunt legate printr-o logică internă. Prezența lor este dovada anilor trăiți în zadar. În anii aceștia, am izbutit să acumulez forță și furie, alții - marea majoritate - s-au ofilit pur și simplu, nereușind să spună ceva. Lor le venea mai greu decât mie, fiindcă eu știam ce aștept, în vreme ce ei se zbăteau să-și salveze copiii și să ușureze viața celor apropiați, căzând din picioare de oboseală. Și eu cădeam de oboseală, dar nu mă lăsam, pentru că îmi păstrasem puterile. Eu am fost înzestrată cu o calitate proprie rușilor: stoicismul. Ea s-a dezvoltat la mine în perioada de așteptare. La compatrioții mei, stoicismul se transformă în slăbiciune: ei n-au trăit decât stoicismul jumătății de secol. Stoicismul se justifică când servește la ceva. Când nu are nici un scop și durează o perioadă prea lungă, el se transformă în somn.

[1] *Fără speranță. Memorii*. Cartea întâi.

Eu susțineam că în viață trebuie să cauți un sens, nu să-ți propui scopuri, dar eu am o justificare: mi-am propus un scop și am trăit, pentru el. Aici, contradicția nu este decât aparentă. Scopul meu consta în justificarea vieții lui Mandelștam prin salvarea a ceea ce constituia sensul ei. Și eu am fost privată de viață, pentru că mi-au scos din ea tot ce îi dădea sens. Mi s-a impus un scop și, astfel, viața mi-a fost mutilată. Eu nu trăiam, doar așteptam reunirea celor două părți disparate ale vieții mele. În perioada de așteptare, scopul ia locul sensului. Asta nu ne face mai bogați, dar măcar ne păstrăm sufletul care arde mocnit în noi... N-am fost în stare de mai mult, dar nici n-am pretins mai mult: scopul a înghițit totul. Am avut noroc, putea să fie și mai rău: era cât pe ce să ajung și eu în groapă cu o plăcuță de picior, iar hârtiile ar fi putrezit sau ar fi fost aruncate pe foc. Slavă Domnului că așa ceva nu s-a întâmplat. În asta văd mâna Lui și rostesc în șoaptă cuvinte de iubire și recunoștință.

Luna de miere și bucătăresele

Contemporanii mei credeau cu tărie că poetul se mulțumește cu poezia câtă vreme încă nu s-a maturizat ca să scrie proză, îndată ce a trecut la proză, este numaidecât promovat într-un rang superior. Și aduceau exemple extraordinare: proza lui Pușkin și Gogol cu experiența lui poetică din adolescență. Despre aceasta au vorbit și poate chiar au scris Tînianov, Eihenbaum, Șklovski. Toți începuseră, de bună seamă, prin a scrie versuri, fără îndoială - mediocre, apoi judecând prin analogie și după propria experiență, au ajuns la concluzia că poezia nu este decât anticamera prozei. Toți, ca și Pasternak, doreau în sinea lor să scrie un roman: asta îți aducea glorie și bani, ba puteai să te trezești chiar și printre clasici. În privința clasicilor, Mandelștam m-a învățat să privesc cu circumspecție această noțiune, dar în ceea ce privește banii - eu îi aprob: oamenii trebuie să aibă bani, chiar pentru o muncă banală,

dar de ce să inventezi teorii privind corelația dintre proză și poezie? Ascultând raționamentele savante ale celor mai buni critici și teoreticieni literari, Mandelștam nu făcea decât să suspine și să zică: „Ei, pur și simplu, nu iubesc poezia...” Era perioada când oamenii erau nevoiți să vorbească destul de des despre aversiunea față de poezie. Nu le plăcea poezia, nu le plăcea pictura de șevalet, în schimb le plăcea tot ce era nou, tot ce era țipător și mai cu seamă teoriile științifice originale. Chiar și oamenii care îndrăgeau poezia în taină, precum Tînianov, începeau să se bâlbâie și să se eschiveze când vorbeau despre ea (un exemplu îl constituie articolul său *Intervalul*).

Eu am observat că și știința se sufocă atunci când reprezentanții ei nu au la dispoziție decât deșeuri raționaliste (raționalismul este de așa natură, încât nu produce decât deșeuri). Cei pe care i-am pomenit, inclusiv Gukovski și Tomașevski erau cei mai buni dintre cei buni, floarea criticii și teoriei literare, care a început să se scuture înainte de a înflori. Mă grăbesc să adaug că nu era vina lor, ci a epocii și a regimului. Ei au fost impregnați de spuma timpului, de aiureala ei raționalistă și pseudoștiințifică, de pasiunea ei pentru inovație cu orice preț, și nici n-au izbutit să se maturizeze, că le-au și pus pumnul în gură: nu le mai rămânea decât să-și amintească imagini înduioșătoare din copilărie - a lor și a altora.

După convingerea mea profundă, proza și poezia au origini diferite și îndeplinesc funcții diferite. Poezia provine din străfunduri și se cristalizează, cum ar fi spus Mandelștam, sub o presiune mai mare, dar amândouă formele răpesc toate forțele artistului și, cum am văzut la Mandelștam, sunt incompatibile în timp. Când Mandelștam scria proză, poezia nu putea să se manifeste decât la nivelul „versurilor hoinare”, adică se acumula în subconștientul lui. Întregul existent înainte de scrierea poeziei nu poate căpăta formă când poetul se află cu totul sub povara unei opere în proză, chiar dacă aceasta nu era încă scrisă. Mandelștam a scris *Zgomotul timpului* cu o întrerupere de peste un an și jumătate, perioadă în

care a scris versuri, însă capitolele create după întrerupere (*Șuba de boier* și capitolele despre Feodosia) sunt făcute din alt material. Ele au fost într-adevăr adăugate unei mici cărți despre copilărie, din fericire lipsită de autoadmirația înduioșătoare pe care o găsim la toți cei care scriu amintiri din copilărie.

După opinia mea, *Marca egipteană* își are originea într-o sursă mixtă. Ea a fost scrisă într-o perioadă de adâncă mușenie poetică, dar în ea există destule elemente poetice, care alternează cu surse de proză pură. Pesemne, tocmai de aceea mie nu-mi place *Marca egipteană*. Îmi face impresia unui hibrid, în plus, trama nu este altceva decât o manifestare de slăbiciune interioară, o concesie entuziasmului general pentru „marea literatură” - nuvela sau romanul cu intriga și subiectul lor dezgustătoare. În sfârșit, motivul principal al neîncrederii mele față de *Marca egipteană* îl reprezintă impulsul sau „elanul” care l-au determinat pe Mandelștam să scrie această operă: încercarea de a transfera în deceniul al doilea zăpăceala care l-a cuprins în deceniul al treilea, iar acesta era un semn de confuzie și de pierdere a criteriilor. (Asta nu înseamnă că eu sunt apologetul deceniului al doilea. Îmi vine să râd când acesta e numit „veacul de argint”, dar în el exista neliniștea și presentimentul sfârșitului. Toate crimele care au urmat nu își au rădăcinile nici în deceniul al doilea, nici în al treilea: rădăcinile lor sunt mult mai adânci.)

Posomorâtul Mandelștam de la începutul deceniului al treilea are sentimentul de a fi „*o bucată de pâine uscată, de mult scoasă din cuptor*”, dar nu uită nici o clipă de incompatibilitatea lui cu realitatea curentă. În versurile din această perioadă, sentimentul tragismului epocii nu-l părăsește; în articole, el vorbește de pierderea făcliei moștenite de la strămoși și cheamă să fie păstrat măcar un strop de rațiune („Formulele elementare, noțiunile generale din secolul al XVIII-lea pot să fie iar de folos. Acum nu este momentul să ne temem de raționalism. Rădăcina irațională a epocii care vine... își aruncă umbra asupra noastră. În astfel de zile, rațiunea enciclope-

diștilor întruchipează focul sacru al lui Prometeu”), este îngrozit de „arhitectura socială” destinată să doboare și să strivească individul.

La începutul deceniului al treilea, el încă își mai făcea iluzii că este posibil să se atenueze moravurile sau, cum glumeam noi, „să dăm bolșevicilor un sfat bun”[1] ca să înceteze ferocitățile. În cea de a doua jumătate a deceniului, viața părea că se stabilizase: în magazine apăruseră produsele alimentare și de îmbrăcăminte, oamenii păreau bine hrăniți, cearcănele dispăruseră de pe fețe, trenurile și tramvaiele au început să circule normal. Toată lumea dorea cumplit de mult să trăiască în pace, dar toți au fost stupefiați de o orbire incurabilă, însoțită întotdeauna de scleroză morală. Cei care au plătit cel mai scump nevoia de autoliniștire n-au fost pungașii, ci oamenii cinstiți și serioși, ca de pildă, Zoșcenko. El a crezut până în ultima zi a vieții în posibilitatea de „a da un sfat” și, simțind cu acuitate groaza celor ce se întâmplau și când unica soluție nu era decât să urli ca o fiară, a încercat mereu să oprească, să avertizeze, să atragă atenția: milițianul cu mănuși albe, care duce cu respect mâna la chipiu, îl înnebunește pe țăranul hăituit, istovit, batjocorit; o femeie cară un geamantan greu, cetățenii sunt indignați la vederea bărbatului care venea după ea degajat, cu mâinile goale, pentru că o iau pe bătrână drept femeie de serviciu; aflând că este mama lui ei își cer scuze: familia este suverană și mama poate fi transformată în animal de povară. Sărmanul Zoșcenko, suflet curat, pe care mulți îl socoteau măscărici și nechezau când auzeau povestea cu măicuța bătrână ! Au ispășit cu toții. *Marca egipteană* este o pedeapsă mică, dar aparține totuși acestei categorii, cu toate că în ea există două-trei pasaje splendide (răfuiala fără judecată, de pildă, și moartea cântăreței Bosio: în țara asta nu este recomandabil să cânți). Este știut faptul că proza a pregătit întotdeauna drumul pentru poezie, dar *Marca egipteană* nu și-a îndeplinit această funcție. Ea nu a oferit echilibrul superior al

[1] În rusă *sovet* are două sensuri: *sfat* și *consiliu*, de unde calamburul.

forțelor spirituale necesare plăsmuirii versurilor.

Chiar la începutul deceniului al patrulea, Mandelștam mi-a spus într-o zi, când așteptam tramvaiul: „Avem impresia că totul merge bine numai pentru că merge tramvaiul”. Simțise din nou grozăviile epocii, o neliniște interioară profundă și a smuls „acoperământul aruncat peste abis” lipsit de strălucire... El a scăpat din captivitatea opiniei publice și a devenit liber. Asta l-a condus la pieire, era însă cu putință să trăiești, în zilele noastre de groază, la o *dacea* din Peredelkino[1].

Proza publicistică - articole pentru vreo revistă sau ziar - a fost scrisă totdeauna la comandă, în câteva ore. *Convorbiri despre Dante* face de bună seamă excepție. Articolele curente au întotdeauna la bază o idee cumpănită dinainte. Proza publicistică a fost începută în 1922, la Harkov. Schița *Haina de blană* a fost publicată într-un ziar local, apoi amplificată și vândută surorii lui Rakovski[2]. Ea s-a pierdut ca și exemplarul ziarului în care s-a tipărit varianta inițială. Este bine că s-a păstrat articolul *Despre natura cuvântului*. El a avut mai multe șanse să se piardă decât să se păstreze. Este bine ca prietenii noștri de departe să știe: fiecare dintre noi, fiecare obiect, fiecare articol, hârtiuță, manuscris avea de-o mie de ori mai multe șanse să se piardă decât să se păstreze. Tot ce s-a păstrat este rezultatul unui miracol. Am conștiința acută a faptului că în alte condiții este mai dificil să supraviețuiești decât să mori, dar noi, cum se știe, nu suntem hedoniști și nu suntem făcuți nici pentru fericire, nici pentru zbor, nici pentru plăcere.

Cea de a doua încercare de a scrie proză n-a lăsat nici ea vreo urmă. Ea este legată de o aventură drăguță și foarte pașnică. Odată, hoinărind și căscând gura prin Piața Smolensk - ne-au plăcut

[1] Sat de creație, alcătuit dintr-un grup de vile, aparținând Uniunii Scriitorilor, situat într-o pădurice la aproximativ douăzeci și cinci de kilometri de Moscova.
[2] A. Rakovskaia-Petrescu, proprietara Editurii Pomoșci (Ajutorul) din Harkov.

întotdeauna piețele și bazarurile, centrul viu al vieții urbane autentice - am intrat în vorbă cu niște negustori de covoare orientale. Mandelștam avea calitatea deosebită de a sta de vorbă cu mujicii și muierile de la țară, cu oricine, în afară de ștabi, scriitori și slugi. Negustorii cei tuciurii ne-au condus la maghernița lor, undeva dincolo de Gara Kiev. Era scufundată într-o mare de dărăpănături și, într-o odaie murdară, cu pereții coșcoviți, am văzut ceva extraordinar, de neînchipuit: un covor uriaș reprezentând o scenă de vânătoare. Figura centrală era un băiat cu un arc în mână, înconjurat de călăreți minusculi și tot felul de animale: câini, vulpi, păsări... Era o comoară de valoare inestimabilă, dar, ținând cont de reevaluarea tuturor valorilor, asemenea lucruri costau atunci o nimica toată. Tuciuriii ne ademeneau propunându-ne să ni-l vândă în rate. Pe noi ne fermeca frumosul covor și voiam să-l cumpărăm cu toate că nu știam dacă nu cumva fusese furat din vreun muzeu sau din vreun palat. Am plecat, lăsându-le adresa și tuciuriii din Orient și-au făcut obiceiul să ne viziteze în Bulevardul Tverskoi...

Într-o zi, ne-au adus covorul, care a umplut camera noastră mizeră cu o strălucire fascinantă. Mandelștam s-a îndrăgostit de covor ca de o femeie (iar eu, o proastă raționalistă, nici măcar n-am fost geloasă. De câte plăceri n-am fost privată în felul acesta: de durere, de gânduri negre, de disperare, de nopți nedormite, de lacrimi și de împăcări). Am simțit că el vede în acest covor o captivă pe care trebuie s-o smulgă din mâinile răpitorilor, dar el m-a flatat, spunându-mi că, față de un martor, cum este crăișorul din covor, noi o să fim și mai fericiți împreună. Îmi dădeam seama că mie nu-mi revenea decât rolul slujnicei crăișorului, dar crăișorul era doar un copil, iar eu nu văzusem unul ca el. Cel dintâi s-a dezmeticit Mandelștam: m-a rugat să rulăm covorul, l-a ridicat, a pufnit și s-a scuturat ca un câine, și-a tras sufletul și a zis: „Nu-i pentru noi.” Covorul, destul de subțirel, era atât de mare, că noi ne-am fi sufocat bătându-l și scuturându-l în curte. Dar n-a rămas decât vreo câteva zile la noi. Mandelștam m-a convins că în viața noastră nu există loc

pentru uriașul covor de muzeu și eu, vărsând câteva lacrimi, m-am învoit ca tuciuriii să-l ducă în cocioaba lor. Covorul a dispărut din viața noastră, iar Mandelștam, cuprins de nostalgie, a început să mâzgălească nu știu ce pe hârtie. Era povestea covorului din cocioaba moscovită. Ea s-a terminat repede, iar filele de hârtie au ajuns în cufăr și s-au pierdut atunci când le-a bătut ceasul. Un ecou ușor al acestor emoții se resimte în cele câteva rânduri despre miniatura persană din *Călătorie în Armenia*. Numai că privirea speriată, piezișă, nu era a crăișorului, ci a mea, când eram tânără.

Cea de a treia apropiere de proză au constituit-o schițele din *Ogoniok*[1]: *Suhariovka* și *Vară friguroasă*. Din Suhariovka, pe considerente morale, a fost eliminat un pasaj: „Numai pe pământul uscat cu care ești obișnuit, călcat în picioare ca o mamă care nu poate fi comparată cu nimic, este posibil acest târg cumplit care înjură de mamă chiar acest pământ". „Omul sovietic, i s-a spus, își respectă mama. Amintiți-vă de Mama lui Gorki..." Mandelștam nu obișnuia să înjure, dar de data aceasta a rostit ceva ce nu se poate repeta. Această explicație a avut loc după tipărirea schiței. Dar vara era într-adevăr friguroasă și, în ajunul unei ierni aspre, trebuie să te încălzești. Groaza de frig a lui Mandelștam, setea lui de căldură și de soare erau consecința anilor de foame și de subalimentare sistematică. În perioadele de relativă prosperitate lui îi plăcea gerul și nu suferea din pricina lui, spre sfârșitul vieții însă el s-a resemnat, ca să primească, înainte de moarte, o porție întreagă de frig și de foame care ar fi ajuns pentru o viață întreagă de om. Și eu știu ce frig este când ești flămând, dar foamea mea nu semăna cu cea din lagăr, era foamea omului sovietic de rând. Foamea din lagăr este inimaginabilă. Spuneți, vă rog, asta ticăloșilor care își astupă urechile și închid ochii, întâmplător, am aflat că există noi posibilități

[1] *Luminița* - săptămânal social-politic și literar-artistic ilustrat care apare la Moscova din 1923.

de a merge la odihnă în sud: sanatoriile Țekubu[1]. Aparțineam totuși unei categorii privilegiate, chiar dacă eram de categoria a doua. Ni s-a dat repartizare gratuită la Gaspra[2], iar banii primiți pe schițe s-au dus pe biletele de tren, cumpărate tot de Țebuku. Vilegiaturiștii erau trimiși în grupuri, și noi am nimerit într-un compartiment de clasa a doua, necapitonat, împreună cu amabilul Vîșinski, cu soția și fiica lui - încă mai existau compartimente de șase locuri, cu canapele laterale. Vîșinski purta o cazacă de model socialist- revoluționar și călătorea în vagoane de clasa a doua ca și cum nu mai avea de făcut nimic altceva toată viața. Aș fi vrut să propun ca viitorilor aștri să li se pună la dispoziție vagoane-salon separate chiar din momentul când încep să apară pe bolta cerească primele lor raze: n-are rost să se frece de muritorii de rând. Vîșinski era atunci la conducerea Glavnauka[3] și nu știu dacă apucase să instruiască prima sa cauză penală: procesul socialiștilor-revoluționari[4], unde a aplicat metoda procesuală elaborată de el. Mandelștam citea toate relatările de la procese. Oricât ar fi fost de pieptenate, tot mai rămânea câte ceva (pentru noi care știam să citim printre rânduri) din care se putea reconstitui miezul chestiunii.

Au trecut aproape cincizeci de ani, dar eu n-am uitat ce mi-a povestit el - răspunsul unui acuzat la întrebarea procurorului privind

[1] Comisia centrală pentru ameliorarea condițiilor de viață ale oamenilor de știință, înființată în 1921 de către Maxim Gorki, pe lângă Sovnarkom (Consiliul Comisarilor Poporului).
[2] Orășel, stațiune balneo-climaterică pe țărmul de sud al Crimeei.
[3] Direcția generală a instituțiilor științifice, muzeistice și literar-artistice.
[4] Partid (cunoscut mai ales sub denumirea de eseri - SR) care a activat în Rusia în perioada 1901-1923. Milita pentru republică democrată, libertate politică, legislație muncitorească, socializarea pământului. Tactica de luptă - terorismul individual. După Octombrie, bolșevicii i-au acuzat de activitate antisovietică și contrarevoluționară. În legătură cu procesul lor (8 iunie-7 august 1922), N. Mandelștam greșește: președintele completului de judecată n-a fost Vîșinski, ci G. Piatakov. Primul proces pe care Vîșinski l-a instruit ca specialist al Tribunalului Suprem al URSS a fost procesul Șahtî (mai-iulie 1928).

pregătirea rebeliunii din Iaroslavl[1]: „Despre asta, dumneavoastră știți mai multe decât mine”... Această rebeliune a reprezentat prima rază în cariera lui Vîșinski: el a pregătit rebeliunea și, la momentul potrivit, a trădat-o. Procesul a însemnat momentul crucial după care soția și fiica lui n-au mai călătorit în vagoane de clasa a doua. La Gaspra, profesorii se purtau respectuos cu Vîșinski pentru că el reprezenta autoritățile. Obicei rusesc. El este cel care a străbătut de la un capăt la altul marea magistrală siberiană și n-a văzut turnurile de observație ale lagărelor. Era adevărul curat: turnurile nu se vedeau de la fereastra vagonului.

Ca să uităm de el, o să relatez povestea auzită de la directorul Institutului Pedagogic din Pskov. Fratele mai mare al directorului a fost arestat, nu mai știu când, fiind încă student-comsomolist în anul întâi. El a izbutit să evadeze, a venit la Moscova și s-a dus, cu fratele lui, naratorul, în audiență la Vîșinski. A fost primit neîntârziat. Vîșinski a fost extrem de atent, și-a luat notițe ascultând povestirea despre bătăile și despre depozițiile forțate. Frații sperau într-o viață mai bună, dar numaidecât ușa s-a deschis, au intrat niște oameni în uniformă și l-au luat pe comsomolistul cel sincer. El a dispărut de pe fața pământului, iar fratele cel mic, încă elev, care de altfel purta și alt nume, a dispărut pentru multă vreme, până ce s-a convins că nu este căutat. Directorul știa că mie putea să-mi spună povestea celor doi frați, dar, brusc ușa s-a deschis și în cabinet a intrat secretarul organizației de partid.

Am observat că printre universitarii candidați în științe există unii care au ceva din memorabilul Smerdiakov[2]: le place cafeaua tare, cultura și, în plus, își agită vârful pantofilor bine lustruiți. Numai că ei nu se spânzură pentru că până și Smerdiakov mai avea în el ceva ce semăna a conștiință de creștin, ceea ce lor le lipsea cu

[1] Acțiune armată antisovietică organizată de albgardiști și eseri (6-21 iulie 1918) la Iaroslavl.
[2] Personaj din Frații Karamazov de F. Dostoievski.

desăvârșire. Am văzut că directorul s-a speriat de moarte de parcă povestea celor doi frați îi rămăsese în gât. A trebuit să mă ridic, să-mi iau la revedere și să plec. A fost ultimul serviciu pe care l-am avut. La începutul discuției noastre a vrut să mă convingă să rămân și să țin un curs după noua programă în cadrul catedrei de lingvistică generală. I-am răspuns că m-am săturat să tot spun minciuni studenților. De aici pornise convorbirea noastră... Pentru a se justifica în ochii proprii, bietul director a izbutit să-mi reducă un pic remunerația, cu vreo două sute de ruble. În prezent, dacă mai trăiește, trebuie să fi ieșit la pensie. Povestirea mea n-o să-i aducă prejudicii. Iar Vîșinski avea, cu siguranță, o sonerie în cabinet cu care i-a chemat pe cei care l-au dus la moarte pe încrezătorul iubitor de adevăr.

În fața casei din Gaspra se afla un șezlong în care, de obicei, se odihnea un bătrân. Despre el se spunea că era un vechi menșevic, fost membru al Comitetului Central, favoritul lui Lenin, care l-a salvat. Bătrânul nu vorbea cu nimeni și era sumbru ca noaptea. Am fost plasați la masă cu chimistul Kablukov, un om foarte cumsecade. Purta în buzunar o cutiuță cu bomboane și, când întâlnea un copil, îi oferea cu o amabilitate de modă veche: „Nu poftești o bomboană?”. Eu eram încă o puștoaică și am mâncat destule dropsuri din cutia lui Kablukov. Uneori trecea pe la noi, mai exact - pe la mine, și bunătatea lui uimitoare și delicată mă făcea să mă topesc de bucurie. Oare de ce oamenii care au scris despre Kablukov nu au povestit decât anecdote despre intervertirea involuntară a literelor din cuvintele rostite de el și nu au remarcat bunătatea lui binecuvântată? Umbla prin Moscova cu o raniță în spate ca să-și ducă rațiile; pierdea totul, uita totul și zâmbea la toată lumea.

Tot la masa noastră l-au plasat și pe Ciulkov, un fost anarhist mistic[1]. Odată a văzut că eu scriam adresa pe un plic după

[1] G. Ciulkov și Viaceslav Ivanov au propovăduit o vreme „anarhismul

ortografia nouă, fără „semnul tare”[1]. A considerat asta trădare a culturii ruse, a făcut un mic scandal și s-a mutat numaidecât la altă masă. Există o fotografie: Mandelștam, Ahmatova, Ciulkov și Petrovîh. A fost făcută în apartamentul nostru din strădușa Furmanov. Ahmatova a vrut ca prima fotografie să fie o fotografie literară, iar a doua - una de familie. Aici suntem și eu, și bunicul[2], și Alexandr Emilievici. Ciulkov nu venea la noi, ci la Ahmatova. El ducea o viață pașnică și se înțelegea foarte bine cu autoritățile. Pe Ahmatova o distra povestindu-i despre Liubov Dmitrievna Blok. Tot ce povestea, era, de fapt, o versiune ușor schimbată a jurnalului ei.

Printre cei veniți să se odihnească la Gaspra se iscau tot timpul discuții referitoare la justețea acordării biletelor. Mulți erau indignați că se dădeau bilete unor străini, cum eram, de pildă, noi. Le-am explicat unora că și Mandelștam era membru al Țekubu și primește rație. Acestea erau vechile instincte legate de atribuirea funcțiilor boierești, și ele izbucneau cu deosebită înverșunare mai ales când era vorba de oameni obraznici, cum era Mandelștam.

Și mai dezgustătoare erau scandalurile care se aprindeau la repartizarea camerelor. Fiecare își proclama sus și tare dreptul de savant la camera cea mai mare și cea mai bună. Oare n-au fost ei aceia care au pregătit celebra rezoluție privind lupta cu egalitarismul? Am suportat cu greu vechiul sistem de atribuire a funcțiilor și am închiriat o cameră în casa unui tătar, pentru a nu stârni invidie și a fi cât mai departe de înghesuială.

Mulțimea, înghesuiala îl stinghereau doar pe Mandelștam, nu și pe mine. Mie chiar îmi plăceau. La Gaspra trăiau oameni de două, ba chiar de trei ori mai în vârstă ca mine. Mai tineri nu erau decât două odrasle din familii de învingători. „Ce iute devin mari prinți sau moștenitori de milionari”, spunea despre ei Mandelștam. Cum se

mistic”.

[1] Semnul tare (er), cea de-a douăzeci și șaptea literă a alfabetului rus, care, la sfârșitul cuvintelor terminate în consoană, marca o vocală mută.

[2] Tatăl lui O. Mandelștam

cuvine prinților, ei se țineau la o parte și cu destulă modestie. Prinți adevărați, Mandelștam n-a văzut decât unul, pe băiețandrul Palei, care scria versuri și îl vizita pe Gumiliov. Oare nu el a fost cel care a murit aruncat într-un puț? Se spune că era un june fermecător și înduioșător. Și eu, și Ahmatova am citit memoriile surorii[1] lui și am rămas uimite că în acele familii ruinarea a venit pe aceleași căi ca și la noi. Despre sora lui nu se spuneau lucruri prea bune, dar despre cine la noi se vorbea de bine?

M-am atașat de bătrâni, jucam șah cu Ceaplîghin și Goldenveizer. Cu Goldenveizer jucam tenis, și el se supăra că servesc prost și ratez mult. Pe terasa clădirii principale, unde îl scoteau în fotoliu pe Kustodiev, grav bolnav, am înțeles brusc că dragostea nu înseamnă doar bucurie și distracție, care sunt stingherite de lipsurile, mai exact - de sărăcia, din viața noastră, ci un lucru incomparabil mai mare. Kustodiev era cu soția, o femeie încă tânără și tare chinuită. Ea îl îngrijea liniștită, cu multă tandrețe, fără să lase impresia că s-ar sacrifica și nu o supăra deloc irascibilitatea lui. I-am povestit cu uimire lui Mandelștam despre descoperirea mea, el însă doar a oftat, surprins cât încă sunt de sălbatică... Kustodiev mi-a făcut câteva protrete: niște acuarele drăguțe ale unei puștoaice într-o bluză pestriță, ridicolă. S-a mirat că nu i le cer, însă eu eram o avangardistă, futuristă, adeptă a *Valetului de tobă*[2] și toate celelalte le dispretuiam.

Mandelștam mergea să se scalde, iar pe mine mă lăsa la o terasă, să-l aștept acolo. De obicei, se ducea singur la plimbare ca să nu mă obosesc. Eram cea mai slabă din tot grupul, așa de slabi de obicei nici nu există. La casele de odihnă și la sanatorii toti sunt cântăriți, și mă obișnuisem ca lumea să se mire când îmi înregistrau greutatea. Mandelștam mă hrănea cu lapte și struguri și mă obliga să mă culc după-masa, cum cereau doctorii. Dacă mă lăsa de una

[1] Ale mamei lui, prințesa Olga Palei
[2] Vezi nota de la pagina 47

singură, căutam întotdeauna s-o șterg, și pentru asta primeam o săpuneală zdravănă.

Țin minte următoarea scenă: stăteam în fața casei cu „moș-neguții” mei („statul tău major”, zicea Mandelștam): marinarul și pictorul. Marinarul era un fost, fusese și profesor - nu știu ce disciplină preda - dar îi plăcea să evoce trecutul. A făcut rost de niște cafea și a preparat-o după o metodă malaieziană: a pus-o într-un ulcior de pământ, pe care l-a umplut cu apă și l-a ținut trei zile îngropat în pământ. A irosit cafea multă, dar rezultatul a fost mediocru, mie însă mi-a plăcut că s-a „străduit” pentru mine. I-am întrebat pe amândoi: și pe el, și pe pictor, de ce mă răsfață într-atât, și pictorul a răspuns pentru amândoi: „Pentru că ești mezina grupului...” Țin minte că avea nume italienesc și a fost primul care mi-a explicat că anarhiștii nu sunt deloc adepții dezordinii și ai fărădelegilor, ci un partid serios, cu un program profund anticentralist.

În ziua de care mi-am adus aminte, ședeam, deci, cu „moș-neguții” mei, când, pe neașteptate, din casă a ieșit Mandelștam și m-a strigat mânios. „Vă tratează ca pe un cățeluș”, a spus revoltat pictorul. Mi-a plăcut că s-a simțit ofensat pentru mine, dar n-am izbutit să-i explic că eram obișnuită cu un astfel de tratament și nu am de gând să mă transform într-o doamnă. Am sărit în sus și am alergat la chemarea lui Mandelștam, dar el, mișelul, nici n-a catadicsit să se oprească și să mă aștepte. Nu știu de ce, mă văd fugind după el pe întinsa terasă însorită din fața casei, pe urmă - alături, pe străduța abruptă spre căsuța noastră tătărască. Purtam niște pantofi cu tocuri înalte, tălpile se uzaseră și eu le-am cusut cu un fir de mătase dintr-o fustă ruptă. Mandelștam mergea repede, cu pași largi, eu nu făceam decât să alerg și să salt, ținându-mă după el. În oraș, nu suporta asta, dar în afară îmi permitea.

Pe terasa casei tătarului, unde dormeam pe o saltea așternută pe dușumea, m-a boscorodit îndelung că a trebuit să mă caute un ceas întreg, că eu, cu prostia mea, îl întrerup de la lucru, că nu-i

chip să te înțelegi cu mine, că n-o să-mi vină niciodată mintea la cap. Eu mă apăram ca o pisică turbată, zicându-i: minți, n-ai pierdut nici un ceas, doar cinci minute și nu trebuie să te porti cu mine de parcă aș fi un cățeluș: toată lumea vede și râde... Eu sunt matură, și ce înseamnă răsfățul ăsta că fără mine nu mai vrei să lucrezi?

Pe terasă, el îmi dicta *Zgomotul timpului*, mai exact - ceea ce a devenit pe urmă *Zgomotul timpului*. Îmi dicta pe fragmente, cel mult câte un mic capitol dintr-o dată. Înaintea ședinței de dictare, pleca deseori singur la plimbare, un ceas, ba chiar și două. Se întorcea încordat, rău, îmi cerea să ascut mai repede creioanele și să încep să scriu. Primele fraze le dicta atât de repede, ca și cum le știa pe de rost, și eu de-abia reușeam să le notez. Pe urmă încetinea ritmul, dar eu mă încurcam adesea în perioadele lungi. Nu putea pricepe în ruptul capului cum de nu pot reține dintr-o dată o propoziție întreagă, dar l-am prins că uneori uită să pronunțe un cuvânt, alteori și mai multe, fiind încredințat că eu le-am auzit și fără să fie grăite. „Tu nu auzi că fără asta nu ține?” îmi reproșa el. Eu îi răspundeam arțăgoasă: „Crezi că eu stau în capul tău și-ți citesc gândurile? Prostule, prostule, prostule.” La auzul „prostului” se supăra și mă eticheta de „idioată”. Eu începeam să bâzâi, iar el se justifica, zicând că ăsta e un frumos cuvânt grecesc antic[1]. Prost, prost, prost - și încă grec antic.

Când se strângea un vraf de hârtii, îmi cerea să-i citesc cu glas tare: „Dar fără expresie.” El voia să-i citesc ca o școlăriță de zece ani, pe care institutoarea n-a învățat-o încă să urce și să coboare vocea cu „sentiment”. El verifica fiecare frază după ureche: de fapt el nu avea nevoie de o soție-secretară, ci de un dictafon, însă dictafonului nu putea să-i ceară și înțelegere, cum îmi cerea mie. Dacă printre cele notate exista ceva care nu-i plăcea, se mira cum de puteam să notez docilă asemenea inepție, însă dacă mă revoltam și refuzam să notez ceva, îmi zicea: „Gura! Nu te băga!

[1] Cuvântul grecesc idios - original, nu conține nimic ofensator.

Dacă nu înțelegi, mai bine taci”.

Mai târziu, când mi-a dictat *Convorbiri despre Dante*, m-am încăpățânat și n-am vrut să notez pasajul unde Dante se gudura pe lângă autorități. Mi s-a părut că Mandelștam era înduioșat de autoritatea cârmuitorilor și era de acord ca ei să-i aibă sub ocrotirea lor. În afară de autoritățile noastre, noi nu cunoșteam altele, și, sătulă de ele, nu voiam să mai cunosc altele. „Nu-ți ajung autoritățile?! Vrei și altele?” repetam eu în fața filei de hârtie albă, punându-mi mâinile pe genunchi.

Mandelștam era furios că devenisem prea inteligentă și îmi bag nasul unde nu-mi fierbe oala. L-am sfătuit să-și schimbe soția: „Găsește-ți o altă proastă, sau ia-ți, ca toți oamenii care se respectă, o stenografă: ea o să-ți scrie tot ce vrei fără să clipească.”

A fost o scenă furtunoasă, și Mandelștam a trebuit să depună efoturi serioase ca să mă facă să înțeleg că există autorități adevărate și autorități false. M-am liniștit când am auzit de primejdia care se ascunde în autoritățile false, și în sinea mea le identificam cu idolii. Dar nici până astăzi nu știu ce să cred despre autorități. Mandelștam însuși m-a învățat să mă feresc de autoritarism, și eu urăsc intonațiile dure, metalice, din vocile unora. Îmi este mai drag raționamentul care face apel la inteligență sau la convingerea pătimașă.

Acesta a fost singurul caz de imixtiune violentă în munca lui. De obicei, mă mulțumeam să rânjesc și să întreb: „Nu cumva minți?” sau „Ce naiba îndrugi acolo?” (Păcat, dacă eram mai inteligentă, nu l-aș fi lăsat să scrie balivernele acmeiste despre metodele biologice în poezie.) Auzind îndoielile mele, Mandelștam evoca de obicei măgărița lui Valaam - chiar eu i-am sugerat această analogie (cum să nu fiu idioată?) sau, uneori, pe Elena Ivanovna, bucătăreasa noastră baptistă de la Țarskoe Selo. Ea nu era o simplă bucătăreasă, ci un maestru bucătar de înaltă clasă, care se odihnea pe timp de iarnă, mulțumindu-se cu mâncarea noastră de toate zilele. Ziua întreagă ședea în fotoliu și citea Biblia. Prânzul, din trei

feluri și prăjituri, îl pregătea într-o jumătate de oră. În casă era o ordine perfectă. Elena Ivanovna ne dădea nota de la piață, oprindu-și cei zece la sută „legitimi”, iar noi n-am trăit niciodată mai ieftin. O dată pe săptămână trebuia să plecăm de acasă, pentru că Elena Ivanovna primea musafiri: un dulgher în vârstă și două-trei perechi de familiști, toți baptiști.

Neplăcerile noastre au pornit de la dulgher. El i-a sugerat Elenei Ivanovna că e periculos să lucreze pentru noi, fiindcă Mandelștam scrie versuri și, cum se spune, tocmai el este antireligiosul Demian Bednîi. Ea ne-a spus această versiune la micul dejun, aproape plângând că trebuie să ne luăm rămas-bun. Mandelștam a rugat-o să nu ia o hotărâre sub impresia momentului, și-a strâns toate volumele de versuri și i le-a dat: poftim, judecă dumneata. Ea a lăsat Biblia la o parte, a citit cărțile lui din scoarță în scoarță, s-a sfătuit cu ai săi și a spus că totul este bine: zvonurile despre Demian Bednîi s-au dovedit false, așa că ea rămâne. Dintre cărțile lui Mandelștam, a preferat *Tristia*. Poetul a fost mulțumit.

Un an întreg am trăit ca în sânul lui Avraam. Elena Ivanovna ne amintea din când în când că nu trebuie să trândăvim, altfel n-o să mai avem bani. Doar o singură dată am avut un conflict cu ea: nu l-a lăsat să intre pe Kostia Vaghinov pentru că „stăpânul doarme”. L-am întâlnit pe Kostia în parc când am ieșit la plimbare și am aflat cum a fost alungat din pragul casei. Mandelștam a încercat să-i explice Elenei Ivanovna că el nu e stăpân și poate fi deranjat când vine cineva. Ea nu era de acord: la contele Kociubei, unde slujise înainte, nimeni nu-l deranja pe boier. Se mai supăra dacă la masă venea vreun musafir neanunțat; ea „își pierdea reputația” dacă nu servea la masă ceva neașteptat și neverosimil. Artiștii - ea și Mandelștam se înțelegeau unul cu altul, și el a fost măgulit când un poet armean (să fi fost Akopian? Noi îi ziceam „egumenul roșu”), care venise „să se traducă”, o luase pe Elena Ivanovna drept „stăpâna casei” și un ceas întreg i-a spus tot felul de amabilități până ce ne-am întors noi de la plimbare. Atunci, el s-a zăpăcit și cu

mine nu s-a arătat amabil... Elena Ivanovna a plecat de la noi într-un pension particular ca să câștige mai mulți bani pentru comunitate. Am petrecut o singură iarnă sub protecția ei plină de bunătate, și Mandelștam, comparând raționamentele mele cu recenzia ei la poeziile lui, zicea că pricepea mult mai bine pentru că știa pe ce temeiuri stă, pe când eu sunt „uimitor de săracă în idei” și că nu reprezint decât „pete albe compacte pe o hartă”. Poate că avea dreptate.

Ultima etapă de lucru la o proză consta în a așterne pe dușumea sau pe masă, dacă era destul de mare, grămezi de file scrise. Veșnic se iscau neînțelegeri, deoarece în fiecare zi, eu reluam numerotarea de la început, filele se amestecau și trebuia să găsești care pagină șase vine după respectiva pagină cinci, fiindcă existau destule pagini care purtau numerele cinci și șase. Spre norocul meu, Mandelștam nu era un autor prolific. Dacă ar fi fost ca toți ceilalți, nu m-aș fi descurcat niciodată cu filele cinci și șase. Pe el însă îl interesa cel mai mult până unde știam eu să număr, dar nu cred că a aflat vreodată.

Mandelștam verifica tot după ureche ordinea capitolelor și uneori tăia cu foarfecele pasaje pe care le arunca sau le muta în altă parte. Era sincer mâhnit că trebuie să se ocupe cu astfel de fleacuri și eu nu pot să fac în locul lui această treabă derizorie. Teancurile de hârtii scrise îi făceau greață și îi venea să iasă afară, la aer: la ce bun toate astea? Hai la plimbare. Firește, abandonam lucrul, punând pe fiecare teanc de hârtii câte un bolovan ca să nu le zboare vântul. Eu nu prea aveam chef de lucru, mai mult l-aș fi stingherit, dacă el putea fi stingherit.

Obosită, plânsă, istovită, adormeam pe umărul lui și, noaptea, trezindu-mă, îl vedeam în picioare lângă masă, tăind și scriind ceva. Observând că m-am trezit, îmi arăta un nou fragment, mă alinta și mă făcea să râd și, amândoi, adormeam din nou. Încă din prima călătorie în Georgia am înțeles comportamentul lui față de mine. Ajunseserăm la Batumi și prima noapte am petrecut-o pe terasa

locuinței unui inginer, al cărui nume l-am uitat, membru al primului sau al celui de al doilea „*Atelier al Poeților*”. Acesta nu se afla în oraș, și soția lui, care ne-a instalat pe terasă, ne-a prevenit că acolo este plin de țânțari. Toată noaptea, ori de câte ori mă trezeam, l-am văzut pe Mandelștam așezat pe un scaun lângă pat, agitând o foaie de hârtie ca să alunge țânțarii de lângă mine. Doamne, ce fericiți eram împreună! De ce nu ne-or fi lăsat să ne trăim viața până la capăt ?

La sfârșitul sejurului nostru la Gaspra - am stat acolo două luni - a venit Abram Efros și ne-a anunțat cu un aer preocupat: „Uniunea v-a dat un blam” (Efros era membru activ al Uniunii Scriitorilor). Mandelștam a întrebat ce fel de blam și cum puteau să dea indiferent ce blam fără să-l cheme și să-i ceară explicații: „Sunteți totuși o organizație obștească...” Efros a declarat că blamul nu are nici o însemnătate, el a fost dat la cererea lui Svirski, care s-a plâns că Mandelștam „s-a năpustit asupra nevestei lui”, cerându-i să nu mai facă zgomot la bucătărie. Cum s-a adeverit ulterior, Svirski nu făcuse nici o plângere. Totul n-a fost decât născocirea lui Efros, un intrigant celebru, cum erau mulți la Uniunea Scriitorilor. (Mai târziu, el s-a ocupat de foiletonul lui Zaslavski[1], care a fost adus la redacție noaptea, când Efros era de gardă.)

Camera noastră de pe Bulevardul Tverskoi se afla lângă bucătăria unde permanent făceau gălăgie două-trei femei în frunte cu „generăleasa”, unica rămășiță dintre foștii locatari ai casei. Ea făcea serviciul de bucătăreasă pe lângă un invalid de război, care, până la urmă, s-a însurat cu ea. Pentru activitatea de bucătăreasă dinainte a fost recunoscută element muncitoresc și n-au dat-o afară. Blânda generăleasă cocea pentru toți plăcinte și cozonac, în special pentru Evgheni Emilievici când era la pușcărie. Zicea: „Nimeni n-are ce să-mi reproșeze”, și încerca să mă învețe să pregătesc o friptură după o rețetă ucraineană și să fac plăcinte dantelate cu varză și

[1] Vezi nota de la p. 258.

ouă: „învață, altfel n-o să știi niciodată.” Amândoi oameni cumsecade, Svirski se desfătau cu mâncarea, după zilele de foamete. Mandelștam se ducea adesea la bucătărie și ruga să facă mai puțină gălăgie. Rugămintea lui nu avea un efect mai mare de douăzeci de minute.

Așa a fost cel dintâi conflict al lui Mandelștam cu organizațiile scriitorilor: la nivel de bucătărie. El i-a spus lui Efros că renunță la camera de la Uniunea Scriitorilor, care își permite să dea scriitorilor blamuri în contumacie, fără să le ceară explicații: înainte de a pronunța un verdict, un blam, trebuie audiate ambele părți. Efros considera asta o formalitate lipsită de importanță și nu-l sfătuia să renunțe la cameră în vremuri de criză a spațiului locativ ! Scrisoarea de renunțare a fost trimisă din Gaspra și noi ne-am întors la Moscova fără să mai avem locuință.

Eram bucuroși că ne-am debarasat de maghernița scriitorilor, dar încă nu scăpase nimeni autorității organizațiilor scriitoricești. Mandelștam nu era decât cel dintâi experiment al Uniunii care încă nu prinsese aripi. Treptat, organizațiile de scriitori au prins puteri și, curând, au devenit cea mai mare uniune de creație din lume. Nu poți să trăiești fără ele, iar să trăiești cu ele este imposibil. Ele sunt atotputernice și intră în relații directe cu instanțele cele mai înalte. Să nu credeți că ele s-au transformat în opusul lor la un ordin de sus. Ceea ce sare astăzi în ochi face parte din structura lor interioară de la început și își are originile în literatura rusă, nu în literatura sovietică.

Aș putea fi acuzată că săvârșesc o blasfemie: vorbind de literatura rusă, se are de obicei în vedere o serie de nume sacre care sunt cinstea și mândria țării. Dar literatura curentă nu este constituită din ele. Din organizațiile scriitorilor ar fi făcut parte atât Pușkin, cât și Greci și Bulgarin. Care dintre ei ar fi devenit „cadru de conducere” și ar fi susținut excluderea lui Zoșcenko, a Ahmatovei, a lui Soljenițîn, Pasternak sau ar fi semnat acordul pentru exterminarea lui Kliuev, Klîcikov, Mandelștam și a multor altora?

Greci și Bulgarin au fost întotdeauna activiști și astăzi fac parte din prezidiul conducerii Uniunii. Ei sunt susținuți de aceia care au venit „să-i dea lecții lui Dostoievski”, care inculcau nihilismul, pisarevismul[1], himerele și visele, precum și ideea unei activități spirituale superioare potrivit celebrei disertații[2], unde este vorba de o femeie vie și de reprezentarea ei într-un tablou. Să ne amintim de formula unui filosof care încă n-a împlinit o sută de ani: să bem pentru știință, dar nu pentru aceea care, ci pentru aceea care... Asta a fost rostit în ultimul an de viață al lui Mandelștam, și lui îi plăcea să repete această formulă minunată, obișnuindu-se cu ideea morții inevitabile.

Literatura rusă - nu aceea care, ci aceea care - a corupt întotdeauna totul. Așa acționează, probabil, orice literatură, dar cea rusă s-a dovedit cea mai puternică. Această idee nu i-a venit întâmplător lui Mandelștam în legătură cu un incident care a avut loc la bucătărie: tot ce se petrece în literatură are un miros dezgustător de bucătărie. Pentru Mandelștam, literatura și poezia erau două noțiuni incompatibile. Poetul este o persoană particulară și „lucrează pentru sine” și nu are nimic de-a face cu literatura. În Uniunea Scriitorilor el este un element fortuit și venetic și trebuie să fie exclus precum Pasternak și Soljenițîn. Și nu trebuie făcut tărăboi când sunt excluși. Iar eu nu am încredere în băieții simpatici care mănâncă ovăz din ieslea scriitorilor.

Răgazul

Am petrecut iarna 1923-1924 într-o cameră închiriată pe Iakimanka. Din exterior casele particulare din Moscova păreau confortabile și fermecătoare, dar din interior am văzut ce sărăcie și

[1] Ideea realizării socialismului prin industrializarea țării („teoria realismului”), lansată de D. I. Pisarev

[2] Disertația lui N. G. Cernîșevski *Raporturile estetice dintre artă și realitate.*

ce ruină domnea în ele. Fiecare cameră era ocupată de o familie în frunte cu o bătrână istovită, dar plină de dârzenie, care curăța, răzuia și spăla, căznindu-se să mențină, într-o casă neglijată, roasă de carii, dărăpănată, aceeași curățenie ca la țară. Noi locuiam într-o cameră mare, pătrată, altădată salon, cu o sobă rece de teracotă și un godin ce se răcea spre dimineață. Lemnele se vindeau pe splai, rațiile se epuizaseră. De bine, de rău ne descurcam, dar cheltuiam o grămadă de bani pe birje, pentru că Iakimanka se afla la capătul lumii, iar pe tramvaie atârnau ciorchini - nu de struguri, ci de oameni.

Am sărbătorit Anul Nou o mie nouă sute douăzeci și patru la Kiev, împreună cu părinții mei, și acolo a scris Mandelștam că n-a fost niciodată contemporanul nimănui[1]. Ar fi putut să adauge că nici pe el nu-l socotește nimeni contemporan, însă atunci încă nu înțelegea că timpul îi aparține lui, nu lor. În acel an s-a născut ideologia: obținând victorii pe toate fronturile, stăpânitorii au trecut la construcția pașnică. Numai în regiunile centrale încă nu luaseră sfârșit răzmerițele țărănești[2], și, când am călătorit la Kiev, fiecare vagon era însoțit de câte doi mitraliori. În schimb, trenul nu era alcătuit din vagoane de marfă adaptate pentru călători, acele simpatice vile pe roți, unde își făceau de cap demobilizații sau agenții în misiune, ci din vagoane obișnuite: semn sigur că viața pașnică începuse. Însă, la noi, pacea a fost întotdeauna însoțită de explozii monstruoase de autodistrugere. Transmiteți din partea mea scriitorului italian, care, cu siguranță n-o să mă citească, cel puțin așa sper, că atunci când rupi „o sută de flori”[3], pământul se

[1] Perifrază a versului *Nu, niciodată n-am fost contemporanul nimănui*, din poezia cu același titlu de O. Mandelștam.
[2] Revoltă antisovietică în gubernia Tambov (1920-1921), condusă de A. S. Antonov. A fost lichidată de Armata Roșie.
[3] Referire la „revoluția culturală” din China, care a început îndată după proclamarea campaniei de liberalizare: „să înflorească o sută de flori” și care s-a bucurat de mare succes în rândul intelectualității „de stânga” din Europa, la sfârșitul anilor șaizeci.

impregnează de sânge și pe el nu va mai crește niciodată nimic. Câte rațe à la Pekin trebuie să mănânci ca să devii admiratorul formelor speciale ale „luptei cu birocratismul"? Feriți-vă de literatură! Forma cea mai nevinovată a literaturii sunt romanele polițiste.

În iarna aceea a apărut expresia „frontul literar" și numaidecât s-a găsit cineva care să stea „de gardă"[1]. Criticii au scris că Mandelștam a abandonat poezia, iar ziarul *Nakanune* a reluat acest zvon incitant. Poate fi abandonată o femeie, o soție sau o amantă - în vremea noastră femeile își abandonau soții și amanții. Ar fi însă interesant să știu cum se „abandonează poezia". Care este tehnica? Asta o știu numai specialiștii care schimbă stâlpii indicatori: îi smulg pe cei vechi și pun alții, ca șirurile de vehicule s-o apuce pe un drum nou.

Buharin i-a spus lui Mandelștam că nu poate să-i publice versurile, dar poate să-i dea traduceri. Am aflat pentru prima oară ce înseamnă izolarea adevărată, nu cea de bunăvoie: niciunul dintre contemporanii noștri nu ne-a vizitat în locuința de pe Iakimanka. Toți erau ocupați cu treburi serioase cu care Mandelștam nu avea nimic de-a face: se dădea lupta pentru a ști cine conduce literatura. Unii se băteau pentru putere, alții se aranjau pe lângă cei dintâi în calitate de lingăi. „LEF"-ul mai credea în victorie, „mustăcioșii" și „tovarășii de drum" ocupau poziții trainice, iar adolescentul Averbah, viitorul învingător, stătea deocamdată în micuța redacție din Bulevardul Nikitski, aproape de Casa Herzen.

L-am cunoscut pe Averbah când încă locuiam în Bulevardul Tverskoi, mulțumită băiatului care ne aducea țigări la domiciliu și l-a uimit pe Mandelștam prin concepția sa cu privire la urbanism. Băiatul disprețuia Moscova pentru circulația de automobile foarte săracă și povestea că în America mașinile circulă una după alta, bară la bară, în șiruri nesfârșite, și prin numărul lor încetinesc

[1] Referire la revistele de critică și teorie ale RAPP: *Na postu* (De gardă), *Na literaturnom postu* (De gardă literaturii).

circulația. Mandelștam a hotărât să-l aranjeze pe urbanist în slujbă la comsomolistul Averbah. Averbah l-a angajat pe băiat curier, iar pe Mandelștam l-a rugat să-i traducă - serviciu contra serviciu - o poezioară a unui revoluționar ungur. Când a primit traducerea, Averbah a parcurs-o cu privirea, s-a ridicat, a strâns mâna traducătorului și i-a zis: „Felicitări, Mandelștam, ați făcut un lucru mare”.

Mandelștam i-a răspuns, pe un ton tranșant, prin câteva cuvinte calde despre diferitele forme de distrugere a literaturii și poeziei, și cuvintele lui au făcut să apară pe chipul lui Averbah un surâs de general. Cu urbanistul n-a ieșit nimic bun: a furat mănușile lui Pasternak și a fost alungat acoperit de rușine. Îmi venea să-l strâng de gât pe Pasternak pentru lăcomia lui în materie de mănuși, dar el s-a căit atât de mult, încât Mandelștam s-a stropșit la mine, făcându-mă să tac. Apoi s-a dus la Averbah și a încercat să-l convingă că organizația de comsomol nu trebuie să alunge, ci să educe, dar a aflat că, în zilele când lupta de clasă se ascute, nu are rost să-ți cheltuiești forțele pentru indivizi nedemni de numele de proletar. Averbah învățase toate formulele încă din fașă, și Mandelștam a înțeles că acesta va ajunge departe.

În singurătatea noastră din Iakimanka, am observat ascuțirea luptei de clasă numai după cât de greu se procurau banii, mai exact - traducerile. Mandelștam încă nu-și dădea pe deplin seama că intraserăm în epoca literaturii organizate, și nu numai a literaturii, dar și a gândirii. Vara, la dacea Gosizdatului din Aprelevka, el se plânge că „ei” nu-i îngăduie să facă decât traduceri. În limbajul lui a apărut un cuvânt nou - „ei”, care se întâlnește la toți. Se spune că Nikita Hrușciov se plângea că „ei” nu-l lasă să se desfășoare și îi impută apariția lui Ivan Denisovici[1]. Era o scară nesfârșită, unde cei ce stăteau pe treptele superioare se simt ca „ei” și la ei privesc de

[1] *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, microroman de A. Soljenițîn, apărut în nr. 11 din 1962 al revistei Novîi mir.

jos cei care la rândul lor sunt „ei” pentru cei aflați și mai jos. Pe vremea stăpânului, totul ajungea la omul al cărui nume și patronimic trebuia rostit cu o anumită expresie pe față. Omul care uita de freamătul sacru când rostea numele era denunțat. Suspiciunile vagi erau expuse verbal la secția de cadre sau la conducere. „Ei” există și vor exista, dar în ceea ce privește denunțurile treburile stau mai rău. Se zice că torentul slăbește. Ar avea o mare importanță cercetarea numărului denunțurilor pe perioade și repartizarea denunțătorilor pe vârste. Sunt importante, de asemenea, calitatea și stilul denunțului. Din păcate, la noi, cercetările sociologice nu sunt la mare cinste.

Acum, eu sunt în retragere și am încetat să mă mai interesez de „cursul aprinselor pricini omenești”, dar atunci, în Iakimanka, nu făceam decât să ne mirăm de noile tendințe, dar nu credeam în temeinicia lor. Nu deprinseserăm arta de a capta zvonurile și după semne indirecte să ghicim raporturile reale. Tot ce se petrece la vârf este întotdeauna o taină, iar noi, naivii, n-am observat că la orizont strălucește o stea de rău augur ! Portretul stăpânului a apărut pentru întâia oară pe coperta aceluiași număr din *Ogoniok* în care a fost publicată - tot pentru prima dată - proza lui Mandelștam și splendida lui fotografie în pulover. Această fotografie admirabilă, unde el a ieșit uimitor de bine, a fost publicată în cel mai groaznic număr al mârșavei reviste.

De altminteri, nu poți să alegi: toate numerele tuturor revistelor sunt dezgustătoare și în fiecare există ceva de care îți vine să fugi la capătul lumii, doar că nu poți să fugi. Iar Mandelștam a ieșit așa de bine pentru că fotoreporterii își cunosc meseria: dacă revista infamă n-ar fi existat, eu n-aș fi avut excelenta fotografie a lui Mandelștam. Fotoreporterul m-a pozat și pe mine, fiindcă altfel Mandelștam ar fi refuzat. Aceste fotografii sunt mult mai expresive decât cele făcute peste trei ani de Napelbaum, celebrul fotograf, specializat în portrete de conducători. În portretele lui Napelbaum eu arăt ca o domană onorabilă, cu fața împietrită, cum n-am avut-o niciodată, iar

Mandelștam - un june rafinat, de care nici nu putea fi vorba. El ieșea grozav în fotografiile făcute de orice fotograf de stradă, în afară de portretele făcute de Napelbaum, la fel de dulcege, ca și schițele lui Ehrenburg[1]: un evreu pirpiriu cu voce puternicăl.

Este mult mai ușor să faci portretul unui conducător, decât al unui poet. Conducătorul trebuie retușat și înfrumusețat, pe când poetul dat așa cum este. Epoca realismului socialist i-a dezobișnuit pe oameni să privească atent și imparțial obiectul de reprezentat. Poeții sunt periculoși tocmai pentru că privesc lumea cu ochii deschiși. Toți ceilalți se află sub imperiul ideilor de-a gata și „îmbunătățesc” obiectul, precum Napelbaum.

Iarna petrecută în casa din Iakimanka a fost singura perioadă fără bucurii din viața mea. Oare pereții să fi degajat un aer apăsător sau noi ne-am pierdut aptitudinea de a ne bucura, căci nu-mi amintesc nici o neghiobie care ne amuza oricând și oriunde. În schimb, țin minte cum, întorcându-ne de la Narbut seara târziu, în tramvaiul gol - ele circulă goale numai pe timp de noapte - ne-am trezit brusc că vatmanul a oprit vagonul între stații și a coborât în stradă. S-a întors cu un ziar: ediție specială - moartea lui Lenin. Era un ger cumplit, iar în zilele și în nopțile următoare cozi de mulți kilometri se întindeau înspre Sala Coloanelor[2]. Am trecut seara de-a lungul acestei cozi care ajungea până la Volhonka, și am stat multe ceasuri împreună cu Pasternak undeva lângă Teatrul Bolșoi. Coada nu se mișca, iar noi ne temeam că vom fi alungați, fiindcă ne aflam în mijlocul nu știu cărei delegații. Ceilalți, care veneau în șir indian, erau simpli muritori. „Au venit să se plângă lui Lenin de bolșevici”, a zis Mandelștam, apoi a adăugat: „Speranță deșartă, este inutil”.

Ardeau focuri, și noi ne-am apropiat să ne încălzim. Eu eram

[1] I. Ehrenburg, *Portretele poeților ruși* (1922).

[2] Clădire din Moscova (construită în secolul al XVTII-lea), după revoluție - sediul central al sindicatelor din U.R.S.S. în celebra Sala a Coloanelor s-au ținut felurite congrese sovietice și internaționale, adunări importante etc.

îmbrăcată într-un palton de postav, cel mai bun din viața mea, bun pentru toate anotimpurile. Mandelștam voia să mă ducă acasă până nu mă transformasem în sloi de gheață când, deodată, s-a produs un eveniment neașteptat: prin piață a trecut Kalinin. Cârmuitorii încă nu uitaseră să meargă pe jos. Niște comsomoliști s-au repezit spre el, cerându-i să fie lăsați să treacă mai repede. „Cer privilegii”, a zis unul dintre însoțitorii mei. Kalinin s-a descotorosit de comsomoliști, adresându-le câteva înjurături suculente. Reacția lui Kalinin nu ne-a mirat: noi încă îi consideram pe conducători oameni obișnuiți în stare să pronunțe cuvinte obișnuite. Pe noi ne-a uimit mai degrabă rapiditatea cu care au început să-și piardă trăsăturile omenești.

Kalinin era însoțit de câteva personaje. Unul dintre ele ne-a observat - stăteam la câțiva pași - și ne-a chemat. Fără pilă nu ne-am fi descurcat: am trecut o dată cu Kalinin, am fost introduși într-o coadă care înainta și curând am defilat pe lângă sicriu. Ne-am întors acasă pe jos. Mandelștam a rămas uimit de înfățișarea Moscovei: cât era de veche! Ai fi zis că înmormântau un țar. Funeraliile lui Lenin au fost ultimul zvâcnet al revoluției populare, și eu am văzut că popularitatea lui nu era rodul fricii, cum a fost cazul, ulterior, cu adorarea și divinizarea lui Stalin, ci al speranțelor pe care poporul le punea în el. A fost singura dată în viața mea când am văzut Moscova ieșind în stradă și așezându-se la coadă de bunăvoie. Oamenii stăteau răbdători, tăcuți, posomoriți. Nicăieri n-a fost îmbulzeală, nici un semn care să amintească de Hodînka[1].

Comsomoliștii pe care i-a înjurat Kalinin se aflau aproape, într-un rând scurt, rezervat delegațiilor. Ei nu revendicau pur și simplu privilegii, ci privilegii speciale. Începea o viață nouă și, probabil că astfel de grupuri organizate au provocat catastrofa de la funeraliile lui Stalin: toți voiau să-și depășească vecinul măcar cu o talpă, măcar cu un deget... Asta nu mi-a fost dat să văd pentru că eram

[1] Teren viran la nord-est de Moscova, unde au murit două mii de persoane strivite într-o busculadă cu prilejul festivităților de încoronarare a lui Nicolae al II-lea, în 1896.

departe de Moscova.

Din Iakimanka am fost nevoiți să mergem de câteva ori la Leningrad, fiindcă s-a îmbolnăvit tatăl lui Mandelștam. Izbutiserăm să ne cunoaștem, el venise de câteva ori la Moscova cu afacerile lui de pielărie când încă locuiam pe Bulevardul Tverskoi. Noi ne duceam la Leningrad după ce a murit soția lui Evgheni Emilievici. Atunci centrul traducătorilor se mutase la Leningrad și patronul lor devenise Gorlin, care se instalase la Casa Cărții, vizavi de Catedrala Kazanski.

La Moscova cheltuiserăm ultimii bani de pe Barbusse, ale cărui povestiri anoste ne otrăviseră literalmente viața, chiar și cei de pe Barbier. Criza de spațiu locativ la Leningrad, oraș pustiit și devastat, era mai puțin simțită ca la Moscova, unde o familie întreagă locuia într-o singură cameră și în fiecare colț rudele venite în capitală. Astfel se pregătea mutarea noastră la Leningrad, oraș deja străin pentru Mandelștam, unde lui îi rămăseseră familiare doar arhitectura, nopțile albe și podurile. Într-una dintre vizitele noastre de primăvară la Leningrad, Mandelștam m-a plimbat noaptea pe cheiuri și se bucura la vederea „liniilor pure ale orașului, ca ale unei corăbii”.

Am vizitat apartamente neverosimile pe Neva, cu ferestre imense care dădeau direct spre apa cenușie. Erau apartamentele părăsite de stăpânii care fugiseră din Rusia. Nimeni nu le lua pentru că pe reparații și pe lemne s-ar fi dus o întreagă avere. Eu și Mandelștam doar ne lingeam pe buze, Ahmatova însă a locuit un an întreg într-un astfel de apartament și se încadra perfect în peisaj, dar și ea a fost obligată să plece de acolo. Noi am găsit nu o minune pe Neva, ci două camere splendide pe Morskaia, un fel de garsonieră dublă. Am adus mobila de la Moscova: o servantă de palisandru, o măsuță de toaletă și un secreter de mahon, am mai cumpărat câte ceva din Leningrad - orașul era ticsit de vechituri și ne-am început traiul între mahon, rădăcină de mesteacăn de Karelia, faianță veche și sticlă albastră. Aceste comori le-am găsit

eu la piața Apraxino, descoperindu-le cu un ochi rapace.

Singurul necaz: garsoniera noastră nu avea ușă. Ea, probabil, era separată de vestibul printr-o draperie, sau, poate, ușa au pus-o pe foc în anii foametei, în soba de fier căreia îi ziceam burjuika. Am tocmit un dulgher (sau poate era tâmplar?), apoi altul și altul, însă ei dispăreau dând avansul pe băutură, dar până la urmă, un tip ciudat ne-a confecționat ceva grosolan din scânduri nevopsite, încât eleganța excesivă a locuinței s-a mai atenuat și nu mai sărea în ochi. Meșterul petersburghez se dezvățase să mai muncească și îl disprețuia pe noul client. Astfel a început idila noastră din Petersburg, cu vizite la Gorlin și uneori la Benedikt Livșit, unde se umfla în pene Kuzmin, care ne disprețuia pe toți și nici măcar nu încerca să ascundă acest lucru. Era întotdeauna însoțit de Iurkun și de Arbenina, cu maniere de modă veche, dar simpatică. Ea mi-a povestit încetișor amănunte din scurta ei idilă cu Mandelștam, și eu m-am convins de autenticitatea ei incredibilă. Se apropia Anul Nou. Au venit la noi să petrecem revelionul familia Livșiț și niște prieteni ai lui Mandelștam încă de pe vremea când frecventa casa Sinani, care veniseră întâmplător de la Moscova. În general, noi trăiam retrași, nu ne întâlneam cu nimeni, iar Mandelștam se bucura că, în sfârșit eu aveam o casă drăguță și cizmulițe cenușii cu care mergeam la Gostinîi dvor[1]. Mandelștam scria versuri care nu prevesteau nenorociri, era luna ianuarie și, brusc, totul a fost dat peste cap.

Situație confuză

Pe la jumătatea lui ianuarie 1925, Mandelștam a întâlnit-o pe stradă și a adus-o la noi pe Olga Vaksel, pe care o cunoscuse de copilă la Koktebel și cândva, la rugămintea mamei ei, o vizitase la

[1] Hală, bazar (rus.). În orașele rusești - complex arhitectural destinat comerțului și depozitării mărfurilor.

institut. Olga a început să ne viziteze zilnic, se plângea întruna de mama ei, mă săruta cu disperare: apucături de studentă, îmi ziceam eu, și mi-l fura pe Mandelștam de sub nas. El a încetat brusc să se mai uite la mine, nu se mai apropia, nu mai discuta nimic cu mine, doar treburile curente, scria versuri, dar mie nu mi le arăta. La începutul acestei povești nu știam ce să cred. Răsfățată cum eram, nu-mi venea să-mi cred ochilor. Greșeala obișnuită a femeilor: mai ieri nu putea nici o clipă să se lipsească de mine, oare ce s-o fi întâmplat?! Olga își dădea toată silința ca eu să pricep totul cât mai repede și să-mi ies din sărite. Îi făcea scene lui Mandelștam de față cu mine, plângea în hohote, îi cerea ceva, îl învinuia de nehotărâre și lașitate, insista să ia o hotărâre: trebuie să se decidă, e timpul, mult o s-o mai țină așa? Toate acestea începuseră aproape numaidecât, Mandelștam era într- adevăr amorezat lulea și nu mai vedea nimic în jurul său. Asta a fost unica lui pasiune în timpul căsniciei noastre, însă atunci eu am aflat ce este aceea o ruptură. Olga insista să obțină ruptura și viața atârna de un fir de păr.

Olga avea mult farmec, și chiar eu, cea insultată, nu puteam să nu-l observ: o fetiță rătăcită într-un oraș fioros și barbar, frumoasă, neajutorată, lipsită de apărare... O abandonase soțul, și ea, împreună cu fiul depindeau cu totul de maică-sa și de tatăl vitreg, care părea că suportă greu această situație. Nu l-am văzut niciodată, și Olga aproape că nu vorbea despre el. Totul era dirijat de mama ei, o femeie energică și autoritară, care se ocupa și de treburile fiicei. L-a chemat pe Mandelștam la ea și a venit la noi pentru explicații, precizând și formulând în prezența mea pretențiile fiicei. Ea insista ca Mandelștam s-o „salveze pe Olga”, iar pentru asta s-o ducă neîntârziat în Crimeea: „Acolo se va obișnui cu dumneata, și totul o să fie bine.” Astea i le spunea de față cu mine, și Mandelștam se jura că va face totul cum vrea Olga. El aștepta un onorariu considerabil de la Gosizdat și, spre primăvară, avea de gând să mă trimită în Crimeea. Olga a aflat despre asta de la prima vizită și a zis că și ea vrea să meargă în sud, iar eu i-am propus să

mergem împreună. Iată de ce, într-o zi, când mama vorbea de „salvarea” Olgăi, eu m-am băgat în discuție și am zis că în primăvară plec la Ialta și îi propun Olgăi să meargă cu mine. (Maică-sa îi zicea Olgăi Liutik[1] - o floricică galbenă. Atunci mama Olgăi m-a făcut knokaut după toate regulile. Privindu-mă pieziș, a zis că, pentru ea, sunt un străin, iar ea discută despre treburile de familie cu vechiul ei prieten - Mandelștam. Asta era curată impertinență petersburgheză, rostită printre dinți. N-aș fi crezut că damele din lumea mondenă (ea fusese domnișoară de onoare la curtea țarului) aranjează atât de deschis treburile fiicelor. Pentru mamă, după căderea dezastruoasă a mediului ei, Mandelștam reprezenta probabil o soluție, măcar provizorie dacă nu definitivă. Judecind după garsoniera noastră de păpuși, cred că ea îl considera pe Mandelștam un tip care câștigă foarte bine, ceea ce și era de fapt. Olga voia să meargă în sud numai cu Mandelștam. Eu le stăteam în cale, și ei, cu mama, mă zoreau, altfel toate aceste discuții n-ar fi avut loc în prezența mea. Nici până astăzi nu pricep de ce în clipa aceea nu m-am ridicat să plec. Și astăzi regret că n-am procedat așa, deși tocmai asta i-ar fi convenit fostei domnișoare de onoare. Eu nu uitasem că sunt stăpâna casei, iar ea stă la masa mea și bea ceai. Nu puteam să sufăr scandalurile, dar nici astăzi nu pot să uit clipa aceea. M-am uitat la Mandelștam. Avea un aer distrat și straniu, de parcă nu-l interesa nimic, când, de obicei, reacționa violent la orice desconsiderație față de mine. Când mama Olgăi a plecat, i-am reproșat că îi permite să se poarte astfel cu mine. Nici o reacție. Această întâlnire avusese loc ziua. În aceeași seară a venit Olga, a întrebat cum „ne-am petrecut timpul cu mama”, a izbucnit în râs și a plecat cu Mandelștam. Luându-și rămas-bun, m-a sărutat și, nu știu de ce, a lăcrimat.

Am înțeles că trebuie să-mi caut un refugiu. Pe mama Olgăi n-am mai văzut-o: când aflam prin telefon că vine, eu plecam. Uneori

[1] Piciorul-cocoșului (rus.).

aveam temperatură mare și puneam termometrul în etui fără să-l scutur, sperând că Mandelștam, care întotdeauna se temea cumplit pentru mine, o să-l verifice și o să vadă. Nici pomeneală ! Mai mult, uneori trebuia să stau culcată. Puseul de tuberculoză era atât de aprig, încât mă dobora din picioare. Plecând cu Olga, Mandelștam îmi reamintea să nu uit să-mi iau temperatura și, în nici un caz, să nu mă ridic din pat. Într-o zi, tatăl lui Mandelștam a trecut să mă vadă. S-a uitat aprobator la Olga și, când ei au plecat (ei plecau mereu), a zis: „E bine, dacă Nadia moare, lui Osip îi rămâne Liutik...” N-am vrut să-l jignesc pe bătrân, însă mi-am adus brusc aminte că mama lui Mandelștam a murit când a aflat că soțul ei are o amantă. M-am cutremurat, simțind că fiul are ceva din părintele său. La fel m-a apucat groaza când l-am văzut pe fratele lui Mandelștam - Evgheni. Știu însă că am fost nedreaptă cu Oska al meu: el era un cu totul altfel de om și, dacă avea câteva trăsături ereditare, știa să le învingă. În orice caz, este greu să-ți închipui două firi mai opuse decât cei doi frați - Osip și Evgheni.

În anii aceia, divorțul era complicat de mii de obstacole cu caracter material: în primul rând criza de locuințe. Cei care divorțau și se recăsătoreau trăiau cu anii într-o singură cameră. Eu nu aveam de gând să procedez astfel, și aproape numaidecât s-a găsit un om care m-a invitat la el. Acesta n-ar fi încercat să-i răpească lui Mandelștam soția, dar pentru el situația era la fel de confuză ca și pentru mine. Trecând să mă vadă, acest om (care se numea T.) a văzut de multe ori cum Mandelștam pleca împreună cu Olga și ce aer triumfător se așternea pe chipul ei. (în limbajul epocii, asta însemna că Mandelștam „și-a procurat o fetiță”.) Mult mai experimentat decât mine și mai bun observator, T. a înțeles numaidecât că Olga aparține acelei rase de femei care se „afirmă” umilindu-și rivala. El căuta să mă convingă să mă grăbesc cu plecarea și ardea de nerăbdare să stea de vorbă cu Mandelștam, dar eu, nu știu de ce, tărăgănam, ședeam lângă cămin, priveam jarul arzând și îmi ziceam dacă n-ar fi mai bine să plec definitiv din

viață decât să mă însoțesc cu T. și să iau totul de la început... Ideea morții îmi era familiară. O consideram ca o eliberare. Imboldul pentru aceste gânduri nu era dragostea pentru Mandelștam. Atunci nu eram în stare să iubesc pe nimeni. În anumite privințe, T. îmi era apropiat, dar nu încercam pentru el nimic ce ar fi semănat a iubire. Cel mai mult îmi doream în acele zile să rămân singură și ar fi trecut destul timp până mi-aș fi ales un alt soț.

Într-o zi, Mandelștam, de față cu mine, i-a spus Olgăi că vine la ea după vizita la Gosizdat. Olga a cerut să-mi dea receptorul și mi-a spus că „pe seară, eu și Osea trecem să vă vizităm". Îmi amintesc un detaliu dezgustător: Mandelștam a întrebat dacă spălătoreasa a adus rufele, s-a supărat aflând că nu, a trimis menajera după rufe, s-a schimbat și a ieșit. Asta a fost imboldul definitiv: am telefonat lui T. să vină după mine, mi-am făcut geamantanul - noroc că spălătoreasă adusese rufele - și m-am pregătit de plecare. Pe masă am lăsat un bilețel de adio: „Plec la T. și la tine nu mă mai întorc niciodată".

Ședeam, ca întotdeauna, lângă cămin și îl așteptam pe T., dar, absolut întâmplător, Mandelștam a trecut pe acasă: fie că își uitase portmoneul, fie că Gorlin îi dăduse prea multe cărți la recenzat și el nu voia să care după el servieta grea. În orice caz, venirea lui a fost un eveniment cu totul neprevăzut care a irumpt în destinul nostru. A zărit numaidecât geamantanul ceea ce l-a înfuriat la culme. A venit T., Mandelștam l-a condus spre ușă: „Nadia rămâne cu mine". Eu i-am spus că încă n-am hotărât nimic, dar îl rog deocamdată să plece. T. a plecat trist, iar în vestibul s-a plâns lui Mandelștam că are peste patruzeci de ani și nu are nevastă. Sărmanul, se purta în așa manieră cu soțiile lui, că acestea îl părăseau inevitabil. Știam asta, dar eram gata să fug unde oi vedea cu ochii.

Mandelștam ținea bilețelul meu în mână, l-a citit, apoi l-a aruncat în cămin. Pe urmă m-a silit să-i fac legătura cu Olga. El voia s-o rupă cu ea de față cu mine, ca să nu am îndoieli, deși l-aș fi crezut fără dovezi primitive. Și-a luat rămas-bun de la Olga destul de brutal

și grosolan: „Eu nu mai vin, rămân cu Nadia, noi n-o să ne mai vedem, nu, niciodată.” Și fraza cumplită care mi s-a întipărit în memorie: „Nu-mi place atitudinea dumitale față de oameni.” Nu știu la ce răspundeau aceste cuvinte, dar eu i-am smuls receptorul, am auzit un plânset, dar el a apăsat pârghia telefonului și legătura s-a întrerupt. Și astăzi mi se pare ciudat că Mandelștam a înțeles doar în timpul explicației noastre cu privire la geamantan -înainte de venirea lui T., care a sosit poate la un sfert de oră după el - ce bătaie de joc constituiau pentru mine vizitele Olgăi, sărutările și lacrimile ei, și scandalurile, și reglarea conturilor cu Mandelștam în prezența mea. I-am spus: „Olga să înceteze să-și mai bată joc de mine” și, pe urmă, când a luat bilețelul, am repetat cuvintele pe care le scrisesem: plec și nu mă mai întorc... Din povestea cu Olga am rămas cu o învățătură nouă: puterea cumplită și oarbă a dragostei asupra omului, deoarece cu Olga a fost ceva mai mult decât o pasiune. Peste mulți ani, el mi-a spus că doar de două ori în viață a cunoscut adevărata iubire-pasiune, cu mine și cu Olga.

Cum nu mă auzea și nu mă vedea pe mine cu câteva ore în urmă, tot așa Mandelștam n-o observa acum pe Olga și plânsul ei nu-l impresiona câtuși de puțin. A dat fuga la hotel, care se afla aproape alături de casa noastră, unde în ajun fusese cu Olga și de unde ea se pregătea să mă viziteze, seara. Avea acolo buletinul, de care avea nevoie, pentru că hotărâse să plece cu mine neîntârziat. Când s-a întors, a vârât rufele aduse de spălătoreasă în geamantanul său, l-a înhățat pe al meu, pregătit în cu totul alt scop, și m-a dus la Țarkoe Selo. Mă miră și acum alegerea lui dură și hotărârea de care a dat dovadă în toată povestea asta. În anii aceia, divorțul era lesne de realizat. Era mult mai ușor să divorțezi decât să rămâi împreună. De unde a avut atâta forță și voință să rupă totul atât de brusc? Pesemne, gelozia, când l-a văzut pe T - era grozav de gelos - a biruit în el dragostea pentru Olga? Un oarecare rol l-a jucat fără îndoială și faptul că în rolul părții care pretindea, plângea, reproșa nu mă aflam eu, ci Olga, deși un astfel

de rol, de obicei, nu îi revine amantei, ci soției. Într-un fel parcă ne schimbaserăm rolurile, iar eu tăceam mai degrabă pentru că înțelegeam inutilitatea oricărei discuții. Pur și simplu, el nu m-ar fi ascultat și toate reproșurile mele s-ar fi pierdut în van. Eu nu bănuiesc decât un singur lucru: dacă versurile inspirate de Olga n-ar fi fost scrise în clipa când m-a găsit cu geamantanul pregătit, probabil că m-ar fi lăsat să plec cu T. Este o întrebare pe care n-am izbutit să i-o pun. În schimb, el mi-a mărturisit că de la început concepuse un plan cu totul copilăresc ca să mă facă să revin la el dacă mă supăram și nu mai voiam să trăim împreună. Hotărâse să-și procure un pistolet, de fapt atunci erau revolvere, și să se împuște, dar nu de-adevăratelea, ci doar zgâriindu-și pielea de pe coaste. Rana ar fi arătat îngrozitor -șuvoaie de sânge ! - nici un pericol însă, doar pielea găurită. Eu, firește, n-aș fi rezistat, mi s-ar fi făcut milă de sinucigaș și m-aș fi întors la el. (Aici, însă, cred că se înșela.) Nu mă așteptam la o astfel de tâmpenie din partea lui, și tonul serios cu care mi-a împărtășit planul său mă face și astăzi să râd: cum pot unii să fie așa de șmecheri?!

Au trecut câțiva ani. Olga a izbutit, totuși, să meargă în sud, dar nu cu Mandelștam, ci cu Evgheni, fratele lui. Se vede că femeile scăzuseră la preț, dacă o mândrețe de fată ca Olga nu a găsit numaidecât un înlocuitor. După călătorie, ea s-a prezentat din nou la noi: locuiam atunci la liceul din Țarskoe Selo. A plâns iar, i-a făcut reproșuri lui Mandelștam și i-a cerut să plece cu ea. Ca și altădată, totul se petrecea în prezența mea. Ședeam într-un fotoliu lângă masă și, când ea a intrat pe neașteptate, am împins fotoliul de lângă masă, încât m-am trezit în mijlocul camerei cu fața spre ușa pe care intrase ea nepoftită, neașteptată... Era o poziție dintre cele mai stupide. Mandelștam, care măsura camera cu pași largi, văzând-o pe Olga, a încremenit lângă fotoliul meu. A ascultat în tăcere cuvintele ei, iar eu am observat expresia încordată, de gheață, de pe fața lui. Era aceeași expresie pe care o observasem de multe ori în garsoniera din Morskaia, în zilele dramei ori melodramei noastre.

M-a impresionat, iar Olga, arătându-mă cu degetul, a întrebat: „Ce, te-ai legat cu ea pentru totdeauna? Ce nevoie ai de ea?” M-am ridicat brusc să ies afară. Mandelștam mi-a pus mâinile pe umeri și m-a silit să mă așez din nou în scaun. Era puternic și abuza de faptul că nu rezistam. Chipul lui și-a recăpătat expresia normală, apoi a răspuns politicos și rece: „Locul meu este lângă Nadia!” I-a întins Olgăi mâna, luându-și la revedere. A fost nevoită să plece și, pentru prima oară, a plecat de la noi singură. După plecarea ei, i-am făcut lui Mandelștam o scenă după toate regulile artei, cu toate că el se purtase ireproșabil și nu merita istericalele mele. Fără îndoială, această scenă voia să compenseze tăcerea mea de pe Morskaia. Ea a răbufnit fără voia mea, și Mandelștam, neobișnuit cu astfel de scene, nu știa ce să facă de uimire. De altminteri, împăcarea a venit foarte repede.

Împăcarea a fost facilitată și de faptul că am înțeles din spusele Olgăi că acum se vedeau pentru prima oară după ruptură. Mandelștam n-a scăpat din vedere să-mi amintească de asta când încerca să mă potolească, după ce eu mă dezlănțuisem, aruncam în el cu ce îmi cădea în mână și urlam în gura mare: „Pe mine nu m-ai crezut, dar ai auzit ce a spus ea.” Într-adevăr, nu l-am crezut: el a locuit multă vreme singur în Petersburg, când eu eram bolnavă la Ialta (acolo mi-a scris cele mai multe scrisori). Cum a putut el, după despărțirea mizerabilă de la telefon, să pună atât de categoric punct și să nu se întâlnească măcar o dată cu ea? Eu eram absolut indiferentă față de T. și totuși am găsit un prilej să ne vedem și să-i spun câteva cuvinte de consolare. Amândoi am acționat după propriile concepții ale idilei. Alegerea categorică și ruptura brutală era concepția romantică a lui Mandelștam, a mea - încercarea de a umaniza aceste relații.

Câțiva ani mai târziu, Mandelștam m-a uimit și mai mult cu comportamentul său barbar față de M. P, care s-a insinuat pentru o clipă în viața noastră mulțumită Ahmatovei. (El chiar m-a rugat să nu mă cert pentru asta cu Anna Andreevna, ceea ce nici nu aveam

de ghid să fac.) Două-trei săptămâni, pierzându-și capul, i-a spus Ahmatovei că de n-ar fi fost căsătorit cu Nadenka, ar fi plecat și n-ar fi trăit decât cu noua lui iubire... Ahmatova a plecat, M. P a continuat să ne viziteze și el a petrecut o seară cu ea la el în cameră, zicând că au „de discutat literatură”. O dată sau de două ori el a plecat de acasă și eu l-am întâmpinat cu scena clasică: am spart o farfurie și am zis: „Ori ea, ori eu.” El s-a bucurat ca un nerod: „în sfârșit, ai devenit femeie adevărată!” A sunat-o pe M. P. la telefon, pe care eu o invitasem la masă, i-a spus să nu mai vină și a rostit fraza știută: „Nu-mi place atitudinea dumitale față de oameni.” În dimineața următoare, M. P. s-a înființat la noi. (Ahmatova scrie că Mandelștam era „îndrăgostit năvalnic, dar iubirea nu-i era împărtășită”. Tot ce făcea el era năvalnic, iar M. P. făcea parte din categoria „vânătoarelor” și își încerca forțele, ca toate femeile, destul de energic.) El n-a găsit nimic mai bun decât s-o aducă în camera lui, unde eu, după ce ne împăcaserăm, dormeam în patul lui. S-a încins o discuție extrem de absurdă. M. P. a plecat, iar eu m-am năpustit asupra lui Mandelștam, imputându-i că a procedat atât de urât. (Nu aveam nici un motiv să mă supăr pe M. P., nu era decât o fetișcană care își încerca puterea asupra bărbatului alteia și care nu bocea în prezența soției lui.) Iar el jubila că i-a dat de înțeles unde și cu cine este. Am fost întotdeauna mirată de felul cum funcționează mecanismul ciudat al psihicului masculin în problemele misterioase ale iubirii și ale sexului, dar acțiunile imprevizibile ale lui Mandelștam erau într-atât de spontane, încât nu încetez nici astăzi să mă mir de dragostea lui pentru mine, de pasiunea lui profundă pentru Olga și de atracția întâmplătoare pentru M. P. (Pentru M. P a scris două poezii, dintre care una s-a pierdut, și trei scrisori - „despre dragoste și moarte”, cum a zis Mandelștam. A spus că a distrus scrisorile. Vorbind cinstit, îmi pare rău de aceste scrisori, erau cu siguranță foarte frumoase.) Am trăit puțin împreună și, astfel, avem puține lucruri să ne reproșăm. Dacă Mandelștam ar fi fost bogat sau măcar înstărit, probabil că ar fi existat mult mai multe

ispite, și el, sedus în pragul bătrâneții de florile vieții, ar fi plecat, lăsându-mi pe masă un bilețel că totul a fost o greșeală. Ce n-aș fi dat pentru această variantă a catastrofei. Și îmi imaginez perfect cum ar curge plângerile mele în legătură cu trista trădare și aș enumera sacrificiile pe care le-am făcut și care au fost uitate, neluate în considerație și batjocurite. Surprinsă de numărul bătrânilor care fug de lângă soțiile bătrâne, am întrebat-o într-o zi pe Ahmatova: oare și pe mine m-ar fi părăsit Oska al meu? Desigur, a răspuns ea categoric. Jenia Pasternak se considera și ea de neînlocuit, totuși Boris a părăsit-o. Potrivit teoriei ei, bărbatul, după ce a trăit șapte ani cu o femeie, se epuizează și fuge. Nu sunt convinsă că legea descoperită de ea este infailibilă, însă îmi este necaz că perioada de înflorire și a capacității de a fugi ia sfârșit cu mult mai devreme la femei decât la partenerii lor. Fără îndoială, trebuie să ai copii, să nu rămâi la bătrânețe singură, dar eu am observat că nici odraslele nu sunt întotdeauna de acord să aibă grijă de niște bătrâne plicticoase. Uneori mă gândesc că generația mea nu trebuia să distrugă căsătoria, cu toate acestea însă aș fi preferat să rămân singură decât să trăiesc în atmosfera fățarnică a vechii familii. Sunt ferm convinsă de un singur lucru: nu poți trăi laolaltă dacă s-au pierdut legăturile interioare, și nu există nimic mai cumplit decât modul în care oamenii sunt despărțiți cu de-a sila ca să fie transformați în pulberea lagărelor sau asfixiați în camera de gazare. Restul nu sunt decât necazuri normale ale unor creaturi imperfecte numite oameni. Cineva mi-a povestit că, odată, la Ehrenburg s-a prezentat o bătrână nebună, care, oprindu-se în prag, a început să strige: „Dați-mi viața familială înapoi...” Au dat-o cu greu afară. Simt că sunt bătrâna aceea, dar în loc de formula ei folosesc doar numele aceluia care a fost „tu”-ul meu.

Olga Vaksel s-a sinucis la Oslo. Se măritase cu un norvegian pe care îl întâlnise la hotelul Astoria, unde lucra ca ospătăriță, după ce se alesese praful de tentativele ei cinematografice (studiase la

FEKS[1] cu Kozințev). În versurile dedicate memoriei Olgăi se vorbește de mormântul din Stockholm. Mandelștam a fost incorect informat că ea a murit la Stockholm. Știrea i-a fost comunicată pe stradă - eram împreună - de un omuleț bizar, un tip ciudat din Petersburg, pe care Olga îl pomenea deseori ca admirator al ei. Înainte de moarte, Olga a dictat soțului, care știa limba rusă, niște memorii erotice neverosimile. Pagina dedicată dramei noastre este plină de ură și față de mine, și față de Mandelștam. Tonul cu care este scrisă această pagină îți aduce mai degrabă în memorie vocea mamei ei, decât pe acea copilă care venea la mine să plângă și să mi-l răpească pe Mandelștam. În memoriile sale, ea își reglează conturile cu toată lumea și doar o singură frază a lui Mandelștam despre birjari („birjarul e prietenul omului”) indică faptul că ea a observat și a reținut totuși ceva despre un individ ridicol care în versurile lui se plânge că „*viața a căzut ca un fulger, precum, într-un pahar cu apă, o geană desprinsă din rădăcină*”.

Ea îl acuză pe Mandelștam de ipocrizie, dar asta nu-i adevărat. Într-adevăr, el ne-a mințit și pe mine, și pe ea în zilele acelea, dar în astfel de situații nici nu poate fi altfel. Nu înțeleg nici dușmănia Olgăi față de mine. Cred că eu n-aș fi dușmănit-o dacă Mandelștam ar fi plecat cu ea pentru totdeauna. Ce vină avea ea? Față de el aș fi putut avea niște pretenții: m-a iubit și m-a lăsat. Dar cine te poate judeca pentru asta? Și totuși, n-o să uit niciodată acele săptămâni crunte când Mandelștam a încetat brusc să mă mai observe și, neputând să ascundă nimic și să mintă, pleca împreună cu Olga și, în același timp, îi implora pe toți cunoscuții să nu-l trădeze și să nu-mi spună mie de pasiunea lui, de întâlnirile cu Olga și de poezii... Aceste discuții cu oameni străini erau, desigur, și prostie, și porcărie, dar cine nu face prostii și porcării în astfel de situații? Privirile în gol și cuvintele lipsite de sens pe care atunci le

[1] *Fabrica Actorului Excentric*. A funcționat la Petrograd (1921-1926) sub conducerea lui G. M. Kozințev și Trauberg.

schimbam între noi mă dor și astăzi. Căci doar atunci am aflat pentru întâia oară că dragostea nu e bucurie și nici joc, ci o tragedie de viață neîntreruptă, eternul blestem al acestei vieți și sensul ei profund.

În memoriile ei, Olga nu scrie cu cine a fost în sud. Probabil că Evgheni Emilievici, fratele și locțiitorul lui Mandelștam, nu-i plăcuse. În asta sunt întru totul de acord cu ea. Îmi pare rău că îl numește pe Mandelștam traducător, nu poet. Proasta, în setea ei de răzbunare a procedat precum literatura sovietică, rebotezându-l traducător.

Aș vrea totuși să înțeleg ce ne lega pe mine și pe Mandelștam. Poate că asta nu era iubirea, ci destinul. Dar ce destin era acela, dacă totul se putea destrăma într-o clipă? Dacă eu plecam atunci la T., Olga s-ar fi mutat fără îndoială numaidecât în garsoniera mea, Mandelștam nu și-ar fi procurat revolver ca să se împuște în pielea întinsă pe coaste, iar eu nu m-aș fi întors la el pentru nimic în lume. Totul s-a rezolvat așa din pură întâmplare: întoarcerea lui Mandelștam acasă când eu nu-l așteptam sau, mai exact, așteptam pe altcineva. Întâlnirea noastră a fost tot întâmplătoare, dar unirea noastră a fost indisolubilă.

În zilele când am plecat împreună din Kiev, nu-mi închipuiam ce întorsătură vor lua toate acestea. Când trăiam împreună, mă gândeam că va veni totuși un sfârșit, pentru că dragostea are un început și un sfârșit. Când l-au luat, am înțeles că nu va exista un sfârșit, dar nu-mi imaginam atunci că va trece o jumătate de secol de la întâlnirea noastră și legătura nu se va rupe, deși la un moment dat totul atârna de un fir de păr. Eu cred cu disperare că nu va exista nici un sfârșit, dar mă tem să cred, încerc să mă conving de contrariu, însă credința nu mă părăsește. Cu ea îmi trăiesc zilele ce mi-au mai rămas și niciodată n-o să știu dacă speranțele mele și credința mea au fost justificate, pentru că aici nu ți-e dat să știi, poți numai să crezi, dar acolo, când totul va deveni clar, totul va fi altfel decât aici.

Mai am o întrebare la care nu găsesc răspuns: de ce în

momentul acela Mandelștam m-a ales pe mine și nu pe Olga, care era incomparabil mai bine ca mine. Căci eu nu am decât niște mâini, i-am spus eu lui, pe când ea are totul. În clipa aceea, amândoi uitaserăm de „*Voi mâini gingașe ale Europei - luați totul*”, și el m-a întrebat de unde știu despre mâini, adăugând, desigur, că fără ele nu poate trăi. Eu însă văzusem că se descurcă și fără mâinile mele, și fără mine.

Am totuși o explicație, puțin măgulitoare de ce alegerea a căzut pe mine. Omul este liber și își construiește nu doar destinul, dar și pe sine însuși. Construiește, nu alege. Mandelștam era un constructor activ, și eu nu l-am împiedicat să se construiască pe sine și să fie el însuși. Se construia pe sine și în același timp și pe mine. Mai exact, o dată cu el și pe mine, iată de ce avea nevoie de mâinile sale, nu de ale mele. Noroc că problemele ibseniene păreau atunci lipsite de importanță și ridicole, altfel m-aș fi supărat brusc că nu-mi este respectată personalitatea și aș fi plecat de la Mandelștam precum o Nora provincială, despre care nu m-am învrednicit să citesc. Este interesant să vezi câtă importanță își dă o femeie când se simte vrednică de respect. Eu nu mă încadrez în această categorie și foarte bine: nu prin asta trăiesc oamenii. Oamenii trăiesc prin cu totul altceva, pentru asta garantez cu capul, câtă vreme îl mai am pe umeri.

Cerșetorul

În martie 1925, dusă cu sila din micul și drăguțul meu apartament care fusese pângărit, m-am trezit într-o micuță pensiune din Țarskoe Selo. Petersburghezii, mi-a spus Mandelștam, se duceau în Finlanda să-și pună ordine în căsnicie, acum Finlanda nu mai există, trebuie să ne mulțumim cu Țarskoe Selo...

În prima noapte m-am zbuciumat ca un leu în cușcă, implorându-l să- mi redea libertatea: ce nevoie ai de mine? De ce mă ții.

De ce să trăiesc ca într-o cușcă? Lasă-mă să plec. L-am rugat de multe ori să mă lase slobodă, dar în noaptea aceea cu deosebită insistență. Refugierea la T. îmi făgăduia libertatea și, poate, reîntoarcerea la pictură, deși îmi dădeam seama că în pictură nu eram decât un musafir ocazional (aproape toți care se ocupă de poezie și pictură fac asta pentru desfătarea proprie și se înscriu în categoria musafirilor ocazionali, a amatorilor). Mai mult, insuccesul îmi dădea dreptul la sinucidere. Eram sigură de acest drept al meu de a părăsi viața, dacă ea nu-mi va surâde, dar Mandelștam nega categoric acest drept. La Moscova, cineva i-a spus că-mi procurasem o fiolă de morfină și o păstrez în caz de eșec în viață. Mi-a luat-o cu forța, deși m-am zbătut și m-am apărat ca o pisică, și mi-a smuls promisiunea că n-o să-mi mai procur alta. Dacă aș fi avut fiola, aș fi folosit-o în locuința din Morskaia, în loc să stau lângă șemineu. Trebuie să trăiești viața pentru a înțelege că nu-ți aparține.

Pentru mine rămâne totuși întrebarea: oare nu este justificată sinuciderea dacă îți dă posibilitatea să eviți nu doar ororile lagărelor și pușcăriilor noastre, ci și torturile sub care oamenii ar calomnia pe oricine, la întâmplare. Gândul la sinucidere mi-a revenit după moartea lui Mandelștam, dar am renunțat repede la el, pentru că nu puteam să plec nicăieri și să-i abandonez moștenirea. Dacă s-ar fi întâmplat să mor eu mai întâi, cred că Mandelștam n-ar mai fi trăit mult fără mine; el semăna cu un mic animal care se zbate în cușcă până cade mort. Îmi este rușine de longevitatea mea. Oare înțelege el că n-am trăit decât pentru el? Ca să fiu atât de rezistentă, ar fi trebuit să parcurgem împreună întregul drum, să văd cum este hăituit micuțul meu animal. În anul 1925, nici apropierea, nici rezistența nu se formaseră îndeajuns, și eu tânjeam după libertate. Iar el doar mă implora: nu nenoroci viața noastră...

În dorința mea de libertate, pictura nu era decât un pretext. Mandelștam reușise să-mi insufle ideea: dacă omul nu muncește, înseamnă că nu are ce spune, impedimentele exterioare nu sunt decât pretexte ale palavragiilor ușuratici. De la el am auzit pentru

prima oară că trebuie să ai „ceva de spus”. Ceilalți vorbeau numai pentru că le plăcea să vorbească. Îmi dădeam seama că avea dreptate, dar încercam să îmi astup urechile. În tot ceea ce el cerea de la mine exista o idee, un temei interior, în vreme ce toată generația mea nu-și dorea decât o viață ușoară și o libertate superficială. În toate gâlcevile și disputele noastre nu cedam niciodată pe față, dar nu puteam să nu recunosc în sinea mea că el avea dreptate. Odată, la Moscova, în Bulevardul Tverskoi, ședeam și plângeam pentru nu știu ce jignire. Era cu mine Klima Redko, un pictoraș din șleahta mea din Kiev. Trăia cu o damă-ocrotitoare bogată și a găsit pe loc cum să mă scape de Mandelștam: „Vino cu mine, a zis el, o s-o determin să te ia și pe dumneata.” „O să ne alunge pe amândoi”, am replicat eu. Dar Klimocika își cunoștea valoarea: „Să încerce numai ! Să mergem.” „Și totuși Oska are dreptate”, am spus eu pe neașteptate și, lăsându-l pe Klimocika stupefiat în mijlocul bulevardului, m-am întors în bârlogul meu, unde mă aștepta Mandelștam turbat de furie. La Moscova era vorba dacă ne spunem „tu” sau „dumneata”, dar la Țarskoe eu aveam dreptate. Mandelștam recunoștea că e deplin vinovat și repeta numai că viața noastră este mai importantă și mai prețioasă decât toate zbuciumările și greșelile. „Trebuie să înțelegi asta.” „Cum ai putut admite ca Olga să vină și să-și bată joc de mine? La ce să mă mai aștept de la tine? Lasă-mă să plec.”

Dimineața, în camera noastră a intrat Marietta Șaghinian. Acesta a fost cel dintâi eveniment care ne-a făcut să râdem. Am aflat că e vecina noastră și locuia în camera de alături, despărțită de un perete subțire. Dacă n-ar fi fost surdă ca un gotcan, ar fi aflat fără să vrea o mulțime de lucruri pe care eu nu le dezvălui în aceste însemnări sincere: Am avut mare noroc că s-a nimerit tocmai ea alături, această surdă plicticoasă, care medita la Lenin și la Goethe și a găsit o legătură directă între ciocanul lui Steiger, activitatea folositoare a lui Faust și celebrul plan de electrificare al tinerei noastre țări socialiste. Surdă-surdă, dar Marietta a simțit ceva în

neregulă și m-a copleșit cu o grămadă de sfaturi. Sfatul principal: să fac baie mai rar, pentru că medicina contemporană nu agreează băile. Cel de al doilea sfat: să mă încred în amicul ei, un doctor excelent, și să mă îndrăgostesc de el. Printre altele m-a întrebat dacă nu-l cunosc pe soțul ei (armencele sunt geloase). Peste un ceas s-a întors cu doctorul, care avea o figură importantă de făclier. El rostea rar cuvinte pline de înțeles, iar eu am pufnit în râs, încât Mandelștam mi-a dat una după ceafă și am izbucnit din nou în râs. Curând, Marietta a plecat împreună cu tovarășul ei de dincolo de mormânt, și noi ne-am înveselit de-a binelea.

În aceeași zi s-a produs un alt eveniment: a venit Punin, care căuta un loc de cazare pentru Ahmatova: i se agravase tuberculoza, ceea ce prevestea primăvara petersburgheză. A fost bucuros de întâlnirea noastră și a făgăduit s-o aducă a doua zi pe Ahmatova. Mandelștam s-a îndoit că ea o să vină. Ahmatova avea darul de a-și evita prietenii. Știu asta din proprie experiență: părea că aveam mare nevoie una de alta, ne despărțeam cu greu, apoi - nici un cuvânt, nici un sunet, nimic... Mai demult, i-a spus lui Mandelștam s-o viziteze mai rar. El s-a înfuriat, pentru că nu avea nici un motiv. Ea a explicat această faptă spunând că așa cere buna-cuviință („Ce-o să zică lumea?”) și grija pentru copil („Dacă se îndrăgostește de mine?”). Mandelștam zicea că astea sunt „trucurile Ahmatovei” și râdea de mania ei de a crede că toată lumea e îndrăgostită de ea. Pentru mine „trucurile” nu erau decât „maniere petersburgheze demodate”. Le-am întâlnit și la Mandelștam. La începutul prieteniei noastre, petrecându-și toată ziua cu mine sub ochii trecătorilor, cunoscuți și necunoscuți, el se apropia de mine la cafeneaua *Hlam* și mă saluta ceremonios. Așa era moda la *Brodiaceaia sobaka*, dar în ochii generației mele libere asta părea ridicol și stupid. Ce avea de ascuns? Puteam să-mi cruț părinții, dar ei se străduiau să nu observe nimic doar să nu plec de la ei. Jocul de-a v-ați ascunselea n-a ținut mult.

Totuși, Ahmatova a venit la Țarskoe, și venirea ei a pus capăt în

mod misterios dezbinărilor dintre noi. A cules numaidecât toate informațiile: o parte i-a povestit Mandelștam, firește - o parte eu și T., care nu și-a dat seama că a fost atras în această poveste numai din pricina crizei de locuințe. I-a compătimit pe toți, a oftat, dar n-a dat nici un sfat. Era inteligentă, știa că nu trebuie să dea sfaturi. Apreciez foarte mult ultima formulă a Ahmatovei: „N-au decât să se descurce cu muierile lor”.

Până la întâlnirea din Țarskoe nu eram prea cunoscută cu Ahmatova. Mandelștam m-a luat cu el de vreo două ori (despre aceste vizite o să povestesc mai târziu) și o dată a venit ea la noi, în Morskaia, în toamna lui 1924 când deabia ne mutaserăm de la Moscova. Eram singură, Mandelștam plecase la Moscova după mobilă. Aveam pe mine pijamaua vărgată pe care Gheorghi Ivanov a luat-o drept costum bărbătesc. Brusc, mi-am dat seama că terminasem țigările. Nu aveam chef să mă schimb și să ies în stradă și am trimis-o pe ea după țigări: „Dă fuga, Anna Andreevna, eu, până una-alta o să pun de ceai”. Ea a ținut minte acest episod și la Tașkent a povestit la toți cum m-am purtat cu ea: „Și m-am dus ca o vițea ascultătoare...” Îi era lehamite de adulările cititoarelor care organizau în jurul ei un bâlci sentimental, dar se obișnuise atât de mult cu el, încât n-a putut să uite cum am trimis-o după țigări. Bine că am trimis-o pe ea și nu pe Radlova. Aceasta ar fi povestit despre odessitele insolente pe care le aduc în orașul sfânt poeții ghinioniști.

Prietenia adevărată cu Ahmatova a început pe terasa micuței pensiuni, unde stăteam întinse, înfășurate în scurte de blană, și respiram aerul tămăduitor din Țarskoe Selo. Și, într-adevăr, s-a dovedit tămăduitor dacă am supraviețuit amândouă. Stăpânul pensiunii, bucătarul Zaițev, se ducea zilnic la Leningrad, la inspectorul financiar să-și salveze întreprinderea privată de la ruinare, și îl așteptam ceasuri întregi să vină și să ne dea să mâncăm. În țara noastră sectorul particular era pe cale de dispariție atât în literatură, cât și în arta culinară, iar mâncarea distribuită de stat, ca și literatura oficială, provoacă indigestie.

În 1926, iarna, când ne-am întors la Țarskoe, pensiunea lui Zaițev nu mai exista. Inspectorul financiar îl devorase. Cel mai mult a rezistat pensiunea ai cărei stăpâni erau rude cu Urițki. (Acolo plecase bucătăreasa noastră - baptista.) Ca să ții o mică pensiune trebuia să ai relații cu cercurile guvernamentale, în 1937, totul s-a năruit: rudele lui Urițki au fost arestate, de altfel ca toată lumea. Una dintre ele, soția poetului Spasski, a fost acuzată că a vrut să arunce în aer monumentul unchiului său, monument care de fapt nici nu exista. Anchetatorii, desigur cu aprobarea instanțelor înalte, „se amuzau”, făcând glume sinistre. Aceasta a luat o formă teribilă mai cu seamă la Leningrad. Spasski însuși „a plecat”, ca membru al grupului terorist condus nici mai mult, nici mai puțin decât de Fadeev și de încă cineva - ori Alexei Tolstoi, ori Tihonov. Raționamentele asociative ale femeii sovietice duc întotdeauna la una și aceeași temă.

Când se întorcea, bucătarul aflat în prag de faliment prăjea în tigăi micuțe niște chiftele extraordinare, clătite sau șnițele de vițel, și ne delectam cu produsele artei sale, care nu are șanse să renască. Se spune că în toată lumea este în declin, dar nicăieri n-a decăzut atât de vertiginos ca la noi. Nici cu poezia lucrurile nu merg mai bine, însă ultimii poeți rezistau până la cea din urmă suflare.

Terasa era plină de grămezi de zăpadă care începuse să se topească, dar soarele de-abia încălzea prin geamurile murdare pe care se așternuse praf încă din 1917. Eu și Ahmatova ne luam mereu temperatura și așteptam moartea cu bucurie. În anii aceia, Ahmatova nu cunoștea frica de moarte, aceasta a cuprins-o doar în ultimul deceniu - atât de liniștit ! - al vieții. Eu nici astăzi nu cunosc frica asta și nu cred că o să mă cuprindă și pe mine. Oare toată lumea îi este supusă? Pe terasa din Țarskoe Selo, viața de-abia mai pâlpâia în noi. Amândouă eram atât de slabe, încât cu greu mutam șezlongurile ușoare când soarele ajungea la noi. Ni se recomandase să stăm doar la umbră și să ne ferim și de soarele din martie.

Totul ne era interzis, nouă, cele atât de tinere, slabe și voioase... Mandelștam și Punin beau vin, glumeau și ne tachinau necontenit. Noi le răspundeam cu aceeași monedă. „Ei nu sunt buni decât ca logodnici”, zicea Ahmatova, amintindu-și de perioada aceasta, ca o femeiușcă dezghețată. Idila cu Punin era la apogeu. Lucrurile ei se aflau încă în Palatul de Marmură, în locuința lui Șileiko, care se mutase la Moscova. Punin avea de gând să mute tot calabalâcul ei în Fontanka, unde locuiau soția și fiica sa. Ahmatova nu era în toate apele ei. Într-o zi l-a speriat pe Mandelștam, când, îndreptându-se spre camera ei, l-a oprit brusc și a zis: nu pleca, mi-e întotdeauna mai ușor cu dumneata, totuși. El mi-a povestit despre asta, mirându-se (noi ne miram întotdeauna unul de altul) - ce-o fi găsit-o? Cu Punin totul e în ordine, iar ea face pe pasărea rănită. Lui i se părea întotdeauna că totul este în ordine, dar, în viața noastră, de fapt, nu era nimic care să semene a ordine.

Într-o zi, de terasa noastră s-a apropiat un cerșetor cu totul epuizat. Mergea cu greu, prăvălindu-se adesea în omătul care începuse să se topească. Asta s-a petrecut în primele săptămâni sau chiar în primele zile ale vieții noastre de la Țarskoe Selo, pentru că, pe urmă, șezlongurile noastre au fost scoase pe asfalt uscat, în curticica din fața casei. I-am aruncat tot ce aveam în poșete, rușinate de puținătatea pomenii noastre, iar el a plecat uimit de atâta generozitate. Episodul cu cerșetorul a constituit începutul prieteniei noastre adevărate, nu calendaristice, pentru că i-am mărturisit cum mi se strânge inima când văd cerșetori: oare o mai fi mult până când tatăl meu, mama, frații și surorile mele vor ieși în stradă cu mâna întinsă? La aceste cuvinte, ea a reacționat imediat. Mama și sora ei au pierit undeva în sud, iar frații, Viktor și Andrei, au dispărut. Nu știu dacă a ajuns până la ea vestea sinuciderii lui Andrei, dar adeseori vorbeam amândouă despre el. Odată, eram cu tata la Sevastopol, și Andrei își făcuse obiceiul să treacă pe la noi și, cu toate că nu eram decât o adolescentă, îmi povestea despre sora lui, despre căsătoria și divorțul de Gumiliov. De la el am aflat

că familia a considerat căsătoria condamnată la eșec, și, din pricina asta nimeni n-a venit la cununia de la biserică. Ahmatova mi-a confirmat că așa a fost. Atitudinea familiei a îndurerat- o. Despre Viktor, fratele al doilea, i s-a spus că a fost împușcat la Ialta[1]. După cum glăsuia zvonul, trupurile au fost aruncate de pe dig în mare, iar dimineața, marea era liniștită și transparentă și pe fund zăceau trupurile care încă nu se ridicaseră la suprafață. Astfel de povestiri circulau cu duiumul - cine să le verifice? Însă în pragul deceniului al treilea, am văzut atâtea cadavre și atâtea asasinate, încât nu mai aveam putere să privesc lumea creată de Dumnezeu.

Trebuie să trăiești viața pe care am trăit-o noi ca să afli un adevăr: câtă vreme cadavrele zac pe străzi și la drumul mare, se mai poate trăi. Cel mai rău este atunci când nu se mai văd cadavre. Cât timp *„pe străzile orașului Vii, nevasta nu știu cui își caută bărbatul*”, viața mai păstrează ceva uman. Când însă „nevasta nu știu cui” își rujează buzele și se duce la serviciu - nu se mai poate trăi.

Până la venirea cerșetorului, noi înduraserăm destule: pierderea celor dragi, frica, ruinarea totală, prima foamete. Ahmatova a trăit-o în Petersburg, stând ceasuri întregi la coadă pentru rația lui Șileiko, iar eu vagabondând prin țară. Mandelștam scria despre sine: „Sunt un golan, cu pantalonii rupți și- obrazul de ocnaș...” Așa erau toți cei care plecaseră de acasă în timpul războiului civil, pe urmă toți refugiații celui de al doilea război mondial, cât despre deținuții din lagăre - ce să mâi vorbim. Nu degeaba, în limba noastră, a apărut un cuvânt nou, „dohodiaga” - „moarte în mers”, „om cu un picior în groapă”. Țăranii înfometați, care mureau pe cuptorul rece, în sensul exact al cuvântului nu erau „dohodiaga', dar frații lor - deportații și țăranii băjenari de la sfârșitul deceniului al treilea - se încadrează perfect în această categorie. Toate astea le-am văzut și suntem

[1] Zvonul a fost fals. După Congresul al XX-lea, Viktor i-a scris din S.U.A. În 1963, Ahmatova s-a hotărât să-i răspundă, după care și-au scris din când în când până la moartea Ahmatovei.

răspunzători de totul. Oare noi nu mâncăm pâinea ce le-a fost confiscată?

„*Copii, ați sărăcit, ați ajuns în zdrențe*”[1]. Toate mamele și toți fiii rătăcitori ai epocii noastre înțeleg asta. Din fericire, mama lui Mandelștam a murit înainte de catastrofă, tatăl lui însă a murit în 1938, părăsit complet de fiul cel mic, așteptând întruna în spital să vină fiul cel mare și să-l salveze; Nu știa că fiul lui stă la Lubianka și se pregătește de moarte. În perioada întâlnirii mele cu Ahmatova simțeam o durere necurmată când mă gândeam la bătrânii abandonați, la fratele meu dispărut - cum și unde o fi murit? - și la sora mea speriată de moarte.

Pe Ahmatova o supăra mult propria sărăcie și neputință (altfel este puțin probabil că ar fi acceptat să se mute la familia Punin), soarta surorii și a mamei, despărțirea de băiatul ei, precum și nenorocirile țării, ale oamenilor, ale fraților. Gândurile mele despre cerșetor nu au nimic original, dar sentimentul nu este propriu nici pe departe întregului furnicar răvășit. Oamenii din cercul nostru - dacă noi am avut un cerc, lucru de care mă îndoiesc - se străduiau să nu-și aducă aminte de anii cu dezastre și să creadă că tot ce a fost mai rău a rămas în urmă. Aceasta este o trăsătură uimitoare caracteristică marii majorități a oamenilor: să considere că tot ce este cumplit s-a prăvălit în bezna timpului, iar înainte, în viitor, nu înfloresc decât trandafiri. Dar acest simțământ îi ține pe oameni în viață. Acei puțini care simt viitorul își pierd capacitatea de a trăi în prezent, atât de cumplit li se pare ceea ce îi așteaptă.

Ahmatova, Casandra, cum îi spunea Mandelștam, se uita cu groază nu doar înapoi, ci și înainte, presimțind încercări și nenorociri, deși anul 1925 a fost relativ liniștit. Mandelștam (și eu de asemenea) era și el cuprins de neliniște, deși nu-și pierduse capacitatea de a se delecta cu prezentul. (Eu nu puteam.)

[1] Din *Fiii lui Aymon* – poem medieval -, traducere efectuată de Mandelștam din franceza veche (1923).

Neliniștea s-a diminuat ușor în anii când am trăit la Leningrad și la Țarskoe (1924-1927). Atunci s-a lăsat ușor influențat de propaganda la nivel înalt: „Acestea sunt ultimele împușcături și ultimele nenorociri, ca să nu mai fie nici împușcături, nici nenorociri...” Tot așa războiul civil era socotit ultimul război, pentru ca pe urmă să nu mai fie războaie.

Oare nu din această însușire a omului provin toate mirajele: hiliasmul[1], cultul Sofiei[2], teoria progresului și alte idei optimiste? De câte ori am căzut în această capcană? Dar și în prezent, în liniștea amenințătoare a anului 1970, oamenii înăbușă crizele de neliniște și speră în viitor. Dar ce ne prevestește acest viitor pe care eu, slavă Domnului, n-o să-l mai văd?

Credința în viitor a atins punctul culminant pe la mijlocul deceniului al treilea. Toată lumea, inclusiv țăranii de la sate, nu se gândea decât la un singur lucru: cum să recupereze ceea ce a pierdut și să se repună pe picioare. Țăranii care se puseseră pe picioare în anii douăzeci au fost deschiaburiți și exterminați în pragul anilor treizeci. Deschiaburirea i-a lovit anume pe ei, care se ridicaseră în vremea n.e.p.-ului, căci foștii „bogătași” fuseseră suprimați înainte de n.e.p. Locuitorii orașelor nu-i observau pe cei de la țară, deși orașele erau uneori inundate de mulțimile înfometate de-acum nu ale țăranilor, ci ale cerșetorilor. Orașul nu voia decât pâine și unt și colosal de multă vreme și-a păstrat calmul imperturbabil. Elita noii intelectualități, care alcătuia „cadrele”, nu urmărea decât un singur scop: să obțină inepuizabila rație oficială, să se ascundă dincolo de bariera unde nu toți sunt admiși, ci numai cei aleși, unde aveau de toate din belșug, poate mai mult decât înainte. O dată ce se aflau la adăpost, ei încetau să mai

[1] Vezi nota de la p. 154.
[2] Doctrină religioasă despre Sofia înțelepciunea Divină, legată de numele lui V. Soloviov și S. Bulgakov. Nu era pe deplin împărtășită de biserica ortodoxă.

pomenească de cei ridicați noaptea de acasă. Foamea îndurată de toți i-a învățat pe oameni să prețuiască sațietatea și, cu atât mai mult, belșugul. Chiar din prima zi la noi oamenii au fost hrăniți selectiv, pe categorii, după folosul adus statului. Povestirile înduioșătoare despre conducătorii care trăiau ca muncitorii nu erau decât o cacealma sentimentală. Si mai sus diferența era și mai mare, iar, spre mijlocul anilor treizeci, viața lor devenise o taină. Deveniseră mari demnitari, dar nu îndrăzneau să recunoască. În perioada n.e.p. -ului a fost detașată noua categorie, I.T.R., a inginerilor și tehnicienilor, iar scriitorii săpau pământul ca să devină „ingineri ai sufletelor omenești”[1] și să-și primească partea lor. Ce trebuiau să facă pentru a-și atinge scopul, este clar pentru fiecare. Ei și-au făcut treaba cu abnegație și denumirea de „ingineri” au primit-o pe merit. Despre asta stau mărturie grămezile de cărți și sutele de dacea din jurul Moscovei.

Fiecăruia - ceea ce i se cuvine. Noi ne-am ales singuri sărăcia. Ba chiar de bunăvoie și nesiliți de nimeni. Pe măsură ce din copila-Europă speriată mă transformam în amica-cerșetoare, relațiile noastre cu Ahmatova se consolidau. Căci renunțarea la bunurile materiale, la tot ce îi face pe oameni să râvnească i-a fost caracteristică încă din fragedă junețe. Mandelștam remarcase această trăsătură încă înainte de revoluție: „în ultimele poezii ale Ahmatovei s-a produs o cotitură spre seriozitatea hieratică, spre simplitatea și solemnitatea religioasă. Vă amintiți versul: *„Femeia sărman îmbrăcată, dar cu ținută maiestuoasă”*? Vocea renunțării capătă rezonanțe tot mai puternice în versurile Ahmatovei, și în prezent poezia ei este pe punctul de a deveni unul din simbolurile măreției Rusiei”.

Cum au putut trece pe lângă șuvoiul principal și cel mai bun al poeziei Ahmatovei și nu au remarcat că ea este poetul renunțării, nu al iubirii? Toți șușoteau înduioșați de mănușa dreaptă pusă pe

[1] Expresia aparține lui Stalin.

mâna stingă[1] (sau invers - încercați, să vedeți cit e de comod !), dar n-au sesizat principalul. ,,*În lumea asta eu n-am văzut prea multe, doar am cântat și-am așteptat. Știu - fratele nu mi-am urât și sora nu mi-o am trădat. Atunci, de ce, Doamne, m-ai pedepsit zi de zi și ceas de ceas? Sau, poate un înger mi-a arătat lumina ce pentru voi rămâne nevăzută?”*[2] Acestea sunt cuvintele unei femei de douăzeci de ani, ele constituie etalonul după care trebuie apreciată poezia ei.

Acesta e drumul esențial al vieții. În comparație cu el, restul nu sunt decât detalii secundare si tribut al slăbiciunilor omenești. Căci toți suntem oameni. Sunt foarte bucuroasă că am trimis-o pe Ahmatova după țigări. Acest lucru a simplificat relațiile noastre și a croit drumul către prietenie. Întotdeauna trebuie să-i trimiți după țigări pe cei pe care îi iubești și pe care îi respecți. Cu străinii, în general, nu trebuie nici să fumezi, nici să bei.

Dar în privința lui Mandelștam mă îndoiesc că am procedat just. Trebuia să-l părăsesc: cum a cutezat să iubească pe altcineva decât pe mine? Am fost o proastă că n-am știut să fiu geloasă și să fac scandal așa cum trebuie. De câte satisfacții m-am lipsit...

Alianța noastră

Pe terasa micuței pensiuni particulare din Țarskoe Selo a fost încheiată tripla noastră alianță și de atunci n-a fost niciodată încălcată. Nu pot să spun că n-a fost umbrită de nimic. Ar fi mai exact dacă am spune că noi - toți trei - i-am rămas fideli. Am parcurs împreună întregul drum al vieții noastre, la început în trei, după moartea lui Mandelștam, în doi, acum am rămas singură. „Ce nevoie ai de mine?” îl întrebam eu pe Mandelștam. Un răspuns: „Cu tine sunt liber”, altul: „Tu crezi în mine”. După mulți ani de la

[1] Este vorba de poezia Ahmatovei *Neputincios, pieptul mi se înfiora* (1911).
[2] Din poezia Ahmatovei *Să te rogi pentru săraca, pierduta* (1912).

moartea lui, stând pe banca din grădina bisericii din strada Ordînka[1], unde eu și Ahmatova ne retrăgeam pentru discuții pe care ne temeam să le purtăm în locuința Ardovilor, am auzit din gura ei aceleași cuvinte: „Tu, Nadia, ai crezut totdeauna în mine”. Acești oameni, care erau conștienți încă din junețe de menirea lor, aveau nevoie de prietenia unei femei pe care ei înșiși au învățat-o să priceapă versurile lor de la prima rostire, de la prima lectură. Aceasta este singurătatea poetului, chiar dacă este înconjurat de oameni: un singur om apropiat care face una cu el îi este mai necesar decât o mulțime întreagă de admiratori - Ahmatova avea întotdeauna destui, ca și detractori, de altfel - un cititor adevărat, mai exact un ascultător, este mai prețios decât toți lăudătorii.

Cum este posibil ca trei oameni incredibil de ușuratici să păstreze toată viața lor o prietenie indestructibilă? Mulți cred că miza Ahmatovei era dragostea, dar aceste legături se prăbușeau la ea ca niște castele din cărți de joc (ea știa, poate, mai mult să fie geloasă decât să iubească), în vreme ce relația personală și profundă cu Mandelștam a rezistat tuturor încercărilor.

Mandelștam lega ușor prietenie și cu bărbații, și cu femeile, dar își pierdea repede interesul pentru amicii săi ocazionali. Te speriai, văzându-l cum se răcește sub ochii tăi față de oameni cu care de-abia aștepta să se întâlnească, cu care discuta, trăia o viață comună. El mărturisea că în relațiile cu oamenii era ca un animal de pradă: lua ce putea de la ei, apoi le întorcea spatele. (Așa a fost și cu acea nouă legătură amoroasă cu Olga Vaksel, întreaga idilă consumându-se în aproape două luni.) O vreme i-a plăcut să stea la palavre cu Emma Gherștein, pe urmă am auzit pe neașteptate: „Ce repede s-a transformat Emma în țață”. Cu ea n-a fost o idilă, ci o simplă amiciție. A ascultat tot ce putea să-i spună despre marxism, ceea ce i-a luat cam o lună, după care a început să evite

[1] Pe această stradă se afla casa familiei Ardov, unde poposea de multe ori Ahmatova când venea la Moscova.

convorbirile cu ea. Exact așa a fost și cu Kuzin, deși acela și-a epuizat rezerva de aur aproape într-un an. Cel mai mult durau prieteniile bazate pe glume și amuzament - cum a fost prietenia cu Margulis - fără discuții, doar pălăvrăgeală, precum și relațiile cu Narbut și Zenkevici, care au rezistat în timp, dar spre sfârșit au devenit pur formale.

Spre justificarea lui Mandelștam pot să spun un singur lucru: oamenii nu discutau, ci doar povesteau, iar povestirile nu ajungeau decât pentru o perioadă scurtă. Nimeni nu voi să gândească. Atât în generația mea, cât și în generația lui Mandelștam gândirea secătuise prea devreme. Punin zicea: „Eu nu pot să-l urmăresc pe Mandelștam”. El era un om inteligent, dar evoluția lui a stagnat brusc. Șklovski, Tînianov, Eihenbaum, Gukovski erau floarea criticii și teoriei literare din deceniul al treilea, dar ce puteai să discuți cu ei? Ei repovesteau ceea ce scriseseră în cărți, dar nu reacționau la o discuție vie. Majoritatea oamenilor pe care îi întâlneam se afirmau zgomotos. În limbaj popular asta înseamnă - se lăudau. Asemenea valuri de lăudăroșenie ca la generațiile noastre nu pot fi imaginate. Cei care mai trăiesc și astăzi continuă să se ocupe tot cu astfel de lucruri: niște bătrâni nefericiți care n-au făcut cine știe ce în viață se umflă în pene ca niște curcani, povestind despre succesele și realizările lor... Recent, am auzit că Bobrov, un om inteligent, spre sfârșitul vieții a recunoscut cu tristețe că n-a făcut nimic. Este cu mult mai meritoriu decât să te autoamăgești încontinuu, cum fac alții. În tinerețe, toți aspirau să ajungă genii, dar vlaga lor secătuia prea devreme. Umiliți și chinuiți, rătăciți, pierzându-și capacitatea de a gândi, oamenii făceau încontinuu descoperiri și țineau coada sus, ca să nu-și vadă propria nerodnicie. Fărâmiturile raționalismului, din care se hrăneau, pasiunea pentru inovație și focul de artificii ale deceniului al treilea, într-o mare măsură și al doilea, erau o hrană proastă pentru gândire. Sărmanul Rudakov, când l-am cunoscut la Voronej, susținea că scrie o carte despre poezie, care, în sfârșit, va deschide ochii oamenilor, și cu acest prilej debita niște inepții atât

de sforăitoare, încât eu l-am întrebat încetişor pe Mandelştam: Ce părere ai despre această carte? Mandelştam mi-a răspuns: Nu-l necăji, lasă-l să-şi facă iluzii.

Mandelştam îi asculta cu speranţe pe povestitori şi pe lăudăroşi, pe urmă se retrăgea şi îi lăsa în grija mea. El tot mai nădăjduia să găsească idei temeinice, dar acest lucru era exclus. Poate că ele se ascundeau pe undeva şi pur şi simplu nu aveam noi noroc. N-am văzut oameni de idei nici în anturajul Ahmatovei. Ea îl cita pe Enghelgart şi îl respecta pe Tomaşevski. Nu i-am cunoscut, dar am văzut articolul lui Enghelgart despre Dostoievski şi mi-am zis că aici era ceva. Fireşte, mulţi se ascundeau, alţii se ofileau din lipsă de aer.

Mandelştam a trebuit să se împace cu prietenii superficiale, cu persoane superficiale, dar, orice întorsătură ar fi luat viaţa, el n-a încetat să aibă grijă de relaţiile noastre şi a preţuit prietenia cu Ahmatova. Cu ea vorbea, glumea, râdea, bea şi - lucrul cel mai important - aveau acelaşi drum, aceleaşi concepţii despre lucrurile cele mai importante şi se susţineau unul pe celălalt în muncă şi în toate necazurile. Ei erau aliaţi în cel mai adevărat sens al cuvântului. Erau numai doi şi susţineau acelaşi punct de vedere. Dacă am putea răsfoi cărţile apărute într-o jumătate de secol, ne-am convinge că între ei şi toate forţele active se căsca o imensă prăpastie.

Amândoi îl iubeau pe Pasternak şi aveau multe în comun, dar în perioada aceea el era atras, fără echivoc, de alţii, nu dorea să lege prietenie cu Mandelştam, însă, din când în când, între ei se înfiripa câte o discuţie, dar nu pentru multă vreme. Se întrerupea numaidecât: drumurile lor erau prea diferite. Din când în când se aprindea prietenia dintre Ahmatova şi Pasternak, dar şi aceasta se întrerupea, deoarece el se retrăgea foarte repede. Este posibil ca Pasternak să nu caute relaţii cu egalii săi, dar, poate, nici nu bănuia că există vreo egalitate. El s-a simţit întotdeauna aparte, deosebit. În plus, preţuia foarte mult succesul exterior. Este interesant de

remarcat că, la sfârșit, drumurile lor s-au încrucișat, dar Pasternak nu și-a dat seama. Mandelștam și Ahmatova au știut întotdeauna că merg împreună și drumul lor este aproape de cel al lui Pasternak: chiar în vremea când a apărut *A doua naștere*[1], deși pentru ei esențialul se afla în *Sora mea viața*[2]. Dintre versurile târzii, Ahmatova a remarcat *Spitalul*[3]. Pentru mine, această poezie sună excesiv de programatic.

Dintre oamenii apropiați nouă, trebuie să o amintim pe Natașa Ștempel, femeie de o rară frumusețe spirituală. Ea a intrat mai târziu în viața noastră, dar a rămas pentru totdeauna. Despre Vasilisa Șklovskaia am vorbit[4]. Acestea sunt legături profunde, dar de cu totul alt gen decât cu Ahmatova, fiindcă drumurile erau diferite. Și totuși noi eram trei, și numai trei. După moartea lui Mandelștam, Ahmatova a spus: „Acum, dumneata ești tot ce mi-a mai rămas de la Osea". În prietenia noastră a intrat o nouă particularitate: eu făceam legătura între ea și Mandelștam care dispăruse dintre noi. Îmi spunea adesea că, prin apariția mea, am contribuit la înnoirea prieteniei ei cu Mandelștam. Este posibil să fie adevărat. El se afla la răscruce de drumuri, se pierdea și ar fi putut să nu-și găsească aliata naturală. După opinia mea, nicăieri zgomotul vieții, vacarmul căutărilor și al exigențelor actuale nu i-au asurzit pe oameni într-o asemenea măsură ca la noi. Vacarmul era atât de mare, încât asurzea totul pe lume. Poeții tăceau unul după altul pentru că nu-și mai auzeau nici vocea proprie. Vacarmul înăbușea gândirea, iar milioanelor de oameni - și conștiința. Petenka Verhovenski[5] era un palavragiu și logica nebună a vorbelor lui este ispititoare pentru oameni și le otrăvește conștiința.

Odată, l-am întrebat pe un tovarăș de drum cu care mergeam în

[1] Volum de versuri al lui Pasternak, apărut în 1931.
[2] Idem, apărut în 1921
[3] Poezie de B. Pasternak (1956).
[4] Vezi Nadejda Mandelștam, Fără speranță, ed. Cit. p. 232
[5] Vezi nota de la p. 149.

evacuație cu vaporul pe Amu-Daria: „Vorbești foarte ciudat de familia dumitale. Îți este străină? N-o iubești?” Era un polonez de-abia eliberat din lagăr. A izbucnit în râs și a răspuns: „Mi-am pierdut nu numai familia, m-am pierdut și pe mine însumi. Dacă o să mă regăsesc pe mine, o să știu cum să mă comport cu familia...” Asta s-a întâmplat cu el în doi ani de coșmar petrecuți în lagăr. În viața noastră de coșmar, toți ne-am pierdut pe noi înșine, nu ne mai auzeam vocea proprie și nu mai vedeam care era drumul nostru. Era bine dacă vreunul dintre noi izbutea să se dezmeticească la timp, dar asta era extrem de greu. Pe toți ne zăpăcea și faptul că tot timpul urmăream când un scop, când altul și nu ne gândeam câtuși de puțin la sens. Fascinați de o libertate iluzorie, ne permiteam generoși totul, fără să ne gândim că pentru fiecare faptă trebuia să plătim. Ahmatova era pe cale să piardă prietenia lui Mandelștam, când l-a alungat, de dragul bunei-cuviințe, dar mai degrabă de gura a două amice care credeau că încă un îndrăgostit a căzut la picioarele ei. Iar el, supărându-se ca un copil, era gata să renunțe la un prieten și tovarăș de drum devotat. Spre cinstea ei, pot să spun că multă vreme a reușit să se stăpânească și în anii de maturitate s-a descotorosit definitiv de obiceiul de a crede că toată lumea e îndrăgostită de ea. În apărarea ei amintesc și faptul că el a refuzat toate asociațiile și a rămas fidel prieteniei din tinerețe și primului „noi”, adică acmeismului.

Eu și el, de asemenea, era să ne pierdem unul pe celălalt din pricina pasiunii lui și a „principiilor” mele inflexibile. El și-a dat seama la timp, iar eu, din pricina jignirii, a mândriei feminine și a mirajului așa-zisei libertăți era cât pe ce să nenorocesc atât viața mea, cât și viața lui. Dacă viața mea avea vreun sens, acesta era să răzbat prin toate încercările cu Ahmatova și Mandelștam și să mă regăsesc pe mine alături de ei. Când trăia el, trebuie să spun că nu mă gândeam să mă „regăsesc”. Trăiam prea intens și inseparabil ca să „ne căutăm”.

Mandelștam are o poezie bizară, pe care a scris-o în Crimeea,

când se gândea la mine. Semnificația acestor versuri nu mi-a dezvăluit-o imediat: în tinerețe, eu m-aș fi revoltat, aflând ce soartă îmi prezicea. Sunt versuri despre o femeie care va fi numită Lia, nu Elena, „pentru că, în loc de soarele Ilionului, ai preferat amurgul galben”. Probabil că legătura noastră a trezit în el conștiința apartenenței lui la iudaism, sentimentul legăturii cu neamul: eu am fost unica evreică din viața lui. Pentru el, evreii erau o singură familie, de aici provine tema incestului: „*Du-te, nimeni nu te va atinge, fie ca-n noaptea neagră să-și lase capul pe pieptul tatălui fiica incestuoasă*...” Fata care a iubit un evreu trebuia să renunțe la sine și să se dizolve în el: „*Nu, tu vei iubi un evreu, vei dispărea în el și -Dumnezeu cu tine*.”

Sunt versuri dure și bizare pentru un om care duce dorul unei femei separată de el pe fronturile războiului civil, dar Mandelștam știa întotdeauna care vor fi relațiile lui cu femeile, inclusiv cu mine. De fapt, el nu doar că știa care vor fi, cum se vor aranja, dar se ocupa el însuși de modelarea lor activă, extrăgea din orice fel de relații - cu bărbați ori cu femei - ceea ce socotea necesar. De la mine nu voia decât un singur lucru: să-i consacru viața mea, să nu rămân eu însămi, să devin parte a ființei lui. Tocmai de aceea îmi împărtășea cu atâta obstinație gândurile lui, concepțiile lui despre lucruri: „Tu”-ul meu era pentru el o parte inseparabilă a „eului”.

Într-o zi, când îmi demonstra că nu doar îi aparțineam, ci fac parte din ființa lui, mi-am adus aminte versurile despre Lia. Biblica Lia este soția care nu e iubită. Și am spus: „Acum știu despre cine sunt aceste versuri.” S-a adeverit că a botezat cu numele de Lia pe fiica lui Lot. Atunci mi-a mărturisit că, scriind aceste versuri, nici el n-a înțeles numaidecât la cine se referea. Într-o noapte, gândindu-se la mine, a avut brusc revelația că eu trebuia să vin la el precum fiicele lui Lot la părintele lor. Se întâmplă că tâlcul unei poezii, ideea poetică pe care o conține nu sunt imediat perceptibile celui care a compus-o. Deseori, am auzit de la Mandelștam și Ahmatova că ei au „ghicit” despre cine și despre ce este vorba într-o poezie sau

alta. Poezia a izbucnit pur și simplu, și ei înșiși nu știu cum s-a născut. După ce trece o vreme oarecare, brusc totul se limpezește. Sunt uimită că existau poeți care scriau dinainte, în proză, planul viitoarei poezii. Sunt alții care expuneau în versuri o idee care le fusese sugerată. Cred că așa ceva este posibil numai în perioada de ucenicie (mijlocul volumului *Piatra* la Mandelștam, versurile despre sport, *Egipteanul* și altele). Aceasta este cea dintâi asimilare a ideii și a cuvântului, dxar pe urmă ele devin inseparabile și cuvântul nu face decât să reveleze ideea. Și eu disting cu ușurință la oricare poet o poezie născută din străfundurile conștiinței lui și versuri care expun o idee. Ahmatova mi-a povestit că a auzit de la Pasternak cum a fost dus la spital și ce gândea el în acele clipe. Poezia a întrupat o povestire care prinsese deja formă. Și Ahmatova are versuri scrise în mod conștient. Din ele dispare miracolul creației poetice, dar ele plac cititorului lipsit de experiență, pentru că în ele este prezent elementul narativ, al ideii de-a gata. Eu n-am nevoie de asemenea versuri. Fiecare cu ale sale. Versurile despre Lia, care a iubit un evreu, s-au născut din străfundurile conștiinței, au constituit o surpriză chiar pentru Mandelștam însuși, care căuta parcă în mine numai tandrețe. El, pur și simplu, nu voia să le înțeleagă, dar ele mi-au predeterminat destinul. Mandelștam aștepta întotdeauna de la mine, până în cele mai mici amănunte, același lucru ca și de la el și nu putea să separe destinul meu de al lui: dacă îmi vor da viză pentru Moscova, or să-ți dea și ție, o să ți se întâmple același lucru ca și mie, o să citești și tu această carte, dacă o citesc eu... Credea cu tărie că o să mor o dată cu el, iar dacă întâmplător voi muri mai înainte, el se va grăbi să mă ajungă din urmă. Se simțea rănit dacă știam ceva care pe el nu-l interesa sau nu aveam chef să citesc cu el din autorii italieni ori spanioli. În ultimii ani, am citit mult din Shakespeare, el era gelos, și până la urmă mi-a scris să-l inițiez și pe el în englezii mei. Pasiunea mea pentru pictură, probabil adânc înrădăcinată, și-a însușit-o numaidecât și a hotărât să facă la fel și cu Shakespeare. Căci să iubești separat înseamnă să te desparți

unul de celălalt, și asta era peste puterile lui. El proceda exact la fel cu prietenii mei: ori făcea singur cunoștință cu ei, ori - și cel mai adesea - îi elimina. Nu voia ca eu să dorm când el era treaz, ci să adorm o dată cu el. Fratele meu îi zicea: „Nadia nu există, ea nu este decât ecoul dumitale”. Iar el rânjea: „Așa ne place nouă.” Pe de altă parte, el credea că eu îi citesc gândurile și aud aceleași cuvinte ca și el. Mandelștam și Ahmatova aveau o însușire originală: să răspundă la întrebarea care de-abia licărea în capul interlocutorului, dar care nu fusese încă rostită. „Astea sunt vrăjitorii”, îi spuneam eu Ahmatovei, stupefiată că îmi și captase un gând de-abia format în conștiința mea. Cât despre Mandelștam, el îmi citea într-adevăr gândurile și se mira că eu nu știu la ce se gândea el în secunda aceea. Poate că eu nu-mi dădeam osteneala să pătrund în gândurile lui, și avea dreptate, supărându-se că eu „nu stau în capul lui”.

Uneori, când se îndepărta cufundându-se în sine sau vreo prietenie nouă, mă lăsa în libertate. Îmi plăceau aces clipe de răgaz (mai ales dacă era vorba de o prietenie cu bărbat sau cu Ahmatova, într-un cuvânt, cu o femeie cu care nu avea relații „dumneavoastră” - „tu”), și izbuteam repede s-o șterg de sub autoritatea lui. Dar nu-mi mergea: imediat observa eliberarea mea și mă readucea brusc la el. Nu exista o Lia independentă și nici nu putea să existe. Să trăiești cu el, era și greu și ușor. Greu, pentru că trăia cu o intensitate neverosimilă, și eu fugeam întotdeauna după el, ca atunci pe terasa însorită din fața vilei centrale din Gaspra. Eu nu arătam că de-abia mă țin după el, după gândirea lui, după ritmul lui. Nu voiam ca el să se oprească din cauza mea, dar mă necăjea faptul că nu observa cum mă sufocam... Iar ușor - pentru că ăsta era el și în compania lui nu m-am plictisit niciodată. Asta se datora, fără îndoială, faptului că îl iubeam. Acum înțeleg că nu puteam să am o soartă mai bună, și nu pot să-i înțeleg pe tâmpiții care se învârteau pe lângă noi și nu-i remarcau spiritul sclipitor. Pentru Emma Gherștein, de pildă, casa noastră era o platformă, unde ea vâna „oameni interesanți”, și s-a

îndrăgostit fără succes de Liova, de Narbut, de indiferent cine, dar nu l-a observat pe Mandelștam și nu i-a înțeles versurile. Epoca nu era, desigur, pentru Mandelștam: ideile lui, strălucirea conversației, glumele lui - totul cerea un aparat de recepție de o cu totul altă clasă decât cele care se produceau în prima jumătate a secolului. În jurul nostru mișunau oameni care înțelegeau altfel lucrurile decât Mandelștam și care mă instigau împotriva lui, ispitindu-mă cu bunăstare, rațiune și alte avuții: bun-simț, marxism, spirit inovator, viață ușoară, teatre și localuri, locuință și actualitate din cea mai proaspătă, îmi displace să-mi aduc aminte de încercările furtunoase de afirmare pe care, din fericire, nu le-am continuat până la deznodământul logic. Toți pictorii cu nume italienești și rusești, toți marxiștii cu istețimea lui Petenka Verhovenski, toți avangardiștii și tinerii oameni de știință cu concepții marxiste și antimarxiste în diferite domenii, toți cinicii și toți oamenii cărora le plăcea viața, toți melancolicii și renegații care au trecut prin viața mea nu m-au interesat mai mult de o clipă, cât a face un luping deasupra Moscovei, după care s-au dovedit niște nulități amărâte, niște flecari și lăudăroși. Dacă mi-aș fi legat soarta cu vreunul dintre ei sau aș fi devenit o „unitate” independentă, pictoriță, cum aveam de gând în tinerețe, sau lingvist, cum am fost nevoită să devin mai târziu, încărcătura mea vitală s-ar fi prăpădit degeaba și eu, într-adevăr, m-aș fi transformat într-o unitate în statul de funcțiuni al vreunui institut infam. Dar mai degrabă, această unitate nu s-ar fi împăunat multă vreme așa cum se cade personalităților științifice și artistice de la noi, ci s-ar fi revoltat repede, precum amicul meu din Tașkent, care a lăsat după el o scrisoare ce i-a uimit pe conducătorii institutului.

Ahmatova era aliata mea pentru că îl privea pe Mandelștam așa cum îl priveam eu. Ea asculta cu plăcere o armată întreagă de adoratori care o cununau cu Pușkin, pe care îl iubea și îl venera peste măsură, dar știa sigur că locul ei este cu Mandelștam. Se temea cel mai mult ca nu cumva vreun avangardist să nu-i despartă, incluzându-l post-mortem printre futuriști, printre adepții lui

Hlebnikov sau, Doamne ferește, în „LEF.” Turba de furie dacă era inclus printre discipolii bătrânului maiestuos, vestit pentru „frumusețea lui veninoasă”, nu printre cei ai lui Annenski. Mandelștam este asociat cu futuriștii pentru că nu s-a înțeles nimic nici din ei. Ahmatova însă știa ce o apropie de Mandelștam. Iată ce spunea: „Nu trebuie să faceți din noi gemeni, dar nici să ne separați - noi suntem împreună”. Iar Mandelștam, pe care nu-l interesa câtuși de puțin cum este apreciat, mă tachina: „Nadenka, să nu te înfumurezi, pe noi nu ne-au recunoscut decât două femei - Anna Andreevna și Vera Iakovlevna”.

Cea de a doua era mama mea, „soacra clandestină”, cum i-a zis Mandelștam, când, neîndrăznind să intrăm în apartamentul nostru, ne întâlneam cu ea pe bulevard... Ei se înțepau mereu de o manieră amuzantă. Dacă ea ne servea la masă ceva nu prea gustos, el zicea: „Vera Iakovlevna, dumneavoastră vă pricepeți numai la versuri”. Nici ea nu rămânea mai prejos.

Oamenii nu trebuie însă să creadă că noi nu aveam decât cultul poeziei și al muncii. Nici pomeneală de așa ceva: noi trăiam o viață intensă și ardentă, făceam zgomot, ne jucam, ne amuzam, beam votcă și vin, ne plimbam, legam prietenii, ne certam, râdeam unul de celălalt, ne sesizam unul altuia prostiile, am încercat de multe ori să plecăm care încotro, dar nu știu de ce nu puteam să ne despărțim nici pentru o zi. Nu știu nici eu cum s-a întâmplat.

Este o adevărată enigmă: cum o fetișcană răsfățată și ușuratică precum eram eu în anii tinereții oarbe, poate să vadă „lumina ce pentru voi rămâne nevăzută” și să meargă nepăsătoare spre destinul cumplit? În zilele când Olga Vaksel venea să plângă la mine, a avut loc următoarea discuție: eu am zis că îmi plac banii, Olga s-a revoltat - ce vulgar! Ea a explicat atât de simpatic că bogații sunt întotdeauna niște vulgari și că sărăcia îi este mai dragă decât bogăția, încât amorezatul Mandelștam radia, înțelegând diferența dintre noblețea ei și vulgaritatea mea. Dar eu și astăzi iubesc banii, confortul, mirosul succesului. Și Mandelștam iubea

toate plăcerile pe care ți le procură banii. Din fire, noi nu eram deloc asceți și renunțarea nu ne-a caracterizat niciodată. Numai că împrejurările s-au alcătuit astfel încât a trebuit să renunțăm la totul. Ni se cerea o plată prea mare pentru a ni se mări rația. Nu doream sărăcia, tot așa cum Mandelștam nu dorea să moară în lagăr. (Și astăzi mă tem grozav să nu primesc, la bătrânețe, bilet pentru balamuc sau pentru lagăr.)

Doream să trăim, nu să murim, însă chiar de la început era clar pentru toată lumea că nu ne așteaptă nimic bun. Înțelegeau asta chiar și oameni care ne erau complet străini, dacă mai aveau în ei un strop de simțire umană. Ei nu erau mulți, dar nu toată lumea se sălbăticise, nici măcar printre intelectuali. În o mie nouă sute treizeci și doi ne aflam la Bolșevo, într-unui din sanatoriile Țekubu. În mulțimea de aspiranți insolenți și savanți rotofei, care îi citeau pe Selvinski și Kirsanov alternativ cu Bagrițki, se afla o osetină înaltă și slabă, întrucâtva semănând cu Ahmatova la maturitate: prin talie, slăbiciune, aspectul monahal, mersul ușor, modestia plină de noblețe. Provenea dintr-o familie de țărani, dar băieții își făcuseră o situație bună și au trimis-o pe mama lor să se odihnească într-un sanatoriu cu oamenii de știință. Ne-am împrietenit cu ea și porneam să ne plimbăm pe aleile înzăpezite ale parcului, departe de conversațiile maselor marxiste și ale profesorilor fățarnici. Ea, care nu cunoștea fauna literară a anilor treizeci, a simțit situația proastă a lui Mandelștam și înstrăinarea de mediul academic unde se aflau și filosofi, și critici, și teoreticieni literari, care se țineau scai să-și arate interesul față de Mandelștam. „Osea, a spus ea într-o zi (numele lui o făcea să râdă, în osetină însemnând ceva cu totul nepotrivit, cred că fată sau femeie), după câte văd tu nu mergi în același colhoz cu ei... Mai bine du-te, altfel ești pierdut, zău, ești pierdut...”

Am avut prilejul să aud cântece funebre osetine cântate la unison. Oamenii care cântă astfel de cântece pot să presimtă destinul incomparabil mai bine decât vizitatorii sanatoriilor academice organizate mulțumită lui Gorki. Și mai bine decât

plevușcă literară care a produs monumentele tipărite ale epocii.

În mediile literare despre Mandelștam se zicea: „Oare este posibil să nu fi înțeles nimic până acum?” Acestea erau cuvintele „cadrelor” care încuviințau „programul”, ba poate chiar erau inspiratorii lor. Alții se mirau: „De ce noi putem, iar el nu poate?” Așa vorbeau cei ce executau comanda, domnii abili, care în mod conștient au întors macazul. Ei au primit moartea lui Mandelștam și a milioanelor de oameni ca pe ceva normal. Anii treizeci și patruzeci au fost epoca triumfului total al ideologiei, când exterminarea celor care au refuzat să accepte tezele ei, mai ales frazeologia, era considerată măsură normală de apărare. Acum, retrospectiv, mulți socotesc că această epocă și aceste măsuri au permis distrugerea „coloanei a cincea”. În această epocă, masele au salutat în unanimitate toate „măsurile” doar să le fie permis să culeagă firimiturile de la masa stăpânilor. Cu cât oamenii sunt mai săraci, cu atât sunt mai ușor de guvernat. Ei se mulțumesc și cu firimiturile. Foamea este un bun organizator al unității de gândire.

Noi am refuzat frazeologia, nu am acceptat tezele și am întors spatele ospățului, oaselor de ros și firimiturilor. N-am intrat în colhoz. Osetina a înțeles situația și ne-a compătimit la timp. Aș fi vrut să știu ce înseamnă în osetină Osea. Căci doar este o limbă indo-europeană, fosta mea specialitate. Ce bine că în tinerețe nu m-am autodefinit și nu am dobândit o meserie care să-mi asigure independența. Mă așteptau înainte treizeci și ceva de ani de independență și singurătate extremă. Sunt sătulă de ele până în gât, ca și de firimiturile de la masa stăpânilor. Accept să mor în pușcărie sau în lagăr pentru dreptul de a renunța la viața asta și de a spune ce cred eu despre ea.

Mărturisiri voalate

În puhoiul lăudătorilor, Mandelștam era o cioară albă și avea grijă să nu cumva să fac și eu pe grozava. Își bătea joc de mine și față de străini dacă se întâmpla să audă că mă laud, încât de față cu el îmi țineam gura - să nu-l fac de rușine. Față de alți lăudăroși era mai îngăduitor: „Ce treabă ai tu? N-are decât, dacă asta îl face fericit...” El nu putea să se laude, deoarece era ferm convins că toți sunt mai buni ca el și voia în mod sincer să fie cum sunt toți: tuturor, totul le mergea ca pe roate, lui - nu, toți știu să tacă, el - nu. Și, în sfârșit: „Privește cu câtă dibăcie taie lemnele, este o plăcere să te uiți.” Dacă întâmplător îi spuneam ceva măgulitor (la noi nu se obișnuia așa ceva), se mira sincer, și deseori auzeam de la el fraza: „Cred că sunt mai rău ca toți.”

Această mărturisire era absolut sinceră, nu există îndoială, însă pe mine mă amuza faptul că în pofida acestui simțământ el nu voia câtuși de puțin să se schimbe și nu se ocupa cu autoperfecționarea. Știa că este mai rău decât toți, dar asta nu-l tulbura câtuși de puțin: așa este el și n-ai ce-i face. O singură dată în viață mi-a promis că se va „îndrepta”, dar asta s-a întâmplat în cea din urmă noapte a căsniciei noastre - poate cu o jumătate de oră înainte de a veni după el - în clipa împăcării noastre. Îmi pare rău că în noaptea aceea lam cicălit pentru un lucru de nimica, un fleac: pentru imprudență. Ca și cum prudența l-ar fi putut salva.

Singura mea justificare este că îl cicăleam destul de rar. Eu nu socoteam că este mai rău decât alții și aveam o atitudine pașnică față de fumatul lui, față de tirania lui - veșnic îmi smulgea țigara din gură - față de poznele lui, dragostea lui pentru „ospețe”, care erau alcătuite dintr-o cutie de conserve și capacitatea extraordinară de a se bucura de viață, când eu muream de frică. Cu anii, pasiunea lui pentru plăceri a crescut și el se delecta cu tot ce oamenii nici măcar

nu observă: cu șuvoiul de apă rece de la robinet, cu un cearșaf curat, o carte, un prosop aspru. Moartea bătea la ușă, iar el, la Savelovo, în 1937, mă târa la ceainăria *Ecoul Invalizilor*: să bem ceai, să vedem oamenii, să citim ziarul, să trăncănim cu bufetierul. Avea calitatea rară de a vedea lumea din fața ochilor și plin de curiozitate privea totul și observa totul.

Irina Semenko a remarcat că traducerile sale din Petrarca se depărtează de original: el a deplasat atenția de la trăirile subiectului asupra obiectului. Pentru Mandelștam asemenea deplasare este caracteristică: chiar în viața cotidiană el vorbea rar de sine ori de sentimentele și senzațiile sale. Prefera să vorbească de ceea ce a provocat aceste sentimente. În percepția momentului, rolul principal nu îl juca la el elementul personal, ci evenimentele și obiectele lumii exterioare. Aceasta se reflecta chiar în felul cum vorbea despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene: el nu zicea că îl doare spatele pentru că e salteaua proastă, ci „Mi se pare că s-a rupt un arc, trebuie reparată."

În viața de toate zilele și în cărți vorbea întotdeauna despre sine cu mare prudență, disimulând mărturisirea sub o aparență de obiectivitate. Văd aici o contradicție originală: pe de o parte - un om extrem de direct și deschis, incapabil să ascundă ceva, pe de altă parte - o pudoare interioară care îi interzice orice mărturie directă. Notând sub dictarea lui *Convorbiri despre Dante*, am observat adesea că pune în acest articol multe lucruri de la el și îi ziceam: „Aici îți reglezi conturile personale, nu-i așa?" El răspundea: „Așa trebuie. Nu mă deranja..." Mărturisirile lui și le ascundea în cele mai neașteptate locuri, astfel încât privirea distrată a cititorului indiferent nu le va descoperi. Mărturisirile sunt risipite în primul rând în proză. Destăinuirea în versuri nu este mărturisire în adevăratul sens al cuvântului. Versurile îl dezvăluie pe poet până în cele mai adânci straturi, pe când mărturisirile vizează obiectivele de viață, opiniile, gusturile, înclinațiile. Ele servesc drept cheie biografică, nu profesiune de credință, ca versurile.

La Voronej am făcut împreună o emisiune radio despre tinerețea lui Goethe, având ca bază o povestire autobiografică a acestuia. Fragmentele neutre și pasajele de legătură pe care le făcusem eu au fost eliminate și în varianta tipărită a apărut doar textul lui Mandelștam. Am observat că alege acele episoade din viața lui Goethe pe care le socotește caracteristice pentru devenirea fiecărui poet, pentru că el însuși a trăit ceva asemănător. Goethe, de pildă, a nimerit într-un grup de hoți și de-abia a scăpat, dar și asta la sfatul unei fete. „Și tu ai pățit la fel?” am întrebat eu. „Nu, Gheorghi Ivanov”, a răspuns Mandelștam și a adăugat că, în felul său, și Voloșin: tulburător de suflete, palavragiu, seducător, propovăduitor de nimicuri. Goethe, în tinerețe, a suferit de neurastenie, și, ca să scape de ea, a mers într-o sală de disecții și a urcat în clopotnița catedralei din Köln (acest pasaj cred că a dispărut). Mandelștam a suferit de neurastenie în cei doi ani când a studiat la Paris și Heidelberg, dar mai ales în Italia, unde n-a fost nici măcar ca student, ci ca turist. În Italia n-a mai avut prilejul să meargă și regreta că în singura lui călătorie n-a putut să vadă mai mult. (înainte de asta, din Elveția, se pare că a fost o zi sau două la Torino.) Goethe povestește de întâlnirea cu Klopstock. Tinerii veniți să-și viziteze maestrul erau și respectuoși, dar și ironici. Aceeași atitudine o aveau față de cei vârstnici și Ahmatova cu Mandelștam. Numai față de Belîi Mandelștam avea un altfel de comportament. Belîi era atât de tragic, încât nu stârnea decât compasiune și respect. De altminteri, când s-a întâlnit cu Belîi, Mandelștam nu mai era nici el prea tânăr.

În aceeași emisiune există un pasaj care nu are nici o legătură cu textele lui Goethe și, cu toate că Mandelștam vorbește de Goethe, pasajul se referă la el însuși: „. Nu trebuie să uităm că prietenia lui cu femeile, profundă și pasionată, a reprezentat punțile sigure pe care el a trecut de la o perioadă la alta.” Lucrul la *Tinerețea lui Goethe* a durat peste două luni: de la începutul lui aprilie, când ne mutaserăm în centrul orașului de la „proprietarul

ofensat”[1] care purta cizme rusești, până la sfârșitul lui iunie. Am împrumutat de la biblioteca universității câteva biografii ale lui Goethe în germană. Examinând portretele femeilor, Mandelștam a observat surprins că toate semănau întrucâtva cu Olga Vaksel, deși ea avea, parcă, sânge lituanian, nu german. Pesemne, tocmai acest lucru a servit de imbold când a scris poezia despre femeia moartă. Amintirea directă a lui Goethe nu este aici fără rost: „*Sânul ce l-a fermecat pe tânărul Goethe*”, sau reminiscențele: „Roțile de moară”, cornul poștașului, Schubert (legătura cu Goethe prin *Regele ielelor*). Recent mi-am amintit: „*Cât omătul mai scârțâie sub tălpi, micuța italiancă, în săniuța îngustă, să zboare după Schubert*”. Este vorba de o cântăreață, Bosio, o fetiță brunețică, interpretă a liedurilor lui Schubert, în tinerețea lui Mandelștam (înainte de întâlnirea cu mine). Cred că prin ea și Mignon, în poezia despre Olga Vaksel, a apărut tema Italiei („râzând, italienizând, rusificând”) și a lui Schubert („*în mantia lui Schubert, talismanul a încremenit*”). Mama Olgăi era pianistă, dar și Olga cânta la pian și din gură ca o școlăriță de zece ani. Era toată numai muzică, oricât îmi e de greu să recunosc asta. Mai puțin în memoriile ei.

La sfârșitul lui mai, a venit la Voronej amicul nostru Roghinski, antropolog. Numai ce fusese eliberat de la Lubianka: antropologii erau toți exterminați din rădăcină, deoarece însăși această profesie era bănuită că are legături ideologice cu fascismul. La Moscova, el nu găsise nimic de lucru la sfârșitul anului universitar și s-a agățat de propunerea Universității din Voronej de a ține un curs scurt și câteva seminarii. (La Voronej, la Facultatea de Biologie era un om foarte bun, cred că Kozapolianski, care se străduia să plaseze acolo pe oamenii cumsecade. Eu nu l-am cunoscut, dar am auzit despre asta de la mulți biologi.) Am profitat de venirea lui Roghinski ca să plec la Moscova. Știam că, alături de el, Mandelștam nu se va simți singur. Numai Rudakov, pentru asta, nu era de ajuns. Era un

[1] Vezi Nadejda Mandelștam, Fără speranță, Editura Polirom, Iași, 2003.

băiețandru, nu puteam pune bază pe el. În absența mea, destul de scurtă, Mandelștam a scris poezia în memoria Olgăi Vaksel. El nu putea să scrie versuri altei femei de față cu mine, ca în 1925 (versuri pentru M. Petrovîh, scrise în cele câteva zile când am fost internată în spital pentru analize: °are asta nu-i o amăgire?)... El era stăpânit de un sentiment acut de trădare și suferea când se năștea o poezie „trădătoare”, cum spunea el. (Chiar și versurile dedicate Natașei Ștempel le încadra în această categorie.) Înainte de sosirea mea, voia să distrugă versurile pentru Olga, dar eu aflasem despre ele de la Roghinski, care se întorsese la Moscova. Împreună cu Rudakov l-am convins pe Mandelștam să dicteze poezia, mai ales că găsisem în găleata de gunoi o hârtie ruptă în bucăți. Un loc mai bun ca să ascundă versurile nu găsise.

Nu voia să publice versurile trădătoare în timpul vieții: „*Nu suntem trubaduri...*” În 1931, când se punea problema publicării unei ediții de versuri în două volume, eu, știind că există încă o poezie dedicată Olgăi Vaksel (*Când ceai, să bea, copilului dădeai*), am încercat să-l conving pe Mandelștam să le pună la sfârșitul părții care urma după *Tristia*. A refuzat categoric. Le-am văzut doar la Voronej, cu toate că știam de existența lor încă de la început, când, în mare secret, le-a dictat Ahmatovei și le-a dat în păstrare lui Livșiț. Cred că însuși faptul trădării însemna pentru el mai puțin decât versurile „trădătoare”. Dar în același timp își apăra dreptul la aceste poezii: „Nu sunt decât niște versuri. Nu te mai gândi la ele. Uită-le”. Îmi este necaz că ele există, dar, respectând dreptul lui Mandelștam la universul propriu care îmi era închis, le- am păstrat ca și pe celelalte. Aș fi preferat să aibă singur grijă de ele, dar pentru asta trebuia să rămână în viață.

El încerca un sentiment de trădare nu mai puțin intens când citea din creația poeților, alții decât cei ruși. ,,*Și drept pedeapsă pentru orgoliul tău, Tu, iubitor incorigibil de sonuri, Vei primi buretele îmbibat cu oțet, Pentru buzele-ți trădătoare*”. Trufia este un păcat de moarte pentru conștiința antiindi- vidualistă a lui Mandelștam, și el o

vede în delectarea cu o limbă străină căreia i se lasă pradă „iubitorul de sonuri”. Lecturile din Ariosto și Tasso, precum și din romanticii germani (*Limbii germane*) însemnau pentru el trădare, dar nu încerca același sentiment când îl citea pe Dante. Citindu-l pe „marele european” (o concepție analoagă despre Dante am întâlnit la Eliot), el nu se delecta cu sunetele, cu „dublurile încântătoare”, ci pătrundea în esența însăși a culturii și poeziei europene. Toată poezia europeană nu era pentru el decât „dezrobită lui Dante”, și lectura *Divinei comedii* reprezenta pentru el un cult și o comuniune, nu o desfătare trădătoare cu sonuri străine. De aici revolta împotriva lui Tasso și Ariosto, care răzbate din versurile: ,,*Ce-i dacă Ariosto și Tasso, care ne-au eliberat, Sunt monștri cu un creier de azur, Și solzi de ochi înlăcrimați?”* (climatul marin al Italiei naște un poet care cântă sirenele!), și nota despre destinul trist al lui Batiușkov, care „a murit pentru că a gustat din farmecele lui Tasso, fără să-și fi făcut vaccinul cu Dante”. Pușkin, se spune în același text, este singurul poet rus care „a ajuns în pragul unei înțelegeri adevărate și mature a lui Dante, pentru că el nu s-a mulțumit niciodată doar cu farmecul fiziologic, vocal al versului și se temea să nu fie înrobit de el, să nu aibă soarta tristă a lui Tasso”.

Mandelștam vorbește despre poezie ca și cum ar vorbi despre dragoste și separă latura strict senzuală de un altceva care se află concomitent și în poezie și în dragoste. Acest „altceva” nu poate fi definit, este inefabil și, după cum mi se pare, a fost înțeles ori simțit de Vladimir Soloviov. Opinia lui Mandelștam despre poezie nu conține o mărturisire voalată care să releve atitudinea lui față de dragoste. Ea reprezintă mai degrabă cheia care permite înțelegerea și a poeziei, și a dragostei sub aspectul lor dublu, unul dintre care este legat nemijlocit de sex, de fiziologia pură, iar celălalt își are rădăcinile în acele însușiri ale omului care îl evidențiază pe om din lumea animală. În splendida operă a lui Schonberg *Moise și Aron*, cei doi protagoniști sunt opuși unul celuilalt ca doi poli ai conștiinței: simțul și spiritul. (Păcat că Mandelștam nu l-a cunoscut pe

Schonberg ! Noi eram rupți de lumea întreagă.) Mandelștam avertizează (pe sine însuși, cred !) în legătură numai cu plăcerea fiziologică. Aceste rânduri nu au intrat în textul definitiv al *Convorbirilor despre Dante*, figurează doar în varianta inițială, pentru că Mandelștam se ferea să-și dezvăluie gândurile ascunse.

Ca toate artele (și orice activitate de cunoaștere, după opinia mea, adică știința), poezia este strâns legată de natura senzuală a omului, cu fiziologia în ansamblul ei, dar nicăieri - nici în pictură, nici în muzică - nu există o legătură atât de strânsă cu dragostea în toate manifestările ei. Singurul lucru pe care nu mi-l pot reprezenta și pe care nu l-am observat sub nici o formă este sublimarea. Oare ce neamț melancolic, care n-a ieșit din cabinetul lui, o fi inventat-o?! Truda poetică întrerupe efectiv ritmul monoton al manifestărilor fiziologice ale dragostei, dar ea întrerupe ritmul oricărei activități: mân-care, băutură, somn, mișcare și odihnă, subordonând totul muzicii interioare, intensificând și argumentând toate necesitățile omenești. Însă ce caută aici sublimarea, adică transformările instinctului sexual în activitate spirituală?

Savanții de cabinet, care își aveau rădăcinile în secolul al XIX-lea, se distingeau printr-o senzualitate extrem de slabă (și nu doar în dragoste) și am găsit o explicație nobilă neputinței și grafomaniei lor. În realitate munca poetică este însoțită de o exacerbare a tuturor aspectelor senzualității, de o încordare maximă atât a particularităților fiziologice, cât și a celor spirituale. Altceva este cum se manifestă această încordare, această tensiune: există versuri de înfrânare și versuri de satisfacere plenară a tuturor pasiunilor, când ascetismul frenetic cedează locul unei cu totul alte frenezii. Există versuri atât de incredibil conectate cu sexul, încât nu poți să spui nimic despre ele: acestea sunt versurile nopții. Atât la zămislirea versurilor, cât și la maturizarea elanului poetic participă elementul senzual - de la ascetismul propriu, pesemne, tinereții timpurii („*Și carnea s-a prefăcut în piatră*”, cum am citit în versurile de tinerețe ale lui Mandelștam) până la un dezmăț total.

Lirica de dragoste nu este decât un caz particular de îmbinare a elanului poetic cu fiziologia sexului. Oricât ar părea de ciudat, ea se raportează aproape întotdeauna la varianta ascetică a poeziei. Femei precum Laura și Beatrice, frumoasele doamne ale menestrelilor, necunoscutele inaccesibile și îndepărtate ale lui Blok, care treceau pe dinaintea poetului, nu au fost nici o modă, nici o scorneală a epocii, au fost ceva mult mai profund, care își avea rădăcinile în natura însăși a poeziei. Tipul cel mai răspândit al poeziei de dragoste exprimă ardoarea pentru femeie, însă dacă pasiunea a fost satisfăcută, ardoarea se stinge, fie ea poetică, fie amoroasă. Exemplul celebru al poeziei lui Pușkin (*Mi- aduc aminte sfânta clipă*) și al scrisorii pe aceeași temă îmi este absolut clar. Ardoarea este legată de poezie: odată satisfăcut, Pușkin putea să vorbească în limbajul epocii și al mediului său, așa înțeleg eu scrisoarea. Tocmai în scrisoare nu există libertate și limbajul este unul de-a gata, stereotip. Când nu există femei inaccesibile, și în epoca noastră cred că nu exista inaccesibilitate, poetul o creează singur, ca să prelungească elanul. Nici Ahmatova, nici Pasternak n-au scris versuri pentru cei cu care trăiau până nu apărea criza. Menționarea unei femei într-o poezie nu înseamnă că avem de-a face cu o poezie de dragoste, deoarece ansamblul are la origini alt elan.

Lirica de dragoste ocupă un loc limitat în poezia lui Mandelștam, la el predominau legături mult mai complexe între poezie și sex, în special acea legătură care este generată de satisfacerea tuturor pasiunilor. El era conștient de asta și chiar îmi vorbea de această legătură. Poate tocmai de aceea putea să scrie poezii și pentru mine. Când a scris poezia *Pupila ta în înveliș celest* a exclamat uimit că doar el și Baratînski au scris poezii pentru soții. În viața sa personală, Mandelștam, opusul total al lui Blok, aș zice că aparținea unei rase antiblokiene. La el, forma cea mai înaltă a dragostei nu era să servească o preafrumoasă doamnă, ci cu totul altceva, ceea ce a exprimat prin cuvintele „tu-ul meu”. Nepotrivirea cu Blok a ieșit

în evidență și cu prilejul alegerii soției: aceasta nu era o „preafrumoasă doamnă”[1], nu era nici o doamnă pur și simplu, ci o copilă, o variantă inferioară a femeii, alături de care totul este caraghios, simplu și stupid, dar treptat se dezvoltă o intimitate extremă, când se poate spune: „Cu tine mă simt liber”. Chiar de la prima întâlnire, amândoi ne-am simțit atât de liberi unul cu celălalt, încât am socotit-o un semn al destinului. E altceva că amândoi am încercat să ne revoltăm contra destinului - dar cine nu s-a revoltat?! - revolta noastră însă n-a durat mai mult de o clipă, o săptămână, două luni și nu rupea legăturile. Mi s-a părut întotdeauna umilitor și supărător că în trainicia relației noastre a jucat un rol important potrivirea pur fiziologică, și m-am plâns de asta lui Mandelștam, dar el nu considera asta o diminuare a iubirii, mai degrabă dimpotrivă. Râdea de mine, și eu nu-mi dădeam seama că el făcuse din mine ceea ce avea nevoie, pentru că simțise numaidecât misterioasa libertate-destin. Eu nu vorbeam de asta pentru că eram proastă, însă el vorbea deschis.

De la prima întâlnire cu oamenii, mai ales cu femeile, Mandelștam știa ce loc va ocupa acel om în viața lui. Nu e oare ciudat că exact după prima întâlnire cu mine el a vorbit de nuntă („*Și o răcoare adia dinspre fruntea feciorelnică bombată*”), deși împrejurările erau cu totul nepotrivite? În versurile dedicate Olgăi Vaksel, a imaginat „*țara de dincolo de gene*”, unde ea îi va fi soție, și conștiința dureroasă a minciunii: viața era clădită pe minciună. El nu suporta viața dublă, ambiguitatea, dezbinarea, reunirea celor ce sunt incompatibile și întotdeauna se simțea „vinovat” (sentimentul vinei și al păcatului), cum spune în seria poeziilor de pomenire.

Pe Olga n-a uitat-o niciodată, deși, aflând de moartea ei, a spus: „*Dintr-o gură indiferentă am auzit a morții veste, și am ascultat-o cu*

[1] Versuri pentru preafrumoasa doamnă, titlul unui volum de versuri de A. A. Blok.

indiferență„[1]. De fapt, gura în chestiune nu era nici pe departe indiferentă, iar primirea inițială, impasibilă, a vestei eu cred că se explică prin faptul că nu era pregătit s-o asculte, prin agitația și zgomotul străzii... în poezia *Toate-s himere, îngerul meu*, mie, cred (n-am vorbit niciodată despre asta), îmi este rezervat rolul îngerului Mary (o femeie întâlnită întâmplător, ușoară consolare !), iar Olgăi rolul Elenei pe care o răpiseră troienii. Această poezie a fost scrisă în public, când beam veselă cu un grup de prieteni vin acrișor de Caucaz, iar el străbătea încăperea în lung și în lat și mormăia, privindu-ne cu coada ochiului. Nu l-am întrebat niciodată pe Mandelștam (de ce l-am cruțat? N-a fost în mod conștient, ci mai degrabă instinctiv), dar mi se pare că traducerile din Petrarca nu sunt întâmplătoare, într-un fel au legătură cu Olga. Este posibil și invers: lucrul la Petrarca i-a reînviat-o în memorie pe Olga. În favoarea celei de a doua presupuneri vorbește și faptul că Mandelștam nu mi-a dat niciodată în mână „versurile trădătoare”: „Nu sunt pentru tine, lasă-le.” Mi-a dat adesea să-i recopiez traducerile din Petrarca, mi-a arătat toate variantele, în orice caz, ele trebuie publicate nu printre traduceri (ca și *Alyscans și Alexis*), ci la un loc cu textele originale (despre Fiii lui Aymon nu mai vorbesc, au fost publicate în ediția a treia a *Pietrei*). Aceasta era intenția lui dar nici el, nici eu nu vom vedea cartea lui tipărită în Rusia.

Versurile pentru Salomeea Andronikova sunt un omagiu tineresc adus frumuseții, pasiunea banală a unui băiețandru pentru o femeie mai în vârstă, aparținând altuia. Chiar dacă sunt de aceeași vârstă, femeia măritată este întotdeauna mai în vârstă decât tânărul. În idila cu Marina Țvetaeva este vorba de cu totul altceva: era elanul superb al unui suflet nobil de femeie - *Cinstesc în tine divinul băiețel de zece ani*. După tot ce Marina a spus despre sine se vede că era înzestrată cu o generozitate sufletească și o dezinteresare fără egal, care erau guvernate de o samavolnicie și o impulsivitate de

[1] Din poezia lui Pușkin Sub cerul albastru al țării mele dragi (1826)

asemenea fără egal. Ea face parte dintre acele femei ruse care ard de dorința să facă o faptă de eroism și sunt gata să spele rănile lui Don Quijote, numai că, nu se știe de ce, întotdeauna se întâmplă că, în momentul când Don Quijote sângerează, ele sunt absorbite de altceva și nu-i observă rănile. Nu degeaba, Mandelștam a simțit că: „*De rămâi cu-această călugăriță sumbră, înseamnă să-ți atragi nenorocirea*...” Toate poeziile dedicate Marinei, în afară de prima, în care ea i-a „dăruit Moscova”, sunt impregnate de presimțirea unei nenorociri: „. *mâinile legate i-au amorțit. Țareviciul*[1] *e dus, trupul i-a înțepenit cumplit, și paiele au fost aprinse*.” Bietul meu țarevici își amintea că sângele lui este îngreuiat de „*moștenirea păstorilor, a patriarhilor și regilor*”. În multe poezii este prezent presentimentul unei plecări forțate și al unei morți cumplite, dar nicăieri nu se spune că aceasta va fi o deportare masivă în vagoane pline până la refuz, făcute pentru transportul animalelor, nu al oamenilor.

Poeziile dedicate Ahmatovei - cinci la număr și toate scrise în 1917 - nu trebuie incluse în cadrul liricii de dragoste. Sunt poeziile unei mari prietenii și nenorociri. Ele exprimă sentimentul destinului comun și al catastrofei. Tonul este dat în *Casandra* și chiar o poezie relativ liniștită, precum *Admirabila-ți rostire* spune că moartea este mai înaripată decât dragostea și „*buzele noastre zboară spre ea*”. Înțeleg mâhnirea lui Mandelștam când, după asemenea versuri, Ahmatova a simplificat relațiile, parcă ar fi vrut să spună: „îmi pare foarte rău de băiat” și, ca măsură de profilaxie, l-a îndepărtat.

În prietenie, Ahmatova se deosebea de toată lumea și în ea era o adevărată măreție, dar, înconjurată de femeile pe care ea le numea „frumoasele”, „zânele”, a căzut pradă lingușelii lor și a început să se creadă o doamnă. La bătrânețe a început să regrete că Mandelștam are atât de puține versuri de dragoste, de fapt mă făcea răspunzătoare pe mine. Am înțeles - „zânele” prețuiau lirica de dragoste, dar nu dădeau doi bani pe Mandelștam. În viața

[1] Fiul țarului (rus.); în basme - prinț, fiul craiului, al împăratului.

noastră cumplită, nu ne ardea de dragoste. Ahmatova mea era o femeie aprigă, un prieten care a stat cu tărie de fier alături de Mandelștam, un aliat fidel contra lumii barbare în care trăiam, stareța austeră și necruțătoare, capabilă să urce pe rug pentru credința ei. Tot ce avea în ea de „doamnă” era împrumutat. Și dacă din asta s-a strecurat ceva în versuri (ceea ce s-a întâmplat deseori, firește), acestea nu sunt cele mai bune din creația ei, și eu le cedez „zânelor”. Pentru mine păstrez șuvoiul renunțării și al mâniei.

Grupul de poezii inspirate de Arbenina este închinat concurenței „bărbaților”, geloziei, firească în această situație. Arbenina își găsise locul potrivit - în perioada prieteniei cu Gumiliov ea și-l căuta - pe lângă Kuzmin: porțelan, cavaleri, eleganță... Odată, la Moscova, Mandelștam mi-a arătat o femeie care traversa cu pași mărunți Piața Roșie: „Privește cu cât rafinament s-a îmbrăcat.” Totul pe ea era scrobit și plisat. Acesta era stilul femeilor din Petersburg care nu aveau bani pentru un croitor scump. Olenka era una dintre ele, iar Olga Vaksel purta o haină de blană stupidă pe care o numea manta. În această „manta” era nemaipomenit de frumoasă, și eu nu puteam să n-o invidiez.

Versurile splendide închinate Natașei Ștempel ocupă un loc aparte în lirica de dragoste a lui Mandelștam. Iubirea este întotdeauna legată de ideea morții, dar versurile pentru Natașa sunt impregnate de sentimentul luminos al vieții viitoare. El o roagă pe Natașa să-l jelească mort și să salute învierea lui. Dar chiar și în versurile pentru Natașa s-a strecurat sentimentul vinei: ei se plimbau prin parc și lui Mandelștam i s-a părut că verdeața săvârșește un „sperjur”. Sincer vorbind, jurăminte n-au fost de nici un fel: cine, din generația noastră, mai făcea jurăminte și cine mai credea în ele? Mandelștam avea un simț profund al dreptății poetice, dar în viața curentă era întotdeauna gata să se considere vinovat. Ahmatova simțea dreptatea poetică într-o măsură mai mică decât Mandelștam, în schimb, în viața cotidiană și mai ales în materie de trădări și divorțuri insista întotdeauna asupra „dreptății

sale incomparabile”. „Valul dovezilor” se distingea prin impetuozitatea sa amenințătoare, dar eu nu înțelegeam de ce avea nevoie de o astfel de dreptate. Ea avea fără îndoială efectiv dreptate, în orice caz, în povestea cu Punin, pe care am observat-o de la început până la sfârșit. Dar asta era problema? Dragostea, la fel ca și atracția fizică, cum se știe, nu se reglează de către dreptate. Ceea ce se petrece între partenerii dragostei, ai rupturii și chiar ai morții nu este de resortul nici unei judecăți. Dreptatea Ahmatovei, ca și dreptatea lui Mandelștam, aparținea unei categorii superioare, și socotelile femeiești - cine a părăsit pe cine - nu-și au locul aici. Lor le aparține dreptatea oamenilor, liberi din punct de vedere interior, care stăteau pe pozițiile ce trebuiau să fie ale lor. În aceasta constă isprava vieții lor. În rest, erau oameni ca toți oamenii și asta nu le umbrește fapta de vitejie și nu le întunecă viața frumoasă pe care au trăit-o. Pentru libertatea lor au plătit un preț uriaș: el - cu moartea în lagăr, ea - cu o izolare de mulți ani și o singurătate cum nu se poate închipui. Eu însă mi-o închipui foarte bine pentru că am fost gratificată cu ea, dar nu pentru libertatea interioară, ci pentru „viața absurdă” alături de reprezentantul libertății. Este dureros să plătești pentru alții, dar așa este obiceiul la noi...

Ahmatova, cum am mai spus, la sfârșitul vieții a avut parte de o perioadă de răgaz. Mandelștam n-a avut pic de răgaz, însă pe el l-a salvat moartea. O astfel de moarte izbăvitoare este efectiv de o sută de ori mai însufletitoare decât tot la ce aspirăm noi în viață. Eu mi-o aștept pe a mea ca pe un prieten drag. Totul este terminat, sunt pregătită s-o primesc.

Etape

Am rostit cuvântul „etape”[1] și am rămas surprinsă de asociația mea de idei: etapele ocnașilor și etapele muncii poetice. Suntem obsedați de lagăre, dar nu e vorba de asociații freudiene care duc întotdeauna în același loc, ci de viața însăși. Mandelștam - poet cu etape de creație clar definite - a murit într-o etapă, care desemna locul unde poposeau convoaiele de arestați în drum spre lagăr. Vorbind despre unele etape, nu trebuie să uităm de celelalte: ele sunt legate între ele. Unul dintre amicii mei de peste Atlantic, mi-a zis într-o zi: „Oricare dintre poeții noștri s-ar fi învoit să devină poet la voi”. L-am întrebat: „Cu toate consecințele?” „Da. Pentru că asta este o treabă serioasă la voi”. Eu cred că el a subestimat consecințele.

În anii de răgaz, când a avut loc această convorbire, chiar și Anna Ahmatova începuse să uite aceste „consecințe” și ce sunt ele în realitate. În această perioadă, Ahmatova se mira cum cei din străinătate - mai ales emigranții ruși - nu pricep nimic din viața noastră, și repeta o frază care mă înfuria la culme: „Ei invidiază suferințele noastre”. Motivul neînțelegerii nu era câtuși de puțin invidia, ci faptul că ei nu-și puteau reprezenta experiența noastră precum și valurile de minciună care denaturau realitatea până o făceau de nerecunoscut. Trebuie să mai adăugăm - lipsa totală a dorinței de a gândi. Nu pot să presupun că oamenii leneși, indiferenți ar putea fi în stare de invidie, ei nu ar fi capabili nici de o simplă compătimire, nici de o picătură de milă. Întorceau spatele apăsători. Principalul însă era că nu aveau ce să invidieze.

În suferința noastră nu era nimic încântător. Să nu căutați în ea nici o bucurie: doar frică animalică și durere. Eu nu invidiez câinele

[1] În rusă, etapă are și sensul de convoi de arestați, loc unde poposesc convoaiele de arestați.

călcat de un camion, sau pisica aruncată de un golan de la etajul zece. Nu-i invidiez pe oamenii (printre care mă număr și eu) care vedeau în fiecare un trădător, un provocator sau un turnător și chiar când erau singuri cu ei înșiși nu cutezau să se gândească la ceva, pentru ca nu cumva, noaptea, să se trădeze față de vecinii care locuiau dincolo de un perete subțire. Vă spun drept că nu este nimic de invidiat. Cine s-o invidieze pe Ahmatova care nu îndrăznea să scoată un cuvânt la ea în cameră, ci doar arăta cu degetul o găurică din tavan de unde curgea o grămăjoară de tencuială. Dacă era sau nu instalat vreun microfon - puțin importă. Important este că degetul arăta spre tavan, iar gura era închisă. După asta e absurd să mai vorbești de invidie.

Mandelștam mi-a scos din cap că trebuie să fiu fericită, dar eu nu sfătuiesc pe nimeni să caute suferința ori să se laude cu ea. De aici nu este decât un pas până la „*plăcerea de a suferi*” și „*durerea rănilor neexplorate*”[1]. Cât de mult trebuie să te iubești pe tine însuți ca să cauți pe corpul tău o rană inexistentă ori să te necăjești că nu mai ești copilașul cârlionțat pe care îl mângâia mama. Acest narcisism este moștenirea deceniului al doilea, cerința instinctivă a unei atitudini deosebite față de așa-zisa elită, care nu a cunoscut nici măcar suferințele bătrâneții și ale morții de câine. Noi nu eram vrednici de suferințele care au căzut pe capul nostru și nu puteam să le opunem nimic altceva decât ideea că oamenii nu trebuie chinuiți și uciși. Această idee constituia singura noastră bogăție. Prin asta eram și mai bogați decât cei care socoteau că alții pot fi uciși, dar ei nu trebuie atinși... Anumiți pictori și poeți, poate și oameni de știință, însă eu n-am băgat de seamă, își apărau dreptul la muncă. Printre ei se afla și Ahmatova, dar forța poetei rezida în dârzenia ei, nu în suferință. Suferințele noastre n-au îmbogățit pe nimeni. Ele n-au umanizat, ci, dimpotrivă, i-au văduvit pe oameni de chipul lor uman. Într-un oarecare sens, toată țara era alcătuită din

[1] Expresii din piesa lui A. A. Blok *Trandafir și cruce* (1913).

„*dohodiaga*”, de la funcționarul cu mașină personală până la „*dohodiaga*” din lagăre. Cel dintâi se teme de idee și de cuvânt, al doilea nu se gândește decât la rație. Am aflat că în lagăre cel mai bine rezistau „credincioșii”, deportați pentru credința lor, dar nici pe departe toți. Este imposibil să suporți insuportabilul, neverosimilul și inimaginabilul. Oare se poate îndrepta un popor care a strivit sub picioare și a distrus atâtea generații, obținând astfel renunțarea la gândire și pierderea memoriei care se transmit ereditar? Platonov, un scriitor și un om minunat, are o povestire[1] despre un popor care murea de foame. Când i s-a dat de mâncare, a încetat să mai fie popor. Iar foamea încă nu este încercarea cea mai cumplită. Eu știu asta.

O vreme, am crezut că Occidentul suferă de o formă cronică, iar noi de o formă gravă a aceleiași maladii, drept care speram că însănătoșirea noastră va fi mai rapidă și definitivă. Acum știu că, la noi, boala gravă a devenit cronică și cu multe complicații, astfel încât nu există nici un motiv pentru un pronostic optimist.

O vreme m-am mângâiat cu speranța, dar ea este mereu amăgitoare. În acest răstimp, Ahmatova, sedusă și ea de aceeași speranță, încerca să mă convingă „să nu mă mai gândesc la politică”. Dar la ceea ce mă gândesc eu nu e câtuși de puțin politică și nu are nici o legătură cu ea.

Este ușor de înțeles că am fost privați de memorie, de gândire și de cuvânt, dar o să încerc să explic că am fost privați și de timp. Când trăiești într-o spaimă continuă, trăgând cu urechea la mașini și la sonerie, începi să simți fiecare secundă, fiecare minut. Ele se extind, capătă greutate și îți apasă pieptul, ca plumbul. Aceasta nu este o stare psihică, ci una fizică, foarte acută noaptea. Minutele se prelungesc, iar anii zboară cu o iuțeală nebună, și din ei nu rămâne nimic, doar un pustiu nesfârșit. Cei douăzeci de ani care s-au scurs de la moartea lui Mandelștam, din 1938 până la sfârșitul anilor

[1] Nuvela *Djan* (publicată în 1964).

cincizeci, mi sau părut ca un bulgăre diform și lipsit de sens, în care timpul nu se scurgea, ci se aglutina, apoi se dizolva în neant. Întreb: este ceva de invidiat?

Ahmatova a vorbit de invidie pentru prima oară în timpul războiului, pentru că mulți au simțit atunci, tot un fel de răgaz: o vreme ne-au uitat, mai exact ne-au lăsat în pace, la război oamenii știau pentru ce mor. Urăsc războiul, dar găsesc un sens în apărarea patriei, oricare ar fi ea, de invazia vrăjmașilor. Am vrut chiar să merg ca infirmieră, dar nu m-au luat: le-a fost frică și n-au avut încredere. După război, când au mceput să umple lagărele cu recenții apărători ai patriei, oamenii s-au făcut că nu văd, numai ca să prelungească răgazul.

La sfârșitul deceniului al cincilea, mergeam cu Ahmatova pe stradă - mi-amintesc că era Pușkinskaia (Bolșaia Dmitrovka) - și ea a zis: „Dacă stai să te gândești, perioada cea mai bună din viața noastră a fost războiul, când au fost uciși atâția oameni, noi muream de foame, iar fiul meu era la ocnă...” În timpul „răgazului” adus de război (trebuie să înțelegeți cum trăiam noi dacă războiul ne-a adus o ușurare psihică!), Ahmatova a scris poezia ,,*Crunta epocă m-a abătut din drum ca pe un râu și malurile nu-mi mai recunosc*”[1]: „O*, pe câți prieteni nu i-am văzut vreodată. O, câte orașe puteau din ochi să-mi stoarcă lacrimi.*” O femeie cu viața ratată privește și invidiază viața ce ar fi putut-o avea. Ahmatova are cel puțin trei poezii pe această temă și peste tot - această femeie nu prea vrednică de atenție, în genul „pariziencei întreprinzătoare”[2]. Pentru mine însă este important faptul că în viața noastră timpul este dat peste cap, gândurile nu sunt duse până la capăt și versurile nu sunt scrise. Cum mărturisește Ahmatova: „*În jurul meu colindă corul lor tainic, și poate că-ntr-o zi mă va asfixia*.”[3] O treabă nedesăvârșită și deformată nu poate fi compensată de acel ceva pozitiv nedefinit pe

[1] Vers din poezia *A cincea elegie nordică* (1945).
[2] Din poezia A. Ahmatova Bine-ai făcut că nu m-ai luat cu tine (1961).
[3] Vers din poezia *A cincea elegie nordică* (1945).

care, după spusele Ahmatovei, i l-a dat epoca: „începutul și sfârșiturile”, care îi erau „cunoscute”, precum și „*viața după sfârșit*”[1] și încă un lucru despre care ea nu vrea să vorbească. Fără îndoială, Ahmatova considera că acceptarea nenorocirii provine din concepția creștină despre lume. Eu cred că numai fapta de eroism conștientă în numele credinței, faptul de a fi gata de orice pentru convingerile tale, moartea cu numele lui Hristos pe buze este acel ceva la care ea face aluzie. Noi nu putem să dorim să facem parte din categoria martirilor întru credință. Generație vrednică de milă, care a pierdut tot ce a moștenit de la strămoși, noi ne umflam din pricina foamei, de-abia ne mai târam picioarele și blestemam viața. Nu eroismul, ci dârzenia este unicul nostru merit. Cunosc și eu „viața după sfârșit'* și nu o doresc nimănui.

Ce ar fi devenit Mandelștam dacă nu ar fi fost obligat să o apuce pe un făgaș străin? El ar fi devenit mai puternic decât mine și Ahmatova și, astfel, nici un făgaș nu i s-ar fi părut străin. Suferințele însă nu l-au îmbogățit, ci numai l- au distrus. A fost prigonit și sufocat prin toate mijloacele, iar lagărul nu a fost decât desăvârșirea a ceea ce dura de ani întregi. De fapt, el n-a fost lăsat să se maturizeze - el făcea parte din categoria oamenilor domoli - și s-a maturizat din mers. Vocea lui nu și-a croit drum datorită sufocării, ci în ciuda ei. Dacă n- ar fi avut un „alt făgaș”, din el ar fi ieșit un poet de factură filosofică. Eliberându-se timp de o clipită de temele impuse, printre care eu includ și „munteanul de la Kremlin”[2], el a scris stanțe. Eu cred că în ele se află acel poet pe care nu l-au lăsat să se realizeze. Mandelștam nu mi-a vorbit decât o singură dată despre cum își reprezintă destinul lui poetic. Asta s-a întâmplat încă în Kievul carnavalesc. El nu se îndoia că va rămâne ca poet, dar nu știa dacă va supraviețui ca om (cu „fabricanții” noștri de amintiri nu e așa de simplu, adică se va produce contopirea roadelor creației

[1] Ibid.
[2] Poezia lui Mandelștam *Trăim și țara sub noi n-o simțim*.

poetice și ale destinului? Judecind după forța dinamică cu care Mandelștam fusese înzestrat, el nu avea nevoie de închisori, de exiluri și lagăre ca să-și câștige o biografie. Ea ar fi putut să fie mult mai substanțială decât cea cu care a fost blagoslovit și, în orice caz, mai fericită, cel puțin aparent. Contactele sale cu oamenii erau mai degrabă pozitive decât negative, doar pe slugoi și lingăi nu-i putea suferi, pe scriitorii care scriu „lucruri permise dinainte” și „îi ajută pe judecători să-i reprime pe condamnați”. Indivizi de acest soi există pretutindeni, însă la noi au primit dreptul să împartă aerul și pâinea. Dacă nu te pleci la picioarele celui care se consideră mai-marele domeniului tău o să crapi neîntârziat, astfel încât, la noi, este imposibil să eviți contactul cu ucigașii. Prin urmare, moartea lui Mandelștam era prestabilită.

Mandelștam trăia fără probleme printre oamenii de rând și a lăsat câteva formule ale raporturilor sale cu ei. El vrea „să mai rămână o clipă și să se mai joace cu oamenii”, și era întotdeauna gata „să se lase atras de alții cu o tandrețe nemotivată”. Asta vorbește de atracție, nu de respingere. Țvetaeva, de pildă, ar fi intrat în conflict cu anturajul în orice împrejurări. Asta era în firea ei. Pe Mandelștam nu ți-l poți imagina fără oameni și relațiile erau înlesnite de faptul că nu avea înclinații de dascăl și se socotea mai rău decât alții. Profundele conflicte religios-morale și istoriosofice, căutările dreptății sociale și înțelegerea tendințelor umaniste, verificarea moștenirii părinților și străbunilor - toate acestea pot constitui o bază mai bună pentru biografie, decât conflictul primitiv cu statul și societatea care, în condiții normale, ia forma vânătorii unui iepure înnebunit de către o haită special dresată.

Țvetaeva i-a prezis lui Mandelștam în versuri că „*moartea i se va trage de la o femeie*”. Cred că asemenea sfârșit este exclus. El ar fi folosit femeile ca „punți solide” și nimic mai mult. Am întrebat-o pe Ahmatova de ce Gheorghi Ivanov strigă sus și tare că Mandelștam era întotdeauna îndrăgostit. Ea mi-a răspuns: pentru că nu l-a cunoscut pe Mandelștam însurat. Eu însă mă îndoiesc că și în

tinerețea timpurie Mandelștam era cuprins de febră amoroasă: nu era genul lui. Atracția pentru semeni proprie lui Mandelștam, interesul sporit pentru ei, atât pentru bărbați, cât și pentru femei, curiozitatea stârnită de orice trecător - toate acestea puteau fi interpretate de vulgarul Ivanov ca o stare de continuă îndrăgostire, ceva în genul coafurii-permanent, foarte populară în tinerețea mea. Mărturiile Ahmatovei, cu crezul ei pentru îndrăgostire, sunt de asemenea cam îndoielnice. Versul lui Mandelștam: „*Pe fiecare-n taină-l pizmuiesc, de fiecare-n taină sunt îndrăgostit*”, nu este dovada dragostei ori a invidiei, ci a admirației pentru oameni, ceea ce i se potrivește perfect. El însuși spunea că admira nespus femeile, dar că îndrăgostit cu adevărat, în tinerețe, n-a fost decât de două ori: de Salomeea Andronikova și de Zelmanova. După spusele lui, această dragoste era dintre acelea care plămădesc versurile, care nu ascunde în sine nici o primejdie, fără dorință de posesiune. Eu însă sunt profund încredințată că crizele intelectuale, lupta dintre credință și necredință, îndoielile pe care Mandelștam le numea iad (după Florenski?), erau mult mai periculoase pentru el decât conflictele existențiale. Pentru el puteau să fie tragice căutările acelui „noi”, ale comuniunii, ale profunzimii și contactului în relațiile cu oamenii, ale „tu”-ului său, ale partenerilor de joc și bucurie, fiindcă pretutindeni oamenii sunt indiferenți la joc și nu știu ce este bucuria, dar el, care nu știa să renunțe „decât la farmecul vocal, fiziologic al versului” nu și-ar fi spart capul pentru o femeie. Din corespondență, toată lumea știe că el mă iubea, dar era grozav de exigent (și îngăduitor, în același timp) față de „tu”-ul său și, dacă eu nu reușeam sau nu voiam să devin umbra lui și partener de bucurie, el ar fi știut să renunțe și la mine. Avea în el ceva ce n-am remarcat la nimeni și a venit vremea să spun că nu superficialitatea îl deosebea de oamenii onorabili din jurul nostru, cum ar fi Fadeev și Fedin, ci o bucurie nesfârșită. Ea, această bucurie, era cu totul dezinteresată, el nu avea nevoie de nimic, pentru că ea se afla permanent în el. Toată lumea aspira la ceva, însă el - la nimic. El

trăia și se bucura. În ajunul ultimei zile a căsniciei noastre, el trăia și se bucura, și numai închisoarea și lagărul l-au strivit și au distrus și bucuria, și viața.

Toate tulburările interioare ale lui Mandelștam, evoluția lui și trecerile de la o perioadă la alta sunt legate de adâncirea și maturizarea gândirii. Ca rezultat al mutațiilor interioare avea loc și devenirea muncii poetice. Mutațiile erau provocate de contactul direct cu realitatea, și aici intra totul: relațiile cu oamenii, discuțiile, cărțile, călătoriile și evenimentele lumii exterioare. El trăia o viață intensă, s-ar putea spune aproape febrilă. După opinia mea, cauza principală a agitației și evoluției își are originea în faptul că el aprecia evenimentele exterioare pornind de la ideea directoare pe care se structura universul lui interior. El trăia atât de intens, încât aproape nu știa ce este frica. Dintre toți cunoscuții mei, Mandelștam se lăsa cel mai puțin pradă fricii, deși uneori putea să fie cuprins de o teamă absurdă (cazul omului cu căciulă caucaziană), pentru că nu suporta contactul direct cu agresorii. Există mult mai puține șanse de a muri de mâna unui agresor întâlnit întâmplător, decât de teroare organizată, dar Mandelștam uita statisticile și nu putea să-și stăpânească repulsia pur fiziologică pentru agresori și ucigași. Trăiam în niște vremuri când era aproape imposibil să eviți contactul direct cu asasinii și apologeții violenței, ceea ce frâna și nu favoriza creșterea lui Mandelștam. Atmosfera în care trăiam, întreaga atmosferă a secolului XX stopa creșterea oamenilor, înăbușea gândirea. Ce câștiga Mandelștam când discuta cu marxiștii? El făcea asta din amuzament și numai pentru că discuțiile nu-l intoxicau. Îl salva aptitudinea pentru joc, altfel ar fi împărtășit ursita celor ce și-au cheltuit toate forțele ca să demonstreze că pitulicea nu poate cloci un ou de cuc pentru că e prea mare pentru ea. Eu folosesc intenționat cuvântul „creștere" și nu „dezvoltare". Mandelștam se înfuria când auzea cuvântul „dezvoltare". („*Dezvoltarea plictisitoare și bărboasă*", cum spune în *Călătorie în Armenia*, ceea ce a stârnit mânia guvernanților.) Dezvoltarea

semnifică parcă trecerea de la o formă inferioară la una superioară și stă în același rând cu noțiunea de „progres”. Mandelștam înțelegea perfect că orice câștig este însoțit de o pierdere, și povestea că, auzind pentru prima dată cuvântul „progres” la vârsta de cinci ani, a izbucnit în plâns, presimțind ceva rău. Drept să spun, eu tare mă tem și de „trecerea cantității în calitate”. Este ceva suspect, care a generat salturile, atât ale noastre, cât și cele chinezești... „Dezvoltării” detestabile, Mandelștam îi opunea „creșterea” ca proces în care omul, schimbându-se, își păstrează unitatea personalității și nu face decât să treacă de la o etapă (sau vârstă) la alta, drumul lui rămânând totuși același. Etapele muncii poetice a lui Mandelștam sunt edificatoare pentru creșterea interioară, nu pentru evoluție. Atitudinea lui față de orice problemă, chiar față de moarte, se schimbă în decursul diferitelor etape ale vieții sale, dar, în același timp, rămâne unitară pe tot parcursul ei. Copilul nu crede că el „există cu adevărat și moartea o să vină într-adevăr”, dar înțelege că „fără moarte n-aș fi știut niciodată că trăiesc”. Adolescentul, în pragul maturității precoce, devine conștient că moartea artistului este ultimul său act de creație. Omul matur, obișnuit cu ideea morții, este totuși „înspăimântat de agonie” și, obișnuindu-se cu ea, își face molifta muribunzilor. Simțind apropierea morții, știind că „*viersul simplu al tristeților de lut*” va fi întrerupt cu de-a sila, Mandelștam face bilanțul vieții sale terestre („*Și când o să mor, încheindu-mi socotelile, prieten al tuturor viețuitoarelor*”), mă compătimește („*Cum pe străzile Kievului-Vii, nevasta nu știu cui își caută bărbatul, și pe obrajii-i de ceară nu curge nici o lacrimă*”), iar apoi, în versurile dedicate Natașei Ștempel, se pregătește pentru viața viitoare. Pretutindeni nu este decât o concepție unitară despre viață ca dar vremelnic („dar” - nu altceva) și veșnicie după încheierea drumului pământesc.

În prezent, eu am șaptezeci de ani și știu că numai oamenii superficiali se tem de bătrânețe și oficiază un cult absurd tinereții. Fiecare vârstă are conținutul său irepetabil și regret mult că viața lui

Mandelștam a fost artificial comprimată și el n-a cunoscut ultima etapă: apropierea treptată de sfârșit. De fapt, este greu să-ți imaginezi o gradație pentru un om care „a trăit cu atâta nerăbdare și pielea și-a schimbat”. Mandelștam a vorbit foarte rar despre viitor, ca și despre trecut de altfel, dar în anii 1937-1938, când era absolut clar că zilele noastre sunt numărate (nu doar ale lui, dar și ale mele, căci eu am supraviețuit doar printr-un miracol sau din nebăgare de seamă, ceea ce înseamnă același lucru), Mandelștam a început brusc să vorbească despre bătrânețe. De fiecare dată când îl ascultam, mă treceau fiorii. După moartea lui, am regretat spaima și fiorii mei. Mi se părea că eu sunt vinovată de toate și că el ar fi scăpat teafăr dacă eu aș fi crezut mai mult în salvare. Acest sentiment nu m-a părăsit nici astăzi, dar oare trebuia el să mai trăiască? Căci, la urma urmelor, și el ar fi fost cuprins de frică, s-ar fi molipsit de la mine și de la toți cei din jur și s-ar fi transformat și el într-o umbră. Pentru un om ca el, moartea era unica scăpare: el nu putea să fie o făptură tremurătoare care nu de Dumnezeu se temea, ci de oameni. Cred că discuțiile despre viitoarele versuri, și tocmai despre ele era vorba, îl ajutau pe Mandelștam să alunge frica și să prevină declinul. În pofida tuturor, el se gândea cu obstinație la viață, nu la moarte violentă. Dacă se va întâmpla așa, el o să moară, dar nu voia să se pregătească dinainte de violență.

Ca poet, spunea el atunci, s-a dezvoltat foarte lent, cucerindu-și treptat libertatea. Din asta a tras concluzia că o să scrie și la bătrânețe și doar atunci își va cuceri cu adevărat libertatea. El nu va permite versurilor să ia conducerea (despre asta mi-a scris într-o scrisoare și, în ultimul timp, vorbea adesea) și nu va admite teme impuse cu de-a sila. În zilele acelea a scris niște versuri despre pedeapsa cu moartea. Mi-a spus că într-o oarecare măsură acestea sunt versuri impuse din afară: impulsul l-a constituit decretul privind abolirea pedepsei cu moartea, în afară de cazurile de trădare de patrie și încă ceva în sensul acesta. Am citit acest decret așteptând trenul pe peronul din gara Savelovo. El a zis: „Probabil, acum îi

împușcă pe toți la rând, dacă au emis un asemenea decret...” Versurile despre pedeapsa cu moartea erau rezultatul unor vremuri cumplite, al unor condiții inumane în care trăiam. Din acest punct de vedere ele erau o temă „impusă cu de-a sila”. Pe de altă parte, „este vorba de oameni, iar noi nu ne putem separa de oameni”. Aceste versuri le-au ascultat numai doi oameni: Natașa Ștempel și eu.

El credea că la bătrânețe o să respire alt aer - neotrăvit -și nu vor mai exista teme impuse. În plus, spera să stăpânească fluxul poetic și să învețe să-l dirijeze conștient. Observând privirea mea de gheață, când începea să vorbească despre viitor, Mandelștam râdea și mă liniștea: „Nu te grăbi. Ce-o fi, o fi. Suntem încă în viață, nu te lăsa. Respiră câtă vreme mai este aer. N-ai fost încă la închisoare. În celulă nu există aer deloc. Deocamdată mai este. Să prețuim ceea ce avem”. Am adunat în palmă tot ce mi-a spus, deși acestea au fost spuse în momente diferite și cu diverse prilejuri și niciodată sub formă de discurs ori de predică.

În această etapă nouă, după Voronej, au fost create vreo zece poezii. Au fost confiscate la ultima percheziție. Eu eram într-o astfel de stare că n-am fost capabilă nici să le memorez, nici să mi le amintesc. Așa că au dispărut, din vina mea. Îmi pare rău de ele, dar și mai rău îmi pare de cele ce n-au fost scrise pentru că aerul se terminase.

Etapele vieții mele

Viața pe care nu am trăit-o nu încetează să mă chinuie. Nu mă pot opri să ghicesc ce întorsătură ar fi luat dacă nu ar fi fost întreruptă. Oricum, n-ar fi fost o continuare directă și exactă a trecutului, pentru că în viața noastră nu era nimic mecanic. În ea s-au reflectat aceleași etape care se văd atât de distinct și clar în versurile și în creșterea lui Mandelștam însuși. Ne aflam în pragul unei etape noi, dar n-am aflat ce este dincolo de acest prag pentru

că el a fost arestat. În noaptea când l-au ridicat, a încercat să-mi explice că în el se limpezește ceva și vede ceea ce nu vedea înainte. „Știi, parcă am înțeles, poate asta-i o prostie, dar noi amândoi...”

Nu ne-am încheiat ultima convorbire pentru că eu am adormit. Am avut un coșmar cumplit, am țipat, m-am trezit, și noi nu dormeam când au bătut în ușă. Nici măcar nu ne-am luat rămas-bun așa cum trebuie, pentru că pur și simplu încremenisem. Îi strângeam lucrurile, mă mișcăm, însă femeia, când îi ridică bărbatul, se transformă brusc într-un automat, în piatră, nu mai știu în ce, dar pe fețele celor cărora le-au fost arestați bărbații eu am recunoscut această expresie împietrită, care se așternuse pe chipul meu în ultimele clipe. Astfel, totul s-a sfârșit și eu n-am aflat ce vedea Mandelștam dincolo de pragul noii etape unde ne-am oprit pentru o clipă.

Când trăiești orbește, zi de zi, adesea nu bagi de seamă cum se schimbă relațiile dintr-un cuplu, însă Mandelștam era într-atât de senin, încât nici măcar viața cotidiană nu umbrea schimbările creșterii și ale maturizării care se produceau în el. Din mers - în grabă și agitație - eu le vedeam și eram uimită.

Am trăit împreună o clipă scurtă, dar relațiile dintre noi s-au schimbat cel puțin de trei ori, adică am trecut cel puțin prin trei etape și poate de aceea n-am reușit să ne plictisim unul de celălalt. Cineva - poate acela am fost eu - l-a comparat pe Mandelștam cu pasărea phoenix. Ea arde în foc, și dimineața este iar vie și cântă. Mandelștam era în toate sensurile un phoenix: trecând printr-o criză, el reînvia și prindea din nou grai, cu care prilej vocea lui căpăta o forță nouă. Și intimitatea noastră renăștea întotdeauna cu o forță nouă, însă ușor modificată. După opinia Ahmatovei, celibatarul Mandelștam se deosebea mult de cel care era cu mine. Pe Mandelștam celibatar l-am cunoscut doar la Kiev în timpul carnavalului. Avea în el o neurastenie juvenilă și o voioșie neînfrânată. Îmi venea să râd când îl vedeam că nu scrie niciodată

la masă ca toți oamenii, ci pune foaia de hârtie pe scaun și se așază pe vine. Adora cafenelele și era extrem de sprinten și vioi. Mergeam cu barca pe Nipru, el mânuia bine cârma și știa să vâslească perfect, fără efort, doar întreba mereu: „Da' unde este Bătrânul?” Așa se numea o vâltoare, unde se înecau adesea înotătorii.

Se simțea că Mandelștam, ca orice individ care n-a ajuns la maturitate, este în stare să facă multe năzbâtii, dar specificul lui consta în faptul că, o dată cu anii, această particularitate nu se estompa, ci, dimpotrivă, se augmenta: „Alte visuri și alte cuiburi, dar nu se poate fără tâlhării.”. În el clocotea o impetuozitate interioară, intelectuală, care se răsfrângea și asupra vieții cotidiene și se manifesta în fiecare faptă a sa și în fiecare cuvânt. Eu nu consider cele câteva luni de carnaval ca fiind începutul vieții noastre în comun. Erau doar preludiul căsătoriei noastre, dacă asta putea fi numită căsătorie. Data căsătoriei noastre însă era considerată de noi 1 mai 1919. Fuseseră ridicate restricțiile de circulație și ne plimbam în cete mari pe Colina Sfântul Vladimir („colina ta”, cum a numit-o el pe urmă). Deveniserăm amanți în ajun, plecând din Grădina Negustorilor unde șleahta mea făcea o expoziție de artă populară și petrecea nopți întregi lângă focuri, mâncând cartofi copți. Mandelștam a ținut minte Colina Sfântului Vladimir, fiindcă acolo mi-a explicat că întâlnirea noastră n-a fost o întâmplare. Eu încă nu-mi dădeam seama și mă prăpădeam de râs, ascultând vorbele lui. Călătoria într-o țară străină, în Georgia, nu a schimbat relațiile noastre, sau poate eu n-am înțeles schimbările: căci din versuri răzbătea o voce nouă, iar așa ceva nu se întâmplă fără motiv. Vocea nouă o percep în poezia: *Mă spălam noaptea în curte*.

La Moscova, pe Bulevardul Tverskoi, locuiam cu un om închis și auster din prima jumătate a deceniului al treilea, când el își căuta locul în lume. În vremea asta se purta cu mine precum cu prada pe care a târât-o cu forța în vizuina lui.

Toate eforturile lui erau îndreptate spre a mă izola de oameni, să pună stăpânire pe mine și să mă adapteze la el. În anii aceia a

încercat cu obstinație să facă din mine o auditoare, nu o cititoare a versurilor, mă învăța să le receptez după recitare. Nu-mi punea cărți în mână, ci le răsfoia el alături de mine, arătându-mi reușitele și eșecurile poeților de la începutul secolului XX. Aveam impresia că sunt un căluț în mâinile dresorului, și, într-adevăr, așa era, deși mă îndoiesc că făcea conștient pe dresorul. A avut însă noroc: eu mă lăsam dresată, eram conciliantă și o pradă ușoară: mâncam docilă fân din mâna lui. Singurul lucru cu care nu mă împăcăm prea ușor era refuzul comunicării cu oamenii, nu prin cuvinte - pur și simplu mă ținea închisă în casă. Nu mă lăsa nici în viața lui să intru atunci, și eu nu puteam decât să ghicesc ce se petrece în sufletul lui. Mi-a fost puțin mai ușor în Iakimanka. Atunci eram izolați și el nu se mai temea că, în lipsa lui, o șterg la cârciumă, la aerodrom sau la o amică să trăncănim.

Cea de a doua perioadă a început după criza din Leningrad, când, renunțând la Olga Vaksel, m-a dus la Țarskoe Selo. Rozanov a scris undeva că adulterul consolidează viața de familie, și am căzut sub efectul legii comune, deși noi nu formam o familie și ne lega altceva. În prezent, mă gândesc la asta cu amărăciune, precum și la altă particularitate a vieții noastre: în orice cuplu, partenerii se adaptează amândoi; Mandelștam nu putea și nu voia să se adapteze la nimic, iar eu, în care el investise multă muncă să mă adapteze la el, îi eram mai necesară decât oricare altă femeie, deoarece, cu alta, ar fi trebuit să ia totul de la capăt, în plus - nu știa ce rezultat ar fi obținut. I-am spus asta la Țarskoe. S-a supărat rău, cred însă că a jucat un rol important în atașamentul lui față de mine

Cea de a doua perioadă a fost marcată de faptul că eu am încetat să mai fiu o pradă, o „Europă răpită”, o fetișcană pe care nu trebuie s-o scapi din ochi. Acum deveniserăm doi. Poate că asta s-a produs din cauză că am vorbit pentru prima dată despre raporturile noastre și ne-am lămurit cât de cât. Cu asta însă discuția n-a încetat. De atunci am știut întotdeauna care era viața lui, și nu a mai

fost atât de gelos ca înainte, cu toate că și gelozia de acum i-ar fi ajuns pentru o duzină de femei. I-am simțit și grija pe care altădată nu o cunoscusem. Și înainte era „dădacă”, dar, pesemne, se speriase atât de tare că mă poate pierde, încât a devenit de o mie de ori mai protector și prieten decât supraveghetor și dresor.

Mi-am dat seama că Mandelștam era capabil de orice ca să mă păstreze, chiar de muncă silnică și să se despartă pentru o vreme de mine, lucru cu care, înainte, n-ar fi fost de acord cu nici un preț. De ce naiba să mai ai soție, dacă trăiești singur?! Nu s-a exprimat așa, dar se simțea după figura lui. După Țarskoe Selo am locuit la Luga, pe urmă m-a trimis la Ialta și din această perioadă datează majoritatea scrisorilor de la el. Pensiunea pentru o persoană costa o sută cincizeci, iar pentru doi - două sute cincizeci de ruble. Trebuia să traduc aproape o jumătate de coală de tipar pe zi - pentru o coală se plătea vreo treizeci de ruble. Onorariile erau pur și simplu de mizerie, ca la piața Apraxino, și, cum am aflat de la Narbut, cărțile nu jucau nici un rol în calculația prețului. Se traduceau numai porcării, fără excepție, otravă, deși orice traducere impusă este nefastă pentru un poet. Nu întâmplător mă necăjeam și în fiecare scrisoare îl imploram să mă lase să plec la Kiev, la părinți: Mandelștam era atât de copleșit de muncă, încât nici măcar nu putea să-și tragă sufletul. În plus, pentru fiecare traducere trebuia să te lupți cu ghearele și cu dinții. Despre asta, cel mai bine povestesc scrisorile, în care Mandelștam minte cu nerușinare, spunând că treburile merg grozav și din toate părțile curg râuri de aur. El căuta să mă liniștească și să mă rețină la Ialta. Atunci, traducerile erau folosite ca un mijloc excelent și foarte eficace de distrugere a literaturii. Traducerea în versuri, ca și cea în proză, a unor cărți impuse înăbușă orice idee și ucide cuvântul. Cine mai are putere să mai gândească și să mai vorbească după o aiureală de traducere? Este greu de înțeles cum Mandelștam mai izbutea să scrie scrisori. Ele soseau aproape zilnic și, pe lângă ele, grămezi de telegrame, în care mă conjura să trăiesc liniștită în orășelul tuberculoșilor, să mă

îngraș, să-i ascult pe doctori și să aștept venirea lui. Ceea ce am și făcut.

La sfârșitul primăverii, am plecat la Kiev (am fost și pe Colină), pe urmă la Țarskoe Selo unde am trăit doi ani. În iarna 1927-1928, Mandelștam a scris *Marca egipteană*. Învățasem să mâzgălesc în locul lui niște adaptări pentru Z.I.F. și el a putut să se bucure de un răgaz. Leningradul nu ne mai hrănea: viața la noi era lipsită de stabilitate. Precum în fabula lui Krîlov, tot timpul se așază dintr-un loc într-altul și îmbunătățesc organizarea. Pe urmă, lucrând în institutele de învățământ superior, am văzut că în fiecare an predarea se făcea după programe provizorii în așteptarea celei definitive, care este suspendată la rândul ei numai după un an de existență.

Exact la fel stăteau lucrurile și cu editurile, care se aflau în continuă reorganizare, iar oamenii de litere alergau dintr-un oraș într-altul în căutarea mijloacelor de subzistență. Întotdeauna era și este lipsă de hârtie și cărțile sunt scoase din planuri. Acum aceasta nu mai are nici o importanță: la tipar ajunge rareori ce vrei să citești.

Traducerile au jucat un rol important, deși absolut mecanic, în tăcerea lui Mandelștam. Despre el au început să scrie că a abandonat poezia și s-a apucat de traduceri, când nu era câtuși de puțin vorba de așa ceva, dar până la urmă au obținut ce au vrut: i-au închis gura. Numai după scandalul cu Ulenspiegel[1], Mandelștam a abandonat literatura, adică traducerile, și s-a eliberat din robie.

Cea de a treia etapă și ultima în relațiile noastre a început o dată cu călătoria în Armenia și reîntoarcerea la poezie. Mandelștam s-a

[1] În 1928, O. Mandelștam a fost acuzat de plagiat de A. G. Gornfeld traducătorul *Legendei lui Ulenspiegel*, al cărui nume a fost omis de pe cartea stilizată de poet la cererea editurii Z.I.F. Răuvoitori au organizat o adevărată campanie de persecuție în care se înscrie și foiletonul lui D. Zaslavski *Un plagiat modest și o cârpăceală fără perdea* (Literaturnaia gazeta, 7 mai 1929).

eliberat de hipnoza pe care o trăia toată țara și a încetat să mai perceapă „noul” drept viitorul mileniu. Atunci, la întoarcerea din Armenia - în Tiflis - el s-a întors la poezie. Pentru prima dată, după mulți ani, a simțit trecutul și a restabilit legătura cu el. „*Bucata de pâine uscată, scoasă de mult din cuptor*” suferă din pricina legăturilor cu trecutul și consideră că ele îl lipsesc de dreptul la actualitate. (Maiakovski, parcă, a aruncat pe nesupuși „de pe corabia actualității”? Sărmanul !) Eliberându-se, Mandelștam trăia în prezent și știa prea bine că îi aparține lui, nu celor care își fluturau patentul asupra prezentului și preziceau fără mofturi viitorul. La începutul deceniului al patrulea, Mandelștam nu mai acorda atenție prezicătorilor, el își recăpătase pe deplin libertatea interioară.

Chiar înainte de plecarea în Armenia a avut loc o întâmplare neobișnuită. Mandelștam nu se simțea bine, s-a dus la doctor, iar acesta l-a trimis, în aceeași policlinică, la psihiatru. Când m-am întors de la Kiev, unde fusesem la înmormântarea tatălui meu, Mandelștam m-a rugat să trec să vorbesc cu psihiatrul. Acesta s-a dovedit a fi un individ primitiv și foarte tranșant. Iată care era concepția lui despre boală: pacientul se închipuie poet, chipurile - scrie versuri, și toată lumea îl cunoaște ca autor de poezie, însă, de fapt, el nu era decât un funcționar mărunt, nici măcar un șef de serviciu. Se plânge de nu știu ce jigniri și vorbește de rău organizațiile scriitorilor. Psihoză cunoscută: mania persecuției caracterizată pe ideea că ai o anume importanță. Spitalele sunt pline de pacienți care se închipuie Napoleoni (n-a îndrăznit să zică „membri ai Biroului Politic”). În plus, acesta era un bolnav cu desăvârșire neinteresant, cu o aiureală monotonă, plictisitoare. Există bolnavi interesanți, dar există și neinteresanți. Aiureala reflectă într-o anumită măsură gradul lor de dezvoltare. Pe deasupra, este o aiureală serioasă: bolnavului nu-i poți scoate din cap că este poet. Medicul mi-a recomandat să nu mă molipsesc de această psihoză (am încercat să-i explic că Mandelștam avea niște motive să vorbească despre poezie) și să curm categoric orice

discuție privitoare la poezie.

Am venit acasă turbată de furie: ce medic idiot! Ca la miliție sau la instituția mult iubită ! Mandelștam a spus pe neașteptate că doctorul nu era așa de tâmpit. „Doar ți-am scris că nu vreau să joc rolul lui Mandelștam. L-am remarcat pe nemernicul ăsta când s-au aruncat asupra mea și am fost indignat. Ei nu fac altceva decât să se arunce asupra oamenilor. Cu ce sunt eu mai bun decât alții?" Aceasta era concluzia vizitei la doctorul psihiatru pe care eu n-aș fi făcut-o. Cred că motivul superficialității cu care a făcut acest comentariu consta în faptul că volumul *Cea de a patra proză* fusese scris.

În cea de a treia perioadă, Mandelștam m-a făcut părtașă deplină la viața lui. Îl regăsise pe „noi", dar într-o variantă puțin modificată: „noi amândoi". Cred că legătura noastră devenise indisolubilă. Legăturile unui cuplu nu sunt un miraj, cum credea Ahmatova. Recent am aflat că există chiar și o rugăciune a cuplului, deoarece cuplul este forma fundamentală a vieții umane. Admit că, la bătrânețe - dacă ar fi fost bogat și prosper - Mandelștam s-ar fi lăsat dus de lângă bătrâna lui soție, dar asta nu schimbă lucrurile. Legătura a fost și va fi și nimic nu poate s-o curme, nici măcar faptul că el a fost arestat și eu n-am aflat cum s-ar fi cristalizat relațiile noastre în cea de a patra perioadă a vieții, în pragul căreia ne aflam. Cred că nu s-ar fi schimbat nimic în raporturile dintre noi și periodizarea n-ar fi atins decât poezia.

În cea de a treia și ultima perioadă a vieții noastre am fost roai legați ca niciodată. Când discutam între noi nu ne temeam ca ne vom răni unul pe celălalt și aproape nu simțeam că *„în intimitatea dintre oameni există o linie tăinuită"*[1]. Poate că ea nu există decât în acele cazuri când cei care trăiesc împreună privesc în direcții diferite. Într-o oarecare măsură, oamenii privesc întotdeauna puțin în direcții diferite, toată problema rezidă în gradul de abatere. La noi

[1] Poezie de Anna Ahmatova, care începe cu acest vers.

era minim.

Astfel trăiam cu Mandelștam, și el mă tachina pe mine care nu eram „o preafrumoasă doamnă” și a fost grozav de liber și voios până în ultima zi. Maturizându-se și chiar îmbătrânind, el întinerea. Arăta întotdeauna mai bătrân decât vârsta lui, dar cu anii devenea mai sprinten, mai vesel, mai sociabil. În deceniul al patrulea, din el dispăruse pentru totdeauna caracterul lui închis și rezervat. Aveam impresia că eu devin mai bătrână decât el, pentru că opera lui se desfășura în toată splendoarea, iar el, îmbătrânind, întinerea. Se poate însă spune „îmbătrânind” când nu a fost lăsat să trăiască măcar până la patruzeci și opt de ani? Eu însă încremeneam de frică și îmbătrâneam. Mi se pare că astăzi sunt mai tânără decât în anii aceia blestemați. Nu trebuie uitați, deși Ahmatova mă implora să fac acest lucru. Cum aș putea să uit când am fost întrerupți la mijloc de cuvânt? Cuvântul nerostit până la capăt mă chinuie și îmi stă ca un nod în gât. Trebuie oare să fim invidiati pentru suferința noastră? Muțenie și moarte. Cuvântul nerostit până la capăt. Dacă n-aș fi crezut în viitoarea noastră întâlnire, n-aș fi putut îndura aceste decenii de existență solitară. Râd de mine însămi, nu îndrăznesc să cred, dar credința nu mă părăsește. Întâlnirea o să aibă loc și despărțire nu există. Așa ne-a fost promis, și asta e credința mea

Digresiune

I Libertatea fatală

Liberul-arbitru presupune existența a două căi: una duce spre luminița din depărtare, adică dă vieții un sens, cealaltă duce „în bezna și fumul neființei”. Cea de a doua cale este numită „nebunie a libertății fatale”[1]. După Dostoievski, noi numim samavolnicie ceea ce duce omul pe cea de a doua cale. La Pușkin, „libertatea fatală” este aproape același lucru cu frivolitatea juvenilă, tributul plătit în tinerețe de care oamenii își amintesc, cu oarecare amărăciune, în anii maturității. Dostoievski ne dezvăluie manifestările extreme ale samavolniciei, care duc la pieire și decădere. Esența problemei rămâne aceeași, cu toate că în suflet noi toți simpatizăm cu frivolitatea și chiar cu nebunia juvenilă.

„Libertatea fatală” nu a putut să-l distrugă pe Pușkin, pentru că el era Pușkin. Într-un anumit sens, ea i-a fost de folos, fiindcă a favorizat apariția viguroaselor versuri despre căință. (Concordanța deplină dintre stările sufletești și poezia lui Pușkin este incontestabilă, el nu se amuza compunându-și roluri și situații.) Aceasta e calea marelui poet: el trece prin viață, și tot ce a trăit îl călește, amplificându-i gândurile și sentimentele. El împarte păcatul lumii, însă este capabil de căință. Autojustificarea și îngăduința față de sine pentru el sunt excluse. Sentimentul păcatului constituie principala bogăție a omului. Păcatul este întotdeauna concret, iar căința se exprimă printr-un limbaj irepetabil și puternic, de o exactitate unică. Este limbajul clipei date și durează la nesfârșit.

Nu trebuie ca poetul, asemeni oricărui om, să aibă ideea - după ce a renunțat la libertate - să devină ca toți, să se confunde cu anturajul și să vorbească în limbajul prezentului. Atunci el devine un seducător, dar se distruge numai pe sine, pentru că, vorbind în limbajul prezentului, poetul își pierde

[1] Vers din varianta în manuscris a poeziei *Amintire* de Pușkin (1828).

Aptitudinea „*să ardă cu verbul inimile oamenilor*”[1]. Limbajul și opiniile zilei de azi durează doar o zi și nu sunt salutate decât de cei care au format și acest limbaj, și aceste opinii. Ele au fost adevărații seducători și au vrut să ademenească mulțimea - mulțimea nu oamenii - prin intermediul poetului, dar mulțimea va urla, apoi o să uite. Cu asta, totul va lua sfârșit, însă poetul este cel care va plăti și, ca întotdeauna, va plăti de trei ori mai scump. Poetul plătește întotdeauna de trei ori mai scump. „*O plată îndrăzneață îl păzește*” de orice ilegalitate, de orice act, de orice greșeală, și în aceasta constă, mi se pare, justificarea poetului. Am citit că un ziarist american l-a întrebat pe tatăl său, un rabin savant: „Ce este un evreu?” Tatăl i-a răspuns: „Pur și simplu un om”, iar după ce s-a mai gândit puțin, a adăugat: „Poate că este un om puțin mai mult decât alți oameni...” Tot așa și poetul, parcă este om puțin mai mult decât ceilalți oameni, de unde - sentimentul vinei, căința și prețul fantastic. Oare nu de asta „*În lumea noastră, cea mai creștină dintre toate, Poeții sunt evrei*”?[2]

Samavolnicia analizată de Dostoievski nu-l distruge numai pe samavolnic, ci corupe totul în jur, arde pământul, atrage distrugerea generală. Fiecare dintre noi a citit cum Dostoievski stigmatizează din toate puterile samavolnicia și încearcă să-i avertizeze pe oameni împotriva ei. Noi, cei care am trăit epoca bunului plac prin excelență, știm că nu l-a auzit nimeni. Particularitatea celor ce o apucă pe calea samavolniciei constă în faptul că ei sunt cu desăvârșire surzi și nu aud nimic. Seducători fiind, ei abat oamenii de la drumul cel drept, și nimeni nu poate să-i avertizeze nici pe ei, nici pe cei ademeniți. Dostoievski știa foarte bine acest lucru. Cea mai amară mărturisire el n-a făcut-o din partea lui, ci a pus-o în gura prizăritului Ippolit, cel plin de coșuri[3]. Tinerelul visează să deschidă fereastra și să vorbească poporului douăzeci de minute. Firește,

[1] Vers din poezia Prorocul de Pușkin (1826).
[2] Versuri din *Poemul sfârșitului* (1924) de M. Țvetaeva.
[3] Scenă din Idiotul de F. M. Dostoievski.

Ippolit nu are ce să-i spună poporului, dar tot ce a făcut Dostoievski sunt cele „douăzeci de minute” tragice și pătimașe la fereastra deschisă. Ippolit nu face decât bilanțul în locul lui Dostoievski: poporul a venit, a ascultat, apoi a plecat acasă ca și când nimic nu s-a întâmplat. Eu cred că nu întâmplător Dostoievski a propus acest gen de contact cu poporul: „să deschizi fereastra” El putea să deschidă fereastra sa cât mai larg, asta era în putere lui, dar nu a izbutit să facă oamenii să vină în întâmpinarea lui și să deschidă ferestrele lor, să-i asculte cuvintele. Era conștient de asta. Poporul, ca și un individ aparte, este o monadă, mai exact „o monadă fără fereastră” - aceasta este concluzia pesimistă a lui Dostoievski. Ei nu au urechi și nu aud.

Dostoievski avea, firește, dreptate. Dacă vom continua tema „ferestrei deschise”, se poate spune că și eu stăteam în mulțime și, desigur, nu-l ascultam pe Ippolit, ci pe Dostoievski însuși. Mi-a rămas vie în minte ideea că samavolnicia nu duce la bine și nu trebuie, în nici un caz, să-ți spui: „totul este permis”. Totuși, n-am socotit că aceste cuvinte se referă la mine, pentru că nu aveam de gând să ucid o bătrână[1], iar mica mea samavolnicie nu numai că nu am condamnat-o, dar am și cultivat-o. Este drept, ca mulți oameni din generația mea, am înlocuit foarte semnificativul „totul e permis” cu neînsemnatul „așa doresc eu”, dar, de fapt, este același lucru. Nu Dostoievski m-a oprit să-mi realizez dorința, ci Mandelștam. El nu mi-a îngăduit să plutesc pe firul apei și să mă iau după ultima modă a cruntului și derizoriului secol. În cazul meu, aceasta se referă doar la viața personală, nu la viața socială. Ahmatova, cu „dreptatea ei incomparabilă”, în viața personală a plătit un tribut mare samavolniciei, deși înțelegea perfect că „ocnașul din Omsk a înțeles și la toate a pus cruce”[2].

[1] Referire la *Crimă și pedeapsă* de Dostoievski, în care, Raskolnikov, adept al teoriei că „totul e permis”, ucide o bătrână cămătăreasă

[2] Vers din poezia A. Ahmatova Cea dinții elegie nordică (1945). ,,Ocnașul din Omsk” - Dostoievski.

La Tașkent, împreună cu Ahmatova, am recitit Dostoievski și am rămas uimite de forța revelațiilor și de lacunele neverosimile ale publicistului Dostoievski, cu ura lui față de catolicism, cu jalnicul specific local[1] și cu mujicul Marei[2]. „Amândoi sunt niște eretici”, spunea Ahmatova despre Dostoievski și Tolstoi. Ea îi compara pe cei doi mari gânditori ruși cu două turnuri ale aceluiași edificiu: amândoi căutau salvarea în fața unei catastrofe iminente. Dostoievski a fost cel care a înțeles natura catastrofei, nu Tolstoi, dar, în rețetele de salvare, amândoi s-au dovedit adepți fideli ai arbitrarului. De altminteri, nici cele mai bune rețete nu ar fi fost în stare să oprească o decădere atât de avansată.

Artistul Dostoievski este incomparabil mai clarvăzător decât Dostoievski publicistul. În notele pregătitoare ale romanelor, el este încă publicist. Plăsmuind *Demonii*, Dostoievski, în „caiete”, l-a motivat amănunțit pe Stavroghin prin apartenența socială (ce motivare cunoscută!): nobil, bogat, care s-a rupt de popor, din care pricină și-a pierdut credința. În notele pregătitoare, Stavroghin este o simplă ilustrație a ideii lui Dostoievski că omul care a pierdut credința poporului său își pierde și naționalitatea. Din toate acestea, în textul *Demonilor* n-a rămas decât o mențiune fugitivă despre discuțiile pe care Stavroghin le-a purtat în străinătate cu Kirillov și Șatov. În schimb, Stavroghin a devenit centrul uraganului: punctul mort, unde nu există vânt, dar de unde pornește întregul dezastru, iar Șatov s-a transformat într-unui dintre demoni. S. Bulgakov a remarcat că Șatov are întrucâtva niște afinități cu Dostoievski însuși. Eu cred că demonii sunt înainte de toate ispitele care îl chinuiau pe Dostoievski. Toate se aflau în sufletul lui, în el însuși, ca și în popor,

[1] În rusă *pocivenicestovo*, curent literar-social apărut după reforma țărănească din 1861. Este caracteristic pentru reprezentanții democrației raznocințe grupați în jurul revistelor lui M. M. și F. M. Dostoievski, *Vremia* și *Epoha*. Ideologi propagandiști au fost F Dostoievski, A Grigoriev și M. Strahov.

[2] Personaj din *Jurnal de scriitor* de Dostoievski.

în fiecare dintre straturile lui.

Dintre toți demonii, cel mai periculos pentru Dostoievski este Șatov, care militează împotriva separării intelectualității de popor și care proclamă întoarcerea la credința populară. Serghei Trubețkoi, unul dintre cei mai distinși gânditori, cel mai puțin dintre toți chinuit de demoni, se întreabă mirat de unde a apărut convingerea fermă că intelectualitatea este ruptă de popor. El spune că fiecare popor își produce propria intelectualitate: aceasta este o distribuire normală într-un ansamblu complex. Intelectualitatea este trup din trupul poporului său și moștenește toate trăsăturile lui fundamentale. Nu intelectualitatea a molipsit poporul de demoni, ci întregul popor, în totalitatea lui, suferea de aceleași maladii, era ispitit de aceiași demoni. Inteligentul și lucidul Leskov, care nu era câtuși de puțin orbit de durerea sa pentru popor, a spus fără înconjur că, în Rusia, creștinismul încă n-a fost propovăduit. Evenimentele epocii noastre au confirmat cuvintele lui.

Să-l educi pe mujicul Marei, cum propuneau occidentaliștii[1], ori să înveți de la el, cum insista Dostoievski, este în egală măsură o nebunie. Nu se știe ce te-ar învăța Marei, deși, uneori este uimitor de bun, dar și mai des - blând și afectuos. Câtă vreme Marei nu-și iese din fire, el dă dovadă de o răbdare inimaginabilă, și mie mi se pare că răbdarea și suferința - și poporul acesta a suferit mult - au fost identificate cu credința de către niște oameni rătăciți.

După război, am citit îngrozită un discurs oficial[2] cu statut de directivă, obligatoriu pentru toți cetățenii fericitei noastre țări, un elogiu faimoasei răbdări a poporului rus. În aceste cuvinte am perceput o ironie diabolică. Oratorul, înzestrat cu o putere nemaiauzită și proclamat geniu, a știut să se folosească de blestemata răbdare pentru scopurile lui. Am obținut o oarecare consolare chiar în aceeași zi când stăteam la coadă să-mi iau leafa

[1] Vezi nota 2 de la p. 47.
[2] Discursul lui Stalin la recepția oficială cu prilejul victoriei asupra Germaniei (24 mai 1945).

de la casieria universității. Toți îi invitam politicos pe cei câțiva doctori în științe să-și ia banii fără să stea la coadă, cum se și cuvenea după regulament (cândva primeam rația într-un magazin, unde atârna un afiș: „Veteranii organizației *Narodnaia Volia*[1] nu stau la coadă" - forma supremă de respect și cinstire în țara noastră). Doctorii în științe au refuzat cu gentilețe, insistând să se respecte democrația, și s-au așezat la coadă. Noi, cu aceeași gentilețe, îi împingeam înainte (cinstire și considerație științei și gradelor științifice!) și nobilul joc ar fi continuat la nesfârșit, dar brusc coada întreagă a fost dată la o parte, pur și simplu măturată, de mulțimea femeilor de serviciu și a muncitorilor din universitate. Veniseră cu cârpe și căldări, cu topoare și tot felul de unelte și ne- au împins cu brutalitate de la casă. Noi am început să protestăm: unde se bagă? Din mulțimea fără rușine s-au auzit niște voci: „Voi sunteți răbdători, așa că așteptați, noi n-avem când..." Gloata de muieri și de mujici ne-a umplut de ocări și a trimis la toți dracii răbdarea de care erau sătui până în gât. Ei n-au acceptat elogiul adus răbdării și, de asemenea, au simțit în el bătaia de joc. Erau sătui să primească o leafă de două parale pentru munca lor și să mulțumească șefilor că au grijă de ei. Răbdarea secătuise, dar numai eu m-am bucurat de asta. Toată mulțimea răbdătoare, în frunte cu doctorii în științe, s-a dus la rector să ceară (așa ceva putem să cerem) ca muncitorilor să li se plătească salariul la altă casă, pentru că ei nu acceptă să stea răbdători la rând și se bagă înainte, încălcând tabloul gradelor ierarhice[2], adică drepturile de castă ale corpului profesoral. Cererea

[1] *Voința poporului* (rus.), cea mai importantă organizație revoluționară narodnică (Petersburg, august 1879), care milita pentru nimicirea autocrației, convocarea Adunării Constituante, libertăți democratice, împroprietărirea țăranilor. Opt atentate împotriva lui Alexandru al II-lea. După moartea lui, au urmat arestări masive și organizația nu a mai putut fi refăcută.

[2] Sau lista de ranguri. Act legislativ în Rusia secolelor XVIII-XX care stabilea ordinea promovării în serviciu a funcționarilor. Emis de Petru I în 1722.

a fost satisfăcută pentru că egalitarismul era detestat. Într-un stat muncitoresc nu trebuie să-ți pierzi răbdarea. Ea nu este produsul credinței, ci al fracționării străvechi a poporului.

Una dintre împărătesele Rusiei îi scria mamei sale germane că în uimitoarea țară pe al cărei tron a urcat, autoritățile se poartă cu poporul precum învingătorii cu învinșii. Întreb: care dintre ei erau samavolnici? De la mujicul Marei nu poți deprinde credința, ci răbdarea cu care el răspunde la toate batjocurile până ce, pierzându-și-o, începe să facă scandal. El nu rezistă însă la scandal și cade la pământ cuprins de convulsii.

Dacă există o ruptură și o prăpastie, ea nu este între intelectualitate și popor, ci între tot poporul și cercurile conducătoare. La noi, cei de sus nu aud niciodată ce vorbesc cei de jos, și chiar turnătorii nu au decât misiunea de a capta anumite semnale: nu cumva, cineva se exprimă ireverențios despre cârmuire? Susul și josul sunt două părți separate a ceea ce nu ar fi trebuit să fie decât un singur tot. Guvernanții sunt unica elită în turnul de fildeș, iar aceasta nu s-a întâmplat în secolul nostru, așa a fost la noi dintotdeauna. Veriga intermediară a fost constituită de opricininal, recrutată din toate straturile poporului.

Specificul local n-a dat niciodată roade. Miza pe caracterul național aparține întotdeauna opricinicilor[1] și despoților: o idee ieftină care duce la izolare și ruptură - „eu” fără „noi”. Ideea este accesibilă tuturor și poate ușor să ispitească mulțimi uriașe. Noi am cunoscut ruptura totală cu lumea întreagă și știm la ce duce ea, și, fără îndoială, ne așteaptă în viitor.

Într-o lume închisă izbucnește întotdeauna ura față de gândire și învățământul decade catastrofal. Izolarea constituie sărbătoarea semi- instrucției, a neîncrederii, spaimei și răbdării blestemate. Ea nu a dus niciodată la nimic bun și asta se poate remarca ușor din

[1] Regimul politic al lui Ivan cel Groaznic, forțele militare și polițienești ale acestui regim.

exemplul fariseilor: căci ei erau luptătorii pentru independența și suveranitatea națională. În cazul lor tot mai poți să găsești justificare pentru că țara se afla sub stăpânire romană, dar și ei s-au dovedit a fi cu totul faliți. Dostoievski, căutând salvarea în specificul local, nu putea să nu cunoască rolul fariseilor în Iudeea Antică, și dacă l-ar fi cunoscut, tot nu și-ar fi schimbat poziția. Ura față de catolicism era prea puternică în sufletul lui, și, cu ochii reci, plictisit, el privea „pietrele sfinte”[1] ale Europei. El năzuia să desprindă Rusia din lumea creștină, să o înconjoare cu un zid compact ca să nu existe ispită. Oare nu sora căpitanului Lebiadkin[2] era aceea care trebuia să salveze lumea?

Specificul local este aceeași încercare de a opri cursul istoriei ca și ideile lui Lev Tolstoi. Tot ce duce la fracționare este rezultatul arbitrarului. El generează risipire, desprindere, ruptură, desface întregul în părți ce nu mai pot fi reunite. Acest lucru s-a clarificat definitiv în secolul XX. Noi am fost martorii rupturii. Ce ne-a adus el în afară de sărăcie fizică și spirituală? Dostoievski, marele profet, punctul suprem al secolului al XIX-lea, nu a putut să se elibereze de demoni, care l-au îndepărtat de ideea universală și l-au împins spre specificul național. Experiența noastră ne-a arătat că mujicul Marei, dacă n-a devenit un „aparatcik”[3], îl va înțelege perfect pe intelectualul care a fost exilat în satul lui. Mi s-a întâmplat să beau cu el ceai sau o litră de votcă, dar discutam în șoaptă, să nu ne audă turnătorii. Îmi era ușor cu muierile, ai căror bărbați au fost duși pe același drum cu Mandelștam. Acum zac alături în aceeași groapă cu plăcuțe de tinichea identice atârnate de picior. Nimeni nu mi-a întors spatele fiindcă sunt evreică. Antisemitismul coboară de sus și se coace în acel cazan care se numește „aparat”. Între mine și țărani n-a existat nici o fisură, nici o ruptură. Dacă a existat vreodată o ruptură, ne-a reunit destinul comun. Noi muream de frica

[1] Cuvintele lui Ivan Karamazov din *Frații Karamazov* de F M. Dostoievski.
[2] Personaj din *Idiotul* de F. M. Dostoievski.
[3] Slujbaș în aparatul de partid și de stat.

guvernanților, a opricinicilor, a aparatcicilor, a stăpânilor, a turnătorilor, a lingăilor și a tot felul de slugoi. Prietena mea Polia, care trăiește la Tarusa, n-a avut pe nimeni arestat, dar ea mi-a arătat cu scârbă o muiere poreclită Umflata[1], care de-abia își mai mișca picioarele groase, umflate. Umflata a luat parte la deschiaburire din toate puterile ei și, adolescentă fiind, urla de bucurie când domnii erau aruncați în apă de pe pod. Fiica Umflatei s-a aranjat vânzătoare la magazin: astfel i-au plătit mamei pentru isprăvile din trecut. Fata aduce de la prăvălie tot ce vrea, iar mama mănâncă din mâinile fiicei Și se uită la televizor, amintindu-și zilele de glorie din trecut. Pensie nu are de unde să primească pentru că a fost prea ocupată cu activitatea socială ca să mai și muncească. Nu îndrăznește să povestească vecinilor despre isprăvile ei din trecut și se preface că este o colhoznică săracă, pe care a luat-o la oraș fata ei care și-a făcut o situație bună. Pe fată o respectă toată lumea, fiindcă poate „pune deoparte" marfă deficitară. Nepoții nu dau doi bani pe Umflată.

Potrivit lui Ceaadaev, poate că Rusia există doar ca să dea lumii o lecție[2]. Eu cred că această lecție a fost dată de Umflată și de cei asemenea ei. O cale profund națională și originală. Nenorocirea e că oamenii întorc spatele lecțiilor de istorie. Dacă or să vrea, o vor apuca-o pe aceeași cale. Mujicul Marei nu mai există, în sat nu sunt decât muieri, iar printre ele o sumedenie de Umflate.

II Libertatea și samavolnicia

Nu aș fi știut ce să opun samavolniciei, dacă nu aveam o discuție întâmplătoare cu Ahmatova, care, pentru mine, a pus totul într-o lumină nouă. Adusesem de la Liuba Ehrenburg un volumaș de

[1] În rusă, buhonka, de la buhnut' - a se umfla.
[2] P. I. Ceaadaev, Scrisori filosofice (1836).

Eluard. Liuba spera că Ahmatovei o să-i placă și o să-i traducă. Ehrenburgii au fost prieteni cu Eluard, iar văduva lui se plângea că la noi nu este tradus. Unde să fie tradus dacă nu la noi?! Ahmatova a răsfoit volumul, l-a cercetat și l-a împins cu ciudă la o parte. „Asta nu-i libertate, a zis ea, ci samavolnicie...” Pentru mine, această opoziție era ceva nou și nu știam că era des folosită în deceniul al doilea. Am întâlnit-o pe urmă și la Serghei Bulgakov, și la Berdiaev. Noi eram rupți nu doar de lumea întreagă, ci și de trecutul nostru: de cărți, de idei, de totul. Fiecare dintre noi, când atmosfera s-a mai destins, a devenit descoperitor de Americi și afla cu uimire lucrurile cele mai simple, cunoscute de toată lumea. Și în prezent, la noi, oamenii descoperă unul după altul a.b.c. – ul creștinismului, care la timpul lui a fost ascuns și oamenii au izbutit să-l uite într-o jumătate de secol.

Treptat - nu dintr-o dată - am înțeles că omul poate s aleagă între calea libertății și calea samavolniciei, a bunulu plac. Limbajul conceptelor este sărac și noi folosim cuvânt „libertate” în două accepții: sensul de bază și cel din sintagma „liber- arbitru”. Există o deosebire clară între aceste două concepte. Vorbind de „liber-arbitru” avem în vedere un act de voință. Omul este, într-adevăr, stăpân pe soarta sa, ca și popoarele și toată omenirea în ansamblul său: ea are liber- arbitru. Cu totul altfel stau lucrurile cu noțiunea „libertate”. Aceasta este o noțiune de valoare. Omul merge pe calea libertății sau, mai bine zis, își capătă libertatea dacă izbutește să se elibereze de impulsurile obscure ale „eului” său și ale timpului în care trăiește. Dacă obține victoria, omul devine liber față de sine și față de epocă, precum cetățeanul englez care își dobândește „libertatea față de oraș”, *freedom of town*, și încetează să mai plătească impozite. Asta nu înseamnă în nici un caz eliberare de păcat, deși acest sentiment este cunoscut probabil celor care participă din tot sufletul la Euharistie, când „toți se împărtășesc, se veselesc și cântă”. Pentru o conștiință religioasă, libertatea spiritului înseamnă jubilare și har. Prin aceasta se deosebește și suferința în

stare de grație de suferința noastră, obscură și cumplită, totuși pe anumite trepte superioară indiferenței mârșave: tot ce există este rezonabil și justificat de necesitățile epocii până ce nu atinge prețiosul meu „eu”... Mulțumită vieții alături de Mandelștam, am ajuns treptat la ideea că e mai bine să fiu eu strivită de un camion, decât să mă aflu la volan și să strivesc oameni.

Oamenii care și-au cucerit libertatea nu se purifică de păcat, după cum am spus. Omul este întotdeauna păcătos și participă la păcatul general în aceeași măsură cu toți. Însă munca artistului este darul libertății. Ea aduce lumină, deși nu izbăvește de păcat, și fericit este acela care și-a păstrat conștiința păcatului. (Poate că această conștiință favorizează acea libertate fără de care nu există operă de valoare - cel puțin în știință și artă.) Artistul este un om, sau ceva mai om decât ceilalți oameni și în păcatele lui este uman. Există păcate mai mari decât cele obișnuite și specifice tuturor oamenilor și ele au o influență nefastă asupra talentului artistului Și reduc la zero acest talent. Pentru artist sunt periculoase trufia, afirmarea de sine, ispitirea și atragerea oamenilor pe un făgaș fals, participarea la crimele secolului, care sunt ca un opium și de care este foarte greu să te eliberezi. Nu doar artistul, dar și noi toți suntem supuși acestor ispite, și eu știu bine unde am călcat pragul interzis. Drumul libertății este dificil, mai ales în astfel de epoci cum este a noastră, dacă insă oamenii ar fi ales calea bunului plac, omenirea ar fi încetat de mult să mai existe. Ea există însă, înseamnă că principiul creator a fost mai puternic decât cel distructiv. Nu pot să spun ce o să fie în viitor. Îmi este groază să mă gândesc dar mi se pare că omenirea s-a apropiat de hotarul când va trebui să aleagă între divinizarea omului, cu alte cuvinte calea lui Kirillov, care duce la sinucidere, sau calea libertății și a întoarcerii spre „făclia moștenită de la strămoși”.

Oare, într-adevăr, nu există decât două principii: creator și distrugător? Poate există și un al treilea: pasiv sau conservator, neutru față de bine și de rău, întotdeauna ostil noului, fie că este

vorba de cruce, care își păstrează mereu noutatea, fie că e vorba de vocea poetică. Conservatorii protejează cu indiferență inerția, oriunde ar duce ea: fie la viață, fie la moarte. Inerția este prezentă în orice mișcare. Conservatorii trăiesc din inerție, și ei sunt remarcați în special în țările care traversează crize grele. Un exemplu grosolan ni-l oferă bătrânii fericiți care și-au petrecut jumătate de viață în lagăre și continuă să folosească aceleași cuvinte si aceleași noțiuni care le-au mutilat viata. Ei nu au mai adăugat în vocabularul lor decât un singur cuvințel: „greșeală”, dar sunt ferm convinși că „greșeala” s-a comis numai în ceea ce îi privește pe ei și pe cei asemenea lor. Păcatul lui Cain nu este luat în seamă, pentru că ei înșiși - în momentul de avânt maxim și culme a activității lor - și-au apărat dreptul de a-i extermina pe toți cei care constituie piedică în realizarea obiectivelor pe care și le-au propus. Căci ei au promis în cor - toți sunt coriști conduși de un dirijor cu experiență - să fericească omenirea, și pentru asta are rost să renunți la vechile porunci - pentru ei nu sunt porunci, ci prejudecăți ale trecutului - și cu acest prilej să-i suprimi pe exponenții acestor porunci. Ei nu știau că crima nu poate fi oprită, dar, când le-a venit și lor rândul, au început să se vaiete: greșeală! Asta însă nu este o greșeală și nici măcar un milion de greșeli, ci cursul firesc al lucrurilor, o reacție în lanț, care nu poate fi oprită până nu răzbați la cauza primară. Din păcate, nimeni nu are de gând să facă așa ceva, deoarece conservatorii reprezintă o uriașă masă obtuză care nu face distincție între libertate și samavolnicie.

Ce este libertatea și ce este samavolnicia? Libertatea este fondată pe o lege morală, în vreme ce samavolnicia este rezultatul jocului pasiunilor. Libertatea spune: „Așa trebuie, deci pot”. Samavolnicia zice: „Vreau, deci pot”. (îmboldindu-i pe executanți, samavolnicul folosește de obicei prima formulă, ca să obțină îndeplinirea dorințelor sale.) O variantă frecventă este aceea când bunul plac se disimulează în cunoștință științifică. El zice: „Eu știu precis ce trebuie, deci eu pot și o să-i oblig pe toți să facă tot ceea

ce eu consider necesar”. Știința nu are nici o vină, chiar dacă a tras concluzii greșite. Nu Nietzsche a creat supraomul. El nu a făcut decât să încarneze ideea epocii sale. El a întrupat acele curente din gândirea europeană care au înțeles greșit ce este personalitatea, care s-au angajat pe calea individualismului și au ajuns direct la omul-Dumnezeu. În secolul nostru, în afară de știință mai există și o pseudoștiință. Poate că aproape toată filosofia a pornit pe acest drum, iar o dată cu ea și diletanții filosofiei. Pseudoștiință își croiește drum peste tot, cu deosebită insistență în domeniile care au tangență cu societatea umană. Secolul al XIX-lea a fetișizat știința și teoriile pseudoștiințifice ajung ușor la inimile oamenilor. Pseudoștiință este boala arbitrară a științei. Libertatea caută o semnificație, arbitrarul trasează obiective. Libertatea este triumful personalității, arbitrarul este rodul individualismului. Divinizarea poporului, naționalismul, caz special al cultului individualist, sunt un soi de individualism. Leontiev, care povestește basme captivante despre popoarele care, precum copacii, au rădăcini speciale și produc frunze unice, reprezintă un exemplu caracteristic de arbitrar. El militează pentru divizare, uitând de preceptele creștinismului și de faptul că neamul omenesc este unitar și indivizibil. Când vorbesc despre unitate și indivizibilitate, nu mă gândesc deloc că în toată lumea trebuie să existe o cultură unică, o cultură standard, care să fie un amestec din toate culturile. Casa în care trăiește omul a crescut din pământ și s-a contopit cu peisajul. Ea este făcută din lemn și din lut, născute din acest pământ și nu din altul. Chiar schimbată de o arhitectură modernă, casa își păstrează legătura cu peisajul, și el schimbat substanțial de oamenii care au trăit în el. Casa constituie începutul civilizației, primul jalon și, de fapt, nu este vorba de ea, ea este luată doar ca exemplu de caracter individual. Și nimic mai mult.

Nu există și n-a existat om fără conștiință religioasă, adică fără legătură cu lumea, iar cultura tribului, a poporului, a hoardei este generată tocmai din această conștiință. Religia îi unește pe oameni,

și cultura se naște din această uniune a oamenilor. Ea nu este cu totul izolată și separată, în afara oricărei legături cu umanitatea. Fiecare cultură intră în grupul altor culturi, care s-au născut din aceeași idee religioasă. Ceea ce Bergson numește „societate închisă” se unește întotdeauna, prin ideea fundamentală, creatoare, cu alte „societăți închise” și până la urmă se desprinde într-o „societate deschisă”. Cultura care se recunoaște parte a unui ansamblu mult mai larg se modifică o dată cu celelalte și se poate menține în plină floare, pentru că modificarea sau creșterea este caracteristica procesului istoric. Izolarea constituie stagnarea istoriei, uscare și, cum am văzut, atrage sau însoțește stârpirea rădăcinilor. Izolarea este echivalentă cu egocentrismul, iar acesta este fatal atât pentru un individ separat, cât și pentru popor în ansamblu lui. Aceasta înseamnă o sărăcire, nu o îmbogățire a personalității. Nu întâmplător, egocentrismul este indiciul cel mai sigur al îmbolnăvirilor sufletești, iar maladiile psihice sunt proprii nu doar indivizilor, ci și unor popoare întregi. Egocentrismul este strâns legat cu samavolnicia, cu pierderea memoriei și uscarea rădăcinilor.

Știu că există comunități de oameni care nu sunt fondate pe o concepție religioasă. Exemplul cel mai clar sunt hoții, care își respectă vătaful și se adună la „sobor” pentru a stabili legile provizorii, deciziile și verdictele pentru unii membri ai comunității. Toate acestea sunt proclamate de vătaf, dar democrația este respectată: „soborul”. Este un exemplu unic de societate cu adevărat închisă, care efectiv nu este fondată pe o idee religioasă. Această societate duce o viață parazitară, generată de egocentrismul fatal, care, în ansamblul lui este alcătuit din egocentrici izolați. Se spune că hoții nu știu ce-i dragostea, ei nu cunosc decât patimile oarbe și își ucid drăguțele dacă acestea nu i-au scărpinat bine în talpă. Șalamov spune că au cultul mamei, de care se despart de la primii pași pe tărâmul tâlhăriei. Este întotdeauna ușor să iubești ceea ce se află departe - pe aceasta se fondează întreaga concepție sentimentală, falsă, a vieții.

Hoții se recunosc între ei după mers, mai exact după călcătura sprintenă, pentru că fiecare, în loc să trăiască, își joacă rolul asumat, să se evidențieze din societatea oamenilor și să nu se amestece cu mulțimea. Hoții seamănă mult cu falșii poeți, artiști și savanți. Asta e boala secolului, o tumoare canceroasă cu celule care se înmulțesc și a căror structură degenerează. Aparent uniți între ei, hoții rămân împreună numai pentru că sunt în opoziție cu oamenii și societatea pe care o sug ca niște paraziți. Relațiile dintre ei sunt instabile și fragile: o dispută, o ceartă de o clipă și numaidecât au scos cuțitele. Un egocentric se ridică împotriva altui egocentric. Vătaful pedepsește și iartă. Totul se preface necontenit în praf și pulbere. Asociațiile hoților nu sunt cu mult mai stabile decât legătura care există între alienații mintali închiși în același spital. Acestea sunt două tipuri de egocentrici statornici care sunt dirijate de arbitrarul extrem. Arbitrarul este cumplit prin consecințele sale, deoarece duce la distrugerea rapidă a omului și a comunităților umane create de adepții samavolniciei. Dar asta nu poate fi numită tragedie. Este caricatura unei tragedii, o oglindă deformatoare, mârșăvie a degradării, praf și pulbere.

Libertatea este cu adevărat tragică. Omul liber are în fața sa mii de probleme, principala fiind aceea dacă are sau nu dreptate apărându-și punctul de vedere fără să țină seama de opinia publică, dacă prin comportamentul său nu dă dovadă de trufie? Căci de multe ori i se întâmplă să meargă împotriva societății întotdeauna molipsită până la un anumit punct de arbitrar. Tragismul omului liber se observă mai cu seamă în epoci ca a noastră, când maladia arbitrarului cuprinde popoare întregi. Omul liber trebuie să știe, să vadă și să înțeleagă, ca să nu se abată din drum. El este mereu cu atenția încordată și nu pierde niciodată contactul cu realitatea, deși gloata conservatorilor are impresia că el plutește cu capul în nori. El este constrâns să reprime în sine instinctul de conservare ca să-și păstreze libertatea. Ea nu îți este servită pe tavă, pentru ea trebuie să plătești scump. Există un mare adevăr în viețile sfinților care s-au

luptat întruna cu ispitele. În epoca noastră nu mai există sfinți, însă ispite - câte poftești. Misiunea omului liber este clară, pentru că el nu urmărește scopuri, ci caută un sens. Căutarea sensului este dificilă, pentru că apar necontenit miraje și nu se risipesc prea ușor. Omul liber își apără punctul de vedere fiindcă nu poate renunța la adevăr, dar și mirajele au aparența de adevăr.

Eu nu-l socotesc pe Hlebnikov un om liber, care se închisese în sine și trăia în lumea lui separată, plăsmuită de el. Realitatea răzbătea rareori în lumea lui și, drept rezultat, în versurile sale apăreau fragmente strălucitoare. Nu o socotesc un om liber nici pe Ahmatova, fiindcă era destul de des prizoniera concepțiilor generale, chiar dacă era vorba doar de suferințele noastre pe care ea voia să le asimileze unui martiriu. Ideile de-a gata din versurile Ahmatovei, ficțiunea - toate acestea nu sunt mărturii ale libertății, ci, pe de o parte, ale apartenenței la categoria conservatorilor, iar pe de altă parte, ale unei anumite doze de arbitrar. Mandelștam căuta întotdeauna o decizie liberă și păstra contactul cu realitatea, dar nici el nu este pe deplin liber: zgomotul timpului și zgomotul vieții înăbușeau permanent în el vocea interioară, el uita de ideea pe care era structurată personalitatea lui, nu avea încredere m el și în concluziile lui pentru că ele veneau în opoziție cu tendințele vremii, și în pornirea lui către oameni era chinuit de neliniște și o mulțime de îndoieli: „... Nu-i posibil să am dreptate, când toți gândesc altfel”. Libertatea nu îți este adusă pe tavă, ea se obține prin luptă interioară, biruindu-te pe tine și biruind lumea, printr-o atenție și durere permanentă. Totuși, chiar o parte incompletă de libertate îl deosebește net pe omul liber din mulțime. El are mersul drept și conștiința profundă a păcatului, aproape pierdută cu desăvârșire de către mulțimea din ziua de azi. Omul liber nu merge la vătaf și nu se lasă ispitit de „sobor”. El nu interpretează roluri, ci trăiește. Îi este greu să trăiască, în schimb este liber.

Nenorocirea samavolnicului (și a societății samavolnice) constă în ruptura dintre „vreau” (scopul) și „pot”. Când samavolnicul nu

poate să-și atingă scopul, este cuprins de furie, după cum am văzut. Scopul celui călăuzit de bunul plac poate fi divers: o femeie, avere, reorganizarea societății după un plan preconceput, orice - indiferent... Femeia poate să spună „nu” (acum se întâmplă foarte rar), averea nu se dobândește atât de ușor, iar în ceea ce privește reorganizarea societății lucrurile stau și mai rău, pentru că, evoluând istoricește, ea are tendința să trăiască după legile proprii și se lasă greu reformată cu de-a sila. Chiar la începutul epocii noastre, Mandelștam a remarcat „o imensă schimbare de direcție greoaie, însoțită de un scârțâit puternic al timonei”, dar prima învârtire a fost făcută într-o perioadă de mare avânt, când masele de oameni credeau într-adevăr în timonier și îl ajutau din toate puterile. Timona, deși scârțâia, dirija totuși corabia care se îndrepta într-o direcție necunoscută și mai departe plutea din inerție. Unde duce calea noastră? Cine știe. În orice caz, nu este nici pe departe vorba numai de reorganizare economică, deși aceasta a fost și continuă să fie o problemă spinoasă. După mine, mult mai importante sunt relațiile dintre oameni înlăuntrul țării și poziția ansamblului în raport cu lumea întreagă. Țara a ieșit din lumea căreia îi aparținea și împreună cu care a parcurs tot drumul său istoric. Rămânând izolată, ea a pierdut legătura cu trecutul, se îndreaptă spre un viitor necunoscut și se îndepărtează încontinuu de țelul fixat din voința oamenilor care au crezut în aptitudinea lor de a prevedea viitorul. Oare în general este posibil un astfel de nivel? Oare știința despre societate a atins acel nivel care i-ar permite să prezică viitorul? Oare știința își dă seama care sunt consecințele izolării, ale renunțării la trecut și ale distrugerii tuturor noțiunilor de valoare? Este oare știința în stare să evalueze prejudiciile aduse de zdruncinarea, mai exact de distrugerea noțiunilor de bine și de rău la milioane de oameni? Mandelștam bănuia chiar de la începutul călătoriei corăbiei că „Pământul ne-a costat cât zece ceruri”. Știa el oare că noi pierdem nu doar cerurile, dar și pământul? Poate chiar presimțea așa ceva. Nu întâmplător spune în această poezie: „*Cel*

ce inimă are, o timpule, trebuie să audă cum corabia ta se duce la fund...” Samavolnicul, auzind din gura femeii „nu”, este în stare să-și tragă un glonț în cap, omul care vrea să se îmbogățească își risipește tot ce are, sperând să câștige la cărți sau la bursă. Uneori devine tâlhar și sparge seiful unei bănci, plătind pentru asta cu pușcăria. Cel călăuzit de bunul plac distruge totul și pe toți cei care îi stau în cale, în primul rând pe sine însuși. Distrugerea și autoexterminarea sunt consecințele inevitabile ale samavolniciei. Sinuciderea lui Hitler și rugul său sunt un exemplu strălucit al unui tiran care credea că întreaga Germanie se va aduna în jurul rugului său. Am citit că Hitler, în ultimele sale zile, dădea neîncetat ordine unor armate care nu mai existau și se risipiseră de mult. Și el se revolta că ele, care nu mai existau, nu-i execută ordinele. Acțiunile lui ilustrează perfect observația lui Serghei Bulgakov, potrivit căreia samavolnicul își pierde definitiv simțul realității. Bulgakov a înțeles acest lucru într-o perioadă în care arbitrarul nu luase încă forme atât de distincte ca în epoca noastră.

Omul și societatea care se călăuzesc după bunul lor plac nu doar că nu doresc să țină seama de realitate, dar, efectiv n-o văd. Ei o prefac în mintea lor cum le convine și nu sunt capabili să creadă că ea arată altfel. Îmi amintesc de schimbarea originală a semnificației cuvântului „oportunism”. În deceniul al patrulea, toate ziarele erau pline de acest cuvințel. Oportunismul însemna aptitudinea de a observa nu doar succesele, ci și necazurile noastre, iar oportuniștii erau oamenii care vorbeau că au venit vremuri grele și trebuie să reflectăm. Majoritatea dintre ei proveneau din tabăra bunului plac și pur și simplu luptau pentru putere, folosindu-se de faptul că nu-și pierduseră încă definitiv simțul realității. Este o mare diferență între refuzul de a tăcea al omului liber: „Aici eu stau, altminteri nu pot”, și cel al adeptului bunului plac, care insistă cu propunerea de a reorganiza lumea după un plan propriu, nu după unul străin. Așa-zișii oportuniști reorganizau și ei lumea, dar după un alt plan. Dar au eșuat și au ajuns în lagăr, unde

s-au prăpădit curând.

În vremea asta, oamenii de rând învățaseră să tacă, și doar babele mai făceau gălăgie la coadă. Erau atât de multe, încât mai degrabă le-au lăsat să moară de moarte bună. Ele au fost înlocuite cu „cadre” noi de babe, care în tinerețe se ocupaseră cu deschiaburirea și confiscarea valorilor. Devenise periculos să stai la coadă pentru că babele din cea de a doua jumătate a deceniului al cincilea și începutul celui de al șaselea îi demascau pe vânzători și pe cumpărători pentru neajunsuri în pregătirea ideologică. Am ajuns și eu în gura uneia dintre acestea pentru că îmi împachetasem cumpărăturile într-un ziar cu portretul stăpânului (pungi nu găseai la chioșcurile de pe stradă, dar nici la magazine, în schimb, în orice ziar era etalat acest portret). A început să țipe și mi-a smuls ziarul. Cumpărăturile - mere sau morcovi, nu-mi mai aduc aminte -s-au împrăștiat pe trotuar. N-am adunat nimic, am fost bucuroasă că am scăpat cu fuga. Era o epocă plină de încordare și amenințătoare, conservatorii acționau pretutindeni: la indicațiile „samavolnicilor”. Astfel de scene aveau loc peste tot: pe stradă, la cozi și în autobuze...

Istoria primei jumătăți a secolului XX, considerată ca dezmăț al samavolniciei, care a renunțat, cum i se și cade, la toate valorile acumulate de omenire, este consecința umanismului, care și-a pierdut fundamentul religios. Acesta este procesul care a durat secole și a ajuns la încheierea logică în epoca noastră. Samavolnicii au proclamat cultul omului și rezultatul a fost că l-au strivit sub picioare. S-au agățat de omul-Dumnezeu, împotriva căruia ne-a avertizat Dostoievski, și noi am aflat ce este omul-Dumnezeu (sau supraomul) în acțiune. Ar fi foarte interesant pentru mine să știu de ce Mandelștam se ferea de Dostoievski. În versurile și în proza lui există reminiscențe din Dostoievski, însă el n-a scris și n-a vorbit niciodată despre el. Oare se temea de concluziile lui sau nu agrea teoriile lui Dostoievski publicistul? Eu credeam că el îl percepea pe Dostoievski ca depozitar al tuturor demonilor și în căutările lui ale

unor relații mai luminoase cu oamenii a trecut cu vederea revelațiile profetice ale ocnașului genial. Oamenii din generațiile noastre se împărțeau în adepți ai lui Tolstoi și ai lui Dostoievski. Mandelștam trăgea mai degrabă spre Tolstoi, decât spre Dostoievski, dar, în genere, era detașat de amândoi, deoarece îi simțea în ei pe eretici.

Eu cred că în fiecare om și în fiecare societate există întotdeauna atât elemente ale libertății, cât și ale arbitrarului. Se pune doar problema proporțiilor. Dacă experiența istorică a epocii noastre nu-i va ajuta pe oameni să pună capăt samavolniciei belicoase, nu mai rămâne decât să se îndeplinească ultimul pas logic: autodistrugerea. Multă vreme n-am înțeles de ce Kirillov trebuie să se sinucidă. Eu credeam că omul care este conștient de condiția sa de om, înflorește pentru viață, nu ca să-și pună capăt zilelor. În tinerețe nu poți să înțelegi așa ceva. Numai o conștiință matură observă deosebirea între cel care s-a simțit om, pentru că s-a descoperit creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, și cel care s-a preamărit pe sine și voința sa, renunțând la orice principiu superior și chiar extirpându-l din sufletul său. Pentru cel de al doilea, autodistrugerea este inevitabilă, și noi am văzut asta cu ochii proprii. Când acesta va purcede la distrugerea definitivă a lumii, el va fi ajutat de forțele conservatoare obtuze, care în prezent păzesc edificiile monstruoase, înălțate de samavolnicie.

Omul este un animal simbolic. Oare epoca pe care am trăit-o nu este și ea un simbol, poate chiar ultimul avertisment care nouă ne-a fost lene să-l înțelegem? Ni s-a arătat ce se întâmplă ca rezultat al divinizării omului și al bunului plac, dar ne-am făcut că nu vedem, ca să nu ne amărâm și să nu tragem concluzii. Oamenii au grijă de sănătatea lor și de optimismul binefăcător - să te necăjești este dăunător și neplăcut.

Admit că Mandelștam se simțea străin de Dostoievski, deoarece, nefiind câtuși de puțin conservator, el era plin de presimțiri și aștepta liniștit sfârșitul.

III Mujicii

Kirillov este cel mai periculos dintre toți demonii lui Dostoievski. Nu întâmplător s-a stabilit în aceeași casă cu Șatov. Ei vor încheia un pact și atunci totul se va sfârși. Pesemne că și Serghei Bulgakov se temea cel mai mult tot de Kirillov. Principalele sale concluzii referitoare la samavolnicie le trage pornind de la analiza sinuciderii lui Kirillov.

Articolul lui Serghei Bulgakov[1] a fost scris la începutul secolului, când viața stabilă nu permitea să se vadă că intelectualitatea, elita și ilegalitatea revoluționară, precum și păturile neutre atrase de unul dintre cei doi poli sunt în egală măsură contaminate de arbitrar, care, inevitabil, trebuie să se reverse în afară. Berdiaev nu a înțeles care dintre formele luate de samavolnicie în clandestinitatea revoluționară erau mai periculoase. În autobiografie[2], una dintre ultimele sale cărți, scria că intelectualitatea, având vocația sacrificiului, a luptat pentru popor, iar poporul biruitor a nimicit-o. Acesta este un stereotip pur, Berdiaev a pregetat să gândească și să privească în jos la ceea ce se petrecea în realitate.

Vârfurile intelectuale ale lagărului revoluționar s-au servit de popor ca să obțină victoria, iar când au cucerit puterea - l-au pus cu botul pe labe. Poporul nu a fost decât un instrument și ca întotdeauna și peste tot a rămas cu buzele umflate. El lupta, clocotea, trăgea în aer și în oameni, dar adevărata exterminare a avut loc după perioada furtunoasă și nu a fost făcută de popor, ci de cadrele de fier special pregătite sub conducerea învingătorilor. Samavolnicia poporului a constat în a trage în aer. Samavolnicia adevărată, ucigătoare, a venit pe alte căi.

[1] S. Bulgakov, *Tragedia rusă* (1914).
[2] N. A. Berdiaev, *Autocunoașterea* (1940), publicată postum (1949), la Paris.

Serghei Bulgakov îl numește pe samavolnic „diavol” și spune: „El este incompatibil cu lumea, nu poate dori lumea decât ca pe un lucru, ca pe o jucărie, iar omenirea - ca pe niște sclavi pe care îi poate asupri”... Aceasta a fost ursita poporului - a tuturor păturilor lui, inclusiv intelectualitatea - în perioada dezmățului samavolniciei. Căci samavolnicia înseamnă realizarea propriei voințe și, prin urmare, gâtuirea voinței celorlalți. Ea este legată de voința de putere, de dorința de a dicta și a impune tuturor opiniile și ideile proprii. Cel călăuzit de bunul plac își trasează scopuri, iar asta intensifică voința de putere: pentru a-și atinge scopul, trebuie să-i constrângă pe toți să acționeze de comun acord și să înainteze într-o singură direcție. Pentru înaintare se recomandă pas de marș. În familie, printre prieteni sau în politică, samavolnicul aspiră întotdeauna să conducă după bunul său plac. La început năzuiau să conducă mulțimile imense care îl urmau pe învingător și obțineau pentru el victoria. Fiecare clădire, fiecare apartament, fiecare instituție, fiecare sat, fără să mai vorbim de orașe și regiuni, au căpătat cârmuitorul lor (inițial au fost câțiva, apoi unul a luat totul în mâinile sale), care dădea ordine și indicații și amenința negreșit să-i facă praf pe recalcitranți. Pentru anii aceia, eu îl văd ca pe un administrator de bloc care dă buzna în apartament, cere evacuare, mutare, restrângere, reparații și dracu' mai știe ce, asortându-și cerințele cu un potop de amenințări și formule de șantaj la adresa burgheziei, căreia i-a venit timpul să i se sucească gâtul. Clănțăii făceau tărăboi pretutindeni și pe unii dintre ei viața i-a azvârlit în sus, de unde se dădeau ordinele. Era nevoie de ei pentru că ofereau informații prețioase: unde se ascund ofițerii, unde și-au ascuns țăranii grânele, cine are aur și unde miroase a friptură.

Odată, noaptea, la Kiev, s-au efectuat percheziții în tot orașul, ca să „confiște surplusul”, și am văzut clar diferența dintre clănțăi și oamenii obișnuiți. În miez de noapte, la noi a dat buzna un grup de oameni, în frunte cu un cekist. Printre ei se afla și gureșul administrator de bloc: el cunoștea amplasamentul camerelor și visa

să descopere ascunzișurile, și încă vreo câțiva soldați posomoriți, conștiincioși, gata la cel dintâi ordin să facă praf toată casa, și doi muncitori pe post de experți. Ei hotărau ce este surplus și trebuie confiscat. În dormitor, mama avea un garderob mare. Aici mă băgau în copilărie frații mei, ca să guiț ca un purceluș, cerând să mă elibereze... Administratorul a tras de ușă s-o smulgă, dar muncitorul l-a oprit: de ce să strici mobila când cheia atârnă în broască. În dulap se aflau veșminte obișnuite pentru vremea aceea, cusute de croitori cu imaginația bolnavă. Pe administrator l-a ispitit o bluză brodată cu mărgele de sticlă. Ea strălucea, și lui i s-a părut culmea fericirii burgheze. Muncitorul a luat bluza, a agățat-o la loc și a încuiat dulapul. Din toată familia, doar eu mă aflam în dormitor, ceilalți ședeau în sufragerie și beau ceai, prefăcându-se că nu se întâmplă nimic, supravegheați de un soldat. „Nevestele noastre nu au nevoie de cârpele voastre”, mi-a zis muncitorul și le-a propus celor ce percheziționau „să ridice ancora”. Muncitorii erau „mobilizați” pentru o acțiune de masă care le stârnea aceeași repulsie ca și nouă. Cekistul „lucra”, și el, și soldații deveniseră instrumente de exterminare și acționau conform instrucțiunilor. Doar administratorul se delecta. Așa se petreceau lucrurile la începutul erei noastre, nu în cazuri extreme și, în general, inofensive, adică în viața cotidiană.

Clănțăii și samavolnicii s-au menținut până la începutul deceniului al patrulea. Ei au fost folosiți la efectuarea colectivizării, dar puterea, centralizându-se, avea tot mai puțin nevoie de ei. Ea avea nevoie „în organizațiile locale” de executanți exacți și mecanizați ai ordinelor, nu de samavolnici mărunți. Ceasul lor bătuse. Samavolnicia individuală și măruntă a fost înghițită de cea mare, centralizată, în ochii căreia toți oamenii sunt sclavi. Centralizarea și concentrarea puterii în mâinile unui mic număr sau ale unuia singur este rezultatul arbitrarului în acțiune, pentru că puternicul nu poate să nu-l înrobească pe cel slab și, numai manevrând, încheie alianțe, temporare firește, când cu unul, când

cu altul, pentru ca până la urmă să-și distrugă foștii aliați. În primul rând, au închis gura samavolnicilor mărunți, de tipul administratorilor de imobil. La oraș, ei dispăruseră încă de pe la mijlocul deceniului al treilea. Poate doar în cabinetul său, câte unul dintre șefi se mai semețește în fața subalternilor sau dinaintea vreunui petiționar timid. La țară se desfășura același proces, doar că mult mai lent.

În vara anului 1935, Mandelștam a avut prilejul să călătorească în regiunea Voronej: ziarul l-a trimis în delegație, după ce a obținut aprobarea organelor. Am petrecut aproape două săptămâni în raionul Vorobievo, mergând dintr-un sat într-altul cu mașini de ocazie. Spre sfârșit, aproape în aceeași zi, am avut prilejul să întâlnim un om care făcea parte din trecutul recent, un mic tiran conducând un colhoz cu mână părintească și cu unul dintre cetățenii de stil nou: directorul unui sovhoz, un adevărat robot, executant indiferent al ordinelor care îl potopeau prin numărul lor exagerat sub formă de instrucțiuni scrise pe foiță de țigară. Probabil, toți și-au stricat vederea descifrând aceste instrucțiuni ilizibile.

Tiranul care a încercat cu mâna lui să transforme lumea, adică satul lui natal, se numea Dorohov. Povestea lui este simplă și tipică. S-a întors acasă de pe fronturile războiului mondial și ale războiului civil și, ca tip, nu aparținea celor ce se zbăteau în crize de epilepsie, ci categoriei acelora care îl țineau pe epileptic. În sat, a început numaidecât să construiască o viață nouă și fericită. Și-a început activitatea la comitetul săracilor, făcând ocolul hambarelor celor bogați, confiscând grâul pentru orașe, apoi s-a trezit membru în sovietul de plasă și a organizat cea dintâi comună. Ea a fost desființată ca și toate „întovărășirile pentru cultivarea în comun a pământului” și toate comunele benevole. Ele reprezentau, totuși, un fel de „noi”, al căror țel era nu doar să servească statului, ci să hrănească și copiii. A venit vremea colectivizării, și Dorohov a fost făcut președintele unui colhoz micuț, care ulterior s-a mărit considerabil. El era ahtiat după putere pentru că știa prea bine cum se ajunge la fericire. Trezindu-se cel mai mare în satul lui, a

desfășurat o activitate extraordinară. Cu puțin înainte de venirea noastră, a fost dat afară din postul de președinte pentru abuz de putere: a falsificat ceva în legătură cu cotele obligatorii și a adus prejudicii statului. În sat putea să facă orice voia, asta nu se considera abuz. Privat de putere, Dorohov nu s-a pierdut cu firea: a luat traista și a plecat la cerșit. Oamenii îi dădeau cu plăcere, fiindcă în fiecare izbă povestea despre mărirea și decăderea lui. În ajunul sosirii noastre, a fost repus în postul de președinte la insistențele consătenilor. În vremea aceea, acestora încă li se mai permitea să facă puțină zarvă. Apelând la șefi, ei au enumerat toate meritele lui Dorohov. Dintre ele, foarte important era acela că înfăptuise cea mai spectaculoasă deschiaburire, în cel mai scurt timp, fără să ceară ajutoare de la oraș.

În sat, Dorohov avea pușcăria lui, unde îi băga pe recalcitranți, fără să țină cont de originea lor, adică pe țărani la un loc cu chiaburii. Acest lucru nu i-a îndepărtat de el pe consăteni. Oamenii îl prețuiau pentru că făcea dreptate cu mâna lui și n-a trimis pe nimeni în Siberia, în afară de ,,kulacii[1] adevărați”. A hotărât să înființeze în casele „kulacilor adevărați” creșă, club, bibliotecă și alte instituții socialiste, însă deocamdată, în acest sătuc, vreo zece case erau pustii, cu ușile și ferestrele bătute în cuie, în așteptarea cărților, bibliotecarilor și a altor echipamente. Dorohov era însetat de învățătură.

Numai comsomoliștii aveau un dinte împotriva lui, râvneau la putere, pentru că simțeau că ei sunt „schimbul”. Îl săpau pe Dorohov, ticluind denunțuri, pe care le trimiteau la oraș. Orice putea să constituie tema denunțului. Comsomoliștii erau revoltați în primul rând fiindcă Dorohov pusese pe niște foști argați să păzească o livadă de meri, confiscată de la un fost kulak. Argații-paznici străjuiau cu strășnicie chiar și merele căzute pe jos și care erau destinate porcilor. (Speriatul face întotdeauna exces de zel slujindu-

[1] Kulak - chiabur (rus.)

și șefii și intrându-le pe sub piele.) Dorohov vorbea de comsomoliști, clocotind de indignare: „Nu știu decât să halească mere, vă spun cinstit, „comsomoliști neisprăviți„...” Avea un limbaj foarte colorat: „se avânta furtunos spre cultură”, și a adus din armată multe expresii remarcabile.

Cu trei zile înainte de venirea noastră, Dorohov dăduse ordin să se pună câte două ghivece de flori la ferestrele tuturor izbelor. Ordinele lui Dorohov cădeau ca grindina și erau scrise în limbajul primilor ani de revoluție. Am trecut împreună pe la vreo zece case să vedem cum a fost îndeplinit ordinul florilor. El îi acorda o importanță deosebită: florile absorb umezeala și „ajută la reumatism”. Muierile i-au explicat lui Dorohov că nu au nimic împotriva florilor, dar n-au de unde să procure ghivece și trei zile este un termen prea scurt, nu poți crește nici un brusture, nici măcar o urzică. Dorohov era indignat și doar prezența noastră l- a oprit de la judecată și represalii!

Am aflat că Dorohov era ca un adevărat părinte și lovește cu pumnul în frunte. O încasau de la el mai ales cei care trimiteau denunțuri la oraș și nu i le dădeau lui „personal”. Sătenii îl iubeau pentru că era „de-al nostru” și ca răspuns la o insultă sau o corecție părintească puteau să se răzvrătească și să-l jignească la rândul lor. Sub domnia lui muierile ședeau acasă „să pregătească mâncarea și să aibă grijă de copii”, or, în Rusia, femeile sunt stăpâne și ce spun ele este lege pentru bărbați, care crâcnesc pe ascuns, dar care în vremea aceea erau încă supuși. Curând însă viața muierilor a devenit foarte grea: au fost scoase să lucreze la câmp, pentru că pe Dorohov, cum am aflat, l-au dat afară definitiv și el a plecat iar la cerșit. N-a izbutit să obțină fericirea nici pentru el, nici pentru satul lui. Și era atât de aproape...

Pentru deceniul al patrulea, Dorohov era o relicvă a trecutului. El a fost nimicit ca și toți cei care au luat parte la revolta populară și s-au întors în satele și orășelele lor să educe poporul și să-l inițieze în cultură. Pe Dorohov l-au folosit la maximum: a luptat pe front, s-a

revoltat, a deschiaburit, pe urmă a fost chiar el deschiaburit. În a doua jumătate a deceniului al patrulea, casa lui era cu ușile și ferestrele bătute în cuie, ca și casele celor pe care el i-a îngropat în Siberia. Oare nu Dorohov, după opinia lui Berdiaev, a fost cel care a reprimat intelectualitatea cu vocație de sacrificiu? Pot să adeveresc: în perioada puterii iluzorii a lui Dorohov, intelectualitatea cu vocație de sacrificiu după ce a expediat la ocnă resturile partidelor nimicite, încă se mai bucura de roadele victoriei. Ceasul ei a bătut la sfârșitul anilor treizeci, cam peste zece ani după colectivizarea sută la sută, efectuată cu aprobarea ei.

Mandelștam a băut cu Dorohov o sticlă de votcă și i-a ascultat cu simpatie povestirile, știind că este condamnat. El a socotit câți oameni a izgonit Dorohov din satul lui, dar am uitat cifra. Nu era nici mare, nici mică, obișnuită, adică neverosimilă. Ceea ce pentru noi este obișnuit, pentru oamenii normali este incredibil, de neconceput și monstruos. Intelectualitatea cu vocație de sacrificiu nici n-a clipit, iar păsările străine, crescute la noi în colivii ca să fie trimise apoi în țările lor natale și să repete cele învățate, își curățau penele cu ciocul și se făceau că nu văd nimic, iar scriitorii străini veneau să admire experiența noastră, să cumpere haine de blană model Elsa Triolet și se întorceau acasă pentru a recomanda și în țara lor metodele noastre de răspândire a culturii și de distribuire echitabilă a bunurilor. Ar fi trebuit să fie ținuți măcar un singur an cu rația pe care o primeau femeile de la sate după deschiaburire. Dorohov, tată drag, totuși a falsificat datele cotelor obligatorii pentru ca femeilor și copiilor să nu li se umfle burțile și picioarele.

Reprezentantul noului stil de conducere (am mai vorbit de pasiunea noastră pentru problemele de stil), directorul sovhozului, ne-a dus într-o camionetă să vizităm taberele sau cantonamentele de câmp. Când ajungeam într-o tabără, el cerea să i se dea să încerce cvasul și ciorba. „Grija pentru oameni”, îi explica el lui Mandelștam, reprezentantul presei, și uneori o certa pe bucătăreasă pentru calitatea ciorbei, adică zeama prin care înotau câteva foi de

varză. Următoarea întrebare a directorului, potrivit instrucțiunilor, se referea la ziare: dacă s-a organizat lectura ziarelor în timpul pauzelor - bineînțeles cu glas tare, căci în gând poți să aluneci cu ochii pe ziar fără să citești. Cine citește? Se recomanda să se citească expresiv și curgător. Din când în când, directorul își exprima entuziasmul gospodăresc, aruncându-se pe o grămadă de grâu - era vremea seceratului, se pregăteau de treieriș - și îl răscolea cu mâinile și picioarele gemând, de parcă plutea în marea belșugului țărănesc. Mandelștam privea din mers holdele nesecerate și îmi spunea că, în locul directorului, el nu s-ar umfla atâta cu cvas, ci s-ar neliniști puțin: lanurile se îngălbeniseră și erau pline de buruieni, care crescuseră mai înalte decât grâul pipernicit. Directorul nu observa nimic din toate acestea, deoarece nu primise directive privind lupta cu buruienile. El se lupta cu ceea ce era menționat în instrucțiuni și avea destule obiective de luptă.

Către seară am ajuns într-o poieniță unde se afla un bordeiaș, care deabia putea fi observat. Pentru prima oară în toată ziua, directorul își arătă sprinteneala: împreună cu șoferul și trei muncitori, care călătoriseră cu noi în camionetă, sări din mașină și alergă spre bordei, se urcă pe acoperiș și începu să joace. Cei trei muncitori începură să dărâme bordeiul cu rângile, iar directorul cu șoferul - să piseze acoperișul cu picioarele. Ierarhia era respectată și în această treabă murdară. Șeful și lingăul său, șoferul, nu puteau să distrugă bordeiul alături de niște simpli muncitori. Lor li se cuvenea un sector aparte, de data asta - acoperișul. Nimeni nu știe câte clase de funcționari există la noi, în afară de funcționarii înșiși, dar ei se descurcă perfect în această structură delicată și nimeni n-ar pune mâna pe rangă dacă așa ceva n-ar fi prevăzut în regulament. Șoferul este în afara claselor. El este simbolul puterii împreună cu mașina pe care o conduce, și orice demnitar se așază alături de el. Iată de ce șoferul n-a luat o rangă, ci a jucat cu directorul pe acoperiș. Este interesant că în armată aceste gradații subtile au apărut mai târziu decât în serviciul civil. În 1938, predam

limba germană într-o cazarmă (fusesem admisă conform decretului privind soțiile pe care n-au socotit necesar să le exileze, și asta se petrecea exact în același oraș, unde veniseră să mă aresteze). Elevii mei erau locotenenți și i-am auzit discutând derutați ordinul care le interzicea să joace dame ori șah cu ostașii, să care pe stradă pachete grele (dar cine să le care - mamele ori soțiile?) și să se înhăiteze cu ospătărițele de la cantină. Pentru fiecare căsătorie, conform regulamentului, era nevoie de aprobarea comandantului pentru ca ofițerii nu cumva să-și ia pițipoance de rang inferior. În institute și universități se punea întotdeauna chestiunea acută a titlurilor, rangurilor și, de asemenea a studentului: dacă poate să vândă la piață, stând la tarabă, mierea sau șunca aduse de la țară de părinții lor. La Cita, o secretară (grad mare în institut), de curând eliberată, mi s-a plâns că studentele, fete de țărani, se încurcă mereu cu ostași de rând, nu cu locotenenți. Fetele au crescut împreună cu acești flăcăi, îi spuneam eu, dar secretara, care se trăgea tot de la țară, clătina din cap mâhnită nevoie mare: cum se poate una ca asta?!

Bordeiul mizer a fost dărâmat de bărbați zdraveni, care respectau riguros lista rangurilor. Mai întâi a cedat acoperișul, ceva s-a prăvălit cu zgomot, și din bordei au început să iasă unul după altul niște oameni cu brațele încărcate de lucruri. O femeie ducea o furcă, alta - o mașină de cusut. Mandelștam era uimit de mulțimea oamenilor care încăpuseră în micuțul bordei: nu cumva aveau și galerii subterane? Încă nu-l citiserăm pe Kafka, dar știam că, întotdeauna, cârtița are o ieșire de rezervă, dar oamenii au fost nevoiți să dea nas în nas cu prigonitorii lor. „Cât sunt de curați cu toții!” a spus Mandelștam. Din bordei, ultima a ieșit o femeie - aci se adăposteau bătrâni, femei și copii - într-un sarafan de un alb strălucitor ca și celelalte, ținând în brațe un prunc pipernicit, un mic cadavru viu, fără păr pe cap, zbârcit, cu un fel de apendice verzui în loc de mâini. (Îl am mereu dinaintea ochilor ca pe un simbol. Al cui Al vieții, al realității și al cruzimii universale, inclusiv a mea.

Femeile nu aveau ce să piardă și îl împroșcau pe director cu înjurături suculente în graiul Rusiei de sud (mie îmi plac înjurăturile, în ele văd vitalitate, ca și în anecdote), el însă nu s-a potolit până nu a făcut una cu pământul vizuina lor mizerabilă. Asta e soarta celor care, după sfatul lui Zoșcenko, și-au săpat vizuină în pământ și s-au pus să urle ca fiarele. Tot pământul - câmpiile, pădurea, luncile - aparține cuiva, nu este fără stăpân. Terminându-și treaba, directorul a urcat în camionetă lângă noi și s-a apucat să ne explice: bărbații fuseseră deportați ori se răspândiseră care încotro pe la oraș în căutare de lucru, iar muierile se adăpostesc pe pământul sovhozului. Sovhozul este o întreprindere de stat, iar el, directorul, persoană cu răspundere, nu poate admite ca în sectorul ce i-a fost încredințat să se oploșească dușmanul de clasă, veninul kulacilor... Orice comisie - iar acestea vin necontenit și verifică întruna - poate da peste cuibul de kulaci și să-l acuze pe el, pe director, de tăinuire. El, directorul, consideră că deschiaburirea nu s-a terminat. Trebuie să spunem deschis că la noi nimeni nu ține seama de părerile activiștilor de la periferie. Ei ar spune într-un singur glas că toate muierile trebuie „instalate în Siberia”, cum au fost „instalați” bărbații, altfel cu ele nu-i de trăit. Nu trebuie neapărat în lagăre, căci există doar și colonii speciale. Lucru murdar, n-au lucrat curat. Legea e lege. Ordinul e ordin. El, directorul, acționează conform legii și ordinelor, altfel va fi tras la răspundere.

Noi tăceam, ar fi fost inutil să-l contrazicem: el știa ce face. Poate că ne-am fi angajat într-o discuție inutilă, dar o dispută cu un director, executant și paznic al legii, era nu doar inutilă, ci și periculoasă. Directorul unui sovhoz reprezintă puterea, ba este și colaboratorul puterii superioare, al cărei reprezentant trăiește alături și verifică zi de zi îndeplinirea legilor. Pentru femeile și bătrânii care se aciuaseră în bordei nu s-au emis ordine de arestare, asta mai degrabă pentru că planul (la capete deportate) era îndeplinit, ba chiar (cel mai adesea) depășit. Au fost lăsați să se împrăștie pe pământ cu condiția să fie cât mai departe de cuibul natal, unde „o

casă de cultură” a fost ridicată pe sânge. Femeile în sarafane curate, cu furci de tors și copii au avut un noroc fără seamăn, ca și mine după cea de a doua arestare a lui Mandelștam. Ele însă aveau mâini de aur - nu ca mine! - și se vor fi angajat în orașe și pe șantiere ca femei de serviciu și muncitori necalificați, în țara noastră se găsește pentru toți de lucru, cum s-a găsit și pentru mine. Noi, muierile fără bărbați, o să muncim mereu din greu. Peste vreo câțiva ani, când eu n-o să mai fiu cu Mandelștam, vom auzi cu toții cuvintele mari - că fiul nu răspunde pentru tatăl lui. Dacă sugarul pipernicit va supraviețui, el va intra în armată, la uzină sau va ajunge conducător în aparatul de partid... îl vor adapta cum m-au adaptat și pe mine.

Directorul ne-a invitat să luăm masa cu el, dar noi ne-am strâns lucrurile și am plecat la centrul raional cu o mașină de ocazie. Acolo am trecut să ne luăm rămas-bun de la secretarul comitetului raional de partid („Nu voi uita nicicând comitetul raional din Vorobievo”). Se vedea pe figura lui că se rostogolise de undeva de sus în acest orășel de provincie. Am hotărât să-i povestim despre bordei și l-am întrebat dacă nu se poate face ceva. El și-a desfăcut mâinile într-un gest de neputință. Fără să răspundă la întrebare, ne-a întrebat dacă la Voronej sunt mulți cerșetori. Erau mai puțini decât în 1934 când am venit noi acolo. Convoaiele cu deschiaburiți parcă dispăruseră prin 1933. „înseamnă că se împuținează”, a spus secretarul, adăugind că cerșetorii, vagabonzii și cei care trăiau în bordeie s-au descurcat totuși ușor („Când tai pădurea sar și surcele”). Din partea lui, aceste cuvinte dovedeau un curaj fără seamăn. El a rostit în fața unor necunoscuți o frază rebelă, pentru care putea să obțină ușor zece ani. Secretarul a participat la „marea revoluție agrară de sus”, dar nouă ni s-a părut că a făcut asta fără entuziasm. Nu neg că i-am atribuit sentimentele noastre pentru că avea o figură de intelectual. Directorul avea o mutră de mitocan - un animal în stare să joace pe acoperișul bordeiului. Ne-am luat la revedere și am plecat cu un camion procurat de secretar.

Toate acestea au trecut, dar cum se reflectă asupra urmașilor crimele părinților și bunicilor? Am fost indignați de ticălosul de director care, toată ziua, a turnat în el cvas, și ne-a bucurat secretarul, care a scăpat fără să vrea o frază rebelă, însă de fapt toți, inclusiv noi, ne-am spălat pe mâini. Dar directorul a încercat să se justifice: după jocul de pe acoperișul bordeiului, viermișorul în care se prefăcuse conștiința lui, s-a agitat ușor. Eu nici măcar nu mă justific: am văzut și n-am scos un cuvânt. Dar am văzut și altele și am bocit, dar să nu mă audă nimeni, numai când l-au luat pe Mandelștam. Mutră de porc, directorul, s-a dovedit mai bun decât toți: vreme de jumătate de secol se fac lucruri dintre cele mai urâte fără nici cea mai mică încercare de justificare, iar martorii nu scot o vorbă. Oare cum de nu le-a secat limba de atâta tăcere?! De altfel nu li se usca nici acelora care nu au tăcut și care au lăudat toate crimele. Ne așteaptă încă o jumătate de secol de tăcere și de elogii nerușinate, pentru că să vorbești nu este doar periculos, ci și lipsit de sens: „... *Vocile noastre la zece pași nu se-aud*”[1]. Peste o sută de ani, limba o să se usuce, nu încape îndoială. Lumea a învățat să tacă, o să învețe să se descurce și fără limbă. La noi au căutare și sunt prețuiți „sclavii, ca să nu vorbească”.

Care or fi începuturile minciunii delirante și ale tăcerii? Totul s-a întâmplat cum a prezis Serghei Bulgakov, care a scris că samavolnicul, pierzându-și simțul realității, caută să se convingă încontinuu că lui totul îi este accesibil și el poate orice. Căci frumoase obiective ne-am propus: să transformăm natura, societatea, conștiința și înfățișarea fizică a oamenilor, să învingem moartea, să-i răsplătim pe cei destoinici cu viață lungă, iar pe oportuniști, adică pe cei neîncrezători, să-i pedepsim cu plumb. Pentru asemenea obiective meritau să fie sacrificați și pruncul cel pipernicit, și Mandelștam, meritam și eu. Cei care erau sacrificați nu mai puteau face decât un singur lucru: să înjure în ultima clipă. Iată

[1] Vers din poezia lui Mandelștam despre Stalin.

de ce prețuiesc eu înjurăturile.

Noi toți tăceam din lașitate infamă, de spaima care ne paraliza. Mă consolează întrucâtva că nu numai noi eram lași, ci și ei și asudau de frică. În 1930, într-un orășel din Caucaz, ne-am oprit la un hotel. Am ieșit pe terasă și, căutând toaleta, am apăsat pe clanța unei uși încuiate. Brusc, cheia s-a răsucit în broască, ușa s-a deschis și a apărut un om în uniformă care s-a năpustit asupra mea ca o fiară. Era un agent al organelor securității, care, negăsindu-i-se imediat locuință, fusese cazat la hotel în camera din spatele ușii încuiate. Speriindu-se că asupra lui se va săvârși un atentat, răcnea la mine și mă amenința că o să fiu arestată. Se strânsese tot hotelul, toată lumea striga și gesticula. Până la urmă, pe mine au reușit să mă scape și pe el să-l liniștească. Și lui îi este frică, mi s-a explicat, știi și dumneata că la toți le este frică...

Cel mai puțin se temeau cei care se pregăteau să devină filosofi și îmboldeau oamenii să înfăptuiască sarcini mărețe, am văzut o filosoafă micuță, care avea rezervată o catedră într-un institut de învățământ superior din provincie. Ea trebuia să devină ochiul vigilent și să dea sfaturi organizațiilor de Partid și sovietice. Am stat o dată la masă cu ea la sanatoriul Țekubu din Bolșevo. Toată lumea se plângea de ceaiul slab de culoarea urinei de sugaci. Viitoarea candidată în științe a luat cuvântul: ceaiul este un produs de import, pe valută. Este vremea să ne descotorosim de dependența străină și să cultivăm ceaiul în colhozuri, întrucât s-a efectuat colectivizarea sută la sută (1932). Un moșulică botanist a spus că tufa de ceai necesită condiții climaterice și de sol speciale, iar noi nu avem decât niște fâșii mici de sol roșu, feruginos, în Caucaz. Aspiranta avea răspunsul pregătit: „Cel născut să se târască nu poate să zboare”[1] și „Scepticismul burghez în forța oamenilor și a științei”. Oare nu ea a sfătuit comitetul regional de partid să se altoiască mlădițe de ceai pe copacii rezistenți la ger?

[1] Din *Cântecul șoimului* de M. Gorki.

Era capabilă.

Samavolnicii răspundeau cu represiuni sălbatice la orice eșec. Primăvara și toamna, în cinstea ciclului agricol, arestau întotdeauna mase de oameni care aveau și nu aveau legătură cu agricultura. În secolul al XIX-lea s-au făcut mari eforturi să-l reabiliteze pe Cain. Cineva chiar a explicat că acesta, inovator și agricultor, nu putea să nu-l ucidă pe Abel, păstorul retrograd. Noi însă am uitat de frații biblici, dar pentru educația copiilor am inventat un amestec original din amândoi: Pavlik Morozov[1]. A fugit de acasă pentru a-și ucide tatăl - cu mâinile altora, prin intermediul denunțului - iar el a fost ucis ca și Abel. Copiii din clasele mici învățau pe de rost povestea plină de învățăminte a lui Pavlik Morozov și erau întotdeauna gata să-și denunțe și propriul părinte.

Cei mai buni educatori ai tineretului au urmat drumul lui Cain. Am cunoscut un specialist în Spinoza care avea prins în piept ordinul ,,pentru deschiaburire". Directorul Institutului Pedagogic din Cita se distinsese cu prilejul deportării tătarilor din Crimeea. Era un băiat de ispravă, și când o ștergea la cinema în timpul zilei, își lua servieta și spunea secretarelor că se duce la comitetul regional de partid. Ce se poate face ca băieții de ispravă să nu mai îndeplinească misiuni criminale? Trecutul nu mai poate fi întors, dar ce se poate face ca acești amatori de cinema, care n-au auzit nimic de Cain, să nu mai comită alte nenorociri?

[1] Pavel Trofimovici Morozov (1918-1932), pionier care și-a denunțat tatăl că este chiabur. A fost ucis de un grup de țărani. Declarat erou al colectivizării, a fost multă vreme propus drept model tineretului sovietic.

Poezia și oamenii

I Cititorul

Mandelștam n-a făcut niciodată măcar un pas în întâmpinarea cititorului. El avea nevoie de un interlocutor, de un prim ascultător (întotdeauna erau vreo câțiva), nu de cititor. El nu se ocupa de educația cititorului, precum simboliștii, și nu angaja cititori, cum făceau futuriștii, care au devenit pe urmă lefoviști[1]. Eu cred că el își respecta virtualul cititor, și, dacă îl respecți - nu este loc nici pentru educație, nici pentru angajare. Mandelștam se adresa cititorului ca unui egal sau asemeni celui mai bun și nu aștepta de la el decât o „interpretare pătrunzătoare, activă”. În realitate, el nici măcar nu pronunța cuvântul „cititor”. Strigătul din 1937: „Un cititor, un sfetnic, un tămăduitor”, a fost provocat de izolarea artificială când era imposibil nu doar să tipărești versurile, ci și să le citești pe stradă unui cunoscut, pentru că majoritatea se străduiau să nu ne recunoască. Într-o situație puțin mai normală (despre una „normală” pur și simplu nu mai vorbesc, așa ceva noi nam văzut), el nu vorbea de cititori, ci de oameni: „oamenii vor păstra”, „Dacă oamenii or să aibă nevoie, vor găsi ei înșiși, ei găsesc întotdeauna ceea ce le trebuie”... Odată, cu puțin înainte de arestarea din 1934, a spus că „ar dori să realizeze ceva pentru oameni”, pentru că a trăit mult și până acum nu s-a îngrijit de asta. Părea să caute durerea oamenilor („ce îi chinuie”) și leacul care să o vindece, ceea ce trebuie „inimilor vii”. Această discuție avea loc în perioada când el a înțeles că toți „luau pulsul mulțimii și credeau în ea”, dar contactul cu oamenii, cu mulțimea, nu înseamnă câtuși de puțin că se adaptează ei. În zgomotul mulțimii, în „zgomotul timpului”, există numeroase elemente componente: profunde, superficiale, trecătoare și întâmplătoare, eterne și imuabile, încât trebuie dinainte să-ți încordezi auzul pentru a sesiza o componentă sau alta. În plus, și în

[1] Vezi nota 1 de la p. 50.

ceea ce este întâmplător există o urmă de imuabil, trebuie doar auzită și înțeleasă. Ceea ce sesizează artistul depinde de structura lui spirituală, de structura și integritatea Interioară, de acea idee fundamentală pe care este edificată personalitatea lui. Din partea lui Mandelștam nu este o contradicție când, o dată cu promisiunea de a lua „pulsul mulțimii”, zice că va munci „fără să se supună, cu totul suveran”. Cred că aceste două declarații se referă la straturi diferite ale zgomotului mulțimii. Solitudinea artistului și faptul că este independent „de oraș” nu contrazic contactul cu lumea, fără de care el nu se poate realiza, deși această dualitate el o resimte adesea ca o contradicție interioară. Artistul trăiește întotdeauna în epoca sa, pierdut și dizolvat în mulțimea zilei prezente, dar, știind să surprindă foarte bine zgomotul mulțimii, el este în același timp separat de ea și, de fapt, nu este niciodată contemporanul nimănui. Mulțimea pierde ușor contactul cu trecutul și nu vede viitorul, în vreme ce artistul, prin natura sa, este anacronic și trăiește nu doar în actualitate, ci și în viitor și este strâns legat de trecut pentru că își percepe predecesorii, poeții, ca pe niște interlocutori, dascăli și prieteni. Ei rămân întotdeauna adevărații contemporani, și din acest punct de vedere, este îndoielnică miza pe un futurism pur: ea este nihilistă în esența sa. Ideea fundamentală a artistului, autentic bineînțeles, se formează în societatea „deschisă”, cum ar zice Bergson, și ea se hrănește din zgomotul mulțimii și din acele izvoare de unde a sorbit, ridicându-se, societatea „închisă”, mulțimea a cărei limbă o vorbește. Dacă stăm să ne gândim, societatea, mulțimea, nu este niciodată perfect „închisă”. Nici chiar izolarea de o jumătate de secol n-a putut să extirpe definitiv ideile și conceptele, fie ele și denaturate, aplatizate și deformate, dar care mai păstrau totuși urme din acel fundament pe care s-a edificat cultura noastră și care aparține societății „deschise”. Mulțimea nu are ținere de minte, dar în ea se păstrează ceva uman și ea suferă când căpeteniile o asmut la răfuială fără judecată. Masele brutale de la începutul erei noastre erau cumplite când se zbăteau în

momentele de criză, ori sfâșiau oamenii în bucăți, dar ele nu sunt atât de dezgustătoare ca masele amorfe de la adunări, care votează exterminarea semenilor, (în 1938, când lucram la o fabrică de lângă Moscova, am fost plăcut impresionată să văd cum muncitoarele fug de la adunări unde erau aduse cu de-a sila. Am observat astfel de scene la intrarea în fabrică, unde un grup de femei a dat la o parte și i-a doborât la pământ pe gardienii care nu le lăsau să iasă. Însă acestea erau femei simple, nu activiste ca „Umflata”.)

O mulțime, adunată în piață sau într-o sală, într-un tot compact, nu este același lucru cu mulțimile de oameni risipite în spațiu: pe străzi sau pe drumuri de țară, în orașe și sate, în case și apartamente. Tocmai aceste mulțimi dispersate constituie societatea pe care nimic nu o unește în țara noastră, pentru că toate asociațiile istoricește constituite s-au desființat, în timp ce mulțimile și masele compacte, care urlă tot timpul, nu au nici puls, nici cuvânt propriu: ele sunt dirijate de o căpetenie, demagog cum se numea în vechime. Urletele acestor mulțimi și frica provocată de ele i-au îndemnat pe numeroși intelectuali spre o „*schimbare radicală de orientare*”[1]. Educați în respectul pentru dreptatea poporului, ei au considerat că aceste urlete sunt opinia mulțimii și nu au ținut seama de rolul căpeteniilor. O mișcare stihinică nu rezistă niciodată dacă nu are conducători.

Cuvintele lui Mandelștam prin care spune că va munci „fără să se supună, cu totul suveran” puteau fi spuse în orice epocă pentru că ele decurg din situația ambiguă a artistului: liber lăuntric și, în același timp, legat de mulțime. În epoca noastră, problema „artistul și mulțimea” s-a rezolvat la nivelul cel mai primitiv: literatura, în limbajul nostru - „suprastructura” - s-a angajat să servească „bazei”, adică să se supună indicațiilor special desemnate pentru

[1] În rusă *smenovehovsto*. Mișcare ideologică în rândul emigrației ruse din deceniul al treilea, legată de schimbarea punctului de vedere despre revoluția rusă și regimul de stat instaurat de ea, ceea ce însemna recunoașterea efectivă a Puterii Sovietice.

conducerea funcționarilor. La început literatura, asemenea tuturor artelor și științelor, a făgăduit să fie de clasă, iar când această expresie s-a uzat, ceea ce s-a întâmplat destul de repede, a fost înlocuită cu alta: „arta poporului”. Ni s-a explicat ce vrea să însemne „caracterul popular al artei”. Era sinonim cu „partinitatea”, „spiritul partinic”. Manipulările ideologice se făceau deschis și cu deplină ușurință, nu avea nici un sens să fie contestate. Nimeni nu încerca să facă așa ceva, însă ardoarea polemică nu-i dădea pace lui Mandelștam. Nu sunt sigură că polemica era în firea lui. După opinia mea, această tendință s-a dezvoltat Pentru că trăia într-o epocă nebună, când au fost stârpite din rădăcină toate temeiurile vieții sociale pe care era edificată cultura europeană, prin urmare și cea rusă: concepția creștină despre timp, despre istorie și personalitate.

În primele articole ale lui Mandelștam tipărite în *Apollon*[1] nu există nici urmă de polemică. În ele, Mandelștam își definește poziția în comparație cu simboliștii, fără să polemizeze, ci numai delimitându-se. În acest sens, Viaceslav Ivanov a influențat acmeismul: el era teoreticianul simbolismului, ca și Andrei Belîi. Acmeiștii și-au definit poziția, delimitându-se de simboliști, în primul rând de Viaceslav Ivanov.

În *Apollon* au fost publicate trei articole: despre interlocutor, despre Ceaadaev și despre Villon. În cel dintâi, Mandelștam spune că poetul se adresează cititorului îndepărtat, nu celui apropiat. Cititorul îndepărtat nu poate fi educat, nici tratat cu dispreț. În acest articol, Mandelștam respinge poziția sacerdotală și didactică a simboliștilor, care se considerau elită, trăind în „secolul de argint”. În articolul despre Ceaadaev, dezbate o altă temă, nu mai puțin actuală: gânditorul rus, după ce a suportat influența gândirii occidentale, se întoarce totuși pe pământul rusesc și doar cu această condiție dobândește libertatea interioară - „cel mai bun dar

[1] Vezi nota de la p. 35

al pământului rusesc”. (Și într-adevăr, gânditorii ruși posedau libertate interioară, care nu putea fi anihilată de nici o putere despotică. Firește, eu nu mă refer la intelectualii nihiliști, care erau sclavii mulțimii și, în același timp, conducătorii ei.) Înțelegând încă din tinerețe importanța libertății interioare, Mandelștam nu putea să renunțe cu ușurință la ea, cum au făcut-o masele „tovarășilor de drum”. Maturitatea intelectuală timpurie a lui Mandelștam i-a barat posibilitatea coexistenței pașnice cu noua ideologie. Pentru deceniul al doilea, actualitatea articolului era întrucâtva alta: în calitate de curent, simbolismul se rupsese de tradițiile poeziei și gândirii ruse. Devenise occidentalism extrem și nu-l puteau salva slavismele unor poeți și apelul la *Rusia păgână*... Curentele de „stânga”, în pofida stratului superficial mai degrabă naționalist, decât național, s-au contopit perfect cu „avangardismul” occidental, ca să zicem așa. Aceasta era situația și în poezie, și în pictură (oare nu tot așa stăteau lucrurile și în muzică?).

Cel de al treilea articol - despre Villon - evidențiază, de asemenea, poziția antisimbolistă a lui Mandelștam. În opoziție cu simboliștii, el consideră că artistul ia parte la păcatul lumii. El nu este un oaspete ales, căruia i se permite totul, ci un păcătos ca toți ceilalți. Prin tradiție, proza rusă avea un caracter didactic (câte nu ne-a învățat !): „învățătura este mersul literaturii”, cum scrie Mandelștam. „Iată de ce pentru scriitor este nevoie de un piedestal. Cu poezia este altceva. Să fie mai bun decât epoca, decât societatea sa, pentru el (pentru poet) nu este neapărată nevoie.” În toate cele trei articole, Mandelștam îi învinuiește pe simboliști de narcisism și, vorbind despre Villon, intercalează brusc câteva mărturisiri, câteva cuvinte, despre ce îl înrudește cu acesta: „*Iubea orașul și trândăvia*”, „*trăia la Paris și se învârtea de colo până colo, fără rost, ca veverița ce învârtește o roată, neavând nici o clipă de liniște. El iubea acest animal micuț și uscățiv care sălășluia înlăuntrul lui și își prețuia blănița jerpelită*.” Mandelștam se simțea și el întocmai ca acest micuț animal slăbuț și jerpelit și, efectiv,

semăna uimitor cu el. Și eu iubeam la el acest animal micuț și neastâmpărat și nu mă săturam să privesc cum se învârtește ca veverița în cușca-roată.

În articol sunt presărate și observații privind metoda de lucru, apropiată de cea a lui Mandelștam și opusă simboliștilor, precum și alte aspirații împărtășite de Mandelștam: „*Luna și alte „obiecte*”, *neutre sunt excluse irevocabil din universul lui poetic. În schimb, se înviorează numaidecât când vine vorba de rațe fripte, cu sos, ori de fericirea eternă, fiindcă nu și-a pierdut definitiv nădejdea că într-o zi o s-o găsească*”. În epoca noastră nu putea fi vorba nicidecum de rațe fripte. Pentru Mandelștam ele trebuie înlocuite cu biftec în perioadele cele mai bune, iar în celelalte - cu omletă sau o cutie de conserve, care constituiau o bază grozavă pentru un ospăț.

Despre fericirea eternă, Mandelștam nu pomenește în versurile lui, ci doar suspină „după o pajiște unde timpul nu fuge”. Speranța însă nu l-a părăsit niciodată, și a fost însoțită de o neliniște sui-generis: oare se va mai păstra în viața viitoare sentimentul dreptății poetice, darul cel mai bun de care s-a bucurat pe acest pământ. El știa că acolo o să fie și muzică, fiindcă avea încredere în Dante. Dreptatea poetică este legată de ideea integrității moștenirii poetice. În articolul despre Villon figurează încă una dintre ideile fundamentale ale lui Mandelștam, care privește concepția lui despre timp Și poezie. Mă refer la corelația dintre clipa prezentă, reprodusă în poezie, și viitor, atât pe pământ, cât și în eternitate. „*O clipă adevărată poate să suporte presiunea secolelor și să rămână același „acum”...*” Pe de o parte, aceasta se referă la eternitate, pe care el o concepea ca pe un veșnic „acum”, ca Euharistie, ca armonie („Armonia este eternitatea cristalizată”). El nu urma același drum cu misticii, care negau „eternitatea în timp”, pentru că eternul „acum” este înțeles de el tot ca timp. Oare nu de la el am credința că tot ce s-a făcut pe pământ, armonia găsită aici este forma spiritului care trăiește în eternitate? Cu alte cuvinte, nici poezia, nici muzica nu pot să dispară, chiar dacă ele sunt distruse pe acest

pământ, pentru că ele sunt întipărite în exponentul armoniei pentru viața eternă. „Jocul și veselia spirituală”, iată ce îl face să trăiască pe artistul care „sânge fierbinte n-a vărsat”, chiar dacă este o mică și firavă sălbăticiune.

Cuvintele despre momentul prezent sunt îndreptate împotriva simboliștilor, care aspirau să iasă din timp, pentru ca aici, pe pământ, să perceapă eternitatea. Pentru Mandelștam, timpul prezent, „acum” este un dar măreț la care el nu are de gând să renunțe, și chiar eternitatea el o concepe prin bucuria acestui „acum”. Acesta este fără îndoială motivul aptitudinii lui deosebite de a trăi prezentul, de a se bucura la nesfârșit de clipă, fără a fi preocupat de „momentan”, adică de grijile pământești, printre care intră și teama pentru blănița lui jerpelită. Dacă n-ar fi fost înzestrat cu această aptitudine de a trăi prezentul, el n-ar fi putut să scrie versuri în 1937, când știa perfect că moartea nu era departe, ci bătea la ușă. Noi puteam să petrecem, pentru că el mă molipsea și pe mine cu bucuria lui, neîngăduind catastrofei iminente să arunce vreo umbră pe splendida lui clipă prezentă. Unora li s-a părut că, în 1937, Mandelștam trăia mai bine decât înainte, dacă era în stare să scrie astfel de versuri senine. A fost însă o grozăvie pe care nimeni nu și-ar putea-o închipui, și eu nu m-am prăvălit în groapă numai pentru că alături de mine trăia o sălbăticiune incredibilă, un om plin de voioșie spirituală și armonie, care știa că „*țesuturile universului nostru se înnoiesc prin moarte*”, și de aceea nu se temea de moarte și înțelegea „*activitatea spiritului în artă ca afirmare liberă de sine în stihia fundamentală a ispășirii*”. Această afirmare de sine nu are nimic comun cu individualismul, iar frica îi paralizează doar pe individualiști.

În articolele timpurii, Mandelștam nu își apără dreptul la libertatea interioară. O are. El nu polemizează cu simbolismul - curentul dominant, ci doar se delimitează de el. Tânărul poet avea nevoie de aceste articole pentru ași exprima în ele ideile fundamentale la care nu a renunțat niciodată. Este uimitor că le-a

scris la vârsta de douăzeci și doi - douăzeci și patru de ani. De unde asemenea maturitate?

Tema literară la Mandelștam este întotdeauna strâns legată cu cea a concepției sale despre lume și cea a istoriei. Aceste legături sunt indisolubile. Poezia este pentru el ca un plug care răstoarnă straturile adânci ale timpului și, prin aceasta, este o victorie asupra timpului. Ea are un caracter sfânt, și de aceea poetul este răspunzător față de oameni, potențiali cititori, pentru fiecare cuvânt al său. Oamenii nu îi sunt cu nimic datori poetului, dar pentru el există interdicții. El poate să se joace cu oamenii, el păcătuiește ca toți oamenii, dar acesta nu este un păcat de moarte. Insă poetul nu îndrăznește să fie un seducător. Poetul este un om pur și simplu și știe tot atât de puțin ca și ceilalți oameni, și, de aceea, ispită înseamnă orice încercare de autoritate și orice poziție didactică. Nu poți să duci oamenii după tine când tu însuți rătăcești prin lume fără să cunoști drumul: „*Mi-am ponosit viața fără rost, așa cum mula și-a ponosit Coranul fără să-l folosească*”. Poetul însuși are nevoie de o autoritate, o caută, se gudură pe lângă ea. Poezia este sfântă, dar poetul e un om păcătos. Poezia nu este nicicând echivalentă cu revelația. Mandelștam n-a uitat asta niciodată. De ce avea nevoie de un cititor? Să-și verifice versurile prin urechea lui, apoi să bea o sticlă de vin împreună și să facă o plimbare. Într-o viață fără rost este plăcut să ai prieteni.

Curentele poetice exprimau pentru Mandelștam o concepție despre lume, nu erau doar niște evenimente pur literare. El era uimit de sărăcia intelectuală a futurismului și de veleitățile găunoase ale simbolismului, cu punțile lui spre eternitate. În pictură, ca și în muzică, el înțelegea rostul școlilor, dar era sceptic în privința școlilor poetice. El considera că fiecare voce poetică este unică, precum un individ, și astfel nu poate avea pereche. Respingea categoric mai ales versurile scrise „în stil acmeist”, care se întâlneau din belșug în deceniul al treilea. Cred că nu arăta îngăduință decât pentru pasiunea de dascăl a lui Gumiliov, și asta mai degrabă din prietenie,

însă pe elevii lui Gumiliov nu-i lua în seamă. Pentru el nu exista nici o problemă de „stil”, deoarece „stilul” este un fenomen funcțional și depinde de orientarea generală a poetului. Cuvintele „formă” Și „stil” lipseau din vocabularul lui, ca de altfel și „creație”. Nu l-am auzit niciodată rostind aceste cuvinte. Ca să spun drept, nici mie nu mi se par ușor de pronunțat.

Această atitudine față de poezie era prin ea însăși o sursă de totală divergență cu contemporanii. Epoca noastră a propus scriitorilor o concepție despre lume de-a gata și aștepta de la ei o formă frumoasă, o limbă bogată și un stil strălucit, în vreme ce școala formală studia „procedeele”, „din punct de vedere stilistic” și influența școlilor literare, să zicem lupta dintre „arhaiști” (adepții specificului local) și inovatori[1], adică mergea pe aceeași cale ca și literatura oficială. Diferența dintre ea și curentul principal oficial recunoscut nu era de fond, ci de nivel. Reprezentanții ei erau pur și simplu niște primitivi. Studiul poeziei poate, fără îndoială, să fie făcut cu mijloace diferite, cu condiția să observi ceva esențial, însă analiza cu pensete mecanice poate fi aplicată doar unor fenomene imaginare. Nu întâmplător, formaliștii vorbeau atât de mult despre Senkovski și Benediktov. Cel mai simpatic dintre favoriți era Küchelbecker[2], prietenul lui Pușkin, preamărit de Tînianov...

Din anul 1922, articolele lui Mandelștam au căpătat un caracter vădit polemic și fiecare discuție se transforma într-o dispută disperată. Fără voia lui a intrat în opoziție cu epoca și contemporanii săi pe care la început, ca toată lumea, i-a receptat ca pe un secol nou. Versurile despre aceasta sunt grăitoare: *„în răspărul lumii cântăm, ne făurim lira, de parcă ne-am grăbi să lăsăm să ne crească o lână mițoasă.”* Cred că Mandelștam îl iubea atât de mult pe Zoșcenko pentru că, în nuvelele lui sentimentale, omul se acoperă cu păr, apoi își sapă o vizuină în pământ să urle ca fiarele

[1] Cartea lui I. Tînianov: Arhaiști și inovatori (1929, studii.
[2] Cartea lui I. Tînianov Kiuhlea (roman).

și asta numai pentru că a încercat să-și „făurească” nu o liră, ci o viață omenească dintre cele mai simple.

Anii douăzeci și treizeci constituie apogeul „noii societăți”, când aceasta se bucura de simpatia și sprijinul tuturor, iar Mandelștam era socotit un anacronism absolut. În perioada aceea s-au găsit o mulțime de oameni binevoitori, care au încercat sincer și prietenește să-l ajute pe Mandelștam „să se restructureze” (precum în China), să se depășească și să devină om. Cu asta se ocupau tinerii intelectuali, care înțeleseseră că viitorul aparține marxismului, reprezentanții LEF-ului, Șklovski, Bobrov, care se mira că el însuși este atras de asemenea vechituri cum erau versurile din *Cartea a doua*, Kirsanov, cunoscut sub numele de Sioma, Eihenbaum și chiar Tînianov, fără să mai vorbim de sutele de băiețandri cu simpatii proletare și de prieteni personali, cum erau Iahontov și soția lui Lilia Popova. Erau două tipuri de sfătuitori: unii ziceau că trebuie să găsească o temă care să fie în acord cu epoca (Kirsanov, Lilia Popova și mulțimile de băiețandri), alții - că trebuie să găsească un limbaj accesibil cititorului.

Viața lui Mandelștam s-a scurs acompaniată de această muzică. În deceniul al treilea, era totuși enervantă, pentru că și el începuse să creadă că „societatea nouă” se stabilise pentru multă vreme și are un fundament solid. În deceniul al patrulea, a început să vorbească bucuros în limba „uitată intenționat și cu plăcere” de toți cei din jur, iar la sfaturile binevoitorilor răspundea cu glume. Numai din când în când - pentru câteva clipe - se lăsa amețit și se întreba dacă nu cumva a orbit cel care merge singur împotriva tuturor și nu vede ceea ce văd toți.

Pot să-i număr pe degete pe oamenii care și-au păstrat capul limpede și printre aceștia îl menționau și pe Mandelștam. Aceștia au fost, în primul rând, Stenici, Margulis și Oleinikov, un om cu o soartă complexă, care a înțeles înaintea altora în ce lume ne-am trezit și, nu întâmplător, în propria activitate a continuat drumul căpitanului Lebiadkin. Toți trei au pierit: doi în pușcărie, unul în lagăr.

Ahmatova, se înțelege de la sine, a fost o prietenă și o aliată. Erau, fără îndoială, mai mulți cititori decât povățuitori, și cărțile se vindeau într-o clipă, dar care cumpărător înțelegea ce citește și nu-l socotea pe Bagrițki o variantă mai puternică a lui Mandelștam, care nu vede viața și nu a izbutit să se „restructureze”. În prezent, tema preferată a mai tinerilor contemporani este statura mică a lui Mandelștam (mitocănia de jurnalist a lui Ehrenburg), aroganța lui, susceptibilitatea și comportamentul său radical. Ce puteau să-și amintească, dacă ei alergau să dea un sfat bun și în schimb primeau o glumă splendidă sau, de cele mai multe ori, una ofensatoare? Ei nu se puteau înțelege unul pe celălalt pentru că Mandelștam trăia și folosea concepte care fuseseră extirpate din conștiința contemporanilor și declarate habotnicie și obscurantism. S-a întâmplat același lucru ca și cu constructorii turnului Babel care au început brusc să vorbească în limbi diferite. Mandelștam nu construia turnuri și, cu toate acestea, constructorii nu l-ar fi înțeles.

Constructorii turnului, cu voie sau fără voie, tolerau toate crimele epocii. Pentru a comite crime trebuie să ai un spate solid și plin de bunăvoință. Unii dintre constructori s-au dezmeticit, puțini la număr, dar nici pe aceia nu i-am văzut, și mulți au pierit în 1937. O dată cu mulțimile de constructori din primul contingent a pierit și Mandelștam și alți oameni care nu construiau nimic și erau întruna prigoniți. Moartea lui Mandelștam a fost receptată la vremea ei ca un fenomen absolut normal. Ea n-a produs nici cea mai mică impresie atât asupra oamenilor de literatură și artă, cât și asupra cititorilor.

Oare un astfel de anacronism avea dreptul să existe „în zilele marelui Soviet”[1]? Pentru dreptul la viață trebuia să plătești tribut ideologiei și stilului. Mulți se speriau când erau exterminați bunii platnici, dar în legătură cu Mandelștam nimeni n-a reacționat. Cei răi

[1] Referire la poezia lui Pasternak *Nu știu că orbecăind în beznă*, în care se află această expresie.

platnici nu aveau nici dreptul la spațiu locativ în suprastructură. Ei puteau pretinde doar un pat de scânduri într-un lagăr, dar în lagărele noastre, ca și în cele nemțești, nu existau paturi, ci priciuri.

Pentru mine aș fi preferat o baracă de lagăr unei dacea de la Uniunea Scriitorilor, dar pentru Mandelștam - orice, numai acea baracă blestemată de la capătul lumii - nu. Sufocare și putoare, murdărie și păduchi cu tifos exantematic, foame și rușine, frică și santinele, turnuri de control și sârmă ghimpată... Plăcuța de tinichea la picior, în groapă, era salvare și odihnă. Cum să mai trăiesc când toate acestea sunt permanent cu mine?

II Incompatibilitate

Articolele lui Mandelștam au păstrat intonația lui vie, dar conversația era plină de glume, de atacuri strălucitoare, de spirit viu și uneori cam grosolan. Despre aparițiile lui publice, știu doar din cele auzite de la cei care au fost prezenți. Nici mie, nici Ahmatovei nu ne îngăduia să participăm la seratele poetice și la manifestările lui publice. Prezența noastră în sală l-ar fi jenat. El se producea în public destul de rar: încă de la început totul luase o turnură prea oficială și nu predispunea la o discuție liberă. O singură dată s-a angajat într-o dispută când eram și eu de față, la o serată literară care s-a ținut la GIHL[1], dedicată, cum am mai spus, „poeziei științifice”. Mandelștam a vorbit foarte tăios și a contestat însăși noțiunea de „poezie științifică”. Narbut jubila: era o adevărată reuniune literară. Sannikov, cel de al doilea adept al acestui tip de poezie, era negru de mânie. El făcea parte din cercul lui Andrei Belîi și era șocat de ceea ce acolo se numea „totala lipsă de spiritualitate a lui Mandelștam”. În general, caracterul tranșant al opiniilor era dezaprobat de toate cercurile fără excepție. În schimbul limbajului

[1] Editura de Stat pentru Literatură.

de bazar din deceniul al treilea a fost adoptat modul de adresare „elegant”, semitonurile, gânguritul. Marșak a găsit tonul cel mai accesibil: el vorbea, emoționat, de dragostea pentru artă, despre poezie cu literă mare. În această cursă cădeau toți. Să spui lucrurilor pe nume era socotit indecent, iar logica strictă era receptată ca o grosolănie de prisos.

Intervenția lui Mandelștam m-a speriat: ea conținea multe lucruri care puteau să-i înfurie pe șefi. În sală, fără îndoială, se aflau turnători, dar erau atât de ignoranți, încât n-ar fi fost în stare să relateze nimic. Mă temeam de stenogramă, însă, din fericire, stenografistele se dezvățaseră să înregistreze vorbirea vie. Izbutiseră să noteze o totală galimatias. Mandelștam s-a necăjit și a vrut să scrie personal ce vorbise, și eu de-abia l-am convins să nu facă asta. Eram și așa înconjurați de turnători care înregistrau fiecare cuvânt, dar, din ignoranță, cuvintele își pierdeau orice sens în expunerea lor. Toată banda asta era absolut barbară.

Stenografistele nu știu nici astăzi să noteze, fiindcă au învățat că, la noi, faptele nu au nici o importanță. Mi s-a întâmplat să fiu martoră în procesul pe care Lev Gumiliov l-a intentat Irinei Punina, care a furat arhiva Ahmatovei și a fost sancționată de tribunal pentru fapta ei. Depozițiile mele au fost înregistrate în asemenea hal, încât nu au putut fi folosite. În acțiunea lui Liova ele n-au jucat nici un rol, în schimb, un rol decisiv l-a jucat scrisoarea lui Ardov, în care acesta a pus la dispoziția tribunalului informații privind soarta lui Gumiliov - tatăl: împușcat pentru intransigență, și a fiului: lagăr pentru că a mers pe urmele tatălui. Ardov recomanda ca Punina să fie considerată fiica Ahmatovei, pentru că ea este un adevărat om sovietic, ceea ce nu era cazul fiului ei. Acest document are o importanță deosebită pentru biografia Ahmatovei. El ilustrează versurile: „M-*au înconjurat cu gardul invizibil al spionajului lor bine organizat*”[1]. Nu întâmplător, noi ne abțineam în locuința lui Ardov de

[1] Din poezia Ahmatovei *Toți au plecat și nimeni nu s-a mai întors* (1959).

la orice discuții: știa să noteze și să surprindă din voce tot ce trebuia. N-am rostit în fața lui nici un cuvânt imprudent. Să vorbești în general -nu avea nici un rost, și eu n-am dormit câteva nopți după intervenția lui Mandelștam despre „poezie științifică”...

Doar o singură dată în viața mea l-am auzit pe Mandelștam recitind versuri în public. S-a întâmplat la Kiev, în 1919. Chiar în primele zile ale prieteniei noastre. Niște deștepți au hotărât să organizeze o seară de poezie în același teatru unde se juca *Fântâna turmelor*[1] și cu același public care striga și ovaționa, prins în capcana unor trucuri regizorale destul de primitive. Poeții erau pe cale să-și însușească o nouă profesie: artist de estradă. Nu mă refer la seratele de poezie, ci tocmai la genul de estradă în care au activat în deceniul al doilea cu precădere futuriștii, cei care se ocupau de „mobilizarea” publicului și a cititorilor, precum futuriștii și chiar Severianin, care se includea într-o categorie aparte de futuriști. Erau serate pentru studente isterice și categoria așa-zis literară a amatorilor de tot ce este nou și de efect. În deceniul al treilea, pe estradă domnea Maiakovski și, dacă în provincie nu era public îndeajuns, Lavut, organizatorul seratelor, aducea pompierii, firește - fără cască. Esenin aduna și el mulțimile. Pe la mijlocul deceniului al treilea i s-a aprobat și Ahmatovei o serată literară și miliția de-abia a izbutit să stăpânească mulțimea înnebunită care voia să intre în sală. Asta e culmea popularității.

În 1919, la Kiev, lumea nu știa ce sunt seratele de poezie. La teatru a venit un grup de clienti de la *Hlam*, dintre cei care frecventau cafeneaua din curiozitate: să vadă ce sunt pictorii și scriitorii. Clienții mai serioși preferau clubul actorilor de pe aceeași stradă și cu un restaurant excelent. Aceștia n-au venit la serata de poezie de la teatru, în schimb au trimis un număr mare de ostași roșii, să se instruiască și să facă agitație. Pe scena imensă, poeții

[1] Piesă de Lope de Vega.

ieșeau unul după altul -de unde ori fi apărut atâția? - și citeau versuri alese pentru această ocazie, presărate cu lozinci, tumultuoase, frapante, așa cum se cere la estradă. Este greu să-ți închipui când au izbutit să compună astfel de trivialități, însă fapt e că foarte mulți au venit pe deplin înarmați, ceilalți pur și simplu cu numere pline de splendoare. A reieșit că doar un singur lucru era important: în poezie trebuia să apară doar un singur cuvânt cunoscut din noul arsenal și, atunci, poetul era considerat „de-al lor”, precum țăranii lui Lope de Vega, care se luptaseră pentru puterea sovietică.

Sala urla de bucurie când Valia Stenici a recitat poezia despre ședința *Sovnarkomului*[1]. Acest om, care înțelesese totul prea devreme, a compus niște versuri caustice care au fixat un moment istoric: oprirea timpului și implicațiile ei, iar mulțimea nu reacționa la sensul textului, ci la cuvinte separate, la sunetul lor, la cuvântul „*Sovnarkom*” - ca la o bucată de pânză roșie. Ea fusese deja antrenată să reacționeze astfel. Asta se face extrem de repede.

La teatru, de obicei, eu nu mergeam în sală, ci în atelierele pentru decoruri și în depozitele rezervate recuzitei. Cu șleahta mea de pictori am văzut-o aproape exclusiv de la înălțimea suporturilor pentru decoruri. De acolo - de la înălțimea etajului trei sau patru - se vedea perfect cum actorul se ascunde după culisele tremurătoare, așteptând semnul să intre în scenă, ascultă cu atenție, își face cruce și pășește sprinten în avanscenă să ia neîntârziat poza cerută de rol. Din această perspectivă, când centrul figurii devine creștetul perucii și talpa direcționată înainte, este plăcut să observi toată artificialitatea teatrală, unde intră și capul sufleorului emoționat, - mi se pare că postul de sufleor a fost desființat, ce păcat! - și forma scenei, și unduirea culiselor, și ele dispărute pentru totdeauna... Seara de poezie însă am socotit-o o treabă serioasă și ne-am adunat undeva la balconul întâi sau al doilea, de unde l-am zărit pe

[1] Consiliul Comisarilor Poporului (rus.).

Mandelștam când a intrat pe neașteptate în scenă.

Era atât de puțin teatral, atât de nepotrivit pentru teatru și pentru scena imensă pe care pășea absolut singur, fără grabă, parcă se afla pe stradă. Mersul lui era bine ritmat, se ținea drept, nu-i lipsea decât bastonul din mână, ca să-l balanseze ușor într-o parte și în alta. Apropiindu-se de rampă, a recitat, fără să-și forțeze vocea, însă destul de tare, să nu se piardă nici un cuvânt, - se vede că era obișnuit de mult cu aparițiile în public - o poezie scurtă din volumul *Piatra*: „*Doamne, am spus eu din greșeală, fără să vreau să spun asta. Numele Domnului, ca o pasăre uriașă, a zburat din pieptul meu.*” Sala a ascultat și chiar a aplaudat - nu prea tare, dar acceptabil - iar mie mi se oprise răsuflarea, văzând cât de nelalocul lui era acest om pe scenă și cât de incompatibilă era poezia recitată cu starea de spirit generală.

Cum fusese înțelegerea, după ce a terminat de recitat, m-am dus în culise și, încasând banii din mâinile bunului administrator, ca în zilele bune de odinioară, am ieșit împreună în stradă. Aveam amândoi o zicală preferată - nu-mi amintesc când am adoptat-o: „Afară, este întotdeauna mai bine...” Afară, era într-adevăr mai bine, și eu l-am întrebat pe Mandelștam: „De ce ai ales această poezie?”. El mi-a răspuns că este bună, lui îi place și nu are de gând să renunțe la ea. N-a mai spus nimic, și ne-am îndreptat spre cafeneaua *Hlam* să cheltuim onorariul primit. Retribuțiile erau stabilite de Moscova, dar prețurile rămăseseră cele ucrainene, astfel că cina a fost de bună seamă excelentă. Eu încă nu cunoscusem adevărata foame, ci numai ruinarea neașteptată a familiei (îmi amintesc uimirea mea nespusă când tatăl meu mi-a spus într-o zi că nu mai avem bani: s-au devalorizat, au dispărut, au intrat în pământ), însă Mandelștam avusese prilejul să flămânzească în Moscova bântuită de foamete în anul 1918. L-a ajutat să plece în Ucraina un activist bolșevic, pe nume Malkin. (A pierit în 1937, și Povoloțkaia, vecina familiei Șklovski, o turnătoare grasă, fiică de general - aceștia sunt cei mai dezgustători, deși înțeleg că de frică

și-au asumat asemenea roluri - după Congresul al XX-lea s-a dus la procuratură și s-a oferit să-și retragă depozițiile. Ehrenburg a apărat-o pe Povoloțkaia - careva dintre prietenii lui era prieten cu ea: „De unde știi că e turnătoare?" - într-adevăr, eu nu văzusem documentele, nu mi le-au arătat. Însă femeia asta, care era total idioată, întorcându-se de la procuratură, a dat fuga la Vasilisa Sklovskaia și i s-a plâns că a fost ofensată. Curând a lovit-o damblaua. Noi îi cunoșteam pe turnătorii noștri - țara trebuie să-și cunoască eroii - deși nu ne-au pus documentația la dispoziție.) Malkin i-a făcut rost lui Mandelștam de bon pentru un costum de comandă, ceea ce atunci era foarte greu, iar mai târziu - pur și simplu imposibil: costumele de comandă erau rezervate doar conducătorilor și diplomaților. În plus, i-a mai dat o grămadă de bani în bancnote de hârtie, a căror valoare crescuse considerabil în Ucraina. Dar Mandelștam n-a venit la Kiev decât cu un rest din această bogăție, cheltuind aproape totul la Harkov. I-am și reproșat: Cum de nu te-ai gândit că eu te aștept... Dar și restul aurului de hârtie ne-a ajuns pentru multe prăjituri cu vișine și șnițele de vițel. Eram tineri și nu ne trebuia nimic altceva. Într-o lună de viață la Harkov, Mandelștam a izbutit să-și revină după foamea îndurată la Moscova. Prima foamete este greu de suportat, dar nu lasă urme iremediabile. Ahmatova spunea că a trecut de trei ori prin „foamea clinică". Cea de a treia foamete a îndurat-o în Tașkentul îmbelșugat, în timpul războiului, pentru că retribuția era ca la Moscova, iar prețurile ca la Tașkent, adică mari. Ea a uitat că foametea a treia a continuat cu mici întreruperi și în Leningradul postbelic. Iar eu nici nu mai știu de câte ori am răbdat de foame și de câte ori am tras mâța de coadă. Numai în vremea lui Hrușciov, provincia a început să mănânce cât de cât omenește. Până atunci, în magazine se vindea cu precădere doar cafea de malț, iar din când în când mai „aruncau" câte ceva și se făcea o coadă - moarte de om, nu altceva - la care eu nici nu încercam să mă așez. Este, fără îndoială, bine să flămânzești, căci foamea te păzește de scleroză.

Revin la versurile recitate de Mandelștam la teatru. Ele au făcut o disonanță strașnică, și sala n-a făcut scandal doar pentru că majoritatea publicului - alcătuită din ostași ai Armatei Roșii aduși din cazarmă - încă nu posedau destule cunoștințe politice. Erau flăcăi și bărbați de la țară și fiecare avea câte o bunică bătrână care aprindea candela la icoane și se ruga lui Dumnezeu. Politrucii erau întotdeauna mai puțini decât flăcăii simpli, iar flăcăii își aminteau de bunicile lor: din pricina asta n-a ieșit scandal. Însă cuvântul „Dumnezeu” devenise încă de pe atunci obiect de batjocură. Oamenii care nu uitaseră acest cuvânt erau călcați în picioare și disprețuiți cu toată sinceritatea și ardoarea descoperitorilor de mari adevăruri. Dacă mai trecea încă o jumătate de an de război civil, aceiași flăcăi, care, neîndeajuns de instruiți, au aplaudat poezia lui Mandelștam, ar fi știut cum să reacționeze la ceea ce se chema „propagandă religioasă”, „obscurantism” și „opiu pentru popor”. Politrucii ar fi avut timp să le explice clar și convingător că Dumnezeu nu există și nu va exista, iar flăcăii i-ar fi crezut mai degrabă pe politruci decât pe bunicile lor. De altminteri, și în acele zile, în zorii unui secol nou și complet științific, care hotărâse să termine cu toate cultele, Mandelștam, dacă ar fi avut un public mai curățel, tot ar fi fost întâmpinat cu fluierături și huiduieli. Publicul select este receptiv la propagandă și întotdeauna pășește „înaintea progresului”. Era un secol novator și reacționa vehement la toate vechiturile: nu doar Dumnezeu, ci și poezia, gândirea, pasiunea, simpatia și mila au fost depuse cu mare grabă la arhivă. Începea o viață „fără proști”. Dar numai la noi? Nu noi suntem inventatorii erei noi, însă aici s-au găsit politruci de ispravă și public receptiv și ei au știut să folosească împrejurările istorice și starea de spirit generală.

Mandelștam se comporta de parcă nu ar fi existat nici un fel de politruci, nici un public. Existau oameni, iar printre ei - și el, unul dintre ei, un om ca toți oamenii. El nu voia să știe de nici un public în fața căruia trebuie să prezinți un spectacol. Trăia și acționa independent, scria ceea ce se cerea exprimat fără putință de

reținere și, dacă se putea reține, nu scria, vorbea ceea ce gândea, și lucra „fără să se supună, cu totul suveran”. El nu se uita niciodată la el din afară. Îi era indiferent cum arăta... Când îi făceam semn să fie mai amabil, mă împingea liniștit cu piciorul și mă dădea la o parte, zicând: „Așa sunt eu”. Bine că nu făceam parte din categoria femeilor care se ocupă de educația soților - ceea ce fac majoritatea dintre ele - și numai din acest motiv nu mă repezeam prea des la el. El nu se lăsa educat nici de femei, nici de politruci - de nimeni. Întotdeauna cugeta și reacționa în felul său. Avea o față deosebită când cugeta, asemănătoare cu cea din fotografia în pulover. Iar când își expunea crezul, figura lui căpăta o expresie dură și străină, ca în discuția cu Ivanov-Razumnik. În prima jumătate a deceniului al treilea, aceasta era expresia pe care o vedeai cel mai des pe chipul lui. Lua întruna hotărâri și respingea mereu câte ceva. Ce gândea el atunci - nu știam, dar îl auzeam mereu trăgând concluzii. Ele se strecurau în conversațiile cu adepții „societății noi”, care se prăpădeau de râs. Ei credeau că Mandelștam suferea de negativism ori de înapoiere mintală. Uneori începeam și eu să cred că aici, într-adevăr, mirosea a negativism: cum poți să negi totul, de la Lubianka la localul din vremea n.e.p. -ului, cu Pronin, fostul proprietar de la Brodiaceaia sobaka?

Eu nu vedeam nici o legătură între salonul din perioada n.e.p. -ului, Agranov și Lubianka. Aș fi dorit să frecventez saloanele, dar renunțasem la viață: în această grozăvie nu poți să trăiești, măcar de s-ar termina totul mai repede, ce mârșăvie. Cu alte cuvinte, mă consolam cu negativismul, dar Mandelștam nu-și permitea nici o astfel de consolare. Poate că nici nu avea nevoie de consolări. Îmi zicea: de ce să ne ascundem capul în nisip, ca struțul? Trebuie să luăm viața așa cum este și așa s-o trăim. Nu putem noi să alegem. Ecouri ale acestor discuții apar și în versuri, dar atunci nu le-am observat: tinerețea reacționează la ritm, la ansamblu, dar nu la idee. În poezia în care Mandelștam refuză să se considere contemporanul cuiva se spune: „*Dacă un altul să făurim nu suntem*

capabili, haideți să viețuim cu secolul acesta.” Prin urmare, și el era tentat de negativism, dar l-a depășit și nu își îngăduia să renunțe la viață, oricum ar fi fost ea.

El „viețuia cu secolul” fără să caute consolare nici măcar în negativism, care, totuși, mai îmbărbătează, ca orice poziție afectată. Dintre toți oamenii pe care îi cunoșteam, Mandelștam era unicul totalmente lipsit de pretenții și de afectare, era absolut natural. Odată (prin anii treizeci), mi-a spus puțin jenat că totuși femeile se cam sclifosesc, nu sunt absolut naturale: „Chiar și voi, tu și Anna Andreevna...” Am rămas cu gura căscată: în sfârșit a înțeles! Despre mine ce să mai vorbim: mă descurcam cum puteam, dar la Ahmatova negativismul nu era doar o calitate înnăscută, ci și o atitudine pe care și-o elaborase minuțios și o serie de modele pregătite încă de Nedobrovo după chipul soției lui, „o adevărată doamnă”, pentru nivelarea intonațiilor, a actelor, a manierelor. O salvau doar gesturile frenetice, care îl tulburau, dar probabil îl și amuzau pe Nedobrovo, precum și impetuozitatea înnăscută. Altfel ea nu ar fi devenit un poet de prim rang. Ei sunt întotdeauna exagerați și impetuoși. Fără asta nu există poezie.

Mandelștam nu știa ce este o „atitudine”, pentru că era mereu în acțiune, acordându-și cuvintele și faptele numai cu sentimentele și ideile sale. De aici spontaneitatea, reacțiile tăioase la tot ce era minciună și prostie, mai ales la mârșăvie, de care ne izbeam la fiecare pas. Uneori îi aprobam reacțiile, însă cel mai adesea voiam să-i inoculez puțină viclenie, fățărnicie de tip Marșak, puțin din jocul de-a ursul blând, preocupat să-și vrăjească interlocutorul.

Lipsa totală de afectare, naturalețea amețitoare, fermitatea în susținerea a ceea ce trebuie susținut (aceasta este o atitudine morală, nu socială) sunt dezavantajoase pentru om, îl dezarmează, îl supun unor încercări suplimentare. Într-un fel, toate acestea constituie un defect, ca și obiceiul de a spune ceea ce gândești. Oamenii bogați și independenți își pot permite așa ceva, dacă nu au căzut sub dominația anturajului. Fără îndoială, numai printre boierii

ruși se putea găsi un Bezuhov[1], să se ascundă cât mai repede la țară și să uite de domni. În anii de mizerie, de totală dependență față de conducători, de întoarcere generală la sălbăticie și sclavie, la început voluntară, dar pe urmă forțată, asemenea calități erau nefaste.

La începutul deceniului al treilea, Mandelștam se apăra de oameni - trebuie să nu uităm de cine eram înconjurați -printr-o politețe specifică celor din Petersburg, ceea ce constituia în felul ei o mască de protecție. Dar și ea a dispărut când a atins adevărata maturitate. Cuvintele: „*Ție, bătrân neglijent, ți-a venit timpul să pocnești din cizme*", adresate propriei poezii, se referă și la omul care le-a spus. În perioada aceea am primit o sumă de bani de la Torgsin[2] pe polița de asigurare a tatălui meu și Mandelștam s-a ales cu un costum nou, cusut la unul dintre cei mai buni croitori din Moscova. Într-un astfel de costum este și mai ușor să „pocnești din cizme", pentru că nimic nu-ți stânjenește mișcările. Și poți să-ți burdușești buzunarele cu tot felul de porcării, pentru că oricât le vei umple - tot nu se umflă. Mai există oare în lume astfel de croitori? Mandelștam a îmbrăcat intenționat acest costum în mai 1934, când l-au dus la Lubianka, însă acolo nu ajuta nimic, nici măcar mantaua unui diplomat sovietic.

Când a părăsit Kievul, iar eu n-am plecat în Crimeea cu Ehrenburgii cum convenisem, îmi apărea din când în când în amintire și de fiecare dată așa cum l-am văzut pe scena teatrului în fața mulțimii misterioase și sălbatice. Mi se părea mereu că mulțimea o să-l sfâșie, dar nu în mulțime se ascundea pericolul. Mulțimea s-a dovedit mai puțin primejdioasă decât viața organizată cu masele îmblânzite.

[1] Unul dintre personajele principale din Război și pace de Lev Tolstoi.

[2] Societatea Unională pentru Comerțul cu Străinii. Rețea de magazine speciale unde se vindea pe aur și valută străină.

III Cei doi poli

Odată, Mandelștam a numit profesia pe care o considera opusă profesiei sale. Asta se întâmpla la Ialta. Plecaserăm să ne plimbăm la Oreanda și am întâlnit un cunoscut întâmplător din Moscova, un anume R., un bolșevic, fiu de popă, despre care se spunea că trăiește din articole antireligioase, dar, de fapt, nu se știe din ce trăia. Era un colecționar pasionat de antichități și un veritabil Barbă-Albastră. R. vorbea în șarade și schimba necontenit femeile. Cum ne-a văzut, ne-a târât pe mine și pe Mandelștam la el acasă, să ne prezinte noii lui soții, care, după câte îmi amintesc, a fost și ultima. Într-unui din anii fatali, l-a alungat din casă cu scandal, spoliindu-i toate colecțiile, iar el a dispărut. Specialistă în India, ea știa nesmintit că Gandhi a trădat clasa muncitoare și venea din când în când pe la noi să iscodească și să ne toarne de bună seamă. Ea nu putea să se descotorosească de un om ca R. decât prin sabotaj. El își iubea prea mult nimicurile lui vechi adunate cu atâta pasiune, ca să renunțe la ele și la spațiul locativ de bunăvoie. De bună seamă, nici el, un om misterios, care vorbea în șarade, nu s-a mai abținut într-o clipă de proastă dispoziție, l-a luat gura pe dinainte și a spus că nu crede în ce scriu ziarele. Asta era de ajuns ca să nenorocești un om, cum spunea Ahmatova, „în perioada cea mai vegetariană”. R. a fost alungat chiar la începutul anilor patruzeci. Nu știu ce s-a mai întâmplat pe urmă cu el. Nu putea să supraviețuiască decât printr-un miracol: intelectual, plin de spirit și cu simțul umorului, el făcea parte din primul contingent de cadre revoluționare și n-avea cum să nu piară în anii antebelici, când s-a produs schimbarea totală a aparatului.

În ziua întâlnirii noastre la Oreanda, doar vag presimțeam viitorul și speram (cum speră oamenii și astăzi - în 1970) că a fost atinsă culmea cruzimii și a ticăloșiei și trebuia să vină și vremuri mai

blânde. Proștii speră întotdeauna. Poate că R. nu spera nimic. El știa mai bine decât noi cu cine are de-a face și se salva, cum făceau mulți, printr-o ironie ușoară. Stăteam toți patru în fața casei pe pământul uscat al Oreandei, care îi amintea lui Mandelștam țărmul răsăritean, Crimeea adevărată, fără chiparoși și decorurile ieftine din sud. R. povestea cu plăcere - îi plăceau povestirile obscene - cum s-a întâmplat că în Oreanda nu a fost amenajat un parc luxuriant: niște trucuri ale marilor duci cu societățile de asigurare, niște incendii și prime... Erau minciuni sau era adevărat - îmi e totuna. Conversația era absolut inofensivă, chiar de față cu specialista în India, care își unduia coapsele și zâmbea pentru că arunca o umbră asupra păturii conducătoare a Rusiei prerevoluționare. O invidiam pe „indiancă” pentru că nu se jena să-și unduiască șoldurile, Mandelștam asculta cu nepăsare trăncăneala lui R., dar la un moment dat am auzit ceva care ne-a interesat pe amândoi. R. a spus că noaptea trecută o petrecuse la Ialta cu un om având o specialitate opusă celei a lui Mandelștam. Conform obiceiului său, Mandelștam a dat din cap și n-a pus nici o întrebare. La întoarcere, am întrebat curioasă despre ce specialitate opusă o fi vorba. „Actor, probabil”, a spus Mandelștam. Aș fi crezut mai degrabă că R. se referea la un cekist, dar Mandelștam se îndoia că apartenența la organele securității poate fi considerată ca specialitate. Pentru R. ar fi fost prea primitiv să opună un temnicer unui potențial arestat. Nu știu la ce s-o fi gândit R., pentru mine nu e miportant, important este că Mandelștam considera actorul antipodul poetului.

Cred că, opunând munca actorului și a poetului, Mandelștam se referea, în primul rând, la relația cu cuvântul, cu poezia, cu versurile. Felul de a recita al actorilor era numit de Mandelștam „ritul de porc al declamației”. Când am făcut cunoștință cu Iahontov, vecinul nostru de la liceul din Țarskoe Selo, Mandelștam s-a apucat numaidecât de treabă și a început să-i elimine intonațiile actoricești, teatrale din repertoriul lui în proză, dar, în primul rând, în versuri. Cu

Maiakovski, Iahontov o scotea de bine, de rău la capăt, pentru că îl ascultase pe autor recitind la serate, dar pe Pușkin îl recita ca la Teatrul Malîi și la Teatrul de Artă. Lui Mandelștam îi plăcea Gogol și Dostoievski în interpretarea lui Iahontov, iar pe acesta nu-l considera actor, ci un „familiar al literaturii”, care se pătrunsese într-atât de Akaki Akakievici[1] și Makar Devușkin[2], încât a devenit reprezentantul lor viu în viața nouă. De atunci a început prietenia lor și lucrul neîntrerupt la recitarea versurilor. Cât Mandelștam a fost în viață, Iahontov a încetat de a mai recita „actoricește”, pe urmă însă a început să viseze la Premiul Lenin (sau atunci era Stalin) și, ca să nu-i contrarieze pe conducători, a început să-și însușească intonațiile lui Kacealov. N-a reușit să ia premiul - încă o dovadă că astfel de eforturi se irosesc degeaba.

Maniera de a recita a lui Kacealov era detestată de Mandelștam. Odată, nu mai știu cum, am nimerit la un recital prezentat de Kacealov. Cred că am fost invitați, altfel nu am fi ajuns la o treabă care ne era absolut străină. Kacealov de-abia începuse să recite, când Mandelștam s-a ridicat și, ieșind din sală, i-a făcut recitatorului cu mâna. Sala era mică, public puțin, și gestul lui a fost observat. Țin minte privirea uimită și ofensată cu care ne-a petrecut Kacealov. I-am reproșat lui Mandelștam bădărănia: „Puteai să aștepți pauza !” dar el, ca de obicei, n-a luat în seamă cuvintele mele („Nadenka noastră e deșteaptă, le știe pe toate” sau „Fată foarte deșteaptă - dau sfaturi” - veșnicele formule de tachinare). De ce să-ți mai iei nevastă, dacă nu asculți vocea rațiunii feminine? Mă sfătuia să dau telegramă la Șanhai: „Foarte deșteaptă. Dau sfaturi. Accept să vin în China...” Mă căzneam din toate puterile să-i dovedesc că bietul Kacealov s-a supărat și i-am relatat povestirea Ahmatovei cum Kacealov a venit la ea zguduit de moartea lui Esenin și toată seara a recitat poezii, splendid, nu cum recită actorii. Dar Mandelștam

[1] Personajul principal din *Mantaua* de Gogol.
[2] Personajul principal din *Oameni sărmani* de Dostoievski.

râdea și mai dihai, acum de Ahmatova: femeie inteligentă, este de acord să-l asculte pe Kacealov recitind, numai să nu-și strice relațiile cu Teatrul de Artă. Acolo sunt niște maniere atât de delicate, doamnelor și domnilor.

Măgăria consta într-un singur lucru: eu nu-i dădeam sfaturi, doar din când în când îl mustram, dacă ofensa niște oameni simpatici precum Kacealov, prințul danez. Mai mult, îmi dădeam seama intuitiv că el găsise soluția corectă când se apuca de vreo treabă care mie o viață întreagă nu mi-ar fi trecut prin cap. De pildă - să abandoneze un lucru care începuse să meargă și să plece în Crimeea, să cumpere cu ultimii bani o rochie drăguță pentru mine, un album de arhitectură sau cinci sticle de vin și să rămână fără nici un ban. El nu trăia după logica feminină rațională, iar eu nu mă împotriveam - așa era chiar mai amuzant. Uneori, foarte rar, mă ducea chiar la teatru.

La teatru mergeam rar, dar asta nu înseamnă că lui Mandelștam nu-i plăcea teatrul. Impresionabil, el cădea ușor fermecat de elementele vizuale și de efectele teatrale. I-au plăcut masa lungă și scena mută din *Revizorul* lui Gogol pus în scenă de Meierhold, ori puntea șlepului înclinată spre sală, parcă sub efectul tangajului, în opera lui Șostakovici *Lady Macbeth*. Pot să spun exact de câte ori am fost la teatru - cel mai adesea la Voronej, când veneau în turneu artiștii de la Moscova. Aici am fost chiar și la *Greierul din sobă*[1], dar la Moscova nu ne-am fi încumetat la o asemenea ispravă niciodată.

Pe Mihoels, de care Mandelștam era entuziasmat, l-am văzut pentru prima dată la Kiev, în turneu, apoi la Leningrad. Am fost la câteva spectacole împreună cu Ahmatova, ea se mândrea că înțelege textul și îl lăuda pe Mihoels, totuși i-l opunea cu îndărătnicie pe Cehov[2]. Oare nu atunci o fi exclamat Mandelștam pentru prima oară: „Cum s-o smulgem pe Ahmatova de la Teatrul de Artă?!” Ea

[1] Dramatizare a basmului *The Cricket on the Hearth* de Charles Dickens.
[2] Este vorba de Mihail Cehov, actor la Teatrul de Artă

mergea la teatru la fel de rar ca și noi și îi admira mai ales pe cunoscuții ei. Nu aveam nimic împotrivă când era vorba de Ranevskaia, într-adevăr - o actriță admirabilă, dar laudele risipite cu dărnicie actorului de cinema Batalov mă scoteau din sărite. De altfel, Ahmatova nu insista pe jocul lui Batalov, ci pe faptul că era cel mai celebru actor din lume. Mă îndoiesc, dar admit. Dar ce ne interesează pe noi cine și de ce este celebru? Succesul superficial nu mă impresionează câtuși de puțin și îmi pare rău că până și Ahmatova, la bătrânețe, s-a lăsat pradă acestei slăbiciuni. M-a făcut să râd și aprecierea excesivă a lui Raikin, pe care Ahmatova nu l-a văzut niciodată pe scenă, poate doar la televizor. Cultul lui Batalov și al lui Raikin venea din casa Ardovilor (Batalov era fiul vitreg, iar Raikin - idolul lui Ardov), iar minunata calitate a Ahmatovei - entuziasmul - era exploatată degeaba.

Pentru noi toți, teatrul era un fenomen străin, nu eram noi cei chemați să ne dăm cu părerea. În viața noastră, teatrul n-a jucat aproape nici un rol, dar el intrase în moravurile urbane, iar Mandelștam, „orășean și amic al orășenilor”, a lăsat chiar câteva articole despre teatru, inclusiv despre Mihoels. Probabil că un rol destul de mare în admirația pentru Mihoels, un actor într-adevăr uimitor și neasemuit, l-a jucat interesul lui Mandelștam pentru iudaism, precum și faptul că ascultând rostirea actorului într-o limbă străină nu poți sesiza intonația actoricească, teatrală. Nu știu dacă o avea și Mihoels. Parcă nu cred că poetul și actorul sunt opuși nu doar pentru că au o cu totul altă atitudine față de cuvânt, ci și din alte privințe. Poetul trăiește prin cuvânt, îl caută și îl găsește, pierderea cuvântului este pentru el o catastrofă, cuvântul și ideea sunt pentru el inseparabile. Pentru un actor, ceea ce există nu este cuvântul, ci textul și rolul. Textul este alcătuit din cuvinte, dar aici, cuvântul are doar o funcție de serviciu. Intonația actorului și cea a poetului sunt complet diferite, ca și sunetul vocilor acestora. Dar diferența, după mine, nu se limitează doar la asta. În totul, atât esențial, cât și secundar, în poet nu există nimic din ceea ce

constituie specificul muncii actorului, într-una dintre poeziile sale, Pasternak se asemuiește cu un actor, Ahmatova, de asemenea, a recurs la această comparație: poetului „rampa i se află la picioare”, „flacăra rece a luminilor rampei i-au pecetluit fruntea”. Mandelștam simțea mult mai intens opoziția dintre actor și poet, și eu explic asta prin faptul că el se adresa ascultătorului îndepărtat, nu celui de lângă el. Tocmai de aceea el nu putea simți rampa sub picioare și cu atât mai mult iluminarea sa de către luminile rampei. Poetul nu cunoaște decât cercul nemijlocit „al primilor ascultători”, adică al prietenilor. Este informat de tirajele cărților, și la asta se reduce contactul său cu publicul. Căci nu după recenziile la cărțile lui poate să judece cititorul, și nici după scrisorile pe care le primește de la diverși grafomani neliniștiți ! Faptul că Ahmatova a avut senzația că s-a simțit ca o figură luminată într-o sală întunecată plină de lume, eu nu mi-l explic decât printr-o analogie superficială și de efect, ci nu printr-o experiență trăită. Chiar și la seratele poetice, poetul nu se opune publicului precum actorul: sala și recitatorul sunt luminați la fel, se află în aceeași dimensiune și în aceeași viață. Ei conversează unul cu altul și singura deosebire constă în faptul că interlocutorul nu este unic, ci multiplu. Actorul nu simte această multiplicitate: cufundată în beznă, sala pentru el constituie un singur tot - publicul.

Eu nu cunosc prea bine teatrul, însă unele deosebiri dintre actor și poet sar în ochi numaidecât, și în primul rând relațiile dintre actor și public și dintre poet și cititor. Actorul joacă pentru publicul care umple sala de spectacol. El trebuie să-l atragă după sine, să-i transmită sentimente - nu ale sale, ci ale personajului pe care îl joacă. Serghei Bulgakov spune că actorul „provoacă” sentimentele spectatorilor. Poetul, cum scria Mandelștam în scrisoarea către tatăl său, lucrează „pentru sine, iar cititorul acceptă sau respinge rezultatul muncii lui. Poetul care scrie pentru cititor aparține categoriei „poezie de magazin”, cum scria Mandelștam, adică literaturii care doar imită forma poetică. De bună seamă, poetul este

legat de contemporanii săi, ca orice om, dar această legătură este cu totul alta decât a actorului care atrage publicul după sine. Poetul nu-i antrenează pe contemporani după sine, dar nu uită niciodată că este reflectarea lor. Aceasta a spus-o Ahmatova: „*Sunt vocea voastră, dogoarea răsuflării voastre, sunt oglindirea chipului vostru*”. Poetul depinde de contemporani într-un grad mult mai mare decât actorul care „provoacă” sentimentele. El se molipsește de la oameni de idei și de sentimente, luptă contra lor sau se lasă cucerit de ele. În teatru, dramaturgul, nu actorul se află în astfel de raporturi cu contemporanii, cu toate că, de hatârul „rampei” este supus unor tentații mai mari decât poetul. Libertatea poetului constă în aptitudinea de a evalua sentimentele contemporanilor, comportamentul lor, ideile și gândurile din punctul de vedere al ideii pe care este edificată personalitatea lui, pentru ca pe unele să le accepte, pe altele să le respingă. În ce constă libertatea actorului - nu știu.

Munca poetului constă în cunoașterea de sine, el încearcă necontenit să dezlege „enigma vieții lui”. Mă tem de labirintul filosofiei, dar cred că undeva munca filosofului și cea a poetului au ceva în comun. Și unul, și celălalt încearcă să dezlege misterul „eului” propriu în lumea lucrurilor, iar aceasta nu este posibil decât prin întrepătrunderea subiectului și a obiectului. Experiența trăită de poet se preface într-o parte a spiritului său, schimbând și înnoind ceva în structura personalității, și astfel devine obiect de poezie. Cred că raportul invers în timp este posibil: experiența, devenind obiect al poeziei, aduce modificări în structura personalității. Cu alte cuvinte, poezia, zămislindu-se și întrupându-se în cuvinte, dezvăluie poetului sensul adânc al experienței. În sfârșit, există cazuri când poetul se pregătește de experiență și o anticipează, pătrunzându-i astfel esența. Astfel este poetul când „exersează în moarte”, moare dinainte și oprește timpul pentru a simți numaidecât clipa care se prelungește și să revină la viață. (Oare nu de aceea Mandelștam concepea veșnicia ca pe o clipă prelungită?) într-o poezioară scrisă

cu prilejul traducerii celor patru sonete de Petrarca, Mandelștam zice: ,,*De-o mie de ori zilnic, spre propria uimire. Eu trebuie să mor și să-nviez la fel de insolit*.” Mandelștam nu arunca vorbe în vânt. Tot ce spune este trăit de el. Și mă gândesc că nestrămutata lui credință în resurecție, în viața viitoare este fondată pe experiență, pe o viață și înviere trăite cu adevărat. Eu împărtășesc credința lui, deși n-am cunoscut nici moartea, nici învierea, ci doar viața reală și fericită în iubire, lipsită de orice sens în perioada de frică și așteptare și splendidă când opera vieții este încheiată și aștepți sfârșitul. Opera unui poet presupune niveluri diferite ale cunoașterii de sine: de la revelația poetică până la joc. Cuvântul „revelație” se referă la domeniul cunoașterii lui Dumnezeu, dar, într-un anumit sens, tot ce cunoaște omul prin toate mijloacele de percepție fizică („Ochiul este unealta gândirii”) și spirituală, prin gândirea intelectuală și poetică, este un dar deosebit al omului și un fel de revelație. Mai mult: gândirea poetică răzbate la adâncimi mult mai mari decât cea filosofică și științifică, pentru că există domenii închise pentru rațiunea pură. Nu mă refer doar la lumea de apoi sau la lucrul în sine, dar și la lucruri mai simple. Rațiunea pură este abstractă, iată de ce nu include sau chiar ignoră experiența vieții curente, în timp ce poetul își păstrează integritatea existenței spirituale și fizice, și preface experiența concretă a lumii exterioare într-una interioară și spirituală. În cunoașterea științifică este, de asemenea, posibil un element de joc, dar nici pe departe la fel ca în poezie, care prin esența sa este un joc și o bucurie spirituală, cum a spus Mandelștam. Tocmai jocul, jocul copiilor cu tatăl, determină integritatea percepției în poezie și permite unitatea deplină a experienței interioare, spirituale și a celei concrete a lumii exterioare: contopirea veșniciei și a clipei. Jocul generează bucurie, care este definită prin cuvântul „superficialitate”. Fără o anumită doză din această „superficialitate”, poetul nu poate exista și, din acest motiv, poeții atrag întotdeauna nemulțumirea importanților apărători ai ordinii, mai ales a păzitorilor demnității literaturii, cei mai

înverșunați dușmani ai poeziei.

În adâncurile sale și în joc poetul se distinge întotdeauna prin spontaneitate și este egal cu sine însuși. Prin aceasta este primejdios pentru ordinea publică: el nu poate fi obligat să rostească „lucrurile permise intenționat”, și este greu să prevezi ceea ce va spune. Aici avem din nou o deosebire esențială de actor. Spontaneitatea actorului este limitată de rol și de desfășurarea generală a spectacolului. Elementul personal nu se manifestă la actor decât în combinație cu personajul pe care îl interpretează și ale cărui cuvinte le rostește. În actor sunt reuniți doi. El nu joacă, ci reprezintă un personaj care nu este el. Actorul nu răspunde pentru cuvintele pe care le-a învățat pe de rost, pentru că ele nu sunt ale lui, ci ale personajului cu care el sa identificat. Poetul însă răspunde întotdeauna pentru totul. El nu vorbește decât pentru sine și în numele său. În genurile obiectivate ale poeziei, cum ar fi, să zicem poemul sau balada, care sunt un aliaj între poezie și literatură, poetul își păstrează totuși vocea și figura. Apropo de asta, Mandelștam are o remarcă insolită în legătură cu Villon: „Prin natura sa, poetul liric este o ființă bisexuală, capabilă să se scindeze la infinit în numele dialogului interior”. Această însușire, numită de el „hermafroditism liric”, Mandelștam a descoperit-o la Villon, dar el n-o avea și nu vorbea decât în numele propriu. Pasternak însă în *Copilăria Jeniei Lüvers* s-a identificat incontestabil cu eroina sa, o adolescentă, și a retrăit cu ea toate evenimentele caracteristice vârstei. În această nuvelă de tinerețe, identificarea este mult mai profundă decât în roman, unde, în dialogurile dintre Larisa și doctorul Jivago, cei doi nu fac decât să exprime variante ale ideilor lui Pasternak însuși (din acest motiv iubesc romanul și îl prețuiesc mai mult decât pe cele bine construite în care acționează păpuși și manechine). Pasternak, poet de senzații în cele mai bune scrieri ale sale, probabil că simțea o nevoie puternică de obiectivare (el voia să se vadă ca obiect) și de scindare (să separe din sine alte fațete și alte elemente). Aceasta îl împingea spre genurile obiectivate. În

lirica pură, dialogul interior poate fi cel mai adesea atribuit dedublării spiritului, care își caută unitatea.

Actorul obține prin alte mijloace unitatea cu personajul pe care îl joacă. Parcă s-ar sacrifica de dragul rolului pentru că nu poate introduce în el decât anumite trăsături ale „eului” său. Mihoels cerea machiorului ca grima să nu-i desfigureze, ci doar să-i sublinieze trăsăturile feței. El evita o mască pronunțată, dar nu putea să se lipsească de ea, deși în aceasta se păstrau trăsăturile feței lui. Fără mască - actorul nu există, altfel un om nu ar putea să cuprindă toate personajele pe care trebuie sale joace de-a lungul unei cariere. Recent un tânăr actor a scris într-un ziar că misiunea lui nu este să intre în rol, ci să se regăsească pe el în fiecare rol, pentru că de fiecare dată el se reprezintă pe sine. Este o remarcă interesantă privind unirea celor doi, totuși în procesul interpretării participă aceleași două personalități: „eul” pus într-o situație specială și care a preluat trăsăturile altuia. „Eul” și „el”, care s-au asociat, aduc o parte din sine în diferite proporții ca să se nască actorul în rolul respectiv.

Jocul actorului nu este, firește, nici interpretarea pură ca la recitator sau muzicant, pentru că teatrul creează timpul și spațiul scenic, adică iluzia vieții, tocmai prin asta stârnind emoțiile spectatorilor. (într-o carte minunată am citit despre autoamăgirea spectatorului la teatru:„.Teatrul a devenit locul preferat al desfătărilor mele, iar iluzia - o necesitate fictivă a sufletului meu și a inimii mele. Ce înseamnă faptul că omului îi place să simpatizeze evenimentele triste și tragice prezentate la teatru, deși nu i-ar plăcea să le trăiască el însuși? Și cu toate acestea, spectatorul își exprimă compasiunea față de această durere și durerea însăși îi stârnește satisfacție... Dar spuneți-mi, vă rog, ce compasiune poate fi aceea pentru niște lucruri imaginare, scenice?” Și mai departe, despre amicul contaminat de sentimentele colective ale unei săli de teatru: „El nu mai era același, nu mai semăna cu cel care venise aici; se amestecase cu mulțimea în care nimerise, devenind unul dintre

numeroșii spectatori. Privea ca toți ceilalți, aplauda, striga, se prăpădea cu firea.”) Această descriere a influenței teatrului, făcută în zorii erei noastre, parcă îmi aduce aminte de mulțimile revoluției populare care și-au pierdut personalitatea și pe urmă se vor transforma în masele depersonalizate de la adunări unde fiecare nu face decât ce i s-a poruncit. Teatrul a învățat să depersonalizeze spectatorii, transformându-i în public, în sală, înainte de a se găsi regizori care să dirijeze popoare întregi.

Poezia înseamnă pregătire pentru moarte. Actorul, murind pe scenă, nu înviază, ci redevine el însuși, lepădând, o dată cu masca, soarta celuilalt. Într-o anumită măsură, actorul este comparabil cu scriitorul, cu literatura care, de fapt, distruge și ea personalitatea, introducând-o într-o lume iluzorie, imaginară. Nimeni nu identifică actorul cu personajul pe care îl joacă, iar poetul este pe drept obligat să răspundă pentru fiecare cuvânt rostit, iată de ce poezia este întotdeauna, „cântecul destinului”. De altfel, în epoca noastră barbară totul este posibil.

Ehrenburg mi-a relatat ce i-a povestit Hrușciov despre Stalin, care l-a văzut la televizor pe actorul Bucima (îmi amintesc că era vorba într-adevăr de renumitul actor ucrainean Bucima) în rolul unui trădător. Stalin a fost impresionat de jocul actorului și a declarat că numai cine este trădător și în viață poate să joace atât de bine rolul unui trădător și a cerut să se ia măsurile de rigoare. A dat această dispoziție lui Hrușciov și lui Malenkov, iar ei, fără să se înțeleagă - a te înțelege cu cineva era întotdeauna periculos - l-au dus de nas pe stăpân o bună bucată de vreme, spunându-i că Bucima este pus sub supraveghere și că ei așteaptă să-i prindă pe toți trădătorii deodată. Însă manevrele lor n-au durat prea mult pentru că i-a salvat moartea. Nu știu cine a murit mai întâi - Stalin sau Bucima, în orice caz, Bucima a scăpat teafăr și a murit de moarte naturală. Asemenea noroc pot să aibă numai actorii. Mă bucur că a avut noroc. Aceasta s-a întâmplat numai pentru că șefii mai tineri frecventau teatrul și se contopeau cu publicul care îl ovaționa pe

actor. Pentru un poet n-ar fi intervenit. Poezia le este contraindicată. O „interpretare plină de simpatie” a versurilor trezește personalitatea cititorului, o adâncește și îl face pe cititor coparticipant la cauza poeziei, lucru imposibil pentru indivizii care dispun de destinele oamenilor și ale popoarelor. Trebuie să aleagă: ori una, ori alta.

IV Teoria literaturii

Comparând poetul cu actorul, am avut în vedere o țintă îndepărtată și anume teza, cunoscută la vremea ei, dar și astăzi destul de populară, a teoriei literare care atribuie poeților însușiri asemănătoare cu ale actorilor. Această concepție a fost și va fi o mare tentație pentru cei care se ocupă cu studiul poeziei, deoarece oferă posibilitatea să fie ignorat autorul, evoluția lui, ideile și sentimentele, îndoielile și aspirațiile lui. Ea s-a născut în anii douăzeci când mințile erau dominate de haos total și se desfășura un proces rapid de diminuare și distrugere a personalității. Această teorie a fost elaborată de Tînianov, dar a fermentat și s-a extins foarte repede. Potrivit ei, poetul nu vorbește în numele său, ci se folosește de o portavoce ca de un intermediar între el și cititor. Intermediarul a fost denumit „erou literar” și s-a descoperit că, în caz de necesitate, poetul își poate schimba eroul. Astăzi, poetul este novator, mâine este arhaist (iar arhaiștii sunt principalii inovatori, dar nu occidentaliști, ci mai degrabă adepți ai specificului local), iar poimâine - altcineva, în funcție de școlile literare, de cererea cititorilor și starea generală a spiritelor. Motivul principal al renunțării la vechea portavoce și al înlocuirii ei cu alta este trecerea poetului de la un curent la altul. (Opoiazoviștii[1] îi explicau cu plăcere lui Mandelștam că el a pășit de mult cu un picior în futurism. De unde au scos și asta? Doar citiseră toate manifestele futuriștilor, de la

[1] Vezi nota 3 de la p. 149.

Marinetti la Burliuk și Brik, toate publicațiile futuriste, precum și articolele și versurile lui Mandelștam. Ce era comun între ei?)

Tînianov acorda o importanță uriașă școlilor literare și, elaborând teoria „evoluției” literaturii, vedea cauza ei în succesiunea curentelor literare. Poate că pur și simplu nu știa că noțiunea de „evoluție” este legată cu ideea de progres, dar și teoria însăși a succesiunii școlilor, în prezentarea lui, ia proporții enorme și aproape că suprimă creșterea normală a personalității poetului, „vârstele” lui, maturizarea și acumularea experienței. Legăturile poetului cu tovarășii de idei sunt neîndoielnice, dar nu la nivelul și în formele presupuse de Tînianov.

Ca să-și ilustreze teoria, Tînianov îl ia ca exemplu pe Pușkin. El înregistrează renunțarea lui Pușkin la „eroul liric” din anii săi de liceu, apoi - o nouă schimbare, și Pușkin trece din tabăra novatorilor (karamziniștii[1], Arzamas[2]) în cea a arhaiștilor (Katenin, Küchelbecker), care, de fapt, erau adevărații novatori. Cu prilejul celui de-al doilea schimb al „eroului liric”, Tînianov povestește cum Pușkin s-a dus la Katenin, i-a dat bastonul său și l-a rugat să-l ciomăgească, dar să-l învețe... Firește, poetul învață de la toți contemporanii și de la poeții trecutului, dar oare le dă tuturor bastonul și numai prin ciomăgeală se realizează legătura lui cu ceilalți poeți? Opoiazoviștii iubeau anecdotele și credeau tare mult în ele.

Poetul nu-și schimbă doar „eroul literar”, dar, o dată cu această schimbare, poate să-și orienteze și biografia pe un făgaș nou. Tînianov ajunge la această concluzie studiind biografiile romanticilor și ale clasicilor. După opinia lui, romanticul își edifică o biografie diferită de cea a clasicului. Prin urmare, clasicul care trece prin

[1] Adepți ai lui N. M. Karamzin (1766-1826), scriitor și istoric, fondatorul sentimentalismului rus.

[2] Cerc literar din Petersburg (1815-1818) care milita împotriva epigonilor clasicismului, sprijinind sentimentalismul și romantismul.

pozițiile romantismului își restructurează numaidecât și biografia. După Tînianov, poetul, trecând de la o școală la alta, se comportă ca un actor care s-a apucat să învețe un rol nou. Nu este întâmplător că în articolul lui Tînianov s-au strecurat cuvinte din vocabularul actoricesc. El vorbește deschis de „machiajul” liceanului Pușkin, pe care acela și l-a șters pentru că a schimbat școala. Odată, într-o convorbire cu mine, Tînianov m-a sfătuit absolut serios ca anumite evenimente din viața lui Mandelștam să le „transform în fapte literare”, iar pe altele să le ignor.

Teoria „eroului liric” a reflectat foarte clar epoca, adică anii douăzeci cu a lor „schimbare masivă de orientare”, când oamenii se lăsau la mila învingătorului pentru un strop de prosperitate. Oamenii își modificau în mod conștient „biografiile” și se căzneau să trăiască o altă viață câtă vreme nu intervenea destinul - *moirele* - care semna mandatul de arestare și rupea firul. Talentul consta în a ocoli fatalitatea.

Tînianov s-a adaptat mai rău ca alții și a fost supus la numeroase persecuții până ce nu s-a apucat de scris romane pe placul curții. L-au doborât „sociologii vulgari” pentru că el căuta alte mijloace de dezvoltare a literaturii, ignorând lupta de clasă. În realitate, el ar fi trebuit demascat pentru că a dezvăluit o parte infimă a relațiilor concrete din epoca noastră și a vorbit de „mască”. E drept că măștile nu se scoteau, ci doar se puneau, pentru că în anii precedenți nu fusese nevoie de ele. Ce nevoie ai de mască dacă există viață privată și societatea nu dispune de mijloace contra nonconformiștilor în caz că aceștia nu se angajează într-o luptă deschisă? În anii douăzeci, oamenii și-au pus într-adevăr măști și măștile acestea aveau însușirea uimitoare de a se lipi de față. Astăzi, ele înlocuiesc fețele multor scriitori din generațiile vechi.

Crezând în teoria „eroului literar” și în măști, Tînianov și-a ales-o cu mare grijă pe a lui, după gustul și înclinațiile sale. L-am întâlnit odată pe stradă când încă era stăpân pe mișcări, și Mandelștam mi-a șoptit: „Se crede Griboedov...”! Nu se hotărâse să devină

Küchelbecker - era primejdios.[1] Nici Griboedov nu era prea grozav să fii, dar el a avut totuși o clipă de răgaz și n-a pierit de mâna alor săi, ci a străinilor, ceea ce este întotdeauna mai ușor.

Cât despre Tînianov, el a murit de cumplita boală biblică, boala fără lecuire. Nu merita să fie pedepsit. El făcea parte dintre oamenii cei mai buni și cei mai puri dintre contemporanii noștri. Ultima întâlnire cu el nu mi se șterge din memorie. Ședea într-un fotoliu, uscat, incredibil de pipernicit, cu capul lui mare și inteligent, și discuta cu vioiciune despre poezie, gândind în mari perioade și trasând linii de succesiune fantastice: linia melodică venind de la Jukovski, și cea semantică - de la Pușkin. Când s-a ridicat să ne conducă, am observat că picioarele lui se transformaseră în niște bețișoare. De-abia mai mergea, și s-a prăbușit în lungul coridorului din apartamentul său din Petersburg. La zgomotul făcut de cădere, a ieșit soția lui, care mi s-a părut o adevărată vrăjitoare, și l-a ridicat, împroșcându-l cu ocări. El a vrut să-și ia rămas-bun, dar vrăjitoarea și-a târât de lângă noi soțul care nu se putea împotrivi. Pe noul Griboedov nu-l sfâșia mulțimea orientală dintr-un oraș răzvrătit[2], ci propria soție și boală.

Deși Tînianov a fost persecutat pentru teoriile sale literare, învinuit - ca toți de altfel - că este retrograd, legătura acestor teorii cu epoca este incomparabil mai profundă decât la alți teoreticieni literari. „Masca” și biografia modificată după dorința proprie nu sunt decât niște detalii ale teoriei „eroului liric”. La bază stă certitudinea profundă în nesiguranța oricăror convingeri, în absența oricărei

[1] Aluzie la romanele *Moartea ambasadorului* (Griboedov) și *Dizgrațiatul,* consacrate de Tînianov celor două personalități ale literaturii ruse.

[2] Aleksandr S. Griboedov (1795-1828). Scriitor, poet și compozitor rus. Autorul comediei *Prea multă minte strică*, capodopera a literaturii ruse. Ambasador al Rusiei la Teheran, în 1828, a căzut victimă unui complot al cercurilor politice persane, susținute de Anglia, care se temeau de creșterea influenței Rusiei în Persia după războiul ruso-persan din 1826-1828. În timpul atacului asupra ambasadei ruse, Griboedov este ucis de mulțimea dezlănțuită a fanaticilor persani.

credințe și în incapacitatea omului de a crește, de a deveni mai profund și de a-și apăra tot ce a obținut. Toate acestea au fost culese de Tînianov din viața pe care a cunoscut-o. Această teorie nu putea să apară decât într-o epocă de decădere a personalității, când este incomparabil mai ușor să descoperi rupturi și cârpituri decât să crezi în unitatea omului de-a lungul vieții lui întregi. Tînianov compară biografia literară cu o curbă frântă, și această linie „este frântă și orientată de către epoca literară”. După Tînianov, rupturile corespund schimbării pozițiilor literare și trecerii dintr-o școală în alta. El vedea rupturile în toate biografiile care se formau sub ochii lui, dar nu le explica prin cauzele care le provoca-seră. Nu știu dacă s-ar fi hotărât să recunoască față de sine însuși cum el și prietenii lui și-au modificat biografiile, îmboldiți de instinctul de conservare cel mai primitiv. Faptul că toți erau tineri și nu aveau o concepție despre lume cât de cât stabilă le-a ușurat fisura la începutul catastrofei. Cei mai mulți dintre ei au crescut în familii cu tendințe vag umaniste. Ei nu au avut nimic de căutat sau de consolidat pentru că epoca nu favoriza căutările.

Pentru Tînianov, poetul nu este o personalitate. Pe el îl interesează doar locul poetului în „seria evoluției”. El folosește liber cuvântul „evoluție” referitor la poezie și literatură. „Evoluție”, „progres”, „dezvoltare” sunt concepte ale aceleiași serii. La ce pot folosi ele în istoria poeziei, a literaturii și a societății în ansamblu?

Tînianov era fiul unei epoci raționaliste cu credința ei că totul poate fi edificat în mod conștiincios și bine: o formație istorică, o orânduire socială, literatura, propria biografie. El a fost unul dintre puținii care a căutat cu toată sinceritatea în biografiile lui Küchelbecker, Griboedov și Pușkin, eroii romanelor lui, acele trăsături pe care le-a descoperit la contemporanii săi. El credea în trăinicia teoriilor lui pentru că s-au verificat, cum sfătuiau marxiștii, în practică. Este semnificativ faptul că pentru el, la un scriitor, importantă nu era concepția despre lume, importante erau stilul și procedeele folosite. Nu pot decât să regret că nu l-am ascultat la

timp pe Tînianov și nu l-am obligat pe Mandelștam (parcă el putea fi obligat !) să-și schimbe masca, biografia, eroul liric. Ar fi fost și mai bine dacă, punându-și masca și cumpărându-și butuc și calapoade ar fi devenit cizmar: soțul muncește și nevasta e încălțată. Se zice că Zoșcenko, după rezoluția despre el și despre Ahmatova, a încercat să facă o astfel de ruptură în biografia sa și să devină cizmar. Uneori, visurile oamenilor sovietici coincid, dar realitatea este îndărătnică și nu le permite să se realizeze. Cea mai frecventă ruptură în biografiile noastre este aceea de a ne transforma în ocnași, adică în pensionari ai lagărelor. Eu și Mandelștam am încercat să fim cerșetori. Asta însă nu l-a schimbat deloc nici pe el, nu i-a schimbat nici versurile. Cauza modificării biografiei nu a fost nicidecum schimbarea „eroului literar" pentru că la Mandelștam nu găseai nici urmă de erou.

Teoria „eroului literar" s-a dovedit plină de vitalitate și s-a bucurat multă vreme de recunoaștere tainică, deoarece numai ea se opunea „abordării de clasă" propusă în articolele-denun-țuri. Uneori, mulți izbuteau să abată lovitura destinată autorului atribuind „eroului liric" răspunderea pentru vreo nuanță nepotrivită a gândirii. Oamenii, aidoma actorilor, trăiau o viață dublă, însă la actori dedublarea și masca în care se transformă personajul sunt o condiție a artei lor, pe când la contemporanii lui Tînianov ele erau un mijloc de apărare. „Eroul liric" este echivalent rolului pe care și l-ar fi asumat poetul, însă din asta nu ar fi ieșit nimic, pentru că poetul nu are nimic comun cu actorul. Nici actorul nu va avea nimic de câștigat dacă ar încerca să se identifice cu poetul. Sunt forme diferite de activitate: cu mască și fără mască.

V Un poet recunoscut

În lumea asta sunt multe lucruri care nu se supun unei definiții, printre ele și poezia. Oricât și-ar bate capul cercetătorii, poezia n-o să aibă niciodată vreo definiție. Nu există nici măcar criterii pentru a deosebi poezia autentică de cea falsă, de surogat. Pentru amatorii de poezie este ca la curse - mizează când pe un cal, când pe altul, dar spre deosebire de amatorii de hipism, ei nu vor ști care dintre ei a câștigat cursa. Se spune că timpul va arăta, dar și el greșește deseori, păstrând prejudecățile și născocirile contemporanilor. Nu se știe nici de ce răgaz este nevoie ca totul să se limpezească. Acum a ieșit în frunte un cvartet, patru poeți: Ahmatova, Pasternak, Țvetaeva și Mandelștam. Pentru totdeauna? Nimeni nu știe. Or, astăzi, aproape nimeni nu-l mai citește pe Pușkin. Involuntar se ridică întrebarea: cum vor pătrunde în conștiință versurile celor patru poeți, care astăzi sunt citați împreună, dacă cititorii s-au detașat într-atât de poezie, încât l-au uitat pe Pușkin? Se poate presupune că, în general, nimeni nu citește nimic, dar au ieșit la suprafață patru nume, patru legende confuze care în caz de succes pot să capete formă, însă, treptat, ele se vor risipi și vor dispărea. Nu se poate prezice nimic: poate oamenii în general se vor dezobișnui de a mai citi, și de cărți se va alege praful. Poate ei vor înceta să mai vorbească unul cu altul și vor schimba între ei doar strigăte de chemare ori de amenințare. Uneori mi se pare că într-acolo ne îndreptăm. Căci ne-am învățat să vorbim într-o limbă convențională și mincinoasă care doar ascunde gândurile noastre. Pentru asta vor plăti urmașii noștri, care, în general, se vor lipsi de limbă și doar vor urla ca suporterii la meciurile de fotbal. Dar oare le vor ajunge forțele? Căci forțele devin din ce în ce mai puține.

Printre meritele deosebite ale Ahmatovei se numără și faptul că ea n-a acordat nici cea mai mică atenție succesului său din

deceniile al doilea și al treilea. Ea zicea: „Se-ntâmplă, dar asta nu înseamnă nimic”. Mandelștam nu sa gândit nici o clipă la viitorul lui postum. El își vedea pur și simplu de treabă. Pesemne, nici nu trebuia să facă altceva. Mi se pare că tot așa era și Țvetaeva. Pesemne nici nu trebuie procedat altfel, o dată ce nu există nici un criteriu obiectiv. Pasternak a încercat să depisteze niște criterii. Odată, ne-a spus că „Ahmatova și Mandelștam s-au exprimat pe sine” mai bine decât el. Asta se întâmpla când Mandelștam încă trăia, și eu i-am transmis cuvintele lui Pasternak. Mandelștam a izbucnit în râs: Pasternak nu crede așa ceva, a spus asta să ne facă plăcere... Iar Ahmatova a rostit formula ei preferată: „Grozav...” și n-am mai vorbit despre asta.

Pasternak are o splendită definiție a poeziei care nu este câtuși de puțin un etalon: ,,*Este un șuier ce răsună brusc. E trosnetul ghețurilor presate. Este noaptea ce-nghează frunzele. Este duelul a două privighetori. Și poezia are un țel:* să ducă steaua pân' la eleșteu în ale sale palme ude, tremurânde...” Aici este întregul Pasternak uimit de reflexul cerului în palma udă, după baia nocturnă. Cuvintele lui despre cine s-a exprimat mai bine pe sine în versuri sunt legate de alt vers, care pentru urechea mea sună ca un raport oficial: „Scopul creației e dăruirea de sine”. După câte îmi amintesc „creație” era un cuvânt interzis. Nu știu ce s-ar fi zis despre artistul care la sfârșitul zilei ar fi spus: „Astăzi am creat destul.” Sau: „După creație este bine să te odihnești.” Dăruirea de sine sau exprimarea de sine parcă nu pot să constituie un scop pentru că ele reprezintă o afirmare de sine. N-ar fi mai bine să se renunțe, o dată pentru totdeauna la criterii, etaloane, scopuri, definiții și mai ales la umflarea egoului. Uimirea că trăiești în această lume și ai fost înzestrat cu misteriosul dar al vorbirii, tot ce are omul mai bun, în asta, cred eu, se află grăuntele poeziei și fundamentul ei. Oare nu prin aceasta surprinde *Sora mea viața*, carte de cunoaștere a lumii, de gratitudine și bucurie?

Nici marii poeți n-au știut cum să numească trăsătura

caracteristică a poeziei. Acel „puțintel” al lui Goethe conține în sine foarte mult, dar este la fel de indefinibil ca poezia însăși. În poezie, ca și într-un poet sau altul, nu-ți rămâne decât să crezi. Eu nu mi-am pierdut niciodată credința, deși știam că femeile, în special soțiile, greșesc mai des decât toți. de altminteri, curtea cu jurați a literaturii greșește mai des decât femeile și soțiile, iar greșelile ei sunt mult mai dăunătoare - am cunoscut numeroase false celebrități, umflate de opinia publică și de cunoscători. Din ele nu a mai rămas decât prafu] și cenușa. Ce reprezintă, în raport cu acești cunoscătorii sărmanele femei care cred uneori în talentul soțului, al prietenului sau amantului lor?

În loc să se gândească la destinul lor literar, Mandelștam și Ahmatova căutau oameni care să se apropie măcar cât da cât de poezie, pentru că nu voiau să rămână în gol. Entuziastul Mandelștam „descoperea” necontenit poeți printre cei care nu-i imitau pe acmeiști și nu foloseau „pretinse cuvinte acmeiste”. Mandelștam și Ahmatova au născocit împreună un joc: fiecare a luat câte un pachet de tichete pentru poeții descoperiții însă ea - zgârcita - și-a păstrat tichetele, iar el a folosit ultimul pentru bătrânul Zvenigorodski, și cere împrumut măcar unu, măcar o jumătate. Ea și-a păstrat, într-adevăr, tichetele și, la bătrânețe, a început să le împartă în stânga și în dreapta. Mă tem că printre cele distribuite de ea în ultimii ani sunt multe fără valoare. Cele adevărate nu i-ar fi ajuns. Dar oamenii n-au decât să se descurce singuri și să afle care dintre ei are tichete adevărate și care nu. Mie îmi este indiferent și, de altfel, există oare aceste tichete?

De un singur lucru sunt sigură: ultimul tichet al lui Mandelștam nu s-a pierdut de pomană. Probabil că tocmai el l-a salvat pe bătrânul Zvenigorodski. El a venit la noi pe la începutul anilor treizeci și ne-a recitat niște versuri drăguțe, de modă veche și foarte curate. Mandelștam a mirosit că bătrânul o duce foarte greu și l-a recunoscut zgomotos ca poet. Pe urmă a alergat pe la toți care puteau sau nu puteau să-l ajute pe bietul om, a făcut demersuri

pentru pensie și, până una-alta, i-a procurat un permis la cantina scriitorilor, unde erau prețuri rezonabile și se mânca omenește - pentru cerințele noastre modeste. Era vreme de foamete și toți mâncau la cantine. Bătrânul a primit pensia când noi eram la Voronej. Pasternak a dus totul la bun sfârșit, el care nu avea nici un fel de putere. La noi se ajutau unul pe altul și destul de eficient doar oamenii fără putere.

Cum-necum, Zvenigorodski a devenit membru cu drepturi depline al societății și chiar a făcut parte din niște comisii, cum ar fi comisia Pușkin, ale Uniunii Scriitorilor, și era foarte mândru de asta. Cu sângele lui albastru nici măcar un îndrăznea să spere într-o rezolvare atât de fericită. Sângele lui era cu adevărat albastru: el ne-a explicat cu de-amănuntul că Zvenigorodski sunt incomparabil mai vechi decât Romanovii și neamul lor e atât de străvechi, încât el, ultimul urmaș, are inima în partea dreaptă, nu în cea stingă ca toți oameni. Subalimentarea îndelungată a făcut ca pielea lui să pară transparent-albăstrie, și a rămas așa chiar și după ce a primit permisul la cantină și pensia.

Prințul Andrei, deși nu știu ce tiran îi privase ramura de titlu, iar, pe urmă, principii fuseseră definitiv suprimați, venea uneori pe la noi cu un strănepot de soră, un țigănuș frumușel. Băiatul nu purta numele de Zvenigorodski: el era urmaș pe linie feminină, nepotul surorii prințului Andrei, cu care el locuia împreună. În schimb inima țigănașului era excelentă și se afla în partea care trebuie. Pe Zvenigorodski nu-l deranja că sângele lui se amestecase cu sânge țigănesc: câte nu li se întâmplaseră prinților în ultimii trei-patru sute de ani ! Nenorocirea era alta: mama-țigancă a părăsit familia aflată pe calea dezastrului, iar tatăl a fost arestat după o percheziție de multe ore. Prințul Andrei îl hrănea pe țigănuș cu jumătate din prânzul de la scriitori și, tremurând - el tremura mereu - ne povestea amănunte de la percheziție: cum au scos scândurile dușumelei și au dărâmat soba, căutând arme, pe care, ca întotdeauna, nu le-au găsit. Dacă nepotul lui Zvenigorodski ar fi fost un infractor de drept

comun, ar mai fi avut șanse de supraviețuire, dar au venit după el cei de la Lubianka și eu nu știu care a mai fost soarta lui. Cât despre prințul Andrei, a trăit până la adânci bătrâneți și chiar, după ce și-a îngropat sora, s-a însurat cu o femeie „de familie bună”, cum mi-a spus el după război. A venit la familia Șklovski, căci acolo poposeam când mă întorceam din diferitele colțuri ale țării unde mă aruncau ministerul și destinul. Îl ospătau cu legume, pentru că nu mai putea mânca altceva. Venise în mod special ca, înainte de moarte, să-mi dea una dintre primele variante ale *Limbii germane*, scrisă cu mâna lui. Mandelștam i-a dictat într-o zi această versiune și a zis: „Să rămână doar la Andrei Vladimirovici”. Parcă simțea că bătrânul o să-i supraviețuiască. Zvenigorodski a păstrat hârtia, deși în acea perioadă cruntă oamenii nu făceau altceva decât să-și ardă arhivele, iar dacă nu aveau sobă, aruncau hârtiile în toaletă. M-am bucurat de longevitatea bătrânului și de faptul că ultimul tichet al lui Mandelștam n-a fost stricat de pomană. Căci bătrânul, din pensie, nu se hrănea doar pe el, ci și pe soția lui „din familie bună”. Aceste bătrâne nu puteau să aibă nimic, decât o mizerie cruntă.

Tichetele era un joc amuzant, însă eu am descoperit că Mandelștam crede în ceva asemănător și absolut identic ca idee. El nu-l iubea pe un poet destul de cunoscut, mai tânăr: el și de o cu totul altă formație, deși acela era considerat „romantic” și continuator al acmeiștilor, după niște considerente absolut îndoielnice. Cred că, parțial, vinovată de această antipatie eram eu, pentru că i-am transmis lui Mandelștam povestirea unei rude a poetului care stârnea entuziasmul cercului lor, iar pe mine, m-a făcut să turbez de furie. Odată, când „romanticul” mai trăia în provincia natală, a venit la el vecina, o bătrână generăleasă, văduva unui general, care își pierduse soțul cum și-i pierduseră toate femeile din acest mediu damnat, și care sărăcise, cum sărăciseră toate. Ea a adus un breloc al generalului defunct - un urs de aur cu trompetă, și l-a întrebat pe „romantic” dacă nu vrea să-l cumpere. Acela s-a jucat îndelung cu brelocul, a întrebat-o pe femeie despre

familie, despre general și despre toate necazurile și nenorocirile. El ofta cu compasiune, iar generăleasă, care era speriată și se dezobișnuise să mai fie compătimită, înflorise în această atmosferă amicală. Ea credea că bunul poet se va milostivi și va cumpăra acest flecușteț ridicol: căci se și tocmise, și ea scăzuse din preț. Ele, sărmanele, cereau întotdeauna de trei ori mai scump pentru nimicurile lor în care își puseseră cele din urmă speranțe. Dar, pe neașteptate, poetul romantic a schimbat tonul și i-a spus să plece. Generăleasă l-a întrebat cum rămâne cu brelocul. El i-a înmânat ursulețul și a sfătuit-o să și-l bage în fund să-i trâmbițeze de acolo. Prietenii și rudele poetului povesteau tuturor cu încântare acest episod, socotindu-l model de spirit rafinat. Era o șleahtă de „spirituali" cinici care se distrau cum puteau. După această povestire, Mandelștam nici n-a mai vrut să audă de numele „romanticului" și a refuzat categoric să-l recunoască de poet... își motiva refuzul nu prin episodul cu ursul și nici prin calitatea versurilor și conținutul lor rușinos (acest poet, fals ori adevărat, a scris multe mârșăvii, care i-au asigurat o bunăstare relativă și recunoașterea oficială), ci prin faptul că niciunul dintre poeții mai vârstnici nu l-a recunoscut: „Eu nu l-am recunoascut, Ahmatova nu l-a recunoscut - să nu îndrăznească să se considere poet."

Poeți erau puzderie. Unii foloseau „cuvinte acmeiste", alții nu, lui Mandelștam însă îi era indiferent cum le plăcea să-și spună, dar despre poetul cu ursul nici nu voia să audă. „Da pe tine cine te-a recunoscut? îl întrebam eu. „Gumiliov m-a recunoscut", răspundea Mandelștam (adolescenți fiind, ei s-au recunoscut unul pe celălalt ca poeți - jocul de-a tichetele, nu-i așa?) - ,,Dar pe Gumiliov cine l-a recunoscut?" îl iscodeam eu. „Pe Gumiliov l-a recunoscut Briusov", afirma curajos Mandelștam. Cunoscând atitudinea lui Mandelștam față de Briusov și faptul că n-a găsit nici o poezie vrednică să facă parte din antologie, eu râdeam de linia de descendență alcătuită de el și îi spuneam că el a născocit ceva în genul atingerii cu mâna sau, mai degrabă, în genul investirii cavalerilor despre care toți am

citit în romanele istorice pentru copii. El o ținea pe-a lui, și eu mă miram că în bărbații maturi există întotdeauna ceva naiv și copilăresc. Oare nu din pricina asta ei își păstrează „prospețimea sentimentelor și agerimea ochilor”[1] și sunt în stare să realizeze ceva în viață și, de asemenea, să vadă și să audă mult mai multe decât femeile, care, încă fetițe fiind, devin mature și privesc lumea cu o luciditate mișelească?

Cât despre Mandelștam, lui îi lipsea în mod vizibil recunoașterea simboliștilor, care, cum scria Ahmatova și vedeam și eu, nu l-au recunoscut niciodată și aveau față de el o atitudine dușmănoasă. (Singur Blok a ezitat puțin, totuși el a scris în jurnalul său despre jidov și artist.) Nu l-au recunoscut nici avangardiștii. Aseev a rămas neclintit până la sârșitul vieții și îi blestema pe toți care îndrăzneau să pomenească numele lui Mandelștam de față cu el. În 1932, la radacția revistei *Literaturnaia gazeta* a avut loc o seară de versuri Mandelștam, după care revista a publicat versurile cele mai răspândite în copii: Samizdatul exista încă de pe atunci, dar în proporții mai restrânse decât astăzi. La serata aceea, Șklovski a fost impresionat, dar numaidecât Kirsanov l-a tras de mânecă, amintindu-i că apartenența la o grupare îl obligă la disciplină și la respect pentru unitatea aprecierilor. Șklovski a dat înapoi. Din gruparea de care se îngrijea Kirsanov Sioma făceau parte și Jakobson Roman și familia Aragon[2]. Astăzi par a fi și ei impresionați, dar nu-i decât o manevră și fățărnicie. Aș vrea să se întoarcă la starea firească de ostilitate normală față de Mandelștam.

Spre sfârșitul vieții, Mandelștam nu s-a putut abține și s-a recunoscut el însuși într-o scrisoare către Tînianov: „Iată că a trecut un sfert de secol de când, amestecând lucrurile importante cu fleacurile, încerc să mă integrez în poezia rusă, însă curând versurile mele se vor contopi cu ea, schimbând câte ceva în

[1] Din poezia Annei Ahmatova A noastră-i prospețimea cuvintelor și agerimea ochilor (1915).
[2] Louis Aragon și Elsa Triolet.

structura și compoziția ei...” Nu știu dacă această scrisoare s-a păstrat în arhiva lui Tînianov. Cred că nu. Dacă nu el, de frică, atunci soția lui sau fiica au distrus această foaie cu autorecunoașterea lui Mandelștam. La vremea ei, înainte de a o arunca în cutia poștală, Natașa Ștempel a făcut o copie. În această formă a rămas printre hârtiile mele. Tînianov n-a răspuns la scrisoare. Nu trebuie să-l învinuim pentru asta - erau vremuri cumplite. La scrisori nu răspunde nimeni. Editorii lui Mandelștam sunt uimiți că aproape toate scrisorile îmi sunt adresate mie. Mandelștam avea obiceiul să discute cu mine - măcar în scrisori, dar în condiții normale este puțin probabil că s-ar fi limitat doar la asta. Oamenii bănuiesc câte ceva, totuși nu-și pot închipui cum și unde am trăit noi. Nici germanii nu știu asta, poate doar evreii din zona de ocupație germană. Și nu doar eu și Mandelștam știam unde trăim, ci toată țara noastră uriașă și înnebunită.

În scrisoarea către Tînianov se simte ceea ce Mandelștam numea ,,sentimentul dreptății poetice”. Mandelștam depistase acest sentiment din fragedă tinerețe. Posesorul sentimentului dreptății poetice nu are nevoie să fie recunoscut și să fie investit cavaler, iar poezia este pentru el o treabă simplă, casnică. El lucrează „pentru sine”, nu impune nimănui opera sa, lăsând oamenilor privilegiul de a fi ultimii judecători: „Dacă oamenii au nevoie, o vor păstra”.

Un poet nu poate fi nerecunoscut, pentru că el nu are nevoie decât de „primii cititori”, iar aceștia nu lipsesc niciodată celor care scriu versuri. Disputa privind locul poetului nu se duce între poeți, ci între cititori.

Forma de mari dimensiuni

I Tragedia

În deceniul al treilea, Mandelștam a încercat să trăiască din meseria de scriitor. Toate articolele și *Zgomotul timpului* au fost scrise la comandă, printr-o înțelegere prealabilă, ceea ce, de altfel, nu însemna că scrierea respectivă o să fie într-adevăr publicată. Cu *Zgomotul timpului* a fost o întreagă poveste. Cartea a fost comandată de Lejnev pentru revista *Rossia*, dar, după ce a citit-o, a fost cumplit de decepționat: el aștepta o povestire despre o cu totul altă copilărie - a sa proprie sau a lui Chagall și astfel povestea băiatului din Petersburg i s-a părut cam searbădă. Pe urmă s-au dus tratative cu Tihonov (prieten cu Gorki, care conducea editura *Vsemirmaia literatura*[1] și edita o nu știu ce revistă particulară) și Efros. Ei au înapoiat manuscrisul lui Mandelștam, spunându-i că așteptau mai mult de la el. Bine că n-am pierdut manuscrisul, nouă ni s-ar fi putut întâmpla. Noi încă nu știam că există arhive și Mandelștam trebuia să-și păstreze manuscrisele. Noi nu am păstrat, de pildă, manuscrisele articolelor. Ele mergeau la tipografie scrise de mână, iar ciornele se aruncau în sobă. Redacțiile procedau cu ele după voia lor (totuși, nu schimbau textele, ci doar le scurtau), și noi nu păstram ciornele. Cu *Zgomotul timpului* însă am avut noroc. Din întâmplare am dat peste un plic mare, am vârât filele manuscrisului și ele au zăcut în el câțiva ani. Cel de al doilea exemplar - cel curat - a pribegit de la o editură la alta, dar toate refuzau să publice un astfel de chițibuș fără subiect și acțiune, fără abordare din punctul de vedere al claselor și fără importanță socială. L-a interesat însă pe Gheorghi Blok, vărul poetului, care lucra la o editură particulară ce de-abia își mai ducea zilele. În

[1] Literatura universală (rusă).

vremea aceea Mandelștam nici nu se mai gândea la editarea cărții...

Cartea a apărut, dar manuscrisul s-a pierdut, probabil când l-au arestat pe Blok. Oamenii și manuscrisele erau condamnați la cazne și la pieire. Este uimitor că totuși s-a păstrat ceva, dar este posibil și invers - când dispare și ceea ce din întâmplare izbutise să fie salvat.

An de an devenea tot mai greu și cu articolele. Pe la mijlocul deceniului al treilea, pentru Mandelștam, întrucât „nu se restructurase” (noi am inventat asta, nu chinezii, noi avem prioritatea, nu trebuie s-o cedăm altora), s-a închis definitiv toată presa centrală. Într-o lume restructurată, pe omul care nu izbutise și - mi-e și frică să spun - nu voia să se restructureze nu-l aștepta nimic bun. Cei neconvertiți fuseseră împărțiți în două grupe: unii trebuiau ajutați, alții, ca irecuperabili, aruncați peste bord. În deceniul al treilea, Mandelștam se număra printre nerozii care aveau nevoie de ajutor, în deceniul al patrulea a trecut în categoria celor pasibili de exterminare. Printre smintiții care nu se restructuraseră, el ocupa unul dintre primele locuri. Cei mai nebuni - scriitorii „religioși” - nu erau puși la socoteală, ei trebuiau exterminați chiar din primele zile. Frontierele dintre categorii erau instabile. Ele erau fără îndoială determinate de consilieri speciali, o parte dintre care primea salariu și rație, cealaltă parte, considerabil mai numeroasă, lucrând benevol. Frontierele se schimbau în funcție de cursul politic, iar șurubul se strângea până la refuz. Inventatorul șurubului l-ar fi strâns și el, dar nu în asemenea grad. Dacă șuruburile s-ar fi strâns de o mie de ori mai slab, rezultatul ar fi fost același: răbdare, tăcere, amorțire.

Oricât de clar era sfârșitul, Mandelștam trăia fluierând, nepăsător, fără să-l intereseze viitorul. La Kiev se afla un redactor-șef de ziar cam sărac cu duhul. Avusese nu știu ce funcții în trenul marelui stăpân pe vremea războiului civil (atunci marele stăpân nu era cel mare) și astfel a primit un ziar întreg. Tinerii săi colaboratori l-au bătut într-atât la cap, încât i-a publicat lui Mandelștam câteva articolașe. Probabil că a încasat o săpuneală zdravănă, pentru că

nu le-a uitat. Am avut ocazia să-l întâlnesc în timpurile noi: locuia în apartamentul lui Șklovski, instalat acolo de Arkadi Vasiliev. Când Șklovski și-a părăsit familia, și-a păstrat pentru el o cameră pe care a dat-o președintelui cooperativei de spațiu locativ - Vasiliev. Este același scriitor care a fost acuzatorul public în procesul lui Siniavski, vechi cekist, care a aterizat în literatură. Fostul redactor-șef din Kiev locuia în spațiul lui în calitate de chiriaș temporar, avea relații cu cooperativa și râdea de mine că tot îl mai țin minte pe „Mandelștam cel mic”. L-am pus la punct fără menajamente (nu mai era epoca marelui stăpân, era cea de răgaz), încât a zburat în camera lui și de atunci nu s-a mai purtat ca mitocanul. Când a plecat, mutându-se în poiata scriitorilor, i-a dăruit Vasilisei ca amintire o ceașcă albastră. Vasilisa bea cu plăcere ceai din ea, dar eu nu m-am abținut și am spart-o. Acum Vasilisa bea ceai din ceașca mea albastră.

M-am înfuriat degeaba pe bietul idiot, existența lor înfrumusețează totuși viața. Dacă el nu era idiot, Mandelștam n-ar fi tipărit - și n-ar fi scris articolele sale care sunt foarte bune. Adevărații idioți - în sensul clinic al cuvântului - constituie un fenomen pozitiv. Vreun deștept de-alde Șcerbakov, Fadeev ori Surkov, care au și prostie în capul lor, nu mai puțină decât redactorul-șef din Kiev, n-ar fi admis niciodată ca Mandelștam să apară în paginile presei sovietice. Cei inteligenți au închis definitiv accesul la paginile revistelor. În deceniul al patrulea, Mandelștam a înțeles pentru totdeauna că nu mai putea fi vorba de nici un câștig regulat, și ne-am învățat să trăim cum da Dumnezeu, de pe o zi pe alta, dar nici asta dintr-o dată. Nu poți să te obișnuiești cu un asemenea mod de viață dintr-o dată, și omul se zbate îndelung până ce se hotărăște să-și încrucișeze brațele și să se supună destinului.

Printre scriitorii declarați în afara legii - dar nu deschis, ci în surdină, cum se obișnuia la noi - se afla și Șklovski. El s-a refugiat într-un studio de filme, precum evreii din Ungaria ocupată - în mânăstirile catolice. Șklovski recomanda insistent lui Mandelștam

metoda sa de salvare și încerca să-l convingă să scrie ceva pentru cinematograf. Nu trebuie să-și facă iluzii că scenariul va fi aprobat și tipărit, explica Șklovski, dar studioul plătea totul, chiar și un libret de câteva pagini. Tuturor celor la care ținea, Șklovski le dădea acest sfat și le propunea să scrie împreună un scenariu. Asemenea propunere era la el ca o declarație de dragoste sau de prietenie. El nu spunea în ce constă activitatea lui reală la studio și, după câte știu astăzi, era alta. Aici ajutau oamenii să-și câștige o pâine, dându-le să facă „recenzii interne” la libretele și scenariile care soseau din toate părțile. Bucatele cele bune erau păstrate pentru oamenii lor: cineaștii simpatizau cu LEF-ul. Mandelștam n-a avut acces la bucate. Odată, la Kiev, cineaștii au încercat să-l angajeze în calitate de consultant sau redactor, dar fortăreața n-a putut fi cucerită. În cinematografie nu lucrau idioți. Acolo erau oameni inteligenți și buni afaceriști. Iar Șklovski, încercând să-l convingă pe Mandelștam, a născocit chiar un subiect de libret: un lacheu de la curte și fata sa, ea pleacă la revoluție, iar el, acum, lucrează în palatul Ecaterinei, care s-a transformat în muzeu. „Doar locuiți la Țarskoe, a zis Șklovski, profitați de această ocazie. Mergeți la muzeu și inspirați-vă...” El se comporta ca o sirenă ispititoare.

Un astfel de subiect se numea „istoric”, deși nici urmă de istorie în el. Era mai accesibil decât o „temă actuală”, cu uneltirile complotiștilor și ale sabotorilor împotriva muncitorilor revoluționari. „Cea actuală” se plătea incomparabil mai bine, dar pe intelectuali îi salva „istoria”, care îndeplinea funcția aceleiași mânăstiri catolice. (Nouă nici o mânăstire catolică nu ne-ar fi fost de folos: n-ar fi putut ascunde doi inși inseparabili și de sex opus.) Rețeta „câștigării jocului” era dinainte cunoscută: jandarmi, închisoare, apoi mulțimi triumfătoare cu drapele. Esențială însă era psihologia tatălui în fața căruia se deschideau două căi. Una - să-și blesteme fiica și apoi să se căiască amarnic, alta - să treacă de partea ei și să facă o serie de servicii viitorilor învingători și pentru asta să primească o distincție, adică să se regăsească alături de fiica lui reînviată în

mulțimea demonstranților fericiți. Există încă o variantă: tăticul mânios dărâmă palate, cad pietre, bârne și alte obiecte trucate, pe urmă ei se întâlnesc, și nu fata este cea care reînvie, ci palatul, dar în formă de „monument al vremurilor de altădată”, sau de muzeu, care trebuie păstrat. Toate acestea serveau drept pretext pentru prezentarea frumuseților, și ce poate fi mai frumos decât palatele și parcurile de la Țarskoe Selo?

Am ascultat sfatul lui Șklovski și am hotărât să vedem palatele, dar pentru început ne-am dus la muzeu. Când ne-am întors acasă, Mandelștam a declarat că în trei zile o să scrie un libret, și numaidecât a dictat o pagină sau două. S-a adeverit că nu concepuse decât un singur episod: la intrare, vizitatorii primesc papuci de sfoară ca să nu zgârie parchetul prețios cu încălțările lor grosolane. Cadrele erau splendide. Mandelștam remarcase câteva modele de încălțăminte de cerșetori și pantaloni peticiți și avea de gând să conceapă începutul pe un joc de plase din sfoară, bucăți de parchet, zdrențe și încălțăminte ruptă. Însă ideea era orientată într-o direcție falsă: la noi nu aveau intenția să se laude cu sărăcia. În filmul Șpigun al lui Spikovski, la care Mandelștam a scris o recenzie, au trebuit să filmeze din nou episoade întregi, pentru că, la început, ostașii Armatei Roșii în războiul civil au fost filmați așa cum erau - adică zdrențăroși. La cererea ideologilor a trebuit să fie îmbrăcați astfel încât să capete o înfățișare elegantă. Mandelștam a citit pagina dictată și a oftat: bogăția fugea cu obstinație din mâinile noastre. I-am propus varianta mea: să scoatem încălțămintea și hainele rupte, să lăsăm doar bucățile de parchet și plasele din sfoară, dar Mandelștam a declarat: „Suntem ruinați”, și a renunțat la ideea cu cinematograful. Dar de ce nu erau bune parchetul și plasele de sfoară? Divers și frumos. Regizorii noștri își scoteau bucuroși pârleala cu detaliile: vălurele pe suprafața apei, fire de iarbă sau spice de grâu unduindu-se, o pasăre înfoindu-și penele, o plasă pescărească și multe altele... Pentru contemporanii mei, ultimii bătrâni rămași în viață, cinematograful anilor douăzeci, ca și

teatrul, rămâne indiciul marii înfloriri a artelor. Despre literatură și pictură vorbesc mai reținut, dar cinematograful este legat de celebra scară din Odessa pe care coboară în viteză căruciorul cu pruncul în el[1], de secetă, de oile cu limbile scoase de sete, cu merele care cad în gura hoholului[2] norocos, de sfârșitul lipsit de glorie al Sankt-Petersburgului, de viermii ce mișună în carne. Generațiile viitoare vor fi uimite de luxul rece al detaliilor și de sărăcia de idei a acestor filme. În cinema, poate, nici nu este nevoie de prea multe idei, dar filmele de propagandă pretindeau că au, și asta sublinia esența lor plină de cruzime. Îmi aduc aminte mai ales de sadicul cărucior cu copilul în el și de splendida procesiune din timpul secetei.

S-ar părea că un subiect istoric necesită o concepție istorică, dar în literatură totul era standardizat, ca și în cinema. Asta se întâmpla nu doar din cauza interdicției de sus. Dacă interdicția ar fi fost singura cauză, undeva s-ar fi păstrat niște foi ascunse prin sertare, dar au fost foarte puține asemenea cazuri, și tot ce a ajuns până în zilele noastre noi l-am cunoscut la vremea lui. S-ar părea că nu trebuie să ne așteptăm la mari surprize și descoperiri fericite și nimeni nu s-a întrebat de unde provine această sărăcie.

Ahmatova a enumerat tot ce a pierdut de când epoca a abătut râul pe alt făgaș, însă ea a uitat să pomenească de gândire. Noi toți, inclusiv Mandelștam și Pasternak, n-am terminat de gândit numeroase gânduri, mai exact, aceste gânduri nici nu ne-au venit în minte, drept care nici nu s-au întrupat în cuvinte. Într-adevăr, pământul ne-a costat prețul a zece ceruri, dar n-am primit mai mult pământ decât deschiaburiții și cei care au executat deschiaburirea. Orizontul s-a îngustat până a devenit de nerecunoscut. Chiar și acei puțini care-și păstraseră libertatea interioară nu se gândeau decât la prezentul, ce ne era insinuat de epocă. Gândirea devenise prizonieră. Într-o anumită măsură, ea a fost întotdeauna captiva

[1] Secvență celebră din filmul lui Serghei Eisenstein Crucișătorul Potemkin.
[2] Ucrainean. Poreclă injurioasă pe care naționaliștii ruși o foloseau apropo de ucraineni.

timpului său, dar timpul însuși extinde sau restrânge anvergura gândirii, iar vremea noastră a redus-o până la limita extremă. Realitatea cruntă și înțelepciunea ieftină din zilele noastre ne-au apăsat cu atâta forță, încât noi n-am gândit, ci doar am raționat... Epoca i-a ajutat pe acei oameni care nu prea aveau mare lucru în minte. Ea i-a îmboldit să elogieze timpul ori să se plângă de cruzimea lui. Trei poeți care aveau ce spune au plătit tribut timpului prin aceea că pentru o perioadă fiecare dintre ei au fost loviți de muțenie. Acesta nu este tributul cel mai cumplit. Prozatorii au plătit și mai mult, deoarece proza e toată numai gândire.

În jurul nostru mișunau scriitorii. Noi nu-i întâlneam decât prin redacțiile editurilor, dar știam cum trăiesc. Tînianov a declarat că a venit vremea prozei pentru că vremea poeziei s-a sfârșit, iar Mandelștam a spus că temnicerii, mai mult ca toți, au nevoie de romane. Scriitorii aveau căutare, și după primul avânt, când au avut prilejul să povestească niște întâmplări din războiul civil și din revoluția populară, își storceau creierii ce să mai inventeze ca să urce cât mai sus și să scape de mizerie. Banii s-au dovedit un stimulent grozav pentru imaginație și toți visau să scrie un roman voluminos ori o piesă. Piesa reprezenta o tentație deosebită: autorul care era onorat cu „tantieme” înflorea văzând cu ochii. Kataev spunea povești despre dramaturgii fericiți. Despre unul a născocit că a închiriat o mașină care se ține după el în ritm de broască țestoasă. Dramaturgul merge pe bulevard, iar mașina înaintează alături de el pe caldarâm în caz că-i trece prin minte să meargă undeva. Asta era culmea grandorii, pentru că, până la sfârșitul anilor treizeci, nimeni nu visa să aibă mașină proprie. Fericitul a cărui piesă era montată la Teatrul de Artă își schimba numaidecât soția. Asupra lui se năpusteau fetele frumoase, fete sărace care încă nu învățaseră să-și câștige bucata lor de pâine uscată. Ele erau în general actrițe de cinema și o dată pe an participau la filmarea scenelor de masă, însă de fapt își căutau soți, chiar provizorii, ca să aibă ce mânca și cu ce să-și cumpere pantofi. Dramaturgii nu erau

mai puțin apreciați decât guvernanții, în rangul al doilea intrau scriitorii cu - măcar - un roman publicat, iar traducătorii, chiar cei foarte harnici, care lucrau ca o mașină câte o sută de versuri pe zi (Șengheli ajungea până la o sută cincizeci și era foarte mândru), constituiau ultima categorie. Bietele cenușărese, ei erau o marfă devalorizată. Visul de a scrie o piesă ori un roman nu se explica pe de-a- ntregul prin setea de bunăstare și bani. În aer plutea aspirația spre „formele de mari dimensiuni”, spre marile genuri literare. Oamenii repetau proverbul cu corabia care plutește pe valuri mari [*Corabia mare - valuri mari o poartă*].

Măsura a ceea ce este „mare” era evaluată pur cantitativ. Pentru prozator aceasta însemna un număr mare de coli de autor, pentru poet - numărul de versuri. Era un soi de gigantomanie, și chiar oameni ca Pasternak s-au contaminat de molima generală. El începuse să vorbească de roman încă de pe la mijlocul deceniului al treilea, iar discuția despre piesă a deschis-o puțin mai târziu. În paginile sale despre Pasternak, Gladkov nu minte și nu se laudă când povestește despre atenția extraordinară pe care i-o acorda acesta. Eu îl recunosc în povestirea lui pe Boris Leonidovici care se chinuia gândindu-se cum să scrie o piesă și trăgea cu coada ochiului la dramaturgii care au avut noroc... în ceea ce privește romanul, el i-a scris lui Mandelștam: „Odată ce a ieșit *Zgomotul timpului*, există toate datele pentru un roman, e timp să mă apuc.” La Moscova când locuiam în străduța Furmanov, Pasternak trecea destul de des pe la noi, mai ales dacă era și Ahmatova. Vorbea adesea despre roman, și Mandelștam la el s-a referit când a spus: „Ca să scrii un roman, îți trebuie cel puțin deseatinele de pământ ale lui Tolstoi sau ocna lui Dostoievski...” Ahmatova se înșală susținând că fraza a fost spusă în legătură cu Kolia Ciukovski. Pentru el, Mandelștam n-ar fi stricat o glumă atât de bună. Ca să scrie un roman, Kolia Ciukovski nu avea nevoie decât de o mașină de scris sau de un stilou. Ce putea să facă el decât să scrie romane voluminoase? Când trăia Mandelștam, el încă nu avea năzuințe atât

de mari și își câștiga pâinea din literatura pentru copii și din traduceri. De altminteri, eu nu știu nimic despre Kolia. A fost la noi o singură dată în viața lui și nu știu de unde a scos că eu eram culcată într-un cufăr. Oare de ce toți oamenii mint când e vorba de Mandelștam?

M-au mirat nespus discuțiile lui Pastenak referitoare la roman. Pentru mine cuvântul „roman” era identic cu cel de lectură, iar *Război și pace* și *Idiotul* pentru mine n-au fost niciodată romane. Astăzi eu nu consider roman decât *Doctorul Jivago*. Eu și în ziua de azi cred că ideea, concepția despre lume îl îndeamnă pe om să scrie, să muncească, iar forma vine de la sine - nerugată, nechemată. Pasternak însă vorbea de specia literară și aveam impresia că nu ideea este cea care îl împinge spre o formă anumită, ci forma dorită incită gândirea. El părea că nu este satisfăcut de tot ce i s-a dat mai bun, adică talentul liric și palmele sale ude, tremurânde. Năzuia să depășeasscă minunata bâlbâială a poetului și să înceapă să vorbească în limba obișnuită a noțiunilor și cuvintelor. Mai târziu, el a numit asta „simplitate”. Astăzi îl înțeleg mai bine pe Pasternak: el era atras de obiectivare, de necesitatea de a examina și de a înțelege obiectul. În lirică, era pe de-a-ntregul pradă senzațiilor, ea, prin esența sa, se contopea cu viața lui cotidiană, și în asta consta farmecul lui. Din cotidian, el vedea rareori obiectul - istoria, țara, și asta, mai ales, din unghiul de vedere al zilei prezente. Pe Pasternak îl chinuia nevoia de analiză, de îndepărtare, de perspectivă, pentru că subiectul care trăiește din senzații nu se contopea la el cu obiectul. Romanul lui Pasternak este o căutare a timpului, a timpului pierdut, ca să-și găsească locul în noianul mobil al zilelor și să înțeleagă semnificația mișcării.

Dostoievski a scris într-o perioadă de criză, dar structura societății încă nu s-a prăbușit. Asta înseamnă că gândirea socială, filosofică și religioasă mai putea să se condenseze în diferite straturi ale societății și în spiritele anumitor reprezentanți ai ei. Pasternak s-a gândit la roman când mișcarea ideilor încetase și a fost înlocuită

cu problema privind scopul și mijloacele de a-l atinge. Așa-zisa unitate de gândire însemna o ruptură între molecule, deoarece societatea este o structură complexă și a o transforma într-una biplană - poporul, mulțimea, puzderia de omuleți mișunând, pe de o parte, și conducătorii, giganții, geniile, pe de altă parte - nu este posibil decât printr-un mijloc artificial, distrugând minuțios toate legăturile interioare. La noi s-a aplicat sistematic principiul deportării, și nu doar în ce privește niște popoare întregi sau țărănimea în perioada deschiaburirii, sau cele mai diverse straturi ale populației în timpul deportărilor masive în lagăre sau al colonizării, dar și în practica zilnică, fără violență evidentă. De regulă, oamenii erau trimiși la muncă - de partid sau profesională, după absolvirea instituțiilor de învățământ - cât mai departe de locurile natale, unde nu cunoșteau pe nimeni și nu îndrăzneau să deschidă gura, pentru că erau singuri printre străini. Se făceau încontinuu recrutări la muncă peste nouă mări și nouă țări, iar pe muncitori și pe țărani îi ispiteau cu o bucată de pâine. Toate acestea antrenau oscilații mecanice și o dezrădăcinare continuă accelerând procesul de decădere și de pierdere a personalității. Pasternak trăia în centrul decăderii și suferea, ca toată lumea (într-o formă sau alta), de toate maladiile epocii, iată de ce îi era deosebit de greu să-și adune gândurile și să întreprindă o analiză.

Războiul i-a unit pe oameni pentru o clipă, și acest elan comun a pregătit evenimentele de la mijlocul anilor cincizeci și efervescența care a urmat a noilor generații. Iată de ce romanul lui Pasternak nu putea să fie realizat decât după război. Mi se pare semnificativ că Pasternak pune în centrul romanului un poet cu o biografie paralelă cu a sa, dar cu final nefericit. El a vrut să verifice cum ar fi fost viața lui dacă fluviul ar fi urmat alt curs. Ahmatova, privindu-se în altă matcă, vede întotdeauna femeia fericită care putea să devină. Pasternak s-a văzut pelerin și pribeag tragic care ar fi și devenit dacă ar fi judecat prompt epoca așa cum a făcut-o la câțiva ani după război.

Mandelștam nu putea să aibă un destin paralel: el a plătit epocii tributul său din mers și s-a simțit imediat a fi cel care, prin opoziție, luptă cu decăderea generală. Epoca nu l-a abătut pe un alt făgaș, el și-a croit singur drumul și efortul a fost atât de uriaș, încât multe din câte avea de spus au rămas neexprimate. Mandelștam n-a scris povestiri, nuvele, schițe sau romane, ci proză ori versuri. Alte definiții el nu folosea. El știa sigur că orice specie se epuizează neîntrerupt, iar cel care o preferă ia totul de la început. Pentru el, *Război și pace* nu este pur și simplu un roman, ci un tot cu valențe de epopee și cronică, iar Dostoievski desfășoară acțiunea asemănător cu tragedia. Cum se face că la noi tragicul autentic s-a întrupat în narațiune și nu într-o acțiune teatrală? Mandelștam vorbea adesea de tragedie, dar nu de tragedie ca specie literară, ci de esența ei. Și-a dat repede seama că tragedia este imposibilă la teatru și a spus: „Eu n-o s-o văd pe vestita Fedra”. Lui nu i-a fost dat să audă cum „vocea topită de suferință se fortifică și atinge rezonanțe de tensiune tragică”. Cauza sfârșitului tragediei constă în incompatibilitatea tragicului cu cei cărora li se adresează de pe scenă: spectatorii-șacali, care sunt gata să sfâșie muza.

Într-un articol din 1922, Mandelștam a încercat să explice de ce, în zilele noastre, tragedia este imposibilă. Aceasta era în legătură cu Annenski, care „și-a asumat cu demnitate destinul refuzului și al renunțării”. „Spiritul renunțării” în poezia lui Annenski „este întreținut de conștiința că tragedia este imposibilă în arta rusă contemporană datorită absenței unei conștiințe naționale sintetice - peremptorii și absolute - premisă necesară a tragediei; și poetul, născut să fie un Euripide rus, aruncă păpușa în vâltoare, pentru că „ofensa adusă păpușii este mai scumpă inimii sale decât aceea pe care a suferit-o el însuși...

Conștiința sintetică nu este posibilă decât în epocile și la popoarele care păstrează „făclia moștenită din strămoși”, cu alte cuvinte - când poporul posedă noțiuni de valoare ferme și tragedia vorbește de pângărirea și de apărarea lor. Oare nu tocmai biruința

valorilor, afirmarea puterii lor incontestabile duc la catharsis, la purificarea spirituală? Lumea europeană s-a edificat pe cel mai mare catharsis accesibil numai unei conștiințe religioase: pe biruința asupra morții și pe ispășire.

În toată lumea creștinătății europene, valorile au fost zdruncinate în decursul multor decenii, ba chiar secole, dar ele n-au fost nicăieri batjocorite într-un asemenea hal ca la noi. Dacă ar fi să-i adunăm pe spectatorii-șacali de la noi și să le arătăm profanarea valorilor, ei ar saluta-o cu urlete de bucurie. În decursul deceniilor, ei au fost deprinși tocmai cu această reacție, când au asistat la profanarea altarelor, a căminelor familiale și a drepturilor sfinte ale poporului. Unii îi susțineau pe profanatori, alții, cei mai buni dintre cei mai buni, se întorceau nepăsători și mergeau acasă pentru a trage mâța de coadă. Noi am meritat o melodramă, nu o tragedie și am primit-o cu toate trucurile expresioniste și pseudorealiste și mai ales cu tema întoarsă pe dos și cu eroul profanator de valori și judecător nedrept care își apără dreptul la putere și la cârmuirea mulțimilor de oameni. În teatru a venit literatura, care „pretutindeni... îi ajută pe șefi să-i țină pe soldați în supușenie și pe judecători - să judece și să pedepsească pe cei condamnați”.

În 1935, la Voronej, Mandelștam a abordat tragicul dintr-un alt unghi de vedere. Redacția ziarului local i-a comandat un articol despre Serafimovici, el a scris câteva pagini și numaidecât și-a dat seama că nu va putea pătrunde nicăieri cu el. Serafimovici era considerat la noi un fel de zeu și nu putea fi criticat. Mandelștam a rostit obișnuitul: „Suntem ruinați!” - nu știu de ce, orice ar fi scris, eram întotdeauna „ruinați”? - și a aruncat filele în geamantan, deoarece cufărașul pentru manuscrise rămăsese la Moscova. Întâmplător, filele s-au păstrat. Acesta este un manuscris autograf, fiindcă eu, dându-mi seama că această inițiativă nu are nici un viitor, am refuzat să scriu sub dictare. Întâlnim aici câteva cuvinte despre faptul că „tragicul, indiferent cât de mică ar fi zona în care apare, se cristalizează întotdeauna într-o imagine generală a lumii”. Cred că

în imaginea generală a lumii se poate cristaliza numai ceea ce, într-un fel sau altul, este legat cu valorile unei societăți deschise, nu „închise”, în sensul bergsonian al cuvântului, prin urmare cu spiritul, care poate ființa unde dorește. Moartea însăși, de pildă, intră în imaginea lumii, întrucât omul este muritor, dar nici o moarte nu va da altă imagine a lumii în afară de aceea cu care a început era noastră și a apărut societatea „deschisă„. Mandelștam era mirat de atitudinea naiv-egoistă față de moarte a blândelor mătuși care au crescut în secolul al XIX-lea. Una dintre ele mi-a spus față de el: „Unchiul tău Mișa a murit în mod tragic sub bisturiul chirurgului...,, La Ahmatova am observat o altă atitudine față de tragic, care tot nu m-a satisfăcut. Odată, am venit la ea cu nepoțelul de soră al Vasilisei Șklovskaia, un băiețel tare drăgălaș. Ahmatovei i-a plăcut tare mult frumușelul de trei ani, și la următoarea întâlnire mi-a zis: „Ar fi o tragedie dacă un astfel de copilaș ar muri”. „O nenorocire, dar nu o tragedie, am spus eu. Mă doare sufletul de copii când sunt bolnavi ori suferă.” Ahmatova insista că esența tragediei constă numai în sfârșitul sau, mai exact, în moartea celui ce n-a avut timp să înflorească. Mi-am amintit versurile ei: ,,*Și chipul morții timpurii atât de groaznic este, Că lumea de Dumnezeu creată s-o mai privesc nu pot”*, dar în aceste versuri avem de-a face cu tristețe și amărăciune, nu cu revelarea tragicului. Îmi este mai ușor să înțeleg triumful morții pe care îl simțea Mandelștam, decât tragismul ei.

O altă întrebare îmi răsare în minte în legătură cu ce a spus Mandelștam despre tragicul care se cristalizează în imaginea lumii: de ce, la noi, ceea ce este „separat”, unic, nu este niciodată receptat ca semn sau simbol al imaginii de ansamblu a lumii? Nu văd decât un singur motiv, și acela pur psihologic: modul de abordare cantitativ al tuturor lucrurilor propriu pozitiviștilor. Inițial, problema avea următorul aspect: poate oare să fie suprimat un om care se așază în calea fericirii a milioane de oameni? Și dacă nu este doar un om, ci câțiva?

În 1937, Marietta Șaghinian, care murea de iubire pentru oameni

și pentru Goethe, era indignată de atitudinea intelectualilor: „Au întemnițat câțiva oameni și s-au pus pe țipat... (Nu știu de ce o pomenesc pe această babornița, din care nu se va alege decât praful și pulberea? Ea era reprezentativă pentru epoca sa și striga cit o ținea gura, în vreme ce alții tăceau.) Îndată ce a apărut acest plural nedefinit exprimat prin cuvântul „câțiva”, treaba a început să meargă ca pe roate: se poate, de pildă, vorbi de câteva milioane de oameni, care formează o parte infimă a omenirii, mai ales dacă se ține seama de lunga serie a generațiilor viitoare, fericite și nepăsătoare... Prima operație de masă: deschiaburirea țăranilor care s-au înstărit în vremea n.e.p. -ului a trecut neobservată, pentru că se zicea: în cutare sat au deschiaburit o gospodărie, dar în cutare - câteva. Nu se obișnuia să se adune unitățile într-o sumă concretă.

Noi am preferat întotdeauna sumelor concrete procentele și sumele nedefinite: fiecare milion este alcătuit dintr-un anumit număr de grupuri din câțiva oameni. De fapt, nu era vorba despre oameni, se vorbea de o gospodărie deschiaburită sau de o ogradă, ceea ce reprezenta tot o mulțime nedefinită.

În toate serviciile, oamenii, considerați ca unități, calculau de câți oameni-oră a fost nevoie pentru îndeplinirea fiecărei munci și care era raportul între oamenii-oră și indiferent ce mărime care nu putea fi comparată cu ei. Ca rezultat al manevrării cifrelor mari și mici s-a iscat o indiferență absolută față de picăturile care alcătuiesc oceanul universal. Poporul întreg știa acum ce este dialectica și evita cu iscusință trecerea cantității în calitate. De această lege, oamenii nu se foloseau nici în cazurile când ea putea să fie avantajoasă: „câțiva” sau un procent încă nu înseamnă o cantitate ca să te gândești la calitate. De atâtea procente ți se tulbura vederea, și noi uitam definitiv că orice unitate neînsemnată (poate ea să fie neînsemnată dacă reprezintă un tot?) constituie o catastrofă unică și poate reprezenta toate celelalte milioane. Alexandr Gladkov se tot pregătește să scrie despre nepăsarea cu care cercurile literare și artistice din 1938 au primit vestea arestării și morții lui Mandelștam.

Moartea unităților este compensată de creșterea natalității și a ritmului producției cum știa orice activist al marii epoci.

În 1937, Mandelștam a revenit la problema tragediei, de data asta în versuri. El știa cu certitudine că acțiunea tragică nu se derulează pe scenă, ci în viața de toate zilele.

Lumea europeană și-a edificat cultura pe simbolul crucii care amintea de Cel răstignit pe această cruce. La temelia acestei culturi se afla personalitatea, ca valoare supremă. Trebuie să învățăm din nou să înțelegem că fiecare destin aparte este un simbol al zilei istorice și, atunci, acest „aparte”, oricât de mică ar fi zona lui de activitate se va dizolva în mintea noastră în imaginea generală a lumii. Dar se va întâmpla oare aceasta? Nu este prea târziu? Nu cumva am scăpat momentul când puteam să ne dezmeticim și să oprim procesul amestecării mulțimilor nedeterminate și al raporturilor procentuale? Nu știu și nu pot să știu. Probabil am ajuns prea departe, și procesul decăderii este ireversibil.

II Prologul

Pasternak avea de gând să scrie o piesă și a lăsat câteva fragmente bizare, Țvetaeva compunea mereu scene sofisticate (o, această dragoste feciorelnică pentru Rostand !), Ahmatova nu se gândea la așa ceva, dar pe neașteptate, la Tașkent, a apărut *Prologul*, pe care l-a aruncat în foc la sfârșitul deceniului al cincilea, în noaptea când l-au arestat pe Liova. Piesa a ajuns în sobă cu caietele de versuri. Toată viața ei, Ahmatova n-a uitat cum agenții securității au venit pentru a doua oară în stradela Furmanov să „culeagă” ceea ce scăpaseră prima dată. Aceasta se numea percheziție repetată. Cuvântul „repetat” intrase în uzul curent, orice pedeapsă putea să se repete fără nici o avertizare: percheziții, deportări, arestări. Lui Liova, luat ca ostatic în locul mamei sale, nu i-ar fi fost deloc bine dacă pe masa anchetatorului ar fi ajuns piesa

Prologul și toate poeziile. Citind această piesă, poate că mai-marii nu ar fi rezistat ispitei și ar fi arestat-o și pe Ahmatova. Era o mare favoare că i se îngăduise să se plimbe liberă, ba chiar pe străzile celor două metropole. Nu se cade să abuzezi de bunăvoință și să scrii piesuțe. Ți s-a făcut un hatâr - stai la locul tău și taci. Logică clară și incontestabilă. Ahmatova era perfect conștientă că trăiește ca o favorizată: ,,*Și, ducându-mă până la margine, Fără să știu de ce, m-au lăsat acolo. Precum nebuna orașului, Voi rătăci prin piețele tăcute*”... Fiecare dintre noi știa că este un favorizat câtă vreme avea dreptul să meargă la muncă și să mănânce scrumbia cumpărată de la magazin. Noi, unitățile, care intram în noțiunea de „câteva milioane”, mulțumeam pentru favoare și tăceam mâlc.

Fără îngăduința întâmplătoare, această femeie s-ar fi trezit în cabinetul cu uși false. Mi-o închipui cum stă înaintea anchetatorului și zice „nu”. La Leningrad obișnuiau să scuipe victimele în față. Această bagatelă, nu poate fi comparată cu adevăratele torturi, dar nu degeaba s-a spus: „Acest loc să rămână pustiu.”[1]

Ahmatova mi-a citit *Prologul* la Tașkent în vara lui 1942, când absolvenții școlilor militare au început să poarte epoleți. Ne întorceam de la Grădina Botanică și, pe neașteptate, ne-am întâlnit cu o ceată de tineri în uniforme cu epoleți. „Seamănă cu decembriștii”[2], a spus Ahmatova. Într-adevăr, semănau cu decembriștii, si în fiecare dintre acești băieți seriosi se afla tânărul ideal din gara Krecetovka[3] și undeva printre ei - deocamdată nu la Tașkent, ci într-un alt oraș sau sat - se gândea la Rusia (numai Dumnezeu știe la ce putea să se gândească atunci) un tânăr

[1] Vezi nota de la p. 124.
[2] Revoluționari de obârșie nobilă, în special ofițeri participanți la războiul din 1812, care au declanșat la 14 decembrie 1825 răscoala împotriva autocrației și iobăgiei. A fost înăbușită de împăratul Nicolae I.
[3] Personaj din povestirea *O întâmplare în gara Krecetovka* de A. I. Soljenițîn.

artilerist[1] după care tânjeau lagărul și literatura. Nu l-am întâlnit la Tașkent, unde a venit la spital după plecarea noastră. Însă dacă am mai fi fost la Tașkent, el tot nu ne-ar fi găsit, pentru că nu auzise de numele noastre nici în școală, nici în cele două universități, nici în școala de artilerie, nici în lagăr, nici în exil, nici în spital. Iar dacă ar fi venit cumva la noi ne-am fi purtat cu el suspicioase, precum cu un necunoscut și nu l-am fi ajutat să-și gândească gândurile până la capăt. Nu știu la ce se gândea el atunci, dar a trebuit să împărtășească soarta mulțimilor imense de flăcăi ruși cu epoleți: decembriștii, adepții lui Petrașevski, cei care au pierit după primul război mondial ori au ajuns în lagăre după cel de-al doilea...

În *Prologul* am auzit vocea vie a Ahmatovei. Firește ea nu pretindea că a scris o tragedie națională, dar pentru mine acest caz particular, despre care este vorba, se cristalizează în imaginea lumii, deoarece profesiunea de credință și cuvântul liber constituie dreptul fundamental al omului, astfel încât ele trebuie să fie criteriul de apreciere a unei epoci. Nu știu dacă asta se potrivește pentru toate epocile istorice, dar eu am citit că în perioada instituirii dogmelor, negustorii și negustoresele din piețele Bizanțului le discutau cu atâta înverșunare, încât comerțul a avut serios de suferit din această pricină. După opinia mea, aceasta este adevărata libertate de gândire. Lipsit de această libertate, omul se sălbăticește și începe să urle ca un șacal. Cuvântul și gândirea socială dispar încetul cu încetul. Societatea se cufundă într-un somn hipnotic. Prologul Ahmatovei era un fel de vis în alt vis.

Cei dintâi ascultători au asemuit *Prologul* cu Gogol, Kafka, Suhovo-Kobîlin și nu mai știu cu cine. În el erau, fără îndoială, elemente din Suhovo-Kobîlin, pentru că era vorba de funcționărime, și însăși ideea de funcționărime predispune la o anumită abstractizare, la acțiune, care prin aranjamentul bine pus la punct amintește de balet, cu precizia aproape mecanică a mișcărilor. La

[1] Este vorba de Alexandr Soljenițîn.

Ahmatova nu era vorba de funcționărimea administrativă, ci de cea scriitoricească: eroina este judecată de un tribunal alcătuit din scriitori și băgată numaidecât la pușcărie. Tema este simplă și clară ca lumina zilei, iar funcționărimea scriitoricească - mult mai necruțătoare decât cea administrativă, pentru că tocmai ea trădează în mod conștient libertatea de gândire.

Prologul din Tașkent constituie un tot caustic și necruțător, bine structurat. Ahmatova a adus pe scenă scara terasei de la casa în care pe urmă am locuit împreună. Aceasta a fost singura concesie făcută scenei și inventivității formale. Eroina coboară pe această scară șubredă: ea a fost trezită în miez de noapte și merge la judecată în cămașă de noapte. În viața noastră, noaptea fusese cedată spaimei. Orele de iubire și de tihnă erau întrerupte de soneriile nocturne. Cea de a doua arestare a lui Mandelștam nu este legată de sonerie, ci de niște blestemate bătăi în ușă în miez de noapte, bătăi cu totul speciale (special era și țârâitul soneriilor), care nu semănau deloc cu cele obișnuite, omenești... Urechea ciulită nu se odihnea niciodată. Auzeam zgomot de mașini (trece mai departe ori se oprește lângă casă?), pași pe scară (oare nu sunt cizme cazone?), zgomotul liftului: mie și astăzi îmi tresare inima când aud zgomotul lifturilor vechi, țârâitul soneriei ori bătăi în ușă. Nu-mi dau seama de ce nu ne-am deprins să dormim îmbrăcați, era incomparabil mai rațional. Și eroina din *Prologul*, adică Ahmatova, n-ar fi fost nevoită să meargă la judecată în cămașă de noapte.

Jos, pe scenă, se afla o masă mare acoperită cu postav roșu. La masă șed judecătorii, iar din toate părțile se îmbulzesc scriitorii să susțină judecata cea dreaptă. Unul dintre ei ține în mână un pachet din care iese un cap de pește, altul ține un pachet identic, dar cu o coadă de pește. În perioadele de raționalizare - și noi am avut destule - principalul eveniment literar îl constituia distribuirea alimentelor în magazine aproape guvernamentale unde erau arondați cei mai buni. La Tașkent, pe firul guvernamental, a

telefonat însuși Jdanov(!)[1] și a cerut șefilor locali să aibă grijă de Ahmatova. El, pesemne, a explicat cine este („poetul nostru cel mai bun" sau „cel mai vârstnic"), și, drept rezultat, un scriitor cumsecade[2] dintre cei evacuați a înscris-o cu două rații la două magazine diferite, iar soția scriitorului, o femeie cu stagiu la miliție, îi aducea rațiile acasă. Când ei au plecat, cea de a doua rație s-a evaporat, pentru că trebuiau făcute noi demersuri o dată la trei luni. Așa făceau toți, dar noi două nu puteam să facem ca toți și, într-o zi, tare neam bucurat aflând același lucru de la o femeie respectabilă și foarte modestă din mediul academic, pe nume Mikluxo-Maklai. Ea se plângea că nu se pricepe să facă tot ce fac ceilalți, adică să primească rația în covrigi, să-i schimbe, plătind un adaos de bani, pe pâine, suplimentul de pâine să-l schimbe din nou și iar, adăugind o sumă de bani, să obțină o mână de orez. Pe amândouă ne apuca amețeala de mulțimea operațiilor subtile de care toți sunt capabili, dar noi nu aveam deloc noroc, pentru că eu lăsam să-mi scape cele mai interesante obiecte de schimb. Căci în ultima iarnă locuiam împreună și eu mă duceam să iau rația.

Odată, mă întorceam de la magazin cu scrumbii sărate, învelite în ziar de unde ieșeau capetele și cozile. Pe trotuar, pe lângă mine trecea un șir de băiețandri, în flanc câte unul, la un interval de câțiva metri unul de altul. Toți erau puțin mai înalți decât mine și, ajungând în dreptul meu, primul a lovit cu palma pachetul cu scrumbii, și vreo două au căzut din hârtie pe trotuar. Următorul din șir a ridicat prada, iar cel care venea după el a dat o nouă lovitură. Din toată rația, am mai ajuns acasă cu vreo șase pești. Ahmatova era disperată

Și m-a ocărit pentru lipsa mea de îndemânare. Ea n-a apreciat tehnica victorioasă a puștanilor din Tașkent care se antrenaseră și

[1] Zvon insistent care, pare-se, nu a fost dezmințit și nici susținut de Ahmatova. Mult mai probabilă s-ar putea să fie participarea lui A. Fadeev, care o indusese și pe lista celor evacuați din Leningrad cu avionul în septembrie 1941.
[2] Probabil Iuri Gherman.

atacau mai ales pe scriitorii care treceau cu capete și cozi de pește. Ei erau invincibili și în sinea mea îi compătimeam, pe ei, nu pe posesorii de pachete cu rații. În șirul atacatorilor nu erau și fete. Ele erau primite cu drepturi depline numai în găștile de bandiți. Una dintre bandele de copii, care a fost judecată pentru crime și tâlhării - aceștia scoteau ochii victimei să nu se întipărească scena crimei - avea în frunte o copilă cu chip de înger, îmbrăcată cu rochii călcate și apretate. Părinții, granguri mari, beneficiau de cei mai buni distribuitori, unde cumpărăturile erau împachetate în hârtie sau erau aduse acasă. Cozile și capetele de pește nu ieșeau din pachete. La începutul erei noastre, în rațiile academice intrau și capete. Tașkentul a salvat literatura cu capete și cozi de pește. Restul corpului avea o destinație mult mai înaltă.

Scriitorii, ținând în mâini pachete cu rații și manuscrise, forfotesc pe scenă, culegând informații referitoare la ședința de judecată. Își agită manuscrisele răsucite sul. („Nu-mi plac manuscrisele făcute sul. Unele dintre ele sunt grele și impregnate de timp, ca trâmbița arhanghelului”[1]). Ei agasează cu întrebările, unde se va ține judecata, pe cine se pregătesc să judece și cine a fost desemnat acuzator public. Se adresează unul altuia și „secretarei de o frumusețe fantastică”, instalată în avanscenă la o măsuță cu o duzină de telefoane. Scriitorii îi arată secretarei disponibilitatea lor de a merge în sala de judecată să salute toate hotărârile incontestabil juste ale judecătorilor. Repartiția tuturor bunurilor trece întotdeauna pe la secretară, prin urmare ea este o persoană importantă. În mâinile ei se află apartamente, rații, vile, cozi și capete de pește. „Secretara de o frumusețe fantastică” încearcă să scape de scriitorii cu rații, și la toate întrebările răspunde cu o frază standard, devenită celebră. „Nu toți o dată, voi sunteți mulți, eu una singură.” Ahmatova avea un deosebit talent de a reține frazele care circulau pe stradă și prin instituții. Ea le prindea din zbor și le

[1] Mandelștam, Marca egipteană (epigraf).

folosea cu însuflețire.

Se deschide ședința. Toată noima celor ce se petrec constă In faptul că eroina nu înțelege de ce este acuzată. Judecătorii și scriitorii sunt indignați de ce aceasta răspunde anapoda. La judecată s-au întâlnit două lumi care par să vorbească una și aceeași limbă, dar în realitate vorbesc două limbi diferite.

Prologul a fost scris în proză, și fiecare replică tăia ca un cuțit. Erau formule șlefuite și condensate la maximum din literatura și ideologia oficială. Cu ele o îngână pe eroină când aceasta murmură frânturi de versuri triste care spun că în lume este aer și apă, cer și pământ, frunze și iarbă - într-un cuvânt, „fericitul undeva” din poeziile Ahmatovei. Când eroina începe să vorbească, numaidecât se stârnește larmă și încep să-i explice că nimeni nu i-a dat dreptul să bâiguie versuri și este timpul să cugete cui dă apă la moară cu stihurile ei, iar, în afară de asta, nu trebuie să uite că este inculpată și răspunde în fața poporului - iată-l, poporul cu capete de pește și manuscrise impregnate cu ulei - pentru tot ce îi trece ei prin cap... Eroina este luminată cu proiectorul, și fasciculul alunecă pe capul ei, răsfirându-i părul.

Eroina nu este speriată. Ceea ce simte ea nu este câtuși de puțin frică, ci conștiința profundă a faptului că omul nu are loc pe pământ - în lumea plevei scriitoricești și funcționărești. Aici, la judecată, omul nu poate decât să se mire, să rămână perplex. Duhurile rele nu sunt în stare să-i ia viața, pentru că judecata are loc în afara vieții. Ea ajunge la închisoare și acolo se simte pentru prima oară liberă. Din celulă se aude vocea ei recitind versuri și în scenă se bulucesc scriitorii rostind ca un laitmotiv plângerea: „Scriitorii nu se citesc unul pe celălalt”. Ei cer o rezoluție care să-i oblige pe scriitori să citească tot ce scriu confrații lor de condei și de uniune. Vocea eroinei se intensifică. Are loc un dialog sui-generis între scriitori și deținută. Semnificația cuvintelor ei este ceva în sensul celor scrise mai târziu: ,,*De sub ce ruine vă vorbesc Și de sub ce dărâmături vă strig! Trăiesc în varul cel nestins. Sub bolțile*

subsolului fetid. Să spună ei că iarna-i liniștită. Și veșnicile uși trântite-s pe vecie. Și totuși vocea mea va răsuna din nou, Și oamenii din nou în ea vor crede.”

Aceasta nu este unica temă a deținutei. În vorbele ei se află acel delir sfâșietor care exprimă sentimentele noastre din acei ani. Eroina în cămașă de noapte este una dintre multele femei care se trezeau noaptea scăldate în sudoare rece și nu le venea să creadă ce s-a întâmplat cu ele. Este Ahmatova care a visat un vis de un realism cumplit: în holul larg al apartamentului lui Punin, unde se afla masa pe care mâncau și la un capăt, după o draperie - un pat (acolo se întâmpla sa doarmă Liova ori eu și Mandelștam), se aud niște pași soldățești: Ahmatova iese în hol. Veniseră după Gumiliov. Ea știe ca Nikolai Stepanovici se ascunde în camera ei - ultima ușă din hol, dacă vii dinspre intrare, la stânga ca și celelate. După draperie doarme Liova. Ea intră după draperie, îl scoate pe Liova și îl predă soldaților: „El este Gumiliov”. Doar o femeie care a îndurat groaza acestui vis putea să scrie *Prologul*.

III Rezoluția

Prologul a fost scris cu mult înainte de rezoluția referitoare la Ahmatova și Zoșcenko[1]. (în rezoluție mai era amintit și Hazin, dar nu are nici o legătură cu fratele meu, este o coincidență întâmplătoare.) Mulți dintre cei care citiseră, mai exact care auziseră *Prologul* exclamau impresionați că Ahmatova prevăzuse și prevestise totul: ședințele, discursurile, articolele din ziare, cuvântările scriitorilor, adunările elevilor și studenților la aniversarea

[1] Rezoluție a Comitetului Central al P.C.U.S. din 14 august 1946: „Cu privire la revistele *Zvezda* și *Leningrad*”, în care sunt supuse unor atacuri nimicitoare creația Annei Ahmatova și cea a lui Mihail Zoșcenko. A constituit începutul unei campanii violente împotriva intelectualității. (A fost abrogată în octombrie 1988).

rezoluției, când nu se slujeau liturghii negre, ci liturghii cenușii, scuipând în fața celor doi acuzați și în direcția mormântului pierdut al celui de-al treilea... „Cine a născocit că sunt profetesă? se mira Ahmatova. Așa s-au petrecut lucrurile. Nimic altceva.” Ea își amintea articolele lui Lelevici[1], discuțiile și intervențiile de la catedră ale celor de la RAPP și LEF și ale tuturor din lume care i-au îngropat de vii și pe ea, și pe Mandelștam, ba le-au mai înfipt și un țăruș în piept pentru ca răposatul nu cumva să se scoale din groapă: căci oricine vrea să se plimbe pe pământul interzis măcar ca stafie.

Memoria Ahmatovei a înregistrat întreaga anatemă ce dura de ani de zile și ea a receptat rezoluția cum trebuia, adică fără emoții, dar cu teama firească a consecințelor. Ea se temea pentru cei apropiați, dar și pentru sine: este imposibil să nu tremuri când o forță obscură și obtuză se apropie de tine să te smulgă din pat și să te azvârle în neant.

Sărmanul Zoșcenko a fost complet nepregătit pentru lovitură. Asta s-a văzut din discuția cu studenții de la Oxford[2], care veniseră să încerce a le ajuta pe victime. Se spune că ar fi fost trimiși de Berlin[3], „prietenul din viitor”, care a vizitat-o pe Ahmatova cu puțin înainte de toată drama. Oare or fi înțeles studenții de la Oxford la ce lovitură l-au expus pe Zoșcenko? Asupra lui s-a prăvălit al doilea val de persecuție, și el n-a mai ridicat niciodată capul. Om minunat, cu suflet pur, el căuta să intre în contact cu epoca, credea în

[1]G. Lelevici a fost autorul celor dintâi articole ponegritoare la adresa Annei Ahmatova.

[2] Întâlnirea studenților de la Oxford cu Ahmatova și Zoșcenko a avut loc mult mai târziu - în 1954. Studenții i-au întrebat ce părere au despre rezoluție. Ahmatova, simțindu-se încă o ostatică (fiul se afla în detenție), a răspuns scurt că este de acord cu fiecare cuvânt al rezoluției. Zoșcenko a încercat, cu mare prudență, să spună despre ce era vorba de fapt, ceea ce a strârnit un nou val de persecuții.

[3] Istoricul englez Isaiah Berlin a vizitat-o pe Ahmatova în anul 1945. El este „oaspetele din viitor” în *Poemul fără erou*.

programele grandilocvente care făgăduiau fericirea generală, și credea că totul va reveni la normal, deoarece manifestările de cruzime și barbarie nu sunt decât o întâmplare, unduiri mărunte pe suprafața apei, nu esența, cum l-au învățat la seminariile de învățământ politic. Despre cruzime, fără îndoială, nu se vorbea acolo, ci doar de unduiri. Mulți nu au observat trecerea de la revoluția populară, crudă și barbară, la funcționarea sistematică a mașinii. Cei înclinați să justifice faza întâi și-au transferat atitudinea asupra celei de-a doua. Așa a fost și Zoșcenko, unul dintre sublocotenenții revoluției (în grad, în 1917, el era mai mare, dar din punct de vedere psihologic aparținea acestei categorii).

Moralist din fire, Zoșcenko încerca prin povestirile sale să deschidă ochii contemporanilor, să-i ajute să devină oameni, dar cititorii luau totul ca umor și nechezau ca niște armăsari. Zoșcenko își păstra iluziile, era cu totul lipsit de cinism, tot timpul cugeta cu capul ușor înclinat într-o parte, și pentru asta a plătit scump. Cu ochiul său de artist, pătrundea uneori în esența lucrurilor, dar nu putea să le înțeleagă, deoarece credea cu sfințenie în progres și în toate consecințele lui frumoase. În timpul războiului a fost otrăvit cu gaze, după război - cu zeamă pseudo-filosofică, elixir materialist pentru suflete slabe. Undeva licărea amintirea liceului cu liberalismul și volnicia lui, iar peste ea - toate celelalte. Criza gândirii și criza învățământului.

Or fi înțeles studenții de la Oxford comportamentul Ahmatovei? Ea povestea că ședea ca o statuie, fără să privească undeva, și rostea formule oficiale cu totală indiferență și o superbă detașare. Simpaticii tineri englezi, care încă din copilărie fuseseră învățați să spună adevărul și să-și susțină convingerile, pesemne că au fost descumpăniți auzind-o pe Ahmatova spunând că rezoluția i-a adus un mare folos. Comparând asta cu versurile publicate în Ogoniok, ei nu puteau face altceva decât să declare că toți rușii sunt un popor de vânzare, care poate fi cumpărat pe un sfert de copeică. Ori poate

li s-a năzărit sufletul rus, misterios și oriental, cu dragostea lui pentru rezoluții, pentru sărăcie, lagăre și execuții... Ei ne înțeleg cum îi înțelegem noi pe chinezi. Când te uiți la răsărit, totul se varsă într-o pată brun-cenușie: Ahmatova poate să pară o oaie blajină, iar Zoșcenko - un răzvrătit violent. Totuși, într-o anumită măsură toți suntem niște oi.

Prologul din Tașkent a ars o dată cu caietul de versuri. Ahmatova a consemnat acest eveniment în poezia *Caietul ars*. Când au pregătit volumul pentru tipar, Surkov s-a strâmbat: ce aluzii sunt astea, o să creadă lumea că versurile au trebuit arse. El a propus să se înlocuiască „ars” cu expresia mai decentă „distrus de foc”. „Fie, să creadă că la mine a fost un incendiu”, a spus Ahmatova și a înlocuit epitetul cu mâna proprie. Viitorul redactor, mare tipicar și dobitoc din fire, a legiferat corectura, pentru că a fost făcută în text. El a văzut în ea voința autorului.

După Congresul al XX-lea, Ahmatova a început să-și reconstituie poeziile. Memoria începuse să-i slăbească și multe nu și le mai amintea. Unele le mai țineau minte prietenii și îi dăruiau propriile poezii. S-au pierdut relativ puține: prima strofă din *Boieroaica Morozova* (manuscrisul fusese încredințat spre păstrare istoricului literar Makogonenko, dar el neagă categoric), un fragment din *Poem* [fără erou], unde, sosind la Moscova ea rostește câteva cuvinte dure despre capitala văduvă, textul exact al poeziei *Așa sunt eu, vă urez s-aveți alta* (în textul care s-a păstrat nu știu cum s-au încurcat rimele), o strofă din poezia cu „parizianca aferată”. Nu știu dacă acestea sunt toate pierderile, dar de altele nu ne-am mai adus aminte.

Versurile se reconstituie mai lesne decât proza. Încă de când Mandelștam era în viață, am distrus primul capitol din *Cea de a patra proză*, fără să-mi dea prin minte s-o învăț pe dinafară (*Convorbiri despre Dante* o știam toată pe de rost). Acum este cu neputință să mai fie reconstituită. Îmi mai amintesc doar două fraze: „Cine are nevoie de acest socialism denaturat.” Mai departe urmau

niște epitete. Și cea de-a doua: „Dacă cetățenilor le-ar fi trecut prin cap să construiască Renașterea, ce ar fi ieșit din asta? În cel mai bun caz Cafeneaua Renașterea”. Era păcat să distrugi acel capitolaș, dar pentru un astfel de caraghioslâc am fi fost nimiciți împreună cu toți cei care ne-au făcut vreodată semn din cap. Mandelștam s-a necăjit, dar a recunoscut că nu trebuie să riscăm.

Nici Mandelștam, nici Ahmatova nu se îngrijeau prea mult de păstrarea manuscriselor, însă din motive diferite. El credea în oamenii care păstrează ceea ce le trebuie, ea se temea când i se pomenea de moarte: „De ce mă zoriți - sunt încă vie”. În fondul ei era o păgână și splendida ei rasă păgână se răzvrătea împotriva morții. La ultima noastră întâlnire, cu două-trei zile înainte de moarte, mi-a zis oftând: „Sunt oameni care trăiesc până la nouăzeci de ani, eu, probabil, n-o să ajung...” Apropierea morții însă nu o simțea: de-abia scăpase dintr-o primejdie de moarte și, reîntoarsă la viață, nu voia s-o părăsească. Dacă Olșevskaia, soția lui Ardov, nu ar fi târât-o într-o clinică atât de departe (pentru bolnavi de congestie cerebrală, unde trebuia să se interneze Olșevskaia, nu Ahmatova), cu un drum infernal: taxiul a rămas în pană și au trebuit să aștepte îndelung până au găsit altă mașină, fără îndoială că ea ar mai fi trăit. Apoi, chiar înainte de plecare a avut o zi epuizantă: Ania Kaminskaia, fiica Irinei Punina, a silit-o să meargă la casa de economii să scoată bani „pentru mama”. Suta de ruble, primită de la Ahmatova, a refuzat să i-o dea „mamei”: mica răpitoare ciugulea bob cu bob. În ultima seară nici nu m-a lăsat s-o văd pe Ahmatova: „Discută despre Liova și Akuma este necăjită.” (Punin a adus din Japonia cuvântul akuma, care însemna „vrăjitoare”, și a devenit porecla Ahmatovei în familie). Ania și mama ei au furat împreună arhiva. Ambele aveau o formulă pe care o repetau cu orice prilej: „Akuma ne-a mâncat pâinea”. Asta însemna că, trăind cu Punin, Ahmatova mânca la masă cu toți. Morala este simplă: nu trebuie să accepți monstruoase coaliții: când trăiești cu soțul alteia, nu trebuie să te muți în același apartament cu soția abandonată. Eu nu am

nimic cu soții altora, asta se întâmplă la tot pasul și deci este în ordinea lucrurilor. Ahmatova a spus perfect, referindu-se la sine: „*Amică fidelă soților altor femei și multora văduvă nemângâiată*”. N-a fost deloc bine că au trăit toți „sub acoperișul casei din Fontanka”. Idila asta a fost concepută de Punin, pentru ca Ahmatova să nu aibă grija gospodăriei și să nu se omoare el procurând bani pentru două case. În plus, criza de spațiu locativ complica divorțurile și intrigile amoroase. Idila nu s-a împlinit: trebuia să divorțeze definitiv. Fără îndoială, și relațiile cu Punin ar fi fost mult mai bune și mai simple, dacă n-ar fi fost acel apartament comun. Esențialul în viața cetățeanului sovietic era o bucățică de spațiu locativ. Nu degeaba se săvârșeau atâtea crime pentru el. Bine ar fi să mor în spațiul meu locativ, care îmi aparține și pe care îl iubesc. Acesta e visul meu cel de pe urmă și mă tem că nu se va îndeplini.

IV Vis în vis

Ahmatova n-a izbutit să reconstituie *Prologul*. S-a apucat de asta îndată după întoarcerea lui Liova din lagăr, dar nimeni n-a putut s-o ajute. Ascultătorii au uitat nu doar replicile sarcastice, dar până și conținutul și zadarnic îi implora ea să-și amintească măcar ceva care să-i stimuleze memoria. Ahmatova n-a rămas cu nimic, dar nu putea să se resemneze. Ea voia să scrie ceva asemănător, dar în vremea asta intrase în perioada bătrâneții resemnate, și tragice pentru ea nu mai erau treburile noastre pământești: persecuția gândirii și a cuvântului, bilingvismul, separarea oamenilor și neînțelegerea reciprocă, ci „fuga timpului”, mersul firesc al lucrurilor, drumul nostru de la naștere până la moarte. Atunci a fost scris catrenul:

,,Ce e războiul și ce este ciuma?
Sfârșitul lor e-aproape, osânda s-a rostit.
Dar ce-o să fie cu acea oroare,

Ce fuga timpului a fost numită... ”

Aș fi fericită să mor cu certitudinea că s-a sfârșit cu războaiele, dar nu dispun de atâta optimism. Nu am fost de acord cu cel de-al doilea *Prolog*: falsificarea vieții, pentru mine, este mai cumplită decât moartea. Probabil, eu și Mandelștam ne-am obișnuit cu ideea morții și repet surâzând acest vers scris aproape în copilărie: „*De n-ar fi moartea, n-aș ști niciodată că trăiesc*.” Moartea este un principiu structural („Țesuturile lumii noastre se înnoiesc prin moarte”). Viața, ca și istoria, nu este un circuit nesfârșit, ci un drum. Tema însăși a celui de-al doilea *Prolog* sau *Vis în vis* este inacceptabilă pentru mine.

Poate am fost nedreaptă, dar chiar de la început eu am clătinat din cap, oricât m-a implorat Ahmatova să mă mai gândesc, să mai vedem. *Visul în vis* a rămas neterminat. Din tot proiectul n-au rămas decât câteva vestigii neînsemnate: câteva fragmente în versuri și un plan grandios al scenei. La bătrânețe, Pasternak s-a gândit să scrie o melodramă tradițională, să fie în rândul lumii, Ahmatova a fost ispitită de dramaturgia la modă, dreasă cu puțin misticism primitiv. Amândoi au fost întotdeauna străini de teatru, și atracția bruscă a scenei cred că era un semn de slăbiciune bătrânească. Sunt convinsă că nici Pasternak, nici Ahmatova n-au văzut micuța lădiță prin care umblă niște omuleți nostimi[1] (după opinia mea, povestirea despre lădiță este tot ce a scris mai bun Bulgakov). Să vezi scena și să auzi vocile actorilor este o premisă obligatorie pentru piesele de teatru. Micul *Prolog* de la Tașkent prin forma sa amintea de intermediu și în el Ahmatova vedea fiecare detaliu: scriitorii, judecătorii, secretara, capetele și cozile de pește, telefoanele cu diferite destinații. Juca ea însăși în *Prolog*, și cămașa de noapte din pânză de cânepă se afla în geamantanul ei. Nu sunt sigură că autorul trebuie să joace în piesă, dar pentru Ahmatova - datorită

[1] M. Bulgakov, Roman teatral.

temperamentului ei - era obligatoriu.

Pentru reconstituirea vechiului *Prolog* trebuiau multe: izolarea și sărăcia epocii antebelice, rațiile din timpul războiului și foametea, scara de la terasa casei din Tașkent. Compunerea celui de-al doilea *Prolog* s-a desfășurat în acel scurt răstimp când viața a izbutit să-i surâdă, și Ahmatova, amintindu-și trecutul, a calculat câte a pierdut și de câte a fost privată în viața ei, fiindcă epoca necruțătoare a abătut râul în altă albie. Laitmotivul celui de-al doilea Prolog era: „*Și câți prieteni niciodată-n viață nu i-am întâlnit*”. Să faci bilanțul și să ceri socoteală epocii este în sine justificat, dar acestea ne sunt redate într-un înveliș de declarații nebuloase și de pasiuni ale sufletului cum nu se întâlniseră pe acest pământ. A fost publicat un dialog scurt: *El și Ea*, la care Ahmatova a adăugat câteva poezii independente: *Vocea a treia, Din depărtări se-aude*... și *Cântecul orbului*. Titlurile au fost date cu prilejul alăturării lor la „tragedie”.

Tema „neîntâlnirii” a apărut pentru prima dată în versurile legate de întâlnirea întâmplătoare și prietenia brusc întreruptă cu un străin. În *Cinque, cinci poezii despre întâlnire* scrise aproape numaidecât după despărțire, apare sentimentul acut al triumfului și al catastrofei: Ahmatova a avut prilejul să se vadă cu acela cu care nu-i fusese hărăzit să se întâlnească. Era o bucurie interzisă „și ziua tristă a întâlnirii noastre”. Se spune că străinul s-a informat dacă vizita lui nu va aduce necazuri Ahmatovei. Au considerat că nu e nici un pericol: ea doar nu este inginer, nu poate divulga nici un secret tehnic (ei nu știau că la noi totul este secret, chiar și felul cum respirăm). Se pare că întâlnirea cu străinul a fost unul dintre argumentele cruciale în favoarea rezoluției. O consecință îndepărtată a fost noua arestare și condamnarea fiului ei. Câțiva ani mai târziu, la Moscova, Ahmatova a refuzat o nouă întâlnire, propusă prin Pasternak și, în versuri, a apărut tema „întâlnirii care n-a avut loc”, a „neîntâlnirii”: „*în lumea asta, noi n-o să ne întâlnim*” și „*Triumfurile amăgitoare, vorbele negrăite, cuvintele mute ale neîntâlnirii misterioase*”. Totuși, la sfârșitul vieții, întâlnirea a avut loc, însă prea târziu, cu vreo câteva

luni înainte de moarte, cu o femeie obosită, într-o țară străină.

Motivul „neîntâlnirii” era o realitate concretă: bariera artificială ridicată între cele două lumi, zidul compact, prăpastia de netrecut. Oamenii care aveau ce să-și spună unul altuia s-au trezit absolut separați în spațiu. Cuvintele, într-adevăr, nu s-au întrupat.

În cel de al doilea *Prolog*, motivul „neîntâlnirii” este timpul: sufletele unor îndrăgostiți potențiali sunt despărțite în timp, nu se pot găsi unul pe celălalt. Acestea nu sunt căutările triste ale iubitei, fundamentate pe credința în nemurire și pe imposibilitatea de a-ți reprezenta viața viitoare, ca la Jukovski, care a scris niște versuri admirabile exprimând un sentiment cu rădăcini adânci în sufletul omului. La Ahmatova este vorba de pasiunea romantică, totuși pe deplin pământească a „oaspetelui din viitor”, care n-a putut să cadă la picioarele ei. În fragmentul publicat, „el” și „ea” se pare că nu s-au întâlnit pe Pământ: „el” a venit în visul ei, și „ea”, de partea cealaltă a Pragului vieții, îl face să fie chinuit de pasiune, de care nu poate scăpa decât omorând-o. Mai erau vreo câteva fragmente în care „el” reușea, într-o viață anterioară, să-i întindă o cupă cu otravă, și pentru asta sunt osândiți să vină separat pe Pământ, fără să se întâlnească, dar tânjind unul după celălalt. Totul, laolaltă cu cupa și făgăduiala: „*Te voi ucide cu cântecul meu, fără să-ți vărs sângele pe pământ*”, reprezintă litania romantică a unei eternități suspecte sub formă de vârtejuri și întoarceri inutile pe acest pământ pentru a se lăsa pradă pasiunilor și melancoliei.

Forța Ahmatovei rezidă în precizia detaliilor și în parcimonia cuvintelor. Versurile ei sună adesea ca niște enunțuri viguros șlefuite. Așa este *Pământ natal*, una din ultimele poezii. În *Versuri de la miezul nopții* și în cel de al doilea *Prolog* aceste calități nu se mai regăsesc, și cred că scopul propus era eronat: oare noi, care am trăit o viață atât de cumplită, să ne amuzăm cu „neîntâlniri” în timp, să tânjim după amanți cu care n-am trăit, să ne căutăm prieteni printre urmași și străbuni, când contemporanii au fost exterminați sub ochii noștri?

„Neîntâlnirea” în spațiu este mult mai perceptibilă decât „neîntâlnirea” în timp și decât tragediile plăsmuite, artificiale, a căror cauză este „fuga timpului”, încât eu am ascultat cu amărăciune aceste versuri și i-am adus aminte Ahmatovei că în anii maturității avea o atitudine plină de scepticism față de pasiunile târzii și râdea de femeile care nu știau să se oprească la timp. Îmi pare rău numai de „steaua cea galbenă” din fragmentul publicat: ea putea să se dezvolte într-o temă motivată biografic, să nu fie podoaba eroinei care inspiră pasiune cititorului găsit în posteritate, ci îndrăgostitului care tânjește după femeia cândva oaspetele acestui pământ. Mandelștam avea o atitudine cu totul negativă față de orice fantezie pe care o socotea boala și moartea poeziei. Și în asta îi rămân fidelă.

Cred că, totuși, Ahmatova dispunea de un oarecare teren real: la bătrânețe noi ne-am trezit brusc nu printre copiii, ci printre nepoții noștri. Amicii ultimului contingent„ au venit prea târziu, nu în anii de groază, când noi, oropsiții cu brasardă galbenă, aveam atâta nevoie de „o strângere de mână prietenească în clipa de primejdie”... Ahmatova credea că s-a produs o neconcordanță absurdă și prietenii cei noi au întârziat să se nască. Ea zicea că de s-ar fi născut cu jumătate de secol mai devreme noi n-am mai fi îndurat singurătatea și neînțelegerea cu care am trăit o viață. Față de teoria „întârzierii„ eu mă arătam sceptică, ceea ce stârnea discuții furtunoase. După opinia mea, dacă oamenii care o înconjurau pe Ahmatova la bătrânețe ar fi fost maturi în anii douăzeci, treizeci, patruzeci, nici prin cap nu le-ar fi trecut să-i viziteze pe poeții în dizgrație, în cel mai bun caz, ei ar fi ocupat niște posturi modeste de ingineri, dar este mult mai probabil că ar fi prezentat referate privind stârpirea tendințelor nesănătoase din literatura sovietică. Ei puteau să piară în lagăre ori să putrezească în birourile organizațiilor atotputernice ale Uniunii Scriitorilor sau ale editurilor. În generațiile noastre am cunoscut oameni mai strașnici decât „amicii ultimului contingent”, dar epoca le-a extirpat capacitatea de a gândi, iar alții

au fost trimiși cu convoaiele pe Kolîma[1]. Oare sunt mai buni tinerii noștri contemporani decât cei care erau de o seamă cu noi? Cândva Ahmatova a spus: ,,N-*o să răspundeți pentru mine, Puteți în pace să dormiți, prieteni. Forța e dreptul; numai că de copiii voștri, Pentru mine, blestemați veți fi...*”

Dar copiii erau la fel ca părinții, nici prin cap nu le trecea să le reproșeze ceva. Vremea însă s-a schimbat și se pare că nepoții sunt nemulțumiți de tătici și de bunici. Cel mai important, după opinia mea, este că epoca a devenit mai blândă și nu mai distruge pe capete pe toți cei „care s-au trezit devreme”. Nepoții însă aparțin celor „nesperiați” și eu nu prea am încredere în ei. Cine știe cum se vor comporta față în față cu încercări adevărate.

Consider mult mai important faptul că în prezent nu mai este atât de ușor să recrutezi „omul cu arma”[2]. M-am convins de asta aproape întâmplător. La casa de la țară a unor prieteni lucra ca menajeră o femeie cam într-o ureche care avea un băiat pe jumătate idiot, cu o față încremenită, oribilă. Menajera se plângea că avea casa aproape dărâmată și cerea sfaturi cum să se aranjeze mai bine, dar refuza categoric toate locurile oferite în orășelul în care locuiam noi, și i se propuneau locuri bune: cu locuință și cu posibilitatea de a-și rotunji bugetul din ciupeli zilnice. Dar nici nu voia să audă: când ai un băiat tânăr, trebuie să te aranjezi la Moscova. Noi râdeam ca niște naivi: cine are nevoie de un nerod care nu se înviorează decât la vederea unui pahar de votcă? Însă ea a avut dreptate: băiatul a fost înrolat în garda militarizată, i-au repartizat spațiu și a primit viză de ședere, împreună cu maică-sa, în orașul cel mai interzis din lume. Este, fără îndoială, mare lipsă de

[1] Cel mai mare fluviu din nord-estul Siberiei (2129 km), care străbate regiunea Magadan și Iakuția. Pe cursul Kolîmei au fost organizate lagăre, vestite prin asprimea regimului de viață.

[2] Aluzie la piesa cu același nume de N. F. Pogodin, care împreună cu Orologiul Kremlinului și A treia patetică alcătuiesc trilogia dedicată lui V. I. Lenin.

amatori doritori să tragă în semenii lor, de vreme ce pentru asemenea funcție a fost nevoie să fie angajat un cretin. Dar țara e mare și sunt destui cretini în ea ca să tragă și să împuște în caz de nevoie. Problema însă este dacă setea de sânge s-a potolit și dacă nu va apărea din nou.

Eu și Ahmatova am schimbat rolurile. În cea de-a doua jumătate a deceniului al șaselea, eu eram optimistă: „Dacă a început, nu se mai oprește.” Ahmatova însă vorbea întruna de cezarii dintre care unul era bun, iar celălalt rău. Această formulă conține o idee importantă: într-o societate aflată în stare de dezagregare, viața este instabilă și nimic nu poate fi prevăzut. Când este vorba de o descompunere lentă, apar când straturi friabile, care amenință cu prăbușirea, când straturi tari. Dacă stratul este friabil, represiunile se înmulțesc, pentru că oprimarea este caracteristică perioadelor când conștiința publică este în decădere, în delir, în agonie. Amatorii regimurilor de beton armat nu-și dau seama că stabilitatea și capacitatea de a acționa a societății nu este direct, ci invers proporțională cu intensificarea tendințelor dictatoriale ale puterii, iar unitatea de gândire este indiciul mortificării, nu al vieții.

Poetul Tihonov, spune lumea, afirmă că pe vremea lui Stalin era mai multă ordine, iar naționaliștii de astăzi, care se închipuie urmașii slavofililor[1], visează la trecutul recent (mărșăluirea, dispozițiile, unitatea de gândire) plus ideea naționalistă. Asta dovedește că ei habar nu au de Homiakov și de slavofili, care știau perfect că forța motrice este societatea, nu statul care nu trebuie decât să mențină cu grijă ordinea și să nu înăbușe societatea. După Homiakov, statul nu este decât doaga butoiului, nu cercul de fier cu care i-au zdrobit capul lui Tițian Tabidze[2]. Mă tem de naționaliștii ruși care vor scoate

[1] Reprezentanți ai unei orientări a gândirii sociale ruse de la jumătatea secolului al XIX-lea care militau pentru o cale de dezvoltare a Rusiei bazată pe specificul ei aparent (patriarhalism, conservatorism, ortodoxie), adversari ai „occidentaliștilor”.
[2] După cum se spune, Tițian Tabidze a murit în temniță în timp ce era

cercul ca să îl strângă mai tare pe capul nepoților.

Sfârșindu-și zilele sub cezarul cel bun, Ahmatova și-a recăpătat curajul. Era foarte bucuroasă de explozia de interes pentru poezie și a socotit-o o calitate deosebită a „nepoților”... Atunci a regretat ea că ei nu s-au născut mai devreme și nu au consolat-o în anii urgiilor. De aici a apărut noul *Prolog* cu jelania despre „neîntâlnirea” în timp. Ea s-a lăsat ispitită de aspectele naiv-formale și a acordat multă atenție elaborării decorului scenei, unde trebuiau să bântuie sufletele melancolice (scenă în scenă, orchestra deasupra scenei, platforme la diferite niveluri și chiar în sală). Dar nu a rătăcit prea mult prin universul ei teatral-celest. Ageră și la bătrânețe, a vizionat două-trei piese occidentale, după care și-a dat seama că toatem inovațiile ei au fost de mult inventate de alții. Eu știam că fuseseră inventate încă din deceniul al treilea. Atunci, ea și-a abandonat piesa și mi-a spus că a distrus toate fragmentele. Nu prea îmi venea să cred asta: hârtiile ei erau într-o dezordine atât de mare, încât firește, foarte multe se vor păstra. Poate că printre ele se vor descoperi fragmente de poezii interesante. Nu sper mai mult.

Primul *Prolog* este o pierdere irecuperabilă, cel de-al doilea - tributul bătrâneții liniștite sub domnia cezarului cel bun, când Ahmatova căuta năpaste și pasiuni în afara spațiului, deși am avut parte de numeroase dezastre și în lumea asta. Sunt sătulă de ele până în gât. Și nu vreau să văd cum nepoții înnebunesc de groază când șurubul este strâns din nou.

torturat, când i-au strâns pe cap cercul de fier.

V Detalii de viață

Am citit rezoluția despre *Zvezda* și *Leningrad* la Moscova, îndată ce m-am întors de la Leningrad unde petrecusem o săptămână la Ahmatova. Vasăzică, în timp ce noi eram împreună și ne bucuram de întâlnire, rezoluția era în curs de concepere, de redactare, de discutare. Scriitorii invizibili au lucrat de minune... în zilele acelea parcă simțeam foarte clar semnele dizgrației, dar noi, care eram obișnuite, le tratam cu totală indiferență, deși involuntar, pe spate, simțeam fiori de gheață. Ne prefăceam că nu simțim acești fiori și nici accese de greață. Ridicând din umeri sau schimbând priviri, ne făceam că „nu se petrecuse nimic penibil" și continuam să discutăm de-ale noastre. Cândva, un bătrân actor paralizat, pe care Ahmatova l-a vizitat la rugămintea nu știu cui, a clătinat către ea din cap și, strâmbându-se, a spus: „O cunoștință absolut neinteresantă." Ahmatova s-a plâns de această vizită lui Mandelștam, iar el a comentat: „Nu s-a petrecut nimic penibil". Noi nu am uitat această expresie și adesea o foloseam în momentele cele mai nepotrivite. Se potrivea oare această expresie elegantă cu viața noastră de toate zilele?

Primul semn al dizgrației: doi indivizi botoși ori un individ și o tipă botoasă au răsărit la poarta casei Șeremetiev de pe Fontanka. În Fontanka dă o curte largă, împrejmuită de un excelent gard de fier. În fundul curții se afla un pavilion. Fațada lui dă spre Fontanka, iar în spate are o grădină împrejmuită din trei părți de case cu două etaje. În grădină se intră prin pavilion: ușa lui se află drept în fața intrării principale. Când intri în grădină, casa în care locuia Ahmatova se află în partea dreaptă. Cândva, prin curtea interioară sau prin grădină, Ahmatova se plimba cu Tap, un Saint-Bernard uriaș moștenit de la Șileiko. La începutul revoluției, Petersburgul era plin de câini vagabonzi de rase dintre cele mai pure. Stăpânii lor,

fugind peste hotare, îi lăsau în grija servitorilor devotați, dar în timpul foametei aceștia i-au alungat în stradă. Șileiko l-a găsit pe Saint-Bernard bolnav, flămând și nefericit, dar nu l-a luat cu el la Moscova, așa că Tapka, un câine nobil și bine educat, a rămas în complicata familie Punin, unde era mai fericit decât toți ceilalți. De când a murit, și asta s-a întâmplat repede, fiindcă era bătrân, Ahmatova nu s-a mai plimbat prin grădină. Acum o atrăgea strada. În legătură cu grădina, mi-am amintit de o scenă care nu are nici o legătură cu povestirea mea. Eram noi trei plus Tap, când, brusc, Mandelștam a încremenit entuziasmat: pe lângă noi au trecut în fugă, una după alta, câteva fetițe; ele se jucau de-a caii, și „căluțul” dinainte s-a oprit și a întrebat mânios: „Unde este căluțul fruntaș?” „Căluțul fruntaș” cu codițe se plictisise să tropăie din copite și fugise... L-am prins pe Mandelștam de mână să nu care cumva să propună fetițelor să facă pe căluțul fruntaș. Ahmatova simțise și ea pericolul și i-a zis lui Mandelștam: „Să nu fugi de la noi, dumneata ești căluțul nostru fruntaș”, și am plecat să bem ceai la Punini. Asta s-a întâmplat cu un mileniu în urmă, cu mult înainte de a-l pierde pe căluțul nostru fruntaș. În 1946, eu și Ahmatova eram încă puternice și pline de energie și umblam mult prin oraș, fără Tap și fără căluț. Fiecare plimbare începea așa: văzându-ne, perechea de la poartă începea să-și ia rămas-bun. Botoșii de același sex se mulțumeau să-și strângă mâna, în caz că erau de sexe diferite - se pupau bot în bot până ce noi traversam curtea. Lunga strângere de mână ori sărutul luau sfârșit când noi ieșeam pe poartă și pășeam pe Fontanka. Apoi, unul dintre tipi, desprinzându-se de dublul său masculin ori feminin, pornea pe urmele noastre. Acești oameni nu aveau fețe, ci mutre, moace, niște clătite, pe care am încercat de nenumărate ori să le ținem minte, dar fără succes. Am fi vrut să știm dacă aceștia erau copoi anonimi, ocazionali, sau erau permanenți, specializați în persoanele noastre, și ne cunoșteau itinerariile, precum mecanicii ori șoferii - locomotivele și mașinile. Noi socoteam că acești copoi erau folosiți la posturi fixe, și i-am poreclit „Vasia”,

deși era păcat să stricăm pe ei un nume atât de simpatic. Se îmbrăcau destul de onorabil și purtau pardesie identice, dar nu de covercot, ca oamenii cu răspundere care veneau noaptea, ci mai grosolane cum purtau tinerii muncitori. Doream nespus să vorbesc cu un „Vasia”, dar Ahmatova nu m-a lăsat. După opinia ei, trebuie să te prefaci că nu-l observi pe însoțitor, altfel înalta instituție se va simți jignită și ne va distruge: nu trebuie să pătrundem în secretele ei, adică în această supraveghere directă, grosolană.

Noi nu încercam să scăpăm de copoi și mergeam unde aveam nevoie, fără să ne grăbim, iar botosul tropăia alene în urma noastră. Acestui tip, hrănit pe banii statului, i s-ar fi potrivit mai mult funcția alergătorului cel iute de picior din poveste, ca să nu își potrivească pasul după mersul nostru, dar, conform instrucțiunilor, ei nu ne depășeau niciodată. Noi intram într-un magazin, copoiul după noi, ne așezam la coadă și cumpăram ceva, ei însă nu se apropiau niciodată de tejghea sau de casă. Ei se hrăneau din rații, iar alimentele din rațiile lor erau incomparabil mai bune decât cele din magazine. Recent, una dintre cunoscutele mele a fost internată la spital în același salon cu o damă cumsecade care era aprovizionată cu pachete. Cunoscuta mea se internase aici cu pile, în vreme ce privilegiatele erau aici de drept. Una dintre ele se plângea că s-a îmbolnăvit, fiindcă a mâncat „salam din oraș”. Nici copoilor nu le trebuia „salam din oraș”, căci puteau să se îmbolnăvească de burtă. Ei ne așteptau la intrare, uneori chiar în stradă, pentru că știau că nu aveam obiceiul să dispărem prin intrarea de serviciu. Uneori se întâmpla să mergem în vizită, iar copoiul ne aștepta în stradă. Alteori, era schimbat de partenerul lui, care semăna perfect cu el și era la fel de devotat. Nu ne părăseau niciodată la jumătatea drumului și ne aduceau acasă întregi și nevătămate. „Ne păzesc, zicea Ahmatova, nici un huligan nu se va lega de noi. Garantat sută la sută...” Spre sfârșitul vieții i se năzărea și ei că e urmărită de copoi, dar aceștia dispăruseră. Cineva, probabil Ardov sau vreunul dintre vizitatorii lui, încerca so convingă pe Ahmatova că are

vedenii, copoii i se năzăresc, dar chiar dacă există cu adevărat, ei pur și simplu o păzesc, ca nu cumva cumplitele servicii de spionaj străine s-o răpească pe talentata poetă. Firește, asta era măgulitor, dar ea nu a căzut în laț: „Auzi ce pot să spună.”

Ne obișnuiserăm atât de bine cu copoii botoși, încât stăpâneam acum arta de a nu-i observa. Am rămas la Ahmatova peste două săptămâni, iar de plimbat - ne plimbam des, de două-trei ori pe zi. Suficient să mă obișnuiesc cu însoțitorul nostru. Ahmatova se obișnuise mai demult, pentru sosirea mea se instalaseră cu o lună și jumătate înainte, dar în anii trecuți - când apăreau, când dispăreau. Faptul de a însoți însemna înaintare în grad. Până acum nu însoțeau, ci doar stăteau la poartă și notau cine ieșea și cine se întorcea. În astfel de cazuri nu puteai fi sigur dacă erau acolo pentru tine sau - cine știe? - poate păzeau pe altcineva.

Odată, seara, când ne întorceam acasă, în vestibul s-a produs un incident: ușa spre curtea interioară era încuiată. Ușa aceasta nu era niciodată încuiată - nici ziua, nici noaptea - doar se zăvora noaptea cu lacăt. Clădirile aparțineau Căii Maritime de Nord și erau păzite. La ieșirea în curte, la o măsuță, ședea un paznic. La întrebarea ce s-a întâmplat, el a bâiguit ceva de neînțeles. Cu greu i-am smuls mărturisirea că a fost pierdută cheia. Încă vreo câteva minute de pertractări, și paznicul s-a dus „să caute cheia”. Noi așteptam în picioare și turbam de furie. Țin minte și astăzi accesul de furie provocat de această întârziere stupidă: nu era o simplă furie, ci o furie rece, de la care ți se usucă gâtlejul și devii galben la față, iar Ahmatovei i se schimbă și glasul. De enervare, oamenilor slabi, le devine vocea ascuțită, pițigăiată chiar, iar celor puternici - și Ahmatova făcea parte din această categorie - tonul coboară și iese un sunet splendid.

Paznicul a revenit: „O caută”, a zis, apoi din nou a dispărut și, în sfârșit, după ce ne-a mai fiert încă vreun sfert de oră, a scos cheia din buzunar și a deschis ușa. Am pornit pe trotuarul îngust de-a lungul pavilionului - la dreapta de la ieșire cum se cuvenea. De ce

nu ne-o fi trecut prin cap s-o luăm la stânga, să le facem măcar o mică neplăcere acestor jigodii spurcate? După câțiva pași, la o fereastră de la parter, a țâșnit o lumină albă, orbitoare, că fără să vreau, am închis ochii. Am mers înainte, fără să ne oprim, iar Ahmatova a comentat impasibilă: „Magneziu”. Eu sunt o fire înceată și lipsită de perspicacitate, creierul meu a funcționat cu o întârziere impardonabilă. Auzind cuvântul cunoscut „magneziu”, am întrebat: „Pentru ce?” și Ahmatova a râs multă vreme de mine. Fără îndoială, imbecilii au primit ordin să ne fotografieze, să afle cine a venit la Ahmatova, viitoare criminală de stat, deoarece literatura este o treabă cu importanță de stat. Executanții au ordonat să fim reținute, dar luându-se cu vorba, n-au izbutit să se pregătească de fotografiat. Probabil că erau de sexe opuse și făceau exerciții de sărutări cazone.

Asa am găsit explicația cu cheia „pierdută” și așteptarea absurdă din vestibul. Nouă nu ne-au trimis poze, și cred că foloseau aparatură antediluviană: oare mai este posibil, în cea de-a doua jumătate a deceniului al cincilea să mai fotografiezi cu magneziu?

În perioada dinaintea „rezoluției”, Ahmatova se învățase să nu vorbească în camera ei. Tot echipamentele antediluviene i-au dat de gol: n-au putut să dea găuri fine în pereți și în plafoane. Se spune că aparatele de ascultat fuseseră demontate din Germania, iar în loc de orificii fine și precise, cum se fac în prezent, sfredeleau niște găuri grosolane, în plus, pe dușumea, curgea o grămăjoară de tencuială. Ahmatova a păstrat această tencuială și o arăta vizitatorilor. Oare nu erau niște cheltuieli inutile? Ce nevoie avea statul să știe ce gândește, ce vorbește și unde se duce o femeie bătrână și singură? O speriau, o amenințau, puneau pe urmele ei copoii, niște trântori îmbuibați, care se dezvățaseră să mai muncească, și totuși ea și-a scris versurile. Toate cheltuielile s-au dus pe apa sâmbetei, dar noi suntem atât de bogați, încât ne putem permite câteva „excese”... O altă întrebare - cine are nevoie de așa ceva și cum se acordă asta cu „regimul de economii” despre care

ne-au împuiat urechile?

La Moscova, rezoluția despre revistele leningrădene a produs o impresie destul de mare. Reacția a fost mult mai mare decât la oricare opresiune din anii dinainte. După război, oamenii s-au mai schimbat puțin, nu prea mult, totuși. În vremea aceea eu locuiam în camera fratelui meu - el și logodnica se afla la dacea - împreună cu niște prieteni ai lor, soț și soție, care pribegeau de colo-colo, neavând casă. Soția făcea parte dintr-o familie de intelectuali evrei din Moscova, din același cerc cu Pasternak. Ea a primit rezoluția exact ca și mine, însă fără nuanță personală, fiindcă n-o cunoștea pe Ahmatova. Soțul ei era din altă tagmă: băiat de la țară, absolvent de liceu, sublocotenent în primul război mondial, care a trecut fulgerător de partea roșilor. Pentru revoluție el este o figură tipică. A petrecut deceniul al treilea în Caucaz și a urcat rapid scara ierarhică: până la funcția de narkom[1] al uneia dintre republici. Cu soția s-a întâlnit într-o stațiune balneară și i-a suflat-o soțului ei - academician. Și căsătoria era caracteristică pentru epoca aceea: despre femei se zicea că le plăcea să „meargă în popor”. Aproape imediat după căsătorie, cariera amicului meu a luat brusc sfârsit: a fost arestat, dat afară din partid și din serviciu. Erau vremuri, după expresia Ahmatovei, vegetariene, și, după ce a făcut vreo jumătate de an de pușcărie, l-au eliberat, să se ducă unde o vedea cu ochii. A fost acuzat că a săvârșit delicte de serviciu, care nicăieri în lume nu sunt socotite delicte: pur și simplu a dat peste cap un plan și, apoi, nu pricepea nimic din problemele economice, ca și toți ceilalți, de altfel. Mai degrabă l-au dat jos pentru că era o piedică în calea parveniților și escrocilor. Pretutindeni, oamenii ca el au zburat din posturile lor. Ei se caracterizau prin naivitate feciorelnică și onestitate scrupuloasă, spuneau prostii de necrezut și păreau ciori albe pe fundalul birocrației rapace și abile de tip nou. Acest sublocotenent a avut noroc: soția nu l-a părăsit, el și-a schimbat

[1] Comisar al poporului (rus).

profesia și s-a stabilit la Moscova. A fost uitat, ca și alții care au căzut încă din primele zile, și viața a mers înainte, greu, dar cu bine.

Am citit împreună rezoluția referitoare la *Zvezda* și *Leningrad*, și el nu știa ce să creadă și ce să spună. Jumătatea de an petrecută în pușcărie îi băgase mințile în cap, dar eu și soția lui eram atât de furioase de noua mârșăvie, încât a început să șovăie fără voia lui și, pentru prima oară, în mintea lui s-a strecurat îndoiala în dreptatea incontestabilă a organelor superioare, totuși n-a putut să ni se alăture. Cum ar fi putut el să se dezică de autoritățile și ideile care au format viața lui?! (El își explica probabil arestarea prin „greșelile locale” sau prin faptul că într-adevăr a făcut să eșueze planul.) Nu-i mai rămăsese decât să glumească. Iată ce zicea: „Sunt un birocrat. Eu cer ordine - ea a încălcat ordinea...” Sau: „La noi oamenii nu sunt de neînlocuit, doar un singur om este de neînlocuit.” Asta vrea să zică: dacă este exterminat un poet, o să apară altul: când un loc devine liber, se găsește întotdeauna cineva care să-l ocupe. El judeca totul prin analogie cu soarta proprie: a fost un grangur, acum este un nimeni, dar viața merge înainte.

Ascultam cu calm cuvintele birocratului pentru că mi-a fost întotdeauna milă de sublocotenenții revoluției. Ei au nimerit într-o belea de care nu-și dădeau seama, seduși de propaganda care se făcea la nivelul sublocotenenților. Aceasta era tragedia celor cu educație incompletă, iar sublocotenentul-/iartfeom avea naivitatea adolescentului Kolea Krasotkin[1] în secolul XX. Ulterior, am aflat cum și-a pierdut credința încă din copilărie: îl durea un dinte, însă Dumnezeu nu i l-a vindecat, deși l-a rugat. El nu s-a supărat pe șefii care nu i-au dat fericirea: știa că fericirea trebuie s-o cucerești „cu mâna proprie”, or, cum s-a convins de nenumărate ori, a lui era destul de neîndemânatică, lipsită de dibăcie. El nici nu și-a dat seama că în viața lui s-a produs un adevărat miracol: nu a trebuit să ia parte la evenimentele de la sfârșitul deceniului al treilea și al

[1] Personaj din *Frații Karamazov* de F. M. Dostoievski.

patrulea. L-a ferit Dumnezeu.

Mă temeam cumplit pentru Ahmatova: o vor aresta sau nu? Un singur lucru mă mai mângâia: erau oameni care umblau triști și necăjiți. Mi-a telefonat Oleșa beat și mi s-a plâns că i s-a făcut lehamite de toate. În drum spre Șklovski l-am întâlnit pe Pasternak. Ne-am ascuns repede sub o poartă să nu ne recunoască trecătorii. Într-un astfel de moment el nu trebuia să discute cu mine, iar zona de lângă Casa scriitorilor era periculoasă: scriitorii merg în grup și câte unul. Am stat multă vreme de vorbă sub poartă, bătuți de vânt. Pasternak a întrebat: oare se mai poate trăi dacă or s-o omoare și pe Ahmatova? A doua întrebare: ce s-ar putea face pentru ea? L-am sfătuit să meargă la Leningrad și să o viziteze: fără îndoială că dumitale n-o să-ți facă nimic pentru asta, dar ea este absolut singură, i-ar face bine dacă v-ați vedea, dar să n-o sunați la telefon... A zis că se va duce, dar nu s-a dus, în schimb când a venit ea la Moscova, el s-a dus și i-a vârât sub pernă o mie de ruble, adică o sută de ruble actuale. Din punct de vedere psihologic, mia aceea era mai valoroasă decât suta, pentru că banii lipseau, și, cu toate că prețurile erau mari, oamenii se mulțumeau cu mai puțin decât azi.

Zoșcenko spunea că rezoluția era rezultatul raportului făcut de Jdanov lui Stalin personal. S-a insistat pe seara de la Muzeul Politehnic, când sala întreagă s-a ridicat în picioare la apariția pe scenă a Ahmatovei. Cică Stăpânul ar fi întrebat: „Cine a organizat chestia cu ridicatul în picioare?” Cred că este adevărat, adică se poate „cita”, cum spunea Pasternak, adică fraza făcea parte din vocabularul omului căruia îi era atribuită. Cum ar fi putut stăpânul să-și închipuie că cineva e în stare să câștige popularitate fără ajutorul aparatului specializat în „promovarea” idolilor zilei? Jdanov, referentul, s-a folosit de cazul Ahmatovei ca să-l înfunde pe concurentul lui, care a avizat apariția volumului Ahmatovei. Aici era vorba de lupta dintre moștenitori, dar au avut de suferit oameni și volumul Ahmatovei, care a fost trimis la topit. Din tot tirajul care

fusese deja împachetat, n-au scăpat decât câteva exemplare, furate de muncitori. Se poate spune că volumul a apărut într-un tiraj de douăzeci de exemplare. Noi trăim în țara tirajelor neobișnuit de mari și neobișnuit de mici.

Despre oaspetele străin al Ahmatovei au răspândit zvonul că este spionul principal, iar pe ea au acuzat-o că și-a dat drumul la gură fără să priceapă nimic.

Ahmatova a povestit cum un presentiment cumplit i-a înghețat sângele în vine când au început ovațiile. Sala a amuțit, ea și-a căutat îndelung ochelarii, i-a pus pe nas și a început să citească după o hârtie, cu voce stinsă și neglijentă, fără să privească publicul, pentru a nu strârni o nouă explozie de aplauze. Nu voia să se joace cu mulțimea care uitase în ce lume trăim. La serată a fost fratele meu. După spusele lui, Ahmatova era absolut calmă, n-a acordat atenție ovațiilor și, citind la repezeală versurile, s-a retras fără să se uite înapoi. Ea s-a prefăcut că nu este stareță, ci o călugăriță de rând care respectă cu rigurozitate regulamentul mânăstirii. Dar, în realitate, era o stareță, severă și autoritară, într-o mânăstire extrem de austeră, unde oamenii se căiesc de toate păcatele, iar uneori, amintindu-și trecutul, se abandonează unei veselii neînfrânate. Creaserăm, eu și ea, această mânăstire pentru noi amândouă când locuiam împreună la Tașkent. Una dintre camere era numită trapeză. În ea nu se afla nimic în afară de patul meu, o masă nelăcuită cu două băncuțe și un lighean de lut pentru spălat pe o scândură triunghiulară fixată în colț. Ziua, ca orice stareță, ea se ocupa cu treburile lumești, iar noaptea era hărăzită versurilor, tristeții și râsului, când ne aminteam glumele răposatului. El trăia cu noi, niciodată nu ne-a părăsit.

VI Procese și instanțe

În viața noastră n-am cunoscut nimic altceva decât procese și instanțe judecătorești. Eroina *Prologului* care stă în cămașă de noapte în fața mesei judecătorilor și bâiguie tot felul de absurdități poate servi de emblemă pentru epoca noastră. Procese publice și procese secrete - iată alfa și omega vieții noastre. Dincolo de cele publice se aflau cele secrete care aruncau asupra lor o umbră prevestitoare de rău. Oare n-o să scăpăm niciodată de procese și forma asta ne-a fost dată pentru eternitate?

Ce este de mirare în faptul că procesele secrete îi făceau pe oameni să-și piardă mințile, iar dacă erau publice - democratice, în felul nostru - acționau de așa manieră asupra acuzaților, încât aceștia rămâneau buimaci cu săptămânile și la orice întrebare răspundeau aiurea? La procesele publice participau mulțimile, masele populare, chemate să ia parte la exterminarea acuzatului, care era dinainte osândit și nu făcea decât să ghicească sentința ce îi era pregătită și se afla în buzunarul președintelui completului de judecată. Sentința e pregătită în hățișurile secrete, dar este pronunțată la masa acoperită cu postav verde, după ce, în prealabil, a fost ascultată „vocea poporului”, ca și cum ar fi avut loc adunarea unei vece[1], iar șefii nu fac altceva decât să dea glas „voinței poporului”. Apoi, sentința este transmisă la secretariat și afișată pe tablă. Inculpatul, adică osânditul, se agită să obțină o copie, dar deocamdată, lângă tablă, copiază toate cuvintele amenințătoare în carnetul său. Altădată, acuzatul doar scâncea jalnic, întrerupt de strigătele poporului indignat. În prezent i se dă cuvântul și, uneori, izbutește printre altele să-i facă praf pe acuzatori și judecători, dar fără nici un folos, pentru că totul este hotărât dinainte. Oksman a

[1] Adunarea populației orășenești în vechea Rusie.

parat cu strălucirea caracteristică toate acuzațiile, dar n-a scăpat de ceea ce i-a fost scris. Frida Vigdorova a deschis o eră nouă, notând dezbaterile de la judecată. Cea dintâi relatare autentică a produs o impresie zguduitoare. Chiar și apriga judecătoare de la procesul lui Brodski și-a dat seama că nu trebuie admise relatările și i-a interzis Fridei să mai noteze, însă era prea târziu - ședința era spre sfârșit. Ea nu e vinovată că n-a luat numaidecât măsurile ce se impuneau: nu putea să conceapă că un gazetar sovietic, pavăză a șefilor și a judecătorilor, va cuteza să-și ducă însemnările pe la redacțiile ziarelor fără o autocenzură și cenzură prealabilă, căci în redacții, unde cadrele sunt alese cu mare grijă, cineva va subtiliza filele cu însemnările și le va pune în circulație prin Samizdat, de unde vor trece granița, aterizând în paginile presei inamice. Nimic asemănător nu s-a întâmplat în decursul multor zeci de ani, Frida, fata cu părul cărunt și cu ochii mari, serioși, credea în adevăr și intra în cabinetele șefilor să le explice, lor - niște șmecheri și cinici - că nu trebuie să fie atât de tranșanți și să nu joace comedii în sala de judecată. Procesul nu se judeca în capitală, Brodski nu era acuzat de vreun delict politic, ci de parazitism, și de aceea l-au ținut câțiva ani într-o mlaștină îndepărtată, apoi l-au lăsat în pace. Aceasta a fost unica victorie a societății asupra guvernanților.

Cea de-a doua victorie a fost cea a lui Jaures Medvedev, scos de la balamuc de academicieni. Brodski nici nu își închipuie ce noroc a avut. Este un răsfățat al soartei, dar el nu înțelege asta și uneori îl cuprinde melancolia. E timpul să înțeleagă că omul care umblă pe străzi și închide ușa în urma lui este grațiat și lăsat în libertate. Eu, de pildă, înțeleg asta: dacă nu m-au omorât, înseamnă că am câștigat la loterie o bucățică de viață și trebuie s-o folosesc cât mai bine. Dacă până la urmă totuși îmi vor face de petrecanie, eu tot sunt în avantaj, fiindcă am obținut „o zi în plus”. Asta este unica fericire accesibilă oamenilor. Eu n-am așteptat fericirea, dar m-am trezit printre fericiți.

Am lucrat aproape douăzeci de ani, dar de la patruzeci de ani,

cu o abilitate neobișnuită, m-am prefăcut că sunt bătrână și am evitat să asist la ședințele instanțelor de judecată. N-am auzit niciodată cum se aniversează rezoluția privitoare la Zoșcenko și Ahmatova și n-am asistat la adunările în care erau demascați ereticii și evreii. În 1938, când am intrat în învățământ, era relativ liniște, pe urmă a venit războiul cu unitatea națională, iar ce a început la Moscova la sfârșitul anilor patruzeci și în provincie în primii ani ai deceniului al șaselea nu am văzut, deoarece prima din institutul meu am fost judecată și alungată eu.

Am avut doar prilejul să asist cum sunt ponegrite studentele pentru slăbiciunile sexuale. Sub ochii mei au fost judecate,, două. Una era o prostituată obișnuită, care din când în când năștea (epoca avorturilor interzise), dar nu-și hrănea plozii, iar aceștia mureau. Cealaltă - o fetiță obișnuită, s-a culcat cu un student și a rămas gravidă. Părinții ei au fost necăjiți, dar le-au dat tinerilor un colț de cameră, separat printr-o draperie. Amândouă au fost împroșcate cu aceleași cuvinte, dar cu prostituata s-au purtat mai blând, socotind că este mamă îndurerată. Într-un alt institut, se țineau lecții de morală corpului didactic și o domnișoară de vreo patruzeci și cinci de ani, care preda gramatica engleză nu uita niciodată să ia cuvântul și întotdeauna își încheia discursul cu vorbele: „Eu consider asta dezmăț”.

La Ceboksarî, s-au ținut adunări extraordinare la toate facultățile: un student nu voia să se însoare cu o studentă gravidă. Nu era sigur că el este vinovatul, dar ea insista și amenința că se omoară. Cu această ocazie, fetele își demascau în mod public colegele, amintindu-le că nu trebuie să facă dragoste înainte de a trece pe la oficiul stării civile și își mânjeau reciproc porțile cu catran. Toate se referau la secretarul de comsomol care le prelucrase dinainte pe fiecare.

Mi-au ajuns la ureche și zvonuri despre femei, multe la număr, care se plângeau că soții lor nu-și făceau datoria de bărbat. Umbla vorba că unul dintre ei, chemat la organizația de partid, s-a justificat

prin totala impotență. În unele locuri aveau loc adevărate drame: tribunalul nu acorda divorțul, iar organizația de partid îl silea pe soț să renunțe la concubinaj și să se întoarcă la nevastă-sa de care era sătul.

Câtă vreme aceste furtuni obscene au fost în centrul atenției, știam că pot să dorm liniștită. Ele se dezlănțuiau în intervalul dintre campaniile politice și, într-un fel, însemnau un răgaz. Pe urmă se lăsa liniștea dinaintea furtunii: organizația de partid pregătea campania, punea la punct discursurile și luările de cuvânt în organizațiile de partid locale. Se pregătea o punere în scenă migăloasă a viitorului spectacol la care lua parte poporul. El nu îndrăznea și voia să tacă și dădea cu bucurie năvală la petreceri. Ele se țineau în localuri închise, și uneori se strângeau oameni mulți, dar cel mai adesea - puțini. Deseori, o adunare mare făcea bilanțul micilor mistere care se jucau în secții sau la catedre. Intervenția organelor de ordine era posibilă, însă nu obligatorie. La sfârșitul deceniului al cincilea și începutul celui de al șaselea, totul se desfășura democratic, adică de jos în sus. Îmi aduc aminte cum, odată, poporul s-a ridicat împotriva mea și, demascându-mă m-a trimis la dracu-n praznic. Totul a mers ca pe roate, sub conducerea unui filosof, specialist în Spinoza, decorat pentru contribuția la deschiaburire.

Totul s-a petrecut la sfârșitul lui februarie 1953 sau la începutul lui martie 1953. În orașele de provincie s-a dat semnalul arestărilor în masă. În preajma lui aprilie se presupunea că vor fi „purificate” toate instituțiile și de așa manieră ca să nu mai fie niciodată nevoie de purificare. La noi se spune deseori că poporul a adus „ultimul sacrificiu”, însă după asta viața nu era mai ușoară, dar că epurarea va fi cea din urmă - declarau pentru prima dată. Aceasta însemna că va lua proporții uriașe: fusese programată la scară națională. Viața își urma cursul obișnuit, cu perchezițiile nocturne și arestările de rigoare, cu vânarea „recidiviștilor” și alte asemenea bucurii. Oamenii munceau ținându-și răsuflarea și erau muți ca peștele.

Nimeni nu știa când va fi pocnit cu măciuca în cap și de aceea, în fiecare seară, eu mă dezbrăcăm și mă culcam ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat. Odată m-au scos din pat și m-au lovit cu măciuca în cap. Dar măciuca mea era ușoară și pentru astfel de lovituri nu trebuie să te plângi. Nici nu mă plâng, ci pur și simplu culeg folclor.

Seara, târziu - mă culcasem - am auzit bătăi în ușă. Nu m-am speriat, pentru că era o bătaie obișnuită în ușă, nu aceea specială. Era o femeie din garda de noapte de la căminul studențesc, pur și simplu paznica, și mi-a spus că sunt chemată la o ședință extraordinară de catedră: au sunat la telefon și au trimis doi studenți să mă conducă. Am spus că mă descurc și fără însoțitori - institutul era la doi pași. Ei m-au așteptat totuși până ce, învingând tentația de a mă declara bolnavă, m-am îmbrăcat și am ieșit. Cursurile serale se terminaseră de mult, și garderobele erau închise. Am intrat, fără să-mi scot haina de blană, în camera pe care mi-au indicat-o însoțitorii mei: era cabinetul de limbi străine, unde erau păstrate materialele didactice - ilustrații, discuri etc, dar lipseau cu desăvârșire cărțile, în afară de cele mai recente manuale. În cele vechi se descoperiseră greșeli ideologice și fuseseră „retrase”, iar uneori chiar arse. În cabinet se aflau, în efectiv complet, membrii celor trei catedre. Toți erau gătiți, în ținută de sărbătoare: peste tot numai crepdeșin, cum se cuvenea femeii sovietice, de la mulgătoare până la profesoară. Colegele mele fuseseră de bună seamă prevenite de ședință, altfel n-ar fi avut timp să se repeadă acasă și să se gătească. M-am mirat că ședința nu începuse, de parcă numai pe mine mă așteptau. N-am apucat să întreb despre ce este vorba pentru că directorul, care nu venea niciodată la ședințele de catedră, stătea acum, nu știu de ce, printre profesori și a propus să înceapă. Când am auzit că se va discuta cazul meu, nu mi-am mai scos haina și, simțind că mi se moaie picioarele, m-am lăsat pierită pe un scaun împins de cineva. S-a nimerit să fie așezat ceva mai departe, vizavi de masa profesorilor, care ședeau de-a valma pe bănci și pe scaune.

La măsuța prezidiului s-a înființat Gluşkov, secretarul organizației de partid şi totodată - specialistul în Spinoza. Mi-am amintit cămaşa de noapte din *Prologul* Ahmatovei, dar mi-am zis că şi haina de blană merge. Aruncată pe umerii mei, ea mă evidenția din mulțimea de crepdeşin. Ritualurile îmi dau fiori, aşa că haina s-a nimerit la țanc.

Spinoza - cu ordinul pe piept, ca să marcheze caracterul festiv al evenimentului - a deschis şedința. Cea dintâi a primit cuvântul o comsomolistă cu dantura albă, oprită de curând la catedră. Am refuzat de câteva ori s-o primesc la examen, dar n-am obiectat când, primăvara trecută, Spinoza a propus să fie oprită la catedră. La noi nu se obişnuia să păzeşti cadrele de turnători. Fata cu dantura albă vorbea înduioşător şi sincer.

Primul lucru de care m-a acuzat a fost că am creat legea lui Grimm şi Rask[1], pe care am impus-o studenților. Profesorii au confirmat că n-au auzit niciodată de aşa ceva, deşi absolviseră institute de învățământ superior centrale (legea figura în programă, dar nimeni n-o ştia - adepții lui Marr o respingeau). „O astfel de lege nu s-a predat nici la Sorbona", a declarat şefa catedrei. Ea îşi făcuse studiile înainte de revoluție, şi urmase cursurile de limbi străine la Sorbona, ceea ce n-o împiedica să se înțeleagă perfect cu autoritățile şi cu organele securității.

Cea de a doua acuzație pe care mi-a adus-o dantura albă a fost aceea că persecut tineretul: la cursul de gramatică spusesem că tânărul gerunziu englez ia locul bătrânului infinitiv, în această frază au sesizat o aluzie la conflictul dintre părinți şi copii, de neconceput în țara socialismului. Dantura albă zâmbea sfioasă, învăluind asistența cu privirea. Modestia şi privirile sfioase au înlocuit impertinența şi atacurile grosolane din anii douăzeci. Cineva i-a spus, pesemne, fetei că trebuie să fie modestă şi feminină.

Intervențiile - şi cele pregătite, şi cele spontane - au continuat. O

[1] Legea mutației consonantice în limbile germanice.

laborantă cu zulufi „permanent” a spus că, într-o zi, ședeam pe pervazul ferestrei, deși toată lumea a văzut la film că oamenii stau pe scaun ori în fotolii. Ei studiau „manierele elegante” după filme, ca și dragostea și onoarea. Numai râsul era preluat după spicherițele de la radio: zglobiu și cristalin. Multe generații rid cu acest râs infam și vorbesc cu intonații de spicheriță, cum nu există mai false. Spicherițele de radio din străinătate preiau aceste intonații considerând că asta este adevărata limbă rusă. Cândva a avut loc o discuție despre felul cum trebuie să se vorbească la radio: ca Iahontov sau „cu sentiment”. A biruit școala actorilor, și vocea spicheriței este plină de lacrimi, de mânie și de bucurie, precum vocea elevei ei, laboranta cu permanent.

Una dintre profesoarele care au absolvit institutul nostru s-a gândit să-mi ia apărarea. A spus că eu i-am dat totuși ceva cunoștințe. Asupra ei s-au năpustit grămadă, acuzând-o că s-a rupt de mase. A trebuit să dea înapoi. Și ea studiase ținuta actrițelor de cinema și purta o vulpe argintie aruncată pe un umăr. De la ea am aflat că toată lumea așteaptă apariția unei cărți despre manierele elegante, care primise bun de tipar.

Directorul institutului purta pince-nez agățat de un șnur negru și semăna uimitor cu Cehov. Își mângâia bărbuța și aproba din cap când vorbitorii dădeau o lovitură bine țintită. Pentru alungarea mea trebuiau forțe puternice: Cehov și Spinoza. Amândoi au tradus intervențiile fetelor în limbaj oficial: dispreț față de geniala învățătură a lui Stalin despre limbă, insinuarea teoriilor lui Marr (legea lui Grimm și Rask), persecutarea cadrelor progresiste tinere și severitatea la examene. Adunarea catedrelor a hotărât să fiu scoasă din funcție și să mi se dea o săptămână sau două să-mi termin cursurile, mai ales pe cel de istoria limbilor, de care toți se temeau ca de foc.

Toată această operație a durat câteva ceasuri și s-a desfășurat cu seriozitate absolută. Nimeni nu zâmbea, n-am surprins nici o privire compătimitoare. Chipurile împietriseră și arătau sumbre și

grave. Singurul om conștient de comicul mârșav al celor petrecute eram eu, care ședeam în haina mea de blană ca Menșikov în exil[1]. Mă jur că așa am fost dată afară, cu astfel de acuzații. Teroarea duce la barbarie și asemnenea scene se jucau în toată țara.

Este bine când totul se termină cu bine. Alungarea din institut a constituit prima treaptă. După ea trebuiau să urmeze alte măsuri hotărâte de forurile supreme. Ele nu s-au înfăptuit numai pentru că a murit un om. Se zice că ar fi putut fi salvat dacă ar fi spart ușa la camera în care se încuiase. El inspira atâta frică, încât ușa au spart-o prea târziu. Despre moartea lui circulă multe versiuni, dar ele nu interesează pe nimeni, poate doar pe adepții consecvenți ai teroarei. Pentru mine sunt nevăzuți și mă rog lui Dumnezeu să mă izbăvească înainte ca ei să intre în camera mea.

Îmi strângeam lucrurile și le împachetam, când în camera mea a dat buzna o colegă de catedră care aștepta înnebunită o ședință identică. Când m-au dat pe mine afară, ea era internată în spital. Ea crescuse în Galiția, citea cu lăcomie scriitorii sovietici și credea fiecare cuvânt. Sosind la Ulianovsk, a îndrugat multă vreme tot felul de inepții comsomoliste, deși primise treapta întâi de represiune: fusese dată afară din primul institut de învățământ superior unde lucra, aplicându-i-se punctul cinci[2]. Ea a considerat asta o greșeală a organelor locale, dar, când s-a lămurit că punctul cinci a devenit centrul atenției și că nu poți conta pe idila realismului socialist, i s-au deschis brusc ochii. Și acum, din prag, a strigat: „A murit Stalin!” Am înghețat și am tras-o înăuntru. Câtă vreme dictatorul trăiește, el este nemuritor. Am crezut că, într-adevăr, colega mea înnebunise de-a binelea. Pentru astfel de cuvinte puteam să fim condamnate de atentat la viața marelui conducător și să putrezim în lagăr. Am pornit radioul și am simțit că mă cuprinde o bucurie fără margini: era adevărat - nemuritorul murise ! Am început să-mi strâng catrafusele

[1] Referire la tabloul lui V. I. Surikov *Menșikov la Beriozovo* (vezi și Indice de nume).
[2] Paragraf al actului de identitate sovietic care indica apartenența etnică.

cu mare bucurie și pentru prima oară după mulți ani am văzut lumea în altă lumină. A doua zi, când îmi țineam unul din ultimele cursuri (adică băteam câmpii să treacă timpul), am fost scoși de la ore și trimiși în sala de conferințe plină de oameni înlăcrimați. Domnișoara cu vulpe argintie mi-a zis că se simțea de parcă l-ar fi pierdut pe taică-său. Spinoza, fără să se piardă cu firea, a anunțat că Stalin a murit, dar opera lui trăiește. Curând l-a lovit damblaua, a orbit și a murit. Cele două fiice îi continuă probabil opera. Oare imensa țară care jelea în 1953 este gata să continue opera stăpânului? Vechea gardă și naționaliștii, după opinia mea, ar reface în orice zi lagărele și ar trimite într-acolo trenuri întregi cu lucrători, viitori dohodiaga. Cei tineri doresc o viață bună și sunt indiferenți față de tot ce nu le satisface aspirațiile.

Ședințele catedrelor de soiul celei pe care am descris-o au continuat până la căderea lui Beria. În institutul din care m-au alungat pe mine, ultimul a căzut profesorul Liubișcev, care se ascunsese în acest fund de provincie, fugind de adepții lui Lîsenko. Erau persecutați nu doar cei care aveau suspectul punct cinci, dar, în același timp, și toți cei de care autoritățile voiau să scape. Oamenii instruiți și dotați erau socotiți ca albeața în ochi și asupra lor se mai năpusteau cu toată haita. Cu Liubișcev m-am întâlnit întâmplător într-un institut, dar ne știam din auzite de mult. Cu toate acestea, înainte de moartea lui Stalin n-am îndrăznit să discutăm pe teme interzise. Maximum ce ne-am putut permite au fost câteva fraze despre rolul lui Ivan cel Groaznic în istoria Rusiei. În martie 1953, am început să vorbim dintr-o dată în gura mare, iar soția lui Liubișcev a exclamat mirată: „Și când te gândești că atâta vreme n-ați scos o vorbă!” În afară de Liubișcev am discutat deschis cu o croitoreasă ieftină care îmi cosea niște rochii monstruoase. „Dumneata de ce bocești? Ce bine ți-a făcut?” Ea mi-a explicat că în timpul lui oamenii, de bine, de rău, se mai adaptaseră, dar de acum încolo ce o să mai fie? Poate o să fie și mai rău... Avea și ea dreptate.

În ultimele zile am luat seama cine mă salută și cine trece făcându-se că nu mă observă. M-a salutat, ba încă pe stradă, chiar lingă institut, blondinul pe care organizația de partid l-a obligat să-și îndeplinească „îndatoririle conjugale”. El a izbutit s-o șteargă de la scârba lui în alt oraș, căci sub Hrușciov o lăsaseră mai moale și cu „consolidarea familiei”. A trecut pe la mine o colegă de catedră care și-a făcut aspirantura la Leningrad. Soțul ei făcea parte dintre cei cu punctul cinci și nu se putea angaja nici măcar într-o școală. Femeile care se măritaseră cu evrei sufereau mult din pricina acestei drame, dar în rest erau la fel de barbare ca și toți ceilalți. Chiar această candidată în științe a izbutit în ajunul reabilitării medicilor să dea afară din policlinică o doctoriță, acuzând-o că a atentat la viața fiului ei. Astfel de scene se desfășurau la tot pasul. Tuturor li se năzăreau numai sabotori și medici ucigași[1].

În ziua plecării mele, când îmi încărcau lucrurile în mașină, am observat în curte o grămadă de lume. Am aflat că doi de la catedra de matematică - soț și soție - niște evrei pitici, cu o droaie de copii, care tocmai îl jeliseră amarnic pe conducător, noaptea precedentă fuseseră destituiți la ședința extraordinară de catedră. Amândoi credeau cu sfințenie în ce fuseseră învățați, nășteau liniștiți copii fără să se îndoiască de viața fericită care îi aștepta... Nesuportând lovitura epurării, amândoi înnebuniseră și, luându-se de mână, dansau în curte și urlau cât îi ținea gura. Studenții erau cu adevărat încântați. Liubișcev mi-a povestit că au fost duși la spitalul de nebuni, s-au însănătoșit, iar în toamnă au fost restabiliți în funcții. Amândoi făceau parte dintre parveniți și pentru prima dată se ciocneau cu realitatea. Se spunea că ea știa matematică, dar soțul, metodist, era un ignorant, ca toți metodiștii.

La Moscova, am aflat că două cucoane savante, Ahmanova și

[1] Caz cu tentă antisemită, „confecționat” în 1952. Un grup de medici, care se îngrijeau de sănătatea liderilor de la Kremlin, a fost acuzat de spionaj și de intenția de a săvârși acte teroriste împotriva conducătorilor țării. Au fost reabilitați îndată după moartea lui Stalin.

Levkovskaia, au barat drumul disertației mele la Institutul de Lingvistică. Ele au luat cuvântul la ședința convocată special de organizația de partid, acuzându-mă concomitent de marrism[1] și de potebnism[2]. Acționau exact precum Cehov și Spinoza.

Ahmanova avea un argument convingător împotriva mea: a declarat că am fost măritată cu un aventurier. Amândouă cucoanele erau activiste în toate campaniile politice: Jirmunski se plângea că ele „scriu” întruna, iar academicianul Vinogradov le proteja pe amândouă, mai ales pe Ahmanova. A prezentat o teză de doctorat din domeniul limbii ruse, pentru că nicăieri altundeva, în afară de secția unde domnea Vinogradov, n-ar fi fost admisă. Mie nu îmi este clar ce fel de om era Vinogradov: oare frica l-a transformat în ceea ce a devenit, ori ticăloșia era în firea lui? Se spune că el a efectuat expertiza în cazul lui Siniavski cu condiția ca numele lui să nu fie divulgat.

Moscova era cuprinsă de febră. N-am văzut niciodată astfel de fețe sumbre și năuce ca în primăvara aceea, la funeraliile conducătorului, care aminteau de Hodînka[3]. La fiecare pas izbucneau scandaluri: la coadă, în autobuz, în instituții. La Institutul de Lingvistică, unde m-am dus să-mi iau disertația respinsă, secretara directorului, aparent o femeie onorabilă, a făcut o criză de isterie de a răsunat în tot coridorul. Striga cât o ținea gura că sabotorii au otrăvit apa din carafe și toți cei care vor bea din ea se vor îmbolnăvi. Într-o zi, am fost reținută la poștă pentru că am trimis vreo zece scrisori recomandate la institutele care anunțaseră concurs în specialitatea mea. Vigilenta funcționară de la poștă m-a bănuit că răspândesc materiale antisovietice și m-a târât la

[1] De la numele lingvistului N. I. Marr, care a lansat „teoria iafetică”, știința despre limbă elaborată de el, iafetidologia. Considerată nefundamentată științific, teoria lui Marr a fost criticată de Stalin în *Marxismul și problemele lingvisticii*.

[2] De la numele lingvistului A. A. Potebnia, specialist în ligvistică generală, fonetică, semasiologie etc.

[3] Vezi nota de la p. 248.

dirigintele poștei. Nu a primit scrisorile decât după ce le-am dezlipit și dirigintele s-a convins de conținutul lor nevinovat. În total am trimis vreo sută de cereri, dar toate mi-au fost respinse.

Spre sfârșitul verii, după destituirea lui Beria, coridoarele Ministerului învățământului erau întesate de profesori disponibilizați, care căutau acum să obțină o numire nouă. Firește, scaune și bănci nu erau de ajuns și toți se sprijineau când pe un picior, când pe altul. Din când în când, cineva era chemat în cabinet, și cel chemat ieșea cu numirea. Numirile erau în Orient - Siberia Orientală și Sahalin. Eu am primit numirea printre cei din urmă, când s-a întors de la institutul meu revizoarea care l-a destituit pe Cehov și mi-a comunicat că le este greu să se descurce cu vraful de denunțuri, dar ea o să se străduiască să grăbească numirea. După asta, la minister au apărut Liubișcev și Amusin, specialistul în Manuscrisele de la Marea Moartă. Sindicatul i-a însărcinat să analizeze activitatea catedrei și au asistat la cursurile mele. Declarațiile lor și eforturile revizoarei m-au înzestrat cu o foaie de drum la Cita. Acolo, la început, mi-au decontat cheltuielile de deplasare, însă pe urmă mi-au cerut banii înapoi: ministerul s-a speriat că se va ruina dacă o să plătească drumul tuturor celor destituiți. Noi eram tot „persoane strămutate”.

Pe coridorul ministerului am cunoscut o fată pe nume Blagonadiojnaia. Semăna puțin cu comsomolista - dantură albă, dar în locul activității de demascare ea era nevoită să caute la minister o numire nouă. Le arăta la toți cartea de muncă, unde i se exprimau fără contenire mulțumiri, dar pe urmă, brusc, au destituit-o ca necorespunzătoare. De supărare, Blagonadiojnaia și-a spart ochelarii, și un ciob i-a sărit în ochi. Ciobul i-a atins cataracta, și ea a văzut ce se petrece pe acest pământ. Blagonadiojnaia m-a asigurat că n-o să uite niciodată puhoiul de lume de pe coridoarele ministerului. Oare cum se va comporta ea la următoarea campanie, să zicem împotriva cititorilor Samizdatului? Nu se poate prevedea nimic, întrucât faptele ei, ca și politica noastră, sunt total

imprevizibile.

VII Unitatea valului poetic

Mandelștam zicea că pe Esenin l-au distrus cerându-i să scrie poeme, „formă de mari dimensiuni”. Prin aceasta l-au făcut să fie încordat peste măsură și nemulțumit pentru că, liric prin excelență, el nu putea să dea un poem de reală valoare. Mandelștam a manifestat o fermitate absolută împotriva tuturor formelor de gigantomanie din epoca sa. După opinia mea, motivul fermității constă în faptul că el a cunoscut din proprie experiență adevărata „formă de mare anvergură” în lirică, cu alte cuvinte cartea, care constituie unitatea și plenitudinea versurilor apărute în aceeași perioadă. Înlănțuirea versurilor, dezvoltarea lor, unitatea gândirii lirice și unitatea perceperii lumii fac din carte o formă specială, înzestrată cu un subiect propriu și cu legi proprii. Poți să alcătuiești în mod conștient o carte dispunând poeziile după un plan, cum procedau Annenski și Ahmatova. Ahmatova reunea sub același titlu grupuri de poezii scrise în perioade diferite, dar legate printr-o temă comună. Nu mă refer la compoziția introdusă în carte, ci la unitatea organică, care este dată de omogenitatea și integritatea valului poetic.

O carte adevărată se derulează în timp precum viața. Cartea este creșterea omului, adâncirea legăturilor lui cu lumea, dar numai într-o singură etapă, câtă vreme firele de legătură rămân aceleași ca la început. Fiecare poezie relevă o latură nouă sau un nou moment al creșterii, și în succesiunea lor nu poate fi vorba de întâmplare, deoarece creșterea nu este un arbitrar, ci un fenomen organic. Succesiunile cărților înseamnă perioade diferite în viața poetului: în ele se dezvăluie structura biografiei și gândirii lui. Aceasta este dinamica interioară a vieții: la unii conjugată cu evenimentele exterioare, la alții, de pildă la Baratînski, relevând

creșterea spirituală. Există teme care traversează întreaga viață a poetului, dar în cărți diferite sau în etape diferite ele apar sub aspecte diferite, deoarece personalitatea, unică și posedând o structură unică, suferă în decursul vieții o serie de metamorfoze. Există o mișcare comună pentru toți, de la copilărie la bătrânețe, dar fiecare om trăiește aceste etape în felul său. Aptitudinea de a păstra unitatea personalității în toate etapele reprezintă într-un fel victoria asupra morții, dar este bine dacă, în același timp, toate vârstele primesc ceea ce este al lor și tinerețea va fi tinerețe și bătrânețea - bătrânețe.

Fiecare moment al creșterii are semnificația sa spirituală, și personalitatea nu cunoaște plenitudinea existenței decât atunci când se extinde la fiecare etapă, epuizând toate posibilitățile pe care le oferă vârsta. Este o mare fericire dacă artistul a trecut toate treptele, păstrându-și unitatea personalității și fără a împiedica dezvoltarea ei, dar așa ceva nu e dat tuturor, mai exact, aproape nimănui. Uneori se opun circumstanțele exterioare (Mandelștam afirma că aceasta era scuza celor slabi, dar „circumstanța exterioară” poate fi și o moarte violentă), însă cel mai adesea artistul nu are destule forțe interioare pentru că le cheltuiește pe drum. Este foarte bine dacă poetul izbutește să se reveleze în tinerețe și în anii de maturitate: asta este de asemenea departe de a fi dată tuturor.

Într-un articol de ziar din 1922, aproape necunoscut, din care au fost folosite fragmente în alte articole, Mandelștam a comparat atitudinea simboliștilor față de Occident cu o dragoste adolescentină și a lăsat să-i scape câteva cuvinte despre creșterea personalității poetice: „în locul unei asimilări liniștite a comorilor gândiririi apusene... - un entuziasm juvenil, o dragoste adolescentină și mai ales însoțitorul inevitabil al iubirii - degenerarea sentimentului personalității, hipertrofia „eului„ creator care și-a confundat frontierele cu frontierele lumii pasionante nou descoperite, care și-a pierdut contururile precise și, contaminat de hidropizia temelor

universale, nu mai simte niciuna dintre celule ca fiind a sa. Într-o astfel de situație, procesul cel mai interesant - creșterea personalității poetice - era tulburat: au luat dintr-o dată nota cea mai înaltă, s-au asurzit ei înșiși, dar n-au folosit vocea drept posibilitate organică de dezvoltare". (S-ar putea ca în anul 1922, Mandelștam să nu fi fost încă pe deplin conștient de diferența dintre noțiunile „creștere" și „dezvoltare".) O idee apropiată găsim în versurile:

„... *Nu te grăbi: Nerăbdarea-i lux, eu prind viteză-ncetul cu încetul*."

În volumul *Piatra*, Mandelștam n-a publicat nici pe departe toate versurile din primul val. Parte dintre ele s-au păstrat în arhivă*. Piatra* este cartea primei tinereți, a primelor uimiri și a primelor conștientizări: „*Sunt oare eu adevărat, și moartea trebuie să vină*?" până la găsirea nucleului robust al vieții și culturii. S-a făcut un obicei din a spune că tânărul Mandelșam nu este sensibil (cei care spuneau asta erau alterați de decadența și efuziunile deschise din deceniul al doilea), este rece, „clasic", oricare ar fi semnificația acestui cuvânt absurd. Eu cred că pur și simplu n-a fost citit cum trebuie (dar cine era citit cum trebuie?) și nu s-a observat melancolia juvenilă din versurile timpurii și rezonanța deosebită din versurile ultimei treimi a *Pietrei*, începând cu *Iosif vândut în Egipt*. În *Piatra*, viața pentru Mandelștam este încă o întâmplare, o durere, și el –s trăin între străini - ajunge treptat să-i găsească sensul, care i se revelează pentru prima oară în moarte. În *Piatra* apare deja o temă filosofică: căutarea nucleului robust al vieții societății. Pentru perioada aceea, elementul principal era biserica - biserica catolică. De aici întoarcerea permanentă la Roma, căreia îi rămâne fidel toată viața, vorbind într-una dintre ultimele poezii de „Domoala Romă umană". În anii de maturitate, nucleul devine creștinismul și cultura europeană care a crescut pe ideile creștine și a cărei criză cumplită am trăit-o atât de dureros. Tema structurală din toate „cărțile" este legată de menirea omului pe pământ: să construiască, să lase urme concrete ale existenței sale, adică să înfrângă timpul și moartea.

Toate cărțile, în afară de primele două ediții ale *Pietrei*, au fost alcătuite în prezența mea, și eu am văzut cum Mandelștam scotea din „depozitul memoriei” versuri care dintr-un motiv sau altul nu intraseră în primele cărți. *Tristia* a fost editată fără Mandelștam și în ea au fost publicate într-o ordine arbitrară numeroase poezii din perioade diferite, care trebuie să-și ocupe locul în cărți adevărate, ca și tot ce s-a scos de către cenzură. În ediția a treia a *Pietrei,* Mandelștam a introdus câteva poezii care înainte rămăseseră pe dinafară, de pildă - două poezii din ciclul roman: *Fie ca numele orașelor înfloritoare* și *Natura-i tot o Romă*... Sub una a notat data, cealaltă are o datare interioară: versul „Preoții justifică războaiele” nu putea fi scris decât la începutul primului război mondial. Probabil, între aceste două poezii există un mic interval: ele au fost începute deodată, dar au fost terminate în epoci diferite, când Mandelștam începuse să se detașeze de concepția romano-cato-lică și să se apropie de ortodoxie. Cotitura s-a produs sub influența lui Kablukov, dar era conturată înainte de întâlnirea cu el. Ulterior va vorbi de creștinism în ansamblul său:

„Eu sorb aerul rece, de munte al creștinătății”. Nu știu dacă versurile păstrate multă vreme în memorie au suferit vreo modificare. La Voronej, amintindu-și versurile din anii treizeci, Mandelștam, uneori fără să vrea, alteori intenționat, schimba câte ceva, dar memoria îi cam slăbise, nu mai avea agerimea și precizia de altădată. Memoria unui poet este întotdeauna incredibil de încărcată, chiar și în cazul când își notează versurile și păstrează ciornele. Până la ciornă, adică până la începutul lucrului la o poezie în proces de zămislire sau poate aproape devenită poezie, există o perioadă lungă de acumulare și de pregătire, care se desfășoară întotdeauna doar în minte și care nu ajunge pe hârtie. Aceasta este o acumulare de cuvinte, îmbinări de cuvinte, versuri și chiar strofe răzlețe care încă nu conțin o idee, ci doar sămânța ideii, cel mai adesea - germenele ei. Uneori, versurile și strofele intră în poezia nou zămislită, alteori însă slujesc drept stimul pentru apariția altor

versuri. În sine acestea nu sunt decât rezerve și ele pot să existe ani de zile în stare latentă, ca să țâșnească apoi brusc la suprafață și să se îmbine cu un material nou. Chiar și în perioadele de tăcere și de odihnă, poetul continuă să lucreze, pentru că acumularea de rezerve înseamnă tot muncă. Folosirea rezervelor este legată de conștientizarea lor. Ele sunt supuse parcă acțiunii unui fascicul de lumină care este tocmai gândirea poetică. Câtă vreme ceea ce eu am comparat cu un fascicul de lumină nu se aprinde, versurile nu se zămislesc Și materialul, adică rezervele, rămâne cufundat în beznă. Uneori, ele ajung întâmplător pe hârtie și se poate urmări cum, pe urmă, gândirea poetică le smulge din întuneric, le scutură și le înzestrează cu viață.

În 1932, eram internată în spitalul Botkin, și Mandelștam, venind în vizită, a simțit miros de fenol. Asta i-a atras ascuțirea simțurilor olfactive, și în carnetul lui de însemnări au apărut versuri despre mirosuri. Carnetul de însemnări sa afla la Moscova, pe fundul cufărașului, alături de ciornele *Călătoriei în Armenia*, iar Mandelștam locuia la Voronej când, în anul 1936, a folosit rezerva cu miros de fenol în poezia despre propria moarte într-un „spațiu asexuat". Pentru Mandelștam, „asexuat" însemna imposibil, indiferent, incapabil de judecată morală și alegere, lipsit de viață și de moarte și care doar există pasiv și se autodistruge. În universul uman, al „bărbaților" fideli în prietenie și gata „să dea o mână de ajutor într-un moment de primejdie", și al „femeilor", ghicitoare, bocitoare, care adună „cenușa ușoară" după moartea bărbaților, elementul pozitiv și creator este înzestrat cu sex, iar cel mort, elementul negativ, este asexuat („Sunteți pradă unei furii asexuate"). Mandelștam era ferm convins că în apropierea dintre doi și în prietenia „bărbaților" (după Gumiliov n-a mai avut un prieten adevărat) rezidă temeiul vieții, izvoarele binelui și ale iubirii senine, curate. Eu cred că în deceniul al treilea, credința în elementul religios a luat sfârșit. După *Isaac* el nu s-a mai întors la biserică, dar a reușit să spună: „Aici, pe treptele uriașe, întunecate, se târăsc

urmele de lup ale nenorocirii” și a numit catedralele „Hambarele binelui universal, șoproane ale Noului Testament” (1921). După mine, îndepărtarea de biserică se explică nu doar prin surzenia generală a acelor ani, dar și prin evenimentele dinlăuntrul bisericii însăși, prin disputele dintre Lunacearski și Vvedenski[1], prin propaganda așa-numitei „biserici vii”[2].

Am văzut multe lucruri penibile și cu toate că Mandelștam știa că preotul nu ți-l alegi, cum nu-ți alegi părinții, și ceea ce se întâmplă înăuntrul incintei nu micșorează însemnătatea bisericii - am auzit despre preoții din lagăre, despre martiriul lor - totuși nu putea să nu observe cum a slăbit forța de legătură a bisericii care trecea și ea printr-o criză puternică o dată cu întreaga țară. Toate legăturile s-au rupt, și oamenii, „risipiți și separați”, se luau de mâini câte doi, câte trei, grupuri mici, să ai la cine să te uiți în clipa din urmă. Dar în această ultimă clipă, omul, care murea de epuizare în lagăr, rămânea fără nici o speranță singur, un dohodiaga care nu-și mai putea târî picioarele. Doar medicul, deținut și el, mai putea să-i surprindă ultima privire lucidă. Mi s-a spus că și în acest iad medicii își păstrau omenia.

Universului uman i se opune la Mandelștam cerul indiferent și orb, „colivia păsărilor”: „*Sângele-constructor țâșnește șuvoi din lucrurile pământești... și din colivia înaltă a păsărilor, din sloiurile umede și azurii, curge întruna nepăsarea pe vânătaia ta mortală*”. Nepăsarea este însușirea naturii moarte și, din acest motiv, asexuate.

Funeraliile aviatorilor au inspirat poezia despre „spațiul asexuat”

[1] Dispute publice între A. V. Lunacearski, comisar al poporului pentru învățământ, și mai-marele așa-zisei „biserici vii”, Alexandr Vvedenski, despre existența lui Dumnezeu, la începutul deceniului al treilea.

[2] Grupare aparținând „înnoitorilor” bisericii, care s-a desprins de biserica ortodoxă și susținea modernizarea dogmei și religiei creștine. A cerut destituirea patriarhului Tihon (pentru „activitate antisovietică”) și desființarea călugăriei. A fost susținută activ de autorități în perioada luptei aprige împotriva bisericii.

(„Nu, nu-i migrenă, dă-mi însă creionul mentolat”), unde mirosul bolii și al morții este exprimat prin fenol. Cele două poezii inspirate de funeralii au constituit premisele pentru *Versuri pentru soldatul necunoscut,* unde nu mai este vorba de o comuniune în moarte, adică de un experiment, de o pregătire pentru moarte, ci de moartea „cu gloata și cu turma”, de ceea ce se cheamă „moarte angro”, care a cosit oamenii în lagărele și războaiele secolului XX.

Comuniunea în moarte precede faza „morților angro” și este caracteristică pentru Mandelștam la maturitate. Pe acest sentiment este structurat tot ciclul dedicat lui Andrei Belîi, în centrul căruia se află poezia *10 ianuarie 1934*, în care au intrat elemente (lamentația) din bocetul pierdut și uitat de mult al *Sfântului Alexis*. Chiar uitate, aceste versuri s-au păstrat în memoria tulbure și au țâșnit la suprafață când au fost luminate de raza gândirii poetice. Lucrul la ciclul lui A. Belîi a continuat până în vara anului 1935, când a fost compusă poezia despre aviatori și *Nu, nu-i migrenă*. Numai atunci lui Mandelștam i-a devenit absolut clară tema comuniunii în moarte, a compasiunii pentru moartea altuia ca pregătire pentru sfârșitul propriu. În momentul acela i-am zis: „De ce te îngropi de unul singur?” El mi-a răspuns că trebuie să se îngroape singur cât nu-i prea târziu, pentru că nu se știe ce va mai fi.

În poezia 10 ianuarie 1934 nu se putea cristaliza nicidecum sfârșitul. Din el s-a desprins de la început o mică poezie despre agonia dinaintea morții (Se pare că el se temea de moarte.) și trei octave. Una dintre ele (*Biruind rigiditatea naturii*) a fost numaidecât transferată în unicul grup de poezii unde principiul cronologic este încălcat, nu atât de fragmentul din ciclul consacrat lui Belîi, care a fost scris în același timp cu aceste poezii (redactorii lipsiți de judecată nici nu bănuiesc câte opere pot să se afle concomitent în lucru fără să ajungă pe hârtie), ci de poezioara *Micul apendice al celui de al șaselea simț*... care se referă la Lamarck. La Voronej, Mandelștam a definitivat sfârșitul lui (*10 ianuarie*) cu compasiunea morții: ,,*Parc-atârnam de propriile-mi gene, Și pârguit, și atârnând în*

jos, Până nu mă desprind să cad...” Interpretez unicul lucru ce îl știm aici. Înainte se gândea la un final aproape decorativ despre maestrul, pictorul și gravorul. Atunci s-a pus problema ce s-ar putea face cu octavele și celelalte versuri care s-au născut în jurul poeziei principale. În nici un caz ele nu erau variante, deși dispuneau de versuri comune. Mai degrabă ar trebui numite variațiuni, iar tema cu variațiuni este o formă la fel de legitimă pentru poezie ca și pentru muzică și nu degeaba Pasternak și-a intitulat astfel una dintre cărțile sale. Prin asta el a revelat caracterul muncii poetice, dar nimeni n-a vrut să aprofundeze această chestiune. Compozitorii au făcut asta cu mult timp înainte, dar muzica dispune de teorie și de contrapunct, iată de ce aici totul este mai simplu.

Mandelștam, chibzuind cum să procedeze cu „tema cu variațiuni”, m-a rugat să le scriu pe toate ca o singură poezie (fila s-a păstrat), dar curând a întrerupt dictarea: fragmentele nu se potriveau. El a întins cu mâna lui foile - pe fiecare era notată câte o poezioară - și deodată a spus: „Păi, ia te uită! Asta-i din nou ca Armenia.” Asta însemna că șapte poezii alcătuiesc un ciclu precum cele douăsprezece care intră în *Armenia*. Ultima poezie *De unde l-au adus? Cine-i? Cine-a murit?* nu are sfârșit. După percheziție i-am dat fila cu această poezie Emmei Gherștein: fila rămăsese pe dușumea neobservată de agenți. Câtă vreme am călătorit la Cerdîn, speriată, ea a pus-o pe foc. Nu știu de ce, îmi repugnă faptul că n-a aruncat-o în sobă, ci a ars-o la flacăra luminării. Au trecut câțiva ani și Emma a scris o carte în care îi învăța pe contemporani Lermontov, felul cum ar fi trebuit să fie tratat, dar despre experiența proprie cu luminarea nu amintește. Nici eu, nici Mandelștam n-am putut să ne reamintim pe de-a-ntregul poezia arsă de specialista în Lermontov. Mandelștam totuși i-a stabilit locul - este ultima din ciclu - și a spus: „Până o vom publica, o s-o termin”. Însă nu i-a fost dat nici s-o termine, nici s-o publice.

Toate poeziile dedicate lui Belîi - șapte bucăți - le-am notat în ordine în Lista Vaticanului, cum numeam în glumă caiețelul în care

am scris poeziile din anii 1930-1934. Am fost nevoiți să le restabilim, pentru că după toate perturbările (percheziții, arestare, exil, boli), multe ne-au scăpat din memorie. Am adus de la Moscova manuscrisele salvate - în timpul percheziției ele se aflau într-o oală la bucătărie și în cizmulițele cenușii. Toată lumea râdea de mine că ascund totul, și dau totul la păstrare! Nu toți păstrătorii s-au dovedit a fi niște lași prăpădiți și escroci. Cei mai mulți au păstrat și au salvat o grămadă de manuscrise.

În Lista Vaticanului a ajuns și *Cel dintâi caiet voronejean*. Când am scris titlul dedicat lui Belîi, l-am întrebat pe Mandelștam ce să facem cu cele două octave, la care strofa a doua coincidea pe de-a-ntregul. El a dispus să le scriu pe amândouă: astea sunt variațiunile și, o dată ce primele strofe se deosebesc, înseamnă că sunt două poezii. La fel a procedat și cu ciclul Kama, unde a hotărât să publice varianta cenzurată pe locul trei, la egalitate cu celelalte două, deși ele se diferențiau doar prin ultimele versuri, iar puțin mai târziu și, poate, din motive mai serioase, el a aplicat același principiu la două poezii cu început identic (Rătăcitu-m-am în cer): „Trebuie tipărite alături, ca două poezii - o temă și două dezvoltări.” în ciclul închinat lui Belîi, două stanțe sunt foarte asemănătoare una cu cealaltă și mă tem că Mandelștam n-a vrut să se despartă de șapte, cifra lui preferată, drept care a păstrat cele două stanțe gemene. Nu se știe cum ar fi procedat dacă s-ar fi ajuns la tipărire, dar cartea n-a apărut nici când trăia el, n-o să apară nici cât trăiesc eu, așa că problema o vor rezolva textologii.

O informație pentru textologi: în Lista Vaticanului ciclul lui Belîi nu există pentru că a fost decupat și distrus de Hardjiev, cel dintâi „specialist zelos” care s-a ocupat de Mandelștam. Am fost nevoită să-i dau manuscrisele, întrucât mie îmi era interzisă venirea la Moscova, iar el pregătea volumul pentru „Biblioteca poetului”, care oricum n-a apărut. El s-a folosit de situația mea lipsită de drepturi: eram un fel de exilată, iar exilații sunt întotdeauna jefuiți (numai în Rusia?), spoliați de lucrurile lăsate în păstrare, de moșteniri; mulți

spoliatori își însușeau lucrările științifice ale deținuților din lagăre și le dădeau drept ale lor, ceea ce se întâmpla foarte des la noi, mai ales cu disertațiile, când pentru titluri și grade a început să Se plătească bine și susținerile au devenit o modă.

Persecuțiile politice îi pervertesc pe toți cei care respiră un aer otrăvit. În plus, Hardjiev era un om bolnav, cu mari defecte fizice și psihice, eu însă am crezut că afecțiunea pentru Mandelștam, prietenia cu mine, precum și tragismul acestor hârtii salvate ca prin minune îl vor reține, dar n-a fost așa. Totuși, cea mai mare parte a manuscriselor mi-a înapoiat-o, și-a oprit câte ceva pentru „colecție" și le-a distrus pe acelea unde a vrut să schimbe data ori să stabilească definitiv un text, altul decât acela pe care Mandelștam îl socotea definitiv, precum în cazul lui *10 ianuarie*. Mi-a și explicat că, adesea, poetul nu înțelege ce este bun și ce este rău și că trebuie „curățată arhiva", aruncând copiile cu variantele care îi displăceau: „să rămână definitiv ce am stabilit eu."

De bună seamă, numai eu sunt de vină că am încredințat hârtiile unui bolnav psihic, apoi cine în afară de nebuni se mai ocupă de poeții interziși? În plus de la Hardjiev am suferit mai puțin decât de la Rudakov, a cărui văduvă nu mi-a înapoiat nimic. Însă cel mai mult am suferit de la cei care l-au ucis pe Mandelștam, care de peste treizeci de ani îl țin interzis, de patruzeci de ani (peste patruzeci) nu admit apariția cărților și în toți acești ani pe mine m-au fugărit din oraș în oraș. Doar acum patru ani mi-au permis - din nebăgare de seamă, bineînțeles - să mă stabilesc la Moscova și să-mi procur un acoperiș deasupra capului. Ei trebuie trași la răspundere. Dacă nu erau ei, Hardjiev și Rudakov ar fi rămas nobili și curați, iar arhiva - neatinsă în dulapul meu, alături de cărți, fotografii, corecturi, copii, înregistrări ale vocii și de tot ce dispune un poet într-un stat obișnuit, unde guvernul nu protejează literatura.

La fel cum făcea ordine, cu meticulozitate, în cicluri, tot așa Mandelștam își alcătuia „cărțile", stabilind locul exact al fiecărei poezii. Dacă nu ținea minte anul (mai ales la poeziile compuse iarna

se încurca adesea, nu știa dacă au fost scrise înainte de ianuarie sau după), își amintea întotdeauna ordinea în care sau născut poeziile - una după alta. Această ordine are logica și legile ei, care, uneori, sunt greu de exprimat în cuvinte, dar ele există absolut obiectiv. Eu nu eram martoră decât la nașterea poeziilor, dar țin minte exact ordinea apariției lor și înțeleg legăturile dintre ele. Dacă un martor nu poate uita asta, poetul nici atât, cum nu se poate concepe să se inverseze ordinea părților unei simfonii sau ale unei sonate.

Uneori, poezia se maturiza îndelung în mintea lui, fără să fie scrisă pe hârtie. Când făceam numerotarea, Mandelștam îmi spunea uneori să nu pun număr într-un anumit loc: „Acolo o să fie altceva, dar o să ți-o spun pe urmă...” În unele cazuri nu mă prevenea, ci pur și simplu intercala poezia care se „copsese” la locul care trebuia, astfel încât eu trebuia să schimb numerotarea. Așa s-a întâmplat cu *Cerșetoarea*, pe care, nu știu de ce, a ascuns-o multă vreme de mine. Poate îl necăjea faptul că eram o cerșetoare? Totuși era mai firesc să fii cerșetoare decât bogată, mai ales în țara noastră, unde prosperitatea mirosea aproape întotdeauna a sânge sau a trădare. De altminteri, la noi toți sunt cerșetori în afară de guvernanți și de slugile lor, însă eu prefer să fiu cu toții decât să culeg firimiturile de la masa domnilor.

Nu știu decât un singur caz când poezia cizelată și modificată nu a fost pusă la locul dinainte, ci într-o altă serie. Nici n-aș fi bănuit că poezia ,,*O, ce mult ne place să fim ipocriți, Și uităm cu mare ușurință că în copilărie moartea ne e mai aproape Decât în anii maturității”* s-a dezvoltat pe baza unor versuri mai vechi, care au căzut la selecția pentru *Piatra,* dacă nu mi-ar fi spus Ahmatova. Pentru versurile lui Mandelștam, ea avea o memorie la fel de bună ca pentru ale sale. A recunoscut numaidecât sursa și i-a amintit-o lui Mandelștam. Manuscrisul poeziei inițiale nu există, ea a rămas în memoria sa mai mult de un sfert de veac și la momentul necesar a ieșit la lumină. Eu nu cunosc prima poezie, însă e clar că tema

maturității care îndepărtează moartea aparține anilor treizeci. În aceste cuvinte este o provocare la adresa celor care au săpat groapa lui Mandelștam: el doar știa că deasupra lui plutea un pericol de moarte și sfârșitul îi este aproape. Acesta putea veni în orice clipă, și eu îmi amintesc avertismentul prietenesc al reprezentantului gazetei Izvestia[1] la Leningrad. Mandelștam i-a recitat *M-am întors în orașul meu cunoscut până la lacrimi*... și drept răspuns a auzit: „Aveți grijă, altfel vor veni noaptea la dumneavoastră și-or să vă tropăie din cizme.” Semnificația poeziei despre moartea în copilărie și în anii maturității rezidă în faptul că Mandelștam trebuia să trăiască, ignorând ucigașii, și să-și ducă opera până la capăt - dar, vai, până la capăt nu se poate duce nimic, pentru că nu se știe unde se află acest capăt, căci el este „unul pentru toate drumurile”. Această poezie deschide cel de-al doilea caiet al volumului *Versuri noi*. În ea, tema politică este voalată, ca în Lamarck, de pildă, și va răzbate m mod deschis numai după călătoria în Crimeea, unde am văzut mulțimi de refugiați înfometați din Ucraina și din Kuban.

În fiecare carte - *Piatra, Tristia, Anii 1921-1925, Versuri noi, Caietele voronejene* - există o idee directoare proprie, o rază poetică proprie. Poeziile timpurii (*Piatra*) exprimă neliniștea juvenilă și căutările unui loc în viață; *Tristia* - maturizarea, presentimentul catastrofei, civilizația muribundă (Petersburgul) și căutările salvării (Isaac); cartea întreruptă și înăbușită a anilor 1921-1925 este bucata de pâine uscată într-o lume străină; *Versuri noi* exprimă afirmarea valorii în sine a vieții, apostazia în lumea în care s-a renunțat la trecut și la toate valorile acumulate de veacuri, o nouă concepție despre propria solitudine ca opoziție forțelor răului; Versurile voronejene: viața este luată așa cum e, cu toată zădărnicia și farmecul ei pentru că acesta este pragul, sfârșitul, epoca „morților angro”, „începutul lucrurilor cumplite” - „Iuda al

[1] Cotidian, organ al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS. Fondat în martie 1916 la Petrograd. Din martie 1918 a apărut la Moscova.

viitoarelor popoare” a și fost numit.

Ultimul an al vieții lui Mandelștam a fost marcat de două explozii poetice și un teanc de poezii dintre care nu s-a păstra niciuna. În ele găsim o nouă concepție despre Rusia, care continua să trăiască o viață lentă în pofida a toate, fără să observe nimic. În versurile pierdute, țara se opune forțelor distrugătoare prin tăcerea sa, prin rezistența sa pasivă, prin felul de viață, prin disponibilitatea pentru sacrificiu și tot felul de încercări. Mandelștam a fost impresionat de „șindrila dispusă-n evantai a nebiruitelor acoperișuri în pantă”. Cartea era doar la început și nu putem ghici cum s-ar fi dezvoltat, fiindcă a fost întreruptă brusc. Este incredibil că Mandelștam a mai putut lucra, cât de puțin, în condițiile ultimului an blestemat. „Avem mereu timp să murim”, mă consola el. Atunci am cunoscut moartea și neființa, pentru ca apoi să intru în existența postumă aici - pe același pământ.

Înțelegerea „cărții”, a perioadei, a ciclului ca tot unitar l-a salvat pe Mandelștam de boala epocii, un fel de pojar sau pesta câinilor: năzuința după „forma de mari dimensiuni”, cum ar fi romanul în proză, iar în poezie - poemul, în cel mai rău caz și, ideal - epopeea. „Forma de mari dimensiuni” o cerea statul, dar nu el a inventat-o, ci doar a preluat o sugestie a cercurilor literare.

Am cunoscut un avorton al futuriștilor, o lighioană grasă cu pasiuni suspecte, care acum predică în sferele Muzeului Maiakovski. Bruta afirmă că Hlebnikov este superior lui Pușkin pentru că a creat o epopee de care Pușkin este departe ca de la cer la pământ. Ce înțelege el prin epopee? E greu de înțeles, dar un lucru este clar: acești teoreticieni nefericiți nu bănuiesc că există gândire și nu cred că valoarea poeziei constă tocmai în calitatea gândirii poetice, în concepția despre lume a poetului, nu în semnele exterioare. Armonia versurilor nu este decât esența concentrată a gândirii poetice, iar ceea ce poetul aduce nou nu este un prăpădit de vers, nu este o rimă, nici „clasicism” sau futurism, ci cunoașterea vieții și a morții, contopirea drumului vieții și a muncii poetice, jocul

copiilor cu tatăl și căutările raportului dintre clipă și cursul timpului istoric. Cum este personalitatea poetului, așa este și munca poetică. Cine este acel minunat om care a spus că întotdeauna creatorul este superior creației sale?

Un alt poet de orientare futuristă, un om naiv și pur, Serghei Bobrov, îl voia pe Pușkin, pe Pușkin și nimic altceva. Ce-ar fi făcut Pușkin în epoca noastră? Ce ar mai fi însemnat Pușkin după sfârșitul perioadei petersburgheze a istoriei ruse? Care-i locul lui Pușkin în împărăția moscovită a guvernanților sovietici? Totuși e mai bine să tânjești după un Pușkin nou, dar himeric, decât să modifici prin decrete toate formele de artă, cum a făcut LEF-ul, ori să distribui comenzi de romane cu subiect dat dinainte, cum făcea RAPP-ul și Uniunea Scriitorilor.

În anii douăzeci, toți îi dădeau lecții lui Mandelștam, în anii treizeci, toți îl arătau cu degetul, dar lui puțin îi păsa și, înconjurat de sălbatici, își vedea de treburile lui. Pe el nu-l atrăgea „forma de mari dimensiuni”, o formă artificială. Nici măcar nu se gândea la ea, deoarece știa că există „cartea”, „ciclul”, iar uneori se nasc opere cu o temă comună și ale căror părți se înlănțuiesc unele cu altele mai bine decât într-un ciclu. Despre ele spunea: „Asta seamănă cu un oratoriu”, preferind terminologia muzicală, ca mai concretă, denumirilor literare imprecise. El considera oratorii *Versuri pentru soldatul necunoscut* și grupul de poezii inspirate de moartea lui Andrei Belîi. Cele douăsprezece poezii despre Armenia nu le considera oratorii și asta deoarece, după opinia mea, tematic, oratoriul era legat la el de un moment principal din viața unui om și al omenirii întregi - moartea. Agonia, moartea, morțile angro și sfârșitul universal sunt temele celor două oratorii ale lui Mandelștam.

VIII „Orchestre și thymele”[1]

Chiar de la începutul anilor douăzeci, Mandelștam a remarcat că toată lumea se străduia să dea lecții poeților și să formuleze pretenții față de poezie: „Sărmana poezie se trage înapoi sub multitudinea pretențiilor imperioase îndreptate asupra ei ca niște țevi de revolver. Cum trebuie să fie poezia? Poate că nu trebuie să fie nicicum, ea nu e datoare nimănui, creditorii ei sunt cu toții falși”. Încă nu era vorba de comenzi oficiale, ci de opinia publică. Mandelștam atribuia dezlănțuirea de pretenții cititorilor pervertiți de schimbarea frecventă a școlilor poetice, dar nu este vorba doar de cititori. În anii douăzeci, ei erau într- adevăr extrem de pervertiți și neînfrânați, dar prin pretențiile lor nu făceau decât să susțină ba pe unul, ba pe altul dintre numeroșii pretendenți la postul de legiuitor în literatură. Fiecare dintre ei își propunea metodele și rețetele proprii pentru instaurarea rapidă a ordinii și introducerea uniformității și a unității de gândire. Ceva asemănător s-a produs în toate domeniile, dar în poezie, fiind genul cel mai personal, n-au izbutit să facă ordine, și fiecare poet, pe măsura puterilor, a făcut ce a putut și a rămas el însuși până la moarte. Cei mai mulți au murit prematur, însă doi au trăit până la adânci bătrâneți. Era aproape imposibil să presupui că pe Ahmatova o vor lăsa să trăiască până la sfârșit pentru că tocmai asupra ei s-au abătut primele lovituri. Din fericire, nu i-au dat lovitura de grație. Întâmplător, ea a tras biletul câștigător care i-a dat dreptul să-și trăiască viața până la sfârșit.

În prezent, se poate face un bilanț și se poate pune întrebarea cum s-a întâmplat că introducerea unității de gândire nu a fost propusă de stat, ci de societate? Ea și-a propus pretendenții pentru

[1] În teatrul grec - altarul lui Dionysos plasat în mijlocul orchestrei și în jurul căruia evolua corul

rolul de dictator în artă, când viitorii învingători nici nu se gândeau încă la astfel de lucruri și erau ocupați până peste cap cu pregătirea războiului și cu războiul. Unitatea de gândire nu a apărut ca rezultat al corupției sau al terorii. Teroarea este posibilă acolo unde ideea terorii face impresie asupra oamenilor; sunt ușor de corupt numai cei care stau cu mâna întinsă, unitatea de gândire se realizează dacă oamenii sunt gata să renunțe la gândire doar ca să se simtă printre tovarășii de idei. Astfel de indivizi nu pot apărea într-o singură zi. Pentru asta este nevoie de o pregătire îndelungă.

Problema nu se referă decât la intelectualitate, și nu la cea revoluționară, care a realizat dictatura, ci la aceea care apoi a susținut dictatura și a luptat ea însăși pentru unitatea de gândire. Exemplul cel mai grăitor este Meierhold, și nu ne putem îndoi de sinceritatea lui. Zeloșii nu erau nicidecum sfătuitorii cnejilor, precum odinioară mânăstirile, dar ei propovăduiau acele forme ale artei pe care mizaseră și luptau cu înverșunare pentru unitatea de gândire, emițând „ordine de zi pe armata artelor”.

Chiar și Maiakovski nu era decât un executant, nu un inventator, iar „ordinul” lui nu este un caz unic, ci reprezintă varianta poetică a sute de ordine, dispoziții, hotărâri, porunci cu scop bine determinat și profesionale, promulgate în toate domeniile artei de către prețuitorii unității de gândire, care s-au repezit numaidecât în posturile de comisari ai artelor. Sunt convinsă că, scotocind puțin, putem găsi modele excelente de ordine redactate de Punin ori de Șternberg, care, pe urmă, erau necăjiți când se vedeau contracarați de ordine contradictorii. Din păcate, în ultimii cincisprezece ani nu s-au mai mulțumit cu ordine, ci au recurs la ajutorul statului și al organelor lui de represiune. Punin a fost distrus de pictorii mediocri care refuzau nu atât concepția lui despre arta contemporană, cât pe cea despre istoria picturii.

Mandelștam a lucrat cu Lunacearski la Comisariatul pentru Învățământ, dar din superficialitatea sa caracteristică, „ordine de zi pe armată” n-a promulgat, ci, în special, fugea de secretara lui,

adepta dictaturii, care își disprețuia șeful. El nu intră la socoteală și n-a luat parte la lupta pentru unitatea de gândire, ci doar a spus deschis poeților ce gândește despre ei.

Ideile care au dus la unitatea de gândire și la dictatură trebuiau să se nască înainte de revoluție, ca să se găsească dintr-o dată atâția adepți ai dictaturii. Procesul se desfășura în toate domeniile, dar eu nu mă refer decât la o secțiune: problemele artei, în special ale poeziei. În deceniul al doilea, s-a bucurat de mare popularitate articolul lui Viaceslav Ivanov *Bucuria meșteșugului și știința de a face*![1] În acei ani, influența lui Ivanov era foarte mare. El aparținea categoriei legiuitorilor, și, fiind încă adolescentă, îmi amintesc cum a amuțit publicul când la catedră și-a făcut apariția Viaceslav Ivanov. Tata m-a dus la conferința acestuia despre Skriabin ori despre Metner.

Articolul despre bucuria meșteșugului și știința de a face (ultima expresie aparține filosofiei creștine cu care articolul lui Viaceslav Ivanov nu are nici o legătură) expune visurile autorului privind viitorul simbolismului și propune intelectualilor ruși mijlocul de a depăși prăpastia care îi desparte de popor, ceea ce îi făcea foarte mult să sufere. Viaceslav Ivanov rămâne și astăzi un model neîntrecut de gândire teoretică. O femeie foarte inteligentă, teoretician literar de tradiție OPOIAZ-istă, mi-a spus, suspinând, că după articolele lui Viaceslav Ivanov nivelul gândirii a scăzut considerabil. (Sunt curioasă dacă s-a gândit să recitească aceste articole sau judecata ei se bizuie pe evlavia dinainte.) Naționaliștii contemporani sunt atrași de Viaceslav Ivanov și la un preț de nimic - o copeică în loc de o sută de ruble - din când în când îi expun ideile. Ei le adaptează pentru nevoile zilei, asezonându-le cu parfum naționalist, în Occident a intrat în uz expresia „veacul de argint". Epoca lui Pușkin este considerată veacul de aur, iar veacul de argint - deceniul al doilea cu „turnul" lui Viaceslav Ivanov, adică

[1] Titlul exact: Bucuria meșteșugului și știința de a fi vesel (1907).

locuința lui, unde se strângeau poeții și filosofii să asculte predica despre „simbolismul realist” - curentul eșuat de la care așteptau minuni.

Ca toți simboliștii, Viaceslav Ivanov avea o concepție exagerată despre artist. Pentru el, poetul este un teurg, un proroc, purtător de revelații. În orice caz, așa ar trebui să devină însușindu-și adevărurile simbolismului realist: „Caracterul deschis al spiritului îl face pe artist purtător al revelației divine”. (Nu este spus prea îndrăzneț?) Scopul simbolismului este să creeze mituri. Obișnuita triadă a simboliștilor - metaforă, simbol, mit - are un defect foarte serios: ea nu relevă semnificația cuvântului „mit”. (Moștenitorii simboliștilor manevrează și astăzi această noțiune după bunul lor plac. Oare nu este timpul să i se delimiteze frontierele?) Viaceslav Ivanov scria: „Simbolul se relevă ca potentă și germene al mitului” și „Cursul organic al dezvoltării transformă simbolismul în creator de mituri”. Asta sună grandilocvent, dar antiistoric. Omul s-a folosit întotdeauna de simboluri, și omenirea a cunoscut foarte mulți artiști mari, dar poate fi opera lor considerată creație de mituri? Oare Beatrice și Laura sunt mituri? Oare fiul risipitor din tabloul lui Rembrandt este un mit sau expresia nostalgiei artistului după Tatăl? Rembrandt, care a trăit într-o vreme când educația creștină era încă în floare, n-ar fi considerat câtuși de puțin tabloul său ca o revelație. În epoca aceea, omul era conștient de păcatele și decăderea lui și nu se cădea să abuzezi de cuvinte. Din pricina abuzului, sensul celor mai importante cuvinte dispare.

Viaceslav Ivanov cheamă la cunoașterea realității, dar profețiile lui, la care nu se zgârcește, trebuie incluse printre zborurile fanteziei, printre visuri și dorințe din fericire irealizabile. El visa să unească intelectualitatea cu poporul și pentru asta a elaborat o serie de rețete. După opinia lui Viaceslav Ivanov, artistul este întotdeauna individualist, însă trebuie să devină „supraindividualist” (probabil un ecou al „supraomului”). Mitul inventat de supraindividualist nu va fi individual, ci universal valabil. „Când din

simboluri răsar germenii mitului”, poporul, „creator de mituri înnăscut”, îi ia numaidecât în primire. Venind în contact cu mitul în poezia individuală, poporul se recunoaște din nou creator de mituri și începe să creeze mituri noi. „Dezvoltarea mitului din simbol înseamnă întoarcerea la stihia populară”, spune Viaceslav Ivanov, iar în altă parte: „Noi ne punem speranțele în forța creatoare spontană a sufletului barbar al poporului”. Unde și când așa-numitul popor a fost barbar? Doar drojdia celor două capitale putea să pară barbară. Câte nu s-au inventat despre popor: ba că este exponentul lui Dumnezeu, ba un suflet deosebit, barbar...

Viaceslav Ivanov spera că „Dionysos al renașterii barbare ne va restitui mitul”. Poporul rus și cel german, în concepția lui Viaceslav Ivanov, aparțin stihiei dionisiace barbare. (Aceste popoare au dat dovadă de o disciplină exemplară - să fie oare dionisiacă? - în diferite detașamente de șoc și în instituțiile corespunzătoare.) Îmi face plăcere să remarc că Viaceslav Ivanov se temea totuși de stihia dionisiacă: „în Rusia, Dionysos este primejdios: pentru el este ușor să devină la noi o forță nefastă, o furie distrugătoare”. (Nu sunt convinsă că poporul care s-a dezlănțuit la începutul revoluției și a cerut pământ ca să-l însămânțeze era întruparea stihiei distrugătoare.) Cu toate acestea Viaceslav Ivanov se temea de educație mai mult decât de furie și cheamă să se păstreze „orbirea profetică” a poporului. (Oare de ce se temeau toți de învățământ? Din păcate, școala obligatorie de astăzi servește la orice, numai învățământului nu. Ea protejează de bună seamă faimoasa „orbire profetică” și „sufletul dionisiac barbar”, care se ceartă la cozi, face scandaluri în autobuze și în apartamentele comune.)

Când artistul va întâlni poporul, „țara se va umple de orchestre și thymele și va juca în horă”. (De ce fantaștii or fi văzând unitatea sub formă de horă? Oare ei n-au văzut altă formă de coeziune, mai profundă?) Atunci o să renască tragedia și misterul și o să „reînvie adevărata creație de mituri”. Este greu să înțelegi ce subînțelege Viaceslav Ivanov prin mister, dar și mai puțin limpede este

procedeul prin care va renaște tragedia. Este atât de simplu? Dionisiacul însă, pentru el, este o anumită stare psihologică, „sfera experienței interioare”, independentă de confesiune. Acesta este demersul care îi dă lui Viaceslav Ivanov posibilitatea să asocieze entuziasmu dionisiac cu creștinismul. După el, creația trebuie să fie reli gioasă, dar „ca estetician” se consideră în drept să operez „cu fenomenul psihologic și religios al dionisiacului”. Toți simboliștii sunt nietzscheeni (după Viaceslav Ivanov, Nietzsche este cel dintâi revelator al sufletului modern) și aceasta i-a împins să caute o sinteză între creștinism și religiile păgâne. Dionysos le-a convenit și deoarece, pentru elini, ca zeu care suferă, a fost nici mai mult, nici mai puțin ca „ipostază a Fiului”. Acest amestec de noțiuni caracteristic secolului al XIX-lea este un amuzament: au căutat o asemănare exterioară între religii, fără să facă distincție între elementele esențiale ale fiecăreia. Cu ce s-au îmbogățit ei asociind religia naturii cu religia ispășirii și a Spiritului? Viaceslav Ivanov nu se dădea în lături să adauge creștinismului elemente „de panteism interpretate în mod original în mediul său” (*Presimțiri și Prevestiri*). El căuta un „sincretism religios”, iar așa- zisa elită din deceniul al doilea pleca urechea la fiecare cuvânt al lui. Simboliștii au luptat întotdeauna cu elementul personal în lucrarea artistului, deoarece ei erau individualiști sau, cum propunea Viaceslav Ivanov, supraindividualiști. De la ei a și pornit atracția pentru „formele de mari dimensiuni”.. În sfatul pe care Gumiliov l-a dat tinerei Ahmatova de a scrie balade, eu văd un ecou al acestei mode din deceniul al doilea. Gumiliov însuși a plătit serios pentru asta mai ales în volumele de început cu germenii lor de subiect. Îndepărtarea de creștinism a zdruncinat atitudinea față de personalitate și asta a avut o influență serioasă asupra înțelegerii rolului pe care îl are artistul în societate. Situația socială a artistului ca persoană particulară, a cărui lucrare societatea poate s-o accepte sau s-o respingă, nu-i mai satisface pe simboliști. Ei căutau noi mijloace de a consolida situația artistului, de a-i găsi un loc în țara plină de

„orchestre și thymele”. Tocmai aici a apărut cuvântul „comandă”, preluat cu atâta plăcere în deceniul al treilea de artiștii de toate orientările, mai ales de către simboliști și moștenitorii lor direcți futuro-lefoviștii. Toți își aminteau de ideile lui Viaceslav Ivanov despre rolul artistului și propaganda pe care o făcea comenzii. Căci artistul, „teurg, proroc și purtător de revelații”, s-ar părea că are nevoie de comandă nu doar din punct de vedere material, ci și moral, se mândrește cu comanda și dacă uneori spune despre sine că este „rege” și, ca atare „trăiește singur”, asta se întâmplă pentru că se supără pe... clienții care nu vin la el.

Viaceslav Ivanov considera că epoca în care trăia era o epocă critică, epoca lui Cain, dar el aștepta venirea „epocii organice” cu înflorirea creației miturilor. În deceniul al doilea, cuvântul „organic”, era unul dintre cele mai folosite și însemna „legat de popor, care are rădăcini comune cu el, înfipt în adâncurile lui”. În varianta devalorizată a artei sovietice, el a revenit la început sub forma „artă pentru popor”, apoi „artă populară”, identică artei partinice, pentru că partidul reprezintă poporul. Deceniul al treilea a fost consacrat căutărilor „stilului” artei populare - de la afișele lefoviste până la „chemarea lucrătorilor de șoc în literatură”, născocită de RAPP, după care s-a afirmat stilul găsit: realismul socialist. Artistul a devenit, după prezicerea lui Viaceslav Ivanov, „meșterul care lucrează cu bucurie”, executantul „comenzilor artistice ale comunității”. Dar întrucât comunitatea nu avea bani, comanda o făcea statul, dar, bineînțeles, în numele poporului.

Prevăzând un viitor idilic, Viaceslav Ivanov visa la unitatea de gândire. În epoca dezlănțuirii dionisiace a tragediilor și misterelor, spectatorul „se pierde în mulțimea întrunită prin unitatea de gândire”. Unitatea de gândire a fost într- adevăr realizată, dar ea nu a fost obținută de elită cu visurile ei semețe, ci de intelectualitatea revoluționară, de învingătorii care au izbutit să înfrâneze gândirea și personalitatea. „Orchestrele și thymelele” s-au transformat în mișcarea artistică de amatori, care s-a înrădăcinat deosebit de bine

în lagăre pentru că era un mijloc de a scăpa de munca silnică. După mărturia lui Marcenko, astăzi situația s-a schimbat: cu arta de amatori și cântatul în cor astăzi nu se ocupă decât „polițaii”, ceilalți preferă munca silnică. Ne-am lăudat multă vreme cu tirajele cărților, socotind că un tiraj mare este semnul popularității, dar astăzi se pare că nu prea se mai cumpără cărțile. Numai Kocetov mai stârnește senzație la fel ca un bun roman polițist în Occident. Poate că detectivul isteț al romanelor polițiste constituie mitul contemporan?

Când Mandelștam m-a dus la Viaceslav Ivanov în cămăruța lui modestă din Baku, unde un băiețel își făcea lecțiile, iar fiica lui simpatică ne-a tratat cu ceva ce semăna a ceai, l-am auzit plângându-se că n-a reușit să se înțeleagă cu învingătorii. A încercat să facă asta prin Kameneva, dar nu a ieșit nimic. „Eu am fost întotdeauna pentru frățietate, dumneata știi”, a spus el, explicând de ce a vrut să colaboreze. În drum spre casă, adică spre vagonul aflat pe o linie de garaj, Mandelștam și-a adus aminte de aceste cuvinte și a spus mirat: ce înțelege Viaceslav Ivanov prin „frățietate”? Armata? Mulțimea? Mitingul? Noțiunea de „frățietate” și cea de „colectivism”, în articolele lui Viaceslav Ivanov sunt inseparabile. În afară de aceasta, frățietatea este o noțiune religioasă, care nu are nimic comun cu colectivismul, ba îi este chiar opusă. Frățietatea înseamnă înfrățirea persoanelor care intră într-un lăcaș de cult și care se recunosc copiii aceluiași Tată. Colectivul este o asociere mecanică de indivizi cu scopul de a se apăra sau de a-și defini locul într-o lume străină și înfricoșătoare. În colectiv pe oameni îi strânge frica, zăpăceala, dorința de a obține o rație. Aici nu există nici umbră de fraternitate, și era bine dacă omul nu era lup pentru om întotdeauna. Colectivul îl supune pe om, în schimb îl scutește de conștiința răspunderii. Statul contemporan cu formele sale de economie și de cercetare științifică favorizează formarea colectivelor. Aceasta se referă la toate statele dezvoltate, nici pe departe doar la cele totalitare, deși acestea din urmă au folosit cu

iscusință colectivele pentru supunerea omului. Ele fac asta într-o formă mult mai deschisă decât statele care și-au păstrat structura democratică. Esența însă rămâne aceeași.

Omul înrobit de colectiv devine inevitabil individualist, iar frățietatea este de neconceput fără libertatea deplină a personalității. Viaceslav Ivanov consideră că frățietatea presupune „principiul răspunderii colective” și „răspunderea tuturor pentru toți”. Acesta este principiul colectivului, nu al frățietății, unde fiecare răspunde pentru fiecare și pentru toți. Pentru Viaceslav Ivanov noțiunile de frățietate și colectivism, personalitate și individualitate sunt inseparabile. Oare știau să le distingă în deceniul al doilea? Cred că pentru filosofii religioși deosebirea a fost întotdeauna clară, dar simboliștii erau ei înșiși individualiști (cu tendințe de supraindividualism) și, aflându-se sub influența uriașă a lui Nietzsche și Schopenhauer, au insuflat elitei ruse (folosesc expresia lui Berdiaev pentru a defini cercurile apropiate simboliștilor) teorii și idei care îndemnau la reconsiderarea valorilor, la renunțarea la personalitate și la unirea creștinismului cu păgânismul. Un astfel de amestec nu putea decât să contribuie la decădere.

Este caracteristic că aproape la toți simboliștii din deceniul al doilea, inclusiv la Viaceslav Ivanov, putem întâlni apologia cruzimii. Iată ce am găsit la Viaceslav Ivanov: „Cruzimea are întotdeauna o față senină”, iar victima „soarbe energia luminoasă a călăului”. Elita susținea că trebuie să fim binevoitori față de cruzii supraindividualiști. Oare nu a pregătit ea intelectualitatea rusă ca să accepte ideile terorii?

În multe dintre articolele lui Mandelștam există o polemică disimulată cu Viaceslav Ivanov. Ajutorul pe care l-a acordat acmeismului în devenire a constat în îndepărtarea de învățăturile lui. Și simboliștii, la fel ca specialiștii colectivismului, nu l-au acceptat niciodată pe Mandelștam. Au avut dreptate. El nu era de-al lor.

IX Funcționarul

Versurile lui Viaceslav Ivanov, previziunile lui și propunerile făcute puterii celei noi nu erau nimic altceva decât, folosind propria definiție, „rupturi fulgerătoare ale imaginației” (*Sporade*[1]). Respins de învingători, el stătea trist în ultimul adăpost oferit de patria natală și conducea o catedră; cei apropiați au păstrat pentru totdeauna în memorie „frumusețea veninoasă” a discursurilor lui. El a plătit un tribut cumplit epocii pentru faptul că a dat frâu liber imaginației. În singurătatea lui, acest om ahtiat după putere era aproape tragic, dar tragismul își avea originea în „fuga timpului” și în judecata lui asupra adepților bunului plac.

În exilul lui de la Vatican, Viaceslav Ivanov ducea, fără îndoială, dorul Rusiei și își amintea „turnul” unde făcea pe legiuitorul, dar mare noroc că a plecat. La noi, soarta lui ar fi fost mult mai rea: n-ar fi avut puterea să îndure singurătatea care l-ar fi așteptat în țara natală. Aici nu l-ar fi ajutat nici erudiția, nici viclenia. Nimic nu l-ar fi ajutat. Învingătorii știau perfect ce vor și erau capabili să-și atingă scopurile și să-i termine pe cei care nu contribuiau din mers la realizarea țelurilor stabilite.

Nimeni nu se interesa de „creatorul de mituri înnăscut” și nu se aștepta ca el să înceapă să vorbească. Poporul constituia obiect pentru educație, și pentru el mitul trebuia șlefuit la „centru” și transmis „în mase” prin canale speciale. Literatura a fost poate unicul domeniu unde totul a mers ca pe roate chiar de la început. Artistul nu executa comenzile comunității, care părea să fie suprimată. Comanda cobora din înălțimi inaccesibile sub forma dezideratelor si a indicațiilor celor mai generale. Trecând printr-o armată de redactori, ea ajungea la executorul nemijlocit. Cea de a

[1] Articol al lui V. Ivanov, din volumul Prin stele (1909).

doua etapă era prelucrarea redacțională a comenzii executate, o ușoară agitație în presa locală în jurul cărții editate și noi indicații ale instanțelor superioare, de data asta mai concrete, cu luarea în considerare a greșelilor și realizărilor.

Veriga principală ce unea literatura cu preaînaltul client era aparatul redacțional. Redactorul, cu funcțiile lui care au crescut peste măsură, a apărut în acel moment când rolul lui normal - acela de a defini structura și poziția editurii, a ziarului sau a revistei - a fost suprimat definitiv. Tot ce mergea la tipografie îndeplinea o singură comandă și urmărea un singur scop: consolidarea mitului împărăției de o mie de ani. Pentru asta trebuia să ștergi trecutul și să-l mânjești cu noroi, să zugrăvești prezentul ca fiind calea spre o nouă fericire și să înfățișezi o imagine vagă a viitorului. Era promovată ideea despre unicul drum posibil spre unicul viitor posibil. Credința în determinismul absolut al evenimentelor și legătura dintre cauză și efect era larg răspândită și cucerea mințile. Singura concesie: era admisă posibilitatea unei „greșeli”. „Greșeala” presupunea pedeapsă dar numai pentru aparat, pentru verigile medii și inferioare. În vârf de tot se aflau cei care posedau adevărul științific. Aceștia nu puteau să greșească până nu se prăbușeau. Cel ce se afla în vârf nu greșea niciodată.

Redactorii reprezentau veriga inferioară, dar extrem de importantă, fără de care nu era posibil să promovezi ideile și tendințele celor de la vârf. Nu se știe. De unde au apărut, în orice caz - nu din literatură. Uneori redactorul era îmbrăcat într-un costum impecabil. Asta însemna că, eșuând în cariera diplomatică, el a trecut să lucreze ca editor. Ceilalți au apărut din labirinturile tainice, „s-au ridicat din nimic”, cum spunea Ahmatova. Când făcea cunoștință cu un nou redactor, Mandelștam se holba mirat: de unde a mai apărut și ăsta? El le spunea „frumoșii necunoscuți” sau „măștile”. Redactorii se deosebeau net prin funcțiile lor și titlurile corespunzătoare. Exista o gradație minuțios elaborată: redactori, redactori principali, redactori-șefi și redactori superșefi, adică

directorii de edituri. Misterul creștea în concordanță cu rangul. Redactorul, propagatorul supus al indicațiilor, devenea față de scriitor un fel de dascăl, de judecător și șef suprem. În deceniul al treilea ei străluceau prin mitocănie, însă treptat au devenit politicoși până când politețea lor a devenit insuportabil de impertinentă și vădit protectoare. Ei și-au însușit aproape momentan funcțiile prohibitive și au prezentat un plan de interdicții și încurajări, ca să se pună la adăpost de mustrări în caz că în cartea editată se vor descoperi „greșeli ideologice”. Întrucât teoria se dezvolta neîntrerupt, iar editarea cărții lua destul de mult timp, redactorul a învățat să țină cont de evoluția viitoare și să extindă dinainte domeniul celor interzise. După lanțul de redactori care au lucrat la carte, cenzorului aproape că nu-i mai rămânea nimic de făcut ca să-și justifice bucata de pâine cu unt.

La sfârșitul deceniului al treilea și la începutul celui de al patrulea încă existau redactori care „mai strecurau câte ceva”. Astfel, Țezar Volpe, nu numai că a publicat *Călătorie în Armenia* în revista *Zvezda*, dar a izbutit să strecoare chiar și fragmentul scos de cenzură despre regele Arșak, pe care asirianul l-a închis într-o temniță fără ieșire și fără nici o rază de lumină: „... Asirianul îmi ține inima...” Volpe a fost dat afară din serviciu, dar nu l-au arestat - a avut noroc. A murit în timpul războiului, nimeni nu știe cum, strecurându-se din Leningradul asediat peste gheața lacului Ladoga.

Redactorii de acest fel constituiau o excepție fără seamăn, și astăzi, în epoca noastră de libertate și de fericire, pot fi numărați pe degete. Diferența constă în faptul că, în prezent, mulți și-ar permite cu plăcere libertăți, dacă li sar garanta inviolabilitatea: nu vor fi dați afară din slujbă, iar șefii or să le rămână binevoitori. Odinioară, orice redactor credea în misiunea și în dreptatea lui absolută. El considera că face o treabă de mare importanță, luptând împotriva ideologiei străine și a tendințelor dăunătoare. Unitatea de gândire nu a căzut din cer. Către ea aspirau mase de oameni activi și

energici, partizani ai societății noi, admiratori ai gândirii științifice și ai rezultatelor palpabile ale activității lor. Ei pipăiau coperțile cărților și nu știau ce-i îndoiala de care nu se lipsește nici un savant și nici un gânditor. Acea știință pe care o admirau ei convenea categoriei de inculți. În ea nu rămânea nici pic de loc pentru îndoială și totul se deosebea printr-un nemaiîntâlnit caracter științific și, în același timp, încăpea într-o mică servietă și era uimitor de portabilă. Pentru orice întrebare Și orice nedumerire exista un răspuns pregătit, iar reprezentanții „noului” se simțeau întotdeauna la ei acasă și se uitau de sus la prăpădiții care nu își însușiseră adevărurile științifice. Printre adoratorii științei se fofilau și escroci, dar ei cântau mai dulce decât toți. Cântecele dulci erau o bagatelă pentru ei, fiindcă nu credeau absolut în nimic, în afară de ghișeul casieriei editurii și plicul cu recompensa secretă pentru bună purtare și devotament în slujba poporului.

Ca să nu se plictisească îndeplinind atâtea misiuni prohibitive, redactorul s-a închipuit stilist, protector al limbii și inspirator de specii literare noi. Unul dintre cei dintâi care și-au asumat acest rol a fost Marșak. Cu vocea lui puțin răgușită, și inspirată, explica autorilor (el nu avea scriitori, ci autori) cum trebuie să scrie, dezvoltând și înfrumusețând subiectul, răzbind în marele stil. În mâinile lui Marșak, poezia devenea accesibilă și era înțeleasă de toți: totul devenea poetic și vocea îi tremura. În spatele lui se ascundea Oleinikov, numărătorile pentru copii i le făcea Harms, dar nu în ele consta forța lui Marșak. El voia să transforme în scriitor pe oricine dorea să scrie și avea o cât de mică experiență în indiferent ce domeniu: inginer, marinar, vânător, meteorolog, fiindcă fiecare posedă o experiență, care reprezintă materie primă pentru literatură dacă este expusă într-un limbaj frumos. Pentru asta a angajat redactori, avansându-i treptat redactori principali, care cizelau, șlefuiau și ajustau fiecare frază, fiecare cuvânt, fiecare expresie, adu-cându-le la un onorabil nivel mediu. Îi apuca amețeala când se gândeau că ei, cu mâinile lor, fac literatura.

Redactorul de la școala lui Marșak n-o să uite câte zile o avea epoca eroică a creării literaturii pe loc gol și transformarea unui material de propagandă într-o povestioară curățică. Pesemne, la fel lucrează și specialiștii în romane polițiste, dar ei au un mare avantaj: cunosc foarte bine piața și limbajul actual, habar nu au nici de Shakespeare, nici de Milton și nu aspiră să intre în marea literatură. Fabricarea literaturii de proastă calitate este consecința inevitabilă a industriei literare. Spurcată epocă, spurcate cărți, oricât s-ar încerca să li se dea o înfățișare decentă. Celor de soiul lui Marșak, îi prefer pe comercianții care adună bani cu lopata pe romane polițiste.

Astăzi încă mai trăiesc scriitori care au lucrat cu Marșak. Ei își amintesc cu evlavie de sfaturile lui: să știi despre personaj absolut totul - cum merge, ce iubește, ce costum poartă și câți metri are camera lui. Să cauți prin ziare subiecte de nuvelă ca să redai experiența unei mari epoci din perspective cât mai recente... Să scrutezi, să iubești, să nu uiți. Marșak evita cu o iscusință excepțională ideile și realitatea concretă care erau interzise, preferind să vorbească despre tot ce era „poetic”, îndruga verzi și uscate, transpunea într-un limbaj mediocru sonetele lui Shakespeare și scria poezii politice mizerabile pentru ziare. Pentru sufletul lui a fabricat o colecție de maxime și cugetări care i-a înduioșat chiar și pe conducători. A născocit o universitate literară pentru școlari, stârnind indignarea lui Mandelștam care nu putea suferi incubatoarele. Marșak a fost omul cel mai caracteristic al epocii lui, care a îndulcit comanda, a creat iluzia de viață literară când aceasta era distrusă, a netezit toate asperitățile. El ar fi cauzat un prejudiciu și mai mare dacă ar fi existat o gândire nematurizată, care ar fi putut să fie înăbușită, dar gândirea dispăruse, iar el n-a distrus și n-a stricat nimic, nici măcar pe copiii din universitatea sa dulce-acrișoară. Acești copii făceau parte dintr-o generație condamnată și au pierit unii în război, alții - după.

Dascălul obtuz insufla școlarilor repulsie față de Pușkin, cenzorul tăia cu creionul roșu bont, iar mulțimile de redactori lucrau asupra

manuscriselor brute, nivelând, curățind, netezind. Așa se făceau cărțile - una după alta - și autorii intrau în programele instituțiilor de învățământ de la noi și din străinătate, iar redactorul, eroul principal, rămânea în umbră, invizibil. Dar puterea lui creștea tot mai mult. Au fost elaborate reguli de dezvoltare a subiectului și un stil aparte. Urma searbădă a redactorului este vizibilă pe fiecare carte. Prin intermediul redactorului sovietic s-a realizat dictatul în literatură, iată de ce el s-a învățat să ignore piața: căci principala lui obligație era să educe autorul și cititorul. Redactorul a construit bariere peste care nu putea trece nici un manuscris ce se deosebea cât de cât de celelalte și nu era structurat după regulile stabilite. Cititorii care au înghițit zeama asta au ieșit la pensie, iar redactorii își continuă opera și se miră de ce nu se vând cărțile și zac stive întregi în depozite. Circulă o anecdotă despre o mamă care a dactilografiat *Război și pace* pentru că fiul ei nu citește decât producțiile dactilografiate ale Samizdatului.

Începând din deceniul al treilea, întregul aparat al literaturii de comandă duce o luptă eroică împotriva manifestării personalității în literatură. El este cel care a ridicat în slăvi „formele de mari dimensiuni" și apără cu pieptul său hoitul care se cheamă roman. Noua generație de scriitori nu scrie romane, dar ea se află la răscruce de drumuri, pentru că gândirea nu se maturizează, și singurul lucru ce-i mai rămâne de făcut este să se salveze în originalitate, în care nu găsește și nu va găsi salvare. Tînianov, care a declarat că epoca poeziei a luat sfârșit și se apropie proza triumfătoare, a uitat complet că proza înseamnă gândire. Oare el lua aiureala din deceniul al treilea drept gândire? Însă o epocă a prozei n-a existat. A existat o epocă a comenzilor. Dar a luat sfârșit.

S-a adeverit că în sertare nu s-a păstrat nimic, doar un refuz prăpădit de comandă. Au lucrat Platonov și Zoșcenko și câțiva poeți care și-au păstrat personalitatea. Ceilalți și-au pierdut-o, iată de ce se duceau să învețe la Marșak și la alți redactori.

Cel mai mare succes al unui cerșetor este să găsească lucrul

pierdut, dar să-ți găsești „eul” propriu este mai greu decât a găsi acul în carul cu fân. Samizdatul trăiește deocamdată din anticomandă, ceea ce este o variantă a comenzii. Meritul lui Soljenițîn, principalul autor al Samizdatului, este că el restabilește legătura dintre epoci. Acesta este cel dintâi pas spre a deveni conștient de faptul că ești om. Numai după ce au trecut de această etapă, oamenii vor înțelege că particularul, individualul reprezintă generalul și constituie simbolul lui. Literatura există acolo unde există și durere, iar durerea o simte doar omul, personalitatea. Acolo unde există durere, nu vorbesc de forme de dimensiuni mari sau mici, de stil ori de subiect, ci doar de durere, iar ea știe în ce formă se va întrupa. Durerea îl previne pe om de boală și îi dă posibilitatea să se lecuiască. Sunt însă boli care sfârșesc cu moartea. Viitorul ne va arăta de ce boală suferim și ce ne așteaptă: un sfârșit letal sau viața.

X Ansamblu și detaliu

Ceceanovski, redactor la Goslitizdat, cu care am fost cândva colegă la ziarul *Pentru un învățământ comunist* venea din când în când la noi în vizită. Era un marxist convins de tendință nu prea agresivă. Mandelștam se distra angajându-se cu el în discuții care nu se terminau cu nimic și fiecare rămânea pe pozițiile sale. Se pare că autoritățile n-au primit nici o informație despre aceste discuții, în orice caz - nu figurau în dosarul lui Mandelștam, ceea ce este un punct bun în favoarea lui Ceceanovski.

Pe mine, aceste discuții mă enervau. Pentru Ceceanovski era absolut clar că, în ceea ce privește concepția sa despre lume, Mandelștam era depășit și, săracul, nu izbutește să se adapteze. La rândul său, Mandelștam își pierdea vremea de pomană: de ce să contești teoriile dialectice simple - asta nu îmbogățește nici spiritul, nici inima. Dacă marxismul n-ar fi fost ideologia oficială, obligatorie

pentru toți cei care pretindeau o bucată de pâine, Mandelștam nu s-ar fi apucat să discute serios baza și suprastructura sau teoria salturilor în procesul istoric și cu atât mai mult problemele materiei, care, dezvoltându-se, zămislește un lucru atât de original cum este creierul. Contestatarii marxismului utilizau, în discuțiile cu el, același limbaj ca și marxiștii, însuși obiectul disputei cobora nivelul gândirii. Însă Mandelștam avea o nevoie imperioasă de un interlocutor, și asta îl îmboldea la discuții cu acest Ceceanovski, care în general era un tip inofensiv. Căci nu avea cu cine să vorbească: nivelul interlocutorilor scădea cu regularitate. Marxiști și nemarxiști erau toți niște mediocrități.

Ultima selecție de opere predată la Goslitizdat a nimerit pe mâinile de redactor ale lui Ceceanovski. Lui Mandelștam îi era absolut indiferent cine o să-i ciuntească și o să-i distrugă cărțile, și în ediția asta noi nu credeam. Contractul și remunerația le aranjase Buharin, ca să avem cu ce să trăim. Cu acești bani - erau foarte puțini - am plecat în Crimeea, lichidarea urma s-o primim la sfârșitul toamnei. Culegerea urma să apară în două volume, dar onorariul autorului era atât de mizer, încât nu puteai să zici că seamănă cât de cât a buget. (Nu știu cum procedau cu „ai lor”: aveau un „fix” secret sau primeau „plicul”.) Cu absența bugetului eram obișnuiți și ne-am bucurat chiar și de un scurt răgaz, mai ales de Crimeea, unde am petrecut două luni.

Ne-am întors la Moscova spre sfârșitul lui iulie și numaidecât ne-am mutat într-un apartament nou, de unde anul viitor, în mai, l-au luat pe Mandelștam și l-au dus la Lubianka. În noul apartament s-a instalat neîntârziat o zăpăceală sedentară, discuțiile cu Ceceanovski, flecăreala lui , Narbut si Zenkevici, musafiri care încă nu învățaseră să folosească telefonul, un număr normal de turnători, care, cum le cerea profesia, nu ne preveneau de venirea lor, și vizitele dese ale Ahmatovei pe care Mandelștam învățase s-o smulgă din Leningrad cu ajutorul telefonului interurban: ea nu venea decât după cinci apeluri. Era oaspetele nostru și Liova, pe care l-au

expediat din Leningrad, unde deasupra lui se adunau nori negri: cu puțin înainte de venirea la Moscova, a fost arestat, dar a fost eliberat după câteva zile. Acesta a fost, ca să zicem așa, botezul focului. Când se întâlneau la noi, mama și fiul nu se puteau despărți unul de altul. Punin nu-l putea suferi pe Liova și, când îl vedea, începea numaidecât „războaiele punice”. La noi erau iubiți amândoi și nimeni nu-i împiedica să se bucure de întâlnire. Pe Ahmatova o găzduiam în bucătărie unde încă nu ni se introdusese gazul și acolo își primea musafirii: Ciulkov, niște actori de la Teatrul de Artă, văduva lui Esenin și încă niște femei pe care nu le cunoșteam... în iarna lui 1934 a apărut Petrovîh. Bani nu aveam. Restul onorariului pentru ediția de opere ni l-a adus în servietă Bublik, un fost condamnat de drept comun, fost coleg de liceu cu cel de al doilea frate al lui Mandelștam. Ne vizita și „bunicul” și se plângea că nimeni nu-i ascultă „mica lui filosofie”.

A fost cea mai dezordonată perioadă din viața mea, un du-te-vino continuu, și noi nu am acordat atenție simptomului amenințător, care prevestea o adevărată năpastă. Poate am făcut bine că nu l-am remarcat, altfel am fi căzut în melancolie și gândurile noastre s-ar fi concentrat asupra viitorului. În condițiile noastre nu se recomandă să trăiești în viitor. Viitorul înseamnă întotdeauna belea și aruncă o umbră neagră asupra prezentului. El otrăvește prezentul, strânge gâtlejul cu accese de frică, suge tot sângele și toate puterile din om. Nu trebuie să te sperii dinainte. Oamenii inteligenți care s-au temut dinainte, dându-și seama imediat că după flori urmează fructele, n-au îndrăznit să facă nimic: nici să gândească, nici să iubească, nici să scrie, nici să respire, dar n-au scăpat de ceea ce le-a fost scris. Dacă în prezent m-aș gândi la viitor, aș cădea în letargie, deși vremurile de astăzi sunt un adevărat rai în comparație cu trecutul. Dar pe pământul nostru cel mare, noțiunea de rai este cât se poate de relativă. Unii oameni răsfățați vor considera acest rai drept iadul cel mai obișnuit. Totul depinde de ce este luat ca termen de comparație. Cei optimiști, ca mine, iau ca

punct de comparație epoca dinainte de moartea stăpânului și dinainte de Congresul al Douăzecilea.

Ne-am mutat în apartament la începutul lui august, obișnuindu-ne cu zgomotul neîntrerupt al apei din conducta de la toaletă și cu priveliștea de la etajul patru a întinsei, dar încă nu prea înaltei Moscove. Într-una din zilele acestea a trebuit să mă duc singură la Gosizdat din însărcinarea lui Mandelștam. Nu mi-aduc aminte cum s-a întâmplat. De obicei mergeam împreună sau se ducea doar el. Poate nu se simțea bine și m-a trimis pe mine să ridic banii ori poate a telefonat Ceceanovski și m-a convocat chiar pe mine... Oricum, m-am trezit singură acolo și Ceceanovski m-a condus pe coridor într- un colțișor liniștit pentru o discuție confidențială. Am scăpat astfel de colaboratorii literari ai lui Ceceanovski care stăteau în aceeași încăpere cu el. Deși era, se pare, redactor principal, nu avea un cabinet separat, doar un birou, ca un șef respectabil sau scriitor adevărat, care scrie romane. Aceste birouri nu se dădeau degeaba.

Persoana care stătea la un birou inspira un respect profund. Asta a formulat-o foarte bine Pasternak. Jenia, fosta lui nevastă, a vrut o dată să stea la tribună în timpul unei demonstrații (așa era moda într-o vreme) și i-a cerut lui Boris să-i facă rost de un permis. El a dat fuga la Uniunea Scriitorilor și a solicitat un permis ca s-o consoleze și s-o distreze pe Jenia. În ajunul sărbătorii, a primit hârtia dorită, dar s-a dovedit că permisul era pe numele lui. Secretara și-a exprimat regretele, dar l-a sfătuit să nu-și facă probleme: Evghenia Vladimirovna să meargă cu acest permis, nimeni n-o să-și dea seama. Jenia s-a dus, dar n-au lăsat-o să intre și s-a iscat tărăboi pentru transmiterea ilegală a permisului. „De ce ați crezut-o pe puștoaica de secretară?” l-am întrebat eu pe Pasternak. „Cum să n-o crezi? Mi-a răspuns Pasternak. Doar stă la un birou!”

Noi am fost cuprinși de un respect mortal față de toți care șed la birou. De atunci a apărut o vorbă prin care verificam importanța unui

om: „Dar stă la birou?” Ceceanovski ședea la un birou cu sertare. Asta avertiza că discuția din coridor va fi serioasă.

Ceceanovski m-a sfătuit ca Mandelștam „să renunțe” neîntârziat la *Călătorie în Armenia*. Nu l-am întrebat în ce formă trebuie făcută renunțarea, deoarece mă gândeam că este vorba de ediția de opere și Ceceanovski vrea ca Mandelștam să n-o includă în volumul al doilea. Ulterior, Ceceanovski mi-a spus însă că trebuie să publice în presă o scrisoare de căință. Epoca scrisorilor de căință încă nu se sfârșise. Apogeul ei a coincis cu perioada când am lucrat cu Ceceanovski la Pentru un învățământ comunist. La el era coadă de autori cu scrisori de căință care solicitau tipărirea neîntârziată. Cei mai mulți erau psihologi și teoreticieni din domeniul educației, pentru că niște curente tocmai fuseseră supuse unor critici nimicitoare. Și încă o întrebare nu i-am pus lui Ceceanovski: de ce mi se adresează mie și nu lui Mandelștam? Doar fusese în casa noastră și nu l-ar fi costat nimic să discute cu Mandelștam. Nu i-am pus această întrebare pentru că știam procedeul special de a acționa asupra bărbaților prin intermediul soțiilor. Apărătoare ale căminului domestic, când simțeau nenorocirea, ele se năpusteau cu atâta putere asupra soților, încât aceștia, după ce făceau puțin scandal între patru pereți, se prezentau șefilor blânzi ca niște mielușei și semnau fără să crâcnească tot ce li se propunea, își schimbau opiniile și tăiau fragmente din romane. Soțul considera că face un sacrificiu pentru familie și asta îi ușura conștiința. Soția umbla plânsă și botoasă, dar în suflet se bucura că și-a salvat, bărbatul. Se apropiau vremurile când nimic nu te mai putea salva, în afară, poate, de întâmplare. În august 1933, o căință prezentată la timp putea să fie salvatoare sau măcar să amâne sfârșitul.

Nu aveam nimic împotrivă să încerc să-l influențez pe Mandelștam ca să-l salvez, dar, oricum, cu el n-ar fi ieșit nimic: n-aș fi obținut nici o căință, poate o ploaie de ironii. I-am spus lui Ceceanovski c-o să-i transmit lui Mandelștam cuvintele lui și l-am întrebat cui nu i-a plăcut *Călătorie în Armenia*. El n-a luat în seamă

întrebarea mea, dar a vrut să știe dacă mă angajez să-l cumințesc pe Mandelștam și ce șanse există pentru asta. Când i-am spus că Mandelștam mai degrabă n-o să renunțe la nimic, Ceceanovski s-a transformat dintr-o dată. Din amabilitatea obișnuită n-a mai rămas nimic și brusc a început să vorbească precum un adevărat om „de la birou”: de ce Mandelștam se bagă în domenii din care nu pricepe nimic? Ce sunt acele considerații bizare despre Goethe, Lamarck și nu mai știu cine? „Noi n-o să-i îngăduim să ponegrească dezvoltarea și progresul, să nu uite asta...” Ceceanovski văzuse „aluzii ascunse” (unde - a refuzat să spună) și idei complet deformate. Tensiunea era mare, și discuția s-a terminat cu următoarele cuvinte „Eu v-am prevenit, faceți cum știți, numai să nu regretați.”

Ce știa Ceceanovski? Este posibil să fi fost pus să facă „presiuni”, dar s-ar putea ca el să fi auzit vreo discuție și a decis singur să-l avertizeze pe Mandelștam. Nu fusese un coleg rău. Am avut ocazia să mă conving de asta. Odată, cineva m-a denunțat la redactorul-șef al ziarului că n-am citit marea operă filosofică a secolului[1] și încurc empirismul cu imperialismul (într-adevăr, nu citisem marea operă și undeva înlocuisem ceva cu altceva). Ceceanovski mi-a luat apărarea ca un leu. El l-a făcut praf pe delator, a declarat că eu sunt un tovarăș bine pregătit din punct de vedere filosofic, care nu se poate să nu fi citit toate operele celor patru autori fundamentali. Se prea poate să se fi speriat pentru Mandelștam și a hotărât să-i vină în ajutor. Părea că vorbește în numele lui, dar în acele „nu vom permite”, „nu vom admite” parcă licărea altceva. Până la ce înălțimi se întindeau relațiile lui Ceceanovski? Nu știu și nici nu pot să aflu.

O variantă: Ceceanovski a auzit ceva și a încercat să fie de ajutor. Alta: „avertismentul” adresat lui Mandelștam a fost adus la cunoștința directorului sau a organizației de partid, iar Ceceanovski

[1] Este vorba de Materialsm și empiriocriticism de Lenin.

nu era decât cureaua de transmisie. „Sus” nu aveau nevoie de manuscrisul *Călătoriei în Armenia* pentru că fusese publicat și Volpe își luase pedeapsa. Un lucru este exclus: nu Ceceanovski a citit *Călătoria*... și avertismentul nu venea de la el. Ceceanovski încă mai moșmondea la volumul întâi și scotea tot ce îi stârnea îndoieli din poeziile timpurii. Un redactor nu citește decât ce are la rând, pe masă. Dacă este să vorbim serios, întregul Mandelștam, nu doar *Călătorie în Armenia*, era în „nonconcordanță” cu epoca sumbră și trebuia să fie eliminat. Așa s-a și întâmplat, fiindcă ediția de opere n-a văzut lumina tiparului. Băieții care au scotocit în ultimii ani prin arhiva editurii n-au descoperit manuscrisul. Putea să se piardă, însă mai degrabă a fost distrus sau a fost predat organelor de ordine peste opt luni. Până la arestare mai rămăseseră opt luni și jumătate, dar noi nu ne gândeam la viitor.

La 30 august 1933, în *Pravda* a apărut un articol. Sunt convinsă că am văzut acest număr, în care articolul a fost tipărit fără semnătură, ca un editorial. În alte exemplare, care s-au păstrat la Biblioteca Lenin, articolul este cu semnătură, ca și în *Zvezda* care l-a retipărit. Așa se întâmpla uneori: o parte din tiraj apărea într-o formă, cealaltă parte - în alta. După ce a citit articolul, Mandelștam a cerut audiență la CC, la Gusev. Acela l-a primit numaidecât, crezând că Mandelștam vine să-și pună cenușă în cap, acesta însă a declarat pur și simplu că ziarele centrale nu trebuie să publice articole defăimătoare. „Mandelștam, dumneata vorbești de *Pravda”*, a exclamat Gusev. „N-am nici o vină că articolul a fost publicat în Pravda”, a răspuns Mandelștam.

Discuția că toată lumea evoluează în afară de Mandelștam, Pavlenko, de pildă, și încă cineva. a avut loc, se pare, mai înainte. În orice caz, această discuție a fost ultima. Nu l-am mai văzut pe Gusev niciodată și nici n-am mai încercat să intrăm la el. Nu știu dacă a scăpat epurărilor din 1937, pentru că după stil (băiatul de ispravă care purta cămașă ucraineană brodată) părea unul dintre reprezentanții generației staliniste, dar mulți dintre ei aveau în trecut

„greșeli”, iar pentru asta au plătit cu capul.

În timpul convorbirii cu Gusev, Mandelștam era calm și reținut. Am observat că avea pe față aceeași expresie ca atunci când a discutat cu Ivanov - Razumnik despre teroare. În astfel de cazuri, el nu se dovedea prea vorbăreț și era absolut de neclintit. Nu era speriat. În general, articolul din Pravda n-a produs asupra lui cine știe ce impresie. A scuipat și a uitat de el. Totuși, acesta a fost cel dintâi avertisment serios. Articolul era mare și cea mai mare parte îi era consacrată lui Mandelștam.

„... Amurit doar Petersburgul cucoanelor, al clerului, decadenților, misticilor și intelectualilor, „care îl căutau pe Dumnezeu” și un loc călduț sub aripa nobilimii și burgheziei ruse.

Insă vestigiile perioadei petersburgheze a literaturii, vestigiile vechilor clase si scoli literare continuă să trăiască: V. Sklovski, O. Mandelștam, Vaghinov, Zaboloțki.

Nu are importanță că unii au venit direct din trecut, alții, mai tineri, continuă tradițiile trecutului.

Osip Mandelștam a efectuat o „călătorie în Armenia” și în 1933 a povestit despre ea în revista *Zvezda*. Putem culege un buchet imens de „frumuseți stilistice”: „Frunza de lobidrag în formă de halebardă” „Farul rotea briliantul Teta”, raza „de culoarea postavului de biliard”, trandafirii-de-lună seamănă cu niște „bulgărași de înghețată de vanilie”, cărțile au „gustul cărnii trandafirii de fazan”...

Ce lume săracă! Lumea în care strălucește falsul briliant Teta și raza seamănă cu postavul de biliard, iar trandafirii cu înghețata de vanilie. „îmi trag privirea precum mănușa din piele de căprioară”, se fandosește Mandelștam.

Este de înțeles că poetul care poartă în sine o lume atât de mică și săracă, ajungând în Armenia, „*a trăit o lună, delectându-se cu oglinda apei neclintite la o înălțime de patru mii de picioare și obișnuindu-se să contemple douăzeci-treizeci de morminte*”.

Întregul „opus” al lui Mandelștam este plin de raționamente.

Raționamente care se deosebesc prin sărăcia gândirii, mascată de o declarație pompoasă, dar foarte anemică în același timp.

Observații referitoare strict la Armenia: „... *Armenii sunt oameni cu gura mare și ochii ieșiți direct din craniu*”; „*limba abhazilor... iese din laringele năpădit de păr*”.

Imaginile lui Mandelștam miros a șovinism vetust, putred, de mare putere, care preamărește cu dărnicie Armenia, dar îi laudă numai exotismul, trecutul de robie, fiindcă Mandelștam n-a scris un rând despre prezent.

În felul acesta poți „să tot călătorești” stând la tine acasă, înconjurat de gravuri, de cărți vechi și de antichități armene.

Se poate trece cu dispreț peste cuvintele de spirit ale lui Mandelștam despre Bezîmenski. Ele exprimă răutatea nepotolită a unui om care nu înțelege literatura proletară.

Așa vorbeau, scriau și „călătoreau” înainte de revoluție poeții de la „Viena”, cafeneaua de pe Morskaia, poeți ai saloanelor neaerisite și prăfuite, eroii „vinerilor” și „miercurilor” literare.

Bătrânul poet acmeist din Petersburg, O. Mandelștam, a trecut pe lângă Armenia înfloritoare care se dezvoltă și construiește voioasă socialismul.”

Nimic de zis, este un articol scris cu vioiciune și prospețime. Ahmatova avea dreptate când spunea că „despre noi n-au scris niciodată altceva”. Articolul a avut ecou și în Armenia Mandelștam fiind numit în presă *dașnak*[1]. Asta însemna că drumul în Armenia este închis, dar Mandelștam, când a plecat, știa că nu-i va mai fi dat să se întoarcă. El a izbutit să-și ia rămas-bun de la „țara sabatică ce se cheamă Armenia”. Cât de ciudați sunt oamenii: astăzi, în Armenia, Mandelștam este citit și iubit, nu întâmplător aici a fost editat... în deceniul al patrulea, sub articolul din *Pravda* ar fi fost de

[1] De la armenescul *dašnakcuthjun* - textual, concordie, unitate; partidul „burghezo-naționalist contrarevoluționar” armean.

acord să se semneze nu doar „oamenii de la birou”, ci mase întregi de intelectuali, toată drojdia intelectualității.

Aș vrea să știu cum se produce schimbarea conștiinței de la o generație la alta. În ce fel izbutesc părinții și copiii să stârnească atâta repulsie în nepoți, încât aceștia nu păstrează nimic din convingerile, gusturile și ideile lor. Cazul cu Mandelștam este o excepție, foarte caracteristică însă, pentru această schimbare. Am cunoscut la viața mea două schimbări memorabile, amândouă s-au produs brusc și nu e cu putință să înțeleg cum s-au produs.

Cei bătrâni și cei ajunși la cincizeci de ani tânjesc astăzi după articole de genul celui citat. Fiii lor se ocupă cu tot soiul de lucruri: de la băutură la citirea filosofilor religioși, dar nimeni, în afară de cei ce stau la birouri impunătoare, nu-i mai ascultă nici pe bunici, nici pe părinți. Cei mici le-au scăpat din mână, dar nu se știe ce nenorociri vor aduce acestei țări nefericite generațiile tinere. În ce îl privește pe Mandelștam, domnii care îl citesc pe Leontiev și care îl numesc pe Mandelștam „excrescență jidovească pe corpul pur al poeziei lui Tiutcev” vor scrie altfel de articole despre proza și poezia lui. Asta nu se va întâmpla într-un viitor prea îndepărtat.

XI Imboldul poetic

Asta s-a întâmplat în timpuri imemoriale pe Nipru, în zilele carnavalului din Kiev, când Mandelștam mi-a vorbit de Ahmatova: ea nu își publică versurile în ordine cronologică, ci le amestecă înadins, să ascundă cui îi sunt adresate.

Pe Mandelștam îl tulbura o atitudine atât de liberă față de poezie. El nu- și permitea așa ceva și, într-o măsură însemnată, se afla sub puterea poeziei. Poezia își determina singură locul în carte pentru că era legată de cea precedentă și cea următoare prin fire invizibile, dar foarte clar perceptibile. La Ahmatova poeziile sunt mai puțin legate între ele și pot fi mai ușor deplasate pentru că fiecare

dintre ele reprezintă un întreg închis, ceva în genul unei nuvele foarte concentrate cu limite strict definite. Caracterul nuvelistic al poeziei Ahmatovei i-a sugerat lui Mandelștam ideea că originea ei nu trebuie căutată în poezia, ci în proza psihologică rusă. Astăzi, s-au găsit niște deștepți care au făcut o descoperire magnifică, chipurile Ahmatova descinde în linie dreaptă din Pușkin. Declarând așa ceva, nu aduc nici un argument. Este un fel de compliment, iar în substrat - un raționament destul de simplu: eu o înțeleg pe Ahmatova și îl înțeleg pe Pușkin, deci, Ahmatova este legată de Pușkin. Ea aparține secolului XX, el secolului al XIX-lea, deci - ea descinde din el. Dacă ne-am pricepe să analizăm versuri, am constata că Ahmatova și Pușkin nu au nimic comun, în afară de iubirea dezinteresată a poetului tânăr pentru cel vârstnic. Alegerea temei, abordarea ei, sistemul de metafore, sistemul de imagini, ritmul, vocabularul, atitudinea față de cuvânt la Ahmatova și la Pușkin sunt absolut diferite. Și în afară de asta: oare se poate spune despre un poet că aparține „școlii lui Pușkin” sau că este „continuatorul tradiției pușkiniene”? Într-un anumit sens, toți poeții ruși au ieșit din Pușkin, agățându-se de un fir din poezia lui, de un vers, de o intonație, de ceva unic din toată bogăția lui Pușkin. Este mult mai ușor să faci dintr-un poet descendentul lui Pușkin sau al regelui Solomon, decât să găsești acel fir modest, dar real, care îl leagă de Pușkin și de alți poeți: fire sunt întotdeauna multe, altfel, poetul va zbura dincolo de nori și nimeni n-o să-l audă.

Apropierea Ahmatovei de tradiția nuvelistică permitea să aștepți de la ea un poem înțeles ca „o mare poveste în versuri”.

Așa a definit poemul Vadik, băiatul croitoresei teatrului din Voronej, care ne închinase o cameră în ultima iarnă. Băiatul pusese mâna pe volumul lui Pușkin ce-l adusesem eu de la Moscova și îi explica unui amic ce este poemul. Locuiam cam înghesuiți, dar în bună înțelegere, și fiecare cuvânt spus într-o cameră se auzea și în cealaltă. Mandelștam a auzit discuția lui Vadik cu amicul său și a fost uimit de precizia definiției. El îi aprecia pe cititori, nu pe criticii

literari.

Într-adevăr, Ahmatova a fost întotdeauna atașată de poem, dar numai fragmentul *Lângă mare*, prima încercare de a se apropia de formele de mari dimensiuni, este construit ca „o mare poveste în versuri”. În scrierile ulterioare, caracterul narativ, specific liricii Ahmatovei, dispare brusc, iar în *Femeia din Kitej*, apoi în *Poemul fără erou* irupe o voce lirică puternică. Amândouă poemele - *Femeia din Kitej,* dacă nu este poem, este, în orice caz, o verigă intermediară între lirică și poem -sunt structurate pe vocea lirică. În marile opere în versuri, care, în mod obișnuit, sunt numite poeme, se dezvoltă o forță dinamică deosebită: ea îl atrage impetuos pe cititor (și înainte pe autorul însuși) în torentul poetic, îmbrățișându-l ca un val și eliberându-l doar la sfârșit, înainte de pauza definitivă. În *Convorbiri despre Dante*, Mandelștam vorbește despre un „imbold modelator de formă” neîntrerupt, care acționează în *Divina Comedie*. Molipsindu-se de la autor, cititorul reproduce mișcarea imboldului modelator de formă, pe care Mandelștam îl numea „interpretare inteligentă”. Cuvântul „imbold” poate fi aplicat oricărui poem autentic, pentru că poemul este înzestrat întotdeauna cu forță de atracție. Am observat asta, pentru prima dată, în copilărie, când citeam *Mțîri*[1] și am fost antrenată de valul poetic. Senzația s-a repetat când am citit și alte poeme, dar n-am simțit un imbold deosebit când am citit *Evgheni Oneghin*. Oare nu din această cauză nu se cheamă poem, ci „roman în versuri”? Nici în *Călărețul de aramă*[2], în ciuda inundației, eu nu mă simt o victimă pasivă a valului poetic.

Cred că „imboldul” este principalul semn structural al poemului, adică al valului poetic neîntrerupt care posedă viitori, praguri și curente subacvatice complementare, ca orice râu de munte repede și destul de adânc. Numai că „imboldul” lui *Mțîri* și al altor poeme din

[1] Poem de Lermontov (1839). Mțîri, în georgiană, înseamnă călugăr.
[2] Poem de Pușkin (1833).

secolul al XIX-lea nu poate fi nicicum comparat cu „imboldul modelator de formă” pe care Mandelștam l-a remarcat în *Divina comedie*, mai ales în partea a doua și a treia. În cazul dintâi acționează amețeala și senzația de violență, însă *Divina comedie* conține o uriașă forță purificatoare. Ea nu te amețește, ci te înseninează (catharsis?). Când vorbești de poezie, recurgi fără să vrei la noțiuni care nu au o definiție, dar asta nu le face subiective. Inexplicabilul, mai exact - ceea ce nu poate fi explicat rațional, încă nu este subiectivul, deși unui dobitoc, cum este autorul articolului despre Mandelștam, cuvântul „imbold” și, de altfel, toată poezia, inclusiv *Divina comedie*, i se pare ceva suspect și susceptibil de a fi definit prin cuvântul „subiectiv”. (Dacă nu se poate folosi un cuvânt injurios mai tare, căci acești dobitoci raționaliști au refuzat *Purgatoriul* și *Paradisul*, consimțind să citească doar *Infernul*.) Dobitocul contemporan va trece sub tăcere *Divina comedie* (iertându-i „prejudecățile ev-medievale” pentru cele dintâi sclipiri ale percepției renascentiste), ca și pe Pușkin și Lermontov (doar sunt înțeleși !), pentru că la cursurile intensive de inițiere în cultură li s-a explicat că există scriitori care fac parte din categoria „clasicilor”, care se cuvine să fie respectați. De fapt, nu e vorba de dobitoci, ci de oameni obișnuiți care adesea nu deosebesc „subiectivul”, adică ceea ce exprimă particularitățile personale ale subiectului, gusturile și senzațiile lui de ceea ce există în mod obiectiv, dar nu poate fi definit. Acestea sunt categorii diferite și „imboldul” nu este subiectiv, deși se manifestă ca o senzație subiectivă a celui ce a căzut sub influența valului poetic care alcătuiește poemul. Deosebirea dintre „imbolduri” când citești *Mțîri* și *Divina comedie* este de asemenea total obiectivă, deși oamenii care au citit *Comedia* lui Dante într-o traducere onestă și anostă s-ar putea să nu mă creadă. Cititorul încearcă același „imbold” ca și „autorul”, deși într-o formă mai atenuată, dacă, firește, se lasă „contaminat”. Foarte mulți sunt imuni. Ei nu sunt contaminați de poezie, tot așa cum mulțimi de oameni nu simt muzica.

Incapacitatea de a percepe muzica este legiferată. Despre astfel de oameni se spune: nu înțelege muzica sau - nu-i place muzica serioasa, iar cel mai adesea - nu are ureche muzicală... Poezia însă stârnește întotdeauna suspiciuni: cine nu înțelege cuvintele? Există însă o țară, una singură, unde și muzica a devenit suspectă și a fost supusă distrugerii. Iată de ce la noi s-a publicat articolul *Haos în muzică*[1], și cineva le-a explicat compozitorilor greșelile lor, exemplificându-le onorabil la pian. Se spunea ca Șostakovici a purtat toată viața în buzunar acel „haos”.

Ahmatova se plângea că *Poemul fără erou* a târât-o chiar din primele clipe într-un vârtej din care n-a mai putut să iasă. A încercat să se ocupe de gospodărie, să spele vase și rufe, să măture, să deretice prin casă, să facă tot de la care de obicei se eschiva - într-atât dorea să se odihnească și să se smulgă din torentul care o târa nu se știe unde. Câțiva ani în șir s-a aflat sub dominația acestui poem.

Pe Ahmatova a interesat-o întotdeauna poemul ca gen deosebit și vorbea deseori de el, dar nu cu Mandelștam. Se temea de el. N-au discutat decât o dată despre poem. Convorbirea era legată de Spektorski[2], când a descoperit asemănarea acestei „povești în versuri” cu poemele lui Slucevski și Polonski. Mandelștam a zis: „într-adevăr.” Iar Ahmatova, când am rămas între noi, a remarcat că *Evgheni Oneghin* a oprit pentru multă vreme dezvoltarea (ea folosea cu ușurință acest cuvânt și nu avea împotriva lui obiecții de principiu) poemului, toți cei care abordau acest gen imitau fără să vrea modelul existent: „Un poet mare zăgăzuiește cursul poeziei ca un stăvilar...” Primul care s-a smuls de sub influența lui *Evgheni Oneghin* a fost Nekrasov în *Cui i-e bine în Rusia*. Despre Maiakovski a zis că rămâne în poezia rusă, fiindcă a dat o formă nouă poemului, îi citise pe Keats și pe Browning și nu putea deloc

[1] *Haos în loc de muzică* (*Pravda*, 28 ianuarie, 1936), dedicat operei lui Șostakovici Lady Macbeth din județul Mțensk.
[2] Vezi nota de la pagina 192.

să afle cheia lui Browning (asta se petrecea mai târziu, când exista prima variantă a *Poemului fără erou*), deși el o tulbura foarte mult. Singurul lucru ce-i venea în cap erau discuțiile despre caracterul dramaturgie al talentului lui Browning. În legătură cu aceasta ea cita cunoscutul exemplu: niște oameni relatează despre unul și același eveniment (uciderea unei femei care a fugit de la un soț necruțător), și fiecare povestire este un monolog al unei tragedii nerealizate. Ea se mai interesa de Browning și din alt motiv: odată, Gumiliov i-a spus că ei vor fi ca Browningii, în viață, gloria a revenit soției, după moarte - soțul a crescut brusc și soția a dispărut aproape complet. De ce îi interesa atât de mult gloria? Iată un lucru la care nu merită să te gândești.

Despre specificul poemului ca gen, Mandelștam n-a rostit nici un cuvânt. Își amintea câteva mici fragmente și versuri din *Cui i-e bine în Rusia* si, de asemenea, pomenea de *Călărețul de aramă*. Încă de la începutul erei noastre putea să pară că ea prezintă oarecare analogii cu epoca lui Petru cel Mare. De la o anumită depărtare se vedea clar că nu este nici o asemănare: cele două epoci aveau direcții diferite și așteptau rezultate diferite. Eu cred că viața noastră nu va da nimic comparabil cu „perioada petersburgheză a istoriei ruse”. De altfel, cine știe cum va arăta totul peste câteva sute de ani. Poate chiar se vor găsi amatori de cărți străvechi scrise după metoda realismului socialist... Însă vor exista oare aceste secole și acești oameni capabili să citească?

Cea mai bună definiție a realismului socialist am auzit-o în 1938 de la un fotograf tânăr și tare dezghețat. Mă așteptam să fiu arestată și am vrut să las celor dragi ca amintire fotografia mea. Fotograful îmi cerea întruna să ridic capul, să las capul în jos, să-l înclin într-o parte. M-am plictisit și i-am zis enervată: „Nu fă pe deșteptul, fotografiază-mă așa cum sunt”. „Vasăzică, dumneavoastră sunteți împotriva realismului socialist”, a tras fotograful concluzia. Am vrut să știu ce înțelege prin asta. „Realismul socialist, mi-a explicat el, este puțintel mai bine decât în

realitate.” Greșeala constă doar în determinantul cantitativ: nu „puțintel”, ci „multișor”. De altminteri, n-am citit cărți scrise după această metodă, în ele nu există nici „imbold”, nici înseninare. Ele miros a privilegii și a dacea primită de la Uniunea Scriitorilor.

Toate problemele genurilor literare îmi sunt absolut străine, dar eu știu un singur lucru: poezia lirică nu tulbură niciodată conștiința. Cufundarea în lirism, oricât de tragic ar fi el, nu face decât să însenineze și să purifice conștiința. Se declanșează ceva în genul catharsisului (o noțiune tot nedefinită, însă pe deplin obiectivă). Poemul conține ceva sumbru și primejdios, generat nu de profunzimea și de unitatea elanului, ci de „imboldul” pur, de strălucirea exterioară și de cursivitatea ritmului, de vrăjitorie și magie, care te captivează și nu îți dau pace. L. I. Ghinzburg i-a spus Ahmatovei că în *Poemul fără erou* a folosit „procedee interzise”, deși aceste procedee n-au fost interzise de nimeni. Poemului i se potrivesc cuvintele Ahmatovei spuse despre ea însăși: „Aceasta sunt eu și vă doresc o alta”. Departe de mine gândul că tot ce există este rațional (cu atât mai mult cu cât avem existențe adevărate și existențe fictive), poemul, totuși, trebuie să-l luăm așa cum s-a constituit istoricește: cu fluența lui, cu izul de individualism, cu capriciile și vălul inevitabil de mister. „Imboldul” îl duce pe cititor de la izvoare până la vărsare, dar, trecând în revistă drumul parcurs, el simte că din cauza iuțelii deplasării n-a izbutit să vadă nici râul, nici malurile. Poemul seamănă într-un fel cu timpul care fuge repede, care pe urmă se strânge într-un bulgăre. (Pesemne, Mandelștam știa asta pentru că nu a uitat să remarce că Divina comedie acumulează timpul.) De la multe poeme nu mi-a rămas decât „povestea” și câteva versuri disparate.

Ahmatova avea o cu totul altă atitudine față de poem, care îmi era la fel de străină ca și cultul „frumoaselor”. Ea a numit poemul „vrăjitoare seculară” și l-a înzestrat cu accesorii feminine: umărul din tabloul lui Briullov, batista de dantelă: Iar vrăjitoarea seculară s-a trezit brusc și-a vrut să se distreze. Eu nam nici un amestec. Scapă

din mână batista de dantelă, își mijește galeș ochii și ispitește cu umărul ca-n tabloul lui Briullov... Ea vorbea de „forța magică” a poemului și, fără îndoială, îl socotea rodul romantismului. Oare nu de aici vin strălucirea superficială și seducția lui?

Într-o recenzie la Huysmans, Mandelștam a scris că romanticii n-au cunoscut viața, în vreme ce decadenții (Huysmans) au cunoscu-o. Poemul, rodul romantismului, alunecă prin viață și din acest motiv nu dispune de principiul optimist. Poezia lirică, a cărei temă principală este devenirea personalității, conține totdeauna un principiu optimist. Descoperindu-se, personalitatea devine conștientă de sine și de locul său în viață. Pentru romantic, moartea este o insultă nemeritată. Pentru cel care și-a găsit locul într-o viață plină de sens, moartea este ultimul act creator. Eu cred că în acceptarea vieții în toată complexitatea ei, cu nenorocirile și necazurile ei, cu conștiința că prin viața cruntă se cunoaște o altă viață, iar prin creație - Creatorul, adică în optimism constă forța purificatoare a liricii. Pentru mine, lirica, în comparație cu poemul este o formă de mari dimensiuni. Poemul este o formă poetică de mari dimensiuni numai în sens cantitativ: conține multe versuri.

XII Caietul de notițe

Poemul fără erou poate fi comparat cu *Zgomotul timpului*. Cele două opere au apărut datorită unui impuls psihic identic. Și unul, și celălalt pot fi definite drept căutare a timpului pierdut în care se află cheia prezentului. Pentru Ahmatova mai însemna și ultima privire spre „turnurile roșii ale Sodomei natale” și de la această privire aproape că nu te poți abține, deși se cunoaște care este recompensa pentru încălcarea interdicției. Mandelștam afirma că memoria lui nu lucrează „pentru reproducerea, ci pentru respingerea trecutului”. Într-o oarecare măsură, același lucru putea să-l spună și Ahmatova, dar respingând trecutul, el îți apare într-o strălucire și cu

o pregnanță insuportabile.

Zgomotul timpului este o povestire despre trecut. El nu mai există, dar, reînviind în memorie, devine concret și prezintă o viziune dureros de vie asupra oamenilor și lucrurilor care, într-un fel sau altul, au simbolizat timpul: nebunia concertelor, meditatorul, apartamentul evreiesc cu miros de piele și fotoliul „grăbește-te încet”, paradele de pe Câmpul lui Marte și familia socialiștilor-revoluționari Sinani... În *Zgomotul timpului* Mandelștam căuta răspuns la întrebările care-l chinuiau și în primul rând la întrebarea: de unde a apărut înstrăinarea de prezent? *Zgomotul timpului* se situează între poeziile *Secolul* și *1 ianuarie 1924*, el a fost scris în cea mai mare parte în 1923 la Gaspra, când izolarea era încă voluntară. În proză, tema subterană este ascunsă, dar este aceeași ca și în poezie. La disimularea și estomparea temei principale și la interesul personal al lui Mandelștam se referă cuvintele care spun că memoria lui privește cu ostilitate tot ce este personal. Totul pare idilic acolo unde privesc în urmă cu iubire, dar idila nu-i era proprie lui Mandelștam. Ironia îi este de asemenea străină, deși ea maschează idila. El are o privire severă și lucidă care creează aparența de nepăsare, însă, cu toate acestea, *Zgomotul timpului* este o carte profund personală, deși autorul nu pomenește de interesul său pentru fiecare dintre temele avansate.

Mandelștam s-a format într-o lume dublă: lumea unui apartament evreiesc și a Petersburgului sortit pieirii, orașul „cunoscut până la lacrimi”. La colegiul Tenișev s-a produs prima întâlnire cu literatura și inițierea în poezie. Tot acolo a respirat atmosfera revoluționară și pregătirea pentru viitor. În copilărie, esențialul l-au constituit mama și muzica, arhitectura orașului. bogăția impresiilor și haosul general. Spre deosebire de Ahmatova, el nu se temea să prezinte haosul în care a crescut și a trăit. Ahmatova n-a revenit niciodată la copilărie și la epoca formării ei. Ea a renunțat la primii ani, pentru că în ei nu era nimic idilic, iar haos era tot atât de mult ca și la Mandelștam. Odată, la Tașkent, vorbeam despre acest haos și eu am zis:

vasăzică, pe dumneata te urmărește sentimentul că aparții raznocinților[1], ca și pe Mandelștam. S-a amărât tare mult: nu voia să se recunoască în raznocinți - tindea spre cercuri mai înalte, unde haosul este ascuns sub acoperăminte nobile. Ea părea să-și înceapă viața cu întoarcerea la Țarskoe Selo ca soție a lui Gumiliov, mai degrabă chiar de la ruptura cu Gumiliov. Avea tendința de a netezi fisurile și haosul trecutului, Mandelștam însă, dezvăluindu-le, voia să le elimine. (Uneori, mi se pare că relațiile ei cu fiica lui Punin au fost determinate tocmai de această necesitate de a îndulci trecutul, de a-i conferi o ramă înduioșătoare: fiica vitregă pe care o privești ca pe propria fiică. De aici n-a ieșit nimic, în afară de faptele revoltătoare care țâșneau de pretutindeni încă de pe vremea când trăia Ahmatova, despre care vorbeam cu ea adesea.)

Zgomotul timpului este o privire asupra trecutului fără întoarcere, și Mandelștam se regăsește copil pe străzile și în concertele vieții care s-a năruit. Bilanțul evenimentelor este făcut tot în *Zgomotul timpului*, în capitolul despre peisajul somnambulesc al colonelului Țîgalski, unde acest om cu chip luminos și înduioșător, cu ochi „negri ca agatul, de o bunătate feminină”, este opus sotnicilor[2], care „miroseau a câine și a lup”, din rasa oamenilor cu ochi de copil și periculos de goi„, asupra cărora posibilitatea de a ucide fără să fie pedepsiți, consecință a războiului civil, acționează „ca o baie cu apă proaspătă de Narzan”[3]. Această rasă și-a găsit o extraordinară aplicare în viața noastră: timpul lucra în favoarea lor. Nu întâmplător în visul colonelului Țîgalski se îneacă tot ce el numea „colanele legii”, iar pe locul Rusiei s-a format o groapă și Marea Neagră s-a întins până la Neva.

Era același Țîgalski care l-a salvat pe Mandelștam dintr-o închisoare a lui Vranghel: acolo nu însemna mare lucru să spânzure

[1] Nume dat în Rusia secolului al XIX-lea intelectualității ridicate din rândurile funcționărimii, micii burghezii, negustorimii și țărănimii
[2] Ofițer (locotenent) de cazaci în armata țaristă.
[3] Apă minerală din Caucaz și Crimeea.

un om, fără măcar să clipească. Cruzimea și barbaria au însoțit întotdeauna războaiele civile și au repercusiuni asupra multor generații viitoare.

Tot în *Zgomotul timpului* se face bilanțul trecutului simbolist al literaturii care stârnește o asociație de idei cu *Ospăț în timp de ciumă*. Literatura se simțea de neam mare, de neam boieresc. „*La masa cea mare ședea Walsingham cu oaspeții săi. O rugăciune rostită întotdeauna parcă pentru ultima oară făcu înconjurul mesei: Cântă, Mary, rugăciunea tristă a ultimului ospăț..*.”

De la începutul anilor treizeci, mai exact - din primele zile ale revoluției, cu un mic răgaz în cea de a doua jumătate a anilor douăzeci până la deschiaburire, ne-a urmărit sentimentul că tot ce facem, facem pentru ultima oară și nu se va mai repeta niciodată. Fiecare călătorie în sud era cea din urmă, fiecare petrecere era cea din urmă, fiecare rochie nouă și fiecare sărut. Acest sentiment se manifesta cu deosebită pregnanță în domeniul poeziei. Artistul are întotdeauna senzația că oricel lucru este întotdeauna cel din urmă și că altul nu va mai fi. Atitudinea normală a artistului se înzecea prin faptul că noii ne aflam întotdeauna pe marginea prăpastiei și așteptam sfârșitul năprasnic.

La începutul anilor treizeci, Mandelștam m-a trezit într-o noapte și mi-a spus: acum fiecare poezie se naște de parcă moartea ar veni mâine. Uneori îmi amintea de această frază. Poate de aceea ne simțeam atât de bine împreună, pentru că viața se afla în pragul morții și al sfârșitului. Moartea individuală nu făcea decât să vestească sfârșitul general. „*Pe măsură ce se apropie sfârșitul Istoriei, pe cupolele Sfintei Biserici apar noile, până acum nevăzutele, raze trandafirii ale viitoarei Zile Nestinse*”, am citit eu într-o carte superbă dedicată unuia dintre cei care au pierit printre cei dintâi și care au rostit aceste cuvinte. În aceeași carte am găsit rugăciunea cuplului, pe care, din păcate, noi nu o știam: „Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul meu. Cu gura Ta preacurată ai spus: „Când doi oameni de pe pământ se îngăduie să ceară ceva, acesta

le va fi dat de către Tatăl Meu Ceresc, căci unde doi sau trei s-au adunat în numele Meu, Eu mă aflu printre ei. De netăgăduit sunt, Doamne, cuvintele Tale, nesfârșită e mila Ta și iubirea Ta nu are margini. Te rugăm, Doamne, ajută-ne pe noi, Osip și Nadejda, care Te rugăm, fă ca să ne întâlnim. Dar nu așa cum vrem noi, ci cum vrei Tu, Doamne. Facă-se voia Ta. Amin". Acum aceasta este rugăciunea mea, pentru că astăzi eu nu sunt singură, ci împreună cu Mandelștam. Este adevărat ce mi-a scris el: „Nimeni nu ți-l ia pe cel drag".

În 1924, când Mandelștam a scris: *„încă puțin și îmi vor întrerupe cântecul despre ofensele de argilă, iar buzele-mi vor pecetlui cu plumb*", el își mai dăduse un termen, nu prea mare, „puțin", totuși - un interval, un răgaz, un pic de timp, să se mai plângă și să se întristeze. Moartea încă nu era aproape. Mai rămăseseră încă cincisprezece ani să-și termine opera și să piardă alți doi ca să moară. Pe la începutul anilor treizeci, a început să se grăbească, de parcă totul s-ar fi sfârșit în aceeași noapte sau în dimineața următoare. Și acum, când scriu aceste pagini, spre seară, mă apucă neliniștea și înfrigurarea, dar eu nu aștept moartea - ea nu e departe, de ce să o chem, o să vină singură când trebuie - ci pe tinerii care miros a lup și a câine, și vor suna și or să ia cu ei paginile mele și o dată cu ele - memoria mea și, ce este și mai rău, vor lua cărțile lui Mandelștam, toate cele trei volume, pe care le-am așteptat atâția ani. Acum îl înțeleg pe Mandelștam și mai bine decât înainte: cât de greu i-a fost să se descurce cu poeziile care veneau în cicluri una după alta, cu sentimentul morții violente care se apropia, stătea în prag, precum cei trei cu miros de lup. Întotdeauna sunt trei. Înțelegeam și atunci și împărtășeam acest sentiment, dar acum a revenit, și, inten-sificându-se, mă înăbușă iar.

Ideea ultimului ospăț în timpul ciumei nu l-a părăsit pe Mandelștam până în cele din urmă zile. Dacă vom urmări versurile și proza, vom remarca permanent firul ce se trage de la mica tragedie. El îl îndrăgea pe președintele cu voce răgușită, uneori se

identifica cu el, alteori îi zicea: „*Acesta-i președintele ciumaților care s-a rătăcit cu armăsarii*”. Aici, președintele ospățului nu mai este Walsingham, ci vestitul tamada[1] de importanță unională, care își ascundea „sub o mască de piele trăsăturile-i hidoase”.

În anii 1937-1938, intram câteodată prin case de scriitori îmbogățiți, care dădeau ospețe prăpădite și obscene, iar din apartamentele de pe palier locatarii dispăreau unul câte unul. Și noi doi petreceam - noi petreceam mereu - dar petrecerea noastră nu era indecentă, deși era în timp de ciumă. Și stăpânul a dispărut, dar nu din apartament, ci din cușca în care l-a ascuns Uniunea Scriitorilor, din parșiva, ultima casă de odihnă. Toți au dispărut: colonelul Tîgalski avea dreptate în legătură cu „colanele legii” înecate. Ce sunt „colanele”? Ceva la fel de nedefinit ca și legea.

XIII Poemul fără erou și ofensa mea

Sub „prima dedicație” a *Poemului fără erou* se află data 27 decembrie. Este data aniversării morții lui Mandelștam, cel puțin după datele oficiale, căci altele nu avem. În datele oficiale nu trebuie să ne încredem, dar nu avem ce face. La început, Ahmatova a pus 28 decembrie, pentru că i-a dat cineva data asta și ea a crezut. Pe mine nu m-a crezut, considerând că eu sunt în stare să încurc lucrurile, ea însă - niciodată. A trebuit să-i aduc hârtia de la oficiul stării civile, ea a mai protestat de formă („Dar poate există altă hârtie, de unde știi?!”), însă pe urmă a cedat și a modificat data. Exact la fel afirma că Mandelștam n-a fost niciodată nicăieri, n-a văzut nici o Italie, n-a dat niciodată nici un examen, iar eu nu știu nici o limbă, nici latina, nici engleza, și n-am citit nimic... Punctul principal, după ea, era că ultimul sanatoriu din Samatiha era de boli nervoase, nu o simplă casă de odihnă, cu un medic-director bun la

[1] Decanul, organizatorul unei petreceri. Din georgianul *tamadoba*

toate. A fost imposibil s-o conving de contrariu. Le încurca pe toate, ca oamenii, dar „dreptatea ei incomparabilă” o împiedica să-și recunoască greșelile. Socotesc o mare victorie faptul că a schimbat data sub „prima dedicație”, însă avertizez că există exemplare cu 28 decembrie. Se plângea că nimeni nu observă data și a transferat-o la începutul „primei dedicații” ca să fie în locul cel mai vizibil. Există și exemplare cu data ca titlu.

În „dedicație” sunt pomenite genele. Ale lui Mandelștam erau incredibil de lungi. Încă la Kiev, în primele zile ale prieteniei noastre, o divă de operetă, destul de drăguță, l-a examinat pe Mandelștam îndelung, apoi a zis: „Nu seamănă deloc cu un poet, doar genele”. Soțul divei era și el poet, compunea numere de estradă în versuri. De bună seamă, diva își prefera poetul ei, totuși era invidioasă. Mandelștam însuși le resimțea ca pe ceva greu și le pomenea deseori în versuri. Eu îl tachinam de multe ori. Ahmatova a făcut, nu știu de unde, rost de mai multe poezii ale Olgăi Vaksel: Mandelștam habar nu avea că ea scrie versuri. Printre ele, Ahmatova a găsit una unde sunt pomenite genele și a zis: „Asta, firește, îi este dedicată lui Osea”. Am rămas mirată: „Da numai Osea avea gene lungi? Și nici anul nu corespunde - versurile cu gene fuseseră scrise după ce Olga venise la noi, la Țarskoe. Atunci, noi am plecat îndată în sud și nu ne-am mai întors la Țarskoe și la Leningrad. Ahmatova a respins problema datei: poeziile de dragoste apar deseori la mulți ani după terminarea idilei. Iar despre gene: „Unde ai văzut dumneata astfel de gene?!” Astfel de gene n-am văzut decât la copiii din Caucaz, la adulți - ele năpârlesc. Ale cui sunt genele din „dedicație”?

La Tașkent, după ce-am ascultat *Poemul...* pentru prima oară, am întrebat-o cui îi este adresată „prima dedicație”. Ahmatova mi-a răspuns cu ciudă: „Pe al cui caiet de notițe aș putea să scriu!” Lui Vilenkin și încă nu știu cui le-a spus deschis că „dedicația” este scrisă pentru Mandelștam. (Vilenkin mi-a scris chiar o scrisoare în acest sens pe care o păstrez în arhivă.) În „dedicație” apare un fulg de nea care se topește în palmă și la început am crezut că se

referea la versurile Ahmatovei sau ale lui Mandelștam. Ahmatova m-a liniștit: „Osea știe”. Discuția a avut loc aproape în anii șaizeci când Ahmatova începuse să-mi ascundă cu obstinație „însemnările ei intime”. În sfârșit, în *Poem* răsună pentru o clipă vocea lui Mandelștam și cuvintele lui autentice: „Sunt gata să mor.” Cuvintele acestea Ahmatova le citează în *File de jurnal*. Fiindcă veni vorba, n-a existat nici un jurnal: să fi încercat noi să scriem un jurnal! Nimic, în afară de aceste „file”.

Am două exemplare din *Poem*. Pe unul dintre ele există inițialele lui Kniazev sub „prima dedicație”, dar sunt tăiate chiar de mâna Ahmatovei. Ea le-a tăiat în fața mea, zicând că sunt o greșeală de tipar. Pe celălalt exemplar ele nu figurează. *Poemul* a apărut cu numele lui Kniazev în „dedicație”. Pe al cui caiet de notițe a scris și ale cui gene și le-a amintit? Dacă în *Poemul fără erou* este vorba de doi oameni care au murit, dintre care unul și-a pus capăt zilelor la începutul noului secol, în vreme ce al doilea și-a acceptat destinul și n-a încercat să-i scape, poemul capătă o profunzime nouă. Libertatea interioară l-a dus pe Mandelștam la moarte „cu gloata și cu turma”, în vreme ce „*cornetul de husari, cu versurile lui și cu moartea stupidă în piept*” s-a eschivat din calea destinului, săvârșind cel mai mare act de samavolnicie - sinuciderea.

,,Câte morți i s-au oferit poetului,
Dar, copil prost, el a ales-o tocmai pe aceasta,
Neputând să îndure cele dințîi ofense.
El nu știa în ce prag se află
Și ce drum se deschide vederii lui”

O astfel de concepție face să nu pară întâmplătoare reminiscența din *Demonii*, ce reproduce atmosfera sinuciderii celui mai mare samavolnic Kirillov: „. Cineva iar stă între sobă și dulap”.

În *Poemul fără erou*, Ahmatova folosește peste tot aluzia și formulările evazive, or, forța ei ca poet constă în franchețe și în

atacul frontal. Articolul despre *Oaspetele de piatră*[1] reprezintă justificarea Ahmatovei care voia să demonstreze că datele biografice sunt camuflate în literatură și sunt supuse unei prelucrări sui-generis: pe Pușkin îl descoperim și în Don Juan, și în Comandor. Ambele personaje sunt întruparea originală a lui Pușkin însuși. Pentru operele de ficțiune din secolul al XIX-lea această metodă este pe deplin justificată. *Poemul fără erou* este un amplu discurs liric, un bocet funebru după timpul care s-a scurs, în care s-au ascuns germenii unui viitor teribil.

Într-o asemenea operă, „literaturizarea subiectului” nu este „obiectivare”, ci o falsă eschivare. Caseta cu fundul triplu are rost dacă poți să ascunzi ceva în ea, dar în timpul percheziției sau după moarte toate cele trei scândurele sunt scoase într-o clipită: oare ce se ascunde acolo?

De bună seamă, Ahmatova a decis în final să-i contopească pe Kniazev și Mandelștam, trecându-i pe amândoi prin mașina literară de tocat. Și a ieșit că ea a scris pe caietul de notițe al lui Kniazev, dar poate că sărmanul cornet de husari nici nu avea caiete de notițe. Dreptul la caiete trebuie să-l câștigi. Timpul ne va arăta dacă Mandelștam a avut acest drept. În orice caz, încă din anul 1919 el avea îndoieli în privința lui, iar pe urmă n-a mai vorbit niciodată de caiete de notițe.

Ar fi și mai trist dacă Ahmatova ar fi încercat să facă din Kniazev și din Mandelștam ceva în genul sosiilor: două imagini ale aceleiași fețe, unul a dispărut fulgerător, celălalt a rămas până la sfârșit. Acești doi oameni nu pot fi contopiți, iar la cuvintele „Sunt gata să mor” trebuie, de asemenea, să-ți câștigi dreptul. Pe mine m-a mâhnit faptul că, pentru un joc literar, Ahmatova a abuzat de cuvintele lui Mandelștam și de data morții lui.

Dedublarea nu este doar un joc literar, ci și o particularitate psihologică a Ahmatovei, rezultatul atitudinii ei față de oameni. În

[1] Altă mică tragedie de Pușkin

oglinzi și în oameni, Ahmatova își căuta propria imagine. Ea se privea și în oameni ca în oglindă, căutând asemănări cu ea, și toți erau sosiile ei. Olga Sudeikina, spunea ea, „era una dintre sosiile mele”, Marina Țvetaeva era „invizibila, sosia, zeflemista”, dedicația pe o carte pentru mine: „Celui de al doilea eu al meu”..... Câte „euri„ poate avea un om și de ce sunt atât de diferite între ele? După ce a făcut cunoștință cu Petrovîh, Ahmatova ne-a întrebat, pe mine și pe Mandelștam, dacă o recunoaștem în noua ei amică. La bătrânețe, Ahmatova s-a recunoscut pe neașteptate în Ania Kaminskaia, fiica Irinei Punina și chiar a determinat-o să se tundă cu breton. Ania mi se părea absolut ridicolă cu bretonul Ahmatovei, și Ahmatova s-a supărat rău pe mine. La bătrânețe, Ahmatova a început să-i considere și pe bărbați sosii, nu ale ei, bineînțeles, ci unul pentru altul. Toți, atât viii, cât și morții, s-au asociat prin faptul că sunt îndrăgostiți de ea și îi scriu versuri. În anii maturității, Ahmatova era altfel, și această atitudine față de oameni este caracteristică bătrâneții și poate, cum bănuiesc din cele spuse de Mandelștam, tinereții ei timpurii, neumbrită de nimic. La bătrânețe și la tinerețe, toți suntem egocentrici, iar în jocul de-a dedublarea acționa mecanismul egocentrismului. E drept, ca o justificare pentru Ahmatova, pot să spun că, în afară de egocentrism, în asta se manifesta încă o particularitate proprie ei în cel mai înalt grad: era captivată de fiecare om, ceea ce o făcea să simtă nevoia de a deveni cât mai apropiată de el. Această particularitate s-a manifestat în mod deosebit față de femei, pe care Ahmatova le promova în categoria „frumoaselor”, care era foarte numeroasă.

Cultul frumoaselor era specific deceniului al doilea, de obârșie mai degrabă petersburgheză decât moscovită. În perioada tinereții mele, „frumoasele” erau trecute de patruzeci. Ele înduraseră foamea și năpârliseră rău. Mandelștam mi le-a arătat una după alta și eu doar exclamam: oare de unde aceste pretenții?! Generația mea a dat „camarade” și cele mai drăguțe dintre ele - Liuba Ehrenburg și Susanna Mar - nu făceau pe frumoasele. În *Marca*

egipteană, Mandelștam s-a revoltat împotriva acestui cult absurd: „Afurisitele și-au făcut și ele un Trianon... Babete zdrențăroase, pisici năpârlite...” Spre onoarea „frumoaselor” - ele se pricepeau să frece excelent dușumelele, să spele rufe și să stea la cozile aduse de viața nouă. Ahmatova a rămas fidelă cultului frumoaselor, cu care era prietenă: ea le ridica în slăvi, în schimb, se pricepea de minune să le demaște pe cele ce aparțineau altor clanuri. Îmi plăcea s-o aud pe Ahmatova ocărându-le și demascându-le „pe frumoasele doamne” ale simboliștilor. Portretele ei verbale sunt de un pitoresc amețitor. Această forță verbală răzbate și în versuri, dar nu îndeajuns.

În deceniul al doilea, Ahmatova avea o atitudine ambiguă. Pe de o parte: „*Pân' la-nflorirea frenetică mai era doar cale de-un suspin*”, pe de alta - nebunia carnavalescă, dezlănțuirea măștilor, desfătându-se cu iresponsabilitatea lor: „N*u-i vinovat de nimic - nici de una, nici de alta. În general, de poeți nu se prind păcatele*”. În poem, Ahmatova prezintă deceniul al doilea ca un prag spre viitor, unde toată lumea va trebui să plătească. Mulți dintre contemporanii ei auzeau în deceniul al doilea vuietul viitorului: „Și mereu, în zăduful înghețat, antebelic, pribeag și amenințător, sălășluia un vuiet viitor”. Ahmatova vede clar această legătură dintre epoci: ,,*Cum în trecut viitorul se coace, Astfel în viitor trecutul se stinge - Sărbătoarea cumplită a frunzelor moarte*”. Acesta este un răspuns celor care continuau să considere deceniul al doilea fericitul „veac de argint”, iar anii următori - hazard, scrânteală neașteptată, pentru că secolul a călcat greșit. Teoria scrântelii - *The time is out of joint*[1] - nu este decât autoconsolare pentru că oasele se pot pune la loc, se pot îndrepta. Emigrația s-a conformat teoriei scrântelii și o jumătate de veac a trăit cu geamantanele făcute. Pentru Ahmatova concluzia era alta: sârma ghimpată a lagărelor și cel de al doilea război

[1] Secolul și-a scrântit încheietura (engl.) - cuvintele lui Hamlet din tragedia lui Shakespeare.

mondial (eu însă doream să nu fie și al treilea, dar ea, în pacea care o cuprinsese la bătrânețe, nu se gândea la asta). Veselia de carnaval ce am văzut-o la Kiev este o rămășiță din deceniul al doilea ca și unele fenomene din al treilea. Cu ele se fudulesc și astăzi niște bătrânei superficiali, dar ele își au obârșia în deceniul al doilea.

„Înflorirea neînfrânată” și carnavalul măștilor goale, care aduc moartea și descompunerea, poate nu sunt chiar așa de contradictorii cum par la prima vedere. Arborii nu mai înfloresc înainte de tăiere, dar societatea umană, înzestrată cu gândire și sentimente, în toropeala presimțirii a ceea ce o așteaptă, oferă o înflorire abundentă, deși este falsă. Întreaga societate și fiecare om în parte au primit în dar de la deceniul al doilea o fărâmiță de samavolnicie, care le-a tulburat viața personală și le-a determinat poziția socială. Am cunoscut această fărâmiță în mine, în Ahmatova și chiar în Mandelștam. El avea un antidot, dar n-a știut nici pe departe să-l folosească la timp. Darul deceniului al doilea era îngăduința față de sine, lipsa criteriilor și setea de fericire care nu părăsea pe nimeni. Cred că nici o epocă n-a oferit atâta patos de afirmare ca a noastră. Este boala epocii, care este încă în toi.

Rămâne întrebarea dacă Ahmatova are dreptate orientându-și loviturile împotriva elitei. Tocurile „bacantei cu piciorușe de ciută” și moartea cornetului de husari, mulțimea falșilor învățători care scriau legi pe care niște „Hammurabi, Licurg, Solon trebuie să le-nvețe de la tine” - toate aceste nu sunt decât o peliculă fină, un strat subțire care, parcă, n-a luat câtuși de puțin parte la evenimente. Pentru mine, marele necaz era că acest strat se considera elită. Așa erau vremurile: elita apărea pretutindeni unde se aduna o mână de oameni. Elita este fruntea ambițioasă a fiecărui grup, apărută pe calea autoafirmării. La fiecare pas și oriunde, elita acapara autoritate, pentru că adevăratele autorități erau călcate în picioare, zdrobite și distruse. În artă, ca peste tot, domnea haosul și apăreau autorități de un ceas, de o jumătate de secol, de o clipă, din care nu

se alegea decât praful și pulberea, în deceniul al doilea, au apărut și mlădițe din semințe sănătoase, însă erau aproape neobservate în vacarmul general, în țipătul strident de afirmare al diferitelor grupuri, școli, demagogi și seducători, care îi atrăgeau pe oameni nu se știe unde. În Moscova deceniului al treilea nu avem decât resturi ale elitei intelectuale care ardeau de dorința de a intra în slujba învingătorilor, și elita învingătorilor care își reglau conturile între ei.

După ce s-au produs evenimentele, oamenii care se ridicaseră în deceniul al doilea au stat să chibzuiască și să vadă cum a putut să se întâmple una ca asta. Poeții au încercat, fiecare în felul lui, să înțeleagă care este rolul poeziei și al poetului. Ei știau că poetul nu este proroc, teurg și nici purtător de revelații. Marina Țvetaeva a decis că în „lumina conștiinței” lui poetul aduce oamenilor mai puțin folos decât oricare medic sau lucrător care deține o profesie practică. Economiștii cântăresc omul după cantitatea producției, moraliștii - după numărul interdicțiilor încălcate. Țvetaeva a apucat pe același drum: calcularea cantității folosului, dar asta era fundamental greșit.

Încă din 1922, Mandelștam a spus că, o dată cu acmeismul, în poezie a apărut elementul moral și că omul trebuie să fie mai tare ca orice. Nu sunt eu cea care trebuie să judece dacă asta s-a realizat sau nu, dar așa înțelegea el poezia. În notele de mai târziu, vorbește despre muncă și despre oameni: ,,Atenția este vrednicia poetului liric. Neatenția și neglijența sunt tertipurile lenei lirice”. Și, în sfârșit, într-o notă scurtă din perioada lucrului la *Călătorie în Armenia* și-a exprimat îndoiala în legătură cu eficacitatea artei: „Prin firea sa, artistul este un medic, un tămăduitor. Dacă însă nu lecuiește pe nimeni, atunci cine și ce nevoie are de el?”

Arta a păcălit, a hipnotizat și a zăpăcit pe mulți oameni și nu doar în zilele noastre. Unul dintre criteriile artei rezidă poate în importanța adevăratei sale forțe tămăduitoare, nu în puterea ei de hipnotizare. Sunt convinsă că adevărata poezie este înzestrată cu forță vindecătoare care provine din dreptatea și libertatea interioară a

artistului. Un astfel de poet - pictor, compozitor, n-are importanță - nu poate să aparțină nici unei elite, pentru că oamenii sunt întotdeauna egali. Omul este profund social pentru că nu se opune mulțimii, deși nu execută nici o „comandă pentru comunitate”. El nu se poate orienta spre rău, deoarece un om simplu, unul din mulțime, merge pe drumul răului numai urmându-l pe seducător, hipnotizator. Locul artistului este chiar în inima mulțimii, și împarte cu ea păcatele, bucuriile și tristețele ei. Greșelile artistului (iar ele sunt inevitabile), sunt greșelile mulțimii, dar este puțin probabil că un artist adevărat este în stare să participe la crimele pe care oamenii le săvârșesc atât de des. Dacă artistul vede o luminiță și o făclie, el se va îndepărta disperat de mulțimea care este incitată la crime.

Doar puterea și punctul de vedere didactic îi sunt contraindicate artistului. Ce ar putea el să-i învețe pe alții dacă nu se consideră elită, legiuitor și conducător? Într-unui dintre articolele cele mai timpurii, Mandelștam, polemizând cu Viaceslav Ivanov sau, mai exact, definindu-și poziția în opoziție cu simboliștii, vorbea de caracterul fals al atitudinii didactice. Gâlceava lui Pușkin cu gloata nu era după el decât frica poetului în fața auditorului aflat foarte aproape și care zice: „Noi te ascultăm”. El a demonstrat că Pușkin era într-atât de imparțial, încât nu a făcut „gloata” lui nici sălbatică, nici smintită. Nu este vorba de „gloată”, chiar dacă este cultivată și rațională, ci de poet, care nu poate să fie dascăl și vânător de suflete. Tocmai de aceea el este liber de orice „comandă”, deoarece „comanda” presupune învățământ, dacă „gloata” nu este sălbatică. Eliberarea poetului de „comandă” constă în faptul că el se adresează ascultătorului îndepărtat, nu celui apropiat. Acest ascultător nu poate fi sedus, nici instruit, nici măcar distrat. Dacă o să vrea sau, mai exact, dacă o să simtă nevoia, el o să-și aducă aminte de poet, dar poetul n-o să-l importuneze nici cu versurile, nici cu lecțiile lui.

Ahmatova împărtășea părerile lui Mandelștam despre natura morală a poeziei. Poate tocmai de aceea în notele despre Pușkin,

ea a încercat să exploreze acele probleme morale care îl preocupau pe poet și l-a numit chiar „moralist”. Desigur, poetul nu este moralist (aceștia ard întotdeauna de dorința să dea lecții), ci un om care și-a păstrat sentimentul păcatului (splendidele poezii de căință ale lui Pușkin !). Ahmatova a folosit un cuvânt nepotrivit, dar sensul cercetărilor ei era cel bun. În *Poemul fără erou* este vorba de păcat în anii când toată lumea pierduse acest sentiment, mai ales cei ce se simțeau elită. Trebuia să ai curajul să-ți privești tinerețea, apreciind-o după criteriile „văii lui Iosafat”, căci toată lumea era îngăduitoare cu deceniile al doilea și al treilea... Ahmatova a reușit să-i spună „bacantei cu piciorușe de ciută”: „Eu nu pe tine - pe mine mă acuz”. Asta este tema ascunsă a poemului pe care ea a încercat să o tăinuiască în cutia cu fundul triplu („Și dacă tema scapă dintr-o dată și bate cu pumnul în fereastră?”). La adăpostul unui ritm frenetic, poemul vorbește de prețul plătit pentru tinerețea nechibzuită printre oameni care considerau că fac parte din elită, și subliniază „veacul de argint”. În aceasta constă forța poemului.

Cultul frumoaselor, ambiguitatea, chiar reminiscențele muzicale și multe alte frumuseți aparțin simboliștilor - asta-i moștenirea lor - și micșorează valoarea poemului. Acolo unde „vrăjitoarea seculară” își etalează umărul ca în tabloul lui Briullov, Ahmatova se trădează pe ea însăși, trădează poezia renunțării, rigoarea și laconismul celor mai bune versuri din perioada maturității. Jirmunski i-a spus Ahmatovei că poemul este scris cum ar fi vrut să scrie simboliștii, dar nu au izbutit, și asta a bucurat-o, nu știu de ce, pe Ahmatova. Renunțând la falsa înflorire din deceniul al doilea, nu trebuia să te lași sedus de bogăția lui iluzorie.

Ahmatova a fost permanent bântuită de neliniște în legătură cu acest poem. Ea considera că poemul se justifică numai dacă este mai bun decât tot ce a fost scris până acum. Dincolo de mâhnirea mea personală - cele trei litere deasupra „Primei dedicații” - eu cred că poemul are multe legături cu prejudecățile și arbitrarul deceniului al doilea, cu ritmuri și idei străine care au deschis drumul rătăcirilor

stelare din ultima perioadă. „Oaspetele din viitor” care apare în poem nu este deloc o creație misterioasă, cum spun amatorii „fundului triplu”. Acesta este, în primul rând, viitorul cititor, în al doilea rând, un om absolut concret, a cărui venire în „Casa de pe Fontanka” a fost unul dintre motivele rezoluției privindu-i pe Ahmatova și Zoșcenko. El a fost prototipul viitorului cititor, pentru că în acel an blestemat în țara noastră nimeni încă nu învățase să citească. Oare mulți au învățat să citească în 1970? Nu știu, nu văd, nu aud. Mă tem că nu. Mă tem că agitația minților ia astăzi o formă deosebită, mai cumplită decât în anii sârmei ghimpate și ai morților masive „cu gloata și cu turma”. Când mințile sunt agitate, nu există decât unități, indivizi singuri și triști, care încearcă să citească și își caută salvarea din dezastrul general. Astfel de oameni poate că există. Câți or fi? Asta nu poate să știe nimeni, pentru că oamenii sunt teribil de izolați.

Prima întâlnire

Vreau să povestesc acum despre o controversă pe care am avut-o cu Ahmatova dintr-un motiv fără nici o importanță. La bătrânețe, ea a renunțat la „valul de dovezi” și nu apela decât la autoritatea ei indiscutabilă. „Ce-mi tot povestiți? Eu știu foarte bine!” Cel mai mic dezacord al interlocutorului stârnea un uragan furibund: ea nu admitea să-i pui dreptatea la îndoială. „Anus, ești ca o pisică turbată”, îi spuneam eu; ea izbucnea cu o forță asurzitoare și disputa se sfârșea în favoarea ei. Odată, la Tașkent mi-a mărturisit că în tinerețe era foarte dificilă: iritabilă, capricioasă, nerăbdătoare, nu cunoștea măsura, se grăbea să trăiască și nu ținea cont de nimeni. Atunci cuvintele ei mi s-au părut neverosimile, dar mi-a spus că pur și simplu a învățat să se înfrâneze. La bătrânețe, când trăsăturile principale de caracter au răzbit din nou la suprafață, mi-am dat seama cât de greu îi era să se stăpânească. Cei care o cunoșteau din tinerețe înțelegeau foarte bine că o scotea greu la

capăt cu ea însăși, pentru că asta era o sarcină dificilă.

Odată, când era în vizită la noi, în stradela Furmanov, Mandelștam a încercat s-o convingă să-și amâne plecarea. Scena mi s-a întipărit în memorie ca o fotografie instantanee. Amândoi erau în camera mea îngustă și lungă. Ea stă cu spatele la fereastră, el - alături, își aprinde o țigară. Ahmatova zice că trebuie să plece, altfel Punin (Nikolașa) „o să-mi dea papucii”. „Dumitale !” râde Mandelștam... Ahmatova își pleacă smerită capul și zice: „Eu sunt o fire blândă...” Mandelștam izbucnește în hohote de râs, repetând întruna „fire blândă. fire blândă”. Brusc, Ahmatova începe să-l implore: „Nu mă trăda ! Dumneata mă știi dinainte. Acum sunt alta”. Mandelștam a liniștit-o: „Ești exact la fel, doar că ai ascuns „asta.” Peste un sfert de secol m-am convins că „asta” a fost într-adevăr ascunsă cu strășnicie și mă întrebam unde a dispărut faimoasa ei „liniște” și blândețe. Dispăruseră. „Au dispărut, înecându-se”, zicea Ahmatova.

M-am păcălit, crezând în „blândețea” Ahmatovei la maturitate. În cele mai bune versuri, aparent reținute, se aude mereu vocea unei boieroaice, când bocitoare, când femeie care postește și se roagă ori îi blestemă pe neprieteni și îi ridică în slăvi pe prieteni și pe tovarășii de idei, încât toți Nikonii ar trebui să se țină cât mai departe. Ahmatova a numit-o pe Țvetaeva „poetul forței”, dar forța este, probabil, o calitate feminină, pentru că și în furia deschisă a Țvetaevei, și în înverșunarea reținută a Ahmatovei nu impresionează altceva decât forța. La Ahmatova se manifestă la început forța renunțării, apoi a refuzului minciunii cotidiene. Felul în care ea pronunța „nu!” era un model de inacceptare.

Controversa cu Anna Ahmatova care n-a mai avut loc, pentru un motiv ce nu face nici cât o ceapă degerată, mă chinuie pentru că și eu, la bătrânețe, am devenit o femeie care se credea infailibilă. Iată de ce nu pot să nu expun argumentele pe care Ahmatova n-a vrut să le asculte, astupându-mi gura cu „dreptatea ei incomparabilă”.

Ahmatova a scris că, în 1924, Mandelștam a venit la ea cu

tânăra lui nevastă. Eu însă consider că, înainte de a ne muta la Leningrad, am fost la ea de două ori: prima oară în 1923, iar a doua oară - în 1924, în două apartamente diferite, pe Neva și, mi se pare, pe Kazanskaia, dar acolo ea locuia cu Olga Sudeikina, care pe urmă a plecat în Franța. În care dintre apartamente a avut loc prima întâlnire - nu pot să bag mâna în foc: Ahmatova a făcut totul să mă încurce și să nu aflu unde a locuit întâi, unde pe urmă, ori poate nici ea nu-și mai amintea. Eu îmi amintesc că, la început, am fost pe Kazankaia (sau undeva pe lângă Catedrala Kazanski) și ea ne-a întâmpinat într-un vestibul întunecos. A doua oară - peste un an - ne-am prezentat pe Neva. Mandelștam a recunoscut apartamentul pe care îl vizitaserăm data trecută, când ne pregăteam să ne mutăm la Leningrad, dar nu ne-am hotărât să-l închiriem din pricina reparațiilor care costau o grămadă de bani. Mandelștam credea că reparațiile le-a suportat Olga: „De unde să aibă Anna Andreevna bani...” Ulterior, Ahmatova mi-a spus că banii au fost ai ei: a vândut drepturile pentru două volume unei edituri particulare din Leningrad și editurii „Petropolis[1]”. (Pentru reparații n-ar fi ajuns nici zece volume.) Zicea că Olga nu avea nici un ban și trăia pe spezele ei. Despre Olga nu știu exact, dar eu am trăit pe cheltuiala Ahmatovei la Tașkent. Câtă vreme am locuit separat, îmi păstra întotdeauna o bucată de pâine și o farfurie de macaroane de la masa ei, pe urmă, după ce ne-am mutat împreună, am trăit din rația ei. Lucram, dar câștigul meu nu mi-ar fi ajuns decât pentru o moarte prin inaniție. Nu banii ne salvau, ci rațiile, adică alimentele primite la prețuri de stat, nu de piață.

Indiferent cine a plătit reparațiile, ele s-au mutat pe Neva. După Ahmatova reiese că am fost la ea primăvara și vara în două apartamente diferite, iar toamna, când ne-am mutat la Leningrad, am aflat că și ea schimbase locuința și trăia în camerele goale ale lui Șileiko în Palatul de Marmură. Să-ți procuri un apartament, chiar

[1] Editură rusească stabilită după revoluție la Berlin.

și la Leningrad, era o treabă foarte dificilă. Cred că Olga a vândut apartamentul de pe Neva pentru plecarea ei, dar asta nu-i decât o presupunere, firește. Un singur lucru este cert: dacă am fi fost la Ahmatova, într-o singură vară în două apartamente, am fi ținut minte că ea nu face decât să se mute dintr-un loc într-altul.

Cea de a doua întâlnire este mai ușor de datat. Noi ne-am mutat la Leningrad la începutul toamnei sau la sfârșitul verii lui 1924 și, chiar din primele zile, Ahmatova a venit la mine pe Morskaia. Olga Glebova-Sudeikina plecase în Franța, iar Ahmatova se mutase în Palatul de Marmură. Ne-a explicat că n-a avut curaj să rămână singură, fără Olga, în apartamentul de pe Neva. Din câte știu, se temea de servitori, amicele dispăruseră, iar ea nu se pricepea să facă focul în sobă. (Este greu să-ți închipui cum s-a descurcat Ahmatova și Șileiko în anii foametei, amândoi erau cu totul neajutorați.) În Palatul de Marmură se afla și un cămin al Țekubu și puteai oricând să angajezi o îngrijitoare pentru curățenie și încălzire. Din păcate, Ahmatova nu știa să se înțeleagă cu ele și avea mereu nevoie de o mijlocitoare - o amică sau o cititoare de versuri care să locuiască împreună cu ea și să preia grijile gospodăriei. Incapacitatea de a se înțelege cu servitorii era un semn sigur că Ahmatova a crescut într-o casă unde domnea dezordinea. Andrei Andreevici Gorenko, fratele ei, spunea că nu se poate imagina ceva mai dezordonat și mai inconfortabil decât casa lor. Ahmatova explica totul prin bunătatea și zăpăceala mamei. Duritatea caracterului, Ahmatova a moștenit-o, probabil, de la tatăl ei. Acesta își evita copiii, pe Anna o numea cu groază „poetesă decadentă” încă de pe vremea când nu era decât o fetiță și nici nu se gândea la poezie; dezordinea îl înfuria și uneori profera niște sentințe pe care ea nu le-a uitat toată viața...

Femeia pentru care și-a abandonat familia a rămas o necunoscută pentru Ahmatova: „Era aproape cocoșată”, zicea ea („cocoașa o pun pe seama părtinirii). Copiii îi arătau o politețe exagerată: Ahmatova își amintea întotdeauna asta în legătură cu

grosolănia Irinei Punina. Ahmatova explica în felul ei alegerea tatălui: „Ea știa, probabil, să asculte”. Tânăra și nerăbdătoarea Ahmatova nu se înțelegea, se pare, nici cu mama, nici cu tatăl, nici cu frații, iar incapacitatea de a-și organiza viața curentă a moștenit-o de la maică-sa. Întotdeauna era dependentă de o prietenă sau de o familie în casa căreia își instala cortul. Din Palatul de Marmură, Punin i-a mutat lucrurile pe Fontanka în perioada când a locuit cu noi la Țarskoe. Am fost de două ori în Palatul de Marmură, dar nu la ea, ci la Șileiko, pe care îl părăsise.

Două luni din vara anului 1924 le-am petrecut la Aprelevka, la casa de odihnă a Goslitizdat-ului, într-un fost conac de moșieri. Lunile acestea sunt foarte ușor de datat: era sezonul fragilor. Eu culegeam fragi mai iute decât fetele din sat. La Leningrad am fost înainte de Aprelevka. Călătoria la Leningrad poate fi, de asemenea, datată după mici detalii. Ne-am dus la Șileiko, la Palatul de Marmură, și l-am întâlnit pe drum. Eram îmbrăcați ușor, mai bine zis - fără pardesie, pentru că unicul pardesiu de vară din viața mea a apărut de-abia la Voronej și era cusut dintr-un material cumpărat la Torgsin[1] (magazin pe valută, unde aveam un credit de o sută de ruble, pentru polița de asigurare a tatălui meu). Șileiko, înalt, slab, cu un aer puțin bizar, era îmbrăcat în haină de blană. Mandelștam l-a întrebat de ce este îmbrăcat așa de gros. Șileiko i-a explicat că din cauza tuberculozei blestemate îl lua întotdeauna cu frig. El avea două camere alăturate. Ne-a întâmpinat Tapka, Saint-Bernardul lui. Șileiko a zis că la el câinii vagabonzi vor găsi întotdeauna adăpost. „Așa a fost și cu Anicika”, a adăugat el. Noi n-am scos un cuvânt.

Multă vreme Șileiko a întărâtat câinele cu franzeluța ce i-o adusese. Câinele suferea, se așeza pe labele dinapoi cât era de mare și punea labele dinainte pe umerii lui Șileiko, acesta îi arăta franzeluța, dar nu i-o dădea. Mandelștam s-a revoltat: „De ce chinuiești câinele? Dă-i lui Tapka franzela, o merită de mult... Cu

[1] Vezi nota de la pagina 375

Anicika tot așa te purtai?” Șileiko a răspuns că n-o să-i dea câinelui franzeluța: cu cât se va strădui mai mult să obțină pâinea, cu atât i se va părea mai dulce. Autoritățile noastre știu asta foarte bine. Ele ne obligă (sau poate a zis „vă obligă”) să ne milogim multă vreme până ne aruncă o bucățică. (Am observat că franzeluța era franțuzească, micuță, la fel de mică pentru un Saint-Bernard ca și acele salarii mizere care se aruncau oamenilor care se milogeau.) După ce și-a expus teoria dresării cetățenilor și a câinilor, Șileiko l-a întrebat fără nici o trecere pe Mandelștam: „Am auzit că ai scris poezii „cu temenele. Este adevărat?” După indiciile vagi oferite de Șileiko, era clar că binevoitorii astfel apreciaseră poezia *1 ianuarie 1924.*

Tapka și-a primit pâinea, a înghițit-o, s-a culcat pe dușumea și a zâmbit mulțumit. Ne-am așezat la masă, și Mandelștam a recitat *1 ianuarie* și a întrebat: „Ei, ce zici, e cu temenele?” „Nu, a răspuns Șileiko, dar poate este alta „cu temenele.” Mandelștam i-a recitat, la rând, toate poeziile după *Tristia* și de fiecare dată întreba: „Ei, ce zici, e cu temenele?” Șileiko răspundea „nu”. Dacă a recitat *1 ianuarie* înseamnă că întâlnirea a avut loc în anul 1924, primăvara. În toamnă, noi eram la Leningrad, iar Șileiko la Moscova. Șuba de pe umerii lui Șileiko în contrast cu hainele noastre arată că era primăvară.

Șileiko ni s-a plâns că Anicika l-a părăsit definitiv și nici măcar nu vrea să-i poarte numele. „Dacă n-o s-o cheme Șileiko, ce nume o să poarte? Cred că nu Gumiliova?” Mandelștam i-a răspuns că Ahmatova este Ahmatova. Asta nu l-a mulțumit pe Șileiko: nu este un nume adevărat. Mai târziu am aflat că Ahmatova nu-și iubea prea mult pseudonimul („Tătărăsc, întunecat, venit de nicăieri, de el se lipesc toate necazurile - numele acesta este el însuși o nenorocire”) și, într-adevăr, și-ar fi păstrat numele de Șileiko, dacă ea și Șileiko s-ar fi înregistrat la oficiul stării civile. Dar Șileiko, în prima căsătorie, a fost cununat religios și nu avea curaj să divorțeze. Așa că a dus-o pe Anicika direct la administrația clădirii.

Atunci, nimeni nu avea habar cum trebuie să se căsătorească lumea și Ahmatova a considerat căsătoria înregistrată. Numai când s-a despărțit de Șileiko a înțeles diferanța dintre oficiul stării civile și administrația clădirii. Este amuzant că ea s-a simțit ofensată de fricosul ei prieten și mi s-a plâns de pseudonim și de înșelătoria lui Șileiko de-abia la Tașkent. Locuiam împreună când Garșin a rămas văduv și i-a trimis scrisoare cu propunerea oficială de căsătorie. A pus condiția ca ea să poarte numele lui. Eu am izbucnit în hohote de râs, dar ea a recționat altfel. Îi plăcea ideea unui nume adevărat, legitim: „Dumneata porți numele lui Osea!” Aș fi purtat cu plăcere numele meu, dar nimeni nu voia să și-l aminteacă: eu nu eram Ahmatova... Ea se plictisise de „pseudonim” și voia să se debaraseze de el. Ca și Mandelștam, se plictisise „să se etaleze cu Ahmatova”. Însă n-a ieșit nimic din asta: n-a izbutit să devină nici Gumiliova, nici Șileiko, nici Garșina. Punina - nici nu se gândea să fie: Punina era Anna Evghenievna, pe numele de fată Arens. Actele pentru Ahmatova le-a pregătit tot Punin, când locuiam în mica pensiune de la Țarskoe Selo. Biata de ea, unde ar fi putut să se ascundă de Ahmatova? Pseudonimul se lipise atât de tare, încât nu mai puteau fi despărțite.

În perioada lui Hrușciov, i s-a întâmplat ceva amuzant legat de pseudonim. Venise la Moscova, la congresul scriitorilor. (De ce a făcut asta? Să simtă cât este de reală în acest congres ireal? Nu înțeleg.) I s-a dat o cameră la hotelul „Metropol”, unde în fiecare seară se adunau o mulțime de prieteni. Odată, când eram și eu acolo, a venit o femeie modestă din Caucaz, și ea participantă la congres, și tot Ahmatova. A venit special să-și ceară scuze: îi era rușine că se numește Ahmatova, ba mai scrie și versuri (mi se pare osetine), dar n-a cutezat să renunțe la propriul nume. Ahmatova s-a întreținut voioasă cu Ahmatova și s-a străduit să-i „ofere primul ajutor” (în limbajul nostru -„să o consoleze”). Cele două Ahmatova au rămas mulțumite una de cealaltă. După plecarea uneia dintre Ahmatove, cealaltă a declarat cu amărăciune: „Și totuși ea este o

Ahmatova adevărată, dar eu - nu.” Care dintre ele este adevărată? Poate, amândouă. Sunt aproape convinsă că Anna Andreevna și-a inventat bunica tătăroaică pe numele Ahmatova, ca să-și justifice pseudonimul. A existat cândva o traducătoare Ahmatova, nici un fel de rudă, dar mai degrabă ea, nu bunica inventată, i-a sugerat pseudonimul tinerei Gorenko-Gumiliova. Este interesant că niciodată în viață Ahmatova nu s-a gândit să revină la numele ei de fată. Și un alt lucru curios: deși Ahmatova de-abia își suporta pseudonimul de care nu se mai putea descotorosi, era necăjită că Mandelștam nu și-a luat un pseudonim și socotea că numele evreiesc îi aduce mari prejudicii. Să judece asta naționaliștii ruși, care au repulsie de buboaiele evreiești pe trupul pur al poeziei ruse, dar pot să fiu martor că lui Mandelștam nu i-a trecut vreodată prin cap să-și ia vreun pseudonim. El se mira de Sologub care și-a schimbat numele adevărat de Teternikov, ce „i se potrivea perfect”, cu un pseudonim stupid și pretențios (Sologubii, mi se pare, mai erau și conți). După opinia lui, cu Ahmatova lucrurile stăteau altfel: ea s-a contopit cu numele cel nou care a devenit inseparabil, într-adevăr, se pare că așa este, și dacă ar fi trăit, am fi râs împreună de Ahmatova, când, la Tașkent, ea visa să devină soția respectabilă a unui profesor, cu un nume pe deplin legitim și tradițional în literatura rusăl, adorată de intelectualii mediocri. Doamne - Dumnezeule - Garșina[1] Anna Andreevna, cu „floricică roșie![2]”...

Mandelștam a terminat de recitat, iar Șileiko ne-a arătat mulaje în ghips, copii ale descoperirilor arheologice, mi se pare cu basoreliefuri egiptene. În vremea asta a venit și Ahmatova, care nu mai era nici Gumiliova, nici Șileiko, și încă nici Garșina, Aniuta Gorenko - nici atât. Era subțirică și înaltă, cu o față frumoasă, ușor speriată. S-a așezat sfioasă pe colțul scaunului, de parcă voia s-o rupă la fugă dintr-o clipă într-alta. Ne cunoșteam, și a întrebat cât

[1] Vezi Vsevolod Mihailovici Garșin (1855-1888), prozator, maestru al genului scurt.
[2] *Floricica roșie*, cea mai cunoscută povestire a lui V. Garșin.

timp o să stăm. Parcă am stabilit și ziua când o să trecem pe la ea, și ne-a dat noua adresă. De fapt pentru asta nu pot să garantez: din dorința de a demonstra ceva, se întâmplă ca oamenii să aibă deseori amintiri false. Un lucru știu sigur: după ce am trecut pe la ea, în apartamentul de pe Neva, Mandelștam a luat o birjă și m-a plimbat îndelung pe cheiuri să văd cum arată orașul lui în timpul nopților albe. Prin urmare, era sfârșitul lui mai sau iunie (pe ce stil?). Prima dată am fost la Ahmatova vara sau toamna, în alt apartament, fără vedere spre Neva. Și tot atunci noi am vizitat apartamentul gol ce dădea spre Neva. A rămas multă vreme gol, însă tot Leningradul era gol și numai ruine. Am vizitat zeci de apartamente boierești goale care aveau nevoie de reparații. În ultimele zile pe care le petreceam în Iakimanka, ne-am tot gândit la aceste apartamente, și eu visam o baie și o locuință acceptabilă. Chestiunea mutării la Leningrad era în discuție din primăvara lui 1923, înainte de Gaspra. La început Mandelștam clătina din cap:

El nu voia la Leningrad. Pe urmă însă tot el a deschis discuția: cât o să mai bântuim prin Moscova asta străină, înghesuită și murdară? Încet, încet, sa obișnuit cu ideea întoarcerii în Leningrad, orașul mort. Am hotărât să ne mutăm după noaptea albă, când ne-am plimbat cu birja pe cheiuri și pe poduri. Primul pod era ridicat, doar pe următorul am izbutit să trecem în insula Vasilievski. Vanka-birjarul a primit o grămadă de bani, dar la Casa Cărții robinetul începuse să picure onorarii din ce în ce mai mici. Moscova cea cu ideologie înaintată aproape că nu-și mai hrănea oamenii.

Olga Glebova-Sudeikina

Primul apartament unde am vizitat-o pe Ahmatova era ticsit cu figurine de porțelan. Sufletul meu de faianță nu le poate suporta. Mi se par bibelouri pentru pederaști. Pe urmă, figurinele au dispărut. Olga Glebova-Sudeikina le-a vândut ca să strângă bani de plecare. Ahmatovei nu i-au mai rămas decât vreo câteva piese de faianță mutilate care au dăinuit lângă ea toată viața într-o vitrină de sticlă. În apartamentul de pe Neva un perete era plin cu icoane din colecția lui Sudeikin. Pe urmă au fost puse într-un cufăr pe care l-a înhățat Irina Punina.

Prima oară ne-am dus la Ahmatova pe jos. Mandelștam era cam zbârlit. Așa cum port în mine ofensa pentru încurcătura cu „prima dedicație”, tot așa și el continua să-i poarte pică Ahmatovei pentru propunerea de a o vizita cât mai rar: „ahmatovisme”. Jocul de-a eschivarea și cu femeile, dar mai ales cu bărbații, ca și cum toți erau niște amorezi potențiali, pe care trebuie să-i ții la distanță, era într-adevăr stupid și înlocuia pe neașteptate afecțiunea și prietenia fermecătoare în care Ahmatova era un maestru neîntrecut. Al doilea motiv pentru care Mandelștam se temea de întâlnire, erau două intervenții în presă (*Russkoe iskusstvo* - Arta rusă), unde, fugitiv, se vorbea și de Ahmatova. Cuvintele despre „stâlpnicia de salon” a fost un atac grosolan pe care Mandelștam ulterior l-a regretat foarte mult. Al treilea motiv de neliniște - se temea de felul cum o să mă primească Ahmatova pe mine. Cu puțin înainte, mă dusese la Țvetaeva și s-a supărat de felul cum m-a tratat: „De la aceste sălbăticiuni de femei nu știi niciodată la ce să te aștepți...” Temerile lui au fost deșarte: Ahmatova a ieșit în vestibul sincer bucuroasă de oaspeți. Mi s-au întipărit în minte cuvintele: „Hai, arată-mi-o pe Nadia dumitale. Am auzit de mult despre ea.” Am băut ceai, și Mandelștam s-au dezghețat definitiv. Au vorbit despre Gumiliov, și

ea a povestit că au găsit, se pare, locul unde a fost înmormântat (mai bine zis - îngropat). Au mai vorbit și de Oțup, de Gorki, de bilețelul lui Gumiliov primit de soție. Amândoi îi spuneau lui Gumiliov Kolea și vorbeau de moartea lui ca de o nenorocire personală și comună, își spuneau pe numele mic numai când vorbeau cu o a treia persoană. Se cunoșteau din fragedă tinerețe, dar, când se adresau unul altuia, foloseau patronimicul. Chiar și oamenii din generația mea căpătau foarte devreme dreptul la patronimic și suna frumos. Astăzi, patronimicul nu prea mai are căutare.

Pe urmă, Ahmatova l-a întrebat pe Mandelștam despre versuri și a zis: „Recită dumneata mai întâi, mie îmi plac versurile dumitale mai mult decât îți plac dumitale ale mele”. Acestea erau înțepăturile, Ahmatovei”: înțepa câte puțin ca lucrurile să fie repuse la locul lor. Asta a fost singura aluzie la articolele lui Mandelștam. El a recitat îndelung versuri și nu am simțit care era atitudinea ei față de ele. Cu un singur lucru pot să mă laud: am știut întotdeauna să tac și să nu mă afirm, cum fac multe soții, intervenind tot timpul în discuție. Cinstit vorbind, consider așa ceva un merit deosebit. De ce nu mi-au dat un premiu?

A doua oară, pe Neva, Mandelștam a recitat din nou versuri, „a dat raportul pentru perioada ce s-a scurs”, cum ziceau ei. Atunci a recitat *1 ianuarie* și a povestit despre „cu temenele”... Asta l-a ofensat mai mult decât i-a arătat el lui Șileiko. „Pentru perioada ce s-a scurs” nu mai avea altceva, deoarece pe „contemporanul nimănui” îl scosese din neființă mult mai târziu. A doua oară nu-și mai recitau poeziile, pentru că le țineau minte de la prima recitare.

Pentru mine era interesant să aflu ce era pentru ea „Nadia dumitale”, și am ținut minte primele întâlniri mai bine decât ea. Îmi spunea adesea că prietenia ei cu Mandelștam s-a reînnoit mulțumită mie. Sunt bucuroasă dacă ar fi așa, dar socotesc că totul se datorează ei: ea a manifestat o dorință adevărată de prietenie și a vrut să evite o nouă ruptură. Pentru asta, a făcut totul și, în primul rând, s-a împrietenit cu mine. Aici, primul pas tot ei îi aparține, și eu

apreciez mult asta. La reluarea bunelor relații a contribuit și Olenka Sudeikina. Din toate dublurile Ahmatovei, ea era cea mai prietenoasă și mai binevoitoare, o zvăpăiată blândă și drăguță, care îndurase foametea cumplită și nenorocirile sângeroșilor ani revoluționari.

Pe Olga am văzut-o de două ori acasă, cu Ahmatova, și de multe ori am întâlnit-o pe stradă. Cum spunea Mandelștam, Olga avea un „înalt coeficient de întâlnire”. Bătea orașul de la un capăt la altul adunând hârtie și vânzând tot felul de lucruri ca să strângă bani de plecare și se plângea de funcționari și de administratorii de blocuri, precum și de eliminarea literei „iot” din alfabet. O dată cu dispariția acestei litere, la numele Glebova vocala „e” se iotacizează și se citește Gliobova. Era simpatică acasă, nu pe stradă: avea în rezervă mii de giumbușlucuri ca să distragă de la gânduri, să înveselească și să consoleze un petersburghez obosit. Giumbușlucurile aveau un caracter petersburghez foarte pronunțat, deosebit de scamatoriile contemporanelor moscovite, dar păpușile de la Moscova și cele de la Petersburg își puneau genul la punct în cele mai mici detalii. Și unele și celelalte erau niște fandosite grozave, însă moscovita își condimenta fandoseala cu scamatorii grosolane, iar petersburgheza făcea pe „pisicuța lângă sobă”. Olenka era toată în mișcare. Țăcănea cu tocurile, alergând prin cameră în ritm dansant, punea masa pentru ceai, ștergea, cu o cârpă din batist ori din tifon, un fir de praf nevăzut, pe urmă flutura cârpa ca pe o batistă și o vâra sub cordonul șorțulețului microscopic. Mi s-a părut că Glebova-Gliobova era toată numai pliuri, dantele și volănașe, dar de fapt volănașele dispăruseră o dată cu tinerețea și curtezanii. Olga era mai în vârstă decât Ahmatova. Deși se învârtea ca o jucărie mecanică, era palidă și obosită.

Iernile de foame și de ger nu puteau să treacă fără urme. Pielea netedă, paloarea și absența vârstei - ea putea să aibă atunci înjur de patruzeci, poate chiar peste - erau caracteristice pentru femeile care se spală cu apă din Neva. Ele sunt întotdeauna un pic mai

palide, atât în zori, cât și înspre amurg. Ca toate păpușile din acest oraș, Olga părea dichisită, însă deloc bine îmbrăcată: totul era vechi, ca și volănașele și pliurile, care, poate, mi s-au năzărit pur și simplu pentru a o stiliza pe Olga.

După ce a servit ceaiul, Olga a dispărut să nu stingherească discuția. Studiase caracterul amicei sale: când îi veneau oaspeți, Ahmatova le dădea afară din cameră pe colocatarele ei, aproape trântindu-le ușa în nas. La Tașkent, când locuiam împreună, cei mai mulți musafiri veneau la amândouă, însă de două ori m-a dat afară și pe mine pentru că am zăbovit o clipă cu oaspeții ei, nu și ai mei. În anii bătrâneții hoinare, când își petrecea iarna pribegind prin Moscova de la o prietenă la alta, oprindu-se la fiecare câte două săptămâni, ea le trântea la toate ușa în nas până ce se obișnuiau să se retragă fulgerător, în ultimii ani, Ahmatova „punea placa" fiecărui musafir, adică le spunea povestea acmeismului și a vieții ei, pentru ca acesta să n-o uite niciodată și s-o repete în unica variantă admisibilă, a Ahmatovei. La Moscova „plăcile vorbite" se ștergeau repede. Se spune că la Leningrad Naiman le-a înregistrat foarte bine. Este interesant de știut dacă în lista amorezilor Ahmatovei figurează și Mandelștam. El ar fi ajuns acolo la treizeci de ani de la moartea lui. În scurtele călătorii peste hotare, unele „plăci" au fost înregistrate cum visa ea. Dacă Emma Gherștein o să scrie ceva, ea o să denatureze totul, făcându-l de nerecunoscut. De multe ori mi-a istorisit episoade din viața mea și rămâneam cu gura căscată de uimire. Ahmatova se temea de moarte de eventualele memorii ale Emmei și dinainte făcea tot posibilul să-i rămână în grații. În mare, varianta acmeismului Ahmatovei corespunde cu a mea, primită de la Mandelștam, deși el nu era prea vorbăreț. Faptul că Gumiliov era într-adevăr foarte îndrăgostit de ea îl atestă toți prietenii din tinerețe și Andrei Gorenko, însă adevărata cauză a rupturii dintre ei n-o știa nimeni. Cred că niciodată nu se poate afla adevăratul motiv al unei rupturi. Asta rămâne întotdeauna o taină, pe care nu o înțeleg prea bine nici cei doi care se despart. Ahmatova spunea că, de n-ar fi

fost revoluția, mai mult ca sigur că n-ar fi divorțat de Gumiliov, ci ar fi ocupat atenansa din curte, unde și-ar fi adunat prietenii și ar fi promovat o activă „politică literară”. Pentru mine, prietena semeței și hoinarei Ahmatova, această doamnă din atenansa casei lui Gumiliov este aproape inimaginabilă. Mă tem că acolo ar fi dat tonul Nedobrovo, care ar fi dezvățat-o de gestul revoltător de a se lovi cu palma peste genunchi... Cine ar mai fi putut repeta acest gest?

În 1923, Ahmatova încă nu „înregistra discuri”, ci doar voia sincer să vorbească între patru ochi cu oaspetele, nepunând la socoteală cei doi ochi ai soției prietenului. Iată de ce Olga fugea, apoi își făcea mereu apariția în cameră, să țăcăne cu tocurile și să stârnească zâmbete. A intrat în cameră când Mandelștam recita versuri și, stând într-o parte, juca rolul unei ascultătoare emoționate, pe urmă dispărea din nou. Mandelștam i se adresa Olgăi cu o delicatețe hazlie, iar Ahmatovei ca unui prieten, sincer, direct, serios. Ea îi răspundea la fel.

Cineva a scornit că Olga era o dansatoare de mare clasă. Baliverne: ea nu era decât „o floare a școlilor de artă dramatică” sau „o actriță micuță cât un ac de gămălie”. Un pic de fandoseală și se simte un iz de Kuzmin. Eroul *Poemului fără erou* descinde tot de la Kuzmin. Am citit că în Occident Kuzmin este considerat unicul prieten al Ahmatovei. Aiurea ! Ei se purtau unul cu celălalt precum pisica și câinele, iar Kuzmin, pe bună dreptate, s-a atașat de o altă Anna - Radlova. și în general, Ahmatova era prietenă cu un milion de oameni și cu toți avea relații profund personale. Mulțimi de femei și regimente de bărbați din cele mai diferite generații ar putea povesti despre nemuritorul dar al prieteniei Ahmatovei, despre zburdălnicia care n-a părăsit-o nici la bătrânețe, despre cum ședeau la masă cu votcă și gustări, când „toată lumea cădea de pe scaun de cât îi făcea să râdă”. De ce o fi vrut să fie o femeie în fața căreia să stea toți în genunchi (oare există din aceștia?), când ea era o femeie fermecătoare și zburdalnică, un poet și un prieten?

Ahmatova o considera pe Olga întruparea tuturor calităților

feminine și îmi transmitea încontinuu rețete cum să mă ocup de gospodărie și cum să-i captivez pe oameni potrivit Olgăi Afanasievna Glebova-Sudeikina, eroina cu piciorușe de ciută a Poemului în care nu există erou. Cârpa trebuie să fie din tifon, după ce ai șters praful - o clătești. Ceștile subțiri, iar ceaiul tare. Printre secretele de frumusețe și tinerețe, cel mai important era că părul brunet trebuie să fie drept, iar cel blond tapat și ondulat. Iar secretul succesului feminin, după Kșesinskaia: să nu îți iei ochii de le „ei", să „îi" devorezi din priviri, „lor" le place asta. Acestea sunt rețetele din Petersburg de la începutul secolului. Eu îi spuneam: „Luxul din vechime", dar pe Ahmatova nu puteam s-o conving, cu toate că și ea avea propriile mijloace.

Am mai auzit și despre păpușile din cârpe ale Olei și tot felul de fleacuri stil *Mir iskusstva*[1]. În perioada aceea deveniseră plictisitori și *Bubnovîi valet*[2], și toate *Oslinîe hvost*[3], iar despre *Mir iskusstva* nici nu mai voiam să aud. Astfel, Olga continua să trăiască alături de noi viața cea nouă, pe care, spre fericirea ei, a gustat-o într-o doză mai mică decât ceilalți. Olga a jucat de mai multe ori un rol fatal moderat în viața Ahmatovei, răpindu-i prietenii. Așa s-a întâmplat de câteva ori, mai ales cu sinucigașul din poem. Prietenia acestor sosii uimitor de neasemănătoare una cu cealaltă este cu atât mai drăguță cu cât n-au permis niciodată să-și vâre dracul coada între ele. S-ar putea să fi subapreciat frumusețea Olgăi. Poate chiar a fost o „minune blondă". Dar nu trebuie să uităm că gusturile se schimbă, și în generația mea era prețuită femeia, ceea ce este la modă și astăzi. Ea nu este câtuși de puțin o păpușă și nu are norme pentru blonde și brunete. Sau ea are alte norme. De altminteri, poate eu am rămas în urmă și „amica" nu mai este nici ea la modă. Astăzi, spune lumea, au apărut protectoare energice și practice ale băieților neajutorați. Iar acum, despre femeia care

[1] Vezi nota 3 de la pagina 41
[2] Vezi nota de la pagina 47
[3] *Oslinîi hvost* (Coada măgarului), grupare artistică de orientare futuristă.

traversa Piața Roșie. Mergea cu pași mărunți, și în mână ținea o poșetă. Purta un *deux piece* complicat, cu o mulțime de podoabe. Pe cap avea o pălărioară ca o ciupercuță cu un buchețel din flori mărunte. Atunci a scris Mandelștam despre femeile care născocesc toalete bizare (un adaos târziu la versurile despre Feodosia). „E nebună, am spu eu. Privește ce mișcări încordate.” „Sunt ale Olgăi”, a răspuns Mandelștam. Când vedeam femei ca Olga, îmi aduceam aminte de trecătoarea care se distingea net în piața din Moscova prin mers, prin pălărie și festoane, prin dezastrul nemeritat: absența trăsurii. Dar Olenka Glebova-Sudeikina nu avea nevoie de trăsură. Zvăpăiată, ea ar fi sărit din trăsură ca să țăcăne pe trotuar cu tocurile-i înalte. La Paris, Olga s-a adaptat, fără îndoială, la tălpile groase de cauciuc care erau atunci la modă. Cauciucul este și mai bun pentru că nu alunecă.

Prieteni vechi

Demult de tot, încă la Kiev, eu și Mandelștam am intrat în „ librăria lui Ogloblin, și eu am întrebat: „Cine mai e și Radlov asta?” Mandelștam mi-a spus că Radlova este eleva lui Zelinski poetesă, că încearcă să concureze cu Ahmatova și o vorbește de rău. Din acest motiv, prietenii Ahmatovei au încetat so mai frecventeze. Mandelștam mi-a recitat o parodie, foarte hazlie despre un arhanghel care trece de iconostas și intră în altar Poezioara se termina cu un vers semnificativ: „Și asta miroase a valeriană”, aluzie la idila Radlovei cu Valerian Ciudovski. E era dintre aceia care, dând mâna cu cineva, nu-și scotea mănușile. În 1930, i-am întâlnit, pe el și pe soția lui, la un sanatoriu Țekubu. Aveau un băiețel superb, și m-am înspăimântat că în astfel de vremuri se mai nasc copii - ce se va întâmpla cu ei Soția lui Ciudovski spunea că intelectualitatea trebuie să aiăb copii pentru a contracara progeniturile proletare. Nu sunt convinsă că intelectualii nasc

obligatoriu intelectuali. Aceste calități nu se transmit ereditar. Unde sunt ei acum? Aveau un aer funest, mai ales fratele soției, care schia ca un arhanghel...

Locul întâi de femeie-poet l-am oferit Ahmatovei din mers, lângă vitrina librăriei. Mandelștam și Ehrenburg vorbeau în prezența mea despre Țvetaeva, dar am ocolit-o și pe ea. Admiteam existența câtorva bărbați poeți, dar pentru femei criteriul meu era mai sever - un loc e destul. Și acela a fost ocupat fără drept de apel. Ceilalți - când și-or vedea ceafa. În tinerețea mea, fiecare cititor avea un poet care ocupa locul întâi, și eu țineam pasul cu moda epocii. Roman Jakobson, la fel cum procedam eu cu femeile, s-a luptat toată viața pentru unicul său favorit - Maiakovski. El admitea orice dezinformare în legătură cu alți poeți, numai să-l ridice în slăvi pe „cel dintâi-ul lui". De altfel, se spune că pe „locul întâi" la el era Hlebnikov.

Cu lupta fiecărui cititor pentru „primul său poet" am făcut cunoștință încă din liceu. Volodia Otrokovski, profesorul de latină și prietenul meu, m-a convins, când încă nu eram decât o fetiță de cincisprezece ani, să renunț la Blok pentru că există Annenski. El m-a învățat să simt farmecul lui Annenski, dar mi-a anihilat prima lectură încrezătoare în Blok. Lupta pentru cel dintâi poet este la modă și azi. Când, la sfârșitul anilor cincizeci, Mandelștam a înviat din neant, cititorii lui Pasternak s-au împăcat cu existența amândurora (nu toți, bineînțeles, dar mulți), însă cel care a luat poziție în favoarea lui Șengheli și l-a plesnit de la podidit sângele pe filo-iudeul mandelștamist a readus glorioasele tradiții ale trecutului. I-am explicat mandelștamistului că apariția unui poet mare este întotdeauna însoțită de un avânt al poeziei și de apariția multor poeți buni, iată de ce trebuie să întrerupă acest joc absurd. Mandelștamistul nu făcea decât să-și ascundă fața în palme și să geamă. Cum să le explici că poetul nu poate să existe în singurătate? Și nu degeaba se vorbește de „dialogul celor două privighetori". Astăzi, încăierările dintre adepții Ahmatovei și ai

Țvetaevei s-au potolit. Lupta pentru femeie a ținut mai mult. Numai naționaliștii ruși își caută un favorit fără sânge suspect în vine. Ei trec în revistă trecutul și nu știu de ce nu-l observă pe Kliuev. Mă tem că favoritul lor îi va uimi pe toți prin imprevizibilul și strălucirea lui. Eu cred că această căutare a unuia pentru un loc întâi nu se poate numi decât vojdism ![1]

În acest concurs lipsit de decență, poeții nu participau. Ștrengăriile lui Esenin nu se pun la socoteală. El știa foarte bine că toate acestea nu sunt decât niște pozne, jocuri, orice, dar nu luptă pentru locul întâi. Cu asta nu se ocupau poeții, ci trântorii, pentru că poeții erau atrași de relații amicale între ei. Când Maiakovski a venit la Petersburg, la începutul deceniului al doilea, el s-a împrietenit cu Mandelștam, dar au fost trași foarte repede în direcții diferite. Atunci i-a împărtășit Maiakovski lui Mandelștam regula sa de viață: „Eu mănânc o dată pe zi, da' bine..." În anii de foamete, Mandelștam mă povățuia deseori să urmez acest exemplu, dar vorba e că, în vreme de foamete, oamenilor nu le ajunge pentru acest „o dată pe zi". Povestind despre întâlnirea lui Maiakovski și Mandelștam în magazinul lui Eliseev, Kataev a încurcat ceva și le-a înflorit (un poznaș marasmatic tipic). Maiakovski a strigat peste tejgheaua, pe atunci încă îngustă, cu salam: „Precum soldatul atenian, îndrăgostit de inamicul său." Săracul, izbutiseră să-l facă să creadă că are dușmani - de clasă și de tot felul. Bine că nu-și pierduse aptitudinea de a-i iubi pe poeții care nu făceau parte din clasa lui. Cât despre Mandelștam, el nu se îndrăgostea numai de poeți, ci și de o carte, de o poezie, de un vers.

La Țvetaeva, Mandelștam prețuia calitatea de a iubi nu numai poezia, ci și pe poeți. Exista în asta un dezinteres uimitor. Pasiunile Țvetaevei nu erau, cum mi s-a povestit, de durată, ci furtunoase ca un uragan. Cea mai durabilă a fost pasiunea pentru Pasternak când

[1]De la *vojd'* - conducător, șef, căpetenie (rus.). Hegemonism; aspirație de a conduce, de a ajunge în frunte.

a apărut *Sora mea viața*. Mulți ani, Pasternak i-a dominat în mod exclusiv pe toți poeții și niciunul nu s-a putut smulge de sub inflența lui. Ahmatova spunea că numai Țvetaeva a ieșit onorabil din această încercare: Pasternak a îmbogățit-o, și ea nu doar și-a păstrat, dar poate chiar a căpătat, datorită lui, o voce adevărată. Și eu sunt de părere că poemele (*Munții, Scara* ș.a.) sunt tot ce a dat Țvetaeva mai viguros.

Am avut prilejul să mă întâlnesc de câteva ori cu Țvetaeva, dar n-am reușit să facem cunoștință. Un anumit rol a jucat și faptul că eu am dat Ahmatovei locul întâi și am trecut astfel pe lângă Țvetaeva, dar în principal, inițiativa „neprieteniei" venea din partea ei. Este posibil că ea era în general intolerantă cu soțiile prietenilor (pe mine m-a acuzat de gelozie !), dar lucrul cel mai important - în perioada aceea și, poate, până la sfârșitul zilelor ei, Țvetaeva a fost total nepăsătoare față de versurile lui Mandelștam. În scrisorile editate de Samizdat am citit că Țvetaeva se credea în stare să scrie ca Mandelștam, îi cunoaștea, chipurile, secretul. La scurtă vreme după întâlnirea noastră, Pasternak a devenit pentru ea un mister.

Toți erau oameni inteligenți, dar judecau lucrurile, mai exact propria meserie, cu toată naivitatea: un poet adevărat nu poate niciodată să scrie ca un alt poet adevărat. Versurile sunt unice ca și personalitatea. Chiar și un mic poet autentic are vocea sa inimitabilă. Numai specialiștii în parodii și versificatorii știu să scrie versuri în maniera altor poeți. Ei sunt ceea ce se cheamă „poezie pentru reviste-magazin".

Drept rezultat al indiferenței unuia față de celălalt, al ideilor preconcepute și al caracterelor arțăgoase - niciunul dintre noi n-a izbutit să rostească un cuvânt omenesc sau, cum spuneau în vechime, să spargă gheața. Toți ne-am zburlit penele și ne-am furat pe noi înșine.

Asta se petrecea la Moscova, în vara anului 1922. Mandelștam m-a dus la Țvetaeva, într-una din străduțele care dau în Povarskaia, nu departe de străduța Trubnikovski, unde am tras o fugă să văd

celebra colecție de icoane a lui Ostrouhov. Am bătut la ușă - soneriile fuseseră desființate de revoluție. Ne-a deschis Marina. A scos o exclamație de uimire, văzându-l pe Mandelștam, dar mie mi-a întins mâna fără tragere de inimă, uitându-se numai la el. Prin toată atitudinea ei voia să demonstreze că nu are nici o treabă cu soțiile. „Să mergem la Alia, a zis ea. O mai ții minte pe Alia, nu-i așa?" Pe urmă, fără să se uite la mine a adăugat: „Dumneata așteaptă aici: Alia nu-i suportă pe străini..." Mandelștam s-a înverzit de furie, totuși s-a dus la Alia. Ușa de la intrare a fost trântită, iar eu m-am trezit într-un fel în vestibul, o încăpere foarte întunecată, ticsită cu tot felul de catrafuse. Mandelștam mi-a spus ulterior că asta fusese înainte sufrageria cu lumină din plafon, însă luminătorul, nespălat de la revoluție, nu lăsa să treacă nici o rază. Praful, murdăria și distrugerea domneau în toate apartamentele de foști bogătași, însă aici se adăuga ceva care făcea să te simți într-o casă de vrăjitoare: pe pereți - mici animale împăiate, peste tot - jucării de modă veche cu care s-au jucat, probabil, în copilărie surorile Țvetaevei, toate trei, fiecare la rândul său. În plus - un pat mare cu saltea, peste care nu era așternut nimic, și un cal de lemn tip leagăn. Mi se năzăreau niște păianjeni uriași pe care nu-i puteam distinge din cauza întunericului, sarabande de șoareci și tot felul de lighioane. Toate acestea erau adăugate de imaginația mea răutăcioasă.

Vizita la Alia n-a durat decât vreo câteva minute. Mandelștam a ieșit de la Alia, mai exact din camera locuibilă (de fapt, mai exista o cameră locuibilă unde Marina nu a binevoit să mă poftească), s-a întreținut cu stăpâna casei în acea sufragerie-vestibul, unde, în sfârșit, i-a dat în gând să aprindă lumina. El a refuzat să se așeze, amândoi stăteau în picioare, iar eu ședeam în mijlocul camerei pe un scaun șubred, care scârțâia, și o priveam pe Marina fără pic de jenă. Pesemne și-a dat seama că a întrecut măsura și se căznea să înfiripe o discuție, dar Mandelștam răspundea monosilabic și rece cu vocea lui nici că se putea mai petersburgheză. (Nerodul, mai

bine o drăcuia pe Țvetaeva pur și simplu, cu toată franchețea, cum ar fi făcut în anii treizeci, când devenise mai tânăr și mai vesel, și lucrurile ar fi intrat numaidecât pe făgașul lor.) Marina a izbutit să povestească despre moartea celei de a doua fiice, pe care a trebuit să o dea la casa de copii, pentru că nu putea să le întrețină pe amândouă. În povestea ei erau niște detalii zguduitoare care nu merită amintite. Apoi a luat de pe perete o pisicuță sau o maimuțică împăiată și l-a întrebat pe Mandelștam: „Îți amintești?” Acesta era un „semn confidențial”, dar plin de praf. Mandelștam a privit cu groază animalul, a încredințat-o pe Marina că ține minte totul și s-a uitat la mine să mă ridic. M-am prefăcut că nu pricep.

Conversația nu s-a înfiripat, cunoștința n-a avut loc și, profitând de prima pauză, Mandelștam mi-a făcut semn să plecăm. Una dintre cele mai stupide senzații ale „vieții conjugale” este aceea când ești luată și dusă. Din priviri, Mandelștam îmi spunea că e timpul să plecăm. Îndărătnică, mă făceam că nu observ nimic, atunci el a zis „să mergem” sau, fără să spună nimic, s-a apropiat și, chipurile, m-a ajutat să mă ridic. Am avut impresia că mă ia de blană ca pe un pisoiaș. Probabil, ar fi trebuit să-mi scot ghearele, totuși trebuia să plec când îi trăsnea lui prin minte. Astfel se întâmpla adesea cu vechii prieteni ai lui Mandelștam, când „întâlnirea”, dintr-un motiv sau altul, era nereușită. Odată, ne-a invitat la el Pronin, care deschisese la Moscova o variantă întârziată a cafenelei *Brodiaceaia sobaka*. Două fete se lăfăiau pe divan. Ele l-au abordat numaidecât pe Mandelștam, dar îndată ce m-am așezat lângă ele pe divan, am fost luată și dusă cu forța. Mandelștam simțise spiritul boemei și a luat-o la sănătoasa, iar alături de noi fugea cu pași mărunți Pronin care ne ruga să rămânem: îndată se va servi cafeaua, încă o clipă... Eu aș fi vrut să mai stăm, să bem cafea, să trăncănim cu fetele, însă nici un pisoiaș care a fost înhățat de ceafă nu poate să scape de opresorul său.

Țvetaeva se pregătea să plece în străinătate. În camera ei - cea mare, alături de aceea unde îl dusese pe Mandelștam s-o vadă pe

fiica ei - locuia acum Șengheli. Când treceam pe la el, ne întâlneam cu Țvetaeva. Acum discuta și cu mine, nu doar cu Mandelștam. El afișa o politețe plină de răceală, iar eu, ținând minte prima întâlnire, debitam numai ironii și reduceam discuția la zero.

Odată, Marina ne-a povestit că s-a dus după bani la Nikitina și, neobținând nimic, s-a certat de mama focului cu nefericita editoare. Alia, ofensată pentru mama ei, a înhățat de pe masă cartea Țvetaevei și a fugit în stradă. Ea nu voia ca în casa în care mama e jignită să se afle cartea ei. Eram întru totul de partea Țvetaevei și a fiicei sale, iar fermitatea Nikitinei mi se părea bizară. Cum și-o fi păstrat până în prezent arhiva, când pentru un rând de jurnal sau câteva însemnări de arhivă, oamenii putrezeau cu anii în lagăre. A avut noroc pur și simplu sau a existat și altceva care a contribuit la succesul ei? Totuși, copiii e mai bine să crească fără astfel de emoții. Nu știu dacă pot fi protejați într-un mediu condamnat. Eu n-aș putea. Bine că ne-am dat seama la timp că nu trăim într-o epocă idilică și n-am plănuit să avem copii.

Marina Țvetaeva mi-a făcut impresia că este o fire de o nonșalanță absolută, nemaipomenit de capricioasă. Mi-a rămas în amintire capul tuns scurt, mersul ușor ca de adolescentă si vocea care semăna uimitor cu versurile. Era îndărătnică, dar asta nu era doar o trăsătură de caracter, ci si o normă de viață. Ea nu s-ar fi supus, pentru nimic în lume, autoînfrânării, ca Ahmatova. În prezent, citind versurile și corespondența Țvetaevei, am înțeles că ea căuta pretutindeni si în totul desfătarea si plenitudinea sentimentelor. Ea căuta desfătare nu doar în iubire, ci si în abandon, în insucces... În această normă de viață, văd o noblețe rară, dar pe mine mă tulbură indiferența (legată de ea) față de oamenii de care nu are nevoie în clipa respectivă sau stingheresc cumva „festinul sentimentelor”. Ceva asemănător am observat și la sora ei Asea, cu care am avut relații mult mai umane decât cu Marina.

Dar nu numai la surorile Țvetaeva am observat această îmbinare

uimitoare de frenezie și indiferență. Asta era moda timpului: toane mărunte fondate pe bunul-plac. Era cultivată în deceniul al doilea și a creat variante absurde la reprezentantele mai puțin talentate ale deceniului al treilea. Epigonii nu știau ce sunt acelea pasiuni năvalnice, în schimb își manifestau din toate puterile disprețul pentru cei ce păreau în clipa respectivă „puțin interesanți”. Ceea ce la surorile Țvetaeva izbucnea cu o forță aproape stihinică (mai cu seamă la cea mai mare), la o moscovită din deceniul al treilea, implicată în artă, bineînțeles, nu părea decât proastă creștere. (M-aș fi numărat și eu printre ele, dar cu Mandelștam, nimeni n-ar fi izbutit să-și facă toate „numerele”, ar fi trebuit să aleagă: ori el, ori trucurile elegante ale vremii.)

Am cunoscut o pictoriță ghinionistă, care se tolănea cu spatele la musafirii soțului, un om remarcabil, ca să demonstreze că ea trăiește o viață separată și este indiferentă față de tot ce nu are nici o legătură cu arta ei. Să te întinzi cu spatele la musafiri era un comportament caracteristic pentru deceniul al treilea. Aceste femei, capricioase, fără importanță, erau cu totul lipsite de „bunăvoința care înfrumusețează totuși viața”. La femei, măruntul bun-plac se manifesta în murdăria care domnea în casa lor, la bărbați semnele exterioare nu săreau în ochi, dar comportamentul lor social - ceea ce este mult mai important - se reduce la același „ce vreau - aia fac”, la baza căruia stă „e avantajos - nu-i avantajos”. Degenerând, bunul-plac strălucitor și talentat din deceniul al doilea și-a dezvăluit particularitățile. Nu trebuie să ne plângem de evenimentele exterioare: am primit ceea ce am meritat. Fiecare dintre noi avea „micul său univers”, în care se reflecta întreaga lume exterioară, și fiecare, cu „micul său univers”, pregătea evenimentele lumii exterioare. Asta se referă la trecut, dar și astăzi se petrece același proces: oare nu este timpul să ne întrebăm cum fiecare dintre oamenii care trăiesc astăzi, oricât de mic ar fi contactul lor cu sferele unde se pregătește viitorul, influențează prin structura sa sufletească, prin gândurile și dorințele sale, asupra acestui viitor în

formare și care, la prima vedere, pare inevitabil? El se formează pornind de la spiritul timpului, din predispozițiile fiecărui om, din gusturile, din gândurile și din dorințele lui, din bunul lui plac: „ce vreau - aia fac”.

Țvetaeva a plecat în străinătate și n-am mai văzut-o. Când s-a întors la Moscova, eu trăiam în provincie, și nimănui nu i-a trecut prin cap să-mi spună de întoarcerea ei. Dăinuia instinctul epocii staliniste, când cei ce se întorceau din Occident erau ignorați, iar rudele celor morți, care, întâmplător scăpaseră cu viață, nu erau remarcate. Despre mine, aproape numaidecât, Hardjiev sau Gherștein i-au comunicat Ahmatovei că m-am „provincializat” și am devenit „învățătoare”, ceea ce era de așteptat. (învățătoarele de provincie semănau mai mult a oameni decât iluștrii mei moscoviți.) Ahmatova n-a vrut să-l trădeze pe „denunțător”, dar nici eu n-am insistat pentru că era un caz tipic.

Este jenant să respingi familia unui exilat, iar cei mai buni dintre noi căutau, pentru refuzul lor, un pretext onorabil. Cel mai adesea explicau respingerea lor prin faptul că surghiunitul devenise tern, cu totul diferit... în fastuosul imperiu al noului stil se benchetuia și fiecare zi aducea noutăți. Se discutau piesele lui Svetlov, versurile lui Selvinski, baza și suprastructura, filmul cu câinii cavaleri și cursul fluviilor care se pregăteau să pornească îndărăt. Ce treabă avea văduva unui oarecare Mandelștam cu o oarecare Țvetaeva? Amândouă s-au provincializat: una la Paris, cealaltă în zona de peste o sută de kilometri de capitală.

M-am obișnuit repede să nu caut pe nimeni la telefon și să nu vizitez pe nimeni fără să fiu invitată cu insistență, (înainte de război nu mă invita nimeni, după război - două-trei persoane. Doar Ahmatova a rămas credincioasă prieteniei noastre ca nimeni altul.) Țvetaeva n-a mai suportat încă o izolare în care s-a aflat în orășelul de pe râul Kama. Aseev și Treniov o povățuiau să fie smerită: în vreme de război nu interesează pe nimeni destinele individuale și foștii poeți. Destinele individuale n-au îngrijorat pe nimeni nici în

timpul războiului, nici în anii marilor și micilor realizări. Si nu ne-am schimbat. Nu este greu să ne menținem. A fost elaborată o tehnică perfectă.

Mi-a părut rău că n-am văzut-o pe Țvetaeva, când Ahmatova mi-a povestit la Tașkent despre prima și unica lor întâlnire. Țvetaeva s-a plâns de minciunile lui Gheorghi Ivanov, care a spus că versurile pe care i le-a dedicat Mandelștam ei ar fi fost adresate de fapt unei doctorițe necunoscute, metresa unui armean bogat. (Ce imaginație avea ticălosul !) Eu știam prea bine că aceste poezii erau dedicate Țvetaevei (,,*În sania cu paie așternută. Vocile discordante din corul fetelor. și în ninunea învierii necrezând*.”). Dar poate e mai bine că nu ne-am întâlnit. Autoare a *Chinurilor geloziei*, pesemne ea disprețuia pe toate soțiile și amantele foștilor ei prieteni, iar pe mine mă bănuia că nu-i îngăduiam lui Mandelștam să-i „închine” versuri. Unde o fi văzut ea o dedicație deasupra unei poezii de dragoste? Țvetaeva știa foarte bine care era diferența dintre dedicație si adresare. Versurile lui Mandelștam sunt adresate ei, vorbesc despre ea, pe când dedicația este ceva neutru, altceva, așa că „soția recentă și geloasă”, adică eu, n-are aici nici un amestec.

Ahmatova și Țvetaeva erau niște mari geloase, femei adevărate, splendide, iar între mine și ele era o distanță ca de la cer la pământ. Ahmatova considera pe bună dreptate lipsa geloziei un semn de inferioritate feminină și repeta cu entuziasm cuvintele lui G. K. că, de ar fi întâlnit-o pe rivala ei, ar fi sugrumat-o cu mâinile proprii. Ahmatova își amenința prietenul că „de după umărul logodnicei tale te privesc ochii mei mijiți” și „ferește-te să împărtășești amicei tale pătimașe delirul meu inegalabil”, însă era prietenă cu rivalele ei și chiar le compătimea: „Dar spune-mi, cuteza-vei oare o alta la supliciu să trimiți?” Mânia și gelozia ei erau îndreptate împotriva vinovaților reali ai tuturor belelelor. Însă Țvetaeva și-ar fi călcat cu plăcere rivala în picioare: ,,*Cum trăiești cu o femeie simplă? Fără divinități? Cum trăiești cu o vulgară, cu o marfă de piață ordinară, Tu care ai strivit-o pe Lilith.”*

Mie, care nu eram decât o „marfă ordinară”, mi-a arătat că nu trebuie să mă bag în domenii străine și interzise... Sunt uimită de forța freneziei și de abandonul Țvetaevei. Astfel de femei sunt un miracol. Ea are dreptate, firește, să calce în picioare pe toți cei care nu cunosc festinul sentimentelor. Țvetaeva și Ahmatova știau să stoarcă din iubire maximum de bucurie și de suferință. Ele nu pot fi decât invidiate. Eu nu am cunoscut cu adevărat suferința dragostei și n-am apreciat-o. (Pe mine m-au blagoslovit cu altă suferință, pe care n-o doresc nimănui.) Aceasta nu e dată muritorilor simpli.

În poezia în care Mandelștam spune că se plimba cu Țvetaeva prin cimitir și brusc și-a închipuit că „să rămâi cu o astfel de călugăriță, înseamnă să-ți cauți nenorocirea” (Țvetaeva a scornit că măicuța era dădaca și încă nu știu cine), în locul a două versuri, publicate în *Apollon*, figurează puncte de suspensie. Hardjiev, m-a rugat să-i confirm presupunerea că acele două versuri au fost compuse de Lozinski, apoi a decis că e mai sigur să se refere la o convorbire cu mortul: „În 1932, Mandelștam i-a spus redactorului ediției de față că aceste versuri au fost compuse de M. L. Lozinski”.

În 1932, Hardjiev a trecut, într-adevăr, pe la noi cu Trenin, iar Mandelștam le-a recitat din versurile noi. Eu ieșeam, una-două, din cameră în coridor, unde pregăteam prânzul. Garantez însă că Mandelștam nu putea să spună ceea ce n-a fost. Inițial, poezia avea cinci strofe. Mandelștam n-a recitat nimănui strofa eliminată. În forma redusă, el a lăsat două versuri despre „orizonturile nemărginite ale stepelor”, dar în această formă ele încălcau regulile sintaxei. În plus, cuvântul „ovidi”, folosit pentru „orizonturi” îi era străin: îl auzise de la Țvetaeva. Eu am văzut manuscrisul poeziei cu cinci strofe. Ea era păstrată cu scrisorile de la mama lui și cu alte ciorne în coșulețul ei de lucru. Șura, fratele al doilea, în absența lui Mandelștam, a jucat cărți cu niște soldați, ei au spart lacătul de la coșuleț și din manuscrise și-au răsucit țigări. Mandelștam ținea minte strofa netipărită, dar prefera să rămână în arhiva Țvetaevei. El credea în arhive și în amatorii de versuri, cărora punctele de

suspensie le vor indica unde și ce să caute. De bună seamă că Țvetaeva a uitat versurile, iar manuscrisul l-a pierdut. În secolul nostru, arhivele s-au dovedit tot atât de nesigure, ca și amatorii de poezie. Totuși, câte ceva mi s-a restituit. În eseul Suhariovka, Mandelștam a *citat un vers din poezia Totul ne e străin* în capitala desfrânată... și a zis: „Să fie căutat după moartea mea”. Eu n-am căutat, dar poezia mi-a fost adusă pe neașteptate de Gabricevski. Poate, cândva, o să se găsească și strofa din poezia adresată Țvetaevei.

După opinia mea, prietenia cu Țvetaeva a jucat un rol uriaș în viața și în opera lui Mandelștam (pentru el viața și opera sunt inseparabile). Aceasta a fost puntea pe care el a trecut dintr-o perioadă în alta. Cu versurile adresate Țvetaevei se deschide *Cartea a doua* sau *Tristia*. Kablukov, care în perioada aceea era protectorul lui Mandelștam, a simțit numaidecât o voce nouă și s-a necăjit. Toți nu vor să vadă decât „un băiețel cât un degețel”[1]. Kablukov voia să-l readucă pe Mandelștam la reținerea și meditațiile din prima carte de tinerețe (*Piatra*), dar creșterea nu poate fi oprită. Dăruindu-i Moscova și prietenia ei, Țvetaeva într-un fel l-a trezit din vrajă pe Mandelștam. Acesta a fost un dar extraordinar, pentru că fără Moscova, doar cu Petersburgul, nu se poate respira liber, nu există sentimentul adevărat al Rusiei, nu există libertatea morală de care se vorbește în articolul despre Ceaadaev. În *Piatra*, Mandelștam își ia toiagul („Toiagul meu și libertatea mea, inima existenței”) ca să meargă la Roma: „Am luat toiagul și, vesel, spre depărtata Romă am pornit”, iar în *Tristia*, văzând Rusia, a renunțat la Roma: „Roma-i departe. Și niciodată Roma el n-a iubit-o”. Kablukov a încercat zadarnic să-l facă să renunțe la Roma și n-a observat că Țvetaeva a reușit asta, dăruindu-i lui Mandelștam Moscova.

[1] Personaj din folclorul rusesc. Într-un fel, corespondentul lui Neghiniță din basmul românesc.

Sunt convinsă că relațiile mele cu Mandelștam nu s-ar fi aranjat atât de ușor și de simplu, dacă mai înainte n-ar fi întâlnit-o în drumul lui pe sălbatica și sclipitoarea Marina. Ea a descătușat în el dragostea de viață și aptitudinea pentru dragostea spontană și neînfrânată care m-a uimit din prima clipă. Nu mi-am dat seama numaidecât că tocmai ei îi datorez asta, și îmi pare rău că nu am izbutit să mă împrietenesc cu ea. Poate m-ar fi învățat și pe mine abandonul și spontaneitatea cu care era înzestrată din belșug.

Ahmatova are un vers: „Există în apropierea dintre oameni o linie sacră ce n-o pot trece nici pasiunea, nici iubirea” și nici alte sentimente umane înalte. Acum știu exact că fuziunea incompletă nu se datorează nici pe departe numai caracterului ermetic al omului, ci, într-o măsură mult mai mare, individualismului mărunt, jalnicului amor propriu și nevoii de afirmare, adică trăsăturile cele mai vulgare aparținând nu marilor exponente ale geloziei, ci unor neroade mărunte și orgolioase, „marfă ordinară”, stigmatizate de Țvetaeva. Și eu mă blestem că am rostit prea puține cuvinte de ocară și nu am fost nici excesiv de generoasă și nici pe deplin liberă precum Țvetaeva, Mandelștam și Ahmatova.

Când s-a întâlnit cu Ahmatova, Țvetaeva s-a plâns de soartă, era plină de amărăciune și, deodată, aplecându-se, i-a spus cum s-a dus să vadă casa în care și-a petrecut copilăria și a văzut că acolo încă mai dăinuia teiul ei iubit. A implorat-o pe Ahmatova să nu dezvăluie nimănui această taină, altfel „ei vor afla și îl vor tăia”. Doar acest tei îi mai rămăsese: „Pe cei dragi i-a înghițit genunea și casa părintească a fost prădată...”

Nu cunosc un destin mai cumplit decât al Marinei Țvetaeva.

Fiul risipitor

I Începutul și sfârșitul

Pe Mandelștam, toată viața lui l-a atras sudul, țărmul Mării Negre, bazinul mediteranean. Mai întâi a cunoscut Crimeea și a îndrăgit țărmul răsăritean, apoi, în 1920, a fost în Caucaz, strecurându-se pe căi ocolite din Feodosia la Petersburg. În 1921 (acum eram împreună) am petrecut o jumătate de an în Georgia, iar în 1930, din mai până în noiembrie, am trăit în Armenia și la Tiflis, unde, după o lungă tăcere, a început să scrie din nou versuri. Mă refer la călătorii adevărate, nu la vizite în „stațiuni balneare care au fost mult mai multe.

Bazinul mediteranean, Crimeea, Caucazul erau pentru Mandelștam o lume istorică, acea carte „după care au învățat cei dintâi oameni". Lumea istorică a lui Mandelștam se limita la popoarele care profesau creștinismul, iar Armenia era pentru el „avanpostul de la marginea lumii". („*În zorii zilelor, la marginea lumii, îți înghițeai lacrimile. Și ai întors spatele, cu rușine și tristețe, orașelor bărboase ale Orientului.*") În acei ani întâlneam la fiecare pas urmele pogromurilor musavatiste[1] (numai Șușa[2] cât a pătimit), iar asta adâncea sentimentul că ne aflam la margine, înconjurați de oameni și țări străine. Pe neașteptate, în versurile despre Armenia, s-a strecurat tema sfârșitului, a dispariției, a morții: „Și îți vor lua masca mortuară".

La plecare, Mandelștam și-a luat rămas-bun pentru totdeauna de la Armenia: „*N-am să te mai văd vreodată, cer miop al Armeniei, și nu voi mai privi cu ochi mijiți cortul de drumeț al Araratului*", iar la

[1] Musavat,, („Egalitate"); partid de orientare naționalistă din Azerbaidjan (1911-1920). Program: autonomie națională și teritorială, panislamism, panturcism.
[2] Oraș din Nagorno Karabah, unde în 1920 a avut loc un masacru cumplit al armenilor de către trupele turcești.

Moscova nu înceta să-și amintească și să viseze la o nouă călătorie. Armenia a îndepărtat definitiv Crimeea, iar în versurile din perioada moscovită (1930-1934), atracția sudului era legată de Armenia. Crimeea nu este menționată decât în *Convorbiri despre Dante*, în povestirea cum Mandelștam, cugetând la structura *Divinei comedii*, s-a sfătuit sincer cu pietricelele din Koktebel, iar cu puțin înainte de asta, în Crimeea Veche[1], a compus poezia *Primăvara friguroasă. Crimeea Veche înfometată*... Această poezie aparține categoriei de poezii politice de actualitate, nu celei de poezii istorice. Crimeea pe care o văzuserăm noi te făcea să te gândești la sfârșit și la moarte, nu la apariția unei culturi. Micul orășel era arhiplin cu refugiați din Ucraina, unde, la începutul deceniului al patrulea, țărănimea a cunoscut o foamete cumplită, consecință a deschiaburirii și a colectivizării. Prin amploare și grozăvie, aceasta poate fi asemuită numai cu foametea de la începutul deceniului al treilea din bazinul Volgăi. Eu cred că năvălirile tătarilor, ale lui Tamerlan, nu au atras asemenea consecințe precum deschiaburirea. Fugind ori salvându-se din calea năvălitorilor, oamenii se țineau împreună pentru a se apăra sau pentru a-și însuși noi pământuri, dar deschiaburirea a stârnit o dispersare: fiecare se salva de unul singur, în caz extrem - cu nevasta și copiii. Părinții erau abandonați oriunde: bătrânii, oricum, așteaptă să moară, în jurul orașelor au apărut bordeiele în care se adăposteau fiii de țărani fugiți din locurile lor. Treptat, ei se insinuau în viața orașului, dar, de obicei, nu fugarii, ale căror forțe erau epuizate, ci copiii lor. Am avut prilejul să intru în aceste bordeie când, la Ulianovsk, mă trimiteau, ca profesoară, să fac recensământul cetățenilor în vederea alegerilor. Am fost surprinsă de curățenia și înghesuiala în care trăiau oamenii din aceste bordeie. Părinții încă nu-și pierduseră amabilitatea țărănească tradițională. De obicei erau oameni peste

[1] Starîi Krâm. Stațiune balneo-climaterică în Crimeea, la 26 km de Feodosia. Până în sec. XV - centrul din Crimeea al Hoardei de Aur.

patruzeci de ani. Printre ei n-am văzut bătrâni niciodată, nici măcar unul. Adolescenții și tinerii, care au cunoscut în frageda copilărie foametea deschiaburirii, apoi a războiului, erau departe de a fi cei mai răi copii din oraș. În bordeie trăiau sărăcăcios, dar nu știau ce sunt bețiile, nu aveau încredere în străini, nu legau prietenii; încordându-și toate puterile, încercau să se salveze și să iasă de sub pământ la suprafață. Am băut la ei un ceai ușor sau o fiertură de frunze de fragi, ne tatonam cu precauție unul pe celălalt. Cei mai mulți au plecat din sate în timpul războiului, unii în anii treizeci. Să întrebi mai cu de-amănuntul nu se cădea: și eu, și ei ne învățaserăm să fim cu ochii în patru. Cu toate acestea, ne simpatizam în tăcere și asta se exprima prin faptul că toți alegătorii mei veneau să voteze dis-de-dimineață, să nu mă rețină la secția de votare. Agitatorul răspunde pentru alegătorii săi și rămâne lângă urnă până votează toți. Plecând de la secția de votare, mulți dintre alegătorii mei mă întrebau: „Mai ai mult până pleci acasă? Cine a mai rămas?” și, întorcându-se acasă, îi grăbeau pe cei întârziați. Și ei, și eu îndeplineam ceremonia silită și ne străduiam să ne-o ușurăm reciproc, dar nu îndrăzneam să spunem măcar un cuvânt în mod deschis. Nimeni din circumscripție nu pricepea de ce mie, o cetățeancă dubioasă și, probabil, un prost propagandist, îmi mergea totul ca pe roate, astfel încât, spre ora zece dimineața, eu mă îndreptam spre casă, în vreme ce stelele institutului pedagogic - noi lucram în „circumscripția patronată de institut” - stau până noaptea târziu, și se agită prin oraș, în căutarea alegătorilor petrecăreți. Niciodată, niciunul dintre alegători nu m-a întrebat pe cine și în ce aleg. Asemenea întrebări se puneau doar „stelelor” în speranța că se vor încurca și apoi vor avea neplăceri. Noi acționam după o regulă simplă: dacă ni se cere, trebuie să facem, altfel „ei” nu ne vor lăsa în pace. Erau cei din urmă ani ai stalinismului și primul deceniu de la moartea lui Mandelștam.

Cu locuitorii bordeielor și șoproanelor am avut de-a face toată viața. În 1933, la Koktebel, Mandelștam a adus în camera noastră

un băiețel care cerșea pe la pensiuni și case de odihnă. I-a dat să bea lapte, iar a doua zi băiatul a venit cu fratele și cu sora - mai mici decât el. Dimineața, Mandelștam se ducea după lapte, știind că vor veni copiii să-și primească porția. Peste câteva zile a venit și tatăl lor, un ucrainean tânăr care fugise de foame din satul natal. Noi locuiam într-o casă de odihnă a scriitorilor, dar în ea nu erau scriitori - încă nu începuse sezonul. (Mandelștam și Andrei Belîi nu pot fi socotiți scriitori, eu mă refer la cei adevărați, sovietici.) Primăvara, nu erau decât mici funcționari ai unor edituri din Leningrad și fata lui Rimski-Korsakov cu fiul ei. Casa de odihnă din Moscova se afla în casa lui Voloșin și în perioada dinaintea sezonului acolo stăteau funcționari ai editurilor din Moscova. În Koktebelul scriitoricesc nu ne-am fi dus - ne-ar fi fost frică... Funcționarii, oameni simpli și buni la inimă: contabili, calculatori, secretari, au făcut cunoștință cu copiii și au început să pună câte ceva deoparte ca să hrănească hoarda flămândă. Curând, au strâns bani și au trimis toată familia acasă, unde foametea începuse să dea înapoi.

Familia aceasta nici măcar nu făcea parte dintre deschiaburiți. Ei s-au lăsat atrași de ceea ce făceau toți: să fugă încotro or vedea cu ochii. În Ucraina și în Kuban foametea făcea ravagii, oamenii mureau - sate întregi, dar și fugarii piereau pe toate drumurile și potecile. Nicăieri nu exista salvare și nu există nicăieri. Astăzi s-au convins de asta și nu mai fug nicăieri, apoi se trăiește și mai ușor. Era migrațiilor a luat sfârșit. Astăzi, de la țară migrează doar tinerii care și-au satisfăcut serviciul militar. Se însoară cu oricine numai să ajungă într-un orășel-reședință de raion. De fapt, acestea sunt informații datând de pe la începutul deceniului al șaptelea. Acum s-ar putea ca totul să se fi schimbat: lumea vorbește că la sate se mănâncă pe săturate.

Ultima Crimee din viața lui Mandelștam era inundată de refugiați: „Cumplitele umbre ale Ucrainei și Kubanului...” Dimineața ascultam povestindu-se cum și unde au dărâmat un perete de chirpici ca să fure un sac de făină sau crupe luate pe cartelă. În Crimeea Veche

am mâncat pesmeți uscați din pâine de la Moscova, dar la piață se vindea carne și unt. Magazinele dispăruseră. Cartelele cu greu puteau fi onorate, iar refugiaților, ca să nu moară de foame, nu le rămânea decât să stea cu mâna întinsă (numai că nimeni nu le dădea nimic pentru că și orășenii erau săraci) ori să jefuiască. Cel mai uimitor era faptul că nu mureau toți, ci se descurcau cât de cât. Acum în orașele mici poți să cumperi crupe, unt, zahăr. Acest rai ține de vreo zece ani.

La Koktebel toată lumea aduna pietricele de pe plajă. Cele mai apreciate erau cornalinele. La masă ne arătam unii altora ce recoltasem, și eu adunam ce aduna toată lumea. Mandelștam era tăcut, mergea alături de mine pe plajă și culegea sârguincios niște pietricele speciale, nu cornalinele prețioase sau alte comori ale țărmului koktebelian. „Aruncă-le, îi spuneam eu. Ce faci cu ele?" Dar nu-mi dădea nici o atenție. Curând am făcut rost de hârtie: stăpâna casei de odihnă și șeful magazinului „cu regim închis" ne-au dat un teanc de hârtie gri cu antet. N-am avut niciodată hârtie, nici n-o să avem vreodată. Mandelștam a început să dicteze *Convorbiri despre Dante*. Când a ajuns la pasajul cum s-a sfătuit cu pietricelele din Koktebel ca să înțeleagă structura *Divinei comedii*, el mi-a reproșat: „Iar tu mi-ai zis - aruncă-le. Acum ai priceput la ce îmi trebuiau

În vara lui 1935, am adus la Voronej un pumn de pietricele din Koktebel culese de mine, iar printre ele - câteva mostre adunate de Mandelștam. Ele au reînviat numaidecât în memorie Crimeea și în dorul lui neîntrerupt după mare a apărut pentru prima dată tema Crimeii cu trăsături pronunțat koktebeliene. Voronejul este plasat la frontiera dintre pădure și stepă. Acolo, Petru cel Mare a construit flota pentru campania din Marea de Azov. Mandelștam simțea peisajul cu acuitate și chiar îl iubea, însă, atingând cu degetele pietricelele din Crimeea, a scris versurile în care pentru prima oară își lua adio de la litoralul drag:

„Căzute în dizgrație, în fața mea stau fragi dintr-o vară străină:

cornaline sclipitoare și sora lor - agata...” În aceste versuri găsim ecoul vechii dispute dacă merită să culegi o piatră ordinară: „... *Îmi e mai drag soldatul simplu decât adâncul mării, Cenușiu, sălbatec, pe care nimeni nu-l dorește*.”

În aceste versuri, vara din Crimeea este numită străină.

Mandelștam se pregătea să părăsească viața, luându-și adio de la tot ce iubea: Armenia, Crimeea, lucruri și oameni. Doar de la mine nu și-a luat adio, pentru că nu își închipuia că eu voi rămâne să trăiesc fără el. Era absolut convins că eu îl voi urma. Oare va înțelege că am mai zăbovit numai de dragul lui? După moartea lui, n-am mai fost niciodată nici în Crimeea, nici în Caucaz: o dată ce și-a luat adio, eu nu mai am ce căuta acolo. Nici marea nu am mai văzut-o, pentru că și-a luat rămas-bun și de la mare (*Spărturile din golfurile ronde*). Căci nu poți considera mare golful cenușiu-deschis cu apă dulce nu departe de Komarovo, în Finlanda sovietică, unde ne-am oprit pentru o clipă cu Ahmatova! Și ea a izbutit să-și ia adio de la mare: „*Ultima legătură cu marea sa rupt*”[1].

Rupți artificial, mai exact - cu forța și nenatural, de tot ce ne era apropiat, noi nu făceam altceva decât să ne amintim și să ne luăm adio. Totul era interzis, chiar și pâinea: „Și pâinea interzisă e neprihănită” (variantă). Și totuși noi eram partea privilegiată a populației, deoarece ne ajungeau banii de pâine și nu primeam cartele din ultima categorie. Noi nu dărâmam zidurile magaziilor, nu tăiam copaci și nici nu ne ocupam cu plutăritul. Când Mandelștam a ajuns în categoria cea mai de jos, din fericire a murit. Sănătatea proastă, în special insuficiența cardiacă, este un atu excelent pentru om, deoarece îi asigură moartea la momentul oportun.

Vara anului 1935 a fost plină de evenimente. La scurt timp după întoarcerea mea din Moscova, am văzut de la fereastra camerei noastre (de fapt, închiriată de la o pereche, el - unul dintre înfăptuitorii deschiaburirii, ea - dintr-o familie de deschiaburiți)

[1] Vers din poemul Recviem (Epilog) de Anna Ahmatova.

funeraliile victimelor unei catastrofe aviatice, piloți de război, pe care îi înmormântau cu onoruri militare. Așa ceva se întâmpla rar: de regulă calamitățile și dezastrele naturale erau trecute sub tăcere.

O dată cu versurile despre funeraliile aviatorilor, în același ciclu cu ele sa născut și o poezioară în două variante: Nu, nu-i migrenă, dă-mi creionașul mentolat. Într-una dintre ele, Mandelștam mă roagă să-i pun sub cap un mănunchi de cimbru din Koktebel, o plantă aromată de stepă, și cimbrul este firișorul care leagă acest grup de versuri cu pietricelele din Koktebel. În cea de a doua variantă (ea trebuie să figureze în textul de bază), Mandelștam, retrăind moartea aviatorilor, moare de aceeași moarte și, în clipa catastrofei aeriene, vede începutul vieții: pruncia, copilăria, „culorile spațiului vesel”, dar totul este întrerupt de căderea din înalt, unde nu-i decât „frigul spațiului asexuat”, adică inuman, gol, iar pământul, de sus, pare un cap imens, roșcat și pleșuv (peisaj de stepă), de parcă îl privești printr-o sticlă colorată. În descrierea formei pământului de la mare înălțime se reflectă și excursiile montane, și povestirile lui Boris Lapin despre zboruri, iar în sticlele colorate - reminiscența din copilărie. Printre hârtiile din arhivă se află un fragment mult mai amănunțit, decât cel care a intrat în *Marca egipteană*, despre lampioanele hexagonale ale încoronării cu sticlă colorată. Când era copil, Mandelștam a spart un astfel de lampion și a rămas uimit cum arăta lumea privită prin cioburi colorate: roșu, albastru, galben. (Care dintre noi știe să privească lumea direct și deschis, nu prin cioburile colorate ale obiceiurilor, ale ideilor de-a gata, ale culturii, ale societății și epocii? Este oare posibil să privim lucrurile în față, și, dacă - da, ce o să vedem atunci? În orice caz - nu hazard și nonsens, etalate de secolul XX.) Pentru a intra în universul lui Mandelștam, trebuie să înțelegi acuitatea senzațiilor lui (nu voi obosi să repet asta) vizuale, auditive, olfactive, gustative și chiar tactile, și cum le-a păstrat în amintire ani de-a rândul. Om de o sensibilitate exacerbată, el nu uita niciodată nici o senzație puternică. El vedea ceea ce eu nu eram în stare să văd, auzea

sunete pe care eu de-abia le distingeam și sesiza mirosuri și gusturi care pe mine mă lăsau indiferentă. Îmi servea ca organ de simțuri suplimentar, și eu mă obișnuisem să privesc cu ochii lui și să aud cu urechile lui. Când am rămas singură, ochii și urechile mele nu-mi mai erau de ajuns, și nu voiam să mai privesc nimic și îmi astupam urechile să nu mai aud nimic. De ce m-aș uita la ceea ce el nu mai vede ori simte cu totul altfel decât eu cea vie... Trebuie să te ferești de o astfel de intimitate precum a noastră pentru că întotdeauna unul moare înainte, iar cel de al doilea rămas în viață își pierde toate senzațiile caracteristice celor vii. Și el devine un cadavru, deși continuă să trăiască precum un automat. O astfel de viață n-are nici un rost. Nu este decât o umbră de viață.

În ambele variante ale poeziei cu creionașul de mentol există senzații olfactive pregnante. Când se plimba, deseori Mandelștam căuta plante aromate și le freca în mână, în special cimbru. Aici ne potriveam: când ne plimbam prin parcurile din Kiev, ne dăruiam unul altuia frunzele și plantele preferate. Ce parfumuri se compară cu mirosul frunzelor de nuc pe care toată lumea îl cunoaște și îl îndrăgește?! Îmi pare rău de Berdiaev, mare adorator de parfumuri, în care întotdeauna se simte ceva străin, grosolan și vulgar.

La Suhumi era o făbricuță care extrăgea esență de mușcată pentru parfumuri. În jurul ei dăinuia un miros greu de amoniac și atunci am înțeles ce ne strică toate parfumurile: în componența lor intră ceva, un anume ulei aromat, în care mirosul urât al amoniacului, perceput în doze mari, se simte și în cele mai mici, care se folosesc la parfumuri. Cât despre chimicalele parfumurilor de astăzi - ce să mai vorbim, ele sunt insuportabile.

În cea de a doua variantă a poeziei (cea principală) miroase a untură de pește împuțită - mirosul putrefacției - și a spital („vuietul chitarei carbolice”, mirosul de fenol este receptat întotdeauna ca un val care ba înaintează, ba se retrage). Mirosul de carbol[1] l-a izbit în

[1] carból (germ. *karbol)* Acid fenic, folosit ca dezinfectant.

nas încă de la Moscova, la sfârșitul toamnei anului 1931, când am fost internată în spitalul Botkin și printre ciornele *Călătoriei în Armenia* au fost notate versuri despre fenol. Atunci, poezia despre mirosuri nu putea să se nască din mai multe motive. În primul rând - asupra lui trebuia să cadă raza ideii poetice. Mandelștam nu are versuri zămislite numai din senzații, fără idei. (O fi având cineva așa ceva? Pasternak este poetul senzațiilor, dar și la el tot ideea primează.) În perioada aceea ideea poetică nu putea să apară, deoarece Mandelștam scria proză. Cele două procese: scrierea versurilor și scrierea prozei, nu puteau să aibă loc concomitent. La unii poeți, uneori proza întrerupe versurile, sau versurile întrerup proza. Lui Mandelștam nu i s-a întâmplat niciodată așa ceva, dacă nam pune la socoteală *Tinerețea lui Goethe*, care nu poate fi considerată ca proză autentică. Aceasta e doar o lucrare cinstită, la comandă, în care doar întâmplător răzbate vocea autorului.

Eu știu de ce în poezia despre moartea neașteptată, Mandelștam, în ultimul moment, își vede întreaga viață. Ea se perindă pe dinaintea lui într-o singură clipă. Cândva, Mandelștam mi-a citit traducerea unei povestiri spaniole - cred că era în perioada când am locuit pentru prima oară în Bulevardul Tverskoi (1922-1923). Mi-a spus că în acea povestire un om, care cade de pe pod în râu, într-o singură clipă izbutește să-și amintească și să retrăiască întreaga viață. Probabil era o povestire oarecare, altfel aș fi ținut minte autorul, dar a coincis cu ideea lui Mandelștam despre agonie, ori această idee i-a venit după ce a citit povestirea: în momentul morții, viața se reaprinde în conștiința muribundului și el își dă seama de ce a trăit și ce a văzut.

Cât am trăit împreună, nu înțelegeam cum de moartea și agonia sunt întotdeauna prezente și nu ne părăsesc. Când Mandelștam era în viață, eu nu știam ce-i moartea, dar rămânând singură, trăiam numai cu ea. Mă gândeam la ea și mi-am pus întrebarea: poate oare omul să-și aducă aminte de ceva pe patul spitalului din lagăr, murind de epuizare și pentru că nu mai poate trăi? După opinia

mea, o astfel de moarte se aseamănă cu o stingere lentă, când încet-încet dispare legătura cu trecutul și cu viața. (Am fost frustrați nu doar de viață, ci și de moarte.) Prezentul este într-atât de ireal și de neconceput, încât în el se rup toate legăturile cu viața, cu tine însuți, cu trecutul, cu oamenii, cu legile conviețuirii lor, cu ideile de bine și de rău. Murind mintal cu moartea lui Mandelștam, eu am uitat ce este aceea speranță în viitor. Trăind în condițiile inumane ale epocii trecute, m-am convins adesea că nu mai țin minte nimic. Nu-mi mai rămăsese decât un singur punct luminos și senzația concret perceptibilă a lagărului: grămezi de corpuri în pufoaice puturoase, grămezi de trupuri umane, încă vii, care se mai mișcau încă, sau aceleași trupuri, dar înghețate și înțepenite, și groapa în care sunt aruncate cu „gloata și turma”. Iată ce vedeam și ce trăiam eu.

Am putut să-mi adun forțele și să suport aceste senzații pentru că am renunțat la sensul vieții și nu trăiam decât pentru un singur scop. În epocile zbuciumate, când dezastrul, monstruosul și inumanul durează prea multă vreme, trebuie să uiți de sens, căci n-o să-l găsești, și să trăiești pentru scop. Acesta este rezultatul experienței mele și sfătuiesc să nu fie neglijat: poate încă prinde bine, și nouă, și altora. Exersați să suprimați sensul vieții și concentrați- vă asupra scopului.

II Puțină textologie

Poezia *Nu, nu-i migrenă*... a constituit prima treaptă spre *Versuri pentru soldatul necunoscut*, oratoriu închinat viitorului război și exterminărilor masive, precum și morții lui Mandelștam. Scotocind prin arhiva lui Mandelștam, cercetătorul va descoperi prima versiune (cu cimbru) pe dosul filei unde este notată o poezie din „*ciclul lupului*”, dar asta să nu-l determine să modifice data. Notarea a două poezii pe aceeași filă este motiv de redatare numai pentru

editori de tipul lui Hardjiev, incapabili să analizeze sensul unui text. El are o serie de redatări de poezii (în asta el vede gloria lui de editor), dar nu trebuie luate în seamă. El a redatat poezii din *Piatra* pentru că le-a găsit scrise (fără dată) pe aceeași foaie cu o poezie dintr-o perioadă mai târzie. Poeziile pot fi notate pe aceeași hârtie pentru o mie și unu de motive: de pildă, autorul a făcut o selecție pentru o revistă sau a notat la rugămintea unui prieten poezia care i-a plăcut aceluia. Pentru mine e clar de ce *Migrena* a nimerit pe o foaie cu o poezie din „*ciclul lupului*". Eu am adus de la Moscova în același geamantan cu pietricelele toate hârtiile cu texte poetice care au scăpat de la prima percheziție. (Unele erau ascunse într-o cratiță, care se află și astăzi pe raftul meu de bucătărie, altele - în cizmulițe, iar câteva pur și simplu nu au fost observate de băieții care au făcut percheziția). La Voronej, hârtiile se aflau pe unica masă din cameră, și eu am alcătuit „lista de la Vatican". Mandelștam se plimba prin cameră, compunând versuri și, din când în când, se apropia de masă să noteze, din picioare, câteva versuri. Pesemne că eu nu eram acasă, deoarece el lua prima foaie care îi cădea în mână și nota pe ea primele versuri. Dacă as fi fost acasă, el mi-ar fi dictat ori eu i-aș fi dat o hârtie curată.

Poeții seamănă cel mai puțin cu funcționarii de birou și cu profesorii de caligrafie. În manuscrisele lor nu găsești o ordine deosebită. Ahmatova numai la bătrânețe a folosit caietele, iar Mandelștam chiar se lăuda că nu știe să scrie și lucrează oral. Uneori pregătea câte un exemplar curat, care însă nu era destinat pentru arhivă, ci pentru cineva care îi ceruse un autograf. Foarte adesea asta se întâmpla în toiul lucrului, când poezia încă nu căpătase formă definitivă, și în felul acesta în exemplarul-autograf nu se păstra textul definitiv. De obicei, textele definitive erau scrise de mine sub dictare. Dictând, Mandelștam bombănea că nu țin minte toată poezia de la prima recitare. Era un stăpân exigent și ingrat. Ce și-a mai bătut joc de ignoranța mea și de îndoielile mele referitoare la scrierea cu dublu „n" ! În graiurile rusești de sud - iar

eu eram din Kiev - „n” dublu nu se simte și în rostirea mea nu există. De fapt, astăzi îl pronunță numai snobii și cei foarte bătrâni, iar aceștia, cum se știe, sunt pe cale de dispariție.

Mandelștam nu putea să priceapă cum de nu sunt în stare să memorez poezia ce se afla în capul lui și cum de nu știu ceea ce știe el. În legătură cu asta, se dezlănțuiau drame de treizeci de ori pe zi. Cu Ahmatova însă era invers. Eu nu aveam curaj să știu ceea ce știa ea. Limba engleză o înfuria cel mai mult: discutase de două ori cu Marșak pronunția mea și încerca să mă convingă să pronunț ca el: are ureche muzicală și a fost în Anglia. Unele idiomuri franceze îi stârneau de asemenea interesul. I se părea că eu și Mandelștam n-avem de unde să le știm, căci fac parte dintre acelea care se însușesc din fragedă copilărie. Latina însă o înfuria la culme. Eu am terminat liceul clasic și profesorii izbuteau să vâre în cap ceva cunoștințe chiar și celor mai leneși dintre elevi, dar Ahmatova lua foc când cineva mă ruga, de față cu ea, să traduc ceva. Asta s-a întâmplat de câteva ori. Ea intervenea cu glas amenințător: „Ce pot ei să știe ?! Ei nu știu nimic!” Cine erau „ei” -nu știu. Probabil, cei care absolviseră liceul clasic.

Uite așa, năvalnicul meu soț și năvalnica mea prietenă își băteau joc de mine, dar nici eu nu mă lăsam mai prejos și îi tachinam pe fiecare în parte. Mă feream să-i tachinez pe amândoi deodată, ca nu cumva amândoi, cu forțe unite, să se năpustească asupra mea. Trebuia să fac tot felul de manevre. Asta e o artă dificilă. Dacă mi-ar fi dat posibilitatea să trăiesc mai mult lângă Mandelștam, mi-aș fi însușit această artă. Aveam aptitudini. Mandelștam recunoștea asta.

Când poezia conține în sine germenul unei opere viitoare, în jurul ei apar variante și cresc multe mlădițe în toate direcțiile. În astfel de cazuri, autorul are deseori impresia că poezia principală nici nu există în sine. Așa s-a întâmplat cu *Lupul*, la fel cu *Nu, nu-i migrenă*... și ea n-a intrat în lista textelor de bază, dar a rămas printre variante. În condiții normale, după ce ar fi stat un timp, ea ar

fi țâșnit la suprafață în momentul stabilirii definitive a sumarului culegerii. Din nenorocire, în viața noastră n-a existat nimic normal. Variantele-ciorne le-am dat spre păstrare lui Rudakov și văduva lui le-a făcut dispărute.

Prima variantă a poeziei *Nu, nu-i migrenă*... am descoperit-o printre hârtiile care au rămas la mine, iar pe cea de a doua o consideram pierdută. Ehrenburg mi-a dat caiețelul lui cu versuri și în el am descoperit a doua variantă, definitivă, a *Migrenei*. Era notată cu scrisul dificil al lui Ehrenburg, restul - dactilografiat. I-am dus caietul lui Hardjiev. Iată una dintre nebuniile lui: el a debroșat caietul și a distrus fila cu *Nu, nu-i migrenă,* pentru că sub ea figura o dată și el voia să o schimbe. „De ce să păstrăm o copie incorectă !" a spus el ca răspuns la reproșurile mele.

Atât pentru lucrurile mari, cât și pentru cele mici, singura justificare a oamenilor sovietici este faptul că sunt bolnavi psihic. Toți sunt bolnavi. Unii mai mult, ca Hardjiev, pentru că sunt din născare, alții mai puțin, pentru că psihoza lor era câștigată de ei înșiși. Nimeni nu rămăsese normal. Așa ceva este exclus. O jumătate de secol de asemenea viață nu putea să nu ducă la boală. Nebuni mi se par și tinerii din ziua de azi, care nu sunt speriați. Unora puțin le pasă, alții se pregătesc pentru un nou val de teroare și vor ucide cu nu mai puțină sârguință decât bunicii lor. Sângele vărsat nu i-a învățat nimic. Astăzi, mirosul sângelui este aproape insesizabil, astfel totul poate să înceapă de la capăt - într-o formă puțin modificată. Și nu numai la noi, ci și în spațiile uriașe ale lumii întregi, care cândva era creștină.

L-am întrebat pe Ehrenburg cum a ajuns la el poezia pierdută. Firește, el nu-și amintea nimic. (Boala memoriei este unul dintre simptomele psihozei noastre.) O parte dintre poezii le primise de la Tarasenkov, „îngerul căzut", cunoscut colecționar de versuri pe rime date, autor al unor articole infame despre poezie. Eu nu pot să fac decât niște presupuneri. Ehrenburg a venit la Voronej în primăvara lui 1936. Este posibil ca Mandelștam să-i fi dedicat câteva poezii,

printre care și *Migrena*. Atunci, poezia nu căzuse în dizgrație. Copia a fost păstrată la Paris de către Ehrenburg sau la Moscova de către fiica lui. Însă această variantă îmi stârnește următoarele îndoieli: înainte de război, Ehrenburg s-a interesat foarte puțin de Mandelștam. I se părea că Mandelștam aparține trecutului. Cotitura s-a produs mai târziu. În timpul capitulării Parisului, Ehrenburg a găsit refugiu la ambasada sovietică și a fost lăsat de germani să plece în Uniunea Sovietică pentru că mai era încă în vigoare pactul nostru cu Hitler. La scurtă vreme după ce s-a întors, l-am întâlnit pe Podul Kamennîi (din toate exilurile mele - nu oficiale, ci legate de viză și buletin - eu izbuteam totuși să trag câte o raită la Moscova). El își plimba câinele. Am intrat în vorbă și am rămas surprinsă de schimbarea care se produsese cu el: nici urmă de ironie, toată jovialitatea lui dispăruse. Era disperat: Europa se prăbușise, lumea înnebunise, la Paris, fasciștii își făceau de cap... Căderea Parisului a fost pentru el ca o dramă personală și nici măcar nu se gândea cine erau stăpânii Moscovei. În lumea nouă și nebună pentru el, Ehrenburg devenise alt om, nu mai era acela pe care îl știam de mulți ani. Și într-un fel cu totul nou au sunat cuvintele lui despre Mandelștam. A zis: „Nu mai este decât poezia: *Viespile* și tot ce a scris Osea...” Mi-a rămas în minte figura abătută a lui Ehrenburg, dar așa nu l-am mai văzut: războiul cu Hitler i-a redat echilibrul și a redevenit activ. Singurul lucru ce a mai rămas din disperarea aceea este atitudinea lui față de Mandelștam care a devenit pentru el poezie și viață pe fondul nebuniei și pieirii generale. În privința asta, schimbarea s-a dovedit temeinică. În rest, el a încercat să reînvie iluziile care l-au ajutat să trăiască. (Oare nu pentru asta a putut să-l asocieze pe Mandelștam cu Neruda și Eluard, iar în anii anteriori și cu Aragon?) El considera, de pildă, că după războiul civil, la noi a început o viață rațională și catastrofa s-a dezlănțuit numai în 1937 (punctul de vedere al „învingătorilor”). „Cum rămâne cu Mandelștam?” era întrebat. Alte nume nu se pomeneau, deși exista o listă nesfârșită, căci lumea știa că față de ceilalți Ehrenburg era

indiferent, dar Mandelștam constituia durerea inimii lui. Singurul remediu pentru a scăpa de această durere era să spună că Mandelștam și-a atras singur nenorocirea asupra sa. Comportamentul lui Mandelștam a fost nechibzuit, iar versurile împotriva lui Stalin sunt proaste și nu vor intra în moștenirea lui poetică. Să fi scris despre viespile lui și nu s-ar fi întâmplat nimic. Acesta este tot punctul de vedere al „învingătorilor”, și Ehrenburg a întreținut relații cu ei cât a trăit la Paris. „Învingătorii” lucrau în ambasade și veneau în delegații. Dacă stăm să ne gândim, nu soarta lui Mandelștam era pentru ei o surpriză, ci întregul an 1937 care le-a spulberat roadele victoriei. Tot ce s-a petrecut până în 1937 era considerat o legitate și luptă de clasă rezonabilă, pentru că nu-i exterminau pe „ai lor” ci, „pe ceilalți”.

În anii prieteniei cu „învingătorii”, Ehrenburg venea în Rusia să caute ce era nou, nemaivăzut și pasionant, dar la Mandelștam nu se uita. I se părea că stăpânea secretul acestui poet. Probabil, aceasta era opinia generală, deoarece oameni atât de diferiți ca Ehrenburg și Țvetaeva nu l-au observat pe Mandelștam ajuns la maturitate. Era epoca entuziasmului pentru tot ce e nou care nu avea nevoie de Mandelștam, pentru că el „nu răspundea necesităților timpului”. Derutatul Ehrenburg, care se plimba cu câinele pe Podul Kamennîi, ar fi păstrat versurile lui Mandelștam, dar nu bag mâna în foc pentru prietenul meu dinainte de război, căutător al „noului” și amator de lucruri care sar în ochi de la prima vedere. Ehrenburg cel dinainte de război putea să păstreze poezioara, dar putea s-o și piardă. Problema rămâne deschisă. (Toți ceilalți scriitori nu puteau decât să distrugă versurile, ceea ce au și făcut cei mai mulți.) În mai 1938, poezia *Nu, nu-i migrenă*... exista în două exemplare. Unul se afla la Rudakov, altul în geamantanul meu din care agenții au golit toate hârtiile într-un sac și le-au dus la Lubianka. De curând a fost descoperit încă un manuscris la Zenkevici. Se pune întrebarea: care dintre cele două exemplare a fost găsit la Mișenka Zenkevici - cel ce a fost la Rudakov ori cel care a fost dus la Lubianka. Oare nu de la

Tarasenkov au primit această poezie și Zenkevici, și Ehrenburg? Iată problema principală. Tarasenkov nu avea nici o legătură cu Rudakov. Se poate presupune că a fost pus în circulație exemplarul de la Lubianka. Am observat că în manuscrisele lui Tarasenkov, poezia *Apartamentul* este notată cu două strofe mai puțin. Așa i-a dat-o Mandelștam anchetatorului de la Lubianka în 1934. Noi ne-am ferit s-o scriem. Dacă o piesă a apărut din neant, pot să iasă la suprafață și celelalte poezii pierdute -zece de toate - însă de ce întârzie și se ascund de atâția ani lungi, infernali? Am obosit să le mai aștept, dar mă căznesc să nu-mi pierd speranța. Speranța are o însușire specială: ea se justifică sau este păstrată. Este ridicol, dar adevărat.

În 1919 sau 1920, la Koktebel, Mandelștam a scris poezia *Voi nu aveți moștenitori, vai, vă stăpânește-o vrajbă asexuată*. Nu m-a lăsat s-o memorez: o măsură profilactică importantă în condițiile actuale - să nu-ți încarci memoria. Pentru orice eventualitate, deoarece, dacă ajungi cumva la Lubianka, iar asta i se poate întâmpla oricui, să nu știi nimic și să fii ca un nou-născut.

Încă din primele zile, Mandelștam s-a îngrijit de memoria mea, pentru că știa cât este de perseverentă. El trăia având deplina conștiință a vecinătății „casei celei mari[1]” și voia să mă protejeze. „Acolo trebuie să fii cu totul imbecilă și să nu știi nimic. Nu memora asta, să nu te prindă. Nu trebuie să uiți unde trăiești”, îmi repeta întruna. (Aceste reguli au fost valabile până în 1937, pe urmă, faptele nu mai interesau sub nici o formă: căutau să dovedească doar ce era planificat dinainte: teroare, atentate la viața stăpânului și tot ce vrei.) A uitat și el poezia periculoasă, din care s-a păstrat un exemplar doar la Rostov, la Lionea Landsberg, un jurist micuț și gârbov. Lionea a venit la Moscova în 1922 și s-a adeverit că manuscrisul exista. Nu știu care a fost soarta lui. Probabil s-a pierdut, la nemți ori la noi. Cele mai multe șanse pe care le avea

[1] Liubianka

orice om erau lagărul sau camera de tortură. Poezia o socoteam pierdută.

În urmă cu vreo câțiva ani, prietena mea cu care locuiam la Kalinin după moartea lui Mandelștam mi-a spus că un tânăr poet din Rostov vrea neapărat să mă vadă. Eu mă eschivam de la întâlnire, totuși ea mi l-a adus. Am trăncănit și am băut vin, apoi, pe neașteptate, ea a zis: „Privește cum îl editează ei la Rostov pe Mandelștam”. Văzusem o mie de cărți dactilografiate și legate și am deschis-o fără interes pe cea de a o mie una. Totul era ca de fiecare dată, dar numaidecât, răsfoind, am dat peste textul întreg al poeziei pierdute, e drept - cu o denaturare, pe care am îndreptat-o ușor din memorie. S-a adeverit că fusese notată într-un exemplar din *Poezii* cumpărat de la un anticar. Volumul aparținuse lui Lionea Landsberg. Poezia s-a dovedit mai rezistentă decât autorul și depozitarul ei.

Printre copiile dactilografiate nimeresc câteodată poezii care nu au nimic de-a face cu Mandelștam. Într-o culegere am descoperit o poezioară unde era pomenită Brigitte Bardot, însă posesorul nu m-a crezut când i-am spus că trebuie s-o arunce. Vă rog să nu uitați că, după moarte, poetul nu mai scrie versuri.

Rusia este țara Samizdatului. Încă de pe vremea lui Pușkin circulau cărți-manuscrise, iar când autoritățile puneau mâna pe carte, îi trăgeau pe autori la răspundere. Numai de n-aș păți-o cu prepararea prozaicului Samizdat.

III Versuri pentru soldatul necunoscut

Natașa Ștempel mi-a scris că Mandelștam i-a recitat *Nu, nu-i migrenă*... și poezia despre funeraliile aviatorilor și i-a spus că acestea sunt primele abordări ale *Soldatului necunoscut*. Prin urmare, am un martor care să-mi confirme declarația. Aproape că nu au mai rămas oameni care l-au cunocut, doar câțiva dintre cunoscuții absolut întâmplători, cum ar fi Nikolai Ciukovski (nici el nu

mai este) sau Mindlin. Au mai apărut fantaști și născocitori. Ei îl modelează pe Mandelștam după chipul și asemănarea lor (precum Mindlin și Borisov) sau inventează întâlniri care nu au avut loc niciodată (dintre aceștia sunt mulți la Voronej: ei l-au văzut pe Mandelștam la Voronej, în 1919, împreună cu Narbut și au discutat cu el despre poezie). Există șmecheri de felul lui Hardjiev și Rojdestvenski: ei știu tot ce gândea Mandelștam și au avut timp să discute despre toate ca să scrie comentarii sau memorii. Natașa Ștempel este singurul om apropiat nouă și un martor de încredere. Din păcate îi este lene să scrie ce își amintește. Ea trebuie crezută mai mult decât oricare altul. Mărturiile ei sunt prețioase. Dacă interesul pentru Mandelștam va rămâne viu, iar eu cred asta, vreau să se știe că în memoria acestei femei se păstrează mult din ultimii doi ani din viața cumplită a acestui om minunat și condamnat la pieire, care în ajunul morții scria versuri editate astăzi în tiraje uriașe de editura Samizdat.

În versurile pentru soldatul necunoscut nu se vorbește despre moartea proprie, ci despre o epocă întreagă de „morți masive, angro", când fiecare moare cu „gloata și turma" și fiecare devine „un soldat necunoscut", iar printre ei și autorul. (Ce să faci cu eroul liric când este vorba de viață și de moarte? Vă rog să-mi răspundeți, amatorilor de literatură!) Acesta este un oratoriu în cinstea adevăratului secol XX, care a reconsiderat atitudinea europeană față de individ. Cum se știe, omul nu este decât îngrășământul viitorului minunat conceput în cancelariile socialismului. Viitorul are o calitate extraordinară: întotdeauna se îndepărtează și devine insesizabil, mai ales când prezice fericire. Poporul a crezut o jumătate de secol în viitor. Astăzi parcă a început să se intereseze de trecutul imperfect, care este strâns legat de prezent. Taximetriștii și jucătorii de domino din curțile blocurilor își amintesc trecutele vremuri cu dragoste și venerație. Chiar și poetul Tihonov a afirmat cu tărie că în timpul lui Stalin a fost mai multă ordine. De fapt, poporul nu crede în nimic și nu se interesează de nimic. Unii, după

ce s-au întors de la lucru, dorm, alții se așază la coadă la berărie. Aceștia sunt oamenii de ispravă care în caz de nevoie pot fi organizați pentru pogrom. Nu știu pe cine vor molesta. Probabil pe evrei și pe intelectuali. Nu hotărăsc eu. Pentru noi gândesc și se ostenesc conducătorii.

În versurile pentru soldatul necunoscut există tema morții în văzduh, dar asta nu este o catastrofă întâmplătoare, cum a fost înainte, ci rezultatul aspirației spre moarte a oamenilor pustiiți sufletește, pe care îi atrage „golul de aer”...

Pentru a se realiza ceea ce a prevăzut Mandelștam este necesară nu doar voința de a ucide, ci și voința de moarte, atracția sfârșitului, a „golului de aer”, a autodistrugerii, a vidului, a neantului. O astfel de atracție există. Ea este absolut reală și pentru răul care se autodistruge, și pentru cei care și-au pierdut credința în nemurire.

În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a ajuns la ideea profundă și subtilă că spiritul este produsul materiei superior organizate și, prin urmare, piere o dată cu ea. Ciudat, însă tocmai această idee a stârnit un extraordinar val de mândrie, deși s-ar părea că n-am avea de ce să fim mândri. Omul mândru a cunoscut mii de înfățișări: stând în picioare între dulap și sobă, s-a identificat cu vulturii de pradă, a luptat cu gerurile, a propovăduit idei supraumane, a cârmuit popoare și a aruncat oștirile asupra vecinilor. A crescut imens, apoi, brusc, s-a chircit până a ajuns să semene cu o ciupercuță. Cu el s-a petrecut același lucru ca și cu mozaicul de la o stație de metrou[1]. Mergeam ca o nebună pe sub acest mozaic, pentru că Stalin, reprezentat în picioare pe plafon, dintr-un loc părea un uriaș, iar când treceai în partea cealaltă se micșora până ajungea la dimensiunile omului-ou, când nu mai poți distinge cravata de curea. M-am dezmeticit, observând că lumea se întorcea și se uita la mine. Dacă mai zăboveam puțin, m-ar fi dus la Lubianka sub orice acuzație. Aceasta era forma de pogrom

[1] Statia de metrou Arbatskaia

organizat în vremea aceea. Mai mult ca sigur că m-ar fi acuzat de atentat la viața conducătorului. Nu ar fi îndrăznit să formuleze acuzația reală: explozia de speranță, văzând cum pe mozaic se micșorează tătucul popoarelor.

Mandelștam spunea că la noi, în general, oamenii sunt exterminați corect: din instinct, ca să nu-și piardă definitiv mințile, dar, cum le era rușine să recunoască participarea la teroare, fiecăruia îi intentau câte un proces sub o acuzație fantastică. Orgoliul îi împingea pe oameni spre crimă și autodistrugere, iar aceasta e trăsătura esențială a secolului XX. Ei se denunțau unul pe celălalt și pe ei înșiși și astfel se simțeau oameni mândri. Numai ucigașii și sinucigașii, dacă privești dintr-un unghi de vedere corespunzător, se micșorează până la dimensiunea unui ac cu gămălie, deși multora li se par niște uriași.

Când Mandelștam scria versurile pentru soldatul necunoscut, se apropia cel de al doilea război mondial. Cel mai puțin credeau în el gazetarii, care trâmbițau fără întrerupere despre lupta decisivă dintre lumea veche și lumea nouă. În mod real, războiul s-a făcut simțit după pactul cu Germania. Când trăia Mandelștam (el n-a trăit în libertate până la pactul cu Hitler, însă l-a presimțit, dar eu nu l-am crezut: „Ce tot scornești ?!”), viața părea atât de neverosimilă, fantastică, încât lumea aștepta viitorul ca să scape de prezent. Așa trăiam și noi, dar, când în versuri a dat buzna presentimentul viitoarelor războaie, am fost mirați: știam că n-o să avem nici un viitor și fiecare zi trăită era un miracol. „De ce să ne facem griji pentru viitor, dacă noi n-o să mai fim ?! râdeam eu. Sfârșește cu soldatul tău...” Poezia însă îl subjugase într-atât pe Mandelștam, încât nu putea să scape de ea chiar dacă ar fi vrut. Ea a prins formă definitivă de-abia la Savelovo, zona de o sută de verste de lângă Moscova. Nu știu dacă acolo sau pe urmă, la Kalinin, răsfoind ca de obicei ziarele și citind printre rânduri, el a spus pe neașteptate: „Asta se va sfârși prin alianța noastră cu Hitler, pe urmă totul va fi ca în *Soldatul*.” Este posibil oare să crezi așa ceva?

Eu cred că Mandelștam presimțea nu doar un singur război, ci o serie întreagă de războaie. În versurile: „*Noapte, mașteră a oștirii stelare, Simți tu ce va fi acum și apoi?*” sunt marcate două momente ale viitorului: „acum”, adică în curând, iată - se apropie, și „apoi” - peste un răstimp, când oamenii vor trebui să lupte „pentru aerul vital”, pentru o gură de aer, pentru posibilitatea de a respira. Sentimentul insuficienței aerului putea fi datorat propriei dificultăți de respirație care apare adesea în versuri. „Eu sunt eu, realitatea-i realitate”, putea să spună doar un om care respira dificil. După acest vers se poate pune diagnosticul: astm cardiac. (îmi face plăcere că acest lucru a fost remarcat de un prieten îndepărtat.) Dar în *Versuri pentru soldatul necunoscut* impresia insuficienței aerului nu este sugerată de sesizații personale, ci de teama pentru viitor, desemnată prin cuvântul „apoi”.

Văzduhul, atmosfera din jurul pământului și în special cerul, „stratul inferior al cerului întunecat”, și cerul înstelat văzut de pe pământ se transformă într-o stihie amenințătoare. Văzduhul și cerul parcă sunt date sub două aspecte. Văzduhul „omnivor și activ” din tranșee și bordeie aparține încă primului război mondial ca și celui de al doilea, precum și „cerul incoruptibil al tranșeelor, cerul morților angro”. Acesta e cerul care atârnă deasupra omului din tranșee, uriaș și nepăsător, martor al morții creaturilor ce se târăsc pe pământ. Omul este o ființă infimă, dar „milioanele celor uciși pe degeaba (Ce e mai ieftin decât viața omului?) au bătătorit cărare în vid”, au lăsat urma nevăzută a existenței lor puțin realizate. Cel de al doilea aspect în care apare cerul se referă la momentul „apoi”. În cer se petrec evenimente care vorbesc de presentimentul a ceva diferit: ,,*Aceste lumi ne-amenință cu boabe de struguri zburătoare*”, iar pe urmă, nu se știe de unde, apare senzația unei explozii mai orbitoare ca lumina: „*Vestea zboară cu viteza luminii, și lupta de ieri luminează... Eu sunt noul și aduc lumii lumină*...”

Mandelștam n-a crezut că versurile care îl obsedau nu sunt o iluzie decât după ce în ele a apărut un ditiramb închinat omului,

inteligenței lui și structurii lui deosebite. Mă refer la strofa unde craniul uman este numit „cupa cupelor” și „patria patriilor”. „Privește cum craniul meu a început să ciripească, mi-a zis el, arătându-mi o frunză. Acum vom avea versuri” (Afurisita memorie vizuală: îl văd cum stă lângă masă și termină de scris ultimele cuvinte...) Omul, posesorul craniului, este un adevărat miracol. Fiecare om este unic și de neînlocuit. El e Shakespeare, pentru că trăiește, gândește și simte. Iar Shakespeare numai de aceea este Shakespeare pentru că e om și posedă un craniu: „Boneta fericirii, tatăl lui Shakespeare”. Omul este tot ce e mai bun pe pământ și în lume și ceea ce nu va mai fi din pricina oamenilor care își pun capăt zilelor

Pe Mandelștam îl chinuia ideea unui pământ fără oameni. E a apărut pentru prima dată în *Petersburg, orașul condamnat* iar la Voronej și-a făcut loc în poezia despre moartea aviatorilor „. oamenii mergeau în neorânduială. Oare cine va continua pentru ei?”

Am observat că versul cheie în care este concentrat tâlcul poeziei apare întotdeauna ultimul (ceea ce nu înseamnă că e este cel din urmă ca număr în poezie), ca și cum poetul a vrut să evite până în ultima clipă ideea principală, a vrut să se descurce fără ea, să se sustragă, să lupte împotriva ei, a încercat să tacă și, în sfârșit, cedează. Tema este anunțată în primul vers auzit (uneori în prima strofă), iar rezolvarea ei - în ultimul care îi vine poetului. În poezia despre aviatori ultimul a venit versul cel din urmă al poeziei: întrebarea ce se va întâmpla cu opera omului dacă nu vor mai fi oameni.

Toată poezia lui Mandelștam este traversată de ideea: omul-centru și întrupare a vieții (omul-soare, centrul de atracție al altor oameni) și omenirea care întrupează întregul sens al vieții. Dispariția omului, sfârșitul omenirii constituie acel pericol care amenință omenirea. Teama care a răzbit în articolul *Cuvântul și cultura*, când Mandelștam a înțeles că decăderea nu putea fi oprită, a luat treptat forme tot mai concrete. Tema Apocalipsei a trecut prin următoarele faze: sfârșitul Petersburgului și al perioadei

petersburgheze a istoriei ruse, percepția pământului fără oameni în Petersburgul ruinat al anului 1921, în care mai există un refugiu unde „spiritul mai dăinuie” în „anii marilor nenorociri”, moartea absurdă „în spațiul asexuat” și problema amară de a ști cine va continua opera oamenilor, și, în sfârșit, oratoriul viitoarelor războaie ca act sinucigaș al omenirii.

Ideea unei amenințări din văzduh a apărut într-o poezie din 1922, dar mai există două poezii despre moarte, însă de data asta despre moartea proprie: „*Și când o să mor, după ce mi-oi trăi traiul, prieten al tuturor celor vii*” (aici este formula exactă a atitudinii față de oameni) și o adresare celui ce o să vină într-un nor. Aceste două poezii nu sunt variante, ci un tot unitar alcătuit din două părți.

Ultimele versuri din perioada voronejeană sunt despre mine, femeia din Kiev, care își caută bărbatul. („își caută bărbatul nevasta nu știu cui?”), fiind și o adresare Natașei Ștempel, a cărei menire este „să-i salute pe cei înviați”.

În zilele când au fost scrise aceste versuri nu fusese inventată încă arma în stare să distrugă viața pe pământ. Mandelștam a numit „materia poetică” profetică, adică aceea care prezice viitorul. El nu era pe deplin conștient, ci mai degrabă simțea că pieirea va fi legată de o armă nouă și de război. Dacă a fost un început, va fi și un sfârșit, dar a fost prestabilită moartea, nu sinuciderea, însă tocmai aceasta din urmă ne amenință.

Pentru a se afirma, Kirillov a plănuit sinuciderea și totuși a ezitat înainte de a-și pune capăt zilelor. Câtă vreme popoarele care vor să se afirme ezită și tărăgănează, executanții talentați ai comenzilor de stat și paznicii demnității naționale, ai suveranității și ai altor idei aiurite, renunțând la personalitate și libertate în numele individualismului, personal și național, vor pune la punct o armă atât de perfecționată care îl va ucide nu doar pe om, ci și tot ce e viață pe pământ. Ar fi bine dacă ar supraveţui lumea vegetală, pentru ca măcar să rămână ceva din această lume superbă și nebună, unde au învățat atât de bine, în numele fericirii universale ori naționale, să

se ucidă unii pe alții și să-i extermine pe oamenii care nu fac parte din rasa ucigașilor.

IV Adorația culturii

Mandelștam n-a vorbit niciodată de „cultura” mediteraneană sau de oricare altă „cultură”. Acest cuvânt a fost introdus în mod ilegal de mine din pricina sărăciei vocabularului meu, el însă îl folosea cu extremă precauție. În articolul *Cuvântul și cultura*, noțiunea de „cultură” semnifică înțelepciune și comori transmise ereditar, referindu-se totodată și la deținătorii de înțelepciune. În vechime, centrele culturale și locurile unde se păstrau comorile spiritului erau mânăstirile pe care cnejii le întrețineau „pentru sfat”. În viața politică și de stat ele nu participau decât indirect. În secolul nostru de secularizare, categoria cultă s-a despărțit de reprezentanții conștiinței religioase, iar Mandelștam spera că reprezentanții culturii se vor dovedi tot atât de indispensabili statului precum odinioară mânăstirile.

Mandelștam a fost nevoit să utilizeze cuvântul „cultură” pentru că nu putea să-i numească pe deținătorii de cultură intelectuali. El n-a uitat niciodată că intelectualitatea rusă este ostilă cuvântului. El se gândea totodată la „masa de intelectuali semiinstruiți, molipsiți de snobism, care și-a pierdut simțul funciar al limbii, în esență lipsită de limbă, amorfă în ceea ce privește limba, zgândărind nervii de mult tociți ai limbii cu excitanți ușori și ieftini, cu lirisme și neologisme îndoielnice, de cele mai multe ori străine și ostile naturii limbii ruse...” „Semiinstrucția și snobismul care o însoțește, pierderea simțului limbii și poezia corespunzătoare cu spiritul novator obligatoriu și cu sarcasmul de rigoare - toate acestea nu sunt decât simptomele bolii, nu boala însăși: s-ar părea că se experimentează o formă, dar în realitate se descompune și putrezește spiritul.” (Eu cred că pierderea simțului limbii este strâns legată cu secularizarea

și cu principiul semiinstrucției: la această problemă, Mandelștam a revenit încontinuu și în discuții și în articole. Semiinstrucția este forma cea mai rea a ignoranței și noi i-am cules roadele în decursul multor decenii.)

Mandelștam nu vorbea de cultura bazinului mediteranean, pentru că acesta isca în el alte gânduri și sentimente și era legat cu o altă serie de concepte: „Iată pământul nemișcat, și cu el eu sorb aerul rece, de munte, al creștinismului.” Pe pământul Crimeii și al Armeniei el căuta „cheile și vestigiile bisericilor apostolice.” La Mandelștam, creștinismul era asociat cu peisajul muntos, de aici - aerul de munte al creștinismului, precum și: „*Pe noi ne ocrotesc Munții Sienei*”. Când a scris: „*Și dorul senin nu mă lasă să părăsesc colinele tinere din Voronej Pentru cele din Toscana ce aparțin omenirii întregi*”, el nu se gândea la vârsta geologică a Pământului, ci la vechimea și profunzimea legăturilor Toscanei cu lumea iudaică și greco-creștină. (Cum îl ucid acum pe Abel în Toscana și îl răstignesc din nou pe Hristos!) Roma este „locul omului în univers”, pentru că e centrul creștinismului istoric - al bisericii. Nu știu exact ce l-a făcut să se depărteze de Bizanț, însă aceasta se poate vedea și în versuri, și în proză. Cândva mi-a spus că ortodoxia nu provine din Bizanț, ci de la Athos. Spusese asta apropo de versurile Ahmatovei: „Și spiritul înalt al bizantinismului s-a despărțit de Biserica rusă”. Nu știu dacă aceasta este așa și de unde avea această convingere, dar el așa gândea. Este foarte posibil ca Mandelștam să fi preluat ideile false despre Bizanț de la Viaceslav Ivanov, la care Bizanțul este strâns legat cu spiritul dionisiac ce nu puteau fi separate. El prețuia mai presus de orice „învățătura orală” și era, fără îndoială, perioada când ciulea urechile la Viaceslav Ivanov.

În articolele din prima tinerețe (*Dimineața acmeismului* și articolul scris la moartea lui Skriabin) pomenește deseori spiritul dionisiac care la el nu vine de la Nietzsche, ci de la Viaceslav Ivanov. Elevul însă nu l-a urmat orbește pe dascăl. În articolul despre Skriabin

există o polemică deschisă cu el: „Lumea creștină i se adresează surâzând lui Dionysos: „Ei bine, încearcă, poruncește menadelor tale să mă sfâșie: eu sunt totul (integritate, personalitate, unitate de monolit.”. Forța pe care creștinismul o dă artei constă în certitudinea salvării individuale.

Cea de a doua sursă din care Mandelștam putea să-și extragă ideile despre Bizanț era Leontiev. Îl considera pe Leontiev un scriitor important, dar îl includea printre pseudo-dascăli. După ce a primit Moscova în dar de la Țvetaeva, Mandelștam căuta în ea trăsături care să o lege de Italia, nu de Bizanț. În bisericile Kremlinului, el a văzut trăsăturile lor italiene: „... Și catedralele cu cinci cupole ale Moscovei cu sufletul lor italian și rus...” Catedrala Uspenski[1] era pentru el „Florența în Moscova”. Am privit de multe ori împreună pe Rubliov, și Mandelștam a încercat mereu să găsească dovezi că acesta cunoștea pictura italiană. Poezia *Aia-Sofia* nu contrazice antipatia lui pentru Bizanț. În catedrala Sfânta Sofia, el vedea sinteza elementului elen și creștin, nu un univers specific bizantin. Noi îndrăgeam mozaicurile unei bisericuțe de lângă Constantinopol. Memoria mea i-a denaturat fără îndoială numele, drept care nu o s-o pomenesc, dar pe plafon este reprezentată minunea transformării apei în vin, și mie mi-a rămas în memorie așezarea armonioasă a vaselor. Cu alte cuvinte, antipatia pentru Bizanț era destul de inconsecventă. Mai curând, el antipatiza Bizanțul lui Viaceslav Ivanov și al lui Leontiev, nu pe cel adevărat pe care nu îl cunoștea îndeajuns, în plus, Bizanțul îi apărea ca un canon care împiedica receptarea vie a lumii, a lucrurilor, a căldurii și culorii, nu le lăsa să iasă la iveală, dar în pictura rusă de icoane, mai ales în școala de la Novgorod și cea de la Pskov, el nu simțea canonul constrângător, ci numai libertatea și bucuria pictorului. Mandelștam venera tradiția, nu canonul, și libertatea pictorului dăruită de creștinism, astfel încât artistul poate de fiecare dată să depășească și să prelucreze ceea

[1] Adormirea Maicii Domnului.

ce a primit de la predecesori: „*Frică de strămoși nu mai avem. În sânge ni s-au dizolvat*”.

Crimeea, Armenia, care „cu frică și rușine” a întors spatele „orașelor bărboase ale Orientului”, sunt avanposturile creștinătății, ale lumii elenistice și iudaice, nu pur și simplu „culturi”. Despre cultură ca atare, Mandelștam vorbea puțin și mai ales de natura ei statică, de însușirea culturii de „a se menține” în orice moment al epocii curente. Adoratorii culturii extrag din cultură canonul, și cultura așteaptă întotdeauna să se repete ce a mai fost, în vreme ce contribuția unei personalități la cultură, mai exact - la istorie, înseamnă abaterea de la canon, descătușarea timpului încremenit. Mandelștam scria: „„Cultura egipteană” înseamnă în esență conveniențele egiptene, „cultura Evului Mediu” - conveniențele Evului Mediu. Amatorii noțiunii de cultură care de fapt nu sunt de acord cu cultul lui Amon-Ra sau tezele Consiliului de la Trent sunt atrași fără voia lor în cercul convenienței inoportune. Aceasta constituie conținutul adorației culturii, care a invadat în secolul al XIX-lea școlile și universitățile din Europa, care a otrăvit viața adevăraților constructori de formațiuni istorice și, ceea ce este mai regretabil, care a dat formă de ignoranță desă-vârșită a tot ceea ce putea să fie cunoștință vie, concretă, orientată în același timp spre trecut și spre viitor...”

Mandelștam considera poezia „în afara culturii și în afara conveniențelor”. El zicea că „limbajul poetic este infinit mai brut, infinit mai natural, decât așa-zisul limbaj vorbit” și afirma că sonoritatea poetică este în afara culturii și în afara conveniențelor. Într-adevăr: limbajul nostru, enunțurile noastre depind într-o măsură uriașă de formulele stabile, de îmbinările de cuvinte existente care ne stau pe limbă și împiedică ideile să-și croiască drum. Cuvântul în poezie își croiește drum printre o mulțime de formule de-a gata și încremenite, pentru ca în scurt timp să scoată la lumină gândirea poetică. El prinde forță trecând peste obstacole și înlăturând grămezi de zgură. Cuvintele se înlănțuie din nou în alte îmbinări de

cuvinte ca să reveleze gândirea.

Asta nu înseamnă câtuși de puțin că în poezie nu există elemente de-a gata. Cuvântul însuși a fost cizelat veacuri întregi până a ajuns la noi. Moștenirea poeziei universale, inclusiv întregul folclor, aparține poetului, numai cu condiția să lase aici măcar o picătură din el. Gândirea poetică însăși depinde succesoral de toată istoria gândirii și de toți cei care au respirat și au gândit vreodată. Este greu de înțeles și explicat asta, dar se produce o scânteie, datorată contactului dintre tot timpul acumulat (mai exact - concentrat în sânge) și o singură clipă, unică, pentru că aparține timpului prezent, și veșnică pentru că s-a oprit (Stravinski a spus ceva asemănător despre muzică). Clipa este veșnică pentru cel care a oprit-o și, simțind veșnicia, a fost răsplătit cu sentimentul dreptății poetice: „Cum să redai această plenitudine și această bucurie.?” Clipa se întrupează în cuvântul care există dintotdeauna și este rostit pentru prima dată. Adevărul este că relația dintre timp și clipă, dintre individ și universul oamenilor creează o gândire nouă și un cuvânt nou, rostit pentru prima dată. Amăgirea spiritului novator constă în faptul că acesta alunecă întotdeauna la suprafață (întotdeauna este doar noutatea formei care sacrifică gândirea) în căutarea unei noutăți care să sară în ochi. (Chiar Andrei Belìi nu se dădea în lături să folosească o situație și o idee date dinainte – în *Porumbelul de argint*, în *Năstrușnicul din Moscova* - și să transfere noutatea în construcția frazei, care se standardiza cu o iuțeală neobișnuită.) Această noutate nu ține decât o clipă scurtă pentru că ea nu conține elemente unice: relația dintre clipă și timp, dintre individ și oameni și unirea gândirii și trăirilor proprii cu fondul general uman.

Cel care a simțit plenitudinea și bucuria și-a primit răsplata. Bine ar fi ca slova sa să ajungă la oameni, însă asta nu depinde de el, iată de ce nu-și poate tocmi cititorul, ci doar să spere într-un

interlocutor îndepărtat: „Eu cititorul printre urmași mi-l voi găsi...”[1] Dacă își va găsi cititorul, se va produce o întrupare nouă, deși mai slabă, a clipei. În articolul despre Villon, Mandelștam scrie: ,,*Adevărata clipă poate rezista presiunii secolelor și să-și păstreze integritatea, să rămână același „acum”. Trebuie doar să știi cum s-o smulgi din solul timpului fără să-i vătămezi rădăcinile, altfel se va ofili”*.

Cultura în accepție de conveniență tinde să creeze școală și să întrebuințeze cuvintele cu nuanța stilistică necesară. Ea admite și chiar prețuiește inovațiile formale, care au drept scop învigorarea procedeelor stilistice. Este uimitor cu ce viteză spiritul novator exterior se transformă în dictatura unei școli.

Mandelștam a subliniat latura statică și devastatoare a culturii sau a culturii-conveniență. Este posibil ca aceasta să fie legată de adorația neînfrânată a culturii epocii noastre, deosebit de năprasnică pentru că făcea ravagii pe fondul dispariției totale a culturii ca mod de viață, aici intrând și cultivarea pământului, și construcțiile, precum și mijloacele de coexistență și prietenie ale oamenilor, cu alte cuvinte pe fondul Iinei depline sălbăticiri. Această sălbăticire, pentru mine, se întrupează în cărțile Editurii Academia, care a luat locul Editurii *Vsemirnaia literatura*[2] și care oferea tot felul de „clasici” pieptănați și coafați de mâinile cele mai „cultivate”. „Învingătorii” cumpărau cu lăcomie aceste ediții și se „cultivau” așezându-le în bibliotecă. Lipsa de discernământ miroase întotdeauna a cadavru. Și faptul că întotdeauna, nu doar în perioadele de prăbușire, cultura tinde să oprească mișcarea mi se pare a fi o latură pozitivă și pentru mișcarea însăși.

Ea nu face decât să se întărească, dacă, pentru începutul ei, este nevoită să învingă inerția stabilității, a regularității și nemișcării.

[1] Vers din poezia lui E. A. Baratînski Talentu-mi e modest și glasul nu-i puternic (1828).
[2] Literatura universală.

Ei îi este mult mai greu să apară în haosul prăbușirii și al agitațiilor convulsive, când adorația culturii devine scop unic și este receptată ca salvare. Așa ceva s-a observat clar ieri și se vede astăzi când nu mai este vorba de decădere, ci de ceva incomparabil mai profund, care, nouă, martorilor, nu ne este dat să-l înțelegem.

Când observi această decădere (sau poate nu este decădere, ci consecințele decăderii), te gândești fără să vrei că ea trebuie să se termine cu moarte. Atunci se ridică întrebarea dacă nu cumva există o legătură indirectă între decăderea culturii și distrugerea efectivă a vieții. Logic - nu există nici o legătură. Dacă n-o să fie război, și mai ales total, se vor naște ca și înainte copii: astăzi sunt chiar mai înalți decât cei de odinioară și asta sare în ochii tuturor celor care au văzut cum scădea sistematic din cauza malnutriției statura generațiilor dinainte. Se vor naște copii, vor crește oameni, și viața va merge înainte. Căci nu o dată falșii profeți, speriați de nebunia epocii actuale, au așteptat sfârșitul lumii. Am citat mai sus pe un mare înțelept care știa totul și a spus că tendințele escatologice sunt caracteristice claselor pe cale de dispariție. („Ce frumos !” ar fi spus Ahmatova.) În formula înțeleptului există mai multe necunoscute decât cuvinte, iar activitatea lui privind distrugerea unor clase întregi se fundamentează pe aceleași premise teoretice ca și considerațiile relative la escatologic însă această activitate nu a dus la rezultatele scontate, iată de ce cuvintele lui nu trebuie luate în seamă. Am plătit scump pentru că am ascultat tot felul de înțelepți și de genii. N-au ascultat toți, firește, dar mulțimi uriașe s-au molipsit una pe alta cu entuziasm fără să se gândească la recompensă... Iar în zilele noastre, tendințele escatologice sunt prea răspândite pentru a le atribui unor clase, adică unui îndoielnic „noi” care nu se menține decât ca o coadă la casă pentru salariu.

Epoca noastră este martorul dezagregării oricărei comunități cu temeiuri profunde și al creării unor uniuni superficiale după indicii arbitrare și nesemnificative. Dar în același timp există curente slabe de-abia ivite, care atestă atracția pentru singura unitate reală. Cine

o să învingă: discordia națională, afirmarea și individualismul popoarelor, consolidat cu arma contemporană, sau biserica invizibilă, înzestrată cu făclia moștenită de la strămoși? Timpul o să ne spună, eu însă n-o să mai aflu. Eu cred că Mandelștam, care căuta legături între Rubliov și pictura Italiei, încerca să vadă ce unea, nu ce despărțea lumea europeană. Nu întâmplător, la întrebarea ce este acmeismul, el a răspuns cu următoarea definiție: „Dorul de cultura universală”.

Nu știu dacă Mandelștam avea dreptate când considera Bizanțul (nu Athosul) simbolul despărțirii. Nu este vorba de asta, ci de ce va fi mai departe și dacă se vor găsi forțe pentru depășirea decăderii definitive și a dispariției totale a oamenilor, lucrurilor, a ierbii, animalelor și copacilor. Când mă uit la fețele oamenilor care urcă pe scările metroului ori stau la coadă la carne, mi se pare că viața din ei secătuiește. Dar uneori și ei, epuizați de oboseală, rostesc un cuvânt uman și atunci speranța renaște. Omul nu-și pierde speranța până la moarte, deși îi știe toate amăgirile. Există și o altă speranță. Ea nu amăgește. Ea nu este legată nicicum de neliniștea escatologică și nu este corespunzătoare ei: este în afara timpului și în afara spațiului.

V Încasare în plus, încasare în minus

Cultura este un cuvânt și o noțiune cu sensuri multiple care nu posedă definiții. Despre cultură s-au scris mii de volume, dar, oricât ar studia ritualurile și obiceiurile așa-numitelor popoare primitive, nimeni nu va pătrunde în esența conviețuirii umane și nu va înțelege ce este omul. Noi nici nu știm măcar cum au dispărut culturile antice, dacă n-au avut loc năvăliri ale hoardelor străine, și cum pe locul unei țări înfloritoare apare un pământ provincial posomorât, lipsit de gândire și de voce. Dar pentru noi, care suntem martori ai decăderii, a devenit clar un lucru: construirea Turnului Babel nu

unește oamenii, ci îi separă. Ceea ce unește este sensul, nu scopul (cum a remarcat Eliot: „Entuziasmul și țelurile sunt trecătoare”), iar cultura este o formă de conviețuire, adică unire, nu separare. Aceasta nu este câtuși de puțin o încercare de definire sau de caracterizare a culturii, ci o constatare a celui mai simplu fapt pe care Bergson l-ar clasa printre proprietățile biologice ale omului.

Mulți oameni consideră astăzi cultura ca un mijloc de unire, pentru că atât în Occident, cât și la noi există aceleași preocupări și neliniști. Am deschis cu speranță și curiozitate cărticica lui: T S. Eliot *Pentru o definiție a noțiunii de cultură*, dar mi-am dat seama numaidecât că el nu face nici o încercare să dea o definiție. Mai mult, nici măcar nu încearcă să pătrundă în esența problemei. Poziția lui Eliot este una de protecție: el ar vrea să apere unele particularități ale societății europene, care, după opinia lui, au contribuit la înflorirea culturii: structura de clasă, diviziunea regională etc. Eliot abordează multe probleme extrem de prudent și uneori operează cu informații neverificate, doar să evite o polemică nedorită.

Una dintre tezele fundamentale ale lui Eliot este legătura dintre religie și cultură. El presimte obiecțiile auditoriului studențesc (articolul constă dintr-o serie de conferințe ținute de Eliot la Oxford), care îi vor spune că în Rusia, unde s-a renunțat la religie, cultura este prosperă. Studenții, ca și Eliot, au crezut propaganda noastră astfel încât ei nu se îndoiesc de înflorirea satisfăcătoare a culturii în ciudata lume orientală. Această neînțelegere explică fără îndoială una dintre supozițiile centrale ale lui Eliot. El presupune că Anglia poate să-și isprăvească apostazia și atunci „se va transforma” pe baza unei „religii ordinare sau materialiste”. În acest caz, Eliot admite că în Anglia va apărea o cultură chiar mai strălucitoare decât cea contemporană, pentru că „orice religie, câtă vreme există, creează o structură de cultură și ferește masele umane de plictiseală și disperare”.

Eliot este creștin, pare-se catolic[1], dar el nu s-a decis să aplice consecvent criteriile creștine și a încercat să facă un viraj spre așa-numita obiectivitate. Drept consecință, a căzut în groapa săpată pentru cei care nu-și construiesc raționamentele pe temeiul ideii lor centrale. Întâi și-ntâi, este cu totul de neînțeles ce este aceea „religie materialistă”. Cred că acesta e rezultatul aiurelii că și la noi există o religie „doar că este materialistă”. (Putem oare considera, de pildă, diferitele forme de păgânism drept „religie materialistă?”)

A doua întrebare: oare de când religia are doar un scop social - să protejeze oamenii de plictiseală și disperare? În general, plictiseala și disperarea sunt incompatibile în aceeași propoziție. De plictiseală, „masele se salvează” uneori prin mijloace absolut mișelești. Am văzut că spectacolele, procesiunile, pogromurile, asasinatele, denunțurile umplu deseori viața maselor înnebunite, până când își vin în fire în casa lor ruinată, pierzându-și gustul pentru autodistrugere.

În ceea ce privește disperarea, oare trebuie creștinul să se ocupe cu autoconsolarea dacă a nimerit printre oameni care au renunțat conștienți la bine și încurajează din toate puterile cele mai monstruoase instincte în sine și în compatrioții lor? Și apoi, este altă treabă dacă disperarea creștinului se deosebește calitativ de disperarea ateistului, întrucât el crede în biruința finală a binelui. Credința, speranța și iubirea sunt cele care ne salvează de disperarea neagră, nu „orice religie”, cum spune Eliot. Există religii care cer sacrificii omenești. Nu cumva astfel de religie l-ar scăpa pe Eliot de disperare? Și aici îmi vine în minte bănuiala gravă că Eliot se separă din masa oamenilor, din mulțimile umane. Cine este el? Nu cumva consideră că face parte din elită? Știu că asemenea trufie este incompatibilă cu creștinismul.

Mai rămâne o singură întrebare: de unde știe Eliot că, pe

[1] T.S. Eliot s-a proclamat „clasic în literatură, regalist în politică și anglo-catolic [sic] în religie”

neașteptate, cultura Angliei ar înflori somptuos în cinstea religiei născocite de el? Eliot și-a scris observațiile despre cultură după cel de al doilea război mondial, când pentru toată lumea era clar la ce a dus renunțarea la creștinism a două țări puternice. Oare Eliot trăia atât de izolat, încât n-a observat așa ceva?

Despre Germania, Eliot n-a suflat nici măcar o vorbă, deși ambele țări de care el este legat, Statele Unite și Anglia, au depus mari eforturi și au făcut multe sacrificii în lupta cu fascismul. Tăcerea lui ne face, fără să vrem, să fim circumspecți. În ceea ce privește Rusia, Eliot se descotorosește foarte ușor de ea. El consideră că Rusia este o țară orientală primitivă, care în momentul revoluției se afla la un nivel atât de scăzut (de literatura rusă probabil nici n-a auzit), încât pentru ea putea fi folositor tot ce pentru Occident era extrem de primejdios. Rusia, de pildă, „a eliminat” clasele superioare și asta a făcut-o să prospere (De unde știe el? Sau de ce își permite să vorbească despre ce nu știe?), dar asta a fost posibil datorită nivelului de dezvoltare excepțional de scăzut. Adevăratelor țări europene nu le-ar fi convenit procedeul cu „eliminarea”. Nu se știe ce înțelege Eliot prin cuvântul „eliminare”: emigrația sau teroarea, însă, înainte de a vorbi de Rusia, ar trebui să ia cunoștință de principiul violenței care a fost pus la baza regimului nostru. Este cumplit când te gândești că și el, creștin și poet, admite avantajul transformărilor săvârșite pe calea violenței și a cruzimii, pe calea încălcării drepturilor omului și a tot ce are el mai sfânt. Pentru mine este clar că Eliot, în fața unui public studențesc care simpatiza cu Rusia după victoria asupra Germaniei fasciste, s-a temut de ascultătorii săi și le-a oferit o teorie conciliantă, potrivit căreia în Rusia cea barbară se poate face orice poftești, ceea ce în Anglia civilizată nu poate fi admis. Mă tem că acest mod de a pune problema nu vorbește în favoarea Angliei, unde un mare poet este constrâns să se adapteze studenților unei vechi universități. Dacă Eliot și-ar fi găsit o clipă de răgaz și s-ar fi gândit ce este teroarea, oare nici atunci nu s-ar fi hotărât să aplice evenimentelor criteriul

conștiinței și al religiei? Nu-mi amintesc de ce un venerabil episcop își sacrifică viața într-una din dramele lui Eliot[1], însă, după ce am citit articolul despre cultură, n-o să pun mâna pe această dramă, căci Eliot a fost de acord să fie „eliminați” toți episcopii din țara noastră și, cu toate acestea, simte repulsie față de barbarie.

Pentru urechea mea sună bizar și argumentul lui Eliot împotriva nimicirii vrăjmașilor: vrăjmașul trebuie păstrat, pentru că certurile și ciocnirile dintre diferite forțe și idei sunt folositoare societății. Diferența dintre poziția lui Eliot și a noastră constă doar în faptul că el consideră folositor ceea ce noi socotim nefast. Criteriul lui Eliot este tot atât de inuman ca și al nostru, pentru că nici avantajul, nici prejudiciul nu pot să servească drept temei pentru distrugerea sau salvarea viețílor omenești. Și la noi au fost grațiați oameni care erau socotiți utili.

Pe de altă parte, Eliot consideră că noi suntem capabili să distingem progresul de regres. Practica ne arată că nimeni n-a putut să le deosebească, dar chiar și noțiunile de „progres” și „regres” sunt foarte discutabile. În secolul atomic, cu ele nu mai seduci pe nimeni. Progresul este mișcarea înainte, iar regresul - înapoi. Istoria nu seamănă câtuși de puțin cu un drum pe care te poți deplasa în două direcții. Distrugând cultura, noi nu ne retragem nici în secolul Luminilor, nici în Evul Mediu. Nici măcar în societatea primitivă oamenilor nu le este dat să ajungă. Drumul istoriei este ireversibil precum timpul și nouă nu ne este dat să ne găsim salvarea în regres.

Deseori, la Eliot sunt inversate chiar și legăturile naive ale cauzei și efectului. El zice că în societate este necesar un grad normal, nu unul excesiv de „unire”, pentru că „excesul de unire” se explică prin barbarie și poate duce la tiranie. Experiența arată că „unirea” de care vorbește Eliot, făcând aluzie clară la Rusia, este generată de tiranie și conduce la barbarie. Evitând să vorbească de Germania

[1] Crimă la catedrală

învinsă, Eliot se păcălește singur. Căci în această țară „excesul de unire” s-a dovedit iluzoriu și legătura lui cu tirania (cauza) și cu barbaria (efectul) a apărut cu toată evidența după căderea fascismului. Dispretul față de o țară și trecerea sub tăcere, de neînțeles, a alteia i-au jucat lui Eliot o farsă proastă. Se poate oare vorbi de societatea contemporană, ignorând experiența tragică a secolului XX?

Cultura, amintește de multe ori Eliot, este un fenomen organic și nu poate fi creată artificial, iată de ce aș vrea să pun pe seama traducătorului (din păcate, am citit cartea în traducere rusă): „Cultura modernă trebuie formată pornind de la vechile rădăcini...” Cuvântul „organic” înseamnă „apărută în mod spontan în decursul procesului istoric”. În legătură cu aceasta, ești tulburat involuntar de recomandarea „formată. din rădăcini”, ba încă și îmbinată cu verbul modal „trebuie”. Cititorul care îi cunoaște pe Leontiev și Danilevski știe că acestora le plăcea să compare culturile naționale cu arborii având rădăcini, trunchiuri și frunze diferite. Cine s-a lăsat ispitit cu o comparație extrasă din regnul vegetal - traducătorul sau autorul? Este posibil ca traducătorul să nu aibă nici un amestec, ci Eliot, după ce a studiat știința numită „biologie socială”, a extins frontierele ei și a asemuit societatea cu plantele care dau mlădițe din rădăcinile vechi și sunt cultivate în grădini și livezi.

Din însemnările lui Eliot mirosea totuși a Leontiev, cu setea lui de diversitate pitorească în lumea posomorâtă care și-a pierdut strălucirea. Oare nu este mai plăcut acolo unde se află domni, parcuri, viață frumoasă, bucătari buni, curse de cai, precum și o mașină de scris spre care se întind mâinile poetului? Leontiev, locuitor al unei țări barbare, a făcut, firește, o alegere, ceea ce prudentul Eliot n-a făcut, dar esența rămâne aceeași. În secolul nostru, totul a devenit atât de serios, încât fiecare considerație nechibzuită taie ca un cuțit pe sticlă. Adorația culturii nu a salvat și nu va slava pe nimeni. Dacă nu se găsesc criterii solide, nu se poate judeca nimic.

Istoria nu se repetă. Raționamentele prin analogie duc întotdeauna la concluzii false, mai ales în acele cazuri când pentru o judecată analogă sunt aduse fapte denaturate. Iar drama istoriei, dacă la examinarea ei am aplica criteriile înalte, ar putea să ne reveleze multe. Aici este potrivit să ne amintim cuvintele lui Berdiaev, care spune că, pe vremea când era marxist, a reflectat la destinul iudaismului si a înțeles că nici un marxism si nici o teorie materialistă nu poate fi aplicată istoriei acestui popor. Cu atât mai mult, teoriile estetice sau protecționiste, de tipul celor ale lui Eliot sau Leontiev, ar fi fost condamnate la eșec. Exact la fel, pieirea Europei ar fi fost principial altceva decât căderea Turnului Babel și ar fi jucat un cu totul alt rol în istoria omenirii (s-ar mai fi păstrat oare însăși ideea de istorie după un astfel de eveniment?), decât înflorirea sau pieirea culturii antice. Nu trebuie să uităm că acestea sunt fenomene aflate în planuri cu totul diferite și este vorba de lucruri incomparabil mai sumbre, decât derbiuri sau restaurante bune unde nu mai știu să gătească și să servească vizitatorii.

La începutul deceniului al treilea a făcut mare vâlvă cartea lui Spengler despre declinul Europei structurată pe analogii și care amintea de Danilevski. Eu și Mandelștam am citit *Declinul Occidentului*, dar el n-a fost de acord cu concluziile lui Spengler, socotind că ele nu pot fi aplicate lumii creștine. El era mult mai pesimist decât Spengler, care amenința nici mai mult, nici mai puțin că va trece cultura în civilizație și toată lumea se va plictisi. Evenimentele au arătat că nu va mai fi nimic care să semene a civilizație și a plictiseală. Eu ador civilizația și apa curentă, dar am trăit fără ea.

VI Jidovul rătăcitor

Mandelștam căuta să mă convingă că dragostea pentru ținuturile meridionale o avea în sânge. El se simțea un venetic din sud aruncat prin voia întâmplării în frigul și întunericul întinderilor nordice. Mi se părea absurd că el se socotește legat de Mediterană: strămoșii actualilor evrei ruși și-au pierdut din timpuri imemoriale legătura cu țărmurile ei și apoi, prin posesiunile prințișorilor germani, prin pământurile diasporei, au ajuns între hotarele Rusiei, ca să se stabilească la marginea de apus printre popoare străine. Așa a fost și în timpurile biblice: strămoșii se stabileau pe pământuri străine, pe lângă orașe străine, și cumpărau de la popoare străine dreptul de a-și îngropa pe cei apropiați în peșteri străine, din pășuni străine. Poate oare sângele să păstreze amintirea acestor peregrinări?

Fiii iubiți ai patriarhilor biblici se rupeau de tribul lor și se duceau să trăiască în sânul altei culturi, o asimilau rămânând evrei. Ei se dizolvau în ea, „și, cu var în sânge, să culeagă ierburi nocturne pentru triburi străine...” Cum am citit la S. Trubețkoi, la începutul erei noastre, Iosifii evreilor erau recrutați dintre saduchei. Evreii actuali, rusificați sau europenizați, sunt și ei un fel de saduchei care și-au uitat de mult patria străbună. Cum putea un popor fără pământ și fără rădăcini să supraviețuiască, lăsând secole de-a rândul pe cei mai îndrăgiți dintre fiii lui să slujească la faraoni, elini, romani, spanioli, culturii și științei, poeziei și muzicii europene? Biblicul Iosif a crescut în tribul său și îi știa limba, dar saducheii antici au adoptat greaca.

În Rusia, evreii au adus unul dintre dialectele limbii germane, din pământul surghiunului lor, pe urmă au adoptat rusa și totuși au rămas evrei, asumându-și toate nenorocirile neamului lor. Ei au fost arși în crematorii și declarați medici asasini. Și astăzi sunt așteptați în niște barăci dintr-o mlaștină de la capătul pământului, unde nu au

ajuns doar datorită unui noroc extraordinar. Este prea devreme să ne lepădăm de aceste barăci. Ele au cam putrezit, dar pot fi reparate cu propriile mâini de lucru. Iar banii pentru reparații pot fi ușor scuturați din sacourile de croială democratică, apărute în schimbul redingotelor. La scuturat ne pricepem foarte bine, avem experiență.

Mandelștam - și prenumele în certificatul de naștere Osip, nu Iosif - n-a uitat niciodată că este evreu, dar „memoria sângelui” era deosebită. Ea își trăgea obârșia din strămoși, din Spania, din Mediterană, iar pribegia părinților prin Europa Centrală a uitat-o definitiv. Cu alte cuvinte, el simțea legătura cu păstorii și regii Bibliei, cu evreii din Alexandria și Spania, cu poeții și filosofii, și chiar și-a găsit printre ei o rudă: un poet spaniol pe care Inchiziția l-a ținut încătușat în subterană. „Am de la el măcar un strop de sânge”, a spus Mandelștam când a citit, la Voronej, biografia evreului spaniol.

Prizonierul compunea fără încetare sonete („Nu i-ați putut lua buzele fremătânde”) și, când ieșea pentru un scurt răstimp, le scria. Apoi era pus din nou în cătușe (recidivist?) și din nou compunea o mulțime de sonete. Cred că a ales sonetul, deoarece cu cât forma este mai riguroasă, cu atât versurile se memorează mai ușor. Memoria poetului spaniol era și mai bună decât a lui Mandelștam, pentru că le ținea minte ani de-a rândul și probabil nici nu le-a notat. Mandelștam însă, spre sfârșitul vieții, începuse să-și uite versurile. Sau poate în hrubele inchiziției era mai ușor decât în lagărele noastre? N-am auzit niciodată că în lagărele noastre s-au compus poezii - ci doar frânturi. În schimb cei care au supraviețuit își amintesc cu recunoștință și prețuiesc aceste stihuri: ele au salvat viața celor care le suceau și le răsuceau în minte.

Mă gândesc adesea dacă în mine există măcar o genă, un strop de sânge, o celulă care să mă lege dacă nu cu străbunii, măcar cu ghetourile vechilor orașe spaniole ori germane. Cine știe, poate că există. Altfel, de unde atâta dârzenie care m-a ajutat să supraviețuiesc și să păstrez versurile lui Mandelștam? Pentru asta

este necesară o îndărătnicie de maniac, formată în secole de urgii, persecuții, pogromuri și camere de gazare, care călesc sufletul și consolidează capacitatea vitală. Cumva - o s-o duc până la capăt, amintindu-mi de dârzenia rusească a Ahmatovei, care se lăuda că i-a adus în stare de infarct pe toți procurorii care au rostit rechizitorii la adresa ei și a versurilor ei: „*O să asurzesc de blestemele răsunătoare, pufoaica mi-am uzat definitiv*...”

În prima jumătate a blestematului nostru secol au apărut mulți oameni cu sentimentul patriei străbune, dar întrucâtva altfel decât Mandelștam. G. G. G., medic dintr-o familie de medici care au cunoscut cât de mizerabile sunt rugurile și subteranele inchiziției, mi-a povestit despre întâlnirea lui cu niște oameni de factură nouă. Îndată după capitularea Germaniei, G. G. G., medic militar gradat, s-a dus pentru demobilizare într-un orășel care tocmai fusese trecut la Polonia. S-a înghesuit într-un vagon comun, plin până la refuz, gândindu-se că așa o să stea tot drumul. Deodată a fost strigat de un flăcău voinic în civil, potrivit de rău îmbrăcat, ca toată lumea după război. El i-a propus tovarășului căpitan de la serviciul medical să se așeze pe locul de lângă fereastră de unde l-a sculat pe un civil la fel de peticit. Necunoscuții au schimbat cu medicul militar câteva cuvinte: vorbeau rusește, dar aveau un accent ciudat. L-au întrebat când crede că o să se întoarcă la gara unde s-a urcat în tren. Medicul nu știa cât o să zăbovească, dar necunoscuții l-au asigurat că o să-l întâmpine negreșit indiferent când o să vină...

La una dintre opriri, medicul a coborât și, împreună cu el, flăcăul care l-a strigat și l-a așezat la fereastră. Încăperea gării era supraaglomerată și doar lângă bufet au găsit un loc unde să se așeze și să se odihnească. Necunoscutul a comandat patru halbe de bere (ce lux domnea prin acele locuri !), două și le-a oprit lui, două le-a oferit medicului. „Curând o să vă dați seama cine suntem noi”, a zis el. De el s-a apropiat un bărbat pe care l-a prezentat drept fratele lui, și numai atunci medicul a înțeles că necunoscutul este evreu. După accent și după aspect puteai să-l iei drept oricine,

dar înfățișarea fratelui nu stârnea nici un dubiu. Asta a fost tot ce aflase despre el medicul.

La întoarcere, medicul a coborât în gară și, într-adevăr, pe peron îl aștepta un grup de oameni. Ei știau că medicul nu avea cunoscuți în orășel și l-au invitat la ei: „Veniți, o să vedeți cum trăim, o să înnoptați la noi. Nu vrem nimic de la dumneavoastră - ne-am întâlnit, o să ne despărțim, dar poate o să vă mai amintiți de noi.” Medicul s-a dus cu ei. Orășelul era împânzit de afișe care îi invitau pe evrei să se întoarcă în patria străbună. Necunoscuții l-au dus pe medic într-o baracă goală și l-au poftit să cineze cu ei. Era o masă comună - s-a servit porc. Gazdele i-au atras oaspetelui atenția că printre ei nu se află nici o femeie. Sub nemți, ei cutreierau prin păduri cu detașamentele de partizani, iar familiile - părinți, soții și copii - erau exterminate de fasciști. Străini unul de altul, ei s-au întâlnit pentru prima oară în această baracă, venind din toate colțurile Poloniei. Aici așteptau plecarea în patria străbună. Nu îi unea decât soarta comună: pădurile, detașamentele, familiile exterminate. I-au arătat medicului o mică gazetă locală. În orașul în care se aflau, recent se încercase organizarea unui pogrom, dar totul s-a terminat cu moartea a trei dintre pogromiști.

Evreii care au trecut prin școala rezistenței i-au spus medicului: noi cunoaștem părerea voastră, a evreilor sovietici, referitor la această problemă. Voi credeți că aveți drepturi egale. Voi nu ați trăit experiența pe care au trăit-o evreii polonezi, dar de asta n-o să scăpați, asta vă așteaptă și pe voi. Bine ar fi să fie cum ziceți voi, dar nu sunt speranțe pentru asemenea soluții. Bine ar fi dacă n-o să fie nevoie să vă aduceți aminte de cuvintele noastre, dar cu siguranță că o să vă aduceți...

Medicul militar se socotea, într-adevăr, cetățean cu drepturi egale, dar i-a fost dat să-și aducă aminte de această discuție. Cazul medicilor, din fericire închis în 1953[1], a risipit iluziile, într-un astfel

[1] Vezi nota de la pagina 456.

de caz, doar experiența personală, numai capul spart și sângele vărsat îi ajută pe oameni să înțeleagă ce se petrece sub ochii lor și ce nu vor ei să vadă. Dacă vecinul este exploatat la sânge nu interesează pe nimeni. Orbirea este o trăsătură a epocii noastre, oamenii se refugiază în ea ca să nu-și facă zilele negre. Pe mine mă indignează „orbii”, dar în taină îi simpatizez: omul trebuie să se păzească, altfel se alege praful și pe urmă nu mai e nimic de făcut. În momentul de față, eu m-am plasat în afara vieții curente, am orbit definitiv și nu înțeleg de ce se agită cei mai tineri. Tot ce îi îngrijorează pe ei este o bagatelă în comparație cu tot ce a căzut pe capul generațiilor vârstnice. În blocul meu sunt o sută de apartamente și toți locatarii sunt acasă. De ce se îngrijorează?

Câtă vreme nu mă vor scoate din casă, nu mă las copleșită de neliniște, ea ne împiedică să trăim și să gândim.

Vreau doar să nu se uite că orbirea mea este absolut conștientă. Astăzi nu vreau să devin văzătoare. Vreau să le închid la toți gura: nu văd și nici nu vreau să văd, pentru că sunt sătulă până în gât de tot ce am văzut. În aceasta constă diferența dintre mine și orbii generațiilor precedente: ei nici măcar nu bănuiau beteșugul lor și se lăudau necontenit cu clarviziunea lor. Iar pe clarvăzători îi considerau orbi și își băteau mereu joc de pretinsa lor infirmitate. După ce au citit prima mea carte, reprezentanții generațiilor vârstnice mă învinuiesc că nu am trăit viața contemporanilor mei și astfel n-am pomenit de expediția Celiuskin[1], de mișcarea stahanovistă[2], de spectacolele lui Meierhold, de filmele geniale cu căruciorul de copii[3] și sfârșitul Petersburgului, dar mai ales de puternica

[1] Numele navei cu care, în 1933, s-a încercat să se străbată pe calea maritimă nordică distanța de la Murmansk la Vladivostok. Nava a fost zdrobită de ghețuri în Marea Ciukotsk (13 februarie 1934).
[2] Mișcare de masă a inovatorilor și fruntașilor în producție din U.R.S.S. pentru mărirea productivității muncii și o mai bună utilizare a tehnicii. A fost inițiată în 1935 de către A.G. Stahanov, miner din bazinul Donbasului.
[3] Vezi Nota 1 de la pagina 408

industrializare a țării, de strălucirea criticii și teoriei literare și de romanele nemuritoare scrise în anii marilor înfăptuiri. Fiecare cu gustul său, eu însă întorc spatele carnavalului tuturor deceniilor secolului nostru, pentru că am prea dezvoltat simțul camerei de gazare, al lagărului, al beciurilor de tortură și al literaturii infame, care știe ce trebuie să vezi și când trebuie să închizi ochii. Doar eu sunt văduva lui Mandelștam, care si astăzi este atât de detestat, ca și cum ar fi viu și umblă pe stradă.

Destinul evreilor este remarcabil prin faptul că ei nu împărtășesc doar ursita poporului lor, dar suportă în plus toate năpastele acelui popor pe pământul căruia și-au instalat corturile. Chiar și evreul care și-a renegat public iudaismul ajunge cu ceilalți în camera de gazare și tot el este expediat pe Kolîma cu neamul străin a cărui limbă o vorbește.

Mandelștam, evreu și poet rus, a plătit dublu, ba chiar triplu pentru obârșia lui. În plus el mai era și european și intelectual din acea categorie care nu se temea de cuvânt. Pentru toate crimele acestea, luate laolaltă și fiecare în parte, la noi erai pedepsit cu toată rigoarea legilor, pentru că lupta cu idealismul a fost și va fi obiectivul principal al epocii. Medicul militar care mi-a povestit despre întâlnirea cu oamenii din baracă era un evreu, intelectual rus și umanist, prin urmare, trebuie judecat pentru trei capete de acuzare. În secolul nostru, toate destinele au fațete multiple și nu pot să nu mă gândesc că fiecare intelectual adevărat este întotdeauna puțin evreu, pentru că plătește întreit.

Flăcăii evrei din orășelul polonez au ales calea autoapărării. Ei au considerat că nu trebuie să aștepte până ce europenii civilizați îi vor băga în camera de gazare sau le vor tăia gâtul din mers, în plină stradă. Eu urmez altă cale și renunț la autoapărare. Sunt gata să răspund la toate capetele de acuzare pe care mi le vor prezenta: că aparțin unui neam misterios care există în pofida tuturor legilor istoriei și logicii, că nu mi-am pierdut memoria și am salvat versurile lui Mandelștam, că eu cred în legea supremă și în adevărul suprem,

pentru că știu că spiritul nu putrezește în pământ o dată cu trupul supus putrefacției, precum și pentru alte păcate și crime de categoria a doua de care mă pot învinui potrivit legilor și cutumelor acestui secol cumplit.

Eu renunț definitiv la autoapărare, dar pe alții nu-i povățuiesc să facă asta. Mai bine să fie prudenți și să trăiască fără să facă zgomot, ferindu-se să vadă, să înțeleagă, să știe și să semneze scrisori inutile... Nu e deloc bine să fii un clarvăzător. Orbirea este mult mai plăcută și mai consolatoare. Eu recomand prudența și autoapărarea.

VII Arborele genealogic

Toată lumea are rude. Spre marea mea uimire am descoperit că rude are și Mandelștam care părea întotdeauna cu totul singur, dacă nu l-am pune la socoteală pe Șura, fratele lui simpatic și neajutorat. Rudele erau din partea tatălui, un om fantastic, care își avea „mica lui filosofie”. Bunicul însuși suspina fără încetare că neamul lui era înfloritor atât în strămoși, cât și în urmași, iar el nu era decât o verigă între ei, care n-a făcut nimic în viață. Bunicul umpluse grămezi întregi de hârtie cu scrisul lui mărunt în alfabetul gotic și era supărat pe fiii lui că niciunul nu ascultase nici o pagină până la capăt.

Șklovski, auzind de îndeletnicirile literare ale bunicului, a încercat să-l convingă pe Mandelștam să includă ceva din memoriile sau „filosofia” lui în proza sa, altfel amenința să facă el așa ceva. Dar nu s-a ajuns la asta, pentru că nimeni nu înțelegea întorsăturile bombastice ale bunicului și nu deslușea scrierea gotică.

Bunicul se purta frumos cu mine, deși considera că Osea făcea bine dacă se sfătuia și cu el. S-ar fi dus cu el la Riga și i-ar fi pețit acolo o soție adevărată, o evreică adevărată. Nu puteam nicicum să înțeleg de ce eu nu eram o evreică adevărată, dar bunicul nu putea

să-mi explice. În afară de asta, socotea că mariajul cu mine este o mezalianță, dar, după ce a făcut cunoștință cu tatăl meu, a lăsat-o puțin mai moale. S-a adeverit că Șura i-a bârfit despre pripa și nechibzuința relației noastre, ceea ce l-a șocat nespus.

Bunicul a încercat să-i expună filosofia sa tatălui meu. El îi demonstra că trebuie să mănânce oul fiert moale, nu omletă, pentru că astfel era „mai aproape de natură”. Tatăl meu era foarte descumpănit de filosofia bunicului, încât Mandelștam s-a grăbit să-i vină în ajutor. Ceea ce îl apropia pe tatăl meu de ginerele său era muzica. La Moscova - el poposea la fratele meu - și la Kiev, când veneam în vizită la părinții mei, ei mergeau împreună la concerte.

Odată, la Kiev, tatăl meu a mers la seara de poezie a lui Mandelștam și mi-a spus: „Știi, Osea al tău recită foarte frumos versuri”. La o discuție directă despre poezie n-a îndrăznit să se avânte, fiindcă se socotea incompetent. Cel mai mult îi plăceau tragicii greci și îi citea în original ca să se destindă. Era un om de formație riguros științifică: jurist și matematician. Privindu-l pe tatăl meu, mi-am dat seama că nivelul instrucției n-a scăzut o dată cu revoluția, ci treptat - din generație în generație. Formația juridică a fraților și a tatălui meu, cunoașterea limbilor și a literaturilor clasice, nu puteau fi comparate. Asta o simțeau prietenii mei și față de tatăl meu nu prea făceau paradă de erudiția lor, iar Ehrenburg mă tachina: „Păcat că nu semeni cu tatăl tău...” îl respecta în mod deosebit Makkaveiski, fiindcă simțea că are ceva comun cu tatăl lui, profesor la Academia de Teologie.

Bunicul, care era de o vârstă cu tatăl meu, nu reprezenta nici o generație. El era un fenomen cu totul unic, care nu semăna nici cu înțelepții evrei din târgușoare, nici cu meșteșugarii, nici cu negustorii - cu nimeni. De profesie era tăbăcar. Se pare că era bun specialist, dar nu-și iubea meseria: neliniștea sufletească, nevoia de a vorbi tot timpul nu-l lăsau să lucreze. Cita din Spinoza, Rousseau și Schiller, dar în niște asociații atât de neverosimile, încât toată lumea rămânea cu gura căscată... Bunicul nu era un visător, ci un fantast,

mai degrabă un fantasmagoric. Despre el nu puteai să spui dacă era bun sau rău, generos sau avar, pentru că trăia într-o lume ireală, cu totul abstractă. El propovăduia un deism de fabricație proprie și se plângea de răposata soție că i-a luat fiii. Este imposibil să îți închipui că el putea să discute cu băieții lui altceva decât despre filosofia sa.

După câte îmi dau seama, mama nu făcea altceva decât să-și apere fiii de tatăl lor. Ea îi ducea la dacea și în stațiuni balneo-climaterice, alegea liceele - și le alegea foarte judicios, căci pe cel mare l-a dat la Tenișev, angaja guvernante, într-un cuvânt - se străduia să le creeze ambianța obișnuită dintr-o familie de intelectuali. Probabil, a încercat să pună ordine și în afacerile soțului, dar toate eforturile ei nu au dat nici un rezultat. Mandelștam își aducea aminte că odată, copil fiind, se întorceau împreună acasă cu birja și, deodată, a văzut-o că plânge. Pesemne că încercase să convingă vreun creditor să-i amâne plata unei polițe, dar nu reușise. Stabilitatea situației familiale către care ea năzuia era imposibilă.

Lupta mamei pentru stabilitate s-a reflectat în mod original în cei trei fii. Cel mare, Osip, și-a însușit certitudinea fermă că din stabilitate nu trebuie să faci un scop; al doilea, Alexandr (Șura), se mândrea cu ideea că el se mulțumea cu puțin, iar cel mic, Evgheni, era ahtiat după bunăstare și în mediile apropiate literaturii își exersa talentele de comerciant. El era într-adevăr talentat în acest domeniu, și a trăit totdeauna în belșug. El s-a folosit cu deosebită abilitate de numele fratelui de la primii pași, când a renunțat la medicină, până astăzi. De fapt, cu excepția celor douăzeci de ani (1934-1953) când și-a șters fratele din memorie. În ceea ce mă privește, orice pomenire a numelui meu este și astăzi egală cu un denunț. Nu seamănă nici cu tatăl, nici cu frații lui.

Mandelștam își iubea mama și a fost singurul dintre frați care i-a moștenit simțul muzical. Era atașat de Șura, fratele mijlociu, pentru că semăna la față cu mama. Pe Șura îl lua peste tot cu el, avea grijă de el, îl târa de la Leningrad la Moscova, i-a aranjat serviciul la

Gosizdat unde a lucrat toată viața ca funcționar mărunt în aparatul comercial, îi dădea să mănânce, îl liniștea și râdea de frica lui permanentă de a-și pierde serviciul ori de a nu greși nota explicativă la vreo carte. Niciunul dintre frații lui Mandelștam nu avea simțul limbii, iar Șura avea o afazie originală care viza limbajul scris. Literalmente, el nu putea să alcătuiască nici o propoziție, totul îl chinuia: topica, prepozițiile, formele verbale, frazeologia. Vorbea absolut normal, fără bâlbâieli. Probabil a moștenit incapacitatea de a se exprima a bunicului, care nu se observă în limbajul oral curent. Șura venea cu fiecare notă explicativă la Mandelștam, iar șmecherul îl trimitea la mine. Mandelștam mă ruga întotdeauna să nu-l necăjesc pe Șura: „Seamănă atât de mult cu mama...” Șura era înduioșător de neajutorat și de zăpăcit. (Ce neatenți sunt oamenii unii față de alții: de unde o fi scos Ehrenburg că Șura este un om practic și inteligent ?! Și doar au fost vecini la Koktebel.) Aceste însușiri se îmbinau în mod bizar cu necontenitele căutări ale idealului moral care i se părea că l-a atins. El înțelegea acest ideal ca o contopire totală cu mulțimea, ca o autorestricție benevolă, ca o dispariție. El își propovăduia idealul, precum tatăl său „mica lui filosofie”, dar nici pe el nu voia să-l asculte nimeni.

Acești trei frați uimitor de diferiți unul de celălalt au moștenit ceva de la tatăl lor cu care nu semăna niciunul dintre ei. Șura a murit în Ural, unde fusese evacuat în timpul războiului, părăsit de soție, singur și trist. Evgheni a trăit până la bătrânețe - el a moștenit inima rezistentă a tatălui, nu ca frații mai mari care o moșteniseră pe a mamei. Recent, Evgheni a cumpărat de la Iosif Brodski două volume de Mandelștam, și prostul de Iosif i le-a dat la jumătate de preț. Curând o să vadă și cel de al treilea volum, unde Mandelștam îi interzice să-l numească frate. Știind că Evgheni va arunca nepăsător scrisorile la coșul de gunoi, Mandelștam le-a transcris în mod special și astfel s-au păstrat în autograf. O să fie o surpriză cam neplăcută pentru bătrân, căruia numele fratelui îi deschide ușile caselor de profesori, de unde primește consultații și opinii despre

filmele lui de știință popularizată.

Bunicul și cei doi fii, Osip și Alexandr, au murit părăsiți, în absolută singurătate. Șura, până și el a întârziat să-i spună rămas-bun tatălui său, totuși a ajuns la timp să-l înmormânteze. Osip a fost aruncat într-o groapă comună, mormintele lui Șura și al bunicului au fost abandonate. Aș vrea ca și mormântul meu să fie abandonat și pierdut ca toate celelalte.

Revoluția a măturat familiile, și multe generații nu și-au văzut rudele, trăiesc fără rădăcini, nu-și cunosc mormintele. Ea a mutilat viața părinților mei și va reuși să mutileze și existența acelora care, după vârstă, mi-ar putea fi nepoți și strănepoți. O dată cu revoluția, toate legăturile de familie s-au rupt. Bunicul avea la Riga pe fratele lui bun, un comerciant destul de prosper. Îl invita mereu să vină în vizită, și în deceniul al treilea acest lucru era pe deplin realizabil, dar până la urma bătrânul n-a ajuns, pentru că procedura de obținere a permisului de ieșire era și atunci foarte complicată. Din când în când, bunicul primea cadouri din Riga și era tare mândru de ele.

În 1932, la noi, în Bulevardul Tverskoi, a venit vărul primar al lui Mandelștam. Auzise că la noi în Uniunea Sovietică oamenii trăiesc în prosperitate, în timp ce la ei începuse criza economică. În familie au început să discute că n-ar fi rău să se stabilească în Uniunea Sovietică si au trimis în recunoaștere pe cel mai dezghețat și mai priceput. El a venit cu un grup de turiști: aceștia existau încă de pe atunci, dar nu jucau nici un rol în viața noastră, deoarece întâlnirea cu un străin se numea spionaj. Pentru așa ceva puteai ușor să primești zece ani.

Vărul i-a adus bunicului în dar o pereche de izmene călduroase și l-a întrebat pe Mandelștam cum stau treburile cu comerțul și cu meseria de jurisconsult. În privința comerțului, Mandelștam nu știa decât că acesta nu există, iar despre slujbele de jurisconsult n-a putut să-i spună nimic. Atâta doar l-a sfătuit pe verișor: să ia bine seama și să nu hotărască în pripă. Dar nici vărul nu era prost. Peste vreo două zile ne-a vizitat din nou și ne-a spus că și la noi e criză,

însă nu ne dăm seama, fiindcă la serviciu suntem foarte prost plătiți. Oamenii au iluzia că fac ceva, dar s-au dezobișnuit atât de mult să-și mai câștige mijloacele de existență, încât nu observă că lucrează de pomană. A mai întrebat de ce sunt oamenii așa de prost îmbrăcați. Nu le ajung banii nici măcar pentru un costum ca lumea? Mandelștam era amuzat de ideile economice ale vărului și a vrut să-i „dea o ripostă” - așa se chema răspunsul isteț pe care trebuia să-l dăm unui străin, în caz că îl întâlneam din întâmplare. El l-a asigurat pe vărul său că orice funcționar își cumpără două costume pe an, iar toată lumea arată prost îmbrăcată pentru că pantalonii „se tocesc” într-o lună, iar sacourile sunt croite pe măsura statuilor. N-a putut să născocească nimic mai convingător pentru a ilustra bunăstarea noastră. La Riga, într-adevăr, nici un mic funcționar nu-și comanda două costume pe an. Vărul a fost nevoit să recunoască asta. Nu știu de ce a surâs, apoi a dispărut. Postul de jurisconsult a rămas vacant, iar bunicul n-a mai primit nici o pereche de izmene.

Pe lângă rude, întâlneam și oameni care purtau numele de Mandelștam. Mandelștam și-a întâlnit pentru prima oară un omonim la începutul deceniului al doilea, în Terioki (tot atunci, în aceeași pensiune, s-a întâlnit și cu Kablukov). Omonimul era un medic oculist din Kiev, un fruntaș al vieții publice evreiești. Mai târziu i-am arătat lui Mandelștam casa în care locuia oculistul. Pe mine mau dus la bătrân să-mi examineze ochii, pentru că, la zece ani, voiam la nebunie să port ochelari și am început să mă plâng de vedere. Bătrânul medic inteligent ar fi demascat pe orice simulant, dar pentru asta trebuia să știe scopul simulării. Nimeni nu s-ar fi gândit că o fetișcană cu codițe vrea să poarte ochelari. Bietul omonim al viitorului meu soț a zăbovit cu mine un ceas întreg până a născocit o slăbiciune a mușchiului ocular și mi-a prescris ochelari. I-am purtat cam o săptămână, iar următoarea pereche mi-am procurat-o peste o jumătate de veac.

Am izbutit să-l păcălesc pe cel dintâi Mandelștam pe care l-am întâlnit. Cel de al doilea era mult mai clarvăzător, deși nu era oculist

și nu se lăsa câtuși de puțin păcălit. El m-a prevenit de asta într-una din primele zile ale cunoștinței noastre, când stăteam în piață vizavi de casa doctorului Mandelștam. Primăvara, din acest loc se simte destul de tare vântul dinspre Nipru care îmi stârnea dorul de mare. Piața făcea parte din lanțul grădinilor orașului. În ea răspund principalele parcuri și colina mea. Nu știu cum arată astăzi, dar, în zilele tinereții mele, Kievul era un oraș european uimitor de frumos. Jos, se așternea Podolul, populat de evrei, unde aveau loc numeroase pogromuri, pe colină se afla Peciorsk, cartierul clericilor și al militarilor, de unde a răsunat explozia arsenalului, care a spart toate geamurile în cartierul nostru și unde mase de militari au fost capturați și împușcați. În Lavră[1] au confiscat comorile și au masacrat călugării. În grădini și în parcuri răsunau focuri de armă. Orașul a fost scăldat în sânge încă înainte de cel de al doilea război mondial.

Când cei doi Mandelștami s-au întâlnit în Terioki, cineva l-a întrebat pe bătrân dacă tânărul nu este rudă cu el. Bătrânul a răspuns că, de bună seamă, nu, altfel ar fi venit să se prezinte. Cred totuși că erau rude: turnura ideilor amintea mult de bunicul ! Niciunul dintre Mandelștamii pe care i-am întâlnit ulterior: nici medicii din Leningrad, nici fizicianul cu care lui Osip i-a făcut cunoștință traducătorul Isai Benediktovici în timpul demersurilor pentru cei cinci condamnați la împușcare (*Cea de a patra proză*), nici dactilografa din Leningrad, care bătea neobișnuit de iute și corect sub dictare, ceea ce era o raritate absolută în acele vremuri de ignoranță - niciunul dintre ei nu auzise nimic despre Veniamin Mandelștam din Riga și cu atât mai puțin despre fiul lui, Emil - adică bunicul. Dar toți știau unul de altul și știau să-și calculeze gradul de rudenie, pornind de la oculistul din Kiev și de la traducătorul Bibliei, care figurează în dicționarul lui Brockhaus. Pe de altă parte, toți, inclusiv băieții

[1] Kievo-Peciorskaia Lavra, mânăstire de călugări din Kiev, înființată în 1051. În secolele XI-XIX, mare centru religios și cultural. În 1929 mânăstirea a fost închisă.

bunicului, semănau clar unul cu altul: aceeași formă a craniului, nasul ușor coroiat, fețe înguste și arcade expresive. Toți Mandelștamii purtau același nume: Osip sau Iosif, Veniamin, Emelian sau Emil, Alexandr, Isai... Fără îndoială, bunicul aparținea ramurii celei mai scăpătate a acestei familii mari și evident capabile. Cât despre femei, după câte spunea Mandelștam, toate aveau picioare lungi, erau foarte serioase și excepțional de cinstite, cum era Tatka, fiica lui Evgheni Emilievici. Împotriva tuturor așteptărilor, ea a păstrat trăsăturile specifice ale Mandelștamilor, deși nu semăna deloc nici cu tatăl ei, nici cu bunicul. Mandelștam - o iubea nespus pe fetiță, iar ea era singura din familie care îi ducea dorul și îi știa versurile.

N-am fi știut niciodată că Mandelștamii formau o singură familie, dacă nam fi avut o întâlnire întâmplătoare la Ialta. Aveam de la mama un ceas emailat. Era un cronometru, iar la muntele de pietate ofereau pentru el o sumă considerabilă. Mandelștam împărțea timpul după toane și se fudulea că știe întotdeauna cât e ceasul. La Ialta însă locuiam la pensiunea grecului Lalanov, unde bucătăria era un amestec între o ospătărie grecească și o cantină sovietică. Reci, bucatele nu puteau fi înghițite, iar noi întârziam veșnic la masă. Ne-a trecut prin cap că trebuie să reparăm ceasul, să nu mai întârziem la masă. Pe cheiul din Ialta încă mai rezistau ultimii particulari: ceasornicari, fotografi, negustori de mărunțișuri. Bilanțul n.e.p. -ului urma să se facă în următorii doi ani. Pentru noi însă erau ultimele luni înainte de ruptura cu literatura sovietică. Cu alte cuvinte, cele o sută de flori[1] erau încă înflorite, dar coasa se ascuțea.

Mandelștam venise la Ialta cu o lună întârziere. Întârziase la Moscova din pricina demersurilor pentru bătrânii condamnați. La Ialta a adus un exemplar din volumul care de-abia apăruse (*Poezii*). Se apropia deschiaburirea. Nepmanii se plângeau de impozitele fantastice. Scriitorii obținuseră să fie scutiți de impozitele la care au

[1] Vezi Nota 3 de la pagina 243

fost supuși din grabă în 1925, iar acum se pregăteau să scoată o gazetă literară. Epoca era încă destul de confuză, deși cu un an înainte, la Suhumi, am citit discursurile lui Buharin împotriva troțkiștilor[1] și Mandelștam se mira de ce depune atâta zel.

Ceasornicarul-evreu a lăudat mecanismul și emailul ceasului. Când ne-a scris chitanța, auzind numele, a scos un strigăt și a dat fuga s-o caute pe soția lui. S-a adeverit că și ea era Mandelștam și această familie este considerată de neam nobil de rabini. Bătrâna n-a putut obține de la Mandelștam nici o informație privind ramura din care se trăgea. Mandelștam nu știa nici patronimicul bunicului său. Bătrânii ne-au invitat în camera din spatele prăvăliei și au scos dintr-un cufăr o coală mare de hârtie cu un arbore genealogic foarte minuțios desenat. Erau acolo toți: traducătorul Bibliei, medicul din Kiev, fizicianul, medicul din Leningrad, soția ceasornicarului și chiar bunicul și tatăl lui. Mandelștamii erau extrem de mulți, mult mai mulți decât ne gândeam noi. Bătrânii au adăugat trei rămurele care porneau de la bunicul, dar am uitat-o pe Tatka, o mlădiță care s-a rupt prematur.

Arborele începea nu cu mult înainte de plecarea unui patriarh din Germania în Curlandia[2], unde fusese invitat ca bijutier și ceasornicar de Biron, ducele Curlandiei. În felul acesta, el introducea meseriile în ducatul său pe care tocmai îl primise. Ulterior am citit că armenii Tigran și Arșak au adus și ei meșteșugari evrei, dar pe urmă aceștia s-au contopit cu populația locală.

Când s-a mutat în Curlandia, bijutierul încă mai purta numele vechi evreiesc, ceea ce era un indiciu al onorabilului neam de rabini.

[1] Adepți ai troțkismului, doctrină și curent formate în cadrul social-democrației ruse la începutul secolului XX și răspândite ulterior în mai multe țări. A fost fondat de L. D. Troțki, reprezentant de seamă al mișcării revoluționare. Foarte mulți oameni au fost condamnați și executați sub această acuzație, Troțki fiind inamicul principal al lui Stalin.

[2] Sau Kurzeme, regiune istorică în vestul Letoniei. În secolul al XIII-lea este cucerită de cavalerii teutoni. Din 1561 - ducatul Curlandiei, în perioada 1795-1917 - gubernia Curlandiei a Imperiului rus.

N-am ținut minte numele, pentru că nu înțelegeam deloc de ce dintr-o dată Mandelștam examinează cu atâta interes arborele și îi chestionează pe bătrâni despre toate ramurile și vlăstarele. *Marca egipteană* fusese scrisă și acolo Mandelștam spusese clar că singurul nostru strămoș era Goliadkin[1]. Acest strămoș îmi era mult mai apropiat decât bunicul și fratele lui din Riga și cu atât mai mult decât ceasornicarul din Curlandia și medicul din Kiev. Bătrânii ne-au servit cu ceai, iar Mandelștam s-a comportat ca o rudă plină de respect dintr-o ramură lăturalnică și scăpătată a unui neam respectabil. Mi s-a părut că îi invidiază pe ceasornicar și pe bătrâna și buna lui soție, pentru că ei nu și-au pierdut simțul neamului și al legăturii cu strămoșii. Mai mult, bătrâna ne-a spus că în familia ei, foarte exact reprezentantă în arbore, era obiceiul ca fetele să fie măritate cu bijutieri și ceasornicari. Asta întru amintirea bijutierului de la curtea ducelui de Curlandia.

Fără îndoială că povestea bijutierului de la curtea ducelui era cunoscută în familia fantasticului bunic. Altfel nu degeaba Mandelștam, în *Marca egipteană* și-a amintit de mătușa lui Johanna: „O pitică. Împărăteasa Anna Leopoldovna. Rusește vorbește ca dracu'. Ca și cum Biron i-ar fi și cuscru, și frate...” Bunicul a încercat de multe ori să povestească despre familia lui, dar nu-l asculta nimeni. Ceasornicarul și soția lui erau mult mai convingători decât bunicul, iar Mandelștam îi asculta cu mare plăcere. Însă în neamul lui de rabini totuși n-a crezut și tânjea după raznocinții ruși. De la ei își pornea obârșia.

[1] Personaj din romanul Dublul de F. Dostoievski.

VIII Înstrăinatul

Sentimentul înstrăinării a apărut pentru prima dată la Mandelștam în deceniul al treilea. În versurile timpurii - nici pomeneală de el, pentru că melancolia juvenilă și singurătatea nu au nimic comun cu înstrăinarea. Mandelștam a depășit ușor maladiile tinereții și nu a știut ce este înstrăinarea de lume. Chiar și în poeziile de început este vorba de „... crucea ușoară a plimbărilor singuratice”, nu de înstrăinare. El avea în sine remediul împotriva maladiilor creșterii: conștiința dreptății poetice („Poezia este conștiința dreptății tale”, a spus Mandelștam la vârsta de douăzeci de ani), încrederea în oameni, respectul față de toată lumea, în afară de „inamicii cuvântului”, și aptitudinea de a te bucura de tot ce îți dă viața. În perioadele de foamete, câtă vreme nu devine mortală, plăcerea doar crește și pâinea o consideri hrana zeilor. Și, într-adevăr, este hrana zeilor.

Anii revoluției - din 1918 până în 1922 - au căzut ca o calamitate naturală, accentuând mai ales sentimentul timpului prezent. Fiecare se aștepta să moară de o moarte întâmplătoare și astfel învăța să prețuiască clipa. La viitor și ce formă va lua el, oamenii nu se prea gândeau. Singurul lucru la care visau erau stabilizarea, liniștea, oprirea vârtejului neverosimil dezlănțuit de revoluție. Șuvoaiele de sânge curgeau pe stradă, pe sub fiecare fereastră. Am văzut cu toții morți și împușcați pe caldarâm și pe trotuare și nu ne temeam de un glonț rătăcit, ci de batjocurile și torturile dinaintea morții. Se comiteau lucruri incredibile care vorbeau mai degrabă de obsesia uciderii și a exterminării decât de o luptă care urmărea un scop precis.

Îmi aduc aminte „de casa împușcată” din Kiev. Pe strada Institutului, care ducea de la dumă la Lipki, se afla o casă liniștită cu trei etaje și cu ferestre mari. Pe lângă ea trecea un detașament

înarmat, și cuiva i s-a părut că din această casă a tras cineva. Împușcături și pericol li se năzăreau tuturor, mai ales celor care trăgeau ei înșiși.

Aceștia săreau noaptea din pat și puneau mâna pe revolver. Somnoroși, strigau atât de tare, încât trezeau toți vecinii, care, de frică, începeau și ei să țipe. Era bine dacă totul se termina fără împușcături. Aievea, oamenii acționau deseori ca în stare de somn. Dreptul nou cucerit de a împușca și a ucide a pus stăpânire pe oameni, i-a supus puterii sale, le dicta fiecare faptă, a devenit stăpânul și conducătorul celor care credeau că au obținut ceva și s-au eliberat de ceva agățându-și coburul la șold. Și iată, detașamentul de vreo patruzeci de oameni, înarmat, s-a aliniat pe caldarâm în fața casei cu trei etaje și au deschis foc asupra „burjuilor”, adică au început să tragă în dezordine în ferestre ca să nu mai rămână nici un geam întreg. După ce s-a răfuit cu casa, detașamentul a pornit mai departe, iar locatarii speriați ieșeau treptat din camerele orientate spre curte și dădeau fuga după geamgii. O casă își vindecă mai ușor rănile decât un om, iar stihia distrugătoare, acționând într-un spațiu limitat, este incomparabil mai puțin periculoasă decât mașina de stat, care nu trage în ferestre (ferestrele pot fi de folos alor săi, deci trebuie păzite), ci în oameni.

„Răzmerița rusă, absurdă și plină de cruzime”[1] n-a durat multă vreme. Detașamentele au fost vărsate în armata cu comandament centralizat, demobilizații s-au întors în sate și în orașe ca să devină detașamente militarizate ale puterii centrale. Visul privind stabilizarea, adică un guvern puternic, s-a realizat. Statul de tip nou a arătat încă de la primii pași că știe să cârmuiască și posedă metode noi de conducere. Societatea a intrat de bunăvoie în serviciul noului stat, pentru că a apărat-o de stihia populară. În prima jumătate a secolului XX (nu știu ce ne prevestesc ultimele decenii ale celei de a doua jumătăți) erai nevoit să alegi între două

[1] Citat din *Fata căpitanului* de A. S. Pușkin.

variante de neconceput: între anarhie și ordinea de fier pentru care oamenii au renunțat la toate valorile, materiale și spirituale, la libertatea personală și la conștiința elementară. Oamenii de formație nouă preferau ordinea de fier, iar ei erau majoritatea zdrobitoare. Ei nu doar treceau sub tăcere sau proslăveau crimele puterii, dar considerau sincer că așa trebuie.

În prezent, când cruzimile s-au mai îmblânzit și, cantitativ, s-au mai diminuat, bătrânii bombăne prin colțurile lor că norodul își face de cap și nu trebuiau slăbite hățurile. Ei continuă să prețuiască unitatea de gândire, indiferent cum este obținută. Le place când cetățenii mărșăluiesc și habar nu au până la ce haos s-a ajuns. Tot ce doresc ei este să le închidă gura la toți, pentru ca rândul la castraveți să fie tăcut și nimeni să nu îndrăznească a cârti. În ei mai vorbește frica veche și spaima de stihia dezlănțuită, deși, ca vârstă, majoritatea amatorilor de ordine nu putea vedea stihia la vârsta maturității. Spaima au supt-o cu laptele de la sânul mamei.

În momentul stabilizării, Mandelștam avea treizeci de ani, dar pentru toată lumea, chiar și pentru mine, părea că face parte din generația vârstnică, dată la o parte. Și subiectiv el nu se încadra printre contemporanii săi (Kataev, de pildă, i se părea un cățeluș, deși nu era mai tânăr decât cu vreo patru ani), ci printre „grânele recoltate mai înainte”. Acum înțeleg că în epocile de harababură generală generațiile sunt evaluate nu doar după vârstă, ci și după apartenența la o formație sau alta. „Sărmanul meu secol minunat” nu este al XIX-lea din calendar și nici deceniul al doilea din secolul XX, ci comunitatea invizibilă a oamenilor care nu doresc să ucidă și nici să se alăture ucigașilor. Unii îi ziceau umaniști, alții creștini, însă cei mai mulți intelectuali credeau că noțiunile valorice, etice și estetice (ce nesuferit îmi este acest cuvânt !), sunt o cucerire obiectivă a umanității, rezultat al evoluției istorice.

La această concluzie a ajuns atât Vladimir Soloviov în *Justificarea binelui*, cât și Bergson în ipotezele sale privind originea religiei și a moralei. Potrivit lui Bergson, specia biologică înzestrată

cu intelect, adică omul, formează „societăți închise cu scopul de a proteja specia. Pentru coeziunea societății se elaborează religia și codul moral. Personalități separate, torțele omenirii, creează noi doctrine religioase și morale adresate întregii umanități („societatea deschisă”). Legile și religia „societății închise„ rezultă din natura biologică a omului. Religia și înalta moralitate a „societății deschise”, sunt rezultatul extinderii și chiar depășirii naturii biologice a omului. În orice caz, ele nu rezultă din ea. Pentru Bergson, manifestarea supremă a „societății deschise”, este creștinismul. Depășirea legilor și normelor „societății închise”, și intrarea în „cea deschisă” este de fapt consecința evoluției istorice în care un rol considerabil îi este rezervat personalității excepționale. Eu cred că teoria noosferei a lui Teilhard de Chardin n-ar fi apărut fără influența lui Bergson. Ambele teorii sunt fundamentate pe biologie, iar procesul istoric, pierzându-și specificul pur uman, capătă trăsăturile unei evoluții.

Vladimir Soloviov pornea de la cu totul alte premise: simțul binelui se află în om, el este indiciul esenței lui divine. Prin manifestarea lui supremă, prin iubire, omul se evidențiază categoric din regnul animal. Viața omului în societate și iubirea nu țintesc perpetuarea speciei, ca la animale, dar au alt sens și altă funcție: sunt reflexe ale dragostei supreme, adică ale cunoașterii lui Dumnezeu. Vladimir Soloviov înțelege religiile proprii societății umane ca trepte diferite ale revelației și cunoașterii lui Dumnezeu. Ideea binelui, care constituie atributul esențial al omului spre deosebire de lumea animală, apare treptat în societatea umană, o dată cu dezvoltarea istorică.

Ideile umaniste ale secolului al XIX-lea îi plăceau lui Soloviov ca indiciu al aprofundării și al victoriei binelui. El aducea ca exemplu al marșului victorios al binelui lupta pentru abolirea pedepsei cu moartea care cucerea în vremea lui tot mai mulți partizani. De fapt, optimismul lui Vladimir Soloviov este fundamentat pe credința absolută a oamenilor secolului său în progres. Acesta nu era progresul vulgar al stăpânitorilor gândurilor din deceniul al șaptelea,

al „șaizeciștilor”, ci o concepție optimistă asupra istoriei ca mișcare înainte.

Vladimir Soloviov era un om al secolului al XIX-lea și *Justificarea binelui*, ca și *Sensul iubirii*, a fost scrisă în anii nouăzeci. Oamenilor din secolul XX le este greu să împărtășească optimismul lui Soloviov, totuși și în mine mai pâlpâie nădejdea (ea se face din ce în ce mai mică și curând se va stinge definitiv) că încercările prin care a trecut omenirea n-au fost în van. Însă pe zi ce trece speranța mea slăbește, pentru că noile generații din Occident nu cred nimic și nu vor să ia seama la experiența altora. Orbirea lor, indiferența și egoismul lor idiot vor conduce Occidentul spre ceea ce am trăit noi, doar că în prezent va fi incomparabil mai periculos numai și pentru faptul că nu se localizează într-un anumit sector, ci se întinde și acoperă tot pământul cu detașamente care la ordinele comandanților deschid focul asupra ferestrelor, trag în oameni, în sufletul omului, pun pe capul care gândește căciula chinezească de piatră care zdrobește craniul și taie degetele mâinilor celor care cântă la pian.

Chiar și un om profund precum Bergson, care, în pofida raționalismului său, a văzut și știa mai multe lucruri decât mulți contemporani, închidea ochii la tot ce se petrecea în lume. El știa că „societățile închise” își arată colții una alteia, dar credea în securitatea omului în propria „societate închisă”. Și trăia alături cu „societăți superînchise” de tip nou, care exterminau și distrugeau toată lumea doar cu scopul de a înspăimânta oamenii și pentru satisfacerea propriei necesități de grandoare. Infamă grandoare, fundamentată pe cantitatea de sânge vărsat și pe stivele de cadavre...

Fără îndoială, „societățile închise” de odinioară nu erau nici pe departe atât de ermetice cum sunt cele actuale, unde autodistrugerea a devenit unul dintre principiile dominante. Teilhard de Chardin, ultimul optimist din lume, a plătit tribut hiliasmului (fericirea milenară pe pământ !) și a trasat schema noosferei,

folosind experiența statelor totalitare. Cine a spus că tot ce există este rațional? Cel care a rostit aceste cuvinte a uitat complet de libertatea ce i sa dat omului capabil de toate gradele de nebunie și rău. Armata propagandiștilor ori, cum se exprimau în copilăria mea, „condeiele mercenare”, vor prezenta răul cel mai monstruos ca fiind gradul superior al binelui și al rațiunii.

Câtă vreme omul este cufundat în activitate, pentru el sensul procesului istoric este ascuns de sentimentul actualității și de obiectivele zilei prezente. Orice act devine o misiune importantă a prezentului și „constructorii formațiunilor sociale își propun obiectiv după obiectiv fără să țină cont de mijloace”. (Din fericire, ei nu depășesc niciodată limitele a ceea ce este permis și admisibil.) Ei găsesc întotdeauna justificări pentru faptele lor, principală fiind atingerea scopului bine propus. Ei nu văd sensul global al evenimentelor și nu se dumiresc decât în ultima clipă, când va fi prea târziu.

Cel ce privește evenimentele trecutului din punctul de vedere al viitorului nu poate nici el să înțeleagă sensul celor ce se petrec. Ce sunt pentru noi evenimentele trecutului? O succesiune de fapte istorice diverse, cărora cercetătorul le dă sensul pe care îl dorește. Viitorul cercetător, aspirând spre „obiectivitate” și fiind indiferent față de soarta oamenilor, va readuce la lumină punctele de vedere ale tuturor contemporanilor și documentele epocii, străduindu-se să găsească „o cale de mijloc”. Dacă lumea o să mai existe, se vor găsi oameni de știință serioși care vor cerceta activitatea contemporanilor mei; ei vor clătina din cap, dar vor găsi totuși în această epocă sângeroasă câteva elemente pozitive. Aceste elemente pozitive vor precumpăni minusurile, pentru că maldărele de documente au fost pregătite în mod special pentru viitorii savanți „obiectivi”. Documentele le vor înlesni misiunea de justificare și încurajare. Se va mai păstra câte ceva chiar și dintre materialele acuzatoare și multe dintre cele justificatoare vor servi acuzării, deoarece au fost alcătuite în grabă și într-un mod monstruos. Pentru

justificarea crimelor era, de pildă, absolut suficientă referirea la autoritatea care chema la autodistrugere. Dar, la distanță, faptele pălesc, sângele vărsat își pierde culoarea. (Cât de mult ne înduioșează pe noi faptul că Petru I a exterminat oameni? Iar asta nu l-a împiedicat să devină Petru cel Mare !) Cazurile concrete sunt uitate, cele care mai rămân în memorie pot fi trecute la rubrica „întâmplări” sau obiceiuri și deprinderi din acel veac nu prea luminat. Pot fi trecute cu vederea evenimente și fenomene care sunt simboluri ale epocii, pentru că întotdeauna este destul material pentru a sprijini orice punct de vedere. În știința „imparțială” care se cheamă istorie totul depinde de punctul de vedere al cercetătorului. Documentele ajung cu prisosință pentru orice. Există mari șanse ca acest savant al viitorului să fie adeptul fericirii generale și, după ce i-a citit cu atenție pe Andre Gide, Barbusse, Fedin și Fadeev, va trage concluzia că s-a năzuit spre fericire, firește, dar uneori au recurs la măsuri excesiv de energice pentru obținerea ei.

Există un singur moment pentru înțelegerea evenimentelor: pe urme proaspete, când sângele încă mustește și argumentele „condeielor vândute” nu prețuiesc nici două parale. În acest caz, ca și atunci când se trece în revistă viața proprie, nu există decât un punct temporal de unde se vede clar, toate celelalte dau o perspectivă falsă. În perioadele de efervescență și de decădere, sensul trecutului recent se limpezește pe neașteptate, deoarece încă nu există indiferența viitorului, dar a căzut argumentația zilei de ieri și minciuna se deosebește net de adevăr. Trebuie făcut un bilanț, când epoca maturizată în sânul trecutului și care nu are viitor este complet epuizată, iar cea nouă încă nu a început. Acest moment scapă aproape întotdeauna din vedere și oamenii pornesc în viitor fără să fi înțeles trecutul. Așa a fost întotdeauna, așa va fi și acum.

Mandelștam nu a fost nici istoric, nici filosof. El nu a căutat justificare valorilor, pentru că nu s-a îndoit niciodată de ele. Pesemne el era conștient că noțiunile valorice și ideile umaniste nu

erau decât un produs al creștinismului, deoarece în poezia *Frunzele uscate ale lui Octombrie* spune că oamenii „a urii pradă asexuată” nu cunosc Betleemul și n-au văzut ieslea. Din această poezie reiese clar și faptul că Mandelștam nu percepea „noul” ca pe un început de eră, ci doar ca desăvârșire a trecutului care nu are nici un viitor: „Fără copii veți coborî în groapa voastră-adâncă...” În acei ani, adepții „noului” afirmau că ei sunt cei care luptă pentru om, pentru drepturile lui și pentru moștenirea umanismului. Ei nu propuneau alte scopuri, ci alte mijloace de atingere, ținând cont de eficacitatea lor. Cei mai mulți dintre ei credeau cu fermitate în caracterul uman al misiunii lor și elaborau cu toată sinceritatea celebra argumentare: astăzi execută oamenii ca să stârpească pentru totdeauna execuțiile și violența, astăzi a fost necesar să declarăm război, dar acesta va fi ultimul război și el se duce numai pentru a nu mai fi niciodată războaie. În realitate, totul a ieșit pe dos, și primii au murit cei care au susținut execuțiile, teroarea și războiul în numele suprimării acestor nenorociri.

Cel mai important și cel mai tragic în secularizare nu este separarea bisericii de stat sau a teologiei de știință. Secularizarea a atins culmea în momentul când a rupt umanismul de creștinismul care l-a generat. Drept consecință a acestui act, mai exact a acestui proces, care s-a terminat în prima jumătate a secolului XX, ne-am trezit martorii unei dezumanizări a oamenilor: a fiecărui individ în parte, precum și a unor mari grupuri - societatea și statul.

Dezumanizarea s-a manifestat în două forme. Prima, când dezumanizarea decurge sub masca unei frazeologii extrase din vocabularul umanist și promite o înflorire extraordinară a personalității și o idilă socială fără precedent. Cea de-a doua este fățiș antropofagă: cel puternic îl înrobește pe cel slab și profită de roadele victoriei. În prima variantă, învelișul vocabularului umanist era atât de șubred, încât prin el răzbăteau permanent formule din varianta feroce deschisă. Acest lucru nu era observat decât de cel care în general nu voia să vadă nimic, iar dintre aceștia sunt

întotdeauna foarte mulți în lume. Astăzi, toate cuvintele s-au epuizat, și în faptul că n-or să ajungă rezidă ultimul licăr de speranță.

La începutul deceniului al treilea, când Mandelștam a fost cuprins de o neliniște cumplită și a înțeles că se afla în mijlocul unei seminții străine, nu-i venea încă să creadă că această lume străină nu-și va însuși totuși aceste idei umaniste. El credea în oameni, în binele din ei care le fusese dat de sus, în autodistrugerea răului. De fapt, Mandelștam împărtășea ideea lui Vladimir Soloviov conform căreia oamenii, după ce au atins o anumită treaptă în cunoașterea binelui, nu mai pot da înapoi, adică, deși în copilărie a plâns auzind cuvântul „progres”, totuși i-o fi rămas și lui puțină încredere în vreo anumită formă de progres. (Poate omul să trăiască fără asta?) Eu știu că lumea este cufundată în rău, dar uneori mi se pare și mie că în optimism există o mică parte de adevăr: oare nu pentru asta câțiva „noi”, oameni risipiți în spațiu, puțini, dar care există totuși pe acest pământ, dintre aceia care au auzit din copilărie de lupta împotriva pedepsei cu moartea și știau despre iesle și Bunavestire, au privit cu groază baia de sânge a secolului XX, încât s-au pătruns de ideea că distrugerea semenilor este un fapt inadmisibil? (Aceștia știau că scopul nu scuză mijloacele.)

Oamenii care erau folosiți pentru asasinatele în masă în general nu auzeau niciodată nimic... Ei aveau încredere oarbă în comandanți, apoi prindeau gustul crimelor și al batjocurilor. Se știe că adolescenții și indivizii de statură foarte mică se caracterizează printr-o cruzime fără margini. În armata hitleristă trimiteau băiețandrii de șaisprezece ani să mitralieze din zbor razant populația pașnică. Acești băiețandri nu prețuiesc nici viața lor, nici pe a altora. Sunt capabili de orice. Cei care au pervertit „acești copii” erau relativ puțini, dar ei au izbutit la timp să izoleze copiii și să le inoculeze înclinații barbare. Apoi mai exista gloata, pervertită de război: la început de fronturile primului război mondial, pe urmă ale războiului civil, când toți au mirosit sângele.

Am remarcat că unul dintre principalele sentimente cu care se poate jongla pentru pervertirea oamenilor este invidia. Invidios este omul care își recunoaște slăbiciunea. Săvârșind mârșăvii și crime, el își satisface invidia și se simte puternic. Faptele josnice și le justifică prin dreptatea universală. Acesta are două-trei fraze de justificare, dar ele nici nu-i fac trebuință.

Anumiți oameni din mulțimea cuprinsă de turbare în anii războiului civil, apoi în serviciile și activitățile construcției pașnice poate au auzit cu o ureche despre interdicția de a-ți ucide semenii, dar li s-a insuflat la timp și cu nădejde că pentru binele cauzei nu doar că se poate, dar chiar trebuie să ucizi. Poltronii și perverșii care ațâțau mulțimea erau capabili numai să trimită denunțuri și să scrie anonime, dar erau încântați de forța și impertinența adevăraților ucigași. Această mulțime zbiera la adunările care aprobau execuțiile. Ea îi încuraja pe ucigașii care sfâșiau în bucăți femeile roșcate, luate drept cekista Roșa[1]. Prin urletele ei îi incita pe pogromiști și pe activiștii responsabili cu deschiaburirea. Mulțimea urlătoare era văzută și auzită de pretutindeni, dar nu constituia un procent important din populație. Masa principală era alcătuită din oameni posomoriți, care se țineau la o parte de ucigași, dar nu îndrăzneau să le spună nimic. În plus, ei nu aveau argumente. Nu văzuseră ieslea din Betleem, iar la stânga și la dreapta nu auzeau decât cuvinte într-o singură limbă. Era limba făgăduințelor și a răzbunării.

Mulțimea urlătoare și mulțimea pasivă poate fi orientată în orice direcție, și în orice societate se vor găsi „cadre” pentru distrugerea semenilor, mulțimi de oameni cu ochii goi. Toată chestiunea este dacă cineva va dori să-i folosească și dacă se vor găsi ispititori. Întreaga problemă constă în ispititori. Astăzi, pe mine mă interesează tinerii cu părul lung din Occident. Pe cine invidiază și cine sunt „liliputanii” care îi conduc? De ce pe lângă ei se învârtesc

[1] Vezi cap. Carnavalul, pagina 22.

tot felul de Sartre și cu ce îi ispitesc? Cunosc ei procedeul căciulii de piatră și pe capul cui vor s-o înfunde?

Deceniul al treilea este perioada când se căutau stăruitor cadre de ademenitori și ucigași. Ei erau antrenați pentru „lucrări” mărunte: participau la incursiunile „cavaleriei ușoare” (fata șchioapă din *Cea de a patra proză*), la scandalurile de presă, la organizarea colhozurilor și erau angajați în servicii la milioane de instituții. Erau excitați și instruiți pentru a fi lansați în anii treizeci. Printre intelectuali acționau ispititori cu vocabular umanist, însă cei mai mulți erau juisori și cinici, care promovau tehnica ridiculizării celor șovăielnici, pe care îi acuzau în special pentru ideile și concepțiile lor învechite și îi aruncau din corabia contemporaneității. Printre cinici exista și o rasă ceva mai plăcută, care executa comenzi ca să cumpere la prețuri mici - fete și la prețuri mari - mâncare și îmbrăcăminte. Unii, precum Oleșa, vânzându-se, lăcrimau, alții își lingeau buzele, precum Kataev. Însă, nu știu de ce, toți voiau să meargă în pas cu timpul. Niciodată tema zilei prezente, a contemporaneității, nu răsuna atât de obsedant. Toți doreau să fie contemporani, oameni ai prezentului și se temeau de moarte să nu rămână în urmă.

Mandelștam știa cu certitudine că aparține „altui secol” și nu este contemporanul nimănui. El își dădea seama de însingurarea lui, dar îi rămăseseră în minte bazaconii pseudo-umaniste din propaganda privind distrugerea semenilor. El se îndoia de sine însuși: dacă totul se face pentru oameni, pentru viitoarea viață fericită, atunci el de ce este „singur pe toate drumurile” și plin de groază? Să aibă numai el dreptate și toți ceilalți să se fi cufundat în ticăloșie? Oare nu își asumă prea mult opunându-se - singur- singurel - tuturor? De aici vine „*bucata de pâine uscată, scoasă de mult din cuptor*”, de aici sentimentul „neamului străin” pentru care trebuie să culeagă „flori nocturne”, de aici timpuriul „var în sânge”, sentimentul că aparține unei generații străine, vârstnice, depășite, falite... (Aș vrea să știu în ce și cum au dat faliment? De ce nu a izbutit să opună nimic

propagandei bestialității? Cum s-a întâmplat că biserica și-a pierdut enoriașii și pe băiețelul pe care îl durea dintele? Care au fost greșelile fatale la noi și care sunt astăzi în Occident? Oamenii trebuie să înțeleagă și să le vină mintea la cap. Nu cumva influența corupătoare nu vine doar de la cei ca Aragon și Sartre, ci și de la „păstrători”, care își păzesc sănătatea, tihna, confortul și care mizează doar pe fericirea lor, pe digestia lor?) În deceniul al doilea, Mandelștam era străin în multe cercuri și medii. La Merejkovski era numit ,,jidănașul Zinaidei”, bacantele simboliștilor îi întorceau spatele și la cel dintâi semn al căpeteniei puteau să-l sfâșie în bucăți. Mi se pare că în memoriile E. K. Gherțîk, Ahmatova a întâlnit o însemnare în care era ridiculizat tânărul Mandelștam. Se așteptau să recite versuri la „Turn”[1] și se pregăteau să râdă de el și de „babușka”2[2]. Probabil era vreo femeie în vârstă, căreia îi plăceau versurile tânărului poet, dar care nu lua parte la viața lui. Nu știu cine era. Asta era o bătălie normală între generații, „dușmănie literară” sau intrigi ale cercurilor literare. „Jidănașul” nu simțea ruptura cu anturajul pentru că în societate existau cercuri diferite cu atitudini diferite față de oameni. La această vreme se formase acel „noi” al său și chiar în cercuri străine existau anumiți oameni care îl susțineau pe ,,jidănaș” și simțeau că este posesor al dreptății poetice.

În fiecare epocă există lucruri care îți sunt străine sau apropiate. Exact așa erau în deceniul al doilea. În anul 1919, Mandelștam era plin de încredere în oameni, vesel și fără griji. În deceniul al treilea, întreaga structură a societății, care tindea să fie de monolit, și statul monolitic s-au întors împotriva noastră. Acest sentiment nou al însingurării, Mandelștam încerca să-l transfere din deceniul al treilea în cel de al doilea, amintindu-și că și acolo existau răuvoitori, oameni cu ochi goi, cucoane care organizau Trianon-uri și care

[1] Vezi Nota 3 de la pagina 39
[2] Bunică (rus)

preferau „ofițerimea” unui băiat fără avere. Tocmai acestui transfer din deceniul al treilea în cel de al doilea al sentimentului de înstrăinare îi este consacrată *Marca egipteană*. Mandelștam a hotărât să caute rădăcinile izolării sale în deceniul al doilea. (Ulterior a fost preocupat de problema de ce unii își găsesc locul în orice societate, iar alții se simt izolați și potrivnici: el compara atitudinea lui Tasso și Ariosto față de lumea înconjurătoare, de care unul se temea ca de satana și în care celălalt se simțea ca peștele în apă.) În *Marca egipteană* însă există un detaliu pe care nu l-a observat nimeni: colonelul Krjijanovski, pe vremea guvernului provizoriu, purta banderolă roșie și, sub acoperire, pleacă la Moscova și trage la hotelul „Select”. Noi știam că acest hotel, încă din primele zile, fusese rechiziționat pentru lucrătorii de la Lubianka. Lui Mandelștam nu-i erau străini ofițerii din gardă și bancherii, ci acel tip biologic din care se formează puterea și banii sub orice regim. Nici măcar nu e vorba de un regim sau altul. Toate au comis destule crime pentru ca să le întorci spatele pe vecie, iar pentru asta nu este nevoie să fie atinse proporțiile noastre, care au întrecut tot ce s-a comis vreodată pe acest pământ. Lucrul cel mai important constă în faptul ce fel de condiții optime primesc rotmiștrii Krjijanovski pentru înflorirea calităților pe care le posedă. Nu strică să ne gândim la ce fel de calități erau necesare pentru a promova în anii douăzeci și treizeci. Fiecare dintre aceste decenii fatale a promovat un tip propriu de oameni. Anii patruzeci au dat un tip nou care, într-o măsură considerabilă, există și astăzi. Acesta nu a fost dat de război, ci de anii de după război.

Din fericire, am trăit până în anii șaptezeci, când parveniții „epocilor eroice” au început să dispară. Vlăstarele criminale de astăzi încă n-au ieșit la suprafață. Își așteaptă ceasul, care, poate, nici nu va sosi. Cred că vârstnicii care sunt astăzi la cârmă nu doresc dezlănțuirea terorii și a crimelor. Ei știu la ce ar duce asta și sunt prudenți. Tinerii, care nu au fost martori ai anilor crânceni, ar fi în stare de orice, însă deocamdată nu au ajuns la putere... în

prezent suntem într-o perioadă de tranziție și totul depinde de turnura pe care o vor lua evenimentele mai departe. Există mlădițe slabe ale binelui, un rău vechi slăbit și un rău nou care încă prinde puteri. Cine va învinge mâine - greu de spus. Și nu trebuie să ne mângâiem cu ideea că răul s-a diminuat. El este capabil să provoace nenorociri ireparabile și în stare de slăbiciune. Odinioară se spunea „sub acoperire”. Este necesară o atenție incredibilă ca, sub acoperire, să nu se săvârșească ireparabilul, ceea ce se poate întâmpla, și, de asemenea, să nu răzbată la suprafață vlăstarele noului rău care pregătește noi ispite și noi cuvinte.

Inerția răului este extrem de puternică, iar forțele binelui sunt slabe și pasive. Masele „păstrătoare” nu păstrează nimic și se supun oricărei întorsături a evenimentelor. În aceasta constă cauza neliniștii actuale de care sunt cuprinse mulțimi uriașe, iar, o dată cu ele, și eu, femeie bătrână care nu va cunoaște deznodământul. În aceasta constă unica mea consolare.

IX Capacul de sticlă

Mandelștam s-a angajat la ziarul *Moskovski komsomoleț*[1] în toamna lui 1929. A rezistat acolo până în februarie 1930. În decembrie, aproximativ, a început să dicteze *Cea de a patra proză*. Locuiam într-o cameră cu chirie la un nepman, care vindea la piață articole de galanterie, confecționate de alți nepmani. Proprietarul nostru plătea un impozit fantastic: în felul acesta se făcea bilanțul noii politici economice. Nepmanul a calculat îndelung și a decis că e mai avantajos să fie deportat în ținutul Turuhansk sau în Narîm, decât să contracteze datorii care nu pot fi plătite ca să-și achite impozitul. Familia rămânea cu niște bani pe care el izbutise să-i

[1] Comsomolistul din Moscova (rus.).

pună deoparte, și apartamentul, construit pe numele soției. El considera că, închiriind o cameră, familia o să se descurce până la întoarcerea lui, iar el, în exil, o să capete o nouă specialitate și din nou o să-i poată întreține pe toți - soția și copiii. Ei, sărmanii, încă mai considerau că este obligatoriu să-și întrețină familia. Aceștia erau ultimii mohicani și fuseseră uitați de multă vreme... Așadar, nepmanul a hotărât să se sacrifice de dragul familiei, dar nici nu socotea fapta sa un sacrificiu, ci doar un calcul făcut la abac și notat pe o bucată de hârtie, pe care apoi a rupt-o și a aruncat-o în toaletă.

Au venit să-l aresteze, și toată noaptea am auzit cum trei zdrahoni operau în camera vecină: apartamentul era, firește, din două camere despărțite de un panou subțire în loc de perete. Ne-am luat la revedere de la nepman când l-au ridicat, iar el a spus trist: „Vor trebui făcute reparații”. La percheziție, au scos parchetul, iar cheltuielile pentru a fi montat din nou nu fuseseră prevăzute în plan și dădeau peste cap bugetul calculat cu strictețe. (Sărmanul nu știa că peste un an o să înceapă o nouă foamete și o depreciere considerabilă a banilor.)

Ideea că întotdeauna intervin cheltuieli neprevăzute i-a venit nepmanului în ultima clipă când au scos parchetul. Într-o gaură, zdrahonii au găsit o grămadă de cervoneți[1], dar noi știam că acești bani fuseseră ascunși cu bună știință într-un loc ușor de descoperit, ca momeală. Nepmanul se înțelesese dinainte cu soția să înceapă să urle ca disperata când vor descoperi cervoneții, și noi am auzit bocetul ei plin de talent și țipătul sincer al copiilor neinițiați în detaliile înscenării. Singurul lucru pe care nepmanul nu l-a prevăzut a fost parchetul. El credea că banii vor fi găsiți numaidecât și haidamacii, mulțumiți de ceea ce au găsit, or să plece. Au lucrat așa de prost, încât au găsit gaura cu banii abia spre dimineață, după ce devastaseră totul. de aici - dauna și cheltuielile neprevăzute.

După ridicarea stăpânului, în familie au început neînțelegerile, și

[1] Cervoneț (rus.) - monedă de aur sau bancnotă de zece ruble.

ele neprevăzute. Familia celui lipsit de drepturi, supus și represaliilor organelor de ordine, nu avea decât un singur drept care devenea o obligație: copiii continuau să frecventeze școala. Erau trei: două fetițe mici și un băiețel mai mare. Fetițele s-au adaptat la noile condiții. Femeia este întotdeauna mai adaptabilă decât tagma gingașă a bărbaților. Băiatul, cum s-a văzut numaidecât, n-a putut să suporte viața pe care i-au creat-o în școală dascălii și colegii. Zile întregi auzeam urletele lui și strigătele mamei, care îi cerea să se stăpânească și să se poarte ca un bărbat. Îi amintea că pentru el tatăl lui a intrat la închisoare și el trebuie să trăiască cum trăiesc toți și să înceapă neîntârziat să aibă grijă de surori. Băiatul urla. Fetele se întorceau de la școală pline de impresii, mama le dădea să mănânce sfeclă, varză și cașă. Prețurile începuseră să crească, și mama, oftând, socotea cât cheltuise într-o zi. Dimineața începea cu pregătirea micului dejun: cașă și ceai de un soi deosebit. În această familie nu se cheltuiau bani pe frunze uscate de ceai chinezesc puțin hrănitor. Cumpărau lapte pe care mama îl îndoia la bucătărie cu apă. Laptele colora ușor apa. Băiatul cerea ceai adevărat, mama începea să se jelească. Apoi îl alunga la școală și băiatul urla... Urla de dimineața până seara, însă, din fericire, se culca devreme. După ora unsprezece, urletele încetau și Mandelștam, după ce își bea ceaiul lui pe care eu îl pregăteam o dată pe zi, iar el urla că voia infuzie proaspătă, se culca în pat și se desfăta cu liniștea. Eu ațipeam, dar îndată ce mă cufundam în somnul dintâi, Mandelștam mă trezea: „Nadia, să nu dormi.” Eu deschideam ochii, și el începea numaidecât să dicteze: „Nadik, să nu dormi, tu te poți scula când dorești, dar eu nu pot să mă descurc fără tine.”

Scriam pe foi de hârtie, adusă de la redacție, cu un scris mare, de copil, din pricina somnului, cu greșeli, dar citeț. Lucrul dura până dimineața. A fost întrerupt, pentru că în februarie am plecat la Kiev, la înmormântarea tatălui meu. Când m-am întors, împreună cu Mandelștam am început să colindăm pe la diverse instituții, pregătindu-ne pentru „călătoria în Armenia”. Buharin a găsit o

„curea de transmisie”: călătoria a fost aranjată prin Molotov, ca, pe urmă, și pensia. A fost o călătorie de categoria a doua, fără strălucire, ca pentru scriitori adevărați, dar și asta „la păcatele dumneavoastră e bună”. Deocamdată încă se mai putea aranja câte ceva pentru Mandelștam, dar cu fiecare an devenea tot mai greu. El era trecut în categoriile inferioare: coborâre pe scara ființelor vii.

Despre soarta familiei nepmanului nu mai știu nimic. Când ne-am întors din Armenia, nu am mai găsit-o la vechea adresă. Au plecat singuri ori au fost dați afară, ceea ce este mai probabil - n-am reușit să aflu. Locatarii imobilului se schimbaseră și nu aveam de la cine să luăm informații. Imobilul făcea parte din categoria noilor construcții private, iar cei care se instalau în el se numeau „coproprietari”. Coproprietarii au construit multe imobile, după care au fost evacuați ori au devenit chiriași cărora li s-a confiscat spațiul excedentar. Socotelile nepmanului în privința apartamentului nu s-au adeverit, iar statul, probabil a găsit mijlocul de a-și recupera plățile restante. Ce calcule poți să faci în viața noastră, când legea ei este instabilitatea? O familie de nepmani, un băiețaș care urlă - asemenea mărunțișuri nu se iau în seamă când se construiește o lume nouă pentru a asigura fericirea (și înflorirea personalității, cum spun teoreticienii) tuturor și a fiecăruia.

Primul capitol din *Cea de a patra proză* vorbea de socialismul pentru care a trebuit sacrificat nepmanul și fiul lui nătâng. De altminteri, pentru băiat se deschidea o perspectivă directă spre fericirea luminoasă: el trebuia să-și condamne tatăl, s-o rupă cu trecutul și să facă servicii șefilor, scotocind prin hârtiile noastre. Pentru orice eventualitate, eu purtam hârtiile cu *Cea de a patra proză* în geantă, deși știam că în acei ani cârmuirea aproape că nu se interesa de noi. Dacă se foloseau de băiat, o făceau mai degrabă pentru demascarea tatălui: unde a ascuns cervoneții? Și a tuturor prietenilor și cunoscuților lui: în grădina cui au îngropat pușculițele cu banii de hârtie? Nu știu cum au ieșit din circulație cervoneții, însă cred că mulți n-au izbutit să-i dezgroape și să-i

preschimbe pe bancnote noi. Sau, poate, la vremea aceea nici nu mai existau cervoneți și, devalorizându-se, zăceau pe fundul cuferelor bătrânilor singuri, alături de bancnotele de pe vremea lui Kerenski și a războiului civil. Devalorizarea banilor se producea treptat. Salariile începeau să nu mai ajungă. Pensiile se transformau într-un simbol. Când banii se devalorizează, când prețurile cresc! Doar o singură dată - la începutul celui de al doilea război mondial - a fost clar despre ce era vorba: prețurile la alimente au crescut brusc într-o singură zi (la zahăr, de pildă). De obicei, eu nu observ procesele lente, nu am memoria cifrelor, iar salariul nu ajunge niciodată, chiar și când este mare, ca în ultimii mei ani de serviciu. De aceea este salariu.

La *Moskovski komsomoleț*, lui Mandelștam îi plăteau atât de puțin, încât după ce primea salariul, banii nu ne ajungeau decât pentru vreo câteva zile. Nu cu salariul asigurau traiul „alor noștri”, ci cu lucruri care nu erau luate în considerație: pachete, saci cu alimente și altele... Uneori pe Mandelștam îl luau de-al lor și primea și el câte un săculeț. Din 1930 până la arestarea din mai 1934 am primit alimente într-un magazin de lux, unde lângă casă atârna un anunț: „Cei de la Narodnaia volia sunt serviți fără să stea la rând.” În perioada de la *Moskovski komsomoleț* trăiam din salariu. Redacția se afla pe Tverskaia, adică pe strada Gorki, în pasaj. Totul la un loc se chema „combinat” și era administrat de un „îndrăzneț” pe nume Ghiber. Struve scrie la note și comentarii că el n-a izbutit să lămurească cine anume era Ghiber. Ghiber era Ghiber, un administrator pur și simplu sau director comercial cu o imaginație îndrăzneață. Structura combinatului era într-adevăr misterioasă și de neînțeles. Nu știu cum, el se extinsese în tot pasajul, unde intra redacția ziarului, precum și un teatru și un restaurant. Probabil și altceva, dar pe noi nu ne interesa. La restaurant, angajații mâncau pe datorie, apoi li se reținea datoria din salariu. Eu mergeam să iau prânzul în pasaj și, într-o zi, lacheul (acolo erau încă lachei, nu ospătari) m-a surprins, spunându-mi: „Bătrânelul dumneavoastră a

mâncat de prânz...” „Bătrânelu” meu nu avea decât treizeci și opt de ani, dar își dădea seama de pe acum că aerul nu-i mai ajungea.

La redacție se purtau cu încredere și prietenoși, cum au făcut-o mai târziu cei de la teatrul din Voronej. Îl rugau să aprovizioneze redacția și colaboratorii ei cu „cultură” și îi dezvăluiau diferite proiecte antropofage. El mi le povestea pe urmă îngrozit la masă în restaurant ori seara acasă. Toți cei din redacție credeau în viitorul luminos și se străduiau să-i accelereze venirea. Pentru asta, toți luptau cu inerția, își perfecționau calificarea în tot felul de cercuri și învățau necontenit. Ziarul îl făcea o armată întreagă, pentru că fiecare dintre cei care munceau era supravegheat de o gloată întreagă dintre cei care nu munceau. Toată mulțimea lua masa la restaurant și toți mâncau pe credit. Seara mergeau să se distreze la teatru. Odată, am văzut un spectacol amuzant despre un măcelar, un caucazian fioros, cu mustăți, care tăia carne și făcea glume în stilul epocii. În măcelar ni s-a năzărit că recunoaștem pe cineva al cărui nume a devenit un bun public.

Plecând în Armenia, Mandelștam și-a dat demisia și a primit o caracterizare binevoitoare. În ea se spunea că face parte dintre acei intelectuali care pot fi admiși să lucreze, dar sub supravegherea conducătorilor de partid. Nu știu de ce, asta l-a cam ofensat, dar eu râdeam, întrebându-l de ce s-a supărat pe amicii lui din clasa paricopitatelor. Ce putea aștepta de la ei? Căci și el observase că au copite, nu tălpi, cu mult înainte de a primi caracterizarea... Eu am păstrat această hârtie drăguță și nu-mi aduc aminte când a dispărut: la percheziție sau așa - pur și simplu. Hârtia mirosea a deceniul al treilea de tip comsomolist în pragul marilor înfăptuiri. Comsomoliștii se simțeau încă sarea pământului, recunoșteau însă că trebuie să-și sporească bagajele de cultură. Îi aștepta o soartă funestă. Au murit în război și în lagăre acuzați de troțkism, secret ori declarat, real sau imaginar. Întreaga generație a fost trecută prin cuțit, dar un lucru este cert: înainte de propria arestare sau de moartea în război, ei înșiși au epurat și au arestat fără preget. Unii poate au avut noroc și

au scăpat teferi în lagăre sau într-o misiune de lungă durată. Aceștia joacă astăzi domino prin curți, îl laudă pe vechiul stăpân care a dat dovadă de voință și tărie, îl înjură pe Nikita pentru lipsa lui de tact, uitând că el i-a slobozit din lagăre și i-a mutat din subsoluri în splendidele apartamente din Ceriomușki[1], deși ei nu mai aduc nici un folos statului. Este ridicol că îl înjură tocmai pe Nikita, unicul dintre cârmuitori care a permis bătrânilor să primească pensii, apartamente și telefoane. Eu, de pildă, îi sunt foarte recunoscătoare, cu toate că el n-a știut ce face.

În acel an de mult trecut, când bătrânii de azi lucrau împreună cu Mandelștam și nu știau cum să-și însușească mai multă cultură de la el, ei erau încă niște băieți de ispravă în felul lor. Nu o dată mi-a fost dat să văd cum oferă de mâncare amicilor demascați și căzuți. În anii următori nimeni n-ar fi îndrăznit nu să ofere mâncare, dar nici măcar să se salute cu cei proscriși. Erau acele vremuri blânde și inocente de care își aduce până astăzi aminte generația vârstnică. Dacă li s-ar oferi o a doua tinerețe, ei ar lua totul de la început.

Enervarea lui Mandelștam pe caracterizarea stupidă nu o explic decât prin faptul că el, organic, nu putea să sufere să fie dădăcit. Această însușire este, fără îndoială, indiciul caracterului urât de care și astăzi se plâng contemporanii. Nici măcar eu n-am încercat să-l influențez și n-am făcut pe educatoarea, deși soțiile evreice sunt vestite prin talentul lor în domeniul „cultivării” soților. Pentru a arăta cum nu suporta dascălii și „dădacele”, o să menționez un caz puțin important, dar semnificativ, datând din perioada prieteniei cu ziarul și a stabilității șubrede.

La redacție a venit criticul Selivanovski de la RAPP. I se încredințase misiunea să-l caute pe Mandelștam și să-i spună cum este apreciat în etapa respectivă de RAPP. S-a adeverit că RAPP avea față de Mandelștam o atitudine circumspectă: în sfârșit, devenise om sovietic (cu alte cuvinte, lucra la un ziar), dar, din cine

[1] Cartier nou din Moscova.

știe ce pricină, n-a scris nici o poezie, adică nu a demonstrat mutațiile care s-au produs în conștiința lui. (De ce se miră lumea de chinezi? Nu ei sunt inventatorii, ci noi.) Nu l-am văzut niciodată pe Mandelștam atât de furios, încremenise, buzele i se subțiaseră, ochii îl pironeau pe Selivanovski. A întrebat de ce RAPP nu se interesează cum decurge viața lui sexuală, ce procedee recomandă în acest domeniu RAPP și Comitetul Central și dacă aici este aplicabilă abordarea de clasă...

Selivanovski s-a speriat de-a binelea, am văzut asta pe figura lui. A vrut să spună ceva, dar Mandelștam nu l-a lăsat. A trebuit să asculte câteva minute un torent de cuvinte furioase, iar apoi să privească spatele lui Mandelștam. Selivanovski, unul dintre cei mai blânzi din frăția rappovistă, și-a zis, pesemne, că Mandelștam este un nebun periculos, cu atât mai mult, cu cât ceea ce trebuia să transmită era un semn de bunăvoință, iar scriitorii primeau aceste semne cu respect și cu bucurie. Aceasta era aproape o propunere de colaborare cu limbajul lui Averbah și Fadeev.

Mandelștam a mai spus că munca lui nu devine proprietate publică decât atunci când este tipărită: „Atunci puteți să vă năpustiți asupra ei cu toată haita!” („Osip Emilievici, ne-ați zis haită !”). Să scormonești în conștiința scriitorului este o mârșăvie tot atât de mare ca și cum ai trage cearceaful de pe el să verifici dacă face sex cu nevastă-sa. „De ce nu mă întrebați dacă mă culc cu nevastă-mea și de câte ori pe săptămână. Sau poate nu mă culc.”

Selivanovski a încercat să spună și el ceva, că ăsta este un punct de vedere burghez, și discuțiile despre așa-zisa libertate de creație. Scriitorul lucrează întotdeauna pentru o clasă ori alta. Astea însă nu erau decât piuituri izolate, pe care Mandelștam nu le asculta. La cuvântul „creație”, a tras o înjurătură și a pornit înspre restaurant, agățându-mă în drum și pe mine. Mam supărat de moarte că, de față cu mine, a debitat acele obscenități despre soția sa, dar s-a stropșit la mine: „Tu nu înțelegi nimic. Tacă-ți fleanca.”

Numai supărarea mi-a întipărit în memorie această discuție. Nu

țin minte câtă vreme a ținut supărarea mea. Cred că la masă m-a înveselit și ne-am împăcat...

Pe Selivanovski nu l-am mai văzut de atunci. Cred că a raportat unde trebuie despre această convorbire „plăcută”. Deși el nu era o figură malefică, „raportul” era obligatoriu cu atât mai mult, cu cât Mandelștam pomenise într-un context nepotrivit niște instituții importante. Selivanovski a sfârșit tot acolo unde au sfârșit toți sau cei mai mulți: soarta unui om nu depindea de ceea ce gândea sau vorbea.

Cea de a patra proză nu l-a eliberat pe deplin pe Mandelștam, dar i-a deschis drumul către poezie. Era important nu doar să numească „neamul străin”, dar să se și delimiteze de el și să înceteze de a mai culege pentru el ierburi. Nu trebuia să se simtă un înstrăinat, ci Iosif printre barbari, ceea ce nu a simțit adevăratul Iosif în Egipt, străin între străini, cu care nu trebuie să vorbească pentru că nu există o limbă comună.

Mandelștam vorbea limba unui „neam străin” în sensul cel mai profund al cuvântului, pentru că toate noțiunile și ideile noastre s-au dovedit a fi diferite. Toți erau străini: și „învingătorii”, și învinșii, care s-au lăsat la mila lor. Înfrângerea i-a stupefiat într-atât pe oameni, încât generațiile mai vechi n-au izbutit să-și revină după lovitură. Unii s-au ascuns și au amuțit, alții au încercat să spună vorbe comune ca să le zâmbească împuternicitul „învingătorilor”. Apoi au venit generațiile defetiștilor de principiu. Fiii părinților uciși și-au demonstrat lor și au demonstrat și altora farmecul și sensul „comenzii”. Ei nu cereau adaptare, ci trecere necondiționată la învingători: să intre în serviciul lor cu toată conștiinciozitatea ca să devină, în sfârșit, om sovietic în adevăratul sens al cuvântului. Așa era bietul Rudakov, fiu de general, care făcea spume la gură demonstrându-i lui Mandelștam că e timpul să vorbească limbajul contemporaneității. În timpul războiului, el suferea cumplit că nu era decât un simplu locotenent și nu general, ca tatăl și ca frații lui, și ei morți. Asta era unica lui supărare pentru că la gândire renunțase

definitiv. Acestui sărman băiat i-au stricat numai gusturile: el o iubea pe Țvetaeva și puțin pe Mandelștam. Îl consola însă faptul că el era acela căruia i-a fost hărăzit să le explice totul și să-i scoată pe rătăciți la drumul cel bun. Așa ca el erau mulți, mult mai mulți decât pare la prima vedere.

Câtă vreme Mandelștam încerca să-i înțeleagă pe străini și să le explice că nici în lumea dinainte el nu a fost o persoană privilegiată, adorată de femei și de croitori, n-a ieșit nimic bun. (De fapt, de ce trebuia să fie un favorit precum Gorodețki?) Vocea se capătă numai în opoziție. Vocea lui Mandelștam sa întors la el când i-a trecut prin gând să spargă capacul de sticlă și să se elibereze. Sub capacul de sticlă nu există poezie, fiindcă nu există aer.

Poezia dispăruse pe la mijlocul deceniului al treilea și nu mai revenise. Mandelștam era uneori posomorât, uneori vesel, dar întotdeauna un interlocutor intelectual strălucitor, doar că nu avea cu cine să vorbească. Totuși ceva se rupsese în el, dispăruse... Era ceva nedeslușit, micuț, dar foarte important, un grăuncior modelator de formă fără de care nu se poate trăi. Aș putea să numesc acest „ceva” dispărut ritm interior, spiritul muzicii, însă nu pot să-mi permit o astfel de simplificare. Spiritul muzicii, sau pur și simplu muzica, se epuizase din deceniul al doilea. Mandelștam asculta și muzica reală, muzica interioară vibra în el și era plin de iubire: din această perioadă datează cele mai multe scrisori trimise mie. Există o noțiune care se cheamă libertate interioară. Sunt nevoită să recurg la ea ca să nu mai caut cuvinte noi. Și totuși trebuie să fiu mai exactă: el și-a păstrat libertatea interioară și judecățile lui au fost întotdeauna libere. Poate că epoca nu i-a oferit libertate și îl apăsa. Deși a spus că n-a fost niciodată contemporanul nimănui, epoca, până la un moment dat, nu l-a lăsat în libertate.

Mandelștam a avut întotdeauna pauze mari între poezii. Ele apăreau în puhoaie, pe urmă însă vocea interioară amuțea: uneori pentru un an, alteori chiar pentru un răstimp mai mare. Eu cred că poezia: ,,*Ca o pasăre mare, numele Domnului A zburat din pieptul*

meu. Înainte, valuri de ceață, Și colivia goală a rămas în urmă.” evocă starea când un ciclu de versuri s-a încheiat, iar altul încă nu a început (de aceea „colivia” este goală). Se știe că fiecare artist, chiar și om de știință, încheind un ciclu de lucrări, simte că totul în el s-a oprit pentru multă vreme, uneori și pentru totdeauna. Acesta este intervalul care desparte ciclurile, perioadele, cărțile. Despre tăcerea din cea de a doua jumătate a deceniului al treilea se spune cu totul altfel: „Când eu dormeam fără de chip și formă”. Este clar că această tăcere nu are nimic de-a face cu odihna normală, prin urmare cu perioada calmă de acumulare, maturizare și creștere. Întâlnirea cu tânărul biolog Kuzin a constituit impulsul final spre trezire. Întâlnirea a avut loc la Erevan în curtea unei moschei, unde ne duceam întotdeauna să bem un excelent ceai persan, pe care-l sorbeam ținând bucățele de zahăr în gură. Despre această întâlnire Mandelștam a spus: „*Prietenia, ca un foc de armă, m-a trezit*”.

În viața noastră, omul cu care puteai să vorbești despre orice, în afară de invențiile lui și misiunile guvernamentale, părea un adevărat miracol. Conversația cu tânărul Kuzin s-a epuizat repede, deoarece rezerva lui nu era prea mare, iar el nu se pricepea să o completeze, însă întâlnirea și-a jucat rolul. S-a adeverit că există oameni care aparțin unor neamuri înrudite. Curând după întâlnirea cu Kuzin, noi am plecat la Tiflis, iar acolo s-au pornit versurile. De atunci nu s-au mai oprit, deși au existat lungi perioade de odihnă și acumulare. Știu că și fără întâlnirea cu Kuzin versurile ar fi revenit, dar asta sar fi produs pe o cale mult mai dificilă. Pe Mandelștam l-a slobozit nu doar întâlnirea, dar și izolarea binefăcătoare într-o țară străină. Și ea era indispensabilă pentru eliberare.

„Ceva”, grăunciorul apăruse din nou. Mandelștam a înflorit dintr-o dată, s-a înveselit și parcă din nou avea pe necuratul în el. Nu exista decât un singur mijloc de a opri torentul versurilor - ucigându-l pe purtătorul grăunciorului. Asta au și făcut, dar mai rămăseseră peste șapte ani de viață și muncă. Mandelștam i-a folosit la maximum. Acești șapte ani au constituit perioada cea mai bună din

viața noastră, în pofida tuturor monstruozităților împrejurărilor exterioare. Dar și alte perioade au fost superbe, vesele și tihnite. Am fost foarte fericiți împreună.

X Agerimea vederii

Ne-am întors din Armenia la sfârșitul toamnei lui 1930. Acum știu că până la catastrofă ne mai rămâneau trei ani și jumătate, însă, din fericire, viitorul nu se vede din prezent și de aceea noi eram întotdeauna pregătiți de nenorocire, dar fără să prevedem nimic concret (percheziții, tropăit de cizme, voci, țârâit de sonerie, plecare). Ni se părea că șuruburile erau strânse la maximum și trebuie să ne așteptăm la o îmblânzire. În privința șuruburilor așa era, însă ceea ce s-a petrecut mai departe depășește orice închipuire. De fapt, nu ne prea gândeam la așa ceva și ne trăiam viața din plin, așa prăpădită cum era. Un an și jumătate ne-am canonit prin locuințe străine, o vreme chiar separați. *Ciclul Lupului* a fost scris când Mandelștam locuia la fratele său (la Șura), iar eu - la al meu.

În camera lui Șura era întotdeauna zgomot. Lungă și îngustă, ea se învecina cu două camere identice, arhipopulate; într-una, Alexandr Gherțovici zdrăngănea la pian, iar în cealaltă trebăluia o evreică bătrână care purta de grijă copiilor, nepoților și vecinilor. Lucrul la versuri începea noaptea, când se statornicea „pacea interzisă”. (Mandelștam nu era un autor nocturn, deși lucrul se putea prelungi și în noapte. Nu era vorba decât de zgomot și de necesitatea de izolare, de care nici vorbă nu putea fi ziua, astfel încât această perioadă a fost nocturnă.) Temându-se că peste noapte o să uite totul, cum se uită întotdeauna versurile venite înainte de a adormi, Mandelștam și le nota la lumina lămpii de noapte pe bucăți de hârtie. Aproape în fiecare dimineață îmi aducea un mic teanc de hârtii scrise cu creionul. Ceva s-a mai păstrat, cu

toate că și-au vârât nasul atât organele, cât și soții Rudakov și Hardjiev.

„Pacea interzisă” se așterne după miezul nopții. De obicei oamenii se tem de insomnie, dar în apartamentele comune suprapopulate, înțesate de paturi, cum am trăit toată viața, doar noaptea este posibil să rămâi singur cu tine însuți. Ulterior, când mă vânturam prin institutele de învățământ superior din provincie, unde mi se rezerva câte o cămăruță în căminele studențești sau ale cadrelor didactice (unde era și mai rău decât în cele studențești), am înțeles bine sensul versurilor: „*După miezul nopții, inima petrece Cu șoricelul argintiu lângă ea*...” Cineva, cred că Voloșin, i-a spus lui Mandelștam că, în mitologia greacă, șoricelul alb simbolizează timpul. Însă, mai degrabă, acesta vine de la Pușkin: „Viața nu-i decât o forfotă de șoareci.” După ce s-au agitat și au strigat îndeajuns, oamenii dorm fericiți în zăduf și putoare, cu gurile deschise din lipsă de aer. (Zăduful și frigul barăcii de lagăr, putoarea și frigul din baracă - nu mi le pot închipui nici eu, care toți anii le-am simțit ca pe o realitate fizică.) Nimic nu curmă liniștea mai rău decât sforăitul, și doar călătorul se desfată cu singurătatea și inima lui petrece. (Dragii mei băiețași occidentali cu părul lung, voi asta căutați? Ori sperați să cuceriți palate și să-i vârâți pe cetățenii răpănoși în apartamente comune? Tare mult aș vrea să vă văd măcar pentru vreo zece ani în China sau în epoca noastră glorioasă.) Mă necăjeam că Mandelștam nu doarme și că noaptea se dedă petrecerilor și orgiilor poetice, dar el mă liniștea: cu cât sunt mai multe obstacole în calea poeziei, cu atât mai bine - nu-ți scapă nimic inutil. (Cred că are dreptate.)

La începutul verii, Șura și soția au plecat în sud pentru o lună și jumătate sau două și eu m-am mutat la Mandelștam în cămăruța sărăcăcioasă din strada Starosadski. Petrecerile poetice au continuat și nu doar noaptea, ci și ziua, iar poeziile deveneau mai lungi, nu mai erau concentrate de veghea nocturnă. Nu prea se mai găseau de-ale gurii. Era începutul foametei monstruoase din

Ucraina, al creșterii prețurilor și al altor bucurii, ca rezultat al deschiaburirii și al primului cincinal, încă din Tiflis am observat că se întâmpla ceva rău: dispăruseră alimentele, în primul rând țigările, pe care le vânam în oraș împreună cu Cearens. Ne ajutau copii de pe stradă, care ne vindeau marfa cea rară direct din mâinile lor murdare, dar simpatice. Vigilența se intensifica, iar foametea și vigilența fac întotdeauna casă bună. Ele sunt direct proporționale: cu cât una este mai mare, cu atât cealaltă este mai ageră. Dacă nu se poate asigura hrana oamenilor, trebuie arestați câți mai mulți, ca nimeni să nu cârtească. Aceasta era politica înțeleaptă a cârmuitorilor înțelepți care vor salva lumea. Domnul Sartre n-o să citească, firește, cartea mea, însă rog să i se transmită aceasta - să știe.

Când am sosit de la Tiflis la Moscova, spre seară am vrut să mâncăm ceva. Așa am aflat că toate magazinele erau goale, îmi amintesc cum mergeam pe strada Pokrovka și n-am văzut nimic în galantare, în afară de cafeaua „Sănătate". (Și înainte eram gata, sunt și astăzi, să îndur foamea și să trăiesc în sărăcie, numai să știu că există respectul pentru cetățean și o lege omenească, nu barbară.)

Curând au apărut din nou cartelele, pe care aproape că nu se dădea nimic, și rațiile pentru privilegiați (atunci ne număram și noi printre ei). Până una-alta, au apărut „piețele" stradale. Negustorii țineau marfa în palme: un ou, un morcov, doi cartofi. Ieșeam într-o astfel de piață la doi pași de casă și mă întorceam cu un prânz îmbelșugat. Cel mai adesea cumpăram o grămăjoară de făină și puțin untdelemn. Evreica grijulie din camera vecină mă certa că prea fac economie de unt și în loc de oladii[1] adevărate mie îmi ies niște pâinișoare. În schimb, năzurosul Mandelștam, care știa rostul mâncărurilor, uitase de arta culinară și se simțea norocos dacă îi dădeam de două ori pe zi câte o grămăjoară de oladii dubioase. Cu

[1] Vezi nota de la pagina 42.

astfel de oladii o hrăneam la sfârșitul războiului pe Ahmatova, și ea le înghițea ca un pui de elefant.

Oamenii se îngrașă din cauza bucatelor pe care le mănâncă pe timp de foamete. Foamea îi face să se arunce asupra „delicateselor” grele și dificil digerabile din pachetele cu rații și uite-așa se umflă. Am strâns multe observații privind fiziologia și psihologia foamei, însă pe noi nu ne interesează decât foametea din țările imperialiste.

Viața idilică din străduța Starosadski nu era umbrită de nimic, cu atât mai puțin de grija viitorului. Nu aveam nici o treabă. Trecea pe la noi „bătrânul Margulis”, care se salva la Moscova de foametea și șomajul din Leningrad. El nu înceta să tragă nădejde că o să obțină vreo traducere sau vreo slujbuliță. Până atunci era gata să facă orice muncă ca să aibă ce mânca, și copia versurile lui Mandelștam. A doua zi oricine ne întâlnea, ne cita din ele. Trecea pe la noi și Boria Lapin cu mașina de scris și, tăcut, dactilografia o nouă poezioară. Într-o zi ne-a adus o bucată de peliculă de film și am privit-o în lumină. Kuzin nu știa ce să facă cu poeziile. El era obișnuit cu cărțile, în care avea încredere, dar nu știa cum să procedeze cu versurile noi. Era sincer necăjit când asculta o poezie nouă. Pentru el, Mandelștam a și distrus una, însă pe urmă și-a dat seama că nu poezia era problema, ci Kuzin și a încetat să mai reacționeze la cuvintele lui. Kuzin aspira spre stabilitate Și aparținea aceluiași gen de oameni care nu recunosc decât ceea ce este definitiv și nu pot să sufere ceea ce este în curs de devenire. El înțepenea puțin câte puțin și, cum am aflat, n prezent a înțepenit de tot. Venea adesea Emma Gherștein, ea făcea parte din acel gen de oameni care își încep fiecare frază cu expresia moralizatoare: „Păi, nu v-am spus eu...” A fost mulți ani prietenă cu Ahmatova, dar după moartea ei, Emma și-a dat seama că nu avea nici o poezie. A trebuit să-i dau din rezervele mele, să nu se facă de rușine față de amatorii de poezie. Prea multă lume se ocupă de poeți fără să priceapă o boabă de poezie. E stupid, dar adevărat.

Mai veneau și alți oameni, nici mulți, nici puțini, ci atâția câți

trebuiau. Noi eram plimbăreți și hoinăream mult. Tot ce vedeam își găsea loc în poezie: spălătoria chinezească unde duceam rufele, anticariatul unde răsfoiam cărțile, fără să cumpărăm încă din lipsă de bani și de casă, fotograful ambulant care ne-a pozat împreună cu soția lui Șura, toba turcească și șuvița de apă ce curgea din butoiul de stropit străzile. Revenirea la poezie a adus și sentimentul armoniei cu lumea, cu oamenii, cu mulțimea de pe stradă...

Era un sentiment de fericire, și noi trăiam excepțional, dar nu înțeleg de unde aveam bani chiar și pentru această viață de câine. Buharin aranjase, fără îndoială, vânzarea ediției de poezii în două volume cu o mică plată lunară. În orice caz, banii nu ne ajungeau decât pentru ceai și oladii, dar noi nu ne-am îngrășat pentru că nu aveam prea multă făină. Cel mai tare se resimțea lipsa zahărului. Primeam puțin pe cartelă, și ceaiul îl beam, ținând bucățica de zahăr în gură. Amatorii de ceai, cunoscători, râd de mine că eu, o mare cunoscătoare în ale ceaiului, continuu să beau ceaiul sugând bucățica de zahăr. Unul dintre ei, cel mai important, a tăcut când i-am explicat că în decurs de patruzeci și cinci de ani n-am avut niciodată zahăr îndeajuns și fiecare bucățică era obținută printr-o minune. Curând, Halatov l-a înscris pe Mandelștam să ridice rația de la același magazin cu veteranii de la *Narodnaia volia* și i-a silit pe scriitori ca o dată la trei luni să ne includă din nou pe lista cu rațiile și am început să primim, pe lângă un kilogram pe cartelă, încă trei kilograme pe lună. Asta însemna bogăție. În schimb, pâinea ne-a ajuns întotdeauna: pe cartela de la scriitori se dădea multă pâine, ca pe o cartelă de muncitor, vreo opt sute de grame. Adevărata foame, dacă te gândești numai la pâine, am suferit-o când eram singură, în timpul războiului.

În Starosadski, Mandelștam a scris o poezie al cărei sens nu l-am deslușit numaidecât: a invidiat pe neașteptate vederea pătrunzătoare, cu bătaie lungă a vulturilor. El se lăuda întotdeauna cu agerimea vederii sale. La rândul ei, Ahmatova se jura că nimeni nu vede mai departe ca ea. Și a declarat cu mândrie: „Eu am ochi

de marinar”. Asta însemna că se trage dintr-o familie de „lupi de mare”. Eu îi aminteam că marinarii ei sunt de uscat. Tatăl Ahmatovei lucra la Departamentul Marinei, unde nu avea vedere de marinar și, probabil ca toți funcționarii, nici nu mirosise marea. „Nadenka, întotdeauna ești așa”, zicea Ahmatova. Era formula ei de supărare, iar Mandelștam prelua numaidecât: „întotdeauna e așa.” Abia aștepta un motiv să înceapă să mă tachineze, cum fac toate pușlamalele. Cel mai ușor îi era să mă tachineze pe mine și pe Ahmatova, noi îl înțelegeam. Ce greu mi-a fost mie, cea obișnuită cu tachinările, să rămân singură, fără omul care mă tachina, însoțitorul vesel și supărat al plimbărilor mele.

Lăudându-se unul față de altul cu agerimea vederii, Ahmatova și Mandelștam au născocit un joc, posibil doar în Petersburg cu străzile și bulevardele lui nesfârșit de lungi și drepte: cine va desluși cel dintâi numărul tramvaiului care se apropie? Potrivit regulilor jocului, pentru fiecare greșeală se primea o amendă, se dădeau și premii și se ținea o socoteală strictă a scorului. Eu cu vederea mea obișnuită nu mă puteam întrece cu ei, dar îmi cereau să stau alături și să fiu arbitru, pentru că în fiecare clipă se iscau discuții. După ce au stabilit regulile, au încurcat numaidecât totul, în plus, fiecare încerca să trișeze. Întotdeauna ieșea învingătoare Ahmatova, spre marea ciudă a lui Mandelștam. Ca orice femeie, ea izbutea să prezinte dorința drept realitate, adică trișa la joc cu mai multă iscusință și înverșunare decât Mandelștam. Eu, bineînțeles, ca un arbitru adevărat, eram de partea lui dacă Ahmatova nu mă cumpăra la timp. Într-un articol timpuriu, Mandelștam a numit-o pe Ahmatova „viespe subțire”. Jucând împreună jocul cu tramvaiul, el a crezut în agerimea vederii ei. Oare nu pentru asta într-o poezie din Voronej el a înzestrat viespea cu o vedere deosebită?

Kuzin se mira de ce Mandelștam merge la el, la Muzeul de Zoologie, răsfoiește cărți și citește despre fiziologia văzului la păsări, la insecte, la șopârie și la animale. Ce îl interesează pe el pupila parietală a șopâriei? Specialist auster, Kuzin ridica din umeri

și nu pricepea: fiecare făptură vede cum trebuie să vadă, nu-i treaba lui Mandelștam, de asta se îngrijesc biologii. El bombănea, dar nu refuza să-i scoată cărțile.

Cele cinci simțuri erau pentru Mandelștam o fereastră spre lume, un dar neasemuit care dă și cunoștințe și desfătare.

Se pare că pipăitul este o calitate rară la omul contemporan, iar la Mandelștam și ea era foarte dezvoltată și mie mi se părea că acesta era semnul unui dar fiziologic deosebit. Când ne întorceam, chiar după o foarte scurtă despărțire, el închidea ochii și, ca un orb își trecea palmele pe fața mea, mă pipăia ușor cu vârful degetelor. Eu îl necăjeam: „Nu-ți vine să-ți crezi ochilor ?!” El nu spunea nimic, dar data următoare totul se repeta. Însă nu aveam de ce să-l necăjesc: și în versuri, și în proză, el revenea întotdeauna la simțul pipăitului. Un vas capătă la el forma autentică doar în propria-i palmă, care simte căldura ce o conține. Orbul are degete văzătoare, auzul poetului „pipăie” imaginea interioară a poeziei când melodia răsună, dar cuvintele nu au fost încă găsite. „Freamătul buzelor” flautistului care își amintește este tot o senzație tactilă, dar nu a degetelor, ci a buzelor. Aducerea-aminte (nu amintirea pasivă) și recunoașterea sunt propulsoarele principale ale poeziei, iar omul „recunoaște” pipăind. În versurile despre cuvântul pierdut, Mandelștam îl caută cu degetele care, în plus, sunt „văzătoare”. Într-una dintre variante, cuvântul a devenit „proeminent” („Cum să redai această proeminentă și bucurie, când printre lacrimi cuvântul ne zâmbește”). În textul definitiv, asta s-a transformat în „bucuria proeminentă a recunoașterii”, adică exact acel gest pe care l-am observat când ne reîntâlneam. Acesta era pipăitul, bucuria proeminentă, capacitatea pielii de a simți, de a vedea, de a pipăi. La fel ca Țvetaeva, eu am fost surprinsă chiar de la prima întâlnire de suavitatea rafinată a lui Mandelștam, pe care, în afară de el, n-am mai observat-o niciodată.

Cu tot rafinamentul simțurilor, Mandelștam nu uită niciodată că rolul lor nu este decât auxiliar. În Carnetele de însemnări (adică

niște petece de hârtie și două-trei blocnotesuri care s-au păstrat) există o notă: „... Cele cinci simțuri nu sunt decât vasalii aflați în serviciul „eului„ rațional, conștient de meritele lui”. În articolul despre secolul al XIX-lea, Mandelștam învinuiește epoca raționalismului de a fi respins „izvorul de lumină” moștenit de la străbuni și de a se fi transformat într-un „uriaș ochi de ciclop”. Ochiului nu i-a mai rămas „nimic în afară de o privire goală și rapace, care înghite cu aceeași lăcomie orice obiect, orice epocă...” Forța „eului” gânditor constă în capacitatea de a alege, a cărei justețe depinde de criteriul, adică de iscusința de a folosi izvorul de lumină chiar în acele epoci când de-abia mai licărește din întunericul și din gazele grele de eșapament care îl înconjoară. Aceasta este lumina din întuneric despre care a scris Frank.

În poezia *Canzona*, Mandelștam, legat de Moscova, lipsit de posibilitatea de a călători, țintuit de un spațiu limitat, căuta mijloace de a scăpa în libertate. Ulterior, la Varonej, el spunea că succesiunea anotimpurilor este echivalentă cu o călătorie, dar în Moscova, trăind în străduța Starosadski, a găsit o altă ieșire. A decis să-și intensifice vederea de mii de ori ca să vadă depărtările. Vederea este prelungită de conformația deosebită a ochiului păsării de pradă care îi dă un orizont uriaș, ca și de un simplu binoclu militar. Pe insula Sevan, unde am locuit cu un an înainte de Starosadski, am observat că geamurile măresc intensitatea culorii, făcând-o, aș spune, simplă și naivă. Bătrânul Haceturian, un savant armean pe care l-am întâlnit pe insulă, bucuros de jucăria lui, elogia calitatea neîntrecută a binoclurilor Zeiss.

„Egiptologi și numismați” erau savanții armeni pe care i-am întâlnit în Sevan. Din toate colțurile globului pământesc se adunaseră în patria lor. Erau adevărați europeni și într-o măsură mult mai mare semănau a oameni de știință decât cei cu care ne întâlneam noi la Moscova, în căminele ori în sanatoriile Țekubu. La noi, acest tip de umanist a fost distrus, dar, poate, întotdeauna a constituit un fenomen rar. Mandelștam îmi spunea că seminarul lui

Turaev era frecventat în total de doi-trei oameni. În prezent aproape că nu mai există umaniști, și printre ei a apărut o mulțime de femei tumultuoase, mândre de gradele și titlurile lor, precum și de cantitatea informațiilor nedigerate din cutia craniană. Femeile știu bine tot ce știu. În alte științe sunt mai modeste, dar si bărbații sunt mai buni. În orice caz, sunt mult mai omenoși decât în deceniul al treilea. Categoria oamenilor de știință a fost măturată necontenit vreme de cincizeci de ani și măturatul a început cu științele umaniste. Institutele de învățământ superior au fost supuse prăpădului de nenumărate ori. Astăzi, Mandelștam n-ar mai fi văzut nici numismați. Ei au încercat să renască, dar au fost exterminați: banii vechi constituie un fel de valută și trebuie folosiți cu folos și în mod inteligent.

Bătrânii învățați armeni vedeau nu doar în spațiu, ci și în timp, adică în istorie: ei erau capabili să pătrundă cu vederea în adâncul vremurilor. În lume s-au stins toate culorile, dar ele n-au dispărut de pe pământul istoric armenesc, mândru de bătrânii lui savanți. După *Canzona* au urmat versurile albe, în care Mandelștam a numit din nou Moscova budistă, adică imobilă și extraistorică. „Egiptologii și numismații” care distingeau trecutul puteau să pătrundă și în viitor, și Mandelștam credea cu tărie în asta. Această idee a dezvoltat-o ulterior în *Convorbiri despre Dante*: în *Divina comedie*, morții disting cu greu obiectele apropiate, în schimb, ochiul lor este în stare să pătrundă în viitor, aidoma păsărilor de pradă, care nu văd obiectele apropiate, dar de sus, din înaltul cerului, observă orice mărunțiș pe uriașul lor domeniu de vânătoare. Mandelștam revenea permanent la problema viziunii istorice, și această problemă era foarte importantă pentru epoca noastră, care denaturase perspectiva trecutului și perspectiva viitorului pe temeiul unor judecăți false despre trecut. În refuzul lui Mandelștam de a se considera contemporan cu cei alături de care trăia, un rol uriaș l-a jucat faptul că oamenii care se învecinau cu noi în timp își pierduseră definitiv cele mai elementare idei despre trecut și speculau necontenit cu

anticiparea viitorului. În concepția lui Mandelștam, contemporanii erau „deținătorii comuni ai timpului” (*Convorbiri despre Dante*), care vedeau evenimentele din aceeași perspectivă și posedau criterii comune, pentru că nu renunțaseră la trecut.

Și eu, ca și Mandelștam, simțeam că sunt profund incompatibilă cu categoria activă a vecinilor mei întâmplători de epocă și de timp, precum și cu mulțimea uriașă a smintiților pasivi, dar care alergau ca turbații după „învingători”. Nici astăzi nu mă simt în largul meu cu oamenii din generațiile vârstnice care trăiesc într-o suprastructură așezată pe o bază solidă, care comentează despre salturi și execuții, despre realismul socialist și alte deșteptăciuni care stârnesc zâmbetul stăpânilor. Să-i ia naiba de bătrâni ! Nu trebuie să ne supărăm pe ei: sunt prea neînsemnați, dar izul de putreziciune pe care îl emană această faună este insuportabil, îți mută nasul din loc și îți provoacă greață. Să spunem fără ocolișuri, deschiaburirea a produs asupra mea o impresie mult mai mare decât „lista binefacerilor”[1] socialismului, în plus, bătrânii de astăzi au fost inamici activi ai cuvântului și ai gândirii. Cuvântul nu îl simțeau, iar gândirea nu o înțelegeau. Printre ei se aflau demoni talentati, care jonglau iscusit cu vorbele, cu imaginile și naiba mai știe cu ce. Erau însă total lipsiți de conștiință.

Pentru destindere, aș vrea să-l pomenesc pe cel mai mărunt dintre demoni, nefericit, ridiculizat și laș de îți făcea greață. Ahmatova l-a declarat mare poet și el, de-adevăratelea, plângea în hohote - aproape ca sărmanul Brodski - la funeraliile ei. Studenții Facultății de Matematică au organizat o seară în memoria Ahmatovei și l-au poftit pe „marele poet” să supravegheze totul. De altfel, era un bărbat foarte frumos și ar fi fost o plăcere să-l privești în prezidiu pe locul președintelui dacă n-ar fi tremurat ca varga. Unul dintre vorbitori, mi se pare K. I., a recitat poezia Ahmatovei: ,,*Aici, în fumul gros al pârjolului, Arzând restul tinereții noastre, N-*

[1] Aluzie la titlul unei piese de Iuri Oleșa.

am știut să respingem Nici măcar o lovitură”, și a spus că este uimitor cum poeții își presimt viitorul și destinul. El a încheiat că poeții au darul povestirii. A luat numaidecât cuvântul președintele prezidiului și, tremurând, a rostit: „Aici s-a vorbit de presimțirea viitorului. Trebuie înțeles că nu e vorba de nimic mistic, ci de o previziune științifică”. Publicul, format din matematicieni inteligenți, a răspuns printr-un hohot de râs general. Am aflat pe urmă că autoritățile, adică decanul, i-a poruncit poetului să dea seratei un aer mai serios. El era atât de obișnuit să se teamă de șefi, încât l-a luat și pe decan drept șeful lui. Astfel, Ahmatova a irosit un tichet pe frumosul „mare” poet.

Mandelștam a spus că materia poetică are un caracter profetic, adică irumpe în viitor. În *Canzona*, poetul clarvăzător își primește darul de a vedea de la psalmist. Epoca noastră a demonstrat dreptatea lui Mandelștam: poeții, anume ei, nu au cedat hipnozei epocii și, într-un fel sau altul, au intrat cu ea în conflict. Poeții adevărați, bineînțeles, nu cei care și-au primit titlul pe tichet.

Nu se poate să pătrunzi în sensul evenimentelor decât ascuțindu-ți simțurile. Ne-a fost dată lumea asta și ne-au fost date mijloacele de a o cunoaște. Toată problema constă în faptul de a ști cum se folosește omul de ele: oare este el purtător al „eului” gânditor și oare vede el luminița care licărește din întuneric?

XI Mai-marele evreilor

„Pentru a îmbiba cu văz deznodământul sorții”, Mandelștam, care încă nu împlinise patruzeci de ani, dar se și afla în pragul sfârșitului, țintuit la Moscova și apăsat de imobilitate (el suporta greu nemișcarea forțată: celula cu ușa încuiată pe dinafară, permisul de ședere, fie că era la Moscova sau la Voronej. Dacă ar da Domnul să mor fără să aflu cum aș suporta celula de închisoare), ardea de nerăbdare să meargă în sud și încerca să biruiască spațiul doar cu

puterea și agerimea văzului. Nu-i de mirare că în poezia inspirată din acest elan vizual sunt menționate diferite culori: mângâierea zmeurie, valea atât de verde că ți se strepezesc dinții, culorile roșu și galben care încă nu s-au stins în lumea oprită, forțat nemișcată, încremenită.

La timpul respectiv, am considerat ca normală încărcătura coloristică și nu m-am aplecat asupra ei în mod deosebit. I. M. Semenko mi-a atras atenția la o reminiscență din Krîlov („Valea verde de ți se strepezesc dinții"). Toată lumea știe povestea cu „strugurii acri" pe care vulpea îi disprețuiește, zicând că sunt verzi și acri și nu vrea să i se strepezească dinții. Mandelștam, văzându-se slobod, față în față cu imensitatea verde a unei văi inaccesibile, a râs de sine însuși, aducându-și aminte de Krîlov. Noi știam foarte bine că nu putem să ne vedem slobozi nicăieri. (N-ar strica să numărăm cazurile când Mandelștam se plânge că este țintuit de loc.) Asta nu se referă doar la perioada exilului: ea doar a încheiat tendința generală de a lega omul de loc. Este paradoxal, însă epoca marcată de marile deplasări de oameni: în lagăre, în exiluri și benevole - în căutarea unei bucăți de pâine - a statornicit în același timp pătura prosperă de un anumit loc: nu doar un spațiu geografic, ci și un spațiu locativ, de care nu te poți lipsi nici ca să faci un pas. Într-o anecdotă, suntem comparați cu o corabie: de jur împrejur - abisul mării și nu ai încotro s-o apuci. Cred că și locomotivele lui Platonov reprezintă tot un simbol al mișcării pentru omul condamnat la imobilitate. Legătura de pământ, asociată cu pribegia, este o particularitate a istoriei și a vieții rusești. Oare nu de aceea revolta unor ocnași este atât de cumplită pentru că, rupți cu mare greutate dintr-un loc, ei, care s-au dezvățat să-și controleze mișcările, își ies din minți și distrug în jurul lor tot ce le cade sub mână?

Aceeași I. M. Semenko m-a întrebat de unde vine epitetul coloristic din versul: „*Voi spune „șalom" mai-marelui evreilor pentru mângâierea lui zmeurie*". Ni se întâmplă deseori când citim versuri să trecem peste unele unități semantice și la fel de frecvent

declarăm versurile de neînțeles pentru că ne-am obișnuit să înghițim hrană rumegată și posedăm un bagaj sărac de idei, mai exact de semne culturale. Mai rău - toate cunoștințele noastre au un caracter vag, foarte general, sunt lipsite de concretețe și de semne particulare, ca și de sensuri profunde. Din întreaga moștenire uriașă lăsată de străbunii noștri ne- au rămas în minte doar câteva nume și o duzină de anecdote care corespund foarte aproximativ epocii și conținutului ei. În toate celelalte, „și gustul, și culoarea spațiul și-a pierdut", și nu le putem regăsi, pentru că singuri am renunțat la moștenire.

Într-o zi, am dat peste o notă în care un filolog distins dezvăluie sensul unei poezii de Hlebnikov, în care el călătorește pe un elefant alcătuit din fecioare, precum un zeu indian dintr-o ilustrată sau dintr-un basorelief. Filologul arată că Hlebnikov, ca și Mandelștam, este abscons doar în aparență. Dacă reflectăm, întotdeauna vom găsi o cheie explicativă. Când l-am întâlnit pe filolog, i-am spus în treacăt că versurile nu au nevoie de „chei", pentru că ele nu sunt niște casete încuiate.

Când cugetăm la o poezie, trebuie să răspundem la întrebarea „pentru ce?" sau „de ce?" nu „despre ce?". Poezia este receptată ca un tot când sensul și cuvintele sunt inseparabile, iar mai târziu se dezvăluie mici amănunte care adâncesc sensul principal. Dacă cititorul nu sesizează sensul global - după o lectură sau două - nu ar fi oare mai bine pentru el să se apuce de o lectură mai accesibilă și să pună deoparte volumul de versuri? Admit lecturile repetate, deoarece întregul drum al poetului și cărțile întregi ajută la înțelegerea anumitor poezii și versuri. Când poetul este înțeles în ansamblul său, sunt înțelese și anumite etape și, în sfârșit, are loc pătrunderea în miezul unui cuvânt separat care fusese „pierdut", scăpat de cititor și apoi a reapărut în toată pregnanța lui. Tocmai aceasta se cheamă „interpretare inteligentă". Cititorii leneși se vor mulțumi cu poeții de tipul lui Heine, din pricina căruia Tînianov a înțeles atât de primitiv unitatea formei numită „carte". El a observat

că la Heine fiecare poezie are același rol ca și capitolul în roman. În acest caz, nu este oare mai bine să citești un roman? În roman, capitolele sunt într-adevăr capitole...

În ceea ce privește detaliile, un cititor într-adevăr bun nu le scapă niciodată din vedere. Cândva, tatăl meu m-a învățat să citesc printr-o întrebare, chipurile, întâmplătoare. M-a întrebat din ce stofă era cusut fracul lui Cicikov[1]. Pentru tatăl meu, ca și pentru autor, acesta era un detaliu portretistic viu, pecetea epocii și definiția exactă (analitică) a unui fante (pe jumătate, de fapt) care își întipărește sufletul într-un costum.

Povestitorul Hlebnikov a visat întotdeauna să devină zeu al miturilor păgâne, tânăr și frumos ca toți păgânii după informațiile epocii ignorante, în jurul căruia se unduiesc puzderie de fecioare splendide și abstracte. Tema este reluată în versuri, în piese, în fragmentele dramatice. Aceasta era viziunea unui pelerin și ascet, care visa ispite. (Cine sunt proștii care au luat basmele și visurile drept epos?)

Neputința de a-i înțelege pe Hlebnikov și pe Mandelștam este absolut diferită, ei sunt fenomene diametral opuse. Torțele lor sunt diferite, și fracurile, pe care niciunul nu le-au avut niciodată, sunt cusute din stofe diferite. Asta nu înseamnă că un poet este mai bun, iar celălalt mai prost. Amândoi au dreptul la existență și un poet nu poate să pretindă nimic altceva. Poeților nu le trebuie altceva. Poeții nu-și măsoară singuri statura, ci paraziții. Poeții trebuie comparați după indicii comparabile, nu după bombăneala cititorilor leneși, cărora le recomand să treacă la romane (de preferință polițiste). Poezia nu este o ghicitoare, care posedă o dezlegare. Și fiecare poet are un univers al lui și ideea sau tema lui interioară care îl formează ca om. Poezia nu este o întâmplare, ci esența omului care prin atitudinea sa față de cuvânt a devenit poet.

Întrebarea Irinei Semenko referitoare la „mângâierea zmeurie”

[1] Personajul principal din Suflete moarte de Gogol.

m-a pus pe gânduri. Și aproape întâmplător am dat peste câteva precizări semantice caracterizând mai degrabă impulsul interior, decât poezia ce a căpătat formă definitivă. Comentariile la o poezie reprezintă după opinia mea un lux de prisos, dar omul este o ființă contradictorie, și eu am hotărât să notez anumite descoperiri ale mele.

Când Mandelștam a scris *Canzona*, visa neîncetat la Armenia pe care a numit-o „țară sabatică”. Chiar numai prin Ararat, ea este legată de Biblie și de străbuni: de ce n-ar fi „sora mai mică a pământului iudaic”? Mandelștam se plângea că „a fost întors cu sila„ în „Moscova budistă„ și nu înceta să-și aducă aminte de cele „o sută de zile„ (în realitate au fost vreo sută cincizeci, dar o sută exprimă năruirea speranțelor), petrecute în Armenia. Peisajul din Canzona: „ținutul munților bărboși”, adică acoperiți cu vegetație nu prea înaltă, poate trece drept armean, dacă nu ar fi „valea verde de ți se strepezesc dinții”. Chiar și plaiurile alpine nu oferă o verdeață vie: situate la mari înălțimi, ele bat întotdeauna în cenușiu, mai ales în aerul uscat al Transcaucaziei. Văile de un verde strălucitor aparțin climatului umed, iar în Armenia era „un câmp de cârtițe semănat în bătaie de joc cu dinți de piatră”, „praful roșu al văii Araratului” și „în jur ochilor le lipsește sarea. Cauți forme și culori, și toate nu sunt decât azimă, pâine nedospită”...

Este curios că e vorba de senzații vizuale, iar sării i se atribuie rolul pe care îl joacă în cele gustative. Acesta nu este un transfer de senzații, ci mai degrabă ceva în genul unei sinteze. Fără îndoială, și în versuri și în proză se poate observa cum unul dintre simțuri le pune în mișcare și pe celelalte. Atenția încordată a auzului interior trezește pipăitul, senzațiile vizuale rafinează mirosul. întregul aparat senzorial, este un răspuns comun la orice excitație.

Peisajul din *Canzona* nu este armean, ci mai degrabă mediteranean și într-o măsură însemnată peisaj de vis. Mandelștam spunea că, în basmele populare, oamenii care n-au văzut niciodată marea și-o închipuie drept întruparea albastrului, iar muntele -

precum Araratul: un con perfect cu poalele frumos desenate și cu vârful drept cu o căciulă albă. (Chiar și Araratul trezește asociații cumplite: în zilele șederii noastre la Erevan, el purta un brâu de foc. Turcii îi împingeau pe kurzi spre vârful înzăpezit al muntelui, arzând tufișurile pe măsură ce înaintau, pentru ca aceștia să nu mai poată coborî. Bine a fost de Noe ajungând pe un pământ fără oameni - s-a salvat pe Ararat. La Djulfa, kurzii au încercat să se salveze înotând și s-au aruncat în râu, dar, din partea noastră, grănicerii deschideau focul. Peste tot - foc... în primul sfert de secol kurzii i-au masacrat pe armeni, în cel de al doilea au fost ei masacrați de stăpânul care i-a împins să ucidă. Mereu același lucru.) În Canzona, Mandelștam a numit țara unde ardea de dorința să ajungă. El aștepta să întâlnească pe „mai-marele evreilor”. Prin urmare, călătoria imaginară are drept țintă Țara Făgăduinței. Să ajungă în ea nu poate decât prin „ținutul munților bărboși” și exploziile culorilor încep numai după întâlnirea cu „mai-marele evreilor”, căruia îi va spune biblicul „șalom” drept răspuns la „mângâierea zmeurie”. Mandelștam cunoștea antichitatea evreilor și îi numea neam de păstori, de patriarhi și de regi. Regii trebuie să poarte purpură și aceasta este una dintre explicațiile epitetului de culoare. Dintre nuanțele roșului cald a fost aleasă cea zmeurie, pentru că în limba rusă ea are o conotație pozitivă. Aceasta este una dintre justificările complementare, nu fundamentale, ale acestui epitet. I-am întrebat pe specialiști dacă veșmintele de ritual la evrei nu aveau vreo broderie roșie, dar nu aveau. Nici măcar veșmântul lui Iosif nu era roșu, ci multicolor. Doar întâmplarea m-a făcut să ghicesc de ce mângâierea i s-a părut lui Mandelștam colorată în tonuri calde de roșu, iar această întâmplare este legată de o poveste a E. S. Laskina.

Tatăl Jeniei, un mic negustor, poate cel mai mic, își creștea cele trei fiice și vindea scrumbii. Revoluția a fost pentru el o adevărată fericire: evreii au obținut egalitatea în drepturi și el a început să viseze studii pentru fetele lui inteligente. S-a decretat n.e.p. -ul, și el

a crezut în acesta. Pentru a-și hrăni cât mai bine fetele, a început să reia negoțul cu scrumbii, dar a devenit falit fiindcă n-a putut să-și plătească impozitele. De bună seamă că și el a calculat pe abac cum să-și salveze familia. Mi se pare că l-au deportat la Narîm. Nici închisoarea (era în perioada când, „confiscând valorile”, au început să aplice „metode noi”, adică tortura fără bătaia primitivă), nici surghiunul nu l-au frânt. Din primul exil, i-a trimis soției o scrisoare de o duioșie atât de sfâșietoare, încât mama și cele trei fiice au hotărât să n-o arate nimănui. Viața a trecut între exiluri și întoarceri, apoi au început nenorocirile cu fiicele și cu ginerii.

Fetele își trăiau viața lor, și-au pierdut soții în exiluri și lagăre, se prăpădeau și ele, apoi reînviau. Istoria acestei familii oferă un tablou complet al biografiilor sovietice tipice, dar în centru se află tatăl, care a îmbătrânit, dar nu s-a schimbat. În el se întrupaseră înalta sfințenie evreiască, spiritualitatea misterioasă și bunătatea - toate calitățile care l-au consacrat pe Iov. (Oare nu la astfel de bătrâni mergea Goethe în tinerețe ca să discute despre Biblie?)

Tatăl fericit și pur, în prezent patriarh de optzeci de ani, anume patriarh și nu bătrân, n-a judecat în viața lui pe nimeni și niciodată n-a cârtit împotriva sorții. El emană o bunătate luminoasă, trăindu-și cele din urmă zile înconjurat de toți cei care cândva au fost în contact cu el și s-au împărtășit din harul lui. Undeva, pe Precistenka, astăzi strada Kropotkin, într-un apartament comun, trăiește patriarhul, negustorul de scrumbii, care a fost până la sfârșitul zilelor expert în afacerile cu scrumbii din rețeaua comercială, Iov, care a pierdut totul de nenumărate ori, dar care din fericire și-a păstrat copiii și primește cu afecțiune pe oricine îl vizitează. „Are mâini pline de bunătate”, a spus fiica lui, iar eu mi-am adus aminte în ce împrejurare Mandelștam a rostit exact aceleași cuvinte.

Când locuiam la Leningrad, mergeam tot timpul la Ermitaj și întâi de toate îl vizitam pe patriarhul lui Rembrandt care își întinde mâinile spre fiul îngenuncheat... Și, într-o zi, Mandelștam a spus

ceea ce eu am auzit mai târziu de la Jenia Laskina: „Are mâini pline de bunătate”. Nu l-am văzut niciodată pe tatăl Jeniei Laskina, dar el a căpătat pentru mine chipul celui care și-a întâmpinat cu blândețe fiul risipitor. Pe când trăia Rembrandt, existau mai mulți bătrâni evrei sfinți decât în epoca noastră agitată. Și tocmai ei, bătrânii, iau sugerat figura tatălui, care își întinde mâinile pline de bunătate spre fiu.

În aceeași seară i-am telefonat Irinei Semenko și am rugat-o să ia aminte cum sunt repartizate tonurile calde în tabloul lui Rembrandt. Iată ce a scris ea pentru mine: „Tatăl poartă o pelerină roșie. Ea degajă un reflex roșu ce cade pe gura lui și pe capul fiului, chiar pe corpul fiului care transpărea prin găuri, pe toate cutele veșmintelor lui, pe tot - până la tălpile goale, și ele roșii. Lumina roșie cade pe „martorul în picioare„: pelerina lui este roșie nu atât pentru că este făcută din postav roșu, ci mai degrabă pentru că toată figura este luminată de lumina unei surse care se află în planul din spate al compoziției. „Martorul care stă jos„ pare literalmente că se încălzește la un foc și este luminat de flăcările lui.”

Coloritul roșu, cald, *al Fiului risipitor* a intrat zdravăn în conștiința lui Mandelștam, mult mai atent și cu vedere mai ageră decât vizitatorii obișnuiți, distrați și indiferenți ai muzeelor. Bunătatea părintelui atoateiertător și forța căinței fiului risipitor s-au întrupat în memoria lui Mandelștam în lumina roșie care emană de la tatăl ca o bucurie. Tema fiului risipitor în *Canzona* este destul de limpede, cu toate că el nu este pomenit. Tonalitatea caldă vine de la Rembrandt. Mandelștam s-a încrezut în cititor, fiindcă s-a gândit că toți au reținut triumful nuanțelor calde din tabloul lui Rembrandt. El era sigur că memoria și agerimea lui sunt un fenomen obișnuit propriu tuturor oamenilor. Însă nu este așa: oamenii nu sunt nici pe departe înzestrați cu o memorie și cu o atenție atât de deosebite. Sunt puțini cei ce păstrează în memorie ceea ce au observat și de care s-au bucurat. De obicei, totul se șterge din memorie, dar Mandelștam își păstrează cu strășnicie comorile.

Iată, de pildă, cazul cu cleștii din poezia lui Jukovski despre Kașcei[1], citită în copilărie și care a suferit o metamorfoză: cleștii de crustaceu au devenit clești cu care Kașcei deplasează bolovani. Aici avem de-a face cu o permutare obișnuită pentru Mandelștam, dar nu a epitetului ca de obicei, ci a funcției obiectului: cu cleștele se scot cuie, nu se deplasează bolovani. Dar în cuvintele „smulge aurul cuielor” ni se oferă o prezentare vizuală a primei mișcări, precede scoaterea cuiului, când cleștele îl prinde... Mandelștam, care în copilărie colecționa cuie și le numea „comoara care înțeapă”, l-a obligat pe Kașcei să împărtășească pasiunea lui din copilărie.

Memoria unui constructor păstrează întotdeauna elementele de care s-au folosit predecesorii lui, descoperirile lor, simbolurile lor, semnele lor. Așa se realizează „conversația angajată înainte de noi”, cum a numit Pasternak dialogul poeților care nu cunosc nici limite temporale, nici limite spațiale. Restructurându-se, semnele și elementele contribuie la dezvăluirea senzațiilor, ideilor, sentimentelor și trăirilor personale ale constructorului. Căci și cuvântul însuși nu este altceva decât un comprimat de sensuri introduse în el de toate generațiile vorbitoare ale limbii respective, precum și cele care au pătruns în cuvânt în perioada când limba încă nu se despărțise de protolimbă. Nuanța caldă a *Fiului risipitor* a devenit pentru Mandelștam întruparea întoarcerii în casa părintească. Această poezie aparține grupului de poezii despre înstrăinare, dar, evident, sub un alt unghi decât altele. Omul nu poate crede că înstrăinarea sa, vagabondajul său, surghiunul său sunt inevitabile precum ursita vitregă. Și el se recunoaște fiu risipitor doar în cazul când nu-și pierde credința în întâlnirea cu Tatăl.

Rămâne să aflăm cine este „mai-marele evreilor” la picioarele căruia cade fiul risipitor, cel care a cules ierburi nocturne pentru un neam străin. Este cumva Tatăl despre care se vorbește în parabolă

[1] De fapt, basmul în versuri *Povestea țarului Berendei, a fiului său Ivan Tarevici și a vicleniilor lui Kașcei Nemuritoru*l.

sau tema lui Mandelștam: întoarcerea la poporul lui, setea lui Iosif de a-și vedea tatăl, pe Iacov? Căci Mandelștam nu l-a uitat niciodată pe tizul său din Egipt în cinstea căruia i s-a dat numele: „*Iosif, cel vândut în Egipt, nu putea să aibă un dor mai mare*”, a spus despre sine.

Eu cred că gândirea lui Mandelștam era atât de concretă, încât cele două teme - cea națională și cea religioasă - s-au contopit. Întoarcerea la poporul său dintr-o lume care a uitat torța lăsată de strămoși înseamnă și întoarcerea la Dumnezeul părinților care a trimis oamenilor pe Fiul său. Este îndemnat să se întoarcă în casa părintească de parabola creștină. Comunitatea inițială a lumii iudeo-creștine este mult mai însemnată pentru Mandelștam, care căuta „cheile și zdrențele bisericilor apostolice” decât separarea ulterioară. În lumea iudeo-creștină, care s-a încrucișat cu cultura elină, el vede Mediterana spre care a năzuit permanent. Spre iudaism, spre „mai-marele evreilor” el nu năzuiește la chemarea sângelui, ci ca spre izvorul ideilor și gândirii europene, din care își sorbea forța poezia.

În poezia *Canzona* există trăsături care atestă că în ea răsună disimulat și tema morții (poezia și filosofia!). Vederea pământească este limitată, diviziunea spațială este insurmontabilă precum timpul. Doar moartea constituie o ieșire din spațiu și timp. La Mandelștam, ideea morții este legată adesea cu depășirea limitelor spațiale și temporale: „Și în afara timpului să suspinăm din adânc după acea pajiște unde timpul nu fuge...” În biserică se roagă pentru oprirea timpului și pentru pajiștea cea frumoasă, iar pe mine mă chinuie gândul la cuvânt, la culoare, la lumină: cum vor fi ele în pajiștea aceea? Sau le vom pierde pe vecie o dată cu cuvântul „tu”?

Fiul risipitor viu va veni la părintele său care va organiza pentru el un ospăț și el nu va mai spune: „Eu n-am avut nici cupă la ospățul părinților”. Mort, el va cădea la picioarele Tatălui în acea pajiște despre care se cântă la slujba de înmormântare și îl va ruga să-i ierte păcatele. Pentru un om care iubea „acest sărman pământ”, iar Mandelștam îl iubea, pentru că „altul nu văzuse”, acea pajiște

constituie întruparea tuturor pajiștilor și văilor de pe pământ, iar iarba cea mai verde și mai sclipitoare, la care visează oricare citadin, țintuit de locul unde trăiește, când primăvara îl apucă dorul de pământul acoperit de un veșmânt minunat, de iarba cea mai sclipitoare și mai verde, care încă nu s-a uscat și încă nu a fost acoperită de pulberea pământului încă nedistrus de bombe simple ori atomice. Cu cât gândirea este mai concretă, cu atât iarba este mai luminoasă în pajiștea aceea, unde „timpul nu curge” și unde clipa, oprindu-se, a devenit veșnicie.

Aceasta este concepția generală a *Canzonei,* „modelul” cum ar spune contemporanii mai tineri, „mulajul”, cum a denumit Mandelștam percepția inițială a întregului. *Canzona* este călăuzită de năzuința de a învinge spațiul și timpul, de setea fiului risipitor de a se întoarce în casa părintească până ce mai trăiește, de speranța că visul i se va împlini și de glasul rațiunii care, la vederea verdeții strălucitoare, aduce aminte de fabula cu vulpea și strugurii.

O poezie nu e nici o povestire, nici o dare de seamă. Cititorul extrage din ea profunzimea de care este capabil. Nu trebuie dus de mână. Omul care trăiește în lumea europeană, absoarbe ideile ei, trăiește din conținutul și din bogăția lor, pătrunde în adâncurile comorii. (Recent, la noi au fost înfierați chinezii pentru că nu l-au uitat pe Confucius. Cred că nu ar fi fost mare lucru dacă și l-ar fi amintit. La noi, oamenii sunt răsplătiți pentru pierderea memoriei și executați pentru ținerea de minte. Ideile care se află la temelia culturii europene și a lumii creștine constituie o comoară ca și vocabularul limbii pe care o vorbește omul. El manipulează idei, gânduri și raporturi ca pe niște comori pe care le-a moștenit. Se fac încercări să fie limitat „la fondul principal de cuvinte” și la mici idei raționaliste strecurate prin ciurul ideologic. Aceste mici idei s-au format pe ruinele umanismului în cea de a doua jumătate al secolului al XIX-lea. Ca urmare a secularizării, acest umanism s-a dus pe apa sâmbetei și a fost dat peste cap în secolul XX.)

Dacă nu ne vom întoarce la obârșii, n-o să înțelegem niciodată

ce este pajiștea unde timpul a devenit contemplare a veșniciei. Și lucrurile mărunte: mâinile pline de bunătate ale bătrânului rembrandtian, dorul de casa părintească, dangătul zmeuriu, binoclul lui Zeiss care prelungește vederea, fabula cu vulpea și strugurii.

Toate acestea sunt noțiuni europene, prin urmare - și rusești. Apariția lor în versuri este legitimă precum plata în aur. Cine nu are aur plătește în hârtie-monedă. Numai cei care nu au o rezervă de aur cred că acestea nu sunt decât asociații, uneori inconștiente, alteori nu.

Anumitor autori, poezia lui Mandelștam le pare ca niște comprimate misterioase care nu pot fi descifrate decât cu o duzină de cheițe. Acestor autori „le e străin și straniu Betleemul”, dar el nu poate fi înlocuit cu niște cheițe. Ca să înțelegi poezia nu este nevoie de chei, ci de perceperea ansamblului, care se adâncește treptat și atunci ies la iveală datoriile. Cuvântul zmeuriu va apărea mai întâi în coloritul său pozitiv, folcloric și lingvistic, pentru ca pe urmă să se dezvăluie drept căldură și reflexe ale sursei interioare de lumină din tabloul de la Ermitaj. Totul depinde de sursa interioară de lumină. Doar de ea și de nimic altceva.

O poveste plină de învățăminte

În tren, omul se simte călător necunoscut, și deseori povestește unor tovarăși de drum ocazionali lucruri despre care n-ar fi îndrăznit să sufle o vorbă acasă ori la serviciu, într-un mediu obișnuit. Firește, autoritățile trimit agenți pentru a surprinde astfel de conversații.

Ehrenburg a fost vizitat într-o zi de o femeie care l-a rugat să o ajute: ea lucrase la căile ferate și a furnizat organelor de securitate o mulțime de informații prețioase. Cu toate acestea a fost restructurată fără să-i treacă la vechime cincisprezece ani de activitate. Ea l-a încredințat pe Ehrenburg că a lucrat ireproșabil și că după rapoartele ei au fost întocmite numeroase procese.

Ehrenburg a vrut să știe de ce i se adresează tocmai lui și a primit răspunsul: „Pentru că dumneavoastră sunteți pentru dreptate...” Să tot fi avut patruzeci de ani, dar se și gândea la pensie. Ehrenburg n-a intervenit în favoarea dreptății, dar eu sunt convinsă că agentul în fustă tot a obținut până la urmă ce a dorit. Au aranjat-o undeva și o țin în rezervă până la următorul val de teroare, sau împărtășește din experiența ei novicilor. La noi, lucrătorii de valoare nu se prăpădesc de pomană.

Totuși, oamenii obișnuiți sunt mai mulți decât agenții încadrați sau neîncadrați și conversațiile cordiale din trenuri au continuat chiar și în perioadele cele mai cumplite. Auzisem și eu câte ceva, dar acum vreau să redau povestirea auzită de fratele Fridei Vigdorova în zilele de rai - din punctul nostru de vedere - la câțiva ani după reabilitările în masă. Frida și fratele ei au murit aproape în același timp și mă tem că n-au izbutit să noteze spovedania călătorului din tren și ea nu trebuie să se piardă. Ea se deosebește de alte confesiuni de același fel prin absența totală a înfrumusețărilor și autojustificărilor. Am ascultat mii de povestiri pe aceeași temă, dar naratorul urmărea întotdeauna un singur scop: să demonstreze - sieși și ascultătorului său - că a ieșit onorabil dintr-o situație insuportabilă. (Variantă: n-a spus și n-a făcut decât ceea ce era inevitabil.)

Nu trebuie să simplificăm starea sufletească a naratorilor: ei nu mințeau și nu falsificau faptele, ci pur și simplu prefirau necontenit evenimentele care le-au otrăvit viața și se întrebau dacă n-ar fi fost mai bine să termine dintr-o dată cu batjocorirea și să se osândească la o moarte lentă în lagăre și în pușcăriile de tranzit. Mulți așa au făcut, dar n-au mai putut să povestească nimic. Însă cei care au izbutit să se salveze încercau să se justifice și examinau la nesfârșit fiecare vorbă rostită, oare nu putea fi evitată, n-a fost o greșeală, totul oare a fost făcut în acord cu conștiința lor? În astfel de conversații nu se lansa oricine, ci doar oameni care au trăit evenimentele ca pe o catastrofă morală. Ei erau, fără îndoială, în

minoritate. Nenorocirea era că de la primele întâlniri la „apartamentul particular” ei nu-și dădeau seama că or să cadă iremediabil în labele faimoasei instituții. Denumirile ei se schimbau, șefii precum și cadrele medii erau exterminați, dar numele celui care a răspuns convocării și a cedat amenințărilor s-a păstrat la dosar, iar șeful cel nou, după ce a făcut cunoștință cu hârtiile și documentele, ridica receptorul telefonului și totul reîncepea. Unii mi-au spus că, după ce au fost folosiți, au fost uitați, dar aproape pe toți i-a salvat numai moartea.

Tovarășul de călătorie al fratelui Fridei era „leat cu Octombrie”, făcea parte din generația nouă, care avea o cu totul altă atitudine, nu prea civilizată față de astfel de convocări. Destoinicele și blândele învățătoare, care absolviseră Institutul Pedagogic de doi ani ce purta numele lui Ușinski, o jeleau pe Katerina din *Furtuna*[1], o rază de lumină în împărăția întunericului[2], și educau copii după sistemul lui Makarenko. Ele îi învățau că modul cel mai bun de a veni în ajutorul colegului era să aducă la cunoștință toate faptele și îndoielile lui superiorilor: dirigintele, directorul sau directorul adjunct, asta câtă vreme era în școală, iar pe urmă acolo unde trebuie. În 1938, eram învățătoare într-o școală și am văzut cum elevii din clasele mari, disciplinați, inteligenți, serioși și strașnic de ignoranți, se supraveghează cu atenție unul pe celălalt, dar cu și mai multă atenție mă supraveghează pe mine, cum îi învățaseră șefii. Mie nu-mi ascundeau că sunt supravegheată: directorul și directorul adjunct repetau deseori câte o frază spusă de mine în clasă, dându-mi de înțeles că deasupra mea veghea un ochi vigilent. Mergeam prin clasă, de la tablă la catedră și printre bănci și simțeam cum elevii mă urmăreau permanent, fără măcar a-și întoarce capetele, mă priveau pieziș, cu coada ochiului. Unora li se transmitea această privire prin tradiție familială, alții însă imitau pur și simplu pe

[1] Piesă (1859) de A. N. Ostrovski.
[2] Numită astfel de N. A. Dobroliubov în articolul cu același nume.

specialiștii meseriei socotită cea mai importantă și pe fericiții lor colegi din cohorta de fier. Dacă numai o clipă aș fi vorbit în limba mea și nu în cea oficială, oricare dintre ei, fără să se gândească, m-ar fi trimis la doborât păduri. În timpul războiului, n-am observat o astfel de urmărire sistematică. Nu mai exista unitate sută la sută și studențimea părea că începe să se comporte normal. Aceasta a fost cea dintâi fisură în prelucrarea maselor.

Băieții care priveau cu coada ochiului erau în felul lor binevoitori și oameni de ispravă. Au venit buluc la debarcader când am plecat în evacuație și m-au urcat pe mine și pe mama mea, precum și o grămadă de geamantane, direct pe punte, chiar peste bord, nu pe pasarelă unde se dădea o adevărată bătălie. Erau întotdeauna gata „pentru muncă și apărare”[1] și veniseră de bunăvoie să ajute „un tovarăș mai în vârstă”. Generația lor, aproape toată, a căzut în război. Încă din școală deveniseră membri ai aeroclubului, iar pe urmă - șoimi staliniști. Care dintre ei or fi scăpat teferi și ce s-o fi petrecând în sărăcuțele lor capete? Pentru această generație este deosebit de greu să înțeleagă evenimentele din ultimele decenii. Ei nu citesc Samizdatul, cum n-au citit niciuna din cărțile recomandate de bunii lor educatori.

Un astfel de om a întâlnit fratele Fridei și a auzit cum a căzut în groapa pe care și-a săpat-o generația lui. A fost convocat pentru prima oară la instanța în chestiune pe front, în ultimul an de război. I-au pus câteva întrebări referitoare la unul dintre camarazii săi, iar el a răspuns fără să ezite. Deși fusese convocat, el putea fi inclus în detașamentul voluntarilor, pentru că a vorbit de bunăvoie și deschis, cum se obișnuise să vorbească dirigintelui despre micile păcate ale colegilor. A acceptat cu plăcere propunerea de colaborare și a semnat hârtia prin care se angaja că n-o să divulge secretele, într-un fel era chiar măgulit de încrederea care i s-a acordat. I-au trasat ca sarcină să supravegheze pe cineva și să raporteze observațiile

[1] Deviza pionierilor sovietici.

sale. Ceea ce el a îndeplinit cu toată rigurozitatea.

Era vorba de starea de descurajare și el a reușit să confirme că există la tot pasul. Apoi a dispărut primul dintre camarazii ce-i fuseseră încredințați. Lui i-au spus că a fost mutat în altă companie. La început a crezut, dar disparițiile continuau, și, încetul cu încetul, tânărul sovietic ideal a început să priceapă ce se petrece. Ba mai mult: în jurul lui se formase un gol: camarazii își dăduseră seama despre ce era vorba și au început să-l ocolească. Pe front, prietenia înseamnă foarte mult: aceasta era prima fisură în puternica unitate de gândire. Din fericire, curând a fost demobilizat și s-a întors în orașul natal.

A părăsit armata cu un profund sentiment de ușurare și a intrat cu bucurie în viața cea nouă. Au trecut câteva luni -obișnuita tărăgănare birocratică - și, brusc, a fost invitat să vină la ora cutare, la adresa cutare. Invitația i-a fost adusă de un coleg, care i-a vorbit pe un ton de gheață. Destinatarul invitației a simțit că i se strânge inima, deși adresa era dintre cele mai obișnuite, nu era a vreunei instituții. Câteva ore l-au ținut în anticameră, în așteptarea convorbirii, apoi i-au propus să-și reia vechea activitate. Entuziasmul îi pierise de mult, dar îi rămăsese obiceiul de a se supune educat cu grijă în școală și armată. În orașul natal, totul s-a repetat exact ca înainte: au început din nou să dispară oamenii cu care el discutase cu inima deschisă, dar acum nu putea să se mai consoleze că fuseseră transferați în altă companie. Prietenii au început din nou să evite întâlnirile cu el, deși, când i se adresau, o făceau cu toată politețea, uneori chiar exagerată. De obicei, îi vorbeau în limba oficială și nu se lansau în efuziuni de sinceritate. A hotărât că așa nu mai poate continua. Izolarea în orașul natal este mult mai supărătoare decât în armată. S-a angajat undeva departe, și-a făcut bagajele și a plecat. Câteva săptămâni sau luni au trecut liniștite, apoi din nou a urmat convocarea la „apartamentul particular”. Kafka povestește cum un om stă lângă telefon, aude țârâitul și nu îndrăznește să ridice receptorul. Acest sentiment este

cunoscut multor oameni sovietici, și despre el i-a povestit fratelui Fridei tovarășul de călătorie, care n-a citit în viața lui pe Kafka, dar a fost chemat de multe ori la telefon.

Degeaba își schimba naratorul orașele și serviciile: după un scurt răgaz „dosarul” îl ajungea din urmă și el era convocat la o nouă adresă ca să-și reia vechea îndeletnicire. În sfârșit, cu el s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat cu sumedenie de oameni: a fost arestat la denunțul unui coleg de serviciu și a primit zece ani. Arestarea și închisoarea, de care toți se temeau, lui nu i-au adus decât ușurare. Spera s-o rupă cu viața dinainte și să se piardă în puzderia deținuților din lagăr. Primul an în lagăr s-a simțit fericit, însă anul al doilea i-a adus surpriza: l-au chemat la agentul operativ și i-au ordonat să furnizeze informații despre membrii brigăzii sale și despre cei cu care locuia în aceeași baracă.

Nu și-a executat întreaga pedeapsă. A fost eliberat în perioada eliberărilor masive. N-a vrut să se întoarcă în orașul natal, pentru că acolo se știa de cea de a doua lui profesie. Și-a ales un orășel de provincie, a închiriat un „colțișor”, și-a găsit o slujbă și, ca reabilitat, a făcut demersuri pentru locuință. Credea cu tărie că începea o viață nouă și s-a căsătorit, ceea ce înainte nu-și putea permite. I-a povestit logodnicei viața lui tristă și ea l-a compătimit. A primit locuință mai repede decât se aștepta: o cameră într-un apartament de două, într-un bloc nou cu toate comoditățile. Sub Hrușciov au început să construiască masiv blocuri de locuințe. Când i-au înmânat ordinul de repartiție, l-au prevenit să nu care cumva să schimbe încuietoarea ușii de la intrare. În cea de-a doua cameră au adus mobilă de birou, iar ușa a rămas descuiată. În această cameră apărea din când în când un civil și primea unul sau doi vizitatori, care nu se întâlneau niciodată. De cele mai multe ori aceasta se petrecea când soțul și soția erau la serviciu. Despre lucrurile misterioase care se petreceau în cea de a doua cameră, care rămânea neîncuiată, aflau după semne indirecte: urmele de pe dușumea, mucurile de țigară din scrumieră. Au aflat că și această

cameră este trecută pe numele lor, iar civilul le-a recomandat să se îngrijească de curățenie. Ei dereticau în ea ca și în camera lor. Soțul știa din experiență ce se petrecea în astfel de „apartamente particulare” și suferea nespus din cauza acestei vecinătăți impuse. Soția privea totul mult mai liniștită. Amândoi înțelegeau că mutarea în alt oraș n-o să-i salveze, însă au încercat să schimbe camera. Voiau sa facă schimb într-un apartament comun cu multe camere, arhipopulat, dar soțul a fost chemat la o „adresă particulară” și li s-a interzis schimbul. El nu voia să aibă copii, și soția era necăjită: ce familie este aceea fără copii!

Așadar, tânărul ostaș a considerat o cinste propunerea care i s-a făcut și s-a vârit în jug pentru toată viața. Dar cei atrași în această viitoare nu erau nici pe departe conștienți că activitatea lor este dăunătoare oamenilor și nu sufereau câtuși de puțin din pricina situației lor. Cei mai mulți dintre ei sunt otrăviți din epoca trecută și continuă să trăiască după legile ei. Ei deretică fără scârbă „cea de a doua cameră” și beneficiază de mici privilegii la serviciu cu care sunt răsplătiți pentru supunere și ascultare.

Mulți din această generație, când s-au întors de la război, au fost șterși de pe lista colaboratorilor externi pentru că întregul aparat era supus întineririi, ei însă, din proprie inițiativă, continuă să scrie denunțuri și suferă că și-au pierdut eficiența.

La Pskov, am închiriat o cameră într-un apartament comun și în zilele de leafă auzeam cum un vecin, fost partizan, care a devenit tencuitor, se zbuciuma, beat, în coridor și îl blestema pe Hrușciov. Îl acuza de decăderea moravurilor, pentru că niciunul dintre denunțurile împotriva „vlasoviștilor[1] blestemați”, care se ascundeau în același apartament, nu au fost luate în considerație. Tencuitorul, instalat la bucătărie, îi întinde păhărelul fiului de zece ani: „Ia, fiule, ia și bea din mâna părintelui tău. Cu străinii să nu bei, sunt niște

[1] Participanți ai formațiunilor militare alcătuite din prizonieri ruși, care au acționat în timpul celui de al doilea război mondial de partea Germaniei sub prezumtiva comandă a generalului A. A. Vlasov.

bandiți...” Îi povestea băiatului cum s-a luptat el cu dușmanii poporului încă din fragedă tinerețe, iar acum beau împreună pentru trecutul glorios și pentru marele conducător, care, imediat după război, i-a dat tencuitorului o locuință luxoasă: o cameră de șaisprezece metri pătrați, într-un bloc construit de prizonierii de război, în acest apartament locuiesc cetățeni aleși, care vor scrie, fără îndoială, denunțuri despre tencuitorul cel turbulent.

Soția tencuitorului se trăgea dintr-o familie de deschiaburiți. În tinerețe și-a găsit salvarea la oraș, unde s-a angajat ca fată în casă în familia unui activist de partid. Stăpânul s-a dovedit a fi „un element dăunător”, și i s-a propus să-l supravegheze. Pentru serviciile aduse la distrugerea „familiei dăunătoare” a fost ajutată să „promoveze”, fiind numită ospătăriță la cantina cu caracterul cel mai închis din oraș. În timpul ocupației germane a servit la popota ofițerilor și, probabil, asigura legătura cu partizanii, pentru că exact atunci s-a cunoscut cu viitorul tencuitor. Când locuiam în același apartament, nu mai avea serviciu, fiind bolnavă, și mai câștiga câte ceva de la mine, ajutându-mă la gospodărie. Toată iarna m-a slujit cu credință, iar în primăvară, când a adiat vântul proaspăt, nu s-a mai putut abține și m-a denunțat la miliție că locuiesc fără viză de ședere, iar proprietăreasa mea, „fostă vlasovistă”, face speculă cu camera. Ea spera că pe proprietăreasa o vor evacua, iar eu o să primesc viză și astfel ea își va asigura un câștig permanent. Când a văzut că am fost evacuată eu și nu „vlasovista”, căința ei și lacrimile nu mai conteneau. Lacrimile ei alternau cu plângerea că n-o mai lasă să intre în instituția unde a fost ospătăriță, altfel mi-ar fi obținut permis de ședere și ar fi obținut și nimicirea tuturor dușmanilor.

Vecinii din Pskov sunt un caz obișnuit, un caz normal. Obiceiul de a denunța a prins rădăcini atât de adânci, încât ei nu pot să nu denunțe chiar în dauna lor. Si ei nu sunt decât cu zece ani mai în vârstă decât călătorul care s-a destăinuit fratelui Fridei. El aparține generației care, în război, a început să șovăiască, aflând prețul prieteniei adevărate. Printre reprezentanții acestei generații au

apărut parcă pentru prima oară oameni îngrijorați și scrupuloși. Sunt foarte puțini, dar există. De altfel, în cazul locatarului apartamentului cu două camere poate a jucat un rol vreo bunică necunoscută care i-a insuflat nepotului preceptul că nu trebuie să faci rău oamenilor. Aproape uitată și înlăturată de dascăli și șefi, ea a apărut în vis și i-a trezit tânărului conștiința. Vă redau această povestire auzită din sursa a doua, mai exact dintr-a treia și de aceea nu pot s-o aprofundez. Să așteptăm, poate va da singur un semn de viață și își va scrie singur spovedania. Șansele sunt minime, dar se întâmplă și minuni... Cine știe cine va mai vorbi și ce va povesti... în ultimul deceniu s-a văzut că tot ce e tainic iese la lumină și chiar morții uneori capătă glas. Pentru asta este nevoie doar de timp: zece ani sau chiar o jumătate de secol, ba poate un secol întreg. Nimeni nu știe cât, dar mulți s-au înarmat cu răbdare și așteaptă. Aștept și eu, deși știu că aștept degeaba. Ceea ce trebuia să se dezvăluie s-a dezvăluit. Prea puțin, niște fărâmițe jalnice, totuși ele au rupt tăcerea și au țâșnit afară. Toată viața noastră am trăit cu credința fermă că totul o să rămână pecetluit și nu va fi dezvăluit niciodată. Dar nu s-a întâmplat așa ceva.

La drept vorbind, cine o să vorbească? Generația lui Mandelștam a dat ortul popii, din generația mea au mai rămas câțiva nebuni, care tușesc și umblă pe la doctori. Cei pe care i-a denunțat tencuitorul sunt acum la pensie. Și-au căpătat pacea și joacă domino. Călătorul din tren, cel din apartamentul cu două camere, se ține cu mâna de inimă, așteaptă infarctul. Cei tineri nu știu nimic și nici nu vor să știe. Când o să înceapă turul următor, ei se vor mira, întrebându-se cum s-a întâmplat așa ceva. O parte dintre cei tineri învață să vâre călușul în gura altora, cealaltă parte va învăța curând să tacă. Și cu aceasta totul o să ia sfârșit.

Retragere definitivă

Am avut un prieten care nu a așteptat întinerirea totală a cadrelor, pentru că a decis să se retragă necondiționat. Medicii l-au avertizat că duce un mod de viață nesănătos, dar el râdea. După aproape treizeci de ani de convocări la „apartamentul particular”, de întrebări și convorbiri deschise, „de la om la om”, el s-a închis, la propriu, în camera lui, fuma - una după alta - țigări dintre cele mai tari, ședea nemișcat, ca un bolovan greoi, la masa de scris și făcea calcule automate, doar ca să-și ocupe creierii și să uite de sine. Picioarele vânoase deveniseră ca niște baroase, dar el se îndrepta conștient spre o sinucidere lentă și continua să zacă în fotoliu, acumulând spre seară o grămadă de chiștoace într-o scrumieră uriașă.

Nu ieșea din casă. Când nu mai putea îndura, o dată - de două ori pe lună ieșea pe stradă în miez de noapte și respira cu lăcomie aerul citadin. După opinia lui, la ceasuri târzii, pe stradă nu era nici un pericol: el nu risca să întâlnească oameni „de acolo” și să primească invitația obișnuită. Stând acasă, se considera bolnav și într-adevăr era bolnav. La telefon răspundea că este bolnav și nu poate să vadă pe nimeni. Trăia din banii puși deoparte și continua să lucreze acasă, cu contract, la niște proiecte ca să nu cheltuiască toate rezervele și să-i lase și soției pentru restul vieții. El se uita la ea ca la viitoarea lui văduvă și calcula meticulos câți bani i-ar trebui dacă primește pensie de pe urma lui și mai adăugă și rezervele. El considera că ea o mai poate duce zece, cincisprezece și chiar douăzeci de ani, fiindcă cei din familia ei erau longevivi. Banii s-au dovedit mai mult sau mai puțin stabili, dar deocamdată cu văduva totul este în regulă, deși a supraviețuit soțului cu aproape douăzeci de ani.

Odată am trecut pe la el în absența soției, și el mi-a povestit

despre relațiile lui cu lumea aceea. Mi-a spus că eu, ca singurul om a cărui opinie o prețuiește, trebuie să știu totul despre el. A căzut în cursă chiar la începutul deceniului al treilea: a făcut imprudența să spună un cuvânt bun despre unul dintre oamenii care au pierit în prima cohortă. L-au amenințat cu împușcarea, cu lagărul, atunci erau încă lagărele Solovki[1], și cu șomaj definitiv. Era tânăr, îndrăgostit și nu voia să moară dintr-o dată, degeaba. A crezut că poate să-i ducă de nas pe oponenții lui și să câștige timp. În plus, mai credea că fiecare întâlnire din acei primi ani este cea de pe urmă, că i-a păcălit, a ieșit din impas, i-a prostit și ei o să-i dea pace. Însă nu aveau de gând să facă asta. Convocările erau rare, uneori la intervale de jumătate de an, uneori la două-trei luni, dar nici vorbă să se sfârșească. După câțiva ani și-a dat seama că n-o să se descotorosească de prigonitorii lui. Îi cereau informații și date concrete privind misiunile precedente. De fiecare dată îi dădeau însărcinări noi și îl întrebau ce părere are despre unul sau altul dintre cunoscuți. Încerca să ascundă nenorocirea lui. Trebuia să-și restrângă cercul de cunoscuți, să rămână singur și să nu mai fie nevoie când îl convocau să spună că nimeni nu-l vede și nu știe nimic. Soția era însă foarte sociabilă și invita o mulțime de lume, printre care erau și șmecheri care aduceau la „apartamentele particulare” informații despre cine vine la el și ce se vorbește la masă. Deseori, la convocarea următoare, „omul cu servieta” începea discuția cu enumerarea musafirilor care fuseseră în ziua cutare în casa lui și cu citate din conversații. Acasă, era întotdeauna cu ochii în patru și nu admitea discuții cât de cât dubioase. În fiecare musafir care scăpa vreun cuvânt imprudent el bănuia un turnător.

La sfârșitul deceniului al patrulea, a izbutit să o sperie pe nevastă-sa și să oprească accesul în casa lui. La serviciu se ținea la o parte și treptat a început să lucreze cu contract. Avea o singură slăbiciune - femeile, și el le prețuia pe cele care rămâneau

[1] Vezi Nota 2 de la pagina 159.

necunoscute la „apartamentul particular”. Pe celelalte le părăsea numaidecât. Se obișnuise să se descurce fără prieteni și nu le simțea nevoia. De-a lungul anilor, nu i-a rămas decât un prieten și cred că era sincer cu el și i-a povestit cu de-amănuntul despre fiecare convocare. Este posibil ca și cu prietenul lui să se fi întâmplat același lucru și astfel ei se înțelegeau bine unul cu altul. Un detaliu curios: numele acestui prieten n-a fost pomenit niciodată la convocări, de parcă nimeni nu bănuia că el există. Asta este tot ce știu despre prieten. Despre treburile lui, prietenul meu nu mi-a povestit, și este absolut normal. Prietenul făcea parte din mediul academic și ocupa o poziție de frunte. Lucrau în domenii diferite.

Prietenul meu s-a jurat că în toți anii n-au obținut nimic de la el. La toate întrebările răspundea că nu știe nimic și nu se întâlnește cu persoana despre care îl întreabă. El lua inițiativa discuției în mâinile sale și cerea să fie lăsat în pace. Omului cu servieta îi demonstra sistematic că trebuie să acționeze cu profesioniști și să nu implice oameni din afară. Nu garantez că o astfel de discuție era posibilă la „apartamentul particular”, dar n-am obținut nici o precizare și nici un detaliu de la prietenul meu. Nemaipomenit de precaut, el discuta cu mine în forma cea mai generală, pentru ca în caz că o să le cad în mână să nu pot să-l trădez. Despre faptul convocărilor nu era greu de ghicit. Odată, de față cu mine, l-au chemat la telefon. S-a îngălbenit, s-a indispus și a început să aibă o comportare ciudată, a ieșit din casă spunând că nu știe când se va întoarce. Atunci am tras concluzia: „îl cheamă...” Să știi nu era interzis. Ar fi fost altceva dacă eu eram la curent cu discuțiile care se purtau cu el. Căci nu avea dreptul să destăinuie secrete de stat și de fiecare dată semna o hârtie cu angajamentul „să nu divulge”. Pentru divulgare ar fi putrezit în lagăr. Așa s-a întâmplat cu mulți dintre cunoscuții noștri. El știa că învățaseră să smulgă mărturiile cu cleștele (chiar mărturii fantastice), iată de ce, nemaiputându-se abține și povestindu-mi despre convocări, n-a uitat nici o clipă de sine într-atât, încât să-mi spună fie și un detaliu exact.

Am un argument în favoarea prietenului meu. El avea mulți dușmani, pentru că pusese mâna pe un serviciu foarte avantajos pe care mulți îl jinduiau. Toți dușmanii lui sunt teferi și nevătămați. Prin urmare, el nu-și aranja treburile prin intermediul „omului cu servieta”, ceea ce făceau aproape toate persoanele convocate. Treburile sale curente și le aranja printr-un personaj marcant, la care avea acces printr-un om pe care îl cunoșteam și eu. Așa obținuse să lucreze acasă cu contract, așa obținuse și apartamentul. Bineînțeles, dacă „omul cu servieta” ar fi fost împotrivă, personajul marcant sar fi dovedit neputincios. Firește, prietenul meu făcea tot felul de manevre, dar n-a făcut ticăloșii cu bună știință.

La începutul războiului, când Moscova era evacuată, amicul meu a primit ordin să nu plece nicăieri. L-au lăsat „pentru legătură”, în caz că orașul o să fie predat. Cunosc o serie de oameni în aceeași situație, care au primit același ordin. Agentura era formată din oameni compromiși, care n-aveau încotro, nu puteau să refuze. Soția, care nu înțelegea mare lucru, se fălea cu încrederea acordată soțului. Cea mai mare parte a celor care o ascultau înțelegeau ce înseamnă să nu fii evacuat, dar nu îndrăzneau să-i explice despre ce este vorba. Si astăzi, văduva continuă să trăncănească și să se laude. Pomenește numele protectorului de la instituția unde a lucrat soțul ei și spune cum a ajutat-o el să primească pensie și să-și pună la punct treburile de zi cu zi. Protectorul umblă în civil, dar toată lumea știe că are un înalt grad militar. Fără să vrea, ea își trădează soțul, dar numai el este vinovat de asta, pentru că și-a ascuns de ea viața reală, chinuită...

Toată perioada războiului a rămas la Moscova și nu l-au deranjat. După război convocările s-au reînnoit, și el și-a dat seama că nu se vor sfârși niciodată. Atunci a decis să nu mai iasă din cameră. Modul de viață pe care îl ducea era egal cu o sinucidere. Într-o zi mi-a spus că a avut o criză ciudată, când, pierzându-și cunoștința, a înțeles că tocmai așa vine moartea. Curând a murit.

E limpede că amicul meu a intrat în relații cu niște oameni cu care nu trebuie să ai nici o relație, dar nu-l învinuiesc pe el, ci pe aceia care și-au bătut joc de el. Am cunoscut și alți oameni care se prezentau când erau convocați la „apartamentul particular” și care semnau hârtii privind nedivulgarea. Printre ei erau oameni curați ca cristalul, dar nu aveau curajul să semneze condamnarea la moarte, a lor și a celor apropiați. Nu trebuie să ceri oamenilor simpli să dea dovadă de eroism. Omul care a fost convocat știe că, într-o clipă, și el, și copiii, și părinții, și soția pot fi prefăcuți în pulbere de lagăr, iată de ce nu se hotărăște pe loc să spună „nu”. Pe urmă plătește îndelung și scump lipsa lui de hotărâre și cumpănește în minte ce e mai bine: moartea în pușcărie sau moartea lentă acasă. Niciunul nu și-a trăit viața până la capăt. Unii își chemau conștienți moartea, alții mureau istoviți de insomnii, de scârbă și de groază. Sunt convinsă că tot o moarte timpurie îl așteaptă și pe omul care, întorcându-se de la lucru, aruncă din a doua cameră mucurile de țigară și șterge urmele.

Cândva, oamenii își vor aminti de cea de a zecea milioana parte a celor care au pierit în pușcării și în lagăre, de aceștia, care nu au fost arestați și au murit acasă la ei, nu-și va aminti nimeni, pentru că au mers la compromis. Teoretic, eu știu că nu trebuie acceptat compromisul, dar nu pot să sfătuiesc pe nimeni să-l refuze și să lase copiii în voia soartei, iar el să se arunce în neant.

Tot ceea ce pot să spun este: nu faceți copii în această lume monstruoasă. Un sfat idiot, deoarece copiii continuă să se nască, deși în număr mult mai mic decât înainte, și tocmai de dragul lor oamenii acceptă compromisurile! Nu poți să dai sfaturi, nu poți decât să plângi, dar mie mi-au secat lacrimile, n-am nici o ieșire și nici o ușurare.

Dacă s-ar aduna toate viețile netrăite până la capăt și anii pierduți, s-ar obține un act acuzator uriaș, doar că nu ai cui să-l prezinți, deoarece nu au acționat oameni, ci o mașină. Oamenii însă se supuneau ordinelor, semnalelor și ritmurilor mecanismului

autodezvoltat în care din timpuri imemorabile a fost introdus un program monstruos.

În prezent, nimeni nu știe dacă bateria care pune mașina în funcțiune este sau nu epuizată. S-ar putea să trăim într-o clipă de răgaz, care mâine va lua sfârșit și totul va începe de la capăt. Știu un singur lucru, că mașina, probabil, nu va funcționa ca înainte; se vor găsi noi argumente și noi cuvinte pentru a săvârși crime noi și pentru a duce lucrarea începută la sfârșitul logic. Argumentele vor părea salvatoare, și oamenii se vor agăța de ele fără să-și dea seama că duc tot acolo ca și cele dinainte. Asta se întâmplă pentru că nu există criterii pentru aprecierea teoriilor, argumentelor și faptelor. Criteriile nu se implantează artificial. Ele sunt rodul lucrării interioare a fiecărui om în parte, și bine ar fi dacă această lucrare ar fi efectuată de cât mai mulți oameni, nu doar de indivizi izolați.

Presimt că vor apărea șmecheri care își vor lustrui într-atât argumentele, ca și cum s-ar acorda cu criteriile cele mai înalte. În realitate însă toate acestea nu sunt decât pleavă și vânt. Unde te uiți - peste tot numai ștreanguri și gropi comune, încă n-am plătit îndeajuns pentru milioanele de compromisuri și pentru pierderea fatală a criteriilor. Ispășirea ne așteaptă încă și cred că nu o putem evita.

Justificarea epocii

Am lucrat multă vreme ca să-mi câștig o bucată de pâine uscată și în fiecare toamnă, la întoarcerea din vacanță, mă înscriam fără să cârtesc - de la prima solicitare - la cercul de filosofie. Asta se numea „ridicarea calificării" și se cerea tuturor celor care voiau să primească un salariu. An de an mi se vâra în cap cu de-a sila capitolul al patrulea din *Cursul scurt*... și, întrucât cercurile pentru cadrele didactice universitare erau socotite de „tip superior", conducătorul detașat de către catedra de filosofie se răfuia printre

altele cu întreaga filosofie universală. Lui Kant i se acordau uneori douăzeci de minute. (Pe Hegel l-au întors cu capul în sus, iar pe Platon îl menționau din când în când, în schimb îi respectau pe materialiștii greci, povesteau despre săgeata zburătoare[1] și că totul curge[2]...) Pe Kant îl luau în zeflemea și îl făceau praf o dată cu imperativul categoric. În ideologia oficială, imperativul ghinionist era înlocuit cu solidaritatea de clasă, mi se pare, iar în practică specialiștii în știința despre om, care ne cârmuiau, mizau pe instinctul de conservare și pe egoismul rațional, inventat ca una dintre ramurile literaturii ruse. De fapt, s-ar putea ca eu să greșesc și, din obișnuință, să acord prioritate literaturii noastre, chiar dacă egoismul rațional nu s-a născut la noi, ci în Occident. Însă oriunde s-ar fi născut, n-a adus cine știe ce folos.

În cea de a doua jumătate a anilor cincizeci, Capitolul al Patrulea a pălit și atitudinea față de Kant a devenit mai blândă, dar în acele timpuri legendare, nu i-ar fi trecut prin cap nimănui că omul are un suflet, și fiecare știa că merge la cerc din instinct de conservare. Educația a dat roade excelente. Membrii cercului ridicau mâna și articulau cu abilitate formulele învățate pe dinafară. Mulți fac paradă și astăzi de acea erudiție și nu se încumetă s-o revizuiască. De ce să-și cheltuiască forțele, când și așa totul este clar...

În acele zile de năpastă, imperativul categoric părea într-adevăr o invenție absurdă a unui savant de cabinet care habar nu avea de viață. Fiecare căuta să scape de unul singur, Note:

Trăia ascuns și în fiecare vecin sau coleg vedea un virtual denunțător și un ucigaș. În astfel de condiții, este aproape imposibil să descoperi bunătatea din om, totuși ea există: nu poate fi distrusă. Dintre toate viețuitoarele, numai omul este în stare de crimă, dar nimeni în afară de om nu poate să-și înfrângă instinctul de

[1] A lui Zenon din Eleea (despre imposibilitatea mișcării și a discontinuității).
[2] Panta rhei, formulă prin care s-a transmis concepția dialectică a lui Heraclit asupra mișcării, ca schimbare neîncetată a universului.

conservare și astfel să devină om. Oricât de puțini oameni de acest fel ar fi, faptul însuși al existenței lor sădește speranța în suflete. El înseamnă că suntem încă oameni și suntem în stare să ne stăpânim instinctele primare și să le supunem unor tendințe mai înalte care se află în noi, și doar sunt înăbușite de zgomotul vieții curente.

Pentru mine sunt deosebit de valoroase faptele făcute firesc, fără poză, fără vorbe și declarații. În epoca noastră, omul este o făptură tremurătoare și nu se cade să se joace de-a eroii. Toate noțiunile înalte: bărbăție, eroism, adevăr, cinste s-au prefăcut în clișee formale. Ele au devenit prada drojdiei ziariștilor și a oratorilor care rostesc discursuri înflăcărate, cerând pentru fiecare cuvânt aprobarea conducătorilor. Cuvintele mari sunt total depreciate, iar cele care mi-ar insufla o speranță lipsesc cu desăvârșire. Acum va fi vorba de o fetișcană încăpățânată care n-a vrut să se supună circumstanțelor și să se lase în voia instinctului de conservare. Probabil că fata asta i-a impresionat pe oamenii cu care s-a întâlnit în barăcile lagărelor. Ea apare fugitiv în cartea E. S. Ghinzburg[1].

Într-o celulă de la Butîrki, o nemțoaică își arăta cicatricele rămase de la bătăile primite la Gestapo și altele apărute în urma interogatoriilor de la Lubianka. Colegele de celulă, care în libertate făcuseră parte din dârza cohortă de fier, au inclus-o numaidecât pe nemțoaică printre „agenții imperialismului”. Ghinzburg a vrut să se angajeze cu ele într-o dispută, dar a fost oprită de o fată foarte tânără: „Nu discutați cu ele. Nu vedeți ce fanatice sunt ?” Fetița asta și-a păstrat bunul-simț și încă altceva ce i-a determinat soarta pentru mulți ani.

N. N a ajuns la Lubianka foarte tânără, nu era decât o fetiță. A avut destule motive: originea sa în același timp nobilă și revoluționară, biografia: s-a născut și a crescut în străinătate în

[1] Evghenia Solomonova Ghinzburg (1904-1977) , soție de înalt activist bolșevic , primar al Kazanului. În 1937 a fost arestată și acuzată de troțkism , fiind condamnată la 20 de ani de lagăr. A fost eliberată în 1955. A scris două cărți : *Destin în bătaia vântului* și *Ocna, ce binecuvântare*.

sânul emigrației dinaintea revoluției, și mai ales - caracterul: deschis și dornic de libertate. Oricare dintre aceste puncte putea s-o ducă la pieire și era asimilat cu o crimă de drept comun. Totuși, în unele cazuri nenorocirea trecea pe alături, căci nu toată lumea putea fi închisă. Îi luau mai ales pe cei ce erau la îndemână, să fie de exemplu altora. Unii, pentru caracter urât, erau trimiși în lagăr, alții rămâneau acasă. Totul depindea de noroc și de întâmplare. Este uimitor că mulți dintre cei care au scăpat nu recunoșteau ce noroc au avut. Teroarea tocmai în aceasta constă că unii sunt luați la nimereală pentru a-i speria pe cei rămași în libertate.

N. N. n-a avut noroc, ea a fost denunțată de un tânăr simpatic, pesemne partener de dans sau de alte distracții. Tânărul făcea parte dintr-o foarte bună familie de intelectuali, care ca orientare aparțineau marxismului legal. Probabil auzise încă din copilărie de egoismul rațional și, invitat la Lubianka, și-a pus în aplicare ideile. Pe scurt, n-a rezistat în fața amenințărilor și presiunilor și a vândut-o pe domnișoara pe care de-abia o cunoscuse. Pentru asta nu i se cerea prea mult: trebuia să spună numele, adresa, cercul de prieteni și să repete două-trei fraze auzite. Dacă acest tânăr ar fi avut un suflet delicat, ar fi putut să se consoleze spunând că el nu cunoștea nici o crimă comisă de tânără domnișoară și astfel nu putea s-o denunțe. El observase doar că N. N., când erau în vizită, stătea de vorbă cu cutare (poate era chiar un străin) și i-a spus lui, tânărul de familie bună, cutare lucru... Pentru liniștea propriei conștiințe, tânărul avea dreptul să nu socotească denunț asemenea lucruri. Știu despre el că și-a trăit viața liniștit, nu a fost persecutat, iar când, în epoca nouă, a întâlnit-o pe N. N., care s-a întors reabilitată, nu a fost câtuși de puțin tulburat. Cum era cam ușuratică, N. N. n-a pomenit nimic de trecut, mulțumindu-se doar că a povestit unor amici de această întâlnire plăcută.

Nu se știe dacă numai N. N. a fost victima tânărului intelectual, dar în prezent el nu mai face rău nimănui, întrucât întregul aparat a fost întinerit, iar eroii vechii drame sunt acum la pensie. N. N. nu are

de gând să se răzbune pe secătură și își trăiește liniștit restul zilelor: egoismul rezonabil și-a găsit justificarea.

Mulțimi de egoiști rezonabili care și-au trimis la ocnă prieteni și cunoscuți umblă liniștiți pe pământ, primesc musafiri, cumpără mobilă și viața nu le este umbrită de nimic. Majoritatea celor care s-au întors din lagăre, nu le mai pasă și au uitat de trădători. Un oarecare D. a visat toți anii petrecuți în lagăr să-l pocnească măcar o dată pe un prăpădit de ziarist din cauza căruia a fost arestat. Când s-a întors, D. s-a dus la ziar și l-a chemat pe ziarist, făcându-i semn cu degetul. Au ieșit în stradă, și D. l-a auzit chițăind ceva despre nevastă și copii. Atunci a renunțat, l-a invitat pe trădător la cârciumă, au băut împreună o sticlă de votcă, și l-a lăsat să plece în pace.

Într-un alt caz, câțiva oameni, denunțați de o femeie, pesemne turnătoare profesionistă, au decis să descindă la ea când își serba ziua de naștere și să o demaște de față cu toți musafirii. Trădătoarea a deschis ușa și, văzând în pragul ei niște oameni încruntați, în viața cărora jucase un rol atât de murdar, s-a speriat și s-a lăsat cu toată greutatea pe scaunul din antreu. Văzând-o cum s-a îngălbenit, răzbunătorii au început să se agite, au dat fuga la bucătărie după apă, au așteptat să se liniștească și au plecat cum au venit.

Celebrul Elsberg însă n-a avut noroc, pentru că a fost demascat în văzul tuturor și chiar au încercat să-l dea afară din Uniunea Scriitorilor. Se zice că întreg tămbălăul n-a fost stârnit de un om denunțat de Elsberg, ci de un aspirant căruia i-a respins disertația. Acesta s-a răzbunat pe Elsberg, în schimb, ceilalți aspiranți s-au ridicat ca un zid în apărarea lui, sperând că îi va ajuta să-și facă o situație.

Nu sunt adepta răzbunării: în țara noastră o jumătate de secol au fost supuși răzbunării nu doar indivizi separați, ci grupuri și clase întregi, și toți au aflat ce cumplită e răzbunarea. Cu toate acestea, cred că nu ar fi rău ca țara „să-și cunoască eroii”, pentru ca pe viitor

să fie mai greu de recrutat. Nu trebuie deportați și uciși, ci arătați cu degetul și strigați pe nume. Însă trădătorii și ucigașii se află sub protecție supremă, fiindcă ei „au greșit” o dată cu șefii lor. Treptat vor intra în mormânt, iar noile generații vor promova cadre tinere de trădători și ucigași, pentru că nici trădarea și nici crima n-au fost condamnate, iar tot ce este secret, rămâne foarte puțin întredeschis și apoi ascuns din nou. Egoismul rezonabil s-a justificat în practică.

N. N. era ținută la Lubianka și cazul ei se apropia de sfârșit. Pentru a-l închide definitiv, anchetatorul mai avea nevoie doar de un mărunțiș: câteva nume pomenite la anchetă. Criminalul nu e criminal perfect dacă nu are și complici. Pentru prezentarea frumoasă a cazului, ceea ce la noi era foarte apreciat, anchetatorul trebuia să găsească măcar cinci complici, dar această cerință, N. N. cea îndărătnică nu a fost de acord s-o satisfacă. Pe lângă estetica anchetei, numele complicilor erau necesare și dintr-un motiv mult mai serios: chiar și în perioadele celei mai dezlănțuite terori, pentru arestare era nevoie de un pretext cât de cât: un denunț, o informație procurată de turnători, dar și mai bine - un nume pomenit la „anchetă”... Acest cuvânt îl scriu între ghilimele, pentru că tot ce se petrecea noaptea în casa cea misterioasa numai anchetă nu se putea numi, deși „anchetatorul” (tot între ghilimele) respecta legalitatea, adică întocmea procesul-verbal, căuta articolul din cod care trebuia aplicat, aduna semnăturile necesare sub verdict. Unii arestați erau duși la o judecată care ținea doar câteva minute și omul primea pedeapsa capitală sau vreo zece-douăzeci de ani fără măcar să deschidă gura.

Ne întrebam mereu de ce mai pierd vremea cu instruirea a milioane de cazuri ascunse în dosare, pentru că istoricul viitorului, examinând arhivele, o să creadă toată această galimatias? În perioada reabilitărilor se cunoștea valoarea proceselor-verbale și a depozițiilor, și procurorii se grăbeau să sancționeze oprirea instruirii unui caz sau reabilitarea fără să arate dosarul persoanei interesate. Astfel că n-am aflat ce s-a întâmplat cu Mandelștam în 1938.

Procuroarea a cercetat rapid dosarul subțirel - în total două file - ferindu-l de mine și a spus: „Recidivă” și „Nu există nici o acțiune”, și mie mi-au trimis prin poștă o înștiințare privind sistarea procesului „din lipsă de probe”.

Ședința tribunalului care „a sistat acțiunea” s-a ținut la 29 august 1956, la optsprezece ani de la condamnarea la deportare, mai exact - de la asasinarea lui Mandelștam. Din „adeverință” (cu reabilitarea nu l-au onorat) am aflat că verdictul a fost semnat la 2 august 1938 de Comisia Specială[1], în epoca trecută, datele erau socotite secrete de stat și nimeni nu le știa. Așadar, procesul este considerat clasat, dar să nu-și facă iluzii și să-și aducă aminte de cuvintele lui Mandelștam: „Procedura judiciară nu s-a terminat și îndrăznesc să vă asigur că nu se va sfârși niciodată. Ceea ce a fost înainte este doar o uvertură.” Cazul lui Mandelștam a fost clasat, dar s-a dovedit că n-a existat nici un caz.

Primul motiv pentru care era nevoie de „complici”, adică nume de cunoscuți cu adrese, era frumusețea prezentării. Cel de al doilea motiv: mandatul de arestare era nominal, dar la anvergura pe care o luaseră operațiile la noi, numele nu mai ajungeau. Planul exterminării oamenilor venea de sus cu cifre de control. Fiecare se străduia să îndeplinească planul, ca să-și justifice salariul substanțial. Îndeplinirea planului era o datorie de patriot. Numele menționate la anchetă erau folosite numaidecât sau erau lăsate de rezervă în caz de nevoie. Numele „complicilor” constituiau rezerva anchetatorului. El își completează rezerva și, la nevoie, scoate din ea. Această rezervă nu aparținea omului, ci instituției. Dacă anchetatorul era „lichidat”, ceea ce se întâmpla fără încetare, pe locul lui se așeza un alt individ cu figură ștearsă, comună, și folosea

[1] Comisie specială deliberativă pe lângă NKVD (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne) formată din trei persoane („troika”), care examina cazurile deținuților ce trebuiau judecați. Cei trei reprezentau NKVD-ul, CC-ul și procuratura. De regulă, cei din urmă semnau sentințe hotărâte dinainte.

listele alcătuite de predecesor. Mașina continua să funcționeze fără întrerupere. Acum așteaptă unsă și pusă la punct. N-o să înceapă iar să funcționeze cu toată puterea?

Nici un anchetator, în afara fratelui lui Furmanov, care mi-a spus formula: „Acuzat să existe că acuzații se vor găsi”, nu mi-a împărtășit din tainele meseriei sale. În schimb, sute de oameni mi-au povestit cum a decurs ancheta lor. Sintetizând povestirile acestora, îmi dau seama că nimic nu era mai ușor pentru anchetator decât să-l năucească pe proaspătul arestat (pregătirea psihologică începând cu închiderea într-o boxă și o percheziție odioasă), pomenindu-i numele prietenului sau cunoscutului deportat. Arestarea și deportarea stârneau în cercul cunoscuților un acces de spaimă superstițioasă. Pentru asta existau toate temeiurile: boala era într-adevăr contagioasă... Anchetatorul nu putea să opereze cu numele turnătorului sau al denunțătorului, el își păstra „cadrele”. Nu puteam să ghicim cine este turnătorul decât după rezultatele muncii lui (dispariția oamenilor). Numele unui condamnat era o comoară, și anchetatorul îl manevra cu abilitate.

Fiecare cetățean se consola cu speranța că „până nu faci foc, nu iese fum” și, dacă vecinul a fost arestat, înseamnă că a fost amestecat în ceva. Un asemenea deștept se pierde cu firea (și eu m-aș fi pierdut), auzind de la anchetator întrebarea: „Probabil că dumneavoastră ați ghicit de ce sunteți aici ?” Apoi îi spunea numele cunoscutului dispărut. Înainte de a fi arestat, sărmanul se considera „curat ca cristalul”, însă chiar de la primul interogatoriu i se înmuiau picioarele, fiindcă se simțea compromis iremediabil de legătura cu criminalul. Conștiința acestui fapt îl lipsea de capacitatea de a se apăra și de a se împotrivi, iar anchetatorul putea să facă din el ce voia.

Nu cred că apărarea cea mai iscusită putea să scape pe cineva, totuși, omul, murind, putea să-și păstreze demnitatea umană, ceea ce nu-i puțin. Acum nu mă tem decât de un singur lucru: de siringa cu substanță nouă, care mă va lipsi de voință și autocontrol. Dacă o

să ajung în acel loc blestemat și o să vorbesc, să știe lumea că siringa este de vină. Oare cum de s-a întâmplat că știința se întoarce împotriva oamenilor?

S-ar putea istorisi mii de povești despre spaima iscată de arestarea unui cunoscut, dar eu am ținut minte o fetiță de nouă ani, care, când a aflat de arestarea unui prieten al părinților ei, s-a apropiat preocupată de raftul cu cărți, a scos câteva cărți aparținând celui arestat și a rupt filele pe care era scris numele lui. Filele au fost numaidecât aruncate în sobă. Fetița văzuse de multe ori cum părinții distrugeau toate urmele relațiilor cu suspecții: scrisori, file din agende cu adrese și numere de telefon. Se zice că a devenit turnătoare. Dacă este așa, numai frica de rob este de vină. Eu n-am avut niciodată agende cu numere de telefon, dar acum am. N-o fi oare timpul să le aruncăm la toaletă, căci sobe nu mai sunt?

În perioada când din tânăra N. N. storceau cele cinci nume, frica încătușase toată țara, pe toți oamenii fără excepție. Dacă cineva nu era cuprins de frică, asta numai din curată idioțenie. Era anul 1937, când amploarea terorii atinsese apogeul. Tremurau și oamenii care urcau pe scara ierarhiei, ocupând locurile rămase goale. Moartea unora însemna carieră pentru alții. Aceasta e legea, și oamenii inteligenți se străduiau să o folosească în interesul lor și al propriilor copii. Însă nu puteau să nu tremure pentru că știau cui datorează promovarea lor. Ca să-și ascundă tremuratul, făceau pe măscăricii, se maimuțăreau și săvârșeau tot felul de crime numai să rămână în viață. Aceștia erau capabili de orice.

Am văzut o fotografie a lui N. N. făcută cu puțin înainte de arestare. O față de rusoaică obișnuită, foarte, foarte tânără, cu un oval pur și armonios, cu ochi severi și buze strânse. Astfel de fețe se întâlneau și în mediile nobiliare, și în cele țărănești, mai ales printre tinerele căutătoare de adevăr și sectante. Aceste chipuri au ceva tragic și par a fi condamnate, ca și cum viitorul și-ar fi pus pe ele umbra lui. Însă N. N. nu era nici căutătore de adevăr, nici sectantă. Foarte modernă și fără înclinații spre judecăți abstracte,

ea s-a aruncat cu lăcomie în vârtejul vieții și se lăsa dusă de frenezie. Și astăzi are această calitate: trăiește atât de intens, încât niciodată nu are timp și este grăbită. Nimeni nu poate avea cu ea o discuție de la început până la sfârșit. Întrerupând convorbirea la jumătatea unui cuvânt, ea o ia la fugă, pentru că este așteptată în altă parte. Nimeni nu se satură de prietenia cu N. N., și mie, ca și tuturor celorlalți, îmi lipsește întotdeauna.

Prietenul meu din străinătate, care se uita curios la ruși, pe care nu putea să-i înțeleagă, a întrebat-o pe N. N. dacă nu are de gând să scrie despre toate câte le-a îndurat. Ea a răspuns „nu”. El s-a mirat: de ce? Ea a spus că este ocupată. El s-a interesat: „Cu ce?” și a primit răspunsul: „Trăiesc...” Răspunsul ei corespunde exact realității. Probabil, în tinerețe, setea de viață na fost mai mică în ea decât acum. Pe mine , N. N. m-a ajutat să mă eliberez de sentimentul de încătușare și de spaimă, ceea ce nu este prea ușor. Ahmatova, de pildă, a rămas stăpânită de frică până la sfârșitul vieții. În spitalul unde a zăcut înainte de moarte, a ascultat știrile despre situația lui Siniavski și Daniel și se temea că același lucru i se va întâmpla și ei pentru Recviemul publicat în străinătate.

Mulțumită lui N. N., am învins definitiv frica, deși știu că se poate întâmpla orice. Acum cer puțin de la noi: nu ne vor atinge dacă ascundem crimele trecutului și ale prezentului. Trebuie să ne prefacem că suntem nevinovați ca niște prunci și credem cu tărie că șefii noștri umblă în odăjdii albe. Ni se interzice doar să acționăm, să vorbim și cu atât mai mult să scriem. În comparație cu trecutul, noi trăim ca în rai, dar nu se știe de ce nu ne mulțumim cu acest rai. Asemenea cățelușului din anecdotă, uneori avem poftă să lătrăm. Ar fi timpul să înțelegem că „nu se cade” să lătrăm.

Îmi aduc aminte de conversația cu N. N. când veneam pe strada Herzen de la conservator. Asta se petrecea pe la sfârșitul anilor cincizeci. Mi-a spus că are de gând să trăiască așa cum îi trece prin cap și n-o să țină seama „de ei”. N-o să se adapteze la cerințele lor... Unii, puțini, au izbutit atunci să se elibereze de hipnoză, dar

tăria acestei femei era atât de formidabilă, încât contactul cu ea descătușează forțele interioare ale oamenilor amorțiți. Auzind cuvintele ei, mi-am dat seama că ea recuperează anii pierduți prin lagăre și prin exilurile deplorabile, când nici chiar ea nu cuteza să ridice capul. Fără să vreau, am tras concluzia că și eu trebuie să recuperez anii de tăcere și de inacțiune. Și brusc m-am simțit eliberată. Nu știu cum, dar asta s-a întâmplat pe strada Herzen după ce-am ascultat cuvintele ei.

De unde o fi având N. N. atâta independență și libertate interioară? Fiică a epocii sale, ea nu crede în nimic, în special o pufnește râsul când aude de conceptele de valoare și de trăinicia lor de nezdruncinat. Toate acestea sunt pentru ea o ficțiune, iar binele și răul - categorii abstracte la care nu a reflectat niciodată. Aceste concepte nu au loc în mintea ei lucidă. Am întrebat-o: „De ce faci numai lucruri bune și nu rele?” A răspuns fără să stea pe gânduri: „Pentru că așa vreau eu.” Mă dau bătută în fața unei asemenea forțe. Eroismul îi face silă, spiritul de sacrificiu e o plăsmuire, dar în virtutea libertății interioare este în stare de fapte care nu au nume în limbajul ei.

În timpul anchetei, N. N., cu o îndărătnicie de fier, a respins propunerile anchetatorului, care puteau s-o izbăvească de lagăr. Verdictul era pregătit, însă din cauza celor cinci nume, anchetatorul era gata-gata să intre în criză de timp, pentru că anchetele se desfășoară după un grafic și toate au un termen al lor. El a decis să recurgă la măsuri extreme și s-o predea pe încăpățânată colegului său, un azerbaidjan, maestru al interogatoriului simplificat, sau „gâde”, cum i se spunea în vechime. Printre deținuți, circulau despre el legende. Se spunea că schingiuiește cu mâna lui și este în stare să smulgă orice mărturii vrea. În *Convorbiri despre Dante*, Mandelștam a spus cum se folosesc autoritățile de povestirile cutremurătoare despre închisori. Aceasta era un fel de pregătire de artilerie psihologică, care înlesnește anchetatorului munca lui istovitoare, dar bine plătită. Difuzarea unor astfel de povești la noi

era încurajată, dar dacă se ivea prilejul, pentru ele puteai să primești orice termen sau chiar pedeapsa supremă, consi-derându-se activitate subversivă.

N. N. a așteptat îndelung, în picioare, în cabinetul vestitului anchetator. Deseori deținuții erau siliți să stea locului nemișcați până ce le amorțeau picioarele și se umflau ca niște bușteni. N. N. n-a așteptat prea mult, doar cât anchetatorul a purtat o convorbire la telefon cu o femeie. Totul se petrecea într- o sâmbătă, singura zi din săptămână când nu se efectuau interogatorii de noapte. Anchetatorul s-a înțeles cu femeia unde să meargă în seara aceea. Au vorbit de teatru - unde și ce se joacă - de cinema, cluburi, restaurante...

Să fi fost asta o pregătire psihologică, pentru a demonstra ce bine se trăiește în libertate, unde oamenii dansează, mănâncă și se duc la teatru, sau vita bine hrănită se odihnea și se distra în prezența viitoarei victime? Ne este greu să înțelegem și să apreciem acțiunile acestor oameni, despre care știam foarte puține lucruri, doar atât că ne terorizau. Un singur lucru este incontestabil: orice cerc închis și izolat se dezvoltă, precum acela al hoților, după legi proprii și în pofida intereselor societății în ansamblul ei. Un astfel de cerc își respectă „vătaful” și „soborul”, nu violează regulile răspunderii colective (până la un timp), păstrează secretele, evită contactele cu ceilalți și, uneori, din motive de neînțeles, membrii unui asemenea cerc se extermină unul pe altul. Noi îi priveam cu groază și repulsie, iar ei pe noi - de sus în jos. Călăul își disprețuiește întotdeauna victima. Omul istovit, căruia îi atârnă pantalonii și cu care el poate face ce vrea, i se părea jalnic și prăpădit, ca și femeia cu pielea pământie care de-abia se mai ține pe picioarele umflate. Lor li se pare ridicol tot ceea ce pentru noi este frumos.

Am cunoscut un tânăr filolog căsătorit cu fiica unui cekist de vază dintr-o republică. În epoca lui Hrușciov, el locuia la Moscova într-o cameră închiriată - concediu ca să-și scrie disertația - și a

atârnat pe perete portretul Ahmatovei. Soția lui era vizitată de prietenii din copilărie, copii de cekiști dați afară pentru cruzime. Tinerele vlăstare fuseseră chemate la Moscova să învețe meseria părinților într-o academie specială. Ei nu puteau să treacă pe lângă portretul Ahmatovei fără să-și bată joc de ea. Această femeie le stârnea hohote de râs. În cercul lor strâmt și închis nu întâlneau femei ca ea. Le era mai pe înțeles o frâu hitleristă. Gusturile unor astfel de oameni sunt aceleași peste tot. Se spune că ei aveau dacea speciale, unde, în cercul lor aveau dreptul să se îmbete și să se distreze cu damele lor. În cabinetul azerbaidjanului, N. N., o femeie de un cu totul alt soi, stătea în picioare, așteptându-și ursita.

Terminându-și convorbirea telefonică, anchetatorul s-a întors spre N. N. El i-a explicat că i se cer numai cinci nume, iar asta e minimum. Dacă nu le va spune, va fi trimisă la închisoarea Lefortovo, iar el „se va ocupa” personal de cazul ei. Aici, la Lubianka, este liberă să numească pe cine vrea, la alegere, însă la Lefortovo o să fie bucuroasă să-l numească și pe tatăl ei, numai să aibă o clipă de răgaz. În ambele cazuri, verdictul va fi același - opt ani. Dacă o să plece în lagăr din Lubianka, după ce își va ispăși condamnarea, o să fie eliberată, se va reface și va fi din nou o femeie tânără. La Lefortovo se va transforma într-o babă care nu va mai fi bună de nimic. De acolo ies oameni terminați, incapabili de a mai face cât de cât ceva... (Am cunoscut două surori cu o diferență de un an între ele, una a trecut prin Lefortovo, cealaltă - nu. Pe urmă, arătau ca mama și fiica.) Am auzit că, în acele zile, Lubianka semăna ca un spital de front: țipete, gemete, corpuri schilodite, brancarde. La Lefortovo, deținuții erau trimiși pentru schingiuiri de categorie superioară. (Lumea spune că erau locuri mai serioase decât Lefortovo.) În închisori se zicea: l-au trimis la Lefortovo să semneze. Sunt puțini cei care au ieșit de la Lefortovo cu mintea întreagă. Eu n-am întâlnit niciunul.

Așadar, pe N. N. o aștepta Lefortovo. Ea ascultase destule povești despre ceea ce se întâmplă în legendara pușcărie.

Anchetatorul s-a apropiat de N. N., ia pus mâinile pe umeri, a privit-o în ochi și a sfătuit-o să fie fată cuminte și să chibzuiască bine. I-a dat două ore timp de gândire, și ea a avut timp să observe că tipul avea mâinile păroase. Când mi-a povestit despre mâini, mi-am amintit cum Mandelștam se temea de mâinile mârșave ale contemporanilor.

N. N. a fost dusă în celulă. S-a așezat pe pat și a căzut pe gânduri. Voia să găsească un compromis. Prefira în minte pe toți cunoscuții, căutând pe cine să menționeze ca să scape de Lefortovo. S-a dovedit că nu există nici un om pe care să-l poată numi chiar pentru salvarea ei: unul avea copii, altul nu sta bine cu sănătatea, al treilea avea soție - cum să-i desparți?

Au trecut cele două ore, și au dus-o din nou în cabinet. Ea tăcea, iar anchetatorul aștepta. În sfârșit, el a întrebat-o ce a hotărât. Ea a răspuns: „Trimiteți-mă la Lefortovo. Acolo o să-l numesc pe tatăl meu, fiindcă o să mă forțați. Aici însă, de bunăvoie, nu pot să numesc pe nimeni.” („N-am spus „nu vreau”, am spus „nu pot”, mi-a repetat de curând N. N. „Nu pot” nu i se părea un act tot atât de curajos ca „nu vreau”.)

Anchetatorul i-a făcut o plecăciune zeflemitoare, și au dus-o din nou în celulă. Ea și-a strâns bocceluța, s-a așezat pe pat, așteptând s-o cheme și s-o trimită la Lefortovo. Gardianul s-a uitat prin ferestruică și i-a spus să se culce. Ea i-a zis că or s-o trimită la Lefortovo. „Când va veni ordinul, o să te trezim”, ia spus gardianul. S-a culcat și a adormit.

N. N. a mai stat la Lubianka o lună, așteptând din clipă în clipă transferul la Lefortovo, dar au expediat-o direct în lagăr. Am încercat să ghicim de ce s-a întâmplat așa. Eu am emis ipoteza că anchetatorului i-a plăcut de N. N. și i-a fost milă de ea, însă ea doar a râs: ce nevoie avea el de o deținută când orice mândruță ar socoti o onoare să împartă orice cu el. Mândruțele prețuiau forța și vigoarea șefilor, situația lor în societate și rația. Posibilitatea de alegere a acestor domni era uriașă, iar femeilor nu le stă bine nici la

serviciu, nici la coadă și, cu atât mai mult, nici la închisoare. Însă or fi observat oamenii că iepurele când fuge de urmăritor nu-și pierde frumusețea? Oare nu se întâmplă asta pentru că el este făcut să fugă? Iar omul care fuge, se ferește de lovituri și tremură, este deplorabil pentru că este creat pentru libertate și alegere liberă. N. N. a vrut, dar nu a putut să-i numească pe cei cinci oameni. Acesta este un act de alegere liberă, o faptă umană și iată cu ce ea a rămas om și trăiește viața cu toată ființa ei.

N. N. crede că sâmbăta a fost salvarea ei. Ei sunt într-atât de copleșiți de muncă, mai ales în perioadele de teroare, încât nu au când să mai răsufle. Părosul se grăbea la întâlnirea cu dama lui și a uitat să dea ordinul. Se întâmplă ca și maestrul interogatoriului simplificat să fie distrat și obosit. Oare putem să spunem că este om și nimic din ce e omenesc nu-i este străin? Eu am o altă ipoteză. Era un caz fără importanță: au prins și au strivit o fetișcană. Cazul lui Mandelștam era și el lipsit de importanță după concepțiile și proporțiile lor... Nu erau socotite importante decât cazurile care nu aveau nici o legătură cu lupta reală pentru putere, ci cu una potențială, restul nu intra la socoteală. Nu merita să te încurci cu astfel de cazuri, dar îi intimidau pe toți. Amenințările funcționau la fel de bine ca și tortura.

Nu toți am avut parte să fim anchetați de azerbaidjanul cu mâinile păroase și nu pe toți ne amenința Lefortovo, dar el atârna deasupra fiecăruia, și oamenii trăiau cu conștiința că această închisoare există și în orice clipă te poți trezi în beciurile ei. Ca metodă de educație, existența pușcăriilor Lefortovo și Lubianka dădea rezultate extraordinare pentru câteva generații înainte. Ea îți răpea voința și nevoia de alegere, îl lipsește pe om de cele mai elementare însușiri omenești. Toți am acceptat mici compromisuri, mulți, mai exact, cei mai mulți dintre noi, nu s-au oprit în fața celor mari.

În tribul primitiv, omul este legat de ritualuri și obiceiuri, toate însă aveau ca obiectiv consolidarea comunității. Creștinismul a dat

oamenilor libertate. După ce au cunoscut libertatea, oamenii au renunțat la ea și au ales ateismul, o duzină de fraze sceptice și de formule pseudoraționale ale unui raționalism lamentabil. Legătura dintre dispariția totală a libertății interioare și a libertății de alegere și renunțarea la creștinism sare în ochi, dar orbii și cei care au renunțat de bunăvoie la vedere nu o văd. Așadar, în aceasta constă principalul simbol al timpului și a fost demonstrat oamenilor cu o evidență uimitoare.

Nu există nimic mai rău decât această priveliște. Ea nu lasă în urmă decât rușine și dezgust. Singurul sentiment uman care înfrumusețează viața este mila față de oameni.

Dar nici de ea n-au fost nici pe departe capabili toți. Oare ar fi fost în stare să fie milos maestrul interogatoriului simplificat? De cine i-ar fi fost milă? Și noi, oamenii risipiți prin lume, obosiți și fără speranță, mai avem noi putere să compătimim pe cineva? Se pare că nu ne-a mai rămas nimic altceva pe suflet decât voința de a trăi, nevoia de a depăși perioada cumplită și să vedem ce o să fie mai departe. Eu nu voi afla ce va fi mai departe, pentru că acum la noi este o perioadă de răgaz.

Iar alegerea ni s-a propus în cea mai simplă și cea mai clară formă. Nicăieri nu propuneau să se aleagă cu atâta claritate și sinceritate: lagărul, direct de la Lubianka, sau camera de tortură. Cei care au ales moartea au fost condamnați la tăcere, dar n-au pierit toți. În mod paradoxal, cei ce au mizat pe bunăstare au pierit în masă, deși șanse să scape teferi aveau mult mai multe decât cei care refuzau să numească cele cinci nume. La noi îi ucideau și mai abitir pe „ai lor”, decât pe „ai altora”, adică pe noi. Pentru mine „noi” sunt cei care au numit cele cinci nume numai sub tortură, nu de bunăvoie, la cea dintâi invitație. Câtă vreme există oameni care încearcă să-și învingă instinctul de conservare, speranța nu e încă pierdută, viața continuă.

Printre cei care au mizat pe fericire și au crezut în instinctul de conservare au existat de asemenea oameni care s-au lăsat bătuți

până la moarte, dar n-au semnat depoziții împotriva celor pe care îi stimau și îi prețuiau. Am auzit despre o femeie care a murit în pușcărie pentru că a refuzat să semneze mărturii împotriva lui Molotov. Mulți au fost împușcați pentru că a fost imposibil să fie duși la judecată ca să facă depoziții fantastice. Asta înseamnă că printre „învingători” erau oameni care credeau în cauza lor.

Lumea spune că maestrul interogatoriului simplificat trăiește și lucrează în același domeniu. El își pune de acord energia și forța cu ultimele instrucțiuni. În perioadele cele mai crâncene, el a acționat mereu conform legii și instrucțiunilor. Chiar pentru o simplă lovitură a unui prăpădit de arestat, el primea aprobare de la șef. Nu-l urăsc nici pe el, nici pe șeful lui, dar n-am forța morală să-i compătimesc. Fiindcă și ei au făcut o alegere. Cruzimea se afla în firea lor, iar ei nu doar că n-au încercat s-o învingă, dar ei și încurajau și cultivau în toate chipurile tot ce era mai cumplit și mai tenebros în ei.

Eu n-am cunoscut guvernanți adevărați. Am avut prilejul să întâlnesc doar guvernanți în dizgrație, precum Buharin și mici funcționari de importanță unională. Prin funcționari, care reprezintă o verigă indispensabilă a aparatului, se transmit de la vârf instrucțiunile pentru păturile de jos ale populației, iar la vârf se transmit informații privind năzuințele și nevoile păturilor de jos. În acest caz este vorba de organizațiile de scriitori. Funcționarul a scris și poate scrie încă versuri. Datorită versurilor, a fost promovat într-un „post de conducere”. La vârf, el prezintă rapoarte, iar de acolo primește dispoziții. Cu păturile inferioare face pe importantul, le duce cu vorba, făgăduiește, iar pe urmă, dacă nu e în stare să-și țină făgăduiala, dispare, se topește precum ceara. Jos, este supravegheat de cineva în civil, care stă în cabinetul vecin. „Cineva” nu este un funcționar pur și simplu, ci „ochiul vigilent”. Funcționarul și „ochiul vigilent” primesc instrucțiunile din locuri diferite. Acțiunile lor puse de acord realizează sinteza a două linii de forță. „Cineva în civil” este zgârcit la vorbă, funcționarul vorbește mieros. El a fost numit „hienă în sirop”. De sirop are nevoie deoarece se adresează

maselor de scriitori și este obligat să poarte cu ei conversații confidențiale. În această comedie, el joacă rolul omului. Din felul cum se comportă în momentele bune se poate deduce care este concepția lui despre omenesc și ce înseamnă omul pentru el. În schimb, când „omul în civil” îi corectează acțiunile, se transformă în atribuție pură și își retrage toate promisiunile. Porecla de „hienă însiropată” presupune la el rapacitate și fățărnicie. De fapt, el nu are nici calități nici defecte, însă cândva a avut niște predispoziții folosite pentru a putea funcționa în aparat. El nu este om, ci doar joacă rol de om. El nu este decât o funcție și în asta rezidă noțiunea lui de a fi.

În vara lui 1955, mergeam cu Ahmatova pe Ordînka și am observat că în spațiul de sub fiecare poartă era câte un sticlete. „Acolo se întâmplă ceva, dar să nu ai teamă. Asta nu-i împotriva noastră, ci pentru noi...” Cum am aflat mai târziu, avea loc plenara la care Hrușciov a făcut publică scrisoarea sa. În grădinița bisericii de pe Ordînka, ne-am așezat pe o băncuță, și Ahmatova a început să mă convingă să merg la Uniunea Scriitorilor și să vorbesc cu Surkov. El a fost promovat într-un rol mare după moartea stăpânului, dar Ahmatova m-a avertizat că, totuși, cu el trebuie să fiu foarte prudentă: „Este de ai lor, dar măcar știe cine este Mandelștam. Ceilalți nu știu nimic.” La insistențele Ahmatovei, m-am dus la Surkov. În zilele acelea nu aveam de lucru, pentru că plecasem din Cita la invitația Institutului Pedagogic din Ceboksarî, dar la Moscova am primit o telegramă prin care eram anunțată că Institutul din Ceboksarî s-a răzgândit și nu mă mai doresc (probabil, catedra de literatură auzise pomenindu-se numele meu și îi sfătuise să nu se lege la cap). Am trimis iar hârtii la mii de concursuri și iar am primit refuz după refuz. Începuseră reabilitările, și un firicel subțire de deținuți se întorcea acasă din lagăre. Frica paralizantă trecuse, dar epoca nouă nu se profilase. Până la începutul „dezghețului” mai rămăseseră câteva luni, dar el a venit mai întâi pentru cei inițiați, de-abia pe urmă pentru noi. În clipa aceea, inițiații

se încălzeau la soare. Pentru ei era perioada marilor speranțe. M-am dus la Surkov, când era plin de speranțe și am rămas în relații până în 1959, când s-a topit definitiv împreună cu siropul lui cu tot. Pe la sfârșitul deceniului al șaptelea, mi s-a întâmplat să vorbesc o dată cu el la telefon, dar n-am mai descoperit nici promisiuni, nici sirop - doar reperul funcției. Asta nu înseamnă câtuși de puțin că din 1959 situația s-a înrăutățit. Ea a devenit incomparabil mai bună, dar a rămas totuși insuportabilă. În ceea ce îl privește pe Mandelștam, el nu avea nici un amestec. În acești ani au apărut niște grupări care îl socotesc „un abces jidovesc pe corpul pur al literaturii ruse”. În plus, a devenit clar că este autor al Samizdatului, recopiat de tinerii de la care nu poți aștepta nimic bun. Mandelștam nu avea nimic de a face cu literatura curentă și cu atât mai mult cu organizațiile scriitorilor. Cred că membrii secției de poezie nu-l copiază și nu-l citesc pe Mandelștam (în afară de unii, firește, dar ei sunt în minoritate). Consider că asta este absolut normal și chiar așa trebuie să fie. Mandelștam nu este poetul care să poată fi folosit în literatura sovietică. El îi este contraindicat ei, precum și ea îi este contraindicată lui. Tot așa cum eu nu am ce discuta cu Surkov și nici el cu mine. Relațiile noastre sunt de domeniul trecutului. Și este absolut firesc că ele s-au rupt. Scurta perioadă a întâlnirilor noastre nu mi-a lăsat decât amintirea vagă a unui funcționar, și lui, fără îndoială, tot nimic, în afară de un ușor dezgust. Altceva nu putea fi. Noi aparțineam unor lumi diferite. Este un fapt.

Cândva, Mandelștam, apoi și eu, găsind în buzunarul hainei trei sute de ruble de care nu știam, am crezut că i-a strecurat Surkov. Asta reprezenta chiria pe o lună pentru o cameră particulară. Totul se petrecea în iarna 1937-1938. Mandelștam se afla în holul Uniunii Scriitorilor, înconjurat de lume. Era acolo și Surkov. Când am plecat, am descoperit banii în buzunarul sacoului. Astăzi mă îndoiesc că i-a pus Surkov. Cum ar putea un om care se pregătește să devină funcționar să se încumete la o asemenea faptă? Ori s-a schimbat în anii terorii și, cândva om, s-a transformat în fantomă? Nu știu. Dar

m-am dus la Surkov numai pentru că mi-am adus aminte de acei bani.

I-am spus secretarei numele meu și ea s-a dus să mă anunțe lui Surkov. În anticameră așteptau oameni care se întorseseră din lagăr. După anunțul secretarei, Surkov a ieșit glonț din cabinet. A venit în fugă spre mine și m-a întrebat ce rudă sunt cu Mandelștam. Aflând, mi-a spus că o să mă primească peste vreo câteva zile, întrucât este foarte ocupat, are de lucru până peste cap... Am înțeles perfect despre ce era vorba. Înainte de a discuta cu mine, trebuia să lămurească sus (nu știam până la ce înălțimi poate ajunge), ce atitudine să aibă față de Mandelștam și ce trebuie să-i spună văduvei.

A trebuit să aștept aproape două săptămâni. Am telefonat la Uniune și mi-au spus insistent să nu plec nicăieri și să aștept cu răbdare întâlnirea. În sfârșit, data întâlnirii a fost fixată și, pe deasupra, într-o zi când nu erau programate audiențe. Asta însemna că mă așteaptă o discuție lungă. Prima întrebare a lui Surkov a fost unde se află arhiva si moștenirea lăsată de Mandelștam și a fost surprins când a aflat că eu am păstrat totul (care TOTUL?! De fapt, nu era decât foarte puțin). Pe urmă m-a întrebat despre Ahmatova, și eu i-am povestit despre Liova, apoi i-am propus să se ocupe de cei vii și pe urmă să se gândească la cei morți. Surkov a vrut să vorbească despre Liova cu Ardov. Știind că Ahmatova nu are încredere în acest măscărici (îmi închipui ce ar fi spus el despre Liova! Ca să înțelegi asta, ar trebui să citești scrisoarea lui adresată tribunalului), i-am propus lui Surkov să aibă o întrevedere cu Emma Gherștein.

Cea de a doua întâlnire a avut loc a doua zi. În sala de așteptare se afla o mulțime de oameni (funcționarii trebuie așteptați întotdeauna cu răbdare). Poetesa Barto îi distra pe cei care așteptau, plângându-se cu cochetărie de situația femeii: chiar și la coadă trebuie să aștepte ca și bărbații - nici un avantaj ! S-a auzit oprind o mașină: venise Surkov. A intrat în cabinet strigând: „Mai

întâi doamnele...” S-a adeverit că doamnele eram eu și Emma Gherștein, Barto nu se număra printre ele. I-am spus Emmei: „Noi reprezentăm acum firme serioase”. În acel moment, firmele Ahmatovei și Mandelștam încă nu dăduseră faliment. La plecare, Surkov mi-a spus: „Voi face tot ce pot pentru Ahmatova, Mandelștam și Gumiliov.” Și-a luat încă un termen de două săptămâni, dar era clar că atitudinea celor de sus era favorabilă: Surkov dansa pur și simplu dinaintea mea. Nu eram obișnuită să fiu tratată astfel și m-a cuprins înduioșarea.

Primul tur s-a încheiat cu cererea pentru reabilitare, iar Surkov, de față cu mine, să aud cum discută când i se permite, a vorbit cu Kotov la Goslitizdat și cu ministrul învățământului. A doua zi, ministrul m-a primit și a repetat funcționarilor săi toate cuvintele pe care le auzise în ajun prin telefon de la Surkov. Ele sunau așa: „El (adică Mandelștam) a nimerit în mașina de tocat. Noi o să-l reabilităm. Ea este traducătoarea noastră și e curată ca cristalul.”

Aceste cuvinte nu le-au auzit doar funcționarii ministerului, ci și vizitatorii ministrului. Ele s-au răspândit într-o clipă în tot ministerul. Erau repetate ca semn și semnal al noii politici. Șefii inspectoratelor regionale și raionale ale ministerului le-au luat de bună seamă drept model și au început să le repete, în cazuri similare, în cabinetele lor. Grație acestui fapt, undeva, prin provincie, niște femei necăjite au fost primite la muncă și acum primesc ca și mine pensie.

În prima și extraordinara rundă de convorbiri cu Surkov am învățat un lucru: un funcționar de rang foarte înalt nu scrie bilețele, ca să nu lase probe materiale. El preferă să piardă indiferent cât timp (și de aceea, poate, nu le ajunge niciodată) și să rezolve treburile prin telefon. Cuvântul rostit nu este decât o vibrație a aerului, o undă sonoră care nu lasă nici o urmă. Magnetofoanele deocamdată n-au schimbat nimic, și cuvântul rostit își păstrează valabilitatea. El nu poate fi atașat la dosar ca un document, ca o scrisoare sau un bilet. Aerul vibrează în toate colțurile țării noastre.

Funcționarii știu din experiență că instrucțiunile după care se

ghidează sunt schimbătoare și mâine pot fi pedepsiți pentru ceea ce astăzi este considerat just. Surkov a așteptat un ceas și jumătate până a căpătat legătura prin telefon cu ministrul, dar n-a lăsat nici un document. Mi-a explicat: „Nu trebuie să las nimic scris, s-ar putea ca secretara să citească...” Secretara a auzit, ca și toți ceilalți, fiecare cuvânt rostit de el și repetat de ministru, dar nu era un document, ci doar vibrația aerului.

La ordinul ministrului, am fost trimisă să lucrez în același Ceboksarî care tocmai îmi respinsese candidatura. I-am rugat să mă trimită oriunde altundeva, dar mi-au spus că asta nu ar fi pedagogic. Am plecat cu sentimentul unei epoci noi și cu promisiunea lui Surkov ca peste un an să-mi procure o cameră la Moscova și să ia măsuri pentru publicarea lui Mandelștam. Curând a desemnat comisia pentru moștenirea literară a lui Mandelștam, fără să țină seama că i se refuzase reabilitarea pentru prima condamnare. Asta s-a întâmplat nurnaidecât după evenimentele din Ungaria, și refuzul este legat nemijlocit de ele. Evenimentele au produs frică, iar șurubul s-a mai strâns puțin. Surkov era pe cale să-și îndeplinească promisiunile, dar epoca marilor speranțe luase sfârșit și a trebuit să asist la momentul când a dat înapoi. În astfel de cazuri, nu ți se spune nimic direct, sunt pronunțate doar niște formule șlefuite de practica unei jumătăți de secol. Formula nu constă din cuvinte, semne semantice, ea este un semnal primitiv care atestă că se bate în retragere. Formula nu mai are sens, cuvântul a degenerat, gândirea este alterată și miroase urât. Mulți au vorbit de cuvintele moarte („Urât miros cuvintele moarte”, cum spune Gumiliov), dar, discutând cu un funcționar, am descoperit câteva formule moarte de tip contemporan. Acestea sunt periculoase pentru că din ele reiese clar că omul a renunțat la însușirea lui esențială: darul cuvântului și al gândirii.

Întâi și-ntâi, Surkov s-a lepădat de Liova Gumiliov. A zis: „Cu Gumiliov, lucrurile sunt încurcate, a vrut probabil să-l răzbune pe taică-său...” Cândva, sus, s-a luat hotărârea ca o dată cu tatăl să fie

exterminat și fiul, să nu devină răzbunător. Refuzând să ajute fiul pe al cărui tată l-au ucis și batjocorindu-i mama, cel mai simplu era să folosească formula cu răzbunătorii. Sunt absolut convinsă că Surkov nu credea în nici un fel de răzbunători, ci pur și simplu se spăla pe mâini. Liova a fost eliberat după congresul al XXII-lea, când au plecat comisii speciale să elibereze deținuții din lagăre. În lagăre au mai rămas doar oameni cu condamnări pe termene foarte lungi, care, fără îndoială, nu comiseseră nici o crimă, dar, speriați de amenințări și torturi, semnau niște procese-verbale fantastice.

Surkov mi-a procurat camera și mi-a dat și cheia. Cred că „omul în civil” a interzis să mi se dea camera, în orice caz - n-am primit ordinul de repartiție. Surkov mi-a oferit o explicație corespunzătoare: „Ei zic că dumneata ai plecat de bunăvoie din Moscova”. Eram învinuită că nu m-am lăsat arestată și deportată (am fost pur și simplu alungată din Moscova după ce mi s-a explicat într-un birou special de la miliție că trebuie să mă car). Formula „plecare de bunăvoie” însemna renunțarea la permisul de ședere. Că a renunțat definitiv la mine, Surkov mi-a spus în următoarele cuvinte: „Nu am timp să vorbesc cu tovarășii despre dumneata”. N-a avut timp până acum. Acum, președintele comisiei pentru studierea moștenirii literare a lui Mandelștam este Simonov, dar Surkov a refuzat multă vreme să-i aprobe numirea. În legătură cu aceasta l-am sunat la telefon. Mi-a spus: „N-am timp să vorbesc despre asta cu tovarășii. Dumneata crezi că în afară de Mandelștam eu nu mai am și alte treburi?” Eu una l-am concediat totuși din postul de președinte al comisiei, deși comisia nu există decât pe hârtie.

La început, când a fost vorba să-mi dea locuință - Uniunea Scriitorilor era obligată să facă asta, deoarece și-a însușit apartamentul nostru după cea de a doua arestare a lui Mandelștam - Surkov a vrut să-mi dea o locuință împreună cu Ahmatova. Ea lucra la Moscova, făcea traduceri. Iarna, o izgoneau din Leningrad să n-o deranjeze pe Irina Punina și tot timpul bătea Moscova de la un capăt la altul, mutându-se de la o cunoștință („frumoasele”) la

alta și aducând în fiecare casă larmă, harababură și viață.

Surkov ne-a repartizat un apartament de două camere, însă de față cu mine în cabinet a intrat „individul în civil” și a pus veto pe întreaga inițiativă. Atunci am descoperit că Surkov poate să se zgribulească și să se întunece la față... Când am rămas singuri, i-am spus: „Nu avem decât o singură Ahmatova. Ar trebui să vorbiți despre ea celor de sus”. (Ticălosul ! Pe Mandelștam nu-l înțelegea, dar pe Ahmatova o știa și ținea la ea.) Era vorba că pentru ea trebuia să obțină un fel de viză dublă de ședere, la Moscova și la Leningrad. Și acolo, și aici, ar fi avut câte o cameră. Unde în lume se interzice asta? Chiar și la noi există scriitori care au apartamente în locul de baștină și la Moscova, fără să mai vorbim de dacea.

Surkov a găsit nurnaidecât răspuns la propunerea mea. „Nu se poate, a spus el, bâlbâindu-se ușor. Am putea fi învinuiți de lipsă de tact.” Tactul este virtutea esențială a funcționarului. Cu Ahmatova n-au dat dovadă de tact o dată ce ea a rămas cu situația nerezolvată, dar să îndrepte asta nu se poate, ca să nu-și recunoască lipsa de tact. Funcționarul gândește cum poate. Asta e foarte clar, însă el crede că și ceilalți care discută sunt satisfăcuți de formulele lui. De bună seamă, consideră că toți sunt ca și el. El s-a dezvățat să mai vadă și să asculte interlocutorul și toți i se par funcționari care trăiesc cu aceleași formule mârșave ca și el. (Oare nu asta este explicația fantasticelor procese- verbale pe care le redactau anchetatorii?)

La început, Ahmatova a consimțit să locuim împreună, dar pe urmă s-a răzgândit. Considera că autoritățile își vor ieși din minți când ne vor vedea împreună și ne vor trimite pe cap toți turnătorii. Vetoul pus pe apartamentul nostru nu o mâhnea, dar eu rămăsesem fără locuință și asta o supăra cel mai mult. I se părea că nu este decât vina ei, deși ea nu avea nici o vină. Căci pe urmă mi-au refuzat și o cameră separată, cum mi-au refuzat și apartamentul. (Erau niște proști și jumătate: păi eu în viața mea nu m-aș fi hotărât să scriu nici prima carte, nici cea de a doua, dacă aș fi locuit într-o

casă a Uniunii Scriitorilor, înconjurată de turnători.) Și dacă acea comisie pentru moștenirea literară ar fi funcționat, dacă ediția de opere ale lui Mandelștam ar fi apărut și dacă s-ar fi spus măcar un cuvințel care să exprime adevărul - nici nu m-aș fi gândit să mă apuc de scris. (Cred că scrierile mele nu le-ar fi fost de nici un folos și nu le-ar fi plăcut câtuși de puțin.)

Lucram la Pskov, când Ahmatova, într-un elan de căință, l-a invitat la ea pe Surkov ca să vorbească despre mine. Surkov a venit cu un buchet de trandafiri albi de o neasemuită splendoare. Ahmatova nu a trebuit să-i explice nimic, pentru că el i-a vorbit despre mine cu înflăcărare. A făgăduit ferm să-mi obțină viza pentru Moscova, precum și o cameră. Ahmatova era entuziasmată. Am primit de la ea o telegramă la Pskov în care îl lăuda pe Surkov. În aceeași zi, am primit o a doua telegramă de la omul pe care eu îl numesc „individul în civil”. El mă anunța că Fondul Literar îmi trimitea două sute de ruble. Era o sumă nerambursabilă. Surkov a dat dovadă de tactul propriu unui funcționar: camera și viza pentru Moscova se transformaseră într-o mână de bani.

La început n-am vrut să primesc acești bani, dar mi-am adus aminte de Jenia Levitin (prima rândunică), care, într-o situație asemănătoare, mi-a zis că de la netrebnici nu trebuie să refuzi nimic. Cu acești bani am cumpărat *Piatra* care aparținuse lui Kablukov. Pe margini, Kablukov notase o mulțime de versuri de Mandelștam. El urmărea cu duioșie evoluția tânărului său prieten... Consider că am folosit bine banii primiți de la o instituție infamă. A mai trecut ceva timp și Frida a izbutit să-mi obțină viza de Moscova, iar eu am descoperit o locuință în coproprietate. Simonov s-a adresat Fondului Literar cu rugămintea să mi se dea împrumut o mie de ruble să-mi cumpăr apartamentul. El garanta returnarea împrumutului. Fondul Literar a refuzat categoric. Nu risca nimic - banii i-ar fi înapoiat Simonov. Refuzul avea un caracter principial. Banii mi i-a dat Simonov. Am reușit să-i înapoiez jumătate. Cealaltă jumătate i se va înapoia după moartea mea, fiindcă moștenitorii vor

primi cota depusă de mine. Îi sunt foarte recunoscătoare lui Simonov și trebuie să spun că și prima jumătate a primit-o cu mare greutate.

În perioada relațiilor mele cu Surkov am avut o serie de convorbiri referitoare la misterioasa pătură socială din care făcea parte. Când a început balamucul cu *Doctorul Jivago*, am intrat în cabinetul lui Surkov imediat după Pastemak. Înainte de audiență, Pastemak era foarte tulburat, crezând că asupra lui se va năpusti un grup de scriitori care îl vor sfâșia în bucăți. (Ritualul lor este dezgustător. Oksman spunea că invitațiile și interogatoriile de la Lubianka erau mai puțin odioase decât persecuțiile unei haite de scriitori.) Așteptam în hol, și mi se făcea greață la gândul că în cabinet îl sfâșie pe Pastemak. „Să-i ia dracu', n-am nevoie de camera lor...” Când mă gândeam la funcționari și la scriitori, îmi veneau întotdeauna pe buze cuvinte și expresii grosolane. Dar Pastemak a ieșit de la Surkov destul de voios: se înțeleseseră să trimită o telegramă în Italia, prin care se interzicea publicarea cărții. Era satisfăcut și Surkov, pentru că obținuse ce dorea. Fără îndoială că era mulțumit și editorul italian, fiindcă scandalul sporea interesul pentru carte. (La fel și editorii mei, probabil că dau liturghii, rugându-se să fiu arestată, ceea ce ar oferi un excelent material de reclamă pentru prima mea carte.)

Bine dispus, Surkov a uitat că afară îl așteaptă o mulțime de vizitatori și m-a atras într-o discuție despre *Doctorul Jivago*. A făcut aprecieri și despre versurile lui Pastemak: nu-i plăcea că „definiția nu are nici un semn comun cu obiectul definit”. Iată exemplele pe care Surkov le dădea ca nepotrivite: „Berea ce curge de pe mustățile falezei” și „Talazul, izbindu-se de țărm, le coace ca pe o vafelă” (în primul caz este vorba de spuma mării, iar în al doilea - de valuri). Surkov voia ca toți să scrie la fel de limpede precum Pușkin și Shakespeare. I-am tradus din memorie vreo două-trei comparații shakespeariene, extrase din convorbirile lui Mrs. Quickly, pe care le ador, însă asupra lui nimic nu avea efect. Normele literare se

înrădăcinaseră adânc în creierul lui.

În discuție au fost atinse și alte probleme de mare actualitate. Surkov a spus că doctorul Jivago nu are dreptul să discute despre Revoluția din Octombrie. El era convins că acest drept îl au numai „învingătorii”, iar ceilalți, și cu atât mai mult cei ce au fost victimele ei - nu. Nu era posibil să-l faci să-și schimbe părerea și toate argumentele mele au fost inutile. Aceasta este poziția pe care o împărtășesc toți „învingătorii” (vii și morți) și toți funcționarii: are cuvântul numai cel care vorbește după hârtiuță. Ceilalți să-și țină gura. În caz contrar, se vor strădui să i-o închidă alții, adică va fi arestat. Treapta a doua: fiecare este obligat, dacă i se poruncește, să vorbească ce și-a scris dinainte pe hârtiuță. Altfel - de-a berbeleacul în groapă. În organizațiile scriitorilor, această disciplină s-a instaurat fără nici un efort chiar de la început, cu o jumătate de secol în urmă. Surkov era bucuros de cuvântarea lui Hrușciov, dar nu-și dădea seama că s-a terminat cu tăcerea de mormânt. Se obișnuise într-atât cu tăcerea și așa-zisa unitate de gândire, încât socotea sincer că era singura stare posibilă și normală pentru societate.

Obținerea camerei a coincis cu scandalul stârnit de acordarea premiului Nobel lui Pasternak. Eu am fost izgonită din Moscova, pentru că, din pricina *Doctorului Jivago*, au început să strângă din nou șurubul. Am apucat să-i spun lui Surkov că trebuia să publice romanul, nu să se implice într-un scandal rușinos. Surkov a căzut pe gânduri, apoi a spus că s-ar putea să am dreptate, dar „iată, au trecut patruzeci de ani de când nu dăm tinerilor să citească astfel de romane”. Se pune întrebarea: câți ani are tineretul care de patruzeci (iar acum de peste cincizeci) de ani nu citește nimic ? N-ar fi oare timpul ca acest „tineret” să primească măcar înainte de moarte ceva de citit?

Psihologia „învingătorului” și a slugilor credincioase se reduce la faptul că ei nu vor să renunțe la cuceririle revoluției dintre care cea esențială este hrana aleasă cu grijă: revistele, ziarele, cărțile pentru

„mulțimea legată prin identitatea de idei”, la care visau atât de mult prin deceniul al doilea.

Într-o zi, pe când mă aflam la Surkov, în cabinet a dat buzna, aproape plângând, secretara, o femeie de ispravă și foarte bună, dar, din păcate, ca toate secretarele devotate, molipsită de ideile șefului. Numai ce îi comunicaseră „de acolo” că, noaptea trecută, posturile acelea blestemate care nu recunosc cenzura noastră au calomniat realismul socialist. Trebuia dată o ripostă. Surkov nici măcar n-a întrebat în ce constau calomniile. „Riposta” era pregătită dinainte. A dat dispoziție să se publice o hârtie în care se spunea că peste nouăzeci și nouă la sută (ca la alegeri) din populație susține realismul socialist și citește numai cărți scrise după această metodă. Secretara a fugit să bată asta la mașină, iar eu l-am întrebat pe Surkov de unde a luat această cifră exactă. „După datele furnizate de biblioteci”, a răspuns el fără să stea pe gânduri. În biblioteci, din literatura contemporană se dă numai „realism socialist”, național sau străin, în traducere, astfel încât datele lui Surkov erau exacte. Rămânea însă altă întrebare: cât la sută din populație folosește bibliotecile? Va trebui să admitem că, într-o țară cu sută la sută știutori de carte, frecventează bibliotecile peste nouăzeci și nouă la sută din populație. Surkov crede în datele statistice cu sinceritatea funcționarului care este conștient de funcția lui.

Când au vrut să mă izgonească din Moscova, secretara i-a făcut scandal șefului său și a obținut să îmi prelungească viza cu încă două săptămâni. Ea câștigă mult mai puțin decât șeful ei, iată de ce și-a păstrat omenia. Pe treptele superioare ale scării ierarhice, trăsăturile umane, cum ar fi bunătatea, de pildă, se șterg. În păturile de jos ele există și vor exista. Nu trebuie să se facă o sperietoare din „omul provenit din mase”. El nu gândește întru totul independent, în schimb își păstrează omenia, iar asta e esențial. Dezumanizarea este legată de rang, de grad și de rația primită. Pe secretară o chema Zinaida Kapitonovna. Acum, pesemne, este pensionată, doar dacă mai trăiește. Viața unei secretare, chiar într-o

rezervație asa de mare cum este Uniunea Scriitorilor realiști socialiști este dură și grea.

În convorbirile sale, Surkov se referea mereu la ipostaza misterioasă numită „ei”. Zicea: „Nu știu ce părere vor avea „ei„ despre asta”, sau: „Nu știu, dacă „ei” or să-l publice pe Mandelștam”. Am observat că „ei” consideră, cred, opinează... Odată l-am întrebat: cine sunt acești „ei”? „Păi, pentru mine „ei” sunteți dumneavoastră”. El era extrem de uimit: noi discutam atât de plăcut, și pentru el, un poet, văduva unui poet mort era femeia pe care odată o primise în audiență fără să stea la coadă. Pe urmă am înțeles că lumea este alcătuită din etaje și cei care se află mai sus se numesc „ei”. Surkov frecventează unul din etajele aflate nu tocmai sus și lui, de asemenea, i se spune că trebuie să raporteze și să afle ce părere au „ei”. Deasupra următorilor „ei” se află un plafon, iar apoi din nou alți „ei”. Eu mă aflu jos, și mai jos decât Zinaida Kapitonovna, iar pentru mine șeful ei este personificarea misterioșilor „ei”.

Surkov nu are aceiași „ei” ca și omul numit „individul în civil”. Despre opinia altor „ei”, Surkov află de la „individul în civil”. De jur împrejur colcăie numai „ei”, iar Surkov se zbate, momindu-i pe scriitori, ducând lupta de clasă și cerșind la „ei” ceva de pomană pentru protejații lui. În lupta de clasă, el trebuie să-și păstreze cadrele. Un scriitor cu familie din trei persoane (el, soția și băiatul) a cerut apartament de patru camere. Surkov nu-l poate refuza: „Altfel se dă cu contrarevoluția”. Povestindu-mi acest caz trist, Surkov mi s-a plâns ce greu este să dirijezi destinele literaturii și să stai la cârmă. Apartamentele de patru camere se repartizează numai aleșilor. Unii se consideră ași, ca „ei” să-l remarce. Nu-i poate refuza apartamentul, pentru că viitorul as se dă numaidecât cu opoziția, iar asta înseamnă scandal, ceea ce nu se poate admite. Îl frământă bănuiala secretă că ar fi trebuit să-i extindă spațiul lui Pasternak, în felul acesta ar fi preîntâmpinat scrierea romanului.

Într-o zi, Ardov i-a telefonat lui Surkov, spunându-i că Ahmatova

nu se știe de unde a aflat că volumul ei este din nou amânat. (Era vorba de volumul cu prefața lui Surkov care o amuza și o consola pe Ahmatova: „Cel puțin, așa totul e clar și fără echivoc”.) Aflând aceste bârfe calomnioase (cartea era puricată de niște „ei”, care scoteau tot ce le cădea sub mână și nu era pe gustul lor), Surkov a exclamat cu indignare: „De ce o sperie cu astfel de povești ?! Căci ar putea din nou să se retragă în emigrația internă!”

Nu este deloc ușor pentru Surkov să-i oprească pe scriitorii care încearcă insistent „să se dea” cu opoziția, și mai greu îi este să se ocupe de lupta de clasă și să se războiască mereu cu fantomele. Dar cel mai anevoios este să împartă bunurile materiale: apartamente, dacea, pachete și rații - unora cu plicul, altora cu sacul... Nu trebuie învinuit că lansează șuvoaie de sirop și își colorează vorbirea accentuând sunetul „o” precum Alexei Maximovici Gorki, iar uneori mușcă și se hrănește cu hoituri. Eu, una, nu mi-aș dori să fiu în locul lui: e greu.

Surkov nu este mai rău decât alți funcționari, ba poate e chiar mai bun. În răstimpul scurtelor noastre relații am reușit să-i spun multe lucruri insuportabile pentru ureche (înainte era o formulă: „Am vorbit pentru o condamnare de zece ani”). Dar el nu m-a denunțat, de asta nu-i capabil orice funcționar. Orice funcționar însă amorțește și ucide cuvintele, gândirea și viața. El se ucide și pe sine și nici un sirop nu-l poate salva. Eu și Surkov suntem de aceeași vârstă. Când ne-am întâlnit prima oară, el m-a privit înspăimântat: așadar, iată cum arăți în al șaselea deceniu! L-am văzut la funeraliile lui Ehrenburg și m-a surprins ochiul sclerotic sticlos și buza-i atârnând băloasă. Acum, eu sunt mai tânără: nimic nu-l salvează pe un funcționar de senilitate timpurie.

Ultima declarație a lui Surkov care mi-a ajuns la ureche se referă la Soljenițîn. „Firește, a spus Surkov, eu înțeleg că Soljenițîn este un scriitor mare, însă „dacă vrăjmașul nu se predă, el este nimicit.” Citatul oportun din Gorki nu este decât tot o trimitere la etajul cel mai de sus al casei unde se află „ei”. Aceasta este semnificația

literaturii în țara noastră.

Am plecat de la Uniunea Scriitorilor, scriindu-i lui Surkov o scrisoare în care îi spuneam că „piciorul meu n-o să mai calce în instituția voastră murdară”. Credeam că mi-am încălcat doar o dată promisiunea, dar de fapt am fost de două ori la cinematograful lor (am văzut *Evanghelia după Matei*[1] și *Dictatorul* : Chaplin este bun și într-un film mediocru), iar o dată am luat prânzul la restaurant, când mă întorceam de la înmormântarea lui Ehrenburg. În alte relații cu realismul socialist nu am de gând să intru. Mi-am trăit viața fără ei, în plus - ei mă iubesc pe mine cum îi iubesc și eu. Cât despre Mandelștam - pur și simplu nu pot să-l sufere.

Un om bun

Uneori întâlnești în drumul tău un om bun, și el apare pe neașteptate, ca un vestitor, ca să-ți spună: curaj, nu-i totul pierdut, capul sus, n-ai voie să fii trist. Trebuie numai să nu-l scapi și să-i vorbești la momentul potrivit, ca el să iasă la iveală, altfel drumurile se vor despărți și mesajul nu va mai fi transmis. De bună seamă, eu am scăpat mulți, am trecut pe lângă ei și nu mam oprit, pe alții însă i-am recunoscut și le port o amintire luminoasă. Cu unul dintre ei m-am întâlnit la Tașkent în ultimul an al războiului, când Ahmatova plecase la Leningrad și eu rămăsesem singură.

Plecasem în evacuație pe cont propriu, aruncându-mi bagajele în vagonul de marfă, având întâlniri întâmplătoare, legând cunoștințe de câteva clipe. Și am observat un lucru, care este direct legat de povestirea mea despre omul cel bun: la două luni de la începutul războiului, toată mulțimea imensă care fugea spre răsărit din Ucraina, din Bielorusia, din regiunile rusești amenințate de trupele germane, de peste tot, izbutise să-și uzeze încălțările și era desculță. Am străbătut un număr neverosimil de kilometri în vagonul

[1] Filmul lui Pier Paolo Pasolini.

de marfă și cu vaporul, am ajuns și pe insule, și în pustiu, și în ținuturi înfloritoare, m-am stabilit într-un sat lângă Djambul, unde am petrecut o iarnă cumplită, cărând poveri ca o cămilă și doborând copaci, apoi, mulțumită Ahmatovei, am ajuns la Tașkent. În tot acest timp n-am văzut încălțăminte în bună stare decât la Tașkent, bineînțeles - în picioarele altora. Pe străzile din Kalinin, adică Tver, am observat că toți refugiații erau aproape desculți : tălpile se desprind, ei le leagă cu sfoară, până ce se găuresc definitiv.

În vagoanele de marfă călătoreau oameni îmbrăcați cu haine relativ cuviincioase (din punctul nostru de vedere), dar încălțămintea tuturor era stricată, în afară poate de cea a refugiaților din Polonia. Oricât ar părea de ciudat, aceștia aveau în picioare ceva decent. De obicei, purtau încălțăminte ieftină de sport, care însă nu se uza nici măcar la cei care, după împărțirea Poloniei, ajunseseră în lagăre, iar pe urmă eliberați cu ocazia organizării armatei lui Anders[1] sau la cererea doamnei Roosevelt. Însă pentru locuitorii Uniunii Sovietice, încălțămintea s-a dovedit punctul cel mai slab. Asta a continuat foarte mulți ani. Pentru mine problema încălțărilor a început încă de la prima călătorie cu Mandelștam în Caucaz și nu s-a încheiat decât pe la mijlocul anilor cincizeci.

Este adevărat că gravitatea problemei încălțămintei nu era întotdeauna identică, dar îmi aduc aminte o pereche de pantofi cumpărată în 1938, când trăiam din pomană. Tocurile acestor pantofi erau făcute parcă din coajă de mesteacăn: fruntașii din industria încălțămintei găsiseră înlocuitor pentru pielea pantofilor ieftini. Mi-au ros picioarele atât de rău, încât, când m-am întors în Kalinin, am zăcut câteva zile cu temperatură mare, privind cum mi se învinețește piciorul. Sărăcia din domeniul încălțămintei a atins punctul culminant în timpul războiului civil, iar cel de al doilea punct

[1] În august 1941 s-a luat hotărârea privind crearea armatei naționale poloneze pe teritoriul U R S S. („armata lui Anders”). Cu acest prilej au fost eliberați din lagăre militarii și unii cetățeni polonezi ținuți în lagăre de concentrare.

culminant a căzut în cel de al doilea război mondial. Îmi amintesc cu plăcere băltoacele reci din Tiflis și excelentele sandale de lemn cu care plescăiam prin apă. Iubesc tinerețea care mă trimite cu gândul la studentele din Tașkent cu picioarele goale și cu degetele învinețite la începutul primăverii.

Am sosit la Tașkent desculță. Faina Ranevskaia, actriță, atunci prietenă cu Ahmatova, mi-a dăruit niște cipici împletiți din bumbac tors și răsucit. După cinci zile s-au rupt, deoarece călcam cu prea multă grijă. Faina s-a văitat necăjită că eu, cu călcătura mea greoaie, am stricat ceva delicat și frumos. Vocea ei parcă voia să spună: pentru dumneata nu se vor găsi niciodată pantofi destul de rezistenți! (Tocmai în astfel de roluri se specializase la teatru și, spunea lumea, era mare maestră.) Am regretat că primisem cadoul sau măcar că nu-mi exprimasem dezamăgirea că nu e deloc rezistent. După moartea mamei, mi-au rămas de la ea niște ghetuțe și niște galoși. Mă descurcam cum puteam și îmi uscam încălțările veșnic ude, lângă un reșou electric. Eram norocoasă că aveam unde să le usuc.

Doar spre sfârșitul războiului am învățat să fur energie electrică. Era produsă în uzina vecină cu noi, care lucra pentru apărarea națională. Pentru că mă foloseam de electricitate, plăteam un tribut uriaș electricienilor, iar în curtea noastră zilnic erau aruncați saci, fiecare conținând o căldare de cărbuni. Spre seară, venea proprietarul sacului și își primea plata de la cei care luaseră cărbunii. Soba mea se încălzea tot cu cărbuni de la uzină, și pentru fiecare căldare plăteam cinstit prețul pieței. Muncitorii care vindeau cărbuni și electricitate numeau câștigul lor „plus valoare”. Căci și ei studiau marxismul în cercurile din sistemul învățământului politic și erau staliniști înfocați.

Se apropia ultima iarnă de război, și eu tremuram dinainte de frig. Cineva mi-a spus că pe străduța vecină, nu departe de casa unde locuia nora lui Gorki, stă un cizmar care nu refuză o muncă dificilă. Majoritatea cizmarilor lucrau pentru oameni adevărați, care

își asigurau „plus valoarea”. Modestul cizmar era o cioară albă, și am luat o pereche de ghete prăpădite, aruncate nu știu de cine în camera noastră și m-am dus cu ele la adresa indicată. Cizmarul a cercetat îngrozit comoara mea și m-a întrebat dacă nu am ceva mai ca lumea. Nu, i-am răspuns eu, și n-am avut niciodată. Cum am aflat mai târziu, și lui i se făcuse lehamite de vaietele oamenilor sovietici cinstiți: „Cum trăiam înainte și cum trăim în prezent!”

Mi-a cerut un preț foarte piperat în raport cu salariile, dar în perioada aceea era foarte normal, și mi-a cârpit cât de cât „scroambele”. A trebuit, curând, să i le duc din nou la reparat, și, nu știu cum, între noi s-a înfiripat o discuție. I-am spus ceea ce n-aș fi îndrăznit să spun față de cinstiții mei colegi de catedră, care nu făceau decât să mă acuze că nu știu limba engleză și nu folosesc aceleași expresii pe care le știau ei. Ei știau câte ceva despre mine, dar asta nu făcea decât să le stârnească o mânie justificată. Cizmarului însă m-am plâns ca o femeie și i-am spus că nu mi-am pierdut soțul în război, ci într-un lagăr din Extremul Orient și că soțul meu era minunat și că nu înțeleg de ce mai trag de viața asta nesuferită, ce mai sper să obțin de la ea, afurisita... De data aceasta, cizmarul mi-a luat măsură și mi-a spus că de acum înainte n-o să mai umblu cu picioarele ude.

Ca răspuns la sinceritatea mea, mi-a istorisit și el din viața lui, deși altora, cărora le executa comenzi și reparații nu le povestea nimic. În 1937, lucra ca electrician pe un șantier de lângă Tașkent. Familia trăia în camera în care el, acum, făcea cizmărie. Noroc că nu a luat-o cu sine pe șantier, deși îl ademeneau cu apartament. Într-o noapte, au venit după el, și mai bine de un an și l-a petrecut prin celulele „Lubiankăi” din Tașkent. În fiecare oraș există câte o ,,casă mare” nouă, unde se află sediul acestei instituții, și se cheamă ba „casa mare”, ba pur și simplu „Lubianka” sau cine știe mai cum. L-au snopit în bătaie, dar n-au obținut nimic de la el. Strângea din dinți și tăcea. Nici măcar nu înjura, deși asta mai ușurează sufletul. Totuși înjurăturile erau periculoase.

Nu că s-ar fi păzit, pentru că nu mai avea nici o speranță, dar nu putea să deschidă gura în fața acestor fiare, să spună ce doreau ei. Nu doar că nu voia, dar pur și simplu nu putea. Bine dacă ar fi vorba numai de tine, dar când ai început să vorbești, te silesc să calomniezi și pe alții.

În gând își luase adio de la sine, și de la nevastă, și de la fiică, dar, pe neașteptate, după căderea lui Ejov, a nimerit în mia de norocoși care au fost eliberați. Voiau să-l facă să declare că participase la niște sabotaje pe șantier, și, când era încă la închisoare, s-a jurat că n-o să se mai întoarcă la munca dinainte, calificată și bine plătită, dracu' s-o ia. Repeta întruna în sinea lui: „Gata, am suferit destul”, iar când a ieșit - și-a cumpărat unelte, masă de lucru, calapoade (vecinii și prietenii l-au ajutat și ei cu ce au putut) și s-a apucat de cizmărie. Au venit la el ingineri și diverși activiști de partid de la șantier - ei îl băgaseră la închisoare ! - și l-au convocat la instanțe înalte, cerându-i să nu se descalifice și să meargă să lucreze în specialitate. I-au explicat că prin comportamentul lui aduce prejudicii patriei socialiste și clasei muncitoare, dar el o ținea pe a lui. Din fericire - sau nenorocire? - prin celulele și carcerele închisorii a contractat o mulțime de afecțiuni, printre care și o stenocardie gravă, încât chiar și medicii noștri disciplinați și extrem de servili au fost nevoiți să-i elibereze certificat de invaliditate. Asta se cheamă să treci prin VTEK[1], iar în acei ani era mai greu decât să treci prin urechile acului.

A venit războiul, iar el devenise omul cel mai indispensabil: toată mulțimea descălțată venea să-și cârpească și să-și pingelească cizmele, ghetele, pantofii, fiecare ce avea. El putea să-și permită să ajute pe cineva fără să ia bucățica de la gura nevestei sau a fetiței. Îl înțelegeam perfect, mai bine decât alții. Când ne întorceam din Cerdîn, Mandelștam se jura întruna că nu va mai efectua nici un fel de muncă literară: redactări, stilizări, referate de apreciere și alte

[1] Comisia de expertiză medicală și de muncă.

porcării ce țin de bucătăria literară: „Și mai zic că fac cultură! Gata...” Numai că noi nu eram buni de nimic, nu știam nici o meserie serioasă.

Cu vârsta, am uitat toate denumirile străzilor, dar îmi amintesc perfect împrejurările și discuțiile: unde, ce, despre ce. Specificul memoriei mele constă în faptul că privirea mea interioară reproduce anumite secvențe cu exactitatea fotografiei la minut. De obicei, nu văd mișcarea, ci momentul static: ambianța, poziția figurilor, lumina. Când este redată strada pe care mergeam și întâlneam pe cineva, chiar și figura aceea încremenește parcă în momentul mișcării. Mă văd și pe mine, dintr-o parte, dar silueta este neclară. Spre deosebire de fotografie, ambianța nu este niciodată întreagă. Anumite obiecte, care nu puteau să lipsească, totuși lipsesc. Nu sunt capabilă să le restabilesc. Uneori văd intrarea în casă, iar casa lipsește, ca și cum fotograful a luat-o dintr-un anumit unghi. Fiecare situație statică are un temei psihologic, și eu știu ce se petrece în acest moment. Aud fraza rostită atunci cu intonația unică și pentru mine încă sonoră, dar cele mai multe dintre cele ce s-au păstrat nu au importanță decât pentru mine. Totul se referă la viața mea cu Mandelștam, cum la Ialta urcam pe colină „la câini” (erau mulți și foarte prietenoși) și într-o baltă pe care o numeam iaz lansam o corăbioară cumpărată de la un fost agent al fostei companii de navigație. Eu nu trăiam din amintiri, dar continuam să trăiesc cu Mandelștam, știind că la întâlnire va trebui să răspund pentru tot ce am săvârșit. Multe o să mi le ierte, numai de nu s-ar supăra pentru corăbioară și pentru aceste pagini, zicând că mi-am vârât nasul unde nu-mi fierbe oala. Dar o să mă ierte, fiindcă nu era ranchinos și se mira de mine care nu iertam nimic. Numai că eu nu mă supăr pe nici un Surkov, care pronunță sau nu litera „o” ca Maxim Gorki, ci doar mă mir: de unde au ieșit și cum au alterat tot ce era omenesc în ei, chiar și cuvintele cele mai simple? Bine ar fi fost dacă s-ar fi stricat numai pe ei, dar au distrus viața oamenilor propovăduind lucruri denaturate și infame, împin-gându-i la fapte mârșave și citind

din clasicii lor: cum să-i ucidem pe dușmani și pe prieteni.

Bine de bunicile care își cresc nepoții, eu însă n-am vrut niciodată să am copii și mă bucur că n-am avut. Măcar pentru atâta mi-a ajuns mintea. Acum am nevoie de secvențele care mi s-au păstrat în memorie, le examinez rânduri - rânduri și încep, pe neașteptate, să deslușesc tâlcul lor tainic. Viitorul, care acum se numește prezent, a developat secvențele documentare și le-a asamblat într-un tot plin de tâlc. Imaginile sunt deschise privirii interioare doar atunci când conțin elemente pline de sens, ale viitorului și ale destinului. Pentru mine aceste elemente există și în corăbioară, dar de unde printre toate a apărut cizmarul care stă în fața ochilor mei, deși nu a făcut altceva decât că nu m-a lăsat să umblu udă la picioare în ultimul an de război și în iarna grea care a urmat... Dar nu e vorba aici numai de picioare uscate sau ude, ci de ceva mai înalt și important. Eu am găsit la acest om simpatie și bunătate, atât de rare în viată, mai ales într-a mea, și numai mulțumită unor astfel de întâlniri nu mi-am pierdut încrederea în oameni. Câtă vreme există astfel de oameni, viața mai pâlpâie, omenia încă nu a secat.

Iată o secvență scoasă din memorie. O stradă în culori vii, cu case mici și copaci înalți. Aceasta e o trăsătură caracteristică a Tașkentului: disproporția dintre casă și copac, însă acum - după cutremur - ea a dispărut, de bună seamă. Din acea stradă coboară niște ulicioare abrupte în piața Alaisk. O splendoare de piață orientală, cu munți de legume și fructe, ademenitoare și inaccesibile, oi și berbeci atârnând în cârligele măcelăriilor, lipii albe care se vindeau din mână la niște prețuri uluitoare, femei tuciurii, care vând tot felul de dulciuri orientale care ți se lipesc de dinți. Cu un capăt, strada asta se sprijină în cer, cu celălalt - în piață, pe care eu și Ahmatova am botezat-o „Steaua” („*În Paris este o piață. Numele ei e Steaua*”), închipuindu-ne că generalul Kaufman, când a trasat planul orașului, s-a gândit la Paris, făcând străzile să se îndrepte spre același punct - spre piață - ca la Paris, spre *Place de*

l'Etoile.

Mergeam pe această stradă, dinspre piață spre celălalt capăt, spre cer, și l-am întâlnit pe Serghei Ivanovici, cizmarul meu. Mi-a zis: „Dumneata mergi încă foarte ușor”. El mergea cocârjat și răsufla din greu. Avea probabil picioarele umflate, mergea cu greu, târându-le, dar nu pentru că era bătrân, deoarece nu avea mai mult de cincizeci de ani, sau ceva peste. Se ducea la talciocul din piața Alaisk, unde pentru a cumpăra o zdreanță ordinară nu mi-ar fi ajuns leafa pe o lună. Trăiam din lecții particulare, primind bani sau produse alimentare. Cei care beneficiau de rații speciale apreciau valuta lor în orez și făină, iar o cucoană foarte importantă, care după rezoluția privind revista *Zvezda* a renunțat la serviciile mele, mi-a zis: „Dumneata ai avut totuși mare noroc că uneori ai putut să stai la căldură”, adică în apartamentul ei.

A trecut cam o săptămână după întâlnirea de pe stradă, și, într-o zi, dis-de-dimineață, Serghei Ivanovici mi-a bătut la ușă, spunându-mi că se grăbește, fiindcă afară e frig și noroi. Toamna cea lungă luase sfârșit (chipurile bronzate își pierdeau culoarea și căpătau o nuanță verzuie, cadaverică). Se temea că o să mă ud la picioare: „O să răcești, Doamne ferește, și atunci gata, s-a terminat!” De asta se grăbea - să-mi aducă o pereche de bocanci grosolani, confecționați ca un mozaic din două perechi de cizme hărtănite, cumpărate de la talcioc în ziua când ne-am întâlnit. Căputele și partea de sus erau din culori diferite, însă culorile erau bine asortate. Peticele străluceau, iar tălpile erau duble. Nu mi-a luat decât ce plătise pe rupturile cumpărate, de altfel foarte ieftin. Pentru lucrul lui a refuzat să-mi ia bani: „Aici n-am făcut cizmărie, ci mozaic...” Văzuse, pesemne, mozaicuri la Samarkand, iar eu îi vorbisem despre Sfânta Sofia din Kiev. S-a scuzat că peticele erau de culori diferite. Pentru a mai atenua împestrițarea, el le-a dat cu cremă peste tot și m-a sfătuit să le curăț și să le lustruiesc cât mai des: sunt mai frumoși și durează mai mult. Bocancii, într-adevăr, nu luau apă, și, din când în când, Serghei Ivanovici trecea seara pe la mine, îi lua peste noapte

să-i controleze și mi-i înapoia dimineața în stare perfectă. Bunătatea lui și faptul că aveam picioarele uscate, ceea ce nu mi se mai întâmplase de mult, îmi încălzea inima și mă bucura.

De privirea lui atentă n-a scăpat faptul că în iarnă, în camera mea apăruse un element străin: din Kolîma venise la Tașkent Kazarnovski, un mic poet din Moscova, care s-a întâmplat să fie martorul ultimelor zile ale lui Mandelștam din lagărul de tranzit de la Vtoraia Recika de lângă Vladivostok. El mi-a furnizat primele informații demne de crezare despre moartea lui Mandelștam. A trebuit să le extrag dintr-o grămadă de aiureli despre viața frumoasă de la Moscova în cercurile literare de la Casa Herzen, despre Casa Presei, despre poezie în general, apoi despre cea franceză, rusă și moscovită. Cel mai puțin mințea despre Mandelștam, pentru că nu vedea nimic deosebit în acest destin. Această atitudine îmi convenea de minune.

Kazarnovski a sosit la Tașkent la sfârșitul toamnei. Miliția i-a refuzat mutația în oraș și l-a izgonit la țară dezbrăcat și fără nici un ban. L-am ascuns de miliție în camera mea și l-am ținut câteva săptămâni neobișnuit de lungi până am izbutit să-l internez în spital la o doctoriță cumsecade. Vecinii credeau că mi-am găsit un amant și s-au arătat îngăduitori față de această slăbiciune de femeie. Erau bucuroși că nu aveam de gând să-l iau în spațiu și să-i fac mutație chiriașului meu. Ei sperau că, la fel ca toți evacuații, cândva o să mă car acasă („Dar unde-i casa mea și judecata mea?”), iar ei vor obține o bucățică de spațiu în plus. Un chiriaș fără viză de ședere nu putea să aibă pretenții la spațiu. Interesele noastre coincideau: nici eu, nici ei nu voiam să amestecăm în această afacere miliția, deși eu riscam ceva - pentru încălcarea regimului vizelor puteai să ajungi într-o baracă de lagăr. Dar într-o anumită privință, bunii mei vecini îl supraestimau pe Kazarnovski, considerându-l în stare de ceva în genul unei idile sau al unei relații. Era un alcoolic desăvârșit, care se îmbăta criță numai dintr-un păhărel. Treaz nu l-am văzut niciodată: fie că dormea, fie că alerga prin tot orașul să câștige un

ban pentru o votcă mică. Uneori mai și fura, de la mine, firește, iar din când în când mergea la gară să facă pe hamalul ca să primească o plată bună. Cum căra el un bagaj - nu pot să-mi închipui, deoarece cădea de cinci ori până aducea în cameră o găleată cu apă. Nu avea nici un pic de putere. Este de mirare că a mai trăit vreo cincisprezece ani și a murit la Moscova, revenit „acasă” după Congresul al Douăzecilea.

Leskov are o nuvelă în care o văduvă de ofițer a pripășit în ghereta portarului un soldat lăsat la vatră pentru că scosese de pe câmpul de luptă trupul soțului ei mort. Bețiv și scandalagiu, făcea câte și mai câte sub fereastra ei, însă ea nu zicea nimic. O invidiam pe această văduvă, pentru că eu nu aveam nici curte, nici gheretă de portar și eram nevoită să-l suport pe Kazarnovski într-un colț al camerei mele micuțe. Nu mă lăsa inima să-l arunc în stradă în plină iarnă. Avea un mijloc de a-mi astâmpăra mânia: mă dezarma vederea tălpilor lui fără nici un deget. Îi degeraseră picioarele și deținuții din lagăr i-au tăiat degetele când au început să-i putrezească. În iarna aceea a purtat pufoaica mea și galoșii mamei: se potriveau perfect pe un picior de bărbat fără degete. Făcând cunoștință cu prietenul meu, cizmarul, Kazarnovski mai trecea pe la el să discute literatură și să-i cerșească de o votcă mică. Dar Serghei Ivanovici îl refuza categoric, zgârcitul...

Într-o zi, Serghei Ivanovici s-a hotărât să-mi vorbească de la obraz și să-mi deschidă ochii asupra lui Kazarnovski. Când a intrat, s-a lăsat greoi pe canapeaua micuță, tapisată cu mușama, și privindu-mă drept în ochi: „Ce nevoie ai dumneata de individul ăsta? Izgonește-l...” Mi-a spus că Marfa Ivanovna, soția lui, îmi făgăduiește, dacă nu mai pot fără bărbat, să-mi găsească și să-mi pețească un om bun, independent, care nu bea. „Mai bine însă renunță la treaba asta, a adăugat Serghei Ivanovici, definitiv. Să fii liberă și să nu te doară capul de nimeni.”

A trebuit să mă destăinuiesc prietenului meu și să-i spun despre Vtoraia Recika, prima știre despre Mandelștam și povestea cu

miliția. Prin intermediul unui client de al lui, care tot timpul războiului a reparat la el aceeași pereche de cizme, cizmarul meu m-a ajutat să-l internez pe Kazarnovski în spital la o doctoriță cumsecade. Serghei Ivanovici și Marfa Ivanovna s-au bucurat tare mult că am renunțat din mers la un logodnic independent și cu mintea limpede. „O să te descurci cumva, mi-a zis el. Apoi, și traiul o să fie mai ușor.” (După spital, Kazarnovski a venit la mine ca la el acasă. Era vară, și nu l-am primit. M-a drăcuit, mi-a zis că Mandelștam n-ar fi procedat așa, mi-a dat un pumn în burtă și a plecat. Poate că Mandelștam nu l-ar fi alungat pe bețiv, l-ar fi aranjat undeva, dar nu regret defel.) Înainte de sărbători, Serghei Ivanovici venea să mă invite ceremonios în numele Marfei Ivanovna. Mergeam la el de Crăciun și de Paști. La biserică nu se duceau, dar țineau sărbătorile mari. Marfa Ivanovna cocea plăcinte și cel mai adesea eram singurul lor oaspete: ei nu prea aveau încredere în oameni de când au aflat cum l-au calomniat colegii și chiar - mare păcat! - vecinii. Fiica lor, studentă, nu participa la aceste ospețe. În afară de plăcinte, restul, pentru ea, nu erau decât prejudecăți. Studia pe Cernîșevski și Belinski la Institutul de Literatură și mă disprețuia ușor că sunt prietenă cu părinții ei. Dar nouă ne plăcea să stăm de vorbă în trei, fiindcă eram încrezători unul în celălalt.

În vară, Serghei Ivanovici mi-a făcut niște sandale rezistente din resturi de piele adevărată, cu tocuri ca și ale fetei lui. Căci amândouă lucram la aceeași instituție: ea era studentă, iar eu cadru didactic. Aveam examene și aproape că nu ne-am văzut. Într-o duminică, m-am trezit cu el ziua în amiaza mare, dar fără treburi de cizmărie ori pețitorie. S-a așezat pur și simplu pe canapea și multă vreme n-a scos o vorbă. Am stat așa, liniștiți, și eu aveam impresia că are ceva în minte și nu se hotărăște să-mi spună. Era trist și, cumva, solemn, iar la plecare mi-a sărutat mâna, ceea ce nu intra câtuși de puțin în deprinderile lui și, luându-și rămas-bun, mi-a zis: „Să dea Dumnezeu să apuci o viață mai bună...”

Nu mă puteam dumiri ce ar avea Serghei Ivanovici pe suflet. A

doua zi dimineață a venit în fugă soția lui: „Serghei Ivanovici al nostru s-a prăpădit azi-noapte.” Am fost și eu invitată la praznic, unde a venit multă lume. Am observat că la înmormântările intelectualilor venea foarte puțină lume, luau parte, mai ales, oficialități. În păturile de jos, oamenii încă mai aduceau ultima cinstire celor răposați, veneau să-i petreacă pe ultimul drum, se adunau la praznice și parastase, iar prin unele locuri mai și boceau. La pomana Marfei Ivanovna, totul a fost bine, dar fără bocete. Ea m-a sărutat și mi-a spus că inima ei a simțit când el a plecat spre mine că nu vine fără motiv, ci să-și ia rămas-bun. Ea însă nu i-a spus nimic, ca să nu atragă moartea.

După moartea soțului, Marfa Ivanovna s-a angajat ca garderobieră. Serghei Ivanovici le aprovizionase, și pe ea, și pe fiică, pentru multă vreme, cu încălțăminte. Când am plecat din Tașkent, am trecut pe la ele să le spun la revedere. Fiica a reacționat cu nepăsare, dar mama a izbucnit în lacrimi. Bătrânii și tinerii au interese diferite. Fiica se amuza de ciudățeniile părinților, iar eu eram una dintre ciudățeniile tatălui decedat. Ea făcea studii universitare și era foarte mândră de asta. Când era adolescentă și pionieră activă, a îndurat greu arestarea tatălui, deoarece credea în dușmanii poporului. Și întrucât el s-a întors, credință i-a rămas neclintită. La universitate nu făcea parte dintre activiști, dar era bine cotată.

Faptul că am fost una dintre ciudățeniile răposatului Serghei Ivanovici mă bucură și îmi încălzește inima, precum ghetele pe care mi le-a meșterit în chip de mozaic din resturi de piele adevărată de culori și nuanțe diferite.

Anii tăcerii

N-am făcut jurământ de tăcere, dar am tăcut nu doar față de cei străini, dar și față de puținii apropiați, care erau sătui dinainte de tot ce le-aș fi putut spune. Chiar Șura, fratele lui Mandelștam, era atât de ocupat cu sine, cu soția și cu slujba lui, încât aproape că nu auzea cuvintele mele, și atunci am preferat să tac, să nu-mi răcesc gura de pomană. Chiar și astăzi, prefer să tac aproape față de toți reprezentanții vechii generații, altfel îmi vor povesti că Mandelștam era mic de statură și că a mâncat, la Kameneva, toate fursecurile. Din fericire, aproape că nu mă văd cu cei bătrâni, ei stau prin colțurile lor și își trăiesc ultimele zile ale unei vieți triste pe care chiar și astăzi încearcă s-o justifice. Eu știu că pentru cei vii nu există justificare.

O să-mi trăiesc și eu viața ce mi-a mai rămas, gândindu-mă cu neliniște la ce o să fie după noi. Căci noi am tulburat apa pentru multe generații înainte. Poate nu mai este posibil să ne croim cărare spre izvoarele limpezi. Mă înfior la gândul că tot ce s-a întâmplat cu noi nu este decât începutul. Până nu demult, credeam că experiența noastră va contribui la înțelegerea sensului evenimentelor, îi va determina pe oameni să reflecteze și să aleagă altă cale. În prezent, îmi dau seama că experiența altora nu învață pe nimeni când din ea, precum dintr-a noastră, nu rămân decât petice și frânturi. Totul a fost ascuns și închis zeci de ani, peste o jumătate de secol. O haită întreagă de câini profund interesați se vor năpusti asupra tuturor celor care vor îndrăzni să dezvăluie chiar și o fărâmiță de adevăr. În trecut, unii au fost orbi și surzi, alții, politicieni perfizi, socoteau și socotesc că adevărul nu este avantajos -nu pentru ei, Doamne ferește, ci pentru toată societatea, iar cei din a treia categorie sunt plătiți cu bani peșin pentru tăcere. Curând totul va fi năpădit de iarbă.

Este foarte uimitor faptul că există încă oameni care încearcă să dea glas de pe fundul oceanului. Printre ei mă număr și eu, deși eu știu exact ce eforturi supraomenești îți trebuie ca să păstrezi un pachet de manuscrise. Și totuși, nu pot să plec fără să povestesc despre omul vesel, care a trăit alături de mine și nu m-a lăsat să-mi pierd curajul, despre versuri și despre oameni, despre vii și despre morți, precum și despre surghiuniții la peste o sută de verste de Moscova, cu toate că până acum aceștia își ascund cu grijă trecutul. Înainte, ei tăceau de bunăvoie, pe urmă și-au pierdut deprinderea de a mai vorbi. În afară de asta, nimeni nu-i ascultă: destul, ne-am plictisit să auzim mereu despre unul și același lucru... Se zice că tineretul nu este interesat de așa ceva, și trebuie să ne gândim la cei tineri. Iar eu susțin că nu există nici o limită: trebuie să vorbim despre unul și același lucru până ce vor ieși la iveală fiecare năpastă și fiecare lacrimă și vor deveni clare cauzele celor ce s-au petrecut și se petrec și astăzi. Nu trebuie să îngăduim unor Sartre să propovăduiască pseudolibertatea și sadismul, unor scriitorași italieni să meargă în China și apoi să ne dea sfaturi cum să ne luptăm cu birocrația după metoda chinezească. Nu trebuie să ne îmbătăm ca porcii ca să evadăm din realitate, nu trebuie să colecționăm icoane rusești și să punem varză la murat până ce nu se va spune și ultimul cuvânt, până ce nu-și vor aduce aminte de fiecare soție trimisă în lagăr în locul soțului ori rămasă acasă și să tacă, înghițindu-și limba. Cer ca toți să treacă în revistă visurile mele de jumătate de secol, dintre care peste treizeci de ani de singurătate totală. Încercați, începeți, atunci, poate, vă va trece pofta de a mai ucide.

Când i-au arestat bărbatul - dacă nu cumva chiar ea l-a denunțat femeia se agită și vinde lucruri ca să-i trimită lui pachet. Eu am vândut cărți și mă zbăteam, neștiind ce să fac, iar noaptea repetam versurile. Câtă vreme îmi primeau pachetele, încercam să mă țin cât mai aproape de Moscova. De la o zi la alta așteptam să fiu arestată, pentru că, de obicei, soțiile împărtășeau soarta soților. Pe urmă s-a

dovedit că existau niște dispoziții care indicau care soții să fie luate și care să fie lăsate în pace: asta depindea de numărul anilor primiți de soțul condamnat. Regula asta însă nu era întotdeauna respectată. După mine au venit chiar din primele zile, la Kalinin, însă eu mi-am luat tălpășița, ducând cu mine coșulețul cu manuscrise. În felul acesta am scăpat de sticleți și m-am stabilit lângă Moscova, în sătucul Strunino. De acolo, la fel, am spălat putina la timp. Nu m-au găsit și nici nu m-au mai căutat, pentru că eram un ac infinit de mic, una dintre zecile de milioane de soții ale zecilor de milioane de deportați în lagăre sau uciși în pușcării. De atunci am auzit adesea oameni din altă lume care dădeau asigurări că la ei n-o să fie așa ceva, ei vor face totul în mod uman, frumos și precis. Dar peste tot se repeta ceea ce a fost la noi. N-ar fi oare timpul ca oamenii să se întrebe de ce?

La cozile pentru expedierea pachetelor și la cele de la procuratură am auzit de multe ori cum soții întorși din lagăre și închisori - erau și dintr-aceștia, deși foarte puțini - întrebau la ghișeele de informații unde au fost trimise soțiile lor deportate din pricina lor. De la ghișeu hămăia un soldat și trântea oblonul de lemn. Zăpăcit, soțul nu mai îndrăznea să se apropie și, dându-se la o parte, mormăia ceva ce auzea numai el. Îmi închipuiam că or să mă aresteze, iar Mandelștam o să se întoarcă și o să se zbată pe la ghișee cu obloane și soldați, într-una din nopțile fără somn i-am scris o scrisoare în cazul puțin probabilei sale întoarceri. Cu această scrisoare o să închei cartea.

Din fericire, am aflat destul de repede despre moartea lui Mandelștam și am început să mă gândesc unde să mă aciuez. Am hotărât să mă întorc la Kalinin. Bagajele erau în vagon, eu stăteam pe peron și atunci am aflat că veniseră după mine cu ordin de arestare. Mi s-a părut prea greu să dau jos lucrurile din tren și, lăsându-mă păgubașă, am urcat în vagon: fie ce-o fi. Venise epoca legalității: în locul lui Ejov, a fost instalat Beria. Beria i-a arestat pe Babel, pe Meierhold și pe numeroși alții, dar pe mine, nu știu de ce,

m-a uitat. M-a salvat întoarcerea la Kalinin. La început am fost angajată ca muncitor cu lucru la domiciliu într-o cooperativă care confecționa jucării. Pe urmă m-au primit să lucrez la școală. Mă mai aștepta evacuarea, mai exact - exodul din fața nemților și mi-am cărat hârtiile într-o trăistuță pe care n-o scăpăm din mâini.

La început am nimerit pe insula Muinak din Marea Aral și, la spital, am văzut „o cuconiță atinsă de lepră”, cum s-a exprimat doctorița. Am petrecut iarna într-un sat de lângă Djambul; în primăvară m-a găsit fratele meu, iar Ahmatova mi-a obținut un permis pentru Tașkent. Mă așteptau încă nesfârșite pribegii prin țară în căutarea unui loc de muncă. Pot să atest doar un lucru: cu anii, durerea nu trece și nici nu se atenuează. Dispare doar amorțeala din primele zile, primele săptămâni, primele luni, poate chiar ani, când în fața ochilor îți apare neîncetat „singurul lucru pe care îl știm aici”... Atunci, cu peste treizeci de ani în urmă, eram mai bătrână decât astăzi, când Mandelștam a obținut victoria, dar continuă să rămână interzis în țara lui fidelă vechilor țeluri și principii. Interdicția este, în felul ei, o legalizare și eu o consider ca atare. Găsesc în ea ceva măgulitor și plăcut.

Îndată după moartea lui Mandelștam am locuit câteva săptămâni la Malîi Iarosloveț cu Galina Mekk, care se întorsese din lagăr și era foarte mândră că nu și-a îngăduit să moară, îmi zicea: „Nadia, eu credeam că oamenii din neamul vostru sunt mai rezistenți...” Eu îi răspundeam ceva despre baronii germani și plecam la prăvălie după cumpărăturile noastre prăpădite. Galina mă scutura nemiloasă și mă obliga întruna să mă mișc. La prăvălie, ca peste tot și întotdeauna, era coadă. Stăteam la coadă cu ochii pe jumătate închiși și revedeam în cele mai mici amănunte scena arestării. Uneori, vedeam cu acuitatea unei halucinații o mulțime de oameni în zdrențe cenușii de lagăr și încercam să-l disting printre ei pe Mandelștam muribund. Brusc, cei de la coadă au început să vocifereze și eu m-am trezit înfierată de vocea vânzătoarei. Mă întreba furioasă ce doresc. Nu-mi aminteam ce îmi trebuia și după

ce venisem. Învingând cu greu inerția tăcerii - buzele se mișcau, dar nu ieșea nici un sunet - am cerut să-mi cântărească zahăr, sare ori crupe. De multe ori nu aduceam ce mă rugase Galina, și ea mă trimetea din nou la prăvălie. Ea mă zgâlțâia, mă obliga să răspund la întrebări și mă alunga tot timpul la prăvălie: „Altfel o să adormi și n-o să te mai trezești".

Știam că nu am dreptul să adorm și să nu mă mai trezesc, așa că mă duceam la prăvălie și făceam tot ce îmi spunea Galina. Iar seara ascultam aiureala ei, pentru că tocmai îi arestaseră din nou soțul. El era pentru ea Făt-Frumos, fiindcă, măritându-se cu el, a crezut că a început o viață nouă. Cel mai mult stăteam cu mama Galiei, căreia îi împușcaseră soțul. Ea povestea mereu despre ultima întrevedere cu soțul: cum l-au ridicat pe bătrânul cu părul cărunt, iar el striga și plângea: „Să nu crezi, să nu crezi nimic..." L-au dus și nu și-au luat rămas-bun. Mama Galiei nu aiura, pentru că spera să-și întâlnească soțul. Aștepta să moară, însă ezita să încredințeze fiicelor pe nepoțelul ei. Ea a fost cea care m-a determinat să învăț, să citesc, pentru că știa din experiență că doar cărțile îi ajută pe cei fără copii. Am învățat să citesc pe cărți care necesită atenție neîntreruptă. Erau gramatici ale unor limbi vechi și noi și încă vreo câteva cărți de lingvistică. Dar nu puteam să citesc decât câteva rânduri, deoarece pagina era impregnată de o pată: puzderie de trupuri în pufoaice de lagăr.

Toate trei citeam adesea fragmente din Shakespeare și cel mai adesea despre mama micului Arthur, care se temea că n-o să-și recunoască în cer fiul extenuat de febră, schingiuit de răufăcători și care își pierduse chipul fermecător din pricina existenței cumplite. Eram foarte mirată că englezii, care citiseră povestea micului Arthur - cum înmuia cu vorbele sale inimile călăilor - nu s-au dezvățat să mai ucidă. Galina afirma că acei călăi care după Shakespeare au continuat să ucidă pur și simplu nu văzuseră spectacolul cu această cronică: o lungă perioadă de vreme, Shakespeare n-a mai fost jucat și nici citit. (Am întâlnit adesea englezi și americani oploșoți pe la

noi, care izbucneau în râs auzind că eu citesc permanent Shakespeare: cum vă pot plăcea astfel de vechituri ?!) Plângeam, noaptea, că niciodată călăii nu citesc nimic care ar putea să le înmoaie inima. Plâng și acum. Însă nici eu nu am citit aproape nimic, nici la Malîi Iaroslaveț, nici pe urmă la Kalinin (acesta este Tver, pur și simplu Tver). Doar pe urmă, la Tașkent, am învățat să citesc, când l-am recitit pe Dostoievski împreună cu Ahmatova.

În perioada asta am avut prilejul să vorbesc cu mulți oameni care s-au întors din lagăre (cei mai mulți dintre ei au fost trimiși din nou în lagăre în a doua jumătate a deceniului al cincilea). Cel dintâi care mi-a povestit despre lagăr - concis și reținut - a fost un mujic. Se întorcea acasă pe picioare. În drumul său, a înnoptat în izba din satul de lângă Djambul, unde locuiam împreună cu mama. Fiul lui, care a fost distins cu o mare decorație militară, a rugat să-i fie eliberat tatăl. Până la distincție, probabil a ascuns cu abilitate că tatăl lui fusese deschiaburit și trimis în lagăr. Nu putea face nimic altceva și erau rari acei fii care își aduceau aminte de tatăl lor când comandantul le împodobea pieptul cu o decorație importantă. Acesta era fiul unui mujic inteligent și a procedat cum nu se poate mai bine. Dar oricât am întrebat despre lagăre, o imagine vie mi s-a format numai după ce am citit *O zi din viața lui Ivan Denisovici*. Șalamov s-a supărat pe mine pentru această trădare și mi-a explicat că poți să trăiești toată viața într-un lagăr ca acela al lui Ivan Denisovici. Acesta era un lagăr postbelic reglementar, nicidecum iadul de pe Kolîma. Așa mi-au spus și alții care au fost băgați în lagăre și închisori la sfârșitul deceniului al patrulea, dar nimeni nu era în stare să descrie. Știu doar că lagărul lui Soljenițîn nu este iadul în care a ajuns în 1938 Mandelștam în Vtoria Recika. Însă despre lagăre trebuie să povestească oamenii care întâmplător au supraviețuit...

La Kalinin trebuia să trec pe podul de peste Volga. Știam că sub mine curge o apă de culoare plumburie, minunată, dar să privesc această apă mi se părea un sacrilegiu. Pe acest pod treceam

amândoi, și îmi amintesc mereu și văd (afurisita însușire de a vedea!) cum mergeam pe el într-o noapte din apropierea iernii în ultimul an al vieții noastre împreună. Ne întorceam, noaptea, de la Moscova, unde ne dusesem să procurăm ceva bani. Cu ei puteam să plătim chiria pe vreo două săptămâni, și câteva zile să nu mergem la Moscova, adică, la vremurile de azi, am fi avut vreo douăzeci și cinci de ruble (atunci se numărau cu sutele). În prăvălii se vindea mazăre: o fierbeam și mâncam de două-trei ori pe zi câte un pumn. Asta era toată hrana noastră, fără a pune la socoteală pâinea, ceaiul și zahărul. Important era să ne odihnim și să nu mergem la Moscova. Odihna ne era necesară ca aerul. Nici forțele psihice nu ne ajungeau să facem pe cerșetorii pe lângă oameni destul de săraci, deși în vremurile acelea ei păreau bogătași mai ales pentru că noi de-abia ne țineam pe picioare. Nu-mi amintesc cine ne dădea acești bani, dar să facem rost de ei era întotdeauna greu și umilitor. În anii aceia, nimeni nu își închipuia că cineva este în stare să bage mâna în buzunar și să dea ceva unui exilat. Dar astăzi au învățat acest lucru. Doream grozav de mult să uităm puțin de toate înainte de a începe un nou tur de umilințe și căutări. Pe peronul gării am discutat dacă să luăm sau nu o birjă. Eu eram împotrivă, birjele erau peste măsură de scumpe. Noi locuiam la mahala și birjarul ne-ar fi cerut un preț exorbitant. În acest caz - adio mazăre și viață tihnită. Mandelștam se văita de inimă și-mi amintea cât de lung este drumul până acasă. Există două modalități de a trăi în sărăcie. Una: să tragi de bani, refuzându-ți orice (eu și astăzi renunț la orice, în afară de taxi), alta - să-ți satisfaci nevoile stringente, pe urmă iar să mergi cu mâna întinsă. Eu am încercat să mă salvez cu renunțarea, dar la un pumn de mazăre nu poți să renunți.

Discuția a durat doar câteva clipe, însă când eu am acceptat să irosim banii și să facem o gaură în așa-zisul nostru buget, birjele dispăruseră. În general, la tren veneau două-trei, rareori patru. Sector privat, birjarii erau supuși unor impozite atât de mari, încât

înainte de război aproape dispăruseră, iar de taxiuri - nici pomeneală. (Și astăzi, sosind într-un oraș de provincie, călătorul stă lângă geamantan și nu știe încotro s-o apuce.)

A ieșit cum am dorit eu: am pornit pe jos. Mandelștam mergea și se oprea, respirând din greu. Cel mai greu i-a fost pe pod unde bătea un vânt pătrunzător. El nu se plângea, dar eu simțeam că îi este rău și muream de frică: dacă o să cadă - unde o să mă duc după ajutor? Noapte, nimeni pe străzi, doar beznă, podul, fluviul... Totul a trecut cu bine: am ajuns acasă, am fiert apă pentru ceai, gazda ne-a dat de la ea să mâncăm ceva, iar dimineața am cumpărat mazăre.

S-ar părea că în veacul nostru cel crâncen, durerea de inimă și vântul pe pod nu constituie o temă pentru amintiri amare, dar tocmai așa sfârșesc toți dohodiaga, în lagăre și în libertate. Se forțează să meargă când, brusc, se prăbușesc și - gata. (Iată de ce pentru mine taxiul este mai important decât pâinea.) Uneori, după ce s-a prăbușit, *dohodiaga* se mai târăște câțiva pași, probabil din inerție. Am văzut mulți *dohodiaga* în libertate și de aceea socotesc moartea fulgerătoare - chiar provocată de glonț - un noroc. Există multe feluri de noroc, dar poate va înțelege cineva acest noroc al unui dohodiaga profesionist.

La Kalinin, trecând podul - acum singură - vedeam de fiecare dată noaptea aceea și omul care se sufoca și se poticnea la fiecare pas. Atunci mi-am zis dacă n-ar fi mai bine să mă arunc în apa rece. Fluviul nu era încă înghețat, puteam să mă înec. Sau să mor de infarct (atunci încă nu cunoșteam acest cuvânt). Dacă însă ar fi murit atunci, pe pod, nu aș fi știut că ar fi fost izbăvit de chinuri și mai amare: viitorul ne este necunoscut. Fără îndoială, fiecare om trebuie să-și parcurgă drumul până la capăt și să binecuvânteze mdârtea, care nu degeaba se zice că este izbăvitoare. Eram atât de cufundată în gânduri când treceam peste Volga pe podul cel lung, încât dacă s-ar fi întâmplat să mă strige vreun trecător sau cunoscut, l-aș fi privit cu ochi pierduți, fără să-l văd. Lumea chiar mă

întreba ce-i cu mine, nu cumva sunt bolnavă? Nu mă încumetam să le explic că sunt bolnavă de maladia epocii: amorțeală, conversație cu moartea. Cei care mă vedeau în astfel de zile ziceau că sunt țicnită. Nu știau că și ei sunt țicniți.

Aceea nu eram eu, ci doar ceea ce făcuse din mine epoca. Tot așa, milioane de femei mergeau pe stradă și pe poduri, stăteau la coadă în magazine fără să vadă și fără să observe pe nimeni. Ele nu formau nici un „noi”, nu erau decât o grămăjoară întâmplătoare de fire de nisip ce nu fuseseră absorbite de puternicul aspirator. Se spunea că aceste măsuri serveau scopurilor misterioase ale statului, și astăzi mai există oameni care cred cu sfințenie în conducător, care a fost prevăzător și a distrus „coloana a cincea”. Ei nu s-ar da în lături să ia totul de la capăt. Știu că nu avem ce să sperăm și mă întreb ce reprezentau cei care, la început au decretat, apoi au pus în practică exterminarea în masă a oamenilor? Oare pot fi considerați oameni? N-ar fi mai bine să fie nimiciți? Răspunsul a venit de la sine, chiar atunci: cel care s-a ocupat cu exterminarea oamenilor, fie ei asasini și vinovați de crime monstruoase, va deveni el însuși, inevitabil, o fiară. (Bietele fiare ! Cu cine au ajuns să fie comparate...) El nu va putea să se oprească pentru că pe acest drum nu există oprire. O dată ce un individ s-a așezat deasupra oamenilor, arogându-și dreptul de a dispune de viață și de moarte, el nu mai este propriul lui stăpân. Dacă a fost construit un aparat de exterminare, omul va pierde inevitabil puterea asupra lui. Mașina va funcționa până când se va prăbuși suprasaturată. Spre sfârșit, ea funcționează lent, ca acum la noi, dar esența acțiunii ei rămâne aceeași. După ce se mai odihnește, ea poate în orice clipă să se dezlănțuie cu toată forța. Se zice că înainte de sfârșit ea va fi programată să funcționeze cu o putere de temut. În ea este introdus un program de exterminare, și ea îl va executa până la capăt.

Întotdeauna am înțeles asta vag, dar mi-a apărut în toată claritatea în primele zile ale singurătății mele, când am fost batjocorită de scriitorul-general pe nume Kostîriov. El a fost instalat

în apartamentul nostru de către Stavski, garantând că va pleca în momentul când vom avea nevoie de a doua cameră, adică la întoarcerea lui Mandelștam. Eu am primit viză de flotant pentru o lună sau două în camera de trecere a mamei, și el, defilând spre camera lui, rostea printre dinți: „în Birobidjan[1] scârbele astea". Până la urmă, m-a azvârlit în stradă, înainte de a-mi expira aprobarea, grație unei secții de miliție unde se afla un reprezentant al organelor de securitate, în acei ani, la noi nu exista încă antisemitism oficial. Dar Kostîriov, fiind în legătură cu două detașamente de avangardă: literatura și organele de securitate, „mergea înaintea progresului". El era ticălos, dar și mai ticăloasă era mereu posomorita lui soție. Oare tot așa o fi și fata lor: o ucigașă împuțită și obtuză? Ea părea un copil obișnuit și sunt curioasă dacă criminalitatea se află în gene ori se dezvoltă prin educație.

Soții Kostîriov scotoceau prin toate colțurile după hârtiile lui Mandelștam. Au găsit după cadă lista cu poeziile lui Mandelștam. Atunci „atâta forță am găsit în mine", cum se exprima Ahmatova, încât i-am smuls lista, și generalul n-a îndrăznit să zică măcar pâs. Cred că asta s-a întâmplat pentru că l-am privit drept în ochi. Și ei nu suportă așa ceva.

În toaletă, agățate într-un cui, am găsit ciornele scrisorilor lui Kostîriov către șeful lui. În principal erau scrisori de mulțumire: eram un nimenea, dar am devenit cineva datorită bunăvoinței dumneavoastră. În fiecare scrisoare era strecurat un mic denunț. Ei se hrăneau într-un mod original, nu ca toată lumea: nevastă-sa fierbea macaroane, punându-le în apă rece. De ea nu se lipea nici o deprindere, ca și de idiotul pe care l-au angajat ca paznic de noapte. Era o rasă enigmatică, receptivă doar la ce aduce discordie și distrugere. De unde or fi ieșit astfel de oameni?

Ca toate femeile în situația mea, într-o noapte, mi-am închipuit

[1] Centrul (din 1937) al *Regiunii Autonome Evreiești*, situată în Siberia Orientală, în Ținutul Habarovsk in estul extrem al U.R.S.S.

că am și eu apărători: ei au intrat în casă, au făcut ordine și poate chiar l-au scos pe Kostîriov din apartamentul pe care îl furase. Și numaidecât, în aceeași clipă, mi-am dat seama că „nu vreau să am și eu fasciști”. Acești nemernici să moară mai bine la propriile dacea, mâncându-și pensiile demne de călăi, decât să am eu la dispoziție un detașament de călăi ca să mă răfuiesc. Nu vreau să mă asemăn cu ei și refuz să-i primesc pe apărători, dacă printr-o minune ar apărea și mi-ar propune serviciile lor. (Trebuie să spun că astfel de tentații nu am avut și nici nu puteam să am. Renunț la „apărători” abstracți.) Mă tem că o astfel de atitudine față de viață se cheamă „neîmpotrivire în fața răului”, adică nonviolență. Dacă este așa, atunci eu sunt o „nonviolentă”, deși aș fi preferat ca aceasta să poarte alt nume.

Oricum s-ar numi, convingerea mea s-a format în felul următor: nu are nici un sens să convingi ucigașii, să-i îndupleci ori să te lansezi cu ei în discuții: ei nu pot fi impresionați cu nimic. Ei sunt impenetrabili la idei și la cuvânt. Ideea și cuvântul le creează repulsie, iar ele sunt singura noastră armă și nu degeaba se tem atât de ele. Însă ucigașii sunt puternici numai în cazul când în spatele lor stau oameni obișnuiți și le admiră faptele și puterea, cum sa întâmplat în prima jumătate a secolului nostru.

Oamenii de rând - fie că sunt masa conservatoare și leneșă sau mulțimile cuprinse de turbare ale revoluției populare, aduse la frenezie de stupiditatea vechilor conservatori - la început sunt seduși de noul mod de a gândi și a explica fenomenele de viață. Ei se lasă prinși în capcanele subtile ale raționamentelor și învață să întoarcă pe dos toate noțiunile ca să justifice ceea ce înainte se numea rău. Ei încep să se încline în fața violenței, considerând-o singura modalitate de acțiune. Neavând timp să se dumirească, ei îi simpatizează pe ucigași, preiau lozincile lor, elogiază țelurile lor, aparent reale, dar de fapt false și amăgitoare. Țelurile nu sunt atinse și dispar. Oamenii încetează de a-i mai crede, dar, din inerție, continuă să acționeze cultul puterii (la noi nu a fost cultul

personalității, cum s-a scris în ziare, ci anume cultul puterii, care până la urmă se dovedește a fi o nimica toată, spanac, debilitate ridicolă), pe urmă nu rămâne decât frica goală, generată de puterea cea rea. Trebuie să învingi frica din tine și să lupți pentru fiecare suflet de om, amintindu-i omului că este om și cei treizeci de arginți n-au salvat încă pe nimeni.

Tot ce am trăit noi constituie tentația secolului și îi amenință pe toți cei care nu s-au îmbolnăvit de maladia puterii și a represiunii sângeroase. (Răzbunare și invidie sunt principalele forțe motrice ale puterii.) Experiența noastră nu trebuie neglijată, cum fac străinii indolenți, nutrind speranța că la ei - care sunt atât de inteligenți și de culți - totul va fi altfel. Am auzit de mii de ori astfel de asigurări (o să repet asta la nesfârșit) de la oameni inocenți care au fost crescuți în serele noastre pentru ca la momentul potrivit să fie trimiși în țările de baștină. Ei s-au maturizat la noi, ca să se deschidă la ei și să împrăștie semințe otrăvitoare. Mulți au pierit și doar murind au înțeles câte ceva. Alții, chiar când mureau, continuau să repete nebuniile lor infame. Cei vii acționează și vor acționa cum li se cuvine și vor duce programul până la capăt. Copiii care au crescut în astfel de familii păstrează de obicei sămânța răului și a crimei. Adesea ei nu sunt ucigași, pentru că au crescut în puf, dar vorbesc aceeași limbă și manipulează aceleași idei. Experiența noastră este unicul remediu, vaccinul salvator. Tocmai de aceea am traversat, fără să privesc în apă, podul cel lung, ca o țicnită, ca nebuna orașului, pentru ca măcar un singur om, ca și mine, să nu dorească să aibă fasciștii proprii ca să-l arunce pe Kostâriov din apartamentul meu.

Nenorocirea este că noi continuăm să ascundem experiența noastră și că nu se poate ajunge la ea fără anumite eforturi, iar oamenii sunt leneși și lipsiți de curiozitate. Singurul lucru pe care trebuie să-l facem este să acumulăm rezistență împotriva forței brute pentru ca întreg angrenajul mașinii să se strice și să ruginească. Pentru asta însă e nevoie de prea mult timp, pentru că

noi nu avem nici limbă, nici criteriu, nici forță, ci doar o frică ordinară.

Cel mai greu este să depășești această frică ticăloasă, pentru că noi avem de ce să ne temem. Eu am învins-o pe a mea definitiv, în vis. În decursul a douăzeci, dacă nu treizeci de ani, noaptea trăgeam cu urechea la huruitul de automobil să-mi dau seama dacă nu s-a oprit în dreptul casei mele. La începutul deceniului al șaptelea, la Pskov, un camion s-a oprit huruind în curtea mea. Visam că mă trezește Mandelștam: „Hai, scoală-te, de data asta au venit după tine... Căci eu nu mai sunt...” Eu i-am răspuns în vis, fără să mă trezesc: „Tu nu mai ești, iar mie nu-mi mai pasă.” Și, întorcându-mă pe partea cealaltă, am adormit liniștită, fără vise. Dimineața mi-am dat seama că nu voi deschide ușa oricât de insistent ar bate. N-au decât să spargă ușa (doar e din carton !), îmi e totuna. O să le ofer încă un articol: împotrivire la arestare, să se bucure. Pe mine nu mă poate trezi o bătaie în ușă, ci numai o voce omenească, dar nu orice voce aparține omului. Ucigașul nu este om.

Asta se întâmpla după ce poeziile fuseseră publicate. Acum nu mai pot să dispară. Acum mă bucur de totală și indiscutabilă libertate și respir ușor, deși mă mai sufoc. Oare va înțelege cineva ce fericire este să respiri liber, chiar dacă te afli în pragul morții?

Cartea pe care o sfârșesc acum s-ar putea să dispară. Nimic nu-i mai ușor decât să distrugi o carte câtă vreme nu s-a răspândit prin Samizdat sau nu a fost tipărită în tipografie, precum în perioada gutenbergiană a istoriei ruse. Însă chiar dacă va fi distrusă, ea nu va fi definitiv pierdută. Ea va fi citită înainte de a fi aruncată în foc de către specialiștii în distrugerea manuscriselor, a cuvintelor și ideilor. Ei nu vor înțelege nimic, dar în capetele lor ciudate va rămâne ideea că bătrâna țicnită nu se teme de nimic și disprețuiește puterea. Să știe cel puțin asta. Unica idee care o să ajungă la mintea lor va fi precum sarea la rația, la pachetul și la literatura destinată educației cadrelor pe care totul le lasă rece: viața, omul, pământul și făclia

care se stinge de răsuflarea lor. Să-i lăsăm în plata Domnului, dar oare vor reuși să distrugă totul, toată lumea?

Ultima scrisoare

Iată scrisoarea care nu a mai ajuns la destinatar. Este scrisă pe două foi de hârtie ordinară. Milioane de femei au scris astfel de scrisori soților, fiilor, fraților, taților sau pur și simplu prietenilor, dar nu s-a păstrat nimic. Tot ce s-a păstrat trebuie socotit a fi un miracol sau produs al întâmplării. Am scris-o în octombrie 1938, iar în ianuarie am aflat că Mandelștam a murit. Scrisoarea a fost aruncată în geamantanul cu hârtii și a zăcut acolo aproape treizeci de ani. Am dat peste ea când am triat ultima oară hârtiile, bucurându-mă de fiecare peticel care s-a păstrat și jelind uriașele pierderi irecuperabile. Nu am citit-o numaidecât, ci doar după câțiva ani. Citind-o, mă gândeam la femeile care au avut aceeași soartă ca și mine. Cele mai multe gândeau ca și mine, deși multe, de frică, nu îndrăzneau să recunoască nimic. Nimeni n-a povestit încă ce-au făcut cu noi compatrioții noștri, cărora eu nu le doresc moartea ca să nu semăn cu ei.

Citind această scrisoare, compatrioții mei de astăzi, frații de spirit ai celor care l-au ucis pe Mandelștam și alte milioane de oameni, vor trage o înjurătură că n-am exterminat la timp canalia, adică pe mine, și vor mai înjura și pe cei care „au slăbit vigilența”, îngăduind ideilor și sentimentelor interzise să se manifeste. Astăzi este din nou interzis să-ți amintești și să gândești și cu atât mai mult să vorbești de trecut, și cum din familiile nimicite n-au scăpat poate decât nepoții, nu mai are de fapt cine să-și aducă aminte. Viața își urmează cursul și aproape că nu mai are cine să răscolească trecutul. La început au recunoscut că în trecut s-au făcut unele „greșeli”, iar în prezent încearcă să-și ia această mărturisire înapoi și nu mai au în vedere nici un fel de „greșeli”. Nici eu nu o să mai

spun ce a fost „greșeală”. Pot fi oare considerate greșeală acțiunile care fac parte din sistem și sunt o consecință inevitabilă a premiselor fundamentale...

În loc de postfață, îmi închei cartea cu o scrisoare. O să încerc să iau măsuri să nu dispară nici cartea, nici scrisoarea. Sunt puține speranțe, deși perioada actuală este un paradis în comparație cu trecutul. Fie ce o fi - iată scrisoarea:

22 octombrie1938

Osea, dragul meu prieten depărtat! Scumpul meu, nu am cuvinte pentru această scrisoare pe care, poate, tu nu o vei citi niciodată. Dar o scriu să fie scrisă. Tu, poate, o să te întorci, iar eu nu voi mai fi. Atunci, scrisoarea îți va fi ca ultimă amintire.

Osiușa, ce fericiți am trăit noi, ca doi copii. Gâlcevile și disputele noastre, jocurile și dragostea noastră. Acum nici măcar cerul nu-l mai privesc. Dacă o să văd un nor, cui o să-l mai arăt?

Îți mai amintești de ospețele sărăcăcioase din adăposturile noastre de nomazi? Ții minte ce bună era pâinea procurată printr-un miracol și când o mâncam în doi? Și ultima iarnă la Voronej. Sărăcia noastră fericită și versurile. Îmi amintesc când odată ne întorceam de la baia de aburi și am cumpărat ouă sau mezeluri. Trecea un car cu fân. Era încă frig, iar eu tremuram în scurta mea (oare asta e soarta noastră - să tremurăm?; știu cât îți este de frig !). Am ținut minte ziua aceea: am înțeles atunci dureros de clar că acea iarnă, acele zile, acele suferințe erau fericirea cea mai mare și cea de pe urmă care ne-a fost hărăzită.

Toate gândurile mele sunt pentru tine. Fiecare lacrimă și fiecare surâs sunt pentru tine. Binecuvântez fiecare zi și fiecare ceas al vieții noastre amare, dragul meu prieten, tovarășul meu de drum, călăuza mea nevăzătoare... Ca niște cățeluși care încă n-au făcut ochi, ne împingeam unul în celălalt și eram fericiți. Și bietul tău cap înfierbântat, și nebunia cu care pârjoleam zilele noastre. Ce fericire,

și cum noi știam întotdeauna că aceasta era fericire.

Viața este lungă. Ce lung și ce greu e să mori singur - ori singură. Să fie oare asta soarta care ne așteaptă pe noi care am fost inseparabili? Am meritat-o oare noi, care eram niște cățeluși, niște copii, și tu, care erai un înger ? Și totul continuă. Și eu nu știu nimic. Dar eu știu totul, și fiecare zi a ta, și fiecare ceas al tău le văd clar ca într-un vis.

În fiecare noapte mi-ai apărut în vis, și eu te întrebam întruna ce s-a întâmplat, dar tu nu-mi răspundeai.

Ultimul meu vis: cumpăram ceva de mâncare la un bufet murdar. Cu mine erau niște oameni străini și, după ce am cumpărat, mi-am dat seama că nu știu unde să duc tot ce cumpărasem, pentru că nu știam unde ești tu.

Când m-am trezit, i-am spus lui Șura: Osea a murit. Nu știu dacă mai ești în viață, însă din ziua aceea ți-am pierdut urma. Nu știu unde ești. Nu știu dacă mă auzi. Dacă ai ști cât de mult te iubesc! N-am apucat să-ți spun cât de mult te iubesc. Nu știu nici acum cum să-ți spun. Doar repet întruna: tu, tu. Tu ești mereu cu mine, și eu, cea sălbatică și rea, care nu știam nici măcar să plâng, acum plâng, plâng fără încetare.

Sunt eu, Nadia. Unde ești?

Adio, Nadia.

SFÂRȘIT

Indice de nume

ADALIS (Efron), Adelina Efimovna (1900-1969), poetă.

ADMONI, Vladimir Grigorievici (Vodemar-Wolf Goivișevici Admoni Krasnîi) (1909-1993) , critic și istoric literar, poet și traducător; profesor la Universitatea din Leningrad. A depus în favoarea lui I. Brodski în ultimul proces al acestuia

AGRANOV (Sorendzon), Iakov Saulovici (1893-1938), adjunct al Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne. A creat şi a condus Litkontrol (Controlul Literar), departament în cadrul GPU, însărcinat cu supravegherea scriitorilor. Arestat şi împuşcat în 1938.

AHMANOVA, Olga Sergheevna, ligvistă, profesor de engleză la Universitatea din Moscova.

AHMATOVA (Gorenko), Anna Andreevna (1888-1966), poetă, unul dintre reprezentanţii străluciţi ai poeziei ruse din secolul al XX-lea. Adeptă a acmeismului. Soţia lui Gumiliov. Intre 1925 şi 1940, poezia ei este interzisă şi, pentru a se întreţine, traduce din poeţii lumii (printre care şi Eminescu, Arghezi, lirică populară românească), în anii terorii staliniste este arestat fiul ei, Lev Gumiliov, istoric. Vizitele şi aşteptările la porţile închisorilor leningrădene i-au inspirat zguduitorul poem *Recviem*.

AKOPIAN, Akop (1866-1937), poet ,,proletar” armean.

ALEXANDROV, Ghiorghi Fiodorovici (1908-1961), filosov, membru al Academiei de Științe. A fost criticat de Jdanov pentru *Istoria filosofiei occidentale*. Ministru al culturii (1954-1955), a fost demis datorită implicării în scandalul privind locurile de plăceri pentru înalții funcționari sovietici.

ALIGHER, Margarita Iosifovna (1915-1992), poetă. Versuri conformiste. Laureată a Premiului de stat pentru poemul *Zoia,* dedicat Zoiei Kosmodemianskaia, eroină a războiului de apărare a patriei.

ALTMAN, Natan Isaevici (1889-1970), pictor, autorul unui portret al Annei Ahmatova.

AMUSIN, Iosif Davidovici (1910-1984), ebraist, autor al unei cărţi despre Manuscrisele de la Marea Moartă.

ANDERS, Wladislaw (1892-1970), general polonez. În 1940 este luat prizonier de trupele sovietice care au invadat Polonia de răsărit. Eliberat din detenție, organizează o armată de prizonieri polonezi aflați în lagărele sovietice. Datorită fricțiunilor cu sovieticii, și în urma unei înțelegeri cu britanicii, prizonierii polonezi au fost evacuați prin Iran și Irak în Palestina. Generalul Anders a comandat corpul de armată polonez din Italia (1943) și trupele poloneze din Europa occidentală.

ANDERSON, Marian (1902-1992), cântăreaţă (contralto) americană de culoare. Interpretă de operă, lieduri, cântece populare.

ANDREEV, Andrei Andreevici (1895-1971), membru al Biroului Politic al CC al PCUS, unul dintre promotorii terorii din 1937.

ANDRONIKOV (Andronikaşvili), Irakli Luarsabovici (1908-1990), prozator, critic şi istoric literar, maestru al naraţiunii orale, imitator.

ANDRONIKOVA, Saliomeea Nikolaevna (1888-1982), prințesă. Prietenă cu Ahmatova, este prezentată de aceasta într-una din poeziile ei ca ,,frumoasa anului 1913”. Mandelștam i-a dedicat poezia *Salominka* (1916)

ANNENSKI, Innokenti Fiodorovici (1855-1909), poet tragic. Traducător remarcabil, printre altele, al tragediilor lui Euripide.

ARBENINA (Hildebrandt) Olga Nikolaevna (1901-1980), actriță la teatrul Alexandrinski din Petersburg și pictoriță. Soția lui I. Iurkun.

ARDOV, Viktor Efimovici (1900-1976), autor de proză scurtă umoristică, scenarii şi scheciuri satirice.

ASEEV, Nikolai Nikolaevici (1889-1963), poet de orientare futuristă, influenţat de Hlebnikov şi Maiakovski. Membru al LEF-ului. N-a putut depăşi limitele conformismului.

AVERBAH, Leopold Leonidovici (1902-1939), critic literar,

secretar general al Asociaţiei Ruse a Scriitorilor Proletari (RAPP). A fost împuşcat după epurările din 1937.

AVVAKUM Petrovici (1621-1682), căpetenia sectei religioase de rit vechi. S-a opus reformelor patriarhului Nikon, fiind de mai multe ori exilat şi în cele din urmă ars pe rug la porunca ţarului.

AXIONOV, Ivan Alexandrovici (1884-1935), poet, dramaturg, critic și traducător. Cunoscut mai ales prin traducerile din autori elisabetani (Ben Johnson ș.a.). Autorul unei cărți despre Picasso. Soțul Suzanei Mar.

BABEL, Isaak Emmanuilovici (1894-1940), prozator şi dramaturg. A devenit celebru după publicarea volumului *Armata de cavalerie* și *Povestiri din Odesa*. Arestat și executat.

BAGRIŢKI (Dziubin), Eduard Gheorghievici (1895-1934), poet şi traducător. Unul dintre romanticii revoluţiei şi războiului civil. Membru al RAPP.

BAH, Alexei Nikolaevici (1857-1946), biochimist rus, membru al

Academiei de Ştiinţe. În tinereţe a făcut parte din organizaţia „Norodnaia Volia”.

BALMONT, Konstantin Dmitrievici (1867-1942), poet simbolist. A fost printre cei dintâi care au deschis calea modernismului rus. A emigrat în 1920 şi a murit la Paris.

BALTRUSAITIS, Jurgis Kasimirovici (1873-1944), poet simbolist. A scris în rusă şi lituaniană. Între 1921-1939 a fost ambasadorul Lituaniei în URSS. Din 1939 a trăit la Paris.

BARATÎNSKI (Boratînski), Evgheni Abramovici (1800-l844), poet romantic, autor de elegii, epistole şi poeme, foarte apreciat de Puşkin.

BARTO, Agnia Lvovna (1906-1981), poetă; s-a remarcat prin versurile pentru copii.

BATALOV, Alexei Vladimirovici, (1928-2017), actor și regizor de cinema.

BATIUȘKOV, Konstantin Nikolaevici (1787-1855), poet,

protagonistul mișcării anacreontice în lirica rusă. A tradus din Tasso, caruia i-a și dedicat elegia *Tasso murind*.

BAUDOUIN DE COURTENAY, Jan Ignacy (Ivan Alexandrovici, 1845-1929), lingvist de origine poloneză. Specialist în lingvistica generală, gramatica comparată a limbilor indo-europene şi slavistică. Precursor al fonologiei.

BEDNÎI, Demian (Efim Alexeevici Pridvorov, 1883-1945), poet, unul dintre promotorii poeziei aşa-zisului realism socialist. Bibliofil pasionat.

BELINSKI, Vissarion Grigorievici (1811-1848), critic literar şi gânditor democrat-revoluţionar. Teoretician al esteticii realismului, comentator al fenomenului literar contemporan (Puşkin, Gogol, Lermontov ş.a.). A exercitat o influenţă considerabilă asupra intelectualităţii ruse din secolul al XIX-lea.

BELÎI, Andrei (Boris Nikolaevici Bugaev, 1880-1934), poet, prozator şi teoretician al simbolismului rus. Ca şi ceilalţi simbolişti, a încercat să dea Revoluţiei din Octombrie o semnificaţie mistică.

BENEDIKTOV, Vladimir Grigorievici (1807-1873), poet romantic, care s-a bucurat de un succes zgomotos dar efemer.

BENUA (BENOIS), Alexandr Nikolaevici (1870-1960), pictor, critic și istoric de artă. Alături de Bakst și Diaghilev , unul din fondatorii mișcării *Mir Iskusstva (Lumea Artei).*Ideolog al acesteia. Director artistic al *Stagiunilor rusești* (1908-1911). În 1926 a emigrat, stabilindu-se la Paris.

BERBEROVA, Nina Nikolaevna (1901-1993), prozatoare și poetă. În 1922 emigrează în occident. Din 1924 locuiește la Paris, din 1950 în S.U.A. (Princeton-New Jersey). Autoarea, printre altele a unui celebru volum de memorii (Sublinierea îmi aparține, 1967, traducerea românească - Ed– Univers, 2000)

BERDIAEV, Nikolai Alexandrovici (1874-1948), filosof, întemeietorul „noului creştinism”, variantă a existenţialismului religios. În 1922 a fost expulzat din ţară şi până la sfârşitul vieţii a trăit la Paris.

BERESTOV, Valentin Dmitrievici (n. 1928), poet şi arheolog.

BERIA, Lavrenti Pavlovici (1899-1953), om politic de origine georgiană. A ocupat funcţii importante în serviciile CEKA şi OGPU din Georgia şi Transcaucazia. În 1938 este numit şeful NKVD-ului. I se acordă gradul de mareşal (1945). În 1946 este eliberat din postul de la NKVD, dar este ales membru în Biroul Politic şi numit vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, păstrând controlul asupra serviciilor securităţii. După moartea lui Stalin este numit ministru de interne, dar curând (iunie 1953) este destituit, judecat şi împuşcat.

BERLIN, Isaiah (1909-1997), istoric englez („veneticul”, „străinul”, „oaspetele strîin”, „oaspetele din viitor”).

BERNŞTEIN, Ignati Ignatovici – Sanea, (pseudonim – Alexandr Ivici, 1900- 1978), scriitor.

BERNŞTEIN, Serghei Ignatievici (1892-1971), lingvist-fonetician, creatorul fonotecii „glasurilor vii”. În anii '20 a înregistrat vocile lui Blok, Maiakovski, Esenin, Mandelştam ş.a.

BEZÎMENSKI, Alexandr Ilici (1898-1973), poet, cântăreţul comsomolului. A fost unul dintre conducătorii RAPP-ului. Ulterior s-a remarcat prin conformismul său politic.

BIRON, Ernst Johann (1690-1772), conte, favoritul împărătesei Anna Ivanovna. Din 1737, duce de Curlandia. După urcarea pe tron a Annei Ivanovna, a instaurant un regim de cruntă teroare.

BLAGOI, Dmitri Dmitrievici (1893-1984), istoric literar, puşkinolog.

BLIUMKIN, Iakov Grigorievici (1892-1929), socialist revoluţionar de stânga, asasinul contelui Mirbach, ambasadorul Germaniei (1918). Condamnat la moarte, a fost graţiat şi, protejat de Dzerjinski, devine unul dintre conducătorii CEKA. În 1929 este arestat şi executat ca agent troţkist.

BLOK, Alexandr Alexandrovici (1880-1921), poet. Simbolist din generaţia tânără. Celebritatea i-a adus-o volumul *Versuri despre Frumoasa Doamnă*. În 1918 a scris *Cei doisprezece*, primul poem despre revoluţia din octombrie. A murit la Petrograd în 1921, în

urma unui atac de cord provocat de malnutriție.

BLOK, Gheorghi Petrovici (1888-1962), scriitor şi publicist, arhivist, redactor, trafucător. Vărul lui Alexandr Blok.

BLOK, (născută Mendeleeva , Liubov Dimitievna (1881-1939), actriță (Basarghina), soția poetului A.A. Blok. Fiica celebrului savant chimist Dimitri Mendeleev.

BOBROV,Serghei Pavlovici (1889-1971), matematician, poet futurist, romancier, pictor, traducător (Voltaire,Stendhal, Hugo...)

BORISOV, Leonid Ilici (1897-1972), scriitor.

BORODAEVSKI, Valerian Valerianovici (1879-1923), poet simbolist din cercul lui Viaceslav Ivanov. A publicat în revista Apollon.

BORODIN, Serghei Petrovici (pseudonim – Amir Sarghidjan, 1902-1974), prozator, autor de romane istorice, cel mai cunoscut fiind Dmitri Donskoi (1941).

BOSIO, Angelina (1824-1859), cântăreață italiană care a murit în Rusia. Menționată de Mandelștam în *Marca Egipteană*.

BREHNICEV, (Brihnicev(, Iona Pantelimonovici (1889-1968), preot (răspopit pentru activitate revoluționară), poet și publicist.

BRIK (născută Kagan), Lilia Iurevna , (1891-1978) scriitoare. Sora Elsei Triolet și soția lui O.M. Brik.

BRIK, Osip Maximovici (1888-1945), scriitor, teoretician al literaturii, dramaturg. Unul dintre organizatorii grupării literare a formaliştilor OPOIAZ. Ulterior – redactor al revistei Lef. Soţia sa Lilly, sora Elsei Triolet (tovarăşa de viaţă a lui Louis Aragon) a inspirat lui Maiakovski multe poezii de dragoste.

BRIULLOV, Karl Pavlovici (1799-1852), pictor. Se remarcă prin compoziții de nuanță romantică și portrete festive.

BRIUSOV, Valeri Iakovlevici (1873-1924), poet, prozator, eseist şi traducător. Unul dintre cei dintâi teoreticieni şi fruntaşi ai simbolismului rus. în 1919 a intrat în partidul comunist.

BRODSKI, David Grigorievici (1899-1966), poet şi traducător. A tradus din franceză (Bărbier, Hugo, Rimbaud), germană (Goethe,

Schiller), idiş ş.a.

BRODSKI, Iosif Alexandrovici (1940-1996), poet. În 1964, este arestat şi condamnat pentru parazitism la cinci ani de exil. Sub presiunea opiniei publice mondiale, după un an şi cinci luni este eliberat. Constrâns să emigreze, se stabileşte în SUA (1972). Laureat al Premiului Nobel pentru literatură (1988).

BRUNI, Lev (Liova) Alexandrovici (1894-1948), pictor, urmaş al unui pictor italian, stabilit în Rusia la începutul secolului al XX-lea. Autorul unui portret al lui Mandelştam.

BUCIMA, Amvrosi Maximilianovici (1891-1957), celebru actor de teatru ucrainean, artist al poporului.

BUHARIN, Nikolai Ivanovici (1888-1938), om politic, unul dintre eminenţii conducători ai PCUS, specialist în probleme economice. În 1924 este ales membru al Biroului Politic. Între 1926 şi 1928 – secretat general al Komin- ternului. În 1929 este exclus din Biroul Politic pentru „deviaţionism de dreapta”, iar în 1938 este judecat, condamnat la moarte şi împuşcat.

BULGAKOV, Mihail Af'anasievici (1891-1940), prozator şi dramaturg. Autor al romanului Maestrul şi Margareta, publicat abia la douăzeci şi şapte de ani de la moartea sa (1967). A mai publicat piese şi scrieri în proză inspirate din evenimentele războiului civil din Ucraina şi altele.

BULGAKOV, Serghei Nikolaevici (1871-1944), filosof, teolog şi economist. A emigrat din Rusia în 1923.

BULGARIN, Fadei Benediktovici (1789-l859), jurnalist şi scriitor.

Colaborator al poliţiei secrete în timpul domniei lui Nicolae I.

BURLIUK, David Davidovici (1882-1967) , poet și pictor. Unul dintre fondatorii futurismului rus. În 1922 a emigrat în Statele Unite.

BURLIUK, Nikolai Davidovici (1890-1920), poet futurist, Fratele lui David Burliuk.

BÜRGER, Gottfried August (1747-1794), poet german, reprezentant al Sturm und Drang-ului, autor de balade fantastice, inspirate din folclor dar și al *Uimitoarele călătorii ale baronului*

Münchhausen.

CEAADAEV, Piotr Iakovlevici (1793-1856), gânditor, prieten cu Puşkin, autorul celebrelor *Scrisori filosofice*, în care susţine ideea izolării Rusiei de istoria universală, a stagnării spirituale şi a suficienţei naţionale, ceea ce o va împiedica să-şi înţeleagă şi să-şi îndeplinească misiunea ce i-a fost hărăzită de sus. În 1836, prin „poruncă imperială” a fost declarat nebun şi obligat să emigreze. Mandelştam a publicat în revista Apolon un eseu despre Ceaadaev, în 1915.

CEAPLÎGHIN, Serghei Alexeevici (1869-1942), matematician, membru al Academiei de Șștiințe.

CEARENŢ (Sogomonian), Eghişe Abgarovici (1897-1937), unul dintre cei mai importanţi poeţi armeni, traducător excelent din marii poeţi ruşi. A fost împuşcat.

CECEANOVSKI, Mark Osipovici (1899-1980), jurnalist şi traducător, redactor la editura Hudojestvennaia literatura (Literatura artistică).

CERNIAK, Iakov Zaharovici (1898-1955), istoric literar.

CERNÎȘEVSKI, Nikolai Gavrilovici (1828-1889), publicist, critic literar, scriitor; democrat-revoluționar, unul dintre inspiratorii ideologici ai mișcării revoluționare din anii 1860. A avut un rol de seamă în promovarea esteticii materialiste, prin teoria referitoare la raportul dintre artă și realitate, prin ideile despre tipic, tipizare, funcțiile gnoseologice și sociale ale artei etc. Autorul celebrului roman *Ce-i de făcut?* eroii având o atitudine intransigentă față de societate, luptând pentru ,,transformarea ei radicală în folosul maselor muncitoare”. Ideile lui Cernîșevski au avut o influență covârșitoare asupra lui Lenin.

CICERIN, Gheorghi Vasilievici (1872-1936), om politic şi diplomat, comisar al poporului pentru afacerile externe (1918-1930).

CIORNÎI, Saşa (Alexandr Mihailovici Glikberg, 1880-1932), poet satiric; din 1920 a trăit în emigraţie.

CIUDOVSKI, Valerian Adolfovici (1891-1937?), critic literar simbolist

CIUKOVSKI, Kornei Ivanovici (Nikolai Vasilievici Korneiciukov, 1882- 1969), critic şi istoric literar, traducător, unul dintre cei mai populari scriitori pentru copii.

CIUKOVSKI, Nikolai Korneevici (1905-1965), poet, prozator şi traducător, fiul lui Kornei Ciukovski.

CIULKOV, Gheorghi Ivanovici (1879-1939), poet și critic, colaborator al revistei *Apollon* (1909-1917)

DAL, Vladimir Ivanovici (1801-1872), scriitor, lexicograf, etnograf, autorul remarcabilului *Dicționar explicativ al limbii ruse* (1863-1866).

DANIEL, Iuli Markovici (1925-1988), dizident, scriitor, publicat în străinătate sub pseudonimul *Nikolai Arjak* . Lucrarea sa *Moscova vorbește* a atras atenția KGB... A fost arestat în 1965, odată cu Siniavski, petrecând cinci ani în lagăre și închisori. După eliberare a refuzat să emigreze în occident.

DANILEVSKI, Nikolai Iakovlevici (1822-1885), publicist și sociolog. Susținător al panslavismului și al teoriei ,,naționalismului biologic, în lucrarea devenită celebră *Rusia și Europa*.

DARMOLATOVA, Sarra Dimitrievna; vezi Lebedeva S.D.

DENIKIN, Anton Ivanovici (1872-1947), general, unul dintre principalii conducători militari ai forţelor albgar-diste. Înfrânt de către Armata Roşie (1920), a emigrat în Occident. A fost una dintre figurile importante ale emigraţiei ruse.

DERJAVIN, Gavrilă Romanovici (1743-1816), poet, reprezentant al clasicismului rus. Ode, satire, meditaţii filosofice.

DIAGHILEV, Serghei Pavlovici (1873-1928), animator de artă, impresar și mecena. Împreună cu Bakst și Benua a fondat gruparea și revista *Mir Iskusstva*. A organizat celebrele expoziții de artă, concertele, așa-zisele *Stagiuni Rusești* la Paris (din 1907). Este creatorul companiei *Baletele Ruse*, care au triumfat la Paris (1911-

1929). A colaborat cu balerinii Pavlova, Nijinski, Karsavina , compozitorii Stravinski și Prokofiev , pictorii Bakst și Benua ,coregrafii Fokin, Masin, Balanșin ș.a. Din 1914 s-a stabilit în Franța.

DIKI, Alexei Denisovici (1889-1955), actor şi regizor de prestigiu. Artist al poporului.

DÎMȘIȚ, Alexandr Lvovici (1910-1975), critic și istoric literar. Lucrări despre literatura rusă și universală.

DLIGACI, Lev Mihailovici (1904-1949), ziarist şi poet.

DOBROLIUBOV, Alexandr Mihailovici (1876-1944?), poet, unul dintre cei dintâi simbolişti. Propovăduitor religios, a înfiinţat secta „dobroliubovienilor”.

DOLMATOVSKI, Evgheni Aronovici (1915-1944), poet, celebru prin conformismul său politic.

DOMBROVSKI, Iuri Osipovici (1909-1978), poet şi prozator, autor al unor romane remarcabile despre epoca stalinistă. A petrecut aproape 18 ani în lagăre şi exil.

DRIESCH, Hans (1867-1941), filosof şi biolog german, autorul unei teorii vitaliste.

DUBROVIN, Alexandr Ivanovici (1855-1918), om politic, lider al ,,Uniunii Poporului Rus”, organizație antisemită înainte de revoluție. A fost împușcat în toamna anului 1918 pentru ,,activitate antisovietică”.

DUVAKIN, Viktor Dimitrievici (1909-1982), critic și istoric literar, specialist în Maiakovski; coleg cu Siniavski la Institutul de Literatură Maxim Gorki din Moscova. A suferit persecuții fiindcă a depus mărturie la procesul din 1966 în favoarea lui Siniavski.

DZERJINSKI, Felix Edmundovici (1877-1926), om politic. După Revoluţia din Octombrie a ocupat înalte funcţii de partid şi de stat. în 1917 a organizat CEKA şi, implicit, teroarea roşie, conducând, în continuare, până la sfârşitul vieţii, GPU şi OGPU.

EFROS, Abram Markovici (1888-1954), istoric de artă, traducător (Dante, Petrarca).

EHRENBURG, Ilia Grigorievici (1891-1967), prozator şi publicist. Autor, printre altele, al volumelor de memorii Oameni, ani, viaţă (vol. 1-6, 1961-1965) în care este evocată perioada stalinistă.

EIHENBAUM, Boris Mihailovici (1886-1959), unul dintre teoreticienii şcolii formale ruse, critic literar, autor de lucrări remarcabile despre literatura şi versificaţia rusă.

EISENSTEIN, Serghei Mihailovici (1898-1948), regizor şi teoretician de cinema. Novator prin amploarea şi dramatismul scenelor de masă, prin rigurozitatea compoziţională a cadrelor, prin exactitatea detaliului etc.

EJOV, Nikolai Ivanovici (1894-1940?), om politic. După funcţii modeste în aparatul de partid, în 1934 este ales membru al Comitetului Central, ceea ce i-a înlesnit o ascensiune rapidă spre posturi importante din conducerea partidului. În 1936 îi urmează lui Iagoda în fruntea NKVD-ului, după care este destituit şi înlocuit cu Beria (1938). Este arestat şi executat probabil în 1939 sau 1940.

EKSTER, (Grigorievici), Alexandra Alexandrovna (1884-1949), pictoriță. A făcut parte din cercurile avangardei ruse. A pictat în stil cubist și a ilustrat cărțile futuriștilor.

ELSBERG (Şapirştein), Iakov Efimovici (1902-1976), critic şi istoric literar. Fost secretar al lui L. B. Kamenev. După congresul al XX-lea al PCUS, a fost demascat şi acuzat că prin denunţurile sale a contribuit la arestarea multor scriitori.

ENGHELGARDT, Boris Mihailovici (1887-1942), critic și istoric literar, autorul unui articol important despre Dostoievski.

ENUKIDZE, Avei Safronovici (1877-1937), om politic, vechi prieten al lui Stalin. Printre altele, a fost secretar al Comitetului Executiv Central din URSS (1923-1935). În 1935 a fost exclus din partid. Împuşcat.

ERDMAN, Nikolai Robertovici (1902-1970), dramaturg, autorul a două piese grotesc-satirice despre oameni cu atribuţii de partid şi victimele lor. A devenit celebră Sinucigaşul.

ESENIN, Serghei Alexandrovici (1895-1925), poet. Lirică

robustă, cu imagini picturale, inspirate din viaţa şi peisajul satului. În opera sa contradictorie, versurile dedicate revoluţiei alternează cu cele străbătute de deznădejde sau de amintirea nostalgică a trecutului patriarhal. Pradă unor atacuri permanente pentru viaţa sa dezordonată, în 1925 s-a spânzurat într-un hotel din Leningrad.

EXTER (Grigorovici), Alexandra Alexandrovna (1884-1949), pictoriţă. A făcut parte din cercurile avangardei ruse. A pictat în stil cubist şi a ilustrat cărţile futuriştilor.

FADEEV, Alexandr Alexandrovici (1901-1956), autor al celebrului roman Tânăra gardă (1945), considerat în epoca stalinistă drept model de realism socialist. A fost secretar general al Uniunii Scriitorilor Sovietici (1946-1953). După Congresul al XX-lea s-a sinucis.

FEDIN, Konstantin Alexandrovici (1892-1977), prozator. A făcut parte din gruparea „Fraţii Serapion”, unul dintre principalii „tovarăşi de drum”. Romane de analiză psihologică, relatând participarea intelectualilor la revoluţie, în 1959, i-a succedat lui Surkov în postul de secretar general al Uniunii Scriitorilor.

FEDORCENKO, Sofia Zaharovna (1880-1959), scriitoare, cunoscută mai ales pentru cărțile dedicate copiilor.

FET, Afanasi Afanasievici (1820-1892), poet, unul dintre adepţii doctrinei „artă pentru artă”.

FILIPPOV (Filistinski), Boris Andreevici (1905-?), poet şi editor, emigrat în America. A colaborat cu Gleb Struve la editarea operelor lui Mandelştam la New York.

FLORENSKI, Pavel Alexandrovici (1882-1937), teolog, filosof, savant enciclopedist. Deportat în Siberia şi executat.

FRANK, Semion Liudvigovici (1877-1950), filosof religios. Expulzat din țară în 1922.

FRICE, Vladimir Maximovici (1870-1920), critic și istoric literar și de artă. În lucrările sale de estetică și literatură contemporană a

folosit cu predilecție metoda sociologismului vulgar.

FURMANOV, Dmitri Andreevici (1891-1926), prozator. Romane de evocare a războiului civil – *Ceapaev*.

GABRICEVSKI, Alexandr Gheorghevici (1891-1968), istoric literar și de artă, traducător. Specialist în arhitectura Renașterii italiene. Profesor la Universitatea din Moscova, membru al Academiei de Științe.

GARIN, Erast Pavlovici (1902-1980), cunoscut actor şi regizor, asistentul lui Meierhold.

GARŞIN, Vladimir Gheorghievici (1887-1956), membru al Academiei de Ştiinţe Medicale, prietenul Annei Ahmatova.

GHERMAN, Iuri Pavlovici (1910-1967), prozator și scenarist. Romane inspirate din realitatea sovietică, precum și romane istorice.

GHERŞENZON, Mihail Osipovici (1869-1925), istoric literar, puşkinolog. A participat la mult criticatul volum Vehi (Jaloane). Prieten cu A. Belîi, Hodasevici, Şestov. În 1923 a emigrat la Berlin, dar la insistenţele familiei s-a întors în URSS.

GHERŞTEIN, Emma Grigorievna (1903-?), istoric literar, prietenă cu O. şi N. Mandelştam şi cu Anna Ahmatova. Autoare a volumului *Destinul lui Lermontov* (1964).

GHERȚÎK, Adelaida, sora lui Viaceslav Ivanov, autoare a unui volul de *Memorii*.

GHINZBURG, Grigori Romanovici (1904-1961), pianist şi profesor la Conservatorul din Moscova.

GHINZBURG, Evghenia Simionova (1906-1977), scriitoare și publicistă., soție de înalt activist bolșevic , primar al Kazanului. În 1937 a fost arestată și acuzată de troțkism , fiind condamnată la 20 de ani de lagăr. A fost eliberată în 1955. A scris două cărți : *Destin în bătaia vântului* și *Ocna, ce binecuvântare*.

GHINZBURG, Leo Moriţovici (1901-1979), dirijor.

GHINZBURG, Lidia Iakovlevna (1902-1990), critic și istoric literar, memorialistă. Apropiată de avangarda rusă. Studii despre Pușkin , Lermontov ș.a.

GHIPPIUS (Hippius), Vladimir Vasilievici (1876-1941), poet şi istoric literar, unul dintre cei dintâi simbolişti. Director al Şcolii Tenişev, unde i-a fost profesor lui O. Mandelştam.

GHIPPIUS (Hippius), Ziniada Nikolaevna (1869-1945), scriitoare. Teoretician al modernismului. Soția lui D. Merejovski. Din 1920 atrăit în emigrație, la Paris.

GLADKOV, Fiodor Vasilievici (1883-1958), prozator. Romane dedicate constructorilor societăţii sovietice (Cimentul, Energia), proză autobiografică.

GLAZUNOVA, Larisa Viktorovna, fiica lui V. V. Glazunov, agent al NKVD, sinucigaşul din Taşkent.

GLEBOVA-SUDEIKINA, Olga Afanasieva (1885-1945), artistă (actorie, dans, pictură, sculptură) și una din primele manechine de modă din Rusia; figură emblematică a *Epocii de Argint* (1890-1921). În 1924 a emigrat în Franța. prietenă a Annei Ahmatova.

GLINKA, Mihail Ivanovici (1804-1857), compozitor, fondatorul muzicii clasice ruse. Autorul operelor Ivan Susanin (1836) , Ruslan și Liudmila (1842), al multor lucrări simfonice și lieduri pe versuri de poeți ruși (mai ales Pușkin).

GNEDICI, Nikolai Ivanovici (1784-1833), poet. Autorul traducerii clasice a epopeii *Iliada* a lui Homer (1829).

GOLDENVAIZER, Alexandr Borisovici (1875-1961), pianist și compozitor.

GORBOV, Mihail Akimovici (m. 1894), poet, traducătorul *Purgatoriului* lui Dante.

GORBUNOV, Nikolai Petrovici (1892-1938), secretar al Consiliului Comisarilor Poporului şi secretar personal al lui Vl. Lenin. Acuzat de spionaj și executat.

GORKI, Maxim (Alexei Maximovici Peşkov, 1868-1936), prozator, dramaturg şi publicist. Prieten cu Lenin şi cu Stalin. În volumul Idei inoportune (1918), a criticat cursul pe care Lenin l-a dat revoluţiei, subliniind caracterul ei prematur şi consecinţele dezastruoase. În străinătate (1921-1931) şi după întoarcerea în Rusia a jucat un rol important în formarea principiilor ideologico-estetice ale literaturii sovietice, inclusiv a teoriei realismului socialist. Iniţiatorul creării Uniunii Scriitorilor Sovietici.

GORLIN, Alexandr Nikolaevici (1878-1938), traducător și editor.

GORODEȚKI, Serghei Mitrofanovici (1884-1967), poet. Cofondator, alături de Gumiliov, al acmeismului și al *Atelierului Poeților*. În 1915 se apropie de ,,poeții țărani”: Esenin, Kliuev, Klicikov. După Revoluție devine unul din ,,cântăreții” noului regim.

GRECI, Nikolai Ivanovici (1787-1867), prozator ,și publicist, filolog, detestat de liberali pentru vederile sale reacționare. A editat împreună cu F. M. Bulgarin, revista *Sîn atecestva (Fiul patriei)* și ziarul *Severnaia pcela (Albina nordului).*

GRIBOEDOV, Alexandr Sergheevici (1795-1828). Scriitor, poet și compozitor rus. Autorul comediei *Prea multă minte strică* (1824), capodopera a literaturii ruse. Ambasador al Rusiei la Teheran, în 1828, a căzut victimă unui complot al cercurilor politice persane, susținute de Anglia, care se temeau de creșterea influenței Rusiei în Persia după războiul ruso-persan din 1826-1828. În timpul atacului asupra ambasadei ruse, Griboedov este ucis de mulțimea dezlănțuită a fanaticilor persani

GRIGORIEV, Apollon Alexandrovici (1822-1864), poet, critic literar şi de teatru, „ultimul romantic”, după cum a afirmat el însuşi.

GRIN (Grinevski), Alexandr Stepanovici (1880-1932), prozator. Romane şi povestiri de factură romantică exaltând credinţa în calităţile morale ale omului.

GRONSKI, Ivan Mihailovici (1894-1948), critic literar şi publicist, redactor şef al revistei Novîi mir (1931-1937), preşedinte al

comitetului organizatoric al Uniunii Scriitorilor Sovietici.

GUKOVSKI, Grigori Alexandrovici (1902-1950),istoric literar. Lucrări despre literatura rusă din secolul al XVIII-lea, despre Pușkin, Gogol ș.a.

GUMILIOV, Lev Nikolaevici (Liova, 1912-1992), istoric, orientalist, fiul Annei Ahmatova şi al lui N. Gumiliov. A fost arestat în 1934, după asasinarea lui Kirov, şi, din nou, în 1937. În timpul războiului a fost eliberat şi trimis pe front. Arestat încă o dată în 1949, a fost eliberat în 1956. Autor al controversatei doctrine a Neo euro-asianismului.

GUMILIOV, Nikolai Stepanovici (1886-1921), poet, iniţiatorul şi liderul grupării literare moderniste a acmeismului. Soţul poetei Anna Ahmatova. Sub acuzaţia de participare la un complot contrarevoluţionar monarhist, a fost împuşcat.

GUSEV, Serghei Ivanovici (Iakov Davidovici Drabkin, 1874-1933), unul dintre liderii PCUS, membru al Prezidiului Comisiei Centrale de Control.

HALATOV, Artemi Borisovici (1896-1938), om politic ți activist de partid. În perioada 1921-1931 este președintele Țekubu-Comisia pentru îmbunătățirea condițiilor de trai ale oamenilor de știință. A fost exclus din partid în 1937, arestat, condamnat și executat pe 28 octombrie 1938. A fost reabilitat după moartea lui Stalin.

HANŢIN, Iza Davîdovna (1899-1985), pianistă, soţia lui A. O. Margulis.

HARDJIEV, Nikolai Ivanovici (1903-1996), critic şi istoric literar, critic de artă, cercetător al futurismului, redactor al volumului Poezii de O. Mandelştam.

HARMS (Iuvacev), Daniil Ivanovici (1905-1942), poet, prozator și dramaturg, membru al grupării OBERJUTÎ, reprezentant al modernismului. Remarcabile cărți pentru copii. Scriitorul a murit probabil din cauza subnutriției în timpul asediului german al

Leningradului, închis în secția de psihiatrie a unei închisori sub pretextul că literatura sa pentru copii este subversivă și nefastă, deoarece ar fi întrebuințat mijloacele de expresie ale mișcării "Oberjutî".. A murit de Reabilitat post-mortem.

HAZIN, Evgheni Iakovlevici (1893-1974), scriitor. Fratele Nadejdei Mandelştam.

HEBEL, Friedrich (1813-1863), poet şi dramaturg german, autor al trilogiei Nibelungii.

HERZEN (Gherţen), Alexandr Ivanovici (1812-l870), filosof şi scriitor, democrat revoluţionar. Din 1847 a trăit în emigraţie, editând la Londra ziarul revoluţionar Kolokol (Clopotul).

HLEBNIKOV, Velimir (Viktor Vladimirovici, 1885-1922) poet avangardist de geniu, unul dintre fondatorii futurismului rus. A murit de malnutriţie într-un sat izolat, timpul foametei din 1921-1922

HODASEVICI, Vladislav Feliţianovici (1886-1939) poet. A emigrat în 1922 şi s-a stabilit la Paris. Aici s (afirmă pe deplin ca poet. Eminent critic literar, stilis rafinat, a lăsat o remaroabilă monografie despre Derjavin studii despre Puşkin şi preţioase amintiri despre con temporani.

HOMIAKOV, Alexei Stepanovici (1804-1860), poet, istoric, publicist, teolog, traducător. Unul dintre reprezentanții de seamă ai slavofilismului ; adept al panslavismului.

HRUŞCIOV, Nikita Sergheevici (1894-1971), om politic. Prim secretar al Comitetului Central al PCUS (1953-1964), prim-ministru al URSS (1958-1964). A demascat cultul personalităţii lui Stalin şi a favorizat reabilitarea celor condamnaţi pe nedrept. A iniţiat o serie de reforme fără a le urmări consecvent, ceea ce a dus la înlocuirea lui cu L. I. Brejnev.

IAGODA, Ghenrih Grigorievici (1891-1937), om politic. Din 1920 a ocupat funcţii importante în conducerea CEKA şi OGPU. Şeful NKVD-ului încă de la înfiinţarea acestuia în 1934. În 1936 este

destituit, apoi arestat, judecat şi executat.

IAHONTOV, Vladimir Nikolaevici (1899-1945), actor al MHAT (Teatrul Academic de Artă din Moscova) care a devenit celebru prin crearea „teatrului cu un singur actor”. Prieten şi admirator al lui O. Mandelştam.

IAKULOV, Gheorghi Bogdanovici (1884-1928), pictor şi desenator.

IARHO, Boris Isaakovici (1889-1942), filolog, specialist în literaturile occidentale medievale.

IAROSLAVL CEL ÎNȚELEPT (978?-1054), mare cneaz de Kiev. În timpul domniei lui a fost alcătuit codul de legi *Russkaia Pravda (Adevărul rus).*

IAŞIN (Popov), Alexandr Iakovlevici (1913-1968), poet şi prozator, autorul povestirii Pîrghii (1956), una din operele care au deschis perioada „dezgheţului” în literatură.

IAZÎKOV, Nikolai Mihailovici (1889-l846), poet din pleiada lui Puşkin. Simpatizant al slavofililor.

ILF (Fainzilberg), Ilia Arnoldovici (1897-1937) şi PETROV, Evgheni (Evgheni Petrovici Kataev, 1902-1942; fratele lui Valentin Kataev; a murit pe front), prozatori, coautori. Au scris împreună celebrele romane satirice *Douăsprezece scaune* şi *Viţelul de aur*.

ILIN, Viktor Nikolaevici (n. 1904), funcţionar al aparatului Uniunii Scriitorilor Sovietici.

IOANN (Ivan) IV Cel Groaznic (1530-1584), mare cneaz ,,al întregii Rusii” (din 1533). și primul țar rus (din 1547).

IONOV (Bernștein), Ilia Ionovici (1887-1942), poet, succesorul lui Narbut în conducerea editurii ZIF, director al Gosizdat.

IURKUN, Iuri Ivanovici (1895-1938), scriitor și pictor, iubitul poetului Mihail Kuzmin. În 1938 a fost arestat și executat.

IVANOV, Gheorghi Vladimirovici (1894-1958), poet acmeist; a făcut parte din gruparea literară „Atelierul poeţilor”, organizat de N. Gumiliov. În 1922 a emigrat la Paris, devenind unul dintre poeţii de

seamă ai dias-porei ruse. Este autorul cărţii de memorii *Ierni din Sankt-Petersburg* (Paris, 1928).

IVANOV, Viaceslav Ivanovici (1866-1949), poet, filolog, teoretician al simbolismului, unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai generaţiei tinere „teurgice”. În 1924 s-a stabilit la Roma, fără să întrerupă definitiv legăturile cu Uniunea Sovietică.

IVANOV-RAZUMNIK, Razumnik Vasilievici (1878-1946), critic și istoric literar , sociolog. Simpatizant al socialiștilor-revoluționari de stânga. La sfârșitul deceniului al treilea a fost arestat și a petrecut mulți ani în detenție și surghiun. Ăn timpul celui de-al doilea război mondial a emigrat în Germania.

IVASK, Iuri Pavlovici (1896-1986), critic literar și poet. Multe studii și articole despre Mandelștam

JAKOBSON, Roman Osipovici (1894-1982), lingvist și teoretician literar, reprezentant de seamă al școlii formale ruse. În deceniul al treilea a emigrat și s-a stabilit la Praga, apoi în S.U.A. Împreună cu N.S. Trubețkoi ș.a. a fondat Cercul lingvistic de la Praga. Unul din creatorii fonologiei, autor a numeroase studii de lingvistică generală.

JAROV, Alexandr Alexeevici (1904-1984), poet comsomolist, popular în deceniul al treilea.

JDANOV, Andrei Alexandrovici (1896-1948), om politic. Participant la revoluţia din octombrie şi războiul civil. A ocupat funcţii importante în conducerea partidului. În anii postbelici, răspunzând de politica în domeniul culturii, este inspiratorul hotărârii Comitetului Central: Cu privire la revistele „Zvezda” şi „Leningrad”, unde este supusă unor atacuri nimicitoare creaţia Annei Ahmatova, Mihail Zoşcenko, Eisenstein ş.a., constituind începutul unei campanii violente împotriva intelectualităţii.

JESPERSEN, Otto (1860-1943), lingvist danez, specialist în anglistică şi în lingvistică generală.

JIRMUNSKI, Viktor Maximovici (1891-1971), filolog,

academician. Unul dintre reprezentanţii şcolii formale ruse.

JUKOVSKI, Vasili Andreevici (1783-1852), poet, promotorul romantismului rus. Bun prieten cu Puşkin, pentru care a intervenit de multe ori la curtea ţarului, unde avea o poziţie foarte bună.

KABLUKOV, Serghei Platonovici (1881-1919), matematician, profesor, secretar al Societăţii de Filosofie Religioasă din Petersburg (1909-1913). Bun prieten cu Mandelştam.

KACEALOV (Şverubovici), Vasili Ivanovici (1875-1948), unul dintre actorii de seamă ai MHAT-ului (Teatrul Academic de Artă din Moscova).

KALEŢKI, Pavel Isaakovici (1906-1942), istoric literar, folclorist. A fost exilat la Voronej (1934-1935), unde l-a cunoscut pe O. Mandelştam.

KALININ, Mihail Ivanovici (1875-1946), om politic. Participant la revoluțiile din februarie și octombrie 1917. Membru al Biroului politic al C.C. al P.C.(b) al U.R.S.S. (1926-1946). Președinte al Comitetului Executiv Central al Sovietelor din Rusia și din U.R.S.S. (1919-1938). Președinte al Sovietului Suprem al U.R.S.S. (1938-1946).

KAMENEV (Rosenfeld), Lev Borisovici (1883-1936), om politic, unul dintre liderii importanţi ai partidului după Revoluţia din Octombrie. Membru al Comitetului Central (din 1917) şi al Biroului Politic (din 1919). După moartea lui Lenin s-a aflat la cârma partidului împreună cu Stalin şi Zinoviev, ulterior apropiindu-se de Troţki. Exclus din partid (1927), arestat (1934), condamnat la moarte şi executat.

KAMENEVA (Bronştein), Olga Davîdovna (1883-1941), sora lui L. Troţki şi soţia lui L. B. Kamenev. A fost împuşcată.

KAMO (Simon Arşakovici Ter-Petrosian, 1882-1922), membru al grupului de luptă al bolşevicilor (1905-1920), partizan în Caucaz (1917-1920). A fost ucis în împrejurări misterioase.

KANDELAKI, David (1895-1938) comisar al poporului pentru

învățământ din Gruzia.

KANEGHISSER, Leonid Ioakimovici (1897-1918), poet. A fost executat pentru că l-a asasinat pe Urițki. O parte din poeziile sale au fost publicate postum în 1928 la Paris.

KARTAȘEV, Anton Vladimirovici (1875-1960), istoric al bisericii, publicist; președinte al Societății de Filosofie Religioasă.

KATAEV, Valentin Petrovici (1897-1986), prozator. Unul dintre liderii scriitorilor aşa-numiţi „tovarăşi de drum”. Romane de factură eroică, satirică şi romantică, precum şi comedii.

KATANIAN, Ruben Pavlovici (1881-1966), adjunct al procurorului general al URSS (1933-1937).

KATENIN, Pavel Alexandrovici (1792-1853), poet, traducător, critic literar, dramaturg. Operele sale sunt impregnate de spiritul romantismului decembrist.

KAUFMAN, Konstantin Petrovici (1818-1882), inginer, guvernator general al Tașkentului (din 1867).

KAVERIN (Zilber), Veniamin Alexandrovici (1902-1989), prozator. Nuvele fantastice, romane de observaţie socială şi psihologică, memorialistică. În deceniul al treilea a făcut parte din gruparea literară „Fraţii Serapion”. După moartea lui Stalin, a jucat un rol important în restaurarea valorilor culturale.

KAZARNOVSKI, Iuri A., poet, tovarăş de lagăr cu Mandelştam. Fost deţinut în lagărul din Solovki şi cel de pe şantierul Canalului Marea Albă-Marea Baltică.

KAZIN, Vasili Vasilievici (1898-1981), poet. în deceniul al treilea a fost considerat unul dintre cei mai buni poeţi „proletari”. Redactor la editura Goslitizdat (1931-1940).

KERENSKI, Alexandr Fiodorovici (1881-1970), om politic, avocat, membru al partidului socialiştilor revoluţionari. Prim-ministru al guvernului provizoriu (iulie-noiembrie 1917). După Revoluţia din Octombrie a emigrat în Franţa. În 1940 s-a stabilit în SUA.

KIBALCICI, Nikolai Ivanovici (1853-1881), inginer, inventator,

revoluționar terorist. A făcut parte din organizația *Narodnaia Volia* și a luat parte la atentatele împotriva țarului Alexandru al II-lea. A fost spânzurat la Petersburg.

KIREEVSKI, Piotr Vasilievici (1808-1856), folclorist, arheograf şi publicist. Slavofil.

KIROV (Kostrikov), Serghei Mironovici (1886-1934), om politic. Participant la cele trei revoluţii ruse (1905, februarie 1917, octombrie 1917), secretar al Comitetului Gubernial de Partid din Leningrad (1926-1934) şi secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist (bolşevic) din URSS. Victima unui atac terorist (probabil la ordinul lui Stalin).

KIRSANOV, Semion Isaakovici (1906-1972), poet. A făcut parte din gruparea literară LEF, în tinereţe fiind influenţat de Maiakovski.

KLIUCEVSKI, Vasili Osipovici (1841-1911), istoric, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai istoriografiei ruseşti din ultima parte a secolului al XIX- lea.

KLIUEV, Nikolai Alexeevici (1887-1937), poet de inspiraţie patriarhal-ţărănească, reprezentant al orientării aşa-zis neo-ţărănească, în care a fost inclus şi Esenin. În 1933 este arestat, închis la Lubianka şi deportat într-un lagăr din Siberia, unde a şi murit.

KLÎCIKOV, Serghei Antonovici (1889-1937), prozator şi poet „ţăran”. Ca toţi cei de aceeaşi orientare cu el (Kliuev, Esenin, Oreşin), a fost supus unei critici necruţătoare ca reprezentant al literaturii „chiaburilor”. Bun prieten cu Mandelştam. A fost împuşcat.

KNIAZEV, Vsevolod Gavrilovici (1891-1913), poet, ofițer de gardă (cornetul de husari, eroul *Poemului fără erou* al Annei Ahmatova.)

KOCETOV, Vsevolod Anisimovici (1912-1972), prozator, activist de partid în domeniul literaturii. Unul dintre scriitorii conformişti, reprezentant consecvent al realismului socialist. Redactor-şef al revistei Oktiabr. Spre sfârşitul vieţii, a devenit exponentul forţelor

antiliberale din literatura sovietică.

KOGAN, Piotr Semionovici (1872-1932), critic și istoric literar, autor a numeroase studii de istoria literaturii ruse și europene.

KOLÎCEV, Osip Iakovlevici (1904-1973), poet.

KOLŢOV (Fridland), Mihail Efimovici (1898-1940), ziarist şi scriitor, colaborator permanent al ziarului Pravda. A devenit celebru pentru articolele scrise de pe frontul războiului civil din Spania. În 1938 a fost arestat şi a murit într-un lagăr de muncă silnică.

KOMAROVSKI, Vasili Alexeevici, conte (1881-1914), poet din Ţarskoe Selo, preţuit de acmeişti.

KONEVSKI, Ivan (Ivan Ivanovici Oreus, 1877-1901), poet de inspiraţie apocaliptică, unul dintre cei dintâi simbolişti ruşi de origine suedeză.

KONEVSKOI, Ivan (Ivan Ivanovici Oreus) (1877-1901), poet de inspirație apocaliptică, unul dintre cei dintâi simboliști ruși. (de origine suedeză).

KORNILOV, Boris Petrovici (1907-1938), poet de factură eseniniană. A făcut parte din RAPP. Arestat şi împuşcat.

KOSIOR, Stanislav Vikentievici (1889-1939), om politic cu înalte funcţii în conducerea partidului. Prim-secretar al Comitetului Central al partidului comunist din Ucraina (1928-1938). A fost arestat şi împuşcat.

KOSTÎRIOV (Kostariov) , Nikolai Konstantinovici (1893-1941), nuvelist, participant la războiul civil, comandant al unor formaţiuni de partizani din Extremul Orient.

KOTOV, Anatoli Konstantinovici (1909-1956), critic literar și editor. Din 1948, până la sfârșitul vieții a fost directorul Gosizdat.

KRÎLOV, Ivan Andreevici (1769-1844), fabulist și dramaturg. Comedii și fabule de factură clasică.

KRUCIONÎH, Alexei Eliseevici (1886-1968), poet futurist, renumit pentru experiențele sale lingvistice duse până la extreme.

KUDAŞEVA, Maria (Maia) Pavlovna (1895-1985), poetă, soţia lui

Romain Rolland.

KUSTODIEV, Boris Mihailovici (1878-1927), pictor.

KUZIN, Boris Sergheevici (1903-1973), biolog, prietenul lui Mandelştam, erou al prozei Călătorie în Armenia.

KUZMIN, Mihail Alexeevici (1872-1936), poet prin a cărui operă se face trecerea de la simbolism la acmeism. După 1930 nu s-a mai vorbit de el. A murit în sărăcie la Leningrad.

KUZMIN-KARAVAEV, Dmitri Vladimirovici (1886-1959), jurist, poet de nuanță acmeistă; în emigrație – preot greco-catolic.

KÜCHELBECKER, Wilhelm Karlovici (1797-1846), poet. Prieten cu Pușkin. A participat la răscoala decembriștilor (1825). Condamnat la moarte , a fost grațiat și surghiunuit în Siberia, unde a și murit.

LAHUTI, Abulkasim (Abolgasem Ahmenadze, 1887-1956), poet şi revoluţionar persan. În 1917 trece în Turcia, iar în 1922 emigrează în URSS. Secretar al Biroului Uniunii Scriitorilor Sovietici.

LAKOBA, Nestor Apollonovici (1893-1936), preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului şi al Comitetului Central Executiv din Abhazia. A fost ucis în împrejurări necunoscute. Acuzat, postum, de conspiraţie împotriva lui Stalin.

LAPIN, Boris Matveevici (1905-1941), poet, prozator şi traducător. Ginerele lui Ehrenburg. Corespondent de război, a fost ucis pe front.

LASKINA, Evghenia Samoilovna (n.1914), om de litere, redactor

LAVUT, Pavel Ilici (1898-1979), pictor, actor, organizator de serate literare. Între 1926-1930 a organizat seratele literare Maiakovski și a scris o carte despre el (1963).

LEBEDEV, Vladimir Vasilievici (1891-1967), pictor, grafician, membru corespondent al Academiei de Artă.

LEBEDEVA (Darmolatova), Sarra Dmitrievna (1892-1967), sculptor.

LEBEDEV-KUMACI, Vasili Ivanovici (1898-1949), poet, autor de texte pentru cântece de masă.

LEBEDEV-POLLANSKI, Pavel Ivanovici (1881-1948), critic și istoric literar, academician. În perioada 1918-1920 președintele Proletkultului. În deceniul al treilea – șeful cenzurii (Glavlit – Direcția Generală pentru problemele literaturii și editurilor).

LEGRAN, Boris Vasilievici (1884-1936), om politic și activist de partid. Comisar al poporului pentru război (1917), ambasador la Tiflis (Tbilisi); directorul muzeului Ermitaj (1931-1934), director al Academiei de Arte (în anii treizeci).

LEJNEV (Altşuler), Isai Grigorievici (1891-1955), ziarist. Redactor şef al publicaţiilor Rossia şi Novaia Rossia, unde au apărut câteva scrieri ale lui Mandelştam. Şef al paginii de literatură şi artă de la ziarul Pravda (1935-1939). Autorul însemnărilor unui contemporan (1934).

LELEVICI, Grigori (Labori Ghilelevici Kolmason, 1901-1945), poet şi critic. Membru al RAPP până în 1926 când a fost exclus pentru că s-a opus colaborării cu „tovarăşii de drum”. Redactor şef al revistei *Na postu* (Sentinela). Arestat în anii terorii, a murit într-un lagăr.

LEONOV, Leonid Maximovici (1899-1994), prozator remarcabil, personalitate complexă care s-a adaptat cu abilitate turnurilor politicii partidului, luptând să-şi păstreze o anumită independenţă ca scriitor.

LEONTIEV,Konstantin Nikolaevici (1831-1891), scriitor, publicist și critic literar. Autor de nuvele și studii despre Tolstoi, Turgheniev și Dostoievski.

LESKOV, Nikolai Semionovici (1831-1895), prozator. Autor de romane, nuvele și povestiri inspirate din viața oamenilor simpli, în care se dovedește un fin observator și analist al sufletului uman. Remarcabil stilist și maestru al limbii.

LEVITIN, Evgheni Semionovici (n.1930), critic și istoric de artă.

LIAŞKO (Liaşcenko), Nikolai Nikolaevici (1884-1953), unul din importanţii poeţi proletari.

LINDE, Fiodor Fiodorovici (1881-1917), filosof, matematician, revoluţionar fără de partid, deputat în primul soviet al Petrogradului. A fost ucis.

LIPSKEROV, Konstantin Abramovici (1889-1954), poet, dramaturg, traducător.

LIUBIȘCEV, Alexandr Alexandrovici (1890-1972), biolog, specialist în problemele evoluției. Exilat la Ulianovsk în 1948 pentru că l-a criticat pe Lîsenko.

LIVŞIŢ, Benedikt Konstantinovici (1887-1939), poet de orientare futuristă. Bun cunoscător şi traducător al poeziei franceze moderne. Dispărut în timpul epurărilor staliniste.

LÎSENKO, Trofim Denisovici (1898-1976), biolog şi agronom, membru al Academiei de Ştiinţe (1939), preşedinte al Academiei de Ştiinţe Agricole (1938- 1956, 1961-1962). A blamat genetica clasică, elaborând o stranie teorie despre ereditate, extrasă din învăţătura marxistă. Bucurându-se de sprijinul lui Stalin, şi-a impus concepţiile şi, datorită denunţurilor şi intrigilor lui, numeroşi biologi remarcabili au fost întemniţaţi. Multe dintre teoriile lui nu au fost confirmate în practică, ba mai mult, s-au dovedit dezastruoase pentru agricultură.

LOMINADZE, Vissarion Vissarionovici (1897-1935), membru al Comitetului Central al PCUS, în 1930 - prim-secretar al comitetului de partid din Transcaucazia. Însărcinat să organizeze un „bloc antipartinic”, s-a sinucis.

LOMONOSOV, Mihail Vasilievici (1711-1765), savant enciclopedist şi scriitor. Primul academician al Academiei de Ştiinţe din Petersburg. Reprezentant al clasicismului rus. La iniţiativa lui, în 1755, a fost fundată Universitatea din Moscova, care astăzi îi poartă numele.

LOZINA-LOZINSKI, Alexei Konstantinovici (1886-1916), poet din Petersburg, apropiat de cercul acmeiştilor.

LOZINSKI, Mihail Leonidovici (1886-1955), poet acmeist, unul dintre fondatorii „Atelierului poeţilor”. Redactor al publicaţiilor acmeiste. După revoluţie – excelent traducător din franceză, engleză, spaniolă şi italiană. În 1946, a primit premiul Stalin pentru traducerea *Divinei comedii* a lui Dante. A ţinut cursuri de măiestrie a traducerii poetice la Casa Artelor din Leningrad.

LUKNIȚKI, Pavel Nikolaevici (1900-1973), scriitor, biograful lui N,S. Gumiliov.

LUGOVSKOI, Vladimir Alexandrovici (1901-1957), poet. Din versurile sale răzbate romantismul războiului civil şi al construcţiei societăţii socialiste.

LUNACEARSKI, Anatoli Vasilievici (1875-1933), om politic, scriitor și critic literar, teoretician marxist al culturii. A participat la revoluția din octombrie. După revoluție este numit Comisar al poporului pentru instrucție publică (Narkompros). Din 1929, Stalin îl marginalizează A murit în 1933 la Menton ,în Franța, în timp ce se îndrepta spre Spania, unde fusese numit reprezentant plenipotențiar.

LUPPOL, Ivan Kapitonovici (1896-1943), critic şi istoric literar, ziarist. Director al editurii Goslitizdat şi al Institutului de Literatură M. Gorki. Arestat în 1940, a murit într-un lagăr de muncă silnică.

LURIE, Artur Sergheevici (1893-1966), compozitor și muzicolog, memorialist. A emigrat în 1922 și s-a stabilit în Statele Unite. A scris articole despre Mandelștam.

MAIAKOVSKI, Vladimir Vladimirovici (1893-1930), poet de orientare futuristă. Ambiţia de a crea o poezie nouă în slujba revoluţiei i-a adus o mare popularitate în lumea întreagă. S-a sinucis.

MAIKOV, Apollon Nikolaevici (1821-1897), poet, continuator al „liricii antologice”, adept al teoriei „artă pentru artă”.

MAKAGONENKO, Gheorghi Pantelimonovici (n.1912), critic și

istoric literar.
MAKARENKO, Anton Semionovici (1888-1939), pedagog și scriitor. Organizator al coloniilor de muncă pentru educarea delincvenților minori. A elaborat teoria și metodica educației comuniste în colectiv. Autorul celebrelor *Poemul pedagogic* (1935) și *Steaguri pr turnuri* (1938). El a pus bazele coloniilor de reeducare, axate pe ideea că opinia colectivă trebuie să distrugă opinia individuală. În „Colonia Gorki”, Makarenco a aplicat sistemul opiniei colective care distrugea opinia individuală a persoanei. Se ajungea, astfel, la crearea „omului nou”, de tip sovietic. Acesta a efectuat în Uniunea Sovietică primele experimente prin care a creat oameni noi prin intermediul muncii în colectivitate. Aici, în colectiv, susţinea Makarenko, personalitatea este aruncată în aer, „explodată” în bucăţi, iar individul nu mai are unde să se refugieze deoarece este încolţit şi reeducat din toate părţile. Reeducările aveau ca ţintă grupurile. Cel supus reeducării este acum ghidat, pe lângă acţiunea „pedagogului”, de ordinele şi acţiunile colectivului, care poate hotărî în locul lui şi pentru el.
Reeducarea lui Makarenko a stat la baza ororilor din închisorile comuniste. În România a inspirat „Experimentului Piteşti”. Eugen Ţurcanu, teribilul torţionar de la Piteşti, şi membrii „comitetului de reeducare" citeau în comun lucrările lui Makarenko, pentru a extrage din ele „metoda" şi „orientarea generală".

MAKKAVEISKI, Vladimir Nikolaevici (1891-1920?), poet kievean, de orientare clasică.

MAKOVSKI, Serghei Konstantinovici (1877-1962), poet şi critic de artă. Fiul pictorului K. E. Makovski. Editor al revistei Apollon, autorul unor volume de memorii (Portretele contemporanilor, 1958).

MALENKOV, Gheorghi Maximilianovici (1902-1988), om politic. Secretar al lui Stalin, i-a urmat la cârma guvernului (1953-1955). Din 1957 este eliminat din viața politică, după tentativa eșuată de a-l înlătura pe Hrușciov.

MALKIN, Boris Fiodorovici (1890-1942), şeful Agenţiei Centrale de Presă, activist de partid. A murit în detenţie.

MANDELŞTAM, Alexandr Emilievici (1893-1942), fratele mijlociu al lui O. Mandelştam.

MANDELŞTAM, Evgheni Emilievici (1898-1979), fratele cel mic al lui O. Mandelştam.

MANDELȘTAM, Isaia Benediktovici , traducător. A tradus mai ales din Anatole France. A murit în perioada epurărilor (1937-1938).

MAR, (Cealhușian), Suszanna Gheorghievna (1900-1965), poetă și traducătoare. A făcut parte din gruparea *Nicevociki* . Soția lui I.A. Axionov.

MARCENKO, Ivan Alexandrovici, secretarul organizaţiei de partid a Uniunii Scriitorilor Sovietici. A murit în detenţie.

MARDJANOV,Konstantin (Mardjanașvili Kote) (1872-1933), regizor și director al Teatrului de Artă din Moscova. Fondatorul teatrului georgian care astăzi îi poartă numele. Spectacolul *Fântâna Turmelor* de *Lope de Vega* este considerat un eveniment în istoria teatrului sovietic.

MARGULIS (Morgulis), Alexandr Osipovici (1898-1938), scriitor, traducător, prieten cu O. Mandelştam. A murit în detenţie.

MARKIŞ, Pereţ Davidovici (1895-1952), poet şi prozator de limbă idiş. În 1948 a fost arestat şi executat în 1952, cu alţi scriitori evrei.

MARR, Nikolai Iakovlevici (1864-1934), lingvist și orientalist; academician. A susținut că lexicul tuturor limbilor derivă din patru rădăcini principale și a pretins că teoriile sale sunt în conformitate cu marxismul, ceea ce a pus lingvistica într-o situație analogă cu cea creată în biologie de Lîsenko. *Marrismul* a fost combătut de Stalin în lucrarea *Marxismul și problemele lingvisticii* (1950).

MARŞAK, Samuil Iakovlevici (1887-1964), poet şi scriitor pentru copii, traducător (Shakespeare, Heine, Burns). Ca şef al secţiei pentru copii a Gosizdat, a publicat două plachete de versuri pentru

copii ale lui Mandelştam.

MEI, Lev Alexandrovici (1822-1862), poet şi dramaturg. Liric de mare rafinament, virtuoz al versului, traducător remarcabil.

MEIERHOLD, Vsevolod Emilievici (1874-1940), actor, regizor, unul dintre reformatorii teatrului, teoretician. Regie antinaturalistă, promovând ideea de stilizare, sub denumirea de „teatru convenţional”. Criticat pentru formalism şi pentru că a refuzat să admită doctrina „realismului socialist” în artă, în 1939 este arestat. A murit împuşcat.

MELETINSKI, Eleazar Moiseevici (n. 1918), teoretician literar, specializat în studiul folclorului.

MENȘIKOV, Alexandr Danilovici (1673-1729), om de stat și militar rus. Generalisim. Colaborator apropiat al lui Petru cel Mare. În 1727 a fost deportat în Siberia de către Petru II

MEREJKOVSKI, Dmitri Sergheevici (1866-1941), scriitor și filosof. Soțul Zinaidei Ghippius. Teoretician al creștinismului. Romane de inspirație istorică (*Leonardo da Vinci*), de inspirație mistico-religioasă (trilogia *Hristos și Anticrist*). Versuri, eseuri, studii critice, scrieri istorico-filosofice.

MEȘCEANIKOV, Ivan Ivanovici (1883-1967), lingvist, arheolog, specializat în limbile moarte din Caucaz și Asia Mică și în lingvistica generală. Academician.

METNER, Nikolai Karlovici (1879-1951), compozitor.

MIGAI, Serghei Ivanovici (1888-1959), cântăreţ liric la Teatrul Bolşoi.

MIHOELS (Vovsi), Solomon Mihailovici (1890-1948), actor şi regizor, creatorul Teatrului Evreiesc de Stat din Moscova, teatru care a fost închis în timpul unei campanii antisemite. În timpul războiului a plecat în S.U.A. unde a pledat cauza U.R.S.S. și a strâns fonduri foarte mari pentru Rusia. A fost asasinat de poliţia secretă la ordinul lui Stalin, la Minsk, înscenând un accident.

MIKLUHO-MAKLAI, Nikolai Nikolaevici (1846-1888), etnograf și

antropolog. În perioada 1871-1883 a întreprins o serie de călătorii în Pacific și a studiat viața și cultura popoarelor din Noua Guinee, Peninsula Malacca și Polinezia.

MIKOIAN, Anastas Ivanovici (1895-1978), om politic. Unul dintre organizatorii luptei pentru Puterea Sovietică în Azerbaidjan. Înalte funcţii de partid şi de stat. Specialist în situaţii de criză: trimis la Budapesta în timpul revoluţiei din 1956 şi în Cuba, 1962, după retragerea rachetelor sovietice.

MILAŞEVSKI, Vladimir Alexeevici (1893-1976), pictor.

MINDLIN, EmiliLvovici (1900-1981), scriitor, autor de memorii.

MIRBACH, Wilhelm (1871-1918), conte, diplomat german. Din aprilie 1918, ambasadorul Germaniei la Moscova. Ucis de eserul de stânga I. G. Bliumkin.

MITURICI, Piotr Vasilievici (1887-1956), pictor. A pictat portretul lui O. Mandelștam.

MOISE DE HORENA (sec. V), cronicar armean, supranumit Herodot al Armeniei.

MOLOTOV (Skriabin), Viaceslav Mihailovici (1890-1986), om politic. Colaborator apropiat al lui Stalin. Membru al Biroului Politic (1926-1953) şi al Prezidiului (1953-1957) Comitetului Central al PCUS. Preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului (1930-1941), ministru al afacerilor externe (1939-1949, 1953-1956). Ambasador în Mongolia (din 1957). Unul din promotorii activi ai terorii.

MRAVIAN, Askanaz Artemievici (1886-1929), om de litere şi revoluţionar armean. Bolşevic din 1905, a fost comisar al poporului pentru afacerile externe (1920-1921) şi pentru învăţământ şi educaţie (1923) al Armeniei.

MSTISLAVSKI (Maslovski) , Serghei Dmitrievici (1876-1943), scriitor.

NABOKOV, Vladimir Dmitrievici (1869-1922), om politic, unul dintre liderii partidului cadeților.

NABOKOV (Sirin), Vladimir Vladimirovici (1899-1977), romancier, dramaturg, poet, critic literar și traducător. Fiul lui V.D. Nabokov. A emigrat din Rusia în 1919. A locuit la Berlin, Paris (1937-1940), apoi în S.U.A. A scris opt romane în limba rusă, apoi, din 1940, a început să scrie în engleză. Din 1960 a locuit la Montreux, în Elveția.

NAIMAN, Anatoli Ghenrihovici (n. 1936) poet și traducător, secretar literar și prieten al Annei Ahmatova.

NARBUT, Vladimir Ivanovici (1888-1938), poet acmeist. În anii '20 a fost directorul Editurii Pământul şi Fabrica (ZIF), până în 1928, când a fost exclus din partid. A murit în puşcărie.

NEDOBROVO, Nikolai Vladimirovici (1882-1919), poet și critic literar. Acmeist – a influrnțat Autor al unui studiu important despre poezia Annei Ahmatova (1915).

NEKRASOV, Nikolai Alexeevici (1821-1878), poet, supranumit ,,poet al țărănimii”. A condus succesiv două reviste liberale: *Sovremennik (Contemporanul)* și *Otecestvennîe zapiski (Analele patriei).* Promotor al materialismului și civismului în poezia rusă.

NELDIHEN, (Neldihen-Auslender), Serghei Evghienevici (1891-1942), poet și critic literar de influență acmeistă.

NESTEROV, Mihail Vasilievici (1862-1942), pictor de factură religioasă. În epoca sovietică a pictat cu precădere portrete ale unor oameni de cultură.

NIKITINA, Evdokia Fiodorovna (1895-1973), critic și istoric literar editor. Inițiatoarea asociației literare cunoscută sub numele de *Sâmbetele Nikitinei*, care dispunea și de o editură. În 1957 a predat statului arhiva asociației și a editurii sale.

NIKON, Nikita Minin, Minov (1605-1681), Patriarhul Moscovei și al întregii Rusii (1652-1666). Între 1649 și 1652 a fost mitropolitul Novgorodului. În perioada 1653-1655 a realizat reforma ritualului bisericesc, ceea ce a dus la schisma (raskol) din sânul bisericii ortodoxe ruse. Între 1652-1658 Nikon a deținut și puterea politică și

și-a creat o mulțime de dușmani care l-au instigat pe țarul Alexei îmotriva lui. Nikon a părăsit Moscova în 1658 și s-a refugiat la mănăstirea *Noul Ierusalim*, făcând imposibilă alegerea unui nou patriarh. În 1667 Nikon a fost judecat de un sinod și condamnat pentru insultarea țarului și surghiunuit la mănăstirea *Feropontov* din Nordul îndepărtat.

NIKULIN, Lev Veniaminovici (Lev Vladimirovici Olkoniţki, 1891-1967), prozator. Romane, cărţi despre oamenii de artă, memorii. Bănuit de a fi denunţat securităţii mulţi scriitori şi mai cu seamă pe Isaak Babel.

NILENDER, Vladimir Ottonovici (1883-1965), poet şi traducător de orientare simbolistă, filolog-elenist.

NIMEȚ (NEMITZ), Alexandr Vasilievici (1879-1967), amiral, comandant al forțelor navale ale R.S.F.S.R. în 1921

N.N. – Stoliarova Natalia Ivanovna (1912-1984), traducătoare, prietenă cu N. Mandelștam.

ODOVȚEVA, Irina Vladimirovna (Gheinrike Iradia Gustavovna), (1901-1990), poetă de influență acmeistă, prozatoare, memorialistă. A emigrat în 1922. În cartea sa de memorii *Pe malurile Nevei* (New York 1962) vorbește mult de Gumiliov și de Mandelștam. O vreme a fost soția lui Gheorghi Ivanov.

OKSMAN, Iulian Grigorevici (1894-1970), critic și istoric literar, deținut mulți ani prin lagăre.

OLEINIKOV, Nikolai Makarovici (1898-1942), scriitor, autor de parodii și de literatură pentru copii. A făcut parte din grupul OBERIUTÎ. Arestat în 1937, a murit în detenție.

OLEȘA, Iuri Karlovici (1899-1960), prozator, dramaturg și publicist. ,,Tovarăș de drum”, autorul microromanului *Invidie* (1927), una dintre cele mai bune opere ale epocii, care a stârnit o vie polemică.

OLŞEVSKAIA, Nina Antonovna (1908-1991), actriţă, soţia lui V.

E. Ardov, mama actorului Alexei Batalov. Ardovii au fost buni prieteni ai Annei Ahmatova, pe care o găzduiau în casa lor de pe strada Ordînka din Moscova.

ORLOV, Vladmir Nikolaevici (1908-1985), istoric şi critic literar, redactor şef al colecţiei „Biblioteca poetului” patronată de Editura *Sovetski pisatei*.

OSTROUHOV, Ilia Semionovici (1858-1929), pictor peisagist. A făcut parte din asociația *peredvijnicilor (itineranților)*, Colecționar de pictură rusă și icoane vechi, pe care le-a dăruit galeriilor Tretiakov.

OSTROVSKI, Alexandr Nikolaevici (1823-1886), dramaturg. Prin opera sa a pus bazele repertoriului național al teatrului rus. Autor decomedii, drame social-psihologice, cronici istorice precum și de feerii de factură folclorică (*Snegurocika – Fata de Zăpadă*).

OSTROVSKI, Vladimir Mihailovici (1892-1918), poet și filolog

OŞANIN, Lev Ivanovici (1912-1996), poet, textier pentru cântece patriotice de masă.

OTAOLAIN, Sean (1900-1991), scriitor irlandez. Povestiri şi romane inspirate din mişcarea de eliberare naţională şi din viaţa ţăranilor irlandezi, biografii romanţate.

OŢUP, Nikolai Avdeevici (1894-1958), poet acmeist. A făcut parte din „Atelierul poeţilor”. În 1923 a emigrat la Paris. Este autorul unor memorii despre N. Gumiliov.

PALEI, Vladimir Pavlovici (1895-1918), prinț ; poet. Fiul marelui principe Pavel Alexandrovici, ucis în Ural după revoluția din octombrie.

PAPANIN, Ivam Dmitrievici (1894-1986), explorator polar, doctor în științr geografice (1938), contraamiral (1943). A condusstațiunile științifice din insula Hokker din arhipelagul Franz Joseph (1932-1935); a călătorit în derivă pe o banchiză de la Polul Nord până în Groenlanda, iernând în Arctica (1937-1938).

PARNOK, Sofia Iakovlevna (1885-1933), poetă și traducătoare.

A făcut parte dintr-o grupare ,,neoclasică” împreună cu Hodasevici, Lipskerov ș.a.

PASTERNAK, Boris Leonidovici (1890-1960), poet şi prozator, remarcabil traducător din literatura universală. Apariţia (în Italia, 1958) a romanului Doctor Jivago şi decernarea Premiului Nobel i-au atras o prigoană dezlănţuită din partea oficialităţilor politice şi literare, ceea ce a grăbit sfârşitul scriitorului.

PAUSTOVSKI, Konstantin Gheorghievici (1892-1968), prozator. Nuvele şi povestiri, romane autobiografice a căror trăsătură principală este lirismul. A apărat cu mult curaj romanul *Nu doar cu pâine trăieşte omul* al lui V. D. Dudinţev în octombrie 1956.

PAVLENKO, Piotr Andreevici (1899-1951), prozator, autorul romanului Fericirea, pentru care a fost distins cu premiul Stalin (1947). Unul dintre cei mai mari funcţionari de partid în domeniul literaturii.

PAVLOVICI, Nadejda Alexandrovna (1995-1980), poetă, traducătoare, memorialistă. Influențată mult de A. Blok, despre care a scris un studiu (1964).

PEŞKOVA (Voljina), Ekaterina Pavlovna (1876-1965), prima soţie a lui Maxim Gorki (A. M. Peşkov). Unul dintre principalii conducători ai Crucii Roşii Politice, mai cu seamă după revoluţia din 1917 (a fost desfiinţată în 1939).

PETRAȘEVSKI. (Butașevici-Petrașevski), Mihail Vasilievici (1822-1866), revoluționar, socialist-utopist. Conducătorul cercului ,,petrașeviților”, adepți ai lichidării autocrației și a iobăgiei. Surghiunuit în Siberia (1849).

PETLIURA, Simon Vasilievici (1879-1926), unul dintre principalii conducători ai mişcării naţionale din Ucraina (1918-1920). Din 1920 a trăit în emigraţie. Este ucis la Paris.

PETROV (Kataew), Evgheni Petrovici; vezi ILF și PETROV.

PETROVÎH, Maria Sergheevna (1908-1979), poetă şi traducătoare.

PIAST (Pestovski), Vladimir Alexeevici (1886-1940), poet de orientare simbolistă, prieten cu Blok, unul dintre cei dintâi admiratori ai poeziei lui Mandelştam, cu care a fost prieten.

PILNIAK (Vogau), Boris Andreevici (1894-1938), prozator, unul dintre cei mai importanţi din deceniul al treilea. Cântăreţul modernist al revoluţiei. Sub acuzaţia de spionAj în favoarea Japoniei, în 1937 este arestat şi executat.

PISAREV, Dmitri Ivanovici (1840-1868), publicist şi critic literar, filosof materialist şi socialist utopic, democrat-revoluţionar. În perioada 1862-1866 a fost întemniţat la fortăreaţa Petropavlovskaia pentru propagandă revoluţionară.

PLATONOV (Klimentov), Andrei Platonovici (1899-1951), prozator criitor de nuvele, filozof, dramaturg și poet. Deși Platonov se considera un comunist , principalele sale lucrări au rămas nepublicate în timpul vieții sale din cauza atitudinii lor sceptice față de colectivizarea agriculturii (1929-1940) și a altor politici staliniste , precum și pentru forma lor experimentală, avangardă, infuzată cu existențialism . Nuvela *Ca să fie* publicată în revista *Novîi Mir* în 1931 a avut parte de o recenzie din partea întâiului critic al țării, Iosif Vissarionovici , care a notat : *„canalie", „prost", „Ins vulgar", „Bufon de bîlci", „Hîtru ştirb", „Asta nu-i limba rusă, ci un fel de galimatie", „Tîmpit", „Nemernic", „Da, este un prost şi un vulgar al vieţii noi", „Ticălosul, aşa, vasăzică, sînt conducătorii direcţi ai mişcării colhoznice, cadrele colhozurilor?! Nemernicul!" etc.*, Printre lucrările sale celebre se numără romanele *Cevengur* (1928) și *Groapa de fundație* (1930), *Moscova cea fericită* (1933-1936) publicate postum, începând cu 1969. În timpul războiului a fost corespondent de front al revistei *Steaua Roșie*, unde a publicat mai multe articole. Este considerat cel mai mare scriitor rus din secolul XX.

PODVOISKI, Nikolai Ilici (1880-1948), preşedinte al Comitetului Revoluţionar de Război, organizator al gărzilor roşii în 1917. Unul dintre conducătorii războiului civil, membru al Comitetului Central al

P.C.U.S.

POLEJAEV, Alexandr Ivanovici (1804-l838), poet. Lirică urmând tradiţiile poeziei decembriste.

POLIVANOV, Evgheni Dmitrievici (1891-1938), lingvist şi critic literar apropiat şcolii formale. A murit în detenţie.

POLONSKI, Iakov Petrovici (1819-1898). Unul dintre cei mai mari poeţi ai „veacului de argint” al poeziei ruse, „poet filosof, apropiat reprezentanţilor „artei pure” Fet, Maikov, Tiutcev.

POSTUPALSKI, Igor Stefanovici (1907-1990), poet, critic literar şi traducător.

POTEBNIA, Alexandr Afanasevici (1835-1891), filolog și lingvist, specialist în lingvistica generală și în sintaxa istorică a limbii ruse. A editat *Cântecul despre oastea lui Igor* ș.a.

PRIŞVIN, Mihail Mihailovici (1873-1954), scriitor. Proză lirico-filosofică având tangenţe mai ales cu tema naturii şi a istoriei, cu viaţa sătească şi cu folclorul. Nu a recunoscut revoluţia din octombrie. În jurnalele sale înfăţişează tragedia socială şi morală a poporului în epoca totalitarismului, fenomenul „deşţărănirii” în anii colectivizării.

PROKOFIEV, Alexandr Andreevici (1900-1971), poet, renumit pentru conformismul său politic. Secretar al filialei din Leningrad a Uniunii Scriitorilor (1955-1965).

PRONIN, Boris Konstantinovici, (1875-1946), actor, regizor, fondator al cafenelelor literar-artistice *Brodiaceaia sobaka (Câinele vagabond)* și *Prival komediantov (Popasul comedianților).*

PUGACIOV, Emilian Ivanovici (1740 sau 1742-1775), cazac de pe Don, conducătorul răscoalei ţărăneşti-căzăceşti din bazinul Volgăi şi Uralului (1773-l775). Trădat, este executat la Moscova.

PUNIN, Nikolai Nikolaevici (1888-1953), critic şi istoric de artă, soţul Annei Ahmatova. A murit în puşcărie.

RABINOVICI, Isaak Moiseevici, (1894-1961), pictor scenograf, monumentalist.

RADEK (Sobelsohn), Karl Bernardovici (1885-1939), om politic, membru al C.C. al P.C.U.S. (1919-1924), secretar al comitetului executiv al Cominternului. În 1936 este exclus a doua oară din partid (prima oară în 1927, apoi reprimit) și condamnat la zece ani de închisoare, unde a fost asasinat.

RADLOV, Serghei Ernestovici (1892-1958), regizor. La începutul deceniului al treilea s-a remarcat prin organizarea unor ,,spectacole revoluționare de masă" la Petrograd. A colaborat cu Maierhold și a devenit celebru în deceniul al patrulea prin regizarea unor spectacole originale cu piese de Shakespeare.

RADLOVA (Darmolatova), Anna Dimitrievna (1891-1949), poetă și traducătoare. Soția lui S.E. Radlov. A fost apreciată mai ales pentru traducerile din Shakespeare.

RAIKIN, Arkadi Isaakovici (1911-1987), actor, artist al poporului. Din 1939 – actor și regizor la Teatrul de Miniaturi din Leningrad. În anii șaizeci a efectuat un turneu în România.

RAKOVSKI, Kristian Gheorghievici (1873-1941), vechi revoluţionar bolşevic de origine bulgară. A activat și în România.În 1938, implicat în procesul lui Buharin, a fost condamnat la douăzeci de ani de închisoare și împușcat în 1941.

RANEVSKAIA, Faina Grigorievna (1896-1984), actriță, artistă a poporului.

RASKOLNIKOV (Ilin), Fjodor Fiodorovici (1892-1939), marinar în flota Mării Baltice, bolşevic, jucând un rol foarte important în evenimentele revoluţionare din 1917. Adjunct al comisarului poporului pentru marină (1918), ambasador în Afganistan (1921-1923), apoi activist pe „frontul literar". În 1937, ambasador în Bulgaria, a ales libertatea. S-a sinucis la Paris.

REISNER, Larisa Mihailovna (1895-1926), revoluţionară bolşevică, comisar în flota Baltică, soţia lui F. F. Raskolnikov.

Scriitoare şi ziaristă.

REISNER, Mihail Andreevici (1868-1928), profesor de drept la Universitatea din Tomsk, simpatizant al bolşevicilor. Tatăl Larisei Reisner.

RIMSKI-KORSAKOV, Nikolai Andreevici (1844-1908), compozitor şi dirijor, profesor la Conservatorul din Petersburg. A compus peste cincisprezece opere, numeroase lucrări simfonice, lieduri etc.

RÎBNIKOV, Pavel Nikolaevici (1831-l885), etnograf, culegător de cântece populare şi bâline.

ROJDESTVENSKI, Vsevolod Alexandrovici (1895-1977), poet şi traducător, iniţial simpatizant al acmeiştilor. Memorialistică (Pagini din viaţă, 1962).

ROŞAL, Grigori Lvovici (1899-1983), regizor de cinema.

ROZANOV, Vasili Vasilievici, (1856-1919), scriitor, publicist și filosof de mare originalitate, autorul unor cărți de aforisme; stilist de mare rafinament.

RUBLIOV, Andrei (circa 1360/1370- circa 1430), pictor de biserici și icoane, cel mai mare maestru al școlii moscovite. A participat la crearea frescelor și icoanelor multor biserici și catedrale Este celebră icoana *Sfânta Treime*, aflată în prezent la galeriile Tretiakov.

RUDAKOV, Serghei Borisovici (1909-1944), critic şi istoric literar, poet. în perioada 1935-1936 a fost exilat la Voronej, unde l-a cunoscut pe Mandelştam.

RUSTAVELI, Şota (sec. XII), poet georgian, autor al poemului *Viteazul în blană de tigru*, conceput în spiritul eposului cavaleresc. Ctitorul limbii literare georgiene moderne.

SABAȘNIKOV, Mihail Vasilievici (1871-1943) și fratele său Serghei Vasilievici (1873-1909), editori, celebri prin calitatea și eleganța edițiilor de autori ruși și străini.

SACCO, Nicola (1891-1927) şi VANZETTI, Bartolomeo (1888-1927), militanţi sindicali din SUA, condamnaţi la moarte şi executaţi pe scaunul electric în pofida mişcării mondiale de protest. Reabilitați postum.

SANNIKOV, Mihail Vasilievici (1899-1969), poet. Versuri și poeme despre revoluție și construcția socialistă.

SEDOV, Serghei Lvovici (1908-1937), fiul cel mic al lui Troţki. Până în 1935, când a fost arestat – profesor la Institutul Tehnologic din Moscova. A fost împuşcat.

SEIFULLINA, Lidia Nikolaevna (1889-1954), prozatoare. A înfăţişat în manieră naturalistă tulburările produse de revoluţie în viaţa ţărănimii. S-a bucurat de o anumită celebritate în deceniul al treilea, apoi a fost criticată şi puţin publicată.

SELIVANOVSKI, Alexei Pavlovici (1900-1938), critic literar. Unul dintre conducătorii RAPP-ului. Unele dintre criteriile sale critice suferă influența sociologismului vulgar. În anii epurărilor este arestat și executat; reabilitat post-mortem.

SELVINSKI, Ilia (Karl) Lvovici (1899-1968), poet. A făcut parte din gruparea literară a constructiviştilor. Poeme, romane şi tragedii în versuri.

SEMAŞKO, Nikolai Alexandrovici (1874-1949), om politic, medic şi profesor de medicină. Comisar al poporului pentru sănătate, unul dintre organizatorii sistemului ocrotirii sănătăţii publice.

SEMENKO, Irina Mihailovna (1921-1978), istoric literar; prietenă cu N.I. Mandelștam.

SENKOVSKI, Osip (Iulian) Ivanovici (1800-1958), scriitor, publicist și orientalist ; academician (1828). Cunoscut și sub pseudonimul Baronul Brambeus. Unul dintre fondatorii orientalisticii ruse.

SERAFIMOVICI (Popov), Alexandr Serafimovici (1863-1949), prozator. Romane, nuvele și povestiri în care critică societatea burgheză. Romanul *Torentul de fier* (1924) inspirat din evenimentele

războiului civil, este considerat una din primele opere importante ale realismului socialist.

SEROV, Valentin Alexandrovici (1865-1911), pictor și grafician. A făcut parte din societatea *peredvijnicilor (itineranților)* și din *Mir iskusstva (Lumea artei).* Lucrările târzii sunt apropiate stilului ,,modern”

SEVERIANIN, Igor'Vasilievici (1887-1941), poet, promotorul „ego-futurismului”. În 1918 a emigrat în Estonia.

SIMONOV, Konstantin (Kirill) Mihailovici (1915-1979), poet, prozator şi dramaturg. Versuri şi romane de evocare a celui de-al doilea război mondial; piese de teatru.

SINANI, Boris Naumovici (1851-1920), medic psihiatru, şeful unei familii de socialişti revoluţionari, simpatizate de O. Mandelștam. Este descris în *Zgomotul timpului.*

SINIAVSKI, Andrei Donatovici (1925-1997) , prozator și critic literar. În septembrie 1965, este arestat pentru că și-a publicat scrierile în străinătate. În 1966 este judecat la Moscova (o dată cu Daniel) și condamnat la șapte ani de muncă silnică. Eliberat în 1972, a fost forțat să emigreze în Franța.

SKRIABIN, Alexandr Nikolaevici (1872-1915), compozitor şi pianist, unul dintre inovatorii de seamă din domeniul armoniei.

SLUCEVSKI, Konstantin Konstantinovici (1837-1904), poet, precursor al orientărilor moderne în lirica rusă.

SLUŢKI, Boris Abramovici (1919-1986), poet şi traducător.

SOLJENIŢÎN, Alexandr Isaevici (1918 - 2008), prozator, în 1945 este arestat (de pe front) şi condamnat la opt ani de muncă silnică şi trei ani de exil. Opera principală este Arhipelagul GULAG (1973) – „încercare de investigaţie literară” a sistemului de exterminare a oamenilor din URSS. Cartea s-a bucurat de un larg ecou internaţional şi a contribuit la schimbarea mentalităţii opiniei publice, mai ales în Occident. Laureat al Premiului Nobel (1970).

SOLOGUB (Teternikov), Fiodor Kuzmici (1863-1927), poet,

prozator şi dramaturg, unul dintre reprezentanţii de seamă ai simbolismului rus.

SOLOVIOV, Serghei Mihailovici (1885-1941), poet și publicist; după revoluție – traducător. Nepotul lui V,S. Soloviov.

SOLOVIOV, Vladimir Sergheevici (1853-1900), poet, filosof religios şi critic literar. A încercat să realizeze un fel de sinteză a credinţei ortodoxe, a ştiinţei occidentale şi a catolicismului roman. Este unul dintre teoreticienii de seamă ai simbolismului rus.

SPASSKI, Serghei Dmitrievici (1898-1956), poet. Arestat în 1936, şi-a petrecut mulţi ani în lagăre şi închisori.

STAVSKI (Kirpicinikov), Vladimir Petrovici (1900-1943), comisar în timpul războiului civil, promotor activ al colectivizării, despre care a scris nuvele şi povestiri; secretar general al Uniunii Scriitorilor după moartea lui Gorki; în 1938 a scris o scrisoare lui Ejov, în care îl ruga „să rezolve problema lui Mandelștam”.

STEBLIN-KAMENSKI, Mihail Ivanovici (1903-1891), eminent filolog, specialist în limbile scandinave, în lingvistica generală și în literatura islandeză veche.

STENICI (Smetanici), Valentin Iosifovici (1898-1938), poet şi traducător. Arestat şi împuşcat.

STOLPNER, Boris Gheorghievici (1871-1967), filosof, traducătorul lui Hegel.

STRAVINSKI, Igor Fiodorovici (1882-1971), compozitor, dirijor și pianist. Elev al lui Rimski-Korsakov. Opere (*Privighetoarea*), muzică de balet (*Petrușka, Sărbătoarea primăverii*, etc.), muzică simfonică (*Simfonia psalmilor*), ș.a.

STRUVE, Gleb Petrovici (1898-1986), critic şi istoric literar, editorul din emigraţie al operelor lui Mandelștam.

STRUVE, Piotr Berngardovici (1870-1944), istoric, economist, reprezentant al „marxismului legal”, apoi unul dintre liderii partidului cadeţilor. Emigrant.

STRZIGOVSKI, Josef (1862-1941), istoric de artă austriac,

cercetător al antichităţilor armeneşti.

SUHOVO-KOBÎLIN, Alexandr Vasilievici (1817-1903), dramaturg, membru de onoare al Academiei de Științe din Petersburg. Autor al trilogiei *Nunta lui Krecinski* (1855), *Procesul* (1861) și *Moartea lui Tarelkin* (1869).

SUOK, surorileȘ Lidia Gustavovna Bagrițkaia (1896-1969), soția lui E.G. Bagrițki și Serafima Gustavovna Narbut (m. 1982), soția lui V.I. Narbut.

SURIKOV, Vasili Ivanovici (1848-1916), pictor monumentalist, membru al grupării „peredvijnicilor" (itineranţilor). Autor, printre alte tablouri de inspiraţie istorică, al pânzei Boieroaica Morozova. Adeptă a religiei de rit vechi, nevrând să renunţe la credinţa sa, Morozova este arestată şi închisă într-o mănăstire.

SURKOV, Alexei Alexandrovici (1899-1983), poet, activist al partidului pe tărâm literar, prim-secretar al Uniunii Scriitorilor (1953-1959).

SVETLOV, Mihail Arkadievici (1903-1964), poet și dramaturg. În scrierile sale evocă romantismul războiului civil și al tinereții consomoliste.

SVIATOPOLK-MIRSKI, Dmitri Petrovici (1890-1939), critic şi istoric literar. După revoluţie a emigrat în Marea Britanie. Devenind membru al partidului comunist englez, se repatriază în 1932. Arestat în perioada epurărilor, a murit în detenţie.

SVIRSKI, Alexei Ivanovici (1865-1924), scriitor. Proză în stil gorkian, în care evocă peripețiile tinereții și povestiri pe teme evreiești.

ŞAGHINIAN, Marietta Sergheevna (1888-1982), scriitoare de origine armeană, figură importantă a vieţii literare sovietice.

ŞALAMOV, Varlam Tihonovici (1907-1982), poet şi prozator. Condamnat pe nedrept în 1937, a efectuat şaptesprezece ani în lagărele din bazinul fluviului Kolîma, din nord-estul Siberiei.

Amintirile lui au circulat clandestin în URSS, ulterior fiind editate în Occident sub titlul *Povestiri din Kolîma*.

ŞCEPKIN, Mihail Semionovici (1788-l863), mare actor, reformator al teatrului rus, promotorul realismului în arta scenică rusească.

ŞCERBAKOV, Alexandr Sergheevici (1901-1945), activist de seamă în aparatul Comitetului Central al PCUS. Deşi nu avea nimic comun cu literatura, a fost secretar al Uniunii Scriitorilor (1934-1936). Înainte de război - unul dintre promotorii politicii de teroare în Leningrad şi alte centre regionale.

ŞENGHELI, Gheorghi Arkadievici (1894-1956), poet, traducător şi critic literar.

ŞERVINSKI, Serghei Vasilievici (1892-1991), poet, critic şi traducător, filolog clasicist.

ŞEVCENKO, Taras Grigorievici (1814-1861), poetul naţional al ucrainenilor, pictor; fondatorul literaturii ucrainene moderne. Revoluţionar. Pentru activitatea în cadrul Societăţii Kirill şi Metodiu, care lupta pentru eliberarea Ucrainei, în 1847 a fost arestat şi trimis ca simplu soldat în corpul de armată Orenburg (1847-1858).

ȘILEIKO, Vladimir (Valdemar Gheorg Anna Maria Kazimirovici) (1891-1930), orientalist și poet; cel de-al doilea soț al Annei Ahmatova.

ȘIȘMARIOV, Vladimir Fiodorovici (1874-1957), filolog, membru al Academiei de Științe. Studii de istoria poeticii și poeziei franceze (Evul Mediu, Renașterea), a eposului vechi francez. Lucrări de istoria morfologiei limbii franceze.

ŞKIRIATOV, Matvei Fiodorovici (1883-1954), membru al Comisiei Centrale de Control a PCUS, reprezentantul ei în Biroul Politic; asistentul lui Ejov, a fost unul dintre promotorii zeloşi ai terorii.

ŞKLOVSKI, Viktor Borisovici (1893-1984), scriitor şi critic literar, unul dintre principalii teoreticieni ai şcolii formale ruse. În perioada

stalinistă a fost obligat să-şi abandoneze lucrările despre formalism.

ŞOLOHOV, Mihail Alexandrovici (1905-1984), prozator. Romane de factură epopeică, relevând spectacolul dramatic al războiului civil (*Donul liniştit*) ori al colectivizării (*Pământ desţelenit*); nuvele, schiţe şi reportaje. Premiul Nobel (1965). Paternitatea romanului *Donul liniștit* a fost contestată.

ŞOSTAKOVICI, Dmitri Dmitrievici (1906-1975), compozitor şi pianist. Unul dintre marii muzicieni ai secolului al XX-lea. Simfonii, opere, balete, operete, concerte pentru pian, vioară, violoncel, cantate şi oratorii, muzică de cameră, corală, de teatru şi de film, piese pentru pian, poeme simfonice. A fost criticat de multe ori pentru formalism.

ŞTEINBERG, Evgheni Lvovici, profesor de istorie la Universitatea din Moscova.

ŞTEMPEL, Natalia Evghenievna (1910-1988), profesoară de literatură din Voronej, prietenă devotată a familiei Mandelştam; autoare a unui volum de memorii despre O. Mandelştam.

TABIDZE, Tițian Iustinovici (1895-1937), poet georgian.Începuturile poeziei lui sunt marcate de simbolism. După instalarea Puterii Sovietice în Georgia, în creația lui Tabidze, însuflețită de patosul construcției socialiste, va răsuna imnul de slavă adus patriei care a pornit pe un drum nou. Victimă a represiunilor staliniste, a fost reabilitat post-mortem,

TAGHER, Elena Mihailovna (1895-1964), poetă şi prozatoare. A efectuat ani mulţi de lagăr şi exil. Este autoarea unor amintiri despre Mandelştam.

TAIROV, Alexandr Iakovlevici (1885-1950), actor, fondator şi director al Teatrului de Cameră din Moscova.

TARASENKOV, Anatoli Kuzmici (1909-1956), critic, adept al doctrinei RAPP-ului, cunoscător şi colecţionar de versuri, autorul articolului despre Mandelştam din prima Enciclopedie Literară

(1933).

TATLIN, Vladimir Evgrafovici (1885-1953), pictor şi desenator constructivist.

TERAPIANO, Iuri Konstantinovici (1892-1980), poet și critic literar. Autor al unor memorii în care ia atitudine față de unele aprecieri referitoare la opera lui Osip Mandelștam.

TIHON (Belavin, Vasili Ivanovici) (1865-1925), patriarhul Rusiei (din 1917). Judecat pentru ,,activitate antisovietică”, în 1923 este constrâns să se căiască și să îndemne credincioșii să colaboreze cu Puterea sovietică.

TIHON ZADONSKI, sfântul (Timotei Savelievici Sokolovski, 1724-1784), mai-marele spiritual al Mănăstirii Zadonsk, autor de lucrări religioase.

TIHONOV, Nikolai Semionovici (1896-1979), poet şi prozator, la începuturi sub influenţa lui Gumiliov şi Hlebnikov; ulterior, s-a adaptat principiilor realismului socialist. Secretar al Uniunii Scriitorilor din URSS, deputat în Sovietul Suprem, preşedinte al Comitetului Sovietic pentru Apărarea Păcii, membru al Comitetului Mondial al Păcii. Laureat al mai multor premii Stalin şi Lenin.

TIUTCEV, Fiodor Ivanovici (1803-1873), poet. Diplomat (München, 1822- 1837, şi Torino, 1837-1839). Prieten cu Heine şi Schelling. Lirică filosofică, intimă şi peisagistică. În publicistica de nuanţă panslavistă a urmărit relaţia dintre evoluţia individualismului şi procesele revoluţionare dezastruoase din Europa.

TÎNIANOV, Iuri Nikolaevici (1894-1943), prozator, critic şi istoric literar. Unul dintre reprezentanţii şcolii formale ruse. Lucrări despre limbajul poetic, romane biografice.

TOLSTAIA-ESENINA, Sofia Andreevna (1900-1957), nepoata lui L. N. Tolstoi.

TOLSTOI, Alexei Konstantinovici, conte (1817-1875), poet, prozator şi dramaturg. Nuvele fantastice în stilul romanului gotic. Balade, romanul Cneazul Serebrianîi, şi o trilogie dramatică de

inspiraţie istorică. Lirică de autentică muzicalitate, versuri satirice. Excelent traducător.

TOLSTOI, Alexei Nikolaevici (1883-1945), prozator. După revoluţie a emigrat şi a trăit la Paris şi Berlin. În 1923 se întoarce în U.R.S.S. şi devine unul dintre principalii scriitori ai epocii staliniste.

TOMAŞEVSKI, Boris Viktorovici (1890-1957), istoric şi teoretician literar, puşkinolog, profesor şi autor a numeroase lucrări de literatură rusă.

TRETIAKOV, Serghei Mihailovici (1892-1939), dramaturg şi eseist. A făcut parte din LEF. În perioada terorii a fost arestat şi a murit într-un lagăr.

TROŢKI (Bernştein), Lev Davidovici (1879-1940), reprezentant de seamă al mişcării revoluţionare. Iniţial menşevic, a participat la revoluţia din 1905 şi la cea socialistă din 1917, când a intrat în partidul bolşevicilor şi a devenit unul dintre liderii acestei revoluţii, îndeplinind funcţii importante în conducerea partidului şi statului sovietic. După moartea lui Lenin a intrat în opoziţie cu Stalin. Este exclus din partid (1927) şi expulzat din ţară (1929). A fost asasinat în Mexic de către un agent al NKVD-ului.

TRUBEȚKOI, Serghei Nikolaevici (1862-1905), filosof religios, publicist. Prinț. Profesor și primul rector ales al Universității din Moscova. Discipol al lui Vladimir Soloviov.

TRENIOV, Konstantin Andreevici (1876-1945), prozator și dramaturg, cunoscut mai cu seamă prin drama eroică *Liubov Iarovaia* (1926), inspirată din evenimentele din timpul revoluției din octombrie.

TRENIN, Vladimir Vladimirovici (1904-1941), critic și istoric literar. A colaborat cu Hardjiev la studierea vieții și operei lui Maiakovski,

TURAEV, Boris Alexandrovici (1868-1920), orientalist, fondatorul școlii naționale de istorie și filologie a Orientului antic.

TVARDOVSKI, Alexandr Trifonovici (1910-1971), poet şi critic.

Între 1949 şi 1954, 1958 şi 1970 este redactor şef al revistei Novîi Mir, care a publicat scrieri de mare cutezanţă civică în epocă, printre care şi *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici* a lui Soljeniţîn.

ŢVETAEVA, Marina Ivanovna (1892-1941), poetă, memorialistă, critic literar. Unul dintre cei mai mari poeţi ruşi din secolul al XX-lea. Prietenă cu Pasternak, Mandelştam şi Ahmatova, toţi patru fiind consideraţi fără pereche în generaţia lor. A emigrat în 1922. Trei ani a locuit la Praga, apoi s-a stabilit la Paris. În 1937, soţul ei şi fiica se repatriază. Poeta şi fiul, se întorc, la rândul lor, în URSS, în 1939. La începutul războiului este evacuată în Asia Centrală.

Împrejurările tragice ale vieţii (soţul arestat şi executat, fiica deţinută într-un lagăr, fiul mort pe front) şi faptul că n-a primit nici un sprijin de la Uniunea Scriitorilor au determinat-o să-şi pună capăt zilelor, spânzurându-se.

ȚVETAEVA, Anastasia Ivanovna (Asia), (n. 1894), scriitoare, sora Marinei Țvetaeva. Autoarea unor volume de proză lirică și a *Memoriilor* (1971, trad. rom. 1982), în care o atenție deosebită este acirdată mediului în care a avut loc formarea spirituală a poetei.

ŢETLIN, Efim Viktorovici (1898-1937), şeful secretariatului lui N. I. Buharin, membru al Comisiei Centrale de Control a PCUS. A fost împuşcat.

URIŢKI, Moisei Solomonovici (1873-1918), om politic, jurist. Membru al Comitetului Central (din iulie 1917). Din martie 1918 – preşedinte al CEKA din Petrograd. A fost ucis de un socialist-revoluţionar.

USOV, Dmitri Sergheevici (1896-1944), poet şi traducător.

USOVA (Levental), Alisa Gugovna (1895-1957), soţia lui D. S. Usov.

UȘINSKI, Konstantin Dmitievici (1824-1870/1871), pedagog și scriitor, fondatorul pedagogiei științifice în Rusia

VAGHINOV (Vaghingheim), Konstantin Konstantinovici (1899-1934), poet preţuit de Mandelştam; autorul unor romane groteşti, în care predomină teama pieirii Petersburgului.

VAHTANGOV, Evgheni Bagrationovici (1883-1922), actor şi regizor, elev al lui Stanislavski. Este creatorul teatrului care îi poartă numele.

VASILIEV, Pavel Nikolaevici (1909-1937), poet, autor de poeme de inspiraţie folclorică şi istorică. A fost împuşcat.

VERESAEV (Smidovici), Vikenti Vikentievici (1867-1945), prozator, critic şi istoric literar.

VERHOVSKI, Iuri Nikandrovici (1878-1956), poet din cercul simboliştilor, traducător al poeţilor Renaşterii.

VIGDOROVA, Frida Abramova (1915-1965), jurnalistă și scriitoare. A înregistrat dezbaterile de la procesul lui Iosif Brodski (1964), care au fost publicate în străinătate și au contribuit la eliberarea lui din închisoare.

VILENKIN, Vitali Iakovlevici (1911-1997), istoric de artă, memorialist. Autorul unor lucrări despre Nemirovici-Dancenko și Amedeo Modigliani.

VINAVER, Mihail Lvovici (1880-1942), funcţionar al Crucii Roşii Politice. A murit în detenţie.

VINOGRADOV, Viktor Vladimirovici (1895-1969), lingvist, profesor la Universitatea din Moscova, membru al Academiei de Ştiinţe.

VIŞNEVSKI, Vsevolod Vitalievici (1900-1951), dramaturg. A scris piese inspirate din timpul războiului civil, la care a luat parte activă. Susţinător ardent al lui Stalin.

VÎŞINSKI, Andrei Ianuarievici (1883-1954), jurist şi diplomat sovietic. Adjunct al procurorului general şi procuror general al URSS (1933-1953). Autorul sinistrului Cod Penal al U.R.S.S. Ministru de externe al URSS (1949-1953). Autor al unor lucrări prin care se

afirmă ca teoretician al justiţiei staliniste.

VLADIMIR II MONOMAHUL (1053-1125) , cneaz de Smolensk (din 1067), de Cernigov (din 1078) , de Pereiaslav (din 1093), mare cneaz de Kiev (din 1113). Fiul lui Vsevolod I și al fiicei lui Constantin I Monomahul, împăratul Bizanțului.

VLASOV, Andrei Andreevici (1901-1948), general, comandant de armată. Prizonier la nemși, a acceptat să organizeze unități militare alcătuite din prizonieri sovietici, care să acționeze de partea Germaniri. Predat de aliați Uniunii Sovietice, a fost spânzurat.

VOLOȘIN, Maximilian Alexandrovici (1878-1932), poet de orientare simbolost-impresionistă. Este cunoscut și ca un talentat acuarelist.

VOLPE, Ţezar Samoilovici (1904-1941), redactor, critic şi istoric literar.

VOLPIN, Mihail Davidovici (1902-1988), dramaturg şi scenarist. A scris în colaborare cu N. Erdman.

VORONSKI, Alexandr Konstantinovici (1884-1943), activist de partid, redactor şef al revistei Krasnaia Nov' (Pământ înţelenit roşu), critic, susţinător al scriitorilor „tovarăşi de drum”. A murit în detenţie.

VRANGHEL, Piotr Nikolaevici, baron (1878-1928), general. A condus armatele albgardiste din Ucraina de Sud și din Crimeea, înlocuindu-l pe Denikin (1920). Înfrânt de Armata roșie, se retrage peste hotare.

ZABOLOŢKI, Alexei Nikolaevici (1903-1958), poet şi traducător. A făcut parte din gruparea literară OBERIU (Asociaţia pentru Artă Realistă). Versuri de factură satirică şi filosofică. A tradus *Cântec despre oastea lui Igor* şi din poezia georgiană. Victimă a represiunilor staliniste, a lăsat cartea de memorii Povestea detenţiei mele (în lb. Engleză, 1981).

ZALKA Mate (Bela Frankl, 1896-1937), scriitor ungur care a luptat alături de bolşevici în timpul războiului civil. A făcut parte din

RAPP. Din 1928 a activat în cadrul aparatului Comitetului Central. A participat cu rang de general la războiul civil din Spania. A murit pe front.

ZASLAVSKI, David Iosifovici (1880-1965), ziarist al presei de partid, autorul unui foileton calomniator despre O. Mandelştam. Apologet al stalinismului, l-a atacat cu înverşunare pe Boris Pasternak în 1959, cu prilejul decernării Premiului Nobel.

ZELINSKI, Fadei Franțevici (1859-1944), filolog clasicist, academician de onoare.

ZELMANOVA, Anna Mihailovna, pictoriță, una dintre frumusețile Petersburgului, soția criticului Ciudovski.

ZENKEVICI, Mihail Alexandrovici (1891-1973), poet care a făcut parte din gruparea acmeiştilor.

ZINOVIEV (Rodomîslski), Grigori Evseevici (1883-1936), om politic. Împreună cu L. B. Kamenev, a considerat Revoluţia din Octombrie prematură. După moartea lui Lenin, s-a aflat la cârma partidului împreună cu Stalin şi Kamenev. Devenind principalul reprezentant al opoziţiei de stânga, este arestat (1935), condamnat în urma „primului proces din Moscova" şi executat.

ZOŞCENKO, Mihail Mihailovici (1894-1958), prozator satiric de mare popularitate. A fost atacat, în 1946, de Jdanov şi exclus din Uniunea Scriitorilor o dată cu Ahmatova.

ZVENIGORODSKI, Andrei Vladimirovici (1878-1961), poet.

BIBLIOTECA POLIROM
CLASICII MODERNITĂŢII

Memoriile Nadejdei Mandelştam, constituite din volumele *Fără speranţă* (apărut în colecţia noastră în 2003) şi *Speranţă abandonată*, reprezintă una dintre cele mai impresionante mărturii despre viaţa din Uniunea Sovietică în timpul terorii staliniste.

„***Speranţă abandonată*** este atît de tulburătoare, de emoţionantă în curajul şi în rezistenţa ei, atît de înfricoşătoare şi de inteligent scrisă, încît nimeni nu-şi poate permite să n-o citească."

The Village Voice

„Nimic din ceea ce va spune cineva vreodată nu va putea umbri geniul acestei cărţi. A emite o judecată de valoare asupra ei reprezintă o insolenţă – fie şi dacă e vorba de un omagiu. Te face să speri chiar mai mult decît ai dreptul."

George Steiner

„În tinereţea mea, problema sensului vieţii era înlocuită prin căutarea unui ţel. Oamenii s-au obişnuit atît de mult cu asta, încît mulţi nici astăzi nu văd vreo deosebire între sens şi ţel. În anii aceia, problema ţelului şi-o punea tineretul participant la revoluţie. Ţelul era unul singur: să fericească omenirea. Ştim ce a ieşit din asta. Ţelul şi sensul vieţii nu sînt unul şi acelaşi lucru, însă problema rostului vieţii, în tinereţe, nu este accesibilă decît unui număr mic de oameni. La această problemă a rostului vieţii se ajunge numai prin propria experienţă, asociindu-i şi problema menirii, şi oamenii se gîndesc la ea la bătrîneţe, dar nu toţi, ci numai cei care se pregătesc de moarte şi aruncă o privire înapoi la viaţa trăită. Însă cei mai mulţi nu fac asta."

Nadejda Mandelştam

Pe copertă: Serghei Zagraevski, *Pod peste Moscova* (detaliu)

ISBN 973-681-423-8

www.polirom.ro

POLIROM